Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei

Tyragetia

Istorie
Muzeologie

SERIE NOUĂ

Vol. VI [XXI] nr. 2

2012

Tyragetia

Istorie
Muzeologie

SERIE NOUĂ

Vol. VI [XXI] nr. 2

Chișinău
2012

ISSN 1857-0240 Categoria B

MUZEUL NAȚIONAL DE ARHEOLOGIE ŞI ISTORIE A MOLDOVEI

TYRAGETIA

Colegiul de redacţie

Redactor responsabil: dr. hab. Eugen Sava
Secretar de redacţie: dr. Aurel Zanoci
Redactori: Vlad Pohilă, Mariana Balan

Membri: dr. Marius Alexianu (Iaşi); dr. Ana Boldureanu (Chişinău); dr. Nikolaus Boroffka (Berlin); dr. Maria Danilov (Chişinău); dr. hab. Ion Eremia (Chişinău); dr. hab. Alexander Falileyev (Aberystwyth University Ceredigion); dr. Elke Kaiser (Berlin); dr. Maia Kašuba (Chişinău); dr. Igor Manzura (Chişinău); dr. Eugen Nicolae (Bucureşti); dr. hab. Ion Niculiţă (Chişinău); dr. Virgil Niţulescu (Bucureşti); dr. hab. Elena Ploşniţă (Chişinău); dr. Elena Postică (Chişinău); dr. hab. Gheorghe Postică (Chişinău); dr. Ion Tentiuc (Chişinău); dr. hab. Valentin Tomuleţ (Chişinău); dr. Victor Trifonov (Sankt Petersburg); dr. Lilia Zabolotnaia.

Toate lucrările publicate în revistă sunt recenzate de specialişti în domeniu.
All the papers to be published are reviewed by experts.

Revista „Tyragetia” apare de două ori pe an.
Journal „Tyragetia” appears twice a year.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Colegiului de redacţie al „Tyragetiei”: *Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989 nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Manuscripts, books and reviews for exchange, as well as other papers are to be sent to the editorship of the „Tyragetia”: *Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989 nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Design: Ivan Litsuk, Mihai Sava

© Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei

Verum ab Histro oppida Cremniscoe, Aepolium, montes Macrocremni, clarus amnis Tyra, oppido nomen inponens ubi antea Ophiusa dicebatur. In eodem insulam spatiosam incolunt **Tyragetae**; abest a Pseudostomo Histri ostio CXXX.

Plinii Secundi, *Naturalis Historia*, IV, 12 (26), 82

Iar de la Istru înainte se află oraşele Cremniscoe, Aepolium, munţii Macrocremni, vestitul fluviu Tyras, care dă numele şi oraşului, numit odinioară Ophiusa. Tot acolo este o insulă întinsă, locuită de **tirageţi**, la o depărtare de o sută treizeci de mii de paşi de braţul Pseudostomon al Istrului.

Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, IV, 12 (26), 82

CUPRINS
(Contents)

I. Studii (Researches)

Andrei Emilciuc
Cadrul legal al circulaţiei cărţilor vest-europene în Imperiul Rus (1721-1917) (The legal framework of the circulation of Western European books in the Russian Empire (1721-1917) 9

Valentin Tomuleţ
Burghezia basarabeană în epoca modernă (clasificarea, caracteristica, evoluţia) (Bessarabian bourgeoisie in modern age (Classification, characteristics, evolution) 29

II. Materiale şi cercetări (Papers and surveys)

Lilia Zabolotnaia
Women and power in the history of the Asan dynasty (Femeia şi puterea în istoria dinastiei Asăneştilor 53

Cristina Herghiligiu
Consideraţii privind titulatura şi statutul politico-juridic internaţional al dinaştilor dobrogeni din secolul al XIV-lea (Considérations concernant le titre et le statut politique-juridique international des dynastes de la Dobroudja du XIVe siècle) 63

Eugenia Martea
Prima menţiune documentară a satului Gura Galbenei (The first documentary mention of the village of Gura Galbenei) 77

Mihai Onilă
Populaţia şi moşia localităţii Veprova-Puţintei, ţinutul Orhei (sec. XIV-XVIII) (The population and estate of Veprova-Puţintei, the Orhei County (the 15th - 18th centuries) 81

Татевик Саргсян
Армянские эпитафии из Килии (Epitafurile armene de la Chilia) 95

Valentin Arapu
Comunitatea armenească şi arendăşia proprietăţilor funciare în Ţara Moldovei (a doua jumătate a sec. XVIII - începutul sec. XIX) (The Armenian community and land lease in Moldova (second half of the 18th - early 19th centuries) 109

Dinu Poştarencu
Ispravnici alogeni în primii ani după anexarea Basarabiei (Non-indigenous district police officers in the first years after the annexation of Bessarabia) 121

Irina Cereş
Rolul burgheziei comerciale în extinderea relaţiilor comerciale dintre Imperiul Rus şi Principatul Moldova în perioada războiului ruso-turc din anii 1806-1812 (The role of the commercial bourgeoisie in the expansion of trade relations between the Russian Empire and the Principality of Moldova during the Russian-Turkish war of 1806-1812) 129

Nicolae Fuştei
Atitudinea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni faţă de unele fenomene negative din viaţa societăţii şi a bisericii în perioada exarhatului Moldovei, Valahiei şi Basarabiei (1808-1812) (Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni's attitude to some negative phenomena in society and the church during the period of Exarchate of Moldavia, Wallachia, and Bessarabia (1808-1812) 137

Silvia Pantaz
Impactul flagelului ciumei asupra evoluţiei relaţiilor comerciale ale Imperiului Rus cu principatul Moldova (1812-1831) (L'impact du fléau de la peste dans l'évolution des relations commerciales de l'Empire Russe avec la Principauté de Moldavie (1812-1831) 149

Alina Felea
Consideraţii asupra divorţului în Basarabia în prima jumătate a sec. al XIX-lea (Divorces in Bessarabia in the first half of the 19th century) 159

Ivan Duminica
Politica Imperiului Rus de acordare a privilegiilor coloniştilor bulgari din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea (The policy of the Russian Empire aimed at the granting of privileges to Bulgarian colonists in Bessarabia in the first half of 19th century)..... 175

Maria Danilov
Biblioteca boierului Constantin Tufescu. Reconstituiri (prima jumătate a secolului al XIX-lea) (The library of Costache Tufescu: Reconstructions (1st half of 19th century) 193

Tatiana Chicaroş
Rolul şcolilor particulare din Basarabia în sistemul învăţământului din Imperiul Rus în a doua jumătate a sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea (The role of Bessarabian private schools in the educational system of the Russian Empire in the second half of the 19th - early 20th century)..... 203

Valentin Tomuleţ, Victoria Bivol
Elite ale burgheziei basarabene: negustorii angrosişti armeni şi greci (1812-1868) (The elites of Bessarabian bourgeoisie: Armenian and Greek wholesale merchants (1812-1868)..... 213

Igor Cereteu
Unele consideraţii privind difuzarea cărţii vechi tipărite la Chişinău (On the distribution of early printed books published in Chişinău) 235

Manole Brihuneţ
Arhitectura ecleziastică şi monumentele funerare din spaţiul pruto-nistrean. Relevanţa istoriografiei din perioada ţaristă şi interbelică (Religious architecture and funerary complexes of the Dniester-Prut interfluve: the importance of historiographical essays of the tsarist and the interwar times) ... 243

Mihail Iliev
Vasile Stroescu şi românii din Bihor (Vasile Stroescu and Romanians of Bihor County) 253

Ana Grițco
Edificiul *Comunitatea Hârbovăţ a surorilor de caritate din Chişinău* (sf. sec. XIX - înc. sec. XX) – imagine şi istorie (Building of the *Hârbovăţ Community of Nurses in Chişinău* (late 19th - early 20th centuries): the image and history) 265

Vera Serjant
Ziarul „*Новая газета*" şi rolul lui în dezvoltarea publicităţii în Basarabia ţaristă (Newspaper "*Novaya Gazeta*" and its role in the development of advertising in Bessarabia) 273

Adelaida Chiroşca
Călugărul iconar Irineu Protcenco şi celebra sa icoană *Tânguirea Maicii Domnului* (The monk-painter Irenaeus Protcenco and his famous icon "*Our Lady of Sorrows*") 285

Mariana Ţăranu
Impunerea legislaţiei sovietice pe teritoriile româneşti de la est de Prut în timpul primei ocupaţii sovietice (Imposition of Soviet legislation on the Romanian territory to the east of the Prut during the first Soviet occupation) 293

Angela Lisnic
Cenzura din domeniul culturii în RSSM în anii '60-70 ai secolului XX: referinţe de arhivă (Censorship of the field of culture in the MSSR in the 60s-70s of the 20th century: Archival data) 305

Silviu Andrieş-Tabac
Stemele şi drapelele oraşelor Anenii Noi, Cimişlia, Făleşti, Leova, Nisporeni (Les armoiries et les drapeaux des villes Anenii Noi, Cimişlia, Făleşti, Leova, Nisporeni) 321

Liliana Condraticova
Prelucrarea artistică a metalului în spaţiul pruto-nistrean. Tipologia articolelor în creaţia meşterilor autohtoni (Artistic processing of metal in the Dniester-Prut interfluve. Typology of articles made by local jewelers) 335

Vera Stăvilă
Afişul teatral din patrimoniul Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei (Playbills from the collection of the National Museum of Archaeology and History of Moldova) 347

Ольга Щипакина
Советский плакат 1918-1939 гг. из фондов Национального музея археологии и истории Молдовы (Soviet posters of 1918-1939 from the collections of the National Museum of Archaeology and History of Moldova) 359

Юрий А. Пятницкий
Древнерусское искусство на берегах Сены. Заметки о выставке «Святая Русь: Русское искусство с основания до времен Петра Великого» в Лувре в 2010 году (Old Russian art on the shores of Seine. Some notes on the "Holy Russia: Russian Art from the beginning to the times of Peter the Great" exhibition in the Louvre in 2010) 365

Gheorghe Pisica
Unele consideraţii privind un stagiu de practică muzeografică la muzeul Ermitaj (On an internship at the Hermitage Museum) 387

Sergiu Dobrea
Reflecţii privind finanţarea instituţiilor muzeale în Republica Moldova (On the financing of museum institutions in the Republic of Moldova)..... 393

Elena Ploşniţă
Preliminări la o viitoare strategie de dezvoltare a sistemului muzeal din Republica Moldova (On the strategy of development of museums in the Republic of Moldova) 397

III. Recenzii şi prezentări de carte (Paper and book review)

Ion Ţurcanu, Bessarabiana. Teritoriul dintre Prut şi Nistru în câteva ipostaze istorice şi istoriografice, Editura: Cartdidact, Chişinău, 2012, 344 p. ISBN 978-9975-4337-0-9 *(Maria Danilov)* 409

Ion Constantin, Ion Negrei, Gheorghe Negru, Ioan Pelivan, părintele mişcării naţionale din Basarabia, Editura: Biblioteca Bucureştilor, Bucureşti, 2011, 402 p. ISBN 978-606-8337-04-3 *(Maria Danilov)* 412

Dictionnaire encyclopédique de muséologie, sour la direction d'André Desvallées et de François Mairesse, Paris: Armand Colin, 2011, 723 p. ISBN: 978-2-200-27037-7 *(Elena Ploşniţă)* 415

Elena Ploşniţă, Mihai Ursu, Enciclopedia muzeologiei din Republica Moldova, Chişinău, 2011, 308 p. ISBN 978-9975-80-526-1 *(Constantin I. Ciobanu)*..... 418

Lista abrevierilor (List of abbreviation) 420

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia"..... 422

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal..... 423

Условия для публикации в журнале «Tyragetia» 424

CADRUL LEGAL AL CIRCULAȚIEI CĂRȚILOR VEST-EUROPENE ÎN IMPERIUL RUS (1721-1917)

Andrei Emilciuc

Interesul nostru pentru tema în cauză este o primă etapă în elaborarea unui catalog de carte vest-europeană din colecţia MNAIM. În cea mai mare parte este vorba de carte modernă, de până la 1918, care a ajuns în colecţiile MNAIM prin diferite filiere, dar în special prin transfer de la instituţii înfiinţate încă în perioada aflării Basarabiei sub dominaţie rusă, precum Biblioteca Publică din Chişinău[1] şi Muzeul Zemstvei[2]. Prezenţa unui fond bogat de carte vest-europeană este un indiciu important al nivelului de integrare a populaţiei Basarabiei în cultura şi ştiinţa europeană în contextul procesului de rusificare şi transformare a provinciei în gubernie rusă, reflectă evoluţia mentalităţii colective, în special a elitelor sociale – a nobilimii şi a intelectualităţii.

Problema legislaţiei din domeniul comerţului extern cu cărţi nu este o problemă absolut nouă în istoriografie, ea fiind abordată în lucrări cu caracter monografic şi studii, în principal în contextul problematicii privind circulaţia cărţii şi cenzura. Menţionăm aici lucrări atât ale cercetătorilor din epocă H. Meidinger (Meidinger 1840), A.A. Bahtiarov (Бахтиаров 1890), V. Binştok (Биншток 1897), cât şi ale celor contemporani: S.P. Luppov (Луппов 1980), M. Childin (Choldin 1985; Чолдин 2002), V.A. Somov (Сомов 1990), N.A. Grincenko (Гринченко 1995), L.I. Gusman (Гусман 1999; Гусман 2000), V. Milcina (Miltchina 2005; Мильчина 2006), A.A. Petrenco (Петренко 2009) ş.a. În cercetarea problemei de un real folos ne-au fost şi colecţia de documente privind istoria cărţii în Rusia, alcătuită de T.G. Kuprianova şi O.V. Andreeva (Хрестоматия 1995), colecţia de hotărâri şi ordonanţe ale organelor de cenzură precum şi privind organizarea activităţii acestora, alcătuită cu ocazia elaborării Regulamentului cenzurii din 1862 (Сборник 1862), colecţia completă de legi ale Imperiului Rus (ПСЗРИ). Pentru muzeografi este deosebit de preţios Catalogul unei expoziţii dedicate cenzurii cărţilor străine în Imperiul Rus şi URSS, care a avut loc la Biblioteca Istorică Publică de Stat din Moscova în anul 1993 (Цензура 1993).

Cercetarea cadrului legal al circulaţiei cărţilor vest-europene în Imperiul Rus în perioada abordată nu poate avea o finalitate deplină fără a fi fixate dimensiunile dezvoltării şi tematica producţiei poligrafice în Europa, deoarece lărgirea legăturilor culturale şi ştiinţifice între statele europene se realiza prin intermediul cărţii, ca cel mai eficient mijloc de circulaţie a ideilor şi viziunilor peste limitele unui oraş, stat, continent. Presa de tipar cu litere mobilă, inventată în anii ʿ30 ai sec. XV de către Johannes Gutenberg, s-a răspândit rapid în întreaga Europă datorită calităţii înalte a tiparului şi preţului relativ scăzut, contribuind determinant la propagarea ideilor renascentiste. La sfârşitul sec. XVIII - primele decenii ale sec. XIX, drept rezultat al declanşării revoluţiei industriale, mai întâi în Anglia, iar apoi şi în Franţa, producţia poligrafică în Europa cunoaşte un nou impuls în dezvoltarea sa. La începutul sec. XIX în Marea Britanie şi Irlanda se publicau anual în jur de 2000 de titluri de cărţi noi, în Franţa – circa 1500, în statele germane – circa 4000 (Monthly 1801, 563). Creşterea producţiei poligrafice în deceniile care au urmat a fost posibilă, în mare parte, în virtutea a două descoperiri importante. Prima din acestea s-a realizat în 1838, când chimistul francez *Anselme Payen* a descoperit celuloza, lucru ce a dus la ieftinirea hârtiei, iar cărţile au devenit accesibile pentru masele largi ale populaţiei. A doua s-a realizat în 1843, când inventatorul american Richard March Hoe a inventat presa de tipar rotativă, care, îmbunătăţită în 1863 de un alt inventator american, William Bullock, a revoluţionat industria poligrafică datorită vitezei sale mari şi eficienţei înalte de imprimare. Ca rezultat al progresului tehnologic producţia poligrafică în statele europene a crescut pe parcursul sec. al XIX-lea de peste zece ori.

[1] Înfiinţată la 1832, azi Biblioteca Naţională a Republicii Moldova.
[2] Înfiinţat la 1889, azi Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală a Moldovei.

Lucrările religioase, literatura liturgică şi teologică trece în secolul al XIX-lea printr-un proces de actualizare, adaptându-se la necesităţile cititorului, şi continuă să ocupe o bună cotă din piaţa de cărţi. Se dezvolta rapid literatura ştiinţifică, mai ales cea necesară pentru dezvoltarea tehnologiei şi industriei. De o mare popularitate se bucurau enciclopediile, dicţionarele şi îndrumarele. Se înmulţesc lucrările beletristice, lumina tiparului văzând multiple serii şi volume de romane şi povestiri, atât de o înaltă calitate literară cât şi de bulevard. De aceea într-o societate atât de tradiţionalistă şi evlavioasă precum era cea rusă existau motive destule pentru a considera multe lucrări dăunătoare şi periculoase.

Întâietatea în domeniul poligrafic în Europa o deţineau statele germane, unde existau mai multe centre tipografice, dintre care ţinem să le menţionăm pe cele de la Stuttgart, Dresda, Köln, Leipzig. Pe parcursul anilor 1814-1833 în statele germane au văzut lumina tiparului 90126 titluri de carte, dintre care în 1814 – 2225, în 1815 – 2750, în 1816 – 3137, în 1817 – 3532, în 1818 – 3781, în 1819 – 3916, în 1820 – 3958, în 1821 – 3997, în 1822 – 4283, în 1823 – 4309, în 1824 – 4511, în 1825 – 4836, în 1826 – 4704, în 1827 – 5708, în 1828 – 5654, în 1829 – 5341, în 1830 – 5926, în 1831 – 5658, în 1832 – 6275, în 1833 – 5888 (ЖМНП 1834, II, VI, 342). Ca urmare, după formarea statului unitar Germania, acesta a obţinut o bună parte din piaţa europeană de carte. Domeniile de care ţineau majoritatea cărţilor erau din start susceptibile de „idei dăunătoare". Astfel, în 1869, din cele 11305 lucrări apărute în Germania, 1141 ţineau de jurisprudenţă, politică şi statistică (10,1%), 1607 – teologie (14,2%), 1131 – manuale şcolare şi universitare (10,0%), 335 – publicistică (2,9%), 322 – pentru copii (2,8%), 252 – istoria literaturii, colecţii etc. (2,2%), 634 – istorie şi memorii (5,6%), 517 – medicină (4,6%), 259 – geografie (2,3%), 124 – matematică şi astronomie (1,1%), 424 – comerţ (3,7%), 435 – arte frumoase (3,8%), 8 – francmasonerie (0,1%), 364 – miscelaneu (3,2%) etc. (Theological 1870, 774).

Franţa, care de asemenea avea o producţia editorială importantă, îşi avea principalele centre tipografice la Paris, Marsilia şi Lyon. În perioada dintre 1 noiembrie 1811 şi 31 decembrie 1855 în Franţa au fost publicate 271994 titluri de cărţi, excluzând de aici litografiile, compoziţiile muzicale, gravurile şi alte publicaţii minore (The acquisition 1867, 140-141). Cât priveşte domeniul de care ţineau acestea menţionăm, spre exemplu, că în 1833 din cele 2061 lucrări apărute[3], 275 erau lucrări literare uşoare, 355 – lucrări literare voluminoase (romane, povestiri), 532 – lucrări ştiinţifice, 213 – lucrări istorice, 102 – de filozofie, metafizică, etică, 170 – arte frumoase şi călătorii, 235 – lucrări religioase, de spiritualitate şi istoria bisericii, 179 – piese teatrale (ЖМНП 1834, I, VI, 477-478).

În Anglia principalele centre tipografice se aflau la Londra, Edinburgh, Dublin, Oxford, Cambridge şi Glasgow (Waterston 1843, 94). În perioada anilor 1700-1756 aici au apărut 5280 titluri de cărţi noi, sau doar 93 în medie pe an. Nici în perioada 1760-1800 numărul cărţilor nou-apărute în Anglia nu a fost prea mare, dar s-a lărgit piaţa de difuzare a cărţilor, şi a crescut numărul de exemplare tipărite. Către sfârşitul sec. XVIII anual se publicau în Anglia în jur de 370 de cărţi noi, excluzând broşurile, iar în perioada 1800-1827 – în jur de 588. În 1828 au apărut în Anglia 842 de lucrări noi, excluzând broşurile şi reeditările, în 1829 – 1064, în 1830 – 1142, în 1831 – 1105, în 1832 – 1152, în 1833 – 1180, în 1834 – 1220, în 1835 – 1382, în 1836 – 1332 (Waterston 1843, 94). În perioada 1800-1827 în Anglia au apărut 19860 titluri de cărţi, iar în perioada 1816-1851 – 45072 (The acquisition 1867, 140-141). În comparaţie cu Franţa, Anglia se manifesta mai modest şi la capitolul exportului de cărţi. Potrivit statistului francez Moreau de Jounès în anii 1821-1832 Anglia importa anual din Franţa peste 400000 de volume de cărţi, adică un volum la 55 de locuitori, pe când Franţa importa din Anglia 80000 de volume, adică un volum la 400 de locuitori (ЖМНП 1835, IV, IV, 360). Aceasta cifră era atât de mică, încât, potrivit contemporanilor, chiar şi China exporta mai multe cărţi decât Anglia (TFQR 1829, 120).

Un mare centru tipografic se afla în Viena, oraşul de reşedinţă a suveranilor Imperiul Habsburgic. Dezvoltarea producţiei de cărţi de aici s-a datorat în mare parte reformelor lui Iosif al II-lea, care a proclamat la 31 mai 1782 libertatea comerţului cu cărţi atât pe plan intern cât şi extern, pentru ca publicul să aibă avantajul unei alegeri mai largi şi al preţurilor mai mici, literatura să obţină ediţii mai multe şi mai bune, iar comerţul – avantajul

[3] Excluzând aici broşurile, alte tipărituri neînsemnate, şi cele în alte limbi, cu care, în total, alcătuiau 7011 titluri.

interschimbului şi în general mijloace de a se dezvolta. Un alt centru tipografic european era Bruxellus, care a trecut, până la 1831, când a devenit capitala Belgiei, prin mâinile mai multor state: Franţa, Imperiul Habsburgic şi Regatul Unit al Ţărilor de Jos. Cu alte cuvinte, la o simplă privire asupra principalelor centre editoriale europene, constatăm că exista o serie de contradicţii între modelele social-politice, economice, confesionale etc. existente în statele respective şi cel existent în Imperiul Rus. Valorile propagate în lucrările ce apăreau în aceste state, atentau la fundamentele statului rus: în plan politic (conceptul de monarhie constituţională, republică), social (conceptul privind drepturile şi libertăţile omului), confesional (concepţiile dogmatice propovăduite de biserica catolică, cea protestantă şi cea anglicană), naţional (principiul autodeterminării naţiunilor sau a popoarelor) etc.

Dezvoltarea social-economică a Rusiei în sec. XVIII, care a avut ca rezultat activizarea politicii externe pe direcţia europeană, precum şi proclamarea sa în 1721 drept imperiu, a determinat necesitatea deschiderii faţă de cultura vest-europeană. Interesul societăţii ruse pentru literatura străină creşte odată cu aşa-numita „deschidere" a lui Petru I spre Europa. Acest lucru devine evident analizând numeroasele recenzii la apariţiile editoriale noi, în special ale celor franceze, poloneze, germane şi engleze, publicate în diverse reviste oficiale ruse (ЖМНП 1835, VI, V, 277-295; ЖМНП 1835, VIII, VI, 181-209; ЖМНП 1836, XII, VI, 181-209), precum şi discuţiile aprinse din presă privind problemele puse în literatura străină. Importul cărţilor străine în Rusia, care exista încă de pe timpul dominaţiei tătaro-mongole, devine de altfel, tot mai intens în secolul al XVIII-lea. Cărţile erau aduse de nobili şi preoţi din călătorii, iar treptat a început să se formeze o tagmă a negustorilor specializaţi în importul de cărţi. De fapt, deja la începutul secolului al XIX-lea nobilii ruşi citeau cu preferinţă cărţi străine, iar negustorii străini dominau pe piaţa de cărţi din Rusia. Afacerile cu cărţi ale străinilor erau organizate mai bine şi mai profesionist. Aceştia ofereau diverse servicii precum: precomanda, informaţii bibliografice, abonamente la cărţi şi reviste. Negustorii francezi comercializau în special cărţi în limba franceză, cei germani – cărţi în limba germană ş.a.m.d. La Sankt Petersburg, spre exemplu, în 1839 activau zece negustori germani de cărţi, care aveau legături strânse cu editurile din Leipzig (Meidinger 1840, 187).

Acest interes crescând faţă de literatura străină a fost perceput de către guvernul rus ca un pericol pentru bazele statului, orânduirea lui politică, socială, naţională şi confesională. Desigur că reformarea orânduirii social-politice devenea imperios iminentă, însă reacţionarismul elementelor feudal-iobăgiste genera necesitatea unui control strict asupra circulaţiei cărţilor străine pe teritoriul Imperiul Rus, chiar dacă nu exista o concepţie clară despre cum urmează a fi realizat acest control, fără a izola ţara în totalitate. Abia treptat principalul instrument de control a devenit cenzura, care avea rolul de a decide interdicţia totală sau parţială a unor titluri de carte străină.

Cea mai radicală măsură în controlul circulaţiei cărţilor străine în Imperiul Rus, mai exact interzicerea totală a importului de cărţi, a fost practicată cu precădere până la începutul secolul al XIX-lea. Un prim ucaz în acest sens a fost emis la 26 octombrie 1732, şi viza cărţile cu caracter ştiinţific, care se aflau deja la Academia Imperială de Ştiinţe, sub pretextul de a nu admite pierderile financiare care puteau rezulta din concurenţa pe care acestea le-ar fi creat-o ediţiilor tipărite pe lângă Academie (ПСЗРИ 1830, I, VIII, №6240, 963-964). Dar prima referinţă la conţinutul cărţilor străine se face în decretul din 26 octombrie 1738, prin care a fost interzisă introducerea în Rusia a calendarelor[4] din Polonia, deoarece conţineau pasaje rău intenţionate, în special despre teritoriile ucrainene, care intraseră în componenţa Imperiului Rus. Cele care deja se aflau pe teritoriul imperiului urmau a fi arse (ПСЗРИ 1830, I, X, №7715, 680). Ulterior, la 9 decembrie 1743, a fost interzis importul din străinătate al cărţilor religioase publicate în limba rusă, şi traducerea cărţilor religioase străine în limba rusă, fără permisiunea Sinodului (ПСЗРИ 1830, I, XI, №8832, 960-961). La 25 august 1750 a fost prohibit importul cărţilor în care erau menţionate personalităţi de vază ruse, iar cele care deja fuseseră vândute, urmau a fi predate Academiei de Ştiinţe sau Senatului (ПСЗРИ 1830, I, XIII, №9794, 345-346).

Desigur, că interdicţia gândită de Academia Imperială de Ştiinţe venea în contradicţie totală cu

[4] În epocă, se numeau calendare cărţile cu informaţii variate, util pentru întreg anul, cu descrierea tuturor sărbătorilor şi omagierilor importante.

necesităţile dezvoltării ştiinţei în Imperiul Rus. Ca urmare, la 10 octombrie 1750 a fost admis importul cărţilor străine de istorie, genealogie şi geografie cu condiţia ca acestea să nu conţină referinţe la personalităţile[5] ruse (ПСЗРИ 1830, I, XIII, №9805, 359-360). Pentru celelalte genuri de cărţi au mai fost necesari încă 20 de ani pentru a putea pătrunde legal pe teritoriul imperiului. Astfel, la 1 martie 1771, prin ucaz imperial, unui oarecare supus străin Johan Hartung i s-a acordat dreptul exclusiv de a reedita cărţi în limbi străine în cuprinsul imperiului, cu condiţia prezentării preliminare, a tuturor tipăriturilor, spre examinare Academiei de Ştiinţe (ПСЗРИ 1830, I, XIX, №13572, 231). În aşa mod a fost înfăptuită o primă încercare de cenzurare a literaturii străine, utilizând metodele interne de control. Numai că monopolul asupra tipografiilor interne, prin care se realiza controlul asupra ediţiilor interne nu se putea aplica efectiv în cazul cărţilor străine, deorece chiar dacă importul era oficial prohibit, existau multiple alte căi de pătrundere a acestora. De aceea se impunea necesitatea constituirii unui organ, care ar fi avut autoritatea şi competenţa necesară de a admite sau respinge importul anumitor lucrări, lucru care ar fi permis şi scoaterea interdicţiilor totale la importul cărţilor străine. Cenzura va deveni, în scurt timp, principalul instrument de control al circulaţiei cărţii străine în teritoriile imperiului, vizând nu doar cărţile religioase, ci şi cele laice (atât cu caracter literar-publicistic, cât şi ştiinţific).

De fapt, cenzura deschisă a cărţilor în Imperiul Rus începe din anul 1790, atunci când în ucazul din 15 mai pe numele Comandantului Suprem al Moscovei, cneazul A.A. Prozorovski, pentru prima oară sunt folosiţi termenii *cenzură* şi *cenzor* (Бахтиаров 1890, 174). Controlul circulaţiei cărţilor străine în Rusia prin cenzură începe oficial, pe de altă parte, la 16 septembrie 1796, când este adoptat ucazul de instituire în oraşele Sankt Petersburg, Moscova, Riga, Odesa şi Radziwilow a comitetelor de cenzură, în ale căror atribuţii au fost incluse nu doar supravegherea tipăriturilor interne, ci şi aprobarea importului publicaţiilor străine. Instituirea acestora tocmai în localităţile menţionate nu era întâmplătoare, deoarece, în conformitate cu Tariful Vamal Normal de la 1796, importul cărţilor străine se admitea doar prin vămile din aceste oraşe (ПСЗРИ 1830, I, XXIII, №17508, 933-934).

Cenzurând literatura străină, guvernul rus avea ca scop prevenirea pătrunderii ideilor revoluţionare de peste hotare. În scrisoarea general-procurorului A.B. Kurakin, adresată guvernatorului civil al Kievului V.I. Milaşevici, din 24 iunie 1798, se menţiona că împăratul a aflat că tineretul care studiază în universităţile de peste hotare expediază rudelor colete poştale, în care includ şi cărţi străine, dăunătoare şi inadmisibile (Петренко 2009, 210). De aceea guvernul rus a fost nevoit să lărgească componenţa organelor de cenzură. Astfel, potrivit ucazului din 5 octombrie 1797, în comitetul de cenzură din Riga au fost cooptaţi doi evrei pentru a supraveghea cărţile evreieşti importate (ПСЗРИ 1830, I, XXIV, №18186, 760). De asemenea, la 11 februarie 1798 s-a dispus instituirea cât mai grabnică a comitetul de cenzura din Radziwilow, începerea lucrărilor căruia întârzia, chiar dacă era prevăzută prin ucazul din 16 septembrie 1796 (ПСЗРИ 1830, I, XXV, №18367, 61). Se specifica faptul că Vama de la Radziwilow urma să reprezinte singurul punct de import al cărţilor străine în guberniile Volânia, Podolia şi Minsk[6]. Ulterior, însă, prin ucazul din 17 mai 1798, s-a dispus instituirea comitetelor de cenzură în toate porturile comerciale (ПСЗРИ 1830, I, XXV, №18524, 247). Dar, deja la 16 aprilie 1799, Senatul rus a dispus ca în conformitate cu ucazul imperial din 8 (4) aprilie 1799 să fie instituite Comitete de cenzură adiţionale doar în porturile Kronstadt, Rewel, Vyborg, Fridrichsham şi Arhanghelsk. În toate celelalte porturi importul cărţilor urma să fie interzis (ПСЗРИ 1830, I, XXV, №18939, 621-622). Numirea cenzorilor era pusă în prerogativele guvernatorilor. În baza raportului aprobat de împărat la 22 iunie 1799, Senatul rus a dispus instituirea suplimentară a unui comitet de cenzură în Vilno, pentru supravegherea importului cărţilor în gubernia Lituania (ПСЗРИ 1830, I, XXV, №19010, 685-686).

În timpul campaniilor elveţiene şi italiene ale generalului Alexandr Suvorov, din 1799, ofiţerii şi soldaţii ruşi au descoperit civilizaţia europeană, iar odată reîntorşi, interesul pentru literatura vest-europeană a crescut substanţial. Dar pen-

[5] Este vorba de personalităţi din perioada domniei lui Ivan al VI-lea, sub regenţa lui E.I. Biron şi mama sa Anna Leopoldovna, anii 1740-1741, detronat de Elizaveta Petrovna şi băgat, până la sfârşitul vieţii, în închisoare.

[6] Statele de personal al comitetului de cenzură din Radziwilow au fost aprobate la 4 aprilie 1799 (ПСЗРИ 1830, I, XXV, №18922, 609)

tru a putea fi introdusă în Imperiul Rus, orice carte din străinătate trebuia să fie citită de cenzor şi aprobată. Urma a fi cenzurată şi literatura străină trimisă prin poştă (ПСЗРИ 1830, I, XXV, №18524, 247-248). Mai mult decât atât, în contextul tensionării relaţiilor politice externe, la 18 aprilie 1800, prin ucazul lui Pavel I dat Senatului, importul cărţilor de peste hotare a fost interzis, fără sechestrare, până la adoptarea unui alt ucaz în această privinţă (ПСЗРИ 1830, I, XXVI, №19387, 133). Doar după ascensiunea la tron a lui Alexandru I, acesta a dispus prin ucazul din 31 martie 1801 scoaterea interdicţiei la importul cărţilor (inclusiv al celor cu note muzicale), impusă în conformitate cu ucazul din 18 aprilie 1800, precum şi scoaterea de sub sechestru a tipografiilor private, impusă prin ucazul din 5 iunie 1800 şi dreptul acestora de a importa şi retipări cărţi şi reviste străine, cu respectarea regulilor stabilite prin ucazul din 16 septembrie 1796 (ПСЗРИ 1830, I, XXVI, №19807, 599). Ulterior, prin ucazul imperial dat Senatului la 9 februarie 1802 s-a dispus, sub motivul că regulile impuse prin ucazul din 16 septembrie 1796 nu şi-au atins scopurile, ca importul cărţilor din străinătate să fie restabilit în conformitate cu Tariful din 1782, iar comitetele de cenzură din oraşe şi porturi să fie dizolvate. Cenzurarea publicaţiilor interne şi externe, cu excepţia celor cu caracter religios, era pusă în atribuţiile guvernatorilor civili, care puteau solicita în acest sens avizul directorilor de şcoli publice (ПСЗРИ 1830, I, XXVII, №20139, 39-40). Liberalizarea importului de cărţi a întâmpinat, însă, anumite obstacole din partea administraţiilor vamale. Pentru a soluţiona aceste probleme, la 16 august 1802, Alexandru I a emis pe numele Senatului un ucaz în care insista ca să fie respectat importul fără piedici al cărţilor străine, dacă acestea nu erau interzise prin ucazul din 9 februarie 1802 (ПСЗРИ 1830, I, XXVII, №20375, 226). În plus, prin ucazul imperial dat Ministrului de Comerţ la 2 decembrie 1802, ca urmare a restabilirii comitetului de cenzură din Riga, după cum acesta a existat până în 1796, Alexandru I a dispus ca negustorilor din Riga să nu li se mai solicite aprobări de la vama din port la importul de cărţi, iar acestea să fie direcţionate direct spre acest comitet în conformitate cu ucazul din 9 februarie 1802 (ПСЗРИ 1830, I, XXVII, №20537, 381-382).

Dar înmulţirea ucazurilor şi a dispoziţiilor ce vizau editarea şi circulaţia cărţii impuneau unificarea şi crearea unei suport legal mult mai solid şi mai bine gândit. Lucrările legiuitorilor ruşi sub conducerea lui M.M. Speranski au avut ca rezultat adoptarea la 9 iulie 1804 a primului Regulament al cenzurii. În acesta au fost fixate pentru prima dată principiile de bază ale cenzurii şi funcţionării comitetelor de cenzură (ПСЗРИ 1830, I, XXVIII, 21388, 439-444). Cenzura a fost pusă în gestiunea Ministerului Învăţământului Public, în subordinea Direcţiei Generale a Şcolilor. Regulamentul avea câteva referinţe şi la importul şi circulaţia cărţii străine în Imperiul Rus. Astfel cărţile străine comandate prin poştă urmau a fi cenzurate de un Comitet de cenzură special instituit pe lângă Oficiul Poştal. Cărţile din străinătate nu erau supuse cenzurii obligatorii, însă negustorii de cărţi străine erau obligaţi să nu comercializeze cărţi care veneau în contradicţie cu prevederile Regulamentului. Negustorii de cărţi străine puteau solicita de la Comitetul de cenzură o expertiză, dacă aveau dubii în ceea ce priveşte comercializarea unei sau altei cărţi. Abaterea se urmărea penal. Pentru evidenţă, negustorii de cărţi străine urmau să transmită comitetelor de cenzură cataloage cu cărţile străine pe care le comercializau, şi pe măsura completării stocului de carte – cu suplimente la aceste cataloage (ПСЗРИ 1830, I, XXVIII, №21388, 442). Prin adoptarea acestui Regulament, legislaţia ce viza importul de publicaţii străine a început să prindă contur sistemic. Totuşi, datorită faptului că responsabilităţile comercializării literaturii străine, care nu corespundea normelor legale, era pe umerii negustorilor[7], cenzurarea cărţilor străine se efectua nu prea minuţios. Negustorii, pe de altă parte, puteau fi exilaţi şi chiar lipsiţi de cetăţenie pentru abaterile săvârşite (Мильчина 2006, 132).

Autorităţile imperiale încercau să dozeze şi să controleze informaţiile obţinute în şcoli şi universităţi. Acest control nu era eficient, lucru înţeles şi de oficiali, de aceea pe lângă universităţi au început să fie instituite comitete de cenzură de sine stătătoare. Astfel, prin ucazul din 12 decembrie 1802 s-a dispus că Universitatea din Dorpat să aibă propria sa cenzură, atât pentru lucrările tipărite aici, cât şi a celor importate (ПСЗРИ 1830, I, XXVII, 20551, 395). Acest drept a fost fixat şi în statutul Universităţii Imperiale din Mosco-

[7] În Regulamentul ghildelor din 14 noiembrie 1824 se preciza că comerţul cu cărţi era un drept exclusiv al negustorilor de ghildă, micii-burghezi puteau comercializa doar cărţi vechi.

va, aprobat la 5 noiembrie 1804 (ПСЗРИ 1830, I, XXVIII, №21498, 589). De altfel, prin Regulamentul de cenzură din 9 iulie 1804, pe lângă toate universităţile urmau a fi deschise astfel de comitete de cenzură (ПСЗРИ 1830, I, XXVIII, №21388, 440).

Controlul asupra importului de publicaţii străine va reprezenta o funcţie importantă a cenzurii ruse pe parcursul întregului secol al XIX-lea. De aceea, pe lângă reglementările generale privind circulaţia cărţii străine în Imperiul Rus, vor exista şi unele de conjunctură, în special dictate de îmbunătăţirea sau înrăutăţirea relaţiilor politice externe ale Rusiei cu marile puteri europene. Astfel, spre exemplu, în 1802, în Rusia circula liber cartea *Histoire de Bonaparte*, care elogia personalitatea lui Napoleon, dar în 1807, când relaţiile bilaterale ruso-franceze s-au încordat, în contextul războiului ruso-turc, cartea a fost interzisă (Исторические 1862, 17).

După iniţierea reformei ministeriale la 25 iunie 1810, şi instituirea Ministerului Poliţiei, în conformitate cu Regulamentul de instituire a acestuia, pe lângă Cancelaria Ministerului de Poliţie se instituia o Cancelarie Specială, care urma să supravegheze ediţiile importate de peste hotare, precum şi cele tipărite între hotarele Imperiului Rus (ПСЗРИ 1830, I, XXXI, №24687, 723). Odată cu aceasta, controlul asupra circulaţiei cărţilor străine s-a înăsprit considerabil, inclusiv prin supravegherea activităţii cenzorilor. Un exemplu concludent în acest sens este cazul secretarului Comitetului de Cenzură de pe lângă Ministerul de Interne, funcţionarul de stat de clasa a VII – G.V. Lerhe şi cel al succesorului acestuia din 1819, funcţionarul de clasa a VI-a D.I. Hummel. Ambii au fost judecaţi în 1825 de un tribunal secret[8] şi au fost condamnaţi ca criminali de stat, pentru eliberarea fără verificările de rigoare a circa 60-70 de adeverinţe, care le permiteau deţinătorilor să achiziţioneze liber Dicţionarul enciclopedic *Brockhaus*, interzis de către de Cenzură încă din 1815 (Мильчина 2006, 133-134).

Nu exista, însă, nici o listă comună de cărţi interzise, iar elaborarea unei astfel de liste era, practic, imposibil, pentru că ar fi trebuit să includă cel puţin două-treimi dintre toate cărţile publicate în Europa. Aceasta şi în virtutea faptului că reprezentanţii claselor superioare vorbeau la perfecţie limbi străine, iar în Rusia intrase în vogă colectarea bibliotecilor cu cele mai renumite lucrări ale literaturii occidentale, care erau aduse constant în imperiu. Cenzorii trebuiau să examineze foarte minuţios cărţile venite din străinătate, în limbi diferite, uneori foarte voluminoase, pentru a lua o decizie. De aceea acestora le era foarte dificil să îşi îndeplinească sarcinile, mai ales că foarte rar aceste persoane aveau calităţi morale şi literare necesare pentru a putea aprecia la justa valoare lucrările examinate (Мильчина 2006, 133). Uneori cenzorii ajungeau până la absurd, în pretenţiile exprimate faţă de operele literare (Щебальский 1862, 43). Ca urmare se simţea necesitatea elaborării unor noi reglementări în acest domeniu.

Regulamentul de cenzură din 10 iunie 1826, emis în consecinţă, prevedea crearea Comitetului Suprem de Cenzură, ca organ special de control al cenzurii. Se specifica că urmează a fi interzise de cenzură toate lucrările care conţin tratări necorespunzătoare ale Bibliei şi ale dogmelor credinţei creştine-ortodoxe, ies în afara moralităţii ortodoxe, cele care critică guvernul, legile şi împăratul, precum şi legitimitatea puterii acestora, monarhia – ca sistem politic, statele care se aflau în relaţii prieteneşti cu Rusia, mai ales acelea din cadrul Sfintei Alianţe, precum şi cele ce conţineau reflecţii pe problemele interne ale altor state (ПСЗРИ 1830, II, I, №403, 565).

Imediat după finisarea acestui regulament (de către amiralul A.S. Şişkov), împăratul Nicolai I a dispus şefului Ministerului Afacerilor Interne V.S. Lanskoi să elaboreze regulamentul pentru cenzura străină, care să aibă la bază Regulamentul elaborat în Ministerului Învăţământului Public. În noiembrie 1826 regulamentul elaborat a fost prezentat spre examinare împăratului, dar a fost restituit pentru revizuire într-un comitet special alcătuit din I.V. Vasilcikov, K.V. Nesselrode, A.H. Benkendorf, S.S. Uvarov, D.V. Daşkov şi V.S. Lanskoi. Lucrările acestui comitet au durat până la sfârşitul anului 1827, când s-a maturizat necesitatea elaborării unui nou Regulament al cenzurii, la baza căruia urma să stea principiul unităţii cenzurii interne cu cea străină, în evidenţa Ministerului Învăţământului Public (Исторические 1862, 44). În proiectul noului Regulament se preconiza ca cenzura străină să fie o subdiviziune a cenzurii generale, iar acest lucru devine principalul motiv şi pretext pentru adoptarea unui nou regulament al cenzurii.

[8] Alcătuit din şeful Comitetului de Miniştri şi al Consiliului de Stat, ministrul de justiţie şi ministrul de interne.

În noul Regulament, aprobat de Nicolai I la 22 aprilie 1828, se prevedea ca comitetele de cenzură a cărţilor publicate în teritoriul Imperiului şi al celor străine, care aveau o subordonare ministerială diferită, să fie unificate (ПСЗРИ 1830, II, III, №1979, 459). Astfel cenzura a fost subordonată Direcţiei generale a Cenzurii, instituită pe lângă Ministerul Învăţământului Public, şi se diviza în două comitete, pentru cenzură internă şi externă (ПСЗРИ 1830, II, III, №1979, 460). Partea a doua Regulamentului se referea exclusiv la cenzurarea cărţilor străine. Cenzurarea cărţilor străine se punea în atribuţiile Comitetului de Cenzură străină de la Sankt Petersburg şi comitetele din subordinea acestuia din Riga, Vilno şi Odesa. Acestea puteau să se expune doar asupra cataloagelor sau cărţilor pe care le primeau, controlul asupra librăriilor, bibliotecilor şi altor instituţii de acest gen se realiza de către poliţie. Comitetele de cenzură informau poliţia despre cărţile străine neadmise spre comercializare şi urmau să ţină o evidenţă strictă a cărţilor cenzurate, atât admise cât şi a celor neadmise spre circulaţie, prin întocmirea a cinci registre: a facturilor, a cataloagelor, a cărţilor primite de la autorităţile vamale, a cărţilor comandate de instituţiile de stat, de persoanele private, de călători, precum şi un registru comun al tuturor cărţilor străine care parveneau spre examinare (ПСЗРИ 1830, II, III, №1979, 470-471). Odată cu intrarea în vigoare a noului Regulament, negustorii de cărţi urmau să scoată din vânzare toate cărţile străine care nu aveau aprobarea Comitetelor de cenzură străină. Negustorii urmau să prezinte în comitetele de cenzură străină registrele cărţilor importate. Cărţile neadmise de cenzura străină urmau să fie expediate înapoi peste hotare. Bibliotecile urmau să pună la dispoziţia publicului doar cărţile străine enumerate în cataloagele aprobate de cenzură. Cărţile străine comandate prin poştă de persoane fizice sau instituţii ale statului, după ce erau cenzurate de comitele de cenzură de pe lângă poştă, urmau a fi expediate în Comitetele de cenzură străină din Sankt Petersburg, Riga, Vilno şi Odesa, iar în alte localităţi – în cea mai apropiată Administraţie civilă (ПСЗРИ 1830, II, III, №1979, 477-478).

Ca urmare a schimbărilor făcute prin noul Regulament de cenzură, Comitetul de cenzură a cărţilor străine informa Departamentul Comerţului extern, că în ceea ce priveşte cărţile, ziarele şi alte tipărituri aduse de peste hotare fără a fi declarate, Consiliul Suprem al Cenzurii a considerat oportun să dispună ca acestea să fie confiscate şi prezentate Comitetului de Cenzură externă. Dacă cartea era considerată admisă, ea urma să fie pusă în vânzare publică, în caz contrar, urma să fie trimisă înafara Imperiului (TFQR 1829, 339).

Cu alte cuvinte, după adoptarea Regulamentului de cenzură din 1828 are loc o birocratizare a procedurii de examinare a cărţilor străine. Autoritatea Comitetului de cenzură străină din Sankt Petersburg se diminuează şi mai mult după ce la 12 ianuarie 1829 ministrul Învăţământului Public a dispus Comitetului Cenzurii Străine să prezinte împreună cu rapoartele despre cărţile interzise sau cele îndoielnice, înseşi cărţile (Сборник 1862, 214). Cu toate acestea, decizia în cauză putea avea şi un rol pozitiv, deoarece, cărţile interzise din exigenţa excesivă a cenzorilor Comitetului de cenzură străină, puteau într-un final să fie admise de cenzorii Direcţiei Generale a Cenzurii. Pe de altă parte, cărţile admise nu se puneau la îndoială, toată responsabilitatea revenind pe umerii cenzorilor primari, astfel că, pentru orice eventualitate, ei erau mult mai severi şi riguroşi la examinarea unei lucrări decât li se cerea prin lege.

Desigur că întârzierile ce apăreau în respectarea procedurilor generau multă indignare, nu atât în rândul negustorilor, cât mai ales în rândul călătorilor. Statul, pe de altă parte, trebuia să suporte tot mai multe cheltuieli, deoarece îşi asuma transmiterea cărţilor de la o instanţă la alta. În încercarea de a micşora cheltuielile, ministrul de finanţe a elaborat un raport, în care se sugera ca cărţile importate prin vămile de pe uscat să fie expediate în comitetele de cenzură de înseşi autorităţile vamale. Ulterior cărţile erau expediate proprietarilor la adresele indicate în declaraţia lor vamală. De această prevedere erau scutiţi diplomaţii străini. Acest raport a fost aprobat de Nicolai I la 11 noiembrie 1831 (ПСЗРИ 1832, II, VI, №4937, 199).

Numărul de lucrări importate din străinătate creştea de la an la an, cu ritmuri înalte. Astfel, dacă în anul 1835 au fost importate în Rusia în jur de 300 mii volume, apoi în 1836 – în jur de 350 de mii, iar în 1837 – deja în jur de 400 mii de volume (Meidinger 1841, 381). De altfel, după cum afirma poetul şi omul de stat rus F.I. Tiutcev, „comerţul cu lucrări străine înfloreşte în Rusia mai mult decât cel cu lucrări proprii – un fenomen care, în orice caz, este nefavorabil pentru activitatea editorială rusă şi deloc măgulitor pentru

mândria naţională" (Москвин 2004, 26). O bună parte a acestor volume ajungea pe rafturile bibliotecilor publice din oraşele imperiului, ale instituţiilor de învăţământ şi de cultură, precum şi ale societăţilor ştiinţifice. Fondul de carte al acestor instituţii se suplinea şi prin achiziţie sau donaţie de la persoane private. Spre exemplu, pentru secţiunea de limbi orientale ce se dorea a fi instituită în cadrul Universităţii din Sankt Petersburg, în conformitate cu ucazul din 20 martie 1830 a fost achiziţionate de la baronul Schilling von Kanstadt o colecţie de cărţi în limbi orientale. Dar însăşi crearea secţiunii întârzia a fi realizată, iar cărţile se depozitau la Biblioteca de pe lângă Academia de Ştiinţe din Sankt Petersburg. Din acest motiv, la 13 iunie 1835, s-a dispus ca acestea să fie transmise Bibliotecii Muzeului Oriental al Academiei Imperiale de Ştiinţe (ЖМНП 1835, VII, I, IX-X).

Odată cu creşterea numărului de volume importate, cheltuielile asumate de stat pentru transportarea acestora la instituţiile de cenzură devine o problemă substanţială. De aceea prin ucazul Senatului din 18 iulie 1838, care stabilea regulile de expediere a cărţilor străine importate în Rusia din vămi în Comitetele de cenzură, plata pentru expedierea cărţilor a fost trecută în seama proprietarilor de cărţi. În localităţile unde nu funcţionau comitete de cenzură, proprietarul urma să ducă cutiile plombate cu cărţi în comitetele de cenzură de sine stătător, în decurs de şase luni, expediind totodată în comitetele de cenzură lista cu informaţii detaliate despre cărţile importate. În caz de neprezentare, sau prezentare cu plomba deteriorată, se percepea o amendă de 25 ruble de pe fiecare volum, iar în caz că se demonstra intenţie de a ascunde cărţi interzise se prevedea urmărire penală (ПСЗРИ 1838, II, XIII, 2, №11413, 18-19). Din acest motiv, costurile suportate de negustori la importul de cărţi se va răsfrânge negativ asupra preţului acestora de vânzare. Cât priveşte călătorii, aceştia deseori refuzau să mai ia cu sine cărţile aduse, lăsându-le în vamă până la întoarcere, sau le expediau înapoi în ţările din care le-au procurat. Prin ucazul Senatului din 19 iulie 1839 normele în cauză au fost reiterate pentru importul cărţilor prin portul Arhanghelsk, iar ministrul Învăţământului Public se investea cu dreptul de a introduce aceste reguli şi în alte localităţi unde nu funcţionau comitetele de cenzură. Vama era obligată să elaboreze registrul cărţilor importate, şi să-l oblige pe negustor sau călător să le transporte în cutii plombate la administraţia oraşului de reşedinţă. La rândul său, administraţia oraşului trimitea registrul cărţilor importate în comitetele de cenzură şi aştepta verdictul, sau putea permite importul cărţilor străine admise anterior de comitetele de cenzură străină, cu informarea acestora din urmă (ПСЗРИ 1840, II, XIV, №12552, 629).

Un rol substanţial în prevenirea contrabandei de cărţi le revenea administraţiilor oraşelor-porturi prin care era permis importul de cărţi. Astfel, în dispoziţia Consiliului de Stat din 30 iunie 1840 privind reorganizarea comitetului de cenzură din Odesa, se sublinia că Administraţia orăşenească urma să supravegheze cu stricteţe ca în Odesa să nu fie importate clandestin cărţi interzise (ПСЗРИ 1841, II, XV, №13618, 458-459). De asemenea, pentru prevenirea fraudelor legate de neprezentarea cărţilor străine în comitetele de cenzură, la 6 aprilie 1843 Comitetul de Miniştri a micşorat de la şase la trei luni termenul în care călătorii urmau să prezinte în comitetele de cenzură cărţile introduse în Imperiul Rus. Pentru facilitarea procedurilor urmau a fi întocmite formulare-tip în limbile rusă, franceză, italiană, germană şi engleză. Neprezentarea cărţilor în pachete sau cutii plombate la administraţiile locale din guberniile în care se îndreptau se pedepsea cu o amendă de 7,5 ruble argint (ПСЗРИ 1844, II, XVIII, №16700, 215). Celelalte măsuri de prevenire a pătrunderii ilegale a cărţilor străine pe teritoriul Imperiului Rus urmau să rămână conform prevederilor anterioare.

O atenţie specială se acorda controlului circulaţiei cărţilor în regiunile lituaniene şi poloneze. În aceste din urmă, înăsprirea controlului cenzurii are loc mai ales după răscoala din 1830-1831. Astfel, Regulamentul Cenzurii în districtul şcolar Varşovia, aprobat la 25 mai 1843, prevedea că cenzorii de aici trebuiau „să acorde mai multă atenţie" decât ceilalţi cenzori din imperiu la cărţile publicate în Regatul Poloniei, dar şi scopurilor pe care la urmăreau cărţile străine pe care le examinau. Romanele, povestirile şi alte genuri ale literaturii străine urmau a fi examinate cu o atenţie deosebită, mai ales în privinţa moralităţii conţinutului (ЖМНП 1843, XL, I, 11).

O situaţie dificilă se constată în privinţa cenzurării lucrărilor în limbile „orientale"[9], ca urmare a

[9] Pe lângă limbile asiatice ruşii includeau în această categorie şi limba greacă, probabil datorită tradiţiei bizantine, dar şi româna.

lipsei în rândurile cenzorilor a cunoscătorilor de astfel de limbi. Pentru a depăşi situaţiile de acest gen, guvernul rus lua decizii extraordinare, prin care încredinţa cenzura unor organe nespecializate. Încă în interpelarea din 7 noiembrie 1828 a Comitetului de Cenzură Străină, adresată ministrului Învăţământului Public, se sugera oportunitatea importării cărţilor în limbile „orientale" (turcă, greacă, tătară şi altele) fără examinarea cenzurii, din cauza lipsei cenzorilor cunoscători ai acestor limbi. În răspunsul său ministrul Învăţământului Public menţiona că a înaintat propunerea Direcţiei Generale a cenzurii, care a dat un răspuns negativ, iar ca soluţie Comitetului i se propunea să se adreseze pentru asistenţă Universităţii Imperiale din Sankt Petersburg, Academiei Imperiale de Ştiinţe sau Departamentului Asiatic al Ministerului Afacerilor Externe. Ministrul preciza că reprezentanţii Comitetului urmau iniţial să se adreseze Academiei şi Universităţii, iar dacă membrii aceştia nu cunoşteau limba uneia dintre cărţii, atunci Comitetul urma să se adreseze ministrului Învăţământului Public pentru ca acesta să facă demersurile necesare ministrului Afacerilor Externe. Cu toate acestea, la 22 ianuarie 1829, secretarul Academiei de Ştiinţe a înştiinţat Comitetul Cenzurii Străine că poate să-şi asume doar cenzurarea cărţilor în limba arabă (Сборник 1862, 211-212).

O bună parte a cărţilor în limbile „orientale" revenea pentru examinare Comitetului de Cenzură din Odesa. Dar şi acesta nu făcea întotdeauna faţă. Astfel, la 23 ianuarie 1845, a fost aprobată decizia Comitetului de Miniştri prin care cărţile în limbile orientale ce se importau în Imperiul Rus prin portul Odesa să fie cenzurate, în cazul lipsei cunoscătorilor acestora, în Comitetul de cenzură din Odesa, de către profesorii Gimnaziilor din districtul de învăţământ Odesa, specializaţi în limbi orientale. Decizia a fost luată după ce în Liceul Richelieu din Odesa nu s-au găsit cunoscători de limbă armeană pentru a se putea expune asupra unor cărţi importate în această limbă (ПСЗРИ 1846, II, XX, №18658, 142). În cele din urmă, pentru a descărca oarecum Comitetul de Cenzură din Odesa, la 30 noiembrie 1851 Ministrul Învăţământului Public P.A. Şirinski-Şihmatov, rezidentul plenipotenţiar de Caucaz, cneazul M.S. Voronţov, şi ministrul Finanţelor, P.F. Brok, au convenit ca toate lucrările în limbile orientale ce erau aduse în imperiu, cu excepţia celei ebraice (şi derivatelor), urmau a fi expediate pentru examinare în Comitetul de Cenzură din Caucaz (Сборник 1862, 279)[10].

Regulamentul de Cenzură admitea lucrările în care erau criticate şi condamnate cărţile interzise. Cu toate acestea treptat s-a ajuns la absurd în această privinţă, fiind interzisă nu doar însăşi lucrarea, ci chiar şi publicarea titlului acesteia în alte ediţii. Astfel, la 12 martie 1848, printr-o rezoluţie a împăratului Nicolai I s-a dispus ca interdicţia de a importa anumite titluri de carte străină, semnifică şi interdicţia de a analiza conţinutul acestora în reviste, şi cu atât mai mult de a publica fragmente din acestea în traducere sau în original (Сборник 1862, 244). Ulterior, în şedinţa Direcţiei Generale a Cenzurii din 30 mai 1853 s-a decis ca Comitetul de Cenzură Străină să distrugă coperţile sau filele de final ale cărţilor ce conţineau informaţii despre cărţile interzise, sau chiar şi titlurile acestora, fără consultări suplimentare (Сборник 1862, 287).

Creşterea numărului de cărţi străine ce ajungeau pe piaţa rusă suprasolicita tot mai mult resursele comitetelor de cenzură străină, nu doar prin munca de cenzură, ci şi cea a întocmirii numeroaselor rapoarte şi de corespondenţă. Ca urmare acestea încercau să obţină anumite diminuări ale obligaţiilor prescrise. O încercare voalată de acest gen a aparţinut Comitetul de Cenzură din Odesa. Interpelarea acestuia viza vechimea ediţiilor străine supuse examinării cenzurii. Ministrul Învăţământului Public, cneazul P.A. Şirinski-Şihmatov îi scria la 15 octombrie 1851 adjunctului şefului districtului şcolar Odesa că, dat fiind că acest lucru nu era prevăzut în Statutul de Cenzură din 1828 şi nici în dispoziţiile Consiliului de Stat aprobate de împărat la 8 mai 1850, privind prevenirea importului de peste hotare al cărţilor interzise, toate cărţile şi revistele străine urmau a fi examinate de cenzură, indiferent de anul publicării (Сборник 1862, 278). În cele din urmă, guvernul rus a fost nevoit să lărgească numărul comitetelor de cenzură abilitate cu examinarea lucrărilor străine. Astfel, la 19 februarie 1852, Comitetul de cenzură din Kiev a fost învestit şi el cu dreptul de a cenzura cărţi străine, cu aceleaşi

[10] Comitetul de cenzură din Caucaz a primit dreptul de a examina cărţile importate de peste hotare în ţinuturile caucaziene, prin ucazul Senatului din 26 octombrie 1849, având aceleaşi drepturi acordate la 26 iunie 1840 Comitetului de cenzură din Odesa (ПСЗРИ 1850, II, XXIV, 2, №23608, 139-140).

prerogative şi subordonare precum comitetele de cenzură străină din Vilno, Odesa, Riga (ПСЗРИ 1853, II, XXVII, №26005, 120). De asemenea, la 30 noiembrie 1852, Direcţia Generală a Cenzurii a solicitat Comitetului de Cenzură Străină ca să permită trecerea fără piedici a cărţilor religioase ce conţineau doar dogmele religiei creştine, fără polemizări cu alte confesiuni sau religii. Cărţile religioase străine catolice şi protestante urmau a fi eliberate strict doar enoriaşilor respectivelor confesiuni (Сборник 1862, 284).

Chiar dacă Comitetul de Cenzură Străină era abilitat de a acorda dreptul de traducere a cărţilor străine, prin dispoziţia Direcţiei Generale a Cenzurii din 19 decembrie 1850, traducerile nu erau scutite de examinarea cenzurii interne (Сборник 1862, 268). La 4 octombrie 1851 Direcţia Generală a Cenzurii propunea ministrului Învăţământului Public ca decizia Comitetului de Cenzură Străină asupra dreptului de traducere a cărţilor străine să fie una consultativă, decizia finală aparţinând Comitetelor de Cenzură internă. În acest caz traducerea romanului lui Alexandre Dumas *Les mille et un fantômes*, admis de Comitetul de Cenzură Străină, a fost respinsă de Comitetul de Cezură din Moscova, nu din cauză că traducerea nu ar fi fost reuşită, ci din motiv că s-a considerat că romanul are „direcţie greşită" (Сборник 1862, 276-277). De altfel, cele două departamente de cenzură, cea străină şi cea internă, nu acţionau la unison. Uneori se întâmpla ca o carte interzisă în original să fie autorizată în traducere. Un exemplu în acest sens este romanul lui Émile Zola *Nana*, originalul căruia a fost interzis în imperiu de către Departamentul de cenzura Străină, dar se vindea liber în traducere, fără intervenţii majore în text (Leroy-Beaulieu 1894, 452).

Numărul tot mai mare de cărţi respinse de cenzură pentru acces pe piaţa internă rusă, mai ales în contextul acutizării sentimentelor antieuropene ale ruşilor, ca o consecinţă a înfrângerii suferite de Imperiul Rus în Războiului Crimeii (1853-1856), în faţa alianţei anglo-franco-turco-sardine, determina creşterea numărului de cărţi stocate în instituţiile vamale şi de cenzură. Drept soluţie, la 14 august 1854, printr-un ucaz imperial cărţile străine reţinute în oficiile vamale din cauză că erau interzise de comitetele de cenzură, precum şi cele depistate la trecerea frontierei fără a fi declarate, dacă nu erau reexpediate înapoi de proprietari în timpul prevăzut de lege, urmau să fie transmise în proprietatea Bibliotecii Publice Imperiale din Sankt Petersburg (ПСЗРИ 1855, II, XXIX, №28834, 739). În plus, Direcţia Generală a Cenzurii a decis ca Comitetul de Cenzură să-şi asume de sine stătător interzicerea anumitor titluri de cărţi străine prin votul majoritar al membrilor săi, precum şi excluderea unor fragmente din acestea, şi să nu le mai expedieze Direcţiei în conformitate cu dispoziţiile ministrului Învăţământului Public din 1828. Excepţie făceau doar cărţile îndoielnice parvenite de la Comitetul de Cenzură din Varşovia, care urmau să fie cenzurate în continuare în conformitate cu decretul imperial din 10 aprilie 1852 (Сборник 1862, 305-306). De asemenea, la 12 februarie 1857 Comitetul de Miniştri a stabilit, în baza propunerilor ministrului Învăţământului Public, ca cenzorul din Dorpat, care avea în obligaţiile sale cenzurarea cărţilor interne, să cenzureze şi cărţile străine. Însă, acesta nu avea dreptul să le primească direct de la vamă, sau de la oficiile poştale, ci prin intermedierea Comitetului de Cenzură străină din Sankt Petersburg, sau în baza dispoziţiei acestui comitet din alte instituţii de cenzură. Decizia sa în urma examinări cărţilor urma să fie prezentată Comitetului de Cenzură străină pentru verdictul final (ПСЗРИ 1858, II, XXXII, №31504, 145-146). În schimb, pentru a-şi simplifica sarcinile, la 4 octombrie 1861 Direcţia Generală a Cenzurii a solicitat Comitetului de Cenzură Străină ca în rapoartele cu cărţile interzise de acesta, să fie indicată categoria de neadmitere pentru public (totală, pentru publicul larg, sau cu unele extirpări), iar titlul cărţilor îndoielnice, asupra cărora urma să se expună Direcţia Generală a Cenzurii, să fie expediat în original, netradus (Сборник 1862, 463).

Din numărul total de cărţi străine supuse cenzurii în 1858 au ajuns în Comitetul de Cenzură Străină de la Sankt Petersburg pentru prima oară 1586 de lucrări, în 2244 volume, iar la cele din Riga, Vilno, Odesa şi Kiev, precum şi la cenzorii din Revel şi Dorpat – 876 lucrări în 1403 volume. Au fost întoarse peste hotare, la decizia negustorilor şi a altor persoane, nefiind acceptate, sau parţial acceptate de cenzură, 2114 lucrări în 7423 volume (ЖМНП 1859, CIII, I, 136-137). Cele mai multe cărţi interzise ţineau de politică, literatura artistică şi istorie (ЖМНП 1859, CIII, I, 137). Pentru comparaţie, în 1854 în Imperiul Rus au apărut 1312 titluri de cărţi, dintre care 861 în rusă şi 451 în alte limbi (The acquisition 1867, 142). De altfel, după cum se poate observa din Tabelul 1, în

Tabelul 1

Numărul de cărţi străine, importate în Rusia şi examinate de instituţiile de cenzură (1857-1862)*

Anul	Importate		Inclusiv supuse cenzurii (neexaminate anterior)				Examinate de cenzură			
	Lucrări	Volume	Lucrări	%	Volume	%	Lucrări	%	Volume	%
1857	202384	1613862	3172	1,57	5182	0,32	2277	1,13	3196	0,20
1858	219665	1614874	3734	1,70	5494	0,34	2462	1,12	3647	0,23
1859	214725	1422157	4336	2,02	7732	0,54	3481	1,62	6206	0,44
1860	333121	2255359	5184	1,56	7608	0,34	4325	1,30	6074	0,27
1861	411160	2306272	6010	1,46	9508	0,41	5120	1,25	8309	0,36
Total	1381055	9212524	22436	1,62	35524	0,39	17665	1,28	27432	0,30

* ЖМНП 1862, CXIV, I, 126

comitetele de cenzură ajungeau doar 1-2% din numărul total al lucrărilor importate. Acest fapt ne sugerează că negustorii de cărţi străine aveau grijă ca titlurile importate să fie deja admise de cenzură, şi nu riscau să aducă noutăţi editoriale. Astfel, înşişi negustorii realizau o primă cenzurare a cărţilor şi, într-un fel, întârziau punerea în circulaţie a noilor titluri de carte.

Pe de altă parte, Cenzura nu reuşea să controleze chiar toată producţia tipografică străină ce pătrundea în Rusia, din cauza contrabandei. În 1849, contele A.F. Orlov, şeful Cancelariei a III-a imperială şi a Jandarmeriei, îl informa pe P.A. Şirinski-Şihmatov, ministrul Învăţământului Public, că investigaţiile efectuate în cazul unui oarecare Petruşevski şi a complicilor săi, au arătat numărul imens de cărţi străine interzise ce circulau în Rusia. La un singur vânzător din Petersburg au fost depistate peste 2500. În acest context împăratul rus i-a dispus contelui A.F. Orlov să colaboreze cu Ministrul Afacerilor Interne la identificarea măsurilor necesare prevenirii acestui fenomen (Исторические 1862, 75).

La începutul domniei lui Alexandru al II-lea (1855-1881), pregătirile pentru o nouă reformă a cenzurii au relevat în cercurile birocratice anumite tendinţe în discuţiile privind soarta cenzurii publicaţiilor străine. Toţi acceptau faptul că confiscările vamale ale publicaţii străine se răsfrângeau negativ asupra imagini Rusiei în ochii opiniei publice europene, generau nemulţumiri în rândul publicului cititor rus şi nu aduceau beneficii concrete pentru autorităţi. Se impunea necesitatea descentralizării cenzurii, prin furnizarea unor competenţe mai largi comitetelor locale de cenzură străină. Se propunea o flexibilitate mai mare în privinţa lucrărilor străine, pentru a le folosi în lupta cu ideile socialiste şi ateismul. Dar propunerile privind reducerea controalelor asupra publicaţiilor străine nu vizau nicidecum lucrările străine în limba rusă, nici traducerile operelor străine şi astfel avantajau doar intelectualitatea, nu şi masele largi ale populaţiei (Гусман 1999, 15).

În Regulamentul cenzurii din 1857, au fost făcute doar completări la Regulamentul din 1828 prin includerea prevederilor adoptate între timp, care au fost examinate mai sus. De aceea, o schimbare majoră în privinţa cenzurii străine survine abia după ce, prin ucazul imperial dat Senatului la 10 martie 1862, au fost fixate schimbările din domeniul organizării cenzurii. Potrivit prevederilor acestui ucaz Direcţia Generală a Cenzurii a fost lichidată, iar sarcinile ei au fost partajate între Ministerul Afacerilor Interne (funcţii de supraveghere şi urmărire) şi Ministerul Învăţământului Public (funcţia de cenzurare şi prevenire) (ЖМНП 1862, CXIII, I, 49). Pe de o parte, acesta este un indiciu al creşterii importanţei acestei instituţii, deoarece Ministerul de Interne a fost mereu unul de cheie în guvern. Pe de altă parte, includerea cenzurii în evidenţa unui organ exclusiv de forţă însemna, de fapt, intensificarea controlului asupra maselor, statul fiind nevoit să adopte măsuri împotriva mişcării revoluţionare în curs de dezvoltare. De fapt, pe tot parcursul secolului al XIX-lea, schimbările efectuate în do-

meniul cenzurii urmăreau două scopuri majore: de a consolida restricţiile impuse de cenzură şi de a perfecţiona aparatul de cenzura şi profesionalismul cenzorilor. Ucazul avea menirea de fapt de a pregăti terenul pentru implementarea reglementărilor prevăzute în noul Regulament al cenzurii care va fi emis la 12 mai 1862 şi va purta oficial denumirea de „Reguli temporare privind cenzura" (ПСЗРИ 1865, II, XXXVII, 1, 38270, 430).

Un aspect important la dezbaterile privind elaborarea noului Regulament al Cenzurii l-a constituit cenzurarea literaturii străine. În această privinţă, baronul M.A Korff, şeful Cancelariei Imperiale, cooptat la elaborarea Regulamentului, a făcut un şir de propuneri: 1) toate lucrările publicate peste hotare în limbile rusă şi poloneză să fie admise în circulaţie doar cu aprobarea cenzurii; 2) cărţile publicate peste hotare în limbi străine, să fie admise în circulaţie fără cenzurare prealabilă. De aceea cărţile respective urmau a fi trecute prin vămi fără reţineri, pe când cele prevăzute prin punctul 1 erau expediate în Direcţia generală de cenzură potrivit reglementărilor în vigoare; 3) Circulaţia în cuprinsul imperiului a cărţilor cu conţinut ce contravenea legilor putea fi interzis de instanţele de judecată, în baza sesizărilor Direcţiei generale a tipăriturilor, precum şi în baza rugăminţilor persoanelor private. Comercializarea şi distribuirea cărţilor interzise în aşa mod, chiar şi fără intenţie, se pedepsea penal. În acest scop urmau să fie alcătuite în permanenţă şi să fie livrate în tarabele de cărţi şi inspectoratele locale de poliţie registrele cărţilor străine interzise de instanţele de judecată; 4) Vânzătorilor de cărţi nu li se interzicea, comandând ediţii străine, să le transmită din iniţiativă proprie spre examinare organelor de cenzurare prealabilă. În caz că erau declarate interzise în urma examinării, acestuia i se restituia paguba; 5) În caz că direcţia generală a tipăriturilor solicită instanţelor de judecată interzicerea unui titlu de carte, atunci, până la examinarea judiciară, comercializarea acesteia putea fi suspendată. Comercianţii de cărţi urmau, în consecinţă, să prezinte registrul cărţilor importate de peste hotare, iar comercializarea lor putea fi iniţiată abia după trei zile de la prezentarea registrelor (Бинштоk 1897, 205). Baronul M.A. Korff declara că „toată lumea cunoaşte că pe parcursul existenţei continue la noi a cenzurii, nu sunt şi nu au fost cărţi străine interzise, pe care să fi fost imposibil a le obţine. Încercările de a proteja societatea împotriva intruziunii din afara a ideilor dăunătoare prin cenzură, este la fel cum ai încerca să protejezi grădina ta de păsări, zăvorând poarta" (Бинштоk 1897, 203). Propunerile acestuia în mare parte au intrat în textul final al Regulamentului, astfel că interzicerea unui titlu de carte străin putea fi decisă doar de instanţele de judecată. Tendinţele liberale, consfinţite în Regulamentul din 1862, au fost întărite prin hotărârea Comitetul de Miniştri de la 24 august 1864. Aceasta prevedea că oficialii vamali puteau acorda călătorilor dreptul de a introduce în hotarele Imperiului Rus diferite cărţi şi alte publicaţii fără examinarea cenzurii. Condiţia era ca titlurile să fie într-un singur exemplar, să nu abordeze subiecte politice sau religioase (cu excepţia cărţilor de rugăciuni sau a Sf. Scripturi), şi să nu fie interzise categoric de cenzură[11] (ПСЗРИ 1867, II, XXXIX, 41224, 859-860). De altfel, cenzura străină în perioada domniei lui Alexandru al II-lea, a fost, potrivit aprecierilor istoricului şi publicistului francez al timpului Anatole Leroy-Beaulieu (1842-1912), foarte generoasă şi liberală. Lucrările cele mai radicale de filosofie şi economie politică, în special cele mai marcante tratate de socialism, au fost admise să fie importate şi să fie traduse, precum *Capitalul*, de Karl Marx. Pe de altă parte, lucrările semnate de oamenii de ştiinţă şi filosofi renumiţi din Occident, cum ar fi Herbert Spencer, Darwin, Haeckel, Strauss, Renan etc., au fost respinse sau admise într-o stare extrem de mutilată. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu lucrările unor poeţi şi romancieri, cum ar fi H. Heine şi G. Flaubert (Leroy-Beaulieu 1894, 450). Cenzura rusească din această perioadă se deosebea prin faptul că se opunea mai puţin doctrinelor şi teoriilor, cât mai ales criticilor aduse unor fapte şi persoane, şi în acest fel favoriza involuntar difuzarea teoriilor radicale, de care urma de fapt să se apere imperiul (Leroy-Beaulieu 1894, 450).

Creşterea interesului pentru literatura germană şi franceză, în Rusia, a generat o creştere a producţiei poligrafice proprii, în special a ediţiilor traduse, dar şi a lucrărilor originale, atât în domeniul literaturii cât şi al diverselor ştiinţe. Contemporanii considerau că odată cu afirmarea literaturii ruse,

[11] Doar cărţile religioase în limba rusă în sau slava bisericească urmau să aibă indicată expres permisiunea Clerului superior ortodox, adică nu se admiteau fără cenzura religioasă. În plus, împăratul rus a considerat necesar, prin ucazul din 21 decembrie 1857, a le interzice misionarilor străini să distribuie în Rusia cărţi ale Sfintei Scripturi, publicate de edituri străine. Aceştia puteau să le comercializeze de la tarabe, după examinarea prealabilă a Cenzurii (ПСЗРИ 1858, II, XXXII, №32582, 1035).

precum şi creşterea sentimentului naţional, se va produce, inevitabil, o scădere a cererii pentru literatura străină (Цинзерлинг 1887, 362). Acest lucru pare să fi fost confirmat de cifrele din statisticile oficiale, potrivit cărora în Rusia în 1880 au fost importate cărţi în valoare totală de 3689902 ruble, în 1883 – 3016002 ruble, iar în 1885 – 2093736 ruble. Dar, în realitate, după cum afirmă istoricul rus V.A. Moskvin, importul de literatură străină nu se diminua (Москвин 2004, 25).

Odată cu semnarea tratatelor bilaterale ce vizau apărarea drepturilor de autor, cenzura străină a început să servească direct intereselor editorilor ruşi, care puteau pretinde că o anumită lucrare de peste hotare îi încalcă drepturile deţinute asupra acesteia în cuprinsul Imperiului Rus. De exemplu, în 1870, editorul de lucrări muzicale Bessen s-a adresat Comitetului de Cenzură străină de la Sankt Petersburg cu cererea de a-i proteja drepturile pe care le deţinea la tipărirea operelor lui A.G. Rubinstein, în faţa ediţiilor străine. Comitetul a constatat că cererea merită atenţie, şi că lucrările din străinătate nu pot fi admise spre vânzare. Concurenţa generează, de altfel, un nou pol de presiune asupra cenzurii străine. Ca o formă de protecţie împotriva concurenţei poate fi considerată şi încercarea moştenitorilor firmei de comercializare a cărţilor E. Melle să instituie în 1886 *Societatea de comercializare a cărţilor franceze în Rusia* (Москвин 2004, 27).

Listele lucrărilor străine interzise total sau parţial de cenzură erau expediate lunar în organele administraţiilor locale, în special ale regiunilor de hotar[12]. În încercarea de a sistematiza aceste liste interminabile, a fost iniţiată publicarea pentru uz intern a cataloagelor de lucrări străine interzise total sau parţial, care au apărut la Sankt Petersburg în 1870 şi 1898. Primul se referea la perioada 1865 – 1 iulie 1869 (Алфавитный 1870), iar al doilea – 1 iulie 1871 - 1 ianuarie 1897 (Каталог 1898). Dat fiind că negustorii se conduceau la importul cărţilor străine de aceste liste şi cataloagele, în linii mari, din numărul cărţilor expediate în comitetele de cenzură, titlurile interzise complet sau parţial alcătuiau în medie 0,5-1,5% din numărul total al volumelor examinate (Москвин 2004, 17). Cenzura, nepermiţând aducerea în Rusia a cărţilor ieftine din străinătate, contribuia, după afirmaţia istoricului V.A. Moskvin, la răspândirea lucrărilor ieftine ruseşti în rândul populaţiei, care, totuşi, de multe ori nu aveau nici o valoare artistică (Москвин 2004, 25). Astfel, cenzurarea publicaţiilor străine contribuia indirect şi la dezvoltarea pieţei de carte rusă.

La începutul secolului XX, odată cu pătrunderea capitalului comercial în afacerile poligrafice are loc o creştere accentuată a numărului de cărţi ruseşti pe piaţa de carte şi apariţia concurenţei. De aceea se promova ideea înăspririi controlului asupra cărţilor importate de peste hotare. Însă, la reuniunea specială pentru elaborarea unui nou statut de cenzură în 1905, vicepreşedintele Academiei Imperiale de Ştiinţe, P.V. Nikitin, se întreba retoric: „Dacă cenzura străină nu a putut împiedica pătrunderea ideilor străine în baza reglementărilor anterioare, atunci ar putea fi oare o îngrădire mai eficientă în baza celor noi? Şi nu este oare mai periculoasă decât orice idee dăunătoare acea percepţie falsă ce se formează şi se dezvoltă în privinţa cenzurii străine, precum şi a oricărei alte cenzuri, precum că există anumite adevăruri, de care puterii îi este teamă şi că ea le ascunde deoarece nu le poate contraargumenta" (Протоколы 1905, 21).

După prima Revoluţie Rusă numărul de publicaţii importate de peste hotare a crescut de peste două ori: de la 168920 volume în 1906, de la 362357 în 1914. Însă, odată cu izbucnirea Primului Război Mondial a fost introdusă cenzura militară, iar legăturile comerciale şi poştale internaţionale au fost grav afectate (Москвин 2004, 17).

Un aspect important în ceea ce priveşte evoluţia circulaţiei cărţilor străine în Imperiul Rus ţine de acordarea către unele instituţii de învăţământ, academice, administrative şi culturale a dreptului de a importa cărţi din străinătate fără aprobarea comitetelor de cenzură ordinare. O atare politică avea cu siguranţă scopul de a diminua repercusiunile asupra dezvoltării ştiinţei şi culturii ruse şi asupra răspândirii cunoştinţelor generale în rândul populaţiei cauzate de formalităţile birocratice de cenzurare a cărţilor străine şi filtrul exagerat al acesteia. Astfel, pe parcursul secolului al XIX-lea - începutul sec. XX, au obţinut dreptul de a achiziţiona şi primi din donaţii cărţi de peste hotare fără examinarea cenzurii o serie de instituţii academice şi de învăţământ, precum: Academia de Ştiinţe, Universităţile şi alte instituţii superioare de învăţământ, Academiile Teologice, Observatoarele din

[12] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4672, f. 2-4, 13-14 verso, 39-40, 51-58; d. 4850, f. 11-14 verso.

Pulkovo, Nikolaev, Irkutsk şi Ekaterinburg, societăţile ştiinţifice etc. (Свод 1912, 117-121). În rândul instituţiilor guvernamentale şi administrative au obţinut acest drept general-guvernatorii, şefii Administraţiilor guberniale şi provinciale, miniştrii şi adjuncţii lor, Duma de Stat, alte instituţii şi comisii imperiale (Свод 1912, 116, 122-125). De asemenea au obţinut acest drept şi unele instituţii de cultură, precum bibliotecile publice şi muzeele imperiale (Свод 1912, 116, 125). Pe de altă parte, ca răspuns la interpelarea Comitetului de Cenzură Străină adresată ministrului Învăţământului Public, Nicolai I a solicitat la 23 noiembrie 1850 ca lucrările expediate din străinătate pentru membrii familiei imperiale să nu fie scutite de la examinarea cenzurii. În schimb, Comitetul urma să-l informeze pe ministru despre lucrările neadmise, sau parţial admise, pentru ca acesta să înştiinţeze destinatarul din rândul familiei imperiale[13].

În realizarea controlului circulaţiei cărţilor străine în Imperiul Rus un rol însemnat le-a revenit pe lângă organele de cenzură şi celor comercial-vamale, care realizau curăţarea vamală şi carantinală a cărţilor din străinătate, precum şi supunerea acestora taxelor vamale de import. În Imperiul Rus cartea nu a fost percepută iniţial ca marfă. În conformitate cu Tarifele vamale din 1724, 1731, 1754, 1757, 1766, 1775, 1782, importul cărţilor străine în legături şi fără legături se realiza fără plata taxelor vamale (ПСЗРИ 1830, I, XLV, 40-41). Prin Tariful din 1796 s-a stipulat că cărţile străine continuau să fie importate fără plata taxelor vamale, însă doar prin vămile portuare din Sankt Petersburg, Riga şi Odesa şi cea de pe uscat de la Radziwilow (ПСЗРИ 1830, I, XLV, 100-101). Prima iniţiativă în acest sens a vizat nu cartea propriu-zisă, ci materialul de preţ folosit la copertarea şi decorarea cărţii. Astfel, la 15 februarie 1807, prin ucazul imperial dat Senatului, s-a dispus ca cărţile importate în legături de marochin cu margini aurite, să fie supuse taxelor vamale, în funcţie de mărimea lor, de la 0,5 la 2,5 ruble, iar cele fără margini aurite de la 0,25 la 1,5 ruble. Cărţile în legături lustruite erau şi ele taxate de la 10 la 50 copeici, în funcţie de mărimea lor (ПСЗРИ 1830, I, XXIX, №22458, 1018-1019). Nici în Tarifele vamale din 1816 şi 1819 nu se specificau taxe vamale pentru importul cărţilor. Potrivit Tarifului vamal din 1822 doar cărţile străine tipărite după 1800 în legătură lustruită (politură), de piele, de marochin şi oricare alt tip era supuse taxei 10 copeici de pe funt[14]. Importul cărţilor străine era facilitat şi prin faptul că de pe acestea, prin ucazul din 31 decembrie 1809, nu se solicitau certificate de origine, precum de la alte mărfuri în conformitate cu prevederile legii din 31 iulie 1808 (ПСЗРИ 1830, I, XXX, №24060, 1388).

Abia prin ucazul Senatului din 14 iunie 1848, ca urmare a aprobării de către împăratul rus la 5 mai 1848 a raportului Ministrului Învăţământului Public, au fost stabilite taxe unice de 5 copeici argint pentru fiecare volum de carte importat, indiferent de mărime sau număr de file, inclusiv broşurile ce apăreau în ediţii aparte. De pe cărţile nebroşate, ediţii periodice, ziare şi reviste urma să se perceapă o taxă de 5 copeici argint de pe fiecare funt de greutate. Romanele şi povestirile erau taxate suplimentar cu 5 copeici argint. De taxe erau scutite cărţile aduse de diplomaţi străini, cărţile comandate de Universităţile Imperiale şi alte instituţii academice cărora li s-a acordat acest drept, cărţile, ziarele şi revistele trimise prin poştă, cărţile publicate în Rusia aduse de călători înapoi în ţară, cărţile publicate în Regatul Polonez, cărţile în limbile ebraică şi idiş, care aveau de altfel un statut aparte şi nu se puneau pe aceeaşi treaptă cu alte cărţi străine[15]. Dacă cărţile erau reîntoarse peste hotare, din cauză că nu erau admise de cenzură, taxa se restituia. Cărţile, a căror taxă de import nu era achitată timp de un an, intrau în proprietatea statului. Taxa anterioară de pe cărţile copertate rămânea în vigoare (ПСЗРИ 1849, II, XXIII, 22367, 411-412). La 28 aprilie 1849 aceste taxe au fost înlocuite cu una unică de pe greutate, a câte 10 copeici argint de pe funt, şi adiţional a câte 10 copeici de pe funt pentru romane şi povestiri (ПСЗРИ 1850, II, XXIV, 1, №23214, 249-250). În Tariful Vamal

[13] La 24 februarie 1858 Ministrul Învăţământului Public a dispus ca Comitetul să-i înştiinţeze pe cei vizaţi direct, fără intermedierea sa (Сборник 1862, 267).

[14] Funt – veche măsură de greutate, care în Rusia constituia 1/40 puduri, sau 0,5 kg.

[15] Reintroducerea taxelor vamale la importul cărţilor evreieşti din Regatul Polonez şi din străinătate a fost aprobată de împărat la 26 aprilie 1854 la propunerea Consiliului de Stat. Taxa stabilită era de 1,5 copeici pe filă, iar comercializarea cărţilor care nu aveau imprimată la început şi sfârşit marca ce demonstra achitarea taxei, era interzisă. Sumele acumulate de la colectarea taxei reveneau şcolilor evreieşti, iar cele care timp de trei luni nu erau marcate, sau expediate înapoi, erau confiscate în favoarea aceloraşi şcoli evreieşti (ПСЗРИ 1855, II, XXIX, №28187, 437-438).

Normal European din 11 iunie 1891 era prevăzut ca cărţile ce se importau de peste hotare în limbi străine nu erau supuse unor taxe vamale directe, ci doar taxelor indirecte, şi anume cea prevăzută pentru legăturile cu cotor, care era de 1 rublă aur de pe pud. În schimb cele în limba rusă erau supuse taxei de 3 ruble aur de pe pud (ПСЗРИ 1894, III, XI, Штаты и Табели, 7811, 188). Ulterior, la 4 iunie 1901, Consiliul de Stat a stabilit ca importul cărţilor tipărite peste hotare în limbile rusă şi poloneză, se va taxa cu 4,5 ruble aur de pud. Această stipulare urma să reprezinte punctul 4 al articolului 178 al Tarifului Normal European (ПСЗРИ 1903, III, XXI, №20242, 445).

De taxele pentru legături au fost scutite prin ucazul din 31 august 1807 cărţile comandate de peste hotare de Academii, Universităţi, liceele de cadeţi şi gimnazii (ПСЗРИ 1830, I, XXIX, №22603, 1249). Prin dispoziţia Comitetului de Miniştri din 4 octombrie 1827, aprobată de împărat la 18 octombrie, toate instituţiile de învăţământ de stat au primit dreptul universităţilor de a comanda cărţi şi manuale din străinătate, fără plata taxelor vamale, cu condiţia ca acestea să fie examinate preliminar în comitetele de cenzură de pe lângă universităţi (ПСЗРИ 1830, II, II, №1478, 915-916). Acest drept era reconfirmat în statutele şi regulamentele de activitate ale mai multor instituţii de învăţământ (ПСЗРИ 1838, II, XIII, 1, №11363, 1012-1013; ПСЗРИ 1840, II, XIV, №12219, 355; ПСЗРИ 1841, II, XV, №13289, 187; №13415, 307; ПСЗРИ 1842, II, XVI, №14696, 668; ПСЗРИ 1865, II, XXXVII, 2, №38654, 58; №38984, 446; ПСЗРИ 1875, II, XLVII, №51428, 834; ПСЗРИ 1885, III, I, №484, 329). De plata taxelor vamale la aducerea cărţilor de peste hotare au fost scutite şi unele instituţii de stat şi funcţionari de rang înalt, precum: cei din Departamentul II al Cancelariei imperiale, Duma de Stat etc., dar şi unele instituţii de ştiinţă şi cultură, precum: Observatorul Fizic Principal şi Observatorul Fizic de la Tiflis, Ermitajul Imperial (Свод 1912, 119-120) ş.a. De taxe vamale la importul cărţilor din străinătate a fost scutită la 14 octombrie 1810 Biblioteca Imperială Publică din Sankt Petersburg (ПСЗРИ 1830, I, XXXI, №24377, 389), iar la 13 martie 1874 acest privilegiu a fost acordat şi directorului acestei instituţii (ПСЗРИ 1876, II, XLIX, №53248, 359).

Procedurile de devamare a cărţilor străine erau prevăzute în *Regulamentele vamale şi de cenzură*. Legile şi dispoziţiile cu caracter special erau puţine în această sferă, şi vizau doar soluţionarea unor probleme excepţionale. Astfel, de exemplu, prin ucazul imperial dat Senatului la 16 august 1802 ministrului de Comerţ, contele N.P. Rumeanţev, se solicita permiterea fără piedici a cărţilor importate de peste hotare de Universitatea din Dorpat, sau aduse de oamenii de ştiinţă care vizitau universitatea (ПСЗРИ 1830, I, XXVII, №20376, 226-227)[16]. În alt caz, în legătură cu adoptarea la 31 iulie 1808 a legii prin care se solicitau documente de provenienţă a mărfurilor importate, cărţile, precum şi hărţile geografice şi maritime au fost eliberate la 31 decembrie 1809 de această obligativitate (ПСЗРИ 1830, I, XXX, №24060, 1388). O excepţie de la lege s-a făcut şi la 3 mai 1860, când Comitetul de Miniştri a venit cu propunerea de a permite Academiei de Ştiinţe Imperiale, precum şi universităţilor să primească de peste hotare cărţi prin poştă în banderolă, lucru interzis prin dispoziţia imperială din 15 decembrie 1858, deoarece expedierea acestora în cutii închise era prea costisitoare pentru donatari. Împăratul a acceptat acordarea acestui drept doar Academiei de Ştiinţe, Observatorului din Pulkovo şi Universităţilor, dar nu şi membrilor acestor instituţii (ПСЗРИ 1862, II, XXXV, №35752, 516-517).

În concluzie, putem afirma că pe parcursul perioadei abordate în Imperiul Rus circulaţia cărţii străine a fost obiectul unui sever control legislativ. Acest control urmărea mai multe obiective, pe lângă acel primordial de a limita răspândirea ideilor liberale, care puteau şubrezi baza socială, politică şi naţională a statului. Politica în domeniul cenzurii reflectă atitudinea duplicitară a autocraţiei ruse în privinţa a tot ceea ce era străin. Guvernul rus căuta să ţină pasul cu civilizaţia occidentală, dar, în acelaşi timp, îi era frică de ideile progresive.

Cenzura străină avea în virtutea scopurilor şi obiectivelor sale specifice un statut special, deoarece avea de a face cu lucrări deja publicate în alte state, unde controlul guvernului asupra tipografiilor nu funcţiona. Orice supus rus, mai înstărit, putea lua cunoştinţă de lucrările autorilor

[16] Prin ucazul din 14 octombrie 1802, pentru a curma abuzurile, cutiile de cărţi urmau să fie plombate pentru a nu ajunge în circulaţie liberă şi expediate direct în Magistratul din Dorpat (ПСЗРИ 1830, I, XXVII, №20460, 307).

vest-europeni în cursul unei călătorii peste hotarele Imperiului, sau chiar cumpărând cărţi aduse prin contrabandă. Intelectualitatea din Rusia era strâns legată de Occident, astfel că o noutate editorială, imediat după publicare, devenea subiect de dezbatere în rândurile ei. În aceste condiţii devenea practic imposibil de a face faţă prin represiuni poliţieneşti invaziei penetrante a lucrărilor occidentale, care criticau bazele social-politice ale statului rus.

Studierea legislaţiei privitoare la cenzură ne permite să afirmăm că, timp de aproape un secol, între 1828-1917, metodele şi specificul activităţii cenzurii străine au rămas practic neschimbate. Activitatea cenzurii străine era fixată în Regulamentele de cenzură şi a cunoscut în evoluţia sa o creştere a numărului instituţiilor cu atribuţii în acest domeniu. Până la lichidarea ei în 1917, ea a rămas unul dintre cele mai conservative organe ale aparatului de stat.

Bibliografie

Choldin 1985: M. Choldin, A Fence around the Empire: Russian Censorship of Western Ideas under the Tsars (Durham NC 1985).

Leroy-Beaulieu 1894: A. Leroy-Beaulieu, The Empire Of The Tsars And The Russians (New York-London 1894).

Meidinger 1840: H. Meidinger, A Statistical Account Of The Book-Trade, from the Earliest Records to the year 1840, with particular reference to Germany. In: Journal of the Statistical Society of London, vol. III, part II, July (London 1840), 161-190.

Meidinger 1841: H. Meidinger, A Statistical Account Of The Book Trade Of Various Countries. Part. II. In: Journal of the Statistical Society of London, vol. III, part IV, January (London 1841), 376-386.

Miltchina 2005: V. Miltchina, La censure sous Alexandre Ier vue par un diplomate français. In: Les Premières Rencontres de l'Institut européen Est-Ouest (Lyon 2005), 171-193.

Monthly 1801: Monthly Retrospect of Foreign Affairs, June, 1801. In: The Gentleman's magazine and Historical Chronicle for the Year MDCCCI (London), volume LXXI, P. 1 (London 1801), 562-563.

TFQR 1829: The Foreign Quaterly Review, vol. IV, April and August (London 1829).

The acquisition 1867: The acquisition of Knowledge impede by our legislation. In: The National quarterly review (New York), volume XIV: December 1866, 1867, 134-150.

Theological 1870: Theological and Literary Intelligence. The American Presbyterian review (New York-Philadelphia), New Series, volume 2, 1870, 393-398.

Waterston 1843: W. Waterston, A cyclopaedia of commerce, mercantile law, finance and commercial geography (Edinburgh 1843).

Алфавитный 1870: Алфавитный каталог сочинениям на французском, немецком и английском языках, запрещённым иностранною цензурою или дозволенным к обращению с исключением некоторых мест, с 1865 по 1 июля 1869 года (Санкт-Петербург 1870).

Бахтиаров 1890: А.А. Бахтиаров, История книги на Руси (Санкт-Петербург 1890).

Бинштоk 1897: В. Бинштоk, Материалы по истории русской цензуры. В: Русская старина, том 90, книга IV-я, апрель (Санкт-Петербург 1897), 179-206.

Гринченко 1995: Н.А. Гринченко, Цензоры читатели сочинений о России на иностранных языках (вторая четверть XIX в.). В сб.: Чтение в дореволюционной России (Москва 1995), 66-78.

Гусман 1999: Л.Ю. Гусман, Проекты реформ цензуры иностранных изданий в России (1861-1881 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук (Санкт-Петербург 1999).

Гусман 2000: Л.Ю. Гусман, Цензура иностранных изданий и русское общественное мнение (60-70-е годы XIX века). В сб.: Книжное дело в России во второй половине XIX начале XX века, Вып. 10 (Санкт-Петербург 2000), 49-59.

ЖМНП 1834, I, VI: Журнал Министерства Народного Просвещения, ч. I, отд. VI, 1834.

ЖМНП 1834, II, VI: Журнал Министерства Народного Просвещения, ч. II, отд. VI, 1834.

ЖМНП 1834, IV, IV: Журнал Министерства Народного Просвещения, ч. IV, отд. IV, 1834.

ЖМНП 1835, VI, V: Журнал Министерства Народного Просвещения, ч. VI, отд. V, 1835.

ЖМНП 1835, VII, I: Журнал Министерства Народного Просвещения, ч. VII, отд. I, 1835.

ЖМНП 1835, VIII, VI: Журнал Министерства Народного Просвещения, ч. VIII, отд. VI, 1835.

ЖМНП 1836, XII, VI: Журнал Министерства Народного Просвещения, ч. XII, отд. VI, 1836.

ЖМНП 1843, XL, I: Журнал Министерства Народного Просвещения, ч. XL, отд. I, 1843.

ЖМНП 1859, CIII, I: Журнал Министерства Народного Просвещения, ч. CIII, отд. I, 1859.

ЖМНП 1862, CXIII, I: Журнал Министерства Народного Просвещения, ч. CXIII, отд. I, 1862.

ЖМНП 1862, CXIV, I: Журнал Министерства Народного Просвещения, ч. CXIV, отд. I, 1862.

Исторические 1862: Исторические сведения о цензуре в России (Санкт-Петербург 1862).

Каталог 1898: Каталог рассмотренных иностранною цензурою сочинений, запрещённых и дозволенных с исключениями, с 1 июля 1871 г. по 1 января 1897 г. (Санкт-Петербург 1898).

Луппов 1980: С.П. Луппов, Спрос на академические и зарубежные издания в Петербурге и Москве в середине XVIII века: (Из прошлого русской книготорговли). В сб.: Книжная торговля: Исследования и материалы, вып. 7 (Москва 1980), 150 -181.

Мильчина 2006: В. Мильчина, Русская цензура александровской эпохи глазами французского дипломата. В: Studia Russica Helsingiensia et Tartuensia X: «Век нынешний и век минувший»: культурная рефлексия прошедшей эпохи, ч. 1 (Тарту 2006), 128-150.

Москвин 2004: В.А. Москвин, Цензура и распространение иностранных изданий в Москве (вторая половина XIX - начало XX в.). Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата исторических наук (Тверь 2004).

Петренко 2009: А.А. Петренко, Книжная торговля на Украине в XVIII в. В сб.: Торговля, купечество и таможенное дело в России в XVI-XIX вв. Сборник материалов Второй международной научной конференции (Курск 2009), 208-211.

Протоколы 1905: Протоколы высочайше учрежденного Особого совещания для составления нового устава о печати (Санкт-Петербург 1905).

ПСЗРИ 1830, I, VIII: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. VIII, 1728-1732 гг. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, I, X: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. X, 1737-1739 гг. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, I, XI: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XI, 1740-1743 гг. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, I, XIII: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XIII, 1749-1753 гг. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, I, XIX: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XIX, 1770-1774 гг. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, I, XXIII: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXIII, 1789 — 6 ноября 1796 гг. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, I, XXIV: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXIV, 6 ноября 1796-1798 гг. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, I, XXV: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXV, 1798-1799 гг. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, I, XXVI: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXVI, 1800-1801 гг. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, I, XXVII: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXVII, 1802-1803 гг. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, I, XXVIII: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXVIII, 1804-1805 гг. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, I, XXIX: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXIX, 1806-1807 гг. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, I, XXX: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXX, 1808-1809 гг. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, I, XXXI: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXXI, 1810-1811 гг. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, I, XLV: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XLV, Книга тарифов (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, II, I: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. I, 12 декабря 1825-1827 гг. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, II, II: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. II, 1827 г. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830, II, III: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. III, 1828 г. (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1832, II, VI: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. VI, 1831 г., отделение 2 (Санкт-Петербург 1832).

ПСЗРИ 1839, II, XIII, 1: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XIII, 1838 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1839).

ПСЗРИ 1839, II, XIII, 2: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XIII, 1838 г., отделение 2 (Санкт-Петербург 1839).

ПСЗРИ 1840, II, XIV: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XIV, 1839 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1840).

ПСЗРИ 1841, II, XV: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XV, 1840 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1841).

ПСЗРИ 1842, II, XVI: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XVI, 1841 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1842).

ПСЗРИ 1844, II, XVIII: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XVIII, 1843 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1844).

ПСЗРИ 1846, II, XX: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XX, 1845 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1846).

ПСЗРИ 1849, II, XXIII: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXIII, 1848 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1849).

ПСЗРИ 1850, II, XXIV, 1: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXIV, 1849 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1850).

ПСЗРИ 1850, II, XXIV, 2: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXIV, 1849 г., отделение 2 (Санкт-Петербург 1850).

ПСЗРИ 1853, II, XXVII: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXVII, 1852 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1853).

ПСЗРИ 1855, II, XXIX: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXIX, 1854 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1855).

ПСЗРИ 1858, II, XXXII: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXXII, 1857 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1858).

ПСЗРИ 1862, II, XXXV: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXXV, 1860 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1862).

ПСЗРИ 1865, II, XXXVII, 1: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXXVII, 1862 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1865).

ПСЗРИ 1865, II, XXXVII, 2: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXXVII, 1862 г., отделение 2 (Санкт-Петербург 1865).

ПСЗРИ 1867, II, XXXIX: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XXXIX, 1864 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1867).

ПСЗРИ 1875, II, XLVII: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XLVII, 1872 г., отделение 2 (Санкт-Петербург 1875).

ПСЗРИ 1876, II, XLIX: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. XLIX, 1874 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1876).

ПСЗРИ 1885, III, I: Полное собрание законов Российской Империи, собр. III, т. I, 1 марта 1881 - 31 декабря 1881 гг. (Санкт-Петербург 1885).

ПСЗРИ 1894, III, XI: Полное собрание законов Российской Империи, собр. III, т. XI, 1891 г. (Санкт-Петербург 1894).

ПСЗРИ 1903, III, XXI: Полное собрание законов Российской Империи, собр. III, т. XXI, 1901 г., отделение 1 (Санкт-Петербург 1903).

Сборник 1862: Сборник Постановлений и Распоряжений по цензуре с 1720 по 1862 год (Санкт-Петербург 1862).

Свод 1912: Свод законов Российской Империи, т. VI (Санкт-Петербург 1912).

Сомов 1990: В.А. Сомов, Цензура иностранных изданий в Риге в конце XVIII в. В сб.: Известия АН Латвийской ССР, №4 (Рига 1990), 53-58.

Цензура 1993: Цензура иностранных книг в Российской империи и Советском Союзе: Каталог выставки (Москва 1993)

Цинзерлинг 1887: А. Цинзерлинг, Заметка о торговле французскими книгами в России. Книжный вестник №8-9, 1887, 359-363.

Чолдин 2002: Т.М. Чолдин, Империя за забором. История цензуры в царской России (Москва 2002).

Щебальский 1862: П. Щебальский, Историческія свѣдѣнія о цензурѣ в Россіи (Санкт-Петербург 1862).

Хрестоматия 1995: Хрестоматия по истории книги. Составители Т.Г. Куприянова, О.В. Андреева (Москва 1995).

The legal framework of the circulation of Western European books in the Russian Empire (1721-1917)

Abstract

Our interest in the subject in question is a first step in developing of a catalog of Western European books from the collection of NMAHM in the pre-WWI period. The presence of a rich Western European book fund is an important sign of the level of integration of the population of Bessarabia in European culture and science in the process of Russification and transformation of the province into a Russian gubernia, it reflects the evolution of collective mentality, especially of the nobility and the intelligentsia. That is why the control over the importation of foreign publications was an important function of Russian censorship throughout the nineteenth century.

Based on researched documents we can say that during the covered period, in the Russian Empire the circulation of foreign books was a subject of a strict legislative control. In the control of circulation of foreign books in the Russian Empire, besides the censorship organs, an important role was given to customs institutions and legislation, which regulated the access points for books from abroad, and import duties. This control aimed at several objectives, in addition to that primary to limit the spread of liberal ideas, which could weaken the social, political and national basis of the state. The study of legislation on censorship, allows us to ascertain that for almost a century, between 1828-1917, foreign censorship methods and specific activity remained virtually unchanged. Up to its liquidation in 1917, it remained one of the most conservative organs of the state apparatus, even though the increasing number of foreign books that were reaching the Russian market strained on more and more, year by year, the resources of the committee of foreign censorship, not only through the work of censorship, but also that of preparation of numerous reports and correspondence.

Analyzing the Russian government censorship policy we came to the conclusion that it reflects the dual attitude of Russian autocracy on everything that was foreign. It sought to keep up with Western civilization, but at the same time, it was afraid of progressive ideas.

Правовая база распространения западноевропейских книг в Российской империи (1721-1917)

Резюме

Наш интерес к данной проблеме является первым шагом в разработке каталога западноевропейских книг из коллекции НМАИМ, относящихся к периоду до Первой мировой войны. Наличие богатого фонда западноевропейских книг является важным свидетельством уровня интеграции населения Бессарабии в европейскую культуру и науку в процессе русификации и преобразования провинции в российскую губернию, оно отражает эволюцию коллективного менталитета, в особенности дворянства и интеллигенции. Именно поэтому контроль над импортом зарубежных изданий был важной функцией цензуры в Российской империи на протяжении всего девятнадцатого века.

На основании исследованных документов мы можем сказать, что обращение иностранных книг в Российской империи в указанный период было предметом строгого законодательного регулирования. Кроме органов цензуры в регулировании обращения иностранных книг в империи важная роль отводилась таможенным институтам и таможенному законодательству, в котором оговаривались пункты пропуска книг из-за рубежа и таможенные пошлины. Это регулирование имело несколько целей, основной из которых было ограничение распространения либеральных идей, которые могли бы ослабить социально-политические и национальные основы государства. Изучение законодательства в области цензуры позволяет нам констатировать, что на протяжении почти столетия, между 1828-1917 гг., методы и специфика деятельности иностранной цензуры практически не изменились. До её ликвидации в 1917 году она оставалась одним из самых консервативных

органов государственного аппарата, хотя все большее число иностранных книг, попадавших на российский рынок, из года в год все более и более загружали комитет иностранной цензуры, не только за счет самой цензурной проверки, но и из-за связанной с ней подготовки многочисленных отчетов и корреспонденции.

Анализируя политику Российской империи касательно цензуры, мы пришли к выводу, что она отражает двойственное отношение русского самодержавия ко всему иностранному. Стремясь идти в ногу с западной цивилизацией, империя в то же время боялась прогрессивных идей.

1.02.2012

Dr. Andrei Emilciuc, Muzeul Național de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 august, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

BURGHEZIA BASARABEANĂ ÎN EPOCA MODERNĂ (clasificarea, caracteristica, evoluţia)

Valentin Tomuleţ

Schimbările care au intervenit în viaţa economică, socială, politică şi culturală a Basarabiei după anexarea ei în 1812 la Imperiului Rus prezintă un interes deosebit, deoarece cunoaşterea lor permite să elucidăm mai profund diverse probleme care au determinat particularităţile evoluţiei provinciei sub regim de dominaţie ţaristă, contribuie la o abordare adecvată a multitudinii de probleme majore din cadrul relaţiilor social-economice şi politice ale Basarabiei cu Imperiul Rus în epoca modernă.

Cu toate că literatura postbelică din Republica Moldova înregimentează un număr relativ mare de lucrări consacrate studierii diverselor ramuri ale vieţii economico-sociale a Basarabiei după anexarea ei la Imperiul Rus (Istoria 1973, 100-105, 111-118; Istoria 1982, 121-124, 127-131), constatăm că unele aspecte ale problemelor economice şi sociale au fost tratate unilateral şi tendenţios. Majoritatea cercetătorilor, doctrinari ai paradigmei marxiste, îşi puneau un scop aprioric să demonstreze „caracterul obiectiv progresist" al anexării Basarabiei la Rusia, anexarea fiind concepută ca un vis secular al românilor, dornici să scape de „jugul turcesc" cu ajutorul Rusiei. În pofida faptului că Tratatul de la Bucureşti din 16 (28) mai 1812 a dezbinat o ţară şi un popor, Moldova fiind trunchiată aproape în jumătate, iar teritoriul dintre Prut şi Nistru – anexat la Imperiul Rus contrar voinţei băştinaşilor, în provincie stabilindu-se un nou regim de dominaţie – cel rusesc, în pofida caracterului reacţionar al politicii ţarismului, anexarea Basarabiei la Rusia era caracterizată în istoriografia oficială rusă şi sovietică drept un act progresist.

Subiectul pus în discuţie în acest studiu cuprinde perioada 1831-1865 – de la aplicarea în Basarabia a structurii de ghildă în baza decretului Senatului Guvernant din 26 septembrie 1830 (intrat în vigoare începând cu 1 ianuarie 1831) şi până la adoptarea Regulamentului despre taxe pentru dreptul la comerţ şi alte îndeletniciri, adoptat la 1 ianuarie 1863 şi rectificat la 9 februarie 1865.

Cercetările istoriografice permit să constatăm că investigaţiile istorice mai vechi sau de ultimă oră referitoare la istoria Basarabiei nu ne oferă prea multe preocupări în tematica burgheziei, cu toate că anume acestei stări sociale i-a revenit un loc important în istoria epocii moderne. Puţinele lucrări, nuanţate politic şi tributare paradigmei marxiste dominante, studiau problema având ca bază metodologică doctrina luptei de clasă. Cu excepţia lucrării istoricului V.I. Jukov (Жуков 1982), părtaş al doctrinei marxiste, preocupările pentru burghezia basarabeană s-au dovedit a fi fragmentare şi destul de convenţionale. Fiind expuse doar în sfera istoriei economice, aceste lucrări n-au avut decât să constate existenţa acestei stări sociale, fără a încerca însă s-o scoată la suprafaţă şi s-o analizeze.

Interesul nostru faţă de această problemă[1], precum şi studiile publicate privind această temă (Tomuleţ 2002), denotă importanţa şi locul deosebit ce i-a revenit acestei stări sociale la începutul epocii moderne, sau, cum constată cercetătorul român Alexandru Florin Platon, „...tocmai fiindcă desemnează, cu un alt nume, însuşi ţesutul vital al istoriei epocii moderne" (Platon 1997, 1).

Burghezia *(*germ. *Burg;* fr. *bourg* – oraş*)* se defineşte ca o categorie socială legată preponderent de economia urbană, care deţine capitalul şi pârghiile de decizie în comunitatea capitalistă. Distingem câteva tipuri de burghezie sau, cum le defineşte istoriografia contemporană, clase burgheze, constituite în Estul şi Sud-Estul Europei (Platon 1997, 47-83), inclusiv în Basarabia, pe parcursul sec. al XVIII-lea şi al XIX-lea.

[1] A consulta, în acest sens, teza de doctor habilitat *Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868)*, susţinută la 30 iunie 2003 în cadrul Consiliul Ştiinţific Specializat DH 07.92.18, de pe lângă Universitatea de Stat din Moldova.

1. Tendinţele şi efectele modernizării relaţiilor sociale manifestate în Imperiul Rus pe parcursul sec. al XIX-lea, atât în centru, cât şi la periferiile naţionale, au impus în prim-plan formarea în Basarabia a aşa-numitei „***burghezii economice***" (comercială, cămătărească, manufacturieră etc.). Ea include toţi angajaţii în activităţi economice – marii negustori (de primele două ghilde), cămătarii, patronii diferitelor întreprinderi comercial-industriale etc., care se deosebeau între ei nu atât din punctul de vedere al originii şi al locului pe care îl ocupau în societate, cât mai ales după interese şi nivelul de avere. Burghezia se constituie ca o stare socială după aplicarea în Basarabia a structurii de ghildă potrivit deciziei Senatului Guvernant din 26 septembrie 1830. Măsurile întreprinse de ţarism prin aplicarea structurii de ghildă denotă că burghezia comercială în Basarabia nu s-a constituit în mod obiectiv ca o categorie economică, ci mai mult ca una fiscală şi juridică.
2. O altă categorie, deşi necorelată direct primei, o formau ***funcţionarii de stat***. Ţarismul, promovând în Basarabia o politică naţional-colonială, s-a bazat nu numai pe acea mică parte a boierimii locale pe care a atras-o în activitatea diferitor instituţii de stat, dar şi pe elementul alogen, format, în fond, din rândurile nobilimii ruse civile şi, în mod deosebit, militare. Pe parcursul primei jumătăţi a sec. al XIX-lea, pe fundalul modernizării instituţionale, şi această stare socială, ignorată de elita aristocratică, a evoluat pe făgaşul burgheziei, iar o mică parte a ei s-a încadrat chiar şi în activităţi economice.
3. O categorie aparte o forma pătura ***„intelectuală"***, care integra o gamă destul de largă şi variată de subiecţi – profesori de toate gradele, medici, avocaţi, procurori, ingineri etc. Caracterizându-se printr-un nivel diferit de salarizare şi, respectiv, al venitului şi nivelului de avere, această pătură era tot atât de variată ca şi celelalte şi se deosebea doar prin pregătirea intelectuală şi calificarea profesională.
4. Pe treapta cea mai de jos în Basarabia, ca şi în întreaga Rusie şi în Europă, se afla ***„mica burghezie"***, ce reunea un număr destul de variat de profesiuni – negustori mărunţi (de ghilda a treia), meşteşugari de diferite specializări, proprietari de băcănii, hanuri, cafenele şi restaurante, farmacişti, măcelari, mici angajaţi etc. Dezvoltarea rapidă a Basarabiei pe calea capitalismului a contribuit esenţial la instabilitatea socială a acestei păturii, cauzându-i posibilităţi reale de trecere, fie în sus, fie în jos, pe scară socială. Destul de evident în acest sens este exemplul păturii negustoreşti – trecerea dintr-o ghildă în alta şi din categoria negustorilor de ghildă în cea a mic-burghezilor.

Pentru Basarabia, la început, cea mai evidentă, mai puternică şi influentă a fost burghezia comercială. Formându-se în condiţii specifice, când Basarabia este încorporată în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus, iar regiunea deţinea statutul de colonie, burghezia comercială a fost puternic influenţată de diverşi factori interni, generaţi de regimul de dominaţie şi politica colonial-comercială promovată de ţarism în teritoriul nou-anexat.

Din întreg spectrul claselor burgheze din Basarabia în prima jumătate a sec. al XIX-lea, în acest studiu vom supune analizei doar două – burghezia comercială şi mica burghezie, care au avut o tangenţă directă cu diferite ramuri şi activităţi economice din provincie.

Mica burghezie ca o categorie socială era formată în cea mai mare parte din mici producători şi mici comercianţi, cunoscuţi sub denumirea generică, în limba rusă, de *meşciane* şi care formau cea de-a treia grupare (după intelectualitate şi negustori), în care era împărţită populaţia urbană din Rusia (Platon 1997, 178). Mic-burghezii constituiau un grup social ierarhic inferior din cadrul populaţiei orăşeneşti, supus impozitului pe cap de locuitor (capitaţiei), prestaţiilor şi recrutării; aveau dreptul să se angajeze în calitate de salariaţi, să practice meşteşugăritul şi comerţul cu amănuntul. Categoria denumită *meşciane* – scrie cunoscutul istoric român Alexandru-Florin Platon – (aşa-zisa stare a III-a, potrivit organizării din timpul Ecaterinei a II-a) ar putea fi, la limită, identificată cu „mica burghezie", dacă ţinem neapărat să găsim o analogie cu nomenclatorul „clasic" vest-european. Apropierea rămâne, însă, pur convenţională şi urmează a fi făcută cu prudenţă, câtă vreme criteriile de diferenţiere a grupului erau altele în Rusia decât pe continent. Dacă în restul Europei toţi cei ce se reuneau sub emblema micii burghezii aveau un statut identic sau asemănător şi promovau, în general, aceleaşi ocupaţii, într-o cu totul altă limită se înfăţişau lucrurile în Imperiul ţarist, unde această stare socială era extrem de eterogenă prin provenienţă. Şerbii eliberaţi, mici negustori,

ţărani liberi, cler mărunt, militari reformaţi, evrei convertiţi etc. – toţi aceştia constituiau o componentă diversă şi fluctuantă, niciodată unificată prin ocupaţii, statut şi interese comune (Platon 1997, 183). Autorităţile regionale referindu-se la diferite stări sociale scriau la dispoziţia secretă din 15 iunie 1820 a secretarului de stat, contele Capo d'Istria, referitor la starea actuală a Basarabiei, că „...clasa mijlocie este alcătuită aproape exclusiv din străini, marea lor majoritate fiind vagabonzi care sau stabilit cu traiul în aceste locuri"[2].

După anexarea în 1812 a Basarabiei la Imperiul Rus, în categoria mic-burghezilor a fost inclusă toată populaţia orăşenească înscrisă în registrele contribuabililor, din considerentul că populaţia nu era împărţită în clase, iar negustorii nu erau stratificaţi în ghilde (până la aplicarea la 26 septembrie 1830 a structurii de ghildă) ca în Imperiul Rus. Ca rezultat, în categoria negustorilor erau incluşi toţi acei care aveau capitaluri băneşti şi se ocupau cu meşteşugul şi comerţul[3].

Ieşirea din categoria mic-burghezilor putea avea loc doar în cazul obţinerii studiilor sau încadrării în serviciul de stat, sau transferării în categoria negustorilor de ghildă.

După anexarea în 1812 a Basarabiei la Imperiul Rus, populaţia orăşenească se împărţea în aceleaşi categorii sociale ca şi cea din guberniile interne ruse, potrivit Regulamentului orăşenesc din 1785 – negustori, meşteşugari, mic-burghezi etc. Din aceste categorii cea mai numeroasă era comunitatea mic-burghezilor[4], care avea un şir de particularităţi. Din comunitatea mic-burghezilor din oraşele Basarabiei făceau parte câteva categorii care beneficiau de o situaţie juridică specială: mazilii, ruptaşii, rupta de vistieria şi rupta de cămara. Aceste categorii de populaţie plăteau un impozit mai mic ca celelalte categorii sociale şi puteau fi supuse pedepselor corporale doar în baza deciziei judecătoreşti (Жуков 1964, 71).

În afară de comunităţile constituite după principiul social, categoria mic-burghezilor mai includea şi comunităţi unite după principiul *etnic* (comunitatea moldovenilor, grecilor, bulgarilor, velicoruşilor, armenilor, evreilor etc.) şi *religios* (credincioşilor de rit vechi, evreilor convertiţi la ortodoxism etc.), cât şi comunităţi formate în funcţie de *perioada când au sosit în oraş* – comunităţi noi şi comunităţi vechi. Având în vedere faptul că numărul anumitor comunităţi permanent creştea, de pe seama coloniştilor, pentru comoditatea redistribuirii impozitelor, comunităţile se împărţeau, în unele cazuri, de câteva ori. Ca rezultat, s-au format comunităţi *de la prima împărţire* şi comunităţi *de la împărţirea a doua* (Жуков 1964, 71-72).

Dar nu toată populaţia orăşenească era unită în comunităţi bazate pe principiile indicate anterior. În 1835, spre exemplu, din numărul total de 22505 persoane înregistrate în oraşul Chişinău, 2588 (11,4%) erau persoane care locuiau în baza paşapoartelor sau altor acte, 1651 (7,3%) – străinii şi coloniştii, 1183 (5,2%) – negustorii, 210 (0,9%) – nobilii, 1337 (5,9%) – funcţionarii, 1340 (5,9%) – mazilii şi ruptaşii, 156 (0,7%) – cioclii, 214 (1,1%) – soldaţii în retragere, 111 (0,5%) – persoane creştinate de diferite etnii, 26 (0,1%) – muţii, 7097 (31,3%) – comunitatea evreilor, 1451 (6,4%) – comunitara ruşilor, 3505 (15,5%) – comunitatea moldovenilor, 913 (4%) – comunitatea bulgarilor, 334 (1,5%) – comunitatea grecilor şi 521 (2,3%) – comunitatea armenilor[5]. Prin urmare, aceste date demonstrează că efectivul comunităţilor etnice ale mic-burghezilor alcătuiau 61% din populaţia totală a oraşului.

Dar şi în cazul comunităţilor mic-burghezilor constituite după principiul etnic este destul de dificil a determina structura etnică a populaţiei urbane doar în baza datelor statistice ale acestor comunităţi, deoarece comunităţile, fiind interesate de creşterea numărului populaţiei, pentru a achita mai lesne impozitele, primeau în cadrul lor şi alte etnii. În 1837, spre exemplu, comunitatea bulgarilor din oraşul Reni şi-a dat acordul să înscrie în rândurile sale 589 români, emigranţi, în mai 1834, din satul Paşcani, ţinutul Galaţi, Principatul Moldova[6].

Un rol decisiv în constituirea comunităţilor orăşeneşti l-au avut instituţiile imperiale şi cele regionale. În baza a două decizii ale ministrului de finanţe E.F. Kankrin, din 27 octombrie 1837 şi din

[2] Arhiva Istorică se Stat din Rusia (AISR), F. 1308, inv. 1, d. 55, f. 11.
[3] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 4-4 verso.
[4] *Comunitatea mic-burghezilor (мещанское общество)* – comunităţi, constituite în mediul urban, în Basarabia după anexarea ei în 1812 la Imperiul Rus, potrivit principiului social, etnic şi religios, în scopul organizării activităţii economice, spirituale şi reglementării repartizării impozitelor şi prestaţiilor.
[5] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2109, f. 230.
[6] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 990, f. 86.

30 martie 1838, au fost constituite comunităţile mic-burghezilor din prima şi a doua parte a oraşului Chişinău: a moldovenilor, a străinilor din Voronej şi a marochinilor din Buiucani; comunităţile: rupta de vistierie, bulgarilor, credincioşilor de rit vechi, rumelilor, persoanelor convertite la creştinism – la dispoziţia Administraţiei Financiare din Basarabia. Celelalte comunităţi au fost instituite încă în perioada recensământului fiscal din 1835: comunităţile ruptaşilor moldoveni, odnodvorţilor, grecilor, ruptaşilor bulgari, străinilor, a moldovenilor din prima şi a doua parte a oraşului, a moldovenilor din partea a treia a oraşului, a moldovenilor din partea a patra a oraşului, de la prima împărţire a oraşului în comunităţi mic-burgheze, a moldovenilor şi armenilor din partea a patra a oraşului, de la a doua împărţire etc.[7] Din dosarele Dumei orăşeneşti din Chişinău se constată că la sfârşitul anilor '30 ai sec. al XIX-lea în oraş erau 20 de comunităţi ale mic-burghezilor: în prima parte a oraşului – comunitatea întâi a moldovenilor şi comunitatea din Buiucani; în partea a doua a oraşului – comunităţile: credincioşilor de rit vechi, din Voronej, a moldovenilor de la prima şi a doua împărţire; în partea a treia a oraşului comunităţile: moldovenilor, ruptaşilor, grecilor, celei de a treia, noi, a moldovenilor şi armenilor şi în partea a patra a oraşului comunităţile: rupta de vistierie, a bulgarilor, ruptaşilor, străinilor, celei de a treia, vechi, a moldovenilor, a patra parte a moldovenilor, de la prima şi a doua împărţire, persoanelor convertite la creştinism şi rumelilor care constituie, fără membrii breslelor, în prima parte a oraşului – 995 de persoane, în a doua parte – 1951, în partea a treia – 2111 şi în partea a patra a oraşului – 4051 de persoane[8]. Toate aceste comunităţi erau administrate de staroşti şi de meşterii breslelor *(цехмейстеров)*, aleşi de ei din cadrul fiecărei categorii sociale. În toate comunităţile mic-burghezilor din Chişinău au fost înregistrate 9108 de familii şi burlaci şi, în mod separat, în cele 10 bresle – 1390 de familii şi burlaci de meşteşugari[9].

Pe parcursul anilor numărul comunităţilor mic-burghezilor a crescut, în 1841 constituind 21 de comunităţi, iar în 1843 – 23 de comunităţi (Жуков 1962, 190, 192). La începutul anilor '50 ai sec. al XIX-lea numărul comunităţilor mic-burghezilor din oraşul Chişinău a atins cifra de 30[10]. Respectiv, numărul mare de comunităţi mic-burgheze făcea dificilă perceperea impozitelor. Din această cauză, Consiliul orăşenesc şi Administraţia Financiară a Basarabiei au intervenit pe lângă Ministerul Finanţelor în privinţa divizării mic-burghezilor din Chişinău doar în patru comunităţi, potrivit sectoarelor oraşului, şi constituirii unei comunităţi separate (a 5-a) a meşteşugarilor[11]. Din demersul general-locotenentului P.F. Fiodorov, guvernatorul general interimar al Novorosiei şi Basarabiei, se poate constata că împărţirea mic-burghezilor din Chişinău în mai multe comunităţi s-a făcut la cererea lor, în diferite perioade, cu permisiunea ministrului de finanţe şi a Administraţiei Financiare din Basarabia, în scopul de a facilita încasarea impozitelor şi prestaţiilor, care pe parcurs nu şi-a dovedit eficacitatea, „...iar acum această împărţire a devenit chiar incomodă"[12]. Ca rezultat, Administraţia Regională a decis ca pentru a uşura încasarea prestaţiilor toate comunităţile mic-burghezilor, în afară de cei uniţi în bresle, să fie comasate, formând doar patru comunităţi, cu un număr egal de familii (aproximativ 2277) şi atribuindu-li-se acelei părţi a oraşului unde locuiesc. Comunităţile mic-burghezilor urmau să fie administrate de staroşti şi ajutorii lor, aleşi din rândul orăşenilor, după principiul un staroste de la 1000 de orăşeni[13].

La 19 septembrie 1850, Ministerul de Finanţe a soluţionat pozitiv adoptarea acestei hotărâri (Жуков 1962, 190, 192). La 5 decembrie 1850, ministrul de finanţe îi comunica ministrului de interne despre comasarea celor 30 de comunităţi ale mic-burghezilor în 4 comunităţi, potrivit sectoarelor oraşului Chişinău şi despre formarea unei comunităţi separate a meşteşugarilor[14]. Dar, între timp a intervenit guvernatorul general interimar al Novorosiei şi Basarabiei P.I. Fiodorov, care considera că, pentru a nu cauza dificultăţi în stabilirea impozitelor şi prestaţiilor, categoria odnodvorţilor (mazililor), alcătuită din 174 de familii, care beneficiau de anumite privilegii şi care plăteau un impozit mai mic ca celelalte categorii sociale, ar fi oportun de a o păstra în cadrul unei comunităţi speciale – cea a odnodvorţilor, includzând în această categorie şi familiile de rupta de vistieria[15].

[7] AISR, F. 1287, inv. 37, d. 871, f. 3-3 verso.
[8] AISR, F. 1287, inv. 37, d. 871, f. 3 verso-4.
[9] AISR, F. 1287, inv. 37, d. 871, f. 4-4 verso.
[10] AISR, F. 1287, inv. 37, d. 950, f. 2.
[11] AISR, F. 1287, inv. 37, d. 871, f. 5.
[12] AISR, F. 1287, inv. 37, d. 871, f. 5.
[13] AISR, F. 1287, inv. 37, d. 871, f. 5-6.
[14] AISR, F. 1287, inv. 37, d. 950, f. 2.
[15] AISR, F. 1287, inv. 37, d. 950, f. 2.

La 26 februarie 1851, în legătură cu păstrarea în cadrul comunităţilor mic-burghezilor din Chişinău şi a unei comunităţi speciale a odnodvorţilor (mazililor), ministrul de interne intervine către guvernatorul general interimar al Novorosiei şi Basarabiei P.I. Fiodorov cu rugămintea de a prezenta informaţii suplimentare cu referinţă la această categorie socială[16]. Informaţiile prezentate de Guvernul Regional atestă despre statutul odnodvorţilor în cadrul comunităţilor mic-burgheze din oraşul Chişinău. Potrivit informaţiilor prezentate de Guvernul Regional, la începutul lui 1851 odnodvorţii constituiau 174 familii, beneficiau de anumite privilegii, plăteau un impozit mai mic decât celelalte categorii sociale, denumit *dajdia*, ce constituie 2 rub. 67 cop., îndeplineau o prestaţie bănească în folos social, stabilită de Guvernul Regional, şi prestaţii în natură similar categoriilor mic-burghezilor din Chişinău. Erau scutiţi, ca şi celelalte categorii de mic-burghezi, de sistemul de recrutare pe un termen nedeterminat. Odnodvorţii din Chişinău îşi alegeau din rândurile lor un şef al comunităţii odnodvorţilor *(старшина)* care, ca şi ceilalţi şefi de comunităţi ale mic-burghezilor, nu era salarizat[17].

Urmează să constatăm că în categoria odnodvorţilor au intrat nu doar mazilii şi ruptaşii din Basarabia, dar şi o parte din colonişti din guberniile interne ruse. Iată ce povesteşte un bătrân din satul Troiţcoe, judeţul Bender: „Părinţii noştri au venit în 1828 din guberniile Kursk şi Orlov. Acum noi suntem odnodvorţi, cum s-ar spune, răzeşi: în Patrie aveam câte 9 desetine de pământ de persoană, iar aici – câte 30 de desetine" (Русские 1902, 155).

Ulterior, prin legea din 1857, odnodvorţii din Basarabia au fost atribuiţi categoriei ţăranilor de stat, fiind divizaţi în *odnodvorţi stabiliţi pe domeniile statului*, care se supuneau Administraţiei proprietăţilor statului din Basarabia, şi *odnodvorţi stabiliţi pe moşiile private*, care se supuneau instituţiilor ce se ocupau de problemele ţărănimii (Мунтян, Маршалковский 1964, 59-68; Гросул, Будак 1972, 157).

Un rol important în viaţa orăşenească revenea comunităţilor de armeni, moldoveni, ruşi, bulgari şi evrei. Anume din rândurile acestor comunităţi au fost aleşi membrii Dumei orăşeneşti din Chişinău în 1817[18].

Comunitatea mic-burghezilor constituia un izvor important de completare a rândurilor burghezei comerciale din Basarabia. Izvoarele indică că unii din mic-burghezi, acumulând capital şi experienţă în activitatea comercială, se transferau în categoria negustorilor de ghilda a treia. Doar în toamna anului 1854 mai mult de 10 mic-burghezi, în fond evrei, din Chişinău, s-au adresat Dumei orăşeneşti din Chişinău cu rugămintea de a fi înscrişi în rândurile negustorilor de ghilda a treia[19]. Dar societăţile mic-burghezilor orăşeneşti nu totdeauna susţineau această iniţiativă a mic-burghezilor şi de multe ori puneau obstacole în transferarea păturii ei înstărite într-o categorie mai superioară. Drept exemplu, în raportul din 10 noiembrie 1854, împuternicitul public din partea Dumei orăşeneşti din Chişinău Rabinovici, cercetând în urma dispoziţiei din 30 octombrie cazul mic-burghezului Volko Kogan, scria că acesta a îndeplinit toate impozitele de stat pentru anul 1854, nu are nici un fel de restanţe la dări şi impozite, dar societatea mic-burghezilor nu-l eliberează pentru a se înscrie în categoria negustorilor „...din considerentul că el este gospodar bogat, plăteşte regulat, fără discuţii, toate impozitele şi prestaţiile"[20].

Unii din mic-burghezii încadraţi în rândurile burgheziei comerciale erau destul de bogaţi. De exemplu, mic-burghezul din Chişinău Gherşco Leib Veighelis, în baza a trei acte de cumpărare, înregistrate de Judecătoria Civilă din 10, 11 februarie şi 23 aprilie 1860, a cumpărat de la negustorul de ghilda a doua Gherş Exelbert 6 prăvălii din piatră şi 12 stânjeni[21] de pământ în prima parte a oraşului, la un preţ de 2000 rub. argint; de la negustorul de ghilda a treia Iancel Averbuh – o casă cu un etaj, acoperită cu cherestea, în valoare de 250 rub. argint, iar de la negustorul de ghilda a treia Leiba Baraşa – o casă cu un etaj, cu

[16] AISR, F. 1287, inv. 37, d. 950, f. 7.
[17] AISR, F. 1287, inv. 37, d. 950, f. 7 verso-8.
[18] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 554, f. 58 verso-59.
[19] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1751, f. 3, 14, 18, 30, 35 etc.
[20] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1751, f. 3.
[21] *Stânjen* – una dintre cele mai vechi unităţi de măsură din Ţările Române, care corespundea cu măsura veche germană – *Klafter*, reprezentând aproximativ 2,23 metri în Moldova şi 1,9665 metri în Ţara Românească. Moldova n-a cunoscut o reglementare legală a stânjenului; totuşi, documentele atestă un *stânjen domnesc* (opt palme domneşti), care a circulat concomitent cu *stânjenul „prost"*, dimensionând după „palma de om de mijloc", mărimea acestuia variind după ţinuturi şi chiar localităţi (Instituţii 1988, 455-456). Ca unitate de măsură., stânjenul s-a păstrat şi în Basarabia după anexarea ei în 1812 la Imperiul Rus. Conform datelor Consiliului Suprem al Basarabiei din 26 februarie 1824, 480 de stânjeni pătraţi constituiau un pogon. Conform aceleiaşi surse, stânjenul domnesc depăşeşte puţin 7 picioare (*picior* – măsură de lungime egală cu 30,5 cm) (ANRM, F. 3, inv. 1, d. 429, f. 169).

4 odăi, acoperită cu cherestea, în valoare de 500 rub. argint[22].

Numărul micii burghezii prevala cu mult asupra negustorilor de ghildă în majoritatea oraşelor şi târgurilor din Basarabia. Spre exemplu, în 1839, în oraşul Bălţi erau înscrişi în ghildele comerciale 64 negustori: 6 negustori în ghilda a doua şi 58 – în ghilda a treia. În schimb mica burghezie era alcătuită din 511 creştini şi 1925 evrei[23].

Ţinând cont de rolul care îi revine burgheziei în epoca modernă, ţarismul a căutat din start să reglementeze activitatea acestei stări sociale.

Trebuie să constatăm că până la anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, în Ţările Române negustorii nu erau structuraţi în ghilde, iar în comerţ se puteau încadra diferite categorii sociale. Această situaţie s-a păstrat şi în Basarabia până la adoptarea la 26 septembrie 1830 a structurii de ghildă. La începutul lui februarie 1822 administraţia regională raporta organelor imperiale că locuitorii din Basarabia erau împărţiţi în următoarele categorii sociale: preoţimea, dvorenimea, boiernaşii, mazilii, ruptaşii, negustorimea, mica burghezie şi ţărănimea[24]. Acelaşi izvor constată că în baza tradiţiilor şi obiceiurilor moldoveneşti toate stările sociale pot să se ocupe cu comerţul, dar sunt consideraţi reprezentanţi ai acestei ocupaţii (comerţului) doar negustorii şi mica burghezie, celelalte stări sociale aparţin „...acelei stări sociale la care aparţineau până la încadrarea în activitatea comercială”[25]. Un alt izvor din aceeaşi perioadă de timp „Informaţii statistice pe întrebări de statistică militară a Basarabiei” stipula că „...negustorii şi mica burghezie din Basarabia, spre deosebire de cea din guberniile interne ruse, nu este stratificată în clase (în ghilde – V.T.)”[26].

Situaţia se schimbă la 26 septembrie 1830[27], când, prin decizia Senatului Guvernant, concomitent cu suprimarea cordonului vamal de la Nistru, transferarea lui la Prut şi Dunăre şi unificarea vamală a Basarabiei cu guberniile interne ruse, în provincia nou-anexată este aplicată structura de ghildă[28].

Noul regulament prevedea că structura de ghildă se va institui începând cu 1 ianuarie 1831, iar Basarabia va fi inclusă în categoria guberniilor privilegiate[29]. Regulamentul a fost elaborat în baza „Deciziei suplimentare despre ghilde şi despre comerţul celorlalte stări” din 1824[30], aplicat în guberniile interne ruse, al cărei autor era ministrul de finanţe E.F. Kankrin, iar sistemul de patente de taxare a comerţului şi a meşteşugurilor s-a păstrat nu numai până la reforma din 1863, dar şi pe întreg parcursul sec. al XIX-lea (Рудченко 1893, 121).

P.G. Rândziunski, unul din cercetătorii de bază ai stărilor sociale orăşeneşti din Rusia, descriind caracterul reacţionar al reformei, constată că E.F. Kankrin, dând prioritate stării mijlocii a burgheziei, considerând-o ca fiind cea mai departe de formele capitaliste de gospodărire, s-a străduit prin toate mijloacele să-i consolideze situaţia, micşorând impozitele şi lărgind drepturile negustorilor de ghilda a doua. Povara interdicţiilor şi impozitelor urma să cadă pe umerii categoriilor de industriaşi şi mici negustori – ai negustorilor de ghilda a treia, ai micii burghezii şi ai ţărănimii comerciale (Рыдзюнский 1958, 110).

Regulamentul ghildelor a fost aplicat în Basarabia mai târziu, începând cu 1831, după ce unele dintre principiile lui reacţionare au fost revăzute[31]. În

[22] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1973, f. 36-36 verso.
[23] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 345, f. 305 verso.
[24] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 166 verso.
[25] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 167.
[26] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 24 verso.
[27] Confirmat de împărat şi adus la cunoştinţa Consiliului de Miniştri la 30 septembrie 1830.
[28] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 79-80.

[29] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 93.
[30] Textul integral al Regulamentului a se vedea în: ANRM, F. 75, inv. 1, d. 259, f. 2-21.
[31] La sfârşitul lui august 1825 taxa pe care o achita mica burghezie comercială a fost micşorată cu ½, iar a ţărănimii comerciale de categoria a patra, ce se egala în drepturi cu mica burghezie comercială, cu $^1/_3$ (ПСЗРИ 1825, 441-442). La 11 iulie 1826 au fost anulate certificatele comerciale pentru ţărănimea comercială de categoria a cincea şi a şasea şi pentru vânzătorii de clasa a doua, iar negustorii mici şi ţăranii au fost scutiţi de achitarea taxei. Plata pentru certificatele comerciale eliberate negustorilor de ghilda a treia (în afară de oraşele comerciale) s-a micşorat: în guberniile ce nu beneficiau de avantaje – de la 220 la 150 rub., iar în guberniile privilegiate – de la 132 până la 100 rub., pentru certificatele comerciale eliberate ţărănimii comerciale de categoria a treia – de la 400 la 300 rub., iar pentru cele eliberate vânzătorilor de clasa întâi – de la 80 la 50 rub. Dvorenii care deţineau fabrici sau uzine în oraşe până la adoptarea acestei dispoziţii erau scutiţi de obligaţia de a se înscrie în ghilde. De aceste drepturi beneficiau şi proprietarii de farmacii şi de tipografii. Anumite concesii erau făcute şi micii burghezii care, în caz că nu era eliberată de societăţile în care era înscrisă, avea dreptul să primească certificate comerciale, dar fără a i se acorda drepturi personale. Era uşurată trecerea negustorilor dintr-un oraş în altul în baza paşapoartelor (ПСЗРИ 1826, 685, 686). La 21 octombrie 1827 guvernul a egalat preţul certificatelor comerciale ale ţărănimii comerciale cu preţurile certificatelor comerciale ale negustorilor de ghildă: pentru categoria întâi în loc de 2600 rub. – 2200 rub., pentru categoria a doua – 880 rub. în loc de 1100 rub.,

pofida acestui fapt, structura de ghildă aplicată în Basarabia şi-a păstrat caracterul său reacţionar şi a constituit un obstacol puternic în formarea burgheziei comerciale naţionale.

Regulamentul ghildelor din 26 septembrie 1830, stratifica starea comercială din Basarabia în negustorii de trei ghilde, mica burghezie comercială, ţărănimea comercială de patru categorii şi vânzătorii de două clase. Activitatea lor comercială era reglementată de drepturile determinate de capitalul comercial declarat, care era destul de impunător: pentru negustorii de ghilda întâi – 50 mii rub., de ghilda a doua – 20 mii şi de ghilda a treia – 8 mii ruble asignate[32].

Caracterul reacţionar al Regulamentului ghildelor pentru Basarabia se explică nu numai prin faptul că stratificarea în categorii sociale a tuturor comercianţilor şi impunerea de a declara capitalul comercial pentru înscrierea în ghildele comerciale au diminuat în mare parte posibilitatea de a acorda, potrivit tradiţiilor stabilite în provincie, libertate şi egalitate deplină tuturor stărilor de a se încadra în comerţ, dar şi prin faptul că ţărănimea comercială de primele trei categorii urma să dispună de acelaşi capital comercial, să fie impusă aceloraşi îndatoriri şi obligaţiuni fiscale ca şi negustorii de ghildă[33], care afectau substanţial această stare socială.

Alături de principiile generale, Regulamentul ghildelor în Basarabia conţinea un şir de particularităţi:

1. În Basarabia, structura de ghildă a fost aplicată abia după 6 ani de la adoptarea ei în Rusia, când unele din principii au fost revăzute, iar altele au fost anulate. Totuşi, caracterul reacţionar al Regulamentului s-a păstrat, ceea ce rezultă din faptul că caracterul structurii de ghildă nu mai corespundea condiţiilor de dezvoltare a ţării. El însă nu s-a manifestat atât de puternic ca în guberniile ruse la începutul adoptării lui. Ciocnindu-se de o opoziţie dură, din partea cercurilor comercial-industriale, pe de o parte, şi de necesităţile dezvoltării rapide economice a ţării, ce putea să aibă loc doar luând forme capitaliste, pe de altă parte, ţarismul a fost nevoit să facă cedări, destul de semnificative, periferiilor naţionale, unde el urmărea anumite scopuri atât economice, cât şi politice.
2. Conştientizând caracterul reacţionar al Regulamentului şi luând deja cunoştinţă de tradiţiile autohtone stabilite în comerţul basarabean (toţi aveau şanse egale de a se încadra în el), ţinând seama şi de consecinţele negative ale noii structuri de ghildă, autorităţile regionale, în persoana guvernatorului M.S. Voronţov, au insistat asupra acordării, paralel cu aplicarea reformei, a unor privilegii ce urmau să structureze social şi să consolideze din punct de vedere economic tânăra burghezie comercială basarabeană.
3. Regulamentul ghildelor a fost aplicat pe un teritoriu unde lipsea sistemul de şerbie, iar majoritatea populaţiei – ţărănimea – era liberă sub aspect juridic. Această situaţie, spre deosebire de cea din guberniile interne ruse, unde ţărănimea era dependentă de moşier, crea condiţii destul de favorabile pentru încadrarea acestei stări sociale în relaţiile marfare. De aceea, noua structură de ghildă aplicată de ţarism în Basarabia vine în contradicţie cu libertăţile de care beneficiau deja toate stările sociale – de a se încadra în relaţiile comerciale[34].
4. Formându-se, chiar din start, ca o stare socială în Basarabia, constituită din elemente alogene (evrei, greci, armeni, bulgari, ucraineni, ruşi etc.), care au venit pe teritoriul nou-anexat fiind atraşi de privilegiile acordate provinciei şi de condiţiile extrem de favorabile pentru comerţ, aceştia au fost în stare să se încadreze în noua structură de ghildă şi să beneficieze de privilegiile acordate pentru 10 ani şi de cele acordate oraşelor Ismail, Chişinău şi Reni pe parcursul anilor.

Toate aceste particularităţi condiţionau caracterul contradictoriu al reformei ghildelor aplicate în Basarabia. *Pe de o parte*, ea contribuia, graţie privilegiilor acordate, la creşterea numărului negustorilor de ghildă, îndeosebi al negustorilor de ghilda a treia şi al micii burghezii comerciale de pe

pentru categoria a treia în loc de 300 rub. – 220 rub. în capitale şi oraşele guberniale, 150 rub. în cele judeţene de categoria a patra din guberniile privilegiate şi 100 rub. – în târguşoarele din guberniile privilegiate în loc de 300 rub.; pentru certificatele comerciale în oraşele guberniale – 80, în cele judeţene privilegiate – 60, iar în târguşoarele privilegiate – 40 rub. în loc de 100 rub. În guberniile privilegiate certificatele comerciale erau eliberate ţăranilor numai de administraţia financiară judeţeană. Pentru negustorii de ghildă erau prevăzute şi alte privilegii (ПСЗРИ 1827, 1088-1090).

[32] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 93 verso-94.

[33] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 259, f. 18-18 verso; F. 134, inv. 3, d. 57, f. 291.

[34] AISR, F. 560, inv .4, d. 402, f. 31 verso.

seama celor mai înstăriţi comercianţi. Burghezia comercială din Basarabia a fost egalată în drepturi cu cea din guberniile interne ruse, ea putea beneficia de privilegiile acordate şi să se ocupe cu comerţul liber în baza principiilor generale stabilite în guberniile interne ruse[35]. *Pe de altă parte*, Regulamentul ghildelor s-a răsfrânt negativ asupra situaţiei celorlalte categorii de comercianţi, în primul rând asupra ţărănimii comerciale, pentru care comercializarea produselor ieftine agricole şi a articolelor de meşteşug casnic, sătesc, în fond de artizanat, constituiau izvorul de bază al veniturilor băneşti.

Cu aplicarea reformei ghildelor, negustorilor basarabeni le-au fost acordate, ca şi negustorilor georgieni şi negustorilor unor şir de oraşe din Novorosia, privilegii suplimentare. În decizia Senatului din 26 septembrie 1830 se stipula că „pentru a facilita aplicarea acestui nou sistem în Basarabia tuturor negustorilor autohtoni basarabeni, începând cu anul 1831, li se vor acorda pe o perioadă de 10 ani privilegii, fără a fi scutiţi, totuşi, de achitarea impozitelor locale”[36]. Privilegiile prevedeau scutirea negustorilor, a micii burghezii şi a ţărănimii comerciale în decursul primilor 5 ani de achitarea taxei pentru certificatele comerciale, pentru veniturile comerciale obţinute, pentru folosirea căilor de comunicaţie maritime şi terestre şi a taxei speciale pentru vânzători; în următorii 3 ani pentru certificatele comerciale se încasa doar a patra parte din încasările de ghildă, iar în ultimii 2 ani – jumătate[37].

Regulamentul ghildelor din 26 septembrie 1830 mai prevedea scutirea în primii 5 ani de unele amenzi în caz de neprocurare la timp sau cu întârziere a certificatelor comerciale, iar în următorii ani aceste amenzi urmau să fie încasate în corespundere cu mărimea taxei achitate în aceşti ani – o pătrime şi o jumătate din suma amenzii[38]. Privilegiile acordate erau semnificative, iar condiţiile pentru desfăşurarea activităţii comerciale erau favorabile. Ca rezultat, negustorii basarabeni au încercat să prelungească aceste privilegii. La sfârşitul anului 1835 negustorii din Chişinău şi Akkerman, având ca pretext epidemia de holeră şi seceta din ultimii doi ani, au înaintat instituţiilor regionale cererea de a fi scutiţi de achitarea taxelor de ghildă pentru o perioadă de încă 10 ani[39]. Deşi M.S. Voronţov a susţinut cererea negustorilor, considerând-o „întemeiată şi demnă de atenţia guvernului” şi a transmis-o pentru examinare şi aprobare ministrului de finanţe, Cererea însă n-a fost susţinută de E.F. Kankrin[40].

Regulamentul acorda anumite privilegii şi negustorilor străini, pentru a stimula comerţul şi a contribui la instituirea anumitor întreprinderi comercial-industriale în provincie. Regulamentul din 26 septembrie 1830 acorda asemenea privilegii, începând cu 1831, doar acelor negustori străini care s-au transferat cu traiul în Basarabia sau care vor manifesta dorinţa să se transfere în această perioadă de 10 ani, să primească cetăţenia rusă şi să se înscrie în rândurile burgheziei comerciale basarabene[41]. Dar privilegiile urmau a fi acordate negustorilor străini nu începând cu ziua depunerii jurământului de credinţă Rusiei, ci începând cu data intrării în vigoare a regulamentului – 1 ianuarie 1831, din considerentul ca „...fiecare să se folosească de privilegii numai în limitele perioadei de timp stabilită pentru ele”[42]. Regulamentul prevedea că privilegiile nu se răspândesc asupra evreilor din străinătate, cărora le era interzis să se transfere cu traiul în Rusia.

Negustorii din guberniile interne ruse puteau beneficia de privilegii numai în cazul în care ei erau înscrişi în categoria negustorilor basarabeni până la adoptarea structurii de ghildă şi dacă nu plăteau prestaţiile de ghildă în oraşele ruse[43]. Aceste condiţii erau în vigoare şi pentru ţărănimea comercială rusă care se ocupa cu comerţul în Basarabia. Negustorii din guberniile interne care nu erau înscrişi în categoria negustorilor basarabeni, dar care aveau în Basarabia „viză permanentă de reşedinţă şi se ocupau cu comerţul”, puteau primi certificate comerciale doar după achitarea deplină a taxelor de ghildă[44].

[35] Încă la 30 noiembrie 1823, M.S. Voronţov îi scrie lui V.I. Laşkov că, odată cu aplicarea în Basarabia a sistemului de ghildă, populaţia autohtonă „...va primi noi drepturi de a se ocupa cu comerţul în Rusia, deoarece până acum, cât a existat cordonul vamal de la Nistru, de dreptul de a face în această regiune comerţ beneficiau doar negustorii ruşi de ghilda întâi” (AISR, F. 560, inv. 402, f. 24; F. 571, inv. 5, d. 769, f. 17 verso).

[36] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 93.

[37] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 93-93 verso.

[38] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 93 verso.

[39] AISR, F. 1263, inv. 1, d. 1131, f. 408 verso-409.

[40] AISR, F. 1263, inv. 1, d. 1131, f. 409 vesro-410.

[41] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 93 verso.

[42] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 93 verso.

[43] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 93 verso-94.

[44] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 153.

Pe parcurs însă, ţarismul a făcut şi unele excepţii de la aceste dispoziţii. Astfel, conform decretului Senatului din 15 ianuarie 1831, de privilegiile acordate negustorilor basarabeni au beneficiat şi negustorii evrei din Sevastopol şi Nikolaev[45], expulzaţi din aceste oraşe în baza dispoziţiei guvernului din 20 noiembrie 1829 şi transferaţi cu traiul în Basarabia (ПСЗРИ 1829, 790-791).

Privilegiile comerciale acordate negustorilor din Basarabia prevedeau că în primii 5 ani se interzicea de a pătrunde în specificul comerţului practicat de negustori în Basarabia conform categoriei ghildelor, „chiar dacă acesta era comerţ exterior realizat prin porturi sau prin frontiera terestră”[46]. Dar Regulamentul prevedea că negustorii înscrişi în primele două ghilde nu aveau dreptul să se folosească de drepturi personale şi nu puteau beneficia de dreptul de a se ocupa cu comerţul în alte gubernii şi regiuni „...în detrimentul populaţiei autohtone fără achitarea taxei corespunzătoare”[47]. Prin urmare, negustorii basarabeni puteau beneficia de privilegii doar pe teritoriul Basarabiei. Pentru a se ocupa cu comerţul în guberniile interne ruse, ei urmau să achite toate taxele corespunzătoare. În următorii trei ani atât comerţul exterior prin porturile basarabene şi ruse şi prin frontiera terestră, cât şi comerţul interior angro, atât în Basarabia, cât şi în guberniile interne ruse, era permis doar negustorilor primelor două ghilde. Negustorii de ghilda a treia beneficiau de dreptul comerţului local în baza principiilor generale[48]. De aceste drepturi beneficiau şi vânzătorii. În aşa fel, pe parcursul primilor 5 ani comerţul exterior în Basarabia era permis şi negustorilor de ghilda a treia, ceea ce nu prevedea Regulamentul din 14 noiembrie 1824[49]. Nu întâmplător, 18 negustori de ghilda a treia din Ismail, făcând referire la punctul 6 al Regulamentului din 26 septembrie 1830, se plângeau general-locotenentului S.A. Tucikov, la 28 mai 1832, că şeful vămii din Ismail nu le permite să se ocupe de comerţul exterior din motivul că acesta este prioritate a negustorilor angrosişti de ghilda întâi şi a doua[50].

Regulamentul din 26 septembrie 1830 prevedea ca în ultimii doi ani din cei 10 pentru care erau acordate privilegii să fie respectate întocmai toate drepturile categoriilor de ghildă, precum „...comercianţii, care au procurat certificate, în pofida taxelor reduse, să beneficieze şi de toate drepturile personale acordate acelor categorii din care fac parte”[51].

De privilegiile acordate puteau beneficia şi ţăranii din Basarabia care se ocupau cu comerţul, cu condiţia însă să dispună în mod obligatoriu de certificate comerciale. În dispoziţia Administraţiei Regionale a Basarabiei din 28 martie 1831 era fixat: „...toţi ţăranii şi ceilalţi locuitori, care locuiesc în Basarabia – în târguşoare, pe moşii şi pe pământuri aflate în arendă, dar care nu se află în dependenţă iobăgistă faţă de moşieri, pot fi înscrişi, la dorinţa lor, în categoria negustorilor, numai dacă moşierii nu au faţă de ei pretenţii băneşti”[52]. Ţăranii din guberniile ruse, care nu au fost înscrişi în categoria orăşenilor din Basarabia, puteau să se ocupe, până la publicarea Regulamentului din 26 septembrie 1830, cu comerţul în provincie doar după achitarea tuturor taxelor[53].

Prin urmare, analiza Regulamentului ghildelor ne permite să constatăm că privilegiile acordate Basarabiei au fost generate nu de grija ţarismului faţă de „bunăstarea provinciei”, dar de interesele politice urmărite de ţarism în teritoriul nou-anexat.

În decembrie 1830 locuitorilor Basarabiei li s-a adus la cunoştinţă că, începând cu 1 ianuarie 1831, în provincie va fi aplicată structura de ghildă asemenea celei în vigoare în guberniile ruse[54], iar doritorii de a se înscrie în ghildele comerciale puteau primi certificate comerciale până la 1 aprilie 1831, după care listele negustorilor urmau să fie prezentate Dumei orăşeneşti din Chişinău[55]. Dumele şi Ratuşele orăşeneşti urmau să ceară de la vânzătorii de mărfuri certificate comerciale, urmărind totodată îndeplinirea cu stricteţe atât a decretului din 24 noiembrie 1824, cât şi a celui

[45] ANRM, F .6, inv. 2, d. 370, f. 4-8.
[46] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 94.
[47] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 94.
[48] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 94-94 verso.
[49] Ce-i drept, conform Decretului Senatului din 13 octombrie 1833, în legătură cu seceta ce bântuia în unele gubernii, negustorilor de ghilda a treia li se permitea să importe prin frontiera terestră europeană până la 1 ianuarie 1836 „toate tipurile de mărfuri”. Decretul nu se răsfrângea însă asupra importului mărfurilor străine şi comerţului în oraşele-porturi, la care aveau dreptul doar negustorii primelor două ghilde (ANRM, F. 189, inv. 1, d. 24, f. 38). Conform Decretului Senatului din 18 octombrie 1839, aceste privilegii au fost prelungite până la 1 ianuarie 1848 (Коммерческая 1844, 3 февраля).
[50] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 12-12 verso.
[51] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 94 verso.
[52] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 134.
[53] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 155 verso.
[54] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 143.
[55] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 133-133 verso.

din 26 septembrie 1830, astfel ca nimeni din ei să nu se ocupe cu comerţul fără a ţine seama de prevederile Regulamentului[56]. Pentru obţinerea certificatelor comerciale era necesar de a prezenta în Duma orăşenească sau în Ratuşă informaţii în scris despre situaţia financiară, indicând concomitent şi capitalul comercial declarat al negustorului[57]. Certificatele comerciale erau eliberate de administraţia financiară judeţeană în baza dispoziţiei Dumei orăşeneşti sau a Ratuşei privind achitarea prestaţiilor orăşeneşti şi de ghildă, în funcţie de categoria ghildei în care a fost înscris reclamantul. Cât priveşte ţăranii de stat, informaţiile respective erau prezentate de administraţia de plasă şi cea sătească, iar ţăranii – „în baza buletinelor prezentate de moşieri sau administratori”[58].

Negustorii basarabeni puteau beneficia şi de decretul din 11 iulie 1826, care permitea negustorilor să se transfere dintr-un oraş în altul în baza paşapoartelor, având posibilitatea de a-şi alege locuri mult mai avantajoase şi mai rentabile pentru efectuarea comerţului[59]. Orăşenii, care nu era înscrişi în categoria negustorilor, era obligaţi, din a doua jumătate a anului 1832, să achite prestaţiile de altădată[60].

În pofida faptului că Regulamentele din 1824 şi 1830 conţineau informaţii detaliate şi clare referitor la modalitatea acordării de către Administraţia Financiară a certificatelor comerciale şi a biletelor în baza cărora puteau să deţină prăvălii şi să plătească impozitele de ghildă, au fost făcute totuşi un şir de lămuriri şi precizări suplimentare privind eliberarea certificatelor comerciale. Prin Regulamentul din 26 septembrie 1830 negustorilor autohtoni basarabeni, negustorilor străini transferaţi în provincie cu traiul sau celor ce doreau să se transfere şi să primească în Basarabia cetăţenie rusă, precum şi negustorilor ruşi înscrişi în categoria negustorilor basarabeni până la adoptarea acestui regulament, care nu plăteau în alte oraşe prestaţiile de ghildă, li se acorda dreptul să beneficieze de privilegii în decurs de 5 ani, începând cu 1 ianuarie, fără a achita prestaţiile de ghildă, în afară de cele locale şi orăşeneşti[61]. Este semnificativ faptul că negustorilor înscrişi în primele două ghilde, în decursul primilor 5 ani nu li se acordau drepturi personale; ei aveau dreptul de a se ocupa cu comerţul interior în Basarabia şi cu comerţul exterior prin porturi şi prin frontiera terestră, „... însă fără dreptul să facă comerţ în celelalte gubernii şi regiuni fără a achita taxele corespunzătoare, pentru a nu prejudicia interesele negustorilor autohtoni”[62]. Ca rezultat, deşi Regulamentul din 26 septembrie 1830 egala burghezia comercială din Basarabia în drepturi cu cea din guberniile interne ruse, negustorii basarabeni puteau beneficia de privilegii doar în cadrul Basarabiei. Ţarismul temându-se de o eventuală concurenţă şi apărând interesele proprii burghezii comerciale, promova, la început, faţă de burghezia comercială din Basarabia o politică protecţionist-prohibitivă.

Negustorii de ghilda a treia puteau practica comerţul local numai în oraşul sau judeţul în care aveau viză de reşedinţă, în baza principiilor generale. În acelaşi timp, Administraţia Financiară atenţiona organele de resort să întreprindă toate măsurile pentru a nu comite încălcări la eliberarea certificatelor comerciale, subliniind acele drepturi şi împuterniciri de care beneficiau negustorii celor 3 ghilde[63]. În cazul în care careva din negustorii basarabeni înscrişi în primele două ghilde va dori, după expirarea termenului de 8 ani, să beneficieze de toate drepturile comerciale şi personale, achitând, conform punctului 6 al decretului din 26 septembrie 1830, o jumătate din prestaţiile de ghildă, acestor negustori urma să li se elibereze certificate fără ştampilă. Mărimea prestaţiilor era determinată de valoarea capitalului comercial declarat (pentru ghilda întâi – 50 mii rub., iar pentru ghilda a doua – 20 mii rub., impozitul de ghildă constituind 4%, iar pentru comunicarea terestră şi maritimă – 10% ad valorem; pentru impozitul local în loc de jumătate de procent – numai ¼, iar pentru impozitul orăşenesc – aceeaşi ¼ din procent)[64].

Negustorii din guberniile ruse, care până la adoptarea Regulamentului din 26 septembrie 1830 nu erau înscrişi în categoria negustorilor basarabeni, dar care se ocupau cu comerţul şi dispuneau de viză de reşedinţă şi doreau să primească certificate pentru dreptul de a efectua comerţul, primeau aceste certificate fără ştampilă, achitând

[56] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 134.
[57] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 144.
[58] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 156-156 verso.
[59] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 134.
[60] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 134 verso.
[61] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 150 verso-151.
[62] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 151.
[63] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 151-151 verso.
[64] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 152-152 verso.

în întregime toate taxele de ghildă[65]. Cât priveşte certificatele pentru vânzătorii de clasa întâi, Administraţia Financiară, pornind de la considerentul că Regulamentul ghildelor nu indica direct în baza căror documente administraţia financiară judeţeană poate să le pună la dispoziţie aceste certificate, a stopat eliberarea lor până când vor fi primite dispoziţii suplimentare (despre care fapt Departamentul pentru perceperea diferitelor impozite şi taxe a fost informat de Administraţia Financiară din Basarabia la 31 ianuarie 1831)[66].

Alături de certificatele comerciale negustorii aveau dreptul să primească şi câte 3 bilete în baza cărora puteau să deţină prăvălii. În cazul în care negustorul avea nevoie de un număr mai mare de bilete, Administraţia Financiară sau instituţiile financiare judeţene notau că aceste bilete au fost eliberate suplimentar cu achitarea unei taxe speciale: pentru negustorii de ghilda întâi – 75 rub., de ghilda a doua – 75 rub. şi pentru cei de ghilda a treia – 50 rub. Toate certificatele comerciale şi biletele pentru prăvălii erau eliberate pe numele unei singure persoane, de regulă, pe numele capului familiei de negustori[67].

Ţăranii de stat şi cei moşiereşti aveau dreptul să se ocupe cu comerţul şi meşteşugăritul doar în baza certificatelor comerciale, achitând o taxă corespunzătoare activităţii lor comerciale sau meşteşugului practicat. Certificatul comercial de categoria întâi acorda dreptul de a face comerţ negustorilor de ghilda întâi, de categoria a doua – negustorilor de ghilda a doua, de categoria a treia – negustorilor de ghilda a treia, dar fără a li se acorda drepturi personale; de categoria a patra – micii burghezii comerciale[68]. În baza decretului din 11 decembrie 1827, preţurile pentru certificatele comerciale ţărăneşti au fost egalate cu cele pentru certificatele comerciale negustoreşti: pentru certificatele de categoria întâi – 2200 rub., de categoria a doua – 880 rub.; de categoria a treia în oraşele guberniale – 220 rub., iar în oraşele judeţene şi în toate târguşoarele din guberniile privilegiate – 100 rub.; de categoria a patra în oraşele guberniale – 80 rub., iar în oraşele judeţene şi în târguşoarele din guberniile privilegiate – 40 rub. Pentru biletele cu dreptul de a poseda prăvălii, ţăranii care dispuneau de certificate de categoria întâi plăteau 75 rub., de categoria a doua – 75 rub., de categoria a treia – 50 rub., iar în baza decretului din 21 august 1828 ţăranii care dispuneau de certificate comerciale de categoria a patra – 40 rub[69].

Având în vedere considerentul că de privilegiile acordate negustorilor în baza Regulamentului din 26 septembrie 1830 puteau beneficia şi ţăranii din Basarabia ce se ocupau cu comerţul în baza certificatelor comerciale, administraţia financiară judeţeană era obligată să elibereze ţăranilor certificate fără ştampilă şi fără achitarea taxei, dar, ca şi în cazul negustorilor, „ei nu aveau dreptul să se ocupe cu comerţul şi meşteşugăritul în celelalte gubernii ruse. Lor li se permitea să se folosească de ele în măsură egală ca şi negustorii basarabeni, dar numai în Basarabia şi prin porturi sau pe cale terestră la hotarul Basarabiei”[70]. Ţăranilor ce se ocupau cu comerţul în baza certificatelor de categoria a treia li se permitea, la fel ca şi negustorilor de ghilda a treia, să se ocupe numai cu comerţul local în baza principiilor generale. În cazul în care careva dintre ţărani dorea să obţină certificat cu dreptul de a efectua un comerţ deplin, cu achitarea doar a unei jumătăţi din taxă, Administraţia Financiară urma să le elibereze certificate fără ştampilă şi fără evidenţierea condiţiilor. Asemenea certificate urmau să fie acordate şi ţăranilor din alte regiuni care se aflau în Basarabia şi se ocupau cu comerţul şi care, până la adoptarea Regulamentului din 26 septembrie 1830, nu aveau viză de reşedinţă în Basarabia şi nu erau înscrişi în categoria locuitorilor basarabeni, deci care nu aveau dreptul să beneficieze de privilegii. Aceşti ţărani primeau certificate comerciale doar în baza achitării complete a taxelor stabilite (ţăranii de categoriile întâi, doi şi trei aveau dreptul şi la trei bilete pentru deţinerea prăvăliilor; ţăranii de categoria a patra – doar la un bilet)[71].

Certificatele comerciale care acordau dreptul de a efectua comerţ erau eliberate de Administraţia Financiară: pentru negustori – în baza confirmărilor dumelor sau ratuşelor orăşeneşti despre achitarea prestaţiilor locale şi orăşeneşti, cu indicarea ghildei în care era înscris negustorul. Toţi ţăranii de stat primeau certificatele comerciale în baza confirmărilor administraţiei de plasă, iar în localităţile unde acestea lipseau – în baza confir-

[65] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 153.
[66] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 153-153 verso.
[67] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 153 verso.
[68] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 154.
[69] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 154-154 verso.
[70] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 154 verso-155.
[71] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 155-155 verso.

mărilor administraţiei săteşti privind achitarea taxelor de stat şi a celor locale; ţăranii moşiereşti – în baza permisiunilor din partea moşierilor şi a administratorilor[72].

Ulterior, unele dintre aceste principii privind dreptul acordării certificatelor comerciale au fost repetate. La cererea guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei, la prezentarea ministrului de finanţe, Consiliul de Miniştri permite, la 19 februarie 1835, Dumei orăşeneşti din Ismail să elibereze negustorilor certificate comerciale şi bilete pentru dreptul de a poseda prăvălii, respectând toate dispoziţiile şi regulile referitor la această problemă (ПСЗРИ 1835, 159).

Probabil, Regulamentul ghildelor punea mari obstacole în realizarea comerţului exterior de către locuitorii care au practicat acest gen de comerţ până la 1830. Pentru confirmare: la 6 ianuarie 1831, vama din Sculeni s-a adresat guvernului regional cu întrebarea dacă în acest an pot fi admişi pentru practicarea comerţului exterior şi locuitorii care n-au fost înscrişi în ghildele negustoreşti[73]. În demersul lor organele vamale scriau că „...mulţi locuitori ai acestei regiuni s-au adresat vămii din Sculeni cu rugămintea să li se permită comerţul în baza certificatelor ce le-au fost eliberate de judecătoria locală din judeţul Iaşi. Potrivit afirmaţiilor date de societatea evreiască, ei dispun de capital propriu, pot efectua orice fel de comerţ în baza principiilor special elaborate pentru Basarabia”[74]. Guvernul regional i-a recomandat vămii din Sculeni să se conducă de Regulamentul din 14 noiembrie 1824 şi de cel din 26 septembrie 1830[75]. Prin urmare, din comerţul exterior al Basarabiei au fost înlăturate stările sociale ce nu dispuneau de certificate comerciale de ghildă.

Burghezia comercială, îndeosebi cea de ghilda a treia, care nu dispunea de capitaluri suficiente, era dependentă de multipli factori atât economici, cât şi politici; ea nu rezista nici cataclismelor de ordin natural – epidemiilor de ciumă şi holeră şi de cele mai multe ori se ruina. Astfel, societatea evreiască a negustorilor din Leova, în adresarea sa din 16 martie 1832 către guvernatorul civil al Basarabiei, iar prin intermediul acestuia şi în adresarea din 27 aprilie către guvernul regional, se plângea că ciuma şi holera care bântuie în provincie au provocat ruinarea completă a negustorilor evrei[76].

Poziţiile negustorilor locali erau subminate şi de activitatea negustorilor străini, care dispuneau de capitaluri mult mai mari, mărfuri mult mai calitative şi care deseori beneficiau de diferite privilegii şi avantaje. De aceea, autorităţile locale cereau organelor regionale din Chişinău să se ia măsurile de rigoare pentru a proteja negustorii locali de activitatea negustorilor străini şi a celor din alte regiuni ale Imperiului. Duma orăşenească din Akkerman în rapoartele din 17 august 1832 şi 29 martie 1833 cerea Administraţiei Financiare din Basarabia să interzică practicarea comerţului atât negustorilor străini, cât şi celor din alte oraşe care n-au primit cetăţenia rusă, iar poliţia orăşenească din Akkerman să aplice măsurile de rigoare. La 27 iulie 1833 Administraţiei Financiară din Basarabia a analizat problema în cauză, iar la 31 mai 1833 i-a raportat guvernatorului despre rezultatele discuţiilor[77]. M.S. Voronţov, în baza rapoartelor Dumei din Akkerman, potrivit cărora „...mulţi negustori din alte oraşe şi din străinătate dispun de dreptul la comerţ, dar se ocupă cu el în detrimentul negustorilor autohtoni”, a dat dispoziţia ca să li se permită comerţul doar în baza decretului din 23 decembrie 1785, a manifestului din 1 ianuarie 1807, a decretului din 17 august 1820, a Regulamentului ghildelor din 14 noiembrie 1824, a decretului din 27 octombrie 1830 şi a Regulamentului din 26 septembrie 1830 privind ghildele în Basarabia[78].

Unii negustori angrosişti de ghilda a doua, care nu dispuneau de dreptul de a beneficia de privilegii în baza Regulamentului din 26 septembrie 1830, dar care se ocupau cu importul de peste hotare în Rusia a cerealelor, în baza dispoziţiei din 13 august 1835 a Consiliului de Miniştri cu referinţă la dispoziţia din 29 iulie 1833, erau scutiţi, până la 1 ianuarie 1836, de taxa pentru certificatele comerciale[79]. De aceste privilegii puteau beneficia negustorii din guberniile interne ruse care nu aveau viză de reşedinţă în Basarabia şi care nu erau înscrişi în rândurile burgheziei comerciale basarabene.

Pornind de la considerentul că oraşul Ismail beneficia, potrivit decretului din 6 octombrie 1828, de privilegii pentru o perioadă de 25 de ani, Ad-

[72] AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 155-155 verso.
[73] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 181.
[74] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 181.
[75] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 183.
[76] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 186.
[77] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 599, f. 93.
[78] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 599, f. 93-93 verso.
[79] ANRM, F. 189, inv. 1, d. 35, f. 43-43 verso.

ministraţia Financiară din Basarabia a pus întrebarea: în baza cărei dispoziţii urmau să achite taxa pentru dreptul de a se ocupa cu comerţul negustorii din Ismail, care nu dispun în oraş de bunuri imobiliare sau de întreprinderi comerciale conform sumelor stabilite de lege – trebuiau ei sa plătească ¼ din taxa, aşa cum achită în genere negustorii din alte oraşe ale Basarabiei (conform Regulamentului din 26 septembrie 1830), sau aceştia urmau să achite taxa deplină. La 21 decembrie 1837 Consiliul de Miniştri a dat dispoziţia ca negustorii din Ismail, care nu dispun de bunuri imobiliare şi întreprinderi comerciale şi nu pot beneficia de privilegii în baza decretului din 6 octombrie 1828, să beneficieze de privilegiile acordate prin Regulamentul din 26 septembrie 1830 (ПСЗРИ 1838, 1026-1027)[80].

Toate actele legislative privind taxele de ghildă, inclusiv dispoziţia din 14 noiembrie 1824, au fost unificate în legea din 9 noiembrie 1839, când atât mărimea capitalului comercial declarat conform ghildelor comerciale, cât şi cuantumul taxelor de ghildă au fost transferate din ruble asignate în ruble argint, sumele fiind rotunjite (ПСЗРИ 1839, 839-840). Conform acestei legi, mărimea capitalurilor comerciale, transferate în argint, constituia pentru negustorii de ghilda întâi 15 mii rub., pentru cei de ghilda a doua – 6 mii rub. şi pentru cei de ghilda a treia 2,4 mii rub. argint. Ţinând cont de considerentul că negustorii primelor două ghilde plăteau anual câte 4% din suma capitalului comercial şi câte 10% pentru căile comerciale terestre şi maritime, taxa anuală pentru negustorii de ghilda întâi constituia 660 rub., pentru negustorii de ghilda a doua – 264 rub., iar pentru cei de ghilda a treia 2,5% din suma capitalului comercial şi 10% pentru folosirea căilor comerciale terestre şi a celor maritime. Mărimea taxei depindea de locul unde negustorul era înscris în structura de ghildă: în capitale, oraşele guberniale şi în toate oraşele-porturi, în afară de oraşele ce beneficiau de privilegii, taxa constituia 66 rub.; pentru celelalte oraşe şi târguşoare, în afară de guberniile privilegiate – 43 rub. argint (ПСЗРИ 1839, 337).

Negustorii înscrişi în ghilda de categoria întâi, sau oaspeţii străini ce nu dispuneau de certificate cu dreptul la comerţ, erau obligaţi să procure certificate speciale în valoare de 15 rub. Pentru certificatele comerciale ţărăneşti de primele trei categorii se stabilea acelaşi preţ ca şi pentru certificatele comerciale negustoreşti, iar pentru certificatele comerciale de categoria a patra: în capitale, oraşele guberniale şi porturi – 23 rub.; în oraşele judeţene din guberniile neprivilegiate – 18 rub., iar în cele privilegiate – 12 rub. Totodată, negustorii de ghildă şi ţărănimea comercială de primele trei categorii erau obligaţi să dispună şi de bilete speciale pentru dreptul de a poseda prăvălii, în caz dacă aveau nevoie de mai mult de trei; pentru primele două ghilde negustoreşti sau categorii ţărăneşti plăteau: în capitale – câte 30 rub., iar în celelalte oraşe – câte 23 rub.; pentru certificate negustoreşti de ghilda a treia sau pentru certificate ţărăneşti de categoria a treia: în capitale – câte 23 rub., iar în celelalte oraşe – câte 15 rub. argint (ПСЗРИ 1839, 337). În afară de aceasta, conform statutului din 1851 despre impozitele locale, taxa pentru comerţ urma să fie percepută, începând cu 1853, pentru eliberarea certificatelor comerciale 15% pentru impozitul de stat şi 10% pentru cele locale guberniale, în locul impozitelor speciale anulate: ¼ din taxe de pe seama capitalului comercial în fondul impozitelor guberniale şi o taxă specială pentru capitalurile suplimentare (Рудченко 1893, 139-140).

Dar, prevederile Regulamentului din 9 noiembrie 1839 practic n-au fost realizate: taxele de ghildă creşteau relativ încet. Încercările diferitelor instituţii guvernamentale de a întreprinde anumite măsuri în acest sens n-au dat rezultatele scontate. Realizarea acestor măsuri necesita informaţii concrete şi studierea diferitelor întrebări speciale. Pentru soluţionarea acestor probleme s-a hotărât de a institui o comisie specială din trei funcţionari ai secţiei a doua a Cancelariei imperiale, trei funcţionari ai Ministerului de Finanţe şi câte un funcţionar de la Ministerul Proprietăţilor Statului şi de la Ministerul de Interne. Ca urmare, la 1 mai 1853 a urmat permisiunea imperială de a institui pe lângă Ministerul de Finanţe comisia nominalizată pentru a studia dispoziţiile cu privire la divizarea în ghilde şi regulamentul cu privire la cetăţenie (Рудченко 1893, 141-142).

Activitatea acestei comisii a favorizat elaborarea tuturor dispoziţiilor comerciale, ce au servit ca punct iniţial în pregătirea reformei din 1863. Dar în acest interval de timp a fost adoptată o dispoziţie destul de importantă, prin care se acorda noi privilegii comercianţilor străini şi evreilor, până acum supuşi diferitelor restricţii. Conform de-

[80] AISR, F. 1263, inv. 1, d. 1131, f. 873-880 verso.

cretului din 7 iulie 1830, negustorii străini care dispuneau de viză de reşedinţă permanentă sau temporară în Rusia, aveau dreptul să se înscrie în ghildele comerciale şi să beneficieze de aceleaşi drepturi ca şi negustorii autohtoni, să procure sau să primească sub formă de moştenire bunuri mobiliare şi imobiliare, în afară de bunurile la care aveau dreptul doar dvorenii de viţă etc. (Рудченко 1893, 142).

Constituind cea mai numeroasă clasă (şi aproape în exclusivitate comercial-industrială), evreii din regiunile de sud-vest şi din cele de sud ale Rusiei, care intrau în numărul guberniilor privilegiate, se aflau şi în trecut într-o situaţie mult mai avantajoasă faţă de negustorii autohtoni în ce priveşte impunerea comercială fiscală. Conform decretului din 7 iunie 1860, evreii au căpătat dreptul de a se înscrie în ghildele comerciale şi de a dispune de oficii bancare în toate localităţile Imperiului (Рудченко 1893, 143).

Urmează să ţinem cont şi de faptul că, în legătură cu abolirea dreptului de iobăgie în Rusia, după reforma agrară din 19 februarie 1861, în urma căreia mulţi ţărani se puteau încadra în relaţiile comerciale şi, respectiv, se aştepta o creştere substanţială a veniturilor de stat, la 30 decembrie 1861 a fost majorat întreg cuantumul de impozite, inclusiv preţurile pentru certificatele comerciale. A crescut şi mărimea capitalului comercial declarat, în afara de cea stabilită pentru negustorii de ghilda întâi încă în 1830, care a rămas în mărime de 15000 rub., iar taxa pentru certificatele comerciale s-a micşorat de la 660 la 600 rub. Valoarea capitalului comercial al negustorilor de ghilda a doua şi a treia s-a mărit considerabil, din considerentul că în aceste ghilde puteau să se înscrie mulţi ţărani eliberaţi de şerbie, pentru care, după cum se menţiona în decret, „...modalităţile de a obţine câştiguri sunt mult mai variate decât în perioadele precedente". Negustorii de ghilda a doua urmau să declare capital comercial în mărime de 7500 rub. în loc de 6000, iar pentru certificatele comerciale urmau să achite 300 rub. în loc de 264; negustorii de ghilda a treia – un capital comercial de 2750 rub. în loc de 2400 rub., iar pentru certificatele comerciale – 155 rub. în loc de 66 rub. (Рудченко 1893, 144). Dar sistemul de patentare instituit de E.F. Kankrin nu s-a îndreptăţit şi implementarea lui n-a adus venituri considerabile nici guberniilor interne ruse şi nici periferiilor naţionale.

Conform legii din 1 ianuarie 1863 (ПСЗРИ 1863, 3-15) (intrată în vigoare de la 1 iulie) şi celei din 9 februarie 1865 (ПСЗРИ 1865, 157-175), a fost efectuată reforma fiscală în industrie şi comerţ. La baza reformei a fost pus proiectul pregătit de Comisia special instituită pentru revizuirea sistemului de prestaţii şi impozite. Acest proiect a stat la baza definitivării legilor din 1863 şi 1865, cu toate că în timpul discutării proiectului în instanţele de resort şi la propunerea ministrului de finanţe M.H. Reitern în el au fost făcute schimbări esenţiale.

Conform Regulamentului despre taxe pentru dreptul la comerţ şi alte îndeletniciri din 1 ianuarie 1863, taxele comercial-industriale erau divizate în taxe pentru patente şi taxe pentru bilete. Patentele comerciale erau de trei tipuri şi se stabileau în funcţie de tipul comerţului: angro, cu amănuntul şi mărunt (ПСЗРИ 1863a, 4). Pentru patentele de categoria întâi se încasa peste tot 265 rub. (în loc de 6000 rub. încasate anterior); pentru patentele de categoria a doua se încasau taxe diferite, în dependenţă de clasa localităţii (acestea erau împărţite în 5 clase) – în limitele de la 25 până la 65 rub. (în loc de 150 şi 300 rub. încasate anterior); pentru patentele de categoria a treia, taxa se stabilea analogic – în mărime de la 8 până la 20 rub (ПСЗРИ 1863b, 5). Pentru dreptul de a poseda întreprinderi comercial-industriale separate era necesar de a procura bilete speciale, al căror preţ la fel depindea de clasa localităţii şi de categoria comerţului (preţul bilete-lor varia de la 10 până la 30, de la 5 până la 20 şi de la 2 până la 10 rub.). Pentru întreţinerea întreprinderilor supuse accizelor, în locul biletelor era necesar de a procura patente speciale. În acelaşi timp, deţinătorii de patente de categoriile întâi şi a doua urmau să plătească în folosul statului şi guberniei impozite locale: primii – în valoare de 39 rub., iar ultimii – de la 5,5 până la 14 rub. (Рудченко 1893, 141-142; Куломзин, Рейтерн-Нолькен 1910, 44).

I.Ia. Rudcenko, unul dintre cercetătorii de vază ai impunerii fiscale a comerţului şi meşteşugurilor de la sfârşitul sec. al XIX-lea, scria că la baza Regulamentului din 1 ianuarie 1863 a fost pus „sistemul de altădată de taxare comercial-industrială bazat în exclusivitate pe particularităţi de ordin extern". El lămurea aceasta prin faptul că guvernul, concentrând în mâinile sale dreptul de a percepe impozite pentru acordarea dreptului la comerţ şi practicarea meşteşugăritului, „ca şi cum

vindea permisiunea pentru activitatea comercial-industrială". Prin urmare, constată el, din modelul ales al sistemului francez de impunere fiscală a industriei şi comerţului aproape că nu a rămas nimic, fiindcă în Rusia s-a dovedit a fi destul de dificil a asigura condiţiile necesare pentru înfăptuirea unei impuneri cu adevărat proporţionale (Рудченко 1893, 176-177, 191).

Cu timpul, practica a demonstrat că Regulamentul despre taxe pentru dreptul la comerţ şi alte îndeletniciri, adoptat la 1 ianuarie 1863, avea nevoie, pe de o parte, de anumite completări, iar, pe de altă parte, de anumite rectificări care au şi fost introduse în Regulamentul cu acelaşi titlu din 9 februarie 1865 (ПСЗРИ 1865, 157). Regulamentul revăzut a păstrat divizarea comercianţilor în ghilde, burgheziei comerciale fiindu-i acordate privilegii personale. Ca şi în Regulamentul din 1 ianuarie 1863, în noul Regulament negustorii erau divizaţi în două ghilde comerciale: prima ghildă pentru comerţul cu ridicata, iar a doua – pentru comerţul cu amănuntul. Prin urmare, ambele regulamente confirmau destul de explicit că certificatele comerciale erau determinate nu de mărimea capitalului comercial, ca în cazul Regulamentului din 1824, sau pentru Basarabia – celui din 1830, ci de tipul propriu-zis al comerţului: angro, cu amănuntul sau mărunt. Comerţul angro se efectua din oficii comerciale, ambare şi depozite, pe vase comerciale şi consta în realizarea tuturor mărfurilor pe partide. Comerţul cu amănuntul prevedea realizarea mărfurilor din prăvălii, magazine şi alte încăperi comerciale, comerţul mărunt – realizarea mărfurilor înregistrate într-o listă specială din anumite încăperi, iar comerţul ambulant – livrarea mărfurilor la domiciliu (ПСЗРИ 1865, 157).

Activitatea comercială mai presupunea şi întreţinerea vaselor comerciale, îndeplinirea dispoziţiilor comerciale de vânzare, cumpărare, transportare şi livrare a mărfurilor, transferurile băneşti în oraşele ruse şi în cele de peste hotare şi alte activităţi bancare, întreţinerea prăvăliilor pentru schimbul banilor, a birourilor de asigurări, a magazinelor, ambarelor, depozitelor, beciurilor pentru depozitarea şi realizarea mărfurilor, întreţinerea fabricilor şi uzinelor, a întreprinderilor pentru prelucrarea produselor agricole – a morilor, a teascurilor de unt, a fabricilor de cherestea şi cărămidă etc. (ПСЗРИ 1865, 156-157).

Regulamentul din 9 februarie 1865 reglementa activitatea comercială a negustorilor. Comerţul cu cereale, in, cânepă, produse agricole, vite, lână, piei, lemn, materiale de construcţie etc. era permis în toate oraşele şi satele, cu ridicata şi amănuntul, tuturor stărilor, inclusiv negustorilor străini în baza certificatelor comerciale (ПСЗРИ 1865, 158).

Taxa pentru dreptul de a efectua comerţ şi de a practica alte îndeletniciri era încasată pentru certificatele comerciale ce acordau dreptul la diferite tipuri de comerţ şi pentru biletele ce acordau dreptul de a deţine întreprinderi comerciale. Certificatele erau de două tipuri: comerciale (sau de ghildă) şi meşteşugăreşti. Certificatele comerciale mai acordau, în afară de dreptul la comerţ, şi titlul comercial, avantaje personale. Certificatele meşteşugăreşti nu acordau nici un fel de avantaje personale, în afară de dreptul la comerţ, potrivit legii.

Certificatele comerciale erau de două categorii: pentru negustorii de ghilda întâi – care făceau comerţ cu ridicata şi pentru negustorii de ghilda a doua – care făceau comerţ cu amănuntul. Certificatele meşteşugăreşti erau de 5 tipuri: pentru comerţul mărunt, pentru comerţul ambulant, pentru transportul la domiciliu, meşteşugurile mici – burgheze şi cele eliberate vânzătorilor (ПСЗРИ 1865, 159-460).

Atât certificatele comerciale, cât şi cele meşteşugăreşti permiteau negustorilor să dispună, în locul unde ei activau, de un număr nelimitat de întreprinderi comerciale sau industriale, dar cu procurarea unor bilete speciale pentru fiecare din ele. În plus, negustorul era obligat să procure, contra plată, cel puţin un bilet ce-i acorda dreptul de a poseda o întreprindere comercială sau industrială. Ambele tipuri de certificate puteau fi acordate persoanelor de ambele sexe, cetăţenilor ruşi şi celor străini de toate stările sociale, în afară de slujitorii cultului, militari şi persoane cu funcţii de răspundere (ПСЗРИ 1865, 160).

Taxa pentru certificatele comerciale nu depindea, ca în trecut, de mărimea capitalului declarat, fiind stabilită în baza Regulamentului din 14 noiembrie 1824, dar de situaţia economică a regiunii în care negustorul avea viza de reşedinţă. Cu cât mai dezvoltată economic era regiunea, cu atât mai dezvoltat era comerţul, cu atât mai extinse erau căile comerciale etc. şi – cu atât mai mare era taxa.

Această regulă se reflecta asupra tuturor certificatelor comerciale şi meşteşugăreşti, în afară de taxa pentru certificatele comerciale negustoreşti de ghilda întâi, aceasta constituind în toate regiunile 265 rub. (ПСЗРИ 1865, 162, anexa, 56).

Pentru certificatele comerciale de ghilda a doua, precum şi pentru certificatele meşteşugăreşti taxa se încasa în dependenţă de localităţi, care erau împărţite în 5 categorii. În categoria întâi intrau cele mai mari centre comercial-industriale – Sankt Petersburgul, Moscova, Odesa şi Riga. În categoria a doua au intrat oraşele ce aveau o mare însemnătate comercială şi o populaţie în număr nu mai mic de 34 de mii de oameni – în total 23 de oraşe şi un sat, în lista cărora intra şi oraşul Chişinău. Din categoria a treia făceau parte oraşele şi localităţile ce dispuneau de industrie manufacturieră. Din această categorie făceau parte oraşele Akkerman, Bender şi Hotin[81]. În categoria a patra intrau judeţele cu un nivel relativ înalt de dezvoltare a meşteşugului ţărănesc, încadrate în relaţiile marfare, în care erau surplusuri de produse agricole şi care aveau căi comerciale sigure de realizare a mărfurilor. Din această categorie făceau parte judeţele Chişinău, Akkerman, Bender, Orhei, Soroca, Hotin şi Iaşi. Categoria a cincea cuprindea celelalte judeţe[82] cu o industrie destul de slabă, un volum redus al producţiei agricole a cărei realizare era împiedicată de lipsa pieţelor sau a căilor comerciale (ПСЗРИ 1865, anexa, 55-56).

Taxa pentru certificatele comerciale de ghilda a doua depindea de categoria regiunii unde se ocupa cu comerţul negustorul: pentru regiunea de categoria întâi – 65 rub., a doua – 55 rub., a treia – 45 rub., a patra – 35 rub. şi pentru regiunea de categoria a cincea – 25 rub., iar taxa pentru certificatele ce permiteau comerţul mărunt constituia, respectiv, 20, 18, 15, 10 şi 8 rub. (ПСЗРИ 1865, 162, anexa, 56). Mărimea taxelor pentru biletele ce acordau dreptul de a poseda întreprinderi comerciale şi industriale, depindeau, ca şi taxele pentru certificatele comerciale, de categoria regiunii în care activa negustorul şi varia: pentru negustorii de ghilda întâi de la 30 la 10 rub., pentru cei de ghilda a doua – de la 20 la 5 rub., iar pentru negustorii care se ocupau cu comerţul mărunt – de la 10 la 2 rub. (ПСЗРИ 1865, anexa, 56).

Conform Regulamentului, negustorii de ghilda întâi aveau dreptul de a efectua comerţul angro cu mărfuri ruseşti şi străine pe întreg teritoriul Imperiului, atât personal, cât şi prin intermediul vânzătorilor, să deţină în oraşe şi sate oficii, depozite şi ambare fără anumite restricţii, cu achitarea taxei conform legii. Ei aveau dreptul să se ocupe cu comerţul cu amănuntul în oraşele şi satele din judeţele unde au fost procurate certificatele comerciale, să vândă mărfuri ruseşti sau străine în prăvălii sau în magazine, să întreţină fabrici şi uzine, să deţină concesiuni etc. Negustorii de ghilda a doua aveau dreptul să se ocupe cu comerţul cu amănuntul, să vândă mărfuri autohtone sau străine în prăvălii sau magazine aflate în judeţul de unde au fost procurate certificatele comerciale, să întreţină fabrici şi uzine fără anumite restricţii, dar cu achitarea taxei stabilite de Regulament, să primească lucrări în antreprizǎ, concesiuni în valoare nu mai mare de 45 mii rub. Dacă negustorii de ghildele întâi sau a doua doreau să se ocupe cu comerţul într-un alt judeţ sau să întreţină fabrici şi uzine, ei erau obligaţi să procure certificate speciale de ghilda a doua, pentru care achitau taxa cuvenită. Dacă un oraş sau o altă aşezare din acest judeţ ce se încadra într-o categorie mai înaltă a localităţilor decât judeţul, atunci negustorul, care dorea să se ocupe în această localitate cu comerţul în baza certificatului comercial de ghilda a doua, urma să achite o plată suplimentară egalată cu cuantumul taxei stabilite în acest oraş (ПСЗРИ 1865, 162-163). Negustorii de ghildele întâi şi a doua puteau să deţină toate drepturile acordate de certificatele pentru comerţul mărunt. Regulamentul acorda negustorilor de ghilda întâi dreptul de a procura de peste hotare şi de a exporta toate tipurile de mărfuri, de a întreţine depozite pentru realizarea cu ridicata a mărfurilor importate şi exportate. Negustorii de ghilda a doua şi cei ce dispuneau de dreptul la comerţul mărunt aveau dreptul să procure de peste hotare mărfuri: însă nu aveau dreptul să deţină oficii sau depozite pentru realizarea cu ridicata a mărfurilor importate şi exportate (ПСЗРИ 1865, 165).

Proprietarii şi arendaşii de pământuri aveau dreptul să exporte peste hotare, fără a dispune de certificate comerciale, produse agricole proprii prin toate oficiile şi punctele vamale, cu achitarea

[81] În timpul aplicării Regulamentului în clasa a treia au fost incluse toate oraşele Basarabiei, în afară de Chişinău.
[82] V.I. Jukov constată că în clasa a cincea intra doar partea de sud-vest a Basarabiei, ce cuprindea localităţile Cahul, Ceadâr-Lunga şi Leova (Жуков 1964, 268).

taxei, însă fără dreptul de a întreţine oficii şi depozite în afara moşiilor sale.

Regulamentul reglementa şi activitatea comercială a vânzătorilor, – persoane care administrau afacerile comerciale ale stăpânilor săi şi care îndeplineau dispoziţiile lor pe parcursul unei anumite perioade de timp. Vânzătorii erau divizaţi în două clase: vânzători principali şi ajutorii lor sau alţi slujitori comerciali (ПСЗРИ 1865, 166).

Regulamentul din 9 februarie 1865 reglementa şi alte chestiuni, cum ar fi: despre privilegiile negustorilor, despre anularea drepturilor de a efectua comerţ, despre ordinea supravegherii efectuării corecte a comerţului, despre aplicarea sancţiunilor în cazul încălcării comerţului etc. (ПСЗРИ 1865, 168-175). Dar după cum constată I.Ia. Rudcenko, în pofida faptului că „...în sistemul impunerii fiscale din 1863-1865, faţă de cel din 1824, n-au intervenit aproape nici un fel de schimbări", regulamentele din anii 1863-1865 au contribuit substanţial la îmbunătăţirea situaţiei în această sferă (Рудченко 1893, 119, 263). Regulamentul despre comerţ şi meşteşuguri din 9 februarie 1865 asigura statului taxe mult mai mari decât Regulamentul ghildelor din 1824. Dacă taxele pentru certificatele comerciale au crescut în timp de 50 de ani cu 21% – de la 4,3 mln rub. în 1813 la 5,2 mlrd rub. în 1862 (Рудченко 1893, 146-147, anexa, 1), apoi după adoptarea Regulamentului din 1863 şi până în ultimele decenii ale sec. al XIX-lea acestea au crescut aproximativ de 4,5 ori (de la 6,2 până la 25,5 mln rub.) (Жуков 1964, 137; Шепелев 1981, 100).

Peste câteva zile după adoptarea Regulamentului, la 11 februarie 1865 este aprobată legea privind acordarea titlului de cetăţeni de onoare prin ereditate negustorilor. De acest titlu beneficiau negustorii care timp de 20 de ani erau înscrişi în categoria negustorilor de ghildă întâi. Pentru negustorii care, până la adoptarea acestei legi (deci în baza legislaţiei vechi) erau deţinători ai capitalurilor comerciale stabilite pentru primele două ghilde, fiecare an aflat în ghilda întâi se considera ca doi ani aflaţi în ghilda a doua, iar fiecare an aflat în ghilda a doua – ca un an aflat în ghilda întâi (ПСЗРИ 1865, 182).

Ulterior, în Regulamentul din 9 februarie 1865 au intervenit unele schimbări. La 21 noiembrie 1866 numărul întreprinderilor, care puteau fi deţinute în baza biletelor, a fost limitat până la patru. Concomitent se instituia o taxă la care erau impuse certificatele de ghildă în folosul zemstvei – în mărime de până la 25%, iar celelalte certificate şi bilete – la o taxă nu mai mare de 10% din costul lor (ПСЗРИ 1866, 258-259).

Dinamica numerică şi componenţa etnică a burgheziei comerciale din Basarabia la sfârşitul anilor '40 - prima jumătate a anilor '60 ai sec. al XIX-lea este elucidată în Tabelul 1.

Datele Tabelului 1 confirmă că în cele 12 oraşe ale Basarabiei rolul de bază în comerţ revenea negustorilor evrei, greci şi armeni care deţineau 74,2% din toate certificatele comerciale. „Creştinilor", ce includeau celelalte etnii (inclusiv moldoveni), le revenea doar 25,1% din numărul certificatelor comerciale eliberate de Duma orăşenească din Chişinău. Deosebit de puternice erau poziţiile negustorilor evrei în comerţul orăşenesc; ei dispuneau de cel mai mare număr de certificate comerciale – 64,8% din numărul total de certificate. În categoria burgheziei erau incluşi şi *cetăţenii de onoare (почетные граждане)*[83]. Cum atestă datele Tabelului 1 din cele 11472 de certificate comerciale eliberate burgheziei comerciale din Basarabia în anii 1849-1863 cetăţenilor de onoare le reveneau doar 84 (0,7%) de certificate. Numărul lor în Basarabia, la mijlocul secolului al XIX-lea, era neînsemnat, dar către sfârşitul acestui secol s-a mărit considerabil. Deşi reprezentau o stare socială specifică populaţiei urbane, mulţi dintre ei locuiau în sate. Cetăţenii de onoare (nobilii, foştii funcţionari etc.) erau încadraţi şi în comerţul orăşenesc, însă numărul lor era destul de mic (Памятная 1862, 46)[84].

[83] *Cetăţeni de onoare* – stare socială privilegiată, deosebită de orăşeni, creată prin manifestul imperial din 10 aprilie 1832 şi divizată în *cetăţeni de viţă* şi *personali*, dar care nu erau întruniţi într-o organizaţie de castă (Зябловский 1842, 52). Statutul de cetăţean de onoare era acordat fie personal pe durata vieţii, fie ereditar şi negustorilor care activau o perioadă de 10 ani la rând în prima ghildă sau 20 de ani în a doua ghildă într-un oraş, precum şi negustorilor care aveau funcţia de consilier de comerţ sau care au primit un ordin imperial, marilor industriaşi, persoanelor care s-au remarcat în domeniul ştiinţei şi artei, celor cu studii universitare, la fel şi copiilor de nobili. Ei erau scutiţi de impozite, prestaţii personale, serviciu militar obligatoriu şi de pedepse corporale, aveau dreptul de a alege şi de a fi aleşi în organele de administraţie orăşenească, de a se numi în actele oficiale *cetăţean de onoare* (Свод 1833, 114-116, 118-119); casele lor erau dispensate de încartiruire.

[84] ANRM, F. 151, inv. 1, d. 93, f. 92.

Tabelul 1

Componenţa etnică a burgheziei comerciale din Basarabia şi numărul de certificate comerciale eliberate între anii 1849-1863*

Negustori	Anii**													Numărul total	Raportul, în %
	1849	1850	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1860	1861	1862	1863		
	Numărul certificatelor comerciale														
Basarabeni Evrei	309	307	409	498	707	713	699	725	621	641	597	600	604	**7430**	**64,8**
„Creştini”***	187	210	229	241	250	171	217	208	193	250	248	248	221	**2873**	**25,1**
Armeni	74	38	78	74	68	38	38	37	21	22	22	22	22	**554**	**4,8**
Greci	88	90	74	74	69	46	49	32	1	1	2	2	3	**531**	**4,6**
Cetăţeni de onoare****	12	5	9	9	7	10	7	5	1	3	6	5	5	**84**	**0,7**
Total	**670**	**650**	**799**	**896**	**1101**	**978**	**1010**	**1007**	**837**	**917**	**875**	**877**	**855**	**11472**	**100,0**
Din alte oraşe Evrei	52	35	28	59	114	123	55	56	52	66	50	-*****	71	**761**	**40,9**
„Creştini”***	76	69	67	78	91	224	109	139	64	62	62	-	56	**1097**	**59,1**
Total	**128**	**104**	**95**	**137**	**205**	**347**	**164**	**195**	**116**	**128**	**112**	**-**	**127**	**1858**	**100,0**
Numărul total	**798**	**754**	**894**	**1033**	**1306**	**1325**	**1174**	**1202**	**953**	**1045**	**987**	**877**	**982**	**13330**	**-**

* ANRM, F. 134, inv. 3, d. 88, f. 238-274; d. 112, f. 228-239; d. 123, f. 203-226; d. 124, f. 196-206; d. 145, f. 188-198, d. 147, f. 183-191, d. 156, f. 162-180.
** Datele pentru anii 1851 şi 1859 lipsesc.
*** În categoria „creştini” intrau negustori de diferite etnii, în afară de armeni şi greci.
**** Categoria „cetăţeni de onoare” includea dvoreni, funcţionari etc., de diferite etnii, în postura de negustori.
***** Datele, referitor la negustorii din alte oraşe, pentru anul 1862 lipsesc.

În comerţul Basarabiei un loc aparte îi revenea burgheziei comerciale, atât negustorilor de ghildă, cât şi micii burghezii comerciale. Dar a determina numărul micii burghezii comerciale în diferite oraşe ale Basarabiei este destul de dificil. Unul din contemporani scria în această privinţă în anii ’60 ai sec. al XIX-lea: „este cu neputinţă a spune cât de mare este numărul micii burghezii comerciale, deoarece majoritatea din ei, se ocupă cu diferite meşteşuguri, beneficiază de dreptul de a comercializa cu amănuntul mărfurile sale şi în acest sens fac parte din numărul comercianţilor” (ЗБОСК 1864, 109). În plus, o parte din mic-burghezi se ocupau cu comerţul sezonier. Spre exemplu, la 12 februarie 1848, mic-burghezii Mihail Bogacev, Mihail Ilin şi Afanasi Kravţov, împreună cu 25 de tovarăşi, s-au adresat Dumei orăşeneşti din Chişinău cu rugămintea de a le permite, ca în anii precedenţi, să comercializeze în cantităţi mici brânză şi unt cumpărat de ei în diferite judeţe şi de la diferite persoane din alte oraşe, în săptămâna brânzeturilor, amintind că dispun de locuri amenajate special pentru comercializarea la târguri a brânzeturilor[85]. Despre implicarea în comerţ a mai multor stări sociale orăşeneşti ne confirmă şi raportul din 9 iunie 1855 a Ratuşei orăşeneşti din Chilia, în care instituţiile locale scriau că „...în oraşul Chilia cu comerţul şi diferite speculaţii comerciale se ocupă multe persoane ce nu fac parte din numărul orăşenilor locali, beneficiază de toate privilegiile acordate clasei comerciale, fără nici un fel de certificate comerciale, fără acordul Ratuşei, în pofida... statutului comercial şi fără a îndeplini oarecare plăţi în folosul statului”[86]. Administraţia orăşenească cerea ca aceşti târgoveţi să fie impuşi la plata unui acciz în mărime de 10%, ce constituia 1 rub. 80 cop[87].

Trebuie să constatăm că fluctuaţia elementelor burgheze dintr-o categorie în alta era mare, ce

[85] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1419, f. 215-216.
[86] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1811, f. 1.
[87] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 1811, f. 1.

Tabelul 2

Dinamica burgheziei comerciale din Basarabia, în raport cu numărul total al populaţiei, în 1861*

Oraşele şi judeţele	Numărul total de persoane			Inclusiv orăşeni						În total
				Cetăţeni de onoare		Negustori		Mica burghezie		
	Sex masculin	Sex feminin	Total	Sex masculin	Sex feminin	Sex masculin	Sex feminin	Sex masculin	Sex feminin	
Chişinău	48780	44579	93359	19	20	1138	1108	34332	34541	**71158**
Orhei	2427	2320	4747	-	-	135	150	2012	2026	**4323**
Bălţi	2965	2894	5859	-	-	471	373	1757	1779	**4380**
Soroca	2959	2780	5739	-	-	240	250	2397	2427	**5314**
Hotin	9377	7938	17315	-	-	670	635	6778	6803	**14886**
Bender	13581	8534	22115	-	-	450	380	9519	6935	**17284**
Akkerman	15167	13336	28503	-	-	173	1922	13546	12588	**26499**
Turlac	4234	3817	8051	-	-	-	-	3945	3789	**7734**
Păpuşoi	1468	1214	2682	-	-	-	-	1202	1202	**2404**
Şabo	1835	1601	3439	-	-	6	11	1796	1571	**3384**
Total	**102793**	**89016**	**191809**	**19**	**20**	**3283**	**3099**	**77284**	**73661**	**157366**
Chişinău	57265	51117	108382	5	9	37	46	2028	2206	**4331**
Orhei	56275	55352	111627	6	8	71	97	4333	4520	**9035**
Iaşi	56501	52810	109311	8	3	77	65	2370	2576	**5699**
Soroca	58567	54049	112616	1	-	94	99	2687	2896	**5777**
Hotin	80335	74555	154890	4	2	460	379	8768	7554	**17167**
Bender	47533	40710	88243	-	-	66	54	6405	5759	**12284**
Akkerman	60452	53346	113798	-	-	75	63	4760	4250	**9148**
Total	**416928**	**381939**	**798867**	**24**	**22**	**880**	**803**	**31351**	**29761**	**62841**
În total**	**519721**	**470955**	**990676**	**43**	**42**	**4163**	**3902**	**108635**	**103422**	**220207**
În %	**52,5**	**47,5**	**100,0**	**0,01**		**0,8**		**21,4**		**22,2**

* Шпаковский 1864, 26-29.
** Despre datele statistice contradictorii ale populaţiei Basarabiei în 1861, a consulta: Шпаковский 1864, 29-30.

dovedeşte nu doar lipsa de experienţă şi de multe ori de capital a cestei stări sociale, dar şi de tentativa altor categorii sociale de a se încadra în categoria burgheziei. Doar un singur exemplu. Conform raportului Dumei orăşeneşti din Akkerman din 1849, în oraş, în acest an, au fost transferaţi din categoria micii burghezii, cu acordul obştii, în categoria negustorilor de ghildă Stepan Protopopov, iar cinci negustori, cu familiile lor, şi un negustor necăsătorit, care în 1848 s-au ocupat cu comerţul în ghilda orăşenească, din cauza că n-au declarat capitalul comercial pentru anul 1849, au fost transferaţi în categoria micii burghezii[88]. Din categoria negustorilor de ghildă din Akkerman au mai fost eliberaţi două familii de negustori în legătură cu înscrierea lor în categoria negustorilor de ghildă din oraşul Odesa şi o familie de negustori – în oraşul Harkov[89].

Pentru a determina care era locul şi rolul fiecărei categorii de negustori şi comercianţi mărunţi în cadrul burgheziei comerciale din Basarabia, să analizăm datele statistice a numărului populaţiei Basarabiei la 1861, sistematizate în Tabelul 2.

Raportând numărul orăşenilor – cetăţenilor de onoare, negustorilor de ghildă şi micii burghezii la numărul total al populaţiei, putem constata că numărul acestora din urnă constituia doar 22,2%: cetăţenilor de onoare revenindu-le 85 persoane (0,01%), negustorilor – 11150 (0,8%) şi

[88] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5362, f. 125 verso-126.

[89] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5362, f. 126.

micii burghezii – 611112 (21,4%) persoane din numărul total al populaţiei. Destul de mare era numărul burgheziei comerciale în oraşele Chişinău – 71158 (45,2%) persoane, Akkerman – 26499 (16,8%) şi Hotin – 14886 (5,5%) persoane şi respectiv – 17167 (27,3%) persoane în judeţul Hotin şi 12284 (19,5%) – în judeţul Bender. Totuşi numărul negustorilor de ghildă, încadraţi în activităţi comerciale, prevala în oraşele Chişinău (2246 persoane – 35,2%) şi Akkerman (2095 persoane – 32,2%), iar în judeţe, negustorii de ghildă erau concentraţi doar în judeţul Hotin – 839 persoane (49,9%). Prin urmare elementul burghez era concentrat în fond în capitală, centrele judeţene de importanţă strategică în comerţul intern şi extern şi oraşele porturi.

Aceeaşi situaţie, cu mici devieri, s-a păstrat şi în anii următori. În 1867, din numărul total de 1052013 persoane ce locuiau în Basarabia, dvorenilor le revenea 1%, clerului – 1,6%, negustorilor – 0,8%, micii burghezii – 22,4%, ţăranilor de stat – 7,2%, coloniştilor – 10%, ţăranilor – 49,5%, răzeşilor – 2,7%, militarilor – 4%, străinilor – 0,4% şi altor categorii sociale – 0,4%[90].

Analiza izvoarelor de arhivă ne permite să conchidem că după structură şi mod de organizare starea a treia în Basarabia avea un şir de particularităţi, moştenite din Principatul Moldova. Aplicarea în Basarabia a structurii de ghildă denotă destul de elocvent că ţarismul s-a implicat direct şi consecvent în organizarea şi instituirea acestor stări sociale, modelându-le şi dându-le o formă specifică celor din guberniile interne ruse, făcându-le, în acelaşi timp, dependente de instituţiile de stat imperiale şi cele regionale.

Prin urmare, administraţia imperială a depus eforturi substanţiale pentru a ţine sub control şi a dirija această stare socială, pentru a evita orice posibilitate, oricât de mică, de constituire a unei societăţi după principiul de clasă. Menţinerea şi consolidarea, în persoana ghildelor comerciale, a vechilor structuri juridice demonstrează cu lux de amănunte că ţarismul s-a împotrivit din start acelor procese ce aveau să aducă la instituirea unei societăţi civile în Basarabia care putea să-i sfideze atotputernicia şi imaginea. Căutând să păstreze, pe cât era posibil, vechea structură de ghildă, dar acomodând-o la noile condiţii de dezvoltare a ţării, administraţia ţaristă spera că va putea stimula, graţie privilegiilor acordate negustorilor de ghildă şi politicii comerciale promovate, acele relaţii care în Europa de Vest s-au constituit în mod obiectiv în urma unor procese naturale. Aceste măsuri întreprinse de administraţia imperială ne fac să afirmăm că apartenenţa burgheziei comerciale basarabene la această stare socială se datorează nu atât premiselor de ordin economic şi social, specifice ţărilor din Vestul Europei, nu atât procesului natural de geneză şi evoluţie, ci mai mult deciziilor instituţiilor de stat imperiale şi regionale.

Caracteristica doar acestor două tipuri de burghezie (negustori de ghildă şi micii-burghezi comerciali) denotă faptul că situaţia periferică a Basarabiei în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus a determinat în mare parte atitudinea vădit discriminatorie a autorităţilor imperiale faţă de această regiune, care au limitat drepturile şi posibilităţile autohtonilor, în fond ale moldovenilor, de a se încadra în categoria burgheziei comerciale, prin atragerea în comerţul provinciei a negustorilor de peste hotare şi din guberniile ruse, cărora le-au fost acordate diverse înlesniri şi privilegii. Ca rezultat, lipsa de unitate statală şi independenţă naţională, dominaţia politică şi exploatarea economică de către Imperiul Rus au influenţat direct procesul de geneză şi evoluţie a burgheziei basarabene. În consecinţă, burghezia comercială din Basarabia, ce s-a constituit ca stare socială, va prezenta o pătură socială cosmopolită, alcătuită în mare parte din elemente alogene – armeni, greci, evrei, ucraineni, ruşi, bulgari etc., susţinute şi protejate de administraţia imperială. Astfel, întreaga activitate comercial-industrială din Basarabia, este concentrată, ca şi în tot Estul european, în mâinile străinilor, numai că în acest comerţ predominau elementele orientale.

Prin urmare, în condiţiile în care negustorii alogeni deţineau monopolul comerţului, jefuiau nemilos ţărănimea şi o sărăceau, iar moşierilor li se cultiva dispreţul faţă de industrie şi comerţ, ceea ce mărea şi mai mult distanţa dintre aceste două stări sociale, a fost anihilată posibilitatea formării unei stări sociale mijlocii constituite din meşteşugari şi burghezia comercială indigenă.

[90] AISR, F. 1281, inv. 7, d. 50, f. 152.

Bibliografie

Instituţii 1988: Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar / Coordonatori: Ovid Sachelarie şi Nicolae Stoicescu (Bucureşti 1988).

Istoria 1973: Istoria, arheologia, etnografia Moldovei. Indice al literaturii sovietice. Vol. I. 1918-1968 (Chişinău 1973).

Istoria 1982: Istoria, arheologia, etnografia Moldovei. Indice al literaturii sovietice. Vol. II. 1969-1980 (Chişinău 1982).

Platon 1997: Al.-F. Platon, Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii (Iaşi 1997).

Tomuleţ 2002: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868) (Chişinău 2002).

Гросул, Будак 1972: Я.С. Гросул, И.Г. Будак, Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861 гг.) (Кишинев 1972).

Жуков 1962: В. Жуков, Динамика роста и состава городского населения Кишинева (1812-1861 годы). В: Труды Центрального Государственного Архива МССР, том I (Кишинев 1962).

Жуков 1964: В.И. Жуков, Города Бессарабии 1812-1861 годов. Очерки социально-экономического развития (Кишинев 1964).

Жуков 1982: В.И. Жуков, Формирование и развитие буржуазии и пролетариата Бессарабии (1812-1900) (Кишинев 1982).

ЗБОСК 1864: Записки Бессарабского Статистического Комитета, т. 1 (Кишинев 1864).

Зябловский 1842: Е.Ф. Зябловский, Российская статистика, часть I. Издание второе (Санкт Петербург 1842).

Коммерческая 1844: Коммерческая газета, №15, 3 февраля (Москва 1844).

Куломзин, Рейтерн-Нолькен 1910: А.Н. Куломзин, В.Г. Рейтерн-Нолькен, М.Х. Рейтерн. Биографический очерк. С приложениями из посмертных записок М.Х. Рейтерна (Санкт Петербург 1910).

Мунтян, Маршалковский 1964: М. Мунтян., Ф. Маршалковский, Рупташи Бессарабии в первой половине XIX века. В сб.: Ученые записки Кишиневского ун-та, т. 72 (Кишинев 1964).

Памятная 1862: Памятная книжка Бессарабской области на 1862 год (Кишинев 1862).

ПСЗРИ 1825: Полное собрание законов Российской Империи, Собр. I, т. XL, 1825, №30468 (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1826: Полное собрание законов Российской Империи, Собр. II, т. 1, 1826, №458 (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1827: Полное собрание законов Российской Империи, Собр. II, т. II, 1827, №1631 (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1829: Полное собрание законов Российской Империи, Собр. II, т. IV, 1829, №3286 (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1835: Полное собрание законов Российской Империи, Собр. II, т. X, 1835, №7879 (Санкт Петербург 1836).

ПСЗРИ 1838: Полное собрание законов Российской Империи, Собр. II, т. XII, 1838, №10826 (Санкт Петербург 1838).

ПСЗРИ 1839: Полное собрание законов Российской Империи, Собр. II, т. XIV, 1839, №12867, приложение (Санкт Петербург 1840).

ПСЗРИ 1863a: Полное собрание законов Российской Империи, Собр. II, т. XXXVIII, 1863, №39118 (Санкт Петербург 1864).

ПСЗРИ 1863b: Полное собрание законов Российской Империи, Собр. II, т. XXXVIII, 1863, №39118, приложение, ч. II (Санкт Петербург 1864).

ПСЗРИ 1865: Полное собрание законов Российской Империи, Собр. II, т. XL, 1865, №41779 (Санкт Петербург 1867).

ПСЗРИ 1866: Полное собрание законов Российской Империи, Собр. II, т. XLI, 1866, №43874 (Санкт Петербург 1868).

Рудченко 1893: И.Я. Рудченко, Исторический очерк обложения торговли и промыслов в России, с приложением материалов по торговой промышленной статистике (Санкт Петербург 1893).

Русские 1902: Русские в Южной Бессарабии (К истории колонизации). В: Русский архив, книга II (Москва 1902).

Рыдзюнский 1958: П.Г. Рыдзюнский, Городское гражданство дореформенной России (Москва 1958).

Свод 1833: Свод Законов Российской Империи. Законы о состояниях (Санкт Петербург 1833).

Шепелев 1981: Л.Е. Шепелев. Царизм и буржуазия во второй половине XIX века (Ленинград 1981).

Шпаковский 1864: П.Л. Шпаковский. Ревизское население Бессарабии по 10 ревизии. В сб.: Записки Бессарабского Статистического Комитета (Кишинёв 1864).

Bessarabian bourgeoisie in modern age (Classification, characteristics, evolution)

Abstract

In the given article the author defines the bourgeoisie as a social category linked mainly to the urban economy, which has capital and power of decision in capitalist community. The author classifies Bessarabian bourgeoisie of the nineteenth century into four categories:

1. **"Economic bourgeoisie"** (commercial, usurious, industrial etc.) covers, in fact, those layers that are closely linked to economic activity: the large merchants (the first and second guild), moneylenders, owners of commercial and industrial enterprises etc., which differed from each other not so much in terms of origin and the place they occupy in society, but especially in terms of interests and level of wealth. This social group was formed after the introduction of guild reform in Bessarabia according to the decision of the Governing Senate of 26 September 1830.
2. The second category consisted of **state officials**. Promoting a national-colonial policy in Bessarabia, tsarism based not only on the small part of local nobility that it could draw to work in various state institutions, but also on foreign element, which consisted mainly of civilian and, especially, military Russian nobility. During the first half of the nineteenth century, when there was an institutional modernization, this layer, ignored by the aristocratic elite, was evolved into the bourgeoisie, and a small part of it was actively involved in economic activities.
3. A special category was formed of people engaged in the **intellectual** labour, which were representatives of a wide enough range of professions: teachers of different specialities, doctors, lawyers, attorneys, engineers, etc. Characterized by different levels of wages and, respectively, different levels of wealth, this category was also varied and, like the rest, differed only by intellectual training and professional qualification.
4. On the lowest level in the Bessarabian social hierarchy there was **"the petty bourgeoisie"** (the lower middle class), which brought together representatives of different professions - small traders (the third guild of merchants), artisans of various specialties, owners of grocery stores, inns, coffee shops, and restaurants, chemists, butchers, petty officers, etc. The rapid development of Bessarabia towards capitalism had essentially contributed to social instability of this layer, thus causing their passage up and down the social scale. An example of this is the layer of guild merchants, who were constantly moved from one guild to another and from this social category in the petty bourgeoisie.

Analysing the commercial bourgeoisie and petty bourgeoisie, the author concludes that the peripheral situation of Bessarabia in the economic and political system of the Russian Empire has determined clearly discriminatory attitude of central authorities towards the region, which was reflected in the restriction of the rights and opportunities for local residents, mostly Moldovans, through the attraction of foreign merchants and traders from the Russian provinces, providing them with various benefits. As a result, the lack of state unity and national independence, political domination and economic exploitation by the Russian Empire directly influenced the genesis of bourgeoisie of Bessarabia. As a result, the bourgeoisie of Bessarabia was established as cosmopolitan social structure consisted largely of alien elements, supported and protected by the imperial administration.

Бессарабская буржуазия в новое время (классификация, характеристика, эволюция)

Резюме

В данной статье автор характеризует буржуазию как социальную категорию, связанную главным образом с городской экономикой, обладающей капиталом и рычагами управления в капиталистическом обществе. Бессарабскую буржуазию XIX века автор подразделяет на четыре категории:

1. ***„Экономическая буржуазия"*** (торговая, ростовщическая, промышленная и т.д.) охватывает в основном те прослойки, которые были тесно связаны с экономической деятельностью: крупные купцы (первой и второй гильдии), ростовщики, хозяева торгово-промышленных предприятий и т.д. Эти прослойки отличаются друг от друга не столько происхождением и местом, которое они занимали в обществе, сколько уровнем богатства. Эта социальная категория образовалась после введения в Бессарабии гильдейской реформы Е.Ф. Канкрина от 26 сентября 1830 г.

2. Во вторую категорию входили ***государственные чиновники***. Проводя в Бессарабии национально-колониальную политику, царизм опирался не только на немногочисленную прослойку местных бояр, которых привлек на свою сторону и внедрил в разные государственные учреждения, но и на иностранный элемент, состоявший в основном из русских дворян, как гражданских, так и военных. На протяжении первой половины XIX в., когда происходила модернизация разных государственных учреждений, эта прослойка, игнорируемая аристократией, также эволюционировала в сторону буржуазии, а некоторая ее часть активно включилась в экономическую деятельность.

3. Отдельную категорию составляла ***интеллигенция***, включающая представителей широкой гаммы профессий – преподаватели разных специальностей, врачи, адвокаты, прокуроры, инженеры и т.д. Характеризующаяся разным уровнем зарплаты и, соответственно, разным уровнем богатства, эта категория была также разнородна и, как и остальные, различалась только уровнем интеллектуальной подготовленности и профессиональной квалификации.

4. Низший уровень в бессарабской социальной иерархии занимала ***мелкая буржуазия*** (мещане), которая объединяла представителей разных профессий – мелких торговцев (купцов третьей гильдии), ремесленников разных специальностей, хозяев харчевен, трактиров, кофеен и ресторaций, аптекарей, мясников, мелких служащих и т. д. Быстрое развитие Бессарабии по пути рыночной экономики способствовало углублению социальной дифференциации этой категории, тем самым определяя ее передвижения – то вверх, то вниз – по социальной лестнице. Примером тому служит прослойка гильдейских купцов, которые постоянно переходили из одной гильдии в другую и из этой социальной категории в мещанство.

Характеризуя торговую буржуазию и мещанство, автор приходит к выводу, что положение Бессарабии как национальной окраины в экономической и политической системе Российской империи обусловило главным образом дискриминационное отношение центральных властей касательно этой области, что выражалось в ограничении прав и возможностей местных жителей, в основном молдаван. В торговую деятельность вовлекались заграничные купцы, а также купцы из российских губерний, с предоставлением им различных льгот с тем, чтобы они пополняли ряды торговой буржуазии. Таким образом, отсутствие государственного единства и национальной независимости, политическое и экономическое господство Российской империи напрямую повлияли на процесс формирования бессарабской буржуазии. В результате бессарабская буржуазия как социальная категория представляла собой космополитическую социальную структуру, состоявшую большей частью из чужеземных элементов, поддерживаемых имперской властью.

10.02.2011

Dr. hab. Valentin Tomuleţ, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

WOMEN AND POWER IN THE HISTORY OF THE ASAN DYNASTY

Lilia Zabolotnaia

In the 13th century the South-East Europe witnessed the rise of two new Slavic independent states, Bulgaria and Serbia. According to Francis Dvornik, this part of Europe was mostly dominated by the Byzantine Empire. The Emperor Basil II, also known as Bulgaroktonos (Bulgarian-slayer), has destroyed the first Bulgarian Empire and thus, since the 11th century, Bulgaria existed only as a Byzantine province. In 1186 a rebellion broke out in Bulgaria, particularly among the Danube region nobles, who rose against the Byzantium. The takeover was highly successful and conveyed the beginning of the Second Bulgarian Empire under the control of the brothers Peter (Kalopeter) and Ivan Asan (Asen, Assen), who subsequently became tsars and established the stronghold at Târnovo (Dvornik 2001, 80, 82). In consequence, the brothers not only became part of the historical records of the restored Bulgaria, but also founded the newly ruling dynasty, the dynasty of the Asan's[1].

The Asan dynasty played a major role in the Bulgarian history. The accession to power of the Asan brothers belong to the historical episode of the rebirth of the Bulgarian statehood. The rebellion of Peter and Ivan Asan had an accurate purpose, the one of restoring Bulgaria within its ethnical and historical boundaries. The political objectives, however, were divergent from the current realities. A statehood pattern for Bulgaria, was the one established during the reign of Tsar Simeon (893-927; since 913 - tsar). The second notion de facto and de jure of concerning the Bulgarian kingdom referred to the revival of the Bulgarian state on the map of the South-East Europe. The political of the Asan's would have also secured the dynasty's policies of their power accession (Божилов, Гюзелев 2006, 428-429). *The idea of creating a unitary state of Bulgaria led to the compelling the right of succession to the throne.*

Ivan I Asan (1186-1196), *the founder of the Asan dynasty*, was Peter IV's (1185-1197) co-governor, since 1190, officially declaring himself tsar of the Bulgarians (Цанкова-Петкова 1978; Петров 1985; Божилов 1985, 27-40).

The history of the Asan dynasty was not uniform (Божилов 2000, 47-54). After the death Ivan Asan I (1196) succeeded by that of Peter IV (1197), the political power has passed to their younger brother Kaloyan (Kaloioannes – Ivan the Handsome, 1197-1207) (Божилов, Гюзелев 2006, 441-457). The ambitious and "*cunning leader*", who has also called himself the "*king of Bulgarians and the Vlachs*", requested the help of Rome. He asked the Pope to send him the imperial crown as well as elevate the residential bishop (the one if the capital Târnovo) to the rank of patriarch. In 1204, Kaloyan has received the crown together with the scepter of Rome and the banner of St. Peter and St. Paul. However the Latin-Bulgarian alliances remained fruitless. The demeanor of the Bulgarian leader was much to impregnate into the Byzantine mentality and therefore he could not adjust himself to the mentality of the modern western order (Dvornik 2001, 85-86).

In 1207, Kaloyan has been murdered, as a result of a court plot. The power has been subsequently arrogated by the nephew of the Asan brothers, Boril (1207-1218), son of Ivan Asan I's sister, whose name has not been retained (Божилов, Гюзелев 2006, 697)[2]. "*След тези (первити Асеневци),*

[1] The Romanian and Bulgarian historical literature is currently subject to a strong controversy as to the origins of the two brothers – some authors claim they are Romanians, while others insist on their Bulgarian origins. The present case study will not target this historiographical issue, as it renders a particular research field. For clear evidence, one needs a peculiar approach, while this does not comply with one's expertise.

[2] Genealogical table: *Династия на Асеневци и фамилията във Византия* (1186-1460).

прочее, когато прие царство технять царь Борил" (Церковный 1944, 44).

The emperor Boril Asan, emperor Kaloyan's nephew ("*сестренник*") will be using the royal title in reference to his relation with the Asan, on the feminine line, the one of his mother. In order to provide more legitimacy to his supremacy, Borila has resorted to other "*political arguments of the time*", namely, by marrying the widow of Kaloyan ("*скитка*"), his original aunt (Божилов, Гюзелев 2006, 74).

Notably, these circumstances endow convincing evidence as to the certain participation of Boril and Kaloyan 's wife at the accomplishment of the plot regarding King Kaloyan (1197-1207) murder. Without her support and agreement on the "*royal assassination*" plan, chances of success regarding the overpowering would be most certainly null.

The marriage with Kaloyan's widow had a substantial importance for the future plans of emperor Boril. On one hand, he would undeniably secure his right to the throne, and thus to absolute power. On the other hand, Boril ensured a both legal and legitimate warrant over the Asan dynasty succession. The precedent has proved to be quite "*catchy*", as it has been lately used multiple times in the struggle for the throne birthright, in the medieval Bulgaria (Андреев 1988, 126-130).

Another reasoning with regards to the conquest of the leadership by the latter, namely on the grounds of a plot and not within the birthright legitimacy, is the one referring to the fact that Asan I's sons, Ivan and Alexander – the legitimate heirs – were bound to flee from Târnovo and the Galicia principality (Божилов 1985, 69).

In order to substantiate alliances with the Latin Empire, Boril decides to marry his step-daughter, Maria (Kaloyan's daughter) with the Latin Emperor Henry, in 1211 (Цанкова-Петкова 1970, 165-166). Historical sources do not reveal whose was the actual initiative in the matter (*of the matrimonial alliance*). It is nevertheless unquestionable that the union between the Bulgarian family and the imperial Latin court is based on a political intent. The evidence confirming the fact is the one illustrated in the era documents, which depicted the marriage as "*arranged*" through the „*marriage diplomacy*", underlining the fact that the bride's dowry was huge. The carts with dowry were drawn by 60 oxes, full of various precious things, such as expensive velvet fabrics, luxurious fur and clothing etc. (Андреев 1988, 128)[3].

The 1211 matrimonial contract mounted as a political premise for the marital alliances in the years to come. It was thanks to the "*matrimonial policy*", as well as to Henry's three nieces, that the Latin emperor was able to consolidate alliances, in 1213, with three South-East and Central European leaders: King Andrew II of Hungary, the Bulgarian tsar, Boril and with the emperor of Nicaea, Teodore Laskaris (Божилов 1985, 72).

However the regional political events have changed the course of action of emperor Boril's matrimonial policies. Shortly after his daughter's marriage, the Bulgarian empress was forced to give up the imperial throne to a newly appointed empress. Boril remarried Emperor Henry's niece, the daughter of his sister Iolanta and Pierre de Curtene. She is known as being the first Bulgarian empress with Western European origins. Her name however has not been retained and she was not known for anything major. Her sister, another daughter of Iolanta, was married to Andrew, the Hungarian king. This union's goal was to merge the relations between Boril and the Hungarian emperor. There was a treaty that has been signed in 1214, which rendered the marriage of the Hungarian throne successor with Bela, Boril's daughter (Андреев 1988, 126-128; А. Данчева-Васильева 1977, 35-51; Цанкова-Петкова 1970, 165-166).

After several years, the struggle for the Bulgarian throne became very intense. In 1218, Boril has been dismissed by another legitimate contender to the throne, Ivan Asan II. Boril was blinded and imprisoned "*for the evil caused to the dynasty and the country*" (Данчева- Васильева 1977, 35-51; Божилов 1985, 69-76). Subsequently, one can reach the conclusion that the two politically-cored marriages concluded by Boril, did not secured him neither the happiness not the legitimate birthright.

[3] *„Пристигането на Мария в Цариград прдствлявало невиждано зрелище – прикята на българската принцесса била натоварена на 60 мулета, а всяко животно било покрито с 8 лакти червено кадифе, половина от което се вдачело по земята. Далеч по-големи от зестрата били политические активи за латинската дипломация, която си осигурила» союз с Болгарией возможность сосредоточить усилия „си по посока на Мала Азия и Епир*".

Ivan Asan II (1218-1241), son of Ivan Asan I and empress Elena (Дуйчев 1941; Данчева-Василева 1977, 52-56; Цанкова-Петкова 1978, 109-137; Василева 1981, 134-143; Божилов 1985, 77-92; Божилов, Гюзелев 2006, 479-500). His birthday is not specifically known, but according to Iordan Andreev's estimates, it would be in the 1195-1196. His childhood was marked by his father's assassination; at the age of 8 or 11, he has then escaped for 10 in Galicia, where he has received political shelter. His first wife, Russian princess Anna, gave birth to two daughters: Maria (future wife of the despot Manuel Angelos) (Божилов 1985, 87, 100-102) and Asanna (? - her name has not been retained) future wife of the Serbian emperor, Steve Vladislav (Андреев 1988, 131; Златарски 1972, 323-418; Божилов 1985, 77).

He acceded to power, while still very young, with the aid of the Russian druzhina. He had called himself "*Emperor Ivan Asan, son of Old Asan*" or "*the young emperor Ivan Asan*". Right after the Klokotnitsa victory over Theodore Angelos of Epirus (1224-1230) (Жаворонков 1977, 197), March 2 1230, he started calling himself "*the absolute rightful emperor*", "*the emperor of Bulgarians and the Greeks*" (Кожухаров 1974, 128). This victory has entirely changed the situation in the Balkans and led to a radical change of the political map of the South-East Europe, since the Despotate of Epirus has been erased from it.

According to Ivan Bojilov's confirmation, after ascending the throne, he divorced his first wife, due to state interests and sent her to the monastery (Божилов 1985, 87). In order to ensure his political alliance with King Andrew II of Hungary, Ivan Asan II, offered him the conclusion of a "*dynasty alliance*". Ivan Asan II asked to marry his daughter, Anna-Maria, Ivan Asan II asked him to marry his daughter Anna-Maria, mentioned in "*Синодика*" ("*Sinodica*" - a.n.) and in "*Житието на св. Петка*" ("*Zhitieto na sv. Petka*" - a.n.) with the name of Anna (Попруженко 1928, 88; Божилов 1985, 87).

Andrew II accepted the offer under one condition – the blessing of the Pope. For this reason, the marital contract, has been delayed, but finally, namely in 1221, has reached the respective blessing, the one Pope Honor II. Anna-Maria has been officially declared empress of Bulgaria. As a dowry, Ivan Asan II has received lands in Belgorod and Branicevo (Златарски 1972, 325-326; История 1954, 142). Ergo, Ivan Asan II has related not only with the Hungarian family, but extensively with the Latin imperial one and with the family of Nicaea Emperor. Of the Latin Emperor's daughters was King Andrew II's wife. Consequently, the affair in question led to an agreement with regards to the marriage of the Hungarian king's son with Maria, daughter of Theodore I Laskaris (1204/1206 - 1222), emperor of Nicaea (Андреев 1988, 132).

Ivan II Asan married the 16 years old Anna-Maria, who gave birth to four children. One of the daughters, Elena, married Teodore II Laskaris, future emperor of Nicaea (1254-1258), this gait being considered as a guarantee for the political alliances between Bulgaria and Nicaea. After the throne accession, Elena has been designated Tsarina Irene. She bore six children and one of her daughters, Irene, was to become the wife of the Bulgarian Tsar Constantine Tikh Asan (1257-1277) (Божилов 1985, 102-103).

In 1237, after the death of Anna-Maria, Ivan Asan II was enchanted by Irene, the daughter of the captive king, Theodore Komnenos. According to the documents of the period, Irene was "*sleek and beautiful*" (Попруженко 1928, 88; Божилов 1985, 87).

Ivan Asan II has then decided to conclude a third marriage, but this gait has been stopped by the determined patriarch of Târnova Vissarion, who has refused to marry them, according to the orthodox canons, which stated the invalidity of the third marriage. Ivan Asan II has solved this problem just like he did with his politico-military ones: by dismissing and assassinating the "*stubborn*" patriarch Vissarion. Responding, the Bulgarian Church clergy did not recognize the third marriage of the leader, or the title of empress given to Irina; moreover, the patriarch Vissarion was later sanctified (Божилов 1985, 77-92).

The marriage with Irene resulted in the birth of three children: Michael Asan and two girls, Maria and Anna-Theodora. Maria was later the wife of the Bulgarian tsar Mitso Asan (1256-1257) and the mother of the Bulgarian emperor Ivan III Asan (1279-1280). Anna-Theodora married the "*sevastokrat*" Peter (who has received the title in question through the status of royal son-in-law) and then became the mother of the future wife of

the tsar Shishman. "*This marriage was the last seed of the Asan dynasty in Bulgaria*" ("[...] *от тузи брак води начала си последният клон на Асеневата фамилия в Былгария*") (Божилов 1981, 153-177).

After the death of the famous tsar Ivan Asan II in 1241, who was retained by the Bulgarian history as "a glorious personality, who shed glow on the people and on the throne of Bulgaria, and who was installed during a period of decadence, waste and petty struggles to death, for the throne succession" (Dvornik 2001, 92). The successor of Ivan Asan II was his younger son, Koloman I Asan (1241-1246), bore from the legal marriage with the Hungarian princess Anna-Maria, and therefore grandson of Ivan Asan I. His reign was not long as he was killed, supposedly, by his step-mother Irina, who was securing the birthright to throne succession of her son Michael Asan (Андреев 1988, 140-141; Златарски 1972, 419-428).

The King Michael II Asan (1246-1256), was Ivan's Asan II and Irene Komnene's son (whose marriage has not been blessed and thus the child was denominated as a "bastard"- a.n.). He was born not earlier than 1238/1239 and he was only 7 or 8 years old when declared emperor (Божилов, Гюзелев 2006, 503). In the documents of the period he was called "*the emperor Michael Asan, son of the great emperor Asan and the grandson of the old emperor Asan*" (Андреев 1988, 142). His enthronement did not provoke discontent as he was the sole male heir of the Asan regent line, after the death of King Koloman Asan I. His power-hungry mother, Irene has been declared queen.

Era sources have withheld remarks to his royal origins, both for the paternal and on the maternal side. The Kostur inscription since the times of Tsar Michael Asan II (1246-1256) "*Надписъ отъ Костуръ отъ времето на царь Михаилъ II Асъня (1246-1256)*": "*† Моление на раба Божий Михаилъ Асънь, синъ на великия царь Асънь, и на неговата майка Ирина, (дщеря) Теодора Комнинъ*", serves as an example (Надписъ 1944, 277).

However, Irene Komnene did not manage to coordinate the internal and the foreign political issues. During her reign, Bulgaria lost several territories: "*Thrace, Macedonia, Branicev and the Belgorod County*" (Божилов, Гюзелев 2006, 504).

The contemporary sources illustrated her as very uncultivated tsarina, who lacked the sense of insight. Literally, the country lacked a leader. As a consequence of the multiple discontents, the Bulgarian tsar Michael Asan II, together with his mother, were both victims of the rebellion of the distressed nobles. They have been removed from the government by the great "*sevastokrat*" Peter, husband of Theodora, who was Michael Asan II's sister. Irene Komnene has titled as a nun, through the name of Xenia and send to a convent. Her imperial title has not been maintained (Цанкова-Петкова 1978, 141-146; Андреев 1988, 143).

The Emperor Michael Asan II married the daughter of the Russian Prince Rastislav Mikhailovich (son in law of the Hungarian King Bela IV), who, received from the Mongols causing his expulsion, the Slovenian „Banat" and the Belgrade from the Hungarians (Андреев 1988, 144). Michael Asan II was in vain waiting for help from his brother in law Rastislav. "*Rastislav has later tried to obtain the Bulgarian throne, together with the territories comprised under the Hungarian suzerainty, which would have led to the configuration of new state of considerable proportions. He had however to give up the idea, as the Bulgarian nobles would never accept a foreign tsar and a foreign prince as a vassal of Hungary* " (Dvornik 2001, 92-93).

Michael Asan II's fate is not known exactly. He died in 1256 at the age of 18. According to some sources, the cause of death were wounds, to others, it was his brother Kaloman Asan II who killed him (Божилов, Гюзелев 2006, 507).

Koloman (Kaliman) II Asan (1256), Michael Asan II's successor, was Ivan Asan II's and the Hungarian princess Anna-Maria's son. He was righteous to pretend to the throne, but he nevertheless resorted to Boril's method, acceding to power through the marriage with the widow of Michael Asan II. Marriage with the widow empress gave the direct and legitimate right to the royal throne.

In the defense "*of his daughter's honor*" the Russian Prince Rastislav Mikhailovich has expressed his ambition to rule Bulgaria. Whilst the attack on Târnovo, Koloman Asan II died. As earlier mentioned, the Russian Prince did not succeed to conquest the Bulgarian throne and therefore never became tsar of Bulgaria; he had then to set-

tle only for an incomplete success, namely that of taking his daughter home (Златарски 1972, 465-474; Margos 1965, 295; Божилов 1985, 113-114; История 1982, 271; Андреев 1988, 148).

Given the custom of obtaining the royal throne in Bulgaria at the time, one may reach the following conclusion: if the claimant to the throne lacked the royal-dynasty origins (which in fact would not allow him obtaining the royal crown), he could then marry a royal representative. This would be sufficient for the accession to the throne. The next contender to the Bulgarian throne did not intervene in the tradition of obtaining it. The main weapon in the struggle for power becomes again, the female representative.

A crucial reason that justified the birthright to leadership of Mitso Asan (1256-1257) was his wife, Anna-Maria, the daughter of Emperor Ivan Asan II and Irene Komnene (Божилов 1985, 110-113; Божилов, Гюзелев 2006, 509).

Since the male royal line in the Asan dynasty has been interrupted in 1256, accordingly to the Bulgarian historic opinion, Ivan Bojilov, the struggle fro power passed to the clans from Bulgaria and the ones from the Byzantine Empire, which were somehow related to the Asans (Божилов 1985, 111).

Another Bulgarian historic, Jordan Andreev, supposes that the fight for the throne was held "on the second ascendancy line". An example confirming the assertion is the marriage of Mitso Asan (Андреев 1988, 149). Marrying the daughter of a tsar, Mitso becomes worthy of the royal title of the Asans. The Târnovo aristocracy has never recognized Mitso as an official emperor, at least not one belonging to the Asan dynasty line (*he has been refused to be recognized his right to the Asan dynasty heritage* - a.n.). Furthermore, the Bulgarian aristocracy has longtime insisted on their right of electing a tsar. In fact, due to the fight for the crown, the country saw the beginning of a civil war in 1256 (Божилов 1985, 115).

Against Mitso Asan went another contender to the throne – Constantine Tikh, a relative of Steve Uroš I Nemanja (1243-1276). In good relations with both the Serbian and the Greek dynasties, supported by the diplomatic alliances in Nicaea, Constantine Tikh ends up by defeating Mitso Asan, who is forced to abandon the throne, together with his family and to flee in Nicaea (Андреев 1988, 149-150).

Constantine Tikh Asan (1257-1277) came from the Serbian-Bulgarian aristocracy and was a great landowner in the south and the west of Bulgaria. Constantine Tikh Asan has been acknowledged emperor of Bulgaria by the "aristocracy and the people", since 1256, when the struggle for power began. In order to receive the royal title of the Asans, he divorced his first wife (her name and origins have not been withhold), and after sending her to a convent, he remarries Irene Laskaris, the daughter of the Nicaean emperor Theodore II Laskaris (1254-1258) and of Elena Asan (Златарски 1972, 477; Божилов 1985, 116). Irene inherited the „*royal blood*" of the Hungarian and Bulgarian kings. She was the granddaughter of the tsar Ivan Asan II and the grangrand-daugther of Andrew II of Hungary.

The marriage of Constantine Tikh Asan with the granddaughter of Ivan Asan II has solved simultaneously two problems. On one hand, Constantine Tikh Asan received the royal title of the Asans and on the other, this was the chance to prevent the interruption of the Asan dynasty.

This marriage however did not last longtime. Worth mentioning nevertheless that Irene has politically manifested herself. After her brother Ivan Laskaris IV (1258-1261) has been blinded and dethroned by Michael VIII Palaiologos (1259-1282), she decided to put her husband against the Greek emperor. These ambitious political plans failed due to several reasons, personal ones including. One year after the marriage, Irene Laskaris has passed away, subsequently Constantine Tikh Asan, widowed, asked to marry one of the ladies from the imperial family Palaiologos. It goes without saying that the third marriage of Constantine Tikh Asan had a political nucleus. Maria Palaiologina Kantakouzene, niece of the Byzantine emperor and daughter of Ivan Kantakouzenos and Irene Palaiologina, sister of emperor Michael III Palaiologos, became his wife. Worth mentioning is the fact that the initiative of this marriage conclusion belonged to the byzantine emperor, as he tried to gain an ally in the Bulgarian tsar. Cities such as *Mesembria (Messevr)* and *Anchialus (Anhialo) were promised as dowry*. Even so, Michael III Palaiologos, delayed the conceding of these cities, motivating the hinder by

the fact that these centers could be administered by Byzantine representatives solely. In 1270, the son of Constantine Tikh Asan was born, who was baptized with the name of Michael and who has been therefore considered as a representative of the royal Byzantine family (Андреев 1988, 153).

Despite that, Michael III Palaiologos kept refusing the concession of these two cities to Bulgaria. The dissention has then exceeded the family boundaries and transformed itself in regional and interstate discrepancies, which at the time, was solved in a single way, namely the war. On this particular conduct of the things, insisted the wife of Constantine Tikh Asan.

Maria Palaiologina Kantakouzene showed a particular political position engaging herself in state affairs and consequently "declaring war" to her uncle as she wished to gain back her righteous dowry. *De facto,* she was the one leading Bulgaria, transforming its capital in the centre of intrigues and plots against the Byzantine Empire. Maria Palaiologina Kantakouzene was sending letters to her mother and the Byzantine emperor where she threatened them with vengeance.

It was mainly her idea of creating a unitary Orthodox vanguard, with the purpose of drawing to her side the patriarchs of Alexandria and Jerusalem ("*срещу унията, към който трябволо да се присоединят патриарсите на Александрия и Иерусалим*") (Божилов 1985, 116; Андреев 1988, 153). She even used to send her delegates to the Egyptian sultan, in order to persuade him to declare war to the Byzantine Empire.

Another significant issue that Maria Palaiologina Kantakouzene was dealing with, was that of the fate of her sons. So that the children of Constantine Tikh Asan resulted from his first marriage were removed from the throne accession, she decided to crown her youngest son. For the first time in Bulgaria, a 2 year old was standing for the throne.

If at that time, the birthright of the first-born was to be acknowledged, then Maria Palaiologina Kantakouzene would have declared a new Byzantine tradition. According to Byzantine law, the undeniable right to the throne did not belong to the first-born, but to the one born after the enthronement of his parents. The Bulgarian empress Maria Palaiologina Kantakouzene, ***a royal Bulgarian representative with royal Byzantine blood, has for the first time applied the Byzantine succession tradition at the Bulgarian court***.

Her son, Michael Asan, became a contender to the throne of the kingdom as he would have been born in the ***bagrenitsa*** – a purple room, especially equipped for the childbirth in the royal family. This custom was well-established in the Byzantium. The child bore in this room was considered the legitimate heir of the throne. This way, his mother has secured him the legitimate birthright to the throne of the Bulgarian kingdom (Андреев 1988, 154-156; Златарски 1972, 475-547; Божилов 1985, 115-118).

A contemporary of the events, Manuel Phil, has characterized Maria Palaiologina Kantakouzene as *"a tigress who defends her cubs*" (Philae 1900, 251). Because of Empress Maria Palaiologina Kantakouzene intrigues, who were solely concerned by the throne successions issues, a rebellion, red by Ivailo, broke out in Bulgaria.

Constantine Tikh Asan, spineless and coward, has actually confided the leadership to his wife and has never taken any sensible measures to repress the rebellion, which in effect led to a true catastrophe. Constantine Tikh Asan could not resist the rebels and was killed by Ivailo himself. The insurgents, allied with the Tatars, approached afterwards Târnovo, the settlement where Maria Palaiologina Kantakouzene detained the power, but who remained alone and without any support.

The Byzantine emperor Michael III Palaiologos panicked because of the troubles in Bulgaria. Initially, he tried to intervene in Bulgarian internal affairs, hoping to "*grizzle*" the rebellion. As he understood that he will not succeed through military force, he then decided to solve the issue through matrimonial alliance, the traditional approved method. Michael III Palaiologos was ready to marry his daughter with Ivailo, with this "*rootless*" individual, but later on he changed his mind and decided to enthrone Ivan son of Mitso, as the tsar of Bulgaria. The latter was married in haste with the Byzantine imperial daughter and ergo declared emperor of Bulgaria, with the name if Ivan Asan III. The Byzantine emperor supposed that this politico-matrimonial union would be a sufficient reason for Maria Palaiologina Kantak-

ouzene to voluntary concedes the throne, which would help Ivan Asan III with the aid of the Byzantium to "*braise*" the rebellion and get the throne. This way he would have been designed as a depot (Pachymeris 1835, 440-441).

The following could have never been foreseen, not even in the most miraculous plans of the Byzantine Court. The decisions and subsequently the course of action of Maria Palaiologina Kantakouzene do not fall in any of the limits of any epoch: nor political, nor judicial, nor moral, nor ethical.

In order to withhold the power, which she would then pass to her son, she took exceptional measures. As she acknowledged the fact that she will not receive any support or help, from no one, at the time when Ivailo was attacking the fortress of Târnova, she offered a pact to the insurgents. Namely, she was ready to become Ivailo's wife under two conditions: after the enthronement, she will be the one leading the country (as always - a.n.) and Ivailo would have to guarantee her son's birthright and his legitimacy to succeed to the throne of Bulgaria. The thirst for power and the insidious plans of Maria Palaiologina Kantakouzene stirred the panic of the Byzantine emperor (Златарски 1972, 544-574; Андреев 1980, 9-17).

Her intentions were, on one side hypocrite and on the other quite rational and well ciphered. The result was also two folded: she gained another victory over the Byzantine emperor and oppressed the peasant rebellion, which got out of control, threatening to become a veritable war of the peasants.

Both for Ivailo and for the rebels, the proposal of Maria Palaiologina Kantakouzene was tempting and represented a way of acceding to power. The dream about the social harmony and justice was about to be realized, as the power "*was passed*" to the ordinary people. The idea that the "*emperor was God's chosen*" reflected the essential grasp of the political doctrine which the Byzantium was based on, as well as the main leadership pattern of the time: the emperor "*of God's will*", "*God's chosen*", will become emperor the best fitted (Божилов, Гюзелев 2006, 516).

In the eyes of the rebels, this "*divine sign as a simple peasant became an emperor and he will be a great tsar and will defend both the rich and the poor*" (Андреев 1988, 158; Златарский 1989, 104-120; Петров 1956, 173-260). A simple swineherd became the national hero of Bulgaria.

Ivailo accepted the offer of Maria Palaiologina Kantakouzene "*for peace sake and to save the country from a civil war and blood shed*" (Андреев 1988, 160). The enthronement of Ivailo (1278-1279) took place in 1278.

Bulgaria has been united by the empowerment of a king of the people, but it has not been saved from the crisis that threatened it due to the domestic and foreign policy issues, arisen against the rootless emperor from the part of the local aristocracy. The Byzantine emperor Michael III Palaiologos was also ready to take exceptional measures in order to dismiss Ivailo and install Ivan Asan III.

The Byzantines conducted a military march against Ivailo, who could not resist in defending his wife (at the time bearing his child) and was murdered. Maria Paleologos Kantakuzene has been taken captive, together with her son Michael and sent to Constantinople. "*The phenomenon of tsar Ivailo*", according to Jordan Andreev, cannot find any historical equivalents, neither in the history of Bulgaria or in the European one. What brought him to power so easily, the utopian dream about "*political and social*" harmony, proved to be seeming and fruitless. The tragic end of Ivailo was nonetheless oncoming (Андреев 1980, 9-17; Андреев 1988, 163-164).

Ivan Asan III (1279-1280) succeeded on the throne of Bulgaria; he was the grandson, on the maternal line, of Ivan Asan II, the first-born of Emperor Mitso Asan and of the daughter of Ivan Asan II (Божилов 1985, 249-255). Namely this fact played the crucial role in the choice of the Byzantine emperor in electing the throne contender.

Unlike the "*emperor from the people*", one had to elect someone with the legitimate birthright to the crown, one with deep royal roots in the leading dynasty. Ivan Asan III proved to be the most appropriate political figure to allege to the throne succession, at the time. The Byzantine emperor has quickly married him with his daughter Irene, ensuring a political, military as well as diplomatic aid in granting the throne (Златарски 1972, 555-571; Божилов 1985, 251).

Nonetheless Ivan Asan III proved to be worthless of the "*Asan's blood*" and showed himself in the most inadequate way possible. He became known by the Bulgarian history as the figure most lacking personality, talent who has never outstand in anything, or in the political or in the military field. The political situation of Bulgaria was in need of effective and cursory decisions. In the background of the struggle for power, appeared a new contender to the throne, George Terter. Since Ivan Asan III conceded the throne willingly, he was confined the title of despot, previously promised (Божилов 1985, 251). Loading carts with huge valuable things, he and his wife left Bulgaria. The wife of the Tatar leader, Euphrosyne (Новиков II, 116-19), offered him protection; she was the illegitimate daughter of the Byzantine emperor Michael III Palaiologos (Андреев 1988, 167).

The Asan dynasty played a major in role in the Bulgarian history. The ascension to the throne of the Asan brother corresponds with the rebirth of the Bulgarian statehood. Stating the features and characteristics in the history of the Bulgarian medieval dynasties of emperors, it is worth drawing a particular attention upon the fact that is enormously significant in the European history. "*The feminine factor*" has played a primordial role in preserving the dynastic right to the throne. On one hand, Bulgaria does not make an exception considering that the inheritance to the throne was also valid on the female line. On the other hand, there are new features emerging, which are less specific for other countries. According to the recent researches, despite the fact that women did not possess the right to the throne accession (or to the power for that matter), it was them who were the primordial "rescue rings" of the leading dynasty, representing the "*lifeline*" in the conquest of power by men.

The relation with the representative of the ruling royal dynasty was the main argument of the political realities and requirements of the era. The only exception was marrying a widow. This method has become widely practiced in Bulgaria. For instance, there are no such cases to be known, nor it was even allowed to practice them, during the Middle Ages. The status and the social position of the widow would radically change; she might have as well been stranded or murdered[4]. There was no possibility at all of ascending to the throne by marrying a widow. In certain cases, mothers would ensure the access to power for their children, but the method of conveying power through a "regent female" was largely practiced and well-known in entire Europe.

Bibliography

Dvornik 2001: Fr. Dvornik, Slavii în istoria şi civilizaţia europeană (Bucureşti 2001).

Margos 1965: A. Margos, Deux sources arméniennes du XIIIe siécle concernan certains événements historiques du Second Empire bulgare. Etudes balkaniques 2-3, 1965, 295-298.

Fhilae 1900: M. Fhilae, Carmina inedita, II, № CCXXXVII, Ed. Ae. Martini, Atti della Reale Accad. Di Archeologia, Lettre e Belle Ati. Supplementum, Napoli, 1900, 251. In: Ив. Божилов, Фамилията на Асеневци. Генеалогия и просопография (София 1985), 118-119, 495.

Pachymeris 1835: G. Pachymeris, De Michaele et Andronico Palaeologis libri tredecim, rec. I. Bekkerus, Bonnae, 1835, 440-441. In: Ив. Божилов, Фамилията на Асеневци. Генеалогия и просопография (София 1985), 251-253, 495.

Андреев 1980: Й. Андреев, Въстанието на Ивайло – изследвания и проблеми. В: Трудове на ВТУ „Кирил и Методий", №3, 17 (София 1980), 9-17.

Андреев 1988: Й. Андреев, Българските ханове и царе VII-XIV век. Историко-хронологически справочник (София 1988).

Божилов 1981: Ив. Божилов, Родословието на цар Иван Александър. Исторически преглед 3-4, 1981, 153-177.

Божилов 1985: Ив. Божилов, Фамилията на Асеневци. Генеалогия и просопография (София 1985).

[4] We bring up some examples. Marinca, wife of Ilieş, son Alexandru the Kind, has been exiled after the death of her husband. Elena Rareş was murdered by her brother in law Alexandru Lăpuşneanul.

Божилов 2000: Ив. Божилов, Иван I Асен и Стефан Неман – Свети Симион: создатели на две фамилии – две династии. В: Стефан Немани – Свети Симеон Мироточиви, Историја и предане (Београд 2000), 47-54.

Божилов, Гюзелев 2006: Ив. Божилов, В. Гюзелев, История на средновековна България VII-XIV век (София 2006).

Василева 1981: А.Д. Василева, Българска държава при цар Иван Асен II. В: България 681-1981 (София 1981), 134-143.

Данчева-Васильева 1977: А. Данчева-Васильева, България и Латинска империя. Исторический преглед 1, 1977, 35-51.

Данчева-Васильева 1977a: А. Данчева-Василева, Договорът между България и Латинската империя от 1228 г. Векове 6, 1977, 52-59.

Дуйчев 1941: Ив. Дуйчев, Цар Иван Асен II (София 1941).

Дуйчевъ 1944: Ив. Дуйчевъ, Изъ старата българска книжнина. Книжовни и исторически паметници отъ второго Българско Царство (София 1944).

Жаворонков 1977: П.И. Жаворонков, Никейско-болгарские отношения при Иване II Асене (1218-1241). В: Византийские очерки (Москва 1977), 197-205.

Златарски 1972: В. Златарски, История на българската държава през средните векове, том. 3 (София 1972).

Златарски 1989: В. Златарский, Ивайло и Момчил – сравнителна характеристика. Български преглед 5, №7, 1989, 104-120.

История 1954: История Болгарии, том I (Москва 1954).

Кожухаров 1974: Ст. Кожухаров, Неизвестен летописен разказ от времето на Иван Асен II. Литературна мисъл 2, 1974, 128-135.

Надписъ 1944: Надписъ отъ Костуръ отъ времето на царь Михаилъ II Асъня (1246-1257). В: Ив. Дуйчевъ, Изъ старата българска книжнина, Книжовни и исторически паметници отъ второго Българско Царство (София 1944), 277.

Новиков II: П. Новиков, Българи и татари в средните векове. В: Българска истрическа библиотека, II, 116-119.

Петров 1956: П. Петров, Въстанието на Ивайло (1277-1280). В: Годишник на Софийския Университет, ФИФ, 49, №1 (София 1956), 173-260.

Петров 1985: П. Петров, Възстановяването на българската държава (София 1985).

Попруженко 1928: М.Г. Попруженко, Синодик царя Борила, VIII, §118. В: Болгарски старини (София 1928), 88-89.

Цанкова-Петкова 1970: Г. Цанкова-Петкова, Българо-гръцки и българо-латински отношения при Калоян и Борил. Известия на Института по история 21, 1970, 149-162.

Цанкова-Петкова 1978: Г. Цанкова-Петкова, България при Асеневци (София 1978).

Церковный 1944: Церковный съборъ противъ богомилитъ при царь Борила презъ февруарий 1211. В: Ив. Дуйчевъ, Изъ старата българска книжнина, Книжовни и исторически паметници отъ второго Българско Царство (София 1944), 44-45.

Femeia şi puterea în istoria dinastiei Asăneştilor (sec. XII-XIII)

Rezumat

Articolul este conscarat istoriei dinastiei Asăneştilor prin prisma rolului femeilor în obţinerea puterii la domnie. Caracterizând particularităţile şi generalităţile din istoria dinastiilor de monarhi ai Bulgariei medievale, am dorit să atragem atenţia asupra unui fapt de o importanţă majoră în istoria europeană. „*Factorul feminin*" a jucat, practic, un rol decisiv în păstrarea dreptului dinastic la tron. Pe de o parte, Bulgaria nu era o excepţie, moştenirea tronului se facea şi pe linie feminină. Pe de altă parte, apar noi forme, mai puţin specifice pentru alte ţări. Precum arată cercetările, chiar dacă femeile nu aveau dreptul la tron, dreptul la putere, tocmai ele constituiau „*veriga de salvare*" a dinastiei domnitoare, şi erau „*armă de salvare*" în ce priveşte cucerirea puterii de către bărbaţi.

Înrudirea cu o reprezentantă a dinastiei domnitoare, împărăteşti era argumentul principal al realităţilor politice şi al cerinţelor epocii. Excepţie făcea doar căsătoria cu o văduvă. *Aceasta a devenit una din metodele principale şi larg practicate în Bulgaria*. De exemplu, în Moldova medievală nu se cunosc asemenea cazuri şi chiar nu erau admise asemenea lucruri.

Statutul şi situaţia văduvei se schimba radical, aceasta fiind izgonită sau chiar asasinată[5]. Nu exista nicio posibilitate de urcare la tron prin căsătorie cu o văduvă. În unele cazuri mamele asigurau puterea pentru copii lor, dar forma transmiterii puterii prin intermediul unei femei regente se practica pe larg şi se cunoştea, fără excepţie, în toate ţările europene.

Женщина и власть в истории династии Асень

Резюме

Статья посвящена роли женщин в получении права на престол в истории династии Асень. Характеризуя общее и особенное в истории царских династий средневековой Болгарии, хотелось бы обратить внимание на элемент, имеющий универсальное значение в европейской истории. «*Женский фактор*» играл практически ключевую роль в сохранении права династии на престол. С одной стороны, Болгария не составляет исключения в этом отношении, так как престолонаследие и в других странах осуществлялось также и по женской линии. С другой стороны, здесь имеются новые формы, не характерные для других стран. Как показывают исследования, даже если женщины не имели права на престол, права на власть, именно они служили «*спасительным звеном и орудием*» в обретении власти мужчинами. Родство с представительницей господствующей, царской династии было главным аргументом политических реалий и требований эпохи. Исключение составляет лишь женитьба на вдове. Этот способ стал одним из главных и широко практикуемых в Болгарии. К примеру, в средневековой Молдове не было известно таких случаев и даже не допускались подобные варианты[6]. Статус и положение вдовы резко, порой радикально менялся, от изгнания до убийства. Возможности передачи власти посредством брака не было никакой. В некоторых случаях матери обеспечивали власть своим детям, но форма передачи власти через регентство широко практиковалась и была известна, без исключения, во всех европейских странах.

10.02.2012

Dr. Lilia Zabolotnaia, Institute of History, State and Law of the Moldovan Academy of Science, 31 August, 89 str. MD-2012 Chişinău, Republic of Moldova, e-mail: lilia_zabolotnaia2000@yahoo.com

[5] Cităm unele exemple. Marinca, soţie a lui Ilieş (1432, ianuarie 1 - 1433, septembrie; 1435, august 4 - 1436, martie 8; 1436, martie 8 - 1442, august 1 (asociat cu Ştefan)), fiul lui Alexandru cel Bun, era izgonită după moartea soţului. Elena Rareş era asasinată de către ginerele ei, Alexandru Lăpuşneanul.

[6] Приведем некоторые примеры. Маринка, жена Илиеша (1432, январь 1 - 1433, сентябрь; 1435, август 4 - 1436, март 8; 1436, март 8 - 1442, август 1 (соправитель Штефана II)), сына Александра Доброго, была изгнана из страны после смерти мужа. Елена Рареш, была убита своим зятем, Александром Лэпушняну.

COORDONATE ALE EVOLUȚIEI ELITEI POLITICE DIN ȚARA MOLDOVEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA

Cristina Herghiligiu

Evoluţia elitei politice moldoveneşti, aşa cum se prezintă ea la începutul secolului al XV-lea dovedeşte clar că s-au parcurs deja unele etape de la momentul constituirii ei, determinate în mod direct de modificările în plan social-politic şi economic ale timpului şi de particularităţile manifestate în acest spaţiu geografic. Această elită, apărută, cronologic vorbind, înaintea statului feudal şi a instituţiilor sale, a cunoscut etape succesive în „construcţia" ei ca forţă economică şi politică a timpului, potenţate sub incidenţa directă a contextului politic intern şi extern, context care i-a oferit un cadru de organizare şi manifestare, dar şi unul de maturizare (Stoianovici 1940, 348-349). Este important de amintit, pentru credibilitatea acestui demers, dar şi pentru a vizualiza această evoluţie, a se face câteva sumare referiri la situaţia ei de dinaintea debutului secolului al XV-lea.

Istoriografia românească, veche şi modernă, marcase deja şi unele opinii legate de originea elitei moldovene, ca aparţinând autohtonilor, în comunităţile cărora s-au produs diferenţieri sociale (Xenopol 1986, 192) sau având origine străină, în speţă turanică (Iorga 1992, 227-228) sau slavă (Panaitescu 1994, 32-35), la care s-au raliat şi alte păreri până la mijlocul veacului XX, susţinând una sau alta din aceste trei variante expuse. De remarcat este faptul că, neluând în calcul felul analizelor făcute, nici un istoric român n-a susţinut că elita politică a Moldovei provine în totalitate din rândul celor ce l-au însoţit pe Dragoş, şi apoi pe Bogdan, în acest spaţiu, ajutând la clădirea şi conducerea noului stat. Sursele documentare şi cele arheologice certifică acest lucru, iar în ultimele două decenii ale secolului XX, părerea cercetătorilor români, şi nu numai istorici, converg către ideea că înainte de venirea lui Dragoş, locuitorii deţineau forme de organizare, conduse de voievozi, cel puţin în „partea de Sud-Vest a Moldovei şi Nord-Est a Munteniei" (Spinei 1982, 104)

Ca urmare, la momentul de început al secolului al XV-lea, elita politică îşi asumase deja nişte rosturi şi roluri în raport direct cu coagularea sa ca motor principal al schimbărilor din societatea est-carpatică, situaţie văzută în următorul sens: până la mijlocul sec. al XIV-lea vorbeam de concentrare a eforturilor sale către îndepărtare presiunii tătare asupra Moldovei, ea fiind prezentă în evenimentele politice şi militare de aici, apoi către sfârşitul acestui secol o reperăm în eforturile canalizate către păstrarea şi creşterea puterii ei politice, paralel cu susţinerea construcţiei instituţiilor statului, între ele şi cea a Sfatului domnesc, instrument important de reprezentare a ei, în raporturile cu instituţia domniei. Logic şi istoric nici nu s-ar putea gândi altfel lucrurile, pentru că însăşi perioada este una de definire a statului sub toate aspectele, nu doar instituţional, încât este deasupra oricărei bănuieli că domnul – indiferent cine ar fi fost el – ar fi putut conduce fără acordul şi sprijinul acestei elite. Este credibil că domnul are alături elemente ale acestei elite, cu rol de sfătuitori, personaje pe care se sprijină în luarea hotărârilor ce privesc viaţa publică, fără a se înţelege că elita e compusă doar din aceştia.

O scurtă „radiografie" a situaţiei politice în preajma domniei lui Alexandru cel Bun, arată existenţa unor manifestări de independenţă, atât de bine conturate, încât s-au transformat într-o adevărată anarhie şi la o scăpare a ei de sub control, condiţie extrem de favorizantă pentru menţinerea crizei interne. Reprezentanţii ei sunt alături sau împotriva domnilor care au condus Moldova în ultimul sfert al veacului XIV, cât şi la începutul celui următor, în funcţie de situaţiile care o avantajau sau nu, determinând-o la acţiuni directe. Acesta e motivul pentru care, angajarea ei în luptele pentru domnie de la acel sfârşit de secol XIV, a declanşat şi susţinut criza politică internă, sfârşită, la câţiva ani de la preluarea tronului, prin eforturile lui Alexandru cel Bun. Izbucnite în primăvara anului 1399, aceste „seisme" politice continuă şi în a doua jumătate a acestui an, dar şi în primăvara anului 1400; de altfel, chiar solii trimişi de Alexandru cel Bun, în 1401, la capul Bisericii creş-

tine de la Constantinopol, ziceau că în Moldova „au avut loc lupte şi schimbări de domnie” (Rezachevici 2001, 473). Vorbim despre domnia lui Iuga vodă şi începutul domniei lui Alexandru cel Bun, asupra cărora au existat păreri deosebitoare în istoriografia românească şi multe ipoteze (Ciobanu 1985, 27-28). Lămurirea vine ca o nevoie de a vedea reacţia părtinitoare a elitei timpului, aflată în mijlocul acestor evenimente politice, reacţie care îşi are izvorul în înţelegerea a două lucruri, definitorii pentru statutul intern al acesteia, ca forţă politică:

– elita are o constanţă mai mare în exerciţiul politic, în timp ce domnii sunt mai vremelnici şi este conştientă pe deplin de acest avantaj deţinut;
– elita reprezenta, în sine, un centru de putere ale cărui voinţă şi hotărâre „orienta” deseori activitatea domnească.

Impunerea pe tronul Moldovei a lui Alexandru cel Bun, cu ajutorul lui Mircea cel Bătrân, nu a fost un act acceptat şi încuviinţat, dintru început, de toţi factorii politici interni şi externi. Boierimea ţării se găseşte încă în certuri şi contradicţii pentru putere, fapt care a dus la confruntări sângeroase şi pierderi de vieţi între 1399-1400, situaţie care aducea ţării multe neplăceri, de la domnie la locuitorii satelor. Nu avem certitudini despre felul în care s-a grupat elita Moldovei în lupta pentru putere, motiv definitoriu pentru susţinerea diverşilor pretendenţi la tron: unii se vor fi găsit în jurul lui Iuga vodă, alţii au luptat pentru Alexandru şi Bogdan, ambii fiind fiii lui Roman I Muşat, alţii au luat drumul pribegiei către Polonia, având în intenţie să se întoarcă cu unul din cei doi fii ai lui Petru I Muşat şi cu ajutor polonez, anume Ivaşco, fiul lui Petru I (al Muşatei) care depusese jurământul de credinţă regelui Wladislaw Jagiello prin vasalul acestuia, Vitold al Lituaniei, promiţând fidelitate pentru el şi urmaşii săi şi înapoierea Pocuţiei. Acest Ivaşco era o ameninţare pentru Alexandru cel Bun, prin prezenţa lui la curtea lui Vitold, atât dinspre polonezi care l-ar fi putut susţine, cât şi din partea unor boieri din ţară sau aflaţi în afară, încât înlăturarea pretenţiilor lui era o prioritate (Panaitescu 1932, 23).

Pentru Alexandru cel Bun, reglarea situaţiei cu elita Moldovei reprezenta cea mai presantă problemă de politică internă, de acest lucru atârnând soarta viitoarelor lui acţiuni şi rămânerea în scaunul ţării. Spunem aceste lucruri, din cel puţin două motive: o parte a ei a fost alături de Iuga, susţinând efortul de război al acestuia împotriva sa, din raţiuni de interese proprii şi din nevoia păstrării influenţei şi puterii deţinute până la momentul anului 1399, respectiv atragerea către sine şi către proiectele sale politice a acestora, pentru a elimina posibilitatea constituirii unui nucleu politic intern, potrivnic lui. Crearea unei asemenea realităţi, concertată cu eforturile duse în Polonia de Ivaşco şi susţinătorii lui de acolo, ar fi construit o periculoasă coaliţie de forţe, în faţa căreia şansele lui de a rezista s-ar fi diminuat mult sau chiar ar fi putut fi înlăturat din domnie. Debutul domnesc al lui Alexandru cel Bun a însemnat sfârşitul crizei interne şi a determinat o reaşezare la nivelul tuturor domeniilor specifice vieţii unui stat, inclusiv din punctul de vedere al abordării relaţiei domn-elita ţării; domnul a abordat o politică de stabilire a unui echilibru între proiectele domneşti şi tendinţele centrifuge ale vârfurilor privilegiate interne.

Alexandru cel Bun a ţinut cont de forţa economică şi politică a elitei ţării, acesta fiind cel mai important deziderat al primilor săi ani de domnie, un examen pe care trebuia să-l promoveze neapărat şi de care depindea soarta sa de şef al statului şi succesul viitoarelor sale acţiuni; a găsit de cuviinţă că cea mai potrivită soluţie de guvernare era cooptarea acestei elite în toate treburile publice, încât împărţind cu ea puterea se aşeza la adăpost de o eventuală organizare a acestor forţe într-un pol opus intenţiilor şi nevoilor sale.

Ca urmare, Alexandru a stăruit şi a reuşit să readucă în ţară boierii fugari, ultimul fiind, în 1407, boierul Vâlcea (Cihodaru 1990, 67), rudă şi el cu familia domnitoare şi care sprijinise până atunci pe Ivaşco pentru ocuparea tronului şi care, înţelegând zădărnicia eforturilor sale şi primejdia la care se expunea, din punctul de vedere al pierderii averii deţinute, se închina „cu dreaptă şi credincioasă slujbă”, domnului Moldovei, acceptat de cvasimajoritatea elitei interne şi de către Polonia, puterea suzerană căreia Alexandru cel Bun se închinase deja şi fusese acceptat, în buna tradiţie încetăţenită de la Petru I (al Muşatei) încoace. Numele său va fi întâlnit între primele din ierarhia Sfatului domnesc, semn de preţuire din partea domnului ţării, dar şi unul dat de puterea susţinută de averea deţinută. Acţiunea aceasta a domnului n-a fost una singulară, o excepţie, ci un

mod de acţiune pentru a-şi atrage sprijinul elitei, în întregul ei. Avem dovada acestui lucru prin prezenţa şi misiunea boierului Costea Valahul, în 1402, la curtea regală poloneză, pentru a garanta în calitatea lui de reprezentant al „ţării" (adică al elitei), asentimentul acesteia (Costăchescu 1932, 609-611) în sprijinirea lui Alexandru şi a-i garanta fidelitatea, precum şi faptul că domnul este însoţit de mulţi boieri la depunerea omagiului personal şi a jurământului de credinţă, la Cameniţa, în 1 august 1404. Asupra acestei misiuni au existat interpretări diferite: de exemplu că, în 1402, an în care domnul nu reuşise încă să-şi întărească autoritatea în faţa elitei politice a ţării (Diaconescu, Matei 1979, 64), Costea Valahul se afla în faţa regelui Poloniei pentru a făgădui credinţă acestuia, promiţând să se ridice contra lui Alexandru cel Bun, dacă acesta ar da dovadă de nesupunere faţă de rege, dar şi îndoiala asupra existenţei fizice a acestuia la acel moment (Costăchescu 1932, 623-624). În tot cazul, un asemenea angajament cerut de regele polonez şi asumat de elita ţării, prin reprezentantul ei, denotă faptul conştientizării regale a puterii deţinute de elita Moldovei şi un reflex al modului în care se înţelegea la curtea suzeranului, a forţei de care dispune aceasta, dovedită a fi o constantă, în timp, raportat la vremelnicia domnească, manifestată în ultima parte a veacului al XIV-lea.

Am putea înţelege până la acest moment al desfăşurării cadrului de acţiune şi maturizare a elitei moldovene că, înclinat dintru început spre apropierea şi obţinerea acceptului elitei, mai ales în primii ani ai domniei, când starea de dezordine internă era de natură să-l îngrijoreze, domnul a încercat şi a reuşit, treptat, să stabilească un echilibru între intenţiile acesteia şi reperele propuse de el în guvernarea statului, neavând nici o clipă intenţia subordonării instituţiei domneşti intereselor şi voinţei acestor reprezentanţi ai clasei privilegiate. Dimpotrivă, atunci când situaţia concretă i-a permis-o a căutat să-i domine în măsura posibilului şi a căutat tot sprijinul, în acest sens. Drept urmare, a numit din când în când, în Sfatul domnesc, considerat a fi un preţios instrument de control al elitei asupra actelor domneşti, noi sfetnici, cu sau fără funcţii precizate, a căror rol a fost, desigur, susţinerea politicii domneşti, profitând de scăderea numerică a elitei. În mod corelativ, a lărgit numeric acest sfat prin stabilirea unor noi dregătorii a căror titulari erau legaţi, prin natura atribuţiilor, de curtea domnească, parte dintre ei primind simultan cu numirea şi danii, ceea ce-i lega intrinsec de conducătorul statului.

Scăderea numerică a elitei are o explicaţie care nu angajează în nici un fel, negativ vorbind, acţiunile domnului. Faptul de-a se fi angajat în susţinerea unor diferiţi pretendenţi la tron, angajamente care au presupus desigur şi participarea efectivă la luptele angajate la sfârşitul secolului al XIV-lea, au dus şi la scăderea elitei, dar şi datorită sfârşitului natural al vieţii unora din rândurile ei. Aceste realităţi, alături de condiţii precum înlăturarea lui Ivaşco ca pretendent cu şanse reale la tron, respectiv a reprezentanţilor ei care deja susţin domnul în exerciţiu, au contribuit la grăbirea aducerii ei în jurul lui Alexandru, ca cea mai viabilă variantă la acel moment. Avem o oarecare înţelegere a felului în care ambiţiile au dus la pierderea vieţii unora din rândul elitei moldovene, dacă facem o comparaţie a listei martorilor la dania făcută de Iuga lui Ţâban (DRH I 1975, 11-13), cu componenţa Sfatului din primele documente ale domniei lui Alexandru cel Bun, constatăm dispariţia lui Bratul Netedul şi Grozea Viteazul. Existenţi la vremea predecesorilor lui Alexandru, despre ei nu mai avem ştiri la început de veac XV, nici mai târzie vreme, încât există o mare probabilitate să-şi fi pierdut viaţa în luptele ce-au avut loc între 1399-1400. Confruntările militare dintre Iuga şi Alexandru cel Bun, aduc o grupare consistentă de boieri alături de ultimul, sau foarte curând după preluarea tronului; între ei regăsim nume de dinainte de 1399, precum: Dragoş Viteazul, Andriaş, Stanislav Rotâmpan (Rotompan), Vlad, Duma, Drăgoi, Bârlă de la Hârlău, Şandru de la Tudora, Mic de la Molniţa, Tamaş, Bratul Stravici. Mai târziu se vor adăuga Mihail (Mihăilaş), Ioan cel Bătrân de la Vorona, Badea de la Suceava, Mic Albu, Bârgău Ştefan, Giurgiu de la Vâlhovăţ (acelaşi cu Giurgiu de la Frătăuţi). Şi ca o constatare generală, se observă preferinţa domnului de a-şi apropia şi a da funcţii dregătoreşti celor care au slujit tatălui său, Roman I, acesta fiind, poate, un gest al încrederii şi un criteriu nespus al loialităţii, într-o vreme tulbure politic în interiorul statului, fără ca el să fie element de unică raportare pentru numirea lor în Sfatul domnesc.

După aceste câteva exemplificări de început de domnie, putem afirma că Alexandru cel Bun a ţinut cont de această elită, atunci când a organizat Moldova din punct de vedere administrativ, mili-

tar, financiar, politic. Conştient de forţa şi puterea deţinută de elita ţării, şi-a construit cu răbdare o relaţie de colaborare şi cooperare cu ea, solicitându-i sprijinul şi gestionând cele mai importante probleme ale ţării, de la cele administrative, la cele de diplomaţie (de politică externă), cu concursul ei. Înlătura astfel orice urmă de suspiciune sau de împotrivire dinspre ea, dar îşi asigura şi o marjă mare de siguranţă în privinţa atitudinilor şi acţiunilor ei, prezente şi viitoare. Procesul acesta de apropiere la intenţiile domniei, a ocupat aproape întreg primul deceniu al domniei sale, încât la 1408, Alexandru cel Bun putea marca, ca o reuşită a sa, punerea relaţiei domnului cu elita, într-un echilibru sănătos, stare de fapt care se va păstra intactă până la finalul domniei sale. Având-o aproape de sine, domnul nu doar îi solicita serviciile în treburile publice, dar avea şi posibilitatea unui efectiv control al loialităţii şi intenţiilor ei.

Situaţia aceasta de reaşezare a ţării şi a principalelor ei domenii de activitate va dura până către finalul primului deceniu de domnie. Treptat, convinşi că era persoana cea mai potrivită pentru a conduce ţara, dovedind mult tact în relaţiile cu elita, care mai avea unele tendinţe anarhice, domnul şi-a întărit poziţia şi puterea, la care adăugăm efectele pozitive înregistrate în procesul de dezvoltare economică a ţării şi creşterea prestigiului ei.

În paralel s-a ocupat de reorganizarea administrativă şi instituţională a ţării, proces în care va acorda o atenţie specială reorganizării Sfatului domnesc, instituţia cea mai reprezentativă a elitei şi pe care domnul o va supune unui adevărat proces de reconstrucţie, la finele domniei sale având o definire clară sub aspectul dregătoriilor şi al atributelor derivate din deţinerea acestor funcţii, în aşa fel constituite că, mult timp după săvârşirea din viaţă a acestui domn, ea va rămâne intactă, un etalon, urmaşii preluând-o întocmai şi doar adăugând unele dregătorii de curte ce se reclamau a fi necesare, la momentul domniei lor. Felul în care va face cu mijloacele timpului său acest lucru, va da durabilitatea şi forţa de rezistenţă a acesteia, în perioada urmaşilor săi, fie ei legitimi sau nelegitimi, până la Ştefan cel Mare, nicidecum de o distrugere sau anulare a sa. Din chiar primii ani de domnie, pornind de la nevoi absolut practice, reclamate de treburile publice, Alexandru cel Bun a numit în Sfatul domnesc şi nume absolut necunoscute actelor înainte de domnia sa, determinat de necesitatea reunirii forţelor politice la acţiunea de refacere a ţării, dar şi în ideea consolidării bazei sociale a domniei sale, în interiorul acestui pol de putere, încă nedomolit şi imprevizibil sub unele aspecte (Grigoraş 1971, 210).

Abordarea realistă a problemelor întâmpinate la venirea sa în scaunul ţării i-a fost de real ajutor; adaptându-se la nevoi şi gestionând just contradicţiile din interiorul marii boierimi sau starea de contestare manifestată încă în raport cu domnia sa, a căpătat, în timp, acel gen de putere incontestabilă şi în faţa căreia elita a trebuit să-şi regleze sau, mai bine-zis, să-şi înfrâneze reacţiile de independenţă, atât de familiare ei, înaintea de acest domn. A reuşit să stăpânească pornirile elitei ţării, deşi nu avem de nicăieri informaţii că ar fost un domn aspru, cu atât mai puţin crud, în relaţionarea cu ea. Putem însă să apreciem că a găsit formula potrivită a înţelegerii cu ea, argument important fiind faptul că s-a instalat o vreme de linişte internă, lipsită de lupte, de colaborare benefică între domnie şi elită, aşa cum o arată listele de martori ale diverselor acte domneşti, unde figurează nume importante din rândul acesteia, pomenite şi înainte de Alexandru cel Bun, la tatăl său şi chiar mai vechi. Starea de deschidere a domniei, păstrarea unei anumite conduite politice, eliminarea prin acest comportament a oricăror suspiciuni în ceea ce-l priveşte pe el sau intenţiile sale de domn, au avut repercusiuni pozitive asupra Moldovei, atât în interiorul ei, cât şi în felul în care va fi văzută de vecinii ei puternici, mereu în concurenţă pentru a-şi impune propria stăpânire, în primul rând, Polonia şi Ungaria.

Dacă privim la evoluţia relaţiei elită-domn, am putea să o aşezăm în două etape distinctive, la vremea acestei domnii, fiecare dintre ele reprezentând trepte importante în evoluţia şi maturizarea sa ca forţă politică, foarte distincte sub aspectul comportamentului dezvoltat în raport cu domnia. O primă etapă a fost aceea a aducerii tuturor forţelor disponibile ale acestui pol de putere, la acceptarea şi colaborarea directă în problemele importante ale ţării. Atât stăpânii de pământ, cât şi „vitejii", acea aristocraţie militară ce va funcţiona şi la vremea domniei lui Alexandru cel Bun, vor primi reconfirmarea prin hrisoavele domneşti, a deţinerii proprietăţilor avute, parte dintre ei vor fi reuniţi de domn în categoria sfetnicilor domneşti, arătându-se astfel intenţia sa clară de a domni

ţinând cont de opiniile lor şi dorind să-şi asigure liniştea tronului, în acelaşi timp. Pe măsura refacerii ţării şi creşterii autorităţii domneşti, se constată strădania lui Alexandru de a-şi constitui o bază de sprijin solidă, având în vedere, pe lângă boierii apropiaţi, pe proprietarii de pământuri întinse, a căror forţă nu putea fi neglijată, dar şi noi sfetnici din rândul cnejilor şi juzilor, stăpâni de sate ajunşi la o anume putere economică (Filitti 1935, 72) sau a celor care şi-au creat o forţă economică, în timp, primind danii domneşti sau cumpărând, creându-şi un nume pe seama unor calităţi personale, apreciate de domn în mod deosebit, aşa cum a fost cazul lui Mihul (Mihail), fiul protopopului Iuga, care şi-a început activitatea ca scriitor în cancelaria domnească a lui Alexandru cel Bun şi a ajuns, în timp, mare logofăt al Moldovei (Pârvan 1904, 32-33), având o influenţă deosebită asupra vieţii politice, în perioada urmaşilor săi, începând cu Ştefan al II-lea şi terminând cu Petru Aron. Îi regăsim împreună, şi sfetnici cu dregătorii, şi fără dregătorii, atât în documentele interne, cât şi în cele care privesc relaţiile cu străinătatea, în mod variabil, de la un document la altul, numărul lor nefiind foarte bine determinat. În momentul în care a obţinut o reconciliere cu forţele politice interne, mai ales cu acea parte a elitei contrară lui, atrăgând-o în rândul dregătorilor săi şi conferindu-i prin hrisoave, drepturile asupra proprietăţilor avute, a înregistrat şi primul său succes important: obţinerea acceptului elitei interne pentru persoana sa. S-a edificat astfel un gen de înţelegere şi sprijinire reciprocă: domnul recunoaşte prin acte scrise deplina stăpânire asupra moşiilor deţinute de elita Moldovei, având sfatul şi ajutorul ei militar în cazul în care domnul îi va cere acest lucru. S-a produs în acest mod, o reacţie de capacitare şi canalizare a elitei către construcţia unui stat puternic în interior şi în exterior, a cărui bază să fie ea, canalizând astfel ambiţiile ei către un scop general bun şi util.

Stăruinţa asupra acestui succes este motivat de faptul că, în primii săi paşi, în reorganizarea internă a ţării, s-a lovit de greutăţi, indecizii, reţineri şi amânări, lucru vizibil şi în procesul de refacere economică, respectiv de reorganizare instituţională. Între aceste instituţii, Sfatul domnesc, este una de referinţă, deoarece el concentra o parte a elitei, ea însăşi într-un proces de refacere şi regândire a rosturilor sale prezente şi viitoare, fără a gândi rezumarea ei doar la cei ce se găsesc în componenţa sa. La vremea predecesorilor vorbim doar de existenţa unor „supremi consiliari", după denumirile latine ale timpului (Grigoraş 1971, 209) sau „rada" (sfat), în cele slavone (Costăchescu 1931, 701-702), adică un grup restrâns de boieri, apropiaţi domnului, cu care acesta se consulta în probleme importante privind conducerea ţării. Sfatul însă, ca instituţie şi funcţionalitate deplină este un rezultat al eforturilor lui Alexandru cel Bun, care i-a văzut utilitatea şi necesitatea, lucruri care se vor proba de-a lungul acestei domnii. Prima atestare a Sfatului domnesc într-un document, s-a făcut în 11 februarie 1400, cu numele de „sfatul boierilor mari şi credincioşi" (Stoicescu 1968, 13-14), pentru ca în documentele de mai târziu să fie numit „sfatul nostru" (Cihodaru 1964, 55-56); cum era firesc, membrii acestei instituţii se numeau sfetnici.

Dregătoriile au apărut pe parcurs, pe măsură ce se perfecţiona sistemul de organizare instituţională a ţării, dar în marea lor majoritate au apărut cam până pe la 1450 (11 în Moldova), fiind completate ulterior, în a doua jumătate a secolului al XV-lea (Giurescu 1926, 186). Domnul îşi propune şi chiar reuşeşte să reabiliteze instituţia, în sensul promovării şi a unor noi funcţii, pe lângă cele deja cunoscute până la 1399, să traseze atribuţii şi sarcini precise fiecărei dregătorii, în parte, încât, instituţia sfatului va fi una din cele păstrate şi promovate întocmai, de către urmaşi, vreme îndelungată după trecerea în nefiinţă a marelui domn. Alexandru a reuşit să să-l transforme şi să-l orienteze către reorganizarea şi gestionarea administrativă a ţării, lucru care a avut reflexe şi la nivelul ţinuturilor, deşi la vremea începutului acestei domnii, Sfatul domnesc are o înfăţişare care este identică cu cea a stării de fapt a ţării. În interiorul lui, găsim reuniţi, în calitate de sfetnici, cei mai mulţi dintre ei, fără dregătorii, nume cunoscute la vremea predecesorilor şi care îşi continuă activitatea, alături de noul domn, spre mulţumirea acestuia. Nu sunt toţi din prima clipă a domniei, pentru că reţinerile funcţionează în privinţa gradului de încredere pentru noua domnie, sau poate unii, îşi construiseră speranţe, în legătură cu alţi posibili domni.

Cert este că treptat ei se vor angaja, alături de domn, în conducerea ţării. În mod evident, pentru că unii au deja o vârstă, dar mai ales pentru a-şi întări autoritatea în raport cu această instituţie, domnul a numit, din timp în timp, noi sfetnici,

cărora nu le-a oferit neapărat o dregătorie, sau poate doar una cu importanţă scăzută, dar care au fost nădejde pentru el, în primul deceniu de domnie. Alexandru cel Bun s-a folosit din plin, pe măsura consolidării domniei sale, de activitatea Sfatului domnesc, dregătoriile, în sine, căpătând o stabilitate consistentă, situaţie din care s-a obţinut şi o prestanţa specifică. Intuiţia primă a domnului, la urcarea în scaunul Moldovei, s-a dovedit foarte bună: Sfatul domnesc, ale cărui prime încercări de constituire se făcuseră la predecesori, era un bun ce nu trebuia ratat, ci refăcut, completat şi consolidat. El s-a dovedit a fi un instrument util în guvernare, asigurând echilibrul domniei în raport cu elita şi posibilitatea gestionării înţelepte a tendinţelor de autonomie ale acesteia, dar şi foarte practic în gestionarea treburilor publice. Prin dregătorii săi, practic, poruncile domneşti erau lege în toate ţinuturile ţării, ei reprezentând autoritatea domnească peste tot.

Am ţinut a scoate în evidenţă instituţia Sfatului domnesc din două raţiuni obiective: este cotată ca cea mai importantă, ca putere decizională, după domn, şi este mijlocul prin care elita participă direct la conducerea ţării, alături de domn, elementul pe care se sprijină în toate acţiunile întreprinse sau hotărârile luate. În general, găsim în Sfatul domnesc, pe marii proprietari de pământ din ţară şi rudele domnului; aşezarea lor ierarhică suferă şi ea de variabilitate, semn al faptului că încă nu se produsese acea stabilitate dorită de domn, dar care va deveni o realitate, pe măsură ce domnia îşi precizează reperele. Domnul are alături, în primii ani, pe „jupan" Bogdan, fratele său, iar la moartea acestuia sunt trecuţi copiii domnului. Elita este implicată responsabil în problemele de politică internă şi externă a ţării, chiar dacă unii reprezentanţi ai ei au funcţii precizate, iar alţii nu le au; pe lângă sarcinile legate strict de dregătoriile avute, membrii acestui for, aveau uneori şi atribuţii judecătoreşti şi militare. Cei mai vârstnici dintre ei nu au funcţii precise, în vreme ce boierii tineri, au dregătorii mici, legate de serviciul îndeplinit la curtea domnească, mai ales. Când acest Sfat lua o hotărâre o făceau în numele tuturor boierilor ţării, indiferent dacă vorbim de acte de politică internă sau externă, pentru că ele produceau efecte asupra tuturor boierilor prin conţinutul lor. Este dificil de apreciat funcţia fiecăruia în Sfatul domnesc (Stoicescu 1971, 101), pentru că în foarte multe din actele emise de până la jumătatea sec. al XV-lea, nu se menţiona funcţia fiecărui boier trecut în acte, dar ne dăm seama de importanţa persoanei după poziţia pe care o are în lista de martori ce însoţeşte orice act domnesc. Înseamnă că toţi boierii sunt de acord cu alegerile domnului, atunci când membrii Sfatului dădeau votul lor favorabil; mai mult, uneori, în vremea domniei lui Alexandru cel Bun (în a doua ei parte) găsim trecută şi „credinţa fiilor" acestor mari boieri. Era un gest de încredinţare că marii boieri erau membri ai Sfatului domnesc în calitatea lor de mari latifundiari (Giurescu 1926, 243-244), şi apoi ca reprezentanţi ai unor dregătorii. Trecerea fiilor în acele acte domneşti este semn sigur al unei asemenea atitudini, pentru că fiii lor nu erau în acel moment dregători, şi nu trebuiau neapărat să fie în viitor (dregătoriile nu se moştenesc), ci doar averea, mai exact pământul (Stoicescu 1968, 52)

Se observă, de asemenea, că există o constanţă mai mare în privinţa ierarhiei persoanelor ce compun Sfatul domnesc, mai ales primele locuri ale acestei instituţii, cu predilecţie după 1420, adică după ce ţara are deja un anume traiect politic, există stabilitate şi linişte internă. Lucrurile au o formă destul de asemănătoare şi pentru funcţii mai puţin importante, cum este cea de stolnic sau de ceaşnic (paharnic), unde îi găsim titulari pe Domoncuş, respectiv pe Negrilă.

Evident că numele existente în lista martorilor documentelor interne şi externe nu epuizează defel elita Moldovei, numeric vorbind. Aflăm astfel, despre alţi reprezentanţi ai ei din titularii actelor de danie şi care nu sunt membri ai Sfatului domnesc, dar slujesc cu „dreaptă credinţă" domnului lor sau din consultări mai largi pe care domnul le-a solicitat în cazul existenţei unor probleme foarte grave sau a căror importanţă trece de puterea de consultare şi decizie doar a sfetnicilor domneşti. O asemenea situaţie o avem la 13 decembrie 1421, când trebuia luată o decizie în legătură cu apanajul Rimgailei, soţia lui Alexandru cel Bun, după desfacerea căsătoriei lor, încuviinţată de Papă; aveam adunaţi, cu acel prilej, pe lângă nume cunoscute actelor vremii şi pe: Laţco Boţ şi fratele lui Miclouş, Budul, Corlat, Miclouş, Bogdan, Iachim al lui Calian, Dragomir Vranici, Boris Golovat, Boris al lui Brae, Stoişor Drujă, Stanislav al lui Iliaş, Laţco posadnic, Dumitru al lui Badea. Cu acest prilej aflăm şi de existenţa unor urmaşi ai unor boieri cunoscuţi de pe vremea predeceso-

rilor lui Alexandru cel Bun, cum sunt Boris al lui Brae şi Dumitru al lui Badea (de la Hârlău).

În cea de-a doua etapă a domniei lui Alexandru cel Bun, când nu se mai pune problema ameninţării tronului sau constituirea de forţe potrivnice lui, elita Moldovei se caracterizează prin constanţă şi prin adoptarea unei atitudini de sprijin, fără rezerve, a domnului. După 1410, domnia şi-a trasat clar reperele interne şi externe, liniştea se instalase definitiv la hotare, dar şi în interior, iar eforturile factorilor politici moldoveneşti se aflau în convergenţă, pentru dezvoltarea economică şi politică a ţării, efectele acestei dezvoltări având „reflexii" consistente asupra stării economice şi a influenţei politice a elitei moldoveneşti. După moartea sa, Sfatul domnesc va căpăta accente anarhice, membrii lui se vor dezbina şi vor acţiona haotic, în virtutea intereselor personale. Chiar dacă la vremea urmaşilor se mai adaugă noi funcţii în această instituţie (Ştefănescu, Mureşanu 2001, 186): cea de spătar (1434), comis (1435) şi portar al Sucevei (1436), el nu mai are însemnul important, prin care era recunoscut la vremea lui Alexandru cel Bun: eficienţa.

În timpul domniei lui Alexandru cel Bun, constatăm că elita fără de dregătorii se găseşte pe primele poziţii în ierarhia sfatului, lucru care denotă că la acel moment averea şi influenţa erau criterii importante şi nu dregătoriile, situaţie care se va menţine viabilă şi după moartea acestui domn. Aproape un deceniu de la preluarea tronului, componenţa Sfatului domnesc va cunoaşte modificări, atât în privinţa persoanelor şi funcţiilor, cât şi în ce priveşte locul deţinut de fiecare dintre ei, după care se observă o anume stabilitate în această privinţă, domnul preferând numirea unor dregători numai după un timp de „ucenicie" la curte, timp în care urmau să obţină o anume experienţă, perioadă care a ajuns şi până la 10 ani de exerciţiu.

Trebuie să recunoaştem că actele timpului nu reţin decât arareori informaţii legate de averea deţinută de elita politică a acestui spaţiu sau despre componenţă, unii dintre reprezentanţii ei nefiind amintiţi pentru firescul motiv că domnul ţării nu avea nevoie de acest „corp" în întregul său, ci doar uneori şi numai de o parte a lor, mai ales după ce dregătoriile au căpătat stabilitate prin numirea unor titulari al căror exerciţiu în serviciul domnesc o înregistrăm, deseori, până la sfârşitul acestei domnii. Chiar şi atunci când domnul ţării îi dăruieşte cu sate, mori, prisăci etc. nu înseamnă că averea celui care primea danii se rezuma la ea; beneficiarii lor având o avere deja constituită, prezenţa acestor noi venituri nu au nici însemnătatea, nici preţuirea acordată acestora de cei care nu aparţin acestui corp social privilegiat. Aceştia din urmă, fiind dependenţi prin daniile acordate de domn îi datorează credinţă necondiţionată, în caz contrar ele fiind confiscate; spectrul sărăcirii era un motiv suficient de serios care îi făcea să nu-şi permită adoptarea altei atitudini decât cea oficială.

Pentru validarea celor zise anterior am constatat că din cercetarea actelor de cancelarie ale perioadei 1400-1431, a reieşit că din 96 de acte redactate de cancelaria domnească (DRH I 1975, 25-156), 70 sunt referitoare la elită, din care 49 sunt danii şi 21 întăriri ale proprietăţilor. Din numărul daniilor menţionate, 40 aparţin unor nume necunoscute documentar şi doar 9 sunt adresate unor beneficiari cunoscuţi anterior din listele de martori care întăreau hotărârile domneşti (Baliţă Mudricica, Mihail Popşa, Domoncuş stolnic, Şandrul, Oană vornic, Boguş Nesteac, Onicică, Ion Cupcici, Crăciun Purcelescul); celelalte danii sunt adresate unor nume necunoscute anterior documentar şi primesc în medie 1-2 sate sau locuri în pustie pentru întemeiere de aşezări, poieni, selişti, cuturi. Situaţia la nivelul întăririlor de proprietate nu este foarte diferită: din cele 21 de acte având acest regim, doar cinci au ca beneficiari 10 nume cunoscute în perioada la care ne raportăm (Toader şi Petru Stravici, Lazăr, Stanciul şi Costea, fiii lui Ion vornic, Dan Uncleat, Jurj, Şteful şi Mândrea, fiii lui Ion Jumătate, Cupcici vornic), restul de 16 fiind atribuite unor nume noi.

Din analiza conţinutului acestor documente, am putea înţelege că elita autohtonă, inclusiv acea parte a ei care nu se găseşte în lumina documentelor şi care este şi cea mai cuprinzătoare numeric, deţine pământuri (cea mai importantă componentă a averii personale), strânse cu mult timp înainte de această domnie, unii avându-le în proprietate, pe linie familială, prin moştenire sau obţinute prin vânzare-cumpărare, nicidecum constituite doar pe seama daniilor domneşti, puţine după cum au fost înfăţişate mai sus. Faptul că unii sunt nenumiţi de actele timpului sau doar foarte rar (cum a fost cazul stabilirii apanajului Rimgailei, soţia lui Alexandru cel Bun, la 13 decembrie 1421), nu înseamnă că nu deţineau avere,

în speţă, ar fi fost săraci sau mai puţin importanţi decât reprezentanţii avuţi în acest for politic. Ei aveau proprietăţi, multe din ele constituite încă înainte de această domnie, prin moşteniri, vânzări-cumpărări, uneori donaţii, ceea ce le conferea o anume autonomie în judecarea sau încuviinţarea actelor domneşti, lucru de care şi cârmuitorul ţării e conştient şi, prin urmare, face tot ce-i stă în putinţă să limiteze posibilităţile acumulărilor mari de pământ, situaţie primejdioasă pentru domn. De aceea înţelegem de ce avem atât de puţine danii domneşti având ca beneficiară elita, deşi n-a izbutit să stopeze posibilităţile de formare a unor mari proprietăţi.

Pe acest ultim considerent, un fapt interesant şi frapant ar fi de adăugat în privinţa colaborării elitei cu domnul ţării, în ultimul an al domniei lui Alexandru cel Bun. Din punct de vedere documentar, ultimul act cu martori nominali este datat 15 iunie 1431, fără a înţelege că este şi ultimul dat de acest domn. Restul uricelor, până la momentul morţii au menţionată doar, în cunoscuta formulă de cancelarie, „credinţa boierilor mari şi mici". Am putea decripta în acest comportament al domnului, manifestarea unui gen de conducere autoritară; domnul nu mai ţine neapărat să-şi consulte sfetnicii, eludând în mod voit o situaţie pe care nu şi-ar fi permis-o la început de domnie; acum, probabil simţea că are suficientă putere pentru a trece peste consultarea ei, acte ce denotă un individualism determinat de o anumită poziţionare în viaţa politică a ţării, chiar un gen de siguranţă absolută , deoarece nu avea grija unui pretendent care să-i ameninţe tronul, în imediata apropiere a graniţei ţării, nu avea de „domolit" neîncrederea puterii suzerane, Polonia, care nu l-a dorit într-o primă fază etc.

Foarte posibil ca elita Moldovei să fi înţeles clar acest lucru şi să nu fi acceptat un asemenea „tratament", sancţionând, mai târziu, la vremea urmaşilor legitimi şi nelegitimi ai acestui domn, ceea ce i-a provocat suma de inconveniente, derivate direct din neputinţa de a se opune, ca în 1400, la aceste acţiuni singulare propuse şi impuse de domn. Vremea urmaşilor domneşti a fost una potrivită pentru a taxa comportamentul autoritar al defunctului domn, elita nedorind o repetare a situaţiei de dominare, resimţită în ultimii ani ai domniei lui Alexandru cel Bun. Am putea înţelege astfel cum, la nici un an de la moartea acestui domn, o parte consistentă a elitei moldovene să se întoarcă împotriva moştenitorului favorit şi dorit de Alexandru cel Bun ca succesor la tron, anume Ilie (Iliaş). Acest lucru poate fi şi un element în „reorientarea" ei politică. Ca o ironie a sorţii, viaţa politică cunoaşte un zbucium şi mai intens, şi mai de lungă durată după 1432, decât la sfârşitul veacului al XIV-lea.

Dincolo de toate, se poate aprecia că Alexandru cel Bun a reuşit, cu răbdare şi multă stăruinţă, să transforme Moldova într-un factor important în zona Europei răsăritene, iar în interior a avut alături o elită politică pe care a ataşat-o intenţiilor sale în treburile ţării, precum, Stanislav Rotompan, Mihail de la Dorohoi, Ivan Cupcici, Oană vornicul, Stan Bârlici. A reprezentat cea mai importantă personalitate a primei jumătăţi a veacului XV (Ureche 1997, 69), domnind „asemenea unui rege" (Costin 1958, 235), singurul exemplu de acest fel, până la domnia lui Ştefan cel Mare. Unicul lucru pe care acest om cumpătat şi diplomat l-a pierdut din vedere, a fost faptul de a nu fi numit la moartea sa un succesor, lăsând loc interpretărilor în problema urmaşului la tron, problemă care va aduce multe necazuri ţării, sub toate aspectele, până la primejduirea independenţei ei (Eşanu, Eşanu 2004, 52).

Foarte curând de la moartea lui Alexandru cel Bun, chiar în cursul anului 1432, elita ţării, simţind slăbiciunea urmaşilor domnului, găseşte că e momentul să-şi revitalizeze tendinţele ei de independenţă, aruncând ţara în haos şi anarhie. Atitudinea ei, extrem de difuză şi neprincipială faţă de situaţia creată, interesele personale, foarte diferite uneori de cele ale ţării, o împarte în grupări ce se ataşează unuia sau altuia dintre pretendenţi, fără a lua în calcul multe dintre primejdiile aduse de un asemenea comportament politic indezirabil. Echilibrul atât de bine construit şi păstrat de defunctul domn, între proiectele domneşti şi interesele acestei elite, întreţinut şi de modul în care a ştiut să o cointereseze în conducerea ţării, alături de el şi nu împotriva lui, s-a risipit curând după moartea sa, chiar în cursul anului 1432. Elita Moldovei are înfăţişarea unui pol de putere care, deşi este divers ca preferinţe politice şi comportament adoptat, are aceeaşi linie directoare: obţinerea de maxim de efecte personale benefice cu eforturi, deseori însoţite de excese.

Între 1432-1457 au loc lupte între diverşii pretendenţi la tron care provin din rândul fiilor legitimi, cât şi neligitimi ai acestui domn, rezultat

al sistemului de alegere a domnilor Moldovei (Giurescu 2003, 358); erau „reprezentări" concrete ale amestecului sistemului ereditar cu cel electiv de alegere (Costăchel, Panaitescu, Cazacu 1957, 338-339), lucru care a dat naştere la situaţii nefireşti. Dezbinarea internă (Vîrtosu 1960, 216-222), potenţată de divizarea elitei în facţiuni ce susţin fiecare un pretendent, a fost un factor favorizant pentru amestecul statelor vecine în politica internă. Polonia şi Ungaria au acordat sprijin unor pretendenţi, precum şi ajutor militar necesar (Gorovei 1976, 9). Indiferent dacă vorbim de reprezentanţii elitei, nume deja cunoscute la vremea lui Alexandru cel Bun sau unele noi, fără a ţine cont de deserviciile reale pe care le aduce Moldovei, a încurajat şi facilitat prin influenţa ei, amestecul puterilor vecine, foarte interesate în a obţine un grad de subordonare a ţării cât mai mare cu putinţă. Regatul polon se va folosi, mai ales, de situaţia de criză internă a ţării, prin prisma calităţii lui de suzeran al acesteia. Adăugăm la această stare deplorabilă şi ambiţiile individuale ale unor pretendenţi, precum şi erodarea capacităţii de apărare a ţării, cauze care au adus scăderea respectului vecinilor şi la atingeri ale independenţei ei.

Situaţia incertă a tronului, marcată prin dese schimbări de domni, a adus o modificare fundamentală a raportului domn-elită, în favoarea ultimei, care îşi întăreşte poziţia, devine mai puternică şi chiar impune anumite pretenţii domnilor. Într-un gen de completare a situaţiei de criză internă, dominaţi de ambiţii personale, şi domnii se dedau la cedări teritoriale, practicate foarte puţin până acum, culminând cu acceptul plăţii tributului către turci, în 1456, în vremea domnului Petru Aron.

Între 1432-1457, avem succesiv, în scaunul Moldovei, urmaşi legitimi şi nelegitimi, toţi socotind că sunt îndrituiţi a fi domni: Iliaş vodă, Ştefan II, Roman II şi Petru II, Alexăndrel, Bogdan II, Petru Aron, susţinuţi fiecare de o parte din elita vremii, corp politic fărâmiţat datorită intereselor proprii şi nestatornic. Situaţia a fost favorizată de ambiguitatea sistemului de numire a domnilor, el fiind un amestec de sistem ereditar, în compunere cu cel electiv. Ca pondere, strict sub acest aspect, între 1432-1448, va fi dominantă ramura legitimă a familiei domneşti, reprezentată de primii patru domni menţionaţi, pentru ca între 1449-1457, raportul să se inverseze, în favoarea ramurii nelegitime.

Perioada crizei interne a Moldovei cunoaşte şi prezenţa unor elemente ale elitei politice care constituie o excepţie de la regula manifestărilor individualiste şi egoiste în raport cu binele ţării, chiar dacă ele s-au exercitat pe perioade relativ mici de timp, iar acest sfert de veac este caracterizat drept „războiul tuturor contra tuturor" (Gorovei 1976, 49). Un exemplu relevant îl reprezintă logofătul Mihail, în prima parte a carierei sale politice (până la prima domnie a lui Alexăndrel vodă, mai exact). Cunoscut ca cel mai titrat reprezentant al elitei politice de până la sfârşitul acestei perioade: la vremea domniei lui Ştefan II a fost un vajnic apărător al ţării, dezaprobând şi urând acea parte a elitei politice care, prin felul ei servil în raport cu puterea suzerană – Polonia –, primejduia chiar independenţa Moldovei. Cu timpul, după moartea acestui domn, a abandonat atitudinea de frondă, canalizându-şi calităţile numai către propăşirea economică şi politică personală şi apelând la toate posibilităţile avute la îndemână: şantaj, presiune, înşelăciune, lipsă de scrupule. Imensa avere strânsă, respectul avut la curtea Poloniei, dar şi la cea a Moldovei între 1449-1457, au fost „instrumente" prin care a exercitat o puternică influenţă nefastă în viaţa politică a ţării, influenţă temperată, odată cu sfârşitul domniei lui Petru Aron.

În desele încercări de preluare a tronului s-au produs pagube materiale şi pierderi umane, inclusiv din rândul elitei timpului, motiv pentru care întâlnim frecvent, în dregătorii foarte importante, ca cea de vistiernic sau de logofăt, nume necunoscute, pentru a completa ierarhia Sfatului domnesc şi a întări poziţia respectivului domn în această instituţie. Situaţia este asemănătoare şi pentru alte dregătorii, nu atât de importante ca cele menţionate, dar care presupuneau prezenţa unor oameni de maximă încredere – ca cea de stolnic şi de postelnic. Este şi acesta un semn propriu al acestor vremuri tulburi, după cum numele reprezentanţilor elitei politice – numeric vorbind – menţionate în listele de martori ale diverselor acte de cancelarie, chiar în decursul aceleiaşi domnii, foarte fluctuante, denotă gradul de încredere sau preferinţa elitei în privinţa domnului aflat în exerciţiu.

O trăsătură constatabilă a intervalului 1432-1457, este aceea a preferinţei unor reprezentanţi ai elitei politice, mai ales unii care provin din familii care au slujit şi la vremea lui Alexandru cel Bun, către

moştenitorii legitimi ai casei domnitoare, rămânând alături de aceştia şi susţinându-i, chiar şi în momentele în care erau îndepărtaţi de la tron. Manoil, de exemplu, va rămâne alături de familia lui Iliaş vodă, fiu legitim al lui Alexandru cel Bun, independent de vitregia împrejurărilor, până la moartea ultimului vlăstar al acestei ramuri – Alexăndrel vodă. Deşi asemenea situaţii sunt rare, caracteristica perioadei fiind nestatornicia, ele certifică şi prezenţa unor „constante" în preferinţele tronului, nutrite de unii din rândurile elitei politice a timpului, o parte a ei urmând familia Iliaşeştilor, lucru certificat şi de absenţa lor din rândul sfetnicilor lui Petru II, lipsă compensată de acesta prin numirea unor noi sfetnici.

Deoarece şi sub aspectul prezenţei şi succesiunii la tronul Moldovei, constatăm o oarecare constanţă a personajelor implicate ca pretendenţi, apoi ca domni, indiferent de lungimea perioadelor în care se găsesc la putere, se poate urmări comportamentul elitei politice moldovene, în perioada 1432-1457, în două unităţi cronologice, pentru o mai bună înţelegere şi o mai relevantă înfăţişare a acţiunilor acesteia, aflată în prim-plan sau dirijând indirect acţiunile domnilor. Astfel, vom vorbi de perioada 1432-1449, timp în care cunoaştem activitatea elitei la vremea domniilor lui Iliaş, Ştefan II, Petru II şi Roman II, primii trei fiind fiii lui Alexandru cel Bun, ultimul, nepot al acestuia (fiul cel mare al lui Iliaş). Între 1449 şi 1457, avem o altă „grupare" a moştenitorilor: Alexandru II (Alexăndrel), Bogdan II şi Petru Aron, primul fiind nepotul lui Alexandru cel Bun (mezinul lui Iliaş), ceilalţi doi, reprezentanţi nelegitimi ai familiei domnitoare. Elita ţării va fi o prezenţă nelipsită, chiar dacă în rândurile ei vom înregistra schimbări, determinate de fireasca intervenţie a morţii naturale sau prin pierderea vieţii pe câmpurile de luptă, servind interesele unui domn, implicit propriile ei interese.

Fiul lui Alexandru cel Bun, Ilie (Iliaş) (Panaitescu 1959, 6, 14), declarat succesor la tronul Moldovei prin dorinţa defunctului domn, va conduce ţara în această primă domnie (din cele trei pe care le va cunoaşte), „21 de luni" după spusele letopiseţului anonim al Moldovei (Iorga 1984, 189), între 1 ianuarie 1432 - septembrie 1433. Iliaş are de înfruntat opoziţia unei părţi a elitei şi a fraţilor săi, Ştefan II (frate vitreg) şi Petru, mai apoi şi Bogdan, în momentul în care a dorit să impună un fiu al său, ca moştenitor la tron. Evenimentul marchează un început pentru divizarea elitei politice, mare parte deja ştiută de la defunctul domn, deşi are, la început, suportul ei: Mihail de la Dorohoi, pan Vâlcea, Giurgiu, vornicul lui Alexandru cel Bun, Cupcici, Giurgiu de la Frătăuţi, Dan, Isaia, Dan Uucleat, Lazor şi fratele său Stanciul, Dămăncuş, Negrilă, Stan Bârlici, Ioanăş, încât pentru înţelegerea atitudinilor şi acţiunilor ei s-ar preta, mai degrabă, o înfăţişare individualizată a comportamentului politic dezvoltat, decât determinări de ansamblu.

Relaţia instituţie domnească-elita ţării şi felul cum a evoluat ea în perioada 1432-1448, are o foarte bună „înfăţişare" prin prisma actelor de danie şi a celor de întărire a proprietăţilor, excluzând pe cele ce se adresau bisericilor sau mănăstirilor, nenecesare în acest demers demonstrativ. Proprietatea asupra pământului fiind determinanta necesară stabilirii puterii şi influenţei în epocă, este un bun îndreptar în stabilirea potenţialului elitei, a genului de oportunităţi şi avantaje pe care le are la dispoziţie.

Din analiza lor au rezultat câteva concluzii importante pentru tema în discuţie, concluzii care întăresc validitatea unor prezumţii deja semnalate, dar neargumentate suficient. Astfel, în perioada cronologică enunţată mai sus, constatăm că între cele 126 de acte cercetate (DRH I 1975, 164-403), 58 sunt reprezentate de danii – reprezentând moşii, selişti, locuri pentru întemeiere de sate din pustie, mori etc., restul de 68 de acte fiind doar întăriri ale unor proprietăţi deja deţinute. La această situaţie mai adăugăm un amănunt: o parte a elitei, deja cunoscută documentar, deţine un număr de 18 danii şi 23 de întăriri ale proprietăţilor. Între 26 februarie 1433 - 14 ianuarie 1447 vorbim de danii în cazul lui Dan vornic, Danco, fiul lui Giurgiu de la Frătăuţi, Hodco Costici, Domoncuş stolnic, Stan Babici, Tador vornic de gloată şi fratele său, Tador spătar, Crăciun pârcălab, Şteful al lui Jumătate, Duma de la Neamţ, Mihail Oţel, pisar, protopopul Iuga şi fiul lui Mihail logofăt, Şandrul spătar. Cât despre confirmări ale moşiilor, între 14 aprilie 1435 şi 27 iulie 1448, ele au ca titulari pe Petru Hudici, Stanciu Hotnog, pârcălab de Hotin, Duma Negru, Alexandru spătar, Oancea logofăt, Nemirca Ciortorischi, Mihail de la Dorohoi, Oană portar, Stanciul postelnic, Ignat stolnic, Costea logofăt, Mihul (pisar apoi logofăt), Tador Moica, Mic Crai, Oană Ureacle, Ion Porcul.

La o primă vedere, numeric vorbind, pare a fi vorba de un relativ echilibru între danii şi confirmări,

dar cercetând pe beneficiarii lor, vedem că daniile sunt îndreptate către 14 persoane, din care 10 au funcţii în Sfatul domnesc, doi au funcţii administrative mai mici (cazul lui Tador, vornic de gloată, legat de administraţia locală şi Mihail Oţel pisar, legat de cancelaria domnească), o persoană foarte apropiată domniei, de pe vremea lui Alexandru cel Bun (cazul protopopului Iuga) şi doar una nu are funcţie (cazul Stan Babici). În cazul confirmărilor de proprietăţi, ele aparţin unui număr de 16 persoane care, fie că au sau nu dregătorii domneşti, sunt prezente în Sfatul ţării. Fără excepţie, chiar dacă unii sunt amintiţi mai rar (cazul lui Nemirca Ciortorischi, Oană Ureacle şi Ion Porcul), sunt prezenţi în listele de martori ale actelor domneşti. Am putea deriva din aceste lucruri următoarea idee: stăpânii ţării în acest interval cronologic au conştiinţa puterii crescânde a elitei politice, bazată pe existenţa proprietăţilor feudale ce tind către înfăţişarea unor domenii mari, concurent serios în stabilirea raportului de putere intern; pe acest fundament, domnii preferă să-i ţină aproape pe cât mai mulţi dintre reprezentanţii acestui corp politic, fie şi prin aceste danii sporadice, chiar dacă ele sunt foarte mici, în raport cu averea funciară a beneficiarilor lor.

Maturizarea elitei moldovene, a modului în care doreşte să-şi consolideze definitiv independenţa, ieşirea ei totală de sub controlul domniei, în condiţiile în care ea dezvoltă viziuni politice foarte diferite, de la persoana deţinătorului tronului şi alte chestiuni de politica internă până la cele de politică externă, se vede şi în stăruinţa cu care a făcut presiuni asupra lui Petru II, de-a semna un act prin care domnul se angaja să respecte privilegiile celor din rândurile elitei, indiferent de atitudinea politică adoptată de reprezentanţii ei, renunţând astfel la un instrument prin care el mai putea să stăvilească independenţa totală a acestui corp politic şi consemna implicit dependenţa sa definitivă de capriciile elitei. Domnul nu are forţa necesară pentru a se impune elitei, devenită foarte puternică, fiind forţat să-i recunoască privilegiile avute indiferent de comportamentul politic manifestat de membrii ei. Situaţia trebuie înţeleasă astfel: domnul are o putere scăzută în raport cu elita, dar deţine un „instrument" la îndemână, care jenează libertatea deplină a elitei ţării; vorbim despre actele de confirmare a proprietăţilor deţinute de ea, căpătate prin moştenire, donaţie, vânzare-cumpărare şi a căror recunoaştere era condiţionată de „dreaptă şi credincioasă slujbă" faţă de domnul ţării, expresie conţinută în toate asemenea acte (Bărbulescu et al. 2003, 182-183). Petru II a pierdut această „bătălie" internă, implicit o modalitate de a mai ţine piept acestei forţe, din puţinele pe care le mai deţinea. Repercusiunile acestui gest domnesc se vor vedea în perioada 1449-1457, puterea elitei atingând culmea dezvoltării ei economice şi politice din secolul al XV-lea.

Ilustrative sub aspectul confirmării ultimei idei enunţate sunt concluziile ce se pot trage prin prisma actelor de cancelarie domnească, în măsură să întărească imaginea unei stări de fapt, anume schimbarea radicală a raportului menţionat în favoarea elitei politice în sensul atingerii unui maximum de putere şi importanţă în cuprinsul statului moldovenesc. Astfel, din analiza celor 61 de acte emise de cancelarie (DRH II 1976, 4-73), doar 25 se adresează unor persoane nominalizate, restul privind proprietăţile bisericeşti şi mănăstireşti (33 ca număr) şi trei acte ce vizează scutiri de dări ale unor sate către domnie. Din cele 25 de acte, 14 au ca beneficiari 10 nume cunoscute ale Sfatului domnesc din perioada 1449-1457: Coste pârcălab, Ignatie stolnic, Mihail logofăt, Oană postelnic, Vitolt, Gavril spătar, Petru comis, Tador al lui Limbădulce, Duma Micaci, Sin de la Hotin, la care adăugăm şi un nume fără rezonanţă politică, pisar al cancelariei domneşti, anume Giurgea. Acestea reprezintă doar confirmări ale proprietăţilor deţinute, restul de 11 acte având acelaşi regim, dar se adresează unui număr de 13 beneficiari, aparţinând unor personaje al căror nume n-au mai fost întâlnite până acum în listele de martori ale actelor domneşti, dar care fac parte din elita ţării (cunoaştem acest lucru pentru că, de regulă, cel care scrie actul precizează calitatea beneficiarului în cazul în care are o slujbă, indiferent dacă ea este domnească sau nu). Cei 13 beneficiari, menţionaţi de acte între 3 aprilie 1451 şi 20 august 1455, sunt: Colţea, Dragoş Albescul şi fratele său Petru, Zianco, Pătru Durnea, Giurgiu Mijatco, Stan Păstrăv, Oană Cândescul, Trişor şi fratelui său Giurge, Sima şi Ştefan Tunsul, Trifu Borzescul.

Din conţinutul şi după beneficiarii acestor acte se poate înţelege că domnii se rezumă acum doar la „exerciţiul" confirmării proprietăţilor, situaţie care poate însemna că, pe de o parte i s-au restrâns drastic posibilităţile de a face danii (chiar

şi în cazul mănăstirilor şi bisericilor, unde din 36 de acte adresate lor, doar 3 reprezintă danii, restul doar întăriri de proprietăţi), iar pe de altă parte, faptul că domeniile feudale mari există şi au ajuns la maxima lor dezvoltare pentru această primă jumătate a secolului XV, iar domnului nu-i mai rămâne decât să consfinţească această realitate, în calitatea sa de stăpân al ţării, calitate care a ajuns la apogeul deprecierii sale prin această palidă reprezentare: întăririle de proprietăţi. Spunem aceasta deoarece, practic, nici n-ar fi putut avea puterea de-a refuza elitei politice acest lucru, domnia fiind acum o instituţie dependentă, chiar aservită major puterii acestui corp social şi politic. Acţiunile ei din intervalul 1432-1457 sunt o dovadă de necontestat a unei asemenea concluzii; ea s-a dovedit o realitate pe care domnii perioadei amintite n-au putut să o nege, cu atât mai puţin să o înlăture.

Strict politic, fără a ne deda la exagerări de vre-un fel anume, elementul definitoriu al perioadei 1432-1457, este acela al dezordinii interne, dezordine care s-a amplificat succesiv, de la un an la altul şi de la o domnie la alta, până la a avea caracterul unei adevărate anarhii, cel mai vizibil de observat în comportamentul elitei, care pare să nu mai poată fi oprit din manifestările lui anomice, în niciun chip. Pretendenţii şi apoi domnii ţării n-au putut să găsească formula politică necesară şi suficientă pentru a opri aceste atitudini şi fapte, de teama de-a nu li se retrage suportul acordat şi trecerea în tabăra adversarului politic, existent întotdeauna sau posibil pretendent.

Anul 1457 este consemnat ca ultimul din acest sfert de veac zbuciumat, început cu 1432, dar şi începutul unui proces necesar de reorganizare şi refacere, ba chiar anulare a unor gesturi necugetate ale unora dintre foştii deţinători ai tronului, prea trecători în domnie, sfârşind deseori acţiunea de a domni, înainte de a fi putut demonstra că pot gestiona destinele ţării. Situaţia aceasta va fi valabilă şi pentru elita Moldovei, inclusiv sub aspectul raportului dezvoltat cu puterea domnească, din 1457 ea înregistrând o ponderare a puterii deţinute, prin revenirea treptată la echilibrul politic ce-l caracteriza, pierdut după 1432.

Bibliografie

Bărbulescu et al. 2003: M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ş. Papacostea, P. Teodor, Istoria României (Bucureşti 2003).

Cihodaru 1964: C. Cihodaru, Sfatul domnesc şi sfatul de obşte în Moldova (sec. XV-XVII). In: AIIAX, I (Iaşi 1964), 55-56.

Cihodaru 1990: C. Cihodaru, Alexandru cel Bun (Chişinău 1990).

Ciobanu 1985: V. Ciobanu, Ţările Române şi Polonia. Secolele XIV-XVI (Bucureşti 1985).

Costăchescu 1931: M. Costăchescu, Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare (1374-1437), I (Iaşi 1931).

Costăchescu 1932: M. Costăchescu, Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare (1438-1456), II (Iaşi 1932).

Costăchel, Panaitescu, Cazacu 1957: V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV- XVII) (Bucureşti 1957).

Costin 1958: M. Costin, Opere (Bucureşti 1958).

Diaconescu, Matei 1979: E. Diaconescu, D. Matei, Alexandru cel Bun (Bucureşti 1979).

DRH I 1975: Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, I, 1384-1448, volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi (Bucureşti 1975).

DRH II 1976: Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, II, 1449-1486, volum întocmit de L. Şimanschi, G. Ignat, D. Agache (Bucureşti 1976).

Eşanu, Eşanu 2004: A. Eşanu, V. Eşanu, Epoca lui Ştefan cel Mare (Bucureşti 2004).

Filitti 1935: I.C. Filitti, Proprietatea solului în Principatele Române până la 1864 (Bucureşti 1935).

Giurescu 1926: C.C. Giurescu, Contribuţiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV-XV (Vălenii-de-Munte 1926).

Giurescu 1926a: C.C. Giurescu, Despre boieri (Bucureşti 1926).

Giurescu 2003: C.C. Giurescu, Istoria românilor (Bucureşti 2003).

Gorovei 1976: Şt.S. Gorovei, Muşatinii (Bucureşti 1976).

Grigoraş 1971: N. Grigoraş, Instituţii feudale din Moldova. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVII-lea (Bucureşti 1971).

Iorga 1984: N. Iorga, Studii asupra Evului Mediu românesc (Bucureşti 1984).

Iorga 1992: N. Iorga, Istoria românilor în chipuri şi icoane (Bucureşti 1992).

Panaitescu 1932: P.P. Panaitescu, Alexandru cel Bun (Bucureşti 1932).

Panaitescu 1959: P.P. Panaitescu, Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de I. Bogdan (Bucureşti 1959).

Panaitescu 1994: P.P. Panaitescu, Interpretări româneşti (Bucureşti 1994).

Pârvan 1904: V. Pârvan, Alexăndrel vodă şi Bogdan vodă (Bucureşti 1904).

Rezachevici 2001: C. Rezachevici, Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova. A. 1324-1881 (I). Secolele XIV-XVI (Bucureşti 2001).

Spinei 1982: V. Spinei, Moldova în secolele XI-XIV (Bucureşti 1982).

Stoianovici 1940: T.At. Stoianovici, Originile privilegiilor boiereşti. In: Revista Fundaţiilor Regale, nr. 14 (Bucureşti 1940), 348-349.

Stoicescu 1971: N. Stoicescu, Dicţionar al marilor dregătorii din Ţara Românească şi Moldova. Secolele XIV-XVII (Bucureşti 1971).

Stoicescu 1968: N. Stoicescu, Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII) (Bucureşti 1968).

Ştefănescu, Mureşanu 2001: Şt. Ştefănescu, C. Mureşanu, Istoria Românilor, vol. IV (Bucureşti 2001).

Ureche 1997: Gr. Ureche, Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1997).

Vîrtosu 1960: E. Vîrtosu, Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova (până în secolul XVI) (Bucureşti 1960).

Xenopol 1986: A.D. Xenopol, Istoria românilor din Dacia Traiană, vol. II (Bucureşti 1986).

Coordinates of the evolution of the political elite of Moldavia in the first half of the 15th century

Abstract

The evolution of the Moldavian political elite, as it was at the beginning of the 15th century, shows clearly that some stages had already been covered since the moment of its formation. Those stages had been directly determined by the socio-political and economic matters and by the particularities of the geographical space. The first three decades of this century were marked by prosperity and balance of power, manifested in the relationship between the domestic political elite and the ruler; from 1432 to 1457 the situation changed into a real internal crisis caused by the fighting between different political groups that supported different claimants to the throne, either legitimate or illegitimate.

Координаты эволюции политической элиты Молдавии в первой половине XV века

Резюме

Эволюция молдавской политической элиты, какой она была в начале XV века, показывает, что с момента своего формирования она прошла несколько этапов развития. Эти этапы были напрямую обусловлены социально-политическими и экономическими условиями данного исторического времени, а также географическими особенностями региона. Первые три десятилетия этого века прошли под знаком процветания и равновесия власти местной политической элиты и господаря, но в период 1432-1457 годов возник внутренний политический кризис, вызванный борьбой между группами бояр, поддерживающими разных претендентов на престол.

22.12.2011

Cristina Herghiligiu, Universitatea de Stat din Moldova, str. Al. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

PRIMA MENȚIUNE DOCUMENTARĂ A SATULUI GURA GALBENEI

Eugenia Martea

De la bun început precizăm că, sub aspect geografic, satul Gura Galbenei este aşezat pe malul stâng al râului Cogâlnic, la gura văii Galbenei, aproape de şoseaua Hânceşti-Cimişlia.

Propunându-mi să cercetez trecutul satului Gura Galbenei, de unde îmi trag originea, am urmărit, în primul rând, scopul de a stabili prima atestare documentară a acestei aşezări, deoarece, după cum prea bine se ştie, în procesul de elaborare a istoriei unei localităţi este necesar, înainte de toate, de a scoate în evidenţă actul în care pentru prima dată este menţionată localitatea respectivă.

Conform *Dicţionarului statistic al Basarabiei*, editat în 1923, satul Gura Galbenei a fost întemeiat în anul 1672 (Dicţionarul 1923, 610), datare care, fiind preluată, evident, din această sursă, figurează într-o serie de publicaţii apărute ulterior (Atlasul 1968, 60; Nicu 1991, 403; Localităţile 2006, 753). Pe când dintr-o sursă enciclopedică cititorul află că Gura Galbenei are o vechime şi mai mare, fiind „întemeiat pe la mijlocul secolului al XVI-lea" (Enciclopedia 1971, 222). Însă atât prima datare, cât şi cea de a doua nu pot fi acceptate din simplul motiv că în nici unul dintre izvoarele la care ne-am referit nu este indicat suportul documentar

La drept vorbind, nici nu poate exista vreo mărturie documentară din secolului al XVII-lea, cu atât mai puţin din secolului al XVI-lea referitoare la satul Gura Galbenei, întrucât această localitate, după cum ne vom convinge în continuare, a fost întemeiată mult mai târziu.

Datările respective sunt arbitrare şi nu se încadrează în şirul evenimentelor care s-au derulat în zona geografică a Ţării Moldovei unde actualmente se află Gura Galbenei. Iar circumstanţele istorice, specifice Moldovei de sud-est şi pe care le expunem în linii generale, au decurs astfel. În 1484, oastea otomană cucereşte cetăţile Chilia de la Dunăre şi Cetatea Albă de la limanul Nistrului, două porturi fortificate, care, după expresia lui Nicolae Iorga, reprezentau „cheile Moldovei la Dunărea de Jos" (Iorga 1899, 8). Ca urmare a unei noi expansiuni de amploare a musulmanilor în Ţara Moldovei, care s-a desfăşurat în 1538, sub stăpânirea Imperiului Otoman este trecută cetatea Tighina, pe care turcii o numesc Bender. Ocupând aceste trei puncte strategice din sud-estul Ţării Moldovei, otomanii şi-au consolidat aici poziţiile, creând raiale în jurul cetăţilor acaparate, ce cuprindeau un şir de sate din preajmă.

Pe lângă răpirile teritoriale comise de către turci, asupra acestui spaţiu al Moldovei se mai abate şi o altă năpastă. Aici se aşează cu traiul tătarii nogai, care erau vasali Porţii Otomane: iniţial temporar, apoi, după anul 1560, definitiv. Impunându-se, peste un timp, problema de a trasa un hotar între teritoriul ocupat de tătari şi cel locuit de populaţia românească băştinaşă, forţată să se retragă, din ce în ce mai mult, sub presiunea expansiunii acestor oaspeţi nepoftiţi, prin 1672 a fost trasă o linie de demarcaţie, cunoscută în literatura istorică sub denumirea de *Hotarul lui Halil paşa*. Acest hotar începea de la Nistru, de unde ducea pe marginea sudică a raialei Bender până la râul Botna, iar de aici, de-a lungul Valului lui Traian de Sus, până la intersecţia acestuia cu râul Ialpug, apoi, pe valea Ialpugului, spre miazăzi, până la Valului lui Traian de Jos.

Repurtând victorie împreună cu oastea turcă, în iulie 1711, pe câmpul de luptă de la Stănileşti, asupra armatei lui Petru I, tătarii din Bugeac au ocupat satele „de pe marginea Moldovei", situate „aproape de Hotarul lui Halil paşa" (Cronica 1975, 95), pe care moldovenii le părăsiseră înainte de declanşarea acţiunilor militare. Curând, ca urmare a solicitării înaintate de către nogai, autorităţile turceşti le-au oficializat acestora stăpânirea asupra noului loc acaparat, care se întindea de-a lungul Hotarului lui Halil paşa, „în lungiş cale de 32 ceasuri şi de-a curmeziş, în lat, cale de 2 ceasuri, pământul Moldovei" (Cronica 1975, 96), această porţiune de teren fiind numită *fâşia „celor 2 ceasuri"*.

În prima sa domnie în scaunul Moldovei (1726-1733), Grigore II Ghica a intervenit pe lângă sultan în privinţa acestui pământ al Moldovei ocupat de nogai. Drept consecinţă, el a reuşit să dezbată de la această seminţie turanică „locul acela şi l-au lipit la hotarul Moldovei şi l-au hotărât cu semne pe hotarul vechi a lui Halil paşa" (Cronica 1975, 137). Dar deoarece nogaii şi-au exprimat nemulţumirea vizavi de această dezavantajare a lor, Poarta Otomană şi-a revăzut decizia şi a permis nogailor, „care fuseseră scoşi de pe pământurile Moldovei, să fie aşezaţi din nou pe acele pământuri" (Cronici 1980, 250). Odată cu această învoire, nogailor le-au fost impuse anumite condiţii pe care trebuiau să le respecte în limitele fâşiei „celor 2 ceasuri", formulate într-un act al Porţii, emis în 1728. Potrivit prevederilor acestui act, fâşia „celor 2 ceasuri" aparţinea de jure Principatului Moldovei, iar de facto – nogailor, cărora ea le-a fost dată în arendă pentru necesităţi agricole, fără dreptul de a se stabili aici permanent, ci doar temporar şi cu obligaţia de a plăti impozit Moldovei pentru folosirea pământului.

După încheierea Tratatului de pace ruso-turc de la Kuciuk-Kainargi din 1774, numărul nogailor rămaşi în Bugeac s-a redus, ceea ce i-a împiedicat să-şi restabilească influenţa la nord de Hotarul lui Halil paşa, conjunctură care a dat posibilitate Principatului Moldovei să-şi recapete stăpânirea deplină asupra porţiunii nordice a fâşiei „celor 2 ceasuri", al cărei hotar, după ce s-au efectuat măsurările de rigoare, a fost întărit printr-un hrisov semnat în decembrie 1775 de către domnul ţării Grigore III Ghica. Drept rezultat, în componenţa Principatului Moldovei s-a constituit o unitate administrativ-teritorială, numită *ţinutul Hotărniceni*, care, peste scurtă vreme, a fost repopulat de români.

Aşadar, datele istorice indică asupra faptului că până la 1775, în perimetrul sectorului nordic al fâşiei „celor 2 ceasuri" nu aveau de unde să existe aşezări cu populaţie creştină. De aceea, având în vedere evoluţia istorică a Moldovei de sud-est, pe care am prezentat-o în mod succint, putem afirma cu certitudine: satul Gura Galbenei, care a făcut parte din ţinutul Hotărniceni, a fost întemeiat după anul 1775.

Înainte de a enunţa opinia cu privire la prima atestare documentară a satului Gura Galbenei, este cazul să specificăm că în actele de la sfârşitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea sunt menţionate două sate cu numele Galbena, de aceea este necesar de a le localiza.

Astfel, un sat Galbena figurează în câteva liste ale localităţilor incluse în componenţa ocolului Cogâlnic din ţinutul Orhei (împreunat cu fostul ţinut Lăpuşna), care cuprindea şi satele Băţăni (Buţenii de azi), Hânceşti, Lăpuşna, Lohăneşti şi altele: într-o listă din decembrie 1798 (O statistică 1911, 107); în *Condica liuzilor* din 1803 (Uricarul 1886, 259); într-o listă din 1808[1]; într-o listă din 1814[2]. Pe când, în lista localităţilor din ocolul Cogâlnic, cu indici referitori la proprietăţile funciare şi categoriile sociale, acumulaţi în cadrul recensământului populaţiei din 1817, acest sat este trecut deja cu un nume modificat: Fundul Galbenei (Труды 1907, 142). Prin urmare, Galbena din ocolul Cogâlnic este actualul sat Fundul Galbenei.

Un alt sat Galbena este înregistrat printre satele ţinutului Hotărniceni: în câteva acte întocmite în luna martie 1809[3]; într-o listă datată cu 22 aprilie 1814[4] şi în alte acte din perioada respectivă. Concomitent, satul este prezent într-un şir de acte şi cu denumirea de Gura Galbenei, iar în textul unor acte, datate cu 17 iunie - 25 iulie 1808, până şi ţinutul este numit Gura Galbenei[5], explicaţia fiind simplă: în Gura Galbenei se afla reşedinţa Isprăvniciei ţinutului Hotărniceni. Satul este înscris cu numele Gura Galbenei şi în lista cu rezultatele recensământului populaţiei din 1817, precizându-se aici că el este aşezat pe malul râuleţelor Cogâlnic şi Galbăna (Труды 1907, 198).

De remarcat că actualul sat Sărata Galbenă este atestat în documentele de la începutul secolului al XIX-lea cu denumirea de Slobozia Sărata, în 1808[6], şi Sărata, în 1814[7] şi 1817 (Труды 1907, 202), alături de satele ţinutului Hotărniceni. Deci, nu pot fi confundate cele două sate ale ţinutului Hotărniceni: Gura Galbenei, care, în unele acte de la începutul secolului al XIX-lea, este prezent cu numele simplificat Galbena, şi Sărata Galbenă, care la fel este înregistrat în actele din acel timp cu un nume simplificat – Sărata.

Mai relevăm şi faptul că în *Condica liuzilor* din 1803 (Uricarul 1886, 256), într-o listă de sate din

[1] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3639, f. 91.
[2] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 3, f. 52.
[3] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 769.
[4] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 3, f. 36.
[5] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 208.
[6] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3639, f. 32v, 97.
[7] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 3, f. 36.

1808[8] şi într-un act din 1808 cu privire la staţiile de poştă[9] figurează, printre satele ţinutului Hotărniceni, un sat cu numele de Sara Mârza, în timp ce în sursele respective lipseşte denumirea satului Gura Galbenei. După numărul de locuitori, acest sat cu nume turanic predomina cu mult asupra celorlalte sate din ţinutul Hotărniceni (în 1803 avea 476 de liuzi, iar în 1808 – 447 de liuzi). Denumirea satului Sara Mârza nu se mai întâlneşte în documentele ulterioare referitoare la ţinutul Hotărniceni, în schimb este înregistrat satul Gura Galbenei, care, la 1817, avea cea mai numeroasă populaţie, comparativ cu celelalte sate din fostul ţinut Hotărniceni: 635 de familii, inclusiv 43 de burlaci (Труды 1907, 198).

Astfel, prezenţa în actele de la începutul secolului al XIX-lea, alături de numele celorlalte sate ale ţinutului Hotărniceni, a toponimului Sara Mârza şi lipsa, totodată, în aceste acte a denumirii satului Gura Galbenei, precum şi situaţiile inverse, inclusiv superioritatea numerică a populaţiei satelor Sara Mârza şi Gura Galbenei în raport cu celelalte localităţi ale ţinutului Hotărniceni ne sugerează ideea că, un timp, satul Gura Galbenei s-a numit şi Sara Mârza.

Drept dovadă serveşte şi următorul argument. În *Condica liuzilor* din 1803, după enumerarea satelor din ţinutul Hotărniceni, sunt înşiruiţi evreii din satele acestui ţinut, printre care şi „Leiba hahamul ot Galbăna" (Uricarul 1886, 257). Adică, satul Gura Galbenei este atestat în condica respectivă cu două denumiri: Sara Mârza şi Galbena.

Aceeaşi opinie o expune şi istoricul Ion Chirtoagă, care afirmă că localitatea Sara Mârza, menţionată în *Condica liuzilor* din 1803, „avea şi un alt nume – Gura Galbenei, adică satul aşezat la vărsarea pârâului Galbena în Cogâlnic, iar denumirea Sara Mârza (mârzacul galben) provine de la o selişte tătărească din apropiere" (Chirtoagă 1999, 131).

Este surprinzător faptul că un sat cu denumirea de Sara Mârza (ortografiat Sarămârza) a existat şi în zona situată puţin mai la nord de actualul sat Gura Galbenei, fiind trecut în registrele recensământului din 1774 (Moldova 1975, 453), realizat de autorităţile militare ruse de ocupaţie din perioada Războiului ruso-turc din anii 1768-1774. Acest sat făcea parte din ocolul Botnei al ţinutului Orhei-Lăpuşna, în componenţa căruia mai intrau următoarele sate: Nimoreni, Dănceni, Gangura, Gârlele, Costeşti, Văsieni, Ruseşti, Băţăni, Suruceni şi mănăstirea Căpriana. Un sat cu această denumire nu mai reapare în lista localităţilor din ţinutul Orhei-Lăpuşna, întocmită în decembrie 1798 (O statistică 1911, 107-108).

Este evident că nu este vorba de unul şi acelaşi sat Sara Mârza, întrucât localităţile în cauză s-au aflat în diferite unităţi administrativ-teritoriale. Cu atât mai mult cu cât cel de-al doilea sat cu numele de Sara Mârza, alias Gura Galbenei, a putut să apară, în funcţie de condiţiile istorice, precum am afirmat mai sus, după anul 1775.

Potrivit datelor expuse în lista bisericilor basarabene existente la 1812-1813, întocmită de cercetătorul Ioan Halippa pe baza informaţiilor extrase din formularele depozitate în Arhiva Consistoriului de la Chişinău, cea mai veche menţiune relativă la biserica din Gura Galbenei (partea de sus a satului), cu hramul Adormirea Maicii Domnului, datează din anul 1795 (Труды 1907, 255).

În statutul personal din anul 1864 al clerului de la biserica Adormirea Maicii Domnului din Gura Galbenei, care conţine şi date despre biserică, este indicat anul 1737 ca fiind cel al zidirii acestei biserici[10]. Este o datare pe care o considerăm eronată din următoarele considerente: 1) Nu cunoaştem sursa din care a fost extrasă această informaţie. 2) Cercetând actele ce se păstrau în arhiva Consistoriului, I. Halippa a depistat că cea mai veche menţiune a bisericii este din anul 1795. 3) Această datare (1737) nu concordă cu împrejurările istorice care s-au perindat pe meleagurile unde este situat satul Gura Galbenei.

Consemnăm şi faptul că, potrivit unor surse din 1922 (Anuarul 1922, 222) şi 1932[11], biserica Adormirea Maicii Domnului din Gura Galbenei a fost constituită în 1797, datare care nu deviază prea mult de la cea fixată de I. Halippa.

În Gura Galbenei mai era o biserică, amplasată în partea de jos a satului, cu hramul Sf. Gheorghe, care, în formularele consultate de I. Halippa, figura ca existentă la 1800 (Труды 1907, 255).

De bună seamă, ambele biserici au fost ridicate anterior anilor 1795 şi 1800, mai cu seamă că la 1812-1813, după cum a constatat I. Halippa, ele

[8] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3639, f. 32v, 97.
[9] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 395, f. 1.
[10] ANRM, F. 208, inv. 10, d. 22 f. 19.
[11] ANRM, F. 1135, inv. 1, d. 119, f. 271.

erau şubrede, pe locul unde se afla biserica Sf. Gheorghe punându-se chiar, în 1813, temelia unei noi biserici de piatră (Труды 1907, 255).

Deşi admitem că satul Gura Galbenei a fost întemeiat după 1775, în momentul de faţă nu dispunem de acte care să confirme existenţa satului înainte de anul 1795.

Aşadar, satul Gura Galbenei este atestat documentar pentru prima oară în anul 1795, dată care poate fi considerată drept an al întemeierii satului.

Bibliografie

Anuarul 1922: Anuarul Eparhiei Chişinăului şi Hotinului (Basarabia). Ediţie specială (Chişinău 1922).

Atlasul 1968: Atlasul lingvistic moldovenesc, vol. I (Chişinău 1968).

Chirtoagă 1999: I. Chirtoagă, Din istoria Moldovei de Sud-Est. Până în anii '30 ai sec. al XX-lea (Chişinău 1999).

Cronica 1975: Cronica anonimă a Moldovei. 1661-1729 (Pseudo-Amiras) (Bucureşti 1975).

Cronici 1980: Cronici turceşti privind ţările române, vol. III (Bucureşti 1980).

Dicţionarul 1923: Dicţionarul statistic al Basarabiei (Chişinău 1923).

Enciclopedia 1971: Enciclopedia sovietică moldovenească, vol. 2 (Chişinău 1971).

Iorga 1899: N. Iorga, Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe (Bucureşti 1899).

Localităţile 2006: Localităţile Republicii Moldova, vol. VI (Chişinău 2006).

Moldova 1975: Moldova în epoca feudalismului, vol. VII, partea II (Chişinău 1975).

Nicu 1991: V. Nicu, Localităţile Moldovei în documente şi cărţi vechi. Îndreptar bibliografic, vol. I (Chişinău 1991).

O statistică 1911: O statistică a Moldovei de peste Prut în 1798. In: Studii şi documente cu privire la istoria românilor, vol. XXI. Publicate de N. Iorga (Bucureşti 1911).

Uricarul 1886: Uricarul sau colecţiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor, vol. VIII (Iaşi 1886).

Труды 1907: Труды Бессарабской Губернской Ученной Архивной Комиссии, том III (Кишинев 1907).

The first documentary mention of the village of Gura Galbenei

Abstract

The article refutes the existing in historiography opinion that the first documentary mention of the village of Gura Galbenei refers to 1672. The presented evidences prove that this date is wrong. Our studies allow us to establish that the village of Gura Galbenei is documentary mentioned for the first time only in 1795.

Первое документальное упоминание села Гура Галбеней

Резюме

В статье опровергается существующее в историографии мнение, согласно которому первое документальное упоминание о селе Гура Галбеней относится к 1672 году. Представленные свидетельства доказывают, что эта датировка является неверной. Наши исследования позволяют утверждать, что село Гура Галбеней впервые документально упоминается лишь в 1795 году.

12.01.2012

Eugenia Martea, Liceul Teoretic „Iulia Hasdeu", str. N. Titulescu, 18, MD-2015 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: eugenia010@mail.ru

POPULAȚIA ŞI MOŞIA LOCALITĂȚII VEPROVA-PUȚINTEI, ȚINUTUL ORHEI (SEC. XV-XVIII)

Mihai Onilă

Din cercetările documentare efectuate anterior (Onilă 2011, 113-117) s-a constatat că descălecătorul localității a fost boierul de divan al Țării Moldovei Hodco Crețovici. Acest lucru este documentat prin cartea domnească de miluire de la Ilie şi Ştefan voievod de la 1436 (6944) iulie 17, Vaslui, prin care se menționează: *„...Facem cunoscut, cu această carte a noastră, tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că această adevărată slugă a noastră, Hodco a lui Crețu, ne-a slujit cu dreaptă şi credincioasă slujbă. De aceia, noi, văzând dreapta şi credincioasa lui slujbă către noi, l-am miluit cu deosebita noastră milă şi i-am dat în țara noastră două locuri din pustie, pe Cula, între Borşciari şi între Deteleu, la Luncuşoara de Jos, la Două Fântâni. Toate acestea să-i fie uric, cu tot venitul, lui şi copiilor lui şi nepoților lui, şi strănepoților lui, şi răstrănepoților lui şi întregului lui neam, neclintit niciodată, în veci"* (DRH 1976, 28). Apoi, asemenea cum scrie în document, lucrarea începută de Hodco au continuat-o nepoții şi strănepoții lui. Aceasta este confirmat prin cartea domnească de întărituri de la Iliaş Rareş (1547 aprilie 8, Huşi), dată slugii sale, Fiodor, şi rudelor lui pentru împărțirea efectuată între dânşii a două locuri din pustia Vepreva şi Hluboca pe râul Cula. *„Din mila lui Dumnezeu, noi Iliaş voievod şi domn al țării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor celor ce o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că au venit înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri moldoveni slugile noastre, Fîdor şi frații lui, Cârstea şi Giurgea, copiii lui Micula şi nepotul lor Roman, fiul lui Gligor şi verii lor Mihul şi fratele lui, Ieremia şi surorile lor Ghinda şi Dobra, copiii lui Pancoi şi verii lor Pântea şi fratele lui, Albul şi surorile lor Tudora şi Ileana şi Maruşca, copiii lui Toader Iațco, toți nepoții lui Hodco Crețovici, de bună voia lor, nesiliți de nimeni, nici asupriți şi şi-au împărțit între dânşii ocinele şi desetinele lor drepte şi din privilegiul de întărire ce au avut ei de la părintele domniei mele, Petru voievod, două locuri din pustie, pe Cula, între Borşciari şi între Deateleu, la Două Fântâni, în Luncuşoara de Jos, care acuma se numesc aceste două locuri din pustie pe Cula, între Borşciari şi Deateleu în Luncuşoara de Jos, la Două Fântâni, Vepreva şi Hluboaca"* (DIR 1953, 548). Din care rezultă că cei care s-au prezentat în fața divanului sunt copiii lui Micula: Fiodor, Cristea, Giurgea, împreună cu nepotul lor Roman, fiul lui Gligor şi verişorii Mihul, Eremia, Ghinda, Dobra, copiii Pancăi şi Pântea, Albu, Tudora, Ileana, copiii lui Toader Iațco. Aceştia au prezentat cum au împărțit între ei „a lor drepte ocine şi moşii din privelegiul de întăritură, ce-au avut ei de la Petru Rareş". Moşiile acestor sate, Veprova şi Hluboaca au fost împărțite în trei părți, numiți bătrâni: de jos, mijloc şi de sus. Prima le-a revenit feciorilor lui Micula, care erau „slugi domneşti" Fiodor, Cristea (Cârstea), Giurgea, şi nepotului lor Roman, feciorul lui Gligore. Din cele relatate reiese că Micula este unul din copiii lui Hodco. Verişorilor: Pântea, Albu, Tudora, Ileana, Maruşca, copiii lui Toader Iațco, le-a revenit partea de mijloc, iar cea de sus, lui Mihul, Eremia, Ghinda, Dobra, copiii Pancăi. De asemenea, despre o fiică a lui Crețovici este menționat şi în cartea domnească de întăritură de la Petru Rareş (1546, aprilie 16, Huşi), prin care întăreşte slugii domneşti Bâlco şi fiilor lui, Nichifor şi Simion, o jumătate din s. Deteleva (Ghetlova), partea de sus pe r. Cula, cumpărată de la Marica, fiica lui Ivancu, pârcălabul de Orhei. Cu această ocazie este menționat faptul că *„... Această jumătate de sat a fost cumpărată de tatăl ei Ivanco pârcălabul, de la Marena, fiica lui Hodco Crețovici din privilegiul ce l-a avut el de la strămoşii noştri, de la Iliaş şi de la Ştefan, voievozi, când a fost în pace"* (MEF 1978, 277).

Tot în această perioadă se întâlnesc şi primele mențiuni documentare despre existența preotului în sat (probabil exista şi biserică), care este menționat în suretul de pe ispisocul sârbesc (1548 Martie 21, Huşi) de la Ilieş voievod, prin care i se restabilesc privilegiile ce au avut de danie de la Petru voievod pe moşia Veprova, preotului Simion, în care, printre altele, domnitorul menți-

onează că: *„...au venit înaintea noastră şi a boierilor noştri moldoveneşti, popa Simion şi s-au jăluit noao cu mare jalobă şi cu mare mărturie dela mulţi ai lui de prin pregiur megieşi, zicând că privilegie ce au avut de danie de la părintele domnii mele Petru voievod, pe un loc de moara pe Pârâu(l) Vaticii, cu poiana Vepreva, care privileghie s-au perdut când au venit împăratul turcesc cu toată putere lui şi cu Tătarii şi au prădat ţara, pâr dincolo de Suceava... Şi noi, dacă am vazut a lui mare jalobă şi cu mare mărturii cu a lui de prin pregiur megieşi, care ne-au mărturisit, iar noi aşijdere i-am dat de la noi şi i-am întărit lui popa Simeon acel loc de moară, pe Pârâu Vaticii, cu poiana Vepreva, ce să-i fi lui dela noi uric cu tot venitul..."* (DIR 1953, 567).

Cine era acel preot şi cum era împărţită moşia, se dezvăluie în „Însemnarea de felul cum se împarte moşia Puţintei", a logofătului Iordache Cantacuzino, de la 12 septembrie 1754. În ea se menţionează următoarele: *„Vepreva ce se cheamă acmu Puţintei pe Cula în ţinutul Orheiului îmblă hotarul pe 3 bătrâni, în trei părţi şi dintre acia unul este al nostru ales, stârpit, parte din gios depe moaşa Păcioaia, fata Tudorei, care este din Vlăsieşti, şi acel bătrân îmblă în patru părţi, o parte este a Tudorei, şi o parte este a Vlăsieştilor şi o parte a Despii, şi o parte a Hănsăroaei. Hănsăroae şi Despa au fost sterpe şi părţile lor să împart în două pe cei doi fraţi, Tudorii şi Vlăsieştilor, căci le-au plătit la o moarte de om, şi îmblă acel bătrân din apa Vaticiului până în matca Molovaţeţului, ce să împreună cu Clişova despre răsărit, pre care parte este iazul în Vatici şi în Cula, făcut de strămoşii noştri. Iar al doile bătrân în parte de sus avem de pe moaşa Cărstina, fata popii lui Simion, văr cu Nistror ci-au fost fătav de ţinut, care o au ţinut-o moşul Mihăilă. Şi aceşti doi bătrâni îmblă în opt părţi pe opt fraţi, şepte surori şi cu Nistor, toţi ficiorii popii Semeon. Deci pe una au ţânut-o Miron din Negreşti, iar pe una Băluţă o au ţinut-o Horceag, şi pe una au ţinut-o Dedulenco, iar pe una au ţinut-o Miloş, şi pe una au ţinut-o Borde ot Şutuleşti, iar una este a maicii Golei.*

Din poronca domnului nostru pre înălţat mărie sa, Matei Ghica voievod orânduindu-i la noi cu giudecata pre neamul popii lui Ilie Paciul, care să trag aceşti scrişi mai gios.

Ştefan sin Goian cu fraţii şi surorile lui. Tanasie preotul ginere popii lui Ilie cu fii săi. Costantin şi Iancul cu fii săi, Catrina cu surorile ei şi fraţii săi. Acestie toţi le este moş pope Ilie Paciul şi s-au hotărât cu giudecata noastră toţi aceştia să ţie frăţeşte moşiile şi livezile, şi vaduri de moară ce sînt arătate mai sus.

Iordache Cantacuzino logofăt, 7262 Sept. 12"
(Boga 1934, 288).

Din acest document rezultă că moşia localităţii era împărţită în trei părţi, care se numeau bătrâni, dintre care doi aparţineau Cantacuzineştilor. Cel de jos de pe „moaşa Păcioaia", fiica Tudorei care se trage din neamul Vlăsieştilor, moştenitorul nepoţilor lui Hodco Creţovici: Fiodor, Cârstea, Giurgia şi nepotul Roman. Acest bătrân era împărţit în patru părţi, între Tudora, Vlăsieşti, Despa şi Hânsăroaie. Moaşa lui Iordache Cantacuzino era Păcioaia, care a fost fiica nepoatei lui Hodco Creţovici, Tudora – soţia preotului Ilie Paciul, din care se trage Ştefan, „feciorul lui Goian cu fraţii şi surorile lui", preotul Tănase, ginere, „Constantin şi Iancu cu fiii săi, Catrina cu surorile şi fraţii săi". Rude deale Păcioaei se întâlnesc şi mai târziu în „zapisul" lui Leonte Mălai de la 5 noiembrie 1777, în care se menţionează că: „...Leonte Mălai sin lui Vasile Mălai nepot di fată Paciului Ştefan ce sântu nepot Ştefanii di fată Fetchii Paciului Ştefanii..." vinde partea sa de ocină şi moşie din sat postelnicului Ion Cuza, care le avea de la maica sa „...Armanca, nepoata Paciului Ştefan" (Boga 1934, 288).

Tot de acest neam ţine şi Gavriil Croitorul, „feciorul Tudoscăi, nepoata Sereanii", finul lui Andrei Mihuleţ (pârcălab de Orhei, 1675-1676, 1679), menţionat în „zapisul" de la 20 martie 1648 care donează naşului său toată partea lui din sat „di gios, din partea Vlăsieştilor" de sufletul părinţilor (Boga 1934, 197). Ca mai apoi, Andrei Mihuleţ, împreună cu fratele său Vasile, în 1661, la 2 ianuarie, dăruieşte această parte rudei sale, postelnicului Apostol Catargiul, tot de pomana (Boga 1934, 275).

Bătrânul cel de sus, Iordache Cantacuzino, îl avea „de pe moaşa Cărstina", fiica preotului localităţii, Simion, menţionat în cartea de întăritură domnească din 1548, şi care era văr cu vătavul de ţinut, Nistor. Aceştia aveau moşia de la moşul Mihăilă, care a fost unul din moştenitorii nepoţilor lui Hodco Creţovici.

Despre moştenitorii vătavului Nistor se menţionează în diverse documente ale timpului. Aşa, bunăoară, în cartea domnească de întăritură de la Vasile voievod, de la 21 mai 1652, găsim pe un

Avram, nepotul lui Nistor, care donează partea sa din sat, nepotului său, Grigoraşco (Boga 1934, 197-198), ca mai apoi, peste un an, în 1653, acest Gligoraşco, diacul, donează de sufletul lui Avram această parte de moşie lui Dumitraşco, vărul tatălui sau (Boga 1934, 200). Acelaşi diac Gligoraş dăruieşte la 3 august 1655 căpitanului (probabil de călăraşi) Costin Schidul „o parte de ocină care iaste acolu, lui danie şi dăruire de la Avram ce-au fost hotnog, nepotul lui Nistor din Viprova...". Iar mai târziu, în 1661, acest căpitan va dărui postelnicului Apostol Catargiu „toată partea cât să va alege din sat... care parte au fost Schidului danie de la Gligoraşco, feciorul lui Arion partea lui Avram, nepotul lui Nistor" (Boga 1934, 280). Aici este de menţionat faptul că atât Avram hotnogul, Gligoraşco diacul, cât şi căpitanul Costin nu vând, ci donează „ocina" – moştenire neamului, din care rezultă că ei erau rude între dânşii. Alţi nepoţi ai lui Nistor sunt menţionaţi în „zapisul" de la 9 mai 1658, şi anume Fentina, „fata Măricuţei, nepoata lui Nistor din sat din Veprova", care lasă „zălog" lui Andrei Mihuleţ a 6-a parte din ocină ce îi revenea fiului său Istrate (erau şase copii în familie) pentru cinci galbeni cu care era dator. Tot aici sunt menţionate şi alte rude ale ei, prezente în calitate de martori „denaintea maicii mele Măricu(ţei) şi denainte frăţine miu lui Gavril şi denaintea uncheşului Paciul şi denaintea lui Gaşpar şi denaintea lui Dumitrşco Liciul..." (Boga 1934, 201). Un alt frate de-al Fentinei, Guţan, şi alţi strănepoţi de-ai lui Nistor se întâlnesc şi în „zapisul" de vânzare al soţiei Gaftona, de la 20 martie 1661, în care ea, împreună cu feciorii săi „Apostol şi Enachie şi Măriuţa şi Pitrică ce sânt făcuţi cu bărbatul meu Guţan, feciorul Măricuţii ii Gheorgoaie nepotul lui Nistor" vând partea lor de ocină din s. Veprova, clucerului Gheorghe Catargiul (Boga 1934, 281). Tot în acest context este şi un oarecare Holaşco, „fratele Ursului, feciorii Bordoi nepoţii lui Nistor de Vepreva de pre Cula", prin care vinde Clucerului Gheorghe Catargiul partea de moşie a fratelui său Ursul. La această tocmeală au fost martori, printre alţii, şi „Baciul, Gaşper şi Toader din sat". A scris „zapisul" protopopul din sat, Damian (Boga 1934, 282). Alţi locuitori din sat, strănepoţi ai lui Nistor, sunt menţionaţi şi în „zapisele" de la 2 martie 1661 al Ştefanei „fata Dumitrei... nepoata lui Nistor de sat de Veprova de gios", împreună cu fratele său Dumitraşco vând „dreapta ocină şi moşie... din cumpărătură" avute de la moşul lor Nistor, lui „Postolachie Catargiul postelnicul" care, la rândul său le avea „de la Sferjeanul..." (Boga 1934, 277); de la 5 aprilie 1666, al Chiriţoaei, care cu fiicele sale „Neghina cu bărbatul ei Golâi şi Nuţa cu bărbatul ei Matfei" vând clucerului Gheorghe Catargiu a lor „dreaptă ocină şi cumpărătură" din sat. La aceasta au participat ca martori locuitori din sat: „Nicoară Rămăşcel şi Vasile Drăghinici şi Gaşper din Puţintei şi Toader Culcea de acolo şi Gligoraş de acolo..." (Boga 1934, 283); şi de la 3 octombrie 1666 a lui „Gheorghiţă feciorul Suluţăi nepotul lui Nistor", prin care donează lui Gheorghe Catargiul, pârcălab de Orhei, „dreaptă ocină şi moşie câtu se va alege despre alţi fraţi ai lui...". Ca martori printre alţi demnitari de stat au fost şi sătenii: „Toader Culcea, preotul Damian, şi Gaşper", toţi rudele lui Gheorghiţă, strănepotul lui Nistor (Boga 1934, 284).

Tot din neamul lui Nistor şi din acest sat ţine şi pârcălabul de Orhei Gheorghieş Zanohi (1689), care împreună cu fiul său adevereşte că vinde a lui parte de moşie „partea mumei Bejenii fata lui Miron den Creştini din sat din Veprova...", pe care o avea „împreună la bătrânu cu Gaşpar", a vândut-o „comisului Catargiu Apostol... cu heleşteu" ce aveau în râul Vatici, făcut de tatăl său împreună cu Gaşper (Boga 1934, 286). Mai mult ca atât, acest Zanohi este neam cu serdarul de Orhei, şi ctitorul bisericii din sat, Cârstea, ce reiese din „zapisul de danie" din 7 octombrie 1702 a lui Alexandru, fiul lui Gheorghieş Zanohi, prin care dăruieşte lui Cârstea, sărdarul, partea lui din Puţintei, în care, printre altele, se menţionează: *„Adecă eu Alexandru sin Gheorghieş Zanohie scrim şi mărturisescu cu acestu adevăratu zapis al meu, cum eu de nimeni silit, nici asuprit, ce de a me bună voie am datu şi am dăruitu dumisale sărdarul Cărstii amia dreaptă ocină şi moşie ce este în poiana Puţinteilor cu giumătati di vad di moară în Vatici, şi câmpu cu păduri din totu locu cu tot venitul..."* (Boga 1934, 287).

O altă ramură a neamului vătavului Nistor sunt Găşpăreştii, reflectată în „zapisul" de vânzare de la 10 februarie 1783, al preotului din sat, în care se menţionează că: „Costandin Ciorbă... feciorul lui Ştefan Ciorbă, ce au ţinutu pe Ilinca, sora protopopului Vasile Gaşpar..." şi „Axiniea şi Afteniea şi Marie şi Aniţa surori, fetili lui Nicolai Gaşpar, nepoatile protopopului Vasile Gaşpar, care toţi ne tragim din Nistor, ce-au fost vătav de ţinutu, ..." vând lui Vasile Cumpănă, negustor din Iaşi, unul din cei trei bătrâni ai moşiei Mărgireşti din ţin.

Orhei, care le aparţinea de la moşul Vasile Gaşpar, protopop (Sava 1944, 297). Din care rezultă că pârcălabul de Orhei, Gheorghieş Zanohi, feciorul Bejenii, fata lui Miron, este rudă cu Gaşpar. Şi atunci, dacă Găşpăreştii se trag din vătavul de Orhei, Nistor, apoi pârcălabul de Orhei Zanohi, este rudă cu Nistor.

Un alt strănepot al lui Hodco Creţovici este postelnicul Ioan Cuza. Aceasta rezultă din mărturia hotarnică făcută de fostul vătaf Iordache şi medelnicerul Ioniţă, la porunca domnitorului Constantin Dimitrie Moruzi, a rezultatelor „alegerii" unor părţi din moşia s. Puţintei, de la 28 aprilie 1779, care îi aparţin postelnicului Ioan Cuza. În document se menţionează următoarele: *„Facem ştire cu această mărturie hotarnică, din luminat(ă) poronca mării sale, preînălţat domnului nostru, Costandin Dimitrie Moruzi voevod, (ne-au adus luminată poronca mării sale, dum(nealui) post(elnicul) Ion Cuza, în care ni s(e)poronceşte ca să mergem la satul Puţunteii, să alegem nişte părţi de moşie, ce are danii şi cumpărături. Deci, după luminat poronca mării tali, mergându la numita moşie Puţinteii, ce sânt la ţinutul Orheiului, pe Cula, n(e)-au arătatu dumisale post(elnic) Ion Cuza 7 zapise întărite cu ispisocu de la domnul Ştefan voevod, din anii 7169 (1661), Martie 5 dni, de danii şi cumpărături. Aşijdere n(e)-au mai arătatu şi alt vechi zapisă iscălit di boieri şi împregiuraşi, iarăşi de danii şi cumpărături, tot din satul Puţunteii, ce-au cumpărat moşii dum(isale) post(elnic) Ion Cuza, Gheorghe Catargiul clucer, şi Apostol Catargiul post(elnic) şi Cărste sărdariul, care zapisă citindu-să, fiind şi răzeşii faţă, anume Năstas Cârjă şi Ion Tudor, şi Onică Răpăilă, popa Ion Gonţa, şi popa Costandin Ciorbă, şi Andrii Tihon, Grigori diacon, Neculai Baltag, după cercetare ce am făcut înainte tuturor răzeşilor, au cuprinsu toate zapisăle dumi(sale) de danii şi de cumpărături din Puţuntei. Şi s-au vinit dum(isale) post(elnicului) Ion Cuza 3 pol părţi şi au rămas răzeşilor, 2 pol părţi.*

Deci, au făcut funie de 20 stânjini, şi stânjenul de 8 palme domneşti. Şi mergând în capul moşii, dispre miiadzi-noapte în vale Molovaţeţului, şi măsurându din piiatra Puţunteilor, ce este chiotoare din sus, care disparte Trăistenii de Puţuntei, pe Molovateţ în gios, păr în hotarul Dişcovii, s-au găsit 27 funi 6 stăn(jeni); s-au venit parte dum(isale) post(elnicului) Ion Cuza 15 funi, 19 stăn(jeni), şi s-au pus piiatră hotar în malul Molovaţeţului, într-un piscu, care desparte părţile dum(isale) de a răzeşilor. Şi de aice am purces la d(e)al, spre amiadzi-zi, şi ne-am suit în d(e)al deasupra Ghiormindii şi, măsurând din hotarul Puţunteilor din sus ce desparte Trăistenii pe deal în gios, păr în hotarul ce desparte Dişcova de Puţintei, s-au găsit 33 funi, 6 stânjeni, şi s-au venitu parte dumi(sale) post(elnicului) Ion Cuza, 19 funi, 7 pol stân(jeni), şi s-au pus piatră hotar. Şi de aici n(e)-am coborât la vale, şi am trecut pisti vale Ghiormindii, şi n(e)-am suit în deal, deasupra Culii, şi măsurând din sus, din hotarul Puţunteilor, din sus păr în hotarul din gios, ce disparte Dişcova, s-au găsit 35 funii, şi s-au venit parte dum(isale) post(elnicului) Ion Cuza, 20 funi 9 stăn(jeni), şi s-au pus piiatră, hotar lângă o movilă. Şi de acolo am purces la vale spre Cula şi am trecut piste Cula, şi n(e)-am suit la deal, şi am mersu în Sălişte supt pădure, şi măsurând din hotarul Puţunteilor din sus, ce dispart Trăistenii păr în hotarul Puţunteilor din gios, ce să disparte cu Dişcova, s-au găsit 26 funi, şi s-a venit parte dum(isale) post(elnicului) Ion Cuza, 15 funi 3 stăn(jeni), şi s-au pus piatră hotaru în Sălişte din sus de ţintirimul bisericii a Cârstei. Şi de aici am trecut piste codru şi am mersu la Vatici, şi măsurând ii hotarul Puţunteilor din sus, ce diparti Trăistenii pe Vatici în gios, păr în hotarul Puţunteilor din gios, ce disparte Dişcova, s-au găsit 29 funii 2 stăn(jeni), şi s-au venit parte dum(isale) post(elnicului) Ion Cuza, 18 funi 4 palme, şi s-au pus piatră hotar între drumuri, din d(e)al de drumul ce merge pe Vatici şi din vale de drumul ce vine de la Hulboaca. Şi cu aceste petri hotară, ce s-au dzis mai sus, s-au despărţit toate părţile dum(isale) postelnicului Ion Cuza, ce are danii şi cumpărături, de cătră răzeşii de Puţuntei, şi s-au lipit de celelalte părţi, ce are cumpărături şi danii din Dişcova. Şi după cum am hotărât, am dat această mărturie în sămne la mâna dum(isale) post(elnic) Ion Cuza.

1779, ap(rilie)28.
Iordache biv văt(av)
Ioniţă... med(elnicer)" (DIŢM 2005, 90).

Din acest document rezultă, printre altele, că moşii lui Ion Cuza, de la care moşteneşte moşii în sat, erau serdarul de Orhei Cărste, clucerul Gheorghe Catargiul, cunoscut ca fost agă (1650), pârcălab de Orhei (1650-1652, 1665, 1666) (Sava 1944, XXXVII), vornic (1673), şi clucer (1779) (DIŢM 2005, 89); şi postelnicul Apostol Catargiul, cu-

noscut ca mare postelnic, conform diplomei de nobleţe primită în 1676 pentru nobleţea ereditară de la regele Poloniei, Ioan al III-lea, sunt fraţi cu Nicolae Catargiul, visternic (conform hrisoavelor domneşti de la 1629-1630, 1632), iar ei sunt feciorii fostului ban al Craiovului (1614-1615, 1618-1620), feciorul lui Nicula visternicul (Bezviconi 1940, 188-189).

Pentru tema dată este important şi faptul că acest „zapis" a fost citit în prezenţa răzeşilor din sat: „Năstas Cârjă şi Ion Tudor, şi Onică Răpăilă, Popa Ion Gonţa, şi Popa Costandin Ciorbă, şi Andrei Tihon, Grigore Diacon, Nicolai Baltag..." (DIŢM 2005, 89). Din aceste documente s-a constatat că din moşia Puţuntei postelnicului Ion Cuza îi aparţin „3 pol părţi", iar „răzeşilor 2 pol părţi". După măsurările efectuate s-a constatat faptul că moşia de tot avea 237 funi şi 56 stânjeni, dintre care „87 funi, 4 palme, 56 stânjeni, şi 7 pol stânjeni" aparţineau lui Ion Cuza, iar „150 funi şi 14 stângeni" răzeşilor. Este de menţionat şi faptul că la măsurarea părţii de moşie de la hotarul satului de sus ce desparte Puţunteiul de Sărăteni, şi până la hotarul cel de jos, (ce desparte Puţunteiul de Dişcova), piatra de hotar s-a pus „în sălişte supt pădure din sus de ţintirimul bisericii a Cârstei", din care rezultă că la acea vreme în locul menţionat exista biserică ctitorită de moşul postelnicului serdarul de Orhei, Cârstea. Ce ţine de Ion Cuza, este cunoscut că a fost mare spătar, serdar de Orhei (1776-1778), postelnic (1779), nepotul clucerului Gheorghe Catargiul, postelnicului Apostol Catargiu, şi serdarului de Orhei, Cărstea. Era rudă de aproape cu Vornicul Ţării de Sus, Grigori Crupenschi, cu fost mare spătar Ilie Cristea, şi cu fratele acestuia, marele sulger Ioan Cristea (Bezviconi, 1940, 205). El a avut doi feciori: Arghirie (1758-1826), fost spătar şi Gheorghe (1772-1835), moşier la Cărpeşti. Acesta din urmă a avut un fecior care a dat naştere primului şi ultimului, renumitului domn al României Al.I. Cuza, şi vestitei cântăreţe Valentina Cuza. Marele spătar Ion Cuza este omorât de domnitorul Dumitru Moruzi pentru participarea sa la aşa-zisa răzvrătire a Dârmănescului (Sava 1944, XLVII).

Tradiţia de împărţire şi stăpânire a moşiei între aceste trei neamuri, nepoţii lui Hodco Creţovici, din 1547 s-a păstrat cu unele schimbări până la sfârşitul sec. XVIII. Acest fapt rezultă şi din documentul de la 12 mai 1800 – o poruncă domnească a lui Constantin Alexandru Ipsilanti, prin care se menţionează că în 1795 a avut loc o judecată la Divanul Ţării între „Iordache Milo biv vel clucer cu diaconul Grigore şi Ioniţă Racu şi Nichifor Negară, răzeşi de moşia Vepreva, ce să numeşte acum Puţuntei, de la cel ţinut pentru părţile ce trage dumnealui clucer Milo, într-această moşie...". Ca rezultat s-a hotărât ca din cei 3 bătrâni, în care era împărţită moşia, clucerului îi revenea cinci părţi din opt, în care erau împărţiţi cei doi bătrâni „de la mijloc şi de sus, iar restul trei părţi" le revenea răzeşilor. De aceea domnitorul Constantin Al. Ipsilanti porunceşte serdarului de Orhei Manolache Donici, biv vel spătar, să trimită „oameni cu ştiinţă şi înţelegere... la starea locului şi întâi să facă cercetare, ca să afle acele adevărate margine a trupului acestei moşii". Tot aici se explică că „trupul moşiei" se are în vedere moşia celor două sate, Veprova şi Hluboca, care constituiau în sec. XVI o singură moşie şi care a fost împărţită în 1547 între „trei neamuri de oameni" – nepoţi şi strănepoţi ai lui Hodco Creţovici, cunoscute ca partea de jos, de mijloc şi de sus. Conform indicaţiilor, la început comisia trebuia să măsoare cele trei părţi, şi dacă ele nu erau egale, urma să le facă egale. Apoi „moşia Puţintei urma să se facă trei părţi pe 3 bătrâni, după cum au fost îmblat din vechiu: un bătrân în parte din gios, şi doi bătrâni în parte de mijloc şi în parte de sus, şi dintr-acest bătrâni să aleagă cinci părţi care le trage dumisale clucerul(ui) Milo", iar cele trei părţi le reveneau răzeşilor din sat. Această hotărâre a fost fixată în „mărturia hotarnică după rânduiala iscălită de rânduiţii hotarnici şi de răzeşii cum şi de dumisale sărdar", în care, printre altele, se menţiona: *„Noi, Constantin Alexandru Ipsilant voievoda, cu mila lui Dumnezeu, domnul Ţării Moldovei. Cinstit credincios boieriul domniei meli, dumitale sărdar de Orheiu, dumitale Manolache Donici, biv vel spatar, sănătate. După giudecata ce la anul (17)95 au avut la divan dumnealui I Iordache Milo biv vel clucer, cu diiaconul Grigorie I Ioniţi Racu, şi Nichifor Negară, răzeşii de moşiia Vepreva, ce să numeşte acum Puţuntei, de la acel ţinut, pentru părţile ce trage dumnealui clucer Milo, dintr-această moşie, s-au hotărît ca din 2 bătrâni, ce sânt în parte de mijloc şi în parte de sus, să ia dumnealui clucer Iordache Milo, cinci părţi din opt părţi, ce să impart (ce să înpart) aceşti doi bătrâni, iar trei părţi au rămas a răzeşilor, după cum pre larg arată la curte de jiudecată.*

Deci, aceli cinci părţi ce s-au dat ca să le ia dumnealui clucer Milo, scriem dumitale să rânduieşti

şi din parte dumitale, pe care vei socoti oameni cu ştiinţă şi cu înţălegire, ca împreună cu rânduitul de aice să margă la stare locului şi întâi să facă cercetare, ca să afle cele adevărate margine a trupului aceştii moşii; şi de va fi împresurată de cătră vreo parte, sau mai micşurată de cât alte doaî moşii, ce să arată la un ispisoc din 7055 (1547), de la Ilieş v(oie)vod, ce s-au văzut de către giudecată la mina răzeşilor cu cuprindere, că atunce fiind doaî sate, ce să nume Vepreva şi Hulboca, s-au înpărţit în trei niamuri de oameni şi s-au făcut trei moşii: una din gios şi alta în mijloc şi al treile din sus, din care este una şi moşiia aciasta Vepreva, ce-i zicu acum Puţintei. Atunce rânduiţii hotarnici să facă măsură la trustreli moşii, ce să cuprind la acel ispisoc. Şi de vor fi mai mari una decât alta, să le facă pe trustrele de o potrivă. Şi, apoi, moşiia Puţintei să să facă trei părţi pe trei bătrâni, după cum au umblat din vechiu: un bătrân în parte din gios şi doi bătrâni în parte din mijloc şi în parte de sus, şi dintr-aceşti doi bătrâni, să aleagă cinci părţi, care le trage dumisale clucer(ului) Milo, iar trei părţi să să de răzăşilor ... " (DIŢM 2008, 331).

În afară de cele menţionate clucerul Milo a mai prezentat *„şapte zapise vechi de cumpărături şi de danii, tot de moşia aceasta, Vepreva... un zapis din 7169 (1661), ghenar(ie) 28, pe toată parte câtă să va alegi a lui Andreiu ficiorul lui Mihuleţu, ce-au dat-o danie şi au vândut-o lui Apostol Catargiu. Al doile: un zapis din 7169 (1661) fev(ruarie) 28 toată parte câtă s-a alegi a lui Vasili, fratele lui Andreiu Mihuleţu, vândută iarăşi la Apostol Catargiu. Al treile, un zapis din 7169 (1661), ghen(arie) 28, toată parte lui Istrate, feciorul Fetinii, ce-au avut-o Andreiu Mihuleţu cu zapisul Fetinii, drept cinci galbeni, şi Andreiu Mihuleţu au dat-o danie lui Apostol Catargiu.*

Al patrule: un zapis fără velet, săpt(emvrie) 20, pentru o parte a Chiriţii şi dintru o cumpărătură a Chiriţii giumătate, vîndută la Apostol Catargiu de Dochie cu feciorii ei ce-au fost făcuţi cu Chiriţa.

Al cincile: un zapis din 7104 (1596) apr(ilie) 5, pentru o parte din cumpărătura, iarăşi a Chiriţei, vândută de Chiriţoaie la Gheorghii Catargiu.

Al şasăle: un zapis din 7169 (1661) maiu 2, pentru o parte a lui Nistor, cumpărătură de la Sferjanu, vândută de Ştefana, fata Dumitrii, la Apostol Catargiu, bez baştină lui Nistor, care au tras-o dumnealui clucer Milo întraceli cinci părţi, ce s-au arătat mai sus.

Şi al şaptile: un zapis din 7172 (1664), pentru o parte câtă s-a alegi a Lupului de Vepreva, vândută de Ilie, feciorul Lupului, la Gheorghii Catargiu" (DIŢM 2008, 332).

Acele şapte „zapise", care le-a prezentat şi postelnicul Ion Cuza, le prezintă şi clucerul Iordache Milo, din care reiese că el este moştenitorul nepoţilor lui Hodco Creţovici în localitate. Despre el se ştie că a fost logofăt (1789), mare clucer (1800), ban (1803), consilier de Curte, nobil (1818-1821), alegător (1821), frate cu Constantin Milo, cunoscut ca secretar gubernial (1821), Asesor al expediţiei executive a Guvernului regional (1822-1825), membru al Tribunalului civil (18231-1834), şi sora lor Ecaterina Milo, moşieriţă în satul Speia – sunt copiii spătarului Ioan Milo, feciorul cămăraşului Matei Milo. Iordache a fost căsătorit cu Elena Cuza, fiica lui Ioan Cuza, tatăl lui Alexandru I. Cuza. S-a stins din viaţă în 1828, şi a fost înmormântat în s. Morozeni, jud. Orhei. Tot aici a fost înmormântată şi fiica sa Maria (1855), pe care a cântat-o în versuri marele poet rus A. Puşkin (Bezviconi 1943, 54).

Astfel, în urma cercetărilor documentare s-a constat că primul descălecător al localităţii Veprova-Puţuntei a fost boierul de divan, Hodco Creţovici, boier de divan între anii 1419-1436, care pentru dreapta şi credincioasa slujbă a fost „miluit" (1436, iulie 17) de voievozii Ilie şi Ştefan cu „două locuri din pustie pe râul Cula...", unde şi înfiinţează satul. Opera sa a fost continuată de feciorii, nepoţii şi strănepoţii lui. Apoi, prin înrudire, moştenirea aceasta a fost continuată de înalţi demnitari ai Moldovei: pârcălabii de Orhei, Gheorghe Catargiul (fost mare clucer) şi Andrei Mihuleţ; postelnicul Apostol Catargiul, vătaful ţinutului Orhei – Nistor, serdarii de Orhei – Cârstea, Ion Cuza (fost mare spătar) şi Iordache Milo (fost mare clucer). În pofida existenţei, pe tot parcursul istoriei, a acestui mare neam de boieri în această regiune, satul a rămas de răzeşi, care sunt prezenţi în diferite documente ale vremii, cu o moşie bine determinată şi împărţită din tradiţie în trei bătrâni: de sus, de mijloc şi de sus; cu prima menţiune a preotului din sat la 1548, şi a bisericii ctitorită de serdarul de Orhei, Cârstea, la sfârşitul sec. XVIII.

O parte din populaţia satului este reflectată şi în primul recensământ efectuat în Moldova, în 1772-1774. În el se menţionează ca în satul Puţuntei la acea vreme erau: „22 curţi a diverşilor moşieri..., 18 voluntari, şi un călăraş de poştă" (MEF 1975,

87). De asemenea erau „31 – toată suma caselor, şase – scădere rufeturile, însă un mazil, un popă, doi diaconi, două femei sărace, 25 – rămân birnici, 12 case pustii. Birnicii: Batârul, Ştefan, Ştefan Baltag, Andronic, Cojocar, Agachii, Andrieş, Ştefan, Agachii, Sava Giosanu, Ştefan, Icobu, Neculaiu, Fundutoreanu, Lupul, Ciubotar, Alexa Leşan, Grigoraş Leşan, Năstasii Cârjă, Miron Batârul, Grigorie Lungul, State Tudor, Constandin Buraga, Aftenii, Simion Inescu, Ioniţă Frunză, Dămian, Nastasii, Ioniţă, văcar. Rufeturi: Constandin Ciorbă, mazil, Popa Ioniţă, diaconul Neculai, diaconul Grigoraş, Tudora, săracă, Paraschiva, preutească săracă" (MEF 1975, 401). Acest recensământ a fost foarte superficial. Mai multe informaţii despre populaţie, gospodării, accesorii şi bogăţii ale satului, de la sfârşitul sec. XVIII - începutul sec. XIX, se întâlnesc în „Catagrafia Basarabiei la 1820, 127 sate din Ţinutul Orheiului" de savantul Constantin N. Tomescu. În ea se menţionează că în sat, la acea perioadă, erau: „Duhovniceşti – 9 gosp., 20 burlaci, 30 fimei; mazâli – 15 gosp., 43 burlaci, 67 fimei; ruptaşi – 7 gosp., 9 burlaci, 20 fimei; ţărani moldoveni – 36 gosp., 87 burlaci, 160 fimei; ţigani a Coronii – 10 gosp., 10 burlaci, 15 fimei; jidovi – 4 gosp., 11 burlaci, 17 fimei; 1 biserică de lemn cu hram. Sf. Ioan Bogoslov. Sunt 150 case, 20 bordeie, 1 crâşmă, 20 beciuri, 40 magazii, 4 mori câte cu o piatră pe apa Culii, 1 moară de vânt, două de pământ, 80 cai, 300 de vaci, 150 boi, 3 pud ceară, 3 prisăci să cuvin lui Ioniţă Racu, Oxinte Racu, Ion Andrei, 20 livezi, 200 vedre vin, 6 chile producturi; fac până la 35 scârte fân. Malorosieni veniţi de la schitul Tabăra: 15 gosp., 10 burlaci, 20 fimei, au 15 case, 3 bordeie, o crâşmă, 1 beciu. Moşia fiind o parte a răzeşilor şi ce mai multă a vîsokoblagorodiei sale nadvornoi sovetnic Milu, în otcup să dau, folos poati aduci pe an până la 1000 lei cu orănzăle cu zălile boerescului şi cu zăciuiala den toate" (Tomescu 1931, 35). Dar cel mai serios şi cu exactitate a fost recensământul din 1835. Ca rezultat, s-a constatat următoarea populaţie şi următoarele categorii sociale a localităţii:

Recensământul populaţiei satului Vepreva-Puţintei, jud. Orhei, din 1835

I. Mazili

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
1	Iordache Ion Racu (cu certificat de la Sfatul Suprem al Basarabiei de la 22.08.1817, nr. 1137) soţia – Zoiţa copiii: Emanuil Zamfir Ileana	34 33 9 1 1
2	Simion Zaharia Negară (cu certificat de la Sfatul Suprem al Basarabiei de la 16.08.1817, nr. 1138) soţia – Pelaghia copiii: Nistor Grigorie Maria Alexandra Elena	44 30 3 11 7 1 1
3	Mihail Maftei Pali soţia – Maria copiii: Rariţa Ana copiii (decedatului Miron Condrat Negară): Vasile Ion Maftei	30 38 11 7 13 5 2
4	Ştefan Nichifor Negară (cu certificat de moştenitor a titlului de principe de la 5.11.1793, confirmat de Sfatul Suprem al Basarabiei, de la 26.06.1817, nr. 1097) soţia – Caterina	25 16
5	Vasile Ion Pozdircă (cu certificat de moştenire a titlului de principe din 1793, confirmat de Sfatul Suprem al Basarabiei, de la 02.06. 1817, nr. 636) soţia – Ana copiii: Timofte Ştefan Andrei Caterina Anastasia soţia decedatului Ion Pozdîrcă – Ecaterina	38 33 13 7 4 5 1 60
6	Timofte Vasile Golban (cu certificat de la Sfatul Suprem al Basarabiei de la 01.06.1818, nr. 518) soţia – Ana copilul – Sofia	21 20 1

7	Iordache Baltag, decedat soţia – Angheluşa, decedată copiii: Mandache Andrei Vasile Maria Teodora nepoata – Smaranda (că erau mazili ei au prezentat 14 chitanţe)	? 41 16 14 9 11 2 20
8	Gheorghe Dumitraşco Neguriţă (cu certificat de moştenire a titlului de principe din 1796, şi confirmat de Sfatul Suprem al Basarabiei de la 28.06.1817) soţia – Maria Carp copiii: Iancu Ileana mama lui Gheorghe – Simica fratele lui Gheorghe – Andrei	36 20 2 1 57 25
9	Vasile Golban, decedat (cu certificat de la Sfatul Suprem al Basarabiei din 1817, Nr. 6) soţia – Irina copiii: Pavel Axenti Gheorghe Constatin Caterina Ana	? 46 23 17 13 16 11 5
10	Ion Simion Oglindă (cu certificat de moştenire a titlului de principe din 1799, confirmat de Sfatul Suprem al Basarabiei de la 01.05.1817, nr. 289) soţia – Anastasia copiii: Iordache Pavel Anastasia Maria fratele lui Ion – Grigore	49 32 9 6 12 11 43
11	Axentie Dănilă Badiu soţia – Maria	93 75
12	Tudor Vasile Diaconul (cu certificat că este fecior de preot) soţia – Eudochia copiii: Manuil Ion Vasile Constantin Zamfira Maria	42 40 14 13 11 2 5 1
13	Vasile Zaharia Iunaşco, văduv (cu certificat de moştenire a titlului de principe de la 18.12.1784, şi confirmat de Sfatul Suprem al Basarabiei de la 22.08.1817, nr. 316) copiii: Constantin Arghira	64 26 20
14	Gheorghe Zaharia Iunaşco (cu certificat că este fecior de preot) soţia – Maria copiii: Ana Ileana	36 36 5 2
15	Ion Andrei Adaş (cu certificat de la Sfatul Suprem al Basarabiei, de la 01.06.1826, nr. 4858) soţia – Sofia copiii: Maria Profira Irina	44 29 10 2 1
16	Vasile Andrei Adaş (vu certificat de la Sfatul Suprem al Basarabiei, nr. 15) soţia – Elena	33 26

ANRM, F. 134, d. 716, P.R. inv. 2 (II), f. 34-38.

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
17	Gavriil Grigore Suruceanu soţia – Petrina copilul – Vasile nepoata lui Gavriil – Zoiţa	26 20 2 20
18	Onofrei Grigore Suruceanu soţia – Domnica copiii: Vasile Maria	33 20 5 1
19	Parfene Grigore Suruceanu soţia – Maria copiii: Pavel Ion Vasilca Anastasia Elisaveta	34 32 16 11 13 8 1
20	Axenti Grigore Suruceanu soţia – Ana copiii: Iordache Fecla	27 23 2 1
21	Constantin Grigore Suruceanu soţia – Maria copiii: Alexei Ileana	28 24 2 1
22	Dumitru Constantin Suruceanu soţia – Alexandra copiii: Pavel Ion Elena Maria Caterina	47 37 8 1 13 11 6
23	Ion Mihail Suruceanu soţia – Caterina copilul – Vasile	37 36 9
24	Dumitru Pavel Chirică soţia – Domnica copiii: Constantin Ecaterina	48 32 18 11

25	Ion Ştefan Ciolan soţia – Zinovia copiii: Simion Caterina	38 28 1 4
26	Chirică Ştefan Ciobanu soţia – Soltana copilul – Maria	35 19 2

ANRM, F. 134, d. 88(I), inv. 2 (I), f. 91.

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
27	Gheorghe Manole Guşă soţia – Ioana copiii: Andrei Vasile Ecaterina	50 45 18 16 17
28	Onofrei Cîneroşu copiii: Tudor Sofroni	60 20 15

II. Ruptaşi

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
29	Vasile Gheorghe Grecu soţia – Parascovia copiii: Ion Tudor Constantin Anastasia Eudochia Maria Elena	54 44 22 20 12 25 18 15 8
30	Gheorghe Ştefan Adamati soţia – Anastasia copilul – Eftimi	43 32 6
31	Vasile Ştefan Adamati soţia – Aftenia copiii: Andrei Maria Efrosinia	36 27 4 7 1
32	Dumitru Maxim Cioban soţia – Margareta copilul – Vasile mama lui Dumitru – Panaghia fiica Panaghiei – Elena	35 27 2 57 24
33	Ion Grigorie Stratu soţia – Ioana copiii: Vasile Afteni Samson Nicolai	35 33 8 7 3 1
34	Constantin Grigore Stratu soţia – Ileana copilul – Maria	33 22 1
35	Tudor Filimon Chirtoacă soţia – Eudochia copilul – Grigore	30 30 1

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
36	Vicu Grigore Martin soţia – Irina copilul – Elisaveta	27 23 2
37	Nicolai Iacob Levîţchi soţia – Maria copilul – Ion	35 30 6
38	Carp Ştefan Mişin soţia – Ana copiii: Vasile Aftenii Ileana Maria	34 26 9 7 5 3
39	Vasile Simion Stratu soţia – Solomia copiii: Maria Sofica Teodora	36 27 5 3 2
40	Condrea Simion Stratu soţia – Ştefana copiii: Maria Parascovia	33 29 2 1
41	Panfilie Darie Teutu soţia – Maria copiii: Axentie Tudor	43 27 7 4
42	Ştefan Aftenie Untilă soţia – Maria copiii: Iordache Constantin	54 49 23 21
43	Arghiri Ştefan Untilă soţia – Caterina copilul – Alexei	33 31 1
44	Constantin Sava fratele – Gavril sora – Maria	20 18 16
45	Isac Iacob Levîţchi fratele – Eftodi surorile: Zenovia Maria	33 23 19 13
46	Grigorie Stratan, decedat soţia – Frosina copiii: Leonid Elisaveta Safta	? 57 18 16 12
47	Pavel Simeanov, decedat soţia – Maria copiii: Pavel Ion Andrei	? 42 15 4 6

ANRM, F. 134, inv. 2 (I), d. 88(II), f. 94-109.

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
48	Manuil Chiril Timuş soţia – Nastasia copilul – Natalia	25 20 2

ANRM, F. 134, inv. 2 (I), d. 89(I), f. 30.

III. Ţăranii-răzeşi

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
49	Niculae Ştefan Ciolan soţia – Gafiţa	33 26
50	Constantin Alexei Cristea soţia – Eudochia copilul – Onofrei	32 25 1
51	Iordache Nicolai Vîrlan soţia – Balaşa copiii: Ilie Caterina	67 65 25 34
52	Ştefan Iordache Vîrlan soţia – Arghira copiii: Tudor Iftenia	32 28 13 15
53	Mardar Alexei Dramaşco soţia – Maria copiii: Costache Anastasia	60 50 14 16
54	Ion Mardar Dramaşco soţia – Domnica copiii: Nastasia Maria Safta Eudochia	28 28 7 5 2 1
55	Iacob Vasile Bobeică soţia – Anastasia copiii: Ion Vasile Sava Maria	44 43 10 2 4 1
56	Vasile Gavriil Sîrghi soţia – Caterina copiii: Petrina Natalia	38 32 3 1
57	Iordache Miron Untilă soţia – Ana	31 28
58	Maftei Cristi Suruceanu	92
59	Nistor Maftei Suruceanu	44
60	Ion Maftei Suruceanu	32
61	Zaharia Ştefan Suruceanu	42
62	Ion Ciolan, decedat copiii: Daniil Catrina	? 19 24
63	Miron Untilă, decedat soţia – Elena copiii: Constantin Dumitru Elisaveta Solomia Maria	? 57 28 20 23 18 18
64	Ion Suruceanu, decedat soţia – Ana copiii: Andrei Catrina Dochiţa	? 29 8 9 6
65	Alexei Cristea, decedat soţia – Parascovia copiii: Catrina Ruxanda	? 60 21 18

ANRM, F. 134, inv. 2 (I), d. 88(II), f. 92-93.

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
66	Ion Anton Stepaniuc soţia – Sofia copiii: Ion Axenia Irina	50 47 19 16 14

ANRM, F. 134, inv. 2, d. 89(I), f. 28.

IV. Ţărani care aparţineau boierului Milo

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
67	Tudor Arsenie Bucioc soţia – Maria Tudor copilul – Anisia	67 53 24
68	Andronic Tudor Bobînă soţia – Irina Grigore copiii: Adrei Maria Gafiţa Teodora Afanasia Ileana Maria	47 46 18 20 17 16 11 8 6
69	Vasile Maxim Suruceanu soţia – Pelagheia Ilie copiii: Nichifor Miron Maria Ioana	53 39 13 2 10 6
70	Vasile Mina Balaban soţia – Sofia Vasile copilul – Filip	49 29 11
71	Petru Ştefan Russo soţia – Caterina Tudor copilul – Pavel	46 38 9
72	Ion Ion Viritina soţia – Ana Lupul copilul – Parascovia	51 45 16
73	Manuil Dumitru Ghincu (Hîncu) soţia – Caterina Lupul copiii: Ion Dumitru Elena Domnica Maria Feodosia	53 43 18 22 8 6 4 2

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
74	Ion Panait Istrate	43
	soţia – Vasilca Ion	39
	copiii: Grigore	17
	Tudor	14
	Gheorghe	8
	Dumitru	2
	Varvara	21
	Maria	1
	sora lui Ion – Maria	40
75	Vasile Ilie Bacuza	40
	soţia – Zamfira Mihail	28
	copiii: Carp	12
	Andrei	8
	Efrim	2
	Ana	1
76	Manoil Ieremia Lungu	38
	soţia – Maria Leonte	26
	copiii: Ion	12
	Ileana	3
	Eudochia	1
	Fraţii lui Manoil: Ion	31
	Ilie	29
	verişorul lui Ion – Samoil Lungu	49
	mama lui Manoil – Ioana	74
77	Iacob Ion Balaban	55
	soţia – Maria Isac	44
	copiii: Maftei	16
	Ion	12
	Safta	14
78	Niţă (ilizibil)	52
	soţia – Chizia ? Pavel	42
	copilul – Alexandra	13
79	Gheorghe Dumitru Albu	40
	soţia – Panaghia Ion	34
	copiii: Ana	22
	Arghira	10
80	Tudor Cucu	40
	soţia – Nastasia Andrei	30
	copiii: Ion	17
	Ghorghe	15
	Vasile	12
	Aftenie	9
	Andrei	8
	Ioana	9
	Maria	10
81	Ion Vlasă Balaban	29
	soţia – Irina Petru	25
	copilul – Anastasia	1
	sora lui Ion – Sofronia	14
82	Ilie Ion Bacusea	79
	soţia – Irina Pavel	69
83	Parfeni Tudor Grecu	34
	soţia – Eudochia Mardar	28
	copiii: Procopii	2
	Vasilca	7
	educat de Grecu – Ion Nepomneiusii	25

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
84	Tudor Gheorghe Vrîncean	33
	soţia – Maria Ion	25
	copiii: Ion	11
	Andrei	8
	Dănilă	3
	Ileana	1
85	Chirică Simion Bobînă	45
	soţia – Eudochia Eremia	34
86	Ion Sava Untilă	24
	soţia – Ioana Tudor	23
87	Petru Tudor Durac	38
	soţia – Ioana Ion	29
88	Parfenie Tudor Durac, văduv	52
	copiii: Victoria	15
	Domnica	13
	Profira	11
	Vasile	10
	Simion	7
89	Ion Tudor Alexei	27
	soţia – Safta Vasile	23
	copilul – Vasile	4
90	Ion Solomon Tricolici	24
	soţia – Pelagheia Gheorghe	19
	copilul – Maria	2
91	Donos Stati Tricolici	32
	soţia – Feodosia Procopi	24
	copiii: Anastasia	3
	Ileana	1
92	Dumitru Tudor Onil ?	25
	soţia – Vasilca Dumitru	24
93	Dan Tudor Onil ?	52
	soţia – Gafiţa Iordache	43
	copiii: Maranda	13
	Maria	7
	Ileana	1
	Sava	1
94	Andrei Tudor One ?	45
	soţia – Ileana Andrei	33
	copiii: Ion	5
	Vasile	2
95	Petru Tudor Alexei	30
	soţia – Anastasia Tricolici	28
	copiii: Tănase	10
	Maria	2
96	Iacob Ion (ilizibil)	21
	soţia – Gafiţa	26
	copilul – Ileana	6
97	Vasile Ion Ştirbu	32
	soţia – Gafiţa	27
	copilul – Ioana	2
	sora Gafiţei – Axenia	18
98	Vasile Nistor (ilizibil)	36
	soţia – Parascovia Ion	36
	copiii: Vasile	10
	Andrei	9
	Gherasim	3
	Selevestru	1

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
99	Samoil Gheorghe Balaban soţia – Zoiţa copiii: Ana Eugenia	33 28 3 1
100	Grigore Gavriil Leancă soţia – Ioana Ilie	38 26
101	Filip Andrei Lupan soţia – Vasilca Vasile copilul – Maria fratele lui Filip – Anghel	27 19 1 32
102	Tudor Anghel Lupan soţia – Maria Parfeni copilul – Elisaveta	20 17 1
103	Tudor Ilie Boccel soţia – Irina Gavril copilul – Ana	34 27 1
104	Nichita Ilie Boccel soţia – Maria Ion	25 25
105	Grigore Vasile Ursu ? soţia – Maria Lari	33 29
106	Damian Ion Balaban soţia – Nastasia David copiii: Irina Maria	35 27 4 2
107	Vasile Andronic Roşca soţia – Ana Ştefan fratele lui Vasile – Constantin	38 32 31
108	Axenti Frolov Fricăţel Soţia – Maria Gheorghe copiii: Anastasia Ileana Pelagheia	54 32 15 4 2
109	Andrei Gheorghe (ilizibil) Soţia – Maria Lari copiii: Dumitru Gavriil Ştefan Ioana	42 27 12 10 1 4
110	Gafiţa Tudor copilul – Dochiţa	32 12
111	Simion Grigorie Balaban soţia – Soltana Andrei copiii: Parfeni Leonte Caterina Vasilca Irina tata lui Simion – Grigore	53 29 13 6 9 6 3 94
112	Tudor Ignat Ghirlac ? soţia – Stefana Iacob copiii: Mihail Maria	32 18 4 2
113	Vasile Andronic Chiriac soţia – Ecaterina Ion copiii: Constantin Nicolai	28 22 3 1
114	Manole Condrat Stati soţia – Zoiţa copiii: Gheorghe Aniţa	32 36 1 2
115	Ştefan Condrea, decedat soţia – Ştefana Condrati, decedată copiii: Pavel Dumitru Anastasia Sinica	? ? 18 11 13 5
116	Maria, soţia lui Ştefan Barbu, decedat copiii: Vasile Constantin	48 31 27
117	Agachii Ilie Gliga surorile lui: Maria Nastasia	28 23 20
118	Carp Balaban, decedat soţia – Maria copiii: Ion Vasile Eudochia	? 59 33 25 23
119	Grigoraş Cotelea, decedat soţia – Axenia copiii: Simion Maranda	? 50 14 12
120	Tudosie (ilizibil), decedat soţia – Ioana copiii: Domnica Ana	? 28 5 3
121	Tudor Alexei, decedat soţia – Varvara copilul – Cununa	? 56 18
122	Vasile Bogzi, decedat soţia – Maranda	? 36

V. Burlaci

Nr.	Nume, prenume	Vârsta
123	Maftei Lari Stati	22
124	Gavriil Vasile Derega	28
125	Gheorghe Simion Scîntei	26
126	Carp (născut nelegitim)	12

ANRM, F. 134, inv. 2 (II), d. 716 P.R., f. 34-47.

Bibliografie

DRH 1976: Documenta Romaniae Historica, vol. I, (1384-1448), A. Moldova (Bucureşti 1976).

DIR AM 1953: Documente privind istoria României. A. Moldova, veacurile XIV-XV, vol. I (1384- 1475) (Bucureşti 1953).

DIŢM 2008: Documente privitoare la Istoria Ţării Moldovei, în veacul al XVIII-lea (1787-1800), vol. XI (Chişinău 2008).

MEF 1975: Moldova în epoca feudalismului, vol. VII, partea I-II. Recensământul populaţiei Moldovei din anii 1772-1773 şi 1774 (Chişinău 1975).

MEF 1978: Moldova în epoca feudalismului, vol. II. Documente slavo-moldoveneşti, veacurile XV-XVI (Chişinău 1978).

Boga 1934: L.T. Boga, Acte privitoare la satul Veprova-Puţintei, ţin. Orhei. In: Arhivele Basarabiei, VI (Chişinău 1934).

Bezviconi 1940: Gh.G. Bezviconi. Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru, vol. I, II (Bucureşti 1940, 1943).

Onilă 2011: M. Onilă, Localitatea Verpova-Puţintei, ţinutul Orhei – datarea şi hotarele. Tyragetia s.n. 2, vol. V (XX), 2011, 113-117.

Sava 1944: A. Sava, Documente privitoare la Târgul şi Ţinutul Orheiului (Bucureşti 1944).

Tomescu 1931: C.N. Tomescu, Catagrafia Basarabiei la 1820, 127 sate din Ţinutul Orheiului (Chişinău 1931).

The population and estate of Veprova-Puţintei, the Orhei County (the 15th - 18th centuries)

Abstract

The author describes aspects of the history of population and estate of the Veprova-Puţintei village (the Orhei County) since its foundation in the early 15th century to the late 18th century.

As a result of documentary research it was revealed that the founder of the village was a boyar Hedco Creţovici, a member of the Divan from 1419 to 1436. On July 17, 1436, Princes Ilie and Ştefan bestowed him for his faithful service "two uninhabited places on the river of Kula...", where he founded the village. His work was continued by his sons, grandchildren and great grandchildren. Later the village was inherited by kinship by high dignitaries of Moldova: the pârcălabs of Orhei George Catargiul (the former Great Clucer) and Andrei Mihuleţ; postelnic Apostol Catargiul, vătav of the Orhei County – Nistor, serdars of Orhei – Cârstea, Ion Cuza (the former Great Spatar) and Iordache Milo (the former Great Clucer). Despite the existence of this large boyars' kin in the region throughout the history, it remained the village of răzeşi (freeholders), which was reflected in various documents of the time. The well established estate had traditionally been divided into three patrimonies: upper, middle and bottom. The first mention of the village priest refers to 1548, and the first mention of the church founded by Cârstea, the serdar of Orhei, – to the end of the 18th century.

Население имения Вепрова-Пуцинтей Оргеевского уезда (XV-XVIII вв.)

Резюме

Автор представляет аспекты истории села Вепрова-Пуцинтей Оргеевского уезда со времени его основания в XV веке до конца XVIII века.

В результате документальных исследований установлено, что основателем села был боярин Хедко Крецович, член Дивана с 1419 по 1436 год, которому 17 июля 1436 года князьями Илие и Штефаном за верную службу были пожалованы «два ненаселенных места на реке Кула...», где и было основано село. Его дело было продолжено сыновьями, внуками и правнуками. Затем по линии родства село наследовали высокие сановники Молдовы: пыркэлабы Оргеева Георге Катарджиул (бывший Великий клучер) и Андрей Михулец, постельничий Апостол Катарджиул, вэтаф Оргеевского уезда Нистор, сердары Оргеева Кырстя, Ион Куза (бывший Великий спэтар) и Иордаке Мило (бывший Великий клучер). Несмотря на присутствие в этой местности крупного боярского рода на всем протяжении истории села, оно оставалось селом рэзешей, что получило отражение в разных документах того времени. Его четко определенные владения по традиции были разделены на три вотчины: верхнюю, среднюю и нижнюю. Первое упоминание о сельском священнике относится к 1548 году, а о церкви, основанной сердаром Оргеева Кырстей, – к концу XVIII века.

7.02.2011

Mihai Onilă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

АРМЯНСКИЕ ЭПИТАФИИ ИЗ КИЛИИ

Татевик Саргсян

Килия, вместе с некогда прилегавшей к ней крепостью, лежит на пространной песчаной дельте Дуная, у рукава, известного как «Килийский». Эта часть Нижнего Подунавья, именуемая Южной Бессарабией, стала одним из мест, наиболее облюбованных армянами-переселенцами, массовым образом заселявшими Северное Причерноморье в XIV-XV веках. Впрочем, что касается первых армянских общин в Южной Бессарабии, то Г. Айвазовский и Л. Меликсет-Беков были склонны отнести их возникновение к X-XI векам (Айвазовский 1867, 550; Меликсет-Беков 1911, 5-6). Во многих из здешних городов и поселений в различные периоды имелось армянское население, действовали армянские духовно-культурные очаги (Свиньин 1867, 175-320). К числу таких населенных пунктов, помимо Килии, относятся Аккерман (ныне – Белгород-Днестровский), Измаил, Бендеры, Каушаны. В 1792 году, в самом конце русско-турецкой войны 1787-1792 годов, армяне указанных мест, оказавшие помощь русским войскам, в целях спасения их от преследований турок были переселены в город Григориополь, основанный в том же году на берегу Днестра. Город поначалу был населен исключительно армянами традиционного апостольского, или григорианского, толка, которым было предоставлено 33 400 десятин земли, а также ряд привилегий: право пользоваться внутренней автономией, конкретно – собственным магистратом, освобождение от податей на 10 лет и безвозвратные кредиты из казны для ведения хозяйства. Основными направлениями деятельности армян Григориополя, численность которых составляла в 1799 году более 400 дворов, были торговля, ремесла и земледелие (Сумароков 1800, 234). После подписания мирного договора в 1812 году[1] и вхождения Бессарабии в состав России стало возможным возвращение части армян в прежние обжитые места в Южном Подунавье. И хотя по некоторым данным в самой Килии в 1902-1903 годах, то есть сто с лишним лет спустя после переселения в Григориополь, уже проживало 300 армян (Григорян 1996, 258), – надо полагать, как из числа местных, так и большей частью новоприбывших, – это отнюдь не привело к возрождению прежней общинной жизни.

В Килии армяне обосновались примерно с XIV-XV веков (Сируни 1966, 95; Giurescu 1967, 53). Учитывая месторасположение этого поселения у оживленного в эпоху позднего средневековья средоточия торговых путей, можно предположить, что здешние армяне, подобно своим соотечественникам из соседних Аккермана (Монкастро) и Измаила (Синил), занимались ремеслами и торговлей в составе мощной, развитой всевозможными ветвями и транзитными узлами товарообменной системы Восток-Запад. Причем в своих предприятиях армяне часто отдавали предпочтение партнерству с соотечественниками, как из Армении, так и из армянских переселенческих очагов. И неслучайно, что вблизи Аккермана и в устье Днестра были обнаружены монеты, отчеканенные в Армянском Царстве Киликии, существовавшем в 1198-1375 годах у северо-восточного берега Средиземного моря (Микаелян 1952, 199), что в свою очередь указывает на тесные торговые сношения между армянами Киликии и Северного Причерноморья (Микаелян 1964, 154). Несомненно, товарообменные процессы в Южном Подунавье были особенно масштабными, налаженными и продуктивными в период функционирования здесь в XIV-XV веках факторий генуэзцев, с которыми как местные армяне, так и их киликийские собра-

[1] К месту отметить, что договор 1812 года между Российской и Османской империями был подписан в Бухаресте, во дворце известного армянского коммерсанта и дипломата Манук-бея Мирзаяна. Тот принимал деятельное участие в установлении российского господства над бессарабскими землями, видя в этом залог спасения местных христиан от турецкого ига.

тья активно сотрудничали[2]. Однако при всем сказанном сведения об армянах Килии весьма скудны и малочисленны. Принято считать, что здешняя армянская община резко увеличилась в численности после 1475 года, когда сюда частично переселились армяне Крыма, оставившие полуостров вследствие турецкого вторжения. Одного из них, Гояна, правитель Молдавского княжества Стефан III Великий даже удостоил высоких почестей за особые заслуги (Ананян 1966, 93). Но вскоре община пришла в упадок, поскольку султан Баязид II, завоевав в 1484 году Килию, Аккерман и другие земли в устье Дуная, принудительно переселил здешнее население в Константинополь. Об этом сообщают современные тем событиям армяне-очевидцы (Чемчемян 1996, 278), равно как и армянский историк XVI-XVII веков Григор Даранагци. По его словам, султан «выселил тамошних армян, а также греков и другие народы, что были там, и, собрав их всех вместе с женщинами и детьми, вывел и привез в Стамбул» (Даранагци 1915, 11-12). Разумеется, в целом это привело к упадку экономики Южной Бессарабии.

Несмотря на сложные исторические перипетии, армяне долгое время еще занимали заметное место в составе населения Килии. Д.К. Кантемир, исследователь и общественный деятель XVII–XVIII веков, пишет, что в его время близ Килии еще останавливались торговые суда из Египта, Венеции и Рагузы, а жителями ее, помимо турок, были «жиды, христиане и армяне»[3] (Славянская надпись 1844, 299). Монах из армяно-католический Конгрегации Мхитаристов Минас Бжишкян, побывавший в этих краях в 1808 году, то есть через 16 лет после ухода армян, характеризует Килию как сельский городок, название которого связано с именем Ахилла: «Разные народы проживают в Килии. Ранее здесь было и много армян, которые имели церковь во имя Святой Богородицы, однако большинство их перебралось в Григориуполь» (Бжишкян 1830, 216). Чуть позднее сведения М. Бжишкяна об армянах Килии кратко повторяет Гукас Инчичьян. Он пишет, что в Килии «еще есть жители армянской национальности, которые имеют и свою церковь» (Инчичьян 1814, 124). Что касается численности армян в Килии, то в начале XIX века она составляла 20-25 человек, точнее – четыре семьи (Тораманян 1991, 63).

Рассмотрим вопрос об армянской церкви в Килии. Как видно из сообщения М. Бжишкяна, она была освящена в честь Святой Богородицы, что подтверждается и другими, более ранними свидетельствами. Так, тот же М. Бжишкян пишет, что нашел в этой церкви и «памятную запись в книге Четьи Миней, согласно которой та была написана в 1702 году в Бахчисарае и положена на память у врат церкви Святой Богородицы в Килии» (Бжишкян 1830, 216). В связи с этим следует отметить, что тесные связи между армянами из переселенческих очагов, равно как и с исторической родины, проявлялись не только в их экономическом сотрудничестве, но и в культурных сношениях. Поэтому не стоит удивляться тому, что книга Четьи Миней для армянской церкви в Килии была изготовлена в далеком Бахчисарае. Помимо этого, армянские книжные мастера Крыма пользовались особым авторитетом и получали заказы из разных мест, даже весьма отдаленных. Далее, в Национальном музее истории Украины в Киеве хранится позолоченный серебряный крест, в свое время подаренный армянской церкви Святой Богородицы в Килии. Надпись на нем (армянский текст см.: Таблица 1, надпись 1), исполненная буквами в технике формовки, гласит: «В (год) 1193 [=1744[4]] (в память) о дарителях (крест положен) у врат (церкви) Святой Богородицы, что в Килии, стараниями махтеси Арутина[5] и его посредника – священника Арута Чиктишичи» (Григорян 1996, 159). Надо полагать, церковь Святой Богородицы была той наиболее ранней армянской святыней в Килии, вокруг которой возник основной армянский квартал. Местонахождение ее пока неизвестно. По мнению Л.М. Меликсет-Бекова, после пере-

[2] В киликийских портах купцы из Италии брали в аренду целые кварталы жилых и складских помещений, пользовались привилегиями, постоянно обновляющимися выгодными условиями деятельности (Микаелян 1952).

[3] Под «христианами» автор, видимо, подразумевал исключительно последователей греко-православия, в число которых армяне не входили.

[4] Армянское летосчисление берет начало с 11 июля 552 года. Здесь и далее уточнения в квадратных скобках внесены автором статьи: их нет в оригинальных текстах. Содержимое круглых скобок подразумевается контекстом, но также отсутствует в оригиналах.

[5] Приставкой «махтеси» обозначали совершивших паломничество в Иерусалим к Гробу Господню.

селения армян Килии в Григориополь в 1792 году она постепенно пришла в запустение и прекратила свою деятельность (Меликсет-Беков 1914, 14). Возможно, некогда именно в ней служил дьяк тэр Мелкон[6], которого упоминает эпитафия 1765 года, приводимая тем же Л.М. Меликсет-Бековым. Русский перевод ее, опубликованный вместе с армянским оригиналом в авторском сборнике «Из материалов для истории армян на Юге России», гласит: «Здесь могила упокоения дочери килийского дьячка Мелкона, Елисаветы, которая почила 7-го апреля 1214 года [=1765]» (Меликсет-Беков 1914, 12). Причем, надгробие было оформлено в характерном для подобного рода здешних армянских памятников стиле, весьма распространенном в тот период. Надпись занимала две боковые грани (таб. 1, над. 2) беломраморной плиты, а его горизонтальная лицевая поверхность была покрыта резными орнаментами.

Интересно, что немецкий коммерсант и путешественник Н. Клееман в 1768 году сообщает о двух армянских церквях в Килии. Он пишет, что городок этот «содержит в себе как великое множество мечетей, так и две церкви армянские» (Клееман 1783, 32-33). Значит, помимо церкви Святой Богородицы, у местных армян был и второй духовный центр. Им, скорее всего, являлась существующая и по сей день церковь Святого Николая, которая как в XIX и частично XX веках, так и ныне используется русским православным приходом. Это характерная для периода турецкого владычества христианская постройка, наполовину уходящая в землю: пол ее ниже современной дневной поверхности на более чем 2,5 м. В результате в молитвенный зал можно спуститься по широкой многоступенчатой лестнице, устроенной в западной части интерьера. Согласно славянской надписи, некогда вставленной над южным порталом, церковь Святого Николая была построена в 1647-1648 годах молдавским господарем Василем Лупу, или Василием Лупулом: «Изволением Отца и поспешением Сына и свершением Святого Духа благочестивый и христолюбивый Васил Воевода, Божьей милостью господарь земли Молдавской, построил церковь в городе Килии – сей храм иерарха и чудотворца Николая. Начато строительство в лето 1647 и завершено в лето 1648, в месяце мае» (Славянская надпись 1844, 293). В связи со сказанным следует отметить, что основание христианских построек в период турецкого владычества являлось весьма редкостным явлением, поэтому надо согласиться с теми авторами, которые с Василем Лупу связывают лишь поновление или же реконструкцию прежде бывшей здесь церкви.

Присутствие армян в церкви Святого Николая в XVII–XVIII веках можно считать вполне допустимым, если вспомнить о некогда расположенных внутри нее мраморных надгробиях с резными армянскими надписями. О пяти из них, датированных 1706, 1733, 1740, 1746, 1749 годами, пишет Ш. Чобану в 1924 году (Тораманян 1991, 63). П. Константинеску-Яшь в 1932 году также упоминает о пяти армянских эпитафиях из Килии, но с несколько иной датировкой: 1648, 1733, 1740, 1749, 1765 годы (Тораманян 1991, 63). Более обстоятельные сведения по рассматриваемому вопросу дают русскоязычные источники середины XIX века. Они локализуют восемь надгробий с армянскими надписями внутри церкви Святого Николая, на полу перед алтарем (Мурзакевич 1848, 484). Часть эпитафий, датировавшихся 1703, 1733, 1740, 1746, 1749, 1765 годами, были в стихотворной форме (Славянская надпись 1844, 292-293). Даты остальных двух, видимо, не читались. Помимо восьми армянских надгробий, в церкви было и по одному надгробию с греческой и турецкой эпитафиями того же периода. Последняя была написана арабской вязью и упоминала некоего крещеного турка (Славянская надпись 1844, 292-293; Мурзакевич 1848, 484). Не исключено, что эти два надгробия были установлены над могилами усопших, примкнувших к лону Армянской Церкви.

Но если в перечисленных выше изданиях указывается только количество армянских эпитафий из Килии, их датировка и местонахождение, то в одной из статей, опубликованных в 1867 году в VI томе ЗООИД, помимо этих сведений, приводятся и оригинальные тексты самих надписей вместе с русским переводом. Составленная при участии духовного предстоятеля российских армян, начальника Нахиджевано-Бессарабской епархии Армянс-

[6] Слово «тэр», означающее «владыка», в армянской традиции указывает на священнослужителей.

кой Церкви Габриела Айвазовского, эта статья наряду с другими армянскими надписями содержит и семь эпитафий из Килии. Датировка пяти из них определена 1646, 1733, 1740, 1748, 1765 годами. Даты двух остальных неизвестны (Армянские надписи 1867, 326-327).

Приведем эти надписи в отдельности, однако, прежде отметим, что из семи надгробий, на которых они были высечены, сохранилось только одно. Судьба остальных шести неизвестна. Итак, первое надгробие с эпитафией (таб. 1, над. 3) располагалось по правую сторону от Царских врат, а значит, внутри церкви, в юго-западном направлении от иконостаса, существовавшего на момент описания[7]. Русский перевод надписи читался так: «Здесь покоится супруга Мелкуна из Тавриза – Анна. 1095 [= 1646 год], месяца апреля 22»[8] (Армянские надписи 1867, 326). Примечательно, что надгробие, согласно надписи, было на два года старше самой нынешней церковной постройки. Возможно, это действительно было так: сложно усомниться в чтении утерянной надписи, изданной очевидцем. Впрочем, другой очевидец, Х. Кучук-Иоаннесов, предлагает иное чтение даты, по которому получается «1746 год» (Кучук-Иоаннесов 1903, 60). Таким образом, публикация последнего автора, к которой мы обратимся ниже, не позволяет безоговорочно считать приведенную надпись наиболее ранней армянской эпитафией, известной на территории церкви Святого Николая.

Второе надгробие (таб. 1, над. 4) из публикации 1867 года лежало «по левую сторону ворот», то есть северо-западнее от иконостаса. В его надписи говорилось: «Здесь покоится сын Абраама из Буста[9] – Григор, который отошел в жизнь (вечную) в 1189 [= 1740 году]» (Армянские надписи 1867, 326). Третье надгробие (таб. 1, над. 5) находилось «напротив образа Святого Николая Чудотворца». Эпитафия его читалась так: «Здесь покоится сын Цатура из Буста – Григор, который скончался лета 1182 [= 1733]» (Армянские надписи 1867, 326-327). Четвертое надгробие (таб. 1, над. 6) располагалось «на полу, посреди церкви». В эпитафии говорилось: «Здесь покоится сын Васила из Себастии[10] – Ованэс, который отошел ко Христу лета тысяча ...» (Армянские надписи 1867, 327). На надгробии, лежащем к западу от южного входа (таб. 1, над. 7), читалось: «Здесь покоится сын Григора Зыриненца из Буста – Акоб, который отошел в жизнь (вечную) лета 1214 [= 1765], месяца сентября 16-го дня» (Армянские надписи 1867, 327). Шестое надгробие (таб. 1, над. 8) находилось перед южным входом. Эпитафия его гласила: «Сия суть могила упокоения супруги Абраама из Буста – Мариам, которая перешла в жизнь (вечную) лета 1198 [= 1749], июня 13-го» (Армянские надписи 1867, 327). И, наконец, седьмое надгробие (таб. 1, над. 9) лежало по правую сторону от Царских врат, то есть к югу от иконостаса. Эпитафия, высеченная на его боковой грани, была сильно повреждена, и прочитанные слова с трудом связывались в единый смысл: «Начиная от Ария до Мхитара Себастаци[11] по прошествии ... лет, в тот самый день ушел бесследно, оставив несчастными родителей» (Армянские надписи 1867, 327). Таким образом, надгробие принадлежало могиле некоего юноши (или девушки), ушедшего бездетным и оставившего родителей в скорби.

Христофор Иванович Кучук-Иоаннесов, преподаватель Лазаревского института восточных языков в Москве, в начале XX века увидел в церкви Святого Николая уже 6 надгробий с изрядно поврежденными армянскими эпитафиями, вставленных в пол и лестницу (Кучук-Иоаннесов 1903, 60). Он привел две надписи 1651 и 1746 годов, в несколько ином прочтении присутствующих у Г. Айвазовского. Отметим, что наличие надгробий на полу, в качестве плит над погребениями, лежащими под ногами прихожан, – в традиции Армянской Церкви и является признаком христианского смирения, а вот их использование в качестве

[7] Иконостас, надо полагать, относился к русскому периоду истории церкви, поскольку для армянской традиции он не характерен.

[8] Оригиналы эпитафий даны в соответствии со статьей, но их русские переводы в ряде случаев уточнены с учетом оригиналов.

[9] Согласно публикации, Буст находился близ Ордубада (Армянские надписи 1867, 326), недалеко от Нахиджевана, что ныне в составе Азербайджана.

[10] Себастия, Севаст, Сивас – город в некогда Малой Армении. Ныне – Сваз в Турции.

[11] Видимо, имеется в виду ересиарх Арий, умерший в 336 году. Мхитар Себастаци (Мхитар из Себастии) же – деятель первой половины XVIII века. Он был основателем армяно-католической Конгрегации Мхитаристов на острове Святого Лазаря близ Венеции.

лестничных ступеней, несомненно, следствие перестановки в конце XIX века.

Первая эпитафия, приведенная Х. Кучук-Иоаннесовым, за исключением даты, совпадает со второй эпитафией из ЗООИД: «Здесь покоится сын Абраама из Буста – Григор, который отошел в жизнь (вечную) в 1100 [=1651 году]» (Кучук-Иоаннесов 1903, 60). Создается впечатление, что во время посещения церкви Х. Кучук-Иоаннесовым две последние цифры даты были выветрены или сбиты и не читались. Впрочем, А.Х. Тораманян, в конце XX века опубликовавший ту же надпись в третий раз, увидел ее дату в целости, но уже как «1749 год» (Тораманян 1991, 63). Вторая надпись у Х. Кучук-Иоаннесова, за исключением отдельных деталей и даты, как уже было отмечено, совпадает с первой надписью из ЗООИД: «Здесь покоится супруга Мелгума Девтрци [= из Девтера ?] – Анна. 1195 [= 1746 год], апрель 18» (Кучук-Иоаннесов 1903, 60).

В 80-х годах XX века доктор архитектуры Аршавир Тораманян в церкви Святого Николая увидел 9 надгробий с армянскими эпитафиями: три из них были «встроены в переднюю часть подиума алтаря», а шесть использовались «в качестве ступеней и ограждения лестничного марша, ведущего из пристроенного к южной стене церкви притвора» (Тораманян 1986, 57). Из 9 эпитафий он частично привел четыре, в том числе и надпись 1740 года (таб. 1, над. 4), дату которой Х. Кучук-Иоаннесов прочел как «1651 год», а сам он – как «1749 год». Размеры плиты, имевшей эту надпись: 37,5×33×28 см. Вторую эпитафию А.Х. Тораманян привел лишь в ее трафаретной части, которая может подойти почти к любой из вышеозначенных. Ценными у этого автора являются две другие надписи. Та, что датирована 1714 годом и упоминает некоего Товмаса из Буста, вообще эксклюзивна и нигде больше не встречается, а следующая, написанная в стихотворной форме (Тораманян 1991, 64), исправлена и дополнена нами ниже на основании фактического материала.

Экспедиции исследователей-армян, побывавшей в Килии в 90-х годах XX века в связи с составлением VII прака «Свода армянских надписей», в церкви Святого Николая и в ее окрестностях не удалось обнаружить ни одного надгробия с армянской надписью (Григорян 1996, 258). Между тем, они там были, и в количестве как минимум пяти обозримы и сегодня. О них и поговорим ниже.

Итак, одно из этих пяти надгробий, несомненно, было известно составителям статьи, опубликованной в 1867 году в VI томе ЗООИД. Эпитафия его совпадает с приведенной в этой статье шестой надписью из Килии: «Сия суть могила упокоения супруги Абраама из Буста – Мариам, которая перешла в жизнь (вечную) лета 1198 [= 1749] июня 13-го» (Армянские надписи 1867, 327). Но если семистрочная надпись, расположенная на горизонтальной лицевой грани плиты, в статье «Армянские надписи, находящиеся на Юге России» приводится целиком (таб. 1, над. 8), то сегодня она читается лишь на одну треть (таб. 2, над. 1): две трети той же лицевой поверхности плиты справа по вертикали ныне сглажены (фото 1). Стерта как надпись, так и орнаментальная резьба. А краткой седьмой строки, помещенной по центру, не видно вообще.

Причина в том, что надгробие поменяло свое место. Если, согласно ЗООИД, памятник лежал перед входом, открывающимся на юг, то

Фото 1. Мраморное надгробие с надписью 1749 года. Обнаружено во дворе церкви Святого Николая с северной стороны.

1.
ՌՃՂԳ-ԻՆ [ՅԻՇԱՏԱԿ Է]
ՊԱՐՔԵՒՕՂԱՑ Ի ԴՈՒՌԸՆ Ս[ՈՒՐ]Բ
Ա[ՍՏՈՒԱ]ԾԱԾՆԻ,ՈՐ Է Ի ՔԻԼԻ, ԱՇԽ-
[ԱՏՈՒ]Թ[ԵԱՄ]Բ ՄԱՀՏԵՍԻ ՅԱՐՈՒԹԻՆԻ
ԵՒ ՍՈՐԻՆ
ՔՈՐԾԱԿԱԼ ՉԻՔՏԻՇԻՃԻ ՏԻՐԱՑՈՒ
ՅԱՐՈՒԹԻՆ:

2.
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ՔԻԼԻՑԻ ՏԻՐԱՑՈՒ ՄԵԼՔՈՆԻ ԴՈՒՍՏՐ ԵՂԻՍԱԲԵԹԻ, ՈՐ
ՓՈԽԵՑԱՒ ԹՈՒԻՆ ՌՄԺԴ ԱՊՐԻԼԻ Է-ԻՆ:

3.
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏ-
ԵԱՆ ԴԱՒՐԻԺԵՑԻ / / / ՄԷ-
ԼՔՈՒՆԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ԱՆ-
ԱՅԻՆ: ԹՎԻՆ ՌՂԵ,
ԱՊՐԵԼԻ ԱՄՍԻՆ ԻԲ:

4.
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳ-
ԸՍՏԵԱՆ ՓՈՒՍՏԵՑԻ
ԱՊՐԱՀԱՄԻ ՈՐԴԻ ԳԲՐ-
ԻԳՈՐԻՆ, ՈՐ ՀԱՆԿԵԱՒ Ի
ԿԵԱՆՍ ԹՎԻՆ ՌՃՁԹ:

5.
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ
ՓՈՒՍՏԵՑԻ Ծ-
ԱՏՈՒՐԻ ՈՐԴԻ
ԳՐԻԳՈՐԻ-
Ն, ՈՐ ՀԱՆԳԵԱՒ
ԹՎ ՌՃՁԲ:

6.
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳ-
ՍՏԵԱՆ ՍԵԲՏԱՑԻ
ՎԱՍԻԼԻ ՈՐԴԻ ՈՎ-
ԱՆԷՍԻՆ, ՈՐ ՓՈԽԵՑ
ԱՒ ԱՌ Ք[ՐԻՍՏՈ]Ս ԹՎԻ[Ն] Ռ/ / /:

7.
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ԲԸՍՏԱՑԻ
ՁԸՐԻՆԵՆՑ ԳՐԻԳՈՐԻ ՈՐԴԻ ՅԱԿՈԲԻՆ, ՈՐ ՓՈԽ-
ԵՑԱՒ Ի ԿԵԱՆՍ ԹՎ[ԻՆ] ՌՄԺԴ ԻՆ, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ
ԱՄՍՈՅ ԺԶ ՕՐԸ:

8.
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍ-
ՏԵԱՆ ՊՍՏԱՑԻ ԱԲՐԱ-
ՀԱՄԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ՄԱՅ-
ՐԱՄԻՆ, ՈՐ ՓՈԽԵՑԱՒ
Ի ԿԵԱՆՍ ԹՎԻՆ ՌՃ
ՂԸ- ԻՆ, Յ ՈՒ Ն Ի Ս Ի
ԺԳ-ԻՆ:

9.
ՅԱՐԻՈՍԷ ԸՍԿՍԱՆԻ
ՄԻՆՉ ՄԽԻԹԱՐ ՍԵԲԱՍՏԱՑԻ
Ի ԿԱՏԱՐԻԼ / / / ՏԱՐԻ
Ի ՆՈՅՆ ԱՒՈՒՐՆ ՎԱԽՃԱՆԻ,
ԱՆՅԻՇԱՏԱԿ ՔՆ / / / / ՆՉՎԻ,
ԹՈՂՈՒ ՁԾՆՕՂՍ ՎՇՏԱԼԻ:

Таблица 1. Опубликованные ранее армянские надписи, относящиеся к Килии.

1.

ԱՅՍ Է Տ / / / / / / / / / / / / / /
ՏԵԱՆ / / / / / / / / / / / / / / / /
ՀԱ / / / / / / / / / / / / / / / / / /
ՐԱ / / / / / / / / / / / / / / / / / /
Ի ԿԵԱՆ/ / / / / / / / / / / / / / /
Ղ Ը / / / / / / / / / / / / / / / / /

2.

[ԿԱ Տ]ԱՊԱՆԻՍ ԱՅՍ ՊԱՀԵՍՏԻ [Ք]ԱՂՑՐԱՆՎԱԳ ՈՄՆ ԱՂԱՒՆԻ, ՅԱՏՈՒԿ ՅԵՐԿՐԻ Ի ՄԱՐՁՎԱՆՑԻ, ՈՐԴԻ ՄԱՀՏԵՍԻ ԱՍԼԱՆԻ:	ՀԱՍԵԱԼ [ԱՄԻ] ՏԱՍՆ ԵՒ Չ[ՈՐՍԻ], ՎԱՐԺՄԱՄԲ [ԳՏ]ԵԱԼ ԴՊՐ[Ա]Ց ԽՄԲԻ, ԵԹՈՂ ԾՆՕՂՍ ԻՒՐ ՎՇՏԱԼԻ՝ ՀԵՏՈՒԵԼՈՎ ԱՆԱՆՑ ԿԵ[ԱՆՍ Ի]:

/ ՆԻ ԹԻ..... [Յ]ՈՒԼԻՍ ԱՄՍՈՅ ՏԱ..... ԵՂԵՒ ՉԻՈՒՄՆ ՅՕ.....:

3.

[ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍՏԻ] ԹԱԴԷՈՍ ՆԱՁԵԼԻ ԴԸՊՐԻ՝ ԵՐԳՕՂ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ, ՀՈԵՏՈՐԻ, ԱՄՕՔ ՔՍԱՆ ԵՒ ՀԸՆԿԵԿԻ:	/ / / / / / / / / / / / / / / / / / ՀԱՄԱՁԱՍՊԵԱՆ ԳԱՆՃԱՅԵՑԻ ԹՈՌՆ ԳՈԼՈՎ ՅՕՀԱՆՆԻՍԻ ԱՎԱՆՃԱՆԵԱՆ ՄԱ[Ր]ԿՈՍԻ:	/ / / / / / / / / / / / / / ՇՆՈՐՀԱԼԻ ԵՐՐՈՐԴՈՒԵ ԵՒ ՄԻԱԿԻ, ԴԱՍՈՒՑ ՀՐԵՇՏԱԿԱՑԻՆՆ ԵԿԻ, ԼԻ ՆԵՐԲՈՂԵԱՆՍ Ա[ՍՏՈՒԱ]ԾԱԾՆԻ:

/ / / / / / / / / / / / / / ՀՆՈՑ ՆՈՐՈՑ ՍՐԲՈՑ Տ.....	/ / / / / / / / / / / / / / ՀԱՅՐ ՄԵՐԻ ԱՍԵԼԸ Ա[ՍՏՈՒԱ]Ծ ՈՂՈՐՄԻ:

4.

ԱՅՍԸ ՏԱԲԱՆ ՀԱՆԳԵՍԴԵԱՆ ՂԱՓԱՆՑԻ, ԳԵՂՈԱ
ԵՂԻՆԳՆԵՑԻ ՇԻՐԻՆԻ ՈՐԴԻ ՈՀԱՆԻՆ: ԹՎ[ԻՆ] ՌՄԴ,
ՕԳԵՍԴՈՍԻ ԺԸ:

5.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԱՂՎԵՐՁԵՑԻ ՏԻՐԱՑՈՒ ՄԱՀՏԵՍԻ ԳՐԻԳՈՐԻՆ,
ՈՐ ՓՈԽԵՑԱՒ Ի ԿԵԱՆՍ ԹՎԻՆ ՌԲԾ, ՀՈԿԵՄԲԵՐԻ Լ:

Таблица 2. Армянские эпитафии сохранившихся надгробий.

впоследствии, думается, он стал использоваться в качестве лестничной ступени, вследствие чего под ногами прихожан и утратилась не вся надпись, а только ее часть. В дальнейшем он вообще был вынесен из церкви и считался утерянным. Найден был случайно, в мае 2011 года, одесситом Вааном Петояном, в 15 м к северу от церкви. Надгробие лежало под плиточной дорожкой, вместе с повествующей о построении самой церкви славянской надписью Василе Лупу от 1648 года, долгое время также считавшейся утерянной.

Надгробие представляет собой большую мраморную плиту трапециевидной формы длиной около 1,5 м. Надпись, высеченная выпуклыми заглавными буквами, помещена в центре горизонтальной поверхности, под килевидной аркой. Вне арки, в верхних углах композиции помещено по одному цветочному орнаменту глубоко вогнутой формы (в уровневом отношении напоминают инталию). Ниже надписи – горизонтальная перекладина, выделенная врезными линейными контурами. На обоих ее концах изображено по одному лиственному орнаменту, также обозначенному врезным абрисом. Внизу заметны изображения растений в вазонах. Вся композиция по лицевому периметру плиты была окружена узкой рамой в виде веревочного орнамента миниатюрной резьбы. Ближе к углам «веревка» заменена изящными песочными часами.

Сохранность памятника – неудовлетворительная. Ребра и углы местами сбиты, поверхности выветрены, орнаментальная и литерная резьба большей частью утрачены.

Второе надгробие, уже изрядно пострадавшее (фото 2), хранится и экспонируется в Историко-краеведческом музее Килийского района. Оно представляет собой мраморный блок-параллелепипед габаритами 105×42×23 см. Горизонтальная лицевая поверхность гладко отполирована, но лишена декоративного убранства. Стихотворная надпись, высеченная выпуклыми заглавными буквами, разделена на три куплета по четыре строки и помещена на боковых гранях. Причем первые два куплета расположены рядом, на одной из длинных боковых граней, и разделены ограничителями в виде песочных часов. Третий куплет занимает сбитую сверху правую торцевую грань (таб. 1, над. 5), почему его верхние две строки

Фото 2. Мраморное надгробие с трехкуплетной стихотворной эпитафией. Историко-краеведческий музей Килийского района.

оказались утраченными. Далее, мраморный блок установлен так, что правая часть его торца вместе с эпитафией уходит за другой блок-экспонат, весьма тяжелый (фото 3). Письмо в этом месте пока недоступно для чтения. Надпись частично была опубликована А.Х. Тораманяном (Тораманян 1991, 64; Григорян 1996, 259). Целостный текст эпитафии (таб. 2, над. 2) в русском переводе звучит следующим образом:

«[Есть] в могиле этой запасающей Сладкоголосый некий голубок, По исконному происхождению из Марзвана[12], Сын махтеси Аслана.	Достигши (лет) четырнадцати, Будучи учащимся школьной группы, Оставил родителей своих в скорби, Последовав в непреходящую жизнь.
/ Месяца июля ..... Произошло отшествие Ио[аннэса ?]».	

Сохранность памятника – неудовлетворительная. Углы и ребра блока сбиты, видны следы грубого применения инструментов, поверхности выветрены.

Эпитафии остальных трех надгробий нам не удалось найти в литературе. Рискнем предположить, что это нововыявленные источники, касающиеся истории армянской общины Килии. Надписи всех трех надгробий высечены на боковых гранях. Все три, впрочем, как и предыдущие два, служили лестничными ступенями. Причем, исходя из эстетических соображений, их установили надписями вовнутрь, благодаря чему они и уцелели. Скры-

[12] Марзван – город в некогда Малой Армении, недалеко от Себастии, ныне – на территории Турции.

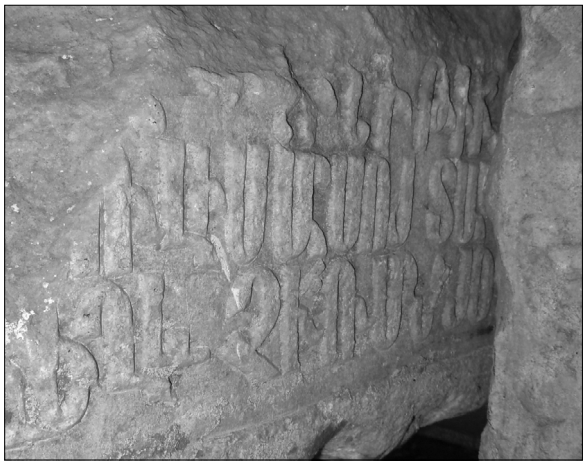

Фото 3. Третий куплет стихотворной эпитафии, высеченный на торце плиты.

Фото 4. Резное оформление горизонтальной поверхности мраморного надгробия с четырехкуплетной эпитафией. Историко-краеведческий музей Килийского района.

тые от глаз, недоступные для исследователей XIX-XX веков, они открылись лишь на рубеже XX-XXI веков, вследствие разбора лестниц в различных местах церкви.

Итак, третье надгробие также экспонируется в Историко-краеведческом музее Килийского района. Это такой же мраморный блок-параллелепипед, что и предыдущее, размерами 128×54×27 см. Горизонтальная лицевая грань украшена поверхностной резьбой в стиле барокко (фото 4). Композиция заключена в прямоугольную широкую раму, выделенную крупным грубоватым растительным узором. Внутри рамы, внизу изображена ваза с длинным узким горлышком и широким дном, в ней большие цветы подсолнуха и розы. Середина композиции стерта и не просматривается, а в верхних углах изображено по одному шестилепестковому цветочному орнаменту вогнутой формы. Сохранность памятника – неудовлетворительная. Орнаментальная резьба изношена, надпись и ребра сбиты, видны следы грубого использования инструментов.

Стихотворная надпись выполнена врезными заглавными буквами и помещена на боковых гранях плиты. Состоит она из четырех куплетов по четыре строки. Причем первые три куплета расположены рядом, на одной из длинных боковых граней, и разделены ограничителями в виде песочных часов (фото 5), выполненных врезным контуром. Четвертый куплет разделен на две части по две строки и помещен на торцевых гранях. Целостный текст эпитафии (таб. 2, над. 3) в переводе на русский язык звучит так:

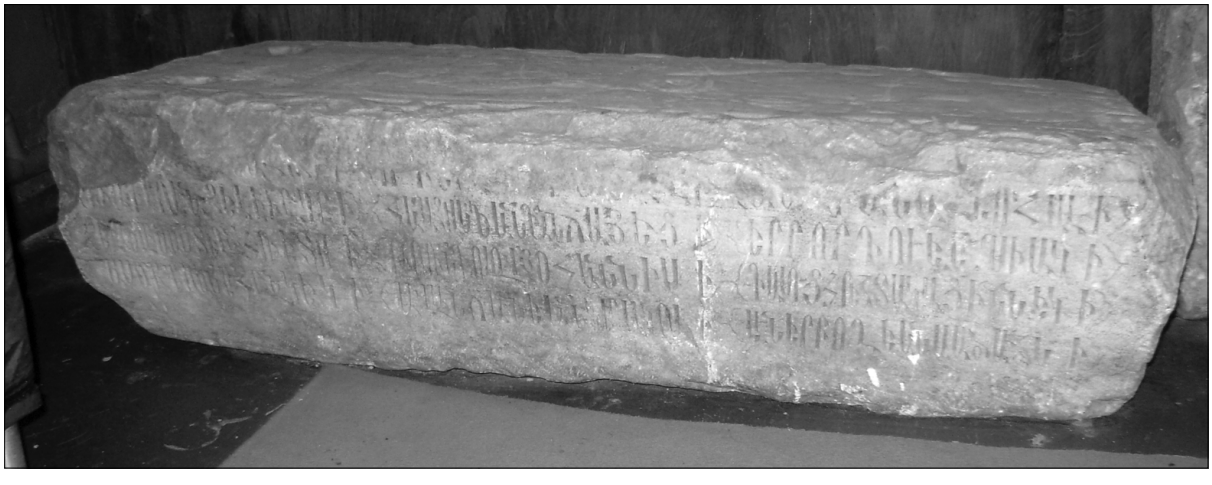

Фото 5. Мраморное надгробие с четырехкуплетной стихотворной надписью. Историко-краеведческий музей Килийского района.

«[Сия суть могила упокоения] Тадэоса, смиренного писаря, Певчего стихотворца и ритора Двадцати пяти лет.	/ / / / / / / / / / / Внуком был Иоаннэса Амазаспеана из Ганджи[13], (Сыном?) Аванчьеана Маркоса.	/ / / / / / / даровитый, Троичного и единого, Из сонма ангелов пришедши, Вмещал оды о Богородице.
/ / / / / / / / / / / Старых и новых святых....	/ / / / / / «Отче наш» Прочтение да умилостивит Бога».	

Последние два беломраморных надгробия находятся на территории церкви Святого Николая, в прицерковном цветнике, расположенном в семи метрах к востоку от полукружия апсиды. Одно из них, представленное блокомпараллелепипедом, лишено орнаментальной резьбы, и лишь оставшиеся от глубоких цветочных орнаментов две впадины у изголовья намекают о былом ее существовании. Размеры надгробия: 80×40×16 см. Надпись в три строки, выполненная врезными заглавными буквами в диалектной орфографии (таб. 2, над. 4), занимает одну из длинных боковых граней (фото 6). Перевод ее выглядит так: «Сия суть могила упокоения Огана, сына Ширина из (области) Капан[14], из села Ехинги (?). Лето 1204 [= 1755], августа 19». Сохранность памятника – неудовлетворительная. Орнаментальная резьба сглажена. Углы местами сбиты.

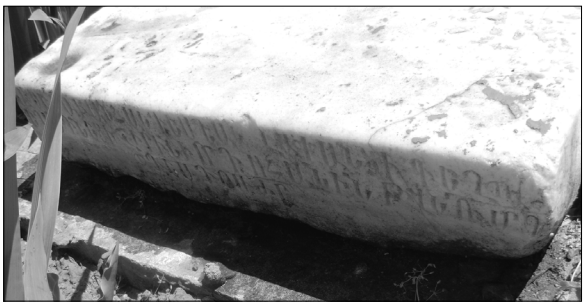

Фото 6. Мраморное надгробие с эпитафией 1755 года. Расположено восточнее церкви Святого Николая, в саду.

И, наконец, последнее надгробие здесь имеет форму трапеции. Габариты: 135×49(44)×25 см. Горизонтальная лицевая поверхность украшена неглубокой резьбой в стиле барокко: изголовье плиты занимает затейливо орнаментированный крест, взятый в овальный круг. Контуры, помимо врезных линий, обработаны и точечными рядами. Верхние углы композиции, по обе стороны от креста, украшены восьмилепестковыми цветочными впадинками. Внизу видны остатки изображений цветов в вазах. Центральная часть композиции, будучи стертой, не просматривается. Периметр горизонтальной поверхности обведен тонкой рамой в виде двух скрученных жгутов изящной резьбы.

Сохранность памятника – неудовлетворительная. Ребра и углы сбиты. Резьба местами разрушена и стерта. Отчетливо видны следы грубой работы с инструментом: такое впечатление, как будто плиту выковыривали из кладки лестницы.

Надпись в две строки, выполненная выпуклыми заглавными буквами (фото 7), занимает боковую грань (таб. 2, над. 5). Перевод ее звучит так: «Сия суть могила священника махтеси Григора из Ахвердза[15], который перешел в жизнь (вечную) лета 1102 [= 1653], октября 30».

Подытожив приведенные сведения, можно заключить, что на сегодняшний день известно 12 армянских эпитафий из Килии. Семь опубликованы в ЗООИД, причем две из этих семи впоследствии вторично опубликованы Х. Кучук-Иоаннесовым. Четыре эпитафии изданы А.Х. Тораманяном, из них новизной отличаются только две. И, наконец, три последние эпитафии являются нововыявленными. Из этих 12 эпитафий три датируются XVII веком – 1646, 1651 и 1653 годами. Но все три датировки проблематичны: либо оспариваются другим изданием, либо читаются двояко. Так, приведенная Г. Айвазовским дата «1646 год» Х. Кучук-Иоаннесовым прочтена как «1746». А «1651 год» Х. Кучук-Иоаннесова Г. Айвазовским прочтен как «1740». Что касается даты последнего надгробия: «1653 год», то оригинал ее составлен так, что может быть прочтен как «1751». Тем не менее, если допустить, что на территории церкви Святого Николая все же были армянские надгробия, современные ее сооружению или даже предшествующие ему, то придется

[13] Гандзак, Ганджа, ныне – Гянджя на северо-западе Азербайджана.

[14] Город Капан с окружающими территориями находится на юге Республики Армения.

[15] В Зангезуре на юге Республики Армения.

Фото 7. Надгробная плита с надписью 1653 года. Находится восточнее церкви Святого Николая, в саду.

признать, что церковь, построенная Василем Лупу в 1647-1648 годах, равно как и ее территория имели непосредственное отношение к армянам. Причины и условия этого отношения неизвестны, но строительная надпись на славянском языке не может быть противоречащим тому аргументом: к середине XVII века кириллица использовалась в Молдавии на официальном уровне. Уния ряда церквей с католиками, заключенная на Флорентийском соборе 1438-1439 годов, и согласие с ней Патриарха Константинопольского неоднозначно были восприняты православным миром. Некоторые, разочаровавшись «отступничеством» греков[16], обратили свой взор в сторону болгар и родной им кириллицы (Славянская надпись 1844, 296). Если же придерживаться мнения, что армянские надгробия появились в церкви Святого Николая с начала XVIII века, следует допустить, что армяне лишь впоследствии приобрели права на нее.

Пытаясь дать логическое объяснение местонахождению армянских надгробий в церкви Святого Николая, авторы начала XX века Е. Михалевич, В Курдиновский и С. Панайтеску выразили предположение о расположенной рядом армянской церкви с кладбищем, откуда после ухода армян мраморные надгробия якобы были перенесены в церковь Святого Николая (Тораманян 1991, 63). В. Курдинский и С. Панайтеску сообщали даже о каких-то развалинах, существовавших вблизи последней (Тораманян 1991, 63).

То, что армянские надгробия после ухода армян неоднократно переносились и переставлялись вследствие различных поновлений церкви Святого Николая, сомнений не вызывает. Но по поводу переноса их с кладбища якобы существовавшей поблизости армянской церкви возникает несколько вопросов. Во-первых, если невдалеке от церкви Святого Николая была армянская церковь, почему о ней не сообщают авторы XIX века, писавшие об армянских эпитафиях, к примеру, Н. Мурзакевич и Г. Айвазовский? Между тем, в их время церковь должна была быть не в развалинах, как в начале XX века писали указанные авторы, а в куда более благополучном состоянии. Во-вторых, почему о ней молчат армянские авторы начала XIX века (М. Бжишкян, Г. Инчичьян)? А если этой церковью была церковь Святой Богородицы, то почему, говоря о ней, они не локализуют ее относительно церкви Святого Николая? Последняя была бы ярким ориентиром. Далее, почему на территории церкви Святого Николая встречаются исключительно армянские надгробия, причем в немалом количестве? Других там нет и, кажется, не было, не считая двух надгробий с турецкой и греческой эпитафиями. И, наконец, в-третьих, весьма сомнительно близкое расположение армянской и греко-православной по сути церквей рядом, поскольку общины этих ветвей христианства часто противоборствовали на почве вероисповедальных несоответствий. Учитывая эти обстоятельства, приходится признать, что именно церковь Святого Николая в определенный период своей истории (а может даже со времен прежде бывшей церкви) служила армянам.

Сегодня в Килии де-факто существует 5 мраморных надгробий с армянскими надписями: три на территории церкви Святого Николая и два в местном музее. Местонахождение остальных неизвестно. Возможно, они существуют где-то в самой церкви или в ее окружении, как, к примеру, выявленное недавно надгробие с эпитафией 1749 года, считавшееся утраченным. Не исключено также, что они обозримы сегодня, но нераспознаваемы, поскольку безвозвратно утратили свои эпитафии. Дело в том, что в 90-х годах XX века некоторые мраморные

[16] Заключение греками, равно как и армянами, унии с католиками преследовало вполне насущные политические цели, а вопросы вероисповедания в данном случае занимали второстепенное место.

надгробия были вынесены из церкви и использованы в качестве порогов перед бывшим прицерковным домом священника, разделенным в советский период между несколькими семьями для жительства. Литерной резьбы на этих порожных мраморных плитах уже не видно, и лишь полусглаженные цветочные орнаменты глубоко вогнутой формы и остатки врезных линейных рам (фото 8) подсказывают о ее возможном существовании. Помимо этих памятников, на территории церкви сохранилось и несколько больших мраморных плит и анэпиграфичных блоков-параллелепипедов, некогда входивших в состав внутреннего декора церкви. Одна из плит, по периметру украшенная профилированной рамой и лежащая фронтальной стороной вниз, имеет довольно внушительные размеры: 270×97×20 см. Есть также сложенные одна на другую две мраморные плиты квадратной формы с надписями на иврите (?), которые, по сведениям очевидцев, совсем недавно привезены с еврейского кладбища.

Обратимся к приведенному в настоящей работе корпусу источников, касающихся армян Килии. Прежде всего, следует отметить важное место в нем работ европейских и российских авторов, содержащих свидетельства, пусть даже

Фото 8. Мраморные надгробия в окружении церкви Святого Николая, использованные в качестве камней от порогов.

мимолетные, о здешнем некогда многолюдном и преуспевавшем армянском переселенческом очаге. Непосредственно армянские источники свидетельствуют о довольно активной в XVII-XVIII веках деятельности местных армян. Те имели в Килии своих священников, школу и церкви, заказывали для последних книги и серебряную утварь, могли позволить себе покупку такого недешевого стройматериала, как мрамор, совершали паломничества в Иерусалим, поддерживали тесные связи с соседями-армянами. При этом в приведенных здесь эпитафиях мы не встречаем имена армян, исконно живших в Килии. В подавляющем большинстве своем это представители второго или третьего поколения армян, ко второй четверти XVII столетия перебравшихся сюда из разных мест Исторической Армении и даже, возможно, Персии. Пять эпитафий упоминают местечко Буст и по одной – Тавриз или Девтер (?), Марзван, Себастию, Ганджу, Капан, Ахвердз. К числу же непосредственных переселенцев относятся священник Григор из эпитафии 1653 года (1751 ?), Мелкун из эпитафии 1646 года (1746 ?), а возможно и его супруга Анна.

Причины, по которым армяне массово покидали родные места в первые десятилетия XVII века, хорошо известны: 1) сопровождавшееся гибелью тысяч людей насильственное массовое переселение армян в Персию Шах-Абасом; 2) многолетние набеги банд грабителей-джалалиев от Эгейского моря вплоть до границ Персии; 3) длительный жесточайший голод, наставший вследствие этих бедствий (Сируни 1966, 40-41). Более ранние сведения о здешних армянах можно было бы поискать на территории существовавшей некогда церкви Святой Богородицы, местонахождение которой, к сожалению, пока неизвестно.

Что же касается чудом уцелевших пяти армянских надгробий, то они требуют особо бережного отношения. Памятники эти, являясь неотъемлемой частью истории Килии XVII-XVIII веков, нуждаются в реставрации и специальной экспозиции, что убережет их не только от грубого обращения, но и от последующего выветривания. Идеальным вариантом было бы их сохранение на той же территории, у церкви Святого Николая, которая может открыть еще много интересного об историческом прошлом Килии.

Источники и литература

Айвазовский 1867: Г. Айвазовский, Заметки о происхождении Новороссийских армян. ЗООИД VI, 1867, 350-355.

Ананян 1966: Ж. Ананян, Из истории переселения армян в Молдавию и Бессарабию (на арм. яз.). ВОН 9, 1966, 92-97.

Армянские надписи 1867: Армянские надписи, находящиеся на Юге России. ЗООИД VI, 1867, 323-332.

Бжишкян 1830: М. Бжишкян, Путешествие в Польшу и другие места, обитаемые армянами, произошедшими от предков из города Ани (на арм. яз.) (Венеция 1830).

Даранагци 1915: Хронография вардапета Григора Камахеци или Даранагци (на арм. яз.) (Иерусалим 1915).

Григорян 1996: Гр. Гигорян, Свод армянских надписей (на арм. яз.), VII, 1996.

Инчичьян 1814: Г. Инчичьян, География Мира в четырех частях (на арм. яз.). Европа (Венеция 1814).

Клееман 1783: Клееманово путешествие из Вены в Белград и Новую Килью, также в земли буджакских и ногайских татар и во весь Крым, с возвратом через Константинополь, Смирну и Триест в Австрию в 1768, 1769 и 1770 гг. с приобщением достопримечательностей крымских (СПб. 1783).

Кучук-Иоаннесов 1903: Х. И. Кучук-Иоаннесов, Старинные армянские надписи и старинные рукописи в пределах Юго-Западной Руси и в Крыму. Древности восточные. В сб.: Труды Восточной комиссии МАО, II, 3, 61-75.

Меликсет-Беков 1911: Л.М. Меликсет-Беков, Армянские древности в Аккермане (Тифлис 1911).

Меликсет-Беков 1914: Л.М. Меликсет-Беков, Лапидарная армянская надпись в Будаках. Из материалов для истории армян на Юге России (Тифлис 1914).

Микаелян 1964: В.А. Микаелян, История армянской колонии в Крыму (на арм. яз.) (Ереван 1964).

Микаелян 1952: Г.Г. Микаелян, История Киликийского армянского государства (Ереван 1952).

Мурзакевич 1848: Н. Мурзакевич, Килийская церковь Св. Николая и ее достопримечательности. ЗООИД II, 1848, 484-488.

Свиньин 1867: П.П. Свиньин, Описание Бессарабской области, составленное надворным советником Павлом Свиньиным в 1816 г. ЗООИД VI, 1867, 175-322.

Сируни 1966: А. Дж. Сируни, Армянская церковь на Румынской земле (на арм. яз) (Эчмиадзин 1966).

Славянская надпись 1844: Славянская надпись в килийской церкви Святого Николая. ЗООИД I, 1844, 292-300.

Сумароков 1800: Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году Павлом Сумароковым с историческим и топографическим описанием всех тех мест (Москва 1800).

Чемчемян 1996: С. Чемчемян, Главный каталог армянских рукописей Книгохранилища Мхитаристов в Венеции (на арм. яз.), VII (Венеция 1996).

Тораманян 1986: А.Х. Тораманян, Армянские историко-архитектурные памятники Молдавии (на арм. яз.) (Ереван 1986).

Тораманян 1991: А.Х. Тораманян, Из истории строительной деятельности армян в Молдавии (Москва 1991) .

Giurescu 1967: C.C. Giurescu, Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene (Bucureşti 1967).

Epitafuri armeneşti din Chilia

Rezumat

În acest articol este prezentat un număr relativ mare de izvoare, ce se referă la centrul de imigrare al armenilor din Chilia (Dunărea de Jos). Locul principal printre acestea îl ocupă 12 epitafuri databile în anii 1646-1765. Pietrele funerare, în număr de 12, s-au aflat înăuntrul şi în afara bisericii Sf. Nicolae, construită în anul 1648 de domnitorul Moldovei Vasile Lupu. Cinci dintre ele, împreună cu epitafurile, s-au păstrat până în zilele noastre: trei la biserică, iar două în muzeul local. Trei pietre funerare dintre cele cinci au fost descoperite nu de mult. Restul, şapte pietre funerare şi epitafurile lor, sunt cunoscute exclusiv din diferite publicaţii.

Analiza materialului prezentat arată că persoanele menţionate în epitafuri nu se numără printre urmaşii acelor locuitori armeni ai Chiliei, care s-au stabilit aici în secolele XI-XV. Aceştia constituiau deja a doua şi a treia generaţie de armeni, veniţi aici din diferite părţi ale Armeniei istorice, posibil, din Persia, în primele decenii ale secolului XVII.

Putem constata că armenii nou-veniţi îşi înmormântau defuncţii lângă biserica Sf. Nicolae şi în interiorul ei, imediat după construcţia ei în 1648 şi, posibil, până la plecarea lor în Grigoriopol în anul 1792. Epitaful din 1648 ne dă posibilitatea să afirmăm despre existenţa unor înmormântări armeneşti chiar şi în timpul construcţiei bisericii.

Acest fapt indică anumite relaţii ale bisericii cu armenii veniţi în secolul XVII şi confirmă afirmaţiile lui N. Kleeman că armenii din Chilia aveau două biserici.

Lista ilustraţiilor:

Tabelul 1. Inscripţii armeneşti din Chilia, publicate în trecut.

Tabelul 2. Epitafurile armeneşti de pe pietrele armeneşti păstrate până astăzi.

Foto 1. Piatră funerară de marmură, depistată în partea de nord a bisericii Sf. Nicolae, 1749.

Foto 2. Pietre funerare cu epitafuri cu trei versuri. Muzeul Ţinutului Natal al raionului Chilia.

Foto 3. Al treilea vers din epitaf scris pe cantul pietrei funerare.

Foto 4. Inscripţie din patru versuri, tăiată pe partea orizontală a pietrei funerare de marmură. Muzeul Ţinutului Natal al raionului Chilia.

Foto 5. Piatră funerară de marmură cu inscripţie din patru versuri. Muzeul Ţinutului Natal al raionului Chilia.

Foto 6. Piatră funerară cu epitaf, amplasată la est de biserica Sf. Nicolae, 1755.

Foto 7. Piatră funerară amplasată la est de biserica Sf. Nicolae, 1653.

Foto 8. Pietre funerare de marmură din jurul bisericii Sf. Nicolae, folosite ca praguri.

Armenian Epitaphs from Kiliya

Abstract

The article uses a rather large number of sources concerning Armenian resettlement center in Kiliya (Danube Delta, in the Bessarabian historic district of Budjak). Most of them are presented by Armenian epitaphs, in total twelve ones, dated to 1646-1765 years. Twelve tombstones, carrying them, were located inside the church of St. Nicholas in Kiliya and possibly in its environment as well. Five of them, together with epitaphs are preserved to our times: three in the church garden and two in the Kiliya museum. Three of these five tombstones were discovered recently, and their epitaphs are new-found sources. Two others had been published earlier. The remaining seven tombstones and there epitaphs are known only from various publications.

The analysis of these twelve epitaphs reveals that the persons, mentioned in them, in their vast majority were the representatives of the second or third generation of the Armenians, who migrated here from various places of Historical Armenia, and even, perhaps, from Persia in the early decades of the XVII century. So they had no relation to the old Armenian inhabitants of Kiliya, settled here earlier – in the course of the XI-XV centuries. The sources come to prove that the last ones had a church of St. Virgin (now the location is unknown), which existed up to the very beginning of the XIX century.

So we have to admit that the newly arrived Armenians made burials in the church of St. Nicholas and round it right after its construction in 1648 by the Moldavian ruler Vasile Lupu and, presumably, until their leaving for Grigoriopol in 1792. The epitaph dated 1646 suggests a burial made even during the construction of the church. The said indicates a direct relation of the last to the newly arrived Armenians and finds confirmation in N. Kleeman's information (the 60-s of the XVIII century) that the Armenians had two churches in Kiliya.

List of illustrations:

Table 1. Previously published Armenian inscriptions, relating to Kiliya.

Table 2. Armenian epitaphs of the preserved tombstones.

Photo 1. Marble tombstone with the inscription, dated to 1749. Was found in the churchyard of St. Nicholas on the north side.

Photo 2. Marble tombstone with the epitaph in three verses. Historical museum of Kiliya district.

Photo 3. The third verse, carved on the butt end of the plate.

Photo 4. Marble gravestone with an epitaph in four verses. Carved decoration of the horizontal surface. Historical museum of Kiliya district.

Photo 5. Marble tombstone with the inscription in four verses. Historical museum of Kiliya district.

Photo 6. Marble tombstone with the epitaph, dated to 1755. Located east of the church of St. Nicholas, in the garden.

Photo 7. Tombstone with the inscription, dated to 1653. Located east of the church of St. Nicholas, in the garden.

Photo 8. Marble tombstones in the environment of the church of St. Nicholas, used as doorstep stones.

20.12.2011

Др. Татевик Саргсян, Научно-исследовательский центр памятникоохранных исследований Автономной Республики Крым, ул. Гоголя, 14, 95011, г. Симферополь, Украина, e-mail: statevik@mail.ru

COMUNITATEA ARMENEASCĂ ŞI ARENDĂŞIA PROPRIETĂŢILOR FUNCIARE ÎN ŢARA MOLDOVEI (a doua jumătate a sec. XVIII - începutul sec. XIX)

Valentin Arapu

Formularea problemei. Fenomenul arendăşiei proprietăţilor funciare de către negustorii armeni în Ţara Moldovei are la bază un şir de factori de ordin economic, social şi juridic. Dezvoltarea relaţiilor precapitaliste prin înfiinţarea manufacturilor şi practicarea sistemului de arendăşie a păşunilor şi moşiilor veneau să ajusteze starea de lucruri existentă în Ţara Moldovei la transformările mult mai radicale din Vestul Europei. În epoca medievală proprietăţile funciare nu se vindeau străinilor, inclusiv armenilor stabiliţi în Ţara Moldovei. Dar această stare de lucruri se schimbă substanţial în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea - începutul sec. XIX, armenii în mare parte fiind asimilaţi de băştinaşi, apar adesea în calitatea de arendaşi de păşuni şi cumpărători de moşii. Arendăşia nu urmează a fi confundată cu „orânda", termen al epocii care desemna darea în arendă doar a cârciumilor.

Gradul de cercetare. În istoriografia română[1] au fost elaborate multiple lucrări privind rolul armenilor în cadrul dezvoltării relaţiilor de antreprenoriat, inclusiv prin arendarea proprietăţilor funciare, în special a terenurilor arabile şi a păşunilor. În acest context prezintă o valoare incontestabilă lucrarea dedicată activităţii economice a armenilor, ieşită sub auspiciile cercetătorului Vlad Bănăţeanu, promotorul şi tutorele cursurilor de armenologie şi orientalistică la Universitatea din Bucureşti, care a atras atenţia asupra rolului deosebit de important pe care l-au jucat coloniile armeneşti în economia Ţării Moldovei (Bănăţeanu 1938; Бэнэцяну 1962).

Distinsul savant român de origine armeană H. Dj. Siruni[2] a expus în succesiune cronologică istoria armenilor, inclusiv istoria armenilor stabiliţi în spaţiul românesc (Siruni 1940; Siruni 1935a; Siruni 1935b; Siruni 1936a; Siruni 1936b; Siruni 1936c), a analizat în profunzime contribuţia adusă de către armeni la dezvoltarea economiei Ţării Moldovei (Siruni 1944).

Dintre lucrările istoricilor români din trecut, o menţiune specială merită investigaţiile cercetătorilor I.N. Angelescu (Angelescu 1916), J.D. Condurachi (Condurachi 1918), Gh. Netta (Netta 1931), N. Iorga (Iorga 1913; Iorga 1921; Iorga 1925; Iorga 1992), N.A. Bogdan (Bogdan 1925), V. Doboş-Boca (Doboş-Boca 1938a; Doboş-Boca 1938b), V. Ciobanu (Ciobanu 1971), D. Dan (Dan 2010), I. Constantinescu (Constantinescu 1973), N.N. Constantinescu (Constantinescu 1992). Prin cercetările lor meticuloase, aceşti autori au adus o contribuţie importantă la analiza stării economice a Ţării Moldovei în perioada enunţată. Ţinem să remarcăm în mod special studiul dlui V. Tomuleţ, dedicat activităţii comerciale a armenilor din Basarabia în primele trei decenii ale secolului XIX (Tomuleţ 1997).

[1] Acest studiu a fost realizat graţie sprijinului acordat de către Institutul Cultural Român în cadrul programului „Burse pentru românii din jurul graniţelor" cu scopul efectuării unui stagiu de cercetare şi documentare la Bucureşti şi Iaşi (26.09.2012-26.12.2012) pentru a investiga tema: *Comunitatea armenilor din spaţiul românesc în cadrul raporturilor economice dintre Ţara Moldovei şi Polonia (sec. XV-XVIII).*

[2] Hagop Djololian Siruni, istoric, jurnalist, paleograf, arhivist, muzeograf, orientalist, poet şi traducător român de origine armeană. S-a născut în Adapazar, Turcia (19.04.1890), într-o familie modestă: tatăl Arakel era zugrav, iar mama Mariam lucra în familia unor turci înstăriţi din Constantinopol. În anul 1921 s-a stabilit în România, unde a cercetat şi elaborat numerose studii istorice, fiind ajutat şi tutelat de către Nicolae Iorga (Siruni 1936d; Munca 2008, 7-35). La 22 decembrie 1944, din ordinul lui L. Beria a fost arestat şi trimis în URSS, fiind învinuit de colaborare în timpul războiului cu persoane ostile puterii sovietice. A fost deţinut în patru închisori şi un lagăr siberian din cadrul GULAG-ului. Deşi vina sa nu a fost demonstrată în faţa instanţei de judecată, între anii 1946 şi 1955 a fost obligat să locuiască la Erevan, unde s-a bucurat de condiţii mult mai bune, deşi i-a fost îngrădit accesul la informaţie. În această perioadă a aflat şi despre motivul adevărat al arestării şi detenţiei sale, şi anume că într-un articol din ziarul săptămânal „Araz" şi-a permis să critice persoana lui L. Beria. În anul 1955 lui Siruni i s-a permis să se întoarcă în România. A cercetat minuţios documentele armeneşti şi turceşti legate de istoria românilor. H. Dj. Siruni a fondat şi condus *Societatea de Orientalistică din România* până în anul trecerii sale în nefiinţă (7.04.1973) (Munca 2008, 36-48).

În istoriografia sovietică problema arendăşiei proprieţilor funciare de către reprezentanţii comunităţii armeneşti în Ţara Moldovei a fost cercetată doar tangenţial într-un şir de lucrări dedicate raporturilor economice dintre Ţara Moldovei cu Polonia prin intermediul negustorilor armeni, stabiliţi în coloniile din Podolia. Postulatele istoriografiei sovietice erau axate pe aspectele economice şi sociale ale activităţii armenilor, asociaţi în bresle şi asociaţii negustoreşti.

Cercetătorii Dj.O. Galustian (Галустян 1981) şi V. Grigorian (Григорян 1980) au analizat rolul negustorilor armeni, stabiliţi în coloniile din Podolia, la dezvoltarea relaţiilor comerciale dintre Ţara Moldovei şi Polonia. Armenii stabiliţi în Podolia, s-au integrat perfect în sistemul economic existent, contribuind mult şi la perfecţionarea lui, inclusiv prin căpătarea de profituri în urma arendării unor proprietăţi funciare în Ţara Moldovei.

Un şir de cercetători au investigat raporturile economice dintre Ţara Moldovei şi teritoriile Rzeczpospolitei Polska, elucidând locul şi rolul negustorilor armeni în cadrul producţiei meşteşugăreşti şi al comercializării mărfurilor pe pieţele interne şi externe. Deseori, vitele crescute sau numai îngrăşate pe păşunile arendate în Ţara Moldovei, erau destinate nu numai comerţului propriu-zis, dar serveau şi drept materie primă pentru dezvoltarea unor meşteşuguri cum ar fi tăbăcăria, prepararea mezelurilor, fabricarea lumânărilor şi a săpunului. În acest context evidenţiem studiile istoricilor M.A. Melikian (Меликян 1957), S. T. Eremian (Еремян 1970), L.S. Hacikian (Хачикян 1954), M.O. Darbinian (Дарбинян 1964) şi B.V. Graboveţki (Грабовецкий 1965). Contribuţia acestor autori prezintă interes, mai ales graţie cercetării influenţei exercitate de către negustorii armeni în cadrul tranzacţiilor comerciale dintre cele două state, a rolului târgurilor şi oraşelor din Ţara Moldovei, antrenate în această activitate şi a genezei elementelor burgheze, inclusiv în baza practicării arendăşiei proprietăţilor funciare.

Stabilirea armenilor în Moldova. Părăsirea patriei de origine de către armeni şi pribegirea lor prin multiple state ale lumii în căutarea unui azil, constituie unul dintre aspectele esenţiale ale istoriei milenare a acestui popor. Atacaţi cu tenacitate de perşi şi turci, numeroşi locuitori ai Armeniei au fost nevoiţi să-şi părăsească patria de origine şi să emigreze în diferite ţări europene: Polonia, Italia, Ţara Moldovei, Olanda, Franţa (Меликян 1957, 21). Au fost atestate câteva valuri de emigrare masivă a armenilor din ţara lor de origine în secolele XI, XIV, XVII (Angelescu 1916, 62). După constatările lui H. Dj. Siruni, în anul 1060, armenii din oraşul Ani[3] şi împrejurimi au fost nevoiţi, din cauza invaziilor străine, să ia calea pribegiei, îndreptându-se spre Polonia şi Moldova (Siruni 1940, 4). Al doilea val de emigrare are loc în anul 1064, fiind cauzat de invazia armatei seleucizilor lui Alp-Arslan/Alpaslan şi devastarea vechii capitale Ani (Арутюнян 1964, 9-10; Брюсов 1940, 75). În anul 1239 teritoriul armean a fost pustiit de tătari şi „puţini [armeni] au putut să scape şi să fugă spre ţări îndepărtate" (Siruni 1940, 4). Aproximativ în anul 1313, în urma unui cutremur dezastruos, "o nouă caravană de armeni" emigrează în Moldova. Ultima emigrare a armenilor din Ani este menţionată în anul 1342, cauza principală fiind reocuparea capitalei de către perşi (Siruni 1940, 4). Este semnificativ şi faptul că primii refugiaţi din Ani, în marea lor majoritate erau reprezentanţi ai aristocraţiei, aducând cu ei „tot ce poporul armean avea mai select, fie ca moravuri, fie ca obiceiuri şi datini" şi „au format un nucleu ales" (Siruni 1940, 5; Siruni 1935a, 9). Armenii săraci şi ţăranii „au rămas lipiţi de glebă" pe când cei „cu dare de mână au plecat din ţara lor pentru a-şi salva viaţa, credinţa strămoşească şi averea" (Goilav 1909, 5). Având legături genetice în ţările Orientului, cunoscând tradiţiile, obiceiurile, limbile, subtilităţile diplomatice, armenii de cele mai multe ori îndeplineau rolul de călăuză la caravanele comerciale.

Conform aprecierii cercetătorului M.A. Melikian, emigraţia populaţiei armene din patria lor a fost un proces continuu, care a variat în intensitate în perioada secolelor XI-XVII. Diaspora armeană stabilită în colonii se completa cu armeni veniţi la câştig – „haribi" (Меликян 1957, 22), iar o parte dintre cei aflaţi de mai înainte reveneau în Armenia, formându-se astfel diaspora armeană care nu întrerupea legăturile cu patria de origine (Еремян 1970, 11).

În istoriografie au fost expuse mai multe opinii în ceea ce priveşte stabilirea cronologică a armenilor pe teritoriul Moldovei. În opinia lui H. Dj. Siruni armenii sunt atestaţi în spaţiul moldav de

[3] Oraşul Ani a fost reşedinţa dinastiei Bagratizilor (885-1045), în timpul căreia armenii au cunoscut o perioadă de înflorire a culturii, în special a literaturii şi arhitecturii.

prin secolul al XI-lea (Siruni 1944, 5-6). Pentru el este un lucru cert „că Armenii erau deja aşezaţi în Principat în mod compact înainte chiar de descălecare" (Siruni 1940, 5), stabilindu-se în cele şapte oraşe ale Moldovei – Suceava, Cetatea Albă, Galaţi, Vaslui, Iaşi, Botoşani şi Hotin (Siruni 1935a, 8). Autorul este convins că armenii veniţi pe teritoriul Moldovei erau originari din Ani – „locul de pornire a pribegilor" – o parte au venit prin Crimeea şi Polonia, iar ceilalţi „au venit pe mare, în Moldova şi bazinul danubian, spre a trece în Galiţia, Podolsk şi celelalte regiuni ale Poloniei" (Siruni 1935a, 8).

Cercetătorul Grigore Goilav afirma că în Cetatea Albă a descoperit o piatră de mormânt cu o inscripţie în limba armeană pe care o data cu anul 967 (Goilav 1912, 3). Profesorul Grigore M. Avakian pune la îndoială această datare atât de timpurie, considerând că stabilirea armenilor în Cetatea Albă trebuie raportată la finele secolului XIV, anume atunci ei au devenit un concurent serios pentru negustorii genovezi în bazinul Mării Negre (Avakian 1936, 75-80). Istoricul Gheorghe Bezviconi, descriind cimitirele armeneşti din Basarabia, constata că „biserica armenească şi mormintele din jurul" Cetăţii Albe „datează din secolul XIV" (Bezviconi 1941, 390). În opinia lui Valerian Doboş-Boca „armenii n-au venit în Moldova direct din Armenia, ci din Crimeea şi Polonia" (Doboş-Boca 1938a, [63]). O părere similară a fost expusă de către J.D. Condurachi, care afirma că armenii din Ţara Moldovei au venit din „oraşele Poloniei" (Condurachi 1918, 31). Nicolae Iorga considera că armenii „ameninţaţi cu măcelul, robia şi cele mai neomeneşti chinuri şi prigoniri fugiră în lume", poposind mai întâi în cetatea Caffa din Crimeea, apoi în Lemberg, de unde se coborâră în Moldova (Iorga 1992, 131).

A fost vehiculată mult şi informaţia despre primele atestări ale bisericilor armeneşti, a căror existenţă deja atesta şi prezenţa unor comunităţi ale armenilor în târguri sau în oraşe. Astfel, în anul 1350, în sursele epocii, este amintită biserica armeană din oraşul Botoşani (Siruni 1940, 10, 21; Бэнэцяну 1962, 174). Biserica armenească din Iaşi pare a fi construită în anul 1395. Pe o piatră de temelie care a aparţinut unei biserici mai vechi s-a păstrat următoarea inscripţie în limba armeană: „Cu mila lui Dumnezeu, prin stăruinţa părintelui Iacob, a hagiului Macar. E.K.R. 1395" (Bădărău, Caproşu 2007, 42). Această piatră se păstrează într-o nişă din transept şi probabil a fost descoperită în anul 1803, în timpul restaurării bisericii. Cercetătorii Dan Bădărău şi Ioan Caproşu au analizat în detalii data inscripţionată în piatră, încercând s-o ajusteze la era armeană (începe în anul 551 al calendarului gregorian) sau la cea bizantină, la calendarul iulian şi gregorian, ajungând în cele din urmă la concluzia că inscripţia a fost falsificată, cu atât mai mult cu cât „o piatră de temelie, care nu este aşezată pentru public, nu avea de altfel nici un motiv să se îndepărteze de calendarul armenesc". În acelaşi timp autorii nominalizaţi remarcă că „toate constatările conduc la convingerea că a existat în Iaşi o biserică armenească din timpurile cele mai vechi, probabil din secolul al XIV-lea", astfel „falsul din inscripţie a putut fi făcut cu scopul de a întări un adevăr, iar nu în intenţia de a credita o minciună" (Bădărău, Caproşu 2007, 43).

Domnul Ţării Moldovei Alexandru cel Bun, cunoscând pe cât sunt de prospere oraşele polone populate de un număr mai mare de armeni, a chemat în 1407 „negustori armeni din Polonia, oferindu-le diferite scutiri de impozite dacă se vor stabili în Suceava, Siret şi Cernăuţi", astfel s-au stabilit în Suceava în jur de 700 de familii armene (Bănăţeanu 1938, 18). După aprecierea lui H. Dj. Siruni, colonia „armeană din Crimeea era una din cele mai înfloritoare", armenii de aici au păstrat relaţii comerciale şi culturale cu armenii din Moldova. Atacurile tătarilor şi turcilor i-au forţat pe armenii din Crimeea să ia calea pribegiei, fiind primiţi din anul 1475 în Ţara Moldovei, unde s-au stabilit în Suceava, Iaşi, Botoşani, Focşani şi Roman (Siruni 1940, 6-7). În primele secole de stabilire a armenilor în Ţara Moldovei printre târgurile cele mai populate de armeni erau: Suceava, Hotin, Botoşani, Dorohoi, Vaslui, Galaţi, Iaşi, Cetatea Albă, Siret şi Roman. Armenii, ca „agenţi ai schimbului", jucau un rol important în viaţa economică a oraşelor din Moldova, oraşe care-şi păstrau „mereu fizionomia lor străină" (Zeletin 1997, 434). De fapt, armenii au suplinit golul creat în cadrul comerţului de tranzit cu Orientul după înlăturarea italienilor din această postură de către turcii osmani prin cucerirea Constantinopolului în 1453.

Comunitatea armenească. În Ţara Moldovei, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cele mai însemnate colonii armene existau în Botoşani, Roman, Iaşi, Hotin, Galaţi, Chişinău, Orhei,

Tighina, Ismail, Chilia, Akkerman şi în Focşanii din partea Moldovei (Bănăţeanu 1938, 29-30). De exemplu, în capitala Ţării Moldovei, în anul 1774 erau atestaţi 113 armeni capi de familie (Documente 1997, 128-129). Dispunem de unele date statistice referitor la numărul armenilor din Moldova în anul 1809. Astfel, în Iaşi locuiau 103 familii de armeni, în Roman –145, în Botoşani – 328, în Focşanii din partea Moldovei – 83, în Galaţi – 22, în Ocna 29, în Hotin – 16, în Chişinău – 113, în Orhei – 34, în Tighina – 6, în Chilia – 4, în Akkerman – 116, în Ismail – 32 (Popovici 1930, 295-296). În aprecierea lui Leonid C. Popovici, în Moldova şi Muntenia la acel moment locuiau peste 5.000 de armeni, iar majoritatea dintre ei locuiau în Moldova (Popovici 1930, 295). În Târgu Ocna, din cei 3.535 locuitori atestaţi documentar în anul 1774 (MEF 1975, 329-336), familiile de negustori armeni şi evrei constituiau în jur de 21% din populaţia oraşului (Stoica 1993, 131). Conform unei statistici din 1795 în Chişinău existau 6 dughene armeneşti, la Orhei – 4, la Teleneşti – 5 (Arapu 2004, 67). În *Condica Liuzilor* din anul 1803, în târgul Chişinău, sunt pomeniţi 133 birnici moldoveni, cu un bir anual de 880 lei şi 44 birnici armeni, cu birul anual de 660 lei (Iorga 1904b, 366-367).

În anul 1775 generalul Spleny, primul guvernator al Bucovinei, atestă în această provincie numai 58 de armeni, capi de familie (Doboş-Boca 1938a, 48, 72). În Siret, oraş care de la începutul secolului al XV-lea figura printre oraşele moldoveneşti, populate cu un număr mare de armeni (Siruni 1936b, 70), către anul 1787, tabloul etnic al locuitorilor era foarte pestriţ. Românii se estimau la 173 (62,91%) capi de familie, evreii – 36 (13,09%), rutenii – 27 (9,82%), germanii – 23 (8,36%), grecii – 7 (2,55%), armenii – 5 (1,82%), francezii – 2 (0,72%), polonezii – 1 (0,36%), lipovenii – 1 (0,36%) (Doboş-Boca 1938b, 26). În Ţara Moldovei numărul armenilor nu era foarte mare, dar ei jucau un rol economic important în oraşele care le oferiseră azil (Doboş-Boca 1938b, 26). În Bucovina, la mijlocul secolului XIX, erau atestaţi 2.400 de armeni, dintre care numai 475 se declarau catolici (Бабаян 1918, 145).

Armenii practicau în general un negoţ de tranzit, comercializând mărfuri orientale în ţările din centrul şi sud-estul Europei. Meseriaşii din coloniile armene se uneau în bresle numite „fraternităţi" sau „prasdava" (Хачикян 1954, 203), confecţionau în special obiecte de lux, spade, coifuri, buzdugane, zale de luptă, ţesături, sticlă, cărămizi, băuturi alcoolice, săpun, lumânări, salamuri etc. (Галустян 1981, 24). Asociaţiile negustorilor armeni activau în baza unor regulamente speciale, care erau confirmate de organele de autoconducere ale comunităţilor armene. În regulamente erau prevăzute obligaţiile fiecărui asociat, erau incluse clauze legate de decesul unui membru al corporaţiei. Armenii din Suceava organizau funeraliile răposaţilor indiferent de starea materială a celor din urmă, minorii erau obligaţi să sape groapa şi să asiste la întreaga procesiune. „Fraternităţile" armenilor din Polonia aveau „vistieriile" lor în care, pe lângă mijloacele băneşti propriu-zise, se păstra statutul şi actele de gestionare a breslei. Fiecare membru al breslei achita o cotizaţie anuală, bucurându-se în acelaşi timp de dreptul de a împrumuta bani de la „fraternitate" cu o dobândă anuală de 8%. Drept garanţie urmau a fi lăsate obiecte din aur, argint sau pietre scumpe, valoarea cărora depăşea de două ori suma împrumutată. Mijloacele băneşti ale asociaţiilor meşteşugăreşti erau destinate bisericilor, clerului şi pentru ajutorarea celor nevoiaşi. Membrii breslelor erau obligaţi să-şi viziteze „fraţii" bolnavi, să asiste cu lumânările proprii la slujbele religioase şi înmormântări (Doru 2009, 39).

Armenii din Suceava fabricau mezeluri, din carnea de vită şi oaie pregăteau cârnaţi „tari, uscaţi şi afumaţi, denumiţi „salami, sugiuc sau potcoave", afumau carnea de oaie şi vită, aceste produse numindu-se „bujeniţa sau pastramă". Din grăsimea vitelor înjunghiate în „salhanii", ştiau a face săpun şi lumânări, în această activitate fiind ajutaţi şi de femei" (Dan 2010, 82-83).

În coloniile armeneşti se concentrau, de regulă, meseriaşii şi negustorii, deoarece pământul era o proprietate a păturilor dominante locale şi, de obicei, nu se vindea străinilor, inclusiv armenilor. Un număr important al armenilor din colonii s-au apropiat de elementele burgheze locale, transformându-se treptat şi ei înşişi în burghezie. De altfel, armenii din Ţara Moldovei se românizează treptat pe parcursul secolelor XVII-XVIII (Angelescu 1916, 63).

În Hotin colonia armeană a fost fondată în secolele XIV-XV (Бэнэцяну 1962, 172). Armenii de aici în anul 1782 constituiau majoritatea populaţiei acestei localităţi (Дашкевич 1971, 174), păstrân-

du-şi şi apartenenţa la biserica armeano-gregoriană. În Movilău era atestată o comunitate numeroasă de armeni care-şi desfăşurau activitatea economică în Ţara Moldovei. Astfel, în lista parohiilor alcătuită de către episcopul Simeon Erevanţi la 1763, alături cu Hotinul este menţionat şi acest oraş, Movilău (Ереванци 1958, 115). După datele lui W. Pobóg Górski în anul 1776 la Movilău erau 1.167 de case, iar numărul locuitorilor ajungea la 12.000, armenii alcătuind aproape jumătate din populaţie (Pobóg Górski 1902, 209; Дашкевич 1971, 168). Cifrele menţionate sunt exagerate, deoarece în perioada dată se constată o diminuare a numărului armenilor din Galiţia şi Podolia. Cauzele acestui proces pot fi explicate prin următoarele considerente: acceptarea *uniei* religioase şi drept consecinţă creşterea numărului căsătoriilor mixte au grăbit procesul de asimilare a armenilor cu băştinaşii; încetarea afluxul populaţiei armeneşti din alte localităţi; mulţi armeni au refuzat să dea uitării credinţa strămoşilor, preferând să plece în coloniile din Ţara Moldovei şi Transilvania; abandonarea unor căi comerciale şi decăderea generală a comerţului i-au determinat pe unii dintre armeni să se stabilească în mediul rural şi să practice agricultura (Григорян 1980, 161). La mijlocul secolului XVIII colonia armenească din Movilău traversa o perioadă de înflorire, de prosperare economică. Cartierul armenesc se afla în partea centrală în apropiere de malul Nistrului şi de piaţă. Strada centrală purta numele de Armenească (Григорян 1980, 162). În anul 1784 revărsarea Nistrului a cauzat pagube enorme locuitorilor din Movilău, au fost distruse multe case, magazine şi depozite (Історія 1972, 415). Mulţi dintre negustori, inclusiv armeni, s-au ruinat fiind nevoiţi să plece în alte localităţi. Movilăul şi-a pierdut poziţia de odinioară din cauza conflictelor militare, a celui de-al doilea partaj teritorial al Rzeczpospolitei Polska, devenind în cele din urmă un oraş provincial în cadrul guberniei Podolia. Meşterii armeni specializaţi în fabricarea safianului sufereau pagube, deoarece scăzuse volumul tranzacţiilor comerciale, de altfel trecuse şi moda la încălţămintea confecţionată din safian de culoare roşie (Григорян 1980, 168). În opinia cercetătorului W. Marczyński armenii s-au ciocnit cu dificultăţi majore la trecerea mărfurilor prin punctele vamale nu numai din cauza necunoaşterii limbii ruse, dar şi a noilor tarife, „taxele percepute contribuiau la creşterea preţurilor mărfurilor, creând dificultăţi în ceea ce priveşte comercializarea lor" (Marczyński 1823, 21).

În secolul al XVIII - începutul sec. XIX armenii au avut de suferit mai mult de pe urma unor războaie. Astfel, după mărturiile lui Iona Ghedevanişvili, după cucerirea cetăţii Ismail de către Suvorov (1790), toţi armenii din localitate şi din Chilia au fost scoşi şi populaţi cu forţa în apropiere de Grigoriopol şi Dubăsari (Мачарадзе 1970, 452).

Arendăşia proprietăţilor funciare. Fenomenul arendăşiei în agricultură era caracteristic pentru majoritatea ţărilor care renunţau treptat la relaţiile feudale, acceptând metodele precapitaliste în dezvoltare. Arendarea terenurilor agricole permite în condiţiile unor investiţii modeste să asigure profituri substanţiale, care la rândul lor, aveau repercusiuni importante asupra dezvoltării altor ramuri ale economiei (Constantinescu 1973, 260). Fenomenul arendăşiei, nedepăşind faza precapitalistă, a contribuit totuşi la dezvoltarea relaţiilor marfă-bani, în special în perioada imediat următoare încheierii tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi (Constantinescu 1973, 260; Amăruţei 2006, 187). Devine răspândită şi practica arendării veniturilor de moşii. Astfel, la 7 mai 1790, Gheorghe Arman a primit dreptul la venitul unei moşii din ţinutul Vaslui pe timp de un an în schimbul sumei de 20 de lei[4].

Arendarea terenurilor agricole era favorizată de dezvoltarea „în societate a relaţiilor marfă-bani" (Constantinescu 1973, 259). Marii proprietari funciari erau dispuşi să dea în arendă terenurile deoarece primeau o sursă de venit sigură fără a-şi asuma anumite riscuri, alegând în continuare să îndeplinească slujbe politice sau administrative. Boierii nu se ocupau de administrarea moşiilor lor, preferând să le dea în arendă armenilor şi evreilor. Pe la 1782 Wenzel von Brognard, într-o manieră critică dar şi constructivă, constata că nu atât arendarea moşiilor era dăunătoare cât faptul că aceste pământuri erau lucrate nu de băştinaşii, dar „cu oameni aduşi din Ungaria şi cu ruşi" (Netta 1931, 99).

De asemenea majoritatea marilor stăpâni de moşii care locuiau în oraşe, în virtutea dregătoriilor pe cale le deţineau, îşi dădeau în arendă pământurile cu preferinţă unor negustori. Deşi arendaşul prin lege şi contractul încheiat îl substituia pe

[4] Arhivele Statului, Iaşi, doc., p. 431/27.

stăpân în relaţiile cu locuitorii, totuşi el, prin spiritul său de negustor şi întreprinzător, era interesat de creşterea producţiei de mărfuri. Arendaşii au devenit „un ferment în destrămarea relaţiilor feudale şi un vector de pătrundere a capitalismului în agricultură" (Istoria 2002, 161).

În aspect geografic, practica arendării, mai ales a păşunilor, apare în regiunile muntoase în legătură cu comerţul de vite. Deopotrivă cu arendaşii direcţi ai moşiilor, activau arendaşi intermediari între stăpânii de pământ şi producătorii direcţi, formând de la finele secolului al XVIII-lea „o categorie de sine stătătoare, premergătoare burgheziei" (Constantinescu 1973, 262). În aprecierea lui Constantin C. Giurescu, arendaşii au reprezentat agenţii capitalismului în Ţările Române (Giurescu 1973, 167).

Negustorii armeni se bucurau de dreptul de păşunare a vitelor şi cailor în Moldova, cu scopul de a le îngrăşa pentru comercializarea pe piaţă (История 1977, 396). Astfel, Sadok Barącz nota că „negustorii armeni din Movilău creşteau în stepele Basarabiei turme mari de oi şi vaci, apoi le tăiau şi exportau carnea în Europa de Nord. Pielea era prelucrată într-un mod special, vopsită în culori diferite şi vândută în Brody şi Lituania" (Barącz 1869, 162). Armenii mai strângeau „capre pentru săftieni", adică pentru obţinerea şi prelucrarea pieilor (Iorga 1904b, 349). Tehnologia de fabricare a pieilor de culoare roşie a constituit şi un monopol al armenilor, ei asigurau cu acest produs atât piaţă locală cât şi pieţele localităţilor din apropiere. La una dintre întreprinderile de confecţionare a safianului se prelucrau anual circa 15.000 de pielicele, iar calitatea produsului final nu ceda cu nimic faţă de cele străine (Григорян 1980, 163).

Comercializarea cailor avea la baza sa practicarea de către armeni a unei agriculturi sistematice. Arendau suprafeţe întinse de pământ şi organizau crescătorii de cai şi vite. Armenii preferau în special să crească cai de rasă pământeană care, în descrierea geografului armean Ingigian, erau „de culoare roşcată sau neagră-roşcată, de statură înaltă, frumoşi, renumiţi prin copitele lor frumoase, sprinteni şi ascultători, buni pentru călărie şi tracţiune" (Siruni 1944, 43). După relatările lui Wenzel von Brognard caii, în cea mai mare parte, erau crescuţi în câmpia dintre Prut şi Nistru, nu erau prea mari, dar în schimb erau foarte rezistenţi. Preţul unui cal comercializat oscila între 20 şi 30 de piaştri, iar al unei iepe împreună cu mânzul între 13 şi 20 de piaştri (Netta 1931, 101). Importanţa acestei îndeletniciri este confirmată şi de documentele vremii: astfel, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, este pomenit armeanul Baronţi, giambaş de cai. Practica de păşunare a cailor şi vitelor în stepele din Basarabia se va păstra şi după anexarea ţinutului la Imperiul Rusiei. Armenii supuşi austrieci şi cei din Moldova de peste Prut au plătit diferite sume pentru păşunatul vitelor cornute şi al cailor în Basarabia până la adoptarea tarifului vamal din 1822 (Tomuleţ 1997, 244).

În 1783, negustorii armeni care-şi ţineau la păşunat vitele în Moldova cu scopul îngrăşării şi vinderii lor mai departe, au adresat o plângere Curţii de la Viena în care menţionau că sunt stingheriţi la arendarea moşiilor, dându-se prioritate moldovenilor. Astfel întreaga activitate comercială a armenilor era pusă în pericol. Armenii mai înstăriţi din Bucovina, dintre care se remarcă fraţii Ioan şi Nicolae Capri, erau protejaţi atât în calitatea lor de supuşi austrieci de consulul austriac de la Iaşi, cât şi direct de Curtea de la Viena, unde aveau legături importante. Puterea economică a fraţilor Capri le-a permis să se bucure de o anumită trecere la Curtea imperială din Viena, influenţând şi anumite decizii referitoare la Bucovina. Într-o notă a Consiliului Aulic de Război, adresată lui Enzenberg (ianuarie, 1786) se menţiona că „la cererea fraţilor Capri, negustori din Suceava" provincia Bucovina a fost inclusă în cordonul vamal (Ceauşu, Emandi 1988, 78-80).

Un palatin din familia Mniszech menţiona că fratele său, fost ambasador între anii 1755-1756, a obţinut un firman de la Poartă în favoarea negustorilor armeni stabiliţi în Rzeczpospolita Polska, care fac de mai mult timp comerţ cu boi, cai şi alte animale, posedând herghelii şi cirezi în Ţara Moldovei (Mihordea 1937, 356). Un hrisov domnesc din 9 martie 1784, dictat de domnul Alexandru Mavrocordat pentru armenii supuşi austrieci, întăreşte toate privilegiile acordate lor până atunci şi mai adaugă altele noi, printre care dispoziţia prin care li se interzicea localnicilor să ceară armenilor chirii prea mari pentru păşunat sau să le facă neajunsuri (Hurmuzaki 1876, nr. CCLXII; Siruni 1939-1940, 40). Necesitatea unor asemenea restricţii a fost cauzată de faptul că unii proprietari de moşii dădeau în chirie păşuni negustorilor

armeni, apoi ridicau în mod unilateral plata pentru arendă, iar uneori în baza dreptului de *protimis* încălcau înţelegerea cu arendaşul, oferind păşunea altui negustor la un preţ mai avansat (Bănăţeanu 1938, 23). De asemenea, dreptul de judecată asupra armenilor îi revenea în exclusivitate domniei.

În urma unei solicitări a unui grup de armeni din Galiţia, în anul 1784, au primit învoirea să arendeze moşii în Ţara Moldovei pentru a crea aşanumitele „odăi" pentru creşterea vitelor. Către anul 1804 în principat existau deja 66 de „odăi", majoritatea fiind amplasate în judeţul Iaşi (Constantinescu 1992, 87). Într-un raport a lui Raichevich, din 24 martie 1784, adresat lui Kaunitz, se constata că arendaşii armeni galiţieni au exportat în Austria 5.000 boi (fiecare la un preţ de 25 florini[5], în total 125.000 florini), 6.000 vaci (fiecare la un preţ de 10 florini, în total 60.000 florini), 1.000 cai (fiecare la un preţ de 50 florini, în total 50.000 florini) (Bogdan 1925, 77). Pentru acest transport armenii plăteau *cornăritul* (5.000), *konniza*[6] (1.000), *dogana* (7.000) (Hurmuzaki 1922, 169). După informaţiile consulului Oeshsner din Iaşi, negustorii armeni mai plăteau 3.000 de florini pentru arenda pământului, în special a fâneţelor, 1.000 de florini alcătuia cornăritul numai asupra boilor, iar vama constituia 3% la toate vitele de export enumerate (Bogdan 1925, 77).

Înlesniri importante au primit şi negustorii armeni din Galiţia, implicit şi cei din Bucovina, care cumpărau cai, porci, vite şi albine din Moldova. Impozitele şi dările pe vite, aplicate armenilor, le erau avantajoase. Se bucurau de dreptul de a exporta fără taxe vamale caii pe care îi creşteau pe proprietăţile proprii.

Negustorii armeni au obţinut pe parcurs permisiuni de a arenda şi chiar de a cumpăra moşii. Astfel, la 1 august 1763, negustorul armean din Bootoşani Hagi Axinte a cumpărat de la postelnicul Vasile Sălion moşiile Călugăreni, Tăuteşti şi Simioneşti din ţinuturile Hîrlău şi Dorohoi cu 5.750 de lei[7].

Veniturile substanţiale care „proveneau mai ales din comerţul de vite şi de cereale" erau investite în arenda moşiilor şi păşunilor cu scopul de a asigura îndeletnicirea de bază – negoţul (Constantinescu 1973, 260). De asemenea, arendăşia era convenabilă proprietarilor care aveau moşii amplasate la depărtare mare, întâmpinând dificultăţi în ceea ce priveşte gestionarea lor eficientă. Armenii stabiliţi în localităţile limitrofe din afara ţării (Movilău, Raşcov etc.) arendau moşii şi păşuni pe malul opus al Nistrului.

În unele cazuri, armenii comiteau în acest sens înşelăciuni şi abuzuri. Un caz elocvent în această privinţă îl prezintă plângerea a doi ţărani din Câmpulung asupra negustorului armean din Suceava Ariton Pruncul (5 iunie 1787). Ţăranii „Ioniţă Diaconul şi Toader Diaconul au mers la Suceava, fiind beţi în crâşma lui Ariton Pruncul Arman, au semnat actul de vindere a moşiei lor iar banii primiţi i-au băut în crâşmă. N-au primit nici banii din plin" (Bălan 1929, 35). Domnul le-a făcut dreptate ţăranilor, ultimii obligându-se să-i întoarcă negustorului banii primiţi (Bălan 1929, 35).

Un alt conflict funciar i-a avut în centrul atenţiei pe armenii din Suceava şi mănăstirea Sfântul Ilie. Litigiul s-a axat în jurul unor "gropi de fânaţ din hotarul târgului" (Din tezaurul 1983, 373). Către anul 1779, după afirmaţiile mitropolitului Ţării Moldovei Gavriil, mănăstirea stăpânea timp de 54 de ani moşia Gropile, iar argumentele armenilor, precum că un oarecare armean Bogdan Danovici ar fi stăpânit un fânaţ din timpurile lui Ieremia Movilă, sunt absolut nejustificate deoarece "după vechiul obicei al ţării dreptatea mănăstirii se întăreşte de către pravile, a căror hotărâri nu strămută pe o stăpânire ce trece peste 30 de ani" (Din tezaurul 1983, 435). Din punct de vedere juridic dreptatea era de partea mănăstirii, deoarece din cele mai vechi timpuri „domnii Moldovei n-au dat armenilor moşii decât locuri de casă şi dugheană în târguri" (Din tezaurul 1983, 435).

În opinia cercetătorului H. Dj. Siruni, în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea armenii au fost „loviţi de concurenţa inegală a grecilor" şi s-a observat o oarecare decădere a comerţului armenesc (Siruni 1939-1940, 167-168). În această privinţă părerea lui H. Dj. Siruni a fost influenţată mult de B.P. Hasdeu care, într-un studiu dedicat armenilor din România, remarca printre altele

[5] În anul 1782 un cal costa între 20 şi 30 de piaştri (Murariu 1975, 134-140).
[6] Cuniţa plătită de negustorii armeni şi poloni, pentru vitele pe care le ţineau în Moldova, se numea „cuniţă leşească", respectiv şi dregătorii care o încasau se numeau cuniceri „de cuniţă leşească".
[7] Arhivele Statului, Iaşi, doc., p. 801, fila 143-143 verso.

următoarele: „Armenii au dominat comerţul românesc până pe la 1600: perioadă de glorie a Românismului. Grecii – 1600-1800, două secole de o gradată decadenţă” (Hasdeu 1870, 3). Totuşi, comunitatea armenească a manifestat spiritul său întreprinzător în continuare, elaborând unele proiecte de relansare a activităţii comerciale. Astfel, Berhard Bogdanowicz, Gregorie şi Ioan Nicorowitz (Nicorovici), armeni din Galiţia, au propus un program de refacere a vechiului negoţ între Galiţia şi Ţara Moldovei, având ca punct de lansare oraşul Sneatyn. Urmau a fi înfiinţate noi colonii armeneşti în Bucovina şi în spaţiul dintre Cernăuţi, Boian, Siret şi Suceava. Negustorul Gregorie Nicorowitz propunea să se construiască “prăvălii, depozite şi, după obiceiul oriental, şi băi”, şcoală şi o tipografie. Evreii urmau a fi admişi la două din cele cinci iarmaroace anuale cu condiţia efectuării comerţului cu mărunţişul. Dar acest proiect a fost stopat la curtea din Viena, Austria arătându-se incapabilă de acceptarea unor inovaţii de acest gen (Iorga 1925, 65). Gregorie Nicorowitz, în urma vizitei întreprinse în Bucovina (5 decembrie 1779), menţiona în raportul său că cel mai potrivit pentru un oraş comercial în eventualitatea întemeierii unei colonii armeneşti de negoţ este Suceava (Netta 1931, 60). Oraşul dispunea de magazii cu mărfuri, aici puteau fi comercializate cantităţi însemnate de făină, bere, rachiu şi vin moldovenesc. La cele cinci târguri anuale de vite urmau a fi comercializaţi caii şi vitele cu eventuala lor revindere în Silezia şi Transilvania.

Activitatea economică a armenilor a fost influenţată mult de conjunctura politică a epocii. Anexarea şi declararea Sucevei oraş comercial liber de către Iosif al II-lea în anul 1786 a sporit numărul armenilor care solicitau supuşenie austriacă. Mai mulţi negustori armeni din Botoşani şi Focşani au cerut autorizaţie de a se stabili în Bucovina. Enzenberg menţiona că „mulţi armeni înstăriţi din marele oraş comercial Botoşani” erau dispuşi să se mute în Suceava, sub protecţie austriacă, nădăjduind o mai multă siguranţă, protecţie şi justiţie. Aceşti armeni au primit dreptul de a cumpăra moşii, erau egalaţi în drepturi cu băştinaşii în activitatea comercială, se bucurau de înlesniri la construcţia locuinţelor, de libertatea importului din Ţara Moldovei, erau scutiţi timp de douăzeci de ani de serviciul militar. Privilegiile armenilor se încadrau perfect în politica austriacă de atragere şi naturalizare a negustorilor nemusulmani, supuşi turci „în cuprinsul împărăţiei, dar mai ales în provinciile mărginaşe şi de curând anexate” (Netta 1931, 59).

Concluzii. Astfel, aptitudinile de antreprenoriat ale armenilor le-au permis să dezvolte o largă activitate economică în Ţara Moldovei. Coloniile armeneşti au devenit centre de dezvoltare a meşteşugurilor şi comerţului, contribuind la dezvoltarea economică generală a principatului. Legăturile genetice cu ţările Orientului şi cunoaşterea limbilor orientale, le-au asigurat armenilor rolul de intermediari în cadrul comerţului internaţional. Comunitatea armenilor din Ţara Moldovei era bine organizată, bucurându-se de autoconducere şi de multiple drepturi şi privilegii acordate din partea domniei. Noile forme de organizare a procesului de producţie, cum era arendăşia proprietăţilor funciare, au fost practicate de către armeni pe o scară largă în virtutea atât a experienţei acumulate cât şi a legăturilor existente cu diaspora armeană din ţările limitrofe. Comunitatea armenilor din Ţara Moldovei a jucat un rol important la dezvoltarea comerţului, meseriilor şi antreprenoriatului, inclusiv prin arendăşia proprietăţilor funciare, contribuind astfel şi la constituirea păturii burgheziei naţionale.

Bibliografie

Amăriuţei 2006: M.-C. Amăriuţei, Vechi şi nou în Iaşii din vremea lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea). Observaţii preliminare. In: (Ed. L. Rădvan) Civilizaţia urbană din spaţiul românesc în secolele XVI-XVIII (Iaşi 2006), 179-202.

Angelescu 1916: I.N. Angelescu, Evoluţia economică a Ţărilor Româneşti, vol. I, Economia familiară şi agrară. Economia orăşenească (Bucureşti 1916).

Arapu 2004: V. Arapu, Contribuţia negustorilor armeni la evoluţia raporturilor economice dintre Ţara Moldovei şi Rzeczpospolita Polska în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. In: Pontes. Review of South-East European Studies, nr. 1 (Chişinău 2004), 64-70.

Avakian 1936: Gr.M. Avakian, Rectificări şi adăogiri: Cetatea Albă. In: ANI. Revistă de cultură armeană, anul I, vol. III, iulie (Bucureşti 1936), 76-80.

Barącz 1869: S. Barącz, Rys dziejów ormiańskich (Tarnopol 1869).

Bădărău, Caproşu 2007: D. Bădărău, I. Caproşu, Iaşii vechilor zidiri (Iaşi 2007).

Bălan 1929: T. Bălan, Noi documente Câmpulungenene (Cernăuţi 1929).

Bănăţeanu 1938: V. Bănăţeanu, Armenii în istoria şi în viaţa românească (Bucureşti 1938).

Bezviconi 1941: Gh. Bezviconi, Morminte armeneşti dintre Prut şi Nistru. In: ANI: Anuarul culturii armene (Bucureşti 1941), 389-393.

Bogdan 1925: N.A. Bogdan, Din trecutul comerţului moldovenesc şi mai ales a celui ieşean (Iaşi 1925).

Ceauşu, Emandi 1988: M.-Ş. Ceauşu şi E.I. Emandi, Aspecte din evoluţia economico-socială şi urbană a oraşului Suceava în anii 1774-1786 (I). In: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol", tom. XXV (Iaşi 1988), 75-96.

Ciobanu 1971: V. Ciobanu, Aspecte ale relaţiilor comerciale dintre Moldova şi Polonia în secolul al XVIII-lea. In: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol", tom. VIII (Iaşi 1971), 119-144.

Condurachi 1918: J.D. Condurachi, Câteva cuvinte asupra condiţiei juridice a străinilor în Moldova şi Ţara Românească până la Regulamentul Organic (Bucureşti 1918).

Constantinescu 1973: I. Constantinescu, Arendarea moşiilor în Moldova până la Regulamentul organic. In: Studii şi Materiale de Istorie Medie, vol. VI (Bucureşti 1973), 259-268.

Constantinescu 1992: N.N. Constantinescu, Acumularea primitivă a capitalului în România (Chişinău 1992).

Dan 2010: D. Dan, Armenii ortodocşi din Bucovina (Bucureşti 2010).

Din tezaurul 1983: Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente (1393-1849) (Bucureşti 1983).

Doboş-Boca 1938a: V. Doboş-Boca, Din trecutul Sucevei de altă dată (Cernăuţi 1938).

Doboş-Boca 1938b: V. Doboş-Boca, Târgoveţii Siretului din anul 1787 (Cernăuţi 1938).

Dobrogea 1938: Dobrogea şi Basarabia descrise de un geograf armean. In: ANI. Revistă de cultură armeană, anul II, vol. 3, martie (Bucureşti 1938), 73-75.

Documente 1997: Documente statistice privitoare la oraşul Iaşi. Editate de I. Caproşu şi M.-R. Ungureanu, vol. I, (1755-1820) (Iaşi 1997).

Doru 2009: I. Doru, Biserica şi comunitatea armenească din Roman (Bucureşti 2009).

Giurescu 1973: C.C. Giurescu, Contribuţiuni la istoria ştiinţei şi tehnicii româneşti în secolele XV - începutul secolului XIX (Bucureşti 1973).

Goilav 1909: Gr. Goilav, Armenii ca întemeietori de oraşe în partea de răsărit a Europei. Extras din Revista de Istorie, Arheologie şi Filologie. Volumul X, Fasciculul pe trimestrul II (Bucureşti 1909).

Goilav 1912: Gr. Goilav, Bisericile Armene de prin ţările române (Bucureşti 1912).

Hasdeu 1870: B.P. Hasdeu, Armenii în România. In: Columna lui Traian, anul 1, nr. 30, 27 iunie (Bucureşti 1870), 3

Hurmuzaki 1876: Documente privitoare la istoria românilor. Culese de Eu. Hurmuzaki. Vol. VII: 1750-1818 (Bucureşti 1876).

Hurmuzaki 1922: Documente privitoare la istoria românilor. Culese de Eu. Hurmuzaki. Vol. XIX, partea 1: Corespondenţa diplomatică şi rapoartele consulare austriece: 1782-1797. Publicate după copiile Academiei Române de I.I. Nistor (Bucureşti 1922).

Iorga 1904a: N. Iorga, Documentele familiei Callimachi, vol. II (Bucureşti 1904).

Iorga 1904b: N. Iorga, Studii şi documente cu privire la istoria românilor, vol. VI (Bucureşti 1904).

Iorga 1913: N. Iorga, Armeniens et Roumains. Une parallele historique. In: Bulletine de la Section Historique. Academie Roumaine, I, nr. 4 (Bucureşti 1913), 189-234.

Iorga 1921: N. Iorga, Relations entre la nation roumaine et la nation polonaise. In: Académie Roumaine. Bulletin de la section historique. Nos. 1-2. Neuvième annés. Janvier-Juin (Bucarest 1921).

Iorga 1925: N. Iorga, Istoria comerţului. Epoca mai nouă (Bucureşti 1925).

Iorga 1992: N. Iorga, Istoria românilor în chipuri şi icoane (Bucureşti 1992).

Istoria 2002: Istoria românilor, vol. VI. Românii între Europa clasică şi Europa luminilor (1711-1821) (Bucureşti 2002).

Marczyński 1823: W. Marczyński, Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej z rycinami i mapami, t. 3 (Wilno 1823).

Mihordea 1937: V. Mihordea, Raporturile lui Ioan-Vodă Callimachi cu Polonii (1758-1761). In: Revista Istorică, anul al XXIII-lea, octombrie-decembrie, nr. 10-12 (Vălenii de Munte 1937), 353-371.

MEF 1975: Moldova în epoca feudalismului, vol. VII. Recensămintele populaţiei Moldovei din anii 1772-1773 şi 1774, partea a II-a (Chişinău 1975).

Munca 2008: Munca unui savant armean în România: Hagop Djololian Siruni. Cu o prefaţă de V. Arachelian (Bucureşti 2008).

Murariu 1975: I. Murariu, Preţurile la care se vindeau unele mărfuri în Moldova la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea. In: Carpica. Muzeul judeţean de istorie „Iulian Antonescu", vol. VII (Bacău 1975), 123-148.

Netta 1931: Gh. Netta, Expansiunea economică a Austriei şi explorările ei orientale (Bucureşti 1931).

Pobóg Górski 1902: W. Pobóg Górski, Powiat Mohylowski w gubernii Podolskiej (Kraków 1902).

Popovici 1930: L.C. Popovici, O statistică a Armenilor din Ţerile Române la 1809. In: Arhivele Basarabiei. Revistă de istorie şi geografie a Moldovei dintre Prut şi Nistru. Sub conducerea d-lor T.G. Bulat şi C.N. Tomescu (Chişinău 1930), 295-296.

Przezdziecki 1841: A. Przezdziecki, Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów, t. I. (Wilno 1841).

Siruni 1935a: H. Dj. Siruni, „ANI" – Titlul Revistei. In: ANI. Revistă de cultură armeană, anul I, vol. I, decembrie (Bucureşti 1935), 2-9.

Siruni 1935b: H. Dj. Siruni, Cronica Armenilor din ţările române. Partea I (sec. X-XIII). In: ANI. Revistă de cultură armeană, anul I, vol. I, decembrie (Bucureşti 1935), 68-73.

Siruni 1936a: H. Dj. Siruni, Cronica Armenilor din ţările române. Partea II. In: ANI. Revistă de cultură armeană, anul I, vol. II, aprilie (Bucureşti 1936), 65-74.

Siruni 1936b: H. Dj. Siruni, Cronica Armenilor din ţările române. Partea a III-a (1401-1450). In: ANI. Revistă de cultură armeană, anul I, vol. III, iulie (Bucureşti 1936), 69-75.

Siruni 1936c: H. Dj. Siruni, Cronica Armenilor din ţările române. Partea a IV-a (1451-1500). In: ANI. Revistă de cultură armeană, anul I, vol. IV, noiembrie (Bucureşti 1936), 60-63.

Siruni 1936d: H. Dj. Siruni, N. Iorga şi studiile armeneşti. In: ANI. Revistă de cultură armeană, anul I, vol. IV (Bucureşti 1936), 82-88.

Siruni 1940: H. Dj. Siruni, Armenii în România (Cu prilejul unui centenar) (Bucureşti 1940).

Siruni 1944: H. Dj. Siruni, Armenii în viaţa economică a ţărilor române (Bucureşti 1944).

Słownik 1882: Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innich krajów słowiańskich, t. III. (Warszawa 1882).

Słownik 1888: Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innich krajów słowiańskich, t. IX. (Warszawa 1888).

Stoica 1993: C. Stoica, Dezvoltarea economico-socială a oraşului Tîrgu Ocna în epoca modernă. In: Carpica. Muzeul judeţean de istorie „Iulian Antonescu", vol. XXIV (Bacău 1993).

Tomuleţ 1997: V. Tomuleţ, Activitatea comercială a negustorilor armeni în Basarabia în prima treime a sec. XIX. Tyragetia IV-V, 1997, 239-250.

Zeletin 1997: Ş. Zeletin, Burghezia română. Neoliberalismul. Ediţie alcătuită de Cristian Preda (Iaşi 1997).

Арутюнян 1964: В. Арутюнян, Город Ани (Ереван 1964).

Бабаян 1918: Л. Бабаян, Армяне в Молдавии и Буковине (на армянском языке) (Тифлис 1918).

Брюсов 1940: В. Брюсов, Летопись исторических судеб армянского народа (Ереван 1940).

Бэнэцяну 1962: В. Бэнэцяну, Армянские колонии на территории Румынии по данным румынской топонимии. В: Историко-филологический журнал, №1 (Ереван 1962), 171-191.

Галустян 1981: Дж.О. Галустян, Культурная жизнь армянских колоний средневековой Польши (Ереван 1981).

Грабовецкий 1965: Б.В. Грабовецкий, Армянская колония в Снятине. В сб.: Исторические связи и дружба украинского и армянского народов (Киев 1965), 140-144.

Григорян 1980: В.Р. Григорян, История армянских колоний Украины и Польши (Армяне в Подолии) (Ереван 1980).

Дарбинян 1961: М.О. Дарбинян, Путевые заметки Симеона Лехаци. В сб.: Исторические связи и дружба украинского и армянского народов, вып. 1 (Ереван 1961), 229-236.

Дарбинян 1964: М.О. Дарбинян, Симеон Лехаци о странах Юго-Восточной Европы. В сб.: Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы (Москва 1964), 253-275.

Дашкевич 1971: Я.Р. Дашкевич, Розеселення вірменів на Україні в XI-XVIII ст. В сб.: Український історико-географічний збірник, вип. I (Київ 1971), 150-181.

Ереванци 1958: С. Ереванци, Джамбр, памятная книга, зерцало и сборник всех обстоятельств святого престола Эчмиадзина и окрестных монастырей, перевод С.С. Малхасянца (Москва 1958).

Еремян 1970: С.Т. Еремян, Армения и армянское купечество и развитие торговли между Европой и Азией до XIX в. В сб.: V Международный конгресс экономической истории, Ленинград, 10-14 августа, 1970 (Москва 1970).

История 1977: История народного хозяйства Молдавской ССР (с древнейших времён до 1812 г.) (Кишинёв 1977).

Історія 1972: Історія міст і сіл Укр. РСР, Вінницька область (Київ 1972).

Крипякевич 1961: И.П. Крипякевич, Садок Баронч – историк армян бывшей Галиции. В сб.: Исторические связи и дружба украинского и армянского народов, вып. 1 (Ереван 1961), 38-47.

Мачарадзе 1970: В. Мачарадзе, Грузинский путешественник XVIII века Иона Гедеванишвили о Молдове и Валахии. В: Revue des études sud-est européennes, tome XVIII, nr. 3 (Bucarest 1970), 434-459.

Меликян 1957: М.А. Меликян, К вопросу о формировании армянской нации и её социалистического преобразования (Ереван 1957).

Хачикян 1954: Л.С. Хачикян, Армянские колонии на Украине в XVI-XVII вв. В сб.: Великая дружба. Сборник посвящённый 300-летию Воссоединения Украины с Россией (Ереван 1954), 193-224.

The Armenian community and land lease in Moldova (second half of the 18th - early 19th centuries)

Abstract

Oppressed by the Persians and Turks, many Armenians were forced to leave their homeland and immigrate to different European countries: Poland, Italy, Moldova, Holland, and France. Armenian colonies in Moldova were important centers even before the founding of the principality. They enjoyed internal autonomy and had special privileges from the Moldavian rulers.

In the Principality of Moldova of the second half of the 18th - early 19th centuries, the Armenian colonies existed in the cities of Botoşani, Roman, Iaşi, Galaţi, Hotin, Chişinău, Orhei, Tighina, Ismail, Chilia, Akkerman, and Focşani.

Since the land was the property of the local social elite and as a rule was not sold to foreigners, including the Armenians, the main occupations in the Armenian colonies were trade and crafts. The ethnic Armenians rented lands for breeding horses and cattle. In the Prut-Dniester region they bred mainly horses. The Moldavian rulers granted the Armenian merchants with many privileges for the substantial incomes to the state treasury. Local Armenians were exempted from customs duties when exported horses grown on their own pastures. Along with the lease, the Armenian merchants eventually have obtained the right to buy estates.

The Armenian community played an important role in the Moldavian economics, contributing to the development of the entrepreneurship and capitalist relations. Later, the Armenians were mainly assimilated by the local population, thus participating in the process of national bourgeoisie creation.

Армянская община и аренда земельной собственности в Молдавском княжестве (вторая половина XVIII - начало XIX вв.)

Резюме

Притесняемые персами и турками, армяне были вынуждены покинуть свою историческую родину и в большом количестве иммигрировать в ряд европейских стран: в Польшу, Молдову, Валахию, Голландию, Францию. Армянские колонии в Молдове являлись значимыми центрами ещё до основания княжества. Они пользовались внутренней автономией и имели особые привилегии от молдавских господарей.

В Молдавском княжестве второй половины XVIII - начала XIX веков армянские колонии существовали в городах Ботошань, Роман, Яссы, Галац, Хотин, Кишинэу, Орхей, Тигина, Измаил, Килия, Аккерман, Фокшань.

Ввиду того, что земля находилась исключительно в собственности местной элиты и, как правило, не продавалась чужеземцам, в том числе и армянам, в армянских колониях основными занятиями являлись торговля и ремесло. Была широко распространена практика аренды земли этническими армянами с целью разведения лошадей и крупного рогатого скота. Лошадей разводили в основном в Пруто-Днестровском регионе. Довольно часто молдавские господари предоставляли местным купцам армянского происхождения всякого рода привилегии. Такая практика объяснялась большими доходами, которые получала господарская казна. Местные армяне были освобождены от таможенных пошлин при экспорте лошадей, выращенных на собственных пастбищах. Наряду с арендой, армянские купцы добились со временем и права собственности на поместья.

Армянская община сыграла весомую роль в экономике Молдавского княжества, способствуя также генезису предпринимательских и капиталистических отношений. В дальнейшем большая часть армян была ассимилирована местным населением, участвуя таким образом в становлении социальной прослойки национальной буржуазии.

01.03.2012

Valentin Arapu, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: valarapu@gmail.com

ISPRAVNICI ALOGENI ÎN PRIMII ANI DUPĂ ANEXAREA BASARABIEI

Dinu Poştarencu

La 28 septembrie 1812, Scarlat Sturza se afla încă la Iaşi[1]. De aici, în următoarele zile, vine la Chişinău şi începe să dirijeze activităţile administrative ale provinciei româneşti anexate de la data de 2 octombrie 1812, precum va specifica în raportul său din 19 mai 1813 adresat împăratului Rusiei[2].

În prima zi de guvernare a Basarabiei, Sturza a operat remanieri în cadrul isprăvniciilor, numind în posturile de ispravnic următoarele persoane: Teodor Krupenski în ţinutul Orhei, Iordache Donici în ţinutul Soroca, medelnicerul Constantin Negre şi stolnicul Manolache Vârnav în ţinutul Hotin, stolnicul Matei Râşcanu şi Ioniţă Iamandi în ţinutul Iaşi, medelnicerul Constantin Carp în ţinutul Hotărniceni, serdarul Vasilache şi Anton Satovski în ţinutul Bender, slugerul Iordache Tudor în ţinutul Tomarova[3]. Printre ispravnicii desemnaţi s-a numărat şi un alogen, A. Satovski, căruia i-a fost acordat acest post la recomandarea amiralului P.V. Ciceagov. Prin adresa din 22 octombrie 1812, Sturza i-a comunicat comandantului cetăţii Bender că, în conformitate cu voinţa amiralului Ciceagov, l-a numit în funcţia de ispravnic al ţinutului Bender pe funcţionarul de clasa a XII-a Anton Satovski[4], care, la 26 octombrie, i-a raportat guvernatorului civil al Basarabiei că a sosit la Bender şi a preluat funcţia[5].

Numărul de ispravnici din fiecare ţinut a fost stabilit prin statutul de funcţii al isprăvniciilor, aprobat în martie 1813, cu următoarea structură: în ţinuturile Hotin, Soroca, Iaşi, Orhei şi Bender – câte doi ispravnici, iar în ţinuturile Hotărniceni, Codru, Greceni şi Tomarova – câte unul[6].

Nu peste mult timp, între ispravnicii ţinutului Bender, serdarul Vasilache şi Satovski, s-au iscat disensiuni. La 29 ianuarie 1813, Scarlat Sturza i-a comunicat funcţionarului din statele sale Marcenko: „Ispravnicilor ţinutului Bender, funcţionarului de clasa a XII-a Satovski şi serdarului Vasilache, le-am dat misiunea să cerceteze plângerea a 16 evrei din oraşul Bender asupra polităistrului acestui oraş, care, chipurile, i-a ofensat. Serdarul Vasilache a refuzat să efectueze cercetări, motivând că nu cunoaşte legile ruse”[7]. Scutindu-l pe serdarul Vasilache de această sarcină, guvernatorul civil a pus-o în seama lui Marcenko.

Prin raportul din 28 aprilie 1813, expediat lui Sturza din oraşul Bender, Satovski a relatat: „De la 22 aprilie, fără să ştiu de ce, tovarăşul meu nu vrea să semneze actele redactate în ruseşte, din care motiv, până la soluţionarea problemei de către D-voastră, rapoartele vor fi trimise în limba rusă, semnate numai de mine”[8].

Admonestarea ispravnicului Panait Catargi. Deoarece în cadrul administraţiei de la Chişinău, condusă de Harting, activau mulţi funcţionari ruşi, iar angajaţi ai isprăvniciilor erau doar funcţionari români, cu unele excepţii (bunăoară, ispravnicul Satovski), s-au iscat disensiuni în ceea ce priveşte limba în care erau scrise actele oficiale. Un asemenea caz s-a produs în prima fază a guvernării lui Harting. La 24 octombrie 1813, acest general de obârşie olandeză, militant al şovinismului rus, l-a admonestat pe ispravnicul ţinutului Greceni, Panait Catargi, din următorul motiv: „Departamentul I m-a informat că Dumneavoastră aţi înapoiat Departamentului patru decrete trimise spre executare din cauza că nu cunoaşteţi limba rusă şi nu aveţi nici traducător, nici pisar rus. Deşi pentru această desconsiderare a dispoziţiilor date de conducere trebuie să fiţi supus, conform legii, unei amenzi, eu, însă, dorind iniţial să vă avertizez în privinţa acestei fapte, vă

[1] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 10, f. 8v.
[2] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 65, f. 51.
[3] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 17.
[4] Anterior A.I. Satovski a activat în cadrul Poliţiei judeţului Tiraspol, apoi în Comisia de provizii, de unde, în 1808, a fost transferat în cancelaria militară de campanie a feldmareşalului Prozorovski (ANRM, F. 2, inv. 2, d. 12, f. 71v).
[5] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 1-2.
[6] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 4.
[7] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 80, f. 127-128.
[8] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 232.

aplic o mustrare aspră şi vă poruncesc să depuneţi toată străduinţa pentru a respecta ordinele autorităţilor. Să exercitaţi permanent funcţia, în caz contrar, după cele întâmplate, veţi fi neapărat supus amenzii. Totodată, vă atrag atenţia că, la fel ca şi ceilalţi ispravnici, trebuie să aveţi traducător sau pisar rus”[9].

I.M. Harting obiectând Departamentului al II-lea. La 17 iunie 1813, generalul Harting a cerut explicaţii Departamentului al II-lea în legătură cu următorul caz, pe care l-a interpretat de pe poziţii şovine: „În privinţa ordinului dat de mine privind repararea podurilor de peste lacurile Catlabug şi Chitai, ispravnicul ţinutului Bender, Satovski, mă informează că Departamentul al II-lea i-a transmis acest ordin adjunctului său, ispravnicului moldovean, serdarul Vasilache, care, fără să-i comunice conţinutul ordinului, l-a executat de unul singur”. Indignat din motivul că a fost neglijat funcţionarul rus, care, cu aere de stăpânitor, l-a coborât pe demnitarul moldovean, sub aspect ierarhic, pe o treaptă inferioară decât a sa, Harting a cerut departamentului să-i raporteze imediat „din ce cauză porunca cu privire la reparaţia podurilor i-a fost dată doar serdarului Vasilache, din moment ce el este adjunctul lui Satovski. Ei trebuie să se informeze reciproc pentru a rezolva în comun problemele, ambii fiind în egală măsură responsabili de ordinea din ţinut”[10].

Aducându-i la cunoştinţă lui Harting, la 9 noiembrie 1813, că, în conformitate cu obiceiul local, după expirarea unui an, sunt permutaţi funcţionarii isprăvniciilor, consilierul Departamentului al II-lea, Matei Krupenski, i-a propus pe următorii boieri să preia, la 15 noiembrie, funcţia de ispravnic: în ţinutul Soroca – Panait Catargi, în locul lui Iordache Donici, şi Manolache Vârnav, în locul lui Dimitrache Donici; în ţinutul Hotin – serdarul Vasilache, în locul lui Manolache Vârnav; în ţinutul Iaşi – Ştefan Râşcanu, în locul lui Ioniţă Iamandi; în ţinutul Hotărniceni – Ioniţă Iamandi, în locul lui Constantin Rusu; în ţinutul Greceni – Ioan Cantacuzino, în locul lui Panait Catargi; în ţinutul Bender – Constantin Bodescu, în locul serdarului Vasilache[11]. Harting aprobă această listă la 11 noiembrie 1813[12].

Remarcăm că obiceiul local nu a fost aplicat şi în privinţa lui Satovski, căruia la fel îi expirase anul de aflare în postul de ispravnic al ţinutului Bender. Mai mult decât atât, postul de vechil din ţinutul Bender îl deţinea, din ianuarie 1813, V.I. Satovski, fratele ispravnicului[13].

Întrucât C. Bodescu nu a acceptat postul ce i s-a propus, la 2 decembrie 1813, în locul lui a fost trimis să exercite temporar funcţia de ispravnic al ţinutului Bender clucerul Apostolache Burda[14], care a ocupat acest post până în luna iulie 1814. În raportul din 7 iulie 1814 al Departamentului al II-lea, semnat de consilierul acestui departament, spătarul Iordache Bucşănescu, şi prezentat lui Harting, se menţionează referitor la înlocuirea lui A. Burda: „Deoarece expiră termenul obişnuit de exercitare a funcţiei de ispravnic al ţinutului Bender de către clucerul Apostolache Burda, în locul lui să fie numit sulgerul Iordache Sala”[15]. Harting a încuviinţat propunerea.

În realitate, deşi fusese instalat temporar, „termenul obişnuit” de un an nu expirase pentru clucerul A. Burda. Pe de altă parte, după cum relevăm încă o dată, Departamentul al II-lea iarăşi nu a ţinut cont de expirarea „termenului obişnuit” de exercitare a funcţiei de ispravnic al ţinutului Bender de către Satovski. Evident, intenţionat. Şi, bănuim, din ordinul lui Harting, care ştia prea bine că în cazul lui Satovski nu se respectă legea locală. Chiar în proiectul de organizare a administraţiei civile a Basarabiei, întocmit în februarie 1814 din ordinul lui Harting, este specificat în această privinţă: „ispravnicii sunt schimbaţi anual după obiceiul moldovenesc” (Записки 1868, 121).

Ca şi în cazul cu serdarul Vasilache, între Satovski şi sulgerul Sala s-au iscat neînţelegeri. Prin adresa din 25 mai 1815, Departamentul al II-lea l-a înştiinţat pe Harting despre următoarele: „În cadrul acestui guvern a fost audiat raportul din 3 mai al ispravnicului ţinutului Bender, Satovski, în care se spune: tovarăşul său, sulgerul Iordache Sala, i-a declarat în mod serios că el, după rang, este mai mare decât Satovski. Necunoscând la ce clasă (a ierarhiei ruse - *D.P.*) poate fi atribuit sulgerul în raport cu ofiţerul rus, Satovski cere o asemenea informaţie de la guvern”[16]. Având în vedere conotaţia politică a conflictului apărut între aceşti doi

[9] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 3, f. 319.
[10] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 80, f. 1090v-1091.
[11] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 25-26.
[12] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 27.
[13] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 12.
[14] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 31.
[15] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 129.
[16] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 241.

ispravnici, departamentul a decis: circumstanţele în cauză să fie prezentate spre examinare lui Harting. Acesta a înclinat balanţa în favoarea lui Satovski: „Întrucât ispravnicul ţinutului Bender are rang rusesc, fiind de clasa a X-a (corespundea gradului militar de ştab-căpitan - *D.P.*), atunci el trebuie să deţină superioritatea în raport cu ispravnicul moldovean”[17].

A. Satovski ocupa postul de ispravnic al ţinutului Bender şi la 31 iulie 1816[18].

Ispravnici ruşi. Pe parcursul guvernării sale, Harting a tins să instaleze ruşi în isprăvnicii.

Prin raportul din 12 ianuarie 1814, Departamentul al II-lea i-a comunicat lui Harting că a executat ordinul de a-l transfera pe A. Satovski din postul de ispravnic al ţinutului Bender în cel de ispravnic al ţinutului Tomarova, în locul sulgerului Iordache Tudor, iar în calitate de ispravnic al ţinutului Bender l-a numit pe locotenent-colonelul în retragere Makarov[19]. Curând, însă, la 23 ianuarie, Harting l-a înştiinţat pe Satovski că îl lasă în postul de ispravnic al ţinutului Bender, iar pe Makarov l-a numit ispravnic al ţinutului Tomarova[20].

Pe data de 27 februarie 1814, principele A.B. Kurakin, care îşi avea sediul în oraşul Tulcin, i-a expediat lui Hartihg următoarea dispoziţie: „Comitetul de Curăţare din Basarabia[21], căruia i-am poruncit să inspecteze cordoanele instituite la hotarul Basarabiei cu posesiunile turceşti, mi-a raportat că vigilenţa a fost remarcată numai la ispravnicii desemnaţi din rândul funcţionarilor ruşi. Moldovenii, însă, având rude în posesiunile turceşti, urmăresc doar interese personale, fiind indiferenţi cu totul faţă de exercitarea dispoziţiilor date de şefi de a contracara pătrunderea molimei în Basarabia. De aceea, rog Excelenţa Voastră ca în posturile de ispravnic ale ţinuturilor care se învecinează cu posesiunile turceşti să fie numiţi dintre funcţionarii de încredere ruşi, iar moldovenii în nici un caz să nu mai ocupe aceste funcţii în ţinuturile de frontieră. Despre această dispoziţie a mea i-am adus la cunoştinţă Majestăţii Sale Imperiale”[22]. Iar Harting, la rândul său, a transmis-o spre executare, la 8 martie, Departamentului al II-lea[23].

„În virtutea dispoziţiei principelui Aleksei Borisovici Kurakin, cunoscută deja departamentului”, se menţionează în ordinul din 9 martie 1814 dat de Harting Departamentului al II-lea, au fost operate două remanieri în cadrul isprăvniciilor: consilierul titular Ţivinski, funcţionar în Cancelaria Guvernatorului Civil al Basarabiei, a fost numit în calitate de ispravnic al ţinutului Iaşi[24], în locul slugerului Ciuhureanu, iar secretarul gubernial Andrei Nepeipivo, care, aflat la Chişinău, nu deţinea nici un post, – în calitate de ispravnic al ţinutului Codru, în locul serdarului Pavel Măcărescu[25]. Printr-un alt ordin, emis tot la 9 martie 1814, Harting l-a înlocuit pe ispravnicul ţinutului Greceni, Ioan Cantacuzino, cu funcţionarul rus Ivan Marcenko, motivând astfel: „Funcţia de ispravnic al ţinutului Greceni implică multe obligaţii foarte dificile ce ţin de transportarea proviziilor ale statului, livrarea lemnelor sau a stufului în Ismail şi satisfacerea altor cerinţe, înaintate de către unităţile militare, obligaţii care cu mult mai bine le poate executa un funcţionar rus, cu experienţă”[26].

La 5 aprilie 1814, Kurakin i-a comunicat suplimentar lui Harting în privinţa dispoziţiei sale de a numi ruşi în fruntea isprăvniciilor: „În ţinuturile de frontieră în care, potrivit dispoziţiei mele, D-voastră aţi numit funcţionari ruşi ca ispravnici, nu trebuie să fie îndepărtaţi boierii moldoveni şi moşierii locali de la participarea la administrarea civilă internă în cadrul ţinuturilor, conform obiceiurilor moldoveneşti, după cum este prevăzut în dispoziţiile amiralului Ciceagov cu privire la constituirea regiunii Basarabia, confirmate de împărat”[27].

Acordându-li-se atribuţia de ispravnic, funcţionarii ruşi au solicitat să dispună de pisari ruşi. La 8 martie 1814, ispravnicul ţinutului Tomarova, Makarov, care îşi avea sediul în târgul Reni, i-a comunicat lui Harting că nu reuşeşte să facă faţă tuturor sarcinilor, în situaţia când isprăvnicia, purtând o corespondenţă intensă, avea în state

[17] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 242.
[18] ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, f. 55v.
[19] ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, f. 57.
[20] ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, f. 61.
[21] În ruseşte: Бессарабский Очистительный Комитет.
[22] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 85.
[23] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 86.
[24] La 21 martie 1814, Ţivinski i-a raportat lui Harting că el a sosit în târgul Făleşti pe data de 20 martie şi a intrat în exerciţiul funcţiunii (ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 100).
[25] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 87.
[26] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 84.
[27] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 231.

un sameş, care executa lucrările de secretariat în limba română. Din această cauză, sublinia el, este stringentă nevoie de un pisar rus[28]. Dând curs solicitării lui Makarov, Harting imediat a dispus Departamentului al II-lea să stabilească salariu pentru un pisar rus în acest ţinut[29].

Rugămintea de a-i pune la dispoziţie un pisar rus i-a adresat-o lui Harting, la 7 mai 1814, şi ispravnicul ţinutului Greceni, Marcenko, a cărui reşedinţă se afla în satul Frumoasa[30].

Desemnându-l, în iunie 1814, pe Aleksei Somov, fost poliţmaistru al oraşului Ismail (noiembrie 1812 - iunie 1814), în funcţia de ispravnic al ţinutului Hotin (care, după tradiţie, se numea *pârcălab*), Harting i-a insuflat următoarele: „D-voastră, în calitate de ofiţer rus, trebuie să fiţi primul ispravnic, iar tovarăşul D-voastră, serdarul Vasilache, – cel de-al doilea ispravnic”[31].

La 17 iulie 1814, A. Somov i-a relatat de la Briceni lui Harting că, intrând în exerciţiul funcţiunii de pârcălab al ţinutului Hotin, a găsit multe activităţi ale Pârcălăbiei într-o mare delăsare, fără nici o ordine proprie cancelariei, iar un şir de ordine ale departamentelor neexecutate, întrucât acestea erau scrise în limba rusă, în timp ce „Pârcălăbia nu are oameni pricepuţi de a redacta în ruseşte”[32].

Unii funcţionari moldoveni din cadrul isprăvnicilor dădeau dovadă de nesupunere faţă de ispravnicii ruşi. La 1 iulie 1814, ispravnicul ţinutului Codru, Nepeipivo, i-a raportat din târgul Leova lui Harting în privinţa sameşului[33] Ioan Tăutu că nu-i dă ascultare pe linie de serviciu, că a plecat la Chişinău fără să-l pună la curent şi, revenind de acolo, fără să i se prezinte, adună de la oameni informaţii şi îi îndeamnă să înainteze reclamaţii împreună cu călăraşii. Imediat după numirea sa ca ispravnic, mai semnala Nepeipivo în raportul său, sameşul Tăutu l-a tratat cu ură. Deşi poruncise ca Tăutu să fie luat sub pază, Departamentul al II-lea l-a scutit de această pedeapsă[34]. Peste scurtă vreme, Ioan Tăutu a fost demis din funcţie.

Prin ordinul din 31 august 1814, Harting l-a desemnat în postul de ispravnic al ţinutului Soroca pe funcţionarul de clasa a VI-a Andrei N. Pizani, în locul căpitanului Minozzi[35], care obţinuse gradul militar fiind angajat în serviciul Rusiei.

În raportul din 10 septembrie 1814, trimis Departamentului al II-lea, Somov a consemnat că, activând în cadrul comisiei create în vederea cercetării cazurilor de trecere clandestină a vitelor peste hotar, el a depus eforturi mari pentru a institui ordinea în desfăşurarea tuturor activităţilor. Dezordinea, după părerea lui, era cauzată „de lipsa unui secretar şi al pisarilor ruşi”, constatând ca fiind insuficientă prezenţa doar a doi copişti de limbă română pe lângă sameşul moldovean şi a unui traducător, care redacta actele în ruseşte. Această situaţie, menţiona el, l-a determinat să dispună angajarea unui traducător şi a unui conţopist sau şef de birou care să menţină ordinea în cancelarie şi să întocmească actele în limba rusă, precum şi a patru copişti (doi de limbă rusă şi doi de română). Departamentul a transmis spre examinare acest raport lui Harting[36].

În următorul raport expediat lui Harting, Somov i-a comunicat: „Deşi am găsit în fiece ocol al ţinutului câte doi ocolaşi moldoveni, dintre care unii cu totul sunt analfabeţi, aceasta fiind cauza neglijenţei şi neexecutării prompte a dispoziţiilor, eu am fost nevoit, cu scopul de a îndeplini mai rapid ordinele date de Excelenţa Voastră şi decretele emise de către departamente, să numesc câte un rus, dintre ofiţerii în retragere, ca locţiitori, pe lângă fiecare ocolaş moldovean, mai cu seamă în ocoalele situate lângă Prut şi hotarul pe uscat, cu atât mai mult că odinioară, în temeiul legilor moldoveneşti, ocolaşii erau foarte puţin instruiţi în privinţa slujbei, pe când acum lor li se cere să activeze în virtutea legilor ruseşti, şi anume: să întocmească diferite tabele, inventare, anchete, precum şi alte informaţii pe care să le prezinte fără întârziere. Ca să nu se producă uneori întreruperi în activităţi, îndrăznesc să cer voie să permiteţi ocolaşilor să ia în interes de serviciu, în limitele ocolului său, câte doi cai de la locuitori pentru a se deplasa de la un sat la altul”. Harting şi-a dat acordul ca ocolaşii să ia cai de la săteni[37].

[28] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 91.
[29] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 92.
[30] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 111.
[31] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 114.
[32] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 134.
[33] Sameş – funcţionar administrativ, care îndeplinea funcţia de contabil, casier strângător de biruri pe ţinut.
[34] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 122.
[35] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 148.
[36] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 163-164.
[37] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 159-160.

Prin adresa din 22 decembrie 1814, expediată din târgul Căuşeni, unde se afla sediul Isprăvniciei ţinutului Bender, ispravnicul Satovski i-a solicitat lui Harting să desemneze un pisar rus, cu un salariu de 750 lei anual, propunându-l în această funcţie pe funcţionarul Kostenko[38]. Harting a rezolvat în mod favorabil cererea lui Satovski[39].

Deoarece o parte din corespondenţa oficială se purta în limba rusă, înşişi ispravnicii români, impuşi de această situaţie, solicitau să fie numiţi pisari ruşi în cadrul isprăvniciilor. Astfel, la 21 februarie 1815, ispravnicul ţinutului Hotărniceni, serdarul Pavel Măcărescu, desemnat în acest post la 28 ianuarie 1815[40], i-a scris lui Harting, din târgul Gura Galbenei, unde se afla sediul isprăvniciei: „Este necesar un pisar rus, din cauza că acum, în ţinutul Hotărniceni sunt stabiliţi colonişti din ducatul Varşoviei, în privinţa cărora isprăvnicia raportează în limba rusă Excelenţei Voastre, precum şi altor instituţii şi persoane. Tot în ruseşte comunică şi cu militarii încartiruiţi în satele ţinutului”[41]. Deoarece lucrările de scriere în limba rusă din cadrul isprăvniciei le executa, de la 15 noiembrie 1814, funcţionarul de clasa a XIV-a Burenkov, Pavel Măcărescu l-a rugat pe Harting să-l confirme pe acesta în postul de pisar[42].

La 30 martie 1815, Departamentul al II-lea, apoi şi Harting au aprobat raportul ispravnicului ţinutului Codru, Nepeipivo, de a-l numi în calitate de sameş pe funcţionarul rus Tromsin, în locul lui Ciombul, demisionat pe motiv de boală[43]. Şi ispravnicul ţinutului Greceni, Marcenko, voind la fel să dispună de pisar rus, i-a cerut lui Harting, la 23 aprilie 1815, să fie introdus în schemă salariu pentru această funcţie[44].

Prin raportul din 31 mai 1815, expediat din târgul Făleşti, ispravnicii ţinutului Iaşi, Ioan Dicescu şi Ţivinski, i-au relatat lui Harting: „Dispoziţiile conducerii guberniale trimise isprăvniciei, precum şi adresele parvenite din partea organelor de poliţie ale regiunii Basarabia sunt redactate, în general, în limba rusă, cu excepţia unor porunci scrise în moldoveneşte, date foarte rar de către Direcţia Judiciară a Departamentului I. Dar isprăvnicia nu dispune de cancelarie rusă pentru a executa aceste dispoziţii, din care motiv ea este impusă de situaţie să înainteze Excelenţei Voastre spre examinare chestiunea privind desemnarea în cadrul ei a unui pisar şi a doi funcţionari de cancelarie pentru a redacta actele în limba rusă”[45]. Harting aprobă această solicitare a ispravnicilor ţinutului Iaşi.

În martie 1815, şeful administraţiei basarabene a înştiinţat Departamentul al II-lea că a operat două remanieri în sistemul isprăvnicesc: cu ocazia transferării lui Andrei Pizani din postul de ispravnic al ţinutului Soroca în cel de consilier în Departamentul I al Guvernului Regional al Basarabiei, în locul lui a fost numit funcţionarul de clasa a IX-a Aleksei Somov, mutat din postul de pârcălab al ţinutului Hotin, iar în locul acestuia din urmă a fost desemnat maiorul Reimers[46], care a deţinut demnitatea de pârcălab până la 5 iulie 1815, când Harting l-a mutat în acest post pe Andrei Pizani, demisionat, în urma cererii depuse la 13 iunie 1815, din funcţia de consilier al Departamentului I[47]. Noul pârcălab A. Pizani a sosit la Briceni pe data de 12 iulie 1815, în timp ce maiorul Reimers a fost numit şef de frontieră în ţinutul Hotin.

Instalaţi în postul de ispravnic, funcţionarii ruşi tindeau să introducă unele prefaceri în modul de organizare a isprăvniciilor. Înaintând, la 14 mai 1815, un raport lui Harting, ispravnicul ţinutului Bender, Satovski, l-a anunţat despre următoarele: „Eu am rugat să fie numit un pisar rus în Isprăvnicia ţinutului Bender. Fiind numit, acestuia i-au fost încredinţate toate lucrările de scriere din cadrul isprăvniciei. Din momentul intrării în exerciţiul funcţiunii al acestui pisar, sameşul din Isprăvnicia ţinutului Bender rămâne în deplină inactivitate. Sameşul nu numai că nu ajută la îndeplinirea lucrărilor de scriere, ci, dimpotrivă, necunoscând ştiinţa de carte în ruseşte, nici rânduielile, nici limba, din cauza lui uneori nu sunt executate dispoziţiile date de şefi. În lipsa mea, fiind desfăcute, în cancelaria moldovenească, scrisorile expediate isprăvniciei şi traduse cu nepricepere de către traducător, sameşul împreună cu ispravnicul moldovean iau hotărâri şi stabilesc legături cu alte instituţii, fără a dispune în această privinţă de un registru, pentru a respecta ordinea şi claritatea trebuincioasă, pe baza

[38] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 198.
[39] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 202.
[40] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 211.
[41] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 225.
[42] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 225.
[43] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 228-229.
[44] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 234.
[45] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 258.
[46] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 236.
[47] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 247, 250.

cărora, în cazurile necesare, să se scoată copii. Adesea iau hotărâri verbale şi, astfel, pun capăt problemelor, în timp ce despre executare trebuie de raportat guvernului. Ca urmare, nefiind informat, guvernul iarăşi ordonă şi eu sunt nevoit, cerând actele de la cancelaria moldovenească, să execut din nou”[48]. Enunţând acestea, Satovski a solicitat ca funcţia de sameş să fie acordată pisarului rus din cadrul acestei isprăvnicii, Borsukov, căruia să-i fie atribuit şi salariul prevăzut pentru sameş, pe când sameşul Biber să fie transferat în alt ţinut, „unde el ar putea fi întrebuinţat cu folos. Iar dacă uneori, menţiona în continuare Satovski, ar putea să apară necesitatea de a scrie în cadrul isprăvniciei vreo hârtie în moldoveneşte, apoi, în cazul acesta, va fi întrebuinţat funcţionarul de clasa a XIV-a Harito, desemnat în această isprăvnicie, care ştie cu desăvârşire să citească şi să scrie în moldoveneşte”[49]. La 16 iunie 1815, Harting i-a răspuns lui Satovski că nu poate fi de acord cu suprimarea postului de sameş din schema isprăvniciei, întrucât aceasta este o încălcare a legilor locale[50].

Între timp, la 4 iunie 1815, Satovski a intervenit pe lângă Harting cu o altă solicitare. Iniţial i-a explicat că, din momentul mutării Isprăvniciei ţinutului Bender în târgul Căuşeni, pentru paza arestaţilor deţinuţi în cadrul ei sunt folosiţi călăraşii. Când călăraşii sunt trimişi prin ţinut în calitate de curieri, paza deţinuţilor este încredinţată locuitorilor, numiţi la corvoadă, iar aceştia, neştiind disciplina, îi supraveghează insuficient, din care cauză aveau loc evadări ale arestaţilor. În virtutea acestui motiv, Satovski a cerut ca isprăvniciei să i se pună la dispoziţie un detaşament sub comanda unui subofiţer din cadrul străjii interne[51].

Prin ordinul din 16 iunie 1815, Harting a efectuat o permutare în rândul ispravnicilor ruşi: pe Marcenko l-a transferat în postul de ispravnic al ţinutului Codru, iar pe Nepeipivo – în locul acestuia, în ţinutul Greceni[52].

Ispravnicii ruşi numeau conaţionali în posturi administrative din cadrul ţinuturilor. Aceasta se poate constata luând cunoştinţă de următoarea dispoziţie dată de Harting, în iunie 1815, Isprăvniciei ţinutului Soroca: „Considerând necesar ca în ţinutul Soroca să fie numiţi în calitate de vechili nu altcineva decât persoane localnice din rândul nobilimii sau mazililor, care posedă limba moldovenească, eu ordon acestei isprăvnicii ca de azi înainte să se conducă neapărat de regula respectivă. Îndeosebi, de ea trebuie să ţină seama ispravnicul Somov. Porucicul Blavaţki, pe care Somov l-a numit în postul de vechil la Otaci, urmează să fie înlocuit cu unul dintre mazilii sedentari ai acestui ţinut”[53].

Într-un raport cu privire la deficienţele pe care le-a sesizat în administrarea ţinutului Soroca, trimis, la 9 iulie 1815, lui Harting, ispravnicul Somov s-a referit şi la vechilii desemnaţi de el în târgurile din ţinut: „În posturile de vechil din târguri au fost instalaţi ofiţeri ruşi, şi anume: în târgul Raşcov – funcţionarul de clasa a XII-a Leontevici, iar în târgul Otaci – porucicul Hartuleri, în privinţa căruia a existat intenţia de a-l transfera în Bălţi, pentru o mai bună examinare a locuitorilor din ţinut, iar în locul lui să fie numit porucicul Blavaţki, deşi necunoscut de mine, dar recomandat de către funcţionarul de clasa a VII-a Somov. Pe Aveniţki am avut de gând să-l numesc în Otaci responsabil de drumul mare. În calitatea sa de ofiţer rus, el cel mai bine ştie ce ordine să dea în cazul întâmpinării unităţilor militare, care, pentru satisfacerea necesităţilor sale, se adresează doar în ruseşte. De asemenea, el cel mai repede va executa sau va raporta isprăvniciei despre toate, fiind sub justiţia rusă şi purtând răspundere, având frică, pentru orice ilegalitate a sa, decât un mazil necunoscător, fără experienţă şi care, pe lângă dezordini, nu poate, prin funcţia sa, să apere locuitorii de unităţile militare trecătoare”[54].

Somov s-a referit în raportul său şi la problema limbii în procesul de administrare a ţinutului, specificând următoarele: „Pe parcursul celor nouă luni cât a fost aici ispravnic, funcţionarul de clasa a VI-a Pizani a examinat chestiunile curente şi a dat dispoziţii în cadrul ţinutului în limba moldovenească, ceea ce şi de la mine se cere. Însă Excelenţa Voastră ştie că Pizani cunoaşte la perfecţie limbile moldovenească şi greacă, de

[48] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 244.
[49] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 244.
[50] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 246.
[51] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 243.
[52] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 254. La 12 iulie 1815, ispravnicul Marcenko l-a anunţat din târgul Leova pe Harting că el a preluat funcţia de ispravnic al ţinutului Codru în ziua de 11 iulie (ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 281). La fel şi ispravnicul Nepeipivo, prin adresa din 15 iulie 1815, l-a înştiinţat din satul Frumoasa pe Harting că el s-a transferat în ţinutul Greceni, în locul lui Marcenko (ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 282).
[53] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 255.
[54] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 273.

aceea, la judecăţi, conversa în limbile respective cu locuitorii, moşierii şi arendaşii greci, care locuiesc într-un număr mare în acest ţinut. El dădea dispoziţii fără traducător şi întocmea actele doar în moldoveneşte. Traducătorul era folosit numai pentru scrierea în ruseşte a rapoartelor adresate Excelenţei Voastre. Eu, însă, nu posed limba moldovenească, iar traducătorul puţin cunoaşte limba rusă defel, din care motiv nu am posibilitatea să ascult mulţi solicitanţi, să înţeleg cu acurateţă formulările din actele scrise în moldoveneşte, să ţin seama de împrejurări, ca, apoi, să-mi exprim părerea. Este cu neputinţă să semnez toate actele alcătuite în moldoveneşte, fără a pricepe ce este scris în ele şi să porţi răspundere pentru executarea lor. Dorind să fiu la datorie şi informându-vă despre toate, dar şi prevenindu-vă în privinţa opiniei nedrepte a domnilor moldoveni că eu, chipurile, înaintez pe linie de serviciu cerinţe incorecte, solicit cu plecăciune să aprobaţi, dacă binevoiţi, instrucţiunile enunţate pentru funcţionari şi să permiteţi călăuzirea, în cazuri necesare, în baza hotărârilor poliţieneşti scrise în ruseşte”[55].

Indignată de modul de administrare al ispravnicului Makarov, populaţia ţinutului Tomarova şi-a exprimat nemulţumirea faţă de acesta, fapt despre care menţionează Harting în dispoziţia dată, la 1 august 1815, Departamentului al II-lea: „Detaşând funcţionari speciali în ţinutul Tomarova pentru a efectua cercetări în legătură cu reclamaţia locuitorilor acestui ţinut asupra ispravnicului Makarov, eu l-am destituit din funcţie până la achitarea acestuia şi l-am numit în locul lui pe funcţionarul de clasa a X-a Krapivnâi”[56].

În actele de epocă sunt atestate cazuri de comitere a nelegiuirilor de către ispravnicii ruşi, desemnaţi de Harting. Bunăoară, este cazul ispravnicului ţinutului Tomarova, Makarov, despre care s-a menţionat anterior.

Un caz aparte îl reprezintă cel cu privire la ispravnicul ţinutului Codru, Nepeipivo. Pentru investigarea acţiunilor săvârşite de acest ispravnic a fost creată chiar şi o comisie specială (Comisia instituită pentru investigarea acţiunilor săvârşite de către fostul ispravnic al ţinutului Codru, Nepeipivo[57]). În cadrul şedinţei din 4 noiembrie 1816 a Comitetului Provizoriu al Basarabiei a fost audiat raportul comisiei respective, prin care s-a adus la cunoştinţă că cercetările se tărăgănează deoarece răspunsurile lui Nepeipivo „sunt pline de reproşuri şi deferite minciuni, ce întunecă fondul chestiunii şi pun această comisie într-o situaţie dificilă de a îndeplini în curând misiunea încredinţată”[58]. Având în vedere dificultăţile apărute în procesul investigării acestui caz de către comisie, Comitetul Provizoriu a decis: Despre comportamentul lui Nepeipivo să i se comunice rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei, A.N. Bahmetev, pentru a se pronunţa.

La 15 noiembrie 1816, Bahmetev a înştiinţat Comitetul Provizoriu al Basarabiei că „a dispus ispravnicului ţinutului Codru să-l determine pe Nepeipivo, chiar şi prin arestarea lui, să satisfacă neapărat, în cel mai apropiat timp, cerinţele comisiei ce i-au fost formulate în privinţa abuzurilor la care s-a dedat pe parcursul exercitării fostei sale funcţii”[59].

Drept consecinţă, la mijlocul anului 1815, din numărul de 14 ispravnici câţi erau prevăzuţi în conformitate cu statutul de funcţii, 9 erau funcţionari ruşi (inclusiv Dicescu), pe lângă care, în calitate de subalterni, activau şi alţi funcţionari ruşi.

Prin intermediul acestor funcţionari alogeni, instalaţi în funcţii administrative ale Basarabiei, a început să se producă poluarea cu rusisme a mediului lingvistic românesc din provincie. Aceştia, evident, nu cunoşteau nici obiceiul pământului, nici limba română, ceea agrava relaţiile dintre ispravnicii ruşi şi funcţionarii români din cadrul isprăvniciilor şi, totodată, diminua contactele între cei dintâi şi locuitorii ţinuturilor. Drept urmare, această împrejurare, inclusiv alţi factori, provocau dezordini în cadrul provinciei răpite.

[55] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 273. La raport a fost anexată instrucţiunea dată vechilului târgului Raşcov, Leontevici. Ea constă din 19 puncte, este datată cu 8 iulie 1815 şi semnată de ispravnicul Somov (ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 273, f. 275).
[56] ANRM, F. 2, inv. 2, d. 4, f. 273, f. 286.

[57] Комиссия учрежденная для исследования поступков бывшего исправника Кодрского цынута Непейпиво.
[58] ANRM, F. 4, inv. 2, d. 2, f. 8.
[59] ANRM, F. 4, inv. 2, d. 2, f. 51.

Bibliografie

Записки 1868: Записки Бессарабского областного статистического комитета, том III (Кишинев 1868).

Non-indigenous district police officers in the first years after the annexation of Bessarabia

Abstract

The article presents some data about the tendency to appoint district police officers not of local origin, which was exhibited by the Russian imperial authorities in the first years after the annexation of Bessarabia. These appointees were not aware of any local customs or the Romanian language, which worsened the relations between them and the appropriate Romanian officials and limited opportunities for contact with the local population.

Исправники неместного происхождения в первые годы после аннексии Бессарабии

Резюме

В статье представлен ряд данных относительно тенденции назначать в исправничества чиновников неместного происхождения, проявленной русскими имперскими властями в первые годы после аннексии Бессарабии. Эти назначенцы не знали ни местных обычаев, ни румынского языка, что обостряло отношения между ними и румынскими чиновниками этих учреждений, а также ограничивало возможности для контактов с местным населением.

06.01.2012

Dr. Dinu Poştarencu, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

ROLUL BURGHEZIEI COMERCIALE ÎN EXTINDEREA RELAŢIILOR COMERCIALE DINTRE IMPERIUL RUS ŞI PRINCIPATUL MOLDOVA ÎN PERIOADA RĂZBOIULUI RUSO-TURC DIN ANII 1806-1812

Irina Cereş

Pentru a determina care a fost rolul negustorilor în extinderea relaţiilor comerciale dintre Imperiul Rus şi Principatul Moldova este necesar să facem o scurtă caracteristică a acestei categorii sociale.

Până la sfârşitul sec. al XVI-lea în Moldova medievală cei care se ocupau permanent cu comerţul aveau o singură organizaţie cunoscută sub numele de „compania neguţătorilor". În sec. al XVII-lea negustorii s-au organizat în bresle sau *isnafuri* în frunte cu un staroste. În sec. al XVIII-lea apare aşa-numitul comerţ de băcălie, care era realizat de către negustorii „bacali"[1], organizaţi în breaslă şi „rufet" al băcanilor, având în frunte un conducător numit „bacalbaşa" (Furnică 1908, XV). Pe parcurs, în cadrul acestei categorii sociale a negustorilor s-au produs unele modificări de ordin etnic. După încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774), din Principate au plecat mulţi negustori, zarafi şi cămătari turci, în schimb a crescut numărul negustorilor evrei, greci şi armeni.

Negustorii din Ţările Române se împărţeau în mai multe categorii. Apartenenţa la o categorie sau alta era determinată de volumul şi obiectul afacerilor comerciale. Astfel, după volumul afacerilor, negustorii erau clasificaţi în: *negustori mari (toptangii)* şi *negustori mici*.

Negustorii mari erau negustorii care vindeau mărfurile la preţuri ridicate sau „cu sumă mare de la magazie şi prin cântar gospodăresc" (Oţetea 1977, 111). Ei aveau posibilităţi mari de îmbogăţire, puteau lua în arendă vămile şi ocnele mari, puteau să cumpere şi să trimită peste hotare până la 10 mii de oi pe cont propriu etc.

Negustorii mici, în categoria cărora intrau şi *marchitanii* (rus. *маркитант*, germ. *Marketender*, ital. *mercatante* – negustor) – reprezentau categoria de negustori care comercializau în sec. XVIII-XIX băuturi spirtoase, produse alimentare şi alte mărfuri pentru necesităţile armatei ruse dislocate în Principatele Române, fără a plăti taxele vamale în vistieria statului. Potrivit dispoziţiei din 19 martie 1808 a comandantului suprem al armatei ruse dislocate în Principatele Române, A.A. Prozorovski, marchitan putea fi persoana care furniza din Rusia în Moldova diferite mărfuri pentru necesităţile armatei, fără a plăti taxele în vistierie.

Pentru reglementarea chestiunilor cu referire la asigurarea armatei ruse dislocate în Principatele Române în perioada războiului ruso-turc din anii 1806-1812, comandanţii militari puneau la dispoziţia negustorilor certificate comerciale, în care se indica cantitatea comandată de băuturi alcoolice, produse alimentare sau alte mărfuri necesare pentru regimentul respectiv. Activitatea marchitanilor pe piaţa internă a Principatelor, ca antreprenori ai armatei este confirmată de faptul că, în anul 1808, A. Prozorovski a permis unui marchitan evreu să aducă în Moldova fără achitarea taxelor vamale: 500 vedre de rachiu, 300 sticle de vin franţuzesc, 70 puduri de zahăr, 25 puduri de cafea şi patru puduri de ceai[2]. Tot în acest context, alt negustor străin a obţinut aprobarea de a importa: o balercă de rom, două balerci de votcă, 90 săbii, băsmăluţe, fulare, aţă, hamuri, ţinte etc.[3]

Vivandierii erau negustorii care acordau ajutor oştirilor ruse în aprovizionarea armatei cu cele necesare pe parcursul tuturor războaielor ruso-turce.

Mamularii şi *desăgarii* constituiau treapta cea mai de jos a tagmei negustorilor. După ce învăţau meseria şi acumulau câteva sute de lei, ei îşi părăseau patronii şi se făceau negustori. Lipsiţi de capital de rezervă, ei nu puteau aştepta momentul potrivit pentru desfacerea mărfurilor, ci vindeau marfa pe piaţă la jumătate de preţ, lovind în negustorii fruntaşi şi tulburând toată piaţa.

[1] *Bacal* – provine de cuvântul arab „bakkăl", ceea ce înseamnă vânzător de legume şi alte produse/articole de consum.

[2] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 7, f. 586.

[3] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 12, f. 96.

Precupeţii făceau comerţ cu produse alimentare, aveau obiceiul de a lua cu ridicata, în zilele de târg, produsele alimentare cu care ţăranii veneau la piaţă şi de a împiedica aprovizionarea directă de la producător a locuitorilor capitalei. Pentru ca populaţia, care nu dispunea de mijloacele necesare ca în zilele de târg să se aprovizioneze pentru mai multe zile, până la următoarele zile de târg, să nu sufere, dar pentru ca nici precupeţii să nu poată abuza de această situaţie, s-a hotărât ca numărul lor să fie redus (Oţetea 1977, 111-117).

Istoricul Pavel Cocârlă consideră că în perioada respectivă existau câteva grupuri principale de negustori:

Elita negustorească – negustorii care deţineau un capital de aproximativ 1000 mii lei şi participau atât în comerţul exterior, cât şi cel interior.

Negustorii de mijloc – se ocupau cu comerţul de tarabă. În rândul acestora exista o diferenţă: de exemplu, în Chişinău, în 1798, unii negustori achitau pentru autorizaţie suma de 28 lei, în timp ce alţi negustori doar 4 lei.

Negustorii orăşeni şi precupeţii – îşi desfăşurau activitatea comercială pe străzile oraşului (Cocârlă 1991, 49).

Conform datelor recensământului din anul 1774, în oraşul Iaşi locuiau: 157 negustori care deţineau oficial statutul de negustori şi 169 de negustori mai mici. Probabil, anume aceşti 157 negustori (care deţineau oficial statutul de negustor) se ocupau cu comerţul extern (Cocârlă 1991, 49-60). Rapoartele unde am putea găsi informaţii despre circuitul mărfurilor din păcate lipsesc şi aceasta se datorează faptului că negustorii moldoveni nu-şi declarau veniturile sau capitalurile pe care le deţineau.

În dezvoltarea şi extinderea relaţiilor comerciale dintre Principatul Moldova şi Imperiul Rus un rol primordial le-a revenit negustorilor străini. Negustorii alogeni ce au imigrat în Moldova au reprezentat veriga de legătură a economiei Imperiului Rus şi Principatului Moldova. Ei deţineau poziţii-cheie în comerţul interior şi exterior, fapt confirmat şi de D. Cantemir: „negustorii străini, turci, evrei, armeni, greci... au pus mâna pe întregul negoţul Moldovei, şi cumpărând la preţuri foarte joase turme de oi şi vite, le duc la Constantinopol şi alte oraşe, unde le vând la preţ îndoit sau întreit...” (Cantemir 1986, 151). Însă, cauza principală care a determinat preponderenţa negustorilor străini în cadrul relaţiilor comerciale a fost determinată de privilegiile şi protecţia ţarismului, care urmărea scopul de a crea o burghezie comercială cosmopolita ce i-ar asigura sprijinul şi i-ar garanta dominaţia, atrăgând negustori şi industriaşi străini, inclusiv din guberniile ucrainene şi ruse, acordându-le diverse înlesniri şi privilegii în comerţul interior şi în exportul mărfurilor în guberniile interne ruse. Consolidarea negustorilor alogeni pe teritoriul Ţărilor Române a fost determinată de protecţia consulară care a asigurat, în special supuşilor ruşi şi austrieci, o adevărată imunitate comercială, dar şi de tariful vamal impus Ţărilor Române de capitulaţiile încheiate de Poarta Otomană cu puterile străine, în virtutea cărora supuşii acestor puteri nu plăteau, în cuprinsul Imperiului Otoman, o singură dată, la intrare sau la ieşire o taxă vamală numită vama ce constituia doar 3% ad valorem. Anume acest fapt a lăsat teritoriul ţării deschis comerţului extern, favorizând pătrunderea negustorilor străini pe teritoriul Ţărilor Române. Imperiul Rus, după cum ne mărturisesc şi izvoarele istorice, rămânea unul dintre principalii parteneri comerciali ai Principatelor Române. Acest lucru a fost impulsionat de faptul că, după încheierea Păcii de la Kuciuk-Kainargi, în Principatele Române a fost posibilă deschiderea consulatelor străine. Astfel, profitând de acest fapt, în 1782 Imperiul Rus îşi deschide consulatul său în Principate. Ulterior şi Austria, în 1783, îşi va deschide un consulat în Principate, care aveau menirea: să protejeze interesele negustorilor alogeni în Principate; să asigure o bună înţelegere între ambele ţări; să contribuie la îmbunătăţirea relaţiilor comerciale bilaterale; să asigure o consolidare a relaţiilor cu Ţările Române etc.

Înfiinţarea consulatelor – rus în 1782, austriac în 1783, francez în 1796 şi englez în 1803 a urmărit interese economice şi politice pentru Principatele Române, dar şi dorinţa marilor puteri de a stabili relaţii comerciale cu Ţările Române (Iorga 1982, 677). Consulatele străine au avut efecte considerabile asupra dezvoltării comerţului în cele două Principate. Negustorii străini, mai ales austriecii, nu au beneficiat numai de avantajele garantate ţării lor de tratatele comerciale încheiate cu Poarta, ci şi de protecţia consulară, care i-a pus la adăpostul samavolnicilor, comandanţilor ruşi şi abuzurilor funcţionarilor români. Sub

protecţia consulatului, comerţul rus şi austriac au luat un avânt atât de brusc şi de puternic, încât a provocat o vie reacţie din partea negustorilor pământeni. Cu toate că Ţara Moldovei era interesată de dezvoltarea comerţului exterior, totuşi ea nu promova o politică protecţionistă, pentru apărarea intereselor negustorilor moldoveni. Iată de ce aceştia se adresau deseori cu rugăminţi către autorităţile Moldovei ca să li se acorde şi lor aceleaşi drepturi de care beneficiau negustorii străini. Acest fapt îi determina pe negustorii moldoveni să caute protecţia unui stat străin. Negustorii români căutau să dobândească protecţia străină, iar de cele mai multe ori preferau să treacă sub protecţie străină. „Indigenatul" Rusiei şi cel al Austriei erau cele mai căutate, fiindcă protecţia consulară a acestor ţări era cea mai eficace. Numărul acestor negustori (numiţi *sudiţi*) era mereu în creştere.

Astfel, după crearea consulatelor străine la Iaşi şi Bucureşti, a apărut o categorie de negustori, aşa-numiţii „sudiţi". Sudiţii erau cetăţeni străini aflaţi pe teritoriul Moldovei sub protecţia unui consulat străin (Măreş 1985, 7-13). În aceste categorii intrau atât cetăţeni străini de naţionalitatea statului respectiv cât şi aşa-numiţii „protejaţi" – armeni, evrei, greci, bulgari şi chiar moldoveni strecuraţi sub o protecţie străină datorită anumitor fraude sau abuzuri. Termenul apare după Pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), care permite statelor străine să-şi înfiinţeze consulate la Iaşi şi Bucureşti. Numărul sudiţilor a crescut după înfiinţarea consulatului Rusiei (1782), Austriei (1783), Angliei (1803), şi se bucurau de o susţinere reală din partea consulatelor, protejate la rândul lor de către ambasadorii de la Constantinopol. Ei constituiau o categorie aparte în viaţa social-economică, fiind beneficiari ai regimului capitulaţiilor. Lor nu li se permitea să aibă imobile în târguri, însă ei găseau multe căi de a ocoli această interdicţie: căsătoria cu o pământeancă, cumpărarea imobilelor la licitaţie, diferite forme de donaţie. Printre sudiţi întâlnim şi negustori băştinaşi care treceau sub protecţia consulilor străini. Devenind sudiţi, adică supuşi străini, negustorii băştinaşi căpătau drepturile pe care le aveau sudiţii străini: ei nu putea fi judecaţi de autorităţile locale, erau ocoliţi de abuzurile fiscale ale funcţionarilor locali, îşi asigurau existenţa averii etc. (Dicţionar 1988, 457-458). Din cauza privilegiilor de care beneficiau negustorii străini în ţară erau înstrăinate sume mari de bani, care ar fi putut contribui la dezvoltarea capitalului comercial, respectiv la formarea unei burgheziei comerciale naţionale. Astfel, producătorul local devenea un obiect de exploatare nu numai din partea turcilor, ci şi a oamenilor de afaceri din ţările europene, deoarece statul nu promova o politică protecţionistă. Din această cauză manufacturile de postavuri şi sticlăriile deschise în Moldova la sfârşitul sec. al XVIII-lea - începutul sec. al XIX-lea erau foarte puţine, adesea fiind închise, deoarece nu erau în stare să concureze cu mărfurile străine. Negustorii locali se mai ocupau de extragerea silitrei, de pescuit, pregătirea lemnului, care le permitea să desfăşoare o activitate comercială mai diversă (Cocârlă 1991, 54).

Un factor destul de important ce a influenţat procesul formării burgheziei comerciale în Moldova erau tendinţele de a orienta comerţul românesc de la pieţele tradiţionale europene spre piaţa internă rusă, întreprinse în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 de preşedinţii Divanelor Moldovei şi Ţării Româneşti, senatorii S.S. Kuşnikov şi V.I. Krasno-Milaşevici. Extinderea legăturilor comerciale ale Principatului Moldova cu Imperiul Rus a fost determinată de interzicerea comerţului cu Poarta Otomană şi limitarea acestuia cu Austria, dar şi de faptul că Moldova era ocupată de armatele ruse, iar în Divanul Moldovei funcţia de preşedinte o deţinea consulul rus, o parte considerabilă a activităţii comerciale a acestuia fiind îndreptată în vederea satisfacerii cerinţelor armatei ruse de ocupaţie şi apărării intereselor economice şi politice ale Rusiei.

În acest caz, deşi de o orientare a comerţului moldovenesc spre piaţa internă rusă nu poate fi vorba, totuşi extinderea relaţiilor comerciale ale Moldovei cu guberniile interne ruse a mărit numărul negustorilor implicaţi în aceste relaţii. Dar încercările nereuşite de reorientare a comerţului moldovenesc spre pieţele ucrainene şi ruse, întreprinse de senatorii ruşi, au avut semnificaţia lor. Ele au deschis negustorilor alogeni – evrei, greci, armeni etc., destul de receptivi la diverse forme şi căi de îmbogăţire, noi pieţe de desfacere a mărfurilor şi noi surse de acumulare a capitalului comercial.

Urmărind scopul valorificării cât mai rapide a bogăţiilor Principatelor Române şi înviorarea vieţii economice, subminată în urma războaielor ruso-turce din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea

- începutul sec. al XIX-lea, în vederea impunerii fiscale şi obţinerii profitului, ţarismul foloseşte nu numai metoda tradiţională de colonizare, dar caută să atragă în Principatele Române negustori şi industriaşi străini, acordându-le diverse privilegii şi înlesniri. Alături de negustorii străini au beneficiat de înlesnirile acordate negustorilor şi meseriaşii din guberniile ruse şi ucrainene, încadraţi în comerţul din Ţările Române în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812. Doar în oraşul Chilia în 1808 se ocupau cu comerţul şi cu diferite activităţi meşteşugăreşti 26 de negustori de ghilda a treia şi mic-burghezi veniţi din oraşele Moscova, Simferopol, Nikolaev, Cernigov, Orlov, Riga, Viniţa, Odesa, Oriol, Kozelsk şi alte oraşe ale guberniilor Podolia, Herson, Taurida etc. Un rol important în comerţ le revenea negustorilor evrei. Conform datelor din 27 mai 1808, în Chilia se ocupau cu comerţul şi meşteşugul 16 negustori şi mic-burghezi evrei din Odesa, Balta, Tiraspol, Nemirov, Dubăsari, Bender etc. În anul 1809, 434 de cetăţeni ruşi se ocupau în Moldova cu meşteşugăritul şi comerţul, inclusiv: în judeţul Iaşi – 219 persoane, Orhei – 89, Covurlui – 57, Tutova – 17, Soroca – 16, Făleşti – 12, Roman – 6, Hârlău – 6, Tecuci – 5, Botoşani – 5 şi Cârligătura – 2 persoane (Tomuleţ 2002, 297). Preponderenţa negustorilor şi a meşteşugarilor din guberniile interne ruse şi ucrainene în Moldova şi Ţara Românească, ocupate de armatele ruse, se explică prin faptul că ei „...niciodată şi nicăieri nu au fost supuşi la nici un fel de impozite băneşti şi alte prestaţii, dar totdeauna au fost liberi în relaţiile comerciale, fără nici un fel de restricţii”[4]. La începutul lui 1809 însă, negustorii şi meseriaşii ruşi, fiind supuşi unor prestaţii, şi după încheierea în 1812 a Tratatului de la Bucureşti, au început să se refugieze în Basarabia, pentru a fi mai siguri în operaţiile comerciale şi pentru a beneficia de privilegii. Drept urmare, doar în martie 1817, 25 de negustori din oraşele Moscova, Ekaterinoslav, Tula, Elisavetgrad, Kremenciug, Oboiansk, Putivl, Nikolaev, Belgorod, Viazniki etc., care în perioada războiului ruso-turc din anii 1806-1812 se ocupau cu comerţul în Ţările Române, după încheierea Tratatului de la Bucureşti s-au transferat în Chişinău şi cereau de la oficialităţile regionale să rămână aici cu traiul permanent pentru a practica comerţul[5].

Ţarismul căuta să atragă în Principate negustori şi industriaşi străini, inclusiv din guberniile ucrainene şi ruse, acordându-le diverse înlesniri şi privilegii în comerţul interior şi în exportul mărfurilor în guberniile interne ruse. Aceştia, beneficiind, în baza legii din 1 ianuarie 1807, de comerţul liber, fără plata prestaţiilor şi a taxelor în primele 6 luni[6], au găsit în această regiune, ce nu dispunea de o industrie proprie, condiţii favorabile de activitate şi o piaţă sigură de desfacere a mărfurilor industriale. Nu întâmplător numărul negustorilor de peste hotare – bulgari, evrei, greci şi armeni, dar şi din guberniile interne ruse, creşte considerabil. Şeful vămilor de control N. Baikov, caracterizând oraşul Akkerman, scria în 1813 că „...mulţi negustori greci, armeni şi evrei s-au aşezat aici, folosindu-se de avantajele aşezării geografice” şi practică nu numai comerţul interior, dar şi exportă „...diferite produse pentru a le vinde în Odesa şi gubernia Herson” (Tomuleţ 2002, 298).

Negustorii străini şi cei din guberniile interne ruse care se ocupau cu comerţul în Principatul Moldova, ţinând cont de starea şubredă a burgheziei comerciale locale şi de dificultăţile cu care ea se confruntă, au folosit acest teritoriu ca sursă sigură de îmbogăţire, slăbind astfel posibilităţile autohtonilor de a acumula capital comercial. Negustorii străini utilizau diverse metode şi pretexte pentru a se eschiva de la plata prestaţiilor personale şi a taxelor, recurgând deseori la falsificarea facturilor la mărfuri, şi acumulând liber capital, se întorceau la locurile natale, pe când localnicii suportă greutăţi şi incomodităţi în activitatea lor comercială, fiind constrânşi de impozite, aceştia suferă mari pagube”[7]. Negustorii străini se bucurau de un şir de privilegii, printre care plata *vămii* de 3% ad valorem la importul sau exportul mărfurilor, pe când negustorii locali plăteau 10% din costul mărfii (Cocârlă 1991, 54-55). Un exemplu destul de elocvent este cazul negustorilor armeni, care profitând de privilegiile acordate de ţarism, s-au stabilit în Principatele Române. Administraţia rusă din Principate depune eforturi considerabile pentru atragerea negustorilor străini pe piaţa moldovenească. Astfel, numai în ianuarie 1810 în Chişinău au primit cetăţenie rusească patru armeni care s-au transferat aici cu traiul din Im-

[4] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 580, f. 2-9.
[5] ANRM, F. 5, inv. 1, d. 3, f. 662-664.
[6] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 2286, f. 709.
[7] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 426, f. 34.

periul Austriac[8]. Negustorii armeni din Moldova se ocupau intens nu numai cu comerţul interior, deţinând pârghii importante ale comerţului, ei erau strâns legaţi şi de pieţele externe austriece şi ucrainene. Drept exemplu, în anul 1810 armeanul Ovanes Mihailovici, negustor din oraşul Iaşi, împreună cu un angajat a primit buletin de identitate pentru a trece liber în oraşul Odesa, unde avea să se ocupe cu comerţul pe parcursul a trei luni[9]. În anul următor au luat calea spre Odesa pentru a se ocupa cu comerţul negustorii armeni S. Ovanes şi A. Carapet[10]. În acelaşi an, supusului moldovean armeanul T. Arutiunov i-a fost înmânat buletin de identitate pentru a trece prin vama de la Movilău şi a se ocupa cu comerţul pe parcursul a trei luni în oraşul Berdicev[11].

Analiza paşapoartelor şi a certificatelor comerciale eliberate de Divanul moldovenesc pe parcursul anilor 1808-1812[12] denotă că negustorii armeni exportau în Rusia şi guberniile ucrainene produse agricole – fructe proaspete şi uscate, nuci, vinuri şi sare. Astfel, V.I. Krasno-Milaşevici îi scria în decembrie 1810 şefului vămilor de control N. Baikov, că vinul şi sarea sunt „...obiectul principal al belşugului acestui ţinut şi ele constituie principala materie de export în Rusia, alte mărfuri sunt mai puţin cunoscute, deoarece ele, în afară de fructe, constituie o ramură puţin importantă în comerţul local”[13].

Cointeresarea negustorilor armeni în activitatea comercială pe pieţele din Moldova şi Rusia se explică prin faptul că până în 1811 mărfurile din Moldova „erau admise de a fi exportate în Rusia şi prin toate vămile existente şi anume prin Movilău, Dubăsari, Isakoveţ, Maiaki, beneficiind totodată, alături de alţi negustori străini, de privilegii considerabile” (Tomuleţ 1997, 239-250). Conform ucazului Senatului din 1 ianuarie 1807, negustorilor armeni li se permitea să se ocupe cu comerţul pe tot teritoriul Rusiei pe parcursul primelor şase luni, fără plata impozitelor, iar pentru următoarele şase luni prestau un anumit impozit şi numai după expirarea unui an erau obligaţi „a intra în categoria negustorilor străini”[14].

Menţionăm că la începutul sec. al XIX-lea negustorii armeni, alături de alţi negustori străini, beneficiau de privilegii considerabile ce le erau acordate în Rusia. Negustorii evrei deţineau monopolul celor mai importante ramuri comerciale: comerţul cu cereale, băuturi alcoolice, sare etc. N. Djuvara, analizând interesul evreilor faţă de comerţul moldovenesc, menţiona că el a fost generat de „...lipsa unei clase mijlocii bine structurate, în stare să se apere, pasivitatea ţăranilor, complicitatea boierilor pe care-i serveau cu multă dibăcie, ca oameni buni la toate, ca zarafi şi, mai ales, ca stăpâni de cârciumi la sate” (Djuvara 1995, 180). Astfel, comerţul devine o sursă importantă de venit, atât pentru negustorii din guberniile interne ruse şi ucrainene, cât şi pentru cei din Moldova. Documentele de arhivă confirmă că unii şi aceiaşi negustori anual întreprind călătorii cu scopuri comerciale în Rusia şi Moldova. Bucurându-se de protecţia consulilor ruşi din Principate, în comerţul moldovenesc se încadrează tot mai mulţi negustori din oraşele ucrainene şi ruse, iar în guberniile interne ruse îşi consolidează poziţiile negustorii din Principatul Moldova. Un rol important în comerţul Moldovei cu guberniile ruse şi ucrainene i-a revenit şi portului Odesa, dat fiind faptul că în anul 1808 guvernul rus reconfirmă dispoziţia Senatului din 5 martie 1804 privind comerţul de tranzit din Moldova, Ţara Românească, Prusia şi Austria prin acest port, acordând un şir de privilegii negustorilor ruşi. De aceste privilegii au beneficiat şi negustorii din Odesa, care efectuează numeroase vizite în Moldova în scopuri comerciale. În acest an negustorii de ghilda întâi şi a treia Tomas Veber, Constantin Dubnov şi Iakov Bogrov întreţineau legături comerciale cu cele mai mari oraşe din Moldova.

În extinderea relaţiilor comerciale dintre Principatul Moldova şi Imperiul Rus un rol destul de important l-a avut nu numai burghezia comercială, ci şi administraţia imperială rusă, în persoana consulilor ruşi de la Iaşi şi Bucureşti, care urmăreau să realizeze interesele imperiale în Principate. În acest context, ţarismul acorda un şir de privilegii negustorilor din Principatele Române, pentru a-i atrage pe pieţele interne ruse şi ucrainene. Pentru atragerea negustorilor străini şi a noilor imigranţi, în anul 1811 comandantul armatei de la Dunăre a promis eliberarea lor pe trei ani de la plata impozitelor şi prestarea dărilor[15].

[8] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1906, f. 17-18.
[9] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1318, f. 72.
[10] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3263, f. 5, 12 verso.
[11] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3263, f. 19.
[12] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 63, 618, 1318, 2266, 3263, 3264, 3265, 4259.
[13] AISR, F. 560, inv. 4, d. 46, f. 2.
[14] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 157, f. 47.
[15] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3639, f. 101.

Autorităţile ruse acordau imigranţilor şi negustorilor alogeni diferite înlesniri menite să stimuleze transferul străinilor pe teritoriul controlat de ele. În acest context, feldmareşalul A. Prozorovski, comandantul-şef al trupelor ruse de la Dunăre, poruncea senatorului S. Kuşnikov să elibereze pe imigranţi de la prestaţii în folosul trupelor ruse din Ţările Române, dar să le interzică vânzarea băuturilor spirtoase.

Dezvoltarea şi extinderea relaţiilor comerciale dintre Imperiul Rus şi Principatul Moldova în perioada războiului ruso-turc din anii 1806-1812 a fost posibilă graţie activităţii administraţiei ţariste din Ţările Române, a politicii comercial-vamală rusă şi a negustorilor alogeni, în special activitatea marchitanilor şi vivandierelor, care au promovat o vastă activitate comercială în teritoriul românesc. Documentele de arhivă conţin un material bogat şi variat despre activitatea în Principatul Moldova a negustorilor străini şi a celor din guberniile ucrainene şi ruse. Un rol aparte, în acest sens, le-a revenit evreilor, grecilor şi armenilor[16]. Ei deţineau poziţii-cheie în comerţul interior şi exterior. Li se permitea să se încadreze în comerţ şi moldovenilor, în pofida faptului că ocupaţia lor tradiţională era creşterea animalelor şi cultivarea cerealelor, cu toate că D. Cantemir menţiona că „printre moldoveni rar care este negustor, ei consideră tot felul de comerţ drept înjosire, excepţie făcând doar vânzarea fructelor de pe pământurile proprii" (Cantemir 1986, 151). Însă, cauza principală care a determinat preponderenţa negustorilor străini în cadrul relaţiilor comerciale a fost determinată de privilegiile şi protecţia ţarismului etc. Anume măsurile întreprinse de ţarism au contribuit la consolidarea pe piaţa Principatelor Române a negustorilor străini – greci, armeni, evrei, ruşi, ucraineni, bulgari etc. Negustorii evrei constituiau cea mai mare parte a burgheziei comerciale din Principatul Moldova. Beneficiind de privilegiile comerciale acordate de către ţarism, ei se ocupau, de regulă, cu comerţul mărunt, majoritatea fiind precupeţi, pe când armenii şi grecii se ocupau cu comerţul angro.

Negustorii alogeni – greci, armeni şi evrei, cauzau mari prejudicii nu numai negustorilor moldoveni, în număr mic, dar şi populaţiei săteşti şi orăşeneşti, de la care procurau diferite mărfuri şi produse alimentare la un preţ derizoriu. Acest fapt explicându-se prin faptul că ei beneficiau de un şir de privilegii, dar erau şi strâns legaţi de pieţele externe. Burghezia comercială reprezentată în majoritate de către negustorii străini a avut un rol determinant în întreţinerea şi extinderea legăturilor comerciale dintre Principatul Moldova şi Imperiul Rus. Negustorii autohtoni nu au beneficiat de protecţie din partea administraţiei imperiale şi regionale, fiind mult mai slabi economic, nu au fost în stare să concureze cu negustorii şi industriaşii alogeni bogaţi, iar lipsa de capitaluri comerciale necesare pentru obţinerea certificatelor comerciale reducea la zero tentativele autohtonilor de a se încadra în categoria burgheziei comercial-industriale, moldovenilor revenindu-le doar un rol secundar în comerţul moldovenesc.

În baza materialului analizat mai sus, putem conchide că atât comerţul exterior cât şi cel interior al Principatului Moldova au avut de suferit pagube enorme în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812, deoarece administraţia rusă instituită în Principatele Române intervenea direct în afacerile comerciale interne ale Moldovei prin schimbarea şi dictarea preţurilor la mărfuri în folosul armatei ruse ce staţiona pe teritoriul acestor regiuni. Tot în acest context, administraţia rusă a permis importul unui mare volum de mărfuri de provenienţă rusă, care erau scutite de plata taxelor vamale sub pretextul că sunt destinate armatei de ocupaţie, însă în realitate cu aceste mărfuri se făcea contrabandă în dauna vistieriei Moldovei. Administraţia rusă în persoana consulilor ruşi din Iaşi şi Bucureşti acţionau în favoarea negustorilor ruşi şi în vederea satisfacerii cerinţelor armatei ruse şi apărării intereselor economice şi politice ale Rusiei prin stabilirea unui curs valutar convenabil negustorilor străini, ruşi şi ucraineni, iar la rândul lor negustorii ruşi falsificau facturile la mărfurile importate din Rusia, în care indicau preţuri mai mici decât cele adevărate, iar de multe ori refuzau să-şi onoreze obligaţiile asumate prin contractele încheiate cu populaţia autohtonă.

Analiza documentelor de arhivă şi a literaturii monografice ne permit să constatăm că dezvoltarea şi extinderea relaţiilor comerciale între Imperiul Rus şi Ţara Moldovei au fost influenţate de activitatea administraţiei ţariste din Ţările Române, de politica comercial-vamală rusă, de activitatea negustorilor ruşi şi ucraineni şi de negustorii alogeni, care au promovat o vastă activitate comer-

[16] Mai amănunţit *a se vedea*: Tomuleţ 1997, 239-250; Tomuleţ 1998, 73-80; Tomuleţ 2001, 47-53.

cială în teritoriul românesc. Ca rezultat, lipsa de unitate statală şi independenţă naţională, dominaţia politică şi exploatarea economică de către Imperiul Rus au influenţat direct procesul de geneză a burgheziei în Principatele Române. În consecinţă, burghezia din aceste ţări ce s-a constituit ulterior ca stare socială prezenta o pătură socială cosmopolită, alcătuită în mare parte din elemente alogene – evrei, greci, armeni, bulgari, ruşi, ucraineni, germani etc., susţinute şi protejate de administraţia imperială. Negustorii străini sosiţi în Moldova au reprezentat veriga de legătură a economiei Rusiei cu cea a Moldovei, iar din cauza situaţiei lor privilegiate în ţară a decurs lent procesul de formare a burgheziei locale, fiind înstrăinate sume mari de bani, care ar fi putut contribui la dezvoltarea capitalului comercial şi la formarea unei burghezii comerciale autohtone.

Bibliografie

Cantemir 1986: D. Cantemir, Descrierea Moldovei (Chişinău 1986).

Cocârlă 1991: P. Cocârlă, Târguri sau oraşele Moldovei în epoca feudală (sec. XV-XVIII) (Chişinău 1991).

Dicţionar 1988: Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar (Bucureşti 1988).

Djuvara 1995: N. Djuvara, Între Orient şi Occident. Ţările Române la începutul epocii moderne (1800-1848) (Bucureşti 1995).

Furnică 1908: Z.D. Furnică, Din istoria comerţului la români. Mai ales Băcănia. Publicaţiune de documente inedite 1593-1855 (Bucureşti 1908).

Iorga 1982: N. Iorga, Opere economice (Bucureşti 1982).

Măreş 1985: S. Măreş, Supuşi străini din Moldova în perioada 1781-1862 (Iaşi 1985).

Oţetea 1977: A. Oţetea, Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism) (Bucureşti 1977).

Skaleţkaia 1983: O.Iu. Skaleţkaia, Legăturile economice ale Moldovei cu Rusia şi Ucraina. In: La obârşia prieteniei seculare (Chişinău 1983).

Tomuleţ 1997: V. Tomuleţ, Activitatea comercială a negustorilor armeni în Basarabia în prima treime a secolului al XIX-lea. Tyragetia IV-V, 1997, 239-250.

Tomuleţ 1998: V. Tomuleţ, Burghezia evreiască din Basarabia sub raportul îndeletnicitor (în baza datelor statistice inedite din 1858). In: Analele Ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova. Seria „Ştiinţe socioumane" (Chişinău 1998), 73-80.

Tomuleţ 2001: V. Tomuleţ, Influenţa activităţii comerciale a negustorilor evrei asupra evoluţiei stărilor mijlocii din Basarabia (anii 1812-1868). In: Sympozia Professorum. Seria „Istorie". Materialele Sesiunii ştiinţifice din 4-5 mai 2001 (Chişinău 2001), 47-53.

Tomuleţ 2002: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868) (Chişinău 2002).

The role of the commercial bourgeoisie in the expansion of trade relations between the Russian Empire and the Principality of Moldova during the Russian-Turkish war of 1806-1812

Abstract

The important role in the development and expansion of trade relations between the Principality of Moldova and the Russian Empire belonged to foreign merchants. These traders were the connecting link between the economies of the Russian Empire and the Principality of Moldova. They held key positions in international and domestic trade that was confirmed by D. Cantemir, who wrote that "foreign traders – Turkish, Jewish, Armenian, Greek ones ... seized the entire trade of Moldova, and buy at very low prices flocks of sheep and cattle and sell them in Constantinople and other cities at double or triple price ... " (Cantemir 1986, 151). But the main cause of the dominance of foreign merchants in the trade was the privileges and protection of the tsarist government. All this contributed to the consolidation of the Greek, Armenian, Jewish, Russian, Ukrainian, Bulgarian, and other foreign merchants in the Romanian principalities.

Роль торговой буржуазии в расширении торговых связей между Российской империей и Молдавским княжеством во время русско-турецкой войны 1806-1812 гг.

Резюме

В развитии и расширении торговых связей между Молдавским княжеством и Российской империей важная роль принадлежала иностранным купцам. Эти торговцы были связующим звеном между экономиками Российской империи и Молдавского княжества. В их руках была вся международная и внутренняя торговля, что подтверждает Д. Кантемир, писавший, что иностранные торговцы захватили всю торговлю Молдовы, покупают по очень низким ценам стада овец и крупного рогатого скота и продают их в Константинополе и других городах по двойной или тройной цене. Но главной причиной доминирования иностранных купцов в торговле Молдовы были привилегии и покровительство со стороны царских властей. Все это способствовало упрочению положения греческих, армянских, еврейских, русских, украинских, болгарских и прочих иностранных купцов в румынских княжествах.

14.02.2012

Irina Cereş, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

ATITUDINEA MITROPOLITULUI GAVRIIL BĂNULESCU-BODONI FAȚĂ DE UNELE FENOMENE NEGATIVE DIN VIAȚA SOCIETĂȚII ŞI A BISERICII ÎN PERIOADA EXARHATULUI MOLDOVEI, VALAHIEI ŞI BASARABIEI (1808-1812)

Nicolae Fuştei

În timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, prin ucazul ţarului Alexandru I, din 27 martie 1808, este înfiinţat exarhatul Moldovei, Valahiei şi Basarabiei[1]. În fruntea noii structuri administrativ-teritoriale bisericeşti, prin acelaşi ucaz al lui Alexandru I, este numit fostul mitropolit al Kievului şi Haliciului, Gavriil Bănulescu-Bodoni[2].

Fiind preocupat de orânduirea bisericii în principate, exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni, a acordat o atenţie deosebită stabilirii unor relaţii corespunzătoare dintre Biserică şi autorităţile civile, luând şi o atitudine corespunzătoare faţă de unele fenomene negative din viaţa societăţii şi a bisericii. Această activitate a Mitropolitului Gavriil este deosebit de importantă, dacă luăm în consideraţie situaţia foarte grea a bisericii şi preoţimii mai ales, pe vremea războiului ruso-turc.

Deosebit de preţioasă este activitatea mitropolitului în ceea ce ţine de starea clerului din principate.

Pentru stabilirea unor relaţii echitabile între Biserică şi autorităţile civile şi pentru îmbunătăţirea situaţiei clerului din principate, Mitropolitul Gavriil a întreprins o serie de măsuri printre care se evidenţiază următoarele:

1. Încercarea de a exclude amestecul autorităţilor civile în treburile bisericeşti;
2. Lupta cu abuzurile din partea militarilor ruşi;
3. Micşorarea numărului preoţilor.

În continuare ne vom opri mai amănunţit asupra celor trei aspecte numite mai sus.

Încercarea de a exclude amestecul autorităţilor civile în treburile bisericeşti din Exarhatul Moldovei şi Valahiei

Pentru instaurarea ordinii în toate domeniile de activitate a Bisericii, era necesar ca administraţia civilă să nu se amestece în treburile duhovniceşti, ci dimpotrivă, să ajute Biserica la solicitarea acesteia (Зыков 1879, 579).

Mitropolitul Gavriil, căruia i se încredinţase conducerea bisericească în exarhat, nu putea să privească cu indiferenţă samavolnicia autorităţilor civile, care se amestecau în chestiunile ce vizau preoţimea. Trebuia să fie delimitată sfera activităţii bisericeşti de cea civilă şi să fie stabilite între ele o corelaţie corectă.

Baza pentru soluţionarea acestei probleme a fost pusă prin înfiinţarea consistoriilor duhovniceşti, care se ocupau de cârmuirea bisericească în principate şi urmau totodată să apere preoţimea de dependenţa şi samavolnicia autorităţilor civile care se amestecau în tot ce viza orânduirea bisericească, mai ales, în procesele asupra preoţimii[3].

Un exemplu elocvent al amestecului autorităţilor civile în treburile bisericeşti este practica potrivit căreia în Valahia, în cazul decesului egumenilor, sau schimbării lor, Divanul, prin cinovnicii săi, inventaria averea mănăstirii, punând sigiliul Divanului până la intrarea în funcţie al noului egumen. Noul egumen urma să fie numit doar cu acordul Divanului şi intra în exerciţiul funcţiunii doar atunci când Divanul ordona logofătului să transmită egumenului nou-numit atributele puterii şi averea în conformitate cu inventarul şi cu iscălitura acestuia[4].

Un asemenea caz a avut loc la 15 decembrie 1809, după decesul egumenului mănăstirii din Slobozia, Divanul Valahiei a numit o comisie care urma să facă inventarierea averii mănăstirii[5].

Obiceiul în cauză avea două ţeluri: 1) supunerea monahismului autorităţilor laice; 2) păstrarea

[1] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 170, f. 1.
[2] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 170, f. 1.
[3] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 170, f. 2.
[4] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1304, f. 5.
[5] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1304, f. 8.

averilor mănăstireşti de furt şi risipă care erau frecvente în acele timpuri. În 1809 exarhul a încercat să înlăture amestecul Divanului în treburile mănăstirilor, despre ce l-a informat printr-o scrisoare din 15 decembrie 1809 pe senatorul Kuşnikov, preşedintele Divanurilor Moldovei şi Valahiei[6]. În demersul senatorului din 30 decembrie 1809, trimis vicepreşedintelui Divanului Valahiei, general-maiorul Grigori Grigorievici Enghelgard, Kuşnikov susţine că acest obicei era în vigoare înainte de a fi fost numit în funcţie mitropolitul Gavriil, iar după acest moment Divanul urma să nu se amestece în treburile mănăstireşti, şi nici în treburile religioase[7].

Divanul Moldovei, deşi nu se amesteca în viaţa spirituală, încerca să slăbească influenţa clerului în celelalte sfere de activitate, deseori ignorând hotărârile Dicasteriei exarhale, atribuindu-şi ilegal, după cum considera mitropolitul Gavriil, unele prerogative. Astfel că multe din hotărârile Dicasteriei nu puteau fi îndeplinite din cauza împotrivirii Divanului (Зыков 1879, 578).

După cum aflăm din corespondenţa Mitropolitului Gavriil cu Divanul Moldovei, ultimul deseori îşi permite să „corecteze" hotărârile instanţelor de judecată bisericeşti[8].

Mitropolitul Gavriil crede că în principate urmează să fie aplicată aceeaşi practica ca şi în guberniile ruse, unde Consistoriile Duhovniceşti conlucrează cu conducerea gubernială, iar hotărârile instanţelor de judecată bisericeşti sunt aduse la cunoştinţa autorităţilor administraţiei locale, dar nu pot fi modificate sau redactate de acestea din urmă[9]. În Moldova este cu totul o altă situaţie. Este puţin spus că Divanul nici nu porunceşte cui se cuvine ca să aducă la îndeplinire decizia judecăţii bisericeşti, luate în conformitatea cu legislaţia în vigoare, ba dimpotrivă, mai găseşte de cuviinţă să schimbe sentinţele pronunţate de Dicasteria mitropolitană[10].

Se întâlnesc şi alte forme de amestec al autorităţilor administraţiei locale în treburile bisericeşti cum ar fi refuzul de a introduce registrele metricale, refuzul ocolaşilor de a-i elibera pe epitropii aleşi de comunitatea religioasă de la prestaţiile obşteşti, refuzul de a organiza adunări pentru alegerea epitropilor şi de introducere a registrelor pentru înregistrarea veniturilor şi cheltuielilor comunităţilor religioase ş.a.[11]

În legătură cu această situaţie anormală, de amestec al autorităţilor administraţiei civile în treburile bisericeşti, Mitropolitul Gavriil se adresează la 17 iulie 1809 cu o scrisoare către Kuşnikov, în care îl roagă să dea dispoziţiile corespunzătoare Divanului, ca acesta să colaboreze cu instanţele de judecată bisericeşti şi să nu creeze piedici la îndeplinirea sentinţelor luate de acestea[12].

În urma intervenţiei mitropolitului Gavriil, în aceeaşi zi, la 17 iulie 1809, Kuşnikov propune Divanului Moldovei ca acesta să evite amestecul în treburile ce ţin de competenţa autorităţilor spirituale şi să nu pună piedici la îndeplinirea deciziilor autorităţilor bisericeşti, iar pe viitor problemele legate de Biserică să fie rezolvate împreună cu Dicasteria[13].

Despre amestecul autorităţilor locale în treburile bisericeşti a fost informat şi împăratul Alexandru al Rusiei, care a emis un rescript către preşedintele divanurilor româneşti Kuşnikov, în finalului căruia se stipulează următoarele: „Să se stabilească o bună rânduială în toate felurile de administraţie, găsesc necesar a-ţi porunci ca autoritatea politică sub nici un cuvânt să nu se amestece în treburile duhovniceşti, ci totdeauna, unde va fi nevoie, să se înţeleagă cu Preasfinţitul exarh, şi la orice întâmplare stăpânirea politică să dea ajutor în grabă dacă-l cere stăpânirea cea duhovnicească" (Rescript 1932, 273).

Lupta cu abuzurile din partea militarilor ruşi

Sistemul de impozitare stabilit de administraţia militară rusă în timpul ocupaţiei din anii 1806-1812, prestaţiile, corvezile dar şi fărădelegile comise de ostaşii ruşi provocau nemulţumiri în rândurile populaţiei autohtone din Moldova şi Muntenia. În această perioadă localnicii manifestau diferite forme de rezistenţă, începând cu schimbarea locului de trai, primirea cetăţeniei streine până la opunerea rezistenţei fizice. O formă radicală de protest poate fi considerată părăsirea locurilor de reşedinţă, locuitorii Munteniei fugeau în Moldova, iar cei din Moldova – în Mun-

[6] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1304, f. 5-7.
[7] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1304, f. 8.
[8] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1032, f. 1.
[9] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1040, f. 1.
[10] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1040, f. 1.
[11] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1041, f. 1.
[12] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1040, f. 1.
[13] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1032, f. 1.

tenia. Astfel, după cum aflăm dintr-un raport al comandantului cetăţii Hotin, baronul Lang, către Prozorovschi, din 18 ianuarie 1809, în urma sechestrării hainelor de la ţăranii care nu dispuneau de mijloace financiare pentru achitarea impozitelor, au fugit care încotro 22 de contribuabili împreună cu averile şi familiile lor[14]. La 23 februarie 1809, senatorul S.S. Kuşnikov aduce la cunoştinţa Divanului Munteniei că din informaţia pe care o deţine reiese că locuitorii Principatului „intenţionează să fugă în posesiunile ţărilor vecine pentru a scăpa de impozite"[15]. În luna mai 1811, conform informaţiei comandantului cetăţii Chilia, 57 de contribuabili, locuitori ai satului Chitai au fugit în diferite direcţii[16]. În Chilia Veche rămăseseră doar 79 de gospodării din 102, iar la Hadjibian au rămas 40 din 120 de gospodării[17]. Sursele de care dispunem arată că au fost cazuri de fugă a localnicilor din ocolul Vrancea[18], satele Şoldăneşti şi Cuizăuca[19], Cuconeşti[20], Cerlina, judeţul Soroca[21].

O altă formă de protest faţă de abuzurile autorităţilor militare ruse de ocupaţie, era acceptarea cetăţeniei streine de către locuitorii Principatelor. Astfel, din raportul colonelului Berdeaev către senatorul S.S. Kuşnikov din 19 martie 1809, aflăm că unii dintre cei mai înstăriţi locuitori din Ploieşti, ţinutul Prahova, „au obţinut paşapoarte şi cocarde de la consulul francez, devenind supuşi ai împăratului [Franţei]"[22]. Doar în august 1809, 42 de persoane din Muntenia au primit cetăţenia franceză[23]. Numărul real al românilor cărora le-a fost satisfăcută solicitarea cetăţeniei streine, numai în Muntenia, este de până la 5000 de persoane[24]. După cum aflăm din raportul vicepreşedintelui Divanului Munteniei, generalul Enghelgardt, către senatorul S.S. Kuşnikov de la Bucureşti, „birnicii logofătului Constantin Filipescu şi-au luat ... supuşenia franceză şi, obţinând paşapoarte, au refuzat să mai plătească impozitele"[25], adică cei care obţineau cetăţenia streină imediat încercau să-şi exercite dreptul de a nu plăti impozite, dări şi alte prestaţii.

[14] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 662, f. 2.
[15] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 726, f. 3.
[16] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3248, f. 1086.
[17] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 4268, f. 344-345.
[18] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 4268, f. 811.
[19] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3248, f. 58.
[20] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3249, f. 775.
[21] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 4267, f. 23.
[22] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 331, f. 30.
[23] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 790, f. 20.
[24] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 331, f. 30.
[25] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 790, f. 21.

După cum am menţionat mai sus, românii se vedeau nevoiţi să opună şi rezistenţă fizică pentru a pune capăt abuzurilor din partea militarilor ruşi. Aici este cazul să amintim despre ciocnirea între locuitorii Criulenilor şi militarii ruşi, care se iscase din cauza că un locotenent rus a început să-l bată pe un podar pentru motivul că acesta refuzase să treacă nişte poveri pe celălalt mal al Nistrului pe motivul că nu era încrezut că marfa care urma să fie transportată nu face parte din categoria celor interzise pentru transportare fără permisiunea vămii. Sătenii au sărit în ajutorul celui nedreptăţit. Chiar şi Krasno-Milaşevici a fost nevoit să recunoască că vinovaţi de acest incident „înjositor pentru naţiunea rusească" sunt chiar militarii ruşi[26]. Altă ciocnire a avut loc în luna iunie 1811, între sătenii din Ghermăneşti şi cărăuşii din convoiul armatei ruse, care au lăsat vitele în fânaţul sătenilor[27]. În Moldova nu erau rare cazurile când se iscau ciocniri între locuitori şi mânătorii de vite din convoiul armatei ruse din cauze diferite. Astfel, în luna iunie 1812, un incident a avut loc în satul Lucăşeni, unde o jumătate de desetină de semănătură de grâu fusese distrusă de către vitele convoiului armatei ruse. Localnicii şi-au făcut singuri dreptate, luând o pereche de boi cu tot cu car şi provizii[28].

În localitatea Faraoni, vornicul, însoţit de alţi săteni, a ripostat în faţa cazacilor care l-au prădat luându-i 17 cervonţi[29]. Documentele vremii arată că altercaţiile se terminau uneori cu moarte de om. Astfel într-un conflict dintre localnici şi militarii ruşi care în mod abuziv au încercat să ia un car cu boi, a fost omorât un militar rus[30].

Una dintre cele mai grele prestaţii impuse Munteniei şi Valahiei de către administraţia militară rusă în anii 1806-1812 era încartiruirea militarilor în casele locuitorilor. De atare încartiruiri erau scutiţi doar cetăţenii străini, unele sate care îndeplineau alte prestaţii grele, funcţionarii care făceau importante servicii trupelor ruse şi clericii. Însă militarii ruşi nu ţineau cont de atare scutiri.

Drept mărturie a celor stipulate mai sus serveşte o scrisoare adresată către mitropolitul Gavriil de la Dumitru, protopopul Hârlăului. În această „plecată jalbă" din 31 august 1808, protopopul aduce

[26] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 2283, f. 669-670.
[27] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3248, f. 717-718.
[28] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3804, f. 2.
[29] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3249, f. 849.
[30] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 4093, f. 1-2.

la cunoştinţa exarhului că la Hârlău nu se respectă porunca Preasfinţiei Sale de a scuti clerul din Principate de la încartiruirea gradelor militare, cât şi de alte lucrări şi prestaţii, responsabilii de încărtiruire pun la dispoziţia militarilor ruşi şi altor slujbaşi locuinţe în casele clerului local (Scrisoarea 1929, 67). În urma rezoluţiei exarhului Gavriil, chiar a doua zi s-a făcut o „întâmpinare" către acelaşi „excelenţa sa domnul prezident al divanurilor Kuşnikov", în care citim: „preoţii din aceste Principate sunt supuşi la lucrări de prestaţie, în virtutea poruncii dată de Divan prin ispravnici... şi casele lor sunt ocupate de slujbaşi civili, ... năvălind în deosebi asupra caselor preoţeşti... şi să fie scutit clerul din ambele Principate... după cum se bucură de acest drept clerul din Rusia" (Tomescu 1929, 66-67).

Militarii ruşi din armatele de ocupaţie din Principate deseori îi agresau pe preoţi. Dintr-o scrisoare a preoţilor din Bucureşti, înregistrată la Dicasterie cu data de 28 iulie 1808, deci chiar în primele zile după ce mitropolitul Gavriil a luat în primire postul de exarh peste Moldova, Valahia şi Basarabia, clericii se plâng exarhului că ostaşii ruşi „unii după firea ostăşească nemulţumindu-se, au făcut multe supărări, care nu s-ar cuveni în case preoţeşti" (Tomescu 1929, 66). Alteori militarii ruşi îşi permiteau să jefuiască chiar şi locaşurile de cult.

Iată doar câteva cazuri de acest gen.

Din demersul preotului Gheorghe Bratul din Movilău (Moghilev) aflăm că la 2 noiembrie 1808, acesta a fost apucat de cap şi apoi rănit cu baioneta la cap de către militarul E. Kliuşin, din armata rusă, chiar în timpul Liturghiei. Tot atunci a fost rănit şi un alt preot, pe nume Vasile. Martori ai acestui atac au fost Nicolae şi Trofim Şătrari, Leonardo Sardari, Panaiot Pezedroma ş.a.[31]

Aflând despre acest caz, Mitropolitul Gavriil, prin scrisoarea din 11 noiembrie, intervine pe lângă Serghei Sergheevici Kuşnikov cu rugămintea să elucideze cazul şi să fie pedepsit agresorul[32]. Rugămintea exarhului este luată în seamă şi la 20 noiembrie Kuşnikov dă ordin anchetatorului Bucin să elucideze cazul[33]. Deşi nu ştim cum s-a desfăşurat ancheta, credem că vinovatul a primit răsplata cuvenită.

Alt abuz din partea militarilor rus a fost sesizat pe data de 27 iunie 1809, când militarii artilerişti, cu permisiunea maiorului Meiendorf, şi-au permis cosirea arbitrară a ierbii şi păscutul cailor pe moşia mănăstirii Golia, din localitatea Cârliga de lângă Iaşi[34].

În urma intervenţiei Mitropolitului Gavriil, la 24 iulie 1809, Divanul Moldovei a aplicat o admonestare maiorului Meiendorf, propunând alte locuri pentru păscutul cailor şi boilor artileriei[35].

Militarii ruşi deseori comiteau furturi din biserici. Astfel, la 4 ianuarie 1809, au fost prădate bisericile din satele Osoaia şi Ţuţora, de către câţiva răufăcători printre care se număra sergentul Andrei Pekonov din serviciul magazinului mobil şi soldatul Priznakov.

În urma intervenţiei Mitropolitului Gavriil, răufăcătorii au fost daţi pe seama comandantului din Iaşi[36].

În aprilie 1809, clerul din principate era obligat să participe la transportarea proviantului pentru armata rusă de la Slatina la Bucureşti. Sunt de remarcat acţiunile deosebit de „crâncene" ale ispravnicilor din ţinuturile Vâlcea şi Roman, care, după spusele Mitropolitului Gavriil „întreceau orice măsură şi răbdare". Ispravnicii îşi permiteau să-i bată nu doar pe preoţi, ci şi pe copiii şi soţiile acestora (Зыков 1879, 554).

În urma intervenţiilor Mitropolitului Gavriil, la 5 aprilie 1809, Divanul Valahiei a hotărât că ispravnicii vinovaţi să fie depuşi din funcţie fără dreptul de a mai ocupa alte funcţii în administraţia civilă[37], iar faptele lor au fost făcute cunoscute tuturor, ca să fie de învăţătura altora[38]. Autorităţilor locale li s-a pus în vedere ca să trateze clerul cu stima care i se cuvine.

Toate aceste cazuri erau cercetate şi s-au adeverit, însă după cum menţionează vicarul mitropoliei Moldovei Dimitrie (Sulima), în demersul său din 3 mai 1812 către senatorul Krasno-Milaşevici, multe plângeri din partea preoţilor au fost expuse oral, dar li s-a propus să se adreseze guvernării (Зыков 1879, 559).

[31] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 504, f. 5.
[32] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 504, f. 5.
[33] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 504, f. 6.
[34] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1010, f. 1.
[35] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1010, f. 19-20.
[36] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1332, f. 1-6.
[37] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 818, f. 10-11.
[38] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 818, f. 6.

Deseori, fără a găsi apărare la mitropoliţi şi episcopi, clerul era supus samavolniciei autorităţilor civile.

Ocuparea de către oştirile ruseşti a principatelor a adus la aceea că românii erau obligaţi să aprovizioneze armata cu provizii, ceea ce deseori servea ca paravan pentru abuzurile fără precedent la care recurgeau membrii divanelor şi autorităţile locale.

Vinovată de creşterea numărului abuzurilor administraţiei locale a fost tot administraţia rusă, care, în scopul acumulării resurselor financiare şi materiale pentru aprovizionarea trupelor, a redus la minimum numărul funcţionarilor locali remuneraţi din contul vistieriei, lipsind pe mulţi boieri şi dregători de veniturile provenite din dregătorii, slujbe, pensii, arendări şi comerţ ş.a. De aceea, boierii căutau alte căi de recompensare a pierderilor, prin cucerirea simpatiei administraţiei ruse erau numiţi în anumite posturi administrative, iar odată ocupându-le, ştiau cum să-şi recompenseze pagubele (Agachi 1997, 152).

În apărarea preoţimii intervine Mitropolitul Gavriil, şi activitatea sa în acest sens este remarcabilă şi fructuoasă. În acest domeniu el s-a manifestat ca un adevărat păstor şi părinte, care prin calităţile spirituale şi intelectuale se îngrijea de ocrotirea fiilor săi duhovnici. Folosindu-se de înalta demnitate de exarh al Sfântului Sinod şi de membru prim al Divanului, Mitropolitul Gavriil avea grijă de îmbunătăţirea situaţiei grele a preoţimii din principate şi de ridicarea autorităţii ei, crezând pe bună dreptate că aceasta e spre binele şi folosul Bisericii ortodoxe şi al poporului.

În prima scrisoare a episcopului Nectarie din 14 martie, anul 1809, adresata lui Dositei, se comunică despre silniciile straşnice, pricinuite preoţimii, căreia i se cere să-şi dea căruţele pentru transportarea proviantului din Slatina la Bucureşti. Manifestau cruzime mai ales ispravnicii din Vâlcea şi Roman, care nu cruţă persoanele duhovniceşti, soţiile şi nici chiar pe copiii acestora, se poartă cu ei tiranic, bătându-i şi persecutându-i. Sunt luaţi preoţii în odăjdii, în timpul oficierii serviciului divin, din biserică fiind trimişi cu căruţele lor la Slatina. Sfintele lăcaşuri rămân închise. În a doua scrisoare, expediată la două zile după cea dintâi, episcopul Nectarie se plânge că nu este în stare să îndeplinească la timp ordinul exarhului în ce priveşte informaţiile despre creştinii cărora li s-a administrat taina spovedaniei până la sărbătoarea celor patruzeci de sfinţi, din cauza lipsei preoţilor, care ispăşesc prestaţiile în natură[39].

Primind de la Mitropolitul Dositei această scrisoare, exarhul Gavriil, la 23 martie 1809, s-a adresat lui Kuşnikov, rugându-l să ia măsurile de rigoare, ca să apere preoţimea de asemenea fapte tiranice ale autorităţilor de zemstvă şi dacă este posibil să-i înlăture din funcţii pe ispravnicii ţinuturilor Vâlcea şi Roman din Craiova, care mai mult decât alţii asupresc preoţimea, comportându-se ca nişte profanatori ai bisericii, ca să le fie şi altora drept exemplu şi să fie publicată această decizie în toată Valahia şi Moldova şi de acum înainte să nu fie numiţi în nici o funcţie, pentru că ei nu au pietate faţă de religie, de credinţă şi recurg la această asuprire „nu atât din necesitate cât din lăcomie şi din căpătuire, pentru că acei care s-au răscumpărat cu bani au fost lăsaţi în pace”[40].

Intervenţia exarhului Gavriil nu a rămas fără consecinţe. Luând în consideraţie că asuprirea clerului de către autorităţile administraţiei locale era un fapt ce nu ar mai necesita verificare, în conformitate cu rugămintea exarhului au fost concediaţi din serviciu respectivii ispravnici, fiind găsiţi vinovaţi de jignirea preoţimii. Această decizie a fost dată publicităţii în Moldova şi Valahia, iar pentru prevenirea, pe viitor, a cazurilor similare de abuz din partea autorităţilor locale, sub ameninţarea cu pedepse drastice, s-a adus la cunoştinţa ispravnicilor ca ei să acorde slujitorilor altarului respectul şi atenţia cuvenită[41].

Autorităţile militare ruse, dar şi cele din administraţia civilă locală, se implicau deseori şi în treburile ce ţin de căsătoria cetăţenilor, aducând prejudicii ţinutei morale a locuitorilor din principate.

În Moldova a fost un caz, relatat de ispravnicul din Fălciu la 14 martie 1809, când responsabilul pentru aprovizionare cu provizii a armatei ruse („провиантский комиссионер”) l-a forţat pe preotul de campanie (полковой священник) să-i cunune pe doi ţărani (ruşi) cu două fete (moldovence), fără aprobarea părinţilor fetelor, una dintre cele cununate a fugit în taină de la bărbat când a aflat despre starea lui socială (ţăran şerb)[42].

[39] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 818, f. 4.
[40] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 818, f. 1.
[41] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 818, f. 6.
[42] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 766, f. 1.

În aceeaşi zi mitropolitul Gavriil, într-o scrisoare către S.S. Kuşnikov, roagă ca să se dea indicaţie ca căsătoriile dintre moldovence cu ruşii să se săvârşească doar cu mărturie în scris prin care s-ar dovedi acordul liber al părinţilor sau rudelor pentru căsătoria copiilor, şi cu permisiunea autorităţilor departamentelor la care sunt supuşi mirii[43].

Cererea mitropolitului a fost transmisă de Kuşnikov divanurilor Moldovei şi Valahiei[44].

În Moldova, erau cazuri când soţiile îşi părăseau soţii, mutându-se cu traiul în casele cinovnicilor locali, care le protejau, ceea ce ducea deseori la distrugerea familiilor. Iată un caz dintre acestea: ispravnicul din Soroca, spătarul Ioniţă Paladi, de multe ori o ascundea în casa lui pe Casandra, soţia negustorului moldovean Constantin Blănari. Când sărmanul soţ a venit să-şi aducă soţia acasă, spătarul l-a alungat cu ruşine, neluând în seamă nici documentul lui Blănari pe care acesta îl luase de la Consistoriul Mitropoliei Moldovei la 17 iunie 1809 (Зыков 1879, 545).

Aceste fapte l-au făcut pe mitropolitul Gavriil ca la 5 august 1809 să se adreseze senatorului Kuşnikov ca să propună divanurilor Moldovei şi Valahiei ca nimeni să nu angajeze ca servitoare pe femeia măritată, fără consimţământul soţului ei[45].

Toate aceste abuzuri l-au determinat pe mitropolitul Gavriil să facă o serie de adresări către Sfântul Sinod.

În urma demersurilor Mitropolitului Gavriil către Sfântul Sinod, la 27 martie 1812, împăratul a semnat un rescript pe numele lui Krasno-Milaşevici în care porunceşte ca acesta să ia măsuri hotărâte pentru a pune capăt abuzurilor şi, în general, pentru restabilirea respectului, care i se cuvine cinului duhovnicesc. În sfârşit, pentru a stabili ordinea la toate nivelurile de conducere, se poruncea ca guvernul civil să nu se amestece în chestiunile bisericeşti şi să se consulte totdeauna, când va fi necesar, cu preasfinţia sa exarhul, iar administraţia civilă la cererea autorităţilor bisericeşti, să-i acorde neîntârziat ajutor acesteia din urmă (Rescript 1932, 273).

Acest rescript, după cum reiese din referatul senatorului către împărat, din 19 mai 1812, a avut un efect benefic asupra stării Bisericii din principate. În primul rând, clerul a căpătat o oarecare independenţă şi însemnătate în sferele conducerii; în al doilea rând, clerul de mir a fost practic scutit de dările locale la care era supus de organele de zemstvă şi alte prestaţii; în al treilea rând – s-a schimbat atitudinea societăţii faţă de cler (Зыков 1879, 579).

Micşorarea numărului preoţilor

Unul din meritele mitropolitului Gavriil, în conducerea bisericii române, ar fi preocuparea sa pentru micşorarea numărului de *preoţi fără locuri*.

Pentru a avea o situaţie clară a numărului de preoţi care activau în exarhat, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, la 3 decembrie 1809, emite o dispoziţie cu nr. 577, pentru întocmirea unei statistici a clerului din exarhat. Dispoziţia prevedea ca aşa-numitele liste formulare (формулярные ведомости) să fie prezentate la Dicasteria Duhovnicească pe parcursul lunii ianuarie 1810[46].

În urma îndeplinirii dispoziţiei mitropolitului Gavriil s-a constat că în 1810 în Valahia erau 24 de oraşe, 2417 sate, 204 mănăstiri şi schituri, 3105 biserici de mir, 1034 călugări, 45 protopopi, 5794 preoţi şi 2823 diaconi. În Moldova erau 29 de oraşe, 2193 de târguri şi sate, 203 mănăstiri şi schituri, 2313 biserici de mir, 1860 călugări, 45 protopopi, 4229 preoţi şi 733 diaconi (Păcurariu 1994, 570).

În perioada cercetată se spune că numărul preoţilor era atât de mare, încât concura cu numărul enoriaşilor. În unele comune la 50 de gospodării reveneau câte 3-4 preoţi (Ганецкий 1871, 143). Din catagrafia preoţilor făcută în 1810 aflăm că în satul Stănislăveşti-Vlaşca, cu 11 gospodării, activau doi preoţi şi cinci diaconi, asistaţi de alţi trei slujitori bisericeşti, iar în Crângurile-Vlaşca, la cele 13 gospodării din localitate, reveneau trei preoţi şi cinci diaconi (Păcurariu 1994, 570).

Fenomenul acesta avea consecinţe nefaste atât pentru stat, cât şi pentru Biserică.

Vorbind despre numărul exagerat de preoţi care erau în Moldova şi Valahia trebuie să menţionăm că la amplificarea acestui fenomen a contribuit şi faptul că în Principatele Române se aflau mulţi episcopi nominali, care însă nu aveau episcopii, şi erau hirotoniţi în special de Patriarhia Con-

[43] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 766, f. 4.
[44] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 766, f. 5.
[45] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 766, f. 545.
[46] ANRM, F. 733, inv. 1. d. 21, f. 1.

stantinopolului pentru a menţine vie amintirea că în trecut au existat o serie de mitropolii care au dispărut din cauza ocupaţiei otomane. Este cazul să amintim că numai în Moldova, la 1809, erau 7 mitropoliţi greci fără de eparhii, unica sursă de existenţă a cărora erau banii luaţi pentru administrarea Tainei Preoţiei[47].

Înainte de a vorbi despre măsurile restrictive ale exarhului pentru stârpirea acestui rău, considerăm necesar să ne oprim puţin asupra elucidării cauzelor, care au dus la asemenea stare de lucruri.

Pricina acestui fenomen, în opinia noastră, rezidă în condiţiile vieţii religioase a poporului, dar şi în situaţia mai mult sau mai puţin privilegiată a preoţimii. Istoricii mărturisesc despre o religiozitate cu totul aparte a românilor în timpurile anterioare, datorită căreia şi-au păstrat existenţa naţională în pofida numeroaselor nenorociri, care apăsau asupra principatelor. Astfel, C. Erbiceanu spunea că „străbunii noştri erau foarte devotaţi credinţei ortodoxe, ea le dădea curaj în luptă şi în nenorocirile vieţii personale şi politice, le alimenta speranţele pentru un viitor mai bun. Ei, se poate spune, se năşteau creştini, sentimentul lor religios se dezvolta în casa părintească prin exemplul bun al părinţilor, prin frecventarea permanentă a slujbelor religioase, unde în fruntea poporului se aflau totdeauna boierii cu familiile lor, atât în sate, cât şi în oraşe înşişi boierii citeau şi cântau în strană, *ei întreţineau şi bisericile şi pe slujitorii bisericeşti*. Exemplul lor era urmat de oamenii de jos. Mănăstirile, prin ospitalitatea şi cucernicia lor, menţineau spiritul religiozităţii, la sărbătorirea hramurilor la mănăstiri toţi îşi petreceau timpul în rugăciuni. Boierii întreţineau şcolile primare pe lângă biserici, unde erau instruiţi slujitorii bisericeşti şi cărturarii din popor, călugării şi diaconii organizau, pentru popor, şcoli mici pe lângă biserici. Mai târziu, apar şcolile superioare în capitale unde, printre altele, se preda teologia, în măsura necesară atunci" (Erbiceanu 1888, XXXVIII).

Este clar că această religiozitate, precum şi consecinţele comportării tutelatoare a marilor boieri faţă de preoţime şi faţă de Biserica Ortodoxă, precum şi atitudinea domnitorilor ortodocşi care, construind cu osârdie biserici pe moşule lor, de obicei, asigurau întreţinerea lor şi a clerului. Aşadar, situaţia preoţimii nu putea fi rea. În Moldova din timpurile străvechi, parohiile erau organizate[48] în multe cazuri de comunităţi, adică de toţi mirenii, care pentru satisfacerea cerinţelor religioase făceau parte dintr-o uniune bisericească, iar uneori – şi de către persoane particulare, de proprietari, de moşieri pe domeniile lor. Lăcaşul sfânt servea ca centru, ca loc obştesc de oficiere a slujbei religioase, ca o şcoală de religie şi morală. În trecut nu existau nici un fel de state de personal şi nici formalităţi, care ar fi împiedicat deschiderea parohiilor. Unii episcopi chiar îi stimulau pe enoriaşi să dorească să aibă un număr mare de preoţi, dar nu în scopuri religios-spirituale, ci din cele materiale. În Grecia, ridicarea la rangul de preot devenise un articol de venituri, deoarece candidatul la preoţie urma să plătească o taxă specială. Dar întrucât, pe de o parte, regulile canonice[49] cer riguros ca preoţii să nu fie hirotonisiţi decât pentru parohii concrete, iar pe de altă parte, enoriaşii nu puteau întreţine toţi preoţii, pe care i-ar fi numit episcopii, în Grecia s-a recurs la măsură de a-i împărţi pe aceştia în preoţi nominali la parohii, şi în preoţi înregistraţi, care de fapt rămâneau neangajaţi, de aceea candidau la locurile care ar fi devenit vacante (Голубинский 1997, 317-417). Fenomene similare celor din Grecia au avut loc şi în Rusia, generând fenomenul aşa-numiţilor „preoţi săraci, fără parohii". Dacă admitem ipoteza că în principate oamenii nu erau mai perfecţi decât în Grecia şi Rusia, putem presupune că şi aici episcopii îşi permiteau abuzuri. Astfel că şi în principate existau mulţi preoţi fără parohii, care candidau pentru primele parohii care se deschideau, sau rămâneau vacante. Deoarece preoţii în cauză nu erau aleşi de comunitate, aceasta nu era obligată să-i întreţină, cu toate acestea, numărul pretendenţilor la preoţie nu scădea, pentru că, chiar şi în cazul dat, situaţia unui preot era mult mai bună decât cea a unui enoriaş sărac. Din această cauză, numărul preoţilor crescuse încetul cu încetul şi mulţi aspirau la rangul bisericesc, fiind ghidaţi exclusiv de interese materiale şi de scutirile de biruri şi prestaţii (Suttner 1973, 292). C. Erbiceanu afirma că,

[47] ANRM, F. 733, inv. 1. d. 21, f. 11, 12.

[48] În principate parohiile se organizau puţin altfel decât la ruşi, de exemplu, aici parohiile erau şi mai sunt întemeiate conform .sistemului de comunităţi, nu în dependenţă de sistemul administrativ, cum se face la ruşi.

[49] Canonul 6 al Sinodului IV Ecumenic (451) spune că „nimeni să nu se hirotonisească fără destinaţie... Iar cei ce se hirotonisec fără destinaţie să fie fără tărie şi să nu poată lucra, spre defăimarea celui ce a hirotonit", vezi Târâlă, Popescu 1992, 246.

în acea perioadă, numărul preoţilor în principate (mai ales, în Valahia, unde influenţa grecească fusese mai puternică) era atât de mare, încât concura cu numărul de locuitori. Se vindea aproape tot ce fusese adunat, se plătea unde era posibil numai să se ajungă la preoţie. Ei erau întrebaţi dacă au bani, nu şi dacă sunt cărturari. Dar unde aveau să învețe? Când nu puteau obține hirotonisirea în principate, mergeau peste Dunăre, la vreun vlădică grec şi se întorceau în patrie de acum fiind preoţi. Pe atunci timpurile erau foarte tulburi, întrucât simonia îşi atinsese apogeul (BOR 1892, 197). Aceste practici, negative, contravin şi prevederilor legilor bisericeşti (canoanelor). Astfel, canonul 6 al Sinodului IV Ecumenic din Calcedon (451) interzice hirotoniile zise absolute, adică fără destinaţie (Floca 2005, 88-89), iar canoanele 29 apostolic, 2 al Sinodului IV Ecumenic, 23 al Sinodului Trulan ş.a. condamnă simonia, adică vânzarea celor sfinte pentru bani, asimilând cu simonia orice trafic cu funcţii bisericeşti, chiar şi cu acelea care nu sunt legate de starea clericală (funcţia de econom, de ecdic sau de avocat bisericesc, de paramonar etc.) (Floca 2005, 86). Asemenea fenomen nefast pentru stat, precum şi pentru biserică, trebuia în cele din urmă să fie curmat.

În realizarea acestei sarcini meritul principal îi revine mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni care, pentru a micşora numărul de preoţi, a emis, în 1808, o directivă, aprobată şi de Sfântul Sinod, la 23 decembrie 1808, în care era stipulat că episcopii din Moldova şi Valahia să oprească temporar administrarea Tainei Preoţiei, până nu vor fi asiguraţi cu parohii toţi preoţii deja hirotoniţi. În directiva mitropolitului Gavriil era prevăzută norma 1 preot la 50 de gospodării. Ulterior, când va fi necesar să fie desemnat undeva vreun preot sau diacon, în acest caz, să se respecte, cu toată stricteţea, regulile bisericeşti, care interzic, printre altele, să fie hirotonisite persoane din rândul birnicilor şi fără consimţământul enoriaşilor (Зыков 1879, 575).

După aceasta, exarhul a depus toate eforturile pentru a stârpi acest rău, el scoate de sub tipar nişte reguli detailate, de care urmau să se călăuzească episcopii în timpul administrării Hirotoniei, tot aici fiind incluse şi cerinţele faţă de candidaţii la preoţie. „Aceste indicaţii, afirmă C. Erbiceanu, *prezintă o adevărată reformă* a preoţimii din principate, pe care dorea să o realizeze mitropolitul Gavriil, exarhul Sinodului rusesc" (BOR 1892, 196).

Dispoziţia exarhului Gavriil, care mărturiseşte despre înaltele sale capacităţi organizatorice, prevedea următoarele: „înalt preşedintele divanurilor ambelor principate, Domnul cavaler Krasno-Milaşevici, luând în consideraţie plângerile locuitorilor unor sate, mai ales în Valahia Mică (Muntenia), asupra numărului mare de duhovnici din aceste localităţi, îmi prescrie să iau măsuri necesare pentru stârpirea acestor abuzuri. Ştiu că în prezent este imposibila *vindecarea totală* de această boală, cu toate acestea consider ca trebuie luate unele măsuri, cel puţin, pentru *slăbirea* abuzurilor în cauză, care sunt inadmisibile oricărei rânduieli bisericeşti, sfintelor reguli fiind şi dezavantajoase pentru guvern, în speranţă că măsurile respective vor fi în folosul cârmuirii civile şi bisericeşti în urma celor expuse, găsesc de cuviinţă că atât mitropoliţii, cât şi episcopii să se conformeze următoarelor dispoziţii:

1. Să nu efectueze fără necesitate hirotonisiri în rangul de preot sau diacon;
2. Doritorii de a fi hirotonisiţi trebuie să aibă un act de la primarul comunităţii săteşti şi de la alţi locuitori că este scutit de prestaţii şi că are o purtare bună, că locuitorii roagă să fie hirotonisit anume pentru biserica satului, având nevoie de un preot. Această mărturie trebuie să fie semnată de primarul şi de blagocinul ocrugului şi numai în această bază arhiereul va efectua hirotonisirea;
3. Întrucât în prezent în principate nu poate fi introdus regimul european, din cauza lipsei de venituri pentru salarizarea preoţilor, pentru că ei nu primesc salariu stabilit de către guvern, pentru că uneori nu au nici venituri ocazionale din partea creştinilor, cu care s-ar putea întreţine, ei caută câştiguri lăturalnice, ca toţi enoriaşii; dacă în sat este o biserică, trebuie să fie doi preoţi, din care unul să se afle în permanenţă acolo, pentru chestiunile urgente ale creştinilor, dacă în sat sunt mai multe biserici care au parohii, fiecare biserică trebuie să aibă un preot, nu doi sau mai mulţi;
4. În oraşe parohiile mari urmează să aibă doi preoţi, iar parohiile care au până la 100 de familii, nu trebuie să aibă mai mult de un preot;
5. Preotul sau diaconul, care a fost hirotonisit pentru biserica respectivă, nu poate fi transfe-

rat în altă biserică fără un motiv serios şi fără permisiunea în scris a arhiereului;

6. Va fi alcătuită lista bisericilor din principate, ca şi a preoţilor şi diaconilor, care slujesc la respectivele biserici. Aceşti slujitori ai bisericii în viitor nu vor avea dreptul de a se transfera, cum se practica acum, deoarece ei fug în locurile unde nu sunt necesari şi de aceea se întâmplă să se adune în număr mare într-o singură biserică, iar locurile unde se aflaseră mai înainte rămân libere şi arhiereul este nevoit să hirotonisească alte feţe bisericeşti, astfel, în cel mai evident mod, se înmulţeşte fără necesitate numărul preoţilor, situaţie cunoscută tuturor foarte bine;
7. Trebuie să fie tipărite gramote, care vor fi expediate de mitropolit şi episcopi tuturor preoţilor şi diaconilor subordonaţi lor, în gramote trebuie să fie indicate în mod riguros judeţul, satul şi biserica unde slujesc, şi dacă vor sluji în alt loc fără permisiunea arhiereului, autorităţile bisericeşti le vor interzice să mai preoţească, iar autorităţile civile îi vor supune prestaţiilor şi dărilor;
8. Consistoriul mitropolitan şi episcopal trebuie să aibă registre, în care să fie introduse informaţiile despre toate persoanele hirotonisite şi, când sunt propuse persoanele pentru hirotonisire, consistoriile nu trebuie să se mulţumească numai cu actele că ar exista necesitatea unui preot, dar trebuie să se documenteze în registre şi să cerceteze ce s-a întâmplat cu preoţii de dinainte şi din care cauză este necesar un preot nou. În registre trebuie să existe informaţii şi despre cei decedaţi şi despre cei hirotonisiţi recent, pentru ca, în felul acesta, arhiereul să poată totdeauna cunoaşte numărul preoţilor şi al diaconilor, precum şi locul lor de aflare;
9. Protopopii trebuie să trimită informaţii exacte, detaliate arhiereului la finele fiecărui trimestru despre preoţii decedaţi, pentru a fi introduse în registrele Consistoriului;
10. Pentru satele în care există mulţi preoţi, nu trebuie să fie hirotonisiţi alţii, cât sunt în viaţă preoţii de acolo, precum şi pentru alte biserici. Preoţii trebuie să locuiască acolo unde este indicat în gramota înmânată la hirotonisire, dacă însă vor apare preoţi recent hirotonisiţi pentru o biserică sau alta, aceştia vor fi supuşi tuturor prestaţiilor şi impozitelor de către autorităţile civile;
11. Preoţii hirotonisiţi anterior, însă fără a fi necesari, nu vor fi pedepsiţi, aceştia trebuie să slujească acolo unde le este indicat, chiar împotriva voinţei lor vor fi desemnaţi unde nu sunt preoţi; acolo însă unde sunt preoţi, în nici un caz nu trebuie să fie admisă hirotonisirea altor preoţi;
12. Birnicii sau acei care au fost eliberaţi de biruri sau foştii poslusnici monahiceşti ai mănăstirilor nu trebuie să fie hirotonisiţi fără a exista necesitate extremă, dar şi atunci – cu permisiunea Divanului. Dacă însă hirotonisirea va fi obţinută prin minciună, ei vor fi pedepsiţi de autorităţi, se va recurge la suspendarea provizorie la ordinul arhiereului a dreptului de a preoţi şi chiar la retragerea definitivă a cinului, iar autorităţile civile îi vor supune sancţiunilor băneşti;
13. Parohia, chiar dacă este mare, trebuie să aibă un singur diacon;
14. Pentru fiecare biserică vor fi desemnaţi câte doi slujitori ai bisericii, preponderent de ranguri duhovniceşti, iar în caz de necesitate – şi din rândul birnicilor; ambii vor fi confirmaţi de arhiereu şi cât timp se vor afla în acest rang vor fi eliberaţi de orice impozite, de prestaţii. Dacă se va descoperi că cineva dintre ei a ajuns la acest rang prin minciună, va fi pedepsit conform legilor ţării, decizia luată fund aprobată şi confirmată de către Divan;
15. Întrucât până acum a existat vechiul obicei de a nu supune preoţii de la sate prestaţiilor de către proprietarii sau arendaşii pământurilor pe care preoţii slujeau în biserici, acest bun obicei vechi rămâne în vigoare şi de acum încolo, dacă însă cineva, din cauza venitului ruşinos, va îndrăzni să-i deranjeze pe preot, indiferent de rangul său duhovnicesc sau civil, puterea locală trebuie să se opună. Aceasta nu se referă numai la preoţii încadraţi în muncă, ci şi la acei care au fost hirotonisiţi mai înainte şi au gramotă arhierească, deşi sunt în afara statelor de personal, acest lucru categoric nu se referă la preoţii care au fost hirotonisiţi în taină, nu în ţară, prin intermediul înşelăciunii. Deocamdată trebuie aduse la îndeplinire articolele expuse mai sus şi cred că aceasta va pune capăt, în viitor, abuzurilor care există în prezent încă de pe timpuri”[50].

[50] Originalul în limba greacă se păstrează în arhiva consistoriului de la Bucureşti, a fost tradus în limba română de C. Erbiceanu şi publicat în *Biserica Ortodoxa Română*, nr. 3, 1892, p. 196-203.

Totodată exarhul emite un ordin, conform căruia, candidaţii la hirotonie, trebuiau să locuiască un timp oarecare pe lângă episcopi, pentru a studia, deşi pe scurt, catihisul, dogmele creştine şi practica slujirii bisericeşti. În acest scop, pentru ei, a fost tradus laconic catihisul din limba rusă în limba română, trimiţându-l preoţilor pentru a-l învăţa pe de rost (Ганецкий 1871, 144).

Altă măsură restrictivă împotriva numărului excesiv de mare al preoţilor fusese *cerinţa cunoscutului cenz de studii,* pe care trebuiau să le aibă toate persoanele care aspirau la preoţie. Până acum, pentru a se preoţi, persoanele trebuia să fie ştiutori de carte şi să poată sluji, adică să poată oficia servicii divine şi ritualurile cuvenite. Dar deja la sfârşitul secolului XVIII s-a atras atenţia asupra faptului că numai ştiinţa de carte, adică facultatea de a citi şi a scrie este insuficientă pentru viitorii preoţi, care în asemenea condiţii erau doar slujitori mecanici şi înfăptuitori ai slujbelor şi ritualurilor bisericeşti, fără să aibă idee despre dogmele ortodoxe şi morala creştină. De la începutul secolului XIX, problema studiilor pe care urmau să le aibă preoţimea era abordată tot mai insistent, toată lumea era de acord că preoţii trebuie să aibă studii. Prin aceasta se avea în vedere, pe de o parte, să fie restrâns numărul celor care aspirau să se preoţească, iar pe de altă parte, să fie ridicată autoritatea preoţimii. În acest scop, încep a se pune bazele şcolilor de tipul seminarelor, în care viitorii păstori urmau să primească studiile şi educaţia corespunzătoare vocaţiei lor. Mitropolitul Gavriil dorea să organizeze instruirea preoţilor din exarhat după modelul şcolilor ruse.

În concluzie putem spune că eforturile mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, depuse pentru eliminarea unor fenomene negative din viaţa societăţii şi a Bisericii în perioada exarhatului Moldovei, Valahiei şi Basarabiei (1808-1812), marchează o adevărata reformă a preoţimii din principate, pe care dorea să o aducă la îndeplinire exarhul. Aceasta, indiscutabil, a avut consecinţe bune, dar nu pentru mult timp, deoarece după plecarea mitropolitului Gavriil din exarhat, vechiul obicei prost îşi reia practica, „din nou au început a se face hirotonisiri în taină, peste Dunăre, din nou simonia a intrat în drepturile sale" (BOR 1892, 197).

Bibliografie

Agachi 1997: A. Agachi, Organizarea administrativă a Moldovei şi Munteniei sub ocupaţia militară rusă din anii 1806-1812. In: Destin Românesc, nr. 4 (Chişinău-Bucureşti 1997), 149-159.

BOR 1892: Biserica Ortodoxă Română, nr. 3, 1892, 196-203.

Erbiceanu 1888: C. Erbiceanu, Istoria Mitropoliei Moldaviei (Iaşi 1888).

Floca 2005: I.N. Floca, Canoanele Bisericii Ortrodoxe. Note şi comentarii (Sibiu 2005).

Păcurariu 1994: M. Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. 2 (Bucureşti 1994).

Rescript 1932: Rescriptul ţarului Alexandru către preşedintele Divanurilor româneşti pentru apărarea clerului de asupririle autorităţilor civile. In: Arhivele Basarabiei, nr. 4 (Chişinău 1932), 273.

Scrisoarea 1929: Scrisoarea protopopului din Hârlău Dumitru Marelui Domn, membru al Sfântului Îndreptător Sinod şi al său exarh în Moldova, Valahia şi Basarabia, mitropolit şi cavaler Gavriil. In: Arhivele Basarabiei, nr. 4 (Chişinău 1929), 67.

Suttner 1973: E.Chr. Suttner, Mitropolit Gabriel Banulescu-Bodoni. Zur rumänischen Kirchengeschichte und Kirchenrechtsordnung in der Phanariotenzeit. In: Ostkirchliche Studien, Band 22, Heft 4 (Würzburg 1973), 290-334.

Târâlă, Popescu 1992: Z. Târâlă, H. Popescu, Pidalion (Cârma Bisericii) (Bucureşti 1992).

Tomescu 1929: C.N. Tomescu, Feţe bisericeşti nu pot încărtirui oastea rusească. In: Arhivele Basarabiei, nr. 4 (Chişinău 1929), 66-67.

Ганецкий 1871: М.А. Ганецкий, Очерк истории Кишиневской Духовной Семинарии. В сб.: Кишиневские Епархиальные Ведомости, № 05 (Кишинев 1871), 140-150.

Голубинский 1997: Е.Е. Голубинский, История Русской Церкви. Период первый, киевский или домонгольский, т. 1, ч. 1 (Москва 1997).

Зыков 1879: Г. Зыков, Очерк деятельности митрополита Гавриила – экзарха Молдавии и Валахии, по улучшению положения церкви и православного духовенства в княжествах и Бессарабии, с 1808-1812 г. (Составлен по официальным источникам из архива Бессарабского губернского Правления). В сб.: Кишиневские Епархиальные Ведомости, № 15 (Кишинев 1879), 574-595.

Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni's attitude to some negative phenomena in society and the church during the period of Exarchate of Moldavia, Wallachia, and Bessarabia (1808-1812)

Abstract

During the Russian-Turkish War (1806-1812), by the decree of Emperor Alexander I on March 27, 1808, the Exarchate of Moldavia, Wallachia, and Bessarabia was formed. The former Metropolitan of Kiev and Halych Gavriil Banulescu-Bodoni was appointed the head of the new church administrative-territorial unit.

Exarch Gavriil Banulescu-Bodoni paid particular attention to the establishing of balanced relations between the church and civil authorities, taking into account some negative phenomena in society and the church. In order to establish such relationship, as well as to improve the situation of the clergy in the principalities, Metropolitan Gavriil undertook a series of measures, including:

– trying to exclude interference of civil authorities in the affairs of the church;
– the fight against abuses by the Russian military;
– reducing the number of priests.

The present study is dedicated to the analysis of these aspects of the Metropolitan Gavriil Bănulescu-Bodoni's activity at the Exarchate in 1806-1812.

Отношение митрополита Гавриила Бэнулеску-Бодони к некоторым отрицательным явлениям в обществе и церкви в период Экзархата Молдавии, Валахии и Бессарабии (1808-1812)

Резюме

Во время русско-турецкой войны (1806-1812), указом императора Александра I от 27 марта 1808 года, был образован Экзархат Молдавии, Валахии и Бессарабии. Главой новой церковной территориально-административной единицы был назначен бывший митрополит Киевский и Галицкий Гавриил Бэнулеску-Бодони.

Экзарх Гавриил Бэнулеску-Бодони уделял особое внимание установлению сбалансированных отношений между церковью и государственными структурами, учитывая некоторые отрицательные явления в жизни общества и церкви. Для налаживания этих отношений, а также для улучшения положения клира в княжествах митрополитом Гавриилом были предприняты определенные действия, среди которых:

– попытка исключить вмешательство гражданских властей в церковные дела;
– борьба со злоупотреблениями со стороны русских военных;
– сокращение числа священников без прихода.

Изучению этих аспектов деятельности митрополита Гавриила Бэнулеску-Бодони и посвящена данная работа.

17.01.2012

Dr. Nicolae Fuştei, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: fustei_nicolae@yahoo.com

IMPACTUL FLAGELULUI CIUMEI ASUPRA EVOLUȚIEI RELAȚIILOR COMERCIALE ALE IMPERIULUI RUS CU PRINCIPATUL MOLDOVA (1812-1831)

Silvia Pantaz

Cadrul evolutiv al relaţiilor comerciale ale Imperiului Rus cu Principatul Moldova a fost determinat de o serie de factori obiectivi şi subiectivi, interni şi externi, care s-au manifestat sub diferite forme şi cu intensitate diferită. Problema de bază derivă din ideea că aceşti factori influenţează atât progresul, cât şi regresul proceselor care au avut loc în viaţa economică a Imperiului Rus şi Principatului Moldova în prima treime a sec. al XIX-lea.

Intensitatea relaţiilor comerciale dintre Imperiul Rus şi Principatul Moldova pe parcursul perioadei 1812-1831 a depins în mare parte de o serie de elemente de ordin social, economic, politic etc. De multe ori schimburile comerciale bilaterale au fost influenţate de răspândirea unor boli şi epidemii care au pus în pericol viaţa şi sănătatea locuitorilor, pe de alta, au impus statelor interesate extinderea acestor relaţii şi elaborarea unui cadru legislativ, dar şi acţiuni pentru protejarea hotarelor lor. Epidemia însoţită cu boli (holera, epizootiile) au fost totdeauna impedimente serioase în calea tranzacţiilor comerciale interne şi a celor dintre state.

Limita cronologică inferioară (1812), determină un nou cadru în dezvoltarea relaţiilor comerciale ale Imperiului Rus cu Principatul Moldova, ce are o tangenţă directă cu anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru, precum şi primele atestări ale flagelului de ciumă în Ţările Române, Imperiul Otoman, Imperiul Austriac, dar şi în guberniile ucrainene limitrofe, care au obligat administraţia imperială rusă să elaboreze un plan strategic de protecţie a hotarelor de apus ale Imperiului.

Limita cronologică superioară (1831) denotă ultimele valuri ale ciumei atestate în Principatul Moldova, suprimarea cordonului vamal de la Nistru şi unificarea vamală a Basarabiei cu Rusia, fapt care a determinat un nou raport în evoluţia relaţiilor comerciale dintre Imperiul Rus şi Principatul Moldova.

Studiul de faţă are drept scop evidenţierea factorului obiectiv al ciumei în evoluţia relaţiilor comerciale ale Imperiului Rus cu Principatul Moldova în perioada cercetată. A fost oare ciuma un factor de stagnare în relaţiile comerciale ale Imperiului Rus cu Principatul Moldova? Poate fi considerată ciuma o expresie cauzală în agravarea relaţiilor comerciale dintre Imperiul Rus şi Principatul Moldova? Reprezintă oare ciuma o unealtă de realizare a intereselor statelor implicate în domeniul economic, în special cel comercial? Sunt doar câteva întrebări ce urmează a fi tratate în articolul de faţă, folosind pentru aceasta documentele de epocă şi literatura istorică de specialitate.

Drept sursă documentară în studierea problemei în cauză au servit o serie de izvoare depistate în fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova (ANRM). Pot fi evidenţiate şi o serie de documente publicate, ce înglobează note informative, corespondenţe ale consulilor străini din Principate privind starea de alertă a ciumei, informaţii secrete, dări de seamă etc. (Hurmuzaki 1885; 1891; 1894; 1897; Mihail, Mihail 1993).

Printre sursele istoriografice cu caracter monografic pot fi evidenţiate lucrările lui L. Casso (Casso 1940), N. Iorga (Iorga 1981), ce conţin un material factologic şi descriptiv al ciumei din Principatele Române, precum şi măsurile întreprinse de guvernele Principatelor în combaterea epidemiei. O altă lucrare monografică cu un bogat material informativ este studiullui Şt. Ciobanu (Ciobanu 1926). El conţine informaţii preţioase despre liniile vamale şi de carantină la Prut şi Dunăre, despre întreruperea relaţiilor comerciale cu Principatul Moldova sub pretextul ciumei, cât şi informaţii despre călătorii străini din sec. al XIX-lea ce au trecut prin Basarabia în anii 1829-1831, descriind ciuma şi holera de aici. Printre lucrările de sinteză ce şi-au adus contribuţia în studierea relaţiilor comerciale ale Imperiului Rus cu Principatul Moldova, cât şi constatarea unor aspecte importante privind ciuma în Principatele Române au fost lucrările lui A.D. Xenopol (Xenopol 1893), V. Urechia (Urechia 1898) etc. Alte studii şi lucrări raportate la tema în discuţie sunt oferite de

Tyragetia, s.n., vol. VI [XXI], nr. 2, 2012, 149-157.

Valentin Tomuleţ, ce caracterizează politica comercială a Imperiului Rus cu Basarabia şi Principatul Moldova în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Ele descriu minuţios schimbările ce au intervenit în politica statului rus raportate la comerţul cu Principatul Moldova, instituirea cordonului sanitaro-vamal la Prut şi Dunăre (Tomuleţ 2003). O altă lucrare ce abordează tema epidemiei de ciumă din Basarabia şi impactul ei asupra dezvoltării relaţiilor comerciale este lucrarea lui Dinu Poştarencu (Poştarencu 2006). Informaţii preţioase privind istoria holerei din Basarabia în sec. al XIX-lea se conţin în studiul cercetătorilor L. Volânschi, G. Sandul (Volânschi, Sandul 1998).

Ciuma a reprezentat una din cele mai grave şi înspăimântătoare contagiuni care a bulversat lumea medievală. Totuşi ea s-a făcut simţită şi în epoca modernă, pătrunzând din Asia în Peninsula Balcanică în aproape toate satele turceşti. Astfel că oraşele Constantinopol, Adrianopol, Sofia au fost expuse acestei epidemii, constituind un teren favorabil pentru răspândirea ei şi în Ţările Române.

Principatele au fost expuse riscului de contaminare în urma tranzacţiilor comerciale, dar şi a operaţiunilor militare. În Moldova şi Ţara Românească boala s-a răspândit mai cu seamă în timpul războaielor, fiind adusă de trupele de ocupaţie şi de echipajele vaselor de comerţ. Astfel că între 1768 şi 1830 ciuma a devenit aproape endemică (Istoria 2002, 71).

Din corespondenţa diplomatică şi rapoartele consulare franceze şi cele austriece, selectate în colecţia Hurmuzaki, aflăm că una din cauze pentru declanşarea flagelului epidemiologic a fost comerţul cu Imperiul Otoman şi cu cel Austriac. Un exemplu elocvent ar fi discuţia dintre consulul francez din Moldova Hugo cu vicontele Chateaubriand, din 1824, despre schimbările miniştrilor turci, despre grecii din ţară (Moldova) şi diferite ştiri din Iaşi. Se menţiona că un francez din Moldova i-a raportat consulului Hugo că ciuma s-a răspândit în Iaşi din cauza a doi marinari turci (contaminaţi), care au staţionat în Galaţi. Astfel numărul celor contagiaţi de ciumă a fost în jur de 24 de persoane, iar al celor decedaţi – 30 de persoane (Hurmuzaki 1894, 1181). Alte atestări ale manifestării ciumei în posesiunile Imperiului Otoman (Principatul Moldova) sunt menţionate şi de documentele de arhivă. Astfel, la insistenţa împăratului rus, a fost dat ordinul să fie închise toate posturile de carantină de la Prut şi Dunăre, din cauza apariţiei ciumei în partea dreapta a Prutului, cu interzicerea importului de mărfuri şi a venirii comercianţilor străini în Basarabia, în afara funcţionarilor din cadrul consulatelor imperiului, care aveau dreptul de a veni de peste hotare[1]. Un alt document datat cu 20 martie 1820 din cadrul Districtului vamal Ismail atestă izbucnirea flagelului în posesiunile otomane, stoparea şi interzicerea încă pe un anumit termen[2] a importului de mărfuri de peste hotare (în special din Imperiul Otoman), însă cu anumite excepţii pentru sarea şi vinul, care vor fi supuse unui control riguros, în baza anumitor certificare de trecere[3]. Astfel extinderea flagelului epidemiologic spre Imperiul Rus, a determinat administraţia imperială să stopeze activitatea comercială cu teritoriile supuse ciumei, interzicând importul, exportul şi tranzitarea de mărfuri, precum şi trecerea persoanelor prin Basarabia.

Sursele documentare invocă şi alte cauze cu privire la închiderea comunicaţiilor pe Prut. Consulul francez de la Iaşi, Fornetty, scria la 1813 comitelui Andréossy despre închiderea comunicaţiilor pe Prut şi despre restricţiile impuse locuitorilor din Basarabia (Hurmuzaki 1885, 742). Din aceeaşi sursă depistăm informaţii despre numirea guvernatorului civil rus, I.M. Hartingh, în Basarabia, despre închiderea comunicaţiilor din partea stângă a Prutului sub pretextul ciumei care şi-a făcut apariţia în portul Brăila şi tinde să se extindă şi în Basarabia. Dispoziţia de închidere a comunicaţiei pe Prut rămâne a fi motivată şi de mişcările militare secrete ale ruşilor de la Nistru, având ca scop întărirea forţelor armate. Într-o altă scrisoare, din ianuarie 1813, scrisă de comitele Andréossy către ducele de Bassano, acesta explică cauza închiderii comunicaţiilor peste Prut. El atestă că ruşii, sub pretextul contagiunii, dar poate pentru a ascunde slăbiciunea mijloacelor lor de apărare în Podolia şi în fortăreţele de la Nistru, au împiedicat comerţul cu grâne, făină, lemn pentru construcţii şi pentru încălzire pe partea dreaptă a Prutului. Moldova cedată Imperiului Rus (cu sens de Basarabia) este supravegheată de câţiva cazaci la hotarul de la Prut, care urmăresc să nu fie încălcat ordinul (Hurmuzaki 1885, 739-740). Problema e că Imperiul Rus, implicat în războiul cu Napoleon, şi închiderea comunicaţiilor de la

[1] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 676, p. III, f. 503- 503-verso.
[2] Documentul nu menţionează termenul de interzicere şi stopare a importului şi a exportului de mărfuri.
[3] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 676, p. III, f .584-585.

Prut, sub pretextul ciumei, ar fi reprezentat o piedică în selectarea informaţiilor de către consulii francezi despre acţiunile ce urmau a fi întreprinse de ruşi. O lună mai târziu comitele Andréossy îi menţionează ducelui de Bassano că armata rusă se tot apropie de malurile Prutului, iar în ceea ce priveşte comerţul între Imperiului Rus şi Principatul Moldova, acesta este strict interzis din cauza contagiunii (Hurmuzaki 1885, 743).

Epidemia de ciumă nu s-a răspândit doar în Principatele Române. Ea s-a făcut simţită şi în Basarabia, imediat după anexarea ei la Imperiul Rus, în urma războiului ruso-turc din 1806-1812. În comerţul Imperiului Rus cu Principatul Moldova, Basarabia a jucat un mare rol, oferind permisiunea trecerii mărfurilor ruse spre Vest (inclusiv spre Principatul Moldova), dar şi importul mărfurilor străine spre Imperiul Rus. Astfel Basarabia a constituit un punct strategic în realizarea politicii imperiale ruse.

Aşadar, epidemia de ciumă în Basarabia şi-a făcut apariţia în toamna anului 1812, fiind adusă din stânga Nistrului. Focarul de bază a fost oraşul Odesa. Numărul celor decedaţi de ciumă în Odesa către 16 noiembrie 1812 ajunsese la 1720 de persoane (Poştarencu 2006, 169). Molima s-a răspândit în diferite localităţi din Novorosia, fiind instituit un cordon sanitar, menţinut până la 10 august 1814, când, prin decret imperial, regiunea a fost declarată salubrizată.

În timp ce epidemia de ciumă făcea ravagii în Odesa, la Chişinău a sosit vestea că molima bântuie şi în Constantinopol. Astfel, la 2 octombrie 1812, guvernatorul civil al Basarabiei, Scarlat Sturdza, îi scria generalului I.M. Hartingh să ia măsurile de rigoare asupra prizonierilor de război ruşi care revin în ţară fiind contaminaţi de ciumă[4]. Totuşi, în pofida măsurilor întreprinse, molima s-a răspândit în Basarabia. De la mijlocul lunii octombrie până la 8 noiembrie decedaseră 14 persoane[5]. Guvernatorul Sturdza îi comunica amiralului Ciceagov că, după părerea lui I.M. Hartingh, boala a apărut din dreapta Prutului ca urmare a dispoziţiei date de guvernatorul Sturdza de a permite trecerea persoanelor care vin din Principatul Moldova în Basarabia. La această învinuire, Sturdza explică: „Am permis trecerea oamenilor din Moldova în Basarabia fiind în deplină siguranţă că în dreapta Prutului nu există ciumă, deoarece dispuneam în această privinţă de informaţiile furnizate de către consulii noştri de acolo. Dacă boala de la Hotin este cu adevărat ciumă, admit că ea a putut să pătrundă din stânga Nistrului, din locurile unde ea bântuie. Prin urmare, în cazul dat, responsabilitatea mea pentru această nenorocire trebuie pusă pe seama străjii militare instituite de I.M. Hartingh la Nistru" (Poştarencu 2006, 170-171). Totuşi datorită măsurilor sanitare luate, epidemia de ciumă apărută la mijlocul lunii octombrie – începutul lunii noiembrie 1812 în câteva sate din ţinuturile Hotin şi Iaşi a fost eradicată în decembrie acelaşi an. Ca rezultat, au fost înregistraţi 116 morţi, cu excepţia militarilor decedaţi în cetatea Hotin, numărul cărora nu este indicat[6]. Mai târziu, la 4 februarie 1813, I.M. Hartingh a dispus pazei care forma cordonul de la Prut să închidă hotarul, sub pretextul apariţiei ciumei în Brăila. S. Sturdza nu a fost de acord cu interzicerea de a trece Basarabia în Moldova, întrucât Basarabia nu era contaminată de ciumă, iar persoanele care pleacă nu reprezintă un pericol. Astfel, la 11 februarie guvernatorul civil îi adresează lui I.M. Hartingh rugămintea de a fi permisă trecerea de pe malul stâng pe cel drept al Prutului doar persoanelor care dispun de autorizaţii şi paşapoarte cu semnătura sa (Poştarencu 2006, 172). Ulterior posturile de carantină au instituit un termen pentru dezinfectarea persoanelor care vin din Principatele Române. Pentru cei ce vin în Basarabia din Focşani, Galaţi, Bârlad şi Ţara Românească urmau a fi ţinuţi în carantină timp de 40 de zile, iar cei veniţi din alte locuri ale Moldovei – 24 de zile[7]. Ca măsură de prevenire a ciumei, este emis ordinul din partea administraţiei imperiale ruse să fie interzis importul mărfurilor din Turcia, precum şi exportul produselor din Basarabia, cu excepţia sării. În urma acestui ordin, guvernatorul civil al Basarabiei, S. Sturdza, scrie la 18 martie 1813 ofiţerilor care stăteau în fruntea pichetelor de la Noua Suliţă, Marşinţi, Mămăliga, Măcăreşti, Costiceni, Zârneşti, Goteşti, Cartal, Vâlcov, Zberoaia, Pogăneşti, Grozeşti, Dănuţeni, Sculeni, Brăneşti, Manta, Akkerman, Tucikov, Chilia, Lipcani şi altor trei pichete să închidă hotarul şi, fără permisiunea sa, să nu treacă nimeni[8].

Fiind înştiinţat de faptul că molima bântuia doar în Brăila, S. Sturdza a dat ordin să fie supuse dezinfectării chiar şi monedele aduse din Principate,

[4] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 10, f. 9.
[5] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 10, f. 170.
[6] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 65, f. 58.
[7] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 80, f. 132 verso.
[8] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 80, f. 460.

la fel şi poştaşii care veneau de peste hotare urmau a fi dezinfectaţi în carantină cu fum[9].

La 16 aprilie guvernatorul civil al Basarabiei, S. Sturdza îi expediase lui A.B. Kurakin comunicarea consulului rus din Bucureşti prin care acesta înştiinţa că în Ţara Românească nu există ciumă, iar în Constantinopol epidemia a cedat. Dar dispoziţiile lui A.B. Kurakin s-au schimbat pe neaşteptate. Dacă la 16 aprilie 1813 S. Sturdza permisese exportul de cereale şi vite din Basarabia în Moldova (la ordinul lui A.B. Kurakin), peste 10 zile A.B. Kurakin emisese un ordin prin care interzicea mânarea cailor şi exportul de cereale peste frontieră. Despre permisiunea exportului de cereale şi gonirii animalelor peste Prut este menţionată în scrisoarea consulului francez la Iaşi A. Fornetty către Otto de Mosloy, ambasadorul Franţei la Viena, din 23 aprilie 1813: „Domnule Ambasador, prinţul A.B. Kurakin, guvernatorul general al Podoliei şi al ţării cedate prin tratatul de pace, permite exportul grânelor şi animalelor în baza rugăminţii pe care a făcut-o direct prinţul Callimachi. Această dispoziţie a dus la diminuarea circumstanţelor care ar putea provoca foamea" (Hurmuzaki 1894, 708).

Totuşi, interpretarea dispoziţiilor prinţului A.B. Kurakin ar veni şi din moftul politicii imperiale ruse în administrarea Basarabiei, dar şi pentru deţinerea unui control cât mai strict asupra comerţului cu Principatul Moldova, în particular.

Însă situaţia se schimbă odată cu vara 1813. Consulii ruşi din Principate au anunţat despre simptomele de ciumă care au fost depistate în câteva locuri din Ţara Românească, dar şi în partea stângă a Nistrului. Astfel, pentru combaterea ciumei a fost creat Comitetul carantinelor din Basarabia, în frunte cu locotenent-colonelul Poltavţov (Poştarencu 2006, 174).

Lipsa carantinelor la hotarele Moldovei cu Imperiul Otoman şi cu cel Austriac putea permite răspândirea şi extinderea cât mai rapidă a flagelului ciumei, astfel blocând activitatea comercială. Or, extinderea flagelului de ciumă spre Basarabia, a silit administraţia imperială rusă să întreprindă anumite măsuri pentru construirea unui cordon sanitaro-vamal spre a proteja hotarele de apus ale Imperiului. Astfel la 1813 este instituit un cordon sanitaro-vamal provizoriu pe Prut şi Dunăre cu trei comitete carantinale în Ismail, Chilia şi Vâlcov. Carantinele în Basarabia urmau să fie organizate potrivit Regulamentului de organizare a cordonului sanitar şi carantinelor din gubernia Podolia, elaborat la 28 februarie 1813 la dispoziţia general-maiorului A.B. Kurakin. În Regulament se menţiona că „...Basarabia se află într-o situaţie dificilă în ce priveşte pericolul răspândirii molimei, deoarece ea bântuie în Moldova, continuă să bântuie în districtul Balta (gubernia Podolia), în judeţul Tiraspol (gubernia Herson), a apărut între Nistru şi Kameneţ-Podolsk, există în Hotin şi judeţul Hotin – în localităţile Paşcăuţi, Dancăuţi, Chilăuţi, Canlauc, Burdujuful, Raşcov şi în judeţul Iaşi – în localităţile Glodeni şi Vasiliuţii Mari"[10].

Cu toate că la hotarele Basarabiei cu Moldova şi Imperiul Austriac din partea organelor militare erau instituite, potrivit Regulamentului despre hotarele de frontieră, cordoane militare, urma să mai fie instituit şi un cordon prohibitiv, însă de data aceasta partea administraţiei regionale, pentru a nu permite trecerea mărfurilor din Moldova şi Austria în afara carantinelor, precum şi pentru a interzice pătrunderea mărfurilor la hotarul cu regiunea Ternopol pe Nistru până la Marea Neagră. Astfel, cordoanele sanitare trebuiau să fie alcătuite din militari, în subordinea comandantului din Hotin, iar atunci când nu vor fi suficienţi – din rândul locuitorilor. Cordonul sanitar şi toţi funcţionarii se aflau sub administraţia generală a guvernatorului civil al Basarabiei.

Pentru trecerea curierilor, a corespondenţei şi a supuşilor ruşi din Moldova pe drumul ce ducea spre Iaşi, a fost păstrat un punct de trecere unde era instituit un oficiu carantinal, iar la Nistru au fost păstrate două oficii carantinale – la Dubăsari şi Movilău, care urmau să funcţioneze în baza dispoziţiilor date de A.B. Kurakin şi în baza Regulamentului despre carantine. Călătorii şi mărfurile erau supuse unei carantine de 21 de zile, în timpul căreia toate echipamentele şi hainele urmau să fie curăţate după sistemul lui Ghitan de Marvo, iar caii şi vitele – supuşi măsurilor de carantină conform Regulamentului carantinal[11]. Exportul mărfurilor în guberniile interne ruse era admis prin carantina de la Movilău, mărfurile fiind supuse unui control sanitar destul de riguros sub supravegherea funcţionarilor trimişi de către A.B. Kurakin. Pescuitul era interzis pe linia de hotar, pentru a proteja Basarabia de pătrunderea molimei (Hurmuzaki 1885, 708). La 14 iulie 1813 I.M. Hartingh a dispus să fie

[9] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 80, f. 514.

[10] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 193, p. I, f. 355.

[11] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 193, p. I, f. 355-356.

alocată suma de 500 de lei pentru înfiinţarea unei carantine temporare la Chilia. Ulterior este alocată suma de 3000 de lei pentru construcţia carantinei din Ismail. La 19 iulie I.M. Hartingh anunţa că în schimbul carantinei din Reni, lichidată din ordinul lui A.B. Kurakin, se înfiinţează alta, la Ismail, unde deja activa un comitet de carantină, dar şi în legătură cu declararea oraşului Ismail oraş-port (Tomuleţ 2002, 54-57). Odată cu situaţia critică din Principate, generalul I.M. Hartingh a fixat termenul de staţionare în carantina de la Sculeni de 16 zile pentru pasageri şi vizitii. Dat fiind faptul că ciuma se intensifica la Brăila, Galaţi, Focşani, Bacău, Huşi, din ordinul lui I.M. Hartingh este scos podul peste Prut de la Sculeni, iar pentru folosire erau lăsate 1-2 bacuri sau bărci (Poştarencu 2006, 175). Din cauza depistării ciumei în Ismail, A.B. Kurakin a dispus să fie închis portul de carantină de aici pe o perioadă de 6 luni, iar în loc, să fie ales altul temporar. Ca urmare a răspândirii ciumei în Basarabia este emis ordinul lui A.B. Kurakin să fie închisă carantina de la Dubăsari, fiind lăsată pentru trecerea peste Nistru doar cea de la Movilău. Totuşi, către 1814, epidemia a reuşit să fie prevenită la Ismail şi Hotin.

Astfel, instituirea cordonului sanitaro-vamal a împiedicat, pe de o parte, transmiterea contagiunii din Principate în Basarabia şi spre Imperiul Rus, iar pe de alta, a creat situaţii incerte şi perturbaţii în comerţul cu Principatul Moldova, diminuând ponderea importului şi exportului de mărfuri şi animale.

Alte mijloace prin care ar fi putut să se extindă ciuma în Basarabia erau negustorii evrei care practicau destul de des comerţul de contrabandă. La 3 august 1813 V.I. Poltavţov îi scria lui I.M. Hartingh că, conform datelor gardianului de cartier Şatunov, lăsat special în Sculeni pentru a urmări activitatea carantinei, mulţi evrei, care constituie o mare parte din numărul populaţiei din această localitate şi care se ocupă în fond cu comerţul, au fost alungaţi de aici, deoarece nu dispuneau de documente de acreditare, iar alţii, prezentându-se ca locuitori ai târguşorului Făleşti, se ocupă, de regulă, cu comerţul de contrabandă. Astfel, mai devreme sau mai târziu ei pot să contribuie la răspândirea molimei, care bântuie deja nu numai în posesiunile Înaltei Porţi Otomane, dar chiar şi în Ţara Românească[12].

Războaiele ruso-turce din anii 1806-1812, 1828-1829 şi-au lăsat şi ele amprenta în răspândirea molimei, adăugându-se şi lipsa unor norme sanitare. În unele oraşe din Moldova, precum Iaşi, străzile principale erau pavate cu nişte bârne în curmeziş. Când ploua mult, bârnele se desprindeau şi pluteau pe noroi, ca pe o gârlă de lavă. Sub aceste bârne se adunau toate murdăriile şi toate infecţiile, adeseori animale moarte putrezeau sub ele (Xenopol 1893, 567).

Urmărind dinamica de desfăşurare a flagelului ciumei în perioada 1812-1831, delimităm câteva valuri de atestare: 1813, 1816-1817, 1819, 1825, 1829, 1831. Din sursele documentare franceze aflăm şi alte informaţii, precum că izbucnirea acestei epidemii nu era întemeiată pe adevăr. Monitorul Universal francez din 1819 prezintă ideea că nu ar fi existat o ciumă în Moldova la acea vreme. Negustorii, având un interes propriu, utilizează în acest sens ideea pentru a împiedica exportul vinului. Tot din acest document mai aflăm că în oraşul Botoşani timp de o lună au murit circa 90000 de oameni. Exagerarea cifrei denotă exagerarea întinderii epidemiei din interese diferite (Urechia 1898, 531). Din partea guvernului Suţu, au fost luate măsuri de combatere a acestei epidemii. Or, conceptul de ciumă mai era utilizat şi de administraţia imperială rusă pentru satisfacerea propriilor necesităţi militare. Bunăoară, contele Andreossy urmărea ştirea despre micul efectiv al garnizoanelor ruse din Basarabia şi comunica guvernului francez că închiderea graniţei moldo-ruse, pentru paza contra ciumei, avea în realitate ca scop să ascundă lipsa de forţe militare ruse de populaţia Principatelor, care se temea de o nouă apariţie a armatei ruse la Dunăre (Casso 1940, 246). Dacă la 1815 ciuma făcea ravagii la Galaţi şi Focşani, întinzându-se la 1816, 1818 spre Bacău, Târgu Neamţ, atunci în martie 1819, epidemia făcea victime şi la Iaşi. Cu acest prilej localităţile contaminate au fost izolate şi s-a instituit un cordon sanitar pe Prut şi la Galaţi (Istoria 2002, 71). Izbucnirea flagelului în primăvara anului 1819 este atestată de consulii străini aflaţi în Principatul Moldova. Bunăoară, consulul prusac Ioan Marco îi scria baronului Von Schladen despre primirea sa de către Scarlat Callimah şi ivirea ciumei în Moldova: „Am găsit de cuviinţă să vă informez, Excelenţă, că ciuma s-a ivit în mai multe sate din Moldova şi ieri a avut loc chiar un incident la extremitatea oraşului Iaşi, astfel că numeroşi boieri de aici deja au închis casele”

[12] ANRM, F. 2, d. 210, f. 56-56 verso.

(Hurmuzaki 1897, 455). La 25 iunie 1819 baronul Ludovic Kreuchely-Schwerdtberg menţiona consulului Marco: „Cu toate speranţele contrare, 4-5 situaţii de ciumă s-au constatat la Iaşi. Casele boierilor şi consulatele sunt închise, oraşul este consternat. Lumea nu crede, dar Aga însuşi le-a menţionat de tristul adevăr. La Galaţi ar fi izbucnit iarăşi boala, iar la Bucureşti nu s-a luat încă nici o măsură" (Hurmuzaki 1897, 457). Tot din corespondenţa consulilor prusaci aflăm că ciuma într-un timp scurt s-a extins în Botoşani, unde se înregistraseră 105 bolnavi şi 75 de morţi. Starea grea a Principatului Moldova la 1819 este descrisă şi de călătorul grec Kosmeli, ce a tipărit la Berlin, în 1822, o carte „Harmlose Bemerkungen auf einer Reise über Petersburg, Moskau, Kiew nach Jassy". El menţiona că trecerea Prutului se face pe la carantina Sculeni. La Iaşi Kosmeli soseşte după mişcarea revoluţionară din iunie contra măsurilor de pază sanitară. În curţile care-şi deschideau porţile, ardeau grămezile de gunoi, prăvăliile stăteau închise, vânzarea se făcea după gratii şi banii se puneau în oţet. Oamenii cu basmaua la nas se feresc pe străzi de a se atinge şi îşi vorbesc numai de departe. Căruţe cu bolnavi sau numai suspecţi şi bagaje merg cu steaguri roşii pe strada mare, precedate de un arnăut călare şi urmate de câinii credincioşi (Iorga 1981, 464).

Punctul culminant al extinderii molimei pentru Principatele Române s-a manifestat în anul 1829. Sursele documentare amintesc cifra de peste 35000 de persoane decedate, inclusiv civili şi militari, cuprinzând 36 de oraşe şi 5496 de sate (Hurmuzaki 1891, 433). Extinderea molimei a provocat temerea de pătrunderea ei în armată, care trebuia să vină de peste Dunăre în cartierele de iarnă. Oraşele sufereau de foame. Cheltuielile pentru necesităţile militare creşteau. Ciuma apărută în Ţara Românească, ulterior s-a extins spre Focşani şi spre Basarabia. Contele M.S. Voronţov, dând de ştire despre ivirea ciumei, a emis un ordin de interzicere a comerţului cu Principatele Române şi mai mult, pedepsirea cu moartea: „Eu dau de ştire mai înainte lăcuitorilor oblastiei Besarabiei că vinovaţii întru tainica trecere sau întru aducerea lucrurilor şi mărfurilor fără carantină şi de obşte călcătorii de pravilele carantinei, să supun, după ustavul carantine, pedepsei cei de moarte" (Mihail, Mihail 1993, 286). Despre situaţia critică la 1829 în Basarabia este menţionată şi în documentul următor: „Acum cârmuirea oblastiei Basarabiei din nou au primit predpisania al Novorossiei şi a Basarabiei, gheneral-gubernaor di a să primi celi mai de aproape măsuri spre fericirea norodului din pricina bolii a ciumii ci s-au întărit în stăpânirea turcească pren locurile celi mai cu apropieri de graniţa noastră, ali doilea puni în videri celi mai denainte înştiinţări tuturor di prin obşastiea Besarabiei lacuitorilor ca sa se urmezi după dânsili întocmai şi pi lângă aceasta datoari să găsăşti a faci cunoscută că şi în oraşul Galaţi din Moldova ci esti megieşă cu granişa noastră, în vremea de acum s-au discoperit lipicioasa boală din cari în curgiri de 7 zile au murit 18 şi s-au îmbolnăvit 10 suflete, că oraşul acela, afară numai de 14 casi ci sânt închise cu ţăpi, se află fără cea mai mică îngrijire spre disrădacinarea aceştii boale şi că doi matrosi ci să afla în carantina Reinilor au murit în mari presuspus" (Mihail, Mihail 1993, 291).

Despre starea dezastruoasă a lucrurilor scrie P. Kisseleff, administratorul rus al Ţărilor Române, în urma războiului ruso-turc din anii 1828-1829. Astfel, după două luni de la încheierea tratatului de la Adrianopol, administratorul face ştiută situaţia Ţărilor Române: ,,Ciuma care se răspândise în Muntenia de la 1812, la începutul războiului s-a răspândit în ambele Principate, la 1829 bântuia în ambele principate, 23 oraşe, 300 sate. Trebuinţa măsurilor de carantină, ţăpuirea oraşelor şi a satelor îngreuiau mijloacele de trai, împiedicând aducerea proviziilor de hrană de la un loc la altul. Rechiziţia pusă în lucrare în timpul verii din 1829 a provocat nemulţumiri în popor. În 5 săptămâni au fost curăţate 36 de oraşe şi 3496 de sate, iar la 1 ianuarie 1830 ciuma încetase, la 15 aprilie nu rămăsese nici un bolnav" (Xenopol 1893, 83).

Evident, pentru a diminua extinderea contagiunii, P. Kisseleff adoptă anumite dispoziţii pentru administrarea ţării. Printre acţiuni se pot enumera:

a) Alcătuirea unui plan pentru revizuirea şi curăţarea generală, în ambele Principate, şi care, să fie pus în aplicare sub supravegherea a trei generali, şi mai mulţi ofiţeri militari, funcţionari de carantină, medici, cu ajutorul boierilor şi a clerului local.
b) Instituirea circumscripţiilor de supraveghere, iar autorităţile locale fiind obligate de a raporta celor superioare despre cazurile de ciumă şi holeră. Este înfiinţată o linie de carantină de-a lungul Dunării, iar în funcţia de inspector general al întregii linii este numit Mavros, ajutat de ruşi.
c) Întreprinderea măsurilor pentru combaterea foametei. Locuitorii urmau să primească făină din rezervele armatei şi o parte urma să fie adusă din Odesa (Xenopol 1893, 84).

Tabelul 1

Numărul persoanelor decedate şi suma de bani cheltuită pentru combaterea molimei din Principatele Române pentru anii 1828-1830*

Anii	Numărul total de persoane decedate	Inclusiv				Cheltuieli (în lei)
		Civili	În %	Militari	În %	
1828	2227	1609	6,1	618	6,5	552454
1829	33414	24560	96,4	8854	92,6	717816
1830	218	133	0,5	85	0,9	332389
Total	**35859**	**26302**	**100,0**	**9557**	100,0	**1602659**

* Hurmuzaki 1891, 435.

Pentru combaterea flagelului au fost investite sume mari de bani. Mersul contagiunii şi cheltuielile pentru trei ani sunt sistematizate în *Tabelul 1*.

Datele *Tabelului 1* demonstrează că cea mai prejudicioasă etapă în care s-a extins molima a fost anul 1829. Tot în 1829 a fost alocată pentru combaterea molimei cea mai mare sumă. Respectiv şi cel mai mare număr de persoane decedate a fost înregistrat tot atunci, evidenţiind caracterul dezastruos al ciumei.

Datorită măsurilor întreprinse la frontieră şi în cadrul statelor ciuma scade spre 1830. Astfel, la 1831, 1832, 1833, contagiunea în Principate nu a mai fost depistată (Xenopol 1893, 84).

Însă, odată cu aceasta, ciuma a mai fost însoţită şi de epidemia de holeră, atestată periodic în Basarabia în special în 1830-1831. Holera a pătruns din Odesa, parcurgând Caucazul de Nord şi regiunea Donului. La 28 noiembrie 1830 guvernatorul Basarabiei A.S. Sorokunski scria: „Nenorocirea ce s-a abătut în unele gubernii sub o formă de boală grea holera-morbus s-a depistat de pe 21, pe 22 noiembrie în oraşul Chişinău cu un caz mortal”. Holera s-a răspândit în toate judeţele Basarabiei, astfel până pe 9 septembrie 1831 au decedat circa 11835 oameni, iar cei care au nimerit în procesul epidemiologic au fost 23932 (Volânschi 1998, 219). În ambele Principate, din numărul total de 2871162 de locuitori – 20218 muriseră, iar 33650 erau bolnavi (Xenopol 1893, 86). Pentru a nu permite trecerea vagabonzilor contaminaţi de ciumă peste Dunăre s-a trecut în 1831 la constituirea carantinei pe Dunăre. Au fost înfiinţate carantine de 2 clase în Galaţi, Brăila, Giurgiu, Calafat, puncte principale de comerţ de clasa 1 şi clasa a 2-a – Călăraşi, Zimnicea, Turnu, Cernăuţi (Xenopol 1893, 86).

Consecinţele flagelului ciumei s-au făcut simţite şi în schimburile de mărfuri dintre Moldova şi Imperiul Rus. Astfel, urmărind veniturile oficiilor vamale din Movilău şi Dubăsari putem observa anumite aspecte ale consecinţelor atât politicii vamale ruse, cât şi ale flagelului.

Observăm că în anii de grea cumpănă veniturile în ambele oficii vamale sunt mai scăzute. Cauzele care au stagnat evoluţia comercială sunt începutul războiului ruso-turc din anii 1828-1829, flagelul epidemiologic care şi-a făcut apariţia către 1829, dar şi existenţa celor două cordoane sanitaro-vamale, care împiedicau nu numai legăturile comerciale interguberniale, dar şi comerţul sătesc, punând obstacole în calea lărgirii pieţei basarabene interne, dar şi în comerţul Imperiului Rus cu Principatul Moldova.

Tabelul 2

Veniturile oficiilor vamale Movilău şi Dubăsari în anii 1825-1830 (în ruble asignate)*

Oficiile vamale	Anii		Valoarea totală	Raportul, în %
	1825-1827	1828-1830		
Movilău	456402	248590	704992	85,4
Dubăsari	81980	38388	120368	14,6
Valoarea totală	**538382**	**286978**	**825360**	**100,0**
Raportul, în %	**65,2**	**34,8**	**100,0**	**-**

* Tomuleţ 2003, 188.

Or, politica rusă, orientată spre obţinerea unor profituri deosebite, a depus efortul de a integra piaţa basarabeană spre piaţa rusă, suprimând cordonul sanitaro-vamal la Nistru. Prin suprimarea cordonului vamal la Nistru, Basarabia a obţinut libertate deplină în comerţul cu guberniile interne ruse, centrele ei comerciale apropiindu-se de portul Odesa. Pe de altă parte, suprimarea cordonului vamal de la Nistru a contribuit la sporirea exportului mărfurilor industriale ruse în Basarabia, ducând la reducerea considerabilă a importului de mărfuri analoage de peste hotare şi la o reducere simţitoare a activităţii comerciale cu Principatul Moldova. Astfel, conform datelor districtului vamal Sculeni pe anul 1831, reducerea considerabilă a importului de textile turceşti în Basarabia se explică, în primul rând, prin suprimarea cordonului vamal de la Nistru, fapt ce a permis fabricanţilor ruşi să aprovizioneze liber Basarabia cu mărfuri industriale (Tomuleţ 2003, 188).

În cele din urmă, cercetând impactul flagelului ciumei în dezvoltarea relaţiilor comerciale ale Rusiei cu Principatul Moldova în perioada 1812-1831, este de menţionat faptul că ciuma aducea cu sine o serie de consecinţe nefaste atât pentru populaţie, însoţite de pierderi omeneşti, cât şi pentru stat – investiţii şi cheltuieli pentru întreţinerea carantinelor, adoptarea măsurilor de rigoare pentru stoparea flagelului. Ciuma a lovit direct şi viaţa economică, afectând procesul schimbului de mărfuri dintre state, printre care şi exportul de animale afectate de epizootie.

În acest sens administraţia imperială rusă a urgentat elaborarea actelor legislative pentru combaterea flagelului ciumei, instituind un cordon prohibitiv, pentru a nu permite trecerea mărfurilor din Moldova şi Austria în afara carantinelor, precum şi pentru a interzice pătrunderea mărfurilor la hotarul cu regiunea Ternopol la Nistru până la Marea Neagră. Astfel restricţiile întreprinse de administraţia imperială rusă în legătură cu răspândirea molimei în Ţările Române, care au condiţionat închiderea hotarelor de apus ale Basarabiei, s-au răsfrânt negativ asupra comerţului, înregistrând o scădere a schimbului de mărfuri şi o transformare de ordin social, politic şi economic.

Bibliografie

Casso 1940: L. Casso, Rusia şi bazinul dunărean (Iaşi 1940).

Ciobanu 1926: Şt. Ciobanu, Basarabia. Monografie (Chişinău 1926).

Hurmuzaki 1885: E. Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria României. Supliment I, vol. II, 1781-1885 (Bucureşti 1885).

Hurmuzaki 1891: E. Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Românilor. Supliment 1, vol. IV, 1802-1849 (Bucureşti 1891).

Hurmuzaki 1894: E. Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria României. Supliment I, vol. V, 1822-1839 (Bucureşti 1894).

Hurmuzaki 1897: E. Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Românilor, vol. X, 1763-1844 (Bucureşti 1897).

Iorga 1981: N. Iorga, Istoria Românilor prin călători (Bucureşti 1981).

Istoria 2002: Istoria românilor, vol. VI (Bucureşti 2002).

Mihail, Mihail 1993: P. Mihail, Z. Mihail, Acte tipărite în limba română în Basarabia, vol. 1, 1812-1830 (Chişinău 1993).

Poştarencu 2006: D. Poştarencu, Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus (Chişinău 2006).

Tomuleţ 2002: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia (1812-1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei şi Republicii Moldova (Chişinău 2002).

Tomuleţ 2003: V. Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi constituirea burgheziei comerciale (1812-1868) (Chişinău 2003).

Urechia 1898: V.A. Urechia, Istoria Românilor. Tom V al seriei 1800-1830 (Bucureşti 1898).

Volânschi, Sandul 1998: L. Volânschi, Gh. Sandul, Din istoria holerei în Basarabiei în secolul al XIX-lea. Tyragetia VI-VII, 1998, 219-224.

Xenopol 1893: A.D. Xenopol, Istoria românilor din Dacia Traiană, vol. VI. Istoria contemporană de la restabilirea domnilor pământeni până la îndoita alegere a lui Al.I. Cuza (Iaşi 1893).

L'impact du fléau de la peste dans l'évolution des relations commerciales de l'Empire Russe avec la Principauté de Moldavie (1812-1831)

Résumé

L'évolution des relations commerciales de l'Empire Russe avec la Principauté de Moldavie a été influencée d'un certain nombre de facteurs objectifs et subjectifs, internes et externes qui sont realisés par diverses formes et intensité. Le problème, c'est que ces facteurs ont influencé le progrés ou même le régres des processus de la vie économique de l'Empire Russe et de la Principauté de Moldavie pendant le premier tiers du XIX- ième siècle.

Parfois le commerce bilatéral a été influencé de diverses maladies et épidémies qui ont mis en péril la vie et la santé des habitants et même ont imposé les états d'établir des actes normatifs pour protéger ses frontières.

La limite supérieure chronologique (1812) désigne une nouvelle étape dans le développement des relations commerciales de l'Empire Russe avec la Principauté de Moldavie qui a une tangente directe avec l'annexion du territoire d'entre le Pruth et Dniestr et les premières attestations du fléau de la peste dans les Principautés Roumaines, l'Empire Otoman, l'Empire Autrichien, même les goubernies voisines et qui ont imposé l'administration impériale russe à établir un plan stratégique pour la protection des frontières d'Ouest d'Empire.

La limite inférieure chronologique (1831) confirme les dernières vagues de peste attestés dans la Principauté de Moldavie, la supréssion du cordon sanitaire – douanier au Dniestr et l'unification douanière de la Bessarabie avec l'Empire Russe.

Donc, les restrictions établies par l'administration impériale russe pour la protection des frontières de peste, ont conditionné la fermeture des frontières d'Ouest de la Bessarabie, enregistrant la diminussion de l'échange des marchandises et une transformation d'ordre sociale, politique et économique.

Влияние эпидемии чумы на развитие торгово-экономических отношений между Российской империей и Молдавским княжеством (1812-1831)

Резюме

Развитие торгово-экономических отношений между Российской империей и Молдавским княжеством было обусловлено объективными и субъективными факторами. Некоторые факторы оказывали негативное влияние на развитие экономики этих стран в первой трети XIX века.

Двусторонняя торговля иногда оказывалась под влиянием эпидемий, угрожавших жизни и здоровью населения и заставлявших правительства принимать меры предосторожности.

1812 год ознаменовал собой новый этап в развитии торгово-экономических отношений между Российской империей и Молдавским княжеством, когда была осуществлена аннексия территории Днестровско-Прутского междуречья и получены первые подтверждения об эпидемии чумы в румынских княжествах, Османской империи, Австрийской империи и даже в соседних украинских губерниях. Это побудило русские имперские власти принять стратегический план по защите западной границы империи.

Последние сведения о вспышках чумы в Молдавском княжестве и мерах, предпринимаемых санитарно-таможенной службой, относятся к 1831 году.

Ограничение торгово-экономических отношений между Российской империей и Молдавским княжеством привело к снижению экспорта и импорта иностранных товаров на российском рынке.

16.02.2012

Silvia Pantaz, Universitatea de Stat din Moldova, str. Al. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: silvia.pantaz@yahoo.com

CONSIDERAŢII ASUPRA DIVORŢULUI ÎN BASARABIA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SEC. AL XIX-LEA

Alina Felea

În societatea contemporană tot mai des şi mai acut sunt dezbătute problemele familiei şi ale instituţiei căsătoriei. Printre acestea, una dintre cele mai relevante şi mai actuale este problema divorţului. Statisticile demografice arată că în întreaga Europă scade numărul căsătoriilor şi creşte numărul divorţurilor. În istoria familiei acest fenomen este remarcat pe parcursul dezvoltării societăţii şi prezintă interes pentru istorici, jurişti, demografi, economişti etc., fiind cercetat din punctul de vedere al dreptului familial, al dezvoltării demografice etc. E. Ghiţă, analizând documentele făcute pentru partajarea bunurilor în caz de divorţ, susţine că acestea ajută la formarea unei imagini despre diversele aspecte de viaţă cotidiană, insuficient cunoscute din alte surse, precum ar fi mărimea gospodăriei, proprietăţi funciare, venituri acumulate în mariaj, piese de mobilier, unelte, animale, preţuri, alimente, implicarea autorităţilor laice şi religioase în viaţa privată etc. (Ghiţă 2010, 63).

Pentru secolul al XIX-lea cercetarea divorţului este o problemă dificilă şi controversată, atât din cauza motivaţiei limitate pentru divorţ, cât şi pentru bazele principiilor morale din societate. Divorţul influenţa poziţia ulterioară a fostului cuplu, dar în special a femeii, în societate, îşi lăsa amprenta asupra copiilor, dezmembra o gospodărie comună etc.

Divorţul în Ţara Moldovei, Ţara Românească şi Transilvania până în secolul XX a fost examinat în lucrări semnate de Violeta Barbu, Şarlota Solcan, Constanţa Ghiţulescu, Maria Magdalena Szekely, Lilia Zabolotnaia, Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan, Mircea Brie etc., care au dat aprecieri fenomenului divorţului în contextul vieţii familiale sau din punct de vedere al poziţiei femeii în cuplu (Barbu 1992; Bolovan, Bolovan 2010; Brie 2010; Ghiţă 2010; Ghiţulescu 2002; Ghiţulescu 2004; Mârza 2004; Solcan 1999; Solcan 2010; Studii 2010; Székely 1997; Zabolotnaia 2010; Zabolotnaia 2011a; Zabolotnaia 2011b). Cu toate acestea, până în prezent, nu există nici o lucrare dedicată desfacerii căsătoriei în Basarabia, care din 1812 a fost parte a Imperiului Rus, dar se afla sub influenţa acestuia chiar de la începutul secolului al XIX-lea.

În studiul dat, în baza unor exemple concrete din Basarabia, vom prezenta care era realitatea cotidiană în problema divorţului, cum se respectau canoanele bisericeşti în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Drept surse de cercetare au fost utilizate documente din fondurile Arhivei de Stat a Republicii Moldova, care prezintă faptul intentării proceselor de divorţ de către reprezentanţii diferitor categorii sociale: nobili, orăşeni, ţărani, militari etc.

Termenul *divorţ* **provine din latină –** *divortium*, de la verbul *disvertere* – a se despărţi, de unde şi o altă formă – *divertium* (desfacerea căsătoriei de comun acord, contrar *repudium*, desfacerea căsătoriei la cererea unuia) (*Реальный 1914*). Cercetătoarea Florica Mihuţ Bohîlţea ţine să precizeze, cu referire la societatea antică romană, că din punctul de vedere al izvoarelor juridice „formulele *diuortium factum est*, *diuortio factio, diuortium interdict* se aplică unui cuplu căsătorit", iar „acţiunea de *repudiare* este asociată cu ruperea logodnei" (Bohîlţea 2010, 49).

Noţiunile „desfacerea căsătoriei" şi „divorţ" în cercetările de istorie a familiei, de teorie a dreptului familial etc. sunt utilizate ca sinonime. În enciclopedii termenul *divorţ* este explicat drept „încetarea unei căsătorii legale din motive indicate în legislaţie" (Большая 1955, 605; Большая 1975, 494; Большой 1991, 245; Большой 1997, 998). Dicţionarele şi enciclopediile de juridică califică asemănător divorţul – formă juridică de încetare a căsătoriei în timpul vieţii soţilor. Divorţul este un act care prin derogare de la lege încetează relaţiile juridice între soţi, apărute în urma unei căsătorii înregistrate juridic. Încetarea de facto a convieţuirii nu este divorţ juridic, decât în cazul dacă este înregistrat conform proce-

durii legale (Юридический 1984, 315; Большой юридический 1997, 315).

Dicţionarul enciclopedic de demografie califică divorţul drept desfacerea căsătoriei, dar cu accent pe faptul încetării de facto a căsătoriei, care de regulă premerge înregistrării juridice a divorţului. Desfacerea căsătoriei are influenţă asupra situaţiei sociale a bărbatului şi femeii, care după divorţ pot să se recăsătorească, dar se reflectă şi asupra nivelului natalităţii. Frecvenţa divorţurilor la diferite categorii ale populaţiei este o caracteristică importantă a procesului divorţialităţii. În demografie se cercetează dependenţa fenomenului divorţialităţii de vârsta soţilor în momentul căsătoriei şi în momentul divorţului, de numărul copiilor în familie etc., precum şi influenţa asupra familiilor (*Демографический 1985*). Dicţionarul de sociologie califică divorţul drept un mecanism social instituţionalizat de încetare a relaţiilor conjugale, care permite foştilor soţi să se recăsătorească (Социологический словарь).

Cercetătoarea Lilia Zabolotnaia susţine că în secolele XVI-XVIII noţiunea *divorţ* însemna hotărârea oficială privind nevalabilitatea căsătoriei (Zabolotnaia 2011a, 163). Istoricii Sorina Bolovan şi Ioan Bolovan califică divorţul drept „ultima soluţie a eliberării din calvarul unei căsătorii neîmplinite" (Bolovan, Bolovan 2010, 100). În acelaşi context este şi părerea cercetătorului Mircea Brie care vede în divorţ ultima etapă „în cadrul procesului de erodare şi de disoluţie a axului central al familiei – cuplul marital" (Brie 2010, 77).

O explicaţie mai desfăşurată este prezentată de Florica Chipea, care vede în divorţ un fenomen psiho-social şi juridic complex, care este forma finală de desfacere a vieţii conjugale. Acest fenomen are urmări asupra foştilor soţi şi asupra descendenţilor acestora (Chipea 2001, 277).

Divorţul din punctul de vedere al Bisericii Ortodoxe. Conform creştinismului, după ce Dumnezeu l-a creat pe Adam, a concluzionat că „Nu este bine să fie omul singur..." (Facerea 2, 18) şi a creat-o pe Eva, pe care văzând-o Adam a zis: „Iată acesta-i os din oasele mele şi carne din carnea mea; ea se va numi femeie, căci din bărbatul ei este luată. De aceea, va lăsa omul pe tatăl său şi pe mama sa şi se va uni cu femeia sa şi vor fi amândoi un trup" (Facerea 2, 23-24). Astfel, canoniştii susţin că unitatea familiei este creată de puterea harului Duhului Sfânt care se dă prin Sfânta Taină a Cununiei (Necula 2001, 119, 120). Totodată, o căsătorie care este încheiată corect din punctul de vedere al legilor statului, dar mai cu seamă al celor bisericeşti, este validă şi are caracter juridic (Fuştei 2008, 284). De aceea, în cărţile sfinte se spune: „Ceea ce Dumnezeu a unit, omul să nu despartă" (Matei 19, 4-6), iar acel bărbat care va divorţa de soţia sa din alte cauze decât adulterul şi se va recăsători, el însuşi va comite un adulter.

O căsătorie validă poate înceta prin decesul unuia sau ambilor soţi şi prin divorţ, deşi Biserica în principiu este împotriva divorţului (Fuştei 2008, 284-285). Cercetătorii dreptului canonic, dar şi istoricii, au remarcat că Biserica Ortodoxă[1] a permis desfacerea căsătoriei în anumite cazuri, care sunt asimilate cu moartea şi sunt clasificate în patru categorii[2]. Printre aceste cazuri sunt: comportamentul inadecvat, bătăile şi ameninţarea vieţii, alungarea soţiei de acasă, călugăria, erezia, proxenetismul, lesbianismul, pedofilia etc. Principala cauză de divorţ, îngăduită de Biserica ortodoxă, era infidelitatea conjugală sau adulterul, care aducea după sine moartea morală a familiei. Adulterul a fost condamnat de societatea creştină şi a constituit un motiv canonic de divorţ: „Oricine va lăsa pe femeia sa, în afară de pricina de desfrânare, o face să săvârşească adulter, şi cine va lua pe cea lăsată săvârşeşte adulter" (Matei 5, 32). După Enciclopedia Biblică dreptul la divorţ se dă doar în cazul încălcării fidelităţii conjugale şi în alte cazuri prevăzute de legislaţia bisericească. Orice divorţ acordat din cauze frivole, este considerat un păcat şi nu poate fi permis (Библейская 2005).

Vorbind despre divorţ, Mircea Brie accentuează că acesta este posibil în Biserica Ortodoxă atunci „când o căsătorie întruneşte una din „impedimentele nimicitoare de căsătorie": consangvinitatea trupească; adulterul; conspiraţia împotriva şefului statului; conspiraţia împotriva vieţii partenerului; pierderea şi uciderea fătului cu bună ştiinţă; în cazul răpirii şi a căsătoriei clandestine; dacă exista „ura nedumerită şi maltratarea neomenoasă"; impotenţa dovedită timp de trei ani; îmbrăţişarea tagmei monahale de către unul din

[1] În Biserica Romano-catolică divorţul este interzis prin hotărârile Soborului de la Trident.

[2] Categoriile sunt enumerate de cercetătorul Nicolae Fuştei: 1. Motive care provoacă moartea religioasă; 2. Motive care provoacă moartea morală; 3. Motive care provoacă moartea fizică; 4. Motive care provoacă moartea civilă (Fuştei 2008, 285).

parteneri; epilepsia „dacă degenerează în turbare" şi dacă a existat şi înainte de căsătorie (fiind ascunsă la cununie); întemniţarea pe o perioadă mai lungă pentru o faptă criminală; dacă bărbatul nu o găseşte fecioară pe femeie la căsătorie; neîngrijirea bărbatului pentru traiul femeii şi al copiilor etc." (Brie 2010, 78).

Istoria vieţii de familie demonstrează că întotdeauna au existat pericole care ameninţau familia, dar în perioadele precedente acestea erau puţine şi nu se manifestau la scară mare în relaţiile dintre soţi sau în raporturile sociale (Necula 2001, 119, 120). Istoricii enumeră pentru toate familiile ortodoxe din provinciile româneşti aceleaşi motive de divorţ. Astfel, în Moldova medievală, după cum menţionează Maria Magdalena Székely, divorţul era admis din următoarele motive: adulterul, purtările necuviincioase, sodomia, pedofilia, lesbianismul, exhibiţionismul, proxenetismul, ereziile, bătaia şi ameninţarea cu moartea din partea soţului, izgonirea de acasă a soţiei, călugărirea unuia dintre soţi (Székely 1997, 16). Vorbind despre situaţia familiei româneşti în Transilvania, printre cazurile care permiteau divorţul I. Bolovan şi S. Bolovan subliniază: „Prima condiţie canonică a divorţului era adulterul, înţelegând prin acesta violarea fidelităţii conjugale de către unul din soţi sau alte fapte de acest gen: avort voluntar, absenţa femeii de acasă noaptea fără consimţământul soţului, participarea femeii la serbări indecente, dezonorarea soţului de către soţie în prezenţa altor oameni, acuzarea pe nedrept a soţiei de adulter, relaţiile mărturisite sau tăinuite cu alte persoane. ... Divorţul mai era admis şi pentru alte argumente în afară de adulter, şi anume: pierderea calităţilor moralei creştine, intrarea unuia dintre soţi la mănăstire cu consimţământul celuilalt, înaltă trădare, dispariţia unuia dintre soţi, nebunie, întemniţare pentru mai mulţi ani, lepră etc." (Bolovan, Bolovan 2010, 103-104). Matei Cazacu susţine că pentru un divorţ solicitat în cazul existenţei căsătoriei religioase justiţia admitea ca motive de separare: adulterul, alcoolismul, absenţa virginităţii în noaptea nunţii, refuzul soţului de a se reintegra în domiciliul conjugal după o perioadă de prizonierat (Cazacu 1999, 12). Constanţa Ghiţulescu menţionează că pentru spaţiul catolic divorţul este interzis, dar cu referire la Ţara Românească până în secolul al XVIII-lea subliniază că căsătoria nu presupune indisolubilitate, deoarece Biserica Ortodoxă acceptă divorţul. Printre motivele de separare sunt enumerate: adulterul, părăsirea domiciliului conjugal, pentru „vrăjmăşia bărbatului", dacă femeia nu este fecioară în noaptea nunţii, dacă unul din soţi vrea să se călugărească, defectele soţiei, cum ar fi „răutatea, lipsa de înţelepciune, risipirea averii şi nepriceperea în chiverniseala casei [...]", „traiul rău" asociat cu beţia şi risipirea zestrei etc." (Ghiţulescu 2002, 110-113). Cercetătoarea remarcă: „Cele 420 de cupluri prezente în faţa instanţei pentru a divorţa, la care se adaugă alte 160 implicate în procese de seducţie, reprezintă numai o mică parte din populaţia Ţării Româneşti. [...] Nu toata lumea divorţa; au existat fireşte şi cupluri «fericite», altele mai puţin «fericite» şi destule care, de ruşinea lumii, au suportat în tăcere fără să aleagă calea indiscretă a Mitropoliei" (Ghiţulescu 2004, 10).

Având în vedere cele expuse mai sus, conform canoanelor religioase, mentalităţii societăţii şi obiceiurilor, spre sfârşitul secolului al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea motivele de divorţ se clasificau în: I. Morale – adulterul, avortul, atentatul la viaţa soţului, crima, boală venerică, părăsirea domiciliului etc.; II. Religioase – erezia, ţinerea la botez a propriului copil, încălcarea regulilor de oficiere a cununiei; III. Fizice – impotenţa, boala incurabilă, boala contagioasă; IV. Civile – dispariţia unui soţ, călugărirea etc. (Fuştei 2008; Brie 2010; Bolovan, Bolovan 2010).

După cum am menţionat mai sus, căsătoria era considerată sacră şi autorităţile ecleziastice permiteau desfacerea căsătoriei doar în cazuri deosebit de grave. În Ţara Moldovei de la începutul secolului al XIX-lea prevederile referitoare la dreptul familiei erau cuprinse în Hexabiblul lui Armenopulos, în Codul Calimah, Codul lui Andronache Donici. În Codul Calimah se spune că soţii nu pot să desfacă „de la sineşi legătura căsătoriei", urmând să vină în faţa instituţiei menite să reglementeze astfel de situaţii conflictuale – Dicasteria (Codul 1958, 101). Soţii nu puteau să se despartă fără decizia Dicasteriei, iar cei ce încălcau prevederea urmau să fie pedepsiţi prin închiderea în mănăstire (Codul 1958, 111).

La începutul secolului al XIX-lea, în Basarabia, în reglementarea proceselor de drept civil se conduceau de normele locale de drept şi obicei. Dar odată cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, legislaţia aplicată în imperiul se extindea şi asu-

pra acestui teritoriu[3]. Reglementările referitoare la relaţiile de familie erau cuprinse în Kormceaia kniga[4] (Кормчая книга), Sobornoe Ulojenie (Соборное Уложение), ucazurile împăratului, ale Sinodului şi Senatului. În Imperiul Rus reglementările problemelor familiei şi divorţului erau în competenţa Bisericii (Дорская 2007; Белякова 2001). În secolul al XIX-lea în Imperiul Rus căsătoria putea fi desfăcută în câteva cazuri[5]: adulter demonstrat; incapacitatea de coabitare premaritală; când unul dintre soţi este pedepsit, cu lipsirea de toate drepturile sau este trimis în Siberia; lipsa de acasă mai mult de 5 ani; călugărirea. Divorţurile soţilor de diverse confesiuni creştine se examinau de judecata confesiunii în care a fost încheiată căsătoria. La 24 februarie 1832 Nicolae I a întărit părerea Consiliului de Stat „О судебном ведомстве бракоразводных дел между лицами разных христианских исповеданий", conform căreia dosarele erau transmise instanţei de judecată ecleziastică a Bisericii Ortodoxe Ruse (ПСЗРИ 1833, 98-99). Dicţionarul de istorisme susţine că soţia care iniţia divorţul pierdea dreptul la întreţinere din partea soţului. Însă dacă soţul intenta procesul de divorţ, el era obligat să-i acorde o întreţinere decentă (Аркадьева и др. 2005).

Este bine cunoscut că potrivit canoanelor bisericeşti divorţul putea fi cerut doar de către partea nevinovată. Potrivit lui Armenopulos, titlul 12, existau motive generale de divorţ, motive pentru divorţul soţului în detrimentul soţiei[6] şi motive pentru divorţul soţiei în detrimentul soţului[7]. Codificatorul menţionează că le-a enumerat doar pe cele „cari mi s-au părut vrednice de băgare în seamă şi ... să le recunoască în această lege pe aceelea anume, după care se poate desface căsătoria fără pedeapsă" (Manualul 1921, titlul XII).

1. Pe primul plan apare impotenţa soţului: „când bărbatul nu se poate împreuna cu femeea şi în trecere de trei ani se arată neputincios la împreunarea cu femeia". În asemenea caz atât soţia, cât şi părinţii ei pot desface căsătoria, chiar şi fără învoirea soţului. Bărbatul este obligat să întoarcă femeii toată zestrea, dacă a luat-o, „iar darul dinaintea nunţii rămâne la el, pentru ca el să nu primească nici o pagubă".
2. Robia este un alt motiv de divorţ, dar numai în cazul decesului persoanei aflate în robie. Atât timp cât se cunoaşte că persoana este în viaţă, se interzice de a se recăsători. În cazul că nu sunt veşti despre persoană, se aşteaptă cinci ani, după care căsătoria este desfăcută şi persoana poate să se recăsătorească.
3. Nebunia unuia dintre soţi: „În împrejurarea nebuniei unei din cele două persoane, căsătoria se strică...".
4. Avortul: „... când ea (femeia) dintr-adins leapădă copilul mainainte de vreme".
5. Adulterul, în cazul în care bărbatul considerând că are „femeie îndrăcită" se însoară cu alta.
6. În cazul când o persoană ce a îmbrăcat haina monahală, s-a lepădat de călugărie şi s-a căsătorit, o asemenea căsătorie e nulă.
7. Hotărârea persoanei de a se călugări: „ea să aibă numai decât dreptul să se despartă fără nici o împiedicare, fie bărbat fie femeie.... pentru că cel ce a intrat în cinul călugăresc se socoteşte mort în ce priveşte persoana ce a rămas". În acest caz căsătoria „se strică fără *carte de despărţanie*". Dacă se călugăreşte bărbatul, atunci el întoarce femeii zestrea şi tot ce a primit de la ea, îi dă darul dinaintea nunţii, în volumul care urma să-l primească după moartea soţului. Dacă se călugăreşte femeia, soţul primeşte darul dinaintea nunţii, iar din zestre atât cât trebuia să primească după moartea soţiei, iar restul zestrei trebuie să întoarcă femeii.
8. Motiv de divorţ este şi dovedirea că soţia n-a fost fecioară până la căsătorie, dar femeia nu este pedepsită pentru adulter, deoarece a făcut greşeala înainte de căsătorie" (Manualul 1921, titlul XII).

[3] Unele influenţe sunt vizibile şi înainte de anexare, odată cu staţionarea trupelor ruseşti în perioada războaielor ruso-turce.
[4] *Кормчая книга* este un Nomocanon utilizat în Imperiul Rus şi preluat de slavi din Biserica Constantinopoliană după adoptarea creştinismului. Prima traducere în slavă a culegerii greceşti a fost efectuată de Sf. Metodiu. În Rusia prima culegere în limba slavă a fost „Syntagma" lui Ioan Sholasticul, care pe lângă altele includea şi extrase din legislaţia lui Leon, dar şi din Prohiron. În 1225 în Rusia a apărut traducerea din sârbă a *Кормчая книга* efectuată de arhiep. Sf. Savva, care a primit o răspândire mare în special în sec. XIV-XVI, fiind cunoscută ca „redacţia din Reazan".
[5] În Rusia de până la Petru cel Mare erau recunoscute următoarele motive de divorţ: de comun acord (cea mai răspândită cauză fiind călugărirea); sterilitatea; impotenţa; adulterul; atitudinea inumană; sărăcia excesivă; cheltuirea de către soţ a averii soţiei; beţia şi desfrâul; instigarea la furt; atentatul la viaţa soţului; crime grave de stat; lipsa de acasă; calomnia, cunoaşterea tentativei de omor a soţului şi de neinformare a acestuia; comportament ruşinos; boală venerică; înrobirea soţiei.
[6] „Pricinile despărţeniei bărbatului în vătămarea femeii".
[7] „Pricinile despărţeniei femeii cu vătămarea bărbatului".

Soţul ar putea divorţa de soţia sa, cu acapararea zestrei ei pe care urma să o păstreze pentru copii, pentru următoarele motive:

1. Atentat la viaţa domnului („Dacă cineva vrăjmăşeşte pe Domnitor şi femeia ştiind de aceasta, nu va spune nimic bărbatului". În caz dacă ea va spune bărbatului, iar acesta va tăcea, femeia putea comunica domnului prin alte persoane, iar soţul nu putea invoca faptul drept motiv de divorţ).
2. Adulterul, în cazul în care este dovedit şi se cunoaşte numele ambilor învinuiţi „căsătoria se desface fără întârziere". În cazul dat, bărbatul „ia darul dinaintea nunţei şi zestrea şi pe deasupra aceleia, dacă nu sunt copii, o parte din celelalte lucruri ale femeei, deopotrivă cu a treia parte a zestrei şi are în proprietatea sa ca zestre, de asemenea şi amenda pusă; iar dacă el are cu ea copii, atunci trebuie să ia şi zestrea şi celelalte lucruri ale femeii pentru copii, cum e hotărât de legile de mai înainte".
3. Atentat la viaţa soţului („Dacă femeia va vrăjmăşi prin vreun mijloc oare-care viaţa bărbatului, sau ştiind că alţii o vrăjmăşesc, nu-i va arăta lui despre aceasta").
4. Ospăţul soţiei cu bărbaţi străini, fără ştirea soţului („Dacă ea fără ştirea bărbatului va benchetui cu bărbaţi străini, sau va fi cu ei la bae").
5. Lipsa soţiei de acasă împotriva voinţei soţului ei, cu excepţia cazului când a fost la părinţi.
6. Participarea femeii fără permisiunea soţului la manifestări publice, precum ar fi teatrul, circul etc.

În cazul în care soţul fără de motiv va alunga soţia de acasă şi aceasta va fi nevoită să rămână în casă străină, atunci această cauză nu poate servi drept motiv de divorţ (Manualul 1921, titlul XII).

Motive de divorţ ale soţiei în detrimentul soţului cu dreptul de a-şi lua zestrea şi darul dinaintea nunţii, pentru a le păstra pentru copiii ei erau:

1. Atentat la viaţa domnului („Dacă el însuşi vicleneşte împotriva Domnitorului", sau dacă cunoaşte că altcineva „vicleneşte" şi nu înştiinţează).
2. Atentatul soţului la viaţa soţiei („Dacă vrăjmăşeşte viaţa femeii, prin orice mijloc ar fi sau ştiind, că alţii o vrăjmăşesc, nu îi va spune ei nimica şi nu se va sârgui să o răzbune după lege").
3. Atentat la cinstea soţiei, vânzând-o pentru adulter.
4. Acuzaţie de adulter, nedovedită de soţ. În cazul în care soţia doreşte să se despartă, îşi ia zestrea şi darul dinainte de nuntă. Dacă femeia nu are copii „primeşte de la bărbat parte din avere, deopotrivă cu a treia parte din darul dinaintea nunţei, iar dacă are copii, atunci toată averea se păstrează spre folosul lor...".
5. Adulterul, chiar după a doua avertizare. („Dacă bărbatul, despreţuind pe femee, se împreună cu altă femee în aceiaşi casă, unde trăeşte cu femea, sau în acelaş oraş, dar în altă casă, ceea ce va fi dovedit, şi el fiind oblicit odată şi de două ori de părinţii săi sau de părinţii femeei sale, sau alţi martori vrednici de credinţă, nu încetează acest desfrâu; atunci femeea are dreptul din această pricină să se despartă de el"). În acest caz femeia îşi ia zestrea sa şi darul dinaintea nunţii, o parte din averea bărbatului „deopotrivă cu o treime din darul dinaintea nunţei".

Totodată soţia nu putea să ceară divorţ: a) în cazul în care era supusă unei violenţe fizice – bătăii: „Dacă cine-va biciuieşte pe femeea sa, sau o bate cu băţul fără nici o pricină, pentru care am hotărât noi despărţenie, atunci nu îngăduim pe acest temeiu despărţenie". Bătaia este calificată drept jignire, pentru care bărbatul urma să dea femeii „în afară de zestrea ei şi de darul dinaintea nunţei, din averea sa rămasă o parte deopotrivă cu a treia parte a ipovolului"; b) dacă el lipseşte pentru o slujbă. Femeia urma să aştepte tot timpul lipsei. Divorţul este permis doar după ce prin mărturii sub jurământ pe Evanghelie, martorii au declarat că persoana a decedat şi soţia a mai aşteptat un an" (Manualul 1921, titlul XII).

Analizând fiecare dosar de divorţ în parte sunt depistate numeroasele motive de divorţ. Soţii îşi aduceau acuzaţii reciproce, relatând amănunte ale vieţii de familie care sunt sesizate doar din aceste categorii de documente. Materialele de arhivă arată, totuşi, că se căutau diferite motive şi mijloace de a rezolva această problemă, pentru a salva familia.

Orice divorţ era o dramă pentru întreaga familie. Odată identificat motivul de divorţ, se înainta o cerere (jalobă, rugăminte) de desfacere a căsătoriei, astfel că începea un proces de divorţ. Mircea Brie, în urma analizei legislaţiei laice şi eclezias-

tice a timpului, a identificat pentru Transilvania trei tipuri de disoluţii maritale, cu precizarea că o tipologie similară a fost făcută şi de către sociologul Petru Iluţ: „1. despărţirea în fapt, dar cu locuinţă comună – este o separare premergătoare, caracterizată printr-o încetare a vieţii sexuale comune, prin „ură neîmpăciuitoare" reciprocă, dar fără părăsirea domiciliului conjugal (copiii, lipsa unei alte opţiuni de locuire, imaginea în comunitate, presiunea familiei etc., îi determină cei doi parteneri să continue a convieţui în aceeaşi locuinţă); 2. separarea de masă şi pat, ce presupunea inclusiv separarea locuinţei, însă fără o decizie definitivă asupra divorţului din partea tribunalului matrimonial (o asemenea decizie, luată în perioada analizată şi prin acordul instituţiilor ecleziastice, survenea imposibilităţii continuării vieţii comune); 3. divorţul definitiv pronunţat de către o instanţă judecătorească (ecleziastică la început şi laică după 1895)" (Brie 2010, 79-80).

Dosarele din fondurile Arhivei Naţionale permit să urmărim etapele unui proces de divorţ. Procesul de divorţ începe la iniţiativa unuia dintre soţi şi se examinează în instanţa judecătorească ecleziastică, care se referă la spaţiul de domiciliu al solicitantului, în cazul când ambii soţi sunt ortodocşi, dar şi în cazul când doar unul este ortodox. Procesul de divorţ avea câteva etape: 1. Intentarea acţiunii civile de divorţ. 2. Încercarea autorităţilor ecleziastice de a media conflictului. 3. Cercetarea şi anchetarea martorilor şi a părţilor implicate. 4. Dezbaterile judiciare la care soţii trebuiau să fie prezenţi personal. 5. Hotărârea instanţei. În cazurile prezentate mai jos etapele enunţate vor fi vizibile.

Recunoaşterea greşelii de către pârât nu este considerată a fi dovadă şi nu putea servi drept motiv de divorţ. Statutul Consistoriilor Ecleziastice spunea, că principalele dovezi ale crimei erau: 1. mărturiile a 2-3 martori oculari; 2. prezenţa copilor din flori, extraconjugali, fapt demonstrat prin extrasele din cărţile metricale; 3. scrisori, care ar demonstra legătura extraconjugală; 4. depoziţiile martorilor neoculari, care cunosc problema din surse demne de încredere; 5. mărturiile anchetatorilor despre viaţa desfrânată sau cuviincioasă a pârâtului (Белякова 2001). Foarte des în instanţe se prezentau martori care depuneau mărturii false (Белякова 2004, 238-239).

Adulterul era unul dintre cele mai grave motive de divorţ. Sub adulter se subînţelege încălcarea sfinţeniei căsătoriei prin faptul legăturii sexuale extraconjugale cu o persoană căsătorită sau necăsătorită, indiferent de faptul dacă această legătură a fost o singură dată sau este permanentă (Bolovan, Bolovan 2010, 103; Быховский 1912, 58). Despre aceasta se menţionează în *Кормчая книга*, care spune că divorţul este posibil «аще жена блуд сотворит» (Кормчая 1912, 1117).

Cel vinovat de adulter nu mai avea drept să se recăsătorească. În afară de aceasta, soţia vinovată de adulter era pedepsită moral şi civil. Pedeapsa morală consta în epitemie pe 7 ani, un an fiind petrecut în mănăstire. În Rusia au fost cazuri de epitemie pe termen de 14 şi 15 ani (Загорский 1884, 307). În Imperiul Rus în afară de epitemie se practicau următoarele pedepse: a) surghiun pe viaţă în mănăstire; b) muncă la torcătorie, de obicei înlocuită cu exilare în Siberia; c) condamnare la munca veşnică; d) surghiun în satele personale fără drept de a le părăsi până la moarte; d) pedeapsă cu biciul. Printre urmările divorţului în urma adulterului mai poate fi evidenţiată imposibilitatea de a purta în continuare numele soţului, fapt pentru care vinovata dădea recipisă. Dar în sec. al XIX-lea instanţa tot mai rar accepta divorţul pe motiv de adulter (Загорский 1884).

În Basarabia învinuirile de infidelitate conjugală nu erau o raritate. În 1824 nobilul Constantin Carp din satul Ciobaccia ţinutul Ismail solicită desfacerea căsătoriei cu Cuide Maria pe motiv de adulter[8]. Reclamantul relatează că la 16 ianuarie 1815 şi-a oficiat căsătorie legitimă cu fiica locuitorului oraşului Hotin Procopie Cuide, văduva Maria. Au fost cununaţi de către preotul Nichifor şi sunt de 7 ani împreună. Constantin spune că mai multe persoane îl preveneau că soţia îl înşeală cu alţi bărbaţi, dar el nu-i credea, până când nu s-a convins singur[9]. El are confirmarea martorilor, oameni respectaţi. Printre mărturii este şi cea a văduvei Chiţa, care susţinea că cunoştea cauza adulterului: ura soţiei faţă de soţ. S-a luat hotărârea ca acest caz să fie examinat de protoiereul Simeon Macovschi împreună cu poliţia[10]. La 6 iunie 1824 protoiereul comunică Dicasteriei Exarhale Chişinău că a înştiinţat isprăvnicia Benderului despre căutarea Mariei[11]. La 23 ianuarie 1826 acelaşi protoiereu ra-

[8] În documente apare ca „прелюбодеяние" şi „блудодеяние". ANRM, F. 205, inv. 1, d. 6162, f. 1.
[9] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 6162, f. 1-1v.
[10] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 6162, f. 2-3v.
[11] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 6162, f. 5.

portează că Maria Cuide împreună cu concubinul ei, armeanul Marcar Adjaloglî, a plecat în colonia bulgară Comrat[12]. La 19 iunie 1826 Maria dă explicaţie în scris asupra situaţiei create, în care spune că are 27 ani. S-a căsătorit la vârsta de 13 ani cu locuitorul Hotinului Fiodor Manicovschi şi a trăit cu soţul doar 10 luni. După decesul acestuia s-a recăsătorit cu Constantin Carp, cu care a trăit trei ani şi a născut un copil, Savelie, care a decedat. Soţul însă, după spusele ei, a început să consume alcool şi a adus-o într-o stare de sărăcie grea, neavând loc de trai stabil, locuiau în cătunul maiorului Patarachie. La sfatul soţului său a intrat în serviciul armeanului Marcar Adjaloglî, care era posesorul Ciobacciei. După doi ani armeanul a plecat în satul Leca, Maria cu soţul urmându-l. După două luni soţul a părăsit-o şi a hoinărit prin Basarabia. La revenirea acestuia în Ciobaccia Maria a mers la soţ, dar acesta i-a spus că n-are cu ce s-o întreţină. A refuzat să plece cu Constantin în Moldova, acesta i-a aruncat în faţă hârtie de divorţ şi Maria s-a întors în serviciul armeanului. Susţine că n-a avut nici o legătură amoroasă cu sus-numitul Marcar, nici un martor n-ar putea confirma infidelitatea ei şi că doreşte să convieţuiască în continuare cu Constantin, lăsând serviciul la Marcar Adjaloglî şi întorcându-se în Hotin[13]. În urma cercetării s-a constatat că Constantin Carp nu se află la locul de trai indicat, astfel că dosarul a fost închis. Din cazul examinat se vede clar, că învinuirea de adulter era minuţios examinată. Deoarece soţul n-a putut demonstra adulterul şi nici nu era la locul de trai pentru a combate depoziţiile soţiei, divorţul nu i s-a acordat.

Un alt caz este cel al familiei lui Hristi şi Vasilca Bulgaru din satul Vulcăneşti, ţinutul Ismail[14]. Soţul Hristea a acuzat soţia de *comportament depravat*, fapt confirmat de vecini şi ocolaş, şi a cerut divorţ. Soţia a intentat o acţiune reconvenţională, în care susţinea că soţul căuta un pretext pentru divorţ şi adesea a bătut-o[15]. În timpul interogatoriului din 4 octombrie 1818, soţul în vârstă de 38 ani a confirmat că Vasilca s-a obişnuit să trăiască în desfrâu şi „umbla haimana" în locuri indecente. El a mai acuzat-o de dese şi permanente stări de ebrietate şi furturi nu numai de acasă, dar şi de la vecinii lor. Prin urmare, consideră că este imposibil să continue să trăiască împreună şi insistă să fie divorţat de „depravată"[16]. Vecinii au confirmat că deja de 8 ani Vasilca fură diverse lucruri şi le dă la cârciumă în schimbul rachiului[17]. În mărturia sa Vasilca, vârsta căreia era de 32 ani, de etnie bulgară, arată că s-a căsătorit în 1798 şi a fost cununată de preotul Iane Bolgar şi timp de 12 ani a trăit în pace cu soţul. În ultimii 8 ani, după părerea ei, soţul o ura; recunoştea că bea, dar nu are alte vicii de care este învinuită. În locuri diferite fugea din prostie şi de frica lui Hristea, care o bătea[18]. La 24 octombrie 1818 lui Hristi i se înmânează Decretul №3023 din 16 octombrie de la Dicasteria Exarhală Chişinău, prin care i se cerea să reconcilieze şi să trăiască în pace[19]. Deja la 24 octombrie, cei doi soţi semnează un document prin care se obligă să trăiască „în pace şi bună înţelegere". Soţul urma să fie atent cu soţia şi s-o stimeze, iar soţia trebuia să se comporte cu demnitate şi să nu consume băuturi alcoolice. După cum puteţi vedea din cazul de mai sus, în ciuda faptului că s-a dovedit comportamentul depravat al soţiei, la care s-a adăugat starea de ebrietate şi furturi, s-a refuzat divorţul şi s-a recurs la reconcilierea dintre soţi.

Societatea privea negativ adulterul, care era considerat şi un păcat, iar femeia învinuită de adulter urma să suporte o atitudine negativistă din partea membrilor comunităţii în care locuia.

O altă cauză de desfacere a căsătoriei era *impotenţa sau incapacitatea unui dintre soţi la viaţă conjugală*. Cauza dată este specificată în *Hexabiblul lui Armenopulos*, *Кормчая книга* şi legile adoptate de Sinod etc. (Кормчая 1912, гл. 48; Устав 1841, 241, 245-247, 256; Свод 1842, 47, 64). Cercetătoarea Ţaturova susţine că în Imperiul Rus în baza acestui motiv căsătoria putea fi desfăcută doar după trei ani de căsnicie (Цатурова 1990, 59-65; Цатурова 2011)[20]. Pentru a demonstra veridicitatea motivului era nevoie de expertiză medicală. Uneori nu era nevoie de a face o expertiză

[12] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 6162, f. 6-6v.
[13] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 6162, f. 6-6v.
[14] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2391.
[15] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2391, f. 5-5 v.
[16] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2391, f. 6.
[17] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2391, f. 7-7v.
[18] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2391, f. 8.
[19] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2391, f. 11.
[20] În documentul №22038 din 28 februarie 1806 emis de Sinodul Rus se menţionează despre desfacerea căsătoriei din motivul incapacităţii îndeplinirii obligaţiilor conjugale cauzate de la naştere sau din motive căpătate pe parcursul vieţii: „o разлучение от супружества за неспособностью к супружескому сожитию или от природы или от других случившихся в течении времени причин"; documentul №29728 din 8 ianuarie 1824 prevede cauza de divorţ pe motivul impotenţei soţului „ о разводе по причине оскопления мужа" (ПСЗРИ 1830b; ПСЗРИ 1830e).

medicală, deoarece învinuitul recunoştea faptul (Загорский 1884, 322). Urmările erau complicate doar pentru soţul incapabil, deoarece era supus imposibilităţii recăsătoririi.

Un caz de divorţ, care a avut la bază nu numai pricina de impotenţă, dar şi atenta la cinstea soţiei, însoţită de bătăi tiranice a fost cel al soţilor Fedora şi Andrei Cuciuc. Fedora, de baştină din satul Mimoreni, ţinutul Orhei, s-a căsătorit cu locuitorul satului Buiucani Andrei Cuciuc în 1814. Peste câteva luni de la căsătorie depune o jalobă în care îşi învinuieşte soţul că este impotent, în prima noapte de căsnicie a atentat la cinstea ei, dând-o spre pângărire rudei Nanie Iosif, o bate fără milă, n-o întreţine şi este slab de minte. Nemaiputând răbda un asemenea tratament inuman, Fedora a povestit rudelor şi s-a adresat în instanţă[21]. Pe baza acestui caz a fost iniţiată o anchetă în urma căreia s-a stabilit: 1. Andrei şi Fedora au fost cununaţi la 24 ianuarie 1814 de către preotul Vasilie cu voia şi încuviinţarea ambilor. 2. Andrei a confirmat că este impotent şi recunoaşte că toate cele spuse de Fedora, referitor la pângărirea ei, sunt fapte adevărate. Nanie refuză să recunoască faptul săvârşit. În urma cercetărilor s-a demonstrat că Andrei şi Gafiţa, soţia lui Nanie, sunt veri primari, mamele lor, Meliana şi Maria, fiind surori, astfel Nanie ar fi cumnat de la verişoară. 3. S-a adeverit faptul că Andrei e cam slab de minte şi nu-şi întreţine soţia, dar o tiranizează şi o bate[22]. Hotărârea Dicasteriei din 30 decembrie 1814 a fost următoarea: 1. A se permite desfacerea căsătoriei Fedorei şi a lui Andrei pe următoarele motive – impotenţă, atentat la cinstea soţiei, bătăi tiranice. 2. Deoarece Fedora nu este vinovată în adulter, dar a fost pângărită de Nanie cu permisiunea lui Andrei, nu va fi supusă epitemiei şi îi este îngăduit a se recăsători. 3. Andrei este pe viaţă lipsit de dreptul de recăsătorie. 4. Cazul atentatului la cinstea Fedorei, săvârşit prin complicitate de Nanie cu Andrei, să fie examinat de Guvernământul civil[23]. Acest caz de divorţ a fost soluţionat în favoarea femeii, toate învinuirile ei fiind demonstrate.

Nu întotdeauna însă autorităţile luau în consideraţie motivul numit. Astfel, la 21 mai 1827, locuitoarea oraşului Bender Muntean se adresează Mitropolitului cu rugămintea de a i se desface căsătoria. Petiţionara relatează că şase ani în urmă s-a căsătorit legal cu Ştefan Muntean, dar pe perioada vieţii conjugale n-a avut contact fizic cu soţul, fapt care poate fi demonstrat. Fiind tânără şi nedorind să ducă o viaţă desfrânată, roagă să i se permită divorţul pentru a se recăsători[24]. Rezoluţia pe acest caz a fost negativă[25]. După cum se vede, nu întotdeauna se sfârşea cu divorţ chiar şi un caz demonstrat de impotenţă. Cazul de mai sus este ilustrativ, femeia fiind nevoită să continue viaţa în comun cu soţul.

Lipsa de acasă. Printre motivele de divorţ era şi lipsa de acasă[26]. Pentru ca acest motiv să fie legitim se cerea urmarea a câteva condiţii: lipsa timp de 5 ani; nevinovăţia soţului rămas acasă şi purtarea cuviincioasă a acestuia pe toată perioada lipsei soţului dispărut (Загоровский 1884).

Examinarea cazurilor de divorţ în urma lipsei de acasă prevedeau o serie de acţiuni. În urma adresării în instanţă erau colectate date referitoare la comportamentul soţului în perioada convieţuirii şi relaţiile dintre ei – dacă se certau sau aveau neînţelegeri în familie. Date despre termenul de lipsire de acasă şi despre comportamentele soţilor se culegeau la locul de trai al soţilor de la preoţi, inclusiv cei care au cununat cuplul, în cazul dacă erau în viaţă, rudele, vecinii (Загоровский 1884), astfel că întreaga comunitate era implicată în procesul de divorţ. Uneori se verificau datele despre cununie, când au fost cununaţi şi dacă căsătoria a fost benevolă. Ulterior toate datele necesare pentru proces erau colectate pe două căi: 1. de la autorităţile locale – a) se verifica dacă a fost depusă la timp cererea de dispariţie a soţului, b) ce măsuri au fost luate de către instanţa civilă pentru găsirea persoanei dispărute, c) ce rezultate au dat căutările; 2. de la locuitori sub jurământ se luau mărturii – a) dacă în cererea reclamantului este corect indicat timpul dispariţiei persoanei, b) dacă s-a auzit ceva de persoană din acel moment, c) care era comportamentul soţiei în timpul traiului în comun etc. (Загоровский 1884).

Ilustrative în acest sens sunt: cazul lui Ştefan Mostovoi din satul Şinişăuţi, ţinutul Orhei, şi al locuitorului satului Tâţcanu din ţinutul Orhei, Lupul Cioban, care prezintă etapele examinării unor ce-

[21] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 681, f. 1-1v.
[22] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 681, f. 5-9.
[23] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 681, f. 9.
[24] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 5675, f. 1-1v.
[25] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 5675, f. 2.
[26] Despre acest motiv de divorţ vezi legea №22038 din 28 februarie 1806, №24360 din 25 septembrie 1810, №25140 din 13 iunie 1812, №5585 din 31 august 1832, №6845 din 24 februarie 1834 în (ПСЗРИ 1830b; ПСЗРИ 1830c; ПСЗРИ 1830d; ПСЗРИ 1833, ПСЗРИ 1835).

reri de divorţ, motivate de părăsirea familiei de către unul dintre soţi şi lipsa îndelungată a acestuia.

La 21 iunie 1813 Ştefan Mostovoi se adresează mitropolitului Moldovei Gavriil Bănulescu-Bodoni cu rugămintea de a i se desface căsătoria şi a i se permite recăsătoria. În cerere Ştefan relatează că deja de şapte ani soţia Xenia l-a părăsit, s-a căsătorit cu Demian Pihun şi locuieşte în satul Chisiliţa ţinutul Chilia şi nu are şanse de a o întoarce[27]. La 10 iulie 1813 Dicasteria Exarhală dispune ca protopopul Stavarachi Costin să cerceteze cazul[28]. Ceva mai târziu, la 2 august, Xenia şi concubinul ei depun mărturii despre circumstanţele căsătoriei. Xenia relatează că a fost cununată cu Ştefan Mostovoi în satul Şarapanovca, unde locuia, de către preotul Ioan Cepol, între timp decedat. Au trăit împreună 14 ani, timp în care soţul ei se îmbăta şi des o bătea. Pe lângă aceasta a mai împrumutat şi bani, pentru care trebuia să pască şi să mulgă vacile moşierului. Nemaiputând îndura un astfel de comportament, Xenia a fugit şi în iunie 1807 a trecut Nistrul. În satul Fuzovca, ţinutul Orhei, l-a întâlnit pe Demian Pihun, cu care a convieţuit ilegitim un an. Au fost sfătuiţi să se boteze, ceea ce au şi făcut, apoi s-au cununat. Totodată Xenia remarcă că preotul şi naşul de cununie nu cunoşteau faptul că primul soţ e în viaţă, dar actualul soţ era în cunoştinţă de cauză[29]. Demian a relatat aceeaşi situaţie[30]. La 7 decembrie 1813 protoiereul Feodor Maliavinschi raportează Dicasteriei Exarhale Chişinău despre colectarea datelor cerute în cazul de mai sus[31]. În cazul dat este clară ilegalitatea celei de-a doua căsătorii.

În 1825 Lupul Cioban se adresează în instanţă cu rugămintea de a i se desface căsătoria[32] El relatează că s-a căsătorit cu Maria în iulie 1817 în satul Logăneşti, dar în urma comportamentului depravat, după două săptămâni de viaţă comună, soţia a plecat într-o direcţie necunoscută şi deja de 7 ani nu ştie nimic de ea. În urma anchetei, atât fratele şi sora Mariei, cât şi vecinii au confirmat că nu cunosc nimic de soarta femeii de mult timp. La aceasta s-a adăugat şi confirmarea de viaţă depravată dusă de Maria, care fugea la cârciumă, stăpânul căreia, Ivan Şchiopul, o întreţinea şi se pare că era amantul ei. După ce soţul a pedepsit-o pentru acest comportament, ea a fugit de acasă. Lupul, din contra, se caracteriza foarte pozitiv de către săteni[33]. În baza prevederilor din *Кормчая книга* se declară divorţaţi şi fiind Lupul tânăr de 33 ani i se permite a se recăsători, iar Maria, conform legii 48 a Pravilei lui Vasilie cel Mare a fi fără drept de recăsătorie. Din acest proces de divorţ, drept motiv al căruia a servit comportamentul depravat al soţiei, la care s-a adăugat o dispariţie timp de 7 ani, se vede că a avut o durată de 5 ani. La baza hotărârii instanţei a stat culegerea de nomocanoane *Кормчая книга*, care se utiliza pe larg în Rusia, iar în Ţara Moldovei este pomenită deja la 1808.

Îmbrăcarea hainei monahale. Un motiv pentru divorţ destul de răspândit în perioada examinată era îmbrăcarea hainei monahale de către unul dintre soţi sau de ambii soţi. În *Кормчая книга* se menţiona: „Аще же составлящуся браку, или муж един или едина жена внидет в монастырь да разрешится брак” (Кормчая 1912, гл. 42). În istoriografia rusă s-a polemizat asupra determinării fenomenului călugăriei din punctul de vedere al desfacerii căsătoriei: este acesta o metodă de încetare a căsătoriei sau un motiv de divorţ (Павлов 1902, 388; Победоносцев 1876, 92; Загоровский 1884, 168). La aceasta se adaugă şi explicaţia expresiei „да разрешится брак”, care poate fi interpretată diferit (Цатурова 1990, 59-60). Dificultatea mai consta şi în faptul că acceptul la divorţ ca şi la îmbrăcarea hainei monahale era în competenţa autorităţii ecleziastice, în Imperiul Rus – Sinodul. Regulamentul Duhovnicesc introducea condiţii speciale pentru cei care erau căsătoriţi şi doreau să se călugărească: vârsta de 50-60 ani, acceptul soţului-soţiei, copii maturi şi independenţi în plan material (ПСЗРИ 1830a, 708). Cercetătoarea T. Ţaturova susţine, că spre deosebire de alte motive pentru divorţ, acesta era unul care era privit cu respect şi în arhivele Rusiei sunt numeroase dosare atât cu călugărirea unuia dintre soţi, cât şi cu rugămintea de a-i permite soţului rămas în lume să se recăsătorească (Цатурова 1990, 60).

Cu toate circumstanţele enumerate mai sus, instanţele ecleziastice nu întotdeauna acceptau divorţul. Drept exemplu este cazul Annei Zicol din Akkerman, care la 23 octombrie 1818 se adresează Dicasteriei Exarhale Chişinău cu o cerere de a-

[27] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 302, f. 1.
[28] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 302, f. 4.
[29] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 302, f. 12.
[30] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 302, f. 12.
[31] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 302, f. 10.
[32] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4954, f. 1.
[33] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 4954, f. 27-29.

i permite divorţul şi a doua căsătorie[34]. Soţul ei, Filip Eremei Zicol, era mult mai în vârstă decât soţia şi cu o stare de sănătate precară. Dumnealui a decis să se călugărească. Anna avea doar treizeci de ani şi a rămas, conform declaraţiilor ei, fără mijloace de existenţă[35]. Referindu-se atât la decizia voluntară a lui Filip, cât şi la prevederile legale, conform cărora decizia de a îmbrăţişa tagma monahală a unuia dintre soţi era un motiv de desfacere a căsătoriei, Anna a solicitat în instanţă divorţul şi permisiunea de a se recăsători. Încă la 17 iunie 1818 soţul a confirmat în scris decizia sa de a se călugări, acordul la divorţ şi hotărârea de a susţine dreptul Annei la a doua căsătorie. Decizia lui Filip Zicol este confirmată de trei martori şi întărită de semnătura polităstrului oraşului Akkerman şi ştampila poliţiei orăşeneşti[36]. La 20 noiembrie 1818 protoiereul de Akkerman Fiodor Maliavinschi a trimis un raport Dicasteriei Exarhale din Chişinău în care a comunicat că Annei Zicol i-a fost înmânată hotărârea Dicasteriei conform căreia i se interzice a doua căsătorie atât timp cât soţul este în viaţă, iar divorţul cu primul soţ n-a fost recunoscut[37]. Astfel, deşi toate prevederile şi condiţiile legale erau urmate (prezenţa liberei voinţe a soţului de a se călugări, vârsta acestuia era înaintată, soţia accepta hotărârea soţului, iar acesta la rândul lui nu era împotriva recăsătoriei Annei, copii nu aveau), instanţa a considerat imposibilă desfacerea căsătoriei.

Căsătoria urma să fie încheiată strict conform canoanelor. Orice *abatere* putea servi drept motiv de desfacere a căsătoriei. Printre cazurile de divorţ înregistrate în fondul Dicasteriei Exarhale Chişinău am depistat şi unele care aveau la bază încălcarea normelor bisericii, căsătorii desfăcute la iniţiativa autorităţii bisericeşti. După cum este bine cunoscut, persoanelor de credinţă ortodoxă le este interzisă a patra căsătorie (Абрамов 1900, 17; Georgescu 1980, 240; Zabolotnaia 2011b, 23-24; Zabolotnaia 2011a, 108-109)[38].

În 1819 a fost examinat cazul lui Tudor Ghiba, paracliser al satului Briceni, ţinutul Hotin, căruia urma să i se retragă cinul duhovnicesc pentru a patra căsătorie[39].

La 5 februarie 1819 în Dicasterie a fost înregistrat raportul protoiereului Ţinutului Hotin Loncicovschi despre faptul că sus-numitul paraclisier, întărit în cinul său la 10 mai 1810, a recunoscut că este căsătorit a patra oară. În urma anchetei şi interogării s-a stabilit: 1) Prima căsătorie a fost înregistrată în 1774 în satul Mărcăuţi, ţinutul Hotin. A trăit cu soţia Vasilisa 20 ani, iar în 1794 soţia a murit de ciumă. 2) A doua căsătorie a fost înregistrată în Briceni, în 1796. Cu soţia Maria a trăit doi ani, iar în 1798 ea a decedat. 3) În 1799 s-a căsătorit a treia oară, cu locuitoarea satului Savca, ţinutul Soroca, Eufrosinia, şi s-au cununat în Briceni. Ghibu susţine că după 11 luni de trai comun, a demascat soţia în beţie şi alte vicii, iar ea nu dorea să mai rămână împreună. De aceea Tudor a luat permisiune de divorţ de la cadiul turc şi a trimis-o pe Eufrosinia acasă. 4) În 1801 s-a căsătorit cu văduva Anastasia. Martorii au arătat că nu ştiau despre cele patru căsătorii ale lui Ghiba. Naşul de cununie în cea de-a patra căsătorie, Burzui, a mărturisit că nu ştia că e a patra căsătorie[40].

Ulterior, s-a hotărât: căsătoria a patra este nelegitimă şi este desfăcută. Deşi, în conformitate cu canoanele bisericeşti, ambii foşti soţi urmau să fie supuşi la epitimie, având în vedere vârsta lor înaintată, ei au fost condamnaţi doar la pocăire.

După cum s-a observat în cazurile de mai sus, pe fiecare caz în parte se efectua o anchetă minuţioasă, cu depoziţii ale martorilor, cu foi de jurăminte, extrase din cărţile metricale etc.

Beţia, un motiv de divorţ care nu era invocat în prevederile legislative, era bine cunoscut în Ţara Moldovei în secolul XVIII[41]. Şi în Basarabia în prima

[34] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2371, f. 1-1v.
[35] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2371, f. 1-1v.
[36] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2371, f. 2-2v.
[37] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2371, f. 15-16.
[38] În Syntagma lui Matei Vlastares este specificat: „...dacă cineva va îndrăzni să se căsătorească pentru a patra oară – ceea ce nu este <în drept> căsătorie – nu numai că această căsătorie va fi socotită fără fiinţă, dar nici copiii născuţi din această < căsătorie > nu sunt ţinuţi legitimi" (Vlastares 1958, 629).
[39] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2376.
[40] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2376, f. 5-16.
[41] La 8 ianuarie 1742, în Iaşi, Ion Neculce judecă pricina dintre Gheorghe Căldărar şi Safta, văduva nepotului lui de soră, pentru nişte case cu loc pe uliţa Hagioaiei. În timpul procesului s-a constatat că Safta, fiind căsătorită cu Ioniţă, a suferit mult din cauza beţiei acestuia, astfel că, nemaiputând suporta, a cerut divorţ. Deoarece mai întâi se încerca a rezolva conflictul prin discuţii şi acordarea unui termen de corectare Safta n-a primit „cartea de despărţanie". Între timp soţul a decedat, astfel că căsătoria a încetat pe cale naturală: „Cât au trăit Ioniţă dimpreună cu Softa tot au stăpânit casa şi nici un cap de pricină n-au putut să areti. Iar apoi de la o vreme alegându-să Ioniţă bărbatul Saftii un om beţiv, stricătoriu şi blăstămat la toate lucrurile lui, nevrednic de ţinut orânda casii, au rămas lucrul ca să dispartă Safta de dânsu. Şi având ei giudecată îmnainte sfinţii sale părintelui chir Antonie mitropolitul, deodată nu le-au dat voie să se dispărţi, nici i-a făcut Safti carte la mână de

jumătate a secolului al XIX-lea a fost invocat acest motiv în cererile de divorţ. La 14 ianuarie 1813 Ioana, soţia lui Ion Morariul din satul Petricani, ţinutul Orhei, înaintează o plângere în care roagă să fie despărţită de soţul ei care i-a băut zestrea[42].

Cu toate acestea, au existat cazuri în care reclamanţii şi-au *retras cererile de divorţ*, deşi în conformitate cu legile locale aveau toate motivele de divorţ. Printre aceste cazuri trebuie amintit pe cel al Mariei Buticovici din satul Chişla, ţinutul Hotin. La 9 aprilie 1829, Maria a scris o petiţie adresată Arhiepiscopului de Chişinău şi Hotin, Dimitrie, pentru a-i permite să desfacă căsătoria cu Andrei Buticovici[43]. Drept motiv pentru divorţ era comportamentul soţului, care timp de şase ani de căsătorie bea în fiecare zi şi o supunea unui tratament inuman, tiranic, ameninţând-o s-o omoare. Ameninţările, bătăile, şi alungarea noaptea de acasă cu un copil mic nu încetau. La aceasta s-a adăugat adulterul, femei depravate fiind aduse în căminul familial[44]. Dar, o lună mai târziu, Maria scrie către Dicasterie că n-ar dori obţinerea „desfacerii căsătoriei" pentru un motiv ruşinos. La aceasta se adaugă „mâhnirea sufletului" şi rugăminţile soţului. Maria a decis să ierte soţul[45]. Din cele expuse am concluzionat că femeia s-a lăsat convinsă de soţ că vor duce un trai decent.

Generalizând cele expuse, constatăm că documentele din fondurile Arhivei Naţionale a Moldovei permit o analiză detaliată a istoriei familiei din Basarabia în secolul al XIX-lea în general şi a problemei divorţului în special. Cantitatea mare de dosare care prezintă problema divorţului, precum şi procentul ridicat al femeilor care sunt iniţiatoare ale proceselor de divorţ, demonstrează o schimbare la nivelul mental al societăţii.

În urma cercetării şi analizei dosarelor concluzionăm că în Basarabia, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cele mai frecvente motive pentru care se solicita divorţul şi care au dus la desfacerea căsătoriei erau: adulterul, tentativa de omor, beţia, încălcarea normelor de căsătorie etc. Însă deseori, chiar şi după demonstrarea unor motive serioase de divorţ, precum ar fi îmbrăţişarea tagmei monahale de către un soţ, impotenţa etc., puteau să nu constituie motiv de divorţ. Unele cereri de divorţ conţin doar un singur motiv de divorţ, altele conţin mai multe motive: adulter şi beţie; bătaie, beţie şi infidelitate etc. Divorţul era intentat atât de bărbaţi, cât şi de femei, care reprezentau diferite categorii sociale.

Problemele legate de procesele civile erau rezolvate de către instanţa ecleziastică, Procedura de divorţ era una de durată, specială pentru fiecare caz în parte. Se examina cererea reclamantului, se interogau ambele părţi, se interogau martorii, în unele cazuri se cerea prezentarea documentelor confirmătoare ale căsătoriei etc., astfel în universul intim al familiei se implica nu numai biserica, dar şi societatea.

Sentinţa pronunţată de instanţă hotăra viitorul soţilor: aceştia se declarau divorţaţi sau erau forţaţi să continue viaţa în comun. Prin sentinţă cel vinovat era privat de dreptul de a se recăsători, sau ambilor soţi li se interzice recăsătorirea, se aplicau pedepse morale, epitemia etc. În acelaşi timp, autorităţile ecleziastice făceau tot posibilul pentru a păstra familia, căutau diferite motive şi argumente pentru a împiedica divorţul, deoarece se distrugeau fundamentele mentale de indispensabilitate a familiei. Totodată femeile erau deosebit de afectate de divorţ, deoarece societatea în ansamblu nu privea bine o femeie divorţată.

despărţanie, şi le-au mai lungit sorocul o samă de vreme, ca doar îşi va mai lăsa Ioniţă, bărbatul său, lucrurile cele blăstămăţaşti şi-şi va căuta orânde casii; şi păr-a să plini sorocul s-au tâmplat de-au murit şi Ioniţă, bărbatul său, şi i-au rămas doi copii făcuţi cu dânsul împreună moştenitorii casii" (Documente 2001). Un alt caz care are la bază beţia, dar şi punerea în pericol a vieţii este cel al procesului între Safta şi Dumitru Ţuvlic, cizmarul. La 28 ianuarie 1744, Nechifor, arhiepiscopul şi mitropolitul Sucevei şi a toată Moldova, în urma examinării, hotărăşte ca Safta să fie despărţită de soţul ei şi să rămână despărţiţi şi fără drept de a se recăsători până la moarte sau până la călugărirea unuia dintre ei. Procesul a fost, după cum se vede, intentat de Safta, care se plânge că „trage mare supărare şi pedeapsă de cătră Dumitru, fiind om cu năravr rău şi cu natura beţiei, zlobiv la fire, în toate zilele îmbătându-se şi sărind asupra ei cu groznică bătaie şi usturime atâta cât di ucisăturile lui şi copiii au pierdut şi nişte vii a ei ce-au avut dzestre de la părinţii i le-au vândut". Vecinii fiind interogaţi au confirmat „a lor rea viaţă şi netocmire", femeia fiind deseori bătută şi chiar cu capul spart, încruntată, „alte ori cu ochii vineţi şi cu alte semne grozave de ucisăturile lui cele fără milă". Mai întâi conflictul a încercat să fie rezolvat paşnic prin mustrări şi convorbiri, apoi nefiind nici un rezultat, l-au „închis şi l-am certat cu toiage", dar fără rezultat. În aşa circumstanţe, pentru a evita primejdia de moarte, s-a hotărât: „să fie osăbiţi şi dezlipiţi unul de cătră altul de împreunarea lor trupească, nici să aibă bărbatul treabă cu fămeia, nici fămeia cu bărbatul în viaţa lor şi nici să fie el volnic a să însura, nici ea a să mărita; şi aşea să-şi petreacă viaţa lor până s-o tâmpla să moară vreunul dintre dânşii sau să să călugărească şi atuncea partea care va rămânea să fie volnică a să căsători". Fiecărui dintre foşti soţi i s-a înmânat carte de despărţanie: „am dat lamâna fămeii această carte a mitropoliei noastre ca să fie slobodă de cătră bărbatul ei Dumitru şi să-şi stăpânească şi casa. Iară el să nu aibă treabă nici cu casa, nici cu fămeia" (Documente 2001, 235).

[42] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 294, f. 1.

[43] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 6462.

[44] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 6462, f. 1.

[45] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 6462, f. 2.

Bibliografie

Barbu 1992: V. Barbu, „Ceea ce Dumnezeu a unit, omul să nu dispartă". Studii asupra divorţului în Ţara Românească în perioada 1780-1850. Revista de Istorie 11-12, III, 1992, 1143-1155.

Bohîlţea 2010: Fl.M. Bohîlţea, Istoria familiei romane (Bucureşti 2010).

Bolovan, Bolovan 2010: S. Bolovan, I. Bolovan, Contribuţii privind divorţialitatea în Transilvania la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX. In: (coord. C. Pădureanu, I. Bolovan) Studii de demografie istorică (secolele XVII-XXI) (Arad 2010), 99-114.

Brie 2010: M. Brie, Divorţul ca formă de erodare a familiei în comitatele Bihor şi Sătmar (a doua jumătate a secolului XIX). In: (coord. C. Pădureanu, I. Bolovan) Studii de demografie istorică (secolele XVII-XXI) (Arad 2010), 77-98.

Cazacu 1999: M. Cazacu, La famille et statut de la femme en Moldavie. Revista de istorie socială II-III (1997-1998), 1999, 1-17.

Chipea 2001: Fl. Chipea, Familia contemporană. Tendinţe globale şi configuraţii locale (Bucureşti 2001).

Codul 1958: Codul Calimah, ediţie critică (Bucureşti 1958).

Documente 2001: Documente privitoare la oraşul Iaşi. Vol. V. Acte interne (1741-1755) (Iaşi 2001).

Fuştei 2008: N. Fuştei, Creştinismul pe înţelesul tuturor (Chişinău 2008).

Georgescu 1980: V.Al. Georgescu, Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea (Bucureşti 1980).

Ghiţă 2010: E. Ghiţă, Două cazuri de divorţ în oraşul Arad în secolul al XVIII-lea. In: (coord. C. Pădureanu, I. Bolovan) Studii de demografie istorică (secolele XVII-XXI) (Arad 2010), 63-68.

Ghiţulescu 2002: C. Ghiţulescu, Familie şi societate în Ţara Românească (secolul al XVII-lea). Studii şi materiale de istorie medie XX, 2002, 110-113.

Ghiţulescu 2004: C. Ghiţulescu, În şalvari şi cu işlic. Biserică, sexualitate, căsătorie şi divorţ în Ţările Româneşti ale secolului al XVIII-lea (Bucureşti 2004).

Manualul legilor 1921: Manualul legilor sau aşa-numitele cele şase cărţi adunat de pretutindeni şi prescurtat de vrednicul de cinstire păstrătorul de legi şi judecător în Salonic Constantin Harmenopulos, tr. de Ioan Peretz (Bucureşti 1921).

Mârza 2004: D. Mârza, Femeia între familie şi societate în Moldova regulamentară. In: (coord. A. Ciupală) Despre femei şi istoria lor în România (Bucureşti 2004), 7-25.

Necula 2001: Pr. Prof. Dr. Nicolae Necula,"Glasul Bisericii" nr. 9-12, 2001, 119-130.

Solcan 1999: Ş. Solcan, Familia în secolul al XVII-lea în Ţările Române (Bucureşti 1999).

Solcan 2010: Ş. Solcan, Divorţul în Transilvania la sfârşitul secolului al XVII-lea şi în primele decenii ale secolului al XVIII-lea. In: (coord. C. Pădureanu, I. Bolovan) Studii de demografie istorică (secolele XVII-XXI), (Arad 2010), 17-22.

Studii 2010: (coord. C. Pădureanu, I. Bolovan) Studii de demografie istorică (secolele XVII-XXI) (Arad 2010).

Székely 1997: M.M. Székely, Structuri de familie în societatea medievală moldovenească. In: Arhiva Genealogică, IV (IX), nr. 1-2 (Iaşi 1997), 59-119.

Vlastares 1958: M. Vlastares, Syntagma (Culegere de canoane). In: Crestomaţie pentru studiul istoriei statului şi dreptului RP Română, vol. II. Întocmită de Şt. Pascu şi Vl. Hanga (Bucureşti 1958), col. 1116-1117.

Zabolotnaia 2010: L. Zabolotnaia, Statutul social şi situaţia juridică a femeilor în procesul de divorţ în ţările româneşti (secolul al XVII-lea). In: (coord. C. Pădureanu, I. Bolovan) Studii de demografie istorică (secolele XVII-XXI) (Arad 2010), 23-38.

Zabolotnaia 2011a: L. Zabolotnaia, Femeia în relaţiile de familie din Ţara Moldovei în contextul european până la începutul sec. al XVIII-lea (Căsătorie, logodnă, divorţ) (Chişinău 2011).

Zabolotnaia 2011b: L. Zabolotnaia, Instituţia căsătoriei în epoca medievală: impedimente şi interdicţii. Explorări de antropologie istorică şi studii comparative. Tyragetia s.n. 2, vol. V (XX), 2011, 9-30.

Абрамов 1900: Я.В. Абрамов, Развод (Санкт-Петербург 1900).

Аркадьева и др. 2005: Т.Г. Аркадьева, М.И. Васильева, В.П. Проничев, Т.Г. Шарри, Словарь русских историзмов (Москва 2005).

Белякова 2001: Е. Белякова, Брак и развод в России XIX в. История №15, 2011 http://his.1september.ru/2001/15/n015_01.htm

Белякова 2004: Е.В. Белякова, Церковный суд и проблемы церковной жизни. Дискуссии в православной российской церкви начала XX века. Поместный собор 1917-1918 гг. и предсоборный период (Москва 2004).

Белякова 2008: Е.В. Белякова, Источники Печатной Кормчей. Вестник церковной истории №3(11), 2008, 99-115.

Библейская 2005: Библейская энциклопедия (Москва 2005). http://slovari.yandex.ru/~книги/Библейская энциклопедия

Большая 1955: Большая Советская энциклопедия. 2-е изд. Гл. ред. Б. Введенский, т. 35 (Москва 1955).

Большая 1975: Большая Советская энциклопедия. 3-е изд. Под ред. А. Прохорова, т. 21 (Москва 1975).

Большой 1991: Большой энциклопедический словарь. Гл. ред. А. Прохорова, т. 2 (Москва 1991).

Большой 1997: Большой энциклопедический словарь. Под ред. А. Прохорова (Москва 1997).

Большой юридический 1997: Большой юридический словарь. Под ред. А.Я. Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских (Москва 1997).

Быховский 1912: В.В. Быховский, Брак, раздельное жительство супругов и **развод (**Москва 1912).

Демографический 1985: Демографический энциклопедический словарь. Гл. ред. Д.И. Валентей (Москва 1985).

Дорская 2007: А.А. Дорская, Гражданский развод в Российской империи: историко-правовой аспект. История государства и права №6, 2007, 6-8.

Загоровский 1884: А. Загоровский, О разводе по русскому праву (Харьков 1884).

Кормчая 1912: Кормчая, напечатанная с оригинала патриарха Иосифа (Москва 1912).

Павлов 1887: А.С. Павлов, 50-я глава Кормчей книги, как исторический и практический источник русского брачного права (Москва 1887).

Победоносцев 1876: К. Победоносцев, Курс гражданского права, ч. II (Санкт Петербург 1876).

Полное 1876: Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской империи, т. IV (Санкт Петербург 1876).

ПСЗРИ 1830a: Полное собрание законов Российской империи с 1649 года, т. 6 (1720-1722) (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830b: Полное собрание законов Российской империи с 1649 года, т. 29 (1806-1807) (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830c: Полное собрание законов Российской империи с 1649 года, т. 31 (1810-1811) (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830d: Полное собрание законов Российской империи с 1649 года, т. 32 (1812 - 1815) (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830e: Полное собрание законов Российской империи с 1649 года, т. 39 (1824) (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1833: Полное собрание законов Российской империи, собрание второе, т. 7 (1832) (Санкт Петербург 1833).

ПСЗРИ 1835: Полное собрание законов Российской империи, собрание второе, т. 9 (1834), отделение 1 (Санкт Петербург 1835).

Реальный 1914: Реальный словарь классических древностей. Под редакцией Й. Геффкена, Э. Цибарта. - Тойбнер. Ф. Любкер. 1914. http://slovari.yandex.ru/ ~книги/Классические древности/Расторжение брака/2/

Свод 1842: Свод Законов Российской Империи, 2-е изд. (Санкт Петербург 1842).

Социологический словарь: Социологический словарь http://enc-dic.com/sociology/Razvod-Rastorzhenie-Braka-7331.html

Устав 1841: Устав Духовной Консистории (Санкт Петербург 1841).

Цатурова 1990: М.К. Цатурова, Прекращение брака по русскому семейному праву XVIII в. В: Вестник Московского университета. Сер. 11, Право. №5 (Москва 1990), 59-65.

Цатурова 2011: М.К. Цатурова, Три века русского развода XVI-XVIII века (Москва 2011).

Юридический 1984: Юридический энциклопедический словарь. Под ред. А.Я. Сухарева (Москва 1984).

Divorces in Bessarabia in the first half of the 19th century

Abstract

A study of the problem of divorce in the 19th century is no less important than research of other issues in the field of marriage and family, because this act influenced the position of ex-spouses, especially women in society. A limited number of grounds for divorce, as well as the social foundation and moral principles of the 19th century made a divorce very difficult and controversial issue.

The issues of divorce in the history of Moldova and Wallachia during the 19th century were examined in works by V. Barbu, S. Solcan, C. Ghiţulescu, M.M. Szekely, L. Zabolotnaia, S. Bolovan, I. Bolovan, and M. Brie. Their studies indicate that the Orthodox Church allowed the dissolution of marriage in certain cases, such as adultery, inappropriate behavior, battering and threat to life, expulsion of the wife out of home, taking the monastic vows, heresy, proxenetism, lesbianism, pedophilia, etc. However, until now there were not published any works on the history of marital divorce in Bessarabia after 1812, when it became a part of the Russian Empire.

This article provides specific examples of how the church rules on divorce were respected in the first half of the 19th century. As research sources there were used documents from the State Archives of the Republic of Moldova, namely from the files of the Chişinău Theological Consistory and the Civil Court of Bessarabia, which addressed such matters.

At the beginning of the 19th century the civil law in Bessarabia had standards of the local law. According to Harmenopoulos's "Hexabiblos" (title 12, volume 4), there existed "reasons for husband's divorce to the detriment of his wife" and "reasons for wife's divorce to the detriment of her husband". In the first case, a husband could divorce his wife for the following reasons: adultery, attempt on husband's life, wife's repast with other men without the knowledge of her husband, participation in public events without the knowledge of her husband, abortion, wife's missing from home against the will of her husband, unless she visited her parents. In the second case, reasons for divorce were: husband's impotence, the attempt on wife's life, adultery even after the second warning, wife's accusing of adultery unproven by husband. A common reason for divorce was the monasticism.

The marriage could be dissolved in the case of a wife's depravity. Archival materials show, however, that there were different reasons and means to resolve the issue in favor of preserving the family. This was the case of the family of Hristi and Vasilca Bulgaru from the village of Vulcăneşti, Izmail County. Despite the fact that the accusation in wife's depraved behavior, as well as drunkenness and theft, was proved, the divorce was rejected and the case ended in reconciliation between the spouses.

Among the cases of divorce, as reflected in the documents of the Chişinău Theological Consistory, there were marriages dissolved by the church because of the infringement of the church norms. For example, in 1819 it was considered the case of a sexton of the Briceni village, Hotin County, Tudor Ghiba, who had married a fourth time. It was decided to recognize the fourth marriage illegal. Although in accordance with the principles of the church exspouses had to be subjected to penance, because of their advanced age they were sentenced only to repentance.

However, there have been cases when the applicants withdrew their petitions for divorce, even though under local laws there were all grounds for the dissolution of marriage. Among these cases it should be noted that of a resident of the village of Chişla, Hotin County, Maria Buticoviceva, who wished to divorce her husband Andrei Buticovicev. The motive for the petition for divorce was his behavior: he drank every day, threatened to take her life, and expulsed her out of the house at night with the young child. But a month later, Maria decided to forgive her husband and refused to divorce.

So, we can conclude that the reasons for divorce in Bessarabia in the first half of the 19th century were a violation of church rules concerning marriage, monasticism, attempt on the spouse's life, adultery and some others. At the same time, the ecclesiastical authorities usually tried to prevent divorce, doing everything possible to preserve the family.

Разводы в Бессарабии в первой половине XIX века

Резюме

Исследование проблемы расторжения брака в XIX веке не менее важно, чем изучения других вопросов в области семьи и брака, поскольку оно оказывало влияние на положение бывших супругов, и особенно женщины, в обществе. Ограниченное количество мотивов для развода, а также общественные устои и моральные принципы XIX века делали расторжение брака довольно сложной и противоречивой проблемой.

Вопросами истории разводов в Молдавском княжестве и Валахии в период до XIX века занимались В. Барбу, Ш. Солкан, К. Гицулеску, М.М. Шекели, Л. Заболотная, С. Болован, И. Болован, М. Брие. Их исследования свидетельствуют, что православная церковь разрешала расторжение брака в определенных случаях, среди которых измена, неадекватное поведение, побои и угроза жизни, изгнание жены из дома, постриг в монашество одного из супругов, ересь, сводничество, лесбиянство, педофилия и прочие. Однако до сих пор не было опубликовано ни одной работы, посвященной истории супружеских разводов в Бессарабии после 1812 года, когда она находилась в составе Российской империи.

В данной статье приводятся конкретные примеры соблюдения церковных правил в отношении разводов в первой половине XIX века. В качестве источников были использованы документы из фондов Государственного архива Республики Молдова, а именно из фонда Кишиневской Духовной Консистории, где рассматривались подобные дела.

В начале XIX века гражданское право в Бессарабии следовало нормам местного права. Согласно «Шестикнижию» Арменопула, титул 12, книга 4, существовали «причины развода мужа во вред жены» и «причины развода жены во вред мужа». В первом случае муж мог развестись с женой по следующим причинам: супружеская неверность; покушение жены на жизнь мужа; «пирование» жены с чужими мужчинами без ведома мужа; посещение публичных зрелищ без ведома мужа; аборт; отсутствие жены дома против воли мужа, кроме случая, если она была у родителей.

Во втором случае причинами для расторжения брака служили: половое бессилие мужа; покушение мужа на жизнь жены; нарушение мужем супружеской верности, даже после двухразового предупреждения; недоказанное обвинение мужем жены в измене. Общей причиной для расторжения брака служил постриг в монашество.

Брак мог быть расторгнут в случае распутного поведения жены. В «Кормчей книге» говорится, что развод возможен, «аще жена блуд сотворит». Однако архивные материалы свидетельствуют, что находились разные причины и средства урегулирования данной проблемы в пользу сохранения семьи. Так было в случае семьи Василки и Христи Булгару из села Вулканешты Измаильского уезда. Муж, Христя, требовал развода по причине развратного поведения жены, подтверждаемого свидетелем. Жена предъявила встречный иск, заявив, что муж ищет предлог для развода, а также часто избивает ее. Несмотря на то, что было доказано обвинение в распутном поведении, а также в пьянстве и воровстве, в расторжении брака все же было отказано и дело закончилось примирением супругов.

Среди случаев разводов, отраженных в документах из фонда Кишиневской Духовной Консистории, есть браки, расторгнутые по инициативе церкви. Так, в 1819 году рассматривалось дело Тудора Гибы, пономаря из Бричан Хотинского уезда, женившегося в четвертый раз. Было принято решение четвертый брак признать незаконным. Хотя в соответствии с принципами церкви бывшие супруги должны были быть подвергнуты епитимии, из-за преклонного возраста их приговорили только к покаянию.

Однако были случаи, когда сами истцы отзывали прошения о разводе, хотя по местным законам для расторжения брака были все основания. Среди дел Кишиневской Духовной Консистории можно отметить дело жительницы села Кишла Хотинского уезда Марии Бутиковичевой о расторжении брака с Бутиковичевым Андреем. Мотивом для прошения о разводе стало поведение мужа: он ежедневно пил, угрожал лишить ее жизни, выгонял по ночам из дома вместе с маленьким ребенком, приводил в дом «непотребных женщин». Однако через месяц Мария решила простить мужа и отказалась от развода.

Итак, в результате исследования можно заключить, что причинами для расторжения брака в Бессарабии в первой половине XIX века служили нарушение церковных норм относительно заключения брака, постриг в монашество, покушение на жизнь и супружеская измена. В то же время духовные власти обычно старались препятствовать расторжению брака, делая все возможное для сохранения семьи.

20.02.2012

Dr. Alina Felea, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: afelea44@yahoo.com

POLITICA IMPERIULUI RUS DE ACORDARE A PRIVILEGIILOR COLONIŞTILOR BULGARI DIN BASARABIA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Ivan Duminica

Actualmente studierea stării minorităţilor naţionale în contextul politicilor imperiale devine o tematică importantă în procesul cercetărilor efectuate în teritoriile care au fost provincii şi se aflau la periferiile marilor imperii. Cu ajutorul acestor studii putem evidenţia metode prin care s-a impus ţarismul în provincie, în cazul nostru în Basarabia, pentru a delimita următoarele aspecte:

– premisele stabilirii, în prima jumătate a sec. XIX, în Basarabia, a bulgarilor bejenari de peste Dunăre;
– privilegiile de care se bucurau bulgarii basarabeni;
– motivele care au determinat privilegierea anume a bulgarilor basarabeni.

Este cunoscut faptul că, politica de colonizare a Rusiei ţariste a fost legată de anumite interese care erau clar evidenţiate. Faţă de imigranţii străini aceasta se exprima, în primul rând, prin necesitatea de a popula teritoriile nou-cucerite. În al doilea rând, pe seama lor trebuia să fie constituită baza socială, loială imperiului, şi în al treilea rând, prin aceste acţiuni, Rusia a vrut să-şi întărească poziţiile pe arena internaţională şi mai ales în Balcani.

Aceste planuri au determinat încă de la început calificarea imigranţilor transdanubieni drept o categorie deosebită a agricultorilor. Cu toate acestea, statutul lor social-juridic a fost fixat abia în anul 1819.

După războiul ruso-turc din anii 1806-1812, pe data de 16/28 mai 1812, între Imperiul Rus şi cel Otoman a fost semnată Pacea de la Bucureşti (Внешняя политика 1962, 406-417). Drept urmare, Imperiul Rus anexează pământurile de la est de Prut ale Ţării Moldovei, numite ulterior, în 1813, Basarabia.

Conform prevederilor Păcii de la Bucureşti, timp de 18 luni, populaţia care a trăit pe ambele maluri ale Prutului avea dreptul să se transfere liber acolo unde dorea (История 1957, 18-19). Drept urmare, guvernatorul civil al Basarabiei, Scarlat Sturza, îl atenţiona, la 14 octombrie 1812, pe amiralul P.V. Ciceagov că, pe malul stâng al Prutului trăiesc 2.700 de familii transdanubiene, care lesne se pot întoarce peste Dunăre[1]. De aceea, el propunea ca acestea să fie scutite de impozite[2]. Propunerea lui a fost acceptată, mai mult, s-a decis să li se acorde ajutor financiar în sumă de 30.096 lei[3]. La rândul lor, autorităţile ţariste, prin ofiţerii lor în Principatele Române, duceau o propagandă intensă pentru a stimula imigrarea în Basarabia a bulgarilor stabiliţi acolo. Un exemplu în acest sens este şi cazul celor 3.000 de familii de bulgari de pe teritoriul judeţului Călăraşi, din Ţara Românească, cărora locotenentul major D. Vatikioti le-a promis că vor beneficia de privilegii dacă se vor muta cu traiul pe malul stâng al Prutului (История 1957, 70). Promisiunile ofiţerilor şi încrederea în „fraţii slavi" au dus la strămutarea masivă a bulgarilor în Basarabia.

Înţelegând că Basarabia are o poziţie geografică favorabilă din punct de vedere strategic, Guvernul a iniţiat o amplă acţiune de colonizare. În primul rând, a fost colonizată zona de sud a Basarabiei[4], părăsită de tătarii nogai în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, ce s-au retras la sud de Dunăre, în Dobrogea. Ca să atragă aici populaţie străină, la 2 august 1812, conform „Regulamentului privind instituirea administraţiei provizorii în Basarabia", regiunea a obţinut statut de autonomie (Cornea 2003, 72), ceea ce presupunea şi anumite înlesniri deosebite în cadrul administrării provinciei. Conţinutul primului punct al acestei instrucţiuni oglindea sarcina de bază a politicii noii administraţii: "Basarabia trebuie să devină model pentru popoarele vecine,

[1] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 10, ff. 23v-24.
[2] În 1811, bulgarii au încheiat un contract cu Divanul Moldovei, pe un termen de 3 ani, în sumă de 12 lei de fiecare familie (Poştarencu 2006, 193-194).
[3] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 80, f. 376v.
[4] Bugeacul – partea sudică a Basarabiei care includea ţinuturile Bender, Akkerman şi Ismail (vezi mai detaliat în: Chirtoagă 1999a, 163-165; Chirtoagă 1999b; Chirtoagă 2003, 1-6).

Fig. 1. Familia unui colonist bulgar din Basarabia. Secolul al XIX-lea.

consolidând, astfel, poziţia Rusiei în Balcani". În acest context, se recomandă analizarea în detaliu a situaţiei existente şi, pornind de la rezultatele acestei analize, organizarea şi elaborarea reglementărilor în toate domeniile vieţii provinciei, în scopul atragerii atenţiei străinilor (Poştarencu 1998, 67). Conform documentului oficial, la 23 iulie 1812, Rusia a acordat cetăţenie rusă oricărui locuitor care se afla în Basarabia, fie că era de acolo, fie că între timp venise să se stabilească acolo, cu condiţia de a depune jurământul de credinţă faţă de ţar. Articolul XXII al documentului respectiv prevedea: „Toţi locuitorii provinciei, precum şi cei ce vor veni să se stabilească acolo ulterior, sunt scutiţi pe timp de trei ani de plata impozitului general şi cel agricol către stat" (Crihan 1991, 115). Iar articolul XXIII completa: „Toţi locuitorii provinciei, precum şi cei ce ar veni să se stabilească acolo de acum înainte, sunt scutiţi de serviciul militar" (Crihan 1991, 115; Arbore 1898, 488).

Dorinţa de a-i atrage pe imigranţii transdanubieni în Basarabia se confirmă prin spusele secretarului de stat al Ministerului Afacerilor Externe al Rusiei, contele I.A. Kapodistria, care era un simpatizant al popoarelor balcanice în bătălia lor împotriva jugului otoman. El menţiona că „Basarabia, după voia împăratului, trebuie să devină în ochii locuitorilor ţărilor vecine un loc al odihnei şi bunăstării" (Kacco 1913, 216). La rândul său, Lev Casso sublinia că, interesul extern al Rusiei a fost cauza de bază a introducerii autonomiei în Basarabia. Prin instituirea unei administraţii deosebite aici, se urmărea ridicarea nivelului bunăstării populaţiei locale şi atragerea celor care nu mai puteau suporta viaţa grea în cadrul Imperiului Otoman (Casso 1923, 9; Kacco 1913, 225).

În acest context, nu trebuie de negat şi faptul că, în cadrul administraţiei ruse au existat voci care pledau pentru caracterul pur naţional al Basarabiei – locuit de populaţia băştinaşă, şi transferarea bulgarilor în Novorosia. Astfel, funcţionarul V.I. Krasno-Milaşevici, văzând că părerea sa nu este acceptată de autorităţile de la Petersburg, a propus ca bulgarii să locuiască în Basarabia numai „acolo unde anterior se aflaseră localităţile tătarilor bugeceni, anume dincolo de Valul Traian de Sus, pe râul Ialpug, pe cursul superior al râului Cogâlnic... Ei trebuie să fie plasaţi în localităţi separate, unde nu sunt moldoveni ori valahi..." (История 1957, 52-56). Propunerea lui V.I. Krasno-Milaşevici a fost respinsă, deoarece administraţia ţaristă avea alte scopuri, pe care le vom enumera mai jos. Mai mult, guvernul rus a indicat guvernatorului S. Sturza să-i direcţioneze pe toţi bulgarii care caută o patrie nouă în Bugeac (Записки 1868, 111).

Aici trebuie de adăugat că, la 3 iulie 1815, noul guvernator al Basarabiei, A.N. Bahmetev, a trimis un raport[5] împăratului rus Alexandru I, în care i-a cerut ţarului să aloce pentru bulgarii care trăiesc pe pământurile nobilimii basarabene şi pentru cei care vor veni din Turcia, pământurile statului din sudul Basarabiei şi ca ei să aibă drepturi egale cu bulgarii din Novorosia[6]. Guvernatorul Basarabiei mai cerea ca pentru imigranţi să fie create locuri de trai şi ca ei să fie scutiţi de impozite pe o perioadă de 6 ani. Aceasta, în opinia lui, ar fi contribuit la sporirea bunăstării nou veniţilor şi ar fi stimulat alţi bulgari care se aflau sub jugul otoman, de a veni aici[7].

Cu toate acestea, trebuie de menţionat că, colonizări masive ale sudului Basarabiei cu populaţie bulgară au avut loc încă în timpul războiului rusoturc din 1806-1812 (Nistor 1944, 12). Pribegii veneau în Basarabia goniţi de asupririle pe care le sufereau din partea otomanilor. După anexarea Basarabiei la Rusia, toate pământurile ce au aparţinut raialelor turceşti Hotin, Bender, Akkerman,

[5] I. Meşceriuc considera acest raport drept primul proiect al stabilirii bulgarilor şi găgăuzilor în Basarabia (Мещерюк 1957, 84).
[6] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 372, f. 111.
[7] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 372, f. 112.

precum şi stepele din Bugeac au fost declarate proprietate a statului. În acest fond statal au mai fost incluse şi terenurile confiscate de la boierii refugiaţi. Fondul de bază al proprietăţii funciare statale a fost utilizat pentru strămutarea în Basarabia a ţăranilor de stat (legaţi de pământ) – slavii din guberniile centrale ale Rusiei; a coloniştilor – în primul rând a bulgarilor şi găgăuzilor. În perioada 1812-1815, problemele acestora au fost gestionate de către autorităţile militare ruse.

Bulgarii nou-veniţi se stabileau pe pământurile nobilimii basarabene care, la rândul său, cerea de la ei impozite pentru folosirea terenurilor agricole. Neavând bani, unii dintre bulgari fugeau în alte regiuni, alţii se întorceau înapoi în Imperiul Otoman sau în Principatele Române (Sava 1933, 20).

Văzând că starea lor se agravează, iar autorităţile centrale nu întreprind măsurile necesare pentru a le uşura situaţia, la sfârşitul lunii august, începutul lui septembrie 1815, bulgarii au ales din rândurile lor 6 reprezentanţi şi i-au trimis în Tulcin[8] cu „Petiţia imigranţilor transdanubieni din regiunea Basarabia de la întreaga societate", scrisă de ei la 8 septembrie şi adresată comandantului Armatei a 2-a, L.L. Bennigsen[9].

În 1816, în raportul său către Alexandru I, ofiţerul rus A.N. Bahmetev a explicat cauza înaintării petiţiei astfel: „Negăsind pe pământurile statului apărare şi totuşi, fiind ataşaţi de solul fertil al Basarabiei, ei au vrut să fie scoşi de sub influenţa funcţionarilor de stat"[10].

Totodată, în petiţie, bulgarii cereau ca toţi imigranţii să fie uniţi „într-un popor războinic, precum era armata cazacilor de pe Don". De aici reiese că, coloniştii aspirau la o autonomie similară celei pe care au avut-o cazacii din regiunea râului Don[11]. Probabil, ei vroiau să fie constituită o organizaţie militară de frontieră. Mai ales că, potrivit datelor statistice, numărul doritorilor de a face parte din această organizaţie era de 12.813 persoane de genul masculin, din care 10.756 erau bulgari, 1.872 – moldoveni şi 185 – greci[12]. Coloniştii şi-au exprimat solicitările în numele propriu şi în numele rudelor lor „oprimate de jugul turcesc", cerând protecţia Rusiei[13].

A doua solicitare era ca administraţia ţaristă să le aloce pământurile ocupate deja de ei în Bugeac.

Bulgarii mai vroiau ca pe aceste pământuri să se poată stabili cu traiul nu numai acei care au venit în urma războiului ruso-turc din 1806-1812, dar şi acei ce s-au stabilit aici mai devreme şi care se aflau pe pământurile nobilimii de pe ambele maluri ale Dunării.

Totodată, ei cereau ca viitorul lor curator să fie unul bun „şi care ne-ar accepta ca un tată pe copilul său, să aranjeze totul, să aducă pe pământurile noastre fericire şi prosperitate"[14].

După întâlnirea cu deputaţii bulgarilor, L.L. Bennigsen, în raportul său de la 20 septembrie 1815, îi cere împăratului rus să grăbească examinarea „Petiţiei" coloniştilor bulgari, care, în opinia lui, „iubesc libertatea şi munca, sunt obişnuiţi cu autoguvernarea"[15]. În acelaşi timp, el explică de ce Guvernul trebuie să ia în seamă solicitările imigranţilor. El credea că astfel, rudele bulgarilor rămase în Imperiul Otoman se vor uni cu ei: „pentru că toată Bulgaria îi priveşte şi asta va creşte în ei dorinţa, speranţa, fidelitatea şi dragostea faţă de Rusia"[16]. Bennigsen se temea că dacă Alexandru I nu va acorda privilegii bulgarilor, aceştia vor trece pe malul drept al Dunării. Aici putem constata că autorităţile ţariste vroiau cu orice preţ să-i păstreze pe bulgari în Basarabia. Aceştia, împreună cu concetăţenii lor din Balcani, se considerau o forţă militară puternică şi faptul că ei doreau să formeze o armată înlesnea planurile administraţiei ţariste privind „marşul la Constantinopol"[17].

Oficialii ruşi aveau atitudini diferite privind dorinţa bulgarilor de a crea trupele bulgare căzăceşti. Alexandru I şi contele I.A. Kapodistria con-

[8] Oraş din regiunea Viniţa.
[9] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 372, ff. 6-7.
[10] ANRM. F. 2, inv. 1, d. 372, f. 111.
[11] Armata cazacilor de pe Don (Всевеликое Войско Донское) a fost o organizaţie militară de frontieră, constituită la începutul secolului al XVI-lea. Era situată pe un teritoriu aparte, care se numea oblastea armatei de pe Don. Cazacii de pe Don au avut anumite privilegii: erau scutiţi de dări fiscale, de recrutarea în armata ţaristă, aveau dreptul de a se ocupa cu comerţul în regiunea lor, de a folosi pământurile statului fără a plăti dări fiscale (Краснов 2007, 48).
[12] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 17, f. 165.
[13] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 372, f. 7.
[14] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 372, f. 7.
[15] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 372, f. 9.
[16] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 372, f. 9.
[17] Potrivit cercetătorului I. Meşceriuc, autorul raportului este, de fapt, I.N. Inzov, care era atunci şeful statului-major al Armatei a 2-a. Anume la el puteau apela deputaţii coloniştilor care au venit la Tulcin. Asta deoarece Inzov a avut o atitudine binevoitoare faţă de bulgari în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, mai ales în 1811, când era comandant al oraşului Silistra. Este cunoscut faptul că el a ajutat atunci multor refugiaţi să treacă Dunărea (Мещерюк 1957, 33).

siderau că, trupele bulgare de la hotarele imperiului vor prezenta un pericol, pentru că bulgarii înarmaţi ar putea „să caute legătură cu confraţii lor din Turcia, ceea ce va duce la confruntări cu Constantinopolul şi îi va distrage de la principala lor ocupaţie – agricultura”[18]. Din cele prezentate mai sus observăm că, curtea de la Petersburg vedea în bulgari în primul rând o forţă de muncă pentru lucrarea pământului.

Fiind îngrijorat de faptul că, fugind din Basarabia, bulgarii vor prezenta Imperiul Rus într-o lumină nefavorabilă acestuia în Balcani, la 31 decembrie 1815, ministrul rus de Interne, O.P. Kozadavlev, i-a ordonat guvernatorului I.M. Hartingh să adune informaţii despre situaţia coloniştilor stabiliţi în Basarabia şi să verifice declaraţiile făcute de M.I. Kutuzov[19] referitoare la administrarea acestora. Unii dintre cercetători cred că solicitarea acestor informaţii serveşte drept un argument nou ce demonstrează ignoranţa Sankt Petersburgului faţă de situaţia din regiunea Basarabia la acel timp (Cornea 2001, 123).

În scopul studierii stării bulgarilor şi stabilirii termenelor aranjării lor finale, la 28 februarie 1816 a fost luată decizia de a crea o Comisie specială. În componenţa acesteia au intrat reprezentanţii Armatei a 2-a, consilierul de curte Alexei Iuşnevski (1786-1844)[20], ştabs-rotmistrul Dmitri Vatikioti (1786-1820)[21], majorul Miletici şi fostul şef al ţinuturilor Codru şi Greceni, Marcenko, ultimul fiind inclus în comisie deoarece cunoştea limba bulgară[22]. Preşedinte al comisiei a fost numit Alexei Iuşnevski.

Pe parcursul a patru luni, comisia specială a depistat mai multe nereguli în procesul de administrare a bulgarilor. Astfel, s-a stabilit că neprimind ajutor din partea autorităţilor ţariste, dar cu încrederea că le vor fi acordate beneficiile promise, bulgarii au ocupat pământurile libere din sudul Basarabiei, o parte din care nobilimea autohtonă le considera drept proprietate proprie. Ei s-au plâns că sunt supuşi presiunilor pe pământurile statului: ispravnicii locali le cereau bani, a zecea parte din recolta poamei, legumelor şi stufului, dar şi dări fiscale de la creşterea vitelor şi apicultură[23]. Ei trebuiau să adune toate acestea în locurile special indicate de funcţionarii ţarişti[24].

În al doilea rând, fiecare familie plătea impozit pe fiecare casă[25], în sumă de 14 lei[26], iar celibatarii plăteau câte 7 lei pe an[27].

Comisia a depistat că funcţionarii minţeau precum că impozitele ar fi indicate de Petersburg şi îi obligau pe bulgari să adune lemne din pădure pentru construirea caselor destinate coloniştilor germani şi sârbi care s-au stabilit aici după anul

[18] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 355, f. 55.

[19] La 26 aprilie 1811, marele comandant rus M.I. Kutuzov a adresat un apel tuturor imigranţilor transdanubieni din Principatele Române. El promitea beneficii celor care s-au mutat pe malul stâng al Dunării, scutirea de taxe pentru folosirea pământului nobilimii şi de obligaţiile fiscale şi militare pentru o perioadă de câţiva ani. Totodată, el dădea asigurări că fiecare imigrant va fi liber să-şi aleagă locul de trai, pe care nimeni nu va avea dreptul să-l atingă. Se planifica crearea „Societăţii speciale a imigranţilor”. Administrarea bulgarilor urma să fie asigurată de ofiţerii ruşi. Kutuzov credea că acordarea privilegiilor va atrage în Rusia şi alte popoare balcanice. Drept rezultat, în 1812 în Basarabia au venit 25.000 de bulgari, faţă de 4.000 câţi erau aici în 1809 (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 372, ff. 10-11; F. 1, inv. 1, d. 57, f. 329).

[20] Unul dintre viitorii decembrişti, originar din Galiţia. S-a născut la 12 martie 1786, în familia unor boieri polonezi. În 1816, împreună cu D. Vatikioti a condus comisia ce se ocupa de studierea stării coloniştilor bulgari în Basarabia. În perioada 1811-1812, a activat în Principatele Române în calitate de traducător. Din 1819, a ocupat funcţia de general-intendent al Armatei a 2-a. În 1823 a devenit membru al Uniunii de Bunăstare. Tot el a fost unul dintre organizatorii şi conducătorii Societăţii de sud a decembriştilor. A fost unul dintre susţinătorii instalării în Rusia a formei de guvernământ republicane. După arestare a fost trimis în Siberia. Pentru a-şi câştiga existenţa, Iuşnevski a predat la şcoală. A decedat la 10 ianuarie 1844, în s. Oek, în timp ce asista la înmormântarea decembristului F.F Vadkovski. A fost înmormântat în satul B. Razvodnaia, gubernia Irkutsk (Базилевич 1930, 76; Казаков 1957, 31-56).

[21] Născut într-o familie de imigranţi. Găgăuzii îl considerau drept reprezentant al lor. În timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, a fost comandantul cetei bulgarilor şi găgăuzilor, care după încheierea Păcii de la Bucureşti, s-a mutat în Basarabia. Această ceată a fost creată după modelul miliţiei, înfiinţată în Rusia în anii 1806-1807 cu scopul de a împiedica invazia lui Napoleon. În iunie 1811, 30 de bulgari originari din Silistra, sub conducerea lui D. Vatikioti, au ajuns pe o insulă situată între Călăraşi şi Silistra. Acolo au atacat o ceată de turci, pe câţiva i-au ucis, iar pe doi i-au luat ca ostatici. Informaţia pe care comandamentul rus a aflat-o de la ostaticii turci a fost atât de importantă, încât Kutuzov personal a dat fiecărui bulgar câte 2 galbeni, iar comandantul lor a fost înălţat la rangul de locotenent. Bulgarii şi-au demonstrat vitejia în luptele de lângă Ruse (22 iunie 1811). Ceata lui D. Vatikioti a fost decorată de M.I. Kutuzov cu un steag pe care erau scrise următoarele cuvinte: „pentru trupele bulgare care sunt fidele şi viteze”. În cinstea lui, în 1821 coloniştii au numit un sat al lor nou constituit „Dmitrievka” (Образцы народной 1904, IX; М.И. Кутузов 1952, 444-445; ANRM, F. 2, inv. 1, d. 372, f. 6).

[22] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 372, ff. 20, 23, 24, 28.

[23] Despre situaţia grea a coloniştilor bulgari în această perioadă vezi mai detaliat în culegerile de documente, publicate de către cercetătorul V. Tomuleţ (Tomuleţ 2007; Tomuleţ 2008, 59).

[24] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 80, f. 1128; F. 2, inv. 1, d. 596, f. 36.

[25] Podâmnaia podati.

[26] Unitate monetară turcească în anii 20 ai sec. XIX, echivalentul a 20 de copeici de argint.

[27] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 355, f. 42.

Tabelul 1

Lista întocmită de comisia lui Iuşnevski în iulie 1816*

Ţinuturi	Sate	Case	Familii	Bulgari	Moldoveni	Greci	Autohtoni (starojilî)
Tomarovo	34	2554	2772	7279	2738	266	1516
Greceni	27	1216	1288	5754	270	144	288
Bender	15	902	962	4557	153		
Codru	10	302	1170	373			
Hotărniceni	4	231	236	1165			
Oraşul Chişinău		144	156	571			
În total	**90**	**5349**	**5731**	**20496**	**3534**	**360**	**18041**

* Мещерюк 1957, 57.

1814[28]. Iar în cazul celor care refuzau să adună lemne, familiile lor trebuia să plătească de la 150 până la 900 de lei fiecare. În total, bulgarii erau obligaţi să plătească 40 de feluri de impozite.

Din banii proprii, coloniştii trebuiau să construiască depozite şi magazine pentru proviant, să finanţeze staţiile poştale şi să aducă acolo fân şi furaje. Funcţionarii primeau rubla rusească de la colonişti după un curs de 4 lei, în timp ce cursul oficial de schimb valutar stabilea 5 lei. Aici trebuie de adăugat că, ei cumpărau de la bulgari grâu la preţuri mici, iar dacă cei din urmă nu erau de acord cu preţul, funcţionarii ordonau poliţiei să ia cu forţa tot ce doreau, şi coloniştii respectivi erau arestaţi pentru nesupunere[29].

Bulgarii nu erau mulţumiţi nici de faptul că autorităţile ţariste au mutat portul de la Reni la Ismail[30]. Primul a fost mai aproape de aşezările coloniştilor, care puteau să încarce rapid şi direct mărfuri pe bărcile comerciale. Mutarea portului la Ismail însemna, pentru bulgarii care se ocupau cu comerţul, pierderi cauzate de drumurile lungi şi rele[31].

Toate acestea, luate la un loc, i-au determinat pe mulţi bulgari din Basarabia să fugă în Principatele Române sau să se reîntoarcă în patrie. Numai în aprilie 1816, din ţinutul Tomarovo peste Prut au fugit 40 de familii de bulgari[32].

La mijlocul lunii iulie 1816, Comisia a întocmit şi lista coloniştilor care urmau să beneficieze de privilegii şi înlesniri.

Din acest tabel putem constata că, imigranţii s-au stabilit cu traiul în 90 de sate şi un oraş. În rândurile nou-veniţilor, pe lângă bulgari şi găgăuzi se întâlneau greci şi moldoveni din Principatul Moldovei. Aceştia şi-au construit sate în Bugeac. La rândul lor, autohtonii au cerut că şi ei să fie incluşi în lista de beneficiari ai viitoarelor privilegii[33].

În urma studierii stării coloniştilor, comisia a prezentat: „Note despre imigranţii basarabeni", în care se arăta că bulgarii sufereau mult din cauza funcţionarilor publici şi a nobilimii. Comisia cerea administraţiei ţariste să întreprindă măsuri urgente, altfel, „când vor îngheţa Prutul şi Dunărea, ei vor fugi în Turcia, purtând cu sine nemulţumirea faţă de guvernarea rusă, cea ce va determina pentru ruşi pierderea avantajelor pe care le-ar putea aduce acest popor"[34].

În acest context, trebuie de menţionat că, numai după numeroase rugăminţi din partea colonişti-

[28] În 1813, după răscoala sârbilor împotriva otomanilor, voievodul sârb Karagheorghe (poreclit astfel pentru că l-a omorât, în 1787, pe tatăl său care nu a vrut să ridice poporul împotriva jugului otoman), este silit să evadeze din Serbia cu ajutorul agenţilor diplomatici ai Rusiei şi al mitropolitului sârb Leonte Lambrovici. Voievodul trece în Austria, de unde se refugiază cu familia şi cu Drujina Mare (ostaşii fideli) la Hotin. În izvoare din anul 1816 găsim că „sârbii au emigrat încoace din Austria în 1814, cu viteazul conducător Gheorghe Petrovici Ciornâi, în număr de 72 de familii" (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 467, f. 973; Липранди 1866, 1393-1491; Думиника 2010a, 53-55; Duminica 2010b, 13).

[29] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 355, f. 45.

[30] Din 1813, oraşul Ismail (la 1 octombrie 1812 a fost redenumit în Tucikov, în onoarea generalului rus Serghei Tucikov (1767-1839), care a fost guvernator al Ismailului în perioada 1830-1836) a primit statut de oraş judeţean. Deoarece se afla pe Dunăre, avea o aşezare strategică mai favorabilă în comparaţie cu Reni. Din această cauză, autorităţile ruse au mutat portul în Ismail, deschizând, astfel, drumul negustorilor spre Marea Neagră. În 1817, a fost instituit oficial cordonul, conform organizării vamale ruse, care includea oficiile vamale Novoseliţa, Sculeni, Reni şi pichetele vamale Lipcani, Leova, Akkerman şi Ismail, care intrau în componenţa districtelor vamale Sculeni şi Ismail (ANRM, F. 5, inv. 1, d. 10, f. 61).

[31] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 355, f. 49-50.

[32] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 355, f. 12.

[33] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 355, f. 165.

[34] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 355, ff. 49-50.

lor şi a Comisiei speciale, administraţia centrală din Petersburg a început să se preocupe serios de prosperarea noilor supuşi ai imperiului. Drept urmare, sunt numiţi curatori care trebuiau să administreze viaţa imigranţilor. A fost creat Oficiul din Basarabia pentru stabilirea coloniştilor străini. La 26 iunie 1816, comandantul suprem al Armatei a 2-a, generalul L.L. Bennigsen, a raportat guvernatorului Basarabiei, A.N. Bahmetev, că în funcţia de curatori ai bulgarilor au fost desemnaţi A.P. Iuşnevski şi D.P. Vatikioti, care trebuiau să-i ocrotească pe bejenarii creştini din Balcani de insulte şi hărţuire[35]. Curatorii primeau un salariu de 1.000 de ruble pe an din suma care se aloca pentru stabilirea bulgarilor în Basarabia. Totodată, ei erau ajutaţi de 6 aleşi din rândurile coloniştilor, care se bucurau de drepturi şi aveau responsabilităţi faţă de curator. De trei ori pe an, tutorele trebuia să întreprindă vizite oficiale în colonii şi să se asigure că „imigranţii nu sunt hărţuiţi de către funcţionari, să ocrotească victimele, să demită aleşii satului (starşinî) care au săvârşit crime în colonii şi să raporteze guvernatorului Basarabiei despre aceste crime. Pentru a pretinde de la bulgari impozite, oricare ar fi fost acestea, funcţionarii trebuiau, în primul rând, să ceară permisiunea curatorului coloniştilor, care era pentru ultimii şi prima instanţă de judecată”[36]. A.P. Iuşnevski s-a menţinut în această funcţie o perioadă scurtă de timp, deoarece la 10 iulie, conform instrucţiunii guvernatorului A.N. Bahmetev, în calitate de curator a rămas doar rotmistrul D. Vatikioti, fost şef al miliţiilor bulgare, create în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812. Bulgarii erau mulţumiţi de activitatea acestuia şi au cerut autorităţilor ţariste ca el să rămână în funcţia de tutore al coloniilor bulgare[37]. Sub administraţia lui D. Vatikioti erau bulgarii din ţinuturile Hotărniceni, Codru, Greceni, Tomarovo, Bender şi din oraşul oblastei Chişinău[38]. În ajutorul lui a fost trimis funcţionarul Malevin[39].

În mai 1818, ţarul cu anturajul său şi însoţit de secretarul de stat I.A. Kapodistria a vizitat gubernia Novorosiei şi Basarabia. Această vizită a avut drept scop verificarea situaţiei în Basarabia după anexarea ei şi a coloniştilor de aici conform intereselor administraţiei ţariste în Balcani. Aflând despre vizita lui Alexandru I în Basarabia, bulgarii au trimis către el încă o delegaţie, pentru a cere privilegii. După întâlnirea acesteia cu ţarul, mulţi funcţionari au fost demişi din funcţii. Alte plângeri ale coloniştilor au fost remise ministrului Afacerilor Interne, Osip Kozodavlev (Середонин 1902, 208).

Fig. 2. Ivan Nikitici Inzov – tutorele principal al coloniştilor străini din sudul Rusiei (portret pictat în atelierul lui G. Dawe, 1840).

Imediat după întâlnirea cu bulgarii, prin decretul imperial din 22 martie 1818, a fost instituit Comitetul Tutelar privind coloniştii străini din Sudul Rusiei[40], pus sub autoritatea Ministerului Afacerilor Interne al Rusiei. Comitetului i-au fost subordonate administraţiile coloniştilor străini din guberniile Herson, Taurida, Ekaterinoslav şi regiunea Basarabiei sub conducerea lui I.N. Inzov[41]. Acesta a fost ales pentru că bulgarii îl cunoşteau, îl stimau şi îl iubeau (Заблоцкий-Десятовский 1889, 34).

Coloniştii bulgari îl găsesc pe cel mai valoros ocrotitor şi îndrumător al lor în persoana generalului I.N. Inzov (1768-1845), numit de împărat la 7 martie 1818 ca şef curator al lor (Bezviconi 1937, 17). Era de origine rus, deşi Z. Arbore (Arbore 1898, 690) şi I. Nistor (Nistor 1944, 20) îl considerau bulgar şi presupuneau că acesta ar fi fost

[35] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 17, ff. 32-37.
[36] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 372, f. 133.
[37] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 355, f. 93.
[38] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 521, ff. 98-99; D. Mincev considera că el, de fapt, nu reuşeşte să ocupe acest post pentru că se îmbolnăveşte şi moare (Mincev 1938, 20).
[39] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 372, f. 137.

[40] Comitetul îşi avea sediul la Ekaterinoslav, din 1820 la Chişinău, de unde, în 1833, a fost transferat în Odesa (Poştarencu 2005, 54)
[41] ANRM, F. 17, inv. 1, d. 70, ff. 144-146.

fiul nelegitim chiar al viitorului împărat Pavel Petrovici, ulterior Pavel I (1754-1801) şi al contesei Tarakanova, care se dădea drept fiica împărătesei Elisaveta Petrovna (1709-1762) şi a favoritului ei, Alexei Razumoski. Imediat după numirea sa în calitate de şef-curator al coloniştilor, I.N. Inzov întreprinde o călătorie de informare şi documentare în Bugeac (Duminica 2011a, 44-59). În raportul său către împăratul Alexandru I el scria: „Coloniştii bulgari merită pe deplin înalta protecţie pentru hărnicia lor, buna purtare şi activitatea lor în acest loc" (Mincev 1938, 20). Grija deosebită manifestată de către I. Inzov în atitudinea faţă de noii veniţi i-a făcut pe unii cercetători să remarce că acest rezident „...în dorinţa de a proteja coloniştii de presiunile autorităţilor centrale, el trecea cu vederea unele ordonanţe venite de la superiori", iar aceste acţiuni, la rândul lor, îşi lasă amprenta asupra situaţiei sociale din Basarabia (Дружников 2003, 36).

La 29 decembrie 1819, drept rezultat al intervenţiei lui I.N. Inzov, ţarul Alexandru I emite un decret (ţarskaia gramota) prin care acordă coloniştilor bulgari din Basarabia ţaristă drepturi şi privilegii deosebite. Această gramotă a fost păstrată cu grijă în altarul Catedralei din oraşul Bolgrad (Duminica 2011b, 22-24).

Prima preocupare a fost reglementarea dreptului de proprietate; aceasta s-a făcut pornind, întâi, de la împărţirea bejenarilor în cinci clase după vechimea stabilirii lor (ПСЗРИ 1819, 517-520):

a) bejenarii veniţi de peste Dunăre în timpul ocârmuirii otomane;
b) bejenarii veniţi de peste Dunăre în timpul ultimului război ruso-turc;
c) bejenarii stabiliţi de mai înainte pe pământurile statului;
d) bejenarii care în vremea ocârmuirii otomane s-au aşezat pe pământurile proprietarilor supuşi legilor Moldovei;
e) bejenarii stabiliţi pe pământurile numite Icasaat[42] şi Musait, din judeţul Cahul (Dragomir 1923, 16).

Pentru categoria *a*, adică pentru cei veniţi în timpul ocârmuirii otomane s-a prevăzut, pe lângă dreptul de aşezare şi de muncă pe pământurile statului, şi o scutire de orice dare către fisc pe o perioadă de trei ani.

Celor din categoria *b*, pe lângă aceleaşi drepturi, li se acordă o scutire de dări pe o perioadă de şapte ani.

Celor din categoria *c* nu li se acordă nicio scutire, avându-se în vedere că proprietatea lor era mai veche şi nu fusese atinsă, şi că aceştia avuseră timp pentru a-şi întemeia gospodării.

Celor din categoria *d* li s-a păstrat dreptul de proprietate asupra pământurilor pe care se aşezaseră, adică a pământurilor care au fost până atunci în proprietatea locuitorilor supuşi legilor Moldovei, întrucât cei din urmă îşi părăsiseră proprietăţile spre a se aşeza pe pământurile Statului. Această categorie de bejenari avea, însă, dreptul de a se folosi de proprietate numai în ceea ce priveşte pământurile, fiind obligaţi să întoarcă gospodăriile vechilor proprietari, dacă se va demonstra că ele erau construite de aceia.

După cum reiese din situaţia bejenarilor din categoria *e*, adică a celor aşezaţi pe teritoriile numite Icasaat şi Musait, aceste pământuri le-au fost repartizate atribuindu-li-se şi dreptul absolut de proprietate asupra lor. Acest drept includea şi posibilitatea de a-şi vinde pământurile sau a-şi strămuta gospodăriile pe alte meleaguri. Chiar şi în cazul în care erau deposedaţi, din diverse motive, de pământuri, bejenarii din această categorie aveau dreptul de a se aşeza cu traiul oriunde ar dori pe pământurile Statului, adică şi în afara acelor pământuri care erau destinate coloniilor (Poştarencu 2011, 17).

În pofida reglementării oficiale, s-a format un adevărat haos, pentru că fiecare se stabilea cu traiul acolo unde dorea, fără a preîntâmpina Statul, deoarece nu a fost informat din ce categorie face parte şi nici nu se ţinea o evidenţă în acest sens.

Împroprietărirea a fost efectuată în mod neregulat. Până la 1819, prin ucaz s-a dispus împroprietărirea celor care aveau mai puţin de 60 de desetine[43] de pământ sau nu îl aveau deloc. Celor

[42] În ПСЗРИ 1830, 518 – întâlnim denumirea *Icagaat*. De fapt, denumirea provine de la cuvântul turcesc *Ikosaat – două ceasuri*. După cum explică cercetătorul D. Poştarencu, această fostă fâşie a „celor 2 ceasuri" reprezenta teritoriul ce se întindea de-a lungul râului Ialpug, la vest de acest râu, până aproape de lacul Ialpug. Până la izbucnirea războiului ruso-turc din 1806-1812, fâşia respectivă a trecut în subordinea Divanului Moldovei. Aici boierii moldoveni deţineau proprietăţi funciare, fâşia era dată în arenda tătarilor nogai (Poştarencu 2011, 19; Poştarencu 2003, 32-39).

[43] Desetină – unitate de măsură pentru pământ, egală cu 1,09 hectare, a existat în Rusia până la introducerea sistemului metric. Reprezenta un paralelogram drept cu laturile de 80 şi 30 (treizeci) sau 60 şi 40 („sorokovka") de metri şi era numită desetină statală. A fost măsura principală pentru pământ a Rusiei moderne (Энциклопедический 1893, 496).

dintâi li se adăugau câte 60 de desetine, iar celor din a doua categorie li se distribuia mai mult. Lotul care a fost dat în proprietatea colonistului nu putea fi supus exproprierii. Loturile rămase fără moştenitori treceau direct în proprietatea rudelor mai apropiate. Împărţirea loturilor între fraţi se putea face numai cu permisiunea autorităţilor tutelare şi a capului familiei. Pentru procurarea inventarului agricol se acordau împrumuturi pe termen lung de cel puţin 10 ani. Coloniştii au fost scutiţi de orice impozit şi prestaţie către stat pentru o perioadă de 7 ani.

Dacă în jurul unui sat se găsea mai mult pământ, adică dacă se constata că fiecare a fost împroprietărit cu cele 60 de desetine şi totuşi a mai rămas teren, coloniştii erau liberi să-l muncească. Însă pentru fiecare desetină, colonia plătea câte 20 de copeici (Грек, Червенков 1993, 23). Asta fără a se ţine seama de scutirile ce li se acordau coloniştilor după categorii, pe trei sau pe şapte ani, deoarece acestea se refereau numai la cele 60 de desetine acordate fiecărei familii.

Guvernul ţarist le-a acordat, în 1819, condiţii similare cu cele ale germanilor, în Basarabia li s-a pus la dispoziţie o suprafaţă de 1.700.000 desetine de pământ[44]. Numai în judeţele Chilia şi Cetatea Albă li s-au rezervat 454.000 desetine (504.444 ha) de teren (Мещерюк 1965, 124). Dimensiunile terenurilor acordate nu erau similare. De exemplu, colonia Etulia a primit 3.920 desetine, Djoltai – 3.180, Bolgrad – 26.882, Comrat – 20.340, Vulcăneşti – 12.144 desetine de pământ (Статистическое описание 1889, 400-499). Reiese că unii primeau loturi mai mari, iar alţii – mai mici. Unele sate au primit mai puţin comparativ cu norma prevăzută de privilegii. O astfel de situaţie se atestă în localităţile unde populaţia autohtonă constituia majoritatea, situate în ocoalele Prut şi Cahul: Cartal, Satunovo şi Brânza; aici familiile primeau numai câte 30-37 desetine de pământ. În acelaşi timp, în satele cu un număr mic de locuitori, oamenilor li s-a repartizat mai mult pământ decât era prevăzut. Astfel, în Beşghioz primeau câte 136,6 desetine, în Başcalia – 130,3, în Cairaclia – 293,6 (Статистическое описание 1889, 400-499). În satele care aveau mai mult pământ decât prevedea regula, coloniştii erau obligaţi să plătească statului câte 70 de lei pe an, pentru a folosi un lot de pământ – 60 desetine, iar coloniile – câte 20 de parale[45] pentru fiecare desetină suplimentară. Remarcăm că de norma de împroprietărire s-a ţinut cont numai în satele Ciişia şi Gaidar. În acelaşi timp, potrivit datelor statistice, au rămas nerepartizate circa 78.620 desetine de pământ, care puteau fi date în folosinţă coloniştilor.

În unele cazuri, loturile cu care au fost împroprietăriţi coloniştii nu erau deloc fertile. De exemplu, în 1835 tutorele imigranţilor transdanubieni în Bugeac, M. Butkov, scria că locuitorii satului Novopocrovca sunt nemulţumiţi de pământul primit, pentru că în sol se conţine o concentraţie mare de sare, care nu permite plantelor să crească (Мещерюк 1970, 23).

Alte înlesniri acordate coloniştilor bulgari au fost:

1) dreptul de a se strămuta pe pământul Statului tuturor celor care trăiau prin târguri sau pe moşii particulare şi care doreau acest lucru. Însă, nu se putea strămuta nimeni fără a înştiinţa, mai întâi, autoritatea oblastei şi pe cea colonială. Ucazul nu oferea nicio explicaţie asupra modului şi formei în care trebuia să se facă o asemenea înştiinţare, ci preciza doar: „asemenea strămutare să nu urmeze decât numai prin ştirea autorităţii oblastei şi a celei coloniale" (Скальковскій 1848, 16);
2) scutirea de orice dare către fisc la vinderea vinului şi rachiului produs de ei şi dreptul de a vinde aceste produse numai în coloniile lor;
3) scutirea de serviciul militar (ucazul prevedea, însă, că după propria voinţă, fiecare avea voie să se înscrie în armată);
4) dreptul de a trece în alte clase sociale, însă cu condiţia de a îndeplini anumite formalităţi prevăzute în Aşezământul Consiliului Imperial din 27 noiembrie 1812;
5) scutirea de impozitul vamal;
6) dreptul de asociere şi de a practica orice profesie;
7) cea mai de seamă înlesnire acordată coloniştilor – asigurarea libertăţii cultului şi obiceiurilor proprii, fără a li se pune piedici;

[44] A. Skalkovski arată cifra de 554.000 de desetine, din care 57.000 nu erau bune pentru cultivare. La rândul său, A. Zaşciuk, crede că în total, bulgarii, găgăuzii, moldovenii şi nemţii au primit 800.000 desetine de pământ (Скальковскій 1848, 36; Защук 1863, 496).

[45] Para – monedă de argint turcească, egală cu a patruzecea parte a leului (Фенглер, Гироу, Унгер 1982, 146).

8) în cazul în care bulgarii sufereau de pe urma condiţiilor climaterice şi rămâneau fără recoltă, ei aveau dreptul să ceară de la stat ajutor sub formă de furaj şi bani. Astfel, în 1819, generalul I.N. Inzov solicită de la autorităţile centrale în calitate de ajutor pentru bulgari suma de 75.000 ruble, care a fost utilizată pentru cultivarea cerealelor. După acesta, I.N. Inzov i-a scris Ministrului de Interne că bulgarii au răsplătit totul mai devreme. Timp de doi ani, încheie generalul (1820-1821), bulgarii au ajuns la un nivel de dezvoltare la care nu au ajuns alţi colonişti timp de 5-6 ani[46].

Ucazul ţarului prevedea şi unele îndatoriri pe care le aveau coloniştii bulgari:

1) după expirarea termenului în care au fost scutiţi de dări, fiecare familie era obligată să plătească statului câte 70 de lei[47] pe an. Pe lângă aceasta, pentru fiecare desetină, după expirarea perioadei de scutire urmau să se plătească 15-20 copeici pe an, iar dacă erau şi alte dări fixate dinainte şi pe care le plăteau şi ceilalţi supuşi ai statului, între care se aşezau cu traiul, nici coloniştii nu erau scutiţi. Toate aceste impozite erau numite dări pământeşti (Скальковскій 1848, 31);
2) pentru că li se făceau înlesniri şi pentru ca aceştia să nu caute profit din situaţia lor, părăsind colonia când le va conveni şi plecând din Basarabia, s-a prevăzut că oricine va fi liber de a părăsi imperiul, lăsând pământul pe care l-a căpătat în calitate de imigrant. Iar dacă avea şi pământ cumpărat în proprietate, era obligat să-l vândă sau să-l dăruiască altui colonist care rămânea aici. Pe lângă aceasta, el nu avea dreptul să părăsească imperiul dacă avea datorii, cerându-i-se să plătească birul pe trei ani, după impunerea pe care o avea;
3) o obligaţie importantă impusă tuturor celor care veneau să se stabilească în Imperiul Rus era aceea de a depune, la început, un jurământ în religia pe care o împărtăşeau, prin care se angajau să se supună Statului Rus. Fără a trece această procedură, nimeni nu avea dreptul de a se stabili cu traiul pe mult timp în imperiu;
4) locuitorii autohtoni ale căror sate şi pământuri au fost destinate bejenarilor bulgari erau obligaţi şi ei să se înscrie în colonii, bucurându-se de aceleaşi drepturi şi privilegii[48].

Fiind nevoie de o instituţie care ar fi asigurat îndeplinirea prescripţiilor ucazului împăratului rus, a fost înfiinţată autoritatea Contora locuitorilor străini în Basarabia (Скальковскій 1848, 45). Conform ucazului, acesteia îi revenea în competenţă controlul asupra coloniilor. Ucazul prescria expulzarea celor care nu au fost ascultători şi care nu vroiau să se supună autorităţilor ruse. Dacă se dovedeau asemenea fapte, conform regulii făptaşul era nu doar alungat din colonie, ci trebuia scos în afara hotarelor, însă doar după ce achita toate datoriile pe care le avea către fisc până la data când s-a decis expulzarea lui.

Prin această gramotă, bulgarii din Basarabia se bucurau de privilegii excepţionale faţă de ceilalţi colonişti, ale căror drepturi au fost stabilite prin dispoziţiile „Aşezământului de înfiinţare a oblastei Basarabia" din 1818, care prevedea că: „bejenarii străini sub numirea de colonişti se vor primi de a se statornici cu locuinţa în oblastea Basarabiei pe temeiul pravilelor ce există în Rusia şi se vor folosi cu politicească şi personalicească slobozenie sub apărarea ocârmuirii şi haznaua va dărui lor slobozenie de plata dărilor ce sunt drepte ale ei, aşijderea şi havalelor (sarcinilor) pământeşti în scurgere de patru ani din vremea ce se vor aşeza" (Nistor 1923, 292).

În scopul unei mai lesnice administrări a coloniilor bulgăreşti, la 29 decembrie, în conformitate cu decretul contelui Cociubei, pentru bulgari au fost înfiinţate patru ocoale (Nistor 1944, 45): Ocolul[49] Prutului, situat între râul Prut, Valul lui Traian de Jos, râul şi lacul Cahul şi Dunăre; districtul Cahului[50], situat între lacurile Ialpug şi Cahul, râul Cahul Valul lui Traian de Jos şi Dunăre; districtul Ismailului, hotarele lui fiind stabilite pe lacul şi râul Ialpug până la vărsarea în el a râului Lunga, râul Lunga până mai sus de satul Taraclia, de la care duce pe linie dreaptă cât este necesar, până la râul Catlabug, de-a lungul acestui râu până la vărsarea lui în lacul cu acelaşi nume; şi districtul Bugeacului, hotarul căruia începea de la vărsarea râului Lunga în Ialpug, trecea de-a lungul acestuia până după satul Dezghinje, de la care, cât e

[46] ANRM, F. 383, inv. 29, d. 411, ff. 405, 443.
[47] Groşi valahici.
[48] ANRM, F. 302, inv. 2, d. 17, f. 128.
[49] District – împrejmuire, unitate administrativă.
[50] D. Mincev cu referire la lucrarea lui Vl. Diacovici (Диакович 1930, 10) numeşte ocolul Cahul drept Bugeacul de Sus, ocolul Bugeac e numit Bugeacul de Jos (Mincev 1938, 23).

Tabelul 2

Satele care au intrat în ocoalele nou-înfiinţate pentru bulgari în 1819*[52]

Ocolul Prutului	Ocolul Cahulului	Ocolul Ismailului	Ocolul Bugeacului
Colibaş	Cartal	Taraclia	Traian
Brânza	Satul Nou (Enichioi)	Tatar – Copceac	Valea – Perjei
Văleni	Barta	Cubei	Cot – Chitai
Slobozia	Caragaci	Satalâc – Hadji	Lunga
Boboeşti (Surăeni)	Bugeac	Cairaclia	Gaidar
Chişliţa	Necrasovţi	Bolgrad (Tabac)	Tomai
Vadu Boului	Etulia	Caracurt	Baurci
Giurgiuleşti	Hadji – Abdul	Cişma – Văruita	Cazaclia
Mândreşti	Curci	Babele	Beş Alma
Anadolca	Împuţita	Duluchioi	Congaz
Fricăţei	Balboca	Taş – Bunar	Cioc Maidan
Bujoarca		Ciişia	Chirsovo
Cişmechioi		Erdec – Burnu	Beşghioz
Vulcăneşti		Sichirli – Chitai	Comrat
			Djoltai
			Avdarma
			Chiriet
			Desghinje
			Enichioi

* ПСЗРИ 1819, 519.

nevoie duce spre partea superioară a râului Lunga şi până la hotarul coloniilor germane, urmând până la izvorul pârâului Taşlâc, pe cursul acestuia şi ocolind satul Enichioi, peste lacul Cahul până la lacul Catlabuga, paralel cu Valul lui Traian.

În districtul Bugeacului cu pământuri nelocuite se puteau strămuta coloniştii transdanubieni de pe proprietăţile moşiereşti, din oraşe şi parţial din districtele Prut şi Cahul, în care numărul populaţiei fiind mare, nu era suficient pământ; în acest caz el poate fi împărţit în două circumscripţii (ПСЗРИ 1819, 517-520). Aceasta a dus la faptul că în 1827, pe lângă primele trei circumscripţii au fost formate încă două: Bugeacul de Sus şi Bugeacul de Jos (Статистическое описание 1889, 397).

Aceasta a însemnat pentru colonişti obţinerea unei anumite autonomii administrative.

În fruntea celor patru circumscripţii administrative se găsea un prefect ca reprezentant al guvernului rus, care a fost numit şi plătit de acesta (Лясота 1994, 10). În Basarabia, bulgarii au avut două centre principale, oraşele Bolgrad şi Comrat. Conform revendicării bulgarilor, în 1819, satul Tabaki a fost redenumit în Bolgrad, devenind, astfel, centrul administrativ, cultural şi ştiinţific al diasporei din Basarabia (Bezviconi 1937, 24)[51]. Imigranţii şi-au numit oraşul Bolgrad, dorind să accentueze că aici trăiesc bulgari şi că ei nu-şi uită patria - Bulgaria, etimologia cuvântului fiind „bălgarski grad" (oraşul bulgăresc) (Титоров 1903, 74; Титоров 1922, 3; Кисимов 1903, 18; Дякович 1930, 12). Comrat – fostă comună tătărească, a fost înfiinţat încă în 1785[53] şi devine, în scurtă vreme, a doua aşezare importantă pentru coloniştii bulgari, după Bolgrad. Subprefectul ocolului Ismail, care şi-a avut sediul la Bolgrad, a fost numit Stepan S. Panov (Титоров 1903, 103-104), după care, până la 1844 a urmat P. Satovschi. Ca subprefect al ocolului Cahul, cu sediul la Comrat, a fost desemnat bulgarul Atanas Mistankov[54], apoi a urmat D. Dimitrievici-Culea

[51] ANRM, F. 302, inv. 2, d. 17, f. 128.

[52] După 1819, din ocoalele sus-numite au fost eliminate satele Boboeşti, Sărăteni, Vadu Boului, Mândreşti din ocoalele Prutului şi Bugeacului, Necrasovţi din ocolul Cahulului. În acelaşi timp, în ocolul Bugeacul de Jos au fost incluse sate nou-create: Dmitrievca, Eschi-Cubei (ultimul sat ulterior nu îl întâlnim în documente), Zadunaiscoe, Banova, Novopocrovscoe (Статистическое описание 1889, 126).

[53] În opinia lui D. Mincev, oraşul a fost înfiinţat în anul 1829 (Mincev 1938, 13).

[54] El a participat la revolta sârbească din 1804-1813 (Конобеев 1972, 258).

(Конобеев 1972, 101). Subprefect al ocolului Bugeacul de Sus a fost, iniţial, bulgarul Constantin Koicio (Тодоров 1965, 73-74), iar din anii '30 ai sec. XIX, acesta este înlocuit de Alexei Ilaşkov, fratele căruia a condus ocolul nou-creat, Bugeacul de Jos[55].

După cum observăm, în administraţia publică, bulgarii aveau deplina libertate de a-şi alege ocârmuitori dintre semenii lor. Toţi subprefecţii ocoalelor erau bulgari, cu excepţia lui Atanasie Dropolu, de la ocolul Prutului. Subprefecţii erau asistaţi de consiliul format din patru membri, dintre care doi erau supleanţi.

Primarul localităţii, care de regulă dispunea de averie mare, era ales de membrii coloniei pe un termen de doi ani, fiind ajutat de doi consilieri, doi supleanţi şi de scribul satului (selski pisari). Cei cinci nu erau aleşi, ci invitaţi în colonii, pentru că la început bulgarii nu cunoşteau limba rusă pentru a scrie documentele. Ei puteau fi realeşi pentru al doilea mandat, dar în cazul în care sătenii nu erau mulţumiţi de administrarea lor, ei puteau, cu votul în adunarea generală a satului, să-i demită (Грек 1988, 58-60).

După „Ucazul" lui Alexandru I au urmat şi alte înlesniri. Astfel, la 13 martie 1820, colonelul S. Malevinski, care era pe atunci comandantul infanteriei din Kamciatka, a venit în Bolgrad şi în biserica oraşului, în faţa prefecţilor ocoalelor şi a aleşilor satelor a anunţat actul ministrului Afacerilor Interne al Rusiei, contele V.P. Kociubei (Скальковскій 1848, 29). Apoi, cele două documente, „Ucazul din 29 decembrie 1819" şi „Actul din 13 martie 1820" au fost puse pe altarul hramului pentru păstrare. Bulgarii îi erau recunoscători ţarului rus şi au decis să construiască pe acest loc, din banii proprii, o catedrală mare.

În gramota sus-numită au fost incluse 11 capitole din „Ucazul din 29 decembrie 1819", 16 capitole din „Manifestul Ecaterinei II din 22 iulie 1763" şi „Ucazul lui Alexandru I din 20 februarie 1804", în care privilegiile bulgarilor au fost confirmate la egalitate cu cele ale altor colonişti străini.

Actul din 13 martie 1820 (Скальковскій 1848, 30-34) confirma pentru totdeauna privilegiile vechi şi în afară de aceasta, stabilea altele noi:

1) Libertatea credinţei după obiceiurile şi riturile lor fără niciun impediment din partea Statului;
2) Scutirea de taxe şi impozite de-a lungul anilor indicaţi;
3) După încheierea perioadei de scutiri, ei în termen de 10 ani trebuiau să plătească impozite pentru folosirea pământului: pentru fiecare desetină câte 15-20 de copeici pe an. În continuare, acest impozit se stabilea la egal cu cel plătit de toţi ţăranii statului[56]. Însă coloniştii trebuiau, în plus, să aprovizioneze armata ţaristă atunci când aceasta va trece prin colonii;
4) Eliberarea din serviciul militar şi civil. Cei care din propria dorinţă vor fi implicaţi în aceste servicii au libertatea deplină să o facă, însă ei nu vor fi scutiţi de datoria de a plăti pentru întreţinerea Statului;
5) Dacă banii împrumutaţi de la Stat nu vor fi înapoiaţi până la dată indicată, atunci termenul de returnare se prelungeşte pentru încă 10 ani;
6) Cei care se stabilesc în Rusia cu traiul trebuie să confirme acest fapt şi să depună jurământul de credinţă Imperiului şi ţarului[57];
7) Străinilor li se permitea să se mute în imperiu cu averea lor, fără a plăti taxe vamale. Aceştia puteau să-şi aducă şi familia cu sine, precum şi doi lucrători adulţi şi patru femei. Ei aveau voie să aducă marfă în sumă nu mai mare de 300 de ruble;
8) Dacă străinul dorea să părăsească ţara, în afară de faptul că nu trebuia să aibă datorii faţă de

[55] I. Grec îi consideră drept reprezentanţi ai micii-burghezii din Ismail, în timp ce I. Meşceriuc crede că sunt imigranţi de peste Dunăre (Грек 1995, 44; Мещерюк 1970, 108).

[56] La rândul lor, ţăranii autohtoni plăteau dări mult mai mari către stat. Pe lângă capitaţie (impozitul direct), ei erau obligaţi să plătească impozite indirecte, în raport cu veniturile realizate din creşterea vitelor (goştina), din albinărit (desetina), din produsul viilor (vădrărit şi pogonărit). De asemenea, plata pentru folosirea unei desetine varia în Basarabia între 1 rublă 20 copeici şi 2 ruble 50 copeici (3 ruble 96 copeici şi 8 ruble 25 copeici pentru lot) (Scutelnic 2007, 11).

[57] Jurământul de credinţă, numit şi naturalizare, era dat de către străinii care intrau în serviciul civil şi militar, în formă scrisă şi orală, dar numai din dorinţa proprie. În textul jurământului se includeau cuvintele prin care omul jura că nici el, nici familia lui niciodată nu vor intra în serviciu străin şi vor fi fideli, buni, ascultători şi „veşnic slujitori" împăratului. Conform legii din 27 mai 1807, supusul străin trebuia să vină la guvernator şi să scrie cerere pentru a primi cetăţenia Rusiei pe veşnicie. La rândul său, guvernatorul trimitea informaţia despre acesta către Senatul Statului. După aprobarea cererii, imigrantul depunea jurământul la administraţia guberniei. Prin legea din 6 februarie 1826, procedura a fost înlesnită, din acel moment, administraţia guberniei lua decizia de a acorda sau nu cetăţenie (О разрешении иностранцам и иностранцам принятии в гильдии по принятии присяги на подданство России. В сб.: ПСЗРИ 1825-1826, 182-184).

Stat, el trebuia să plătească impozite pe trei ani înainte;

9) Bejenarilopr li se permitea să construiască uzine, să se ocupe cu meşteşugăritul, să facă parte din bresle şi să-şi vândă marfa în tot imperiul[58];

10) Străinii puteau să cumpere pământuri de la moşieri, în gubernia Novorosiei, conform legii din 1 martie 1804[59]. În cazul în care proprietarul pământului dorea să părăsească Rusia, el trebuia să-l vândă aceluia care rămânea pe loc. Această regulă se referea şi la moştenitorul pământului;

11) Dacă imigranţii străini doreau să se stabilească cu traiul pe pământul proprietarului în orice gubernie, conform legii din 25 august 1817[60], proprietarul din propria dorinţă putea să le dea voie să se aşeze acolo. În acest caz, ei beneficiau de toate privilegiile de care se bucurau coloniştii străini în Imperiul Rus. Totuşi, moşierul trebuia să plătească impozite pentru aceştia la fel ca şi pentru toţi ţăranii autohtoni;

12) Pentru un trai şi o administrare lesnică şi convenabilă, toţi coloniştii au fost puşi sub tutela Biroului coloniştilor străini;

13) Cei care erau „neascultători şi nesupuşi" administraţiei coloniei, şi care se ocupau cu „curvăria", urmau a fi expulzaţi din imperiu;

14) Pământurile pe care erau stabiliţi coloniştii nu puteau fi vândute, nici dăruite de colonişti fără hotărârea instituţiei speciale, în cazul dat Biroul coloniştilor străini, conform legii din 6 septembrie 1800[61] despre aşezarea în Novorosia a menoniştilor[62];

15) Conform legii din 27 noiembrie 1812[63], coloniştii aveau dreptul să treacă în alte păturI sociale.

În afară de generalul Ivan Nichitici Inzov[64], despre care bulgarii basarabeni au păstrat numai amintiri bune şi recunoştinţă, numindu-l „moş

[58] Acest privilegiu a fost unul important, pentru că în Rusia ţaristă nu toţi puteau să-şi vândă marfa pe întreg cuprinsul imperiului. De exemplu, potrivit Regulamentului cu privire la comerţul din Basarabia, anunţat la 17 februarie 1825, a avut de suferit numai burghezia comercială autohtonă, pentru că negustorilor basarabeni li se interzicea de a-şi exporta mărfurile în Rusia (О правилах для торговли с Бессарабиею. В сб.: ПСЗРИ 1825, 90-95).

[59] Conform legii, străinii care se aşezau pe pământurile cumpărate de ei aveau aceleaşi privilegii ca şi coloniştii, iar după încheierea perioadei în care beneficiau de scutiri, ei trebuiau să plătească statului la fel cum plăteau moşierii autohtoni. Ei nu au fost scutiţi de alocarea banilor pentru întreţinerea organelor poliţiei, judecătoriei, instituţiilor administrative, armatei şi serviciului poştal (О позволении иностранным колонистам покупать земли в Новоросийских губерниях. В сб.: ПСЗРИ 1804-1805, 177).

[60] Legea respectivă este o completare a legii din 4 aprilie 1800. Aceasta prevedea că, pentru dezvoltarea agriculturii şi industriei şi pentru motivarea dezvoltării altor domenii ale economiei, coloniştii pot fi primiţi numai de nobilime şi de cei care, conform legii din 12 decembrie 1801 au dreptul să deţină pământ în proprietate. Acordul între colonişti şi proprietar trebuia să fie semnat la Ministerul Afacerilor Interne, care era garantul şi ocrotitorul imigranţilor străini. Acordul putea fi prelungit după fiecare 20 de ani. Acesta trebuia să stabilească modul în care coloniştii urmau să plătească dijma: cu bani sau cu produse, zilele de lucru ale coloniştilor în favoarea moşierului. În cazul în care coloniştii pleacă de pe pământurile moşierului sau dacă ultimul nu doreşte ca imigranţii să lucreze pe pământul lui, atunci ei trebuie să plătească o compensaţie. Dacă moşierul moare sau vinde pământul pe care trăiesc imigranţii, atunci noul stăpân nu are voie să schimbe condiţiile de trai fără acordul coloniştilor, iar modificările trebuie să fie fixate la Ministerul de Interne. Au fost introduse şi drepturile potrivit cărora, coloniştii care s-au stabilit pe pământurile nobilimii conform Manifestului împărătesei Ecaterina a II-a, din 22 iulie 1763, sunt liberi în religia lor şi de a se înscrie în serviciile civile şi militare după propria dorinţă. Pe parcursul a 10 ani, moşierul plăteşte statului toate impozitele pentru ei. Moşierul nu are dreptul să-i transforme în iobagi. Coloniştii pot liber să treacă de la un moşier la altul (О позволении помещикам и владельцам земель принимать и выисывать иностранных колонистов для поселения их на своих землях. В сб.: ПСЗРИ 1817, 501).

[61] Высочайшая грамота менонистам о подтверждении обещанной им свободы в отправлении исповедания по церковным их установлениям и обычаям. В сб.: ПСЗРИ 1800-1801, 286.

[62] Menoniştii – protestanţi, olandezi de origine, care s-au stabilit în Rusia din Prusia în anii 1789 şi 1820. Coloniile lor se aflau în guberniile Ekaterinoslav, Tavria, Herson, Samara şi în Caucaz (Описание 1842, 4-9; Клаус 1869, 31).

[63] Legea prevedea că se interzice trecerea în altă pătură socială a tuturor coloniştilor statului sau a câtorva colonii. În cazul în care colonistul dorea să treacă în altă pătură, consătenii lui trebuiau să confirme acest fapt în formă scrisă, iar el să lase pe cineva să-i îngrijească gospodăria. Colonistul nu putea fi primit în pătura socială până când nu va alege „alt mod de viaţă" şi nu va plăti pentru o parte din casa statului. Solicitantul trebuia să prezinte o chitanţă eliberată de primarul satului, precum că nu are datorii, după care trecea sub tutela Administraţiei Centrale. La trecerea în noua clasă socială, el primea drepturile şi privilegiile acesteia. Cel ce dorea să treacă în altă pătură putea să rămână simultan şi în cea de colonist, dar cu obligaţia să plătească toate impozitele impuse ambelor categorii sociale. În acest caz se permitea trecerea în altă pătură a tuturor coloniştilor dintr-o colonie. Trecerea se efectua sub supravegherea administraţiei locale a guberniei (О правилах на уволнения колонистов в другие звания. В сб.: ПСЗРИ 1812-1814, 464-465).

[64] Curatorul bulgarilor I.N. Inzov moare la 27 mai 1845, în Odesa, la vârsta de 77 ani. Din Odesa până la Bolgrad (300 km), trupul lui a fost dus într-un car special. Prin coloniile bulgare, sicriul era purtat pe mâini şi era pus pe car numai atunci când cei care-l duceau pe umeri se odihneau. De la porţile ograzii bisericii şi până la altar (câteva zeci de metri) aceşti oameni au mers în genunchi. La solicitarea bulgarilor, Inzov a fost înmormântat în biserica „Sf. Mitrofan". Pe plăcuţa de pe mormânt sunt scrise următoarele cuvinte: „El a dat o viaţă nouă imigranţilor străini în patria nouă" (Стурдза 1847, 217-228; Потоцкий 1904, 28).

Inzul" (portretul lui putea fi găsit în fiecare casă bulgărească) (Иречек 1978, 562), aceştia au avut şi un alt binefăcător, contele M.S. Voronţov (1782-1856), numit la 7 mai 1823 general-guvernator al Novorosiei şi rezident al Basarabiei (Şarov 1995, 68). Începutul administrării lui M. Voronţov în Basarabia a fost însoţit de realizarea din timp a unor investigaţii la diferite niveluri: „... şase luni (...), le-a dedicat studierii problemelor oblastei" (Jewsbery 2003, 165).

Sub influenţa lui Mihail Voronţov, care i-a explicat împăratului Nicolai I (1796-1855) foloasele pe care le-ar putea aduce 70 de mii de noi bulgari, din punct de vedere economic şi politic, suveranul le acordă, la 7 iunie 1830, printr-un manifest special, înlesniri noi (ПСЗРИ 1830, 492). În primul rând, actul prevedea ca bulgarii care au venit după războiul ruso-turc 1828-1829 să fie stabiliţi cu traiul în guberniile Basarabia, Herson şi Tavria. În al doilea rând, se prevedea că meşteşugarilor, vinificatorilor, marinarilor şi pescarilor li se permite să-şi aleagă liber locul de trai şi că nimeni nu are dreptul să le interzică acestora să se aşeze cu traiul în oraşele şi satele Statului sau pe pământurile libere ale nobilimii, de comun acord cu aceasta. Cei care se stabileau în oraşe erau împărţiţi în două clase: 1) cei transferaţi în breasla marinară – pentru a stimula industria maritimă, cu eliberarea de plata impozitelor pe o perioadă de 25 de ani; 2) cei care vor să se înscrie în clasa micii-burghezii, cu scutirea de recrutare şi impozite pentru 10 de ani (ПСЗРИ 1830, 493). Prin această decizie, autorităţile ţariste urmăreau stimularea comerţului în oraşele sudice din gubernii şi dezvoltarea armatei maritime pentru viitoarele războaie cu Imperiul Otoman.

Manifestul prevedea, de asemenea, că administraţia coloniilor trebuia să ia sub tutela sa văduvele şi orfanii, iar în alte locuri, această funcţie revenea Departamentului Asistenţei Publice.

Fiecare imigrant primea paşaport rus. În cazul în care emiterea paşapoartelor întârzia şi ca imigranţii să nu fie reţinuţi, guvernatorul trimitea la vamă bilete speciale cu semnătura sa. În baza acestora, bulgarii aveau dreptul să treacă liber în trei gubernii ale Novorosiei, până când primeau paşapoarte.

Din înlesnirile enumerate mai sus putem constata că, politica protecţionistă a Rusiei a căutat să accelereze dezvoltarea industriei şi a comerţului în propriile gubernii cu ajutorul imigranţilor transdanubieni. Ca rezultat, Guvernul vroia să profite, în guberniile sale la fel ca şi în coloniile interne, de surse de materii prime ieftine şi pieţe de desfacere avantajoase pentru mărfurile industriei ruse.

Însă în vara anului 1871, autorităţile ţariste au anulat privilegiile imigranţilor bulgari din Basarabia, ceea ce a schimbat structura administrativă a coloniilor bulgare (Dragomir 1923, 19).

Bulgarii au avut şi alţi curatori, cum ar fi colonelul S. Malevinski, care până la 1826 a fost adjutantul lui I.N. Inzov şi totodată, unul dintre fondatorii oraşului central al tuturor coloniştilor bulgari – Bolgrad (Мещерюк 1970, 16-17). Tot el în 1821 a condus comisia specială care se ocupa de împărţirea Bugeacului pentru stabilirea imigranţilor transdanubieni. A urmat consilierul colegial P.C. Merder[65], care a ocupat această funcţie până în anul 1832. Pe timpul lui, în Bolgrad, timp de 23 de zile, în perioada 4-28 mai 1828, a stat împăratul rus Nicolae I, care supraveghea trecerea peste Dunăre a armatei sale, în apropiere de colonia Satunovo (Потоцкий 1902, 141). Cu sprijinul lui Merder, în 1830, în Bolgrad au fost deschise două şcoli: una pentru băieţi şi alta pentru fete. Este înmormântat la cimitirul oraşului, unde bulgarii i-au înălţat un „monument modest, dar decent" (Грек 1995, 39; Скальковскій 1848, 41). Următorul a fost Mihail Butkov, care timp de 12 ani (13 noiembrie 1832 - 23 noiembrie 1844) a făcut multe lucruri bune pentru coloniştii bulgari şi a câştigat dragostea şi deschiderea lor (Скальковскій 1848, 42). El a sprijinit înălţarea Catedralei în Bolgrad. La 27 iunie 1833, în prezenţa lui şi a lui I.N. Inzov a fost pusă prima piatră la temelia Catedralei, construcţia căreia va fi încheiată după 5 ani. Pentru înălţarea lăcaşului, bulgarii din toate coloniile au alocat 278.391 de ruble 90 copeici (Грек, Червенков 1995, 174). În altarul central al Catedralei a fost pus spre păstrare „Ucazul ţarului din 29 decembrie 1819". În anii 1845-1846, s-au înlocuit consecutiv Loseev şi maiorul Aliambarov. Colonelul Ivan Arendarenko a fost ultimul curator şi a ocupat această funcţie din 1846 până în 1856. Acesta, însă, s-a bucurat de puţină popularitate în rândurile bulgarilor, pentru că a închis mai multe şcoli în colonii, afirmând că: „educaţia

[65] Fratele lui C.C. Merder, învăţătorul viitorului împărat Alexandru al II-lea.

pentru bulgari este inutilă şi nocivă" (Поглубко 1978, 93; Грек 1993, 33).

În 1833, Oficiul pentru coloniştii străini din Basarabia a fost lichidat. Pentru administrarea coloniilor bulgare a fost creată Administraţia coloniştilor transdanubieni în Basarabia, cu sediul în colonia Bolgrad. Aceasta se bucura de un grad înalt de independenţă şi a fost un organ administrativ-teritorial important. Activitatea sa se baza pe „Regulamentul despre coloniile străinilor în imperiu" (СЗРИ 1856, 1-100) şi pe rezoluţiile Ministerului Afacerilor Interne (până în 1837), ale Ministerului Proprietăţii de Stat şi ale Comitetului tutelar privind coloniştii străini din sudul Rusiei, sub subordonarea căruia se afla. Administraţia coloniştilor a fost autonomă în raport cu organele de conducere ale Novorosiei şi Basarabiei, soluţionând toate întrebările legate de colonişti prin Administraţia coloniştilor şi a curatorului lor.

Din cele prezentate mai sus putem concluziona că administraţia ţaristă a promovat o politică de acordare a privilegiilor coloniştilor nou-veniţi de peste Dunăre. În cadrul acestei politici, o atenţie deosebită a fost direcţionată către bulgarii care au fugit de jugul otomanilor şi care căutau un adăpost paşnic. Imigranţilor le-au fost aplicate vechile decrete din secolul al XVIII-lea, referitoare la colonizarea în Novorosia, dar şi privilegii mai largi (lemn pentru construcţii, suprafeţe mari de teren). Drept rezultat, bulgarii au primit, în primul rând, statut special de colonişti – proprietari de pământ, care prevedea anumite înlesniri sociale şi economice. Discriminarea în privinţa repartiţiei pământurilor, operată prin lege, avea, fireşte, un obiectiv demografic şi politic. Bugeacul, declarat teren al statului, a fost distribuit coloniştilor. În timp ce locuitorilor moldoveni din regiune li s-au acordat câte 12 desetine de fiecare familie, coloniştii bulgari au primit câte 60 desetine (66 ha). În al doilea rând, s-au stabilit relaţii agrare între coloniştii transdanubieni şi organele Rusiei feudale, prin noua politică fiscală ce prevedea scutirea de impozite şi prestaţii pe o anumită perioadă de timp. În al treilea rând, coloniile bulgare au primit o anumită autonomie sub administraţie specială. În al patrulea rând, Contora locuitorilor străini în Basarabia, în frunte cu curatorul, trebuia să regleze dezvoltarea bulgarilor în anumite domenii ale economiei şi să supravegheze bunăstarea şi liniştea în colonii. De ce anume bulgarilor basarabeni le-a fost acordată atâta atenţie? Considerăm că răspunsul la această întrebare se află în conţinutul politicii externe şi interne a Imperiului Rus. În primul rând, pe exemplul bulgarilor, administraţia ţaristă a vrut să demonstreze celor care încă se aflau sub regimul otoman cine este protectorul adevărat al popoarelor slave şi balcanice. În viitor, aceste popoare (sârbi, bulgari, greci etc.) trebuiau să asigure trecerea armatei ţariste spre Constantinopol. Cu cât mai bine se vor simţi popoarele balcanice supuse Imperiului Otoman în Basarabia, cu atât mai bine se va simţi Imperiul Rus în Balcani. Pe de altă parte, după plecarea nogailor din Bugeac, regiunea de stepă de 12.400 km² a rămas puţin populată cu populaţie autohtonă, fapt confirmat şi prin denumirile româneşti date coloniilor bulgăreşti (Valea Perjei, Vadu Boului etc.). Bulgarii erau cunoscuţi în Balcani drept un popor harnic. Acordându-le privilegii, Guvernul rus a dorit să-i încurajeze să se ocupă cu agricultura, ceea ce de fapt a adus la aşa-numita înflorire a stepei. În schimb, ei urmau să aprovizioneze cu mâncare şi furaj pentru cai armata ţaristă în următoarele războaie ruso-turce. Totodată, putem constata că datorită „ajutorului creştinesc" acordat bulgarilor, Guvernul ţarist urmărea scopul de a avea pe teritoriul nou-ocupat un popor loial.

Bibliografie

Arbore 1898: Z. Arbore, Basarabia în secolul XIX (Bucureşti 1898).

Bezviconi 1937: Gh. Bezviconi, Din trecutul oraşului Bolgrad. Bugeacul, anul II, nr. 8-9, aprilie-mai, 1937, 11-19.

Casso 1923: L. Casso, Dreptul bizantin în Basarabia (Chişinău 1923).

Chirtoagă 1999a: I. Chirtoagă, Din istoria Moldovei de sud-est până în anii '30 ai sec. al XIX-lea (Chişinău 1999).

Chirtoagă 1999b: I. Chirtoagă, Sud-Estul Moldovei şi stânga Nistrului (1484-1699): Expansiunea şi dominaţia turco-tătară (Bucureşti 1999).

Chirtoagă 2003: I. Chirtoagă, Sud-Estul Ţării Moldovei sub dominaţia turco-tătară (1484-1806). In: Caiete de istorie, nr. 1 (Chişinău 2003), 1-6.

Cornea 2001: S. Cornea, Redimensionarea structurii administrative a Basarabiei în anii 1816-1818. In: Administrarea publică, nr. 3 (Chişinău 2001), 115-128.

Cornea 2003: S. Cornea, Organizarea administrativă a Basarabiei (1812-1917) (Cahul 2003).

Crihan 1991: A. Crihan, Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse ruseşti. Basarabia, nr. 11/1991, 114-141.

Dragomir 1923: D. Dragomir, Coloniile bulgare din sudul Basarabiei (Tulcea 1923).

Duminica 2010: I. Duminica, Sârbii în Basarabia la începutul sec. al XIX. In: Conferinţa studenţească de totalizare a activităţii ştiinţifice (15 martie 2010) (Chişinău 2010), 13.

Duminica 2011a: I. Duminica, Aportul lui I.N. Inzov la acordarea privilegiilor coloniştilor bulgari [Приносът на И.Н. Инзов за предоставяне на привилегиите за българските колонисти]. In: (Ed. N. Cervencov) Relaţiile moldo-bulgare: Personalităţi marcante. Învăţământul şi ştiinţa (Cahul 2011), 44-59.

Duminica 2011b: I. Duminica, Decretul Imperial din 29 decembrie 1819 şi reglarea statutului coloniştilor bulgari în Basarabia. In: Proprietatea funciară în Basarabia: tradiţie, organizare şi reglementare. Chişinău, 17-18 mai 2011 (Chişinău 2011), 22-24.

Jewsbery 2003: G.F. Jewsbery, Anexarea Basarabiei la Rusia: 1774-1828 (Bucuresti 2003).

Mincev 1938: D. Mincev, Bulgarii din Basarabia de sud (Constanţa 1938).

Nistor 1923: I. Nistor, Istoria Basarabiei (Cernăuţi 1923).

Nistor 1944: I. Nistor, Aşezările bulgare şi găgăuţe din Basarabia (Extras din Analele Academiei Române, memoriile secţiunii istorice. Seria III, tomul XXVI, meni. 13) (Bucureşti 1944).

Poştarencu 1998: D. Poştarencu, O istorie a Basarabiei în date şi documente (1812-1940) (Chişinău 1998).

Poştarencu 2003: D. Poştarencu, Procesul intentat fără temei de către autorităţile ruse împotriva proprietarilor de moşii din fosta fâşie a „celor 2 ceasuri". In: (Ed. V. Tomuleţ) In memoriam professoris Mihail Muntean. Studii de istorie modernă (Chişinău 2003), 32-39.

Poştarencu 2005: D. Poştarencu, Contribuţii la istoria modernă a Basarabiei, vol. I (Chişinău 2005).

Poştarencu 2006: D. Poştarencu, Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus (Chişinău 2006).

Poştarencu 2011: D. Poştarencu, Delimitarea domeniului statului rus din sudul Basarabiei. In: Proprietatea funciară în Basarabia: tradiţie, organizare şi reglementare. Chişinău, 17-18 mai 2011 (Chişinău 2011), 18-20.

Sava 1933: A.V. Sava, Crâmpeie din viaţa Basarabiei sub ruşi (1812-1830). Viaţa Basarabiei 12, 1933, 3-20.

Scutelnic 2007: V. Scutelnic, Evoluţii sociale în satul basarabean după reforma agrară (1868-1905). Autoreferat al tezei de doctor în ştiinţe istorice (Chişinău 2007).

Şarov 1995: I. Şarov, Basarabia în istoriografia rusă (1812-1862). Teză de doctor în ştiinţe istorice (Chişinău 1995).

Tomuleţ 2007: V. Tomuleţ. Cronica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia (1812-1828): (în baza documentelor depozitate în fondul 2 „Cancelaria Guvernatorului Basarabiei" al Arhivei Naţionale a Rep. Moldova), vol. 1-2 (Chişinău 2007).

Tomuleţ 2008: V. Tomuleţ. Protestele şi revendicările populaţiei din Basarabia în anii 1812-1828. Tyragetia s.n. 2, vol. II [XVII], 2008, 43-64.

Базилевич 1930: В.М. Базилевич, Декабрист Юшневський. Спроба біографії (Київ 1930).

Внешняя политика 1962: Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел, сер. 1, т. 6. (Москва 1962).

Грек 1988: И.Ф. Грек, Общественное движение и классовая борьба болгар и гагаузов Юга России (конец 20-х - середина 50-х гг. XIX в.) (Кишинев 1988).

Грек 1993: И. Грек, Школа в болгарских и гагаузских поселениях юга Российской империи в первой половине XIX века (Кишинев 1993).

Грек 1995: И.Ф. Грек, Органы управления «задунайскими переселенцами» в первой половине XIX в. In: (Отв. ред. С.З. Новаков) Страницы истории и этнографии болгар Молдовы и Украины. (Кишинев 1995), 33-60.

Грек, Червенков 1993: И. Грек, Н. Червенков, Българите в Украйна и Молдова. Минало и настояще (София 1993).

Дружников 2003: Ю. Дружников, Узник России. Prisoner of Russia: по следам неизвестного Пушкина. (Москва 2003).

Думиника 2010: И. Думиника, Русская, молдавская и румынская историография к вопросу о переселении сербов на территорию Бессарабии в начале XIX в. Материалы III Международной научно-практической конференции. Молодежь и наука: Реальность и будущее Т. III. История. Политология. Психология. Философия. Невинномысск, 2010, 53-55.

Дякович 1930: В. Дякович, Българите в Бесарабия. Кратък исторически очерк (София 1930).

Иречек 1978: К. Иречек, История на българите (с поправки и добавки от самия автор). Под ред. на П. Петров (София 1978).

История 1957: История Молдавии. Документы и материалы. Т. II. Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А.П. Юшневского. Сборник документов (Кишинев 1957).

Заблоцкий-Десятовский 1889: А.П. Заблоцкий-Десятовский, Графъ П. Д. Кисилевъ и его время. Материалы для истории Александра I, Николая II и Александра II, т. I (Санкт-Петербург 1889).

Защук 1863: А. Защук, Статистика и Этнография Бессарабской области. Записки Одесского общества истории и древностей, т .V, 1863, 491-586.

Записки 1868: Записки Бессарабского областного статистического комитета, том 3. Изданный под редакцией Д. Члена Комитета А.Н. Егунова (Кишинев 1868).

Казаков 1957: Н.И. Казаков, Борьба декабриста А.П. Юшневского за права и привилегии болгарских переселенцев в Бессарабии в 1816-1817 гг. Доклады и сообщения Института истории АН СССР, Вып. 2, 1957, 31-56.

Кассо 1913: Л. Кассо, Россия на Дунае и образование Бессарабской области (Москва 1913).

Кисимов 1903: П. Кисимов, Исторически работи. Мойте спомени, 4, IV (София 1903).

Клаус 1869: А.А. Клаус, Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. Выпуск I. (Санкт-Петербург 1869).

Конобеев 1972: В.Д. Конобеев, Българското националноосвободително движение. Идеология, програма, развитие (София 1972).

Краснов 2007: П.Н. Краснов, История войска Донского. Картины былого Тихого Дона (Москва 2007).

Липранди 1866: И.П. Липранди, Из дневника и воспоминаний И.П. Липранди. Русский архив, кн. 4, 1866, 1393-1491.

Лясота 1994: Л. Лясота, Етапи формування правового статусу болгарських колоністів на півді Бесарабії на початку XIX ст. Історичне краезнавство Одещини, вып. 5, 1994, 7-11.

Кутузов 1952: М.И. Кутузов, Сборник документов, т. 3, 1808-1812 (Москва 1952).

Мещерюк 1957: И.И. Мещерюк, Антикрепостническая борьба гагаузов и болгар Бессарабии в 1812-1820 гг. (Кишинев 1957).

Мещерюк 1965: И. Мещерюк, Переселение болгар в Южную Бессарабию 1828-1834 гг. (Из истории развития русско-болгарских дружеских связей) (Кишинев 1965).

Мещерюк 1970: И.И. Мещерюк, Социальное и экономическое развитие болгарских и гагаузских сел Южной Бессарабии (1808-1856 гг.) (Кишинев 1970).

Образцы народной 1904: Образцы народной литературы тюркскихъ племен, изданные В. Радловым. Наречия бессарабских гагаузов. Тексты собраны и переведены В. Мошковым. Предисловие В. Мошкова. Т. X (Санкт-Петербург 1904).

Описание 1842: Описание меннонитских колоний в России. Журнал министерства государственных имуществ, кн. I, ч. 4, 1842, 4-9.

Поглубко 1978: К. Поглубко, Весна освобождения. 1878-1978 гг. (Кишинев 1978).

Потоцкий 1904: С. Потоцкий, Инзов Иван Никитич. Генерал от инфантерии. Биографический очерк (Бендеры 1904).

ПСЗРИ 1800-1801: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXVI, 1800-1801, № 19546 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1804-1805: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXXVI, 1804-1805, № 21192 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1812-1814: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXXII, 1812-1814, № 25276 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1817: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXXIV, 1817, № 27022 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1819: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XXXVI, 1819, № 28054 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1825: Полное собрание законов Российской Империи, собр. I, т. XL, 1825, № 30243 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1825-1826: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. I, 1825-1826, № 121 (Санкт-Петербург 1830).

ПСЗРИ 1830: Полное собрание законов Российской Империи, собр. II, т. V, 1830, № 3697 (Санкт-Петерсбург 1830).

СЗРИ 1857: Свод законов Российской Империи, т. XII, ч. 2, 1857, 1-100 (Санкт-Петербург 1858).

Середонин 1902: С.М. Середонин, Исторический обзор деятельности Комитета министров, Т. 1 (Санкт-Петербург 1902).

Статистическое описание 1889: Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака с приложением генерального плана его края, составленное пригражданской съемки Бессарабии производившей по Высочайшему повелению, размежевание земель оной на участки с 1822 по 1828 г. (Аккерман 1889).

Стурдза 1847: А. Стурдза, Воспоминания об Иване Никитиче Инзове. Москвитянин, кн. 1, 1847, 217-228.

Титоров 1903: Й. Титоров, Българите в Бесарабия (София 1903).

Титоров 1922: Й. Титоров, Политико-обществени спомени (София 1922).

Тодоров 1965: Н. Тодоров, Филики етерия и българите (София 1965).

Фенглер, Гироу, Унгер, 1982: Х. Фенглер, Г. Гироу, В. Унгер, Словарь нумизмата. Перевод с немецкого (Москва 1982).

Энциклопедический словарь 1893: Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона, Т. 10А (20) (Санкт-Петербург 1893).

The policy of the Russian Empire aimed at the granting of privileges to Bulgarian colonists in Bessarabia in the first half of 19th century

Abstract

The article outlines how the Bulgarians, in the fight for their rights, with the help of their patron Ivan Nikitich Inzov received the coveted status of the colonists. On December 29, 1819 the tsarist government bestowed these settlers with rights and privileges, which equated them with the German colonists. The Transdanubian settlers received 555,608 dessiatinas (a Russian measure of land equal to 2.7 acres) in Bessarabia. Bulgarians enjoyed a special status, because, primarily, they moved to Budjac being attracted by guarantees of the Russian command; for example, Mikhail Kutuzov in 1811 promised them the rights and privileges if they would establish in Bessarabia. Secondly, they could not be subordinated to the Moldavian major landowners, because in the first half of the 19th century there has already been established imperial administration, which did not recognize the old laws of Moldavian Principality. And, thirdly, the Bulgarian refugees came to Bessarabia in search of freedom, not to become dependent.

List of illustrations:

1. A Bulgarian settler's family from Bessarabia. 19th century.
2. Ivan Nikitich Inzov – the main intercessor of foreign settlers in southern Russia (portrait painted in the studio of G. Dawe, 1840).

Политика Российской Империи по предоставлению привилегий болгарским колонистам в Бессарабии в первой половине XIX в.

Резюме

В статье излагается, как болгары, борясь за свои права, с помощью своего попечителя Ивана Никитича Инзова получили желанный статус колонистов. 29 декабря 1819 г. царское правительство даровало этим переселенцам права и привилегии, уровняв их с немецкими колонистами. В Бессарабии задунайские переселенцы получили 555 608 десятин земли. То, что болгары пользовались особым статусом и к ним не могли применяться местные законы, объясняется, в первую очередь, тем, что они переселились в Буджак, привлеченные гарантиями русского командования; например, Михаил Кутузов еще в 1811 г. обещал им права и привилегии в случае переезда в Бессарабию. Во-вторых, они не могли быть подчинены крупным молдавским земельным собственникам, так как в первой половине XIX в. здесь уже была установлена

царская администрация, не признававшая старые законы Молдавского княжества. И, в-третьих, болгарские беженцы пришли в Бессарабию в поисках свободы, а не для того, чтобы попасть в зависимость.

Список иллюстраций:

1. Семья болгарского колониста из Бессарабии. 19 век.
2. Иван Никитич Инзов – главный попечитель иностранных колонистов на юге России (портрет выполнен в мастерской художника Д. Доу, 1840 г.).

1.12.2011

Ivan Duminica, Universitatea „Sf. Chiril şi Metodiu”, str. Teodosii Tărnovki 2, BG-5003, Veliko-Tărnovo, Bulgaria

BIBLIOTECA BOIERULUI CONSTANTIN TUFESCU. RECONSTITUIRI (prima jumătate a secolului al XIX-lea)

Maria Danilov

Mărturii privitor la existenţa unor biblioteci particulare în Basarabia, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, sunt puţine. Reconstituirea se face adesea prin mijlocirea unor surse indirecte, care uneori ne sugerează speranţa unor eventuale redescoperiri.

Boierul Constantin Tufescu (1794-1846), stabilit în Basarabia în primii ani după anexarea acesteia şi considerat de Gheorghe Bezviconi drept „cel dintâi cercetător al genealogiilor familiilor nobile din Basarabia" (Bezviconi 1935, 6), ca şi majoritatea genealogiştilor, era de viţă nobilă. Constantin Tufescu este contemporan cu Costache Stamati şi Al. Hâjdău, cu Ange Balli şi Alecu Leonard, cu Ioan Pralea Moldovanul – dacă e să facem referinţă doar la zona geografică din nordului provinciei (Bezviconi 1942, 45-47). În contextul amintit putem vorbi despre existenţa unui anumit ambient cultural în mediile nobilimii basarabene, benefic pentru agonisirea unor averi spirituale, precum sunt bibliotecile particulare. Probe de certă valoare stau mărturie că boierul Tufescu întreţine legături cu Iaşul. Adeseori vine de acolo în Basarabia cumnatul său, vornicul şi spătarul Dumitrache Bran, membru al Divanului Ţării.

De la Constantin Tufescu s-a păstrat o bogată arhivă, ajunsă ulterior în posesia lui Ştefan Ciobanu, fapt despre care aceasta ne mărturiseşte într-o publicaţie interbelică (Ciobanu 1933, 1-2). Tot Ştefan Ciobanu este cel dintâi care publică, în 1933, informaţii unice privitor la *Catalogul* bibliotecii lui Costache Tufescu. Cei care au scris, după anul amintit mai sus, despre biblioteca boierului Costache Tufescu, au făcut referinţe la acele scunde mărturii oferite în interbelic de Ştefan Ciobanu, – istoricul colecţiei de carte rămânând în continuare necunoscut şi/sau necercetat încă.

* * *

Constantin Tufescu[1] şi moşia lui din Basarabia. În baza unui act de danie din 4 decembrie 1813, semnat de „păhărniceasa" Paraschiva Tufescu, aceasta decide ca moşia Hulpeşti, judeţul Iaşi, din provincia ajunsă după anul 1812 sub oblăduirea ţaristă, să treacă în moştenirea fiului mai mic, Constantin. Şi pentru că acesta încă nu atinsese „majoratul" (pe atunci vârsta de 25 de ani), acesta este pus sub tutela paharnicului Toma Stamati (fratele cavalerului Constantin Stamati) şi a medelnicerului Manolache Andriaş, ca aceştia să-i „*supravegheze purtările şi să nu vândă moşia de veci şi să nu o dea în arendă mai mult decât trei ani [...] şi să-l ajute ca pe fiul lor propriu*" (Ciobanu 1933, 1). Astfel, fiul lui Leon şi Paraschiva Tufescu, – Constantin, devine proprietarul moşiei Vulpeşti [Hulpeştii], jud. Iasi, din Basarabia.

În 1814, deşi încă foarte tânăr – la cei abia 20 de ani împliniţi – îl găsim pe Constantin Tufescu angajat în serviciul administraţiei locale în grad de *registrator inferior* de colegiu (actul din 31 decembrie 1814) (Ciobanu 1933, 1). Apoi, la mai bine de un deceniu de la trecerea acestuia în Basarabia, reuşeşte să-şi croiască o carieră profesionistă distinctă. Un alt act din 31 ianuarie 1825 îl atestă membru al judecătoriei din judeţul Hotin (ales în Adunarea Nobilimii)[2], apoi şi al celei din Iaşi (1831). Funcţii, pe care le-a deţinut în repetate rânduri, în anii 1825-1828 şi 1831. De asemenea, a mai deţinut funcţia de consilier de colegiu (1835). Faptul că era membru al judecătoriilor judeţului Hotin şi Iaşi (Bălţi), i-a facilitat mult cercetarea unor hrisoave vechi, ajunse ulterior în colecţia arhivei personale.

Stabilit pe moşia sa de la Vulpeşti, Constantin Tufescu este preocupat de multiple griji din cele curente, dar trecătoare. A ştiut, însă, să-şi caute rostul vieţii şi printre valorile ce ţin de cultura su-

[1] Costache Tufescu (9 noiembrie 1793 - 8 iunie 1846) s-a născut în judeţul Iaşi, „pe la 1794". Mama sa Paraschiva Iuraşcu s-a măritat prima dată cu grecul Gazeti. Din acea căsătorie s-a născut un fiu „aga Grigore, adoptat de cel de-al doilea soţ Leon Tufescu, tatăl lui Costache". După 1812, rămasă văduvă, a cedat fiului mai mic – Costache – moşia Vulpeşti, Hotin, numindu-i tutori pe Toma Stamati (fratele scriitorului Costache Stamati) şi medelnicerul Manolache Andrieş.

[2] Alegerea prevedea un termen de trei ani.

fletului. Preocupările sale pentru a aduna hârtii vechi de valoare, hrisoave, cărţi rare româneşti, dar şi din cele ruseşti, – neaparat trebuincioase în munca de fiecare zi, în treburile judecătoreşti, au contribuit la formarea unei biblioteci, preţuite mult de contemporanii săi. Numele lui Constantin Tufescu devine cunoscut cercurilor de cărturari din Principate. Astfel, *Curierul Românesc* al lui Ion Eliade Radulecsu, în 1830, după ce-l elogia pe cavalerul Stamati scrie: „Rumâni care aduc cinste neamului nostru cu învăţătură şi haracterul lor cel cinstit sunt încă şi d. mareşalul Alecu Leonard, d. Vasile Caţichi şi d. Costache Tufescu mădularul judecătoriei judeţului Iaşu”[3].

Costache Tufescu[4] a menţinut mereu legături cu Iaşul, cu rudele de acolo. În Basarabia, adeseori vine de la Iaşi cumnatul său, vornicul şi spătarul Dumitrache Bran, membru în Divanul Ţării (era căsătorit cu sora lui Tufescu, Ecaterina Bran). În 1834, i se naşte un fiu, Leon[5] (instruit ulterior în Academia de Studii Militare), viitorul general, membru al Societăţii Istorico-Arheolojgice Bisericeşti din Basarabia (1904) (Bezviconi 1942, 45).

Despre arhiva genealogică a lui Constantin Tufescu. Boierul C. Tufescu este considerat drept „cel dintâi *cercetător al genealogiilor familiilor nobile din Basarabia”* (Bezviconi 1935, 6). Acest merit i se atribuie pe bună dreptate, odată ce a reuşit să adune şi parţial să valorifice o bună parte din impunătoarea colecţie de documente privind ramurile genealogice ale mai multor familii de boieri moldoveni, atât din stânga, cât şi din dreapta Prutului. Şi aceasta s-a întâmplat tocmai în acele vremuri de grea cumpănă pentru boierimea băştinaşă, care era constrânsă de noii stăpâni să-şi justifice apartenenţa şi gradul de nobleţe.

Este la fel adevărat că reglementarea drepturilor boierimii moldovene era un fenomen întârziat şi pentru cei rămaşi în Principatul Moldovei. Cu atât mai greu decurgea acest proces în Basarabia, ajunsă după anul 1812 sub stăpânire străină. Invadata de cinovnici imperiali (de diverse etnii), care s-au căpătuit peste noapte cu distincţii de nobleţe, Basarabia devenise, în primele trei decenii după anexare, un teren fertil pentru abuzuri şi manipulări de tot soiul. Un funcţionăraş, zis Holodilnikov, fabrica la Iaşi hrisoave de hărăzire a „noilor” boieri (Bezviconi 1935, 6). Fără îndoială, acest fenomen al istoriei noastre basarabene este de sorginte imperială şi, respectiv, solicită o raportare în primul rând la sursele cele dintâi. Dincolo de realităţile politice şi sociale ale epocii care a generat acest fenomen, se ascunde un ghem de contradicţii, de lupte tacite în interiorul acestei caste de nobili, – lupte care au persistat de fapt pe întreaga perioada de dominaţie militară străină a Basarabiei (1806-1812).

Constantin Tufescu a fost printre acei puţini boieri din „talpa ţării”, care au încercat să-şi apere onoare şi datina Ţării. Ca şi majoritatea genealogiştilor, era de viţă nobilă şi mai ales se interesa da familiile boierilor înrudite cu el. Faptul că era membru al judecătoriilor judeţelor Hotin şi Iaşi (Bălţi), a contribuit în mare măsură la formarea sa profesională şi intelectuală deopotrivă. Anume această situaţie privilegiată i-a uşurat cercetarea unor hrisoave care, altfel, greu apăreau la lumina zilei, fiind „scoase anevoie din lăzile de fier ale boierimii spre a sluji ca dovadă la vreun proces” (Bezviconi 1935, 6).

Arhiva boierului Constantin Tufescu, după cum mărturisea la timpul său Stefan Ciobanu „*ne dă o impresie mai precisă despre interesele culturale ale boerimii basarabene din prima jumătate a secolului al XIX-lea”* (Ciobanu 1933, 1). Ce conţinea, de fapt, această arhivă?

- O serie de „spiţe” de neam ale familiilor boiereşti basarabene: „Şaptelici sau Andieş; Cazimiru; Anastasia sau Voinescu; Stroescu şi Păunel; Movilă sau Burcel; Mihu sau Tufăscu; Moţoc şi Tufăscu, Stărcerscu si Coculescu; Cogâlniceanu, Brăneşti, Iuraşcu, Ghenghe, Năvărescu, Dragota”;
- Toate aceste acte sunt „executate cu mâna pe hârtie bună în culori de însuşi, Constantin Tufescu. Unele sunt însoţite şi de „documenturi care se sprijină pe adevărate temeiuri de cursul neamurilor în spiţă” (Ciobanu 1933, 2). Şi, în sfârşit, aceste colecţii de acte sunt semnate de Constantin Tufescu (koledjiskij reghistrator) în diferiţi ani. Fapt care confirmă ca a muncit mult pentru completarea acestora cu informaţii depistate ulterior.

[3] Aceste rânduri le trimite din Moldova căminarul Dumitrache Pastiescu (vezi Nistor 1991, 259).
[4] Sfârşitul lui Costache Tufescu a fost dramatic: în drum de la Movileni spre Cuhneşti, se răstoarnă trăsura trasă de cai, fapt din care i s-a tras moartea. A fost înmormântat la Cuhneşti, lângă biserica veche.
[5] Generalul Leon Tufescu (1834-1916); vezi Bezviconi 1942, 45.

Aşa cum reiese dintr-o „spiţă" alcătuită de Constantin Tufescu, neamul acestuia se trăgea de la „Mihul pârcălabul". Părinţii lui Constantin Tufescu, – paharnicul Leon Tufescu şi mama Paraschiva (născută Iuraşcu), locuiau în Moldova din dreapta Prutului, având moşie şi în stânga Prutului (donată Paraschivei).

O altă spiţă aduce lămurire asupra procesului de împărţire a moşiilor Vulpeşti şi Goleşti – „de la Dragotă până la Tufescu" (Bezviconi 1942, 46), timp de câteva secole. Principalele spiţe genealogice sunt: Mihul sau Tufescu, Năvrăpescu, Gheucă, Bole şi Iuraşcu, Cogâlniceanu, Ghenghe şi Caracaş, Bran, Moţoc, Năvrănescu, Stroescu şi Păunel, Stârce, Ciagole, Anastasiu sau Voinescu, Movilă şi Buzne, Şeptelici sau Andrieş. Să amintim în context că, materialele publicate de Gheorghe Bezviconi, privitor la istoricul boerimii basarabene, sunt aproape integral preluate după sursele arhivei genealogice a lui Constantin Tufescu (Bezviconi 1935, 6-21).

Ştefan Ciobanu şi sursele lui. În arhiva familiei Tufescu s-au păstrat cinci paşapoarte: patru eliberate de guvernatorul Basarabiei şi două de către „Sfatul administrativ al Principatului Moldovei". Cele ruseşti sunt eliberate pe numele lui C. Tufescu pentru a merge în Moldova „împreună cu soţia Catinca, născută Bran şi cu câteva slugi". Pe când cele eliberate de Sfatul Principatului Moldovei sunt doar pe numele soţiei Catinca[6]. Pentru istoricul Ştefan Ciobanu aceste mărturii documentare sunt nespus de preţioase şi servesc drept argument că „familia Tufescu ca şi Cazimir şi ca şi majoritatea familiilor boereşti de atunci întreţinea legături strânse cu Moldova" (Bezviconi 1935, 2). Astfel, cercetătorul constata că „de la C. Tufescu s-a păstrat „un mic Catalog" alcătuit la 1845 – *Catalogul* bibliotecii lui Costantin Tufescu, care la anul la 1845 deţinea 239 volume inventariate. Însă ceea ce pare a fi important să reţinem în legătură cu „catalogul" bibliotecii lui Costache Tufescu, publicat de Ştefan Ciobanu, este că acest document reconstituie doar parţial imaginea colecţiei de carte. De altfel, contribuţia lui Ştefan Ciobanu, apărută în cuprinsul ziarului bucureştean *Universul* (nr. 97 din 10 aprilie 1933), – periodic cu un spaţiu redus pentru un material impunător de asemenea proporţii (volum de informaţii), nici nu putea pretinde la un studiu temeinic asupra întregii colecţii de carte cuprinse în catalogul bibliotecii lui Constantin Tufescu. Cercetătorul, la rândul său, publică selectiv din cuprinsul acelui catalog ce-i sta la îndemână – 46 de titluri (din cele 239), – celelalte volume rămân în continuare necunoscute[7]. Din cele consemnate de Ştefan Ciobanu asupra conţinutului catalogului, reţinem următoarele constatări:

- din acest număr de cărţi – „marea majoritate sunt româneşti";
- cele ruseşti – cele mai multe „sunt cărţi juridice, legi şi regulamente de care avea nevoie Constantin Tufescu în calitatea lui de judecător" (vezi Anexa 1).

În final, cercetătorul se arată surprins de faptul că *„Tufescu după mai bine de 30 de ani de când se stabilise în Basarabia şi se găseşte în serviciul Statului Rus, nu manifestă nici un interes faţă de literatura rusă [...]. În schimb, el se interesa nu numai de cărţile juridice româneşti, ci şi de istoria ţărilor româneşti, de unele cărţi literare, de traduceri în româneşte şi de cărţi cu caracter practic de gospodărie"*. La fel, mai observă că boierul „Costache Tufescu, care se ocupa de genealogia familiilor boereşti, până spre sfârşitul vieţii lui scrie numai în limba românească" (Ciobanu 1933, 2).

Sursele cele dintâi (*din colecţia arhivelor din Chişinău*). În urma unor cercetări curente în colecţiile Arhivei Naţionale din Chişinău au fost depistate mărturii documentare inedite care completează imaginea colecţiei de carte din biblioteca boierului Constantin Tufescu[8]. Totodată, examinarea acestor documente ne dezvăluie şi alte aspecte ale problemei, legate atât de circulaţia cărţilor aduse din Principatele Române în Basarabia, cât şi de procedura trecerii acestora prin vămile de control de la frontiera râului Prut: Sculeni, Leova, Noua Suliţă (Danilov 2005, 115-156). Cert este că Basarabia, devenită zonă de frontieră în sud-vestul Imperiului ţarist, a fost inclusă direct în sfera de preocupări a serviciilor cenzurii impe-

[6] Alte informaţii sunt legate de problemele gestionării moşiilor basarabene ale familiei Cazimiriştilor din Moldova.

[7] O cercetare, pe viitor, în Arhivele Istorice din Bucureşti (Fond „Ştefan Ciobanu"), lasă speranţa unor eventuale redescoperiri ale catalogului din biblioteca lui Costache Tufescu.

[8] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792. Каталог книг помещика Бессарабской области Ясского уезда, коллежского регистратора Константина Туфеско, печатаные на молдавский диалект и несколько Минея на греческом – подлежащих рассмотрению Цензурного Комитета (Кишинев 1837).

riale, responsabile de cartea străină care pătrundea în imperiu. Odată cu instalarea frontierelor geografice pe râul Prut s-a instituit şi sistemul de măsuri restrictive – vămile de control – ce nu pot fi concepute altfel, decât restricţii de comunicare, de izolare forţată a Basarabiei de restul lumii româneşti. În acest sens, Basarabia nu a beneficiat de un statut special, de un hotar „penetrabil" ce ar fi permis pentru o perioadă îndelungată circulaţia *„nestingherită a indivizilor, ideilor, mărfurilor"*, după cum încearcă să ne prezinte lucrurile unii cercetători în publicaţii de dată recentă (Fruntaşu 2002, 34-35). Pentru că nici în primele decenii după anexarea acestui teritoriu de către Imperiul ţarist, nici în contextul panbalcanic, în perioada războaielor purtate de ruşi pe teritoriul ţărilor române, Basarabia nu a beneficiat de un hotar penetrabil, care ar fi permis o circulaţie liberă a indivizilor, ideilor, cărţii, presei etc. Şi mai mult, în perioada imediat următoare anului 1812, Basarabia a fost închisă, pentru două decenii, aproape ermetic, între două cordoane de frontieră:

- Cordonul sanitaro-vamal de la Nistru, instituit în 1793 (după anexarea la Rusia a unui vast teritoriu din stânga Nistrului), şi care a continuat să funcţioneze şi după anul 1812, chiar în pofida disputelor politice dintre cercurile diriguitoare ale administraţiei locale şi cele din Sankt Petersburg, – va fi anulat prin ucazul Senatului în 26 septembrie 1830 (Tomuleţ 1998, 210)[9].
- Apoi, după anul 1812, hotarele imperiului s-au extins până la râul Prut, Dunăre şi litoralul de nord-vest al Mării Negre, acest segment devenind cel de al doilea cordon de frontieră.

Către luna aprilie 1818, sunt confirmate oficial şi statele de personal ale oficiilor vamale care activau în baza Regulamentului de carantină (din 1796) (Tomuleţ 1998a, 216). Începând cu anul 1818, orice trecere peste hotarul de la Prut era înregistrată la oficiile vamale (două districte principale):

1. Sculeni – cu statut de carantină centrală, în Novoseliţa [Noua Suliţă] – carantină centrală, în Leova – carantină specială, în Lipcani – post de carantină;
2. Ismail – carantină centrală, Reni – carantină specială, Akkerman – post de carantină (Tomuleţ 1998, 212). Restricţiile regimului de frontieră erau deosebit de aspre, în special în perioada regimului de carantină cu o durată de până la 10-16 zile. În scopul asigurării funcţionării stricte a regimului de carantină, dar şi pentru paza frontierei, au fost aduse, în 1820, din centrul guberniilor ruseşti, unităţi speciale de cazaci dislocaţi în satele din zonă (cu o acoperire de 10 verste). Aceste regimente, ulterior (în 1861), au fost împărţite în două brigăzi cu sediul la Sculeni şi Cubei.

[9] Autorităţile din Sankt Petersburg au respins, în repetate rânduri, propunerile puterii locale din Basarabia privind suprimarea imediată a cordonului sanitaro-vamal de la Nistru.

În prima jumătate secolului al XIX-lea, vămile de trecere (Sculeni, Leova, Noua Suliţă), au înregistrat numeroase treceri ale cărţii străine intrate în Basarabia. În special, informaţiile stocate în sursele de arhivă, ne sugerează un tablou cuprinzător pe anul 1837. Sunt înregistrate mai multe treceri: moşierul din judeţul Orhei, Alexandru Dio (în 31 martie), aducea cărţi în dialect străin[10], consilierul Pumnul, de asemenea, era *„sosit din Moldova cu cărţi în dialect moldovenesc"*[11]. Anume în primăvara acelui an, pomenit mai sus, mai exact pe 19 mai 1837, este înregistrat raportul funcţionarului de la vama Sculeni (nr. 886), care informa cancelaria şefului de gubernie, precum că „secretarul de colegiu Constantin Tufescu, sosit din Moldova, aducea cu sine 18 volume"[12]. Reproducem în continuare textul documentului:

Raport (nr. 886 din 19 mai 1837). Şeful Vamei Sculeni către Guvernatorul Militar al Basarabiei. *Boierul basarabesan, Constantin Tufescu, registrator de colegiu, sosind de peste hotare la moşia sa din judeţul Iaşi, s-a obligat sub semnătură faţă de serviciul vamal, să vă prezinte Înălţimii Voastre cărţile aduse în dialect străin împreună cu catalogul care le însoţeşte. Fapt despre care prin prezenta vă aduc la cunoştinţă. Şeful Serviciului Vamal. Avelin".*

Datorită faptului ca în colecţia fondului cercetat s-a păstrat o copie (versiunea cu traducere în rusă a catalogului) din lista cărţilor aduse de Constantin Tufescu, în 1837, s-a reuşit identificarea cărţilor intrate în Basarabia. Deşi, trebuie să surprindem că lista (catalogul) este completată neglijent: nu peste tot se indică anul ediţiei sau locul tiparului. Mai mult, referinţele bibliografice sunt indicate

[10] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792, f. 21.
[11] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792, f. 31; între cărţile aduse în *„dialect străin"* de către boierul moldovean Teodor Codreanu aflăm şi cărţi interzise (în baza art. 92, Statutul de cenzură), ce trebuiau expediate pe adresa Comitetului de cenzură din Sankt Petersburg.
[12] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792, f. 42-43.

doar la versiunea tradusă în ruseşte a catalogului (pe dreapta). Examinarea acestor documente ne dezvăluie, totuşi, că marea lor majoritate sunt cărţi româneşti apărute la Iaşi, Bucureşti sau Buda. Şi doar două volume sunt în alte limbi: un *Minei* în greaca şi altul – o culegeri de ucazuri – în rusă[13].

Din informaţiile de care dispunem, nu putem şti dacă literatura didactică adusă de Constantin Tufescu a fost supusă cenzurii, în sensul de a fi inclusă în categoria cărţilor prohibite. Conform stipulărilor în vigoare, prevăzute de Statutul de cenzură, acest gen de carte era supus unui control strict din partea Ministerului Învăţământului Public (circulara Ministerului Afacerilor Interne, din 11 aprilie 1830). Şefii de gubernii erau atenţionaţi să ţină sub controlul propriu literatura didactică, în special cea străină, care, conform art. 158, Statutul de cenzură (1828) *„este supusă restricţiilor, deoarece este deosebit de periculoasă în procesul educaţional al tinerilor*"[14]. În lista-catalog supusă cenzurii au fost identificate şi câteva titluri din gramaticile editate la Bucureşti (1829) şi Buda (1826). Acest gen de literatură didactică este adusă în Basarabia de către boierul Constantin Tufescu pentru nevoile şcolii locale[15] (vezi Anexa 2).

Concluzii. Mărturiile documentare din prima jumătate a secolului al XIX-lea, privitor la colecţia de carte din biblioteca boierului Constantin Tufescu (1794-1846), sunt o dovadă incontestabilă asupra fenomenului cultural în care trăia nobilimea basarabeană în primele decenii după anexare. Perspectiva documentară asupra fenomenului cultural exclude, fără îndoială, interpretarea pertinentă asupra faptului istoric. Mediul cultural al acestei caste privilegiate s-a păstrat aproape nealterat de influenţa rusă, imperială. Boier de viţă nobilă (în mai multe generaţii), Constantin Tufescu devine cunoscut – prin intenţiile şi preocupările sale culturale – cercurilor de cărturari din Principatele Române (el face parte dintre acei „Rumâni care aduc cinste neamului nostru cu învăţătură şi caracterul lor cel cinstit [...]").

În urma unor cercetări în Arhiva Naţională din Chişinău, lista titlurilor din biblioteca de altădată a boierului Constantin Tufescu – din cele 46 titluri cunoscute – poate fi completată cu încă 18 volume. În marea lor majoritate, acestea sunt cărţi româneşti apărute la Iaşi, Bucureşti sau Buda, şi doar câteva titluri în greacă, rusă sau franceză.

Bibliografie

Bezviconi 1935: Gh. Bezviconi, Contribuţii la istoria boierimii basarabene. In: Din trecutul nostru, nr. 17-20, februarie-mai (Chişinău 1935), 6-8.

Bezviconi 1942: Gh. Bezviconi, Costache Stamati. Familia şi contemporanii săi. Cu o prefaţă de Artur Gorovei (Iaşi 1942).

Ciobanu 1933: Şt. Ciobanu, Arhiva unei familii boiereşti din Basarabia din prima jumătate a veacului al XIX-lea. In: Universul, nr. 97 din 10 aprilie (Bucureşti 1933), 1-2.

Danilov 2005: M. Danilov, Cenzura în Basarabia. Contextul imperial şi specificul local. In: (Coord. M. Petcu) Cenzura în spaţiul cultural românesc (Bucureşti 2005), 115-157.

Fruntaşu 2002: Iu. Fruntaşu, O istorie etnopolitică a Basarabiei. 1812-2002 (Chişinău 2002).

Nistor 1991: I. Nistor, Istoria Basarabiei (Chişinău 1991).

Petcu 2005: M. Petcu, Cenzura în Basarabia (Bucureşti 2005).

Tomuleţ 1998: V. Tomuleţ, Consideraţii privind regimul vamal al Basarabiei în perioada 1812-1830. Tyragetia VI-VII, 1998, 209-214.

Tomuleţ 1998a: V. Tomuleţ, Controverse privind suprimarea cordonului vamal de la Nistru, 1812-1830. Tyragetia VI-VII, 1998, 215-218.

Anexa 1

Catalogul cărţilor din biblioteca lui Constantin Tufecsu (1845)[16]

1. Regulamentul Moldovei, tipărit la anul 1837
2. Adunarea pravilelor făcute de obştească obicinuita adunare din Moldova

[13] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792, f. 42-43.
[14] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1423, f. 7.
[15] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792, f. 39 (titlurile şi anii de ediţie ale cărţilor sunt citate după originalul documentului de arhivă).
[16] Reconstituiri după sursele publicate de Ştefan Ciobanu (Ciobanu 1933, 1-2).

3. Partea giudecătorului din reglamentul Moldaviei
4. Pravila Moldaviei. Condica politicească a d. Calimah
5. Pravila criminalicească a Moldaviei
6. Reglamentul Ţării Româneşti tipărit la anul (?)
7. Obrazovanie Oblastei Basarabiei din anul 1819 [1818]
8. Ponturile alcătuite pentru lucrul ţăranilor de verhovnyi sovet a Basarabiei la anul (?)
9. Ручная книга "pentru vîborul dvorenilor din anul (?)"
10. „Polejanie vâborului dvorenstvii" din anul (?) în două exemplare
11. Constituţia Angliei, tipărită la anul 1806
12. Tâlcul zacoanelor englezeşti tipărit la anul 1780
13. Cantemir în dialect românesc. Pentru Moldavie, tipărit la anul 1789
14. Cantemir în dialect moldovenesc asămine ca acest de mai sus, tipărit în Moldavia în mănăstirea Neamţului [1825]
15. Hronograful lui Cantemir pentru dovedirea neamului moldovenesc, tipărit la anul 1835
16. Hrisov al lui Sandu Sturdza, voevod al Moldaviei din anul 1827
17. Hrisov a lui [...] Maftei voevod al ţării rumăneşti pe româneşti din anul 7149 şi tipărit la anul 1830
18. Condiţiile pentru vânzarea otenpului băturilor din oblastea Basarabiei dela anul 1844 şi de la 1847[17]
19. Sobranie a câteva neaturi
20. Moldavia şi Valahia, tipărit în anul 1834
21. Numai Pompieie moldovenesc – 2 volume
22. Orest, traghedie moldovenească
23. Adoleshie, în 5 cărţi moldoveneşti
24. Dascăl franţuzesc şi moldovenesc – 2 volume
25. Arifmetică moldovenească
26. Citire şi Andronica moldovenească
27. Oglinda sănătăţii moldovenesci
28. Icoana lumii, Mai 1841
29. Letopiseţ moldovenesc scris de mână pentru încurajările Moldaviei
30. Harta Basarabiei legată
31. Economie şi doestică
32. Antropologhie moldovenească
33. Culegere de nopţile lui Incu (?)
34. Bucvar moldovenesc
35. Hiromantie moldovenească
36. Povăţuire cum să facă pâne de cartoflei
37. Povăţuire pentru ocrotirea ciumei
38. Observarea stării pădurilor
39. Trepetnic
40. Poezii, stihuri moldoveneşti
41. Gheografia ţării românesci şi a Moldaviei
42. Acaftist Sfintei Paraschive
43. Parte din Arminopol scris de mână
44. Psaltire moldovenească
45. Alegere în scurt de toate psaltirele moldovenesce tipărite la mănăstirea Neamţului, 1815
46. Biblie moldovenească

[17] Este evident că Ştefan Cobanu a trecut greşit anul ediţiei – la 1847 – deoarece catalogul propriu-zis a fost alcătuit de C. Tufescu în 1845. Apoi, în 1846, boierul C. Tufescu a decedat. Or, acest catalog, alcătuit de însuşi boierul C. Tufescu, nu poate avea cărţi apărute mai târzii de anul amintit deja.

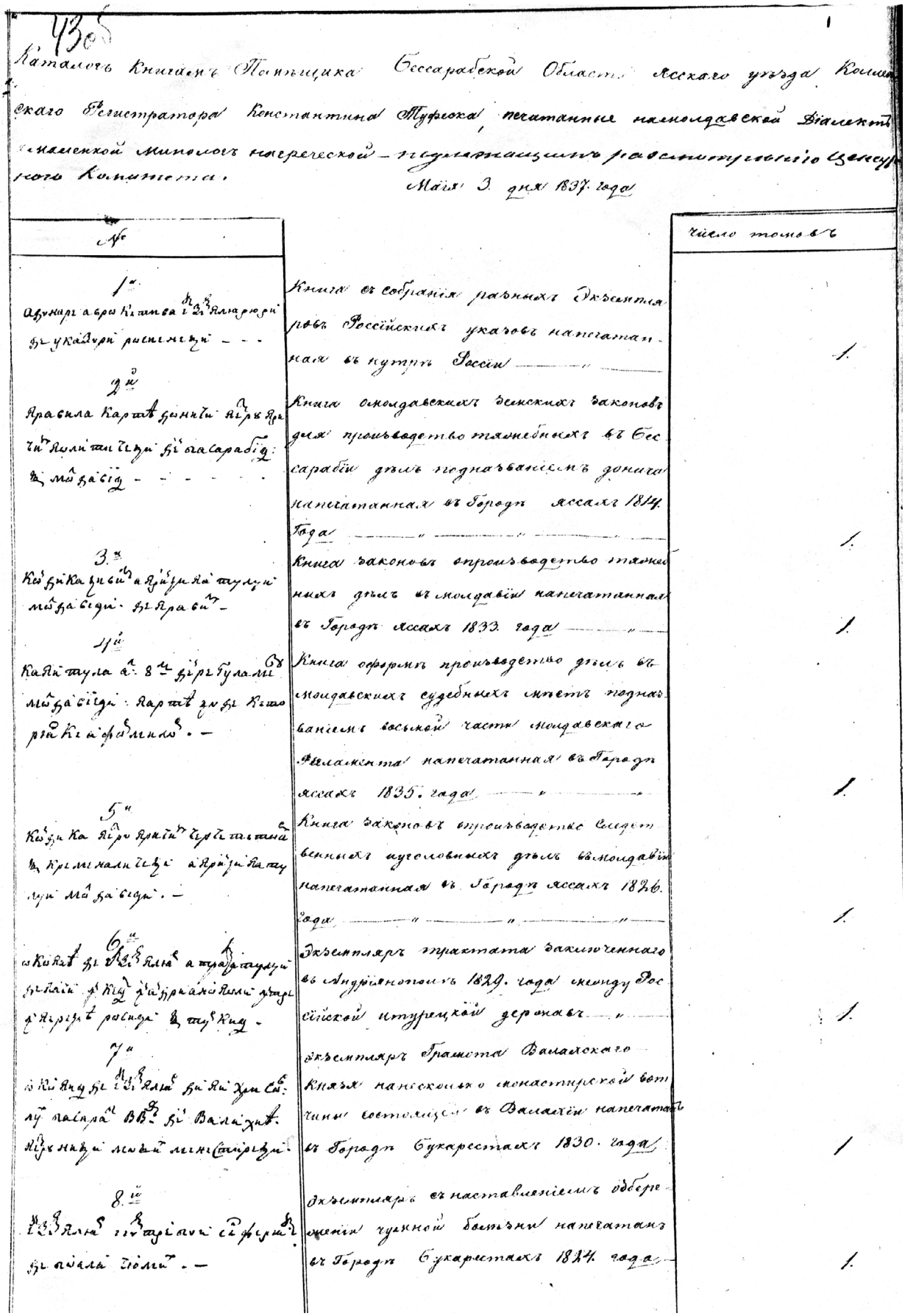

Каталогъ Книгамъ Помѣщика Бессарабской Области Ясскаго уѣзда Коллежскаго Регистратора Константина Туфеска, печатанным на молдавской Діалектѣ и на греческой Миѳологъ на греческой — подлежащимъ разсмотрѣнію Цензурного Комитета.

Мая 3. дня 1837. года

№		Число томовъ
1. Адунарі а ло Кіатва і а Ялаурі дъ укадъ рисінеці — — —	Книга съ собранія разныхъ дѣйствующихъ Россійскихъ указовъ напечатанная въ нутрѣ Россіи — " —	1.
2. Ярасила Карте доніці ді ярь Ярачі Ялі тамічі ді ла Бесарабіа: ді молдавіа — — — — —	Книга молдавскихъ земскихъ законовъ для производства тяжебныхъ въ Бессарабіи дѣлъ подначальнымъ донича напечатанная въ Городѣ Ясахъ 1814. года — " — " —	1.
3. Кодъ ді Казеі а ді ді ярі ді тулуі молдавіді дъ Ярабі —	Книга законовъ о производствѣ тяжебныхъ дѣлъ въ молдавіи напечатанная въ Городѣ Ясахъ 1833. года — " —	1.
4. Кадъ тула а 8 ді ді ръ булами молдавіді Ярте ді дъ Кіаорі Кіа фрамі. —	Книга сформы производства дѣлъ въ молдавскихъ судебныхъ мѣстахъ подначальнымъ восьмой части молдавскаго Регламента напечатанная въ Городѣ Ясахъ 1835. года — " —	1.
5. Кодъ Ка ярі ярі ді ръ тулуі а Кріміналіці а ді ді ді ка тулуі молдавіді. —	Книга законовъ о производствѣ Слѣдственныхъ и уголовныхъ дѣлъ въ молдавіи напечатанная въ Городѣ Ясахъ 1836. года — " — " —	1.
6. Кіатва дъ ді Ялі а трататулуі дъ ді ді Кіа ді ді ді

№		число томовъ
		43 ~~44~~
9.	Книга о наукѣ частяхъ человѣка подписанемъ Антропологія напечатанная въ Австріи въ городѣ Буда 1830 года	1
10.	Грамматика о наукѣ домашнихъ хозяйственныхъ частей напечатанная въ городѣ Букарестахъ 1829 года	1.
11.	Грамматика о наукѣ пашевой работы и для осажденія садовыхъ деревъ напечатанная въ Австріи въ городѣ Будѣ 1806. года	1.
12.	Наховаяоне для науки объемли пахъ поетъ хлѣбовъ въ поли напечатанная въ городѣ Ясахъ 1834. года	1.
13.	Джъсетляръ о наставленіи о наукѣ по сѣевъ Картофели и печь хлѣба съ оными напечатанной въ Городѣ Ясахъ 1829 года	1.
14.	Грамматика о арихметикѣ напечатанная въ Городѣ Букарестахъ 1829 года	1.
15.	Минологъ Греческой напечатанной въ Винетѣ 1817 года	1.
16.	Книга въ собраніи знатныхъ ночныхъ юнкъ съ добавленіемъ молитвъ для сна напечатанная въ Городѣ Букарестахъ 1835. года	1.
17.	Книга называемая характеръ напечатанная въ Букарестахъ 1825 года	1.
18.	Наховаяже поезія настоящихъ въ 1833 года	1
	Всего томовъ	18

Коллежскій регистраторъ Внутренняго Министерства

Anexa 2

Catalogul cărţilor aduse de la Iasi de Constantin Tufescu. 3 mai 1837[18]

1. Culegere de legi şi ucazuri ruseşti (Книга сь собраниях разных экземпляров Российских указов)
2. Pravila. Carte de legi Armeniopul, Iaşi, 1814
3. Carte de legi Armeniopul, Iaşi, 1833
4. Carte de legi de judecată, Iaşi, 1835
5. Carte de legi de judecată, Iaşi, 1826
6. Tratatul de la Adrianopol, semnat de Rusia, 1829
7. Un exemplar din cartea domnească dată de voievodul Valahiei pentru mănăstiri, Bucureşti, 1830
8. Circulară privitor la ciuma din Valahia, Bucureşti, 1824
9. Antropologia omului, Bucureşti, 1830
10. Gramatica cu adoos de ştiinţe de gospodărie, Bucureşti, 1829
11. Gramatica cu ştiinţe de gospodărie agricolă, Buda, 1806
12. Album..., Iaşi 1834
13. Carte de gospodărie pentru creşterea cartofului şi a pâinii, Iaşi, 1829
14. Gramatica cu aritmetică, Bucureşti, 1829
15. Minei în limba greacă, 1817
16. Culegere de cuvinte frumoase a episcopului Maximilian, Bucureşti, 1835
17. Carte ce se cheamă „haracter", Bucureşti, 1825
18. Carte, Poezii, 1827

Anexa 3

Catalogul cărţilor tipărite în dialect moldovenesc aduse de boierul Constantin Tufescu, secretar de colegiu din oblastea Basarabiei, jud. Iaşi (cu traducere în limba rusă, în scopul de a fi supuse cenzurii), 3 mai 1837.

ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792, f. 42-43.

The library of Costache Tufescu: Reconstructions (1st half of 19th century)

Abstract

The study of private libraries of Bessarabia of the first half of the 19th century is limited to the paucity of sources. Reconstruction is often based on indirect sources, which, however, give us hope for new discoveries. The nobleman Costache Tufescu (1793-1846), settled in Bessarabia in first years after annexation, was considered by Gheorghe Bezviconi the "first researcher of genealogy of Bessarabian noble families".

Costache Tufesku was a contemporary of Costache Stamati, Al. Hâjdău, Ange Balli, Alecu Leonard, Ioan Pralea Moldovanul. In this context, we can say that among the Bessarabian nobility there was a certain cultural environment, which was favorable for the creation of spiritual values and the formation of private libraries.

It can be argued that Tufescu maintained constant relations with Iasi. His brother-in-law, Dumitrache Bran, who was a member of the Divan, often visited him.

Constantin Tufescu's rich archive has been preserved and later became the property of Ştefan Ciobanu, who posted this fact in the press in the interwar period. It was Ştefan Ciobanu, who had first published in 1933 unique data on the Catalogue of Costache Tufescu's library. All the researchers, who wrote later about this library, relied on scanty data provided by Ştefan Ciobanu, and the history of this book collection is still unexplored.

[18] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2792, f. 42-43; Notă: titlurile şi anii ediţiilor sunt citate după originalul documentului.

Библиотека боярина Костаке Туфеску: Рекострукции (первая половина 19-го века)

Резюме

Исследование частных библиотек Бессарабии первой половины 19-го века ограничено скудостью источников. Реконструкции зачастую основаны на данных из вторичных источников, которые, однако, оставляют нам надежду на новые открытия.

Боярина Костаке Туфеску (1793-1846), обосновавшегося в Бессарабии сразу после её аннексии, Георгий Безвикони считал «первым исследователем генеалогии знатных семей Бессарабии».

Костаке Туфеску был современником К. Стамати, А. Хыждэу, А. Балли, А. Леонард, Иоана Праля Молдованул. В данном контексте можно говорить, что в среде бессарабской знати существовала определённая культурная среда, благоприятствовавшая созданию духовных ценностей и формированию частных библиотек.

Можно с уверенностью утверждать, что боярин Туфеску поддерживал постоянные отношения с Яссами. Думитраке Бран, шурин Туфеску и член Дивана, часто приезжал в Бессарабию.

Костаке Туфеску оставил богатый архив, позже перешедший в собственность Штефана Чобану, о чем он сообщил в печати в межвоенный период. Именно Штефан Чобану первым опубликовал в 1933 году уникальные данные о *Каталоге* библиотеки Костаке Туфеску. Все последующие исследователи этой библиотеки опирались на скудные данные, представленные Штефаном Чобану, а история книжной коллекции до сих пор остается неизученной.

3.02.2012

Dr. Maria Danilov, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com

ROLUL ŞCOLILOR PARTICULARE DIN BASARABIA ÎN SISTEMUL ÎNVĂŢĂMÂNTULUI DIN IMPERIUL RUS în a doua jumătate a sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea

Tatiana Chicaroş

În căutarea unor noi tendinţe de organizare a învăţământului şcolar, astăzi, în Republica Moldova, sunt organizate un şir de şcoli particulare. Din acest considerent tema de cercetare cu referinţă la şcolile particulare din Imperiul Rus şi de la periferiile naţionale în sec. al XIX-lea este una actuală şi necesară ca temă de cercetare. În acest articol vom analiza cauzele, mecanismul de înfiinţare şi funcţionare a instituţiilor de învăţământ particular din Basarabia şi rolul lor în sistemul învăţământului din Imperiul Rus în a doua jumătate a sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea.

Pentru a înţelege mecanismul de funcţionare a şcolilor particulare în Basarabia, la început vom face o caracteristică succintă a sistemului de învăţământ particular în Imperiul Rus.

Instituţiile private de învăţământ în Imperiul Rus au funcţionat pe tot parcursul sec. al XIX-lea. Ele sunt atestate documentar încă înaintea domniei lui Petru cel Mare. Primele şcoli particulare au fost deschise de către clerici, acestea fiind de gramotă slavo-bisericească. În aceste instituţii de învăţământ elevii învăţau caligrafia şi citeau după cărţile bisericeşti. Pe timpul domniei lui Petru cel Mare, alături de clerici, de problema deschiderii şcolilor particulare erau preocupaţi şi militarii trecuţi în rezervă. În timpul domniei lui Petru cel Mare şi a Elizavetei II-a în Imperiul Rus activau profesori particulari străini. La 29 aprilie 1757 a fost adoptat un regulament prin care toate persoanele străine care doreau să profeseze pe teritoriu Imperiului Rus erau obligate să susţină examene de profesionalism la Academia de Ştiinţe din Sankt Petersburg sau la Universitatea din Moscova. În această perioadă, pe lângă pensioane apar şi şcoli particulare. În aceste instituţii de învăţământ se studia citirea, socotitul, scrisul şi religia.

În anul 1784 a fost aprobată instrucţiunea pentru şcolile şi pensioanele particulare. Prin conţinutul său, această instrucţiune poate fi considerată prima lege cu privire la instituţiile de învăţământ particular. Instrucţiunea a minimalizat independenţa şcolilor particulare şi le-a pus sub un control strict din partea statului. Conform noului statut şcolile particulare trebuiau să folosească forme şi modele de predare similare celor aplicate instituţiilor de învăţământ de stat. În şcolile particulare era obligatorie predarea limbii ruse şi a religiei. Persoanele care doreau să deschidă instituţii de învăţământ particular trebuiau să anexeze la cerere planul obiectelor de studii, să indice persoanele care vor preda aceste obiecte. Acest lucru se făcea pentru a evalua performanţele profesorilor şi reputaţia lor în metodica de predare aplicată în instituţiile de învăţământ de stat. În cerere urma să fie indicată mărimea taxei pentru studii şi suma care trebuia să fie cheltuită pentru întreţinerea elevilor (Журнал 1867, 4).

Astfel această dispoziţie poate fi considerată prima lege care a sistematizat sfera învăţământului particular în sistemul de învăţământ al Imperiului Rus. Prin această dispoziţie statul a acceptat activitatea şcolilor particulare, delimitând graniţele iniţiativelor particulare în învăţământ. Putem constata că sistemul învăţământului particular în Imperiul Rus s-a format către sfârşitul sec. al XVIII-lea. Toate celelalte legi cu privire la învăţământul particular aveau ca bază dispoziţia din 1784. Legile care vor fi adoptate ulterior vor lărgi aria de conştientizare a unor aspecte sau chiar vor schimba poziţiile de bază ale sistemului de învăţământ vechi.

Regulamentul liceelor şi gimnaziilor din 4 octombrie 1804 nu a făcut schimbări esenţiale în ceea ce priveşte învăţământul particular. Noul regulament obliga predarea religiei conform apartenenţei religioase şi interzicea fondarea pensioanelor mixte (Журнал 1867, 7-8).

Statul continua să minimalizeze influenţa străinilor în sistemul învăţământului particular, temându-se că aceştia vor influenţa conştiinţa elevilor. Este bine cunoscut faptul că în secolele XVIII-XIX, copiii dvorenilor erau educaţi de persoane străine. Statul manifesta o grijă permanentă faţă

de consecinţele unor asemenea studii. La 25 mai 1811 ministrul Învăţământului Public A.K. Razumovski scria: „Aproape toate pensioanele din Imperiul Rus sunt întreţinute de persoane străine. Acestea nu cunosc limba, nu au legătură cu ţara, inspirând tinerilor ruşi dispreţ faţă de limbă, astfel pe teritoriul rus se educă străini" (Журнал 1867, 7). Pentru rezolvarea acestei probleme ministrul propunea în mod obligatoriu studierea limbii ruse de către persoanele străine care întreţineau pensioane, dar şi predarea în această limbă a obiectelor de studiu. Aceste idei s-au materializat prin fixarea lor în clauzele din legislaţia cu referinţă la şcolile particulare (Журнал 1867, 7-8).

Regulamentul şcolar din 1828 permitea deschiderea şcolilor particulare „pentru a ajuta statul" în răspândirea cunoştinţelor de carte. Statul recunoştea că o şcoală particulară bine organizată putea fi de folos şi ţinând cont de această necesitate, recomanda conducerii locale să acorde sprijin în deschiderea unor astfel de instituţii de învăţământ. Regulamentul nu conţinea restricţii la deschiderea şi activitatea acestor instituţii de învăţământ. Se insista doar ca programul acestor instituţii să fie raliat la cel al şcolilor de stat. Şcolile particulare erau supravegheate de direcţiile de învăţământ. Conform legii, în programul de studii al şcolilor particulare puteau fi incluse obiecte care nu se studiau în şcolile de stat, inclusiv limbi străine, statistică, unele obiecte din domeniul artelor etc. Acest regulament a divizat instituţiile particulare de învăţământ în şcoli şi pensioane. Şcolile ofereau copiilor doar un bagaj de cunoştinţe necesare, pe când în pensioane, pe lângă acumularea cunoştinţelor instituţia respectivă îşi asuma şi responsabilitatea de întreţinere şi educare a elevilor (Рождественский 1902, 207).

Politicile învăţământului promovate de stat vizavi de şcolile particulare sufereau modificări. Anii '30-'40 ai sec al XIX-lea pot fi caracterizaţi ca perioada în care au fost adoptate un şir de legi care minimalizau dreptul acestora. Conform circularei din 22 aprilie 1831, doritorii de a deschide un pension trebuiau să aibă un certificat de permisiune din partea administraţiei locale, cererea urma să fie vizată de ministru învăţământului (Рождественский 1902, 207).

La 12 iunie 1831 a fost elaborat un amendament la regulamentul din 1828 cu privire la activitatea şcolilor particulare. Direcţiile de învăţământ trebuiau să ţină strict sub control programul de studiu al acestor instituţii de învăţământ. În vizorul administraţiei se afla şi modul de completare a bibliotecilor cu cărţi, modul de predare etc. Au fost stipulate şi unele interdicţii: dreptul de a deschide şcoli particulare îl deţineau doar acele persoane străine care au locuit pe teritoriul Imperiului Rus nu mai puţin de cinci ani (Рождественский 1902, 208).

În baza deciziei din 4 noiembrie 1833 dreptul de a deschide instituţii de învăţământ particular îl aveau doar cetăţenii Imperiului Rus (ПСЗРИ 1834, 707). Hotărârea despre şcolile particulare din 1833 a avut un caracter restrictiv. La baza adoptării acestei legi au stat următoarele cauze: deşi statul a deschis şcoli (licee, gimnazii, şcoli judeţene etc.), dvorenimea prefera în continuare să-şi educe odraslele în şcoli particulare. Pe de altă parte, exista necesitatea ca statul să educe persoane devotate regimului în şcolile de stat, fapt mai puţin realizabil în cazul învăţământului particular. Cu adoptarea acestei legi activitatea şi dezvoltarea şcolilor particulare era strâmtorată. Prin acelaşi decret din 4 noiembrie 1833 a fost stopată deschiderea noilor şcoli particulare în oraşele-capitale. În celelalte oraşe se permitea deschiderea instituţiilor de învăţământ particular doar dacă „...nu există posibilităţi pentru educarea tineretului în şcolile de stat" (Журнал 1867, 14).

La 17 aprilie 1834 a fost aprobată instrucţiunea privind supravegherea instituţiilor private de învăţământ. Pentru prima dată a fost impusă predarea obligatorie în şcolile particulare a geografiei şi istoriei statului rus. Cu această instrucţiune a fost finalizată formarea sistemului de învăţământ particular din Imperiul Rus. Principalele trăsături ale acestui sistem erau: interzicerea, pentru persoane străine, de a deschide pensioane; amplificarea elementului rus în sistemul învăţământului particular prin predarea obligatorie a tuturor obiectelor în limba rusă, dar şi introducerea geografiei şi istoriei ruse în programele de studiu ale acestor instituţii de învăţământ; limitarea numărului de instituţii de învăţământ particular în Imperiul Rus. Toate aceste trăsături au fost stipulate în regulamentul instituţiilor de învăţământ particular din 12 ianuarie 1835.

La 21 ianuarie 1842 a fost stabilită o amendă de 75 de ruble argint pentru persoanele care deschideau şcoli particulare fără permisiunea autorităţilor (ПСЗРИ 1843, 56). Câţiva ani mai târziu, în anul 1847, a fost adoptată decizia ca instituţiile

de învăţământ particular să fie deschise doar cu acordul ministrului Învăţământului Public.

Începând cu anii ’50 ai sec. al XIX-lea, Ministerul Învăţământului Public a început să promoveze o politică mai liberală. În această perioadă se observă un interes sporit, din partea societăţii, pentru deschiderea şcolilor particulare. Printre primii care au demonstrat Ministerului Învăţământului Public că şcolile particulare bine organizate sunt mai acceptabile decât obţinerea studiilor la domiciliu a fost contele Şerbatov. Drept urmare a acestei politici, la 17 ianuarie 1857 a fost luată decizia de a permite deschiderea şcolilor particulare în oraşele-capitale, indiferent de numărul lor deja existent, iar la 5 iunie 1858 tutorii districtelor de învăţământ au căpătat dreptul de a oferi permisiuni pentru deschiderea şcolilor particulare (Рождественский 1902, 374). Datorită acestor măsuri liberale, numărul şcolilor particulare în Imperiul Rus a sporit considerabil. Deşi au fost oferite unele drepturi la deschiderea acestor instituţii de învăţământ, totuşi, statul a intensificat acţiunile de control asupra instituţiilor de învăţământ particular. În acest context în districtele de învăţământ Sankt Petersburg (începând cu anul 1861), Moscova, Kazan, Odesa şi Vilnius (începând cu anul 1863) a fost numit câte un inspector de district care supraveghea şcolile particulare în egală măsură cu cele de stat. Anume în anul 1864 pentru prima dată a apărut gradaţia instituţiilor de învăţământ particulare, care s-a păstrat până în anul 1914.

Pe motivul că şcolile particulare erau deschise conform programului şcolilor de stat, ele au fost divizate în trei categorii: liceele şi şcolile reale – categoria întâi; şcoli judeţene şi orăşeneşti – categoria a doua şi şcolile primare – categoria a treia (Журнал 1867, 21).

La sfârşitul anului 1864 în Imperiul Rus activau: 75 de şcoli particulare de categoria întâi (inclusiv 20 pentru băieţi şi 55 pentru fete); 186 de şcoli de categoria a doua (inclusiv 47 pentru băieţi şi 55 pentru fete) şi 538 şcoli de categoria a treia (Обзор 1887, 452-453).

La 19 februarie 1868 a fost făcute schimbări deja în legislaţia existentă pentru şcolile particulare. Noul regulament al şcolilor particulare era alcătuit din 12 puncte în care erau incluse doleanţele tutorilor districtelor de învăţământ. Conform noului regulament şcolile particulare erau împărţite în trei categorii. Şcolile de categoria întâi trebuiau să dispună nu mai puţin de şase clase, cele de categoria a doua – nu mai puţin de trei clase, iar cele de categoria a treia – de una sau două clase. Unele şcoli particulare de categoria întâi puteau fi acceptate cu denumirea de licee clasice particulare, absolvenţilor oferindu-li-se prioritatea de a-şi continua studiile în universităţi. Din partea fondatorilor şcolilor particulare se cerea certificate de studii. Cei care deschideau şcoli particulare de categoria întâi prezentau diploma de studii superioare (universitate), pe când cei care deschideau şcoli de categoria a doua şi a treia trebuiau să dispună de certificat de profesor casnic. Femeile care deschideau şcoli particulare de prima, a doua sau a treia categorie trebuiau să deţină titlul de profesoară casnică sau educatoare casnică. Ca şi în celelalte regulamente, şi-au păstrat dreptul de a deschide instituţii de învăţământ particulare doar cetăţenii ruşi. Conform noului regulament, statul nu mai cerea şcolilor particulare să aibă o programă de studiu identică cu cea din şcolile de stat. Absolvenţii şcolilor particulare clasice trebuiau să posede acel bagaj de cunoştinţe care le-ar fi permis continuarea studiilor la universitate (ПСЗРИ 1873, 134-136). Noul statut a înăsprit cerinţele faţă de fondatori şi faţă de profesori, care trebuiau să se manifeste în promovarea calităţii procesului de învăţământ. Toate măsurile întreprinse de Ministerul Învăţământului Public au condus la deschiderea, pe teritoriul Imperiului Rus, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, a mai multor şcoli particulare.

În anul 1880, în Districtul de Învăţământ Odesa funcţionau 8 şcoli particulare de rangul întâi, inclusiv două pentru băieţi şi şase pentru fete. În 1881 numărul de şcoli particulare pentru acest district nu s-a schimbat, iar în anul 1882 existau şase şcoli particulare pentru fete şi una pentru băieţi (Обзор 1887, 452-453).

În anul 1882, în Imperiul Rus activau 1364 şcoli particulare cu un contingent de 50967 de elevi, iar în anul 1894 numărul lor a crescut până la 1542 şcoli, cu un contingent de 65757 de elevi. Din numărul total de elevi care frecventau şcolile particulare, partea majoritară o constituiau persoanele de sex feminin. Spre exemplu, în anul 1894, din cei 65757 de elevi care îşi făceau studiile în aceste instituţii de învăţământ, persoanelor de sex masculin le reveneau doar 44,3% (Обзор 1901, 420).

Datele privind numărul şcolilor particulare în timpul domniei lui Alexandru III-lea sunt sistematizate în *Tabelul 1*.

Tabelul 1

Numărul de şcoli particulare în timpul domnii lui Alexandru III-lea*

Denumirea districtului de învăţământ	Numărul de instituţii de învăţământ								Numărul de elevi					
	1 ianuarie 1883				1 ianuarie 1895				1 ianuarie 1883			1 ianuarie 1895		
	Categoria I	Categoria II-a	Categoria III-a	În total	Categoria I	Categoria II-a	Categoria III-a	În total	De sex masculin	De sex feminin	În total	De sex masculin	De sex feminin	În total
St. Petersburg	17	25	364	406	14	17	304	335	5773	5625	11398	5084	6287	11371
Moscova	8	15	250	273	10	-	-	10	1870	3271	5141	3694	4292	7986
Kazan	4	11	22	37	1	8	-	9	650	956	1606	1298	1216	2514
Orenburg	-	2	16	18	-	1	-	1	209	428	637	185	312	497
Harkov	2	5	67	74	1	11	-	12	861	746	1607	956	1329	2285
Kiev	4	14	50	68	-	7	51	58	655	945	1600	753	971	1724
Odesa	7	13	58	78	71			71	1525	2353	3878	3252		3252
Vilnius	-	12	323	44	1	11	32	44	235	1308	1543	237	1744	1981
Varşovia	26	51	2	129	17	37	105	159	5063	7914	12977	6160	8809	14969
Riga	17	49	169	235	29	39	216	284	302	6895	10397	5289	7809	13098
Caucaz	-	-	-	-	4	6	8	18	-	-	-	3321	1219	4540
Siberia de Vest	-	-	-	-	-	-	13	13	-	-	-	195	175	370
Siberia de Est	-	-	4	4	-	1	10	11	107	76	183	489	612	1101
Turkestan	-	-	-	-	-	-	2	2	-	-	-	32	37	69
În Total	85	195	1084	1364	77	137	986	1200	20450	30517	50967	27693	34812	65757
						342						3252		

* Обзор 1901, 94-95.

În rândul şcolilor particulare se întâlnesc şi cursurile superioare pentru fete care activau în Sankt Petersburg, Moscova, Kazan, Kiev etc.

În urma analizei rapoartelor Ministerului Învăţământului Public observăm că numărul şcolilor particulare pentru fete erau mai mare decât numărul şcolilor particulare pentru băieţi. De exemplu, în anul 1882, pe teritoriul Imperiului Rus activau 1364 de şcoli particulare, cu un contingent de 50967 de elevi, iar în anul 1894 numărul lor a crescut până la 1542 şcoli, cu un contingent de 65757 de elevi. Din numărul total de elevi care frecventau şcolile particulare predominau persoane de sex feminin. Din cei 65757 de elevi care frecventau şcolile particulare la 1894 doar 44,3% din acest număr revenea persoanelor de sex masculin (Обзор 1901, 421).

La 1 iulie 1914 a fost aprobată legea despre „instituţiile particulare de învăţământ, cursuri şi clase". Conform noii legi au apărut noi cerinţe în dezvoltarea şi activitatea şcolilor particulare. Aceste măsuri au fost dictate de apariţia instituţiilor particulare superioare de învăţământ. Din acest considerent instituţiile de învăţământ particular au fost împărţite în trei categorii: primar – programa de studiu a acestor şcoli nu trebuia să fie mai complicată decât programa de învăţământ în şcolile primare şi şcolile profesionale de stat; secundare – programa acestor şcoli nu trebuia să fie mai complicată decât programa cursului inferior al liceelor şi altor şcoli secundare din imperiu; şi superioare – în care programa de studiu era mai complicată decât programa de învăţământ a liceelor şi altor instituţii de învăţământ secundare. Legea permitea deschiderea şcolilor particulare mixte. Limba de predare în aceste instituţii de învăţământ era lăsată la discreţia fondatorilor, cu condiţia ca limba rusă, limba slavona, istoria şi geografia rusă să fie predate în limba de stat. Pentru prima dată a fost stabilit termenul de deschidere a şcolilor particulare. Pentru deschiderea unei şcoli primare termenul, de la depunerea cererii şi până la deschiderea ei oficială, era de două

luni, iar pentru cea secundară şi superioară – trei luni. Această prevedere din regulament urma să stimuleze deschiderea şcolilor particulare în Imperiul Rus (Собрание 2006).

În Basarabia, ca şi în alte regiuni ale Imperiului Rus, au fost deschise şcoli particulare. Către anul 1849 în Basarabia activau 11 pensioane particulare, inclusiv patru pentru băieţi şi şapte pentru fete. În această perioadă mai exista şi o şcoală particulară evreiască (Военно-статистическое 1849, 140-141). Numărul şcolilor particulare care au funcţionat pe teritoriul Basarabiei în anii 1855, 1862 şi 1863 şi respectiv contingentul lor de elevi sunt sistematizate în *Tabelul 2*.

Datele *Tabelului 2* ne confirmă că în Basarabia, ca şi în celelalte gubernii ale Imperiului Rus, şcolile particulare erau deschise cu preponderenţă în oraşe, iar cele mai multe activau în capitală. Din tabelul respectiv putem constata că în anii 1855, 1862 şi 1863 cele mai multe şcoli particulare din Basarabia erau deschise pentru evrei. Din numărul total de 2899 de elevi, 2066 (sau 71%) frecventau şcolile particulare pentru evrei şi doar 833 (29%) de elevi – alte şcolile şi pensioanele particulare. În şcolile particulare pentru evrei îşi făceau studiile preponderent copii de sex masculin, numărul cărora constituia 1587 (77%) persoane, iar cele de sex feminin – 479 (23%) persoane. O situaţie diametral opusă o observăm analizând datele şcolilor particulare şi pensioanelor deschise pentru toate naţionalităţile. Din numărul total de 833 de elevi care frecventau aceste instituţii de învăţământ, persoanelor de sex masculin le revenea 245 (29%) locuri, iar persoanelor de sex feminin 588 (71%) locuri. Această situaţie poate fie explicată prin faptul că în Basarabia, în această perioadă, activau mai multe instituţii de învăţământ laice şi bisericeşti de stat pentru băieţi, pe când instituţii de învăţământ pentru fete de acest tip nu existau (în afară de pensioane), abia în anul 1864 va fi deschis primul liceu pentru fete de zemstvă din Chişinău.

În a doua jumătate a sec. al XIX-lea şi primele decenii ale sec. al XX-lea în Basarabia au fost înfiinţate mai multe şcoli particulare. În anul 1852, în oraşul Chişinău a fost deschisă şcoala de pomicultură. În această instituţie de învăţământ, pe lângă deprinderile legate de pomicultură, elevii studiau religia, limba rusă, aritmetica, limba latină, desenul şi desenul liniar (Бессарабский 1888, 123-124).

În anul 1880 în capitală a fost deschisă şcoala particulară de categoria a trei a doamnei Maria Abramovici. În această instituţie de învăţământ îşi puteau face studiile copii de ambele sexe de la vârsta de şapte până la zece ani. Studiile se făceau în fiecare zi începând cu orele 9^{15} până la 14^{00}, cu excepţia zilelor de sărbătoare şi a vacanţei de vară

Tabelul 2

Instituţiile de învăţământ particular care funcţionau în Basarabia în anii 1855, 1862, 1863*

Localitatea	Tipul instituţiei de învăţământ	Anii	Nr. instituţiilor de învăţământ	Nr. total de elevi	Inclusiv	
					Băieţi	Fete
or. Chişinău	Şcoli particulare pentru evrei	**1855**	26	1406	306	137
		1862	73	838	685	153
		1863	61	707	585	122
	Pensioane şi şcoli particulare	**1855**	4	166	-	166
		1862	6	240	36	204
		1863	5	184	39	145
or. Hotin	Şcoli particulare de categoria întâi pentru evrei	**1855**	2	11	11	-
		1862	1	36	-	36
		1863	1	31	-	31
or. Akkerman	Pensioane particulare	**1855**	2	78	72	6
		1862	2	76	44	32
		1863	2	89	54	35
În total		**-**	**-**	**2899**	**1832**	**1067**

*Tabelul a fost alcătuit în baza datelor selectate din Записки 1867, 37-39.

Tabelul 3

Liceele private de fete fondate în oraşele Chişinău şi Bălţi în anii 1900-1910*

Denumirea şi locul fondării	Anul deschiderii	*Anul reorganizării*
Liceul privat evreiesc „Goldenberg" din Chişinău	August 1883**	Martie 1906 (8 cl.)
Liceul privat „Nagovski" din Chişinău	1849 (şcoală)	6 iulie 1903 ***
Liceul privat din Bălţi „A.L. Ciudnohovski"	5 septembrie 1894****	1908
Liceul privat „Remizov" din Chişinău	Şcoală de cat. a II-a	1901 (7 cl.)
Liceul privat „Gheiking" din Chişinău	Şcoală de cat. a II-a	1908 (7 cl.)
Liceul privat M.M. Fidler din Chişinău	Şcoală de cat. a I-a	2 decembrie 1904 28 iunie 1905*****

* ANRM, F. 1772, inv. 61, d. 16, f. 3, 39; inv. 48, d. 40, f. 1, d. 42, f. 28; F. 2108, inv. 9, d. 1, f. 2; inv. 13, d. 17, f. 2; Крачун 1985, 152.
** Cu statut de gimnaziu.
*** ASRO, F. 42, inv. 35, d. 2735, f. 175
**** La data deschiderii liceul avea statut de şcoală de categoria a doua, din 1903 – statut de gimnaziu (ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 109, f. 2).
***** La propunerea Ministerului Învăţământului Public nr. 12401 şcoala particulară de prima categorie a fost reorganizată în gimnaziu pentru fete, iar la 28 iunie 1905 a fost luată decizia nr. 13886 de a deschide începând cu anul de învăţământ 1905/6 clasa a cincea, astfel gimnaziu a fost reorganizat în liceu (ASRO, F. 42, inv. 35, d. 2735, f. 178-180).

care era stabilită pentru luna iulie (Бессарабский 1888, 124). Activitatea şcolii se baza pe trei secţii. Plata pentru studii în prima secţie era de 60 de ruble, în secţia a doua – 75 de ruble şi în secţia a treia – 100 de ruble (Бессарабский 1881, 95).

Începând cu anul 1881, în oraşul Chişinău activa Şcoala profesională „Împăratul Alexandru" (Александровская). În această instituţie de învăţământ studiile se făceau gratuit şi aveau o durată de cinci ani. Aici puteau să-şi facă studiile doar băieţii de la vârsta de 12 ani (Бессарабский 1888, 124).

La 15 august 1882 în Chişinău a fost deschisă o şcoală cu caracter intuitiv (елементарно-наглядная школа). Această instituţie de învăţământ avea un program de studii apropiat celui elaborat pentru clasele pregătitoare ale liceului. În această şcoală îşi puteau face studiile copii de la vârsta de şapte până la zece ani. Taxa pentru studii era de 60 de ruble pe an (Бессарабский 1888, 124-125).

În august 1885 a fost deschis de către doamna Klemenko gimnaziul particular de patru clase pentru fete, iar în 1886 – gimnaziul privat pe lângă care activa şi un pension al doamnei Golevski (Бессарабский 1888, 125). Învăţământul mediu pentru fete în Basarabia a fost organizat şi s-a dezvoltat datorită eforturilor unor persoane particulare. În majoritatea cazurilor, ele au fost înfiinţate în oraşul Chişinău, inclusiv: liceele de fete „Beliugov", „Dadiani", gimnaziile „Gheiking", „Nagovski", „Remizov" ş.a.

La sfârşitul secolului al XIX-lea în societate se simte necesitatea acută de noi instituţii de învăţământ secundar. Dacă în anii '60 ai sec. al XIX-lea în faţa instituţiilor pentru fete se punea doar soluţionarea problemelor legate de educarea elevilor în spirit religios, pentru a deveni pe viitor mame şi soţii bune, apoi în anii '70-80 ai sec. al XIX-lea, datorită răspândirii învăţământului mediu, în faţa şcolilor pentru fete se punea accentul pe pregătirea cadrelor didactice.

În pofida faptului că în anul 1900 în Basarabia existau deja 6 licee şi 2 gimnazii pentru fete care pregăteau învăţători, numărul de cadre pedagogice rămânea a fi totuşi insuficient pentru asigurarea procesului de învăţământ, inclusiv cel particular.

Datorită iniţiativelor unor persoane particulare, în perioada anilor 1900-1910, în Basarabia a mai fost deschis un şir de gimnazii şi licee particulare (*Tabelul 3*).

Aceste licee au fost fondate de persoane particulare şi existau datorită taxelor stabilite pentru studii. Directorul Liceului din Bălţi A.L. Ciudnohovski menţiona într-un raport adresat oficialităţilor regionale privind starea liceului în anul de învăţământ 1911/1912: „Liceul există numai datorită ta-

Tabelul 4

Liceele private de fete deschise în Basarabia între anii 1910-1915*

Denumirea şi locul amplasării	Anul deschiderii**	Anul reorganizării
Liceul privat „Boiko” din Bender	1912	1913
Liceul privat „Filipov” din Hotin	gimnaziu	1911
Liceul privat de fete „Scoromorovski” din Chişinău	1890	1914
Liceul privat de fete „Leviţki” din Comrat	1914	-

* ANRM, F. 2108, inv. 12, d. 3, f. 100; Крачун 1985, 152.
** La data deschiderii majoritatea aveau statut de şcoală sau gimnaziu.

Tabelul 5

Instituţiile de învăţământ particulare cu drepturi şi fără drepturi pentru absolvenţi din Basarabia în 1918

Denumirea instituţiei de învăţământ particular	Adresa instituţiei
Şcoala secundară pentru fete Vaisman	or. Chişinău
Şcoala secundară Goldberg pentru băieţi	or. Chişinău
Şcoala evreiască cu şapte clase Kaţ	or. Chişinău
Şcoala secundară pentru băieţi Kulin	or. Chişinău
Şcoala pentru băieţi deschisă după programq de studiu a liceelor	or. Chişinău
Şcoala particulară Şubina şi Kemriţ	or. Akkerman
Şcoala secundară evreiască Vilderman deschisă după programa şcoli reale	or. Akkerman
Liceul pentru băieţi deschis de societatea „Тарутин”	s. Tarutino, jud. Akkerman
Şcoala particulară pentru băieţi Evarman	or. Bender
Liceul pentru fete Korpaci	s. Comrat
Şcoala secundară pentru fete Leviţki	or. Cahul
Şcoala orăşenească pentru băieţi	or. Orhei
Liceul pentru fete Svetenko	or. Chilia
Liceul pentru fete Marinov	or. Reni

*ASRO, F. 42, inv. 35, d. 2844, f. 30

xelor achitate pentru studii. Indemnizaţii băneşti din partea statului, oraşului, zemstvei guberniale, zemstvei judeţene liceul nu primeşte”[1].

Aceeaşi situaţie se menţinea şi în şcolile pentru fete din alte judeţe, deschise în perioada respectivă.

Dacă analizăm datele *Tabelului 3*, observăm că majoritatea liceelor care au fost deschise între anii 1900 şi 1910 au fost amplasate în oraşul Chişinău. Ulterior, însă, situaţia se schimbă. Din anul 1910 şi până în 1914 au început să funcţioneze licee şi în alte oraşe din diferite judeţe ale Basarabiei (*Tabelul 4*).

Datele *Tabelului 3* demonstrează că perioada de reorganizare a gimnaziilor în licee private era destul de scurtă. Data concretă a reorganizării liceului „Boico” din Bender nu a fost depistată în izvoarele de arhivă. În unele documente însă se menţionează că în 1913 acest liceu a fost inspectat, la inspecţie participând şi doamna Boiko. Considerăm că în 1913 această instituţie funcţiona deja ca liceu[2].

Documentele de arhivă, datate cu anul 1918, ne oferă lista instituţiilor de învăţământ secundar privat care se aflau sub jurisdicţia Districtului de Învăţământ Odesa (*Tabelul 5*).

Instituţiile de învăţământ particulare din Basarabia au fost deschise atât de persoane particulare, cât şi de diferite societăţi. Principalul obiectiv al acestora era prestarea serviciilor în domeniul învăţământului în condiţiile numărului redus al instituţiilor de învăţământ în Basarabia. Şcolile particulare au servit ca instituţii suplimentare ce-

[1] ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 41, f. 33.

[2] ANRM, F. 1772, inv. 48, d. 41, f. 33.

lor ministeriale, oferind posibilitate persoanelor care nu au fost admise în şcolile de stat să obţină studii generale.

Aşadar şcolile particulare în Imperiul Rus activau încă din sec. al XVIII-lea. Pe parcursul secolului al XIX-lea statul a aprobat un şir de regulamente care au condus la formarea unei sistem de învăţământ particular. Unele din ele dădeau posibilitate doritorilor de a deschide astfel de instituţii de învăţământ, doar punându-i sub un control strict din partea autorităţilor locale şi regionale. Măsurile întreprinse de Ministerul Învăţământului Public erau îndreptate spre unificarea programelor de studii din cadrul instituţiilor private similar programelor de studii ale instituţiilor de stat. Odată cu aprobarea legii din anul 1914 şcolile particulare au căpătat unele libertăţi în ceea ce priveşte programa de studiu, dar nu putem spune că acest sistem era autonom, el fiind supravegheat de Ministerul Învăţământului Public. Trebuie de menţionat însă faptul că în prima jumătate a sec. al XIX-lea majoritatea şcolilor particulare deschise în Basarabia erau de categoria întâi (vorbim despre pensioane şi şcoli inferioare), pe când spre sfârşitul sec. al XIX-lea începutul sec. al XX-lea în Basarabia au fost deschise şcoli particulare secundare

Aşadar, sistemul de învăţământ particular din Basarabia, ca şi cel din Imperiul Rus, a parcurs o cale complicată în formarea sa, fiind influenţat direct de diferiţi factori: politici, economici şi sociali. Ca rezultat, s-a format un sistem de învăţământ funcţional, necesitatea căruia era recunoscută atât de societate cât şi de stat.

Bibliografie

Бессарабский 1881: Бессарабский календарь на 1881 год (Кишинёв 1881).

Бессарабский 1888: Бессарабский календарь на 1888 год (Кишинёв 1888).

Записки 1867: Записки Бессарабского статистического комитета, том II (Кишинёв 1867).

Крачун 1985: Т.А. Крачун, Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии (Кишинев 1985).

Обзор 1887: Обзор деятельности Министерства Народного Просвещения за 1879, 1880, 1881 годы (Санкт Петербург 1887).

Обзор 1901: Обзор деятельности Министерства Народного Просвещения за время царствования императора Александра III (с 2 марта 1881 по 20 сентября 1984) (Санкт Петербург 1901).

Журнал 1867: Журнал Министерства Народного Просвещения. О положение наших частных учебных заведений (Санкт Петербург 1867).

Военно-статистическое 1849: Военно-статистическое обозрение Российской империи издаваемое по Высочайшему повелению при 1-ом отделении департамента генерального штаба. Том XI, часть 3. Бессарабские области (Санкт Петербург 1849).

ПСЗРИ 1834: Полное собрание законов Российской Империй. Собрание второе. Том VIII. Отделение первое 1833 (Санкт Петербург 1834).

ПСЗРИ 1843: Полное собрание законов Российской Империй. Собрание второе. Том XVII. Отделение первое 1842 (Санкт Петербург 1843).

ПСЗРИ 1873: Полное собрание законов Российской Империй. Собрание второе. Том XLIII. Отделение первое 1868 (Санкт Петербург 1873).

Рождественский 1902: С.В. Рождественский, Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения 1802-1902 (Санкт Петербург 1902).

Собрание 2006: Собрание узаконений и распоряжений Правительства. Отдел I. 16.07.1914. № 177. Ст. 2006.

The role of Bessarabian private schools in the educational system of the Russian Empire in the second half of the 19th - early 20th century

Abstract

This article analyzes the situation, incorporation and mechanisms of functioning of private educational institutions in Bessarabia and their role in the educational system of the Russian Empire in the second half of the 19th - early 20th century.

Although private educational institutions in tsarist Russia functioned throughout the 19th century, a clear rise in the educational system was recorded only in the second half of the century. Private schools in the Russian Empire were

divided into three categories in accordance with their curriculums: the first category was consistent with gymnasiums and non-classical secondary schools, the second category corresponded district and city schools, and the third one corresponded primary schools. Although these institutions were not providing any guarantees to the students, their number had been annually growing.

In 1882, in the Russian Empire there were open 1364 private schools numbering 50967 students. In 1894 their number grew up to 1542 schools with a contingent of 65,757 students. Out of the total number of students of private schools female students prevailed. For instance, in 1894 from 65,757 students attending these schools the rate of male students was of only 44,3%.

In the second half of the 19th century and the first decades of the 20th century in Bessarabia several private schools were founded. In 1900-1910 in Chişinău and Bălţi there were opened four private gymnasiums for girls: the private Jewish gymnasium of Goldenberg, private gymnasium of Nagovskaya, private gymnasium of Remizova and private gymnasium of A.L. Chudnokhovskaya. These educational institutions were operated only due to the established fees. The director of the gymnasium of A.L. Chudnokhovskaya from Bălţi stated in a report to the regional authorities regarding the state of the school in the academic year 1911/1912: "The school is still open due to the tuition fees. It does not receive any additional funds from the state, the city, the gubernia zemstvo or the district zemstvo".

The Ministry of National Education promoted the policy of rapprochement private schools from peripheries to central ones. The first step in this direction was the decision to introduce compulsory teaching of Russian in all private schools. All measures undertaken by the Ministry of National Education were aimed at the unification of curricula of private schools with programs of public institutions. Private schools supplement the ministerial schools, providing educational opportunities to those who were not accepted in public schools.

Роль частных школ Бессарабии в образовательной системе Российской империи во второй половине XIX - начала XX века

Резюме

В статье анализируется положение, механизмы функционирования и роль частных учебных заведений Бессарабии в образовательной системе Российской империи во второй половине XIX - начале XX века. Частные учебные заведения в царской России функционировали на протяжении всего XIX века, но явный подъем в системе образования приходится лишь на вторую половину этого века. Частные школы в Российской империи подразделялись на три разряда: к 1-му разряду относились те из них, программы которых приближались к курсам гимназий и реальных училищ; программы 2-го разряда соответствовали программам уездных и городских училищ; программы 3-го разряда приближались к курсам начальных училищ. Хотя эти школьные учреждения не предоставляли никаких гарантий учащимся, их число ежегодно возрастало. В 1882 году в Российской империи функционировало 1364 частных школы, насчитывающих 50967 учащихся. В 1894 году их численность возросла до 1542 школ с контингентом 65757 учащихся. Из общей численности учащихся частных учебных заведений преобладающим было количество учащихся женского пола. Так, в 1894 году из 65757 учащихся этих учебных заведений количество лиц мужского пола составляло всего 44,3%.

Во второй половине XIX века и первом десятилетии XX века в Бессарабии было открыто несколько частных школ. В 1900-1910 годах в городах Кишиневе и Бельцах было открыто четыре частных женских гимназии: частная еврейская гимназия Гольденберг, частная гимназия Наговской, частная гимназия Ремизовой и частная гимназия А.Л. Чудноховской. Эти учебные заведения функционировали только за счет установленной платы за обучение. Директор бельцкой гимназии А.Л. Чудноховской в отчете региональным властям за 1911/1912 год писал, что гимназия существует благодаря плате за обучение. Других дополнительных средств от государства, города или земств гимназия не получает. Министерство Народного Просвещения проводило политику сближения частных периферийных школ с центральными. Первым шагом в этом направлении явилось решение ввести обязательное преподавание русского языка во всех частных учебных заведениях. Все меры, предпринимавшиеся Министерством Народного Просвещения, были направлены на унификацию учебных программ частных учебных заведений с программами государственных учреждений. Частные школы дополняли министерские учебные заведения, предоставляя возможность получения образования тем лицам, которые не были приняты в государственные школы.

10.02.2012

Tatiana Chicaroş, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

ELITE ALE BURGHEZIEI BASARABENE: NEGUSTORII ANGROSIŞTI ARMENI ŞI GRECI (1812-1868)

Valentin Tomuleţ
Victoria Bivol

Pentru a aborda problema elitei burgheze din Basarabia în sec. al XIX-lea, la început, este necesar de a defini noţiunea de *elită* şi de a expune succint discuţiile purtate, de-a lungul anilor, în sociologia şi politologia contemporană pe această problemă.

Abordarea elitară a societăţii este una relativ nouă, atât în istoriografia europeană, cât şi în cea românească. Este evident că discuţia în jurul elitelor ascunde mai multe probleme, atât ca temă de cercetare, cât şi ca practică ştiinţifică, îndeosebi, istoriografică: a puterii, a ierarhiei sau a diferitelor forme de instituţii sociale, şi, ca o problemă de ordin logic. În cadrul discuţiilor elita şi puterea, în majoritatea cazurilor, nu pot fi analizate separat. De asemenea, orice discuţie asupra elitelor atinge problema ierarhiei sociale şi a manierei în care societatea creează diferenţe, atât de ordin social, cât şi în ceea ce priveşte accesul la decizia politică.

Conceptul de *elită* provine din verbul latinesc *eligo* care înseamnă *a tria*, *a alege*. De aici derivă substantive ca: *electio, elector, selectio,* şi chiar *inteligo* sau *intellego* – a culege cu mintea, a înţelege. Urmărind evoluţia istorică şi politică a conceptului, sociologii şi politologii au definit conceptul de *elită* ca un substantiv colectiv, care îi califică, pe acei membrii ai societăţii, care deţin o poziţie de superioritate în cadrul acelei societăţi (Varzari 2003, 32).

Imprecizii sau ambiguităţi terminologice continuă să existe în istoriografie. Totuşi, pentru majoritatea cercetătorilor, în prezent, noţiunea de *elită* înseamnă „toţi cei aflaţi în vârful ierarhiei sociale, exercitând aici funcţii importante, care sunt valorizate şi recunoscute public prin intermediul unor venituri importante, diferite forme de privilegii, de prestigiu şi alte avantaje oficiale sau oficioase" (Busino 1996, 117).

Cel mai important criteriu de identificare a apartenenţei la elita conducătoare este poziţia superioară ocupată pe scara ierarhică a societăţii. Elita reuneşte persoanele care monopolizează, într-un fel sau altul, autoritatea şi puterea, exercitându-le pe acestea din urmă printr-o formă sau alta de dominaţie (economică, socială, politică, culturală, ideologică etc.) (Dicţionar 1998, 211).

Dacă elita politică, faţă de alte grupuri de elite, participă nemijlocit la exercitarea puterii politice, atunci elita economică (numită adesea incorect, şi elita *business* sau elita *antreprenorială*) înfăptuieşte dominaţia economică, şi realizarea puterii economică în societate. Această categorie socială include reprezentanţii marelui capital şi pe marii proprietari, membri ai consiliului directorilor al marilor corporaţii, ai băncilor, firmelor şi caselor de comerţ etc. Ea determină rezolvarea problemelor legate de utilizarea forţei de muncă, nivelul şi calitatea vieţii, salariile şi veniturile populaţiei etc.

Unii cercetători îşi pun întrebarea dacă elita politică şi elita economică constituie două centre independente de putere sau poate elita economică este nucleul clasei dominante, în timp ce elita politică reprezintă comitetul executiv al elitei economice dominante. Interacţiunea strânsă dintre elita politică şi cea economică în societăţile contemporane este determinată de anumiţi factori de ordin obiectiv şi subiectiv. *Pe de o parte*, cucerirea puterii politice, menţinerea şi exercitarea ei necesită mijloace financiare destul de impunătoare, iar *pe de altă parte*, elita economică, acordând susţinere financiară elitei politice, urmăreşte mai mult scopuri economice decât politice. Cu alte cuvinte, economia de piaţă presupune în mod obiectiv şi neapărat interese reciproce ale elitei economice şi elitei politice.

Sociologia este prima care încearcă o abordare elitară a evoluţiei societăţii, ea fiind cea care încearcă să contureze raporturile dintre categoriile conducătoare şi cele conduse. Astfel că sociologia a abordat, în primul rând, conceptul de elită ca eli-

tă politică. Toate teoriile elitare pe care sociologia şi le revendică – începând cu Machiavelli, continuând cu Comte, Fichte, Schelling, Schopenhauer, Nietzsche, Carlyle, Emerson, Pareto, Weber, Mosca, Michels şi până la reprezentanţii teoriilor elitare contemporane occidentale – sunt foarte diverse, dar folosesc ca principal criteriu de diferenţiere a elitelor, în raport cu masele, criteriul poziţiei politice (Câmpeanu 1996, 87).

Alături de sociologie, deşi mai târziu, ştiinţa istorică a încercat şi ea să preia tematica evoluţiei elitelor, însă şi aici cele mai vizibile rezultate rămân pe terenul occidental, în special, cel francez. Astfel că în evoluţia studiului istoric legat tangenţial de elite un moment important îl constituie publicarea în 1969 a lucrării lui Roland Mousnier *Les hierarchies sociales de 1450 a nos jours*. Ierarhizarea socială pe care o propune autorul, deşi acordă un rol important puterii politice, delimitează categoriile sociale în funcţie de alte criterii: economic, juridic, administrativ, al demnităţii, al onoarei, al prestigiului, al mentalităţii, al ideologiei etc. Respectiv, definirea statutului social nu se mai limitează numai la criteriul puterii, desigur nici elitele nu se raportează doar la acest criteriu. Autorul stabileşte trei tipuri de ierarhizare socială: în *ordine*, în *caste* şi în *clase*. Deşi lucrarea nu este dedicată direct istoriei elitelor, principiile stabilite deschid noi perspective pentru abordarea acestei probleme (Câmpeanu 1996, 88).

Pasul următor este făcut de istoricul francez Guy Chaussinand-Nogaret, sub redacţia căruia apare în 1975 lucrarea *Une histoire des elites 1700-1848*, care schiţează dinamica sferelor elitare de la aristocraţie şi regalism la un regim mai complex, prezentând un fenomen în care câmpul elitar este penetrat şi de reprezentanţi ai altor categorii sociale care, prin pregătire, educaţie şi posibilităţi economice, îşi reevaluează aspiraţiile sociale, tinzând să se orienteze înspre parlament, înspre categoria marilor funcţionari, înspre înnobilare, înspre societăţile academice, înspre corpul superior al armatei etc. (Câmpeanu 1996, 88).

Revenind la abordarea sociologică, menţionăm că problema cercetării elitelor a fost pusă pentru prima dată în discuţie din punct de vedere ştiinţific de către sociologii europeni: V. Pareto, G. Mosca, R. Michels la intersecţia secolelor XIX-XX.

Momentul când apar conceptele fondatoare ale teoriei elitelor este prin el însuşi semnificativ. Expresii ale unei gândiri asemănătoare pot fi regăsite de-a lungul întregii istorii a ideilor, de la Platon la Machiavelli (Machiavelli 1999), până la Carlyle şi Nietzsche (Nietzsche 1996). Faptul trebuie asociat fenomenului complex care are loc sub raport intelectual în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, în condiţiile unor căutări în planul democratic, dar şi a epuizării paradigmei intelectuale structurată în jurul doctrinelor revoluţionare. Într-un secol în care Europa a cunoscut o serie de mişcări revoluţionare se pune tot mai insistent problema puterii, şi anume cui ar trebui aceasta să aparţină. Astfel, în sec. al XIX-lea, Carlyle şi Nietzsche prezintă ecoul neliniştii faţă de pericolul dispariţiei oricărei ierarhii sociale şi depersonalizarea societăţii. Dar, în ciuda prestigiului intelectual, ei nu reuşesc să propună o teorie bine sistematizată asupra elitelor sau ierarhiei sociale, care să fie oferită drept alternativă faţă de viziunile revoluţionare, burgheze sau socialist-marxiste.

În aceste condiţii putem menţiona faptul că teoria socială a lui Marx a fost construită plecând de la teza existenţei în fiecare societate a două clase suprapuse, aflate într-o relaţie ireductibilă. Clasa la putere este aceea care deţine mijloacele de producţie, iar lupta între cele două clase, dominantă, în minoritate, şi dominată, reprezentând majoritatea populaţiei, este motorul evoluţiei istorice, şi prin urmare al progresului. Sensul acestei teorii rezidă mai ales din consecinţa sa militantă: o clasă este stigmatizată ca fiind cvasi-parazitară, iar celeilalte i se atribuie o misiune civilizatoare, respectiv eliberarea celor dominaţi şi edificarea unei societăţi fără clase. Ieşirea din fatalitatea ierarhică se poate face numai prin colectivizarea mijloacelor de producţie pentru că istoria aparţine celor mulţi[1].

Teoria elitelor, aşa cum apare ea sistematizată de către fondatori, este o tentativă de a renunţa la ideea fatalităţii revoluţionare sau a luptei de clasă. V. Pareto, în lucrarea *Tratat de sociologie generală*, abordează problema elitelor. El vedea societatea ca o piramidă în al cărei vârf se afla elita. Pareto a inclus în clasa elitei persoane cu capacităţi deosebite, printre care cele organizatorice, avere, autoritate, iscusinţă, studii, care caracteri-

[1] *A se vedea* mai detaliat: Marx 1988.

zează virtuţile unui tip. Necesitatea divizării societăţii în elită şi mase el o deduce din superioritate natural-psihologică, din inegalitatea capacităţilor individuale ale oamenilor care se manifestă în toate domeniile de activitate umană (Pareto 1993, 63). Elita la Pareto nu pare a avea valori proprii, nu este capabilă a se constitui într-o *cultură* care să cuprindă un discurs identitar, semne de marcă, un scenariu reproductiv care să-i protejeze poziţia şi s-o convertească în putere de decizie sau măcar în influenţă socială. Totuşi, una dintre principalele contribuţii ale lui Pareto rămâne *teoria circulaţiei elitelor*. Teza sociologului italian rezidă din faptul că, întrucât reprezintă interese particulare, elitele intră în declin odată cu apariţia altor interese dominante. Revoluţiile sunt efectul blocării schimbului de elite, respectiv, al înlocuirii elitelor vechi cu altele care reprezintă noile interese. Concluzia lui Pareto este că, în societăţile moderne circulaţia continuă a elitelor împiedică formarea unei clase dominante, stabilă şi închisă, cum credea Karl Marx (Ioncioaia 1996, 59).

Contemporanul lui Pareto, Gaetano Mosca, jurist şi practicant, reprezentat al instituţiilor politice, observă importanţa pe care o are organizarea şi structurarea unei elite. Caracteristica fundamentală a unei elite este mai cu seamă capacitatea sa organizatorică, un anumit mod de a fi şi de a se constitui ca structură de putere. G. Mosca a încercat să demonstreze inevitabilitatea divizării societăţii în două grupe inegale: **1**. Clasa conducătoare, puţin numeroasă, monopolizează puterea şi se bucură de avantajele acesteia; **2**. Clasa condusă, numeroasă, guvernată şi condusă de prima (Mosca 1998, 57-58).

Cercetătorul Ilie Bădescu scrie că după Mosca clasa conducătoare se distinge de mase prin organizarea sa şi prin posedarea de către indivizi a unor calităţilor şi capacităţilor deosebite. Sursele puterii la început erau vitejia militară, bogăţia şi cunoştinţele teologice, de ele fiind legate trei forme ale aristocraţiei – militară, financiară, bisericească. Treptat însă, tot mai mult sporeşte însemnătatea capacităţilor intelectuale, a studiilor, a iscusinţei de a conduce. Capacitatea de a conduce, în opinia lui Mosca, constituie criteriul definitoriu în selectarea indivizilor pentru elită, aceasta presupunând anumite calităţi personale care sunt cele mai adecvate pentru exercitarea funcţiei de conducere într-o epocă sau alta (Bădescu 2008, 535-536).

Teoriile elitiste apar la fondatori ca exprimând dorinţa de a construi o teorie alternativă la proiectele democratice ale epocii. În acelaşi timp teoria elitelor pare a fi la jumătate de drum între o teorie a puterii şi o teorie socială. Ele pun accentul pe natura fatal ierarhică a societăţii umane, ca şi pe distribuţia inegalitară a puterii. De fapt, în baza celor expuse de Pareto şi Mosca putem concluziona faptul că participarea maselor la exercitarea puterii este un lucru irealizabil. Astfel, putem spune că puterea elitelor este un lucru firesc şi o necesitate pentru dirijarea maselor.

Înainte de al Doilea Război Mondial, elitele n-au constituit propriu-zis o temă istoriografică în România, deşi sub anumite aspecte ea a fost abordată de A.D. Xenopol, N. Iorga, V. Pârvan şi alţi istorici, mai ales în ceea ce priveşte relaţia dintre personalităţi şi mase. Era un fel mai mult speculativ decât sistematic de a căuta răspunsuri la o chestiune oricum inevitabilă şi deja presantă în epocă. Tema elitelor a devenit vizibilă în istoriografia română la finele sec. al XIX-lea şi în primele decenii ale sec. al XX-lea. Explicaţia trebuie căutată în procesul de maturizare profesională, ca şi în problemele specifice născute în această perioadă de timp (Zub 1996, 49-50).

În studiul său Florea Ioncioaia afirmă că în lumea românească intrarea termenului de „elită" în limbajul uzual este o achiziţie interbelică, legată, mai ales, de impactul proiectelor radicale de dreapta, care încercau să opună teoriei marxiste a rolului clasei muncitoare o teorie echivalentă, în care rolul principal trebuia să fie jucat de un grup de indivizi supra-dotaţi, supra-motivaţi de o conştiinţă a misiunii lor, în numele căreia trebuia să conducă restul societăţii (Ioncioaia 1996, 65).

Prima abordare directă asupra elitelor o face Gheorghe I. Brătianu, într-o conferinţă din 1933. Pentru el, elitele reprezintă „acele păturI superioare, ridicate exclusiv pentru merit" (Brătianu 1933, 15). Istoria nu este doar o succesiune de mari momente, dar şi de păturI conducătoare. Fiecare mişcare revoluţionară a dus după sine la schimbarea păturilor conducătoare. Brătianu spune că masele sunt a-cefale, nu se pot conduce singure, elitele fiind cele care posedă autoritate. Dar această elită trebuie să posede în primul rând competenţe practice, nu doar teoretice. Pentru Brătianu, rolul elitelor este de a media între putere şi mase, de a le conduce, de a le disciplina pe acestea. Nu

este vorba de formarea unui „regim de castă", ci de recunoaşterea valorii şi capacităţii personale, elita rămânând permeabilă de jos în sus tuturor elementelor capabile să se ridice prin muncă în rândurile acesteia (Ioncioaia 1996, 66-67).

O nouă concepţie va aduce economistul şi intelectualul G. Strat, pentru care elita îi cuprinde pe toţi cei care se află în fruntea unei clase sociale. Pentru G. Strat, elitele nu se identifică cu aristocraţia sau cu nobilimea, pentru că, deşi se admite existenţa unei păturii distincte de restul societăţii, aceasta se recrutează din toate păturile acesteia, mai ales din rândul burgheziei. Prin urmare, criteriile de recrutare a elitelor pot fi bogăţia, consideraţiunea, iar ca o consecinţă – „prezumţia de cultură sau educaţie" (Strat 1943, 30). El observă că fiecare grup social îşi creează propriile coduri, prin care îşi selectează membrii şi prin care se distinge de restul societăţii. Acest criteriu diferă de la o societate, epocă la alta (epoca modernă – meritul social recunoscut). Rolul elitelor este esenţial într-o societate, deoarece asigură nevoia de autoritate, de conducere, ca şi coeziunea societăţii. În concepţia lui Strat, declinul societăţilor este un declin al elitelor, un avans al maselor dezorganizate, al egalitarismului şi deopotrivă al dictaturii (Ioncioaia 1996, 67-68).

Problema elitelor continuă să preocupe istoricii şi sociologii, această temă rămânând una actuală şi astăzi. Astfel, Fundaţia Academică „A.D. Xenopol" din Iaşi a dedicat în anul 1996 un volum special elitelor (Xenopoliana IV, 1996, 1-4). Din cercetătorii care s-au consacrat acestei teme pot fi nominalizaţi: Al. Zub, Stelian Tănase, Petru Bejan, Alexandru-Florin Platon, Cătălin Turliuc, Gheorghe Teodorescu, Florea Ioncioaia, Remus Câmpeanu, Simion Retegan, Ştefan-Mihai Ceauşu etc.

Elitele, în esenţa lor, sunt grupuri sociale, care trebuie privite ca unităţi distincte însă nu pot fi apreciate unilateral. Criteriile de selecţie a membrilor elitei sunt multiple şi sunt specifice în funcţie de condiţiile istorice, mediul în care se creează şi de înseşi valorile promovate de cei care urmează a forma elita.

Pentru studierea chestiunii cu tangenţă la elitele burgheze din Basarabia, exemplu ne vor servi negustorii angrosişti armeni şi greci care, pe parcursul sec. al XIX-lea, au deţinut poziţii importante în comerţul basarabean, atât interior, cât şi exterior.

Referindu-ne la Basarabia, odată cu anexarea ei în 1812 la Imperiul Rus, elita aristocratică şi economică, în special comercială, este inclusă într-un nou sistem economic şi politic, cel rusesc, fapt care a condiţionat trăsături specifice de dezvoltare a societăţii în ansamblu, dar şi a celor cu referinţă la procesul de constituire a elitelor. O trăsătură specifică a acestei elite va fi faptul că pe lângă componenta românească se va constitui o puternică componentă alogenă, reprezentată în cea mai mare parte din etnici greci şi armeni care au migrat în regiune încă din secolul XVII-XVIII, iar alţii în sec. al XIX-lea, pentru a beneficia de privilegii şi cărora, pe parcurs, li se vor adăuga comercianţii evrei, ruşi, ucraineni, bulgari etc. Burghezia naţională era în fază incipientă de constituire atât din cauza consecinţelor generate de regimul suzeranităţii otomane, cât şi ca urmare a insecurităţii ce a caracterizat regiunea timp de mai multe secole, iniţial datorită prezenţei tătarilor în imediata apropiere a graniţei de est a Moldovei, iar ulterior datorită intervenţiilor frecvente şi dezastruoase ale armatelor ţariste în timpul războaielor ruso-turce din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea – prima jumătate a sec. al XIX-lea. În aceste condiţii, este evident faptul că pe teritoriul viitoarei Basarabii nu se putea constitui o burghezie autohtonă, decât cu mici excepţii.

Prin urmare, procesul de geneză şi evoluţie a burgheziei basarabene, în general, şi a celei comercial-industriale, în particular, iar de aici şi a elitei burgheze, a fost generat de multipli factori, atât de ordin economic, cât şi de ordin politic, atât interni, cât şi externi. Un loc aparte în acest sens îi revenea imigraţiei în Basarabia a negustorilor alogeni – armeni, greci, evrei, bulgari şi a celor din guberniile interne ruse, mulţi dintre care s-au transferat cu traiul în provincia nou-anexată, completând rândurile burgheziei comerciale basarabene. Nu mai puţin importantă este şi poziţia pe care a luat-o administraţia imperială şi regională în această problemă, inclusiv măsurile întreprinse de ţarism în vederea statornicirii în Basarabia a negustorilor alogeni şi creării unei elite burgheze comerciale cosmopolite.

După anexarea Basarabiei la Rusia, a sporit numărul micilor comercianţi şi al negustorilor mari angrosişti, îndeosebi al armenilor şi grecilor pe pieţele orăşeneşti locale veniţi nu numai din guberniile ucrainene şi ruse, dar şi de peste hotare. Prezintă interes istoria armenilor localizaţi în acest spaţiu.

Armenii s-au aşezat cu traiul pe teritoriul dintre Nistru şi Prut mai ales în sec. al XVIII-lea (Айвазовский 1856, 554). A. Skalkovski menţionează că încă până în 1779, când armenii au părăsit Crimeea şi s-au transferat cu traiul pe râul Don, în gubernia Ekaterinoslav, formând colonia armenească Nahicevan, mulţi dintre ei s-au stabilit în sudul Basarabiei (cu sens de Bugeac), în oraşele-porturi Akkerman, Ismail, Chilia, la fel în Căuşeni, Ganchişle, Tatar-Bunar şi chiar în Hotin şi Balta pentru a se ocupa cu comerţul (Скальковский 1850, 286). Unii armeni s-au strămutat în Basarabia din Polonia, aşezându-se cu traiul în judeţele Hotin şi Iaşi (Скальковский 1850, 292). La începutul sec. al XIX-lea armenii mai locuiau şi în localităţile Orhei, Teleneşti etc.[2]

După anexarea în 1791 la Rusia a teritoriilor din partea stângă a Nistrului, pe aceste teritorii apar un şir de noi centre comerciale – Grigoriopol[3], Dubăsarii Noi (Шмидт 1863, 61; Кочергин 1911, 11, 25-26), care întreţin strânse legături comerciale cu Moldova şi Ţara Românească, iar după anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus, au găsit în Basarabia posibilităţi mari de îmbogăţire.

La început, populaţia armenească statornicită în Chişinău şi încadrată în comerţul interior şi exterior al Basarabiei era numeric neînsemnată. În 1795, la Chişinău, au fost impuse impozitului circa 55 de prăvălii şi 30 de cârciume, iar proprietarii acestora au plătit un impozit de 1696 lei, dintre care – 800 de lei au plătit moldovenii, 720 – evreii, 96 – sârbii şi 80 de lei – armenii (Мунтян 1971, 270). Majoritatea negustorilor armeni care locuiau în Basarabia aveau viză de reşedinţă, de regulă, în oraşele din sudul Basarabiei, sau în guberniile limitrofe ucrainene.

La începutul sec. al XIX-lea la Chişinău şi în alte oraşe ale Basarabiei au început a se strămuta cu traiul mulţi negustori armeni, greci şi evrei din Imperiul Austriac şi din Moldova de peste Prut. Administraţia rusă din Principate depune eforturi considerabile în atragerea negustorilor străini pe piaţa moldovenească. Astfel, numai în ianuarie 1810 la Chişinău au primit cetăţenie rusească patru armeni, care s-au transferat aici cu traiul din Imperiul Austriac[4]. Asemenea exemple în izvoarele de arhivă se întâlnesc destul de frecvent. Totuşi, în pofida acestui fapt, la momentul anexării teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus populaţia armenească din Basarabia era numeric neînsemnată – aproximativ 400 de familii (Лашков 1912, 59). Explicaţia este una simplă. După fondarea coloniei Grigoriopol mulţi armeni (aproximativ 507 familii) din oraşele Ismail, Akkerman, Chilia, Căuşeni şi Bender s-au transferat cu traiul în acest oraş nou, pentru a beneficia de privilegiile comerciale acordate acestui oraş (Ананян 1969, 38-41).

După anexarea Basarabiei la Rusia şi acordarea de către ţarismul rus provinciei nou-anexate a unui şir de privilegii, inclusiv a celor comerciale (Жуков 1964, 172-173), a sporit numărul micilor comercianţi şi al negustorilor, îndeosebi al grecilor, al bulgarilor şi al evreilor pe pieţele orăşeneşti locale, veniţi nu numai din guberniile ucrainene şi ruse, dar şi de peste hotare. Către 1817 numărul armenilor stabiliţi cu traiul în Basarabia constituia 2738 de persoane (544 familii), sau 0,25% din toţi locuitorii provinciei. Partea considerabilă a populaţiei armeneşti era concentrată în câteva judeţe: Orhei – 229 familii, Bender – 153, Ismail – 96, Hotin – 34 şi Iaşi – 32 familii (Зеленчук 1979, 220).

Dar cea mai numeroasă era obştea armenească din Chişinău, unde armenii deţineau poziţii importante atât în comerţul interior, cât şi în cel exterior. Conform tabelului de taxare privind impozitul bir[5] şi prestaţiile locale pe anul 1818, obştea armenească din Chişinău constituia 101 familii[6]. Mulţi armeni s-au transferat cu traiul în Basarabia la începutul sec. al XIX-lea, având sprijinul autorităţilor imperiale. Conform decretului imperial din 30 ianuarie 1802, armenilor din Grigoriopol li se permitea stabilirea cu traiul în alte oraşe. Obţinând acest drept, mulţi din ei au părăsit acest oraş şi au trecut cu traiul în Chişinău. Şefii obştii armeneşti din Chişinău Kalos Bogdasarov, Gadji Vemson, Marderos Cernitov şi Kirkar Gadji Bogdasarov scriau la 6 septembrie 1821 că „...încă până la ocuparea regiunii Basarabiei de oştirile ruseşti au venit împreună cu alţi

[2] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 743, f. 35-35 verso.

[3] Oraşul armenesc, cu statut de colonie, Grigoriopol a fost fondat oficial conform decretului Ecaterinei a II-a din 12 octombrie 1794 (Ананян 1969, 42, 83).

[4] ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1906, f. 17-18.

[5] *Bir* – impozit direct la care era impusă majoritatea populaţiei Basarabiei. Mărimea birului depindea de nivelul de avere a contribuabilului.

[6] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 57, f. 34-35 verso, 82.

armeni din oraşul Grigoriopol (gubernia Herson) în oraşul Chişinău, unde s-au statornicit cu traiul, se ocupă cu comerţul şi achită împreună cu alţi locuitori dările şi prestaţiile”[7]. Din Grigoriopol s-au strămutat în Chişinău 26 de familii armeneşti, care s-au aşezat în sectoarele I şi IV ale oraşului Chişinău şi se ocupau în special cu comerţul[8].

În obştea armenească din Chişinău au intrat şi supuşii-turci armeni, care au venit „...în 1816 din Principatul Moldova la invitaţia armenilor din Grigoriopol”[9]. Fiind însă în primul rând negustori, ei nu s-au transferat în Grigoriopol, care în acel timp începuse treptat să cedeze poziţiile de centru comercial portului Odesa, dar au preferat să rămână în Basarabia (fiind, probabil, atraşi de privilegiile comerciale acordate negustorilor basarabeni), unde în 1817, au acceptat cetăţenia rusă şi au primit dreptul „...de a locui în Chişinău şi de a se ocupa liber cu comerţul”[10]. Conform datelor din 21 decembrie 1820, aceşti armeni constituiau 17 familii (92 persoane)[11].

Între anii 1818-1820 în Chişinău se numărau deja 116 familii de armeni; anual ei plăteau 1740 lei bir şi 1044 lei prestaţii locale[12].

Transferarea pe teritoriul Basarabiei a armenilor din Grigoriopol, precum şi a celor de peste hotare poate fi explicată prin faptul că până în 1831 negustorii locali nu erau divizaţi în ghilde comerciale şi aveau dreptul, conform vechilor obiceiuri moldoveneşti, de a practica liber atât comerţul interior, cât şi cel exterior[13].

Izvoarele de arhivă confirmă că după anexarea Basarabiei la Rusia moldovenii ca negustori nu prezentau o categorie socială aparte, care s-ar fi evidenţiat din categoriile de bază ale populaţiei. De aceea, în prima jumătate a sec. al XIX-lea burghezia comercială din Basarabia se va forma, în fond, din negustori alogeni – armeni, greci, evrei, bulgari, inclusiv din cei veniţi de peste hotare şi din guberniile ucrainene şi ruse. Aceasta se lămureşte parţial prin faptul că, potrivit tradiţiilor seculare, ocupaţia de bază a moldovenilor era agricultura şi creşterea vitelor. Încă D. Cantemir menţiona că printre moldoveni rar care este negustor, „...căci ei orice negustorie socotesc că este lucru de ruşine, osebit numai de neguţătoria de pâine, care o fac ei pe moşiile lor” (Cantemir 1975, 151). Aceeaşi constatare o face la începutul sec. al XIX-lea şi cercetătorul P. Kuniţki, care menţiona că la moldoveni „...este o ruşine să fii meşteşugar... Plugarul sau păstorul se bucură de o stimă cu mult mai mare, decât orişicare maestru (meşteşugar – n.a.)” (Куницкий 1813, 30). Considerăm însă că e insuficient a explica preponderenţa negustorilor străini în comerţul provinciei doar prin ireverenţa moldovenilor faţă de comerţ. Cauza principală se cere a fi căutată în specificul dezvoltării social-economice a Moldovei în secolele precedente, determinate în mare parte de regimul de dominaţie turco-fanariot, în exploatarea maselor populare de către feudalii locali şi străini, în jafurile frecvente întreprinse de oştirile osmane şi în dezastrul economic pricinuit Ţărilor Române în urma ostilităţilor ruso-turce din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea - începutul sec. al XIX-lea. O influenţă negativă a avut-o şi faptul că ţăranii moldoveni erau obligaţi să asigure Poarta cu pâine, legume, materiale de construcţie etc. la preţuri fixe – dictate de Stambul[14]. În acelaşi timp exista interdicţia la exportul peste hotare a unui şir de mărfuri locale; alături de vămile de frontieră erau păstrate vămile interne; sistemul de concesiune etc. Toate aceste împrejurări frânau procesul acumulării iniţiale de capital, formării burgheziei comerciale, atragerii ţăranilor în relaţiile de piaţă.

Armenii şi grecii deţineau poziţii importante în comerţul interior şi exterior, îndeosebi în sudul Basarabiei, unde obştea armenească era destul de numeroasă. În 1813, şeful vămilor de control N. Baikov, caracterizând oraşul Akkerman, scria că „mulţi negustori greci, armeni şi evrei s-au aşezat aici folosindu-se de avantajele aşezării geografice”, că ei se ocupă nu numai cu comerţul interior, dar şi exportă „...diferite produse pentru a le vinde la Odesa şi în gubernia Herson”[15].

Numărul negustorilor alogeni – armeni, greci, evrei, bulgari, precum şi al celor veniţi din guberniile interne ruse în oraşele-porturi din sudul Basarabiei era destul de impunător. Datele privind repartizarea prăvăliilor în oraşul Ismail conform grupurilor etnice sunt sistematizate în *Tabelul 1*.

[7] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 121, f. 19.
[8] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 121, f. 25-26.
[9] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 121, f. 13 verso.
[10] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 121, f. 6.
[11] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 121, f. 3-4 verso.
[12] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 121, f. 13.
[13] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 426, f. 41-42.
[14] Arhiva Istorică de Stat a Rusiei (AISR), F. 560, inv. 12, d. 59, f. 116; Arhiva Istorică Militară de Stat a Rusiei (AIMSR), F. 437, d. 650, f. 130.
[15] AISR, F. 19, inv. 3, d. 129, f. 222.

Tabelul 1

Categoriile de populaţie şi numărul de prăvălii comerciale în oraşul Ismail în 1817*

Categoriile de populaţie	Numărul total		Raportul, în %		Cota prăvăliilor conform apartenenţei etnice, în %
	Populaţie	Prăvălii	Populaţie	Prăvălii	
Armeni	272	37	3,5	19,9	**13,6**
Evrei	173	21	2,2	11,3	**12,1**
Greci	131	12	1,7	6,5	**9,2**
Bulgari	508	44	6,5	23,6	**8,7**
Velicoruşi	1722	33	22,1	17,7	**1,9**
Moldoveni	1726	27	22,2	14,5	**1,6**
Ucraineni	3251	12	41,8	6,5	**0,4**
Total	**7783**	**186****	**100,0**	**100,0**	**2,4**

* ANRM, F. 5, inv. 2, d. 495, f. 14 verso, 54, 88, 96 verso, 142 verso, 238 verso, 244 verso, 245.
** Celelalte 11 prăvălii aparţineau altor categorii de negustori.

Datele *Tabelului 1* relevă că armenilor, evreilor, grecilor şi bulgarilor, care constituiau un număr de doar 1084 (13,9%) locuitori, le revenea 144 de prăvălii (61,3%) din numărul total de 186, velicoruşilor în număr de 1722 (22,1%) – 33 (17,7%), moldovenilor în număr de 1726 (22,2%) – 27 (14,5%) şi ucrainenilor în număr de 3251 (41,8%) – doar 12 prăvălii (6,5%).

Armenii, grecii şi evreii din Basarabia se ocupau, în primul rând, cu comerţul şi meşteşugăritul, alţii, mai puţini la număr, cu pomicultura şi viticultura şi doar partea cea mai mică cu agricultura. În Ismail locuiau 73 familii de armeni (272 locuitori), uniţi în obştea armenească ce poseda 62 case de locuit, o cafenea, un magazin şi 37 prăvălii[16]. Din numărul total de familii 15 se ocupau cu activitatea comercială, 27 – cu comerţul cu amănuntul, 26 – cu meşteşugăritul, 2 – cu giuvaiergia, 2 – cu croitoria şi tăbăcăria, una – deţinea o cafenea[17]. Mulţi din ei erau destul de bogaţi. Astfel, armenii Hadji Mandrov şi Antip Nangaji, care se ocupau cu comerţul cu amănuntul, deţineau: unul – 4 prăvălii, celălalt – 3 prăvălii; Berdos Mogardicev avea în proprietate un magazin şi o prăvălie, iar Karabet Hadji Markarov – 2 clădiri şi o prăvălie[18].

Mulţi din ei, în anii '30-'40 ai sec. al XIX-lea au devenit negustori destul de bogaţi de ghilda întâi (Karabet Hadji Markarov, spre exemplu), care exportau peste hotare cantităţi însemnate de cereale, iar capitalul lor comercial depăşea suma de 100 mii ruble argint[19].

Negustorii armeni din Chişinău deţineau poziţii importante nu numai în comerţul interior, ei erau strâns legaţi şi de piaţa internă moldovenească, cu care erau demult cunoscuţi. În anul 1820 negustorii armeni din Chişinău Z. Hristovici, N. Lebedev, C. Sardatianov, Ovanes şi Mardiras Ruşciuplu ş.a. au înaintat în Duma orăşenească din Chişinău cererea de a li se elibera certificate comerciale pentru exportul mărfurilor basarabene peste hotare[20]. Pentru exportul mărfurilor peste hotare autorităţile vamale cereau „certificate eliberate de autorităţile locale prin care s-ar confirma că ei într-adevăr fac comerţ în baza capitalului propriu"[21]. Aceasta cauza prejudicii negustorilor. De aceea, în mai 1820, la insistenţa negustorului armean Ovanes Ruşciuplu, autorităţile locale au fost nevoite să recunoască că „în Basarabia nu există anumite dispoziţii privind înscrierea negustorilor în ghilde, din care considerent tuturor locuitorilor băştinaşi ce se ocupau cu activitatea comercială... li se acordă dreptul liber de a practica comerţul exterior, însă fără nici un fel de privilegii care i-ar deosebi unii de alţii"[22]. Prin urmare, faptul că burghezia comercială din Basarabia nu era stratificată, ca cea din guberniile interne ruse, în ghilde comerciale şi dispunea de dreptul la comerţul exterior atrăgea în teritoriu diferiţi negustori de peste hotare şi din guberniile interne ruse.

[16] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 495, f. 96 verso.
[17] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 495, f. 89 verso-96 verso.
[18] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 495, f. 89 verso, 90-90 verso, 91 verso.
[19] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 3200, f. 25 verso.
[20] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 103, f. 1, 3, 8, 11 etc.
[21] ANRM, F. 5, inv. 1, d. 86, f. 116 verso.
[22] ANRM, F. 5, inv. 1, d. 86, f. 116-116 verso.

Dacă în alte gubernii ale Rusiei negustorii exportau din Basarabia în special produse agricole, apoi peste hotare – în Moldova de peste Prut – ei exportau pe cale de tranzit mărfuri manufacturiere şi industriale din Ucraina şi Rusia, din Basarabia – produse animaliere, peşte; în Imperiul Austriac – vite şi produse animaliere, peşte şi icre de peşte, ceară, miere, în mici cantităţi secară şi porumb (Неболсин 1835, 130, 133).

Din Imperiul Austriac şi Moldova de peste Prut negustorii importau în Basarabia mărfuri industriale, sare, vinuri, piatră de moară, butoaie etc. Influenţaţi încă de tradiţiile vechi, locuitorii Basarabiei aveau necesitatea în obiecte de tip răsăritean, în special în obiecte de uz casnic turcesc, care erau aduse din Moldova de peste Prut. De acest fapt şi ţineau cont negustorii armeni. Spre exemplu, în anii '20 ai sec. al XIX-lea la Chişinău comercializa mărfuri manufacturiere turceşti armeanul Ştefan Dzardzuki, care avea în arendă o clădire şi o prăvălie; el vindea mărfuri turceşti încă până la anexarea Basarabiei la Rusia[23].

Mulţi armeni din Imperiul Austriac şi din Moldova de peste Prut se mai ocupau în Basarabia, în afară de comerţ, şi cu meşteşugăritul; până la adoptarea tarifului vamal din 1822, mânau în stepele din Basarabia „...numeroase herghelii de cai şi vite cornute... şi plăteau mari sume pentru păşunat" (Сабуров 1830, 26).

Oraşul Chişinău era centrul principal al comerţului basarabean. Aici se concentrau nu numai negustori străini şi din guberniile interne ale Rusiei, dar şi negustori armeni din alte oraşe ale Basarabiei. Mulţi din ei practicau doar temporar comerţul în provincie. Astfel, în 1819-1820 la Chişinău se ocupa temporar cu comerţul armeanul Şagovat Popov, negustor din Akkerman care dispunea de o plantaţie de viţă-de-vie şi vindea vin[24]. Cu comerţul se ocupau şi armenii din orăşelul Orhei: Berdos Bogosov, Baskan Bogosov, Sarkiz Malbaş, Sarkiz Kivorkov[25]. În 1830 în Chişinău se ocupa cu comerţul armeanul Karabet Ovagimov, negustor din Akkerman etc.[26]

În studierea problemei privind activitatea comercială a negustorilor alogeni pe pieţele din Basarabia, în special a negustorilor armeni şi greci din alte gubernii ale Rusiei şi transformarea lor în elită comercială, o însemnătate deosebită au certificatele comerciale, eliberate negustorilor de guvernul regional, astfel acordându-li-se dreptul de a exporta mărfuri din Basarabia. În ele se indica locul de trai al negustorului, cantitatea mărfii exportate, locul de unde a fost ea procurată, vama şi localitatea unde urma să fie exportată etc.

Negustorii armeni procurau produsele agricole la târgurile şi iarmaroacele din Basarabia şi nemijlocit din localităţile săteşti pentru a le exporta în guberniile Rusiei şi peste hotare. Cumpărau în mare cantităţi mărfuri basarabene şi le exportau peste Nistru negustorii armeni din Grigoriopol C. Manukov, K.G. Bogdasarov, M. Agapov, S. Melkanov, A. Guliusanov, G. Seghidur, A. Arakelov ş.a. În anul 1823 negustorii armeni din Grigoriopol K.G. Bogdasarov şi G. Seghidur au cumpărat de la diferiţi locuitori ai judeţului Orhei 1796 mii de nuci, 1830 ocale[27] de prune uscate, 120 ocale de coarne uscate şi 1300 de vedre[28] de vin şi le-au exportat peste Nistru în guberniile ucrainene[29]. În 1824 armeanul Ariutiunov a cumpărat din judeţul Iaşi 1140 vedre de vin şi 7000 ocale de prune uscate, iar A. Guliusanov a cumpărat din judeţul Orhei 380 mii de nuci şi 4940 ocale de prune uscate şi le-au exportat prin vămile de la Dubăsari şi Parcani în gubernia Herson[30].

Având drept scop valorificarea cât mai rapidă a teritoriului nou-anexat, în vederea folosirii cât mai urgente a potenţialului lui economic şi creării pe teritoriul Basarabiei a unui sprijin social, ţarismul creează condiţii favorabile pentru pătrunderea şi statornicirea pe teritoriul provinciei a negustorilor din alte gubernii şi de peste hotare – îndeosebi a armenilor, ruşilor, grecilor, ucrainenilor, evreilor, acordându-le, deopotrivă cu negustorii locali, un şir de privilegii şi înlesniri. Conform hotărârii Consiliului de Miniştri din 28 noiembrie 1816, se permitea exportul mărfurilor basarabene în

[23] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 157, f. 34.
[24] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 121, f. 17, 30.
[25] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 121, f. 39 verso.
[26] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 486, f. 22.

[27] *Oca* – unitate de măsură pentru capacităţi (lichide şi solide) şi pentru greutăţi, menţionată în documente încă din prima jumătate a sec. al XVII-lea. În Moldova, oca pentru lichide echivala cu 1,520 litri (Instituţii 1988, 335). La 1816, în Basarabia, 1 ocală era egală cu 3 funţi (după alte surse – cu 3,1 funţi) (ANRM, F. 5, inv. 1, d. 295, f. 2-2 verso).
[28] *Vadră* – unitate de măsură moldovenească, egală cu 8 ocale (ANRM, F. 3, inv. 1, 1825, d. 441, f. 223). Potrivit altor surse o vadră moldovenească era egală cu 1,2 vedre ruseşti, sau cu 15 litri (Положение 1962, 572).
[29] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 168, f. 76, 554.
[30] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 196, f. 925; d. 198, f. 465.

guberniile ruse fără plata taxei vamale[31]. Pentru exportul lor trebuiau prezentate doar certificatele comerciale, care urmau să confirme că marfa este produsă în Basarabia, stabilindu-se un termen de două săptămâni pentru exportul ei prin oficiile şi posturile vamale de la Nistru[32].

În perioada 1817-1826, din cele 432 certificate comerciale, eliberate negustorilor ucraineni de către guvernul regional pentru exportul mărfurilor basarabene peste Nistru, 52 (12,3%) au fost eliberate armenilor din Grigoriopol în baza cărora ei au exportat în guberniile limitrofe 5418000 şi 10 mii ocale de nuci, 156 mii ocale de prune, 142 ocale de mere, 47 mii ocale de prune uscate, 120 ocale de coarne uscate, 3,5 mii vedre de vin, 5 mii ocale de tutun, 12 ocale de varză, 3,4 ocale de ceară şi alte produse agricole[33].

În cantităţi mai mici negustorii armeni din Grigoriopol cumpărau din Basarabia şi exportau peste Nistru vite şi produse animaliere, sare şi peşte, obiecte meşteşugăreşti şi produse ale sectorului silvic. În 1820 negustorul armean din Grigoriopol Gadji Simion Bogdasarov a cumpărat din Chişinău şi a expediat peste Nistru 100 de vaci şi 2500 de oi[34]. Între anii 1817 şi 1820 negustorii armeni M. Agamovici, K.G. Bogdasarov, Z. Kirkarov ş.a. au exportat în guberniile ucrainene 3800 ocale de caşcaval, 4000 ocale de brânză, 150 piei neprelucrate etc.[35] Aceşti negustori au mai cumpărat din Chişinău şi de la locuitorii diferitelor judeţe ale Basarabiei pentru a exporta peste Nistru 500 ocale de alabastru, 1000 de conovoace[36], 400 de lopeţi, 600 osii de lemn, 250 funii din in, 60 scânduri din stejar, 15 roţi din stejar şi alte obiecte meşteşugăreşti[37].

De comercializarea mărfurilor autohtone în guberniile interne ruse se ocupau şi negustorii altor colonii armeneşti. Spre exemplu, în 1820 negustorul Liusparanov din colonia armenească Nahicevan a cumpărat de la locuitorii judeţului Orhei 1100 puduri de prune uscate şi 300 mii de nuci şi le-a exportat în gubernia Ekaterinoslav[38].

Dar prin hotărârea Consiliului de Miniştri din 28 noiembrie 1816 negustorilor de peste Nistru, implicaţi în comerţul cu Basarabia, li se creau anumite greutăţi în ce priveşte importul mărfurilor ruseşti în Basarabia, deoarece acestea erau impuse taxelor vamale. În pofida acestui fapt, cerinţele crescânde ale pieţei interne basarabene în mărfurile industriale şi de manufactură ruse asigurau negustorilor mari avantaje, de care se străduiau să beneficieze toţi negustorii alogeni. Din guberniile interne ale Rusiei în Basarabia erau importate aşa-numitele „mărfuri ruseşti": ţesături de lână, mătăsuri şi bumbac, metale şi obiecte din metal, veselă, blănuri, articole de piele, galanterie şi, parţial, produse agricole – în special seminţe, făină etc. Astfel, în octombrie 1823 armeanul Minos Arzumanov, negustor din Grigoriopol, a adus pentru vânzare prin vama de la Dubăsari în Basarabia, în 53 de care, 1500 puduri de metal plat, 64 puduri de metal pentru roţi, 1500 puduri de grâu *(сарацинское пшено)* şi 606 puduri de icre negre tescuite[39].

Mulţi negustori armeni din Grigoriopol se ocupau în Basarabia cu comerţul permanent şi cu meşteşugăritul. Între anii 1819 şi 1822 în oraşul Chişinău comercializau permanent „mărfuri preţioase"[40] armenii A. Mogordicev, C. Titosov, K.G. Bogdasarov, T. Mederdicev, I. Lusinov, C. Amvelov, C. Halifov, A. Lusinov, C. Lusinov; cu comerţul cu amănuntul se ocupau N. Ovanesov, C. Asnevesov, C. Amvelov, C. Halifov, A. Lusinov, C. Lusinov; practicau comerţul cu mărfuri de băcănie – M. Ovanesov, S. Melkanov, S. Agopcin şi G. Bogdasorov; cizmăria – A. Ovedinov, A. Hizerov, M. Sarkizov, M. Mirderov, H. Kivorkov; C. Tiutiunov deţinea un han[41].

După adoptarea la 14 noiembrie 1824 a reformei ghildelor, conform căreia negustorii din guberniile ruse erau obligaţi să se înscrie în ghildele comerciale, negustorii armeni din Grigoriopol (cei bogaţi) au început să părăsească oraşul. Negustorii, ale căror interese comerciale erau legate de pieţele din Moldova de peste Prut şi din Ba-

[31] ANRM, F. 5, inv. 5, d. 15, f. 126-1126 verso.
[32] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 690, f. 6 verso-7.
[33] ANRM, F. 5, inv. 1, d. 12-304; inv. 2, d. 391, 438, 715; inv. 3, d. 447, 673.
[34] ANRM, F. 5, inv. 1, d. 88, f. 496.
[35] ANRM, F. 5, inv. 1, d. 18, f. 112; d. 21, f. 704; d. 79, f. 388, 413.
[36] *Conovoc* – vas din lemn ce înlocuia la moldoveni căldarea. Găleată pentru mulsul oilor (AIMSR, F. AMS, d. 18589, p. I, f. 68).
[37] ANRM, F. 5, inv. 1, d. 19, f. 217; d. 79, f. 413, d. 160, f. 373.
[38] ANRM, F. 5, inv. 1, d. 89, f. 197.
[39] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 195, f. 23.
[40] „Mărfuri preţioase" – ţesături ruseşti din bumbac, lână, in şi mătase (Аксаков 1858, 161).
[41] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 105, f. 17-20 verso; d. 160, f. 6; d. 218 "a", f. 2-3 verso.

sarabia, au început să se stabilească cu traiul în Chişinău şi în alte oraşe şi târguri ale Basarabiei, completând rândurile burgheziei comerciale basarabene. Ocupându-se în Chişinău cu comerţul, ei devin deţinători ai bunurilor imobiliare şi ai prăvăliilor comerciale, considerându-se doar formal cetăţeni ai oraşului Grigoriopol (Ананян 1969, 194-195)[42].

Pornind de la considerentul că Basarabia era separată de guberniile interne ruse prin cordonul sanitaro-vamal de la Nistru, iar Regulamentul ghildelor din 1824 permitea dreptul la comerţul exterior doar negustorilor mari angrosişti, de ghilda întâi şi a doua, ţarismul acordă noi privilegii acestor categorii de negustori[43]. În ianuarie 1826 Consiliul de Miniştri le-a permis „negustorilor din Rusia, fără a lua în consideraţie apartenenţa de ghildă, să transporte prin oficiile şi posturile vamale de la Nistru mărfurile ruseşti şi basarabene, în afară de vin şi rachiu”[44]. În anul 1827 în Basarabia este aplicat decretul Senatului Guvernant ce-i scutea în decurs de un an de plata impozitelor pe negustorii ruşi de ghilda a 2-a şi a 3-a şi pe negustorii străini ce s-au aşezat cu traiul în oraşele privilegiate din Novorosia (ПСЗРИ 1830, 1078-1080). Aceste privilegii au contribuit la atragerea în comerţul Basarabiei a negustorilor din guberniile ucrainene şi ruse – îndeosebi a armenilor din Grigoriopol, interesaţi şi strâns legaţi de piaţa basarabeană.

În 1830 în Chişinău se ocupau cu comerţul negustorii armeni din Grigoriopol Gadji Asvadur Merzunov şi Arutiun Muradov, care dispuneau în oraş de bunuri imobiliare, aveau vii şi livezi imense şi comercializau „mărfuri preţioase”. Sarchiz Melkanov şi Cerchez Kirkarov aveau în proprietate clădiri şi prăvălii, făceau comerţ cu mărfuri de băcănie; Carabet Arakelov şi Mardiras Agapov la fel dispuneau de bunuri imobiliare, aveau în posesie loturi de viţă-de-vie şi dădeau în chirie prăvălii comerciale, cârciumi, vindeau în prăvălii „mărfuri preţioase”[45]. Anume în persoana acestor negustori se va cristaliza în Basarabia elita comercială.

Negustorii alogeni – greci, armeni şi evrei, cauzau mari prejudicii nu numai negustorilor moldoveni, în număr mic, dar şi populaţiei săteşti şi orăşeneşti, de la care procurau diferite mărfuri şi produse alimentare. Generalul rus Kozacikovski scria în această privinţă în martie 1819 în raportul „Descriere succintă a Basarabiei” că „...toate sferele comerţului au fost acaparate de greci şi evrei care i-au oprimat pe moldovenii molatici şi ursuzi în speculaţii şi au devenit unicii negustori”[46]. Despre atitudinea evreilor, grecilor şi armenilor faţă de comerţ putem judeca după acelaşi raport al generalului Kozacikovski, care, expunându-şi părerile asupra asigurării armatei ruse cu pâine, atenţiona organele centrale că „...trebuie neapărat să fie evitate orice relaţii cu evreii care sunt avizi, lacomi şi foarte mult prigonesc poporul amăgindu-l la cântar... şi, pe cât e posibil, şi cele cu arendaşii greci şi armeni, mari meşteri de a transforma 500 de lei în 100 de mii în zece ani”[47].

Destul de puternice erau poziţiile negustorilor armeni şi greci în oraşele-porturi Ismail şi Reni. Aceasta, datorită veniturilor considerabile pe care le obţineau negustorii din aceste oraşe de la vânzarea cerealelor, care constituia cea mai mare parte a comerţului exterior şi interior a Basarabiei. În 1813, 42 negustori din Ismail, în mare parte greci, armeni şi evrei, precum şi din Nejin, Odesa, Tulcin etc. au exportat peste hotare 21767 cetverturi[48] de grâu, 1480 cetverturi de mei, 344 cetverturi de porumb, 171 cetverturi de fasole, 1158 puduri de seu, 3568 puduri de brânză, 150 puduri de unt, 150 puduri de peşte sărat şi alte mărfuri[49]. Astfel, negustorul grec din Nejin Ivan Toratii a expediat prin Ismail în 5 rate 3949 cetverturi de grâu[50].

Această tendinţă a continuat pe întreg parcursul sec. al XIX-lea. Spre exemplu, în 1831 cu comerţul exterior în Ismail se ocupau 58 de negustori, în fond armeni şi greci, iar în Reni – 25 de negustori[51]. Aceştia erau, de regulă, negustori bo-

[42] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 121, f. 13-14 verso.
[43] Începând cu anul 1829, oraşului Ismail i-au fost acordate privilegii pe o perioadă de 25 ani, în baza unor principii ca şi portului Kerci în 1826 (AISR, F. 571, inv. 1, d. 769, f. 92-92 verso).
[44] AISR, F. 560, inv. 4, d. 337, f. 4.
[45] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 426, f. 58 verso, 59 verso; d. 486, f. 22.
[46] AIMSR, F. AM, inv. 182"a", cert. 7, f. 12.
[47] AIMSR, F. AM, inv. 182"a", cert. 7, f. 22-23 verso.
[48] *Cetvert* – veche măsură de capacitate utilizată în Rusia, de regulă, pentru cereale, egală cu: *secara* – 8 puduri 34 funţi; *grâul de toamnă* – 9 puduri 25 funţi; *grâul de primăvară* – 9 puduri 7 funţi; *ovăzul* – 5 puduri 25 funţi; *meiul* – 7 puduri 17 funţi; *mazărea* – 10 puduri şi *porumbul* – 5 puduri. Un pud este egal cu 16,38 kilograme (Энциклопедический 1903, 736). La începutul sec. al XIX-lea în Moldova un cetvert era egal cu 7,5 puduri pentru făină, crupe şi orz şi cu 8 puduri pentru ovăz (ANRM, F. 1, inv. 1, d. 8, f. 518-518 verso).
[49] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 141, f. 7-8.
[50] ANRM, F. 5, inv. 2, d. 141, f. 7.
[51] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 4-4 verso.

gaţi angrosişti. Cantităţi mari de cereale exportau peste hotare negustorii de ghilda întâi din Ismail A. Milanovici, D. Karavasili, L. Galeardi, N. Iliadi, C. Hadji-Markarov, de ghilda a doua – F. Tulicianov, G. Verii, G. Sidera etc., al căror capital comercial depăşea în 1839 mai mult de 100 mii ruble[52]. Veniturile impunătoare pe care le căpătau negustorii din aceste şi alte oraşe ale Basarabiei erau asigurate şi de legăturile strânse pe care ei le întreţineau cu portul Odesa, unde, conform afirmaţiilor Administraţiei Regionale, anual erau transportate pe Nistru şi diferite căi terestre cantităţi mari de cereale[53].

Capitalurile comerciale, ca şi întreg exportul peste hotare al cerealelor şi al altor mărfuri, erau concentrate în mare parte în mâinile negustorilor greci, armeni, bulgari, ruşi, ucraineni etc. În 1831 doar capitalul comercial declarat pentru înscrierea în ghildele comerciale a negustorilor din Ismail, Reni şi Chilia constituia 3582000 ruble asignate[54]. Este semnificativ faptul că în Ismail şi Reni, spre deosebire de celelalte oraşe ale Basarabiei, în special Chişinău, numărul negustorilor evrei era destul de mic. Izvoarele ce reflectă diferite aspecte ale vieţii economice şi sociale a oraşului Ismail din anii '30 ai sec. al XIX-lea atestă că „...evreii se ocupă în particular cu comerţul mărunt"[55] şi erau agenţi ai negustorilor armeni şi greci.

O parte considerabilă de cereale destinate pentru export prin porturile Ismail şi Reni negustorii angrosişti le cumpărau din coloniile bulgare, folosind pentru această diferite unităţi de măsură a greutăţii, în special chila moldovenească[56], înşelându-i pe producători la cântar. Oficialităţile din Ismail îi scriau în mai 1837 guvernatorului militar al Basarabiei Fiodorov că coloniştii bulgari ce întreţin relaţii comerciale permanente cu oraşele Ismail şi Reni, din diversitatea produselor lor, cel mai frecvent exportă cantităţi foarte însemnate de cereale. Acestea constituie ponderea cea mai însemnată a produselor agricole obţinute de ei, care constituie cultura de bază de export peste hotare din aceste oraşe, de care depinde, de fapt, în mare parte, asigurarea acestor oraşe cu aceste produse, deoarece „...din alte localităţi ele nu pot primi asemenea cantităţi"[57]. Autorităţile din Ismail scriau că producătorii „...suferă incomodităţi şi pagube considerabile în timpul comercializării cerealelor în aceste oraşe, din considerentul că negustorii, în timpul cântăririi cerealelor, folosesc măsuri de greutate false şi arbitrare, totdeauna reduc cantitatea şi le fură de la fiecare chilă, sau de la fiecare două cetverturi, contrar unităţii stabilite cetveric[58], până la două sau chiar mai multe unităţi "[59]. Având în vedere faptul că celelalte unităţi de măsură şi greutate fuseseră deja anulate, autorităţile din Ismail îi cereau lui Fiodorov să pună capăt samavolniciei negustorilor care încalcă dispoziţiile guvernului şi folosesc în interese meschine în comerţ chila, cauzând în aşa fel producătorilor de cereale mari prejudicii[60].

Prezintă interes tentativa negustorilor angrosişti, de ghilda întâi şi a doua, din Ismail şi Reni, în fond armeni şi greci, de a monopoliza comerţul exterior cu cereale şi alte mărfuri prin aceste porturi. La 14 noiembrie 1831, în raportul Dumei orăşeneşti din Ismail, adresat generalului S.A. Tucikov se menţiona că „...mulţi negustori din oraşul Tucikov, înscrişi în categoriile ghildelor pentru efectuarea comerţului în 1831, se plâng că vama portuară Ismail permite de a se ocupa cu comerţul tuturor industriaşilor, fără nici o deosebire, atât autohtoni, cât şi din alte oraşe şi străini, ce nu fac parte din ghildele comerciale şi nu au dreptul la acest comerţ"[61]. Ca rezultat, la 26 martie 1832, S.A. Tucikov s-a adresat şefului districtului vamal Ismail, Ignatiev, de a da dispoziţie ca în comerţul exterior prin portul Reni să fie admişi doar acei negustori „...care vor avea certificate comerciale

[52] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3200, f. 25 verso.
[53] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2591, f. 380 verso.
[54] AISR, F. 560, inv. 7, d. 600, f. 2.
[55] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2325, f. 38.
[56] *Chilă* – veche măsură de capacitate şi greutate pentru cantităţile mari de cereale. În sistemul de măsuri al Ţărilor Române *chila* a îndeplinit funcţia de etalon, având ca submultipli: *baniţa* (în Moldova – *dimirlia*) şi *ocaua*. Mărimea chilei a variat mult, în funcţie de porturi şi regiuni, de volumul şi greutatea cerealelor. Cea mai frecventă a fost chila de Istanbul, egală cu 18 ocale (Instituţii 1988, 98); după alte surse – cu 18-22 ocale (Documente 1976, 331; Documente 1986, 378). În Basarabia, de regulă, o chilă de cereale era egală cu 20 de dimirlii, fiecare dimirlie era egală cu 12 ocale. În transpunere în unităţile de măsură ruseşti, o chilă constituia 2 ½ cetverturi, iar dimirlia – 37 ½ funţi. Potrivit raportului Dumei orăşeneşti din 8 iunie 1834, adresat guvernatorului civil al Basarabiei P.I. Averin, cea mai răspândită era chila egală cu 2 cetverturi (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2776, f. 1 verso-2), iar pentru măsurarea lichidului – 380 de litri. O chilă de porumb era egală cu 1,3 cetverturi (ANRM, F. 43, inv. 1, d. 30, f. 32).
[57] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2776, f. 1.
[58] *Cetveric* – unitate de măsură pentru cereale şi sare: constituia 1/4 dintr-un osmin şi 1/8 dintr-un cetvert. Se mai practica şi cetvericul mic, egal cu 1/12 dintr-un osmin sau 1/3 dintr-un cetveric obişnuit şi 1/24 dintr-un cetvert (Энциклопедический 1903, 718).
[59] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2776, f. 1-1 verso.
[60] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2776, f. 2.
[61] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 1.

ce le acordă dreptul la acest comerţ”[62]. De această decizie s-au folosit negustorii angrosişti de ghida întâi şi a doua. La 13 mai 1832 negustorul de ghilda a doua Gherasim Petali s-a adresat generalului S.A. Tucikov cu plângerea de a nu permite negustorilor de ghilda a treia P. Katari, I. Periklis şi S. Dionisii de a exporta peste hotare cereale din considerentul că „...ei n-au dreptul la asemenea comerţ”[63].

Tendinţa negustorilor angrosişti, de ghida întâi şi a doua, de a deţine monopolul în comerţul exterior în mâinile lor, cât şi decizia lui S.A. Tucikov din 26 martie 1832, a provocat nemulţumirea negustorilor mai nici, de ghida a treia. În 1831 în comerţul exterior prin porturile Ismail şi Reni erau implicaţi 81 negustori, inclusiv 54 – în Ismail (deja negustori cunoscuţii – Nicolae şi Gherasim Veroti, Ivan Goiardi, Dmitri Karavasili, Nicolae Cordali, Karabet Markarov, Gheorghe Popandopulo, Artiom Avanesov, Dumitru Albu, Anastasie Dmitriev, Nicolae Iliadi, Andrei Caraman, Constantin Kuiundjolo, Panaiot Nalbandoglo, Mihailo Fotiano, Iakimi Piţinio etc.) şi 25 de negustori din Reni (inclusiv 2 negustori din Chişinău) (negustori cunoscuţii – Vernali, Dobre, Davidoglo, Banari etc.)[64], majoritatea greci şi armeni. La 28 mai 1832, 18 negustori din Ismail, în fond greci, s-au adresat cu o plângere generalului S.A. Tucikov în care scriau că, plecând de la considerentul că mulţi din ei sunt înscrişi în ghilda a treia, se ocupă cu comerţul conform capitalului comercial declarat, dar mai mult preferă comerţul exterior decât cel interior, dispun de documentele respective pentru efectuarea acestui comerţ, s-au adresat şefului oficiului vamal de a le permite să încarce cereale în vase pentru a le exporta peste hotare, dar au fost refuzaţi din considerentul că „...negustorii de ghilda a treia n-au dreptul de a se ocupa cu comerţul exterior”[65]. Negustorii scriau că, în baza Regulamentului din 26 septembrie 1830 (art. 6), de dreptul comerţului exterior, în primii cinci ani, beneficiau nu doar negustorilor de ghilda întâi şi a doua, dar şi negustorii de ghida a treia. Respectiv, de acest drept beneficiază şi ei.

În dispoziţia din 22 iunie 1832 adresată şefului districtului vamal Ismail, Ignatiev, S.A. Tucikov scria despre plângerea negustorilor şi „...prejudiciile considerabile cauzate circuitului de capital, din cauza interdicţiilor în comerţul exterior” şi cerea ca, în baza Regulamentului din 26 septembrie 1830, de a le permite şi negustorilor de ghilda a treia să se ocupe cu comerţul exterior[66].

În scrisorile din 28 iunie şi 8 iulie 1832, Ignatiev se arăta nemulţumit de plângerea negustorilor, învinuindu-i de diferite calomnii, numindu-i clevetitori, că nu cunosc regulile comerţului exterior, că ascund propriile avantaje, cerându-le ca pe viitor să se adreseze nemijlocit lui cu asemenea plângeri[67].

Ca rezultat, comunitatea negustorilor din Ismail se adresează generalului S.A. Tucikov cu o petiţie mare, în care îşi expunea nemulţumirea faţă de poziţia lui Ignatiev, expusă în scrisoarea din 28 iunie. Cererea negustorilor era destul de categorică, ce dovedeşte caracterul revoltător al scrisorii: „Noi nu ne putem închipui şi n-am cunoscut până în prezent nici un caz, când un funcţionar împuternicit de autorităţi cu anumite drepturi, să ajungă la o aşa stare, ca să nu-şi dea seama de postul pe care îl ocupă şi de drepturile cu care a fost împuternicit, ponegrind cu cele mai urâte şi ruşinoase omului expresii starea socială a negustorilor din întreaga Basarabie”[68]. Cât priveşte laudele lui Ignatiev despre prosperarea comerţului din Ismail în ultimii ani, pe care acesta o datora activităţii vămii şi activităţii sale personale, negustorii scriau că comerţul „...într-adevăr poate creşte până la un nivel considerabil, dar cauza acestei creşteri nu se datorează activităţii administraţiei vamale, cum afirmă Ignatiev, ci privilegiilor speciale acordate... oraşului Ismail şi dispoziţiilor prevăzătoare ale guvernului, care au condus la o creştere esenţială a populaţiei în ultimii ani, din cadrul căreia sunt mulţi deţinători de capitaluri”[69]. Negustorii scriau că „...în anii precedenţi, în pofida tinereţii şi numărului redus de populaţie, Ismailul a suportat o mortalitate extrem de mare din cauza epidemiilor aproape neîntrerupte de ciumă, iar ulterior şi de holeră, de prejudiciile considerabile în legătură cu trecerea şi încartiruirea armatei, în timpul campaniei turceşti (războiului ruso-turc din anii 1828-1829 – n.a.)”[70]. Referitor la pierderile suportate, negustorii scriau că acestea nu pot

[62] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 2.
[63] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 5.
[64] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 4-4 verso.
[65] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 12 verso.
[66] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 14.
[67] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 15, 18, 19.
[68] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 27.
[69] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 28 verso-29.
[70] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 29.

fi contestate, deoarece „...negustorul ce nu face comerţ, pierde neapărat din cauza staţionării capitalului său”[71].

Pornind de la aceste considerente, 29 negustori de ghilda a treia au adresat generalului S.A. Tucikov un protest, în care cereau lămuririle de rigoare referitor la învinuirile aduse de Ignatiev şi prejudiciile cauzate de interzicerea negustorilor de ghilda a treia de a practica comerţul exterior[72].

La 17 august 1832, S.A. Tucikov s-a adresat guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei M.S. Voronţov cu un demers special în care expunea esenţa cererii negustorilor din Ismail şi cerea să întreprindă măsurile de rigoare: înlăturarea lui Ignatiev din postul de sef al districtului vamal Ismail şi predarea lui parchetului de judecată[73].

Aceeaşi situaţie o constatăm şi pentru postul vamal Reni. Din raportul dumei orăşeneşti Reni, din 23 septembrie 1832, adresat generalului S.A. Tucikov, constatăm că postul vamal Reni, în demersul din 16 martie 1832, la propunerea lui Ignatiev din 7 decembrie 1831, lămurea că acesta le-a ordonat de a anunţa negustorii ca începând cu 1832 dreptul la comerţul exterior va fi acordat doar negustorilor ce vor prezenta în postul vamal certificate comerciale ce acordă dreptul la acest comerţ. Pentru îndeplinirea acestei dispoziţii, la 15 decembrie 1831, Ignatiev s-a adresat poliţiei orăşeneşti din Reni să îndeplinească dispoziţiile respective. Având în vedere faptul că nici unul din negustori n-a prezentat asemenea certificate, vama a cerut Ratuşei de a prezenta lista negustorilor înscrişi în listele negustorilor de ghildă ce au dreptul la comerţul exterior, în acest an. La 19 martie şi 9 mai 1832, Ratuşa a prezentat aceste liste postului vamal Reni[74]. Ca rezultat şi negustorii de ghilda a treia din Reni au fost lipsiţi de dreptul de a se ocupa cu comerţul exterior.

Pentru a debloca situaţia, la 5 octombrie 1832 S.A. Tucikov a propus Tribunalului Comercial din Ismail de a studia această problemă, cercetând petiţiile negustorilor şi a lua deciziile de rigoare. Poliţia a primit ordinul de a pune la dispoziţia Tribunalului toate documentele de rigoare[75].

Cererea negustorilor din Ismail şi Reni a fot transmisă de Administraţia Regională instanţelor imperiale. La 24 noiembrie 1832, guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei M.S. Voronţov îi scria primarului oraşului Ismail că toate documentele referitor la plângerea negustorilor, faţă de şeful Districtului vamal Ismail, au fost transmise la 31 august ministrului de finanţe.

La 12 septembrie 1832, ministrul de finanţe E.F. Kankrin îi scria lui A.S. Voronţov, referitor la demersul său din 31 august, pornind de la considerentul că toate încălcările comise de Ignatiev au fost deja înlăturate, despre care Ignatiev l-a înştiinţat la 28 iunie pe S.A. Tucikov, apoi şefului Districtului vamal Ismail urmează a-i aplica o mustrare, pentru a fi pe viitor mai prudent[76]. Ca rezultat, deşi au pierdut doi ani din perioadă de cinci ani a privilegiilor acordate de Regulamentul din 26 septembrie 1830 şi în pofida încercărilor negustorilor mari angrosişti de a monopoliza acest comerţ, negustorii de ghilda a treia au căpătat dreptul la exportul mărfurilor prin porturile Ismail, Reni şi Chilia şi frontiera terestră a Basarabiei. Aceasta le-a dat posibilitatea să se întărească din punct de vedere economic şi să completeze rândurile negustorilor angrosişti, de ghilda întâi şi a doua, din aceste porturi.

Administraţia imperială rusă ţinea sub un control riguros activitatea comercială a negustorilor angrosişti. Mărfurile exportate şi importate de negustori erau înregistrate în oficiile şi posturile vamale pentru a le supune taxelor vamale, conform tarifului vamal în vigoare. Datele privind activitatea comercială a negustorilor angrosişti, de ghilda întâi şi a doua, în fond alogeni, din Basarabia, şi valoarea mărfurilor exportate şi importate prin vămile şi posturile vamale de la Prud şi Dunăre, la sfârşitul anilor ’30 ai sec. al XIX-lea, sunt sistematizate în *Tabelul 2*.

Datele *Tabelului 2* ne demonstrează că în comerţul exterior al Basarabiei erau implicaţi 17 negustori angrosişti: 4 negustori de ghida întâi şi 13 negustori de ghilda a doua. Valoarea mărfurilor exportate şi importate de aceşti negustori constituia 7,2 mln. rub. asignate. Prevalau negustorii angrosişti din oraşele porturi Ismail şi Reni. Lor le revenea 70,6% din tot numărul negustorilor: 9 (52,9%) negustor care activau în portul Ismail şi 3 (17,7%) – în portul Reni. Este semnificativ fap-

[71] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 29 verso.
[72] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 31-31 verso.
[73] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 33-34 verso.
[74] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 42-42 verso.
[75] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 54-54 verso.
[76] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1619, f. 55-56.

Tabelul 2

Numărul negustorilor de ghildă din Basarabia şi valoarea mărfurilor exportate şi importate (în ruble asignate) prin vămile Ismail, Reni, Sculeni şi Noua Suliţa în 1838*

Numele, prenumele	Reşedinţa	Categoria ghildei	Valoarea mărfurilor şi raportul în procente					Raportul, în %
			Valoarea mărfurilor exportate	În %	Valoarea mărfurilor importate	În %	Volumul valoric al traficului de mărfuri	
N. Iliadi	Ismail	I	731787	14,9	753866	32,8	**1485653**	**20,6**
D. Karavasili	Ismail	II	609738	12,4	62665	2,7	**672403**	**9,3**
G. Krassa	Ismail	II	239586	4,8	179220	7,8	**418806**	**5,8**
K.H. Markarov	Ismail	I	176265	3,6	59800	2,6	**236065**	**3,3**
A. Milanovici	Ismail	I	171886	3,5	35250	1,5	**207136**	**2,9**
P. Nalbandoglo	Ismail	I	515168	10,5	382574	16,7	**897742**	**12,4**
I. Piţinio	Ismail	II	123942	2,5	26085	1,1	**150027**	**2,1**
A. Tulghiian	Ismail	II	121341	2,5	102695	4,5	**224036**	**3,1**
A. Celebidaki	Ismail	II	344887	7,0	38030	1,7	**382917**	**5,3**
I. Varnali	Reni****	II	161037	3,3	4740	0,2	**165777**	**2,3**
P. Varnom	Reni	II	152703	3,1	9598	0,4	**162301**	**2,3**
I. Mandraş	Reni	II	175740	3,6	3487	0,02	**179227**	**2,5**
Boltuh**	Chişinău	II	212155	4,3	205992	9,0	**418147**	**5,8**
M. Kaner**	Chişinău	II	301135	6,1	9083	0,4	**310218**	**4,3**
I. Levental**	Bălţi	II	148496	3,0	54533	2,4	**203029**	**2,8**
Solomonovici***	Bălţi	II	26716	0,9	357775	15,6	**384491**	**5,3**
Orinkrnţev***	Bălţi	II	703024	14,3	9863	0,4	**712887**	**9,9**
În total	**-**	**-**	**4915606**	**100,0**	**2295256**	**100,0**	**7210862**	**100,0**

* Государственная 1839, 108-122.
** Exportau şi importau mărfuri prin vama Noua Suliţa.
*** Exportau şi importau mărfuri prin vama Sculeni.
**** Portul Reni dispunea de un post vamal.

tul că doar doi negustori din Ismail – N. Iliadi şi P. Nalbandoglo deţineau în mâinile lor 33% din tot exportul şi importul prin vămile şi posturile vamale de la Prut şi Dunăre (25,4% din export şi 49,5% din import). Datele *Tabelului 2* relevă că balanţa comercială a Basarabiei, în această perioadă de timp, era una activă, în comerţul negustorilor angrosişti prevala exportul asupra importului: exportului îi revenea 4915606 rub. (68,2%), iar importului – 2295256 rub. (31,8%).

Pentru a putea estima care era rolul alogenilor, în special al negustorilor armeni şi greci, în comerţul Basarabiei la mijlocul sec. al XIX-lea, să analizăm dinamica numerică şi componenţa etnică a negustorilor de ghildă şi micii burghezii alogene[77] în oraşele şi târgurile din provincie la 1852 (*Tabelul 3*).

Datele *Tabelului 3* relevă că alogenii ce reprezentau burghezia comercial-industrială din Basarabia erau concentraţi în oraşele-porturi Ismail şi Reni şi oraşul Akkerman: 3703 (38%) persoane în Reni, 2458 (25,2%) – Ismail şi 2100 (21,5%) persoane în Akkerman. Rolul de bază în activităţile mic-burgheze şi comerciale le revenea bulgarilor, reprezentaţi de 4445 (45,6%) persoane, urmaţi de greci – 2721 (27,9%) persoane şi armeni – 1282 (13,1%) persane. Celorlalte etnii le revenea un loc neînsemnat.

[77] În izvorul de arhivă *alogenii* sunt identificaţi cu termenul *инородцы*, ce semnifică persoane de o altă etnie decât cea rusească (sau în cazul Basarabiei – decât cea românească). În sec. al XIX-lea, acest termen era o expresie a ideologiei şovine velicoruse: persoane ce reprezentau unul din popoarele mici – minoritatea naţională din fostul Imperiul Rus. Cu noţiunea de alogeni (*инородцы*) izvoarele din sec. al XIX-lea (1853) îi identifică pe greci, bulgari, germani, polonezi, armeni, ţigani, francezi, italieni etc. (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5776, f. 172-172 verso).

Tabelul 3

Dinamica numerică şi componenţa etnică a negustorilor şi micii burghezii comerciale alogene din Basarabia în 1852*

Oraşe, târguri	Apartenenţa etnică** şi sexul														Numărul total	Raportul, în %
	Greci		Armeni		Bulgari		Germani		Polonezi		Francezi		Ţigani			
	m	f	m	f	m	f	m	f	m	f	m	f	m	f		
Chişinău	4	1	51	48	3	-	43	27	18	1	-	-	268	219	**683**	**7,0**
Orhei	79	80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**159**	**1,6**
Soroca	-	-	-	-	-	-	-	-	13	16	-	-	4	5	**38**	**0,4**
Bălţi	5	2	12	9	2	3	4	2	19	26	-	-	19	15	**118**	**1,2**
Hotin	-	-	11	12	-	-	-	-	50	60	-	-	12	15	**160**	**1,6**
Bender	3	1	-	-	1	-	9	1	28	15	-	-	5	4	**67**	**0,7**
Cahul	5	3	-	-	2	4	-	-	2	1	-	-	-	-	**17**	**0,2**
Ismail	644	555	152	163	463	398	14	11	-	-	3	3	29	23	**2458**	**25,2**
Reni	385	361	-	-	1570	1387	-	-	-	-	-	-	-	-	**3703**	**37,9**
Chilia	2	1	2	1	1	1	-	-	7	9	-	-	13	10	**47**	**0,5**
Akkerman	347	243	400	407	319	291	10	3	10	11	-	-	47	12	**2100**	**21,5**
Şaba***	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	3	2	**8**	**0,1**
Popuşoi***	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	80	73	**153**	**1,6**
Turlaki***	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	17	**34**	**0,3**
Tuzla	-	5	4	-	3	2	-	-	-	-	-	-	-	-	**14**	**0,1**
În total****	**1474**	**1253**	**634**	**642**	**2364**	**2086**	**80**	**44**	**147**	**139**	**3**	**3**	**495**	**395**	**9759**	**100,0**
În %	**27,9**		**13,1**		**45,6**		**1,3**		**2,9**		**0,2**		**9,2**		**100,0**	**-**

* ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5776, f. 58, 73, 75, 96, 102, 110, 112-112 verso, 114, 125, 131, 154, 156, 173, 175, 177.
** Izvorul nu indică numărul negustorilor şi micii burghezii evreieşti.
*** Cu statut de *foburg (посад)* (suburbie a oraşului Akkerman).
**** În tabel n-au fost incluşi 3 negustori ruşi din oraşul Ismail.

Negustorii mari angrosişti se ocupau în fond cu exportul de mărfuri prin porturile Ismail şi Reni. Majoritatea cerealelor erau exportate de negustori la Constantinopol şi realizate la un preţ rezonabil. Autorităţile din Ismail menţionau în raportul din 1838 că exportul de cereale era concentrat în mâinile negustorilor de ghilda întâi – Nicolai Iliadi, Dmitri Karavasili, Panaiot Nalbandoglo, Karabet Hadji Markarov, Anton Milanovici, şi negustorilor de ghilda a doua – Iakimi Piţinio, Gheorghe Krassa şi Anton Celebidaki, care au exportat cereale în valoare de 3799857 ruble asignate[78].

La Reni, exportul cerealelor era concentrat în mâinile negustorilor Ivan Davidoglo, Ivan Mandrajia (Mandraş), Panaiot şi Ilie Varnali, Afanasi Ksodulo, care, în 1838, au exportat, prin postul vamal Reni, 81906 cetverturi de cereale[79].

Cerealele exportate prin Ismail şi Reni erau colectate de negustori în judeţele de sud ale Basarabiei şi în oraşele Ismail şi Reni în lunile de toamnă şi iarnă (din octombrie până în martie), în zilele de târg şi iarmaroc. Rolul esenţial al judeţelor de sud ale Basarabiei în producerea şi transportarea cerealelor prin porturile Ismail şi Reni este confirmat şi de rapoartele autorităţilor locale. De exemplu, în rapoartele din anii ’30 ai sec. al XIX-lea ale şefilor de poliţie şi administraţiei locale se menţiona că ocupaţia de bază a negustorilor din Ismail şi Reni este comerţul cu pâine şi vite, pe care ei le cumpără în zilele de târg în aceste oraşe şi în localităţile din apropiere, din lunile august până în noiembrie, iar în unii ani – din lunile octombrie până în martie[80].

De regulă, monopolul asupra exportului de cereale prin Ismail era deţinut anual de regulă de unii

[78] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2985, f. 12 verso.
[79] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2985, f. 41 verso-42.
[80] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2325, f. 36 verso, 64 verso, f. 130 verso-131, 146 verso; d. 2985, f. 12 verso, 41 verso.

Tabelul 4

Dinamica numerică şi componenţa etnică a negustorilor şi micii burghezii alogene din Ismail în 1852*

Apartenenţa etnică**	Negustori				Mica burghezie				Numărul total			
	Sex masc.	Sex fem.	Total	În %	Sex masc.	Sex fem.	Total	În %	Sex masc.	Sex fem.	Total	În %
Moldoveni***	18	11	**29**	**7,7**	2454	2240	**4694**	**69,0**	2472	2251	**4723**	**65,4**
Greci	114	87	**201**	**53,2**	530	468	**998**	**14,7**	644	555	**1199**	**16,7**
Bulgari	42	41	**83**	**22,0**	421	357	**778**	**11,4**	463	398	**861**	**12,1**
Armeni	34	26	**60**	**15,9**	118	137	**255**	**3,7**	152	163	**315**	**4,4**
Ruşi	3	-	**3**	**0,8**	-	-	**-**	**-**	3	-	**3**	**0,04**
Italieni	1	1	**2**	**0,5**	2	2	**4**	**0,1**	3	3	**6**	**0,08**
Germani	-	-		**-**	14	11	**25**	**0,4**	14	11	**25**	**0,3**
Ţigani	-	-	**-**	**-**	29	23	**52**	**0,8**	29	23	**52**	**0,7**
În total	**212**	**166**	**378**	**100,0**	**3568**	**3238**	**6806**	**100,0**	**3780**	**3404**	**7184**	**100,0**
În %	**56,1**	**43,9**	**100,0**	**5,3**	**52,4**	**47,6**	**100,0**	**94,7**	**52,6**	**47,4**	**100,0**	**-**

* ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5776, f. 75.
** Izvorul nu indică numărul negustorilor şi micii burghezii evreieşti.
*** Respectând instrucţiunea lui Fiodorov, care cerea ca în tabel să nu fie incluşi ruşii, şeful de poliţie de Ismail i-a inclus în categoria *alogenilor* şi pe moldoveni. Probabil, în această categorie au mai intrat şi o parte din refugiaţii din Moldova de peste Prut, care n-au depus jurământului de credinţă împăratului rus.

şi aceiaşi negustori. În exportul cerealelor erau implicaţi toţi negustorii angrosişti de ghilda întâi şi a doua. De exemplu, în anul 1839, conform datelor oficiale, în exportul de cereale din Ismail erau implicaţi negustorii de ghilda întâi Anton Milanovici, Dmitri Karavasili, Lazar Galiardi, Karabet Hadji Markarov şi negustorii de ghilda a doua Fiodor Tulcianov, Gherasim Veroti şi Gheorghe Sidera, fiecare folosind pentru aceasta până la 100 mii ruble[81]. În Reni, în acelaşi an, negustorii Ivan Davidoglo, Ivan Mandrajia (Mandraş), Panaiot şi Ilie Vernali, Afanasi Xsodulo şi Ion Mitachi au exportat prin postul vamal local 41968 cetverturi de cereale şi mărfuri în valoare de 85374 rub.[82]

Datele privind dinamica numerică a negustorilor de ghildă şi micii burghezii alogene din oraşul Ismail, încadraţi în diverse activităţi economice, în 1852, sunt sistematizate în *Tabelul 4*.

Datele *Tabelului 4* demonstrează, cu lux de amănunte, că grecilor care constituiau doar 16,7% din numărul populaţiei, le revenea 53,2% din numărul negustorilor; armenilor ce constituiau 4,4% din numărul populaţiei, le revenea 15,9% din numărul negustorilor, iar bulgarilor ce constituiau 12,1% din numărul populaţiei, le revenea 22% din numărul negustorilor. Celorlalte etnii le revenea un loc neînsemnat în activitatea comercială a oraşului Ismail, în această perioadă de timp. Totuşi, este semnificativ faptul că raportul negustorilor faţă de mica burghezie era destul de mic: 5,3% – negustori şi 94,7% – mica burghezie.

Izvorul indică că armenii, ruşii şi italienii se ocupă în fond cu comerţul, grecii – cu comerţul şi meşteşugăritul, bulgarii – cu legumicultura şi comerţul, moldovenii – cu viticultura, legumicultura şi comerţul, iar ţiganii – cu meşteşugăritul.

Totuşi, este greu de a stabili numărul exact al negustorilor şi micii burghezii care aveau viză de reşedinţă în oraş, considerându-se locuitori permanenţi. Ştim cu certitudine că câţiva ani mai târziu, conform recensământului 10 al populaţiei (1859), în oraşul Ismail locuiau 114 negustori evrei (60 – bărbaţi şi 54 – femei) şi 3110 mic-burghezi (1539 – bărbaţi şi 1571 – femei), din numărul cărora locuiau permanent în comunităţi separate în gubernia Herson, oraşul Odesa – 177 persoane (85 – bărbaţi şi 92 – femei), în oraşul Herson – 654 persoane (319 – bărbaţi şi 335 – femei) şi în judeţul Ananiev, localităţile Mostovo şi Cantakuzino 795 persoane (405 – bărbaţi şi 390 – femei)[83]. Prin urmare, din tot numărul de 3224 evrei ce se ocupau cu comerţul şi diferite activităţi comer-

[81] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3200, f. 25 verso.
[82] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3200, f. 45-45 verso.
[83] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6429, f. 3-3 verso.

cial-industriale în oraşul Ismail, 1626 (50,4%) – aveau viză de reşedinţă în diferite localităţi ale guberniei Herson.

Cele mai mari capitaluri le aveau negustorii bogaţi angrosişti de ghilda întâi şi a doua din capitală şi din oraşele-porturi. Unul dintre cei mai bogaţi negustori din Basarabia era negustorul grec de ghilda întâi din Chişinău Pantelei Ivanov Sinadino, al cărui capital comercial atingea în anii '30 valoarea de 2 mln rub.[84]

Negustorul grec Panteleimon Sinadino este atestat în izvoarele de arhivă ca supus turc, care, din 1829, dispunea de bunuri imobiliare în Chişinău, iar începând cu anul 1832 – ca negustor străin ce comercializa în casa lui G. Glatkin mărfuri industriale în valoare de 50 mii rub.; anual el plătea un impozit de 80 rub., fiindcă era înscris în categoria negustorilor de ghilda întâi din Chişinău[85].

Conform altor izvoare ce datează cu decembrie 1837, Pantelei Sinadino este înscris în categoria negustorilor de ghilda întâi din Chişinău în urma ucazului Administraţiei Financiare din Basarabia din 2 aprilie 1832, având către acel timp 42 de ani[86].

Capitalul comercial de care dispunea P. Sinadino era format nu numai de pe seama comerţului şi cămătăriei. El deţinea diferite întreprinderi comercial-industriale. În 1836 P. Sinadino deţinea pe moşia Visterniceni (sau Râşcani), amplasată la 250 stânjeni[87] de la linia de hotar a oraşului Chişinău, o spălătorie de lână care spăla pe an 30 mii puduri de lână. La ea, după cum indică izvorul, în decurs de cinci luni au lucrat 40 mii de muncitori, sau zilnic circa 270 de muncitori. Ei aduceau proprietarului un venit de 7000 rub., iar pentru munca lor Sinadino le plătea doar câte 50 cop pe zi[88].

Deşi dispunea de un capital comercial impunător, după expirarea termenului de privilegii acordate de Regulamentul ghidelor din 26 septembrie 1830, P. Sinadino se transferă, în 1840, în categoria negustorilor de ghilda a doua[89]. În această categorie îl întâlnim şi în anii următori[90]. Acesta dovedeşte o dată în plus că burghezia comercială, căutând să beneficieze de toate privilegiile acordate de administraţia imperială, se eschiva de la plata impozitelor, trecând într-o categorie inferioară, ca ulterior, când erau acordate noi privilegii, să revină din nou în categoria iniţială.

P. Sinadino şi-a mărit capitalul şi de pe seama exploatării micilor producători, având în arendă un şir de localităţi, cu imense pământuri. Deşi izvoarele nu indică veniturile pe care le obţinea P. Sinadino de pe seama arendei acestor pământuri, ele nu pot fi puse la îndoială, fapt atestat de plângerea din 23 septembrie 1840, adresată pe numele guvernatorului militar P.I. Fiodorov, în care ţăranii din localităţile Şerpeni, Pugăceni, Dubăsarii Vechi, Corjova şi Bilacheva scriau despre „...clăcile diverse, îndelungate şi grele", despre pedepsele corporale publice la care erau supuşi etc. În aşa mod au fost pedepsiţi opt ţărani, care nu purtau însă nici o vină; mai mult chiar, ţăranii Axenti Sârghi din localitatea Şerpeni şi Simion Plămădeală din localitatea Pugăceni au fost arestaţi şi închişi în închisoarea din Bender[91].

Unii negustori bogaţi din Basarabia erau mecenaţi. Dintr-un document datat cu 15 ianuarie 1823 aflăm că negustorul armean din Grigoriopol Calos Bogdasarov, transferat cu traiul în Chişinău, a făcut act de binefacere, transferând în folosul oraşului 60 mii lei, de asemenea, a construit doi fântâni arteziene, în grădina de stat a instalat două chioşcuri, iar pe străzile oraşului a instalat, unde era necesar, felinare[92].

Negustorii greci şi armeni se ocupau nu doar cu comerţul, dar întreţineau şi diferite întreprinderi comercial-industriale. Negustorii greci au fost printre primii care au deschis în Basarabia prima fabrică pentru confecţionarea ţesăturilor din bumbac şi mătase. Dar autorităţile imperiale nu erau interesate de susţinerea dezvoltării industriale în Basarabia, din frica de concurenţă. Când grecul A. Dimitrio din Chişinău s-a adresat Departamentului manufacturilor şi comerţului interior al Rusiei cu cererea de a i se acorda privilegii

[84] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2139, f. 68; d. 2330, f. 87 verso; d. 2593, f. 103 verso.
[85] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 554, f. 35 verso.
[86] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 754, f. 133-143.
[87] *Stânjen* – una dintre cele mai vechi unităţi de măsură din Ţările Române, care corespundea cu măsura veche germană – *klafter*, reprezentând aproximativ 2,23 metri în Moldova şi 1,9665 metri în Ţara Românească (Instituţii 1988, 455-456). Conform datelor din 26 februarie 1824, în Basarabia 480 de stânjeni pătraţi constituiau un pogon. Conform aceleiaşi surse, stânjenul domnesc puţin depăşeşte 7 picioare (*picior* – măsură de lungime egală cu 30,5 cm) (ANRM, F, 3, inv. 1, d. 429, f. 169).
[88] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2998, f. 13 verso-14.
[89] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3274, f. 261.
[90] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 892, f. 221.
[91] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3603, f. 1-1 verso.
[92] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 194, f. 43-45.

Tabelul 5

Dinamica numerică a burgheziei comerciale şi valoarea capitalului comercial în Basarabia în anii 1867-1868 (în rub. argint)*

Categoria ghildei	1867		Raportul, în %		1868		Raportul, în %	
	Numărul de negustori	Valoarea capitalului comercial declarat	Negustori	Capital	Numărul de negustori	Valoarea capitalului comercial declarat	Negustori	Capital
I	10	150000	**1,4**	**3,4**	11	165000	**1,5**	**3,7**
II	720	4320000	**98,6**	**96,6**	722	4332000	**98,5**	**96,3**
În total**	**730**	**4470000**	**100,0**	**100,0**	**733**	**4497000**	**100,0**	**100,0**

*ANRM, F. 134, inv. 3, d. 278, f. 136-136 verso.
**În suma totală pentru anul 1868 n-au fost incluşi doi negustori străini, înscrişi în categoria negustorilor basarabeni de ghildă

şi înlesniri de care beneficiază fabricanţii ruşi, potrivit manifestului din 1 iulie 1812, în legătură cu instituirea primei fabrici pentru confecţionarea ţesăturilor din bumbac şi mătase, autorităţile din Sankt Petersburg l-au refuzat sub pretextul că „... confecţionarea diferitelor ţesături după modelul turcesc nu prezintă nimic nou, deoarece acestea demult se confecţionează de fabricanţii ruşi, iar modul de fabricare propus de grecul A. Dimitrio nu prezintă nimic original”[93].

Negustorilor greci le aparţineau şi cele mai bune spălătorii de lână din Basarabia. A. Zaşciuk scria că, în anii ’50 ai sec. al XIX-lea, cele mai bune spălătorii de lână aparţineau negustorilor Rodokanaki şi Ralli (Защук 1861, 577).

Despre capitalul comercial încadrat în comerţul Basarabiei ne poate confirma volumul comerţul din diferite oraşe. Drept exemplu, în 1830, volumul total al comerţului din Chişinău a constituit 2,3 mln. rub. asignate. În comerţul interior erau încadraţi 500 târgoveţi, 12 dvoreni şi 5 ţărani; 80 negustori întreţineau legături comerciale cu guberniile ruse[94].

Alt exemplu elocvent de acumulare de capital serveşte activitatea comercială a aceloraşi negustorilor din Ismail. Ocupându-se, în fond, cu exportul peste hotare al cerealelor şi al produselor animaliere, negustorii de ghilda întâi Mihail Radovici, Anton Milanovici, Karabet Hadji Markarov şi negustorii de ghilda a doua Nicolai Iliadi şi Gheorghe Krassa dispuneau fiecare în 1835 de un capital comercial de până la 100 mii rub[95]. Conform datelor din 1836, Nicolae Iliadi, Panaiot Nanbandjoglo, Mihail Fotiano, Iacov Piţinio, Lazar Goleardi şi Anton Milanovici aveau fiecare un capital în valoare de până la 400 mii rub[96]. În 1838, negustorii de ghilda întâi N. Iliadi, D. Karavasili, P. Nalbadjoglo, Karabet Hadji-Markarov, A. Milanovici şi negustorii de ghilda a doua Ia. Piţinio, Gh. Krassa şi A. Celebidaki au exportat peste hotare cereale şi alte mărfuri în valoare de mai mult de 3,7 mln. rub[97].

Negustorii armeni şi greci prevalau în activitatea comercială şi în alte oraşe ale Basarabiei. În 1861, spre exemplu, în judeţul Orhei erau încadraţi în comerţ 80 de negustori evrei, 40 – greci, 25 – armeni, 10 – bulgari, 6 – ucraineni, 3 – moldoveni şi un velicorus[98].

Valoarea capitalului comercial a crescut considerabil în a doua jumătate a anilor ’60 ai secolului al XIX-lea, fapt despre care vorbesc destul de elocvent datele *Tabelului 5*.

Conform Regulamentului privind taxele pentru dreptul la comerţ şi alte îndeletniciri din 9 februarie 1865, burghezia comercială a fost împărţită doar în două ghilde (ПСЗРИ 1866, 54-57). Dreptul la comerţ şi plata pentru certificatele comerciale erau determinate nu de mărimea capitalului comercial declarat, ca în baza Regulamentului ghildelor din

[93] AISR, F. 18, inv. 2, d. 754, f. 6-6 verso.
[94] ANRM, F. 75, inv. 1, d. 426, f. 20.
[95] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2325, f. 36 verso.
[96] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2325, f. 83 verso.
[97] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2985, f. 12 verso.
[98] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7369, f. 26.

1824, ci de tipul comerţului practicat: era el cu ridicata sau cu amănuntul, interior sau exterior. Taxa pentru eliberarea certificatelor comerciale depindea de starea economică a localităţii unde era înscris negustorul.

Datele *Tabelului 5* confirmă că capitalul comercial era concentrat în mâinile negustorilor de ghilda a doua şi constituia mai mult de 96% din întreaga sumă a capitalului comercial. Dar şi aceste date nu reflectă absolut veridic nivelul de avere al burgheziei comerciale, deoarece, conform altor date, numărul negustorilor în aceşti ani era mai mare, în 1867 constituind 12 negustori de ghilda întâi şi 942 – de ghilda a doua, iar în 1868 – 16 negustori de ghilda întâi şi 772 – de ghilda a doua[99].

Elementul burghez din Basarabia a căutat să-şi creeze, chiar de la început, instituţiile sale administrative. Destul de activă este participarea burgheziei comerciale în administrarea orăşenească. În baza dispoziţiei din 12 mai 1817 a rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei A.N. Bahmetev „...în Chişinău urma să fie instituită Duma orăşenească, în baza aceloraşi principii în care au fost instituite Dumele orăşeneşti în celelalte gubernii interne ruse, dar ţinându-se cont de unele particularităţi ale Basarabiei şi obiceiurile locale...”[100]. La 26 mai Departamentul întâi al Guvernului Regional a adoptat o rezoluţie cu privire la cererea celor trei comunităţi orăşeneşti: moldovenească, bulgărească şi armenească, de a institui în oraş un magistrat şi chiar au ales din rândurile lor persoane cărturare care urmau să-i reprezinte în această instituţie orăşenească. Dar, ulterior află că în locul magistratului s-a decis de a institui Duma, în care este nevoie de persoane care cunosc modalităţile de formare a veniturilor orăşeneşti, cunosc starea materială a fiecărui locuitor şi ar putea repartiza încasarea impozitelor potrivit veniturilor fiecărei persoană în parte[101]. La 6 iunie a urmat dispoziţia rezidentului plenipotenţiar, în baza căreia comunităţile orăşeneşti au primit acordul de a-şi alege reprezentanţii în Duma orăşenească. În urma alegerilor, în Duma orăşenească au fost aleşi: căpitanul Anghel Hour – în calitate de burgomistru, iar în calitate de şefi de poliţie *(пристав)* – Asvadur Hristovici, Dănilă Fora, Nichita Neverov, Stepan Petrovici şi evreul Leiba Litmanovici[102]. Din raportul din 16 iunie, prezentat Departamentului întâi al Guvernului Regional de poliţia municipală, aflăm că în calitate de consilieri municipali din partea societăţii armeneşti a fost ales Asvadur Hristovici, acumulând 105 voturi; din partea comunităţii moldoveneşti – Dănilă Fora (70 voturi); din partea comunităţii ruseşti – Nichita Neverov (100 voturi), din partea comunităţii bulgăreşti – Stepan Petrovici (120 voturi) şi din partea comunităţii evreieşti – Leiba Litmanovici (63 voturi)[103].

La 26 mai 1817 a fost emisă o instrucţiune pentru Duma orăşenească din Chişinău, alcătuită în baza Regulamentului orăşenesc din 21 aprilie 1785, potrivit căruia urma să activeze această instituţie[104]. În 1818, la dispoziţia Guvernului Regional al Basarabiei, Duma orăşenească din Chişinău[105] a fost împuternicită să rezolve litigiile negustorilor, din considerentul că în oraş lipsea magistratura orăşenească, ratuşă şi judecătoria verbală[106].

Negustorii mari angrosişti au jucat un rol important în instituirea, conform ucazului din 1 aprilie 1819, şi activitatea Tribunalului Comercial din Reni, transferat ulterior, conform dispoziţiei din 2 septembrie 1824 a Consiliului de Miniştri, în Ismail (în 1825), iar în baza dispoziţiei din 25 ianuarie 1857 – transformat în Tribunalul Comercial din Basarabia[107].

Analiza izvoarelor, îndeosebi a celor de arhivă inedite, şi a literaturii monografice ne permite să concluzionăm că procesul de formare a burgheziei comerciale în Basarabia şi evidenţierea din rândurile ei a elitei comercial-industriale, a fost determinat de un şir de circumstanţe, atât de ordin intern, cât şi de ordin extern, atât economice, cât şi politice, atât obiective, cât şi subiective.

Lipsa de unitate statală şi independenţă naţională, dominarea politică şi exploatarea economică de către Imperiul Rus au influenţat direct procesul de formare a burgheziei comerciale.

[99] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7681, f. 133-134, 149, 239.
[100] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 554, f. 57.
[101] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 554, f. 57 verso-58.
[102] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 554, f. 58 verso.
[103] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 554, f. 59.
[104] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 554, f. 59-59 verso.
[105] Duma *(consiliul municipal)* era administrată de un burgomistru, care putea fi o persoană în rang de clasa a XII-a, aleasă din cadrul societăţilor orăşeneşti, nesalarizată, doi ratmani, în rang de clasa a XIV-a, aleşi din cadrul societăţilor orăşeneşti, nesalarizaţi, şi un secretar. Primăria municipală *(городская управа)* era administrată de un burgomistru, ales de societăţile orăşeneşti, un staroste orăşenesc *(городской староста)* şi câte un reprezentat de la fiecare breaslă meşteşugărească *(цеховых)* (ANRM, F. 75, inv. 1, d. 34, f. 89-89 verso).
[106] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 554, f. 11 verso.
[107] Despre instituirea şi activitatea Tribunalului Comercial *a se vedea* detaliat: (Tomuleţ 2001, 278-298).

Constituirea burgheziei comerciale naţionale era însoţită, inevitabil, nu numai de evidenţierea factorilor favorizanţi – de bogăţiile teritoriului, de centrele comerciale situate în apropiere (Odesa, Ismail, Reni, Chilia şi Akkerman), de prezenţa pieţelor de desfacere avantajoase (ruseşti, austriece şi turceşti) etc., dar şi a celor ce frânau acest proces, în special politica colonial-comercială promovată de ţarism în Basarabia, care a împiedicat procesul obiectiv de formare a elementului naţional comercial ce a început în Moldova încă în secolul al XVIII-lea şi în care au fost implicaţi activ autohtonii.

Situaţia periferică a Basarabiei şi statutul ei de colonie în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus a determinat o atitudine vădit discriminatorie a autorităţilor centrale faţă de acest teritoriu, care au limitat drepturile şi posibilităţile autohtonilor, în fond ale moldovenilor, prin faptul că în comerţul provinciei au fost atraşi în mare parte negustorii străini şi cei din guberniile interne ruse cărora le-au fost acorde diverse înlesniri şi privilegii – pentru a se încadra în categoria burgheziei comerciale.

Promovând în Basarabia o politică colonial-comercială, separând până în 1830 acest teritoriu de guberniile interne ruse prin cordonul vamal de la Nistru, iar de pieţele tradiţionale – europene – prin cel de la Prut şi Dunăre, guvernul ţarist, din anumite interese economice şi politice, a permis strămutarea de peste hotare şi din guberniile interne ruse a negustorilor străini, care în scurt timp deţin monopolul pe piaţa basarabeană. Burghezia basarabeană ce se forma era alcătuită, în fond, din alogeni – greci, armeni, evrei, ucraineni, ruşi etc., care deţineau cea mai mare parte din capitalul comercial, constituind, de fapt, elita comercială din Basarabia.

După 1831, odată cu intrarea în vigoare a Regulamentului ghildelor şi perfectarea juridică a acestei stări sociale, pe parcursul anilor '30-'60 ai sec. al XIX-lea în Basarabia a crescut nu numai numărul burgheziei comerciale, dar şi nivelul de avere – capitalul comercial. Burghezia comercială basarabeană, formată în fond din alogeni, va deţine un loc important între guberniile europene ale Imperiului Rus atât după dinamica numerică, cât şi după nivelul de avere – capitalul comercial.

Bibliografie

Bădescu 2008: Il. Bădescu, Enciclopedia sociologiei universale – teorii contemporane, vol. II (Bucureşti 2008).

Brătianu 1933: Gh.I. Brătianu, Problema noilor elite şi a liberalismului în România. In: Revista „Libertatea" (Bucureşti 1933), 12-27.

Busino 1996: G. Busino, Elites et Eltisime (P.U.F. 1996).

Cantemir 1975: D. Cantemir, Descrierea Moldovei (Chişinău 1975).

Câmpeanu 1966: R. Câmpeanu, Elite româneşti şi elite europene în veacul XVIII. Încercări de definire. In: Xenopoliană. Buletinul Fundaţiei Academice „A.D. Xenopol" din Iaşi, IV, 1-4 (Iaşi 1996), 87-94.

Dicţionar 1998: Dicţionar de sociologie / Coordonatori C. Zamfir, L. Vlăsceanu (Bucureşti 1998).

Documente 1976: Documente turceşti privind Istoria României, vol. I, 1455-1774. Întocmit de M.A. Mehmet (Bucureşti 1976).

Documente 1986: Documente turceşti privind Istoria României, vol. III, 1791-1812. Întocmit de M.A. Mehmet (Bucureşti 1986).

Instituţii 1988: Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar / Coordonatori: O. Sachelarie şi N. Stoicescu (Bucureşti 1988).

Ioncioaia 1996: Fl. Ioncioaia, Revolta ierarhiei. O discuţie asupra temei elitelor şi a proiecţiei sale istoriografice. In: Xenopoliană. Buletinul Fundaţiei Academice „A.D. Xenopol" din Iaşi. IV, 1-4 (Iaşi 1996), 56-82.

Machiavelli 1999: N. Machiavelli, Principele (Bucureşti 1999).

Marx 1988: K. Marx, Manifestul partidului comunist (Chişinău 1988).

Mosca 1998: G. Mosca, Clasa conducătoare. Arena politicii 6, (Chişinău 1998), 3-5.

Nietzsch 1996: Fr. Nietzsche, Călătorul şi umbră sa: Omenesc, prea omenesc (Oradea 1996).

Pareto 1993: V. Pareto, Tratat de sociologie generală (Bucureşti 1993).

Strat 1943: G. Strat, Problema elitelor sociale (Bucureşti 1943).

Tomuleţ 2001: V. Tomuleţ, Contribuţia negustorilor basarabeni la instituirea Judecătoriei Comerciale din Basarabia. In: Analele Ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova. Seria „Ştiinţe socioumane", vol. II (Chişinău 2001), 278-298.

Varzari 2003: P. Varzari, Introducere în elitologie (Chişinău 2003).

Zub 1996: Al. Zub, O nouă temă în istoriografia română: elitele (Pe marginea unui proiect). In: Xenopoliana. Buletinul Fundaţiei Academice „A.D. Xenopol" din Iaşi. IV, 1-4 (Iaşi 1996), 49-55.

Айвазовский 1856: Г. Айвазовский, Заметка о происхождении Новороссийских армян. В сб.: ЗОИД, т. VI (Одесса 1856), 550-555.

Аксаков 1858: И. Аксаков, Исследование о торговле на украинских ярмарках (Санкт Петербург 1858).

Ананьян 1969: Ж.А. Ананьян, Армянская колония Григориополь (Ереван 1969).

Государтвенная 1939: Государтвенная внешняя торговля 1838 года в разных ее видах (Санкт Петербург 1839).

Жуков 1964: В.И. Жуков, Города Бессарабии. 1812-1861 годов. Очерки социально-экономического развития (Кишинев 1964).

Защук 1861: А. Защук, Сельскохозяйственная промышленность Бессарабской области. В сб.: Записки императорского Общества сельского хозяйства Южной России (Одесса 1861), 390-494.

Зеленчук 1979: В.С. Зеленчук, Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. (Кишинев 1979).

Кочергин 1911: В.А. Кочергин, Наброски по истории города Дубоссар и прилежащего Поднестровья (Херсонской губернии) (1648-1870) (Одесса 1911).

Куницкий 1813: П.С. Куницкий, Краткое статистическое описание заднестровской области присоединенной к России по мирному трактату, заключенному с Портою Оттоманскою в Бухаресте в 1812 году (Санкт Петербург 1813).

Лашков 1912: Н.В. Лашков, Бессарабия – к столетию присоединения к России. 1812-1912 гг. Географический и историко-статистический обзор состояния края (Кишинев 1912).

Мунтян 1971: М.П. Мунтян, Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. В сб.: Ученые записки Кишиневского ун-та, т. 117 (Ист.) (Кишинев 1971), 43-85.

Небольсин 1835: Г.П. Небольсин, Статистическое обозрение внешней торговли России. Ч. I (Санкт Петербург 1835).

Положение 1962: Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы). Сборник документов / Составители И.А. Анцупов, К.П. Крыжановская. Том III, часть I (Кишинев 1962).

ПСЗРИ 1830: Полное собрание законов Российской Империи. Собр. II, т. II, 1827, №1623 (Санкт Петербург 1830).

ПСЗРИ 1866: Полное собрание законов Российской Империи. Собр. II, т. XL, 1865, №41779, приложение (Санкт Петербург 1866).

Сабуров 1830: Я. Сабуров, Земледелие, промышленность и торговля Бессарабии в 1826 году (Москва 1830).

Скальковский 1850: А. Скальковский, Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. I. (Одесса 1850).

Шмидт 1863: А. Шмидт, Материалы для географии и статистики России. Херсонская губерния, ч. I (Санкт Петербург 1863).

Энциклопедический 1903: Энциклопедический словарь / Издатели Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон, Т. XXXVIII „a" (Санкт Петербург 1903).

The elites of Bessarabian bourgeoisie: Armenian and Greek wholesale merchants (1812-1868)

Abstract

In the given article, based on the published monographic literature and unpublished archival sources, the authors make a brief description of the concept of the elite and by the examining the Armenian and Greek wholesale merchants raise the issue of the commercial elite of Bessarabia, which was formed shortly after its annexation to the Russian Empire in 1812. The authors state that the genesis and evolution of Bessarabian bourgeoisie in general, and the commercial-industrial in particular, was influenced by multiple factors, both economic and political, both internal and external. A special place in this respect belongs to the immigration of alien merchants to Bessarabia – Armenians, Greek, Jews, Bulgarians, and those from the interior provinces of Russia, many of whom settled in the province for permanent residence, filling the ranks of the commercial bourgeoisie of Bessarabia as a consequence of national-commercial policy promoted by the imperial government in the newly annexed territory. Based on the example of Armenian merchants, but also on the history of Panteleimon Sinadino – the Greek merchant of the first guild from Chisinau, whose commercial capital reached in the 1830-ies the value of 2 million rubles, the authors analyze the process of establishment of commercial bourgeoisie in Bessarabia.

Буржуазная элита Бессарабии: армянские и греческие купцы (1812-1868 гг.)

Резюме

В данной статье на основе литературы монографического плана, а также неопубликованных архивных источников авторы дают краткую характеристику понятия элиты и на примере армянских и греческих оптовых купцов (и не только) инициируют дискуссию относительно становления буржуазной элиты Бессарабии, образовавшейся вскоре после аннексии этой территории Российской империей в 1812 году. В статье констатируется, что процесс генезиса и эволюции бессарабской буржуазии в целом, и торгово-промышленной в частности, был обусловлен рядом факторов – как экономических, так и политических, как внутренних, так и внешних. Особое место в этом процессе принадлежит процессу иммиграции в Бессарабию иностранных и иногородних купцов – армян, греков, евреев, болгар, а также купцов из внутренних губерний России, многие из которых обосновались в крае на постоянное место жительства, пополнив ряды торговой буржуазии. Немаловажное значение имела и национально-колониальная политика, проводившаяся царской властью в аннексированной области. На примере армянских и греческих купцов авторы анализируют процесс становления торговой буржуазии Бессарабии. В этом контексте показательна история кишиневского греческого купца первой гильдии Пантелеймона Синадино, торговый капитал которого достигал в ’30-е годы XIX века 2 млн. рублей.

14.02.2012

Dr. hab. Valentin Tomuleţ, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

Victoria Bivol, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

UNELE CONSIDERAŢII PRIVIND DIFUZAREA CĂRŢII VECHI TIPĂRITE LA CHIŞINĂU

Igor Cereteu

După anexarea Basarabiei la Imperiul ţarist, în 1812, Biserica Ortodoxă din această provincie a fost subordonată autorităţilor ecleziastice din capitala imperiului. Gavriil Bănulescu-Bodoni, numit în scaunul mitropoliei, a deschis o tipografie la Chişinău în anul 1814, de sub teascurile căreia în anii următori au ieşit cărţi preponderent de factură religioasă.

Tipăriturile erau scoase în tiraje mari, încât să acopere necesităţile preoţilor din biserici şi mănăstiri, tocmai de aceea, şi în prezent, în unele biblioteci ele sunt atestate în mai multe exemplare. Cărţile erau răspândite în majoritatea bisericilor din Basarabia. Cercetările din ultimul timp ne-au permis să restabilim o realitate foarte sumară privind difuzarea tipăriturilor din Chişinău pe teritoriul Basarabiei. Activitatea de tipărire a cărţilor a fost preluată şi de succesorii lui Bănulescu-Bodoni în scaunul eparhial. Acestea erau destinate creştinilor din Basarabia, însă ele pot fi întâlnite şi în afara hotarelor istorice ale provinciei, dovadă că au fost utile şi au avut o largă arie de răspândire. Din informaţiile oferite de Paul Mihail constatăm că tipăriturile de la Chişinău au fost solicitate de feţe bisericeşti şi oameni de cultură din: Iaşi, Bucureşti, Odesa, Vidin, de preoţii de dincolo de Nistru, de prizonierii ardeleni de dincolo de munţii Ural (Mihail 1993, 145-153). Printre cele 17 condiţii stipulate în ucazul sinodal din 4 mai 1814 cu privire la deschiderea tipografiei se prevedea ca din fiecare ediţie tipărită la Chişinău să fie expediat câte un exemplar Sfântului Sinod şi bibliotecilor acestuia, Departamentului Ministerului instrucţiunii publice, Academiei de Ştiinţe, Academiei Teologice din Sankt Petersburg şi două exemplare la Biblioteca Publică Imperială (Fuştei 2009, 173).

Prima tipăritură de factură religioasă, ieşită de sub teascurile de la Chişinău, este *Liturghia* de la 1815 (BRV, III, 879, 119-122; CM 1992, II, 4, 57-59). Cartea este de o înaltă valoare artistică, a fost tipărită cu negru şi roşu (până la f. 104), cu gravuri, frontispicii, viniete, filigrane. Pe f. 1 de titlu^{v} + 4 f. numerotate se conţine o predoslovie semnată de Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, în care se motivează deschiderea tipografiei şi cum a fost tradusă cartea (Ciobanu 1992, 37). Liturghia are în folio 1+5+9+187 f., hârtia este de calitate bună. Text pe o coloană, în negru şi roşu, caractere de două mărimi, cu 30-31 şi respectiv 36 de rânduri pe pagină. Pagina culeasă este încadrată în două rânduri de chenare. F. 4^{v} - 5^{r} – tabla de materii. Pe f. 5^{v} – icoana *Cina cea de taină*. Pe 9 f. numerotate *Rânduiala vecernii ceii mici după Tipic*. Conform unor date *Liturghierul* a fost tipărit în 1200 exemplare (Ciobanu 1992, 51-52; Fuştei 2009, 175), iar acest număr era în măsură să acopere necesităţile preoţilor din Basarabia.

În bibliotecile şi fondurile muzeale din Chişinău am identificat 38 de exemplare ale *Liturghiei* din 1815 (Cereteu 2011, 161-169, nr. 373-410). Un exemplar din fondurile Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei a fost descris de către dr. Elena Ploşniţă, iar alte două se află în biblioteca preotului Petru Buburuz (Ploşniţă 1996, 45-50). În urma cercetărilor anterioare au fost constatate exemplare la: mănăstirile Hârjauca, Tabăra, Hirova, Frumoasa (3 ex.), în satele Dereneu (Călăraşi), Cucioaia (Teleneşti) cu circulaţie în Cozeşti (Teleneşti), Hirova (Călăraşi), care a aparţinut anterior satului Hogineşti (Călăraşi), Ţibirica (Călăraşi), Rădeni (Străşeni), Onişcani (Călăraşi), două exemplare la Năpădeni (Ungheni), Hogineşti (Călăraşi), Izvoare (Făleşti), Căinarii Vechi (Soroca), două exemplare la Recea (Străşeni), Călăraşi-târg, Truşeni (Străşeni), în biserica Buna Vestire din Chişinău (Mihail 1993, 79, 192, 197, 198, 201, 204, 206, 210, 213, 214, 216, 218, 222, 223, 224, 228, 229, 230, 232), Crişcăuţi (Donduşeni) şi Rotunda (Edineţ), ultimele două aflate la muzeul bisericesc din Chişinău în perioada interbelică, Brătuşeni (Edineţ), Sineşti (Ungheni), Scumpia (Făleşti), Costeşti (Râşcani), Teşcureni (Ungheni), Bogzeşti (Teleneşti), Camincea (Orhei), Mateuţi (Rezina), Cinişeuţi (Rezina), Ohrincea (Criuleni), Işnovăţ (Criuleni), Râşcova (Criuleni), Cruglic (Criuleni),

Cornova (Ungheni), Hârbovăţ (Călăraşi), Curchi (Orhei), Răciula (Călăraşi), Sângera (municipiul Chişinău), Dănceni (Ialoveni), Nimoreni (Ialoveni), Băcioi (municipiul Chişinău), Rezeni (Căuşeni), Horăşti (Ialoveni), Budeşti (municipiul Chişinău), Condriţa (municipiul Chişinău), Drăguşenii Vechi (Străşeni), Dahnovici (Hânceşti), Văsieni (Ialoveni), Hânceşti, Sireţi (Străşeni), Vălcineţ (Călăraşi), Buda (Călăraşi), Ialoveni, Buţeni (Hânceşti), Cioc-Maidan (Comrat), catedrala din Tighina, Leova, Erdec-Burnu (fostul judeţ Ismail), Răscăieţi (Ştefan Vodă), Ciuteşti (Nisporeni), Lozova (Străşeni), Bubuieci (municipiul Chişinău), Drăsliceni, provenită din Paşcani (Criuleni), Drăguşeni (Nisporeni), Bujorăuca (Soroca), Sadova (Călăraşi), Cojuşna (Străşeni), Pojoreni (Ialoveni), Tuzara (Călăraşi), Bălăureşti (Nisporeni), Fundu Galbenii (Hânceşti) provenit de la un proprietar din Hânceşti (Berechet 1924, 130; Caproşu, Chiaburu 2009, III, 354, 371, 372, 377, 379, 409, 421, 635; IV, 54, 247) mănăstirea Căpriana (Eşanu et al. 2003; Mihail 1993, 182, nr. 12), Cobâlea (Şoldăneşti), biserica Râşcanu din Chişinău (Ghibănescu 2001, 46, 89), Chetriş, Hânceşti-Niorcani, Coiuceni, Vrăneşti, Albineţ, Făleşti, Catranâc, Obreja, Scumpia, Sarata Nouă (Făleşti), Gherman-Dumeni sat, Sculeni, Dănuţeni, Vulpeşti, schitul Corneşti, Mânzăteşti, Hârceşti, Teşcureni, Bumbăta, Todireşti-sat (Ciolac), Stânjineni, Coşeni-Floceni, Floreşti (Ungheni), Limbenii Vechi (Glodeni), Cajba (Glodeni) (Cereteu 2009, 34, nr. 74), Jora de Jos (Orhei)[1] Jora de Mijloc (Orhei)[2], biblioteca Societăţii istorico-arheologice din Chişinău, provenit de la protoiereul Atanasie Sofronovici (Catalogul 1925, 14).

În acelaşi an a fost tipărit la Chişinău un *Molebnic* în 1200 de exemplare (Ciobanu 1992, 39; Fuştei 2009, 175). Cartea prezintă 1 f. t. + 3 f. + 128 f. şi este compusă din 32 de caiete a câte 4 foi fiecare. Text pe o coloană, în negru, cu 21 de rânduri pe pagină. În fondurile din Chişinău am atestat 23 de *Molebnice* din această ediţie (CM 1992, II, 5, 59-60; Cereteu 2011, 169-173, 411-433). În perioada interbelică au fost atestate exemplare la mănăstirea Hârbovăţ (5 ex.), unul fiind din biserica satului Lopatna (Orhei), altele au fost semnalate la mănăstirile Hârjauca, Hirova, Frumoasa (2 ex.), în satele Dereneu (Călăraşi), Cucioaia (Teleneşti), Teleneşti târg, satul Căpriana (Străşeni), care a aparţinut anterior mănăstirii Căpriana, două exemplare în Rădeni (Străşeni), Meleşeni (Călăraşi), Izvoare (Făleşti), Albineţ (Făleşti), Balatina (Glodeni), Truşeni (Străşeni) (Mihail 1993, 79, 188, 192, 201, 204, 208, 211, 213, 217, 222, 224, 225, 230), Brătuşeni (Edineţ), Scumpia (Făleşti), Costeşti (Râşcani), Pârliţa (Făleşti), Bogzeşti (Teleneşti), Mateuţi (Rezina), Cornova (Ungheni), Râşcova (Criuleni), Ţigăneşti (Străşeni), Hârbovăţ (Călăraşi), Curchi (Orhei), bisericile Râşcanu, Sfântul Haralambie şi Tuturor Sfinţilor din Chişinău, Goian (municipiul Chişinău), Dănceni (Ialoveni), Rezeni (Ialoveni), Condriţa (municipiul Chişinău), Drăguşenii Vechi (Străşeni), Vadul lui Isac (Cahul), Răscăeţi (Ştefan Vodă) (Constantinescu-Iaşi 1929, 45), Pojoreni (Ialoveni), Brătuleni (Nisporeni), Străşeni, mănăstirea Căpriana (Străşeni), Ghidighici (municipiul Chişinău), Bălăneşti (Nisporeni), Leuşeni (Hânceşti) (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 352, 372, 389, 395, 445, 525-526; IV, 418; Mihail 1993, 211), Cobâlea (Şoldăneşti) (Ghibănescu 2001, 46), Sculeni, Vulpeşti, Mânzăteşti şi Pârliţa (Ungheni), Chirileni, Sarata Veche, Scumpia, Albineţ, Năvârneţ, Călineşti, Făleşti, Pânzăreni (Făleşti), Cajba (Glodeni) (Cereteu 2009, 34, nr. 75), două exemplare la Pogrebeni (Orhei)[3].

În anul 1816 a fost tipărit în 3000 de exemplare un *Catihisis în scurt* (BRV, III, 903, 140; Ciobanu 1992, 40; Fuştei 2009, 175). Este cunoscut un exemplar de colecţie al acestui *Catihisis* (Cereteu 2011, 173-174, nr. 434). Exemplarul prezintă 43 file. Exemplarul de patrimoniu nu are foaie de titlu. Text pe o coloană, în negru, cu 23 de rânduri pe pagină. În perioada interbelică au fost semnalate exemplare la mănăstirea Hârjauca şi în satul Ţibirica (Călăraşi) (Mihail 1993, 192, 210).

În anul 1816 au mai fost tipărite 300 de exemplare de *Molebnic,* ediţia de la 1815 (BRV, III, 913, 152-153; CM 1992, II, 9, 63-65; Fuştei 2009, 175). Prezintă 1 f. t. + 3 f. + 128 f. Foaia de titlu este încadrată în chenar cu elemente florale şi geometrice. Foaia de titlu şi următoarele trei foi sunt numerotate cu litere chirilice. Text pe o coloană în negru, caractere de două mărimi cu 21 şi respectiv 25 de rânduri pe pagină. Frontispicii la începutul capitolelor. Prezintă o precuvântare din care reiese că acest *Molebnic* a fost tradus „din cel slavenesc, care să tipăreşte în Rossia". Ultimele foi sunt rupte la colţuri şi desprinse unele de altele. Este o copie fidelă a *Molebnicului* tipărit la Chişinău în tipografia exarhicească în 1815. În fondurile din Chişi-

[1] ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 94.
[2] ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 68.
[3] ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 90.

nău am atestat şase exemplare (Cereteu 2011, 174-176, nr. 435-440). Un *Molebnic* din această ediţie se află în prezent la biserica Sfântul Dumitru din Chişinău, carte care s-a aflat în prima jumătate a secolului al XIX-lea în biblioteca bisericii Sfintei Înălţări din Chişinău (Fuştei 2005, 66). În perioada interbelică au fost semnalate exemplare în: Rădeni (Străşeni), Onişcani (Călăraşi), Bisericani (Glodeni), Recea (Străşeni), Călăraşi-târg (Mihail 1993, 213, 214, 226, 228, 229), biserica Mazarachi din Chişinău, Cioc-Maidan (Comrat), Slobozia Mare (Cahul) (Constantinescu-Iaşi 1929, 45), Vărzăreştii Noi (Călăraşi), Sadova (Călăraşi), Tuzara (Călăraşi), provenită din Călăraşi (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 396, 511) două exemplare la mănăstirea Căpriana (Eşanu et al. 2003, 401, nr. 20,21), Cobâlea (Şoldăneşti) (Ghibănescu 2001, 46, datat greşit), Lohăneşti (Hânceşti), biserica Vovidenia din Bârlad (jud. Vaslui), Buda (Călăraşi) (Caproşu, Chiaburu 2009, IV, 55, 140, 326), Gherman-Dumeni (Ungheni), Ciolacu Vechi (Făleşti) (Cereteu 2009, 34, nr. 76), biserica Râşcanu din Chişinău (Berechet 1924, 130).

În fondul Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei a fost semnalat un exemplar de *Urmarea cântării de rugăciune,* 1816 (Danilov, Griţco, Malahov 2002, 86, nr. 41; Cereteu 2011, 177, nr. 444), ieşit în 1500 de exemplare (Fuştei 2009, 175). Exemplarul prezintă 15 f. Text pe o coloană, în negru şi roşu, cu 21 de rânduri pe pagină. Textul este încadrat în chenar floral stilizat. Începând cu anul 1836 un exemplar s-a aflat în localitatea Sandochia, iar altul a fost semnalat în perioada interbelică printre cărţile bibliotecii din mănăstirea Căpriana (Mihail 1993, 165, 182; Eşanu et al. 2003 402, nr. 22). Altele au fost atestate în: Ohrincea (Criuleni), Măşcăuţi (Criuleni), biserica Sfântul Haralambie din Chişinău (două exemplare) (Constantinescu-Iaşi 1929, 45), Rezeni (Ialoveni) (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 398), Cobâlea (Şoldăneşti) (Ghibănescu 2001, 45), Jora de Jos (Orhei)[4], Mârzeşti (Orhei)[5].

În anul 1817 de sub teascurile tipografiei de la Chişinău a ieşit un *Ceasoslov* în 1200 exemplare (BRV, III, 951, 193-194; CM 1992, II, 11, 66-68; Ciobanu 1992, 40; Fuştei 2009, 175). Prezintă 1 f. t. + 2 f. + 288 f. Foaia de titlu este încadrată. Pe f. 2 (din 2 f. de la început) o înştiinţare din care reiese că acest *Ceasoslov* este tipărit după *izvodul Ceasoslovului slavenesc*. Pe verso f. 2 icoana Acoperemântului Maicii Domnului. F. 284^{v}-285^{r-v} – Pashalia (1817-1884). Textul este încadrat într-un chenar liniar şi altul floral. Text pe o coloană, în negru şi roşu, cu 34-37 de rânduri pe pagină. Sunt cunoscute 13 exemplare de colecţie ale *Ceasoslovului,* ediţia din 1817 (Cereteu 2011, 178-180, nr. 448-460). În prezent, exemplare au fost atestate la mănăstirile Sfântul Apostol Andrei de la Durleşti (municipiul Chişinău), la mănăstirile Saharna şi Tabăra. Un *Ceasoslov* a aparţinut satului Clişcăuţi din nordul Basarabiei, semnalat în perioada interbelică de Paul Mihail în biblioteca Societăţii istorico-arheologice din Chişinău. În aceeaşi perioadă au fost atestate exemplare în satele Căpriana (Străşeni) (Eşanu et al. 2003, cu circulaţie şi la mănăstirea Căpriana), Rădeni (Străşeni), Balatina (Glodeni), Bisericani (Glodeni), Călăraşi-târg, Truşeni (Străşeni) (Mihail 1993, 211, 213, 164, 165, 225, 226, 229, 230), Işnovăţ (Criuleni), Cruglic (Criuleni), bisericile Buna Vestire, Sfântul Haralambie şi Sfântul Ilie din Chişinău, Negreşti (Străşeni), Goian (municipiul Chişinău), Buda (Călăraşi), Hânceşti, Vadul lui Vodă (municipiul Chişinău), Ialoveni, Sălcuţa (Căuşeni), muzeul din Chişinău (cu circulaţie la Tighina), Erdec-Burnu (fostul judeţ Ismail), Răscăieţi (Ştefan Vodă) (Constantinescu-Iaşi 1929, 46), Răzeni (Ialoveni), Tătăreşti (Străşeni), Tuzara (Călăraşi), Fundu Galbenii (Hânceşti), Cioreşti (Nisporeni), biserica Sf. Nicolae din Bălţi, provenit din satul Mileşti (Ialoveni), Bălăneşti (Nisporeni), Lozova (Străşeni) (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 400, 419, 490; IV, 164, 319, 322, 375, 414, 415, 495, 508, 512), Hânceşti-Niorcani, Năvârneţ, Catranâc, Chetriş, Albineţ (Făleşti), Mirceni-Hârceşti, Sculeni, Floriţoaia (Ungheni) (Cereteu 2009, 34, nr. 78), Mârzeşti (Orhei)[6], biblioteca Societăţii istorico-arheologice din Chişinău, provenit de la protoiereul Atanasie Sofronovici (Catalogul 1925, 15).

În colecţiile din Chişinău am identificat două exemplare de *Rânduiala panihidei,* 1817 (BRV, III, 953, 194-195; CM 1992, II, 14, 70-71; Cereteu 2011, 183, nr. 470, 471), unul dintre care, potrivit unei ştampile aplicate pe f. 12 şi 14, a aparţinut mănăstirii Suruceni din centrul Basarabiei. Cartea prezintă 41 f. Text pe o coloană, în negru, cu 21 de rânduri pe pagină. Pagina este încadrată în chenar de linii. Potrivit opiniei unor specialişti, această carte a fost tipărită în 1220 exemplare (Fuştei 2009, 175). În perioada interbelică au fost semnalate exemplare la mănăstirea Hârjauca, Dereneu

[4] ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 94.
[5] ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 69.
[6] ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 69.

(Călăraşi), Rădeni (Străşeni), Onişcani (Călăraşi), Meleşeni (Călăraşi), Hogineşti (Călăraşi), Izvoare (Făleşti), Recea (Străşeni) (Mihail 1993, 193, 201, 213, 214, 217, 218, 222, 228), Bogzeşti (Teleneşti), Cinişeuţi (Rezina) (Constantinescu-Iaşi 1929, 46), Vorniceni (Străşeni), Nisporeni şi Drăguşenii Noi (Nisporeni), Băcioi (municipiul Chişinău), Dahnovici (Hânceşti) (Constantinescu-Iaşi 1929, 46; Caproşu, Chiaburu 2009, III, 419, 425, 515; IV, 63), Cobâlea (Şoldăneşti) (Ghibănescu 2001, 45); Hânceşti-Niorcani, Albineţ (Făleşti) (Cereteu 2009, 34, nr. 80), Jora de Jos (Orhei)[7], Jora de Mijloc (Orhei)[8], biblioteca Societăţii istorico-arheologice din Chişinău (Catalogul 1925, 17).

Sunt cunoscute 13 exemplare de colecţie ale *Psaltirii,* ediţia din 1818 (BRV, III, 987, 239-240; CM 1992, II, 15, 71-73; Cereteu 2011, 183-187, nr. 472-484). Trei exemplare se află în prezent la biserica Sfântul Dumitru din Chişinău (Fuştei 2005, 66-67, nr. 8-10) şi un exemplar la mănăstirea Sfântul Teodor Tiron din Chişinău. Cartea prezintă 1 f. t. + 25 f. + 345 f. Foaia de titlu este decorată prin părţi cu gravuri, iar în partea de sus icoana Sfânta Treime. Cu gravuri, frontispicii şi viniete. Numerotare tipografică greşită: în loc de 336 figurează 335; după foaia 340 urmează 341, 340, 340, 342 şi ultima foaie nu este numerotată. Text pe o coloană în negru, caractere de două mărimi cu 17 şi respectiv 22 rânduri pe pagină. Textul este încadrat în chenare de linii. Cartea a fost tipărită în 1600 de exemplare (Fuştei 2009, 175). În perioada interbelică au fost identificate câte două exemplare la mănăstirile Hârbovăţ şi Hirova (Călăraşi), Teleneşti-târg, Onişcani (Călăraşi), Balatina (Glodeni), Truşeni (Străşeni) (Mihail 1993, 188, 199, 208, 214, 225, 230), Măşcăuţi (Criuleni), Dahnovici (Hânceşti) (Constantinescu-Iaşi 1929, 46), Rădeni (Străşeni), mănăstirea Barnovschi din Iaşi, satul Vozdu (Floreşti), care în prezent se află la BAR Bucureşti, Lozova (Străşeni) (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 421; IV, 197, 205, 267, 482), Făleşti, Chetriş, Năvârneţ (Făleşti), Ciuciulea (Glodeni) (Cereteu 2009, 34, nr. 81). În urma investigaţiilor din ultimii ani am atestat 30 de exemplare de colecţie a *Mineiului de obşte* (1819) (BRV, III, 1040, 304-306; CM 1992, II, 17, 75-76; Cereteu 2011, 190-195, nr. 496-525), care a fost tipărit în 800 de exemplare (Fuştei 2009, 175). Cartea prezintă 1 f. t. + 3 f. + 221 f. + 18 p. Foaia de titlu şi primele două foi nenumerotate – predoslovie semnată de Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Ultimele 17 foi numerotate conţin slujba Pocrovului. Text pe o coloană, în negru, caractere de două mărimi, cu 35-37 şi respectiv 40 de rânduri pe pagină. Format din 35 caiete a câte 4 foi fiecare. Ultimul caiet are 6 foi. Capitolele au la început frontispicii. Iniţiale mari, viniete variate. Două exemplare se păstrează în biblioteca mănăstirii Sfântul Teodor Tiron din Chişinău. În perioada interbelică exemplare au fost atestate în bibliotecile mănăstiriilor Căpriana, Hârbovăţ, Tabăra, Hirova, Frumoasa (2 ex.), în satele Dereneu (Călăraşi), Hirova (Călăraşi), Ţibirica (Călăraşi), Căpriana (Străşeni), Rădeni (Străşeni), Onişcani (Călăraşi), Meleşeni (Călăraşi), Năpădeni (Ungheni), două exemplare la Hogineşti (Călăraşi), Căinarii Vechi (Soroca), Albineţ (Făleşti), Balatina (Glodeni), Bisericani (Glodeni), Recea (Străşeni), Truşeni (Străşeni) (Mihail 1993, 80, 182, 188-189, 197, 199, 201, 206, 210, 211, 213, 214, 216, 217, 218, 223, 224, 225, 226, 228, 230), Brătuşeni (Edineţ), Scumpia (Făleşti), Pârliţa (Făleşti), Elizabeta (Ungheni) în muzeu, Sineşti (Ungheni), Condrăteşti (Ungheni), Heciul Nou (Sângerei), Bogzeşti (Teleneşti), Ustia (Criuleni), Hârbovăţ (Călăraşi), Măşcăuţi (Criuleni), Ohrincea (Criuleni), Cruglic (Criuleni), Criuleni, Işnovăţ (Criuleni), Cornova (Ungheni), Ţigăneşti (Străşeni), Curchi (Orhei), Răciula (Călăraşi), Sângera (municipiul Chişinău), Negreşti (Străşeni), Vorniceni (Străşeni), Goian (municipiul Chişinău), Dănceni (Ialoveni), Nimoreni (Ialoveni), Băcioi (municipiul Chişinău), Horăşti (Ialoveni), Buda (Călăraşi), Budeşti (municipiul Chişinău), Zâmbreni (Ialoveni), Dahnovici (Hânceşti), Hânceşti, Sireţi (Străşeni), Vadul lui Vodă (municipiul Chişinău) provenit din Echimăuţi (Rezina), Vălcineţ (Călăraşi), Costeşti (Ialoveni), Buţeni (Hânceşti), Cioc-Maidan (Comrat), Tigheci (Leova), Ţiganca (Cantemir), Vadul lui Isac (Cahul), Erdec-Burnu (fostul judeţ Ismail), Răscăieţi (Ştefan Vodă) (Constantinescu-Iaşi 1929, 46; Caproşu, Chiaburu 2009, III, 466), Bozieni (Hânceşti), Ciorăşti (Nisporeni), Văsieni, provenit din satul Ruseştii Vechi (Ialoveni), Nişcani (Călăraşi), Cimişeni (Criuleni), Boghiceni (Hânceşti), biserica Sf. Nicolae din Bălţi, Tătărăşti (Străşeni), (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 458, 460, 461, 463, 465, 466; IV, 7, 153, 161), Cobâlea (Şoldăneşti), soborul din Chişinău (Ghibănescu 2001, 46, 87; Berechet 1924, 120, nr. 15), Chetriş, Hânceşti-Niorcani, Coiuceni, Valea Rusului, Obreja (2 ex.)

[7] ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 94.
[8] ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 68.

Scumpia, Chirileni, Ciolacu Vechi, Musteaţa-Oişeni, Năvârneţ, Făleşti, Catranâc, Risipeni-Bocşa, Sarata Veche (Făleşti), Gherman-Dumeni, Blândeşti, Dănuţeni, Cetireni, Bogheni, Mânzăteşti, Hârceşti, Năpădeni, Pârliţa (Ungheni), Limbenii Noi, Cajba (Glodeni) (Cereteu 2009, 35, nr. 84), Pogrebeni (Orhei)[9], Mârzeşti (Orhei)[10], Jora de Mijloc (Orhei)[11], biblioteca Societăţii istorico-arheologice din Chişinău (Catalogul 1925, 13).

În anul 1820 a fost tipărit la Chişinău în 1500 de exemplare un *Molitvenic* (BRV, III, 1077, 333; CM 1992, II, 19, 78-79; Fuştei 2009, 175). Cartea prezintă 1 f. t. + 2 f. nn. + 548 f. Foaia de titlu este încadrată într-un chenar bogat, care se încheie în partea de sus cu icoana Sfânta Treime. Pe verso un chenar din elemente florale şi geometrice. Textul este încadrat în chenare de linii. Text pe o coloană, în negru, caractere de două mărimi, cu 21 şi respectiv 25 de rânduri pe pagină. Frontispicii la începutul capitolelor. Primele 2 foi nenumerotate – tabla de materii. Pe verso foii 2 nenumerotate gravură cu Sfânta Treime. Numerotare tipografică greşită la tabla de materii. În fondurile din Chişinău s-au păstrat 21 exemplare (Cereteu 2011, 198-201, nr. 535-554). În prezent un exemplar se află la biserica Sfântul Dumitru din Chişinău (Fuştei 2005, 67-68, nr. 14). În urma cercetărilor de teren am identificat exemplare la mănăstirile Curchi (Orhei) şi Sfântul Teodor Tiron (Chişinău). În perioada interbelică au existat exemplare la mănăstirile Hârbovăţ, Hârjauca, Frumoasa (3 ex.), în localităţile Hirova (Călăraşi), Teleneşti-târg, Ţibirica (Călăraşi), două exemplare la Rădeni (Străşeni), Izvoare (Făleşti), Călăraşi-târg, Truşeni (Străşeni) (Mihail 1993, 90, 189, 193, 206, 208, 210, 213, 222, 229, 230), muzeul din Chişinău (cu circulaţie în Tighina), Vorniceni (Străşeni), Dănceni (Ialoveni), Budeşti (municipiul Chişinău), Condriţa (municipiul Chişinău), Işnovăţ (Criuleni), Hârbovăţ (Călăraşi), Curchi (Orhei), Costeşti (Ialoveni), Albineţ (Făleşti), Sineşti (Ungheni) (Constantinescu-Iaşi 1929, 47; Caproşu, Chiaburu 2009, III, 484), Dolna (Nisporeni) provenită din Nisporenii de Sus, Hansca (Ialoveni) provenit din Moleşti (Ialoveni), Buda (Călăraşi), Străşeni, Pănăşeşti (Străşeni) (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 483, 484), Chetriş, Drujineni, Valea Rusului, Musteaţa-Oişeni, Făleşti, Catranâc, Obreja (Făleşti), Blândeşti, Napădeni (Ungheni), Ustia, Ciuciulea (Glodeni) (Cereteu 2009, 35, nr. 86, Jora de Jos (Orhei)[12], Mârzeşti (Orhei)[13], biblioteca Societăţii istorico-arheologice din Chişinău, provenit de la protoiereul Atanasie Sofronovici (Catalogul 1925, 15).

În anul 1820 a apărut *Rânduiala sfinţirii bisericii* în 1500 de exemplare (BRV, III, 1084, 345-347, CM 1992, II 20, 79-80; Fuştei 2009, 175). Cartea prezintă 1 f. t. + 1 f. + 113 f. Titlul, încadrat în chenar simplu, ocupă două pagini. Pe verso f. 1 nenumerotate gravură cu chipul Sfântului Ioan Înaintemergătorul, încadrată în trei rânduri de chenare florale cu elemente geometrice. Frontispicii la începutul capitolelor. Gravuri, viniete, iniţiale, filigrane. Format din opt caiete a câte patru foi, ultimul are două foi şi 17 caiete a câte patru foi. Text pe o coloană, în negru, caractere de două mărimi, cu 21 şi respectiv 25 de rânduri pe pagină. Textul este încadrat în chenare de linii. Unele exemplare au paginare tipografică greşită, ceea ce ne determină să credem că au existat cel puţin două tiraje ale acestei ediţii. În fondurile din Chişinău există 14 exemplare (Cereteu 2011, 202-204, nr. 557-570), şi un exemplar a fost identificat la mănăstirea Sfântul Teodor Tiron din Chişinău. În perioada interbelică au fost semnalate exemplare la: mănăstirile Căpriana, Hârbovăţ (2 ex.), în biserica satului Cucioaia (Teleneşti), care a aparţinut satului Işnovăţ (Criuleni), două exemplare în satul Căpriana (Străşeni), unul la Rădeni (Străşeni), două exemplare în Năpădeni (Ungheni), două la Hogineşti (Călăraşi), Izvoare (Făleşti) (Mihail 1993, 182, 189, 204, 211, 213, 216, 218, 222; Eşanu et al. 405, nr. 32), Costeşti (Râşcani), Cruglic (Criuleni), Mitropolia şi muzeul din Chişinău, Dănceni (Ialoveni), Condriţa (municipiul Chişinău), Drăguşenii Vechi (Străşeni), Dahnovici (Hânceşti), Vadul lui Vodă (municipiul Chişinău), Comrat (Constantinescu-Iaşi 1929, 46-47), Bubuieci (municipiul Chişinău), Nimoreni (Ialoveni), Brătuleni (Nisporeni) provenită din satul Sălişte (Nisporeni), Vărzăreşti (Nisporeni) cu circulaţie în Horodişte (Călăraşi), Pereni (Hânceşti), Suruceni (Ialoveni) (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 468, 475, 481, 491-492, 640; IV, 209), Jora de Jos (Orhei)[14], biblioteca Societăţii istorico-arheologice din Chişinău, provenit de la protoiereul Andrei Sibov (Catalogul 1925, 16).

Printre cărţile rare ale Bibliotecii Naţionale am identificat un exemplar de *Pentru datoriile presvi-*

[9] ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 94.
[10] ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 69.
[11] ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 68.
[12] ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 93.
[13] ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 69.
[14] ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 93.

terilor de popor, 1823 (BRV, III, 1127, 428; Cereteu 2011, 206, nr. 574), care s-a aflat în secolul XIX în Mănăstirea Curchi şi schitul Tabăra. În urma unor cercetări recente am depistat două exemplare incomplete la mănăstirea Sfântul Teodor Tiron din Chişinău. În perioada interbelică au fost semnalate asemenea cărţi în satul Ţibirica (Călăraşi) două exemplare, Onişcani (Călăraşi) (Mihail 1993, 210, 214), Hârbovăţ (Călăraşi), Curchi (Orhei) (Constantinescu-Iaşi, 47), mănăstirea Barnovschi din Iaşi (Caproşu, Chiaburu 2009, IV, 84, 201, 206), Hârceşti (Ungheni) (Cereteu 2009, 35, nr. 88).

Unii cercetători au admis şi mai admit încă existenţa unei ediţii a *Tipicului* în anul 1821 (CM, 1992, II, 23, 83-84; Ciobanu 1992, 50; Danilov 2007, 52-53), adică în timpul păstoririi Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Există, însă, cel puţin două motive care ne impun anumite suspiciuni în această privinţă. Pentru a clarifica situaţia este necesar de a analiza cu mare precauţie titlul cărţii. Este adevărat că pentru tipărirea *Tipicului* la Chişinău a fost obţinută permisiunea în anul 1819, însă din anumite motive, pe care nu le cunoaştem încă, această carte nu a ieşit de sub tipar în ultimul an al vieţii lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, aşa cum susţin unii cercetători. Mai întâi de toate atrage atenţia faptul că în conţinutul titlului se admite că această carte a fost tipărită în „Duhovniceasca tipografie a Bessarabiei", or oficina de la Chişinău s-a numit pe întreaga perioadă a păstoriei Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni „Tipografie Exarhicească". Al doilea moment care atrage atenţia în mod deosebit este anul tipăririi cărţii. La o lectură atentă a titlului exemplarului din colecţia Bibliotecii Naţionale (cota 56046) constatăm că în datarea lui pe foaia de titlu s-a comis o greşeală de tipar a ultimului grafem din anul 1823, care ar trebui să fie ҂ѧѠкг şi nu ҂ѧѠкї, aşa cum este scris pe acest exemplar. Argumente respective ne determină să admitem ipoteza potrivit căreia nu au existat două ediţii ale *Tipicului* (1821 şi 1823), însă este vorba doar de cea din 1823 (BRV, III, 1193, 430; CM 1992, II, 25, 85) din timpul lui Dimitrie Sulima.

În fondurile din Chişinău am identificat patru exemplare ale *Tipicului bisericesc în scurt* (1823) (Cereteu 2011, 207-208, nr. 576-579). În perioada interbelică au fost constatate exemplare în: Teleneşti-târg, Truşeni (Străşeni) (Mihail 1993, 208, 230), Scumpia (Făleşti), Răciula (Călăraşi), Condriţa (municipiul Chişinăi), Ohrincea (Criuleni) (Constantinescu-Iaşi 1929, 47), Leuşeni (Hânceşti), Lohăneşti (Criuleni), provenită din Cricova; un exemplar a fost cumpărat de la Iaşi de către preotul Gheorghe Clipa din localitatea Avrămeşti, ţinutul Tutovei şi care în prezent se află la BAR Bucureşti (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 483, 547; IV, 271), Vulpeşti, Stânjineni, Floreşti (Ungheni), Ciolacu Vechi, Scumpia (Făleşti), Ustia (Glodeni) (Cereteu 2009, 35, nr. 89).

De sub teascurile tipografiei duhovniceşti de la Chişinău au ieşit două cărţi fără datare, care au fost atribuite de cercetători cu aproximaţie anului 1826. Autorii BRV consideră că aceste două cărţi aparţin ca moment de datare anului 1823, în baza unor însemnări manuscrise, citite de Nicolae Iorga (BRV III, 1189, 428-429). Aceste două texte scurte *Slujba de mulţumire pentru victoria împotriva crăiei şvezilor* (Cereteu 2011, 212, nr. 593, 594) şi *Slujba Sfântului proroc Zaharia şi a Sfintei Elizaveta* (Cereteu 2011, 212-213, nr. 595, 596), au numerotare comună, fiind atestate în fondurile din Chişinău în două exemplare. În perioada interbelică au fost constatate asemenea cărţi la mănăstirea Hârjauca (Mihail 1993, 193), Mitropolia şi muzeul din Chişinău (Constantinescu-Iaşi 1929, 47), Curluceni, Frăsineşti (Ungheni) (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 580, 642), Cobâlea (Şoldăneşti) (Ghibănescu 2001, 45), biblioteca Societăţii istorico-arheologice din Chişinău (Catalogul 1925, 17).

În fondurile din Chişinău au fost atestate şase exemplare de *Urmarea cântării de rugăciune,* 1826 (BRV, III, 1270, 485; CM 1992, II, 30, 91; Cereteu 2011, 213-214, nr. 597-602). În perioada interbelică au fost constatate exemplare la mănăstirile Căpriana, Hârbovăţ, Hârjauca (două exemplare), în localităţile Teleneşti-târg, două exemplare la Hogineşti (Călăraşi) (Mihail 1993, 183, 189, 193, 208, 219; Eşanu et al. 406-407, nr. 38), Cotiujeni (Briceni), Scumpia (Făleşti), Măşcăuţi (Criuleni), Nimoreni (Ialoveni), Condriţa (municipiul Chişinău), Lozova (Străşeni), Vorniceni (Străşeni) (Constantinescu-Iaşi 1929, 47), Pârjolteni (Călăraşi), Străşeni, Roşcani (Străşeni), Pănăşăşti (Străşeni) (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 596, 597, 598), Jora de Jos (Orhei)[15].

Este cunoscut un exemplar de colecţie de *Rânduiala panihidei,* 1827 (BRV, III, 1314, 538; Cereteu 2011, 214, nr. 603). În perioada interbelică au existat asemenea cărţi în: Ţibirica (Călăraşi) (Mihail 1993, 210), muzeul din Chişinău, Scumpia

[15] ANRM, F. 1135, inv. 2, d. 94.

Cărţi vechi româneşti din tipografia de la Chişinău semnalate în Moldova de Răsărit

Nr. d/o	Titlu, an de ediţie	Nr. ex. de colecţie şi din biblioteci	Nr. ex. atestate până/ şi în per. interbelică
1	Liturghie, 1815	41	96
2	Molebnic, 1815	23	63
3	Catihiz in scurt, 1816	1	2
4	Molebnic, 1816	7	19
5	Urmarea cântării de rugăciune, 1816	1	10
6	Ceasoslov, 1817	16	40
7	Rânduiala panihidei, 1817	2	21
8	Psaltire, 1818	17	18
9	Minei de obşte, 1819	32	105
10	Molitvenic, 1820	24	43
11	Rânduiala sfinţirii bisericii, 1820	15	30
12	Pentru datoriile presbiterilor de popor, 1823	3	7
13	Tipic bisericesc, 1823	4	14
14	Slujba de mulţumire pentru victoria împotriva crăiei şvezilor, 1826	2	7
15	Slujba Sfântului proroc Zaharia şi a Sfintei Elizaveta, 1826	2	7
16	Urmarea cântării de rugăciune, 1826	6	20
17	Rânduiala panihidei, 1827	1	6
18	Instrucţia blagocinului bisericilor, 1827	1	1
19	Cântare de rugăciune pe vreme de epidemie, 1830	1	1
20	Scurtă păstorească îndemnare pentru gultuirea apărătoriului vărsat de vaci, 1830	-	1
	Total	**197**	**511**

(Făleşti), Mitropolia şi biserica Sfântul Haralambie din Chişinău (Constantinescu-Iaşi 1929, 47), Horodişte (Călăraşi) (Caproşu, Chiaburu 2009, III, 600, 601; IV, 161).

A fost identificat un exemplar de *Instrucţia blagocinului bisericilor,* 1827 (BRV, III, 1309; CM 1992, II, 31, 91-92; Cereteu 2011, 214, nr. 604) cu circulaţie în satele Mingir şi Cărpineni (Hânceşti), iar altul s-a aflat în perioada interbelică la mănăstirea Hârjauca (Mihail 1993, 193).

În fondul de carte veche a Muzeului Literaturii Române am atestat *Cântare de rugăciune pe vreme de epidemie* (1830) (Cereteu 2011, 214-215, nr. 605). În anul 1912, Gheorghe Ghibănescu, în timpul vizitei sale în Basarabia, a atestat un asemenea exemplar în satul Cobâlea (Şoldăneşti) (Ghibănescu 2001, 45).

În satul Curluceni (Caproşu, Chiaburu 2009, IV, 27) a fost atestat un exemplar de *Scurtă păstorească îndemnare pentru gultuirea apărătoriului vărsat de vaci,* 1830 (BRV, III, 1477, 682).

Din sursele istorice şi parţial din informaţia prezentată rezultă că tipăriturile de la Chişinău au fost răspândite în toate localităţii Moldovei de Răsărit, însă există suficiente argumente pentru a afirma că ele au circulat şi în afara acestui spaţiu, în localităţi cu populaţie românească, atât din vest, cât şi din est. Exemplare de cărţi tipărite la Chişinău se află în biblioteci si muzee din Rusia, Ucraina, Bulgaria. Tipăriturile de la Chişinău au circulat pe teritoriul României, fiind întâlnite în biserici, mănăstiri, biblioteci, instituţii muzeale, în special, din zona Moldovei (Mitric 2005). Cercetările ulterioare în domeniu vor scoate la iveală noi informaţii despre difuzarea cărţilor ieşite de sub teascurile tipografiei de la Chişinău, iar drept rezultat vom obţine o imagine mai clară despre activitatea tipografică din Basarabia şi contribuţiile ierarhilor moldoveni la răspândirea cărţilor bisericeşti.

Bibliografie

BRV: Bibliografia Românească Veche, tomul III, 1809-1830, de Ioan Bianu, Nerva Hodoş şi Dan Simonescu (Bucureşti 1912-1936).

Berechet 1924: Şt. Berechet, Cinci biserici vechi din Chişinău. In: Comisiunea monumentelor istorice. Secţia din Basarabia. Anuar (Chişinău 1924).

Caproşu, Chiaburu 2009: Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei. Un *corpus* editat de I. Caproşu şi E. Chiaburu, vol. III (1796-1828) (Iaşi 2009); vol. IV (1829-1859) (Iaşi 2009).

Catalogul 1925: Catalogul bibliotecii Societăţii istorico-arheologice bisericeşti basarabene din Chişinău. Cu o prefaţă de Iosif M. Parhomovici. Casa Eparhială. Supliment la Revista Societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău, vol. XVI, Tipografia şi Legătoria Eparhială (Chişinău 1925), 1-75.

Cereteu 2009: Ig. Cereteu, Răspândirea tipăriturilor româneşti în judeţul Bălţi în perioada interbelică (în baza unui manuscris). In: Luminătorul, 3 (Chişinău 2009), 28-37.

Cereteu 2011: Ig. Cereteu, Cartea românească veche şi modernă în fonduri din Chişinău (Iaşi 2011).

Ciobanu 1992: Şt. Ciobanu, Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă (Chişinău 1992).

CM 1992: Cartea Moldovei. Sec. XVII - înc. sec. XX. Ediţii vechi. Sec. XVII - înc. sec. XIX. Catalog general. Vol. II. Ediţii cu caractere chirilice (sec. XIX - înc. sec. XX), cu un studiu introductiv de A.I. Eşanu (Chişinău 1992).

Constantinescu-Iaşi 1929: P. Constantinescu-Iaşi, Circulaţia vechilor cărţi bisericeşti româneşti în Basarabia sub ruşi. Extras din Revista societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău, vol. XIX (Chişinău 1929).

Danilov 2007: M. Danilov, Cenzura sinodală şi cartea religioasă în Basarabia 1812-1918 (între tradiţie şi politica ţaristă) (Chişinău 2007).

Danilov, Grițco, Malahov 2002: M. Danilov, A. Grițco, L. Malahov, Cartea românească în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. 1683-1918. Catalog (Chişinău 2002).

Eşanu et al. 2003: A. Eşanu, V. Eşanu, N. Fuştei, V. Pelin, I. Negrei, Mănăstirea Căpriana (sec. XV-XX). Studiu istoric, documente, cărţi, inscripţii şi alte materiale (Chişinău 2003).

Fuştei 2005: N. Fuştei, Cartea veche românească la biblioteca bisericii „Sfântul Dumitru" din Chişinău. Revista de Istorie a Moldovei 4, 2005, 61-72.

Fuştei 2009: N. Fuştei, Contribuţia Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la dezvoltarea tiparului. Revista de Istorie a Moldovei 2-3, 2009, 169-178.

Ghibănescu 2001: Gh. Ghibănescu, Impresii şi Note din Basarabia (Chişinău 2001).

Mihail 1993: P. Mihail, Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia (Chişinău 1993).

Mitric 2005: O. Mitric, Cartea românească veche în judeţul Suceava. Catalog (Suceava 2005).

Ploşniţă 1996: El. Ploşniţă, Liturghierul de la 1815. In: Luminătorul, 3 (Chişinău 1996), 45-50.

On the distribution of early printed books published in Chişinău

Abstract

The present article describes the spreading of printed books published from 1815 to 1830 in Chişinău. According to historical information, old books from the Chişinău printing-house were available in all localities of Eastern Moldova. But there are some suggestions that these books were also brought outside this area, both to the west and east, to places with the Romanian population. The books printed in Chişinău can be found in libraries of Russia, Ukraine, and Bulgaria. They traveled across all the territory of Romania, being found in churches, monasteries, libraries, and museums, especially in the area of Moldova. Further research in this area will allow a more complete study of typographic activity in Moldova of that period and reveal the contribution of Moldavian bishops to the distribution of church books.

Некоторые сведения о распространении старопечатных книг, изданных в Кишиневе

Резюме

Данная статья рассматривает вопрос распространения старопечатных книг, изданных с 1815 до 1830 год в Кишиневской типографии. Согласно историческим сведениям кишиневские религиозные издания имелись во всех церквях Бессарабии. Существует также достаточно свидетельств об их распространении на территории Румынии, Украины, России и Болгарии. В Румынии эти книги можно найти в церквях, монастырях, библиотеках и музеях Пруто-Карпатского региона. В Болгарии и на Украине ими пользовались священники в селах и городах с румынским населением, а в России они хранятся в библиотеках и музеях. Дальнейшее исследования в этой области позволят более полно изучить книгопечатную деятельность в Бессарабии, а также раскрыть вклад молдавских архиереев в распространение церковных книг.

16.01.2012

Dr. Igor Cereteu, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

ARHITECTURA ECLEZIASTICĂ ŞI MONUMENTELE FUNERARE DIN SPAŢIUL PRUTO-NISTREAN. RELEVANŢA ISTORIOGRAFIEI DIN PERIOADA ŢARISTĂ ŞI INTERBELICĂ

Manole Brihuneţ

În cadrul studierii fenomenului cimitirelor moldoveneşti un rol important îl deţine analiza istoriografiei problemei vizate. În studiile restrânse spaţial sau temporal au fost abordate aspectele privind unele compartimente care ţin de evoluţia cimitirelor. În acest context, multitudinea subiectelor analizate în publicaţiile ştiinţifice ne-a permis conturarea istoriografiei pe anumite probleme, despre care vom discuta în continuare. În aşa mod, demersul nostru include analiza istoriografiei unor aspecte esenţiale pentru studiul nostru şi, respectiv, evidenţierea trăsăturilor generale şi specifice. Cele mai importante compartimente asupra cărora dorim să ne expunem ţin de analiza construcţiilor arhitecturale depistate în cadrul cimitirelor moldoveneşti, anume bisericile plasate în cadrul cimitirului; elaborarea unei tipologii a construcţiilor edificiilor de cult; evoluţia stilistică a bisericilor din cadrul cimitirelor moldoveneşti în sec. XVIII-XIX; depistarea, analiza şi tipologizarea necropolelor, a monumentelor şi complexelor funerare; personalitatea ctitorilor care au donat terenuri pentru noile construcţii de cult, au oferit resurse financiare şi au ajutat pe parcursul edificării lăcaşelor; descrierea motivelor ornamentale depistate în cadrul monumentelor funerare şi descifrarea inscripţiilor epigrafice, asupra cărora au atenţionat cercetătorii din domeniul istoriei, arhitecturii şi etnografiei.

Totodată, constatăm că publicaţiile apărute până în anul 1918 au reflectat fragmentar evoluţia arhitecturii eclaziastice. Autorii studiilor, contemporani ai evenimentelor, au acordat atenţie, de preferinţă, edificiilor ridicate după anul 1812. Istoriografia din perioada interbelică a fost marcată de extinderea posibilităţilor de cercetare a aspectelor menţionate de noi şi, respectiv, editarea unor lucrări care ar viza analiza arhitecturii ecleziastice şi a monumentelor funerare din Basarabia. În acest context, se înscriu planificarea şi realizarea unor monografii privind istoricul mănăstirilor şi bisericilor, inclusiv arhitectura edificiilor, cum ar fi cazul mănăstirilor Rudi, Saharna, Japca, Ţigăneşti ş.a. În continuare, ne propunem să trecem în revistă publicaţiile ştiinţifice care vizează direct sau tangenţial compartimentul principal al studiului nostru, anume evoluţia arhitecturii ecleziastice în sec. XVIII-XIX, a necropolelor şi monumentelor funerare.

Istoriografia privind lăcaşele de cult basarabene în perioada ţaristă (1812-1918)

O primă încercare de a descrie complexele monahale şi bisericile din spaţiul pruto-nistrean este realizată de scriitorul rus N. Nadejdin (Надеждин 1840, 436), autorul aducând date valoroase privind amplasarea geografică a unor schituri şi mănăstiri (Răciula, Frumoasa, Hârbovăţ), unele construcţii şi trăsături specifice ale vieţii monahale.

Menţionăm că, începând cu anii 1820-1840, Societatea de Antichităţi din Odesa selecta date privind istoricul lăcaşelor de cult, oferite de stareţii schiturilor şi mănăstirilor, care ar prezenta un interes deosebit pentru investigaţia propusă de noi, din motivul că vizează la modul direct arhitectura de cult şi monumentelor funerare. Valorificarea construcţiilor de cult şi a necropolelor a fost confirmată de Societatea de Istorie și Antichităţi din Odesa prin prima sa publicaţie, din anul 1844, incluzând mai multe studii pe această temă. Astfel, una din primele lucrări este semnată de N. Murzakevici şi se referă la descrierea bisericilor *Adormirea Maicii Domnului* din mănăstirea Căpriana şi *Sf. Nicolae* din Chilia (Мурзакевич 1844, 288-292). Acelaşi N. Murzakevici foloseşte manuscrisul păstrat în Arhiva Dicasteriei, publicând în numărul următor al revistei Societăţii date despre mănăstirile din Basarabia, menţionând că majoritatea au fost construite în secolul al XVIII-lea (Мурзакевич 1848, 313-329). Într-un al număr al revistei Societăţii, N. Murzakevici descrie în detalii caracteristicile istorice și arhitecturale ale bisericii *Sf. Nicolae* din Chilia (Мурзакевич 1850, 484-488). Un alt studiu al lui N. Murzakevici, publicat în aceeaşi revistă a Societăţii din Odesa, descrie biserica *Sf. Dumitru* din Orhei, anexând

planul şi o faţadă a bisericii (Мурзакевич 1867, 514-515).

În continuarea ideilor expuse de N. Murzakevici, în anii '60 ai secolului al XIX-lea vine lucrarea dedicată Basarabiei semnată de A. Zaşciuk (Защук 1861). Importanţa prezentei lucrări constă în descrierea mănăstirilor şi schiturilor din această regiune, a unor biserici mai vechi, cu o arhitectură specifică, dar şi a unor cimitire moldoveneşti şi pietre funerare, momente care au facilitat elaborarea studiului privind arhitectura de cult. Lucrarea semnată de A. Nacco (Накко 1876) ne reprezintă succint istoricul mănăstirilor, completând cunoştinţele la subiectul în cauză.

Un interes deosebit faţă de istoricul bisericii locale au manifestat reprezentanţii istoriografiei ţariste. Astfel, Pompei Batiuşkov, un adept al rusificării popoarelor din imperiu, ne-a prezentat o descriere a realităţilor ecleziastice basarabene (Батюшков 1892). Situaţia unor biserici din gubernia Podolia, inclusiv aspecte istorico-arhitecturale, au fost elucidate de cercetătorul E. Seţinsky (Сецинский 1895). În opinia cercetătorului, unele biserici depistate în satele din Podolia vădesc similitudini cu stilul arhitectural moldovenesc, fiind o exemplificare a prezenţei spiritualităţii româneşti la est de Nistru. Scriitorul, deputatul Dumei a II-a, Pavel Cruşevan, a fost editorul culegerii *Бессарабия* (Крушеван 1903), pe paginile căreia prezintă informaţii care vizează, alături de activităţile economice, culturale, politice şi funcţionarea bisericilor şi mănăstirilor basarabene. În opinia noastră, fără a accentua valoarea istorică a textelor anexate, în mare parte preluate de la cunoscutul A. Zaşciuk, P. Cruşevan anexează imaginile edificiilor de cult de la începutul secolului XX. Analizând imaginile şi comparându-le cu realitatea, putem trage concluzii definitorii privind modificările operate, pe parcursul anilor, bisericilor, mănăstirilor, clopotniţelor şi anexelor gospodăreşti edificate în secolele XVIII-XIX.

De un real folos în procesul elaborării studiului nostru a fost lucrarea semnată de I. Halippa, care ne-a prezentat un tablou pe cât posibil de amplu privind starea bisericilor din Basarabia, numărul bisericilor în total, inclusiv de lemn, de cărămidă, acoperite cu şindrilă etc. (Халиппа 1900; Халиппа 1907). Anume graţie cercetărilor sale avem date concrete privind numărul bisericilor, inclusiv din lemn, piatră, caracterul construcţiilor, tipul acoperişului etc., importanţa datelor fiind foarte elocventă, mai ales în cazul elaborării unui tabel comparativ privind dinamica construcţiilor de cult din Basarabia.

În sprijinul ideilor istoriografiei oficiale ruse vine lucrarea editată la Chişinău „cu ocazia centenarului de la anul 1812" (Юбилейный 1912). În paginile acestui volum se aduc argumente convingătoare privind „evoluţia vertiginoasă" a teritoriului alipit la 1812, fiind aduse şi informaţii privind lăcaşele de cult, construcţiile noi şi continuitatea vieţii religioase în spaţiul dat.

De un real folos în procesul investigaţiei ne-au fost articolele publicate în revista *Кишиневские епархиальные ведомости* (КЕВ), dând imbold unei noi mişcări privind cercetarea vechilor vestigii vechi bisericeşti şi descrierea lor. Graţie iniţiativei date, în această revistă văd lumina tiparului o serie de articole cu date istorico-statistice despre bisericile parohiale, cele mai multe scrise de preoţii-parohi. Astfel, este tipărit *Pomelnicul mănăstirei Japca*, întocmit de ieromonahul Maximilian (1872), care oferă informaţii valoroase despre întemeierea schitului rupestru pe la anul 1693, de către Iezechil, monahul din schitul Deleni (КЕВ 1872). Tot la acest capitol se referă informaţiile privind istoricul mănăstirii Saharna, articol semnat de M. Ganitzki (Ганицкий 1873, 262-267).

Această publicaţie posedă valoare deosebită şi la capitolul studierea construcţiei bisericilor din parohiile basarabene, prin publicarea, la 1877, a unei serii de articole despre bisericile din satele Bardar, Tocuz, Taraclia-Bender, Mileşti-Nisporeni, Faraonovca, Găureni. Aceste contribuţii prezintă interes pentru noi din motivul că posedă informaţii privind locul amplasării cimitirelor vechi şi descrierea bisericilor. Cu regret, valoarea acestor articole este inegală, prezentarea informaţiei despre construcţii şi necropole fiind diferită şi fragmentară. De exemplu, nu sunt descrise cimitirele din satele Bardar şi Faraonovca, atenţia autorului fiind atrasa de bisericile parohiale. Acest gol este suplinit de publicaţia privind biserica din satul Tocuz, fiind descris nu numai cimitirul ortodox, dar şi unul mai vechi, cu o suprafaţă de 5 ari şi acoperit în întregime de pietre funerare, adevărate monumente funebre. Tot în această perioadă, în articolul despre biserica din Taraclia, face şi o primă încercare privind descrierea unei pietre funerare, cu toate dimensiunile şi

inscripţia lapidară (*Iis Hrs* şi anul *1800*). Şi articolul despre biserica din satul Mileşti, Nisporeni, posedă informaţii privind cimitirul şi dispoziţia din anul 1872 a conducerii regiunii privind interdicţia de a înmormânta în cimitirele din curţile bisericeşti. În amalgamul primelor publicaţii cu referinţă la edificiile de cult şi cimitirele basarabene se evidenţiază articolul consacrat mănăstirilor din regiune (КЕВ 1883, №16). Un scurt istoric al apariţiei mănăstirilor, caracterul construcţiilor ridicate, ctitorii, nume de stareţi, moşiile deţinute şi evenimente deosebite – sunt doar câteva din aspectele principale care şi-au găsit reflectare în paginile articolului, valoarea căruia este de nepreţuit în intenţia noastră de a elucida obiectiv procesul de edificare a construcţiilor bisericeşti.

O nouă publicaţie care a servit pentru completarea tabloului privind arhitectura de cult este semnată de preotul Elevferi Mihalevici, profesor al Seminarului din Chişinău (Михайлевич 1896), în paginile căreia autorul descrie mănăstirea Curchi, inclusiv pietrele funerare aflate la sud-vest de biserica mare, în curtea mănăstirii, anexând şi textele funerare descifrate. În 1903, preotul Elevferi Mihalevici publică un valoros articol *Trecutul Basarabiei* (Михайлевич 1903), în care descrie şi localizează câteva cimitire, atribuite neîntemeiat slavilor. Pietrele şi crucile funerare ale fostului schit Galiţia au devenit obiectul cercetării preotului Dumitru Praniţchi, îmbogăţind repertoriul nostru de monumente funerare (Праницкий 1903).

O atenţie deosebită din cadrul publicaţiilor din volumul *Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости* conţine articolul semnat de cercetătorul V. Curdinovschi (Курдиновский 1905, 682-692), care în anul 1905 iniţiază publicarea unei serii de articole încadrate sub denumirea generică *O călătorie arheologică prin Basarabia*. Datorită acestor lucrări obţinem date valoroase despre unele cimitire şi descrierea unor pietre funerare, depistate în cimitirul oraşului medieval Orheiul Vechi; stâlpul comemorativ din satul Măşcăuţi, în drept cu vechile peşteri; piatra depistată la vadul spre Butuceni, cu inscripţie în română, în grafie chirilică (Курдиновский 1906a, 1345-1349). Meritul lui V. Curdinovschi rezidă în depistarea şi descrierea unei serii de pietre funerare de la cimitirele din satele Cobâlceni, una din ele plasată alături de monumentul boierului Cerchez. O altă piatră funerară este depistată în satul Alexăndreni, Edineţ, având un text în slavonă (Курдиновский 1906b, 1379-1382). O importanţă deosebită pentru restabilirea istoricului construcţiei bisericilor din mănăstirile basarabene l-a avut articolul lui V. Curdinovschi privind mănăstirea Frumoasa (Курдиновский 1906c, 648-656, 690-698). Totodată, deşi autorul prezintă numeroase date privind construcţia bisericii, cimitirul, ctitorii, menţionăm că articolul editat în anul 1906 cu ocazia celor 100 de ani de la fondarea schitului, fără a avea un anumit suport documentar, a condiţionat apariţia unor erori în ceea ce priveşte data întemeierii schitului Frumoasa, corectate de noi în urma cercetărilor respective. Menţionăm în acest context că Vasile Curdinovschi, la adunarea generală a Societăţii istorico-arheologico-bisericeşti din Basarabia (22 mai 1907), a propus iniţierea unei campanii de depistare a bisericilor vechi din cuprinsul eparhiei Chişinăului şi Hotinului pentru alcătuirea şi editarea unui album respectiv în anul 1913 (Курдиновский 1907, 1415-1420). În acest scop urmau să fie folosite datele oficiale din Buletinele Clericale păstrate în Consistoriul Bisericesc din Chişinău. Se preconiza ca ulterior lista bisericilor selectate să fie publicată în Buletinul Eparhial din Chişinău. Cu toate că lista bisericilor a fost alcătuită, V. Curdinovschi, în calitatea sa de redactor, ia decizia univocă de a nu publica materialul din cauza că unele domenii nu erau acoperite, fiind prezentate incomplet. Cu unele erori nesemnificative, corectate pe parcursul cercetărilor, constatăm, totuşi, că istoricul V. Curdinovschi a lăsat o amprentă deosebită în studiul arhitecturii ecleziastice, al bisericilor vechi, al necropolelor şi al cimitirelor, al pietrelor funerare şi al mormintelor ctitorilor descoperite de obicei, în curtea sau chiar în incinta bisericilor. În acest context, un rol deosebit îl deţine studiul său privind bisericile de piatră din spaţiul pruto-nistrean (Curdinovschi 1918), la care s-a făcut apel în funcţie de geografia cercetărilor întreprinse de noi.

Istoricul construcţiei unor mănăstiri, a edificiilor de cult şi a anexelor gospodăreşti a suscitat interesul cercetătorilor pe parcursul mai multor decenii. Un exemplu elocvent în acest sens sunt lucrările semnate de preotul Al. Proţenco, consacrate schitului/mănăstirii Rudi (Проценко 1913, 1127-1142; Проценко 1925, 351-356). Menţionăm că graţie acestor publicaţii am avut posibilitatea de a analiza amănunţit detaliile arhitecturale ale complexului monastic, catalogându-l drept un model al arhitecturii tipice moldoveneşti.

Şi interesul unor autori din dreapta Prutului a fost suscitat de istoricul bisericii din Basarabia. Astfel, au fost uzuale unele informaţii oferite de cercetătorul Zamfir Arbore în lucrarea *Basarabia în secolul al XIX-lea* (Arbore 1898), studiul deţinând un loc deosebit în istoriografia naţională de până la 1918. Unul dintre primii cercetători români ale pietrelor funerare aflate în cimitirele din spaţiul pruto-nistrean este cunoscutul cercetător Gh. Ghibănescu, care la 1912, la invitaţia familiei Catargi, a vizitat Basarabia, centrele istorice şi bisericile parohiale. Graţie lui Gh. Ghibănescu avem practic primele descrieri ale pietrelor funerare din şapte cimitire aflate în localităţile pe care le-a parcurs în călătoria sa (Ghibănescu 2001). Astfel, autorul ne lasă impresii privind cimitirele, amplasarea lor, necropolele şi pietrele funerare depistate, anexând şi epitafele descoperite, şi anume din satele *Cameniţa Podoliei*, de lângă biserica *Sf. Ioan Botezătorul*, ctitorie a boierilor moldoveni Stroici, aduce textele de pe vechile pietre funerare din jurul catedralei *Sf. Nicolae* din Bălţi; descrie biserica-necropolă din satul *Cobâle/Cobâlnea*, ctitorită la 1820 de boierul Pavel Catargi; descrie bisericile din Chişinău: Catedrala *Naşterea Domnului,* biserica *Sf. Ilie*, biserica *Sf. Constantin şi Elena*. La biserica *Măzărache*, din lipsă de timp, Ghibănescu copiază doar un text în versuri de pe o piatră funerară de la intrare. Meritul incontestabil al cercetării lui Gh. Ghibănescu este prezentarea textelor funerare şi a dimensiunilor pietrelor, fără a stărui asupra decorului pietrelor funerare, tipologia lor şi a edificiilor de cult descrise. Seria descrierilor edificiilor de cult este continuată de scriitorul Mihail Sadoveanu, care a vizitat mai multe localităţi şi complexe monahale din Basarabia (Sadoveanu 1918), iar descrierea mănăstirii Frumoasa a devenit pe drept cuvânt carte de vizită a mănăstirii.

Repere privind istoriografia din perioada interbelică

În anii 1918-1940 cercetarea monumentelor ecleziastice din Basarabia aflată în componenţa României întregite a luat o întorsătură benefică studiului moştenirii trecutului. Îşi fac apariţia autori şi cercetători noi, profesionişti, care abordează problemele privind arhitectura bisericească, aduc o contribuţie deosebită la descrierea bisericilor din spaţiul vizat. Meritul incontestabil al publicaţiilor din această perioadă este accentul plasat asupra construcţiilor ecleziastice, prezentarea dimensiunilor şi proporţiilor, descrierea anumitor tipuri, descifrarea inscripţiilor funerare şi analiza pietrelor de mormânt depistate în cadrul cimitirelor basarabene. Menţionăm faptul că publicarea unor materiale obiective, care vizează cultura provinciei Basarabia, era susţinută şi promovată de administraţie, conturându-se, în aşa mod, un tablou pe cât se poate de amplu privind evoluţia arhitecturii bisericeşti.

Printre primele lucrări cu referinţă la istoricul mănăstirilor basarabene, inclusiv construcţia bisericilor mănăstireşti şi anexelor gospodăreşti, menţionarea numelor stareţilor pe timpul cărora au fost operate anumite reparaţii/restaurări în domeniu, este prezentată de arhimandritul Visarion (Puiu 1919). Totodată, în opinia noastră, acest studiu posedă unele lacune regretabile, creând confuzii privind cronologia, numele stareţilor etc., care într-o anumită măsură reduc din valoarea sa istorică, lucrarea rămânând, totuşi, una din primele publicaţii din Chişinău privind viaţa monahală din Basarabia. În aşa mod, istoricul Paul Gore, în prefaţa anuarului Comisiunii Monumentelor Istorice (Comisiunea 1924), dă startul investigaţiilor vestigiilor din istoria Basarabiei, numind pietrele funerare „monumente modeste", drept exemplu aducându-le pe cele din curţile bisericilor chişinăuiene *Sf. Ilie* şi *Sf. Haralambie*.

În acest context, de un real folos în procesul elaborării studiului nostru referitor la arhitectura ecleziastică din secolele XVIII-XIX au servit lucrările semnate de apreciatul cercetător Şt. Ciobanu. În lucrarea *Biserici vechi din Basarabia* (Ciobanu 1924, 1-70), istoricul a realizat o tipologie a bisericilor construite pe teritoriul Basarabiei, menţionând şi rolul unor ctitori în ridicarea lăcaşelor de cult. De exemplu, el menţionează importanţa personalităţii domnitorului Vasile Lupu la edificarea în oraşul Chilia a bisericii cu hramul *Sfântul Nicolae* (1648) sau a bisericii *Sf. Dumitru* din Orhei (1636). Menţionăm cu această ocazie că aceste biserici se înscriu perfect în tipul de edificii de cult specifice perioadei istorice, prima jumătate a secolului XVII. Aducem doar câteva date care specifică meritele cercetătorului la capitolul descriere şi analiză a arhitecturii sacre. Astfel, el menţiona că „forma bisericilor de lemn era forma unei nave", iar despre cele din piatră, „ ... ca formă ele se apropiau de bisericile de lemn, deşi şi între ele se pot deosebi două, dacă nu chiar trei, tipuri. Unul din ele – biserica fără clopotniţă, cu acoperiş simplu

cu două turnulețe mici, pe care se așează crucile .... Al doilea tip este biserica cu clopotniță pe un turn deasupra intrării ...". Bisericile descrise de Șt. Ciobanu cuprind în mare parte sudul și centrul Basarabiei. Studiul dat include bisericile din satele județului Orhei, și anume Butuceni, Coșernița, Onițcani, Slobozia Dușca, Criuleni, Ohrincea, Izbești, Hârtopul Mare, Hrușova, Ișnovăț, Râșcova, Mașcăuți, Cornova; județul Chișinău – Gârlea, Dănceni, Nimoreni, Vorniceni, Băcioi, Răzeni, Horăști, Zâmbreni, Ulmu, Drăgușenii Vechi, Dahnovici, Văsieni, Bardar, Fundul Galbenei, Hânceești, Sireți, Budești, Vadul lui Vodă, Goieni; județul Cahul – Cupcui, Leova, Tigheci, Capaclia Răzeși, Tartaul de Larga, Ciobalaccia, Vadul lui Isac; județul Tighina – Căușenii Noi, Căușenii Vechi; județul Bălți – Pârliți. Tot aici sunt incluse și bisericile de oraș: biserica *Sf. Dimitrie* din Orhei, biserica *Sf. Nicolae* din Chilia, bisericile *Sf. Cruci* și *Sf. Nicolae* din Ismail. În același context sunt studiate și bisericile și cimitirele mănăstirilor Suruceni, Hâncu, Vărzărești, Căpriana, Condrița. Lista bisericilor studiate care au permis cercetătorului să realizeze o tipologie a edificiilor de cult, încă o dată pune în evidență aportul semnificativ al prezentei lucrări în istoriografia națională.

Menționăm în context, că acest studiu are tangență nemijlocită cu lucrarea elaborată de noi. Astfel, majoritatea bisericilor descrise de Șt. Ciobanu erau biserici de cimitir sau cel puțin în trecut au făcut parte componentă a vreunui cimitir. Acest lucru îl demonstrează pietrele vechi de mormânt păstrate în curțile bisericilor. În acest context autorul descrie cimitirele vechi din satele Răzeni, Horăști, Băcioi, Drăgușenii Vechi, Văsieni, Bardar, Leova, Capaclia-Răzeși, Căușenii Vechi, Sireți, Budești, Vadul lui Vodă, Onițcani, Slobozia Dușcă, Criuleni, Ustia, Hârtopul Mare, Hrușeva, Ișnovăț, Râșcova, Mașcăuți, Teșcureni. Textele transcrise de pe pietrele funerare sunt astăzi de neprețuit, deoarece o bună parte din acestea au dispărut. În așa mod, Șt. Ciobanu, cunoscând și studiind monumentele la fața locului, face o cercetare mai profundă a locașurilor și cimitirelor, distanțându-se de predecesorii săi. Grație lucrărilor sale avem astăzi descrierea unor biserici deja demolate și textele unor pietre funerare dispărute la ziua de azi.

Asupra bisericilor vechi basarabene s-a aplecat în anii interbelici și V. Curdinovschi (Curdinovschi 1925), menționând unele date informaționale privind bisericile ridicate în satele și orașele basarabene, analizând aspecte de construcție, similitudini în ceea ce privește aspecte arhitecturale etc.

Sub nemijlocita conducere a renumitului cercetător Șt. Ciobanu (Basarabia 1926) își face apariția un studiu amplu care vizează istoria și cultura Basarabiei din perioada țaristă, lucrarea fiind completată de un material plastic de o valoare deosebită, fiind anexate imaginile bisericilor, mănăstirilor, celor mai reprezentative clădiri și chipurile personalităților care au avut un impact deosebit în dezvoltarea regiunii.

Meritul absolut al cercetătorului Șt. Berechet este preocuparea de studiul bisericilor și al umbrei cimitirelor care au existat cândva în jurul lor. În lucrarea sa *Cinci Biserici Vechi din Chișinău*, descrie foarte riguros bisericile *Sf. Arhangheli*, *Sf. Împărați Constantin și Elena* (Râșcani), *Buna Vestire*, *Nașterea Maicii Domnului* (Măzărache), *Sf. Ilie* (Berechet 1924, 112-148). Autorul nu se limitează numai la cercetarea istoricului bisericilor, dar face și o trecere în revistă foarte detaliată a tuturor monumentelor funerare aflate în incinta curților acestor cinci biserici. În continuarea ideilor sale vine o altă lucrare despre mănăstirile basarabene (Berechet 1926, 328-337), istoricul menționând că așezămintele monahale nu mai purtau „...în stilul lor pecetea frumosului stil moldovenesc al celor de peste Prut", din cauza că țara „...era bătută de valurile vremii și răutatea neamurilor străine".

Printre cele mai vechi mănăstiri basarabene cercetătorul Șt. Berechet menționează și mănăstirea Căpriana (Berechet 1928a, 89-109). În paginile studiului său, autorul s-a aplecat asupra istoricului mănăstirii, cumulând informații valoroase studiului nostru, cu predilecție privind construcția bisericilor, descrierea unor anumite detalii arhitecturale, clopotnița. Un merit incontestabil este prezentarea unor pietre de mormânt, la fel, analiza și descifrarea inscripțiilor, transliterarea lor, care ne aduc informații valoroase privind ctitorii complexului monahal (Gavriil Bănulescu-Bodoni, arhimandritul Chiril Andrianopolis). Tot la capitolul studiul istoricului construcțiilor monahale se referă articolul semnat de arhitectul inginer N. Țiganco, care vizează mănăstirea Rudi, deja cunoscuta de noi, în baza publicațiilor preotului Al. Proțenco (Țiganco 1928, 114-124). Arhitectul, în baza unui studiu profesionist, completează ideile anunțate de predecesorul său la acest capitol,

prezentându-ne o lucrare de o valoare deosebită, utilizată pe larg de specialiştii din domeniul arhitecturii ecleziastice şi apreciată de contemporani.

În contextul valorificării publicaţiilor interbelice privind arhitectura ecleziastică un rol deosebit îl posedă lucrările renumitului cercetător P. Constantinescu-Iaşi, care ne-au fost de folos pentru specificarea aspectelor arhitecturale, stabilirea unor similitudini şi trăsături specifice în evoluţia arhitecturii bisericeşti basarabene. În viziunea noastră, deşi putem polemiza cu unele aserţiuni ale cercetătorului P. Constantinescu-Iaşi, conchidem, totuşi, că studiile sale au un impact deosebit asupra dezvoltării domeniului. Astfel, arealul său de cercetare a inclus studii privind nartexul în artele bizantine (Constantinescu-Iaşi 1926). În lucrarea *Evoluția stilului moldovenesc* (Constantinescu-Iaşi 1927) face referinţă şi la unele biserici din spaţiul dintre Prut şi Nistru. El consideră biserica *Sf. Dumitru* din Orhei, drept cea mai veche, doar reconstruită în secolul al XVIII-lea. O altă lucrare a aceluiaşi autor, *Biserici de lemn* (Constantinescu-Iaşi 1933a, nr. 3), menționează că Basarabia nu a avut o contribuție esențială în istoria arhitecturii moldoveneşti, deoarece în Moldova Veche se folosea la construcție piatra, aici, între Nistru şi Prut utilizându-se în mare parte doar lemnul. O deosebită atenție merită lucrarea cercetătorului privind biserica *Sf. Gheorghe* din Chişinău (Constantinescu-Iaşi 1928, 59-80), care rămâne şi în ziua de azi una din cele mai ample lucrări dedicate acestei biserici. Autorul încearcă, neîntemeiat, să ne convingă că stilul arhitectural al acestui locaş are tangente directe cu formele volumetrice ale stilului moldovenesc. Un lucru important este depistarea numelui celui care a condus lucrările de construcție, şi anume al zidarului-arhitect Ioniță Zaiciuc. Tot grație acestui studiu avem astăzi imaginile celor două pietre de mormânt din curtea bisericii. Din textele publicate tot aici aflăm că sub una din ele odihnea ctitorul bisericii date, preotul Stavarache Costin.

Şi cimitirele vechi, cu construcţiile sale şi monumentele funerare, au atras atenţia cercetătorului (Constantinescu-Iaşi 1933b, 49-55), publicând ceva mai devreme un studiu aprofundat privind Basarabia arheologică şi artistică (Constantinescu-Iaşi 1932). Autorul este unul din primii care face şi o descriere a valorii artistice a pietrelor funerare, descriind şi localizând un şir de cimitire vechi, încercând, totodată, să realizeze o tipologie a pietrelor funerare. Deşi preia o parte de informaţii de la Şt. Ciobanu, articolul are o importanţă deosebită prin faptul că dă pietrelor funerare rolul de operă de artă. Cercetătorul cuprinde o arie largă de sate şi oraşe: Budeşti, Işnovăţ, Văsieni, Hogineşti, Căuşenii Noi, Şafrancani, Trebujeni, Butuceni, Ustia, Capaclia-Răzeşi, Vadul lui Vodă, Oniţcani, Hruşeva, Chilia Nouă, Rezeni, Dănceni, Sireţi, Râşcova, Truşeni, Vorniceni, Bălţi, Albineţi, Cobâlea Nouă, Drăguşenii Vechi, Buicani, precum şi mănăstirile: Căpriana, Rughi, Hâncu. Sunt vizate şi cimitirele bisericilor din Chişinău: Sf. Ilie, Sf. Gheorghe, Râşcanu, Măzărache.

O altă lucrare care vizează numeroase aspecte ale vieţii bisericeşti din Basarabia, inclusiv construcţia bisericilor, este semnată de N. Popovschi (Popovschi 1931), bazată pe studiile publicate de Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia, *Кишиневские епархиальные ведомости* şi revista sinodală *Biserica Ortodoxă Română*. Vizitând mănăstirile basarabene şi cele din Bucovina, preotul D. Micşunescu (Micşunescu 1937), deşi ne oferă impresiile proprii de la vizitarea locaşelor sfinte, aduce şi unele date privind construcţiile bisericeşti, prezenţa clopotniţelor etc., informaţii importante pentru definitivarea tabloului evoluţiei arhitecturii de cult, a modificărilor şi intervenţiilor în urma reparaţiei sau restaurării.

Unul din primele studii ale preotului Paul Mihail, destul de important pentru conturarea unui tablou pe cât e posibil de amplu despre evoluţia arhitecturii bisericeşti, poartă un generic elocvent *Cimitirele Ortodoxe din Basarabia* (Mihail 1928, 61-63). Participând la o serie de expediţii, inclusiv din cadrul Institutului Social Român din Basarabia, P. Mihail descrie mai multe cimitire şi pietre funerare. Astfel, descrie şi interpretează schematic cinci pietre funerare vechi din cimitirul satului *Nişcani* (Mihail 1937). Atenţie deosebită din partea cercetărilor contemporani merită volumul preotului P. Mihail *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia* (Mihail 1993), în care se menţionează bisericile parohiale, cimitirele vechi, prezenţa pietrelor funerare şi a crucilor mari de piatră, cu ornamente specifice (soarele şi luna), şi inscripţii respective. Informaţii preţioase sunt oferite cu referinţă la satele Bisericani, judeţul Bălţi, Hogineşti, judeţul Orhei, la Teleneşti, judeţul Orhei, Truşeni, fiind indicate dimensiunile (unele atingând 2 m înălţime) şi descifrate inscripţiile de

pe ele. Corelate cu informaţiile pe care le deţinem în urma expediţiilor pe teren efectuate în ultimii ani, conchidem că studiile elaborate de preotul P. Mihail ne sunt de un ajutor deosebit, de unde şi importanţa lucrărilor nominalizate anterior.

Menţionăm în acest context că publicaţiile depistate de noi în cadrul bibliotecilor din municipiul Chişinău, din anii 1918-1940, cu referinţă la arhitectura bisericilor şi rolul monumentelor funerare în regiunile limitrofe au extins evident cunoştinţele noastre la acest capitol. Astfel, printre publicaţiile consultate de noi şi care îşi aduc contribuţia considerabilă la subiectul de cercetare, un loc aparte deţine lucrarea semnată de D. Şcerbakivsky privind bisericile de lemn din Bucovina (Щербаківский 1926). Analiza detaliată a lucrării permite să depistăm similitudini la capitolul evoluţia arhitecturii sacre de lemn din Bucovina, unde s-au păstrat tradiţiile arhitecturii moldoveneşti. Totodată, autorul a analizat subiectele care ne interesează şi pe noi, anume monumentele funerare şi răstignirile, explicând importanţa lor în ortodoxie. În aşa mod, pot fi specificate anumite similitudini privind detaliile arhitecturale de lemn, amplasarea bisericilor, decorul ornamental şi simbolistica pietrelor funerare, momente analizate şi de noi în toată complexitatea lor.

Atenţie deosebită din partea cercetătorilor axaţi pe problemele arhitecturii religioase, a necropolelor şi pietrelor funerare, merită studiile grupate în revista „Arhivele Basarabiei". Astfel, compartimentul „Diferite ştiri din Arhiva Consiliului Eparhial – Chişinău" este amplu prezentat de secretarul eparhial Constantin N. Tomescu, de unde au fost preluate informaţii valoroase despre construcţia bisericilor din localităţile basarabene, materialele de construcţie, tipul bisericilor, ctitorii etc. În aşa mod, materialele publicate au servit drept suport valoros pentru stabilirea construcţiei unor biserici, de ex., de la Afumaţi (AB 1935), situaţia bisericilor, materialele de construcţie, acoperişul, clopotniţa din satele Recea, Cobâlca, Pănăşeşti, Rădeni ş.a. (AB 1934a), îngroparea pe lângă biserici, în curte sau în incinta clădirii (AB 1934b).

Şi publicaţiile din revista „Viaţa Basarabiei" au fost consultate pentru a contura mai explicit situaţia din domeniul construcţiilor bisericeşti. În paginile acestei reviste cultural-literare, editată de Asociaţia Culturală „Cuvânt Moldovenesc" în perioada interbelică (primul număr apare în ianuarie 1932, ultimul apare la Chişinau, în iunie 1940). Publicaţiile din această şi alte reviste din acea epocă au servit pentru restabilirea unor nume de ctitori ai bisericilor, imaginile anexate permit restabilirea arhitecturii edificiilor de cult, spre exemplu, imaginea biserici *Buna Vestire* din Chişinău (VB 1933) şi modificările operate pe parcursul anilor ca urmare a restaurării sau reparaţiei capitale.

Deşi compartimentul inscripţii funerare a fost tangenţial specificat de majoritatea autorilor care s-au aplecat asupra studiului bisericilor basarabene şi a mormintelor funerare, considerăm oportun de a face o analiză lapidară privind lucrările care se referă direct la acest domeniu. Astfel, unele inscripţii armeneşti din Cetatea Albă au fost analizate de Gh. Avachian (Avachian 1923), inscripţiile de pe pietrele funerare şi din vechile biserici basarabene au fost analizate predilect de reputatul cercetător Şt. Ciobanu (Ciobanu 1924; Ciobanu 1928, 141-146), opera sa fiind continuată de neobositul Şt. Berechet, care tinde să descifreze şi să explice diferite inscripţii (Berechet 1928b, 137-140).

Cercetătorii din România, între anii 1918 şi 1940 la fel au continuat să abordeze problematica edificiilor de cult, printre cele mai relevante lucrări considerându-se studiile semnate de o personalitate marcantă din domeniul artei româneşti, îndeosebi al arhitecturii, anume Virgil Vătăşianu. Autorul vizează asemenea aspecte precum originea arhitecturii moldoveneşti (Vătăşianu 1927) şi studiază detaliat bisericile de lemn din Moldova (Vătăşianu 1931). Incontestabil, aceste lucrări sunt de un ajutor esenţial, cu atât mai mult cu cât permit realizarea unui studiu comparativ în ceea ce priveşte edificiile sacre din stânga şi dreapta Prutului, la care se adaugă tabloul conturat de cercetătorii ucraineni. Un merit deosebit al unor cercetători români este analiza oraşelor şi edificiilor de cult din provincia Basarabia. Spre exemplu, în studiul realizat despre oraşele din România (Simionescu 1929), autorul, profesorul universitar I. Simionescu, a descris specificul oraşelor din România anilor interbelici, menţionând originalitatea fiecărei urbe. În special, autorul a constatat că în oraşele basarabene – Bălţi, Chişinău, Orhei, Soroca –, bisericile sunt „...semnul vechii stăpâniri moldoveneşti peste plaiurile de până la Nistru", menţionând în mod predilect biserica *Sf. Dumitru* din Orhei. Un studiu foarte valoros, apărut în anii interbelici, este semnat de istoricul G. Balş, care în paginile monografiei a analizat detaliat bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din

secolele XVII-XVIII (Balş 1933), cu predilecţie aplecându-se asupra aspectelor legate de arhitectura sacră, necropole, ctitori.

Cercetător de temeinică formaţie şi o notorietate în domeniul arhitecturii, Gr. Ionescu a realizat, la finele anilor 1930, o amplă lucrare care vizează istoria arhitecturii româneşti din cele mai vechi timpuri până în anul 1900 (Ionescu 1937), specificând anumite tipuri ale arhitecturii laice şi de cult, care vădesc unele similitudini cu arhitectura din spaţiul pruto-nistrean. Un alt studiu de caz, care deschide unele aspecte interesante şi pentru subiectul abordat de noi, prezintă evoluţia arhitecturii din Muntenia şi Oltenia (Ghica 1936) şi analiza arhitecturii de cult, anume a bisericii din Buşteni (Godeanu 1939).

Şi în anii celei de a doua conflagraţii mondiale, interesul faţă de arhitectura ecleziastică şi monumente funerare nu a fost umbrit. Astfel, Institutul pentru Studii Istorice Universale, a elaborat un chestionar, trimis la 1939 prin prefecturile judeţene fruntaşilor comunelor dintre Prut şi Nistru, urmărind soarta monumentelor istorice, în special a mormintelor funerare (Bezviconi 1943, 6). Autorul realizează un amplu studiu privind boierimea moldovenească din spaţiul pruto-nistrean, în paginile căruia sunt menţionaţi ctitorii unor biserici, astfel, specificându-se rolul şi importanţa acestor personalităţi marcante în evoluţia arhitecturii din regiune.

Totodată, un rol deosebit în definitivarea subiectului abordat de noi ţine de descifrarea, explicarea şi catalogarea motivelor decorative depistate pe crucile şi monumentele funerare. În acest context, o valoare deosebită deţine studiul semnat de Ernest Bernea privind civilizaţia românească din mediul rural (Bernea 1944), din motivul că simbolurile depistate, tăiate sau săpate în piatră, reprezintă opera unor meşteri din mediul rural, posibil şi ateliere de prelucrare artistică a pietrelor. Iar din considerentele că spaţiul cercetărilor noastre este încadrat la cimitirul moldovenesc, de o importanţă majoră pentru definitivarea lucrării propuse a fost cercetarea aspectelor referitoare la credinţă, practici şi rituri funerare în spaţiul român, aspectele etnografice completând armonios cercetarea dată. Astfel, studiul tradiţiilor funerare la români a extins evident arealul problemelor abordate (Florea 1892) şi a permis elaborarea unor concluzii privind evoluţia comparativă a tradiţiilor funerare în Moldova de est.

În concluzie menţionăm că suntem conştienţi de faptul că în atare studiu este imposibil de epuizat multitudinea de studii şi publicaţii ale autorilor autohtoni şi din regiunile limitrofe privind arhitectura sacră, cimitirele moldoveneşti şi pietrele funerare. Nutrim speranţa că tentativa noastră de a prezenta succint evoluţia istoriografiei din perioada ţaristă şi din anii interbelici este una reuşită şi va fi de folos în procesul de conturare cât se poate de completă a tabloului.

Bibliografie

AB 1934a: Arhivele Basarabiei, an. 6, nr. 3 (Chişinău 1934).

AB 1934b: Arhivele Basarabiei, an. 6, nr. 4 (Chişinău 1934).

AB 1935: Arhivele Basarabiei, an. 7, nr. 2 (Chişinău 1935).

Avachian 1923: Gr. Avachian, Inscripţii armeneşti din Cetatea Albă (Bucureşti 1923).

Balş 1933: G. Balş, Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea (Bucureşti 1933).

Basarabia 1926: Basarabia. Şt. Ciobanu. Monografie (Chişinău 1926).

Berechet 1924: Şt. Berechet, Cinci Biserici Vechi din Chişinău. In: Comisiunea monumentelor istorice (Chişinău 1924), 112-114.

Berechet 1926: Şt. Berechet, Mănăstirile basarabene. In: BOR nr. 6, 1926, 328-337.

Berechet 1928a: Şt. Berechet, Mănăstirea Căpriana. In: Comisiunea Monumentelor Istorice. Secţia din Basarabia (Chişinău 1928), 89-109.

Berechet 1928b: Şt. Berechet, Diferite inscripţii şi însemnări. In: Comisiunea Monumentelor Istorice. Secţia din Basarabia (Chişinău 1928), 137-140.

Bernea 1944: E. Bernea, Civilizaţia română sătească (Bucureşti 1944).

Bezviconi 1943: Gh. Bezviconi, Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru. (Bucureşti 1943).

Ciobanu 1924: Şt. Ciobanu, Biserici vechi din Basarabia. In: Comisiunea monumentelor istorice (Chişinău 1924), 2-70.

Ciobanu 1928: Şt. Ciobanu, Notiţe. In: Comisiunea Monumentelor Istorice. Secţia din Basarabia (Chişinău 1928), 141-146.

Constantinescu-Iaşi 1926: P. Constantinescu-Iaşi, Nartexul în artele bizantine sud-slave şi române (Iaşi 1926), 290 p.

Constantinescu-Iaşi 1927: P. Constantinescu-Iaşi, Evoluţia stilului moldovenesc (Iaşi 1927), 36 p.

Constantinescu-Iaşi 1928: P. Constantinescu-Iaşi, Biserica Sf. Gheorghe din Chişinău. In: Comisiunea Monumentelor Istorice. Secţia din Basarabia (Chişinău 1928), 59-80.

Constantinescu-Iaşi 1933a: P. Constantinescu-Iaşi, Biserici de lemn. In: Viaţa Basarabiei, nr. 3 (Chişinău-Bucureşti 1933), 1-11.

Constantinescu-Iaşi 1933b: P. Constantinescu-Iaşi, Cimitire vechi. In: Basarabia arheologică şi artistică (Chişinău 1933), 49-55.

Curdinovschi 1918: V. Curdinovschi, Biserici de piatră. In: Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia (Chişinău 1918).

Curdinovschi 1925: V. Curdinovschi, Cele mai vechi biserici din Basarabia. Partea II-a. In: Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Basarabia, nr. 16 (Chişinău 1925), 18-42.

Florea 1892: M.S. Florea, Înmormântarea la români: Studiu etnografic (Bucureşti 1892).

Ghibănescu 2001: Gh. Ghibănescu, Impresii şi note din Basarabia (Chişinău 2001), 15-100.

Ghika-Budeşti 1936: N. Ghika-Budeşti, Evoluţia arhitecturii în Muntenia şi Oltenia (Bucureşti 1936).

Godeanu 1939: V. Godeanu, Biserica Domnească din Buşteni 1889-1939 (Bucureşti 1939).

Ionescu 1937: Gr. Ionescu, Istoria arhitecturii româneşti din cele mai vechi timpuri până în 1900 (Bucureşti 1937).

Micşunescu 1937: D.P. Micşunescu, Vizitând mânăstirile basarabene şi bucovinene (Bucureşti 1937).

Mihail 1928: P. Mihail, Cimitirele Ortodoxe din Basarabia. In: Luminătorul, nr. 19 (Chişinău 1928), 61-63.

Mihail 1937: P. Mihail, Satul Nişcani. In: Buletinul Institutului Social Român din Basarabia, tomul I (Chişinău 1937), 127.

Popovschi 1931: N. Popovschi, Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruşi (Chişinău 1931).

Proţenco 1925: Al. Proţenco, Istoria schitului Rudi. In: Revista Societăţii Istorico-Arheologice-Bisericeşti din Chişinău, vol. XVI (Chişinău 1925), 351-356.

Puiu 1919: V. Puiu, arhimandrit, Monăstirile din Basarabia (Chişinău 1919).

Sadoveanu 1918: M. Sadoveanu, Drumuri basarabene (Bucureşti 1918).

Simionescu 1929: I. Simionescu, Oraşe din România (Bucureşti 1929).

Ţiganco 1928: N. Ţiganco, Mănăstirea Rughi. In: Comisiunea Monumentelor Istorice. Secţia din Basarabia (Chişinău 1928), 111-124.

Vătăşianu 1927: V. Vătăşianu, Pentru originea arhitecturii moldoveneşti. In: Junimea literară, XVI, nr. 5-7 (Iaşi 1927).

Vătăşianu 1931: V. Vătăşianu, Contribuţie la cunoaşterea bisericilor de lemn din Moldova. Extras din „Închinare lui N. Iorga" (Cluj 1931).

VB 1933: Viaţa Basarabiei, an. 2, nr. 8 (Chişinău-Bucureşti 1933).

Батюшков 1892: П. Батюшков, Бессарабия. Историческое описание (Санкт Петербург 1892).

Ганицкий 1873: М. Ганицкий, Сахарнянский монастырь. В сб.: КЕВ, №6 (Кишинев 1873), 262-267.

Ганицкий 1883: М. Ганицкий, Монастыри в Бессарабии. В сб.: КЕВ, №16 (Кишинев 1883), 535-552.

КЕВ 1872: Кишиневские епархиальные ведомости, №14, №15, 460-470; №16, 492-496; №19 (Кишинев 1872).

Крушеван 1903: П. Крушеван, Бессарабія. Графический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник. Издание газеты «Бессарабецъ» (Москва 1903).

Курдиновский 1905: В. Курдиновский, Археологическая поездка по Бессарабии. В сб.: КЕВ, №24 (Кишинев 1905), 682-692.

Курдиновский 1906a: В. Курдиновский, Южная часть Хотинского уезда (Из Археологической поездки по Бессарабии). В сб.: КЕВ, №42, часть 1, (Кишинев 1906), 1345-1349.

Курдиновский 1906b: В. Курдиновский, Южная часть Хотинского уезда (Из Археологической поездки по Бессарабии). В сб.: КЕВ, №43, часть 2 (Кишинев 1906), 1379-1382.

Курдиновский 1906c: В. Курдиновский, К столетнему юбилею Фрумошскаго монастыря Оргеевского уезда, Бессарабской губернии. В сб.: КЕВ, (Кишинев 1906), часть 1, №- 21, 648-656, часть 2, №22, 690-698.

Курдиновский 1907: В. Курдиновский, Списокъ древнейшихъ церквей Бессарабской губернии: Аккерманский уезд. В сб.: КЕВ, №41 (Кишинев 1907), 1415-1420.

Михалевичъ 1896: Е. Михалевичъ, свящ., Курковский Монастырь. В сб.: КЕВ, №9 (Кишинев 1896), 278-290.

Михалевичъ 1903: Е. Михалевичъ, свящ., Былое Бессарабии. В сб.: КЕВ, №10-11, 14, 15-16, 19, 20 (Кишинев 1903), 304-314, 389-396, 422-434, 493-505, 527-545.

Мурзакевич 1844: Н. Мурзакевич, Славянские надписи Килийской церкви Святого Николая. В сб.: ЗООИД, №1 (Одесса 1844), 288-292.

Мурзакевич 1848: Н. Мурзакевич, Состояние бессарабских церквей. В сб.: ЗООИД, №2 (Одесса 1848), 313-329.

Мурзакевич 1850: Н. Мурзакевич, Килийская церковь Святого Николая. В сб.: ЗООИД, №2 (Одесса 1850), 484-488.

Мурзакевич 1867: Н. Мурзакевич, Славянская надпись в Оргеевской церкви Св. Димитрия. В сб.: ЗООИД, №6 (Одесса 1867), 514-515.

Надеждин 1840: Н. Надеждин, Прогулки по Бессарабии. В сб.: Одесский альманах на 1840 год, часть 2 (Кишинев 1840), 434-438.

Накко 1876: А. Накко, История Бессарабии (Одесса 1876).

Праницкий 1903: Д. Праницкий, свящ., Старинный церковный памятник. В сб.: КЕВ, №19 (Кишинев 1903), 506-508.

Проценко 1913: А. Проценко, свящ., История скита Рудь. В сб.: КЕВ, №27 (Кишинев 1913), 1127-1142.

Сецинский 1895: Е.И. Сецинский, Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии, т. I. Каменецкий уезд (Каменец-Подольск 1895).

Халиппа 1900: И. Халиппа, Бессарабская ученная архивная комисся, т. 1 (Кишинев 1900).

Халиппа 1907: И. Халиппа, Сведения о состоянии церквей Бессарабии в 1812-1813 гг. В сб.: Труды Бессарабской губернской ученной архивной комиссии, т. III (Кишинев 1907), 231-296.

Щербаківский 1926: Д. Щербаківский, Українске мистецтво. Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хресты, фігури (Київ-Прага 1926).

Юбилейный 1912: Юбилейный сборник Кишинева, 1812-1912 (Кишинев 1912).

Religious architecture and funerary complexes of the Dniester-Prut interfluve: the importance of historiographical essays of the tsarist and the interwar times

Abstract

In this article the author examines the main stages of development of the historiography of the tsarist and the interwar times concerned the study of religious architecture, necropolises and funerary complexes of the Dniester-Prut interfluve. Research, analysis and review of the main publications on the topic greatly expanded the opportunity for its further study.

Культовая архитектура и погребальные комплексы Пруто-Днестровского междуречья: значимость историографических очерков царского и межвоенного периода

Резюме

В данной статье автор рассматривает основные этапы развития историографии царского и межвоенного периода в области изучения культовой архитектуры, некрополей и погребальных комплексов Днестровско-Прутского междуречья. Исследование, анализ и рассмотрение основных публикаций, касающихся рассматриваемой темы, существенно расширили возможность ее дальнейшего изучения.

8.02.2012

Prot-mitr. Manole Brihuneţ, Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, str. M. Kogălniceanu, 82, MD- 2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: brehon_net@yahoo.com

VASILE STROESCU ŞI ROMÂNII DIN BIHOR

Mihail Iliev

Vasile Stroescu[1] a contribuit într-un mod esenţial, prin donaţiile sale, la păstrarea şi dezvoltarea culturii româneşti. Opera de binefacere a boierului din Trinca este una sui-generis în istoria noastră. Totuşi, posteritatea îşi aduce aminte rar de el.

În prezentul studiu vom analiza activitatea filantropică întreprinsă de Vasile Stroescu prin prisma raporturilor dintre acesta şi românii din Bihor. Relaţii ce au putut fi cercetate după identificarea în arhivele orădene a unor epistole ale clerului ortodox bihorean cu privire la donaţiile moşierului. Materialul documentar inedit a fost relaţionat cu mărturiile despre acest Mecena basarabean din lucrările intelectualilor din regiune, precum şi cu articolele relevante din presa locală a vremii.

Transilvania s-a bucurat de o atenţie specială din partea boierului basarabean. După unele estimări, donaţiile pentru această provincie, între anii 1910 şi 1913, au însumat aproximativ 950 000 de coroane[2]. Astfel au putut fi salvate de la maghiarizare în jur de două sute de şcoli şi peste o sută treizeci de biserici. Nu ne-am propus să întocmim o inventariere contabilicească, exhaustivă, a tuturor fondurilor puse la dispoziţie de către marele patriot român. Ar fi un demers dificil, deoarece Vasile Stroescu făcea aceste daruri, în cele mai multe cazuri, sub protecţia anonimatului.

Retragerea românilor, de-a lungul timpului, din teritoriile înstrăinate în hinterlandul centrelor urbane le-a îngreunat acestora ascensiunea economico-socială. Procesul, mai pronunţat în Transilvania, a fost generat şi de o serie de prevederi legale, discriminatorii, la adresa etniei majoritare. Prin urmare, la începutul secolului al XX-lea transilvănenii erau prea puţin pregătiţi să facă faţă unui nou val de deznaţionalizare. Legea din 1907 cu privire la şcolile comunale şi confesionale din Transleithania, promovată de contele Albert Apponyi, a dat o lovitură grea învăţământului în limbile nemaghiare din părţile central-estice ale Ungariei. Situaţia era dificilă şi în Partium. În aceste circumstanţe, donaţia lui Vasile Stroescu de 216 765 de coroane, din primăvara anului 1910, către Mitropolia Ortodoxă din Sibiu, a mişcat profund opinia publică de pe ambii versanţi ai Carpaţilor.

La 12/25 iunie 1910, episcopul Aradului, Ioan Ignatie Papp, înştiinţa Consistoriul Ortodox din Oradea Mare, aflat sub jurisdicţia sa, despre darul oferit de filantropul basarabean. Din suma donată clerului ortodox, eparhiei Aradului i-au revenit 64 945 de coroane şi 80 de fileri. Consistoriul Ortodox din Oradea urma să primească, din cota episcopiei, 25 978 de coroane şi 32 de fileri. Banii erau daţi „pentru ajutorarea comunelor la aducerea şcoalelor în stare corespunzătoare”[3]. Utilizarea lor în alte scopuri nu era permisă. La scrisoare se anexa un formular „pentru culegerea informaţiunilor necesare spre a ne orienta la distribuirea ajutorului amăsurat trebuinţelor”, pe care toţi protopopii aveau datoria să-l completeze. În baza datelor strânse, Consistoriul Ortodox din Oradea face pe deplin dovada trebuinţelor pentru şcolile

[1] S-a născut la 11 noiembrie 1845, în satul Trinca din judeţul Hotin (actualul raion Edineţ din R. Moldova). A rămas în memoria posterităţii drept cel mai cunoscut membru al familiei sale. Căci, „dacă există un nume care trebuie amintit cu sfinţenie de toţi Românii”, scria Gheorghe Bezviconi, „acela este al lui Vasile Stroescu” (Bezviconi 1992, 201). Cursurile universitare le-a început la Sankt Petersburg. S-a specializat în ştiinţe juridice, însă nu a neglijat alte arii curriculare, frecventând disciplinele ce ţin de ştiinţele umaniste şi de cele agricole. La Berlin şi-a susţinut doctoratul în drept (Stan 1999, 7). El a urmat exemplul tatălui său, precum şi pe cel al fratelui mai mare, Mihail, sprijinind şcolile şi bisericile româneşti de dincolo şi de dincoace de Carpaţi. Este ales membru de onoare al Academiei Române. În 1919 devine primul preşedinte de vârstă al Parlamentului României întregite.

[2] Pentru a înţelege cât valorau sumele donate, vom prezenta în continuare câteva preţuri din epocă: palatul asociaţiei sibiene ASTRA (158 000 de coroane); un metru cub de lemne neplutite (7,50-8 coroane); o bicicletă fabricată în SUA (96 de coroane); 100 kg de grâu (16-17,50 coroane); slănină 100 kg (180-190 de coroane); porumb 100 kg (10-11 coroane); vin vechi de 2-3 ani (0,50 coroane/litru); un galben (11,27 coroane), 100 mărci aur (117,25 coroane) (Sofronie f.a., 7). Costul zidirii unei biserici în Transilvania varia între 20 000 şi 40 000 de coroane. De obicei, în preţ era inclusă şi zidirea şcolii parohiale, aflată sub tutela locaşului sfânt. În Vechiul Regat, construirea unei şcoli rurale costa între şase şi opt mii de lei (Bejan 1998, 70-71).

[3] Arhivele Naţionale ale României - Serviciul Judeţean Bihor (ANR-SJBh), fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea, dos. 336/1910-1914, f. 28.

„singuraticelor comune", solicitând Eparhiei de Arad onorarea sumelor propuse[4].

Solicitările de ajutor din partea comunelor n-au întârziat să apară. La 17/30 iunie 1910 Eparhia Aradului trimitea „spre considerare", la Consistoriul Ortodox din Oradea, cererea parohiei Sititelec (Husăsău de Tinca). Apelul enoriaşilor era însoţit de scrisoarea lui Vasile Stroescu prin care se aproba „ca petentei comune să i-se deie o sumă potrivită spre ajutorarea la scopul urmărit"[5]. Mecena din Basarabia aproba alocarea surselor băneşti necesare şi pentru parohia Beliu[6].

Petiţii asemănătoare au sosit şi direct la Consistoriul Ortodox din Oradea. La 8/21 iulie 1910, protopopiatul din Peşteş solicita 1 000 coroane din donaţia moşierului basarabean pentru edificarea şcolii din Butan-Măgeşti. Despre starea unităţii de învăţământ din sat, parohul afirma: „aici e trebuinţă iminentă, renovarea radicală se impune dacă nu chiar edificarea din nou"[7].

În ciuda nevoii urgente de susţinere financiară, bihorenii au intrat târziu în posesia sumelor promise. În luna august a anului 1910, Episcopia Aradului informa Consistoriul Ortodox din Oradea că: „ajutorul dela Vasile de Stroescu nu ne stă de astădată la dispoziţie ca valoare de bani, deoarece banii sunt depozitaţi pe lângă libel la institutul «Albina» din Sibiiu". Totodată, se amintea Consistoriului sarcina primită de acesta la 12/25 iunie, aceea de a prezenta eparhiei „proiectul de distribuire a ajutorului" prevăzut[8]. Pentru a grăbi lucrurile, clerul din Oradea se adresează direct Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu care, la 18 septembrie 1910, le expediază o copie a epistolei lui Vasile Stroescu din 30 martie 1910, prin care boierul îşi anunţa donaţia de peste 200 000 de coroane. În acelaşi timp, Mitropolia făcea cunoscut Consistoriului Ortodox din Oradea faptul că a avizat Episcopia Aradului ca „numai-decât să transpună acolo (în Oradea - M.I.) suma ce revine pentru ajutorarea momentană a şcoalelor poporale de sub jurisdicţiunea Veneratului Conzistor"[9].

Intervenţia pe lângă înaltul for ecleziastic a avut rezultate. La 26 noiembrie 1910 mitropolitul Ioan Meţianu aducea la cunoştinţă Consistoriului Ortodox din Oradea efectul împărţirii fondului alocat diecezei Aradului. Se comunica fapul că episcopul Ioan I. Papp a ridicat, la 15 septembrie 1910, de la banca *Albina*, suma de 65 669 de coroane, pe care a depus-o apoi la banca *Victoria* din Arad. 2/5 din aceşti bani, adică 26 267 de coroane şi 60 de fileri (la care s-a mai adăugat dobânda de 186 de coroane şi 6 fileri, acumulată la banca arădeană între 15 septembrie şi 24 noiembrie 1910) reveneau parohiilor ortodoxe din satele de pe valea Crişului Repede. Consistoriul Ortodox din Oradea era obligat ca, după primirea libelului de depunere, să întocmească un raport despre distribuirea şi utilizarea banilor. Darea de seamă trebuia prezentată sinodului eparhial[10].

Repartizarea resurselor băneşti s-a făcut într-un ritm alert. Astfel, la 30 decembrie 1910/12 ianuarie 1911 parohul Ilie Bursaşiul din Vaşcău-Selişte (actualul sat Sălişte de Vaşcău, aflat în componenţa comunei Criştioru de Jos) aducea recunoştinţă Consistoriului, confirmând primirea rechizitelor şcolare cumpărate din donaţia filantropului[11] şi dând asigurări că va procura un dulap corespunzător pentru păstrarea acestora[12]. Localitatea a mai beneficiat de ajutorul lui Vasile Stroescu şi în luna aprilie a anului 1912, primind 350 coroane pentru susţinerea şcolii săteşti.

Tot printr-o scrisoare, preotul din Finiş informa Consistoriul Ortodox din Oradea despre primirea în stare bună a rechizitelor şcolare, donaţie a aceluiaşi Mecena, trimise de librăria diecezană din Arad. Coletul valora 171 de coroane şi 77 de fileri[13].

Oraşul Beiuş şi satele din jurul său, constituiau, în epocă, un veritabil rezervor demografic al românimii din Crişana. Potenţialul cultural al zonei l-a impresionat pe filantropul român din Basarabia, care era convins că numai prin ridicarea spirituală se poate realiza emanciparea naţională (Hădăreanu 1995, 442).

În anul 1912 principala preocupare a intelectualilor din această urbe era înfiinţarea şcolii de fete. Inexistenţa unei asemenea instituţii punea în pericol educarea tinerelor românce în limba maternă, îngreunând integrarea lor în viaţa de familie şi în cea socială. În unele cazuri, părinţii îşi înscriau copilele la şcoala mixtă greco-ortodoxă, însă aici cu „toată supravegherea şi îngrijirea învăţătoru-

[4] Ibidem, f. 29.
[5] Ibidem, f. 80.
[6] Ibidem, f. 71; La vremea respectivă comuna făcea parte din comitatul Bihor, astăzi se află în judeţul Arad.
[7] Ibidem, f. 74.
[8] Ibidem, f. 25.
[9] Ibidem, f. 60.
[10] Ibidem, f. 79.
[11] Ibidem, f. 1.
[12] Ibidem, f. 5.
[13] Ibidem, f. 119.

lui, nu odată aveau loc unele sau altele buclucuri cu băieţii din oraş nestajnici şi greu de disciplinat" (Roşu 2006, 139). Într-o şedinţă a comitetului parohial din Beiuş se hotărăşte să se iniţieze o subscripţie publică precum şi alte demersuri necesare constituirii şcolii elementare de fete. Preşedintele comitetului parohial dr. Gavril Cosma, „cu hotărârea în buzunar", scrie Petru E. Papp, „în o bună zi pleacă împreună cu învăţătorul Ioan Roşu, la Sibiu, de acolo cu o recomandaţie dela Partenie Cosma la Călimăneşti, unde se afla V. Stroescu." Aici, cei doi prezintă un memoriu în care descriu situaţia grea a Beiuşului. Pledoaria lor a câştigat sufletul boierului. Mecena „trimite un ajutor bănesc însemnat, cu care s´a putut termina aproape întreaga clădire, constătătoare din o sală mare, o sală de şedinţă, una pentru epitropie, şi alta pentru garderobă" (Papp 1928, 82). În acest mod, Vasile Stroescu contribuie cu 5 000 de coroane la ridicarea şcolii elementare ortodoxe de fete din Beiuş, sumă la care se mai adaugă donaţia băncii *Albina* din Sibiu (1 000 de coroane) şi împrumutul avantajos (cifrat la 8 100 de coroane) oferit de banca *Drăganul* din Beiuş. În toamna anului 1912, şcoala îşi deschidea porţile (Hădăreanu 1995, 442). În primul an de funcţionare aceasta a avut înscrise 40 de eleve (Roşu 1993, 159).

În următorii ani, boierul donează alte 5 000 de coroane, pentru întreţinerea copiilor săraci care îşi făceau studiile în Beiuş. 53 de elevi au beneficiat de bursele Stroescu, iar printre aceştia îi amintim pe: Augustin Popovici, ajuns funcţionar la poştă, tatăl scriitorului Titus Popovici; Pavel Maliţa, fost avocat în Oradea, din familia căruia se trage diplomatul Mircea Maliţa, şi Sabin Sala, familie care l-a dat pe lingvistul Marius Sala[14].

O altă binefacere importantă pentru zonă s-a făptuit în luna august a anului 1912. Moşierul Stroescu a dăruit 2 000 de coroane românilor din Criştior (actuala comună Criştioru de Jos) pentru ridicarea unei şcoli cu două săli de studiu şi pentru construirea locuinţei învăţătorului. Ziarştii nu-şi ascundeau satisfacţia, exclamând: „În bun loc a dat! Unde e lipsă mai arzătoare. În primejduitul Bihor" (Libertatea 1912, 5). De atenţia boierului s-au bucurat şi satele Arpăşel (Batăr), care a primit în luna martie a anului 1911 suma de 500 de coroane, destinată şcolii din localitate (Bejan 1998, 51) şi Petid (Cociuba Mare). În ultimul sat menţionat, profesorul Titus Livius Roşu a găsit, pe Evanghelia din biserică, următoarea inscripţie: „Marele mecenate Vasile Stroiescu în anul 1911 au donat pe seama bisericii noastre 200 cr. Petid, 23 aprilie 1911. G. Cherecheşiu" (Roşu 1993, 150).

Preocuparea filantropului pentru spaţiul românesc nu s-a manifestat doar prin daruri. Starea în care se afla Episcopia Greco-Catolică din Oradea a stârnit indignarea boierului. Într-o scrisoare din 25 aprilie 1913, expediată din Bâle (Basel, Elveţia) îl critică aspru pe episcopul Szabo (probabil Ioan Sabo, care a păstorit Eparhia de Cluj-Gherla între 1879 şi 1911): „Se zice că dieceza unită a Orăzii", scria Vasile Stroescu, „adică episcopul (nu ca la noi) dispune de un milion venit anual. Cea mai mică dieceză, de mărimea unui protopopiat, şcoalele ei se află în cel mai mare hal, neajutorate nici dintr-o parte. Archidieceza spune că Oradea e dieceză bogată, n-are nevoie de ajutor străin". Autorul constata faptul că veniturile sunt administrate după bunul plac al prelatului, care profită de inviolabilitatea sa. „Unde merg banii?", se întreba retoric mecenatul (Românul 1912, 1-2). Totuşi, nu-l putem suspecta pe boier de confesionalism, deoarece el a susţinut atât Mitropolia Ortodoxă din Sibiu, cât şi pe cea Greco-Catolică din Blaj.

Beiuşenii au subliniat în repetate rânduri prietenia dintre filantrop şi preşedintele băncii *Albina*, Partenie Cosma (Neş 1937, 150). Într-un discurs rostit de către primarul oraşului de pe Crişul Negru, Nerva Traian Cosma, se arăta că: „Donaţiunile frumoase făcute Blajului, Aradului şi Şcoalei ortodoxe primare de fete din Beiuş, Vasile Stroiescu le-a făcut tot la sfatul lui P. Cosma la a cărui discreţie a depus marele mecenat o sumă de 500.000 coroane (valută aur) la «Albina», pentru subvenţionarea acţiunilor naţionale din Ardeal" (Beiuşul 1923, 1).

În perioada interbelică a venit rândul orădenilor să-şi exprime gratitudinea faţă de filantrop (trecut în nefiinţă între timp) şi faţă de provincia lui natală. La 7 noiembrie 1935, asociaţia cultural-religioasă *Oastea Domnului*, filiala Oradea, precum şi filiala judeţeană a *Crucii Roşii* au lansat o subscripţie publică pentru ajutorarea suferinzilor de foame din Basarabia. „O cumplită secetă a cuprins acele ţinuturi", se arăta în apel „şi parcă din blestem cerul şi-a închis porţile, zăvorîndu-le cu cele mai tari lanţuri, pentru ca nu cumva să picure ceva din marea sa împărăţie" (Gazeta de Vest 1935a, 1). În scurt timp, elevii, funcţionarii, medicii, militarii, comunitatea evreiască din localitate au donat diverse sume băneşti, iar sătenii din comuna Hodoş au oferit 476 kg de grâu, 196 kg

[14] Vezi anexa 1.

de porumb şi 19 kg de orz (Gazeta de Vest 1935c, 4). Chiar şi deţinuţii din închisoarea oraşului au renunţat la hrana lor pentru o zi în favoarea înfometaţilor din Basarabia (Gazeta de Vest 1935b, 2). Spre sfârşitul anului 1935 suma donată se ridica la 266 484 de lei (Gazeta de Vest 1935d, 5).

Cu toate acestea, memoria istorică n-a scăpat nealterată de tăvălugul regimului comunist. Istoricul orădean Sever Dumitraşcu observa contrariat: „Între anii 1990 şi 1999 ne-am străduit, în Basarabia şi Bihor, ca măcar o şcoală de 4 clase, dintr-un sat românesc (Cefa, Inand, Berechiu, Roit etc.) să-i poarte numele, dar toţi l-au respins pe Vasile Stroescu. Numele boierului basarabean stârnea o înverşunată tăcere!" (Dumitraşcu 2002, 8).

Doar liceul din Brânzeni (Basarabia), sat care a făcut parte din moşia familiei şi unde a copilărit filantropul, îi poartă numele, cinstindu-i memoria.

Noile izvoare documentare vin să întregească imaginea de ansamblu a activităţii filantropice întreprinse de Vasile Stroescu. Ele însă nu pot compensa în totalitate modestia surselor edite cu privire la viaţa şi activitatea personalităţii studiate.

Credem că mesajul pe care l-a avut acest om pe parcursul existenţei sale pământeşti a fost unul profund creştinesc. Ideea de jertfă pentru aproapele năpăstuit străbate ca un fir roşu întreaga lui viaţă. O jertfire în tăcere.

Anexe

Anexa 1

Lista elevilor din oraşul Beiuş (jud. Bihor) care au beneficiat de bursele Stroescu între anii 1912 şi 1914

An	Nr. ord.	Nume şi prenume	Clasa	Suma alocată (coroane)	Obsevaţii
1912	1	Popa Alexandru	a III-a	360	I se recomandă să intre în internat.
	2	Roşu Ioan	a VIII-a		
	3	Haica Ioan	a VII-a		
	4	Şchiopu Petru	a IV-a		
	5	Sărătoc Teodor	a II-a		
	6	Hălmăgean Gheorghe	I-a		
	7	Radovan Marcu	I-a		
	8	Crişan Cornel		80	A fost omis din listă la 15 decembrie 1912, dându-i-se suma menţionată.
1913	1	Popoviciu Augustin	I-a	80	Fiu de industriaş sărman din Beiuş.
	2	Popovici Vasiliu	I-a	80	Fiu de învăţător sărman din Lupoaie.
	3	Cernău Nicolae	I-a	80	Fiu de industriaş, om sărman.
	4	Roşu Aurel	I-a	80	Fiu de învăţător sărman din Beiuş.
	5	Liviu Mihali	I-a	80	Orfan de tată.
	6	Gh. Drăgan	I-a	126	Fiu de agronom din Curăţele, sărac.
	7	Jurca Pavel	I-a	126	Fiu de agronom din Curăţele, sărac.
	8	Foltuţiu Ioan	I-a	158	Fiu de preot din Feneriş. Banii se dau pentru hrană.
	9	Popovici Nicolae	I-a	80	Fiu de preot din Budureasa.
	10	Radovan Petru	I-a	184	Orfan. Banii se dau pentru întreţinere.
	11	Duşe Silviu	II-a	80	Fiu de învăţător. Orfan de tată.
	12	Sala Sabin	a III-a	80	Originar din Vaşcău.
	13	Bogdan Ştefan	a III-a	80	Fiu de agronom sărac din Zărand. Banii se dau pentru hrană.
	14	Balog Gh.	a IV-a	184	Fiu de zilier din Cefa.
	15	Papp Alexandru	a IV-a	80	
	16	Buha Gheorghe	a VI-a	80	Originar din Chişineu.
	17	Şeghişte Haica Ioan		184	
	18	Columba Sava			Originar din Berzeasca.

An	Nr. ord.	Nume şi prenume	Clasa	Suma alocată (coroane)	Obsevaţii
1914	1	Maliţa Pavel	a VIII-a	80	Orfan de tată. Fiu de plugar din Săcădat.
	2	Todan Coriolan	a VII-a	130	Fiu de plugar din Vaşcău.
	3	Buha Gheorghe	a VII-a	50	Fiu de plugar din Chişineu.
	4	Jurca Valer		100	Fiu de preot din Mierlău.
	5	Dobrei Cornel		50	Fiu de învăţător din Beiuş.
	6	Cosma Cornel	a III-a	50	Fiu de preot din Cărăsău.
	7	Popovici Ştefan	a III-a	50	Fiu de învăţător din Săcădat.
	8	Gerlan Cornel	a III-a	50	Fiu de învăţător din Sohodol.
	9	Handa Vasiliu	a III-a	50	Fiu de învăţător din Sudrigiu.
	10	Duşe Silviu	a III-a	100	Orfan. Fiu de învăţător din Beiuş.
	11	Popovici Nicolae	a II-a	45	Fiu de preot din Budureasa.
	12	Popovici Vasiliu	a II-a	60	Fiu de învăţător pensionat din Beiuş.
	13	Popovici Augustin	a II-a	50	Fiu de industriaş din Beiuş.
	14	Cernău Nicolae	a II-a	50	Fiu de industriaş din Beiuş.
	15	Jurca Pavel	a II-a	150	Fiu de ţăran din Curăţele
	16	Chivari Cornel	I-a	40	Fiu de industriaş din Beiuş.
	17	Lascu Aurel	a VII-a	50	Fiu de servitor la Casa oraşului.
	18	Cucu Gheorghe	a II-a	45	Fiu de preot din Ghighişeni.
	19	Măruşca Miron	a III-a	90	Fiu de învăţător din Brusturi.
	20	Papp Aurel		90	Fiu de plugar din Lupoaia.
	21	Drăgoi Gheorghe	a II-a	90	Fiu de plugar din Curăţele.
	22	Hălbac Cornel	a II-a	90	Fiu de preot din Curăţele.
	23	Mangu Florian	a II-a	90	Fiu de plugar din Apateu.
	24	Sandor Petru	a II-a	90	Fiu de plugar din Cermei.
	25	Sala Sabin	a IV-a	90	Fiu de învăţător pensionat din Vaşcău.
	26	Sărătocu Teodor	a IV-a	90	Fiu de plugar din Bulz.
	27	Bogdan Ştefan	a IV-a	80	Fiu de plugar din Zărand.

Bibliografie

Beiuşul 1923: Beiuşul, 37-38, 30 septembrie 1923.

Bejan 1998: V. Bejan, Vasile Stroescu (Iaşi 1998).

Bezviconi 1992: G. Bezviconi, Profiluri de ieri şi de azi. In: (Ed. M. Adauge) Fapte trecute şi basarabeni uitaţi (Chişinău 1992), 201-205.

Dumitraşcu 2002: S. Dumitraşcu, Basarabia şi mereu Basarabia. Munţii Apuseni 1-4, 2002, 7-8.

Gazeta de Vest 1935a: Gazeta de Vest, 1620, 7 noiembrie 1935.

Gazeta de Vest 1935b: Gazeta de Vest, 1634, 27 noiembrie 1935.

Gazeta de Vest 1935c: Gazeta de Vest, 1646, 12 decembrie 1935.

Gazeta de Vest 1935d: Gazeta de Vest, 1653, 20 decembrie 1935.

Hădăreanu 1995: G. Hădăreanu, Torţe arzânde în Ţara Beiuşului (Beiuş 1995).

Libertatea 1912: Libertatea, 41, 15/28 august 1912.

Neş 1937: T. Neş, Oameni din Bihor 1848-1918 (Oradea 1937).

Papp 1928: P.E. Papp, Din trecutul Beiuşului – Pagini de glorie şi jertfe (Beiuş 1928).

Românul 1913: Românul, 86, 20 aprilie/3 mai 1913.

Roşu 1993: T.L. Roşu, Beiuşul – centru politic şi de cultură românească (Beiuş 1993).

Roşu 2006: T.L. Roşu, Un deschizător de drumuri în lupta pentru emanciparea românilor bihoreni - mecenatele Nicolae Jiga (1790-1870) (Oradea 2006).

Sofronie f.a.: M. Sofronie, Vasile Stroescu, un filantrop aproape uitat. Conferinţele Astrei (Sibiu f.a.).

Stan 1999: C.I. Stan, Minunata tăcere a unui boier basarabean. Vasile Stroescu (1845-1926) (Bucureşti 1999).

Anexa 2

Din corespondenţa clerului ortodox bihorean cu privire la Vasile Stroescu (documente inedite)

Domnul Vasile de Stroescu din Basarabia a binevoit să dăruiască, pentru ajutorarea scolelor noastre poporale din întreaga metropolie, suma de 200.000- adecă două sute mii de coroane, care a fost trimisă P. Ven. Cons. arhidiecezan din Sibiu, de unde am primit alăturatul /. aviz, comunicat aici în copie, de pe originalul de sub N. 5608 Eg. 1910. –

Din suma arătată mai sus, complenului eparhiei noastre dă suma de 64.945 cor. 80 fil., adecă sasezeci şi patru mii nouă sute patruzeci şi cinci cor 80 fil., din care coota pentru districtul Consistorului de acolo face 25.978 cor 32 fil; adecă două zeci şi cinci mii nouă sute şaptezeci şi opt cor. 32 fil.

Când ne-am bucurat despre acest dar mărinimos pe Ven. Consistor, totodată adăugem, că fiind dorinţa expresă a dăruitorului, ca banii să se folosească pentru ajutorarea comunelor la aducerea şcolelor în stare corespunzătoare, – urmează în

/.

Venerabilului

Consistor gr. or. român

în/

Oradea-mare

08.03.2010

Anexa 1. Lista elevilor din oraşul Beiuş (jud. Bihor) care au beneficiat de bursele Stroescu între anii 1912 şi 1914 (după Roşu 1993, 150 şi *passim*).

cale naturală, ca noi şi altcum nu am putea
altera întru nimic acăre intenţiune, care
şi altcum satisfare nizuinţelor noastre, de a
netezi comunelor calea la obţinerea ajutorului
de stat. În consecinţă şi voţia V. lui Cons., în-
tocmai ca şi voţia Consistorului de aici, are
să se întrebuinţeze eschiziv în scopul pentru
care e destinată de către marele sprijinitor
al culturii poporului nostru, am emis dispozi-
ţiunea de sub Nr. 2571/1910 comunicată aici 2/.
în copie, adăugându-i câte un conspect pentru
fiecare protopop, pentru culegerea informaţiu-
nilor necesare spre a ne orienta la distribui-
rea ajutorului amănunţat trebuinţelor. Formu-
larul de conspect îl alăturăm, deasemenea, sub
3/, - pentru eventuala orientare a V. lui Con-
sistor. -

Amănunţat informaţiunilor, ce se vor cu-
lege după acesta ori după alt sistem mai con-
venabil, Ven. Consistor va avea să voteze sumele
necesare pentru singuraticele comune, iar
veţile despre acele sume să-le înainteze aici
pentru achitare. —

Arad, la 12/25 iunie 1910.

Ioan I. Papp
Episcop.

Anexa 2/1a. Episcopul Aradului, Ioan Ignatie Papp, înştiinţează Consistoriul Ortodox din Oradea Mare, aflat sub jurisdicţia sa, despre darul oferit de către boierul basarabean (ANR - SJBh, fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea, dos. 336/1910-1914, f. 28).

Venerabile Consistor!

La arătarea Veneratului Consistor dato 31. Aug. (13. Sept.) a. c. Nr. 1923. Şcol. alăturat, să comunică în copie epistola marelui mecenate Vasile de Stroescu în privinţa menţiunei sumei donate pentru ajutorarea şcoalelor noastre poporale.

Totodată notificăm, că am avizat pe Consistorul nostru din Arad, numai-decât să transpună acolo suma ce revine pentru ajutorarea momentană a şcoalelor poporale de sub jurisdicţiunea Veneratului Consistor.

Iară Veneratul Consistor este profit în cadrul jurisdicţiunei sale autonome, numai decât — pelânga responzabilitate — a distribui ajutoarele momentane la toate acele şcoale, cari sunt ameninţate în existenţa lor pentru defecte, cari cu ajutor să poţ delătura şi a îngriji cu toată rigoarea, ca sumele distribuite ca ajutor, să să întrebuinţeze conform menţiunei, pentru delăturarea defectelor şi ameliorarea stării şcoalelor. — Despre primirea sumei donate spre acest scop, apoi despre distribuirea ajutoarelor şi întrebuinţa

Venerabilului Consistor eparhial

în Oradeamare.

08.03.2010

Anexa 2/1b. Din suma donată de Vasile Stroescu, eparhiei Aradului i-a revenit 64 945 de coroane şi 80 de fileri. Consistoriul Ortodox din Oradea Mare urma să primească, din alocaţia episcopiei , 25 978 de coroane şi 32 de fileri (ANR - SJBh, fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea, dos. 336/1910-1914, f. 29).

vocat la institutul „Victoria".

Acest libel de depunere în legătură cu scrisoarea noastră datul 18. Sept. a. c. Nr. 3[illegible]/[illegible]. – alăturat îl transpunem Venerabilului Consistor, cu însărcinarea de a distribui cu toată urgența întreaga suma pentru ajutorarea acelor școale gr. or. române poporale submanuate, cari în lipsă de mijloace materiale, mai ales sunt amenințate în existența lor și cari – prin acest ajutor momentan – să pot încă salva.

Despre primirea acestui libel de depunere Venerabilul Consistor are a-ne înainta revers, iar despre faptica distribuire a ajutoarelor din aceasta donațiune, precum și despre rezultatul ajutorării, va avea a face comput și raport detaiat la sinodul eparhial ordinar ce urmează, – având totodată a subșterne și aici un exemplar din computul despre ajutoarele împărțite.

Sibiu, 26. Noemvrie 1910.

Ioan
metropolit.

Anexa 2/2b. Mitropolia Transilvaniei, cu sediul în Sibiu, cere Consistoriului Ortodox din Oradea Mare ca după primirea banilor alocați din fondul Episcopiei Aradului, să întocmească un raport despre distribuirea şi utilizarea sumelor (ANR - SJBh, fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea, dos. 336/1910-1914, f. 79).

239-1910. Protopopul Peșteșului.

Venerat Consistor,

Rugarea alăturată sub/ a comunei bisericesti Butan-Măgeşti/ pentru dobândirea unui ajutor la edificarea scoalei din Butan-Măgeşti, din donatia marelui mecenate Vasile Stroescu, o recomand foarte călduros Veneratului Consistor, pentru motivele piste, cuprinse în ea, şi pentru duhul ortodox şi românesc, de care je străbătută. – Aici e trebuinta imiminentă, renovarea radicală se impune, dacă nu chiar edificarea din nou; propun deci ajutorarea acestei scoale cu 1000 coroane, adecă una mie coroane. –

Mielegt, 8/21 Iulie 1910.

devotat:

Alexandru Hunt

Protopresbiter

Veneratului Consistor ort. român

Oradeamare

Anexa 2/3. Protopopul din Peşteş solicită Consistoriului Ortodox din Oradea 1 000 de coroane, din donaţia boierului basarabean Vasile Stroescu, pentru edificarea şcolii din Butan-Măgeşti (ANR - SJBh, fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea, dos. 336/1910-1914, f. 74).

Vasile Stroescu and Romanians of Bihor County

Abstract

This article presents some information regarding the relationship of Bessarabian nobleman Vasile Stroescu and Romanians of Bihor County (Romania). These relations are highlighted by a series of unpublished documentary evidences from the Oradea archives. Vasile Stroescu constantly supported cultural institutions on both sides of the Carpathians. Thanks to his donations for the Transylvanian Orthodox clergy between 1910 and 1913, in the amount of about one million crowns, there were saved from Magyarization about two hundred schools and over one hundred and thirty Romanian churches.

List of Annexes:

Annex 1. List of the students from the town of Beiuş (Bihor County), who received Stroescu's scholarships in 1912-1914.

Annex 2/1a. The Bishop of Arad Ioan Ignatie Papp notifies the Orthodox Consistory of Oradea Mare, which was under his jurisdiction, about the donation offered by a Bessarabian nobleman Vasile Stroescu.

Annex 2/1b. Of the amounts donated by Vasile Stroescu, the Diocese of Arad received 64, 945 crowns and 80 fillér. Of the funds allocated to the Diocese, the Orthodox Consistory of Oradea Mare obtained 25, 978 crowns and 32 fillér.

Annex 2/2a. Metropolitan Ioan Meţianu informs the Orthodox Consistory of Oradea Mare about the results of the distribution of funds allocated for the Diocese of Arad.

Annex 2/2b. The Metropolitanate of Transylvania, with the residence in Sibiu, requires from the Orthodox Consistory of Oradea Mare the report on the distribution and use of the amounts allocated from the fund of the Diocese of Arad.

Annex 2/3. Archpriest of the village of Peşteş asks the Orthodox Consistory of Oradea Mare to allocate 1, 000 crowns from the donation made by Bessarabian nobleman Vasile Stroescu to build a school in the village of Butan-Măgeşti.

Василе Строеску и румыны из уезда Бихор

Резюме

В статье представлен ряд сведений относительно взаимоотношений бессарабского дворянина Василе Строеску с румынами из уезда Бихор (Румыния). На эти связи пролила свет серия неопубликованных документов из архивов города Орадя. Василе Строеску неустанно финансировал учреждения культуры по обе стороны Карпат. Благодаря его пожертвованиям в размере около одного миллиона крон, оказанным православному духовенству Трансильвании в период между 1910 и 1913 годами, были спасены от мадьяризации около двухсот школ и свыше ста тридцати румынских церквей.

Список приложений:

Приложение 1. Список учащихся из г. Беюш уезда Бихор, получивших стипендии Строеску в 1912-1914 гг.

Приложение 2/1a. Епископ г. Арад Иоанн Игнатий Папп уведомляет Православную Консисторию г. Орадя Маре, которая была под его юрисдикцией, о пожертвовании бессарабского дворянина Василия Строеску.

Приложение 2/1b. Из сумм, пожертвованных Василием Строеску, епархия г. Арад получила 64 945 крон и 80 филлеров. Из денежных средств, выделенных для епархии, Православной Консистории г. Орадя Маре предназначалось 25 978 крон и 32 филлеров.

Приложение 2/2a. Митрополит Иоанн Мециану уведомляет Православную Консисторию г. Орадя Маре о результатах распределения денежных средств, выделенных для епархии г. Арад.

Приложение 2/2b. Трансильванская митрополия, с резиденцией в г. Сибиу, просит Православную Консисторию г. Орадя Маре представить доклад о распределении и использовании денежных средств, выделенных из фонда епархии г. Арад.

Приложение 2/3. Протоиерей с. Пештеш просит Православную Консисторию г. Орадя Маре выделить 1000 крон из пожертвований бессарабского дворянина Василия Строеску для строительства школы в с. Бутан-Мэджешть.

01.07.2011

Mihail Iliev, Universitatea din Oradea, str. Universităţii, nr. 1, RO-410191 Oradea, România, e-mail: mihu_el@yahoo.com

EDIFICIUL *COMUNITATEA HÂRBOVĂŢ A SURORILOR DE CARITATE DIN CHIŞINĂU* (sf. sec. XIX - înc. sec. XX) – IMAGINE ŞI ISTORIE

Ana Grițco

Patrimoniul cultural şi istoric al oraşului Chişinău îl constituie monumentele istorice şi de artă. Multe dintre acestea au luat forma cărţii poştale ilustrate (vedere), care a devenit o sursă informativă cu un rol de prim plan, iar autorul imaginii de corespondent „pe teren", care transmite publicului imaginea încărcată cu autenticitate. În acest context se înscriu şi cele trei vederi cu imaginea clădirii *Comunitatea Hârbovăţ a surorilor de caritate din Chişinău*, amplasată la intersecţia străzilor Sinadino şi Fântânilor[1]. Sunt imagini de epocă, cea mai timpurie fiind editată până la 1917 de *Magazinul de carte şi papetărie al lui G. Şeinberg* din Chişinău; celelalte două cărţi poştale au fost editate în perioada interbelică, având acelaşi clişeu, deosebindu-se doar prin legendă[2]. Articolul este scris în continuitatea valorificării patrimoniului cartofilic muzeal şi se doreşte o contribuţie la istoricul edificiului, dar şi al activităţii Comunităţii.

Este una din puţinele clădiri de epocă care s-a păstrat, parţial, sub aspect arhitectonic şi funcţional, construită între anii 1907-1912 la iniţiativa Societăţii Crucea Roşie din Basarabia[3].

Societatea Crucea Roşie din Basarabia îşi are începuturile din timpul războiului româno-rusoturc din 1877-1878, când un Comitet de Doamne din înalta societate a Chişinăului, sub preşedinţia Mariei Şebeko (1839-1905), soţia guvernatorului N.I. Şebeko (1834-1904), guvernator al Basarabiei între anii 1871-1879, activează în două spitale din Chişinău, ajutând răniţii de pe front, aceste spitale fiind amplasate în incinta hotelului *Suisse* şi respectiv, în localul Gimnaziului nr. 1 de băieţi.

După terminarea războiului, activitatea Crucii Roşii a fost mai modestă, până la începutul războiului ruso-japonez din 1904-1905, când principesa Sofia Urusova, soţia guvernatorului Basarabiei în anii 1903-1904, cneazul S.D. Urusov (1862-1937), restabileşte Comitetul de Doamne din elita Chişinăului, obţinând aprobarea înfiinţării filialei Societăţii Crucea Roşie din Basarabia. Un detaşament de medici şi surori de caritate din Basarabia pleacă în Manciuria pentru ajutorarea răniţilor şi bolnavilor de pe front.

1. Carte poştală ilustrată *Chişinău. Comunitatea Hârbovăţ*, înc. sec. XX. Editura *Magazinul de carte şi papetărie G.B. Şeinberg şi fiul,* Chişinău. Imagine alb-negru; necirculată.

Crucea Roşie din Chişinău a luat parte activă şi în timpul Primului Război Mondial, când, în anii 1914-1916, pe lângă spital, a funcţionat o şcoală de pregătire a surorilor de caritate, şcoală ce a avut două promoţii. Până la 1918 un rol activ în cadrul filialei l-au jucat doamnele E. Cerchez şi Iu. Siminel, preotul Mihail Ceachir, Pantelimon Sinadino, dr. Toma Ciorbă, boierii Leonard, Semigradov, Hertza etc.

Societatea Crucea Roşie din Basarabia şi-a desfăşurat activitatea nu numai în timpul conflagraţiilor, aceasta canalizându-şi activitatea şi în viaţa socială, acordând ajutor în diverse domenii. De exemplu, într-o scrisoare adresată administraţiei orăşeneşti, Societatea vine cu propunerea de a reţine 1% din salariul angajaţilor în ajutorarea ţăranilor înfometaţi din regiunile afectate de secetă din imperiu (БЖ 1907a).

După 1918 Crucea Roşie din Chişinău devine filială a Crucii Roşii din Bucureşti, având-o în frunte

[1] Azi străzile Vlaicu Pârcălab şi Veronica Micle.
[2] MNAIM, FB-20974-22; FB-24563-47, 78.
[3] O altă clădire, care s-a păstrat sub aspect arhitectonic şi funcţional, este Primăria Municipiului Chişinău.

2. Carte poştală ilustrată *Chişinău. Strada Sinadinovskaia. Comunitatea Hârbovăţ*. Imagine color; circulată în anul 1909.

Пот. Поч. Гражд.
Г. Б. Шейнбергъ
и СЫНЪ
КИШИНЕВЪ
Книжный и писчебумажные магазины
фабрика конторскихъ, карманныхъ книгъ, тетрадей, и др. переплетныхъ издѣлій.
1) Новый базаръ.
2) Александровская 102.

3. Casetă publicitară a *Magazinului de carte şi papetărie G.B. Şeinberg şi fiul din Chişinău*, publicată (Наше объединение 1911, 33).

pe Florica Niţă (1882-1933), pedagog şi publicist, director al Şcolii Normale de fete, care până în 1940 i-a purtat numele[4]. Ulterior, în fruntea filialei Crucii Roşii de la Chişinău a fost Maria Pelivan, soţia lui Ion Pelivan. Născută în martie 1886 la Craiova, face studii la „Belle Arte" din München, Germania, cunoscând foarte bine limbile franceză şi germană. După căsătorie se stabileşte la Chişinău, unde se va dedica activităţii de caritate şi asistenţă socială. De numele ei este legată activitatea filialei Crucii Roşii din Basarabia, despre activitatea căreia s-a raportat în cadrul Adunării generale, care şi-a ţinut lucrările la 13 ianuarie 1942 în incinta clădirii Jokey Club din Chişinău[5] (Monitorul 1942, 14). Pentru activitatea ei neobosită pe acest tărâm, M. Pelivan a fost decorată cu „Meritul sanitar", clasa I, „Răsplata Muncii", „Coroana României" în grad de cavaler (Scurtu 2010, 152).

O pagină aparte în istoria Crucii Roşii din Basarabia ţaristă a înscris-o Natalia Haruzin, născută Natalia Wilhelm fon der Hoven (1868-1943), soţia guvernatorului Basarabiei în anii 1904-1908, A.N. Haruzin (1864-1932), fiul unui negustor din Moscova, unul din puţinii guvernatori inteligenţi, culţi şi energici pe care i-a avut Basarabia sub dominaţie ţaristă. Soţii Haruzin au desfăşurat în Basarabia o activitate deosebită, manifestată prin simplitate, toleranţă şi comunicativitate. Din iniţiativa Nataliei Haruzin a fost înfiinţată Comunitatea surorilor de caritate Hârbovăţ pe lângă Crucea Roşie din Basarabia şi „Azilul Olga", prezentând cu vrednicie instituţiile în fruntea cărora o pusese situaţia de soţie a guvernatorului.

Fondată în anul 1905, Comunitatea primeşte din partea Primăriei un teren pentru un nou edificiu la intersecţia străzilor Sinadino şi Fântânilor, cu o suprafaţă de 858,48 stânjeni pătraţi, pe care se aflau case vechi ce aparţineau mănăstirii Sf. Mormânt. După demolarea acestora, s-a început construcţia clădirilor din piatră sub formă de ambulatoriu. Festivitatea de punere a pietrei de temelie a noului edificiu a avut loc la 20 mai 1907 (БЖ 1907b, 3). Noul complex includea trei clădiri cu două etaje şi cinci clădiri cu un etaj, unul din autorii proiectului fiind arhitectul gubernial A.M. Asvadurov (1859-1930). Originar din oraşul Akkerman, dintr-o familie de comercianţi, A. Asvadurov absolveşte Institutul de inginerie civilă pe lângă curtea imperială din Petersburg, apoi se întoarce în oraşul natal în calitate de arhitect al oraşului. În anul 1902 este numit inginer în Comisia de construcţii din cadrul Administraţiei guberniale din Basarabia. În afară de clădirea Comunităţii Hârbovăţ a surorilor de caritate, A. Asvadurov este autorul proiectului capelei bisericii din Cimitirul Central. În 1918 este numit director al Secţiei de Construcţii din cadrul Ministerului de Interne, iar din 1920 activează în calitate de arhitect al oraşului Chişinău.

Cel de-al doilea etaj a fost proiectat de inginerul basarabean M. Cecherul-Cuş (1865-1917), născut în judeţul Orhei, într-o familie de nobili ereditari. Îşi face studiile la Liceul Real din Chişinău, apoi la Institutul Tehnologic din Harkov, fiind de profesie inginer-chimist. Se întoarce la Chişinău şi deschide primul birou de construcţie. Până în anul 1898 deţine funcţia de arhitect al oraşului, lăsându-şi amprenta pe edificiile Spitalului Militar, construit în anul 1905[6], cel al Băncii Nobilimii şi Ţărănimii[7] (Colesnic 2011, 45-46).

[4] Azi Liceul ucrainean „M. Koţiubinski", str. Armenească.
[5] Fostul Club al Nobilimii.
[6] Azi blocul central al Universităţii de Stat de Medicină şi Farmacie „N. Testemiţanu".
[7] Azi Sala cu Orgă.

Interiorul clădirii a fost structurat după modelul englez la sugestia medicului basarabean Toma Ciorbă (1864-1936), numit şi „ctitor al medicinii basarabene". S-a născut în oraşul Chişinău în familia unui militar. Primele studii le face la o şcoală primară, ulterior urmând Liceul nr. 1 de băieţi din Chişinău. Urmează facultatea de medicină, pe care o finisează în anul 1893, după care se întoarce în Basarabia. În anul 1896 este numit şef al Spitalului de copii care urma să fie construit pe str. Alexandrovscaia[8], spital care mai târziu a fost transformat în Spital de boli infecţioase, în fruntea căruia a stat până în anul 1932.

Ansamblul arhitectonic al Comunităţii Hârbovăţ a surorilor de caritate a parcurs câteva etape de edificare. La 14 noiembrie 1907, orele 14.00, a avut loc procesiunea oficială de sfinţire a unui bloc din viitorul ansamblu şi a fost luată ca protectoare Icoana cu chipul Maicii Domnului de la Hârbovăţ, de unde şi denumirea Comunităţii. Icoana este cunoscută de la sfârşitul sec. al XVIII-lea, când a fost adusă în Basarabia de colonelul Nicolae Albaduev. După moartea acestuia, în timpul războiului româno-ruso-turc din 1877-1878, mama lui donează această icoană Sfintei Mănăstiri de la Hârbovăţ. Supravieţuind în trei incendii şi având un efect miraculos în urma rugăciunilor, aceasta, printr-un ucaz al Sf. Sinod din 1859, a fost recunoscută ca Icoană făcătoare de minuni (Слава 1907, 80-82).

La ceremonie a participat guvernatorul Basarabiei A. Haruzin cu soţia, unde au fost întâmpinaţi de membrii Comisiei de construcţie, compusă din medicul-şef al Comunităţii N. Sergheev, inginerul A. Asvadurov, medicul T. Ciorbă, alte personalităţi locale precum Iu. Levinschi, A. Sinadino, A. Kogan etc. Serviciul divin a fost oficiat de episcopul Nicodim şi preoţii M. Ceachir, M. Berezovschi, M. Butuc. În cuvântul de salut au fost aduse mulţumiri aparte medicului Toma Ciorbă, care a contribuit enorm la evoluţia Comunităţii pe când aceasta activa în clădirile vechi, oferind servicii medicale la peste 800 persoane. Medicul N. Sergheev a făcut o excursie prin clădire care includea parterul, separat în trei părţi, constituind 23 de odăi; în prima parte era amplasată farmacia şi ambulatorul, în cea de-a doua, complet izolată, era secţia de sterilizare, de pansamente şi sala de operaţii, iar în cea de-a treia parte era un salon

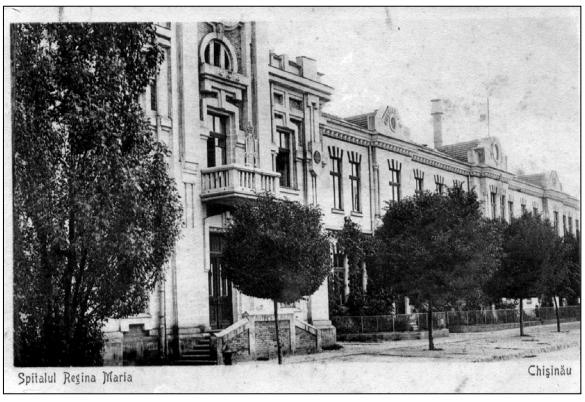

4. Carte poştală ilustrată *Chişinău. Spitalul Regina Maria*. Editată în perioada interbelică. Imagine alb-negru; necirculată.

5. Casetă publicitară a *Spitalului Regina Maria*, amplasat în incinta Comunităţii Hârbovăţ, publicată (Anuarul 1940, 111).

pentru zece paturi. Lucrările de construcţii au costat aproximativ 20 mii ruble (БЖ 1907c, 3).

Pe parcurs a fost construit un cămin pentru surorile de caritate, după proiectul lui A. Asvadurov, prezentat Comisiei de construcţii la 24 septembrie 1909, protocolul nr. 110, şi aprobat de Administraţia Gubernială[9]. Evenimentul legat de punerea pietrei de temelie a fost o sărbătoare, la care au participat oficialităţi locale, invitaţi de onoare. A fost citită telegrama de binecuvântare, expediată de împărăteasa Maria Feodorovna. Evenimentul a fost imortalizat de fotograful Zingher. Căminul urma să aibă două nivele cu faţa spre str. Sinadino şi stradela Fântânilor. La parter era amplasat apartamentul medicului-şef, constituit din 5 odăi, sala de conferinţe şi cantina pentru surori. La etaj se afla garderoba, apartamentul cu două odăi al surorii superioare şi 16 odăi pentru cele 30 de surori (Друг 1909a, 2).

[8] Azi bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt.

[9] ANRM, F. 6, inv. 1, d. 1592, f. 114.

Către 1 decembrie 1909 era preconizată finisarea construcţiei ambulatoriului şi a unui salon pentru şase paturi, precum şi faţada clădirii, după proiectul lui M. Cecherul-Cuş (БЖ 1909, 3). Conform protocolului nr. 28 din 2 aprilie 1910, Comisia aprobă construcţia nivelului doi al spitalului de pe lângă Comunitate[10].

Lucrările de construcţii au durat până în anul 1912, noul edificiu medico-caritabil evoluând, de la un staţionar cu zece paturi şi un ambulator, la 40 de paturi permanente şi 250 consultaţii zilnice (gratis), cu un personal bine instruit şi cu cabinete bine dotate.

În ianuarie 1915, ansamblul arhitectonic al Comunităţii Hârbovăţ a surorilor de caritate includea: clădirea cu două niveluri a spitalului, acoperită cu ţiglă de Marsilia, clădirea administrativă cu două niveluri a Comunităţii, două foişoare (unul cu un nivel, altul cu două niveluri), cu acoperişuri din ţiglă, o magazie, o ghețărie, un beci cu pavilion deasupra, un grilaj cu porţi de fier, un cabinet pentru examen radiologic (Chişinău 1997, 201).

Construcţia edificiului a solicitat mijloace băneşti importante, acestea fiind alocate de Crucea Roşie, de administraţia centrală, susţinuţi şi de cea locală. Preşedinta Comitetului Doamnelor din cadrul Crucii Roşii din Chişinău, M. Haruzin, expediază o adresă Dumei orăşeneşti, prin care solicită să fie transferate cele zece mii de ruble, oferite Crucii Roşii în anul 1904 (БЖ 1907d, 3). În anul 1908, M. Haruzin expediază o adresă către Administraţia Zemstvei din Bender, prin care solicită o indemnizaţie anuală pentru susţinerea activităţii Comunităţii, în special în extinderea spaţiului şi completarea cadrelor medicale, deoarece „fluxul de bolnavi, care se adresează după consultaţii, nu poate fi servit, din lipsă de cadre şi spaţiu”[11].

Comunitatea s-a bucurat şi de susţinerea societăţii civile. În noiembrie 1907, la sugestia Mariei Haruzin, a fost organizată o loterie orăşeneasca, unde au fost colectate sume de bani, obiecte de preţ, obiecte de uz cotidian, produse alimentare (БЖ 1907e, 3).

Presa timpului inserează numeroase apeluri de ajutorare a Comunităţii Hârbovăţ a surorilor de caritate. În ziarul „Drug” din 2.09.1909 contesa V.P. Kankrina, soţia guvernatorului Basarabiei între anii 1908-1912 I.V. Kankrin, lansează un apel către locuitorii Chişinăului de a face donaţii. Astfel, la 30 septembrie 1909 a fost organizat un concert pentru susţinerea surorilor de caritate din cadrul Comunităţii, deoarece ele nu erau remunerate (Друг 1909b, 3), iar teatrul „Expres” a donat veniturile de la patru prezentări din zilele de 16, 17, 18 şi 19 noiembrie 1909 (Друг 1909c, 1).

Amplasată în inima Chişinăului, Comunitatea surorilor de caritate devenise un centru important de recuperare a sănătăţii, de serviciile cărora se foloseau atât orăşenii cât şi cei din provincie. Servicii oferite la preţuri modice, specialişti calificaţi, cabinete dotate – acestea sunt calificativele inserate în presa timpului, pe paginile cărora apăreau diverse informaţii despre mersul construcţiilor, serviciile oferite de Comunitate. Astfel, ziarul *Бессарабская Жизнь* din 11 ianuarie 1907 inserează un aviz cu privire la serviciile oferite de ambulatorul de pe lângă Comunitatea Hârbovăţ a surorilor de caritate: „În zilele de joi oferă consultaţii medicii specialişti – dr. Z. Zotos, în orele 10.00-11.00 – chirurgie şi boli de urechi; dr. M. Halafov, între orele 12.00 şi 13.00 – boli interne; dr. Z. Katranova – stomatologie. Costul – 30 copeici. Medicul-şef N. Sergheev, sora superioară M. Vjazemskaja”.

„Începând cu 1.01.1912 pe lângă Comunitatea surorilor de caritate Hârbovăţ a Crucii Roşii este organizata garda nocturnă cu plată, asigurată de medici, între orele 22.00 şi 8.00” – anunţa ziarul *Новое Время*, nr. 14, din martie 1912.

Actul de caritate era o formă nu mai puţin importantă în activitatea instituţiei. Iată de ce în timpul Primului Război Balcanic (1912), protoiereul M. Ceachir, membru al Consiliului de tutelă al Comunităţii Hârbovăţ, iniţiază un şir de colecte pentru susţinerea militarilor de pe front[12].

În legătură cu evenimentele din anul 1918 spitalul de companie al Comunităţii a fost evacuat, iar în iulie 1920 se instalează în or. Vârşaţ (Banatul Sârbesc). Spitalul, administrat de Radovan Savici Klisir, includea secţiile: chirurgie, ginecologie, oftalmologie, stomatologie, boli interne, diverse laboratoare. Ulterior, o parte din spital a fost evacuat în Crimeea, apoi în Zagreb, iar partea rămasă, ce includea inventar pentru 180 paturi şi

[10] ANRM, F. 6, inv. 1, d. 2275, f. 30
[11] ANRM, F. 66, inv. 1, d. 10, f. 22.
[12] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 9165, f. 127.

personalul medical, a stat la baza spitalului orăşenesc din Vârşaţ.

După 1918, prin exproprierea averilor închinate mănăstirilor de la Sf. Munte, clădirea şi terenul au devenit proprietate a Ministerului Domeniului, iar printr-un schimb de proprietăţi între Ministerul Domeniului şi cel al Sănătăţii, a revenit acestuia din urmă.

Spitalul includea o clădire principală, cu parter şi etaj, modern şi solid construit, prevăzut cu încălzire centrală, amenajat „în felul sanatoriilor" cu saloane de 2-4, maximum 6 paturi, cea mai privilegiată secţie fiind cea de chirurgie, care avea două săli de operaţie.

De la instalarea administraţiei române, spitalul a fost înzestrat din nou, întrucât medicul spitalului Crucii Roşii ruseşti, plecând în Serbia, a luat toată zestrea spitalului, chiar şi robinetele de la instalaţia de apă. S-a instalat un cabinet Roentgen cu un aparat din cele mai performante pentru acele timpuri, cu instrumente chirurgicale din cele mai moderne.

Spitalul avea o capacitate de 60 paturi. Parterul avea 18 odăi, unde activa secţia pentru bărbaţi, sală de operaţie, sală de baie, sală de pansamente şi o sală de internare. Tot la parter era cabinetul Roentgen, cabinetul medicului-şef şi al medicilor secundari.

La etaj era secţia pentru femei. Avea acelaşi număr de paturi (60), cu uşoare modificări de distribuţie, o sală de operaţie, o sală de sterilizare, o sală de pansamente, două săli de baie. Tot aici era şi biblioteca, care dispunea de cărţi de specialitate pentru personalul medical şi literatură artistică pentru pacienţi, şi un mic muzeu al spitalului.

Pacienţii internaţi erau repartizaţi în trei categorii, I, II, III – toţi primind aceleaşi îngrijiri medicale, deosebirea constând numai în numărul de paturi în salon şi calitatea mobilierului.

Alături de clădirea principală era o altă clădire, cu parter şi etaj. La parter era locuinţa medicului-şef, locuinţa administratorului şi cancelaria Spitalului. În perioada ţaristă, la parter era un institut al surorilor de caritate. În perioada românească la început a fost un sanatoriu, mai târziu – Spitalul pentru copii „Regina Maria"[13], ulterior spaţiul fiind ocupat de o parte din personalul Spitalului, de farmacie şi câteva odăi ce serveau depozit de materiale. În afară de aceste două corpuri, principale, în curtea Spitalului mai erau bucătăria, spălătoria, morga şi un mic pavilion pentru bolnavii cu infecţii grave şi suspecţi de boli infecţioase. La etajul acestui corp se găseau locuinţele angajaţilor.

După 1944 în această clădire şi-a desfăşurat activitatea Direcţia Sanatorială nr. 4, ulterior aceasta a fost transformată în Clinica Sanatorială Republicană. Astăzi o parte din clădire găzduieşte Policlinica aparatului Guvernului, iar în blocul „central" al clădirii îşi desfăşoară activitatea Consiliul Coordonator al Audiovizualului din Republica Moldova.

Bibliografie

Anuarul 1940: Anuarul Chişinăului (Chişinău 1940).

Călătoria 1920: Călătoria MM.LL. Regelui şi Reginei în Bucovina şi Basarabia, 15-25 mai 1920 (Bucureşti 1920).

Chişinău 1997: Chişinău. Enciclopedie (Chişinău 1997).

Colesnic 2011: Iu. Colesnic, Chişinăul în amintire (Chişinău 2011).

Monitorul 1942: Monitorul Municipal, Anul VIII, nr. 2 (Chişinău 1942).

Scurtu 2010: C. Scurtu, Contribuţia Armatei Române la realizarea statuii lui Ştefan cel Mare din Chişinău. In: Ţara Bârsei, serie nouă, nr. 9 (Braşov 2010).

БЖ 1907a: Бессарабская жизнь, 2.03.1907.

БЖ 1907b: Бессарабская жизнь, 22.05.1907.

БЖ 1907c: Бессарабская жизнь, 9.09.1907.

БЖ 1907d: Бессарабская жизнь, 6.03.1907.

БЖ 1907e: Бессарабская жизнь, 9.11.1907.

[13] În anul 1920 (19-22 mai) Basarabia a fost vizitată de familia regală: la 19 mai a vizitat oraşul Bălţi, apoi Chişinăul. Regele Ferdinand şi Regina Maria au vizitat un şir de instituţii socio-culturale din oraş, inclusiv spitale, orfelinate etc. (Călătoria 1920, 40).

БЖ 1909: Бессарабская жизнь, 9.09.1909.
Друг 1909a: Друг, 16.09.1909.
Друг 1909b: Друг, 3.10.1909.
Друг 1909c: Друг, 17.09.1909.
Наше объединение 1911: Наше объединение, II, №26 (Кишинев 1911).
Слава 1907: Слава Богоматери. Сведения о чудотворных и местно чтимых иконах Божей Матери (Москва 1907).

Building of the *Hârbovăţ Community of Nurses* in Chişinău (late 19th - early 20th centuries): the image and history

Abstract

Cultural and historical heritage of Chişinău consists of the monuments of history and art. Many of them took the form of an illustrated postcard that has become an important source of information, and author of the picture became a "field" correspondent, who transmitted the public authentic images. Such are the three photographic postcards from the collection of the National Museum of Archaeology and History of Moldova with the image of the building of the *Hârbovăţ Community of Nurses* in Chişinău, located at the intersection of Sinadinovskaya and Fontannaya streets (now Vlaicu Pârcălab and Veronica Micle). The earliest of them was released before 1917 by the G. Sheinberg's Book and Stationery Store in Chişinău; the other two date from the interwar period, bear the same image and differ only in the inscriptions.

This paper is a continuation of the deltiological study of museum collections and addresses the history of the building, as well as the activities of the Community.

This is one of the few buildings of that time, partly preserved in the architecture and functional use. Charitable complex was built in 1907-1912 and includes three two-storey and five one-storey buildings. The author of the project is a provincial architect A. Asvadurov (first floor), the second floor was designed by an engineer M. Chekerul-Kush, and the interior has been arranged for the British model by Bessarabian doctor T. Ciorba. Over the years, this charitable medical institution developed from a ten-bed inpatient to 40 beds, outpatient clinic served about 250 patients a day (for free), and there was a well-trained staff and well-equipped consulting rooms.

After 1918 the building became the property of the Ministry of Health and Social Protection of Romania, and in 1920 there was opened the "Regina Maria" Children's Hospital, in honor of the visit of the royal family to Chişinău from 19 to 22 May 1920.

The complex was built by the Bessarabian Red Cross Society. The first building was consecrated on May 20, 1907, having received the patronage of the thaumaturgical icon of Our Lady from the Hârbovăţ Monastery. At the head of the Community there was the committee of ladies of the Chişinău high society headed by the wives of governors of Bessarabia. A special role in the history of the Community belongs to the wives of governors Urusov, Kharuzin, and Kankrin, who laid the foundation of this medical center. As a branch of the Russian Red Cross Society, the *Hârbovăţ Community of Nurses* provided active assistance to the wounded during World War II. From 1914 to 1916 at the hospital there was functioning a school of nursing, which had two issues.

After 1918, the Chişinău Red Cross becomes the branch of the Bucharest Red Cross and was headed by Florica Niţă, and then by Maria Pelivan.

After 1944, this building housed the 4th Sanatorium Department 4, and later converted to the Republican Sanatorium Clinic. Today, the part of the building is occupied by the Polyclinic of the Government Apparatus, and the "central" block houses the Coordinating Council for Television and Radio of the Republic of Moldova.

List of Illustrations:

1. Illustrated postcard " Chişinău. Hârbovăţ Community ", early XX century. Released by the Book and Stationery Store G. B. Sheinberg and Son, Chişinău. Black and white image; was not in circulation.
2. Illustrated postcard " Chişinău. Sinadinovskaya Street. Hârbovăţ Community". Color image, circulated in 1909.
3. Ad unit of the Book and Stationery Store G. B. Sheinberg and Son in Chişinău (Nashe Ob'yedinenie 1911, 33).
4. Illustrated postcard "Chişinău. "Regina Maria" Hospital". Published in the interwar period. Black and white image, was not in circulation.
5. Advertisement of the "Regina Maria" Hospital located in the building of the Hârbovăţ Community (Anuarul 1940, 111).,

Здание *Гербовецкой общины сестер милосердия* в Кишиневе (конец XIX - начало XX века) – изображение и история

Резюме

Культурно-историческое наследие города Кишинева состоит из памятников истории и искусства. Многие из них приняли форму иллюстрированной почтовой открытки, которая стала в первую очередь источником информации, а автор снимка – «полевым» корреспондентом, запечатлевшим для нас подлинный вид памятника. Таковы три фотооткрытки с изображением здания *Гербовецкой общины сестер милосердия*, расположенного на перекрестке улиц Синадиновской и Фонтанной (ныне Влайку Пыркэлаба и Вероники Микле), хранящиеся в фондах НМАИМ. Самая ранняя из них была выпущена до 1917 года Книжным и писчебумажным магазином Г. Шейнберга (Кишинев), другие две вышли в межвоенный период, с тем же изображением, и отличаются лишь надписями.

Статья является продолжением исследования филокартической коллекции музея и затрагивает вопросы истории здания, а также деятельности общины.

Это одно из немногих зданий того времени, частично сохранившихся в плане архитектуры и функционального использования. Благотворительный комплекс был построен в 1907-1912 гг. и включает три двухэтажных и пять одноэтажных строений. Автором проекта является губернский архитектор А. Асвадуров (первый этаж), второй этаж спроектировал инженер М. Чекеруль-Куш, а интерьер был устроен по английскому образцу бессарабским врачом Т. Чорбой. За годы существования этого лечебно-благотворительного учреждения количество мест в больнице увеличилось с 10 до 40 коек, а амбулатория обслуживала около 250 больных в день (бесплатно); здесь был хорошо подготовленный персонал и прекрасно оборудованные кабинеты.

После 1918 года здание стало собственностью Министерства здравоохранения и социальной защиты Румынии, а с 1920 года здесь открылась Детская больница *Regina Maria*, в честь посещения Кишинева королевской семьей 19-22 мая 1920 года.

Лечебно-благотворительный комплекс был построен бессарабским обществом Красного Креста. Первая постройка была благословлена 20 мая 1907 года чудотворной иконой Божьей Матери из Гербовецкого монастыря. Руководство общиной осуществлял дамский комитет, состоявший из представительниц кишиневского высшего общества и возглавляемый женами бессарабских губернаторов. Особая роль в истории общины принадлежит женам губернаторов Урусова, Харузина и Канкрина, которые стояли у истоков этого медицинского центра. Являясь филиалом Российского общества Красного Креста, *Гербовецкая община сестер милосердия* оказывала активную помощь раненым во время Первой мировой войны. С 1914 по 1916 год при больнице действовала школа по подготовке сестер милосердия, которая имела два выпуска.

После 1918 года Кишиневский Красный Крест становится филиалом Бухарестского Красного Креста, и его возглавляет Флорика Ницэ, а затем Мария Пеливан.

После 1944 года в этом здании разместилось 4-е санаторное управление, позже преобразованное в Республиканскую лечебно-санаторную клинику. Сегодня часть здания занимает Поликлиника аппарата правительства, а в «центральном» блоке находится Координационный совет по телевидению и радиовещанию Республики Молдова.

Список иллюстраций:

1. Иллюстрированная почтовая открытка «Кишинев. Гербовецкая община», нач. XX в. Издана Книжным и писчебумажным магазином Г. Б. Шейнберг и сын (Кишинев). Изображение черно-белое; не была в обращении.
2. Иллюстрированная почтовая открытка «Кишинев. Улица Синадиновская. Гербовецкая община». Цветное изображение; была отправлена в 1909 г.
3. Рекламный блок Книжного и писчебумажного магазина Г. Б. Шейнберг и сын в Кишиневе (Наше объединение 1911, 33).
4. Иллюстрированная почтовая открытка «Кишинев. Больница «Regina Maria». Издана в межвоенный период. Изображение черно-белое; не была в обращении.
5. Реклама Больницы «Regina Maria», размещенной в здании Гербовецкой общины (Anuarul 1940, 111).

15.02.2012

Ana Griţco, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, st. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

ZIARUL „*НОВАЯ ГАЗЕТА*” ŞI ROLUL LUI ÎN DEZVOLTAREA PUBLICITĂŢII ÎN BASARABIA ŢARISTĂ

Vera Serjant

Pentru perioada anilor 1910-1916 este caracteristică o creştere considerabilă a numărului de ziare în Basarabia, în special în capitala guberniei oraşul Chişinău. În acest context, venim cu informaţii mai detaliate privind apariţia unui ziar, mic, dar deosebit, după părerea noastră. Este vorba de ziarul săptămânal „Новая газета”, redactat şi editat de G. Calmanson la Chişinău, între anii 1911 şi 1913, la tipografia lui G.Iu. Volin (Presa 2002, 261).

Cercetarea de faţă are drept surse o colecţie de ziare depozitate în Patrimoniul MNAIM şi în Biblioteca Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova, unicele instituţii din republică, de altfel, unde poţi găsi această publicaţie. În Patrimoniul MNAIM sunt depozitate nouă numere ale acestui ziar: nr. 12 din februarie, nr. 14, 15, şi 16 din martie, nr. 22 din aprilie, nr. 30 din iunie şi nr. 48 din 29 octombrie anul 1912. Mai sunt două numere: nr. 2 din 26 noiembrie şi nr. 50 din 13 noiembrie, care au mai sus de frontispiciu informaţia: anul doi de ediţie. Numărul doi al celei de-a doua ediţii va fi datat tot cu anul 1912, deşi pe ziar nu apare anul, ci doar luna, pentru că, ziarul a început să fie editat în luna noiembrie 1911 şi anul doi de ediţie a început cu această lună şi nu ca de obicei, cu luna ianuarie. Celălalt număr, cel cu nr. 50 din 13 noiembrie, va fi datat cu anul 1913. Aducem aceste explicaţii pentru a argumenta perioada de apariţie, anunţată mai sus, a acestei publicaţii. Toate aceste numere au fost transferate din Muzeul de Etnografie şi Istorie Naturală din oraşul Chişinău. În fondurile BAŞRM se găseşte un singur număr al acestui ziar, numărul 9 din ianuarie 1912.

Astfel, tema anunţată a fost cercetată în baza acestor 10 numere ale ziarului, a căror majoritate datează cu anul 1912.

În continuare vom pune accent pe două aspecte ale acestei probleme. Este vorba de aspectul publicistic al acestui ziar, la care ne vom referi tangenţial, şi la cel publicitar, care, de fapt, este subiectul de bază al acestei comunicări.

În ceea ce priveşte aspectul publicistic, după formatul pe care îl avea (55×37 cm), săptămânalul „Новая газета” poate fi înscris în categoria ziarelor mici. Este curios faptul că sub frontispiciu nu are calificativele de ziar politic, social, literar, economic, aşa cum erau prezente la alte ziare. Sub titlul ziarului sunt inserate câteva coloane, ale căror conţinut ţin de preţuri, pentru abonarea la acest ziar şi pentru anunţuri publicitare. Aici este indicată şi adresa redacţiei. Deci, nu este indicată „orientarea” ziarului. Altceva e că însuşi redactorul/editorul va aborda, drept că superficial, subiecte din domeniul social, economic şi chiar literar pe paginile ziarului. E şi firesc, programul ziarului trebuia să conţină aceste rubrici, altfel editorul n-ar fi primit permisiunea de a edita ziarul. În realitate, cel mai mare spaţiu era rezervat anunţurilor publicitare. Redactorul/editorul nu uita să sublinieze de fiecare dată sub frontispiciul ziarului că: „anunţurile din acest ziar aduc un profit mare anunţătorilor” (НГ 1912, 2).

Cele câteva foiletoane, rubrici cu noutăţi locale şi externe cu spaţii extrem de mici şi subiecte mediocre, ascund de fapt scopul editării acestui ziar. Ele erau amplasate pe paginile 2 şi 3 ale ziarului, din cele patru pagini ale lui. Aici găsim foiletoane semnate de autori cu pseudonime ca „Grişa Vesiolâi”, „Svoi” (uneori semnat doar cu litera „S”), „Hudojestvenaia Ruka”, poezii semnate de Tania Kogan şi „pete de cerneală” (кляксы) semnate de „Gheca”. Noutăţile externe erau preluate din ziarul rusesc „Новое время”, iar cele interne se reduceau la noutăţile din Bender, Tiraspol, Chişinău şi chiar din Odesa. Subiectele acestor noutăţi ţineau de domeniul omorurilor, furturilor etc., adică intrigau cititorul, ţinându-l în suspans. În ziarul cu nr. 22 din aprilie 1912, a început publicarea unui roman „despre viaţa criminală locală”, scris de Gr. Lvov, care se intitula *Lanţurile*. În alt număr găsim publicate nişte notiţe ale unui deţinut, intitulate *Închisoarea*. Pe paginile ziarului puteai citi şi „informaţii istorice”. Un articol, fără autor, care a apărut în câteva numere ale ziarului,

aşa şi se intitulează *Istoria Basarabiei*. El conţine „informaţii istorice" din cele mai vechi timpuri şi până la anexarea Basarabiei cu Rusia.

Rubrica oficială practic lipsea din programul acestui ziar. Doar uneori mai apăreau unele noutăţi despre starea sănătăţii prinţului Alexie şi câte un anunţ, ca de exemplu, cel despre strângerea donaţiilor pentru Flota Maritimă Rusă, care se afla într-o stare deplorabilă. Autorităţile locale îşi făceau şi ele apariţia cu unele anunţuri. De exemplu, şeful Poliţiei Petrovski anunţa locuitorii oraşului Chişinău, proprietari ai caselor din piatră şi ale localurilor publice, să înceapă curăţarea zăpezii şi evacuarea ei din oraş, subliniind că contravenienţii vor fi pedepsiţi (НГ 1912, 48).

Aşadar, din punct de vedere publicistic ziarul era mediocru. Se observă vădit lipsa profesionalismului din partea redactorului în domeniul presei scrise.

Şi totuşi, negustorul şi „maestrul de balet" G. Calmanson a reuşit, în pofida concurenţei şi a cenzurii, să editeze timp de doi ani acest ziar. Iată ce scria el în acest context, într-un anunţ, publicat în mai multe numere ale ziarului: „Reclama aduce cu adevărat profit anunţătorilor, doar atunci, când este publicată într-un ziar cu un tiraj mare şi se răspândeşte în rândurile clasei înstărite. «Новая газета» se expediază şi se difuzează prin instituţii, birouri, hoteluri, magazine, economii (moşii), instituţii eparhiale. Iată de ce ziarul este socotit cel mai popular şi mai răspândit ziar din Basarabia şi din sudul Rusiei. El corespunde pe deplin intereselor anunţătorilor, de aceea publicarea anunţurilor în ziar este un mijloc sigur de a-ţi mări venitul" (НГ 1912, 12).

Nu ne putem pronunţa în privinţa tirajului acestui ziar, din motiv că nu-l cunoaştem. Nu putem afirma cu certitudine că el a fost „cel mai popular" şi „cel mai răspândit ziar din Basarabia şi chiar din Sudul Rusiei", cum afirma editorul. Superlativele „cel mai", „primul" erau folosite în publicitate, ca un truc, pentru a ademeni cititorii şi respectiv cumpărătorii. În cazul nostru în această ipostază sunt anunţătorii, adică toţi acei care îşi făceau publicitate instituţiilor, localurilor, întreprinderilor, caselor de comerţ, magazinelor etc. Astfel, Calmanson îi făcea publicitate ziarului său, afirmând că este cel mai bun pentru inserarea reclamelor şi cel mai răspândit în rândul publicului înstărit. A fost aşa cum se declara în anunţ sau nu, vom vedea în continuare. Mai întâi, însă, să urmărim unele aspecte din biografia lui G.L. Calmanson.

G. Calmanson a fost o persoană „cu un colorit viu" a Chişinăului de altă dată. Despre el se vorbea ca despre un „poet, motociclist, maestru de balet întotdeauna tânăr" (Шишкан, Пожар 2009, 338). Vine la Chişinău în anul 1897 şi se stabileşte cu traiul aici, aducându-şi în noiembrie 1897 şi familia, luând în chirie un apartament în stradela Varfolomeevskaia nr. 13 (astăzi stradela Teatrului)[1]. Presupunem, că este originar din Akkerman. În lista specială a evidenţei evreilor de gen masculin din sectorul 1 al oraşului Akkerman din anul 1875, sub numărul 22, este înregistrat un oarecare Kelmanson (cu prenume greu de citit) care avea 8 luni[2]. A activat ca profesor de dansuri în instituţiile de învăţământ din Chişinău, a montat în calitate de regizor un şir de dansuri pentru copii şi maturi. A montat un balet îmbinând dansurile naţionale „Hora", „Frumuşica", „Mititica", „Lopăţica", „Ruseasca", „Bulgăreasca" şi „Sâsâiaca" (Шишкан, Пожар 2009, 338). Astfel, G. Calmanson a contribuit într-un fel sau altul la dezvoltarea culturii baletului în Basarabia.

Pe lângă lecţiile de dans şi de gimnastică, Calmanson mai vindea, repara, dădea în arendă şi în rate biciclete. Mai mulţi ani în şir sediul afacerilor lui s-a aflat în strada Puşkinskaia 30 (Друг 1909, 251). Pentru a înştiinţa publicul consumator, dar şi mulţi alţi negustori, se folosea de serviciile oferite de publicaţiile periodice, adică de reclamă. Anunţuri de publicitate ale articolelor pe care le vindea, sunt prezente în publicaţii ca ziarele „Друг", „Бессарабская жизнь", „Бессарабский календарь" etc. În unul din aceste anunţuri găsim, de exemplu, la ce preţuri vindea piesele de schimb pentru biciclete în anul 1909: şinele cu 1 rublă 70 copeici, lanţurile cu 3 ruble, spiţele cu 4 copeici bucata, pedalele cu 2 ruble 50 copeici, iar bicicletele uzate la un preţ de 20 ruble şi mai mult (БК 1909, 48). Afacerea lui se va lărgi. Pe lângă biciclete va mai vinde automobile, patine pentru patinaj şi scheting, patefoane şi chiar carbid. Tot în acelaşi local, în strada Puşkinskaia 30, deţinea şi un atelier de reparaţie a articolelor, pe care le vindea. Aici va apărea şi ziarul „ Новая газета", editat la tipografia lui G. Volin.

Mai târziu Calmanson îşi va schimba sediul afacerilor în strada Alexandrovskaia 114, între strada

[1] ANRM, F. 153, inv. 1, d. 12, vol. 1, f. 48.
[2] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 772, f. 12.

Boiukanskaia şi Mescianskaia[3]. Despre aceasta el anunţă în ziarul său cu nr. 2 din 26 noiembrie 1912 (al doilea an de ediţie) chiar pe prima pagină, rezervând acestui anunţ jumătate din spaţiul paginii.

Aşadar, „maestrul de balet", negustorul G. Calmanson, îşi va încerca norocul şi în domeniul jurnalismului. Şi, sigur, că motivul care l-a făcut să aleagă acest domeniu a fost reclama. El a înţeles rolul reclamei în prosperarea comerţului desfăşurat chiar de el însuşi, conştientizând, totodată, importanţa afacerilor în acest domeniu profitabil. Cu atât mai mult cu cât el avea deja experienţă în domeniul reclamei exterioare (de stradă). G. Calmanson îndeplinea comenzi de clişee ale firmelor, magazinelor şi altor instituţii, executa exterioare, faţade, portrete, medalii, figuri etc. (НГ 1912, 12). De data aceasta el a hotărât să se manifeste în domeniul reclamei tipărite. De aceea, ziarul „Новая газета", pe bune, poate fi considerat ziar creat de reclamă şi pentru reclamă.

Din cele patru pagini, pe care se tipărea, două, prima şi a patra pagină, erau rezervate în întregime reclamelor. Anunţuri publicitare erau inserate şi pe paginile 2 şi 3, care de altfel erau cele mai scumpe. Preţul unui anunţ publicat pe aceste pagini ajungea la 60 copeici pentru un rând petit, cele inserate pe prima pagină costau 30 copeici pentru un rând petit, iar cele din a patra pagină 20 copeici. Abonarea pe un an de zile la acest ziar costa 1 rublă 20 copeici, pe jumătate de an 60 copeici, pe trei luni 30 copeici, pe o lună 10 copeici, iar costul unui singur ziar era de 2 copeici. Ziarul „Новая газета" putea fi procurat şi gratis. În câteva numere ale ziarului găsim anunţuri în care se înştiinţa că „doritorii de a primi gratis ziarul să trimită după el la redacţie, ziarul va fi dat fără obstacole" (НГ 1912, 48). Cercetând colecţia de ziare de care dispunem, constatăm, că spaţiul rezervat reclamelor s-a mărit şi pe paginile 2 şi 3. Ceea ce înseamnă, că a crescut numărul de anunţuri, venite la redacţie şi că ziarul avea succese în domeniul reclamei tipărite.

După o activitate de trei luni, G. Calmanson scria: „La redacţie au ajuns ştiri, că o bandă de ticăloşi, în frunte cu agentul Verb, alungat de la ziar pentru abuz în serviciu, îşi permite să răspândească diferite zvonuri stupide despre ziarul «Новая газета». Cum reacţionează la această mârşăvie societatea, se vede din fluxul de anunţuri noi ale celor mai solide firme din oraş, cât şi propunerea de colaborare la ziar din partea multor persoane cunoscute din oraşul Chişinău. Pe parcursul lunilor de existenţă, ziarul nostru a înaintat pe primul loc între ziarele mici, atât după numărul de anunţuri, cât şi după conţinutul original al articolelor pe diverse teme, retipărite (cu indicarea izvoarelor) din multe ziare deja constituite. Ziarul nostru serveşte drept ghid pentru public în multe hoteluri, cafenele şi gări. Munca perseverentă, distribuirea corectă şi largă, conţinutul interesant, au făcut ca într-un termen scurt, ziarul să devină cel mai popular în rândul publicului consumator, lucru apreciat de anunţători, prin anunţurile comandate de ei pentru întreg anul. În încheiere, subliniem, că publicaţia noastră, aproape gratis, a existat deja mai mult ca alte publicaţii cu plată din oraşul Chişinău şi din luna a doua a existenţei a început să aducă venit curat, în timp ce alte ziare bune, la un preţ de două copeici şi o copeică, care au suportat cheltuieli morale şi materiale, se închideau din cauza pagubelor mari. Indicând asupra fundamentului trainic al publicaţiei noastre, redacţia anunţă, că nu va reacţiona pe paginile ziarului la toate bârfelile şi uneltirile mârşave" (НГ 1912, 15).

În adresarea „Din partea redacţiei", publicată deseori pe paginile ziarului, se menţiona că reclama publicată în ziar „corespunde intereselor anunţătorilor şi serveşte drept mijloc bun de mărire a veniturilor". Cu adevărat, ziarul corespundea cerinţelor anunţătorilor, odată ce aceştia se foloseau de serviciile lui. Drept mărturie ne serveşte conţinutul mesajelor publicitare. Aici îşi făceau publicitate cele mai cunoscute case de comerţ, magazine, birouri bancare, restaurante, hoteluri, frizerii, teatre, circ etc. din Chişinău, Odesa, Bender, Tiraspol şi chiar din Moscova şi Varşovia. Printre clienţii din Chişinău ai ziarului se numărau: D.F. Kara-Stoianov şi D.E. Spânulov (proprietarii magazinelor de obiecte şi lucruri bisericeşti), E.G. Prohorenco (atelierul de iconostase), casele de comerţ „Fraţii Alşvang" (magazin de manufactură), „N. Friman şi Soţia" (magazin de blănuri din Siberia), „Şor, Rozenfeld, Şeinberg" (magazin de manufactură), „Fraţii Kuzma" (magazin de manufactură), M.A. Beloţerkovski (magazin de blănuri), I. Fişman (magazin de galanterie), K. Iurkovskaia (magazin de manufactură),

[3] Astăzi bulevardul Ştefan cel Mare, între străzile Sfatul Ţării şi Maria Cebotari.

E.N. Volcov (comerţ cu produse din peşte), I. Ţuleka (atelier de confecţionare a articolelor de marmură, labrador, granit şi piatră), B. Roitştein (magazine de căciuli şi pălării), M. Baran (magazin de galanterie), I. Lalevici (fabrica de mobilă), M. Straşun (magazin de manufactură), Şvarţman şi Criştul (magazin de manufactură), R. Kauşanski (casă de credit), A.G. Borst (societatea pe acţiuni de mărfuri de manufactură), Fraţii Kogan (fabrica de mezeluri), S. Tumanov (cafenea-patiserie), I. Pavleak (magazin de încălţăminte), G. Vâşcauţan (croitor – haine pentru bărbaţi), S. Şeinkerman (croitor – haine pentru bărbaţi), Z.I. Tebanov (magazin de albituri şi ţesături), I.M. Slepak (profesor de caligrafie), A.A. Baller (profesor de dansuri, maestru de balet), Fraţii Tarnopoli (fabrica de tapete), Ş.L. Liubcianski (reparaţia ceasurilor), R.I. Langhe (reprezentantul firmei de maşini agricole MAK-KORMIK în Basarabia), hotelul „Naţional" (proprietar I.R. Capmare), E.K. Panaioti (magazin de băcănie), S. Pelenovici (frizerie), G. Rozemberg (magazin de veselă şi lămpi), I. Olhovski (fabrica de carete), Ţ.A. Grobdruc (birou bancar), G.L. Moldavski (birou electrotehnic), G.M. Ţurcan (vin din cătunul Ianovka), hotelul „Savoia", societatea „SKOROHOD" (magazin de încălţăminte), Gherşcovici şi Şvarţman (magazin de fructe), restaurantele „Sever", „Naţional", „Bellviu", restaurantul de pe lângă hotelul „Suisse" (proprietar D.I. Spasov) etc.

D. Spasov deţinea un restaurant în Grădina publică. Într-o casetă publicitară a acestui restaurant din ziarul „Бессарабская жизнь" din 3 iulie 1910 se anunţă că „aici, după exemplul altor oraşe capitale s-a plasat un ecran luminos pentru reclame ale firmelor locale, doritorii să se adreseze în bufet". Este o a doua informaţie, întâlnită de noi, în presa locală, despre utilizarea ecranului luminos în oraşul Chişinău. Anterior am vorbit despre ecranul luminos instalat pe magazinul lui Şlihenmeer de I. Volkomici în 1913 (Serjant 2011, 303-318), calificându-l drept primul ecran luminos instalat în Basarabia. Cercetările, însă, confirmă că aceste mijloace de reclamă s-au folosit mai înainte.

Colectarea anunţurilor pentru ziarul periodic „Новая газета" se efectua în biroul ziarului din Chişinău şi în locuri speciale din oraşele Odesa, Bender şi Tiraspol (НГ 1912, 12). Nu ne este cunoscut dacă Calmanson se folosea de serviciile Agenţiei de publicitate „L.E. Metţl şi C◦" din oraşul Moscova, care colecta anunţuri pentru toate ziarele lumii şi de ale cărei servicii se foloseau ziarele „Друг", „Бессарабская жизнь" etc. Din zece numere de ziare cercetate, nici unul nu dispune de o astfel de informaţie. De obicei, ziarele cotidiene mari inserau această informaţie sub frontispiciul lor. În cazul ziarului nostru această informaţie lipseşte. Cu toate acestea, în numărul 14 din martie 1912, găsim inserat un anunţ al acestei agenţii, prin care anunţă publicul că a deschis o nouă filială de primire a anunţurilor, cea din oraşul Lodz. Faptul că Calmanson a primit un anunţ de la o Agenţie de publicitate atât de mare, ne face să credem, că ziarul „Новая газета" era apreciat şi cunoscut şi în afara hotarelor Basarabiei.

În perioada anilor 1910-1916 în capitala Basarabiei îşi fac apariţia „un şir de ziare micuţe cu o durată de existenţă neînsemnată, de la un an la doi ani, iar uneori de la o lună la trei luni, cu un tiraj mic, de la un exemplar la câteva zeci de exemplare" (Трубецкой 1968, 29). După cum vedem, ziarul „Новая газета" poate fi inclus în categoria ziarelor mici cu o durată de existenţă de doi ani. Pe când altele, de exemplu ziarul „Бессарабское эхо", editat şi redactat de N.G. Hlopiţzki în Chişinău, începând cu 15 octombrie 1912, era nevoit deja să declare într-o reclamaţie către guvernator din 12 noiembrie 1912, despre închiderea lui (Danilov 2009, 240).

Informaţii documentare asupra istoriei presei basarabene sunt depozitate în mai multe fonduri ale ANRM. Dosarul 9276, fondul 2, inventar 1 conţine o serie de documente (cereri, rapoarte, petiţii, adrese, scrisori) ce ţin de cenzura reclamei în presa din Chişinău (Danilov 2009, 239-242). Subiectul lor se reduce la o reclamaţie a lui Napoleon Hlopiţki, redactorul şi editorul ziarului „Бессарабское эхо", adresată guvernatorului în care se plânge că i se interzicea publicarea unor reclame în ziarul său, pe motiv că nu s-au prezentat documentele care confirmau activitatea legală a întreprinderilor, firmelor etc., cărora urma să le facă publicitate. Drept argumente, el aduce exemplul ziarului „Новая газета" editat de Calmanson, căruia şeful Poliţiei nu i-a interzis să publice reclamele clienţilor comuni (Pelenovici, Kubiţki, învăţătorul de caligrafie Slepak, anunţul „Puterea noastră este în noi înşine" etc.). Calmanson era învinuit că nu prezenta întotdeauna şefului de Poliţie documentele clienţilor, dar de publicat, publica reclamele acestora. Din acest motiv, el a fost nevoit să facă o notă explicativă adresată şefului de Poliţie, în care

să confirme, că deţine toate actele necesare pentru orice anunţ apărut la el în ziar, şi din acest motiv nu i s-a interzis publicarea acestora.

Faptul că între aceşti doi editori a avut loc un conflict s-a observat şi din replicile făcute pe paginile ziarului „Новая газета". Chiar sub titlul ziarului a început să apară informaţia: „cine vrea să se iniţieze în documentarea ziarului, să se adreseze la biroul redacţiei". În acest context în ziar s-a publicat o aşa-zisă declaraţie „forţată" din partea redacţiei în care se menţiona: „Avem informaţii, că nişte subiecţi propun publicului să-şi publice reclamele în ziarul «Новая газета», prezentând însă în locul ei ziarul care nu se mai editează «Бессарабское эхо», o foaie agramată şi pornografică. Din acest motiv suntem nevoiţi să facem următoarea declaraţie: ziarul «Новая газета» nu are nimic în comun cu «Бессарабское эхо»" (НГ 1912, 48).

O mărturie elocventă al autorităţii ziarului lui Calmanson ne poate servi şi scrisoarea lui Pelenovici, proprietarul unei frizerii din Chişinău, în care el afirma că „anunţurile publicate în ziarul „Новая газета" i-au adus deja un real folos, iar faptul că nu i-a prezentat lui Hlopiţki documentele, se explică prin «autoritatea» ziarului lui" (Danilov 2009, 242).

Ziarul lui Calmanson a ţinut piept cenzurii şi concurenţei şi a activat timp de doi ani. El a publicat o reclamă calitativă, nu numai după conţinut, dar şi grafic. Întregul arsenal de elemente grafice, cum ar fi chenarele, imaginile, jocul cu majuscule şi minuscule, folosite de el dau un aspect atractiv anunţurilor. Subiectele lor ţineau în mare parte de reclama comercială şi mai apoi de mica publicitate. Redactorul aranja cu gust orice conţinut al anunţului, încercuindu-l cu un chenar special, alcătuit din elemente geometrice sau florale. Majoritatea din ele erau însoţite şi de o imagine a obiectului/produsului căruia i se făcea publicitate. În ziarul lui Calmanson a apărut şi un anunţ scris în versuri, lucru întâlnit rar în presa basarabeană. Proprietarul magazinului de gastronomie şi băcănie din oraşul Bender, M. Popov, făcea publicitate rachiului pe care îl comercializa, cu ajutorul versurilor (НГ 1912, 14).

Ca negustor, Calmanson îşi făcea publicitate în ziar şi articolelor pe care le vindea. Nu ieşea nici un număr al ziarului, fără ca să nu fie un anunţ sau chiar câteva cu ele. Calmanson vindea, închiria şi repara automobile, biciclete, patefoane, patine pentru patinaj şi scheting, carbid.

Nu cunoaştem circumstanţele care au dus la închiderea ziarului. Se ştie că luna noiembrie 1913 este ultima lună de existenţă a lui (Трубецкой 1968, 253). Numerele cercetate ale ziarului confirmă acest lucru.

Însă, G. Calmanson nu-şi sistează întreaga afacere. El continuă negoţul cu automobile, motociclete, biciclete, se ocupă cu reparaţia lor (Друг 1914, 77). Continuă să se ocupe cu dansurile şi gimnastica. Drept mărturie aducem un articol semnat de G. Calmanson în ziarul „Друг" din 29 ianuarie 1914, inserat în rubrica „Sport" şi intitulat „Tangoul".

Din cele relatate mai sus conchidem:

Printre ziarele editate în acea perioadă, iar numărul lor este impunător de mare (254 de denumiri), ziarul „Новая газета" îşi are un loc aparte, din mai multe considerente. În primul rând este remarcabil faptul că redactorul/editorul a reuşit să-l editeze, în pofida concurenţei şi a cenzurii, o perioadă de doi ani. Ceea ce nu au reuşit alţi editori de ziare. Bineînţeles, că un factor însemnat în apariţia acestui ziar a fost situaţia financiară a lui G. Calmanson. Însă existenţa şi succesul acestuia se datorează în mare parte fluxului de anunţuri publicitare, venite pe adresa redacţiei. Lipsa lor ar fi dus la închiderea prematură a ziarului.

În al doilea rând, este vădit scopul adevărat al editării acestui ziar, de a obţine profit în urma publicării reclamelor. Negustorul Calmanson a înţeles rostul publicităţii în societate. Programul ziarului, fără nici o „orientare" concretă era îndreptat spre publicul consumator „înstărit".

Dacă din punct de vedere publicistic ziarul pare a fi mediocru, din punct de vedere publicitar, poate fi calificat drept unul dintre cele mai bune ziare mici, care au tipărit o reclamă calitativă. Deşi ieşea o dată pe săptămână, el a devenit un adevărat ghid pentru publicul consumator.

Ziarul, cu câteva numere păstrate până în prezent, prezintă o sursă importantă în cercetarea istoriei publicităţii în Basarabia la începutul secolului XX.

Redactarea şi editarea acestui ziar este o dovadă în plus că publicitatea a devenit pentru Calmanson o afacere destul de avantajoasă, iar activitatea lui desfăşurată în acest domeniu ne permite să-l situăm printre puţinele persoane, care au contribuit la dezvoltarea publicităţii în Basarabia sub ocupaţia ţaristă.

1. Ziarul „Новая газета", nr. 30, iunie 1912 (imagine generală a paginilor 1 şi 4).

2. Frontispiciul ziarului „Новая газета", nr. 12, februarie 1912.

3. Casete publicitare pentru patiseria lui S. Tumanov, magazinul de obiecte şi lucruri bisericeşti D. Spânulov şi atelierul de icoane E. Prohorenko. „Новая газета", nr. 12, februarie, 1912, pag. 1.

МАГАЗИНЪ
К. ЮРКОВСКОЙ
Кишиневъ, Александровская улица.
ВОЗВРАТИВШИСЬ изъ Парижа и Берлина привезены мною самыя послѣднія новинки осенняго и зимняго сезона
Въ громадномъ выборѣ:
Отдѣлки для дамскихъ нарядовъ
Бальныя платья модели 1913 года
Головныя украш., Шарфы модные
Корсетики Robert Spet
Горжетки, муфты и шапки мѣховыя
Дѣтскій конфекціонъ.
Капоты и Матинэ суконные
Шведскія перчатки лучшей Парижской фабрики Perrin.
Цѣны минимальныя.
Военный портной 8-го Гусарскаго Лубенскаго полка
І Любельскій-Меньщикъ
Кишиневъ 1) Пушк. ул. Александр., прот. гор. дома 2) Улица Гоголя (быв. Семинарск.), соб. д. № 22
Принимаетъ заказы всевозможныхъ военныхъ и гражданск. платьевъ изъ своего матеріала и матер. г.г. заказчиковъ
Формы для всѣхъ учрежденій
Новая кондиторская
А. И. ФИЛАТОВА
бывш. мастера извѣстн. фирмы Манькова.
Пушкинская, уг. Подольской, домъ Фукельманъ.
ВЫСШІЕ СОРТА конфектъ, тортовъ и разныхъ печеній
по доступнымъ цѣнамъ
изъ свѣжихъ матеріаловъ.
Фотографъ
ЗИНГЕРЪ
Кишиневъ, Пушкинская 28.
УДОСТОЕН. золотой медали на ИМПЕРАТОРСКОЙ Д. К. Т. С. и Х. выставкѣ

4. Casete publicitare pentru magazinul de galanterie K. Iurkovskaia, atelierul de croitorie I. Liubelski-Menşcik, patiseria lui A.I. Filatov şi atelierul fotografic Zingher. „Новая газета”, nr. 48, 29 octombrie, 1912, pag. 3.

электро-гальванопластич. и механич. производство
Ш. Мереминскаго.
Кишиневъ, Александровская, уг. Михайловской, д. № 100, гдѣ гост. «Бристоль»
СПЕЦІАЛЬНОСТЬ: никелировка, бронзировка люстръ и лампъ въ разные цвѣта. Золоченіе, серебреніе столовыхъ и письменныхъ приборовъ, починка велосипедовъ.
Работы исполняются добросовѣстно.
Парикмахерская Островскаго
Александровская ул., уг. Армянской.
Старое, зарекомендованное дѣло.
Буреніе артезіан. колодцевъ
Развѣдка и устройство всѣхъ констр. насосовъ. Двигателей
Кишиневъ, Армянская, 8 В. О. Вернеръ Иногородн. выс. всѣсвѣд. по запр.
Музыкальный магазинъ
Ф. Ф. Капрасъ
Музык.
Александровск. ул., соборн. д.
Всемірно-извѣстныя піанино:
Инструменты
МЮЛЬБАХА и ГВАНДТА (сущ. съ 1828 г.)
И ГРОМАДНЫЙ ВЫБОРЪ
ГРАММОФОНОВЪ и ПЛАСТИНОКЪ
лучш. фабрикъ. ЦѢНЫ УМѢРЕННЫЯ.

5. Casete publicitare pentru atelierul electro-galvanoplastic şi mecanic Ş. Mereminski, frizeria lui Ostrovski, forarea fântânilor arteziene a lui B.O. Verner şi magazinul de instrumente muzicale F.F. Kapras. „Новая газета”, nr. 14, martie, 1912, pag. 4.

Часовый мастеръ.
Ш. Л. Любчанскій
въ КИШИНЕВѢ
Пушкинская улица уголъ Харлампіевской
БОЛЬШОЙ ВЫБОРЪ
хорош. ЧАСОВЪ. Покупка часовъ всѣхъ констр. исполн. лучш. образ.
ПОКУПАЮ ЛОМЪ ЗОЛОТА и СЕРЕБРА по КУРСУ.
Великопостный сезонъ
Ежедневно получается свѣжая:
зернистая икра
паюсная,
щучья и
хотовая
Навага, сиги, осетрина,
стерлядь, бѣлуга, камбала
и друг. рыбы. Сѣверная ДИЧЬ
ВЪ РЫБНОЙ ЛАВКѢ
Е. К. ВОЛКОВА
На Новомъ Базарѣ, противъ молочной фермы АВДОНИНА, въ рыбномъ ряду.
И. Павлякъ,
Кишиневъ, Кіевская, прот. апт. б. Канта
ОБУВЬ готовая, исполненная заказнымъ способомъ—прочная, красивая, легкая. НА ЗАКАЗЪ.
Цѣны уменьшенныя

6. Casete publicitare pentru meşterul de ceasuri Ş.L. Liubcianski, prăvălia de peşte a lui E.C. Volkov şi magazinul de încălţăminte I. Pavleak. „Новая газета”, nr. 15, martie, 1912, pag. 4.

ИЗВЕСТЬ негашенную ДЛЯ ПОСТРОЕКЪ
доставляется вагонами для губ. Фр. каждой ж.-д. станціи Одессы и Бесса раб. 22 коп. за пудъ
Кишиневъ, Пушкинская 25. П. Х. Путреманъ
Парикмахеръ
Л. К. Восканов
Александровская, прот. бульвара, ряд. съ кондит. С. Туманова.
Получены освѣжающія средства для гигіены лица и головы
ПРІЕМЪ ЗАКАЗОВЪ—постиперм. работы
шапочки, парики,
накладки, поконы.
Срочные заказы исп. въ 24 часа.
Духовный портной
Ник. Георг. Николаевъ
Кишиневъ, Харлампіевская № 67.
Пріемъ всевозможныхъ заказовъ на:
рясы, мантіи, камилавки, скуфьи, ризы, стихари и полное облаченіе для церквей, по самымъ умѣреннымъ цѣнамъ.
Бывш. старш. механ. «К° ЗИНГЕРЪ»
Р. Л. Зомекъ
принимаетъ для исправленія всевозможн. швейныя вязальныя и пишущія машины, велосипеды и граммофоны съ ручательствомъ.
Кишиневъ, Армянская уг. Николаевск. ряд съ Георгіу

8. Casete publicitare pentru afacerea cu var nestins, frizeria lui L.K. Voscanov, a croitorului de veşminte N.G. Nicolaev, atelierul de reparaţie R. L. Zomen. „Новая газета”, nr. 30, iunie, 1912, pag. 4.

Дамскій салонъ
ОТКРЫТЪ
Парикмахерская
Сержа Пеленовича
КИШИНЕВЪ, Николаевская уг. Пушкинской, противъ бульвар.
Прическа дамъ
по послѣдн. моделямъ Парижа

7. Reclama frizeriei lui S. Pelenovici (prezentă în toate numerele ziarului).

Г. КАЛЬМАНСОНЪ
ПЕРЕѢХАЛЪ на Александровскую улицу,
между Боюканской и Мѣщанской улиц., № 114. Телефонъ, 22
Тамъ-же помѣщаются:
контора и редакція періодическаго изданія
„НОВАЯ ГАЗЕТА”
ГАРАЖЪ для проката, ремонта, храненія и стоянки
АВТОМОБИЛЕЙ
ВЕЛОСИПЕДЫ прокатъ, продажа и починка.
Собственная мастерская для ремонта машинъ.

9. Reclama afacerilor lui G. Calmanson. „Новая газета”, nr. 2 (anul doi de ediţie), 26 noiembrie, 1912, pag. 1.

РЕСТОРАНЪ при театрѣ БЛАГОРОДНАГО СОБРАНІЯ.
ОБѢДЫ и УЖИНЫ.
Первоклассная кухня. Свѣжіе продукты.
Принимаются заказы.
Ресторанъ М. Н. ВИЛЬЧИНСКАГО
Пушкинская, д. 17, уг. Подольской.
Пріемъ заказовъ на свадьбы, вечера и торжественныя празднества.
Исполненіе чистое и аккуратное
Цѣны умѣренныя
Ресторанъ „НАЦІОНАЛЬ"
Днемъ отъ 1 до 4 ч. и вечеромъ отъ 9 до 2 час. ночи ИГРАЕТЪ румынскій концертный оркестръ солиста-цимбалиста Г. СТЕФАНЕСКО.
Съ почтеніемъ Н. КАПМАРЕ
РЕСТОРАНЪ „СѢВЕРЪ"
Кіевская, уг. Михайловской.
Открытъ до 2-хъ час. ночи.
Напитки и закуски по умѣреннымъ цѣнамъ.
Образцовая кухня. Все чистое и свѣжее.

10. Casete publicitare pentru restaurantul de pe lângă Clubul Nobilimii, restaurantul lui M.N. Vilcinski, restaurantul „Naţional" şi restaurantul „Sever". „Новая газета", nr. 48, 29 octombrie, 1912, pag. 1.

Ресторанъ Швейцарской гостинницы
Д. И. СПАСОВА
днемъ и вечеромъ ДЕБЮТЫ итальянской капеллы 14 артистовъ подъ управленіемъ РАФАЭЛЯ ФАРИНА
Классическая музыка и пѣніе. Соло, дуэтъ, трио, квартетъ и хоръ. Первый разъ въ Россіи. Труппа выписана изъ Италіи
Купанья на сливочномъ маслѣ.
Цѣны умѣренныя. Съ почт. Д. И. Спасова.
Новая гостинница САВОЙЯ
КИШИНЕВЪ,
уголъ Синадиновской и ул. Шмидта, въ центрѣ города, вблизи всѣхъ гл. учрежденій
Оборудована по образцу первоклассныхъ отелей Европы.
Удобные, богато обставленные №№.
Свѣжая, чистая гарнитура.
Умѣренныя цѣны.
Натуральныя Бессарабскія вина
виноградниковъ
Хутора „ЯНОВКА"
Оптово-розничная продажа въ магазинѣ Г. М. ЦУРКАНА
Кишиневъ, уг. Пушкинской и Алекс. Телефонъ 6—45.
Заказы доставляются на домъ.
Имѣются вина: столовыя, аперитивныя, Шампанскія и газированныя.

11. Casete publicitare pentru restaurantul hotelului „Siusse", proprietar D.I. Spasov, hotelul „Savoia" şi vinul produs în cătunul Ianovca şi comercializat în magazinul lui G. Ţurcan. „Новая газета", nr. 48, 29 octombrie, 1912, pag. 2.

По случаю продается
АВТОМОБИЛЬ
Спросить въ конторѣ „Новой Газеты".
КЛИШЕ для различныхъ фирмъ и учрежденій у Г. Кальманеона
Кишиневъ, Пушкинская, 30. Телефонъ 22
Виды, фасады, магазины, портреты, гербы, медали, фигуры и проч.
МАСЛО Вакуумъ Оилъ К° БЕНЗИНЪ
для автомобилей всегда можно получить.
С. ГУРЕВИЦЪ
Шмидта, прот. Стоиудиса, Новый Базаръ.
КАРЕТНАЯ ФАБРИКА
МАСТЕРА
Ивана ОЛЬХОВСКАГО
Принимаются заказы и ремонтъ.
Работа производится добросовѣстно и по умѣренной цѣнѣ.
СПЕЦІАЛЬНАЯ КОВКА ЛОШАДЕЙ
Купите шляпу!
ВЪ НОВОМЪ МАГАЗИНѢ
Б. РОИТШТЕЙНА
ФОРМЕННЫЯ ФУРАЖКИ

12. Casete publicitare pentru vinderea unui automobil, realizarea clişeelor de G. Calmanson, pentru firma „Vacuum Oil şi C°", reprezentată de S. Gureviţ, fabrica de carete I. Olhovski şi magazinul de pălării şi chipiuri B. Roitştein. „Новая газета", nr. 30 iunie, 1912, pag. 4.

ІОАННЪ ЦУЛЕКЪ.
Мастерская
мраморныхъ, лабрадорныхъ, гранитныхъ и каменныхъ издѣлій
Кишиневъ, Армянская, 10.
БОЛЬШОЙ ВЫБОРЪ всевозможныхъ надгробныхъ памятниковъ и плитъ.
Прин. всевоз. заказы на: статуи, камины, лѣстницы, площадки, столы, мраморныя доски для мебели и проч. архитект. издѣлія
по дешевымъ цѣнамъ.
Оставшіеся КОНЬКИ
для льда и СКЕТИНГА
части и принадлежности
ДЕШЕВО РАСПРОДАЮТСЯ
у Г. Кальмансона,
Кишиневъ, Пушкинская, 30.
Осетрина, Бѣлуга,
севрюга, стерлядь и московскія рыбы камбала, скумбрія, кефаль бычки и раки.
Свѣжая икра собственнаго приготовленія.
ПАЮСНАЯ ИКРА ачуевская.
Рыбная торговля
Е. К. ВОЛКОВА
Противъ молочной фермы Авдонина, Новый базаръ.
БЕЗПРЕРЫВНОЕ ПОЛУЧЕНІЕ РЫБНЫХЪ ТОВАРОВЪ.

13. Casete publicitare pentru atelierul de confecţionare a articolelor din marmură, labrador, granit şi piatră al lui I. Ţulec, patinele pentru scheting comercializate de G. Calmanson şi magazinul de peşte a lui E.K. Volkov. „Новая газета", nr. 48, 29 octombрie, 1912, pag. 3.

К. ЮРКОВСКОЙ
Сезонная дешевая продажа вновь полученныхъ лѣтнихъ товаровъ.
Модные:
Выборъ громадный. Скидка самая большая.
Новооткрытый первоклас. галантерейный магазинъ
М. БАРАНЪ
КРАТКІЙ ПРЕЙСЪ-КУРАНТЪ
Г. ШМАЛЬЦЪ
БЕНДЕРЫ, соб. д.
Самые лучшіе
Велосипеды, шины, части и принадлежн.
механическое производство.
Представитель освѣщенія „ЛЮКСЪ"
Художественная,
Г. В. ЛАВРОВА
Сорочки мужскія цвѣтныя
НЕБЫВАЛЫЙ выборъ заграничныхъ дамскихъ чулокъ и мужскихъ носковъ.
Спеціальный магазинъ
бѣлья и приданнаго
З. ТЕВАНОВА
Александровская улица, — противъ воротъ городск. Пассажа.
Магазинъ и мастерская мраморныхъ, лабрадоровыхъ, гранитныхъ и каменныхъ издѣлій
ДЕ-ВЕКИ
КАРБИДЪ крупный и мелкій для освѣщенія и техническихъ цѣлей
полученъ у Г. КАЛЬМАНСОНА
Кишиневъ, Пушкинская 30.

14. Casete publicitare pentru magazinul de galanterie K. Iurcovskaia, magazinul de manufactură M. Baran, afacerea cu biciclete a lui G. Şmalţ din Bender, atelierul de icoane G.V. Lavrov, magazinul şi atelierul articolelor din marmoră, labrador, granit şi piatră „De-Veki", magazinul lui Z. Tebanov şi comercializarea carbidului de către G. Calmanson. „Новая газета", nr. 30, iunie, 1912, pag. 3.

Мужскій портной
Л Франкъ
Кишиневъ, Армянск уг. Александр. 73.
Пріемъ зак. Ц. умѣр.
Мужской портной
С. Шейнкерманъ
возобновилъ пріемъ заказовъ мужскаго платья и формъ всѣхъ учебныхъ заведеній.
Кишиневъ, Александр. уг. Кулеческой
Экстренные заказы исп. въ 24 ч.
Требуются
агенты на жалованье.
Узнать въ конторѣ „Н. Газ.“.
Остатокъ колесныхъ коньковъ, новыхъ и ѣзженныхъ, желаютъ продать дешево, отъ 3 р. 50 к. на шарикахъ.
Узнать въ конторѣ „Новой Газеты“.

15. Casete publicitare ale croitorilor de haine pentru bărbaţi L. Frank şi S. Şeinkerman; anunţuri cu mica publicitate. „Новая газета”, nr. 16, martie, 1912, pag. 4.

Въ новомъ епархіальномъ домѣ, Александровская ул.
Открытъ образцовый магазинъ
М. Страшунъ
Зав. Семинарская с. д.
Телефонъ № 646.
для пріема заказовъ на чистку и окраску всевозможныхъ вещей и матерій, чисткку и окраску перьевъ, боа и вѣеровъ въ разные цвѣта, чистку и окраску перчатокъ, туфель и поясовъ, чистку разныхъ мѣховъ.
Работа производится по новой загран. системѣ
чисто красиво и прочно.
Вычищенныя вещи имѣютъ новый видъ.
Магазины: Александровская уг. михайловской, ул. Гоголя, ряд съ арт. парикм. функціонируютъ.
При заводѣ имѣется портной спеціалистъ для починки мужского платья.
Если вамъ нужно
изящное платье,
то посѣтите магазинъ
Шварцмана и Криштула
Пушкинская ул., противъ бульвара, ряд. съ Ольшанецкимъ.
ОЧЕНЬ ДЕШЕВО
хорошіе, красивые и прочные костюмы, пальто
и формы всѣхъ учебныхъ заведеній.
Ссудная касса (частный ломбардъ)
Харлампіевская уг. Минковской
І. Р. Каушанскаго,
ВЫДАЕТЪ ссуды подъ залогъ драгоцѣнностей, всякаго рода вещей и разныхъ товаровъ при добросовѣстной оцѣнкѣ.
Касса открыта съ 9 час. утра до 5 ч.

16. Casete publicitare pentru curăţătoria lui M. Straşun, magazinul de haine pentru bărbaţi al lui Şvarţman şi Criştul şi casa de credit a lui I.R. Cauşanski. „Новая газета”, nr. 12, februarie, 1912, pag. 3.

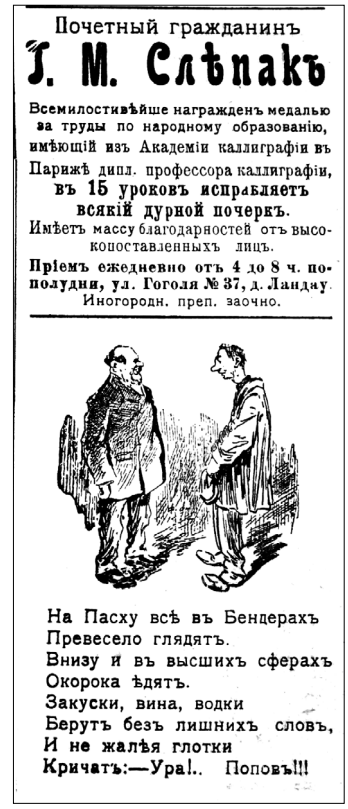
Почетный гражданинъ
І. М. Слѣпакъ
Всемилостивѣйше награжденъ медалью за труды по народному образованію, имѣющій изъ Академіи каллиграфіи въ Парижѣ дипл. профессора каллиграфіи, въ 15 уроковъ исправляетъ всякій дурной почеркъ.
Имѣетъ массу благодарностей отъ высокопоставленныхъ лицъ.
Пріемъ ежедневно отъ 4 до 8 ч. пополудни, ул. Гоголя № 37, д. Ландау.
Иногородн. преп. заочно.
На Пасху всѣ въ Бендерахъ
Превесело глядятъ.
Внизу и въ высшихъ сферахъ
Окорока ѣдятъ.
Закуски, вина, водки
Берутъ безъ лишнихъ словъ,
И не жалѣя глотки
Кричатъ:—Ура!.. Поповъ!!!

17. Casete publicitare a profesorului de caligrafie I.M. Slepak şi a magazinului de gastronomie al lui Popov din oraşul Bender. „Новая газета”, nr. 16, martie, 1912, pag. 1.

Для 7 и
Вашей необходимо развлеченіе.
Что можетъ быть лучше
ПАТЕФОНА
это красивый аппаратъ, который
играетъ, поетъ и говоритъ.
Получить и выписать можно отъ единств. представителя для всей Бессарабіи
Кишиневъ, Пушкинская, 30, тел. 22
Г. Кальмансона
Допускается уплата по частямъ на льготныхъ условіяхъ.
• • • ДАЙТЕ • •
исправить и эмаллировать
ВАШЪ ВЕЛОСИПЕДЪ
въ образцовую мастерскую при складѣ велосипедовъ
Г. КАЛЬМАНСОНА
Кишиневъ, Пушкинская 30. Телефонъ 22.

18. Casete publicitare pentru patefoane şi biciclete, pe care le vindea de G. Calmanson (în mai multe numere ale ziarului).

Торговый домъ
Яковъ Хаславскій
Одесса.
Привитые виноградные саженцы на Американскихъ филоксеро и хлорозоустойчивыхъ лозахъ лучшихъ Французскихъ и Австрійскихъ питомниковъ: Рихтеръ Саломонъ Поль-Гро и др.
Съ заказами и запросами просятъ обращаться къ нашему единственному представителю по Бессарабской губерніи, Садовладѣльцу
Б. Г. Линчеву,
Кишиневъ, Николаевская, уг. Михайловской, соб. домъ.
ТАНЦЫ
преп. киш. оред.-учеб. завед.
А. А. БАЛЛЕРЪ
Александр ул. Варфол. пер. пр. воротъ Швейцарской гостинницы.

19. Casete publicitare pentru casa de comerţ „Haslavski” din Odesa şi a profesorului de dansuri A.A. Baller. „Новая газета”, nr. 48, 29 octombrie, 1912, pag. 1.

Знаменитые велосипеды
„СВИФТЪ“ и „ПІОНЕРЪ“
получены у Г. Кальмансона
Цѣны въ рассрочку безъ доплаты
Kaweco
Kaweco Appell!
Самыя лучшія въ мірѣ
САМОПИШУЩІЯ РУЧКИ.
Единственное представительство для всей Россіи
Маламудъ и Немировскій. Кишиневъ

20. Casete publicitare a bicicletelor „Swift” şi „Pionier”, comercializate de G. Calmanson şi a pixurilor cu înregistrare automată „Kaweco”, comercializate de Malamud şi Nemirovski. „Новая газета”, nr. 22, aprilie, 1912, pag. 3.

Bibliografie

Danilov 2009: M. Danilov, Presa şi cenzura în Basarabia la începutul secolului XX. Tyragetia s.n. 2, vol. III [XVI-II], 2009, 229-244.

Presa 2002: (Ed. L. Kulikovski) Presa basarabeană de la începuturi până în 1957. Catalog (Chişinău 2002).

Serjant 2011: V. Serjant, Reclama caselor de comerţ şi a magazinelor în presa basarabeană (sf. sec. XIX - înc. sec. XX). Tyragetia s.n. 2, vol. V [XX], 2011, 308-318.

БК 1909: Бессарабский календарь, 1909.

БЖ 1910: Бессарабская жизнь, 3 апреля, 1910.

Друг 1909: Друг, 251, 20 октября, 1909.

Друг 1914: Друг, 77, 3 апреля, 1914.

Друг 1914: Друг, 29 января, 1914.

НГ 1912: Новая газета, 9, январь, 1912.

НГ 1912: Новая газета, 12, февраль, 1912.

НГ 1912: Новая газета, 14, март, 1912.

НГ 1912: Новая газета, 15, март, 1912.

НГ 1912: Новая газета, 16, март, 1912.

НГ 1912: Новая газета, 22, апрель, 1912.

НГ 1912: Новая газета, 30, июнь, 1912.

НГ 1912: Новая газета, 48, 29 октября, 1912.

НГ 1912: Новая газета, 2, 26 ноября, 1912.

НГ 1913: Новая газета, 50, 13 ноября, 1913.

Трубецкой 1968: Б. Трубецкой, Из истории периодической печати Бессарабии (Кишинев 1968).

Шишкан, Пожар 2009: К. Шишкан, С. Пожар, Молдавско-русские взаимосвязи в искусстве в лицах и персоналиях (XVIII - первая половина XIX века), том 1 (Кишинев 2009).

Newspaper "Novaya Gazeta" and its role in the development of advertising in Bessarabia

Abstract

The present article is based on the study of newspapers "Novaya Gazeta" from the collections of NMAIM and the library of the Academy of Sciences of Moldova, the only institutions in the country where you can find this publication. The purpose of this study is to elucidate its specific features and role in the development of newspaper advertising in Bessarabia. In the period of time from 1910 to 1916, the number of newspapers published in Bessarabia, particularly in the capital of the province – the city of Chisinau, significantly increased. We focus our attention on more detailed information regarding the occurrence of a newspaper, which was "more special", in our opinion. It is the weekly newspaper "Novaya Gazeta" (The New Gazette) published in Chisinau by G. Kalmanson from 1911 to 1913. We call it "more special" because it was intended mainly for the publication of advertisements. Few feuilletons or sections of local and foreign news, which occupied a small place and had ordinary subjects, in fact, just masked the real purpose of this newspaper. Merchant G. Kalmanson managed to publish a newspaper which had a fairly large circulation among the wealthy public, providing space for advertisements. There have been placed advertisements of the most famous trading houses, shops, restaurants, hotels, hairdressers, photographic workshops, banking offices, factories, and so on, both from Chisinau and abroad. In this newspaper G. Kalmanson himself was advertising his goods: cars, bikes, traditional and roller skates, phonographs, carbide. The newspaper successfully resisted the onslaught of competition and censorship, and was published for two years.

G. Kalmanson fulfilled orders on clichés for firms, stores, and other establishments, that is one way or another had to deal with advertising already. However, publishing by him of this newspaper is the evidence that advertising has become for him a very profitable business, and allows us to consider him one of the few people who have contributed to the development of advertising in Bessarabia in the early 20th century.

List of illustrations:

1. Newspaper "Novaya Gazeta", no. 30, June 1912 (overview of pages 1 and 4).
2. Front page of the newspaper "Novaya Gazeta", no. 12, February 1912.
3. Ad units of the bakery of S. Tumanov, the store of church utensils of D. Spynulov, and the icon workshop of E. Prokhorenko. "Novaya Gazeta", no. 12, February 1912, page 1.

4. Ad units of the haberdashery shop of K. Yurkovskaya, the sewing workshop of I. Lyubelsky-Menshchik, the bakery of A.I. Filatov, and Zingher photographic studio. "Novaya Gazeta", no. 48, October 29, 1912, page 3.
5. Ad units of the workshop of mechanics and electroforming of Sh. Mereminsky, the hairdressing salon of Ostrovsky, the artesian wells drilling of B.O. Verner, and the shop of musical instruments of F.F. Kapras. "Novaya Gazeta", no. 14, March 1912, page 4.
6. Ad units of watchmaker Sh.L. Lyubchansky, the fish shop of E. Volkov, and the shoe store of I. Pavlyak. "Novaya Gazeta", no. 15, March 1912, page 4.
7. Advertisement of the hairdressing salon of S. Pelenovich (in all issues of the paper).
8. Ad units of works with lime, the hairdressing salon of L.K. Voskanov, tailor's cutter N.G. Nikolaev, the repair shop of R. L. Zomen. "Novaya Gazeta", no. 30, June 1912, page 4.
9. Advertisement of G. Kalmanson's goods. "Novaya Gazeta", no. 2 (second year of publication), November 26, 1912, page 1.
10. Ad units of the restaurant at the Noble Assembly, the restaurant of M.N. Vilchinsky, and the restaurants "National" and "Sever" ("North"). "Novaya Gazeta", no. 48, October 29, 1912, page 1.
11. Ad units of the restaurant of the hotel „Swiss", the owner D.I. Spasov, the hotel „Savoya" and wine from the store of G. Ţurcan. "Novaya Gazeta", no. 48, October 29, 1912, page 2.
12. Ad units to sell a car, of making cliche by G. Kalmanson, of the company „Vacuum Oil and C°", the factory of coaches of I. Olkhovsky, and the hat shop of B. Roitstein. "Novaya Gazeta", no. 30, June 1912, page 4.
13. Ad units of the workshop on manufacturind products of marble, labradorite, granit, and stone of I. Tsulek, roller skates sold by G. Kalmanson, and the fish shop of E.K. Volkov. "Novaya Gazeta", no. 48, October 29, 1912, page 3.
14. Ad units of the haberdashery shop of K. Yurkovskaya, the draper's of M. Baran, bicycles of G. Schmalz at Bender, the icon workshop of G.V. Lavrov, the store and workshop of products of marble, labradorite, granit, and stone „De-Veki", Z. Tebanov's store, and the sale of carbide by G. Kalmanson. "Novaya Gazeta", no. 30, June 1912, page 3.
15. Ad units of tailors L. Frank and S. Sheinkerman; advertisments. "Novaya Gazeta", no. 16, March 1912, page 4.
16. Ad units of the laundry of M. Strashun, the men's clothing store of Schwartzman şi Cristul, and the pawnshop of I.R. Kaushansky. "Novaya Gazeta", no. 12, February 1912, page 3.
17. Ad units of teacher of calligraphy I.M. Slepak and the grocery store of Popov in the town of Bender. "Novaya Gazeta", no. 16, March 1912, page 1.
18. G. Kalmanson's ad units to sell gramophones and repair bicycles (in many issues of the paper).
19. Ad units of the trading house of Khaslavsky in Odessa and dance teacher A.A. Baller. "Novaya Gazeta", no. 48, October 29, 1912, page 1.
20. G. Kalmanson's ad units to sell the bicycles „Swift" şi „Pioneer" and Malamud and Nemirovsky's ad units to sell the pens „Kaweco". "Novaya Gazeta", no. 22, April 1912, page 3.

«Новая газета» и ее роль в развитии газетной рекламы в Бессарабии

Резюме

Данная статья написана на основе изучения подшивок «Новой газеты» из фондов НМАИМ и библиотеки Академии Наук Молдовы, единственных учреждений в республике, где можно найти это издание. Целью статьи является определение его специфики и роли в развитии газетной рекламы в Бессарабии.

В период 1910-1916 гг. значительно выросло количество издавшихся в Бессарабии газет, особенно в столице губернии – городе Кишиневе. Мы остановимся на описании «особенного», на наш взгляд, издания. Речь идет о еженедельнике «Новая газета», издававшемся в Кишиневе Г. Кальмансоном с 1911 по 1913 год. «Особенном», потому что оно предназначалось в основном для публикации рекламных объявлений. Немногие фельетоны или разделы местных и зарубежных новостей, занимавшие небольшое место и отличавшиеся заурядной тематикой, лишь маскировали настоящее назначение этой газеты.

Купец Г. Кальмансон издавал газету, имевшую довольно большой тираж и получившую широкое распространение среди зажиточных слоев общества, предоставляя пространство для рекламных объявлений. В ней размещали свою рекламу самые известные торговые дома, магазины, рестораны, гостиницы, парикмахерские, фотоателье, банкирские конторы, фабрики и заводы, как кишиневские, так и зарубежные. Здесь же Кальмансон рекламировал и свой товар: автомобили, велосипеды, ледовые и роликовые коньки, патефоны, карбид. Газета успешно противостояла натиску конкуренции и цензуры и выходила в течение двух лет.

Г. Кальмансон выполнял заказы на клише для фирм, магазинов и других учреждений, то есть так или иначе и ранее имел дело с рекламой. Издание же этой газеты свидетельствует о том, что реклама стала для него выгодным делом, и позволяет нам считать его один из немногих, чья деятельность способствовала развитию рекламы в Бессарабии начала XX века.

Список иллюстраций:

1. «Новая газета», №30, июнь 1912 г. (общий вид 1 и 4 страниц).
2. Первая страница «Новой газеты», №12, февраль 1912 г.
3. Рекламные блоки кондитерской С. Туманова, магазина церковной утвари Д. Спынулова и художественно-иконостасной мастерской Е. Прохоренко. «Новая газета», №12, февраль 1912 г., стр. 1.
4. Рекламные блоки галантерейного магазина К. Юрковской, швейного ателье И. Любельского-Менщика, кондитерской А.И. Филатова и фотоателье Зингера. «Новая газета», №48, 29 октября 1912 г., стр. 3.
5. Рекламные блоки мастерской механики и электрогальванопластики Ш. Мереминского, парикмахерской Островского, Б.О. Вернера о бурении артезианских колодцев и магазина музыкальных инструментов Ф.Ф. Капраса. «Новая газета», №14, март 1912 г., стр. 4.
6. Рекламные блоки часового мастера Ш.Л. Любчанского, рыбной лавки Е. Волкова и обувной мастерской И. Павляка. «Новая газета», №15, март 1912 г., стр. 4.
7. Реклама парикмахерской С. Пеленовича (во всех номерах газеты).
8. Рекламные блоки о продаже извести, парикмахерской Л.К. Восканова, портного Н.Г. Николаева, ремонтной мастерской Р.Л. Зомена.«Новая газета», №30, июнь 1912 г., стр. 4.
9. Реклама товаров Г. Кальмансона. «Новая газета», №2 (второй год издания), 26 ноября 1912 г., стр. 1.
10. Рекламные блоки ресторана при театре Благородного собрания, ресторана М.Н. Вильчинского, ресторанов «Националь» и «Север». «Новая газета», №48, 29 октября 1912 г., стр. 1.
11. Рекламные блоки ресторана гостиницы «Швейцарская», гостиницы «Савойя» и вин хутора «Яновка» в магазине Г. Цуркана. «Новая газета», №48, 29 октября 1912 г., стр. 2.
12. Рекламные блоки о продаже автомобиля, Г. Кальмансона о изготовлении клише, фирмы „Vacuum Oil и C°", каретной фабрики И. Ольховского и шляпного магазина Б. Ройтштейна. «Новая газета», №30, июнь 1912 г., стр. 4.
13. Рекламные блоки мастерской И. Цулека по изготовлению изделий из мрамора, лабрадора, гранита и камня; Г. Кальмансона о продаже коньков; рыбного магазина Е.К. Волкова. «Новая газета», №48, 29 октября 1912 г., стр. 3.
14. Рекламные блоки галантерейного магазина К. Юрковской; мануфактурного магазина М. Баран; велосипедов Г. Шмальца в Бендерах; художественно-иконостасной мастерской Г.В. Лаврова; магазина и мастерской изделий из мрамора, лабрадора, гранита и камня «Де-Веки»; магазина З. Тебанова; Г. Кальмансона о продаже карбида. «Новая газета», №30, июнь 1912 г., стр. 3.
15. Рекламные блоки мужских портных Л. Франка и С. Шейнкермана; объявления. «Новая газета», №16, март 1912 г., стр. 4.
16. Рекламные блоки магазина М. Страшуна, магазина мужской одежды Шварцмана и Криштула, ссудной кассы И.Р. Каушанского. «Новая газета», №12, февраль 1912 г., стр. 3.
17. Рекламные блоки учителя каллиграфии И.М. Слепака и продуктового магазина Попова в Бендерах. «Новая газета», № 16, март 1912 г., стр. 1.
18. Рекламные блоки Г. Кальмансона о продаже патефонов и ремонте велосипедов (во многих номерах газеты).
19. Рекламные блоки торгового дома Я. Хаславского в Одессе и учителя танцев А.А. Баллера. «Новая газета», №48, 29 октября 1912 г., стр. 1.
20. Рекламные блоки Г. Кальмансона о продаже велосипедов «Свифт» и «Пионер» и Маламуда и Немировского о продаже самопишущих ручек «Kaweco». «Новая газета», №22, апрель 1912 г., стр. 3.

17.02.2012

Vera Serjant, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

CĂLUGĂRUL ICONAR IRINEU PROTCENCO ŞI CELEBRA SA ICOANĂ *TÂNGUIREA MAICII DOMNULUI*

Adelaida Chiroşca

În multe lăcaşe sfinte din Republica Moldova poate fi văzută o impresionantă icoana, în care Maica Domnului este zugrăvită înlăcrimată şi cu mâinile unite în rugăciune (fig. 1). Este reprezentată pe fundalul cerului, încărcat de nori gri-verzui cu descărcări galbene-roşiatice, accentuându-se astfel durerea mamei, care îşi deplânge fiul şi, în acelaşi timp, rugăciunea ei pentru oameni. În acest context menţionăm biserica „Acoperământul Maicii Domnului" de la mănăstirea Cosăuţi (Soroca), Mănăstirea Frumoasa (Călăraşi), Catedrala „Scimbarea la Faţă" şi Catedrala „Sfânta Teodora de la Sihla" din Chişinău, biserica din curtea Universităţii de Stat din Moldova „Sfântul Mare Mucenic Dumitru" şi multe altele. Puţini ştiu, însă, că prima icoană de acest fel a fost pictată pe la mijlocul secolului al XX-lea de zugravul de la mănăstirea Sihăstria Irineu Protcenco, ale cărui lucrări erau foarte căutate la acea vreme în România şi departe de hotarele ei. Această lucrare a fost, de fapt, o icoană „de probă", executată de pictorul, proaspăt venit la Sihăstria, la îndemnul stareţului acesteia, marele Părinte Cleopa (Bălan 2006, 12). Fraţii de la Sihăstria i-au admirat lucrarea, apreciind înalta calitate şi profunzimea subiectului. Va deveni celebră cu numele *Tânguirea Maicii Domnului*.

Irineu Protcenco (fig. 2), în lume Ivan Protcenco, s-a născut la 8 mai 1888 în satul Novaja Pavlovka, gubernia Harkov, Ucraina. Provine dintr-o familie de nobili – Samson şi Evdochia Protcenco. De mic îi plăcea să deseneze şi va consacra acestei ocupaţii aproape tot timpul liber. Picta lăcaşe sfinte, picta chipuri de sfinţi, care îi reuşeau în mod deosebit. Văzând acest dar al fiului lor, părinţii îl vor da la şcoala specială de pictură bisericească din Herson, mai apoi la Academia de Arte Frumoase din Kiev, secţia pictura bisericească în ulei. Va absolvi cu menţiuni speciale această instituţie de învăţământ şi va alege să-şi execute lucrarea de licenţă la Mănăstirea Suruceni (Ialoveni). Va activa aici, în calitate de pictor, în perioada anilor 1907-1909 (Bălan 2006, 6). Vor fi, după cum relatează cei ce l-au cunoscut, cei mai fericiţi ani din tinereţea lui, pe care nu i-a uitat niciodată. În această perioadă şi-a format calităţile de pictor bisericesc. Cu toate că era prima sa lucrare, pictura de la Suruceni[1], care încă se mai păstrează, vădeşte un deosebit talent în arta portretistică, în executarea detaliilor, alegerea culorilor. Aici, la Suruceni, va deprinde obiceiul de a nu mânca înainte de a începe lucrul, obicei pe care l-a urmat toată viaţa sa. Pictura îl absorbea într-atât încât uita de multe ori să mănânce chiar după ce termina lucrul în biserică. Iată de ce icoanele pictate de Irineu Protcenco, „ieşeau frumoase şi îndemnau sufletul la rugăciune" (Bălan 2006, 6). Încă pe timpul când se afla la Suruceni, se gândea să se consacre vieţii monahale. Mergea regulat la slujbe, asculta corul bisericesc, îl impresiona atmosfera ce domnea la mănăstire – liniştea, pacea, bunăvoinţa. Doi ani, cât s-a aflat aici, au fost o adevărată revelaţie pentru tânărul Ivan Protcenco. Pictura îi reuşise, fu-

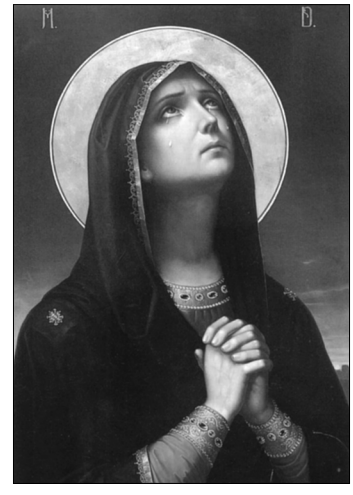

Fig. 1. Irineu Protcenco, *Tânguirea Maicii Domnului* (după Bălan 2006).

[1] Aducem sincere mulţumiri stareţei de la Mănăstirea Suruceni – măicuţa Epistimia, care ne-a oferit cu amabilitate imagini privind pictura murală a Bisericii „Sf. Gheorghe" de la Mănăstirea Suruceni, aşa cum arăta ea în anul 1992, înainte de renovare. Maica stareţă ne-a vorbit, de asemenea, despre icoanele vechi ce se păstrează la mănăstire şi despre stareţul Iosif Gargalâc, care le-a păstrat în perioada cât biserica a fost închisă. Graţie bunăvoinţei măicuţei Epistimia, am reuşit să realizăm şi mai multe imagini din pictura actuală a acestei Biserici.

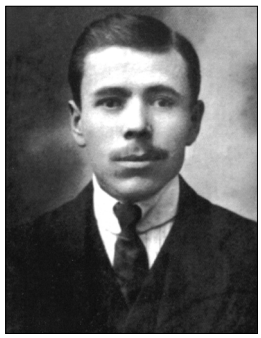

Fig. 2. Irineu Protcenco (1888-1953) (după Aioanei 2009).

sese apreciat cu menţiunea „Magna cum Laude". I se deschidea calea unei cariere reuşite de pictor bisericesc. Măicuţele de la mănăstire îl îndemnau să se consacre monahismului. Dar tânărul absolvent hotărăşte să se întoarcă acasă. În anul 1910 se căsătoreşte şi, după cum menţionează unele surse (Bălan 2006, 8), trece cu traiul la Chişinău, unde îşi deschide un atelier de pictură şi lucrează intens, pictând icoane, dar şi portrete ale unor personalităţi contemporane.

Alte surse, însă, spun că la întoarcerea sa acasă, după absolvirea şcolii de arte din Kiev, va deveni un mare pictor al Ucrainei (Aioanei 2009, 99).

Ceva mai târziu va participă la Primul Război Mondial, din care se va întoarce fără un ochi. Dar problemele lui nu se vor opri aici. Nu prea reuşise în alegerea partenerei de viaţă. Soţia sa era departe de idealurile şi aspiraţiile lui. Ioan Protcenco se regăsea doar în pictură şi rugăciuni. Într-o perioadă scurtă îl părăseşte soţia şi îşi pierde, rând pe rând, toţi cei trei copii. Îndurerat, dezamăgit, se apropie din ce în ce mai mult de Domnul, doar El aducându-i liniştea, bucuria şi echilibrul. Se refugiază la Chişinău, unde se căsătoreşte din nou, dar de această dată soţia lui, Pelagheia Scobiciov, îi va fi alături până la urmă. Înţelegea vocaţia şi menirea lui. Veni peste casa lor bucuria, liniştea, pacea şi înţelegerea.

Unii autori povestesc că în timpul aflării sale la Chişinău, va crea lucrări de valoare, care îl vor face cunoscut. Ca fire modestă, nu-şi semna niciodată icoanele. „Artistul se pierde în spatele Tradiţiei care vorbeşte", spunea un mare teolog rus (Evdochimov 1992, 159). Chiar nesemnate fiind icoanele, toţi recunoşteau în ele stilul inconfundabil al artistului. Devenise celebru. Era atât de solicitat, încât nu se mai descurca de unul singur. Îşi luase ucenici, dar lucrul de bază tot el îl îndeplinea. Realiza opere de artă de mare măiestrie. „Fie ansambluri întregi de pictură în ulei, ... fie icoane separate, miniaturi, icoane praznicale. Unele le împodobea în foiţă de aur, cu gravuri şi chenare în email" (Bălan 2006, 9). Constituindu-se la Chişinău „Asociaţia pictorilor basarabeni", Ioan Protcenco este ales preşedintele ei[2]. El primea comenzile de picturi bisericeşti şi mergea în fruntea unei comisii pentru recepţionarea lucrărilor. Lui îi revenea să facă părţile principale ale picturilor: icoanele din catapeteasmă, icoanele împărăteşti şi Icoana Maicii Domnului din mijloc (Bălan 2006, 9).

În perioada anilor 1925-1939 pictorul realizează multe icoane pentru Nicanor Bica, părintele de la schitul Darvari (România), pe care le vindea apoi ca fiind pictate la Sfântul Munte şi pentru care lua supraţpreţ. A mai pictat şi pentru negustorul Constantinescu din Bucureşti, care avea propriul său magazin, şi care i-a comandat foarte multe icoane în această perioadă. Erau atât de iscusit lucrate, încât putea spune că „...harul meu şi puterea mea sunt cu această imagine" (Evdochimov 1992, 158).

Alte izvoare ne spun că viaţa la Chişinău, în primii ani de şedere, nu i-a fost de loc uşoară. Citim în una din ele: „Fără familie şi fără avere, se întreţinea pictând icoane şi realizând, după mărturisirea Arhimandritului Bartolomeu Florea, superbe portrete ale oamenilor importanţi ai vremii" (Aioanei 2009, 99). Aceste date contradictorii s-ar putea explica prin faptul că până la noi au ajuns foarte puţine informaţii referitoare la viaţa şi activitatea acestui pictor. Viaţa grea şi încercările l-au făcut să se închidă în sine, vorbea foarte puţin, mai mult medita în tăcere. Cei, care au avut fericirea să-l cunoască, au plecat, mai toţi, spre cele veşnice.

Mărturii ar putea fi lucrările pe care le-a realizat pictorul, aflându-se aici. Din surse aflăm, că în perioada anilor 1927-1939 a pictat pentru „catedrala Ciuflea din Chişinău, Catedrala din Chilia Nouă, o biserică şi Paraclisul Seminarului de la Ismail, un paraclis la Mănăstirea Chiţcani" (Aioanei 2009, 100). S-a mai păstrat oare ceva din aceste lucrări, realizate de pictor în perioadă aflării sale la Chişinău?

Se prea poate că la Mănăstirea de la Chiţcani a mai rămas ceva din pictura lui Ioan Protcenco. Nu ne putem expune cu siguranţă, dar una din scenele picturii murale de aici este aproape identică cu cea din Paraclisul „Sfinţilor Părinţi Ioachim şi Ana", pe care acesta a pictat-o mai târziu la Sihăs-

[2] În ANRM, însă, lipsesc date cu privire la această afirmaţie.

tria. Este vorba de scena Iisus Hristos pe Cruce (fig. 3, 4).

La Mănăstirea Suruceni, graţie unor împrejurări întâmplătoare, la prima vedere, s-a păstrat aproape integral pictură murală, realizată de acest mare artist în anii săi de tinereţe. În perioada când mănăstirea fusese închisă (1959-1992) şi reorganizată într-un spital, Biserica de vară cu hramul „Sf. Gheorghe" fusese transformată într-un club. Şeful spitalului a dispus ajustarea unui tavan, care a acoperit bolta bisericii, şi care a protejat, de fapt, pictura în toţi aceşti ani. Odată cu redeschiderea lăcaşului, pictura a fost renovată numai în locul unde crăpase peretele, în rest s-a recurs doar la împrospătarea culorilor, după cum ne-a menţionat maica stareţă (fig. 5-9).

Fig. 3. *Iisus Hristos pe Cruce, Paraclisul Sfinţilor Părinţi Ioachim şi Ana*, Mănăstirea Sihăstria (după Bălan 2006).

Fig. 4. *Iisus Hristos pe Cruce*, Mănăstirea Noul Neamţ, Chiţcani.

Fig. 5. *Sfânta Treime*, Biserica „Sf. Gheorghe", Mănăstirea Suruceni.

Fig. 6. Fragment din pictura murală, Biserica „Sf. Gheorghe", Mănăstirea Suruceni.

Fig. 7. Fragment din pictura murală, Biserica „Sf. Gheorghe", Mănăstirea Suruceni.

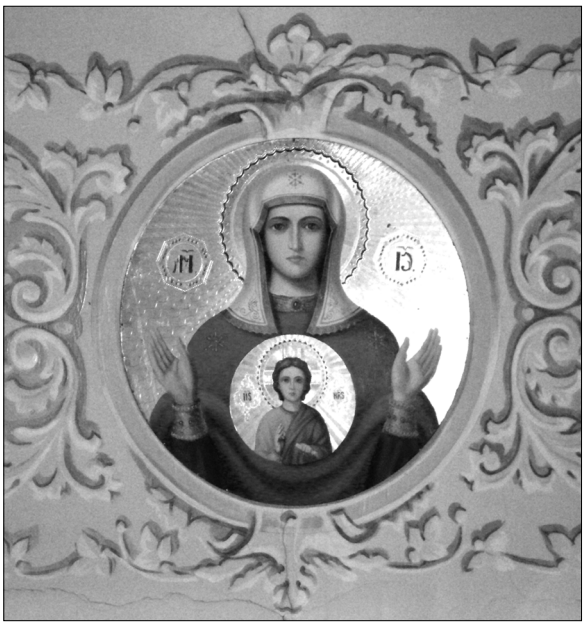

Fig. 8. *Maica Domnului „A Semnului”*, Biserica „Sf. Gheorghe”, Mănăstirea Suruceni.

Fig. 9. *Maica Domnului cu Pruncul*, scenă din altar, Biserica „Sf. Gheorghe”, Mănăstirea Suruceni.

În anul 1940, Ioan Protcenco împreună cu soţia sa se refugiază în România, unde, de fapt, începe un nou capitol al vieţii sale. La început au pribegit cam vreo şapte ani, fără acte, fără bani. Au fost ajutaţi de acelaşi călugăr Nicanor Bica de la schitul Darvari din Bucureşti (Aioanei 2009, 99). În această perioadă, după cum spun sursele, picta icoane mici, dar şi ele erau executate cu atâta măiestrie, încât au ajuns să fie foarte întrebate. „Se răspândesc prin capitală sute de icoane, pictate de Ioan Protcenco ”, citim la Ioanichie Bălan (Bălan 2006, 11).

Una din icoane a ajuns şi la Arhimandritul Ilie Cleopa, care tocmai căuta un pictor pentru Mănăstirea Sihăstria, proaspăt renovată. Prin străduinţele acestuia, Ioan Protcenco împreună cu soţia se stabilesc în 1947 la Mănăstirea Sihăstria. Aici urma să execute pictura murală interioară a Paraclisului „Sfinţilor Părinţi Ioachim şi Ana”. Va picta acest paraclis aproape patru ani. „Niciodată în viaţă nu realizase icoane mai frumoase ca la mănăstirea Sihăstria, spunea cineva care le văzuse” (Bălan 2006, 13). În luna mai anul 1953 va desena ultima scenă din acest paraclis – „Vindecarea bolnavilor”. „Un desen plin de mişcare, o scenă superbă” (Bălan 2006, 15). Dar nu reuşeşte să-l împodobească în culori. Starea sănătăţii lui, care l-a tot dat de sminteală pe parcursul vieţii, se agravase rău. Simţind sfârşitul, roagă să fie călugărit. Îi spusese Părintelui Ilie Cleopa, că încă din tinereţe voise să intre în mănăstire, dar n-a fost prea vrednic pentru aceasta.

A fost făcut direct schivnic. L-au îmbrăcat în rasă, i-au pus mantie şi în mâna dreaptă Sfânta Cruce. Primise numele de Irineu. După trei zile, la 20 august 1953, a adormit întru Domnul. A fost un mare meşter iconar. Mulţi au încercat să repete ceva din lucrările lui, dar niciuna din reproduceri nu s-a ridicat la înălţimea originalului. Arhimandritul Sofian Boghiu, care a fost şi un apreciat pictor, a zugrăvit multe mănăstiri şi biserici din România. A pictat şi la Slatina. În biserica din acest sat se păstra una din icoanele lui Irineu Protcenco. I-a cerut preotului Petru Ciobanu, parohul bisericii, îngăduinţa de a avea icoana în chilia lui mai mult timp. A adus-o la Bucureşti şi a încercat să-i facă o copie. După mai bine de un an i-a restituit-o şi i-a mărturisit: „Am încercat, dar n-am reuşit. Cine se poate pune cu marele Irineu Protcenco...” (Aioanei 2009a, 31).

Irineu Protcenco a fost un mare pictor de icoane. Operele lui împodobesc şi până astăzi multe schituri şi biserici din România. Printre ele menţionăm Schitul Icoanei din Bucureşti, Catedrala Mitropolitană din Iaşi, Mănăstirea Crasna, Mănăstirea Samurcăşeşti, bisericile din Grinţieş, Pipirig, Slatina ş.a. Biserica din satul Rădăseni păstrează printre odoarele de preţ şi un epitaf pictat de vestitul iconar Irineu Protcenco, în 1953, pentru odihna sufletului său (Bălan 2006, 15).

Din toate icoanele ajunse până la noi cele mai frumoase sunt ale Maicii Domnului: Axioniţa, Prodromiţa, Dulcea sărutare etc. Icoana care l-a făcut celebru este, totuşi, „Tânguirea Maicii Domnului”, care se păstrează până în zilele noastre în Paraclisul „Sfinţilor Părinţi Ioachim şi Ana” de la Mănăs-

tirea Sihăstria. Este misterioasă istoria apariţiei acestei icoane. La puţin timp după ce a ajuns la Sihăstria, i s-a cerut să picteze o icoană de „probă". Se rugase mult la Maica Domnului înainte de a începe lucrarea. Cu multe rugăciuni şi zile de post a reuşit să creeze acest chip plin de durere al Maicii Domnului, care priveşte spre ceruri, cerând Celui de Sus să se îndure de pământeni. O icoană „străină parcă de penelul unui muritor" (Aioanei 2009, 100). Cei ce l-au cunoscut îşi aminteau, că în una din zile i se arătase Născătoarea de Dumnezeu şi i-a mulţumit pentru felul în care a pictat-o. Era una dintre icoanele cele mai dragi sufletului său şi a pictat-o de zeci de ori (Bălan 2006, 10).

Celebra icoana „Tânguirea Maicii Domnului" face parte din şirul de icoane, în care Preacurata Fecioară este reprodusă fără Prunc. În Tradiţia ortodoxă sunt cunoscute mai multe iconografii în care Fecioara apare fără Pruncul Mântuitor. Aici putem aminti următoarele: Maica Domnului „din Bogoliubov", Maica Domnului „Cu şapte săgeţi", Maica Domnului „În chip de foc" ş.a.

Compoziţia reproduce unul din stihurile acatiste „Nu te tângui, Maică ...". De fapt, acest imn acatist – „Stabat Mater Dolorosa" este introdus oficial în cadrul liturghiilor începând cu secolul al XIV-lea, în care se descrie durerea Fecioarei Maria în momentul Răstignirii Fiului Său. Nu putem spune cu exactitate cine şi când a scris versurile acestei cântări liturgice. Imnologii, totuşi, menţionează câteva nume: Sfântul Bernar Clervos (1090-1153), Papa Inochentie al III-lea (1160-1216) şi Iacopone de Todi (1230-1306). Această cântare va avea o mare influenţă asupra elaborării temei Maica Domnului Îndurerata, care va deveni ulterior subiectul multor icoane de provenienţă catolică, precum şi ortodoxă. În toate aceste reprezentări, toată făptura Maicii Domnului redă marea durere de mamă după Fiul Său Răstignit.

Unele icoane reproduc chipul Maicii Domnului, care se află în faţa Crucii şi a Mântuitorului răstignit pe ea, altele redau chipul Fecioarei deplângându-şi Fiul, coborât de pe cruce. Se cunosc şi dintre cele, în care pieptul Maicii Domnului este străpuns de o sabie, evocând astfel profeţia lui Simeon, făcută în biserică: „O sabie va trece prin inima ta" (Lc 2, 35). În alte compoziţii Fecioara îşi împreunează mâinile, în care ţine o năframă, sau îşi şterge ochii cu ea. Sunt cunoscute şi icoane în care Maica Domnului cu mâna stângă îşi susţine capul, iar cu cea dreaptă cotul mâinii stângi. Să nominalizăm doar câteva din acestea: Maica Domnului din Ahtârsk, Maica Domnului „Nu mă plânge, Maică", Maica Domnului „Îndurerata". În toate aceste icoane Maica Domnului îşi ţine capul aplecat în jos, sau pe o parte, privirea ei exprimând o mare durere.

Pe icoana pictată de Irineu Protcenco Născătoarea de Dumnezeu ridică capul în sus, ochii privesc spre ceruri, lacrimile curg pe obraji. Trăirile puternice ale Fecioarei sunt accentuate şi de culorile în tonuri închise. Zugrăvită pe fundalul bolţii cereşti, Maica Domnului îşi ţine mâinile încrucişate, în semn de mare durere, dar şi de rugăciune. Poartă maphorion albastru închis, cu pliuri ample, pe care se evidenţiază cele trei stele. Chitonul cărămiziu este împodobit cu manşete şi guler, decorate cu fir de aur şi pietre preţioase. Preacurata Fecioară este prezentată în nimbul aurit al gloriei sale.

Arsenie Boca scria în una din lucrările sale: „Când te-a lepădat Dumnezeu, şi nici Sfinţii nu se mai roagă pentru tine, a mai rămas cineva, care nu te-a părăsit: e Maica Domnului, iar Maica Domnului e ascultată" (Boca 2008, 149).

Cine încă n-a fost la Sihăstria, poate merge să se închine locurilor sfinte, poate să treacă pe la mormântul părintelui Cleopa şi la cel al lui Irineu Protcenco (fig. 10) şi să aprindă şi o lu-

Fig. 10. Mormântul lui Irineu Protcenco, Mănăstirea Sihăstria.

Fig. 11. Icoana Maicii Domnului (din colecţia MNAIM).

mânare în memoria acestui mare pictor iconar, care a lăsat lumii acest dumnezeiesc chip al Fecioarei, care ne aduce aminte de prototip şi ne ridică la el.

În colecţia MNAIM se păstrează o icoană, care seamănă mult cu cea pictată de Irineu Protcenco (fig. 11). Din fişa de evidenţă aflăm, că icoana a fost pictată la sfârşitul secolului al XIX-lea, dar nu este amintit nimic despre locul unde s-a aflat anterior icoana, sau cum a ajuns aceasta în colecţia muzeului. Icoana este acoperită cu foiţă de aur, împodobită cu gravuri şi chenare de email, după tehnica de executare semănând cu mai multe icoane păstrate în patrimoniul MNAIM, pictate în atelierele locale. După dimensiunile ce le are, a fost o icoană care a împodobit odată incinta unei biserici. Din cele menţionate anterior, icoana are o mare asemănare cu cea pictată de Irineu Protcenco: aceleaşi culori au veşmintele Născătoarei de Dumnezeu, aceleaşi mâini strânse în rugăciune, aceiaşi ochi, plini de lacrimi şi durere, străbat infinitul cerului.

Bibliografie

Aioanei 2009: T. Aioanei, arhimandrit, Schitul Icoana Nouă. Poartă deschisă către cer (Iaşi 2009).

Aioanei 2009a: T. Aioanei, arhimandrit, Misionarul din „Pustiul Capitalei". In: Un iconar de suflete. Părintele Sofian Boghiu, vol. I (Bucureşti 2009), 29-32.

Bălan 2006: I. Bălan, arhimandrit, Paraclisul Sfinţilor Părinţi Ioachim şi Ana (Sihăstria 2006).

Boca 2008: A. Boca, părinte, Rostul Încercărilor. In: Din învăţăturile Părintelui Arsenie Boca (Iaşi 2008).

Evdochimov 1992: P. Evdochimov, Arta icoanei o teologie a frumuseţii (Bucureşti 1992).

The monk-painter Irenaeus Protcenco and his famous icon "Our Lady of Sorrows"

Abstract

The name of Irenaeus Protcenco (1888-1953), whose icons were in great demand in the interwar period and whose mural painting once adorned famous churches and chapels of Bessarabia, the Ukraine, and Romania, are now little known.

The famous icon painter created his works in great love for God. Although he did not sign his icons, they can be unmistakably recognized through the unique style.

Born in Ukraine in a noble family and named Ioan, he graduated from the Kiev Academy of Fine Arts and his graduate work was painting of the Suruceni monastery (1907-1909).

Later he worked in Chişinău, where he became great religious painter, the author of highly artistic miniatures, engravings with enamel, and icons for iconostases. The last years of his life he spent in Romania, at the Sihăstria Monastery, where he created probably the most beautiful and significant of his works. Here he died in the summer of 1953, three days after the adoption of the monastic vows under the name of Irenaeus. Those who know his works suggest that the most beautiful icons created by this great painter are dedicated to the Virgin. Of these the most significant are "Axion Estin", "Prodromiţa", and "Sweet Kiss". But the most valuable icon of the painter is "Our Lady of Sorrows" from the chapel of Sts. Joachim and Anna at Sihăstria.

In the collection of the National Museum of Archaeology and History of Moldova there is kept a similar icon painted by Irenaeus Protcenco. It recalls the endless grief of the Mother about Her Son crucified on the cross.

List of illustrations:

Fig. 1. Irenaeus Protcenco, *Our Lady of Sorrows* (after Bălan 2006).

Fig. 2. Irenaeus Protcenco (1888-1953) (after Aioanei 2009).

Fig. 3. *Jesus Christ on the Cross*, *Chapel of Saints Joachim and Anna*, Sihăstria Monastery (after Bălan 2006).

Fig. 4. *Jesus Christ on the Cross*, Noul-Neamţ Monastery, Chiţcani.

Fig. 5. *Holy Trinity*, St. George's Church, Suruceni Monastery.

Fig. 6. Fragment of wall painting, St. George's Church, Suruceni Monastery.

Fig. 7. Fragment of wall painting, St. George's Church, Suruceni Monastery.

Fig. 8. *Our Lady of the Sign*, St. George's Church, Suruceni Monastery.

Fig. 9. *Virgin with Child*, scene of the altar, St. George's Church, Suruceni Monastery.

Fig. 10. Grave of Irenaeus Protcenco, Sihăstria Monastery.

Fig. 11. Icon of the Virgin (from the collection of NMAHM).

Монах-иконописец Ириней Протченко и его знаменитая икона «Божья Матерь Скорбящая»

Резюме

Имя Иринея Протченко (1888-1953), чьи иконы пользовались большой популярностью в межвоенный период, а фрески украшали известные церкви и часовни Бессарабии, Украины и Румынии, сейчас малоизвестно.

Выдающийся иконописец создавал свои произведения с великой любовью к Богу. Хотя он не подписывал свои иконы, их можно узнать благодаря неповторимому стилю.

Ириней Протченко, в миру Иоанн, родился на Украине в дворянской семье, окончил Академию художеств в Киеве, его дипломной работой была роспись Суруценского монастыря (1907-1909 гг.).

Позже работал в Кишиневе, где обрел известность, создавая высокохудожественные миниатюры, гравюры с эмалью, иконы для иконостасов. Последние годы жизни провел в Румынии, в монастыре Сихастрия, где написал, пожалуй, самые выдающиеся из своих произведений. Здесь он скончался летом 1953 года, через три дня после принятия монашеского пострига под именем Иринея. Знатоки его творчества полагают, что самые прекрасные иконы, созданные этим великим иконописцем, посвящены образу Пресвятой Богородицы. Среди них особенно выделяются «Достойно есть», «Продромская», «Сладкое лобзанье». Но самой ценной иконой этого мастера является «Божья Матерь Скорбящая» из часовни св. Богоотец Иоакима и Анны в Сихастрии.

В собрании Национального музея археологии и истории Молдовы хранится похожая икона кисти Иринея Протченко. Она напоминает о безграничной скорби Богородицы о Сыне, распятом на кресте.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Ириней Протченко, *Божья Матерь Скорбящая* (по Bălan 2006).

Рис. 2. Ириней Протченко (1888-1953) (по Aioanei 2009).

Рис. 3. *Распятие Иисуса Христа*, *часовня св. Богоотец Иоакима и Анны*, Монастырь Сихастрия (по Bălan 2006).

Рис. 4. *Распятие Иисуса Христа*, Ново-Нямецкий монастырь, Кицканы.

Рис. 5. *Святая Троица*, Свято-Георгиевская церковь, Суруценский монастырь.

Рис. 6. Фрагмент стенной росписи, Свято-Георгиевская церковь, Суруценский монастырь.

Рис. 7. Фрагмент стенной росписи, Свято-Георгиевская церковь, Суруценский монастырь.

Рис. 8. Божья Матерь «Знамение», Свято-Георгиевская церковь, Суруценский монастырь.

Рис. 9. *Богоматерь с младенцем*, роспись алтаря, Свято-Георгиевская церковь, Суруценский монастырь.

Рис. 10. Могила Иринея Протченко, Монастырь Сихастрия.

Рис. 11. Икона Богородицы (из собрания НМАИМ).

29.02.2012

Adelaida Chiroşca, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

IMPUNEREA LEGISLAŢIEI SOVIETICE PE TERITORIILE ROMÂNEŞTI DE LA EST DE PRUT ÎN TIMPUL PRIMEI OCUPAŢII SOVIETICE

Mariana Ţăranu

Consideraţii introductive. Atât în timpul primei ocupaţii sovietice a teritoriului românesc de la Est de Prut, cât şi ulterior, teroarea a fost ridicată la rang de politică de stat. Regimul comunist a acţionat cu viteză maximă utilizând toate formele terorii funcţionabile pentru moment, inclusiv: instituirea unei legislaţii care ar legifera crimele săvârşite şi promovarea unor funcţionari mediocri, lipsiţi de personalitate, creaţi de sistem şi loiali acestuia.

În viziunea istoricului francez Stephane Courtois teroarea sovietică menţinută şi întetită la începutul anilor '50 ai sec. XX, avea mai multe obiective:

- Asigurarea puterii absolute a şefului asupra Partidului Comunist şi a administraţiei, pentru ca acesta să dispună de un instrument politic disciplinat;
- Asigurarea puterii absolute a Partidului Comunist asupra întregii populaţii, pentru a-i impune acesteia politica hotărâtă de conducător şi să reprime orice rezistenţă, lichidând „oamenii trecutului";
- Pregătirea războiului lichidând categorii ale populaţiei definite după criterii sociale şi/sau naţionale, considerate potenţiale coloane a cincea;
- Consolidarea cuceririlor din 1939-1941, lichidând elitele naţionale ale ţărilor şi regiunilor respective (Courtois 2011, 89).

Aceasta denotă, că puterea comunistă îşi dorea să impună ceva ce era total contrar felului în care teritoriul românesc funcţionaseră până atunci. În astfel de situaţie, nu era decât o soluţie pentru a se menţine la putere: legiferarea terorii, a terorii împotriva unor oameni, dar şi a terorii împotriva unor grupuri sociale în totalitate – justificată prin legislaţia sovietică.

Cadrul geografic al materialelor prezentate în studiu se referă la teritoriul RSSM, adică a celor şase judeţe basarabene şi a celor şase raioane transnistrene, în baza cărora autorităţile de la Kremlin au creat o nouă republică unională.

Impunerea legislaţiei sovietice pe teritoriul RSSM. Considerăm foarte important a remarca faptul că din primele momente de ocupare a teritoriilor româneşti ale Moldovei de la Est de Prut asupra acestora s-a extins întreaga legislaţie sovietică. Iniţial se lăsa impresia că pe teritoriul RSSM era valabilă legislaţia RASSM, dat fiind faptul că ori de câte ori era cazul se făcea referinţă la deciziile sau hotărârile funcţionabile în RASSM, cu privire la organizarea alegerilor, referitor la eliberarea paşapoartelor interne etc.

După adoptarea Constituţiei sovietice din 1936 (Конституции 1937), aceasta a fost impusă în toate republicile unionale şi autonome. Astfel, Constituţia RASSM (Конституция 1939), votată la 6 ianuarie 1938, deopotrivă cu Constituţia RSS Ucrainene (Конституции 1937), era o copie exactă a celei sovietice, adaptată la specificul local.

În scopul luării la evidenţă a tuturor locuitorilor RSSM, făcându-se referinţă la *Legea paşapoartelor sovietice* din 27 decembrie 1932 conform căreia toţi cetăţenii sovietici locuitori ai urbelor erau obligaţi să deţină paşapoarte, pe când cei ai localităţilor rurale primeau legitimaţii, iar străinilor, ce se aflau în URSS, li se eliberau autorizaţii speciale (Pasat 2011, 87) s-a decis paşaportizarea locuitorilor noii republici unionale. Şi de această dată Kremlinul apelează la CCP din RASSM care, la 3 octombrie 1940, emite o hotărâre conform căreia se eliberează paşapoarte interne locuitorilor ce au atins vârsta de 16 ani din oraşe, oraşele muncitoreşti, centre raionale, localităţi unde erau SMT-uri[1], în localităţile din limitele zonei de frontieră cu acces interzis şi ale fâşiei de frontieră, muncitorilor de la construcţii, celor din trans-

[1] În pofida faptului că respectivul decret se referea la folosirea temporară a codurilor de legi ale RSSU pe teritoriul RSSM, ţinem să remarcăm că acestea au fost valabile timp de mai multe decenii. Noile coduri de legi ale RSSM au fost elaborate şi au intrat în vigoare mult mai târziu: codul penal – la 24 martie 1961, codul civil – la 26 decembrie 1964, codul căsătoriei şi familiei – la 26 decembrie 1969, codul muncii – la 25 mai 1973, codul de procedură penală – la 24 martie 1961, codul de procedură civilă – la 26 decembrie 1964.

Tyragetia, s.n., vol. VI [XXI], nr. 2, 2012, 293-304.

portul feroviar şi acvatic, precum şi celor din sovhozuri. Ţăranilor nu le erau eliberate paşapoarte interne, din care motiv aceştia cu greu îşi puteau părăsi locul de trai.

Consideraţi ca nou-intraţi în componenţa statului sovietic, începând cu 1 noiembrie 1940, toţi locuitorii regiunii basarabene au fost chemaţi la sovietele săteşti şi obligaţi să-şi ridice paşapoartele interne. În acest mod s-a realizat verificarea şi trierea întregii populaţii cu scopul de a întocmi tabelele şi fişele tuturor celor rămaşi în oraşe şi sate. În scopul eliminării din viaţa socială şi din politică, în paşapoartele multor persoane se indica categoria de indezirabilitate. Unora li se fixa domiciliu forţat, unde puteau fi supravegheaţi mai uşor. Spre exemplu, fostului şef al secţiei de gardieni publici de la secţia de poliţie din Soroca Ion Tătaru i s-a fixat domiciliu forţat în comuna Bădiceni, judeţul Soroca (Moraru 1999, 52). Mai mult, acest sistem urmărea şi împiedicarea ţăranilor ruinaţi de a se deplasa la oraşe, ceea ce însemna că de acum încolo ţăranul era legat de satul lui ca un şerb – regimul sovietic de ocupaţie pregătea colectivizarea forţată a agriculturii.

În momentul primirii paşapoartelor interne, populaţia era constrânsă să facă declaraţii pompoase la adresa regimului comunist. La începutul lunii noiembrie 1940 în mass-media unională şi republicană sunt publicate un şir de articole în care mai mulţi muncitori din diferite oraşe aduc omagii noii conduceri sovietice, mulţumindu-i pentru că au primit paşapoarte. De pe paginile ziarului „Izvestia" de la Moscova aflăm că la 1 noiembrie şi-au ridicat paşapoartele stahanoviştii de la fabrica de tutun Strul Bakşanin, Avrum Zighelbaim şi Bercu Trusov (Известия 1940). Conform ziarului „Moldova soţialistă" tânărul Nicolai Jarkov în momentul ridicării paşaportului ar fi spus: „Eu îs cetăţean cu drepturi depline a Marei Uniuni Sovietişe. Toate puterile mele le-oi da pentru ghinele partiei mele, care ne-a dat o viaţă nouă, norocoasă" (Moldova soţialistă 1940) – un exemplu clasic de teroare prin manipulare.

Spre finele lunii mai 1941 a fost finisată eliberarea paşapoartelor interne. Posesorii acestora aveau dreptul de a se deplasa doar pe teritoriul Basarabiei şi doar după ce primeau o aprobare specială de la miliţia locală (Troncotă, Spânu 2004, 188-189). În cazul ţăranilor, apoi aceştia se puteau deplasa dintr-o localitate în alta a Basarabiei numai în baza unei aprobări speciale a miliţiei locale în care se indica numărul de zile cât va lipsi din sat.

La 15 august 1940, Prezidiul Sovietului Suprem al URSS a adoptat decretul cu privire la naţionalizarea pământurilor. Conform acestuia, din acel moment intră în posesia statului sovietic toate pământurile şi subsolul Basarabiei, pădurile şi apele trec în proprietatea statului, adică devin proprietate publică (Anexa 1).

În aceeaşi zi a fost votată hotărârea 1 470 „Cu privire la impunerea la impozite a gospodăriilor ţărăneşti ale Basarabiei şi nordului Bucovinei", prin care se extindea legea sovietică despre impozitul agricol asupra teritoriilor româneşti ocupate cu începere de la 1 septembrie 1940 (Ţăranu 2010, 42-46). Mai mult, printr-o hotărâre a Sovietului Suprem al URSS s-a decis naţionalizarea băncilor, întreprinderilor industriale şi comerciale, transportul feroviar şi maritim, deopotrivă şi a căilor de comunicaţii aflate pe teritoriile româneşti de la Est de Prut (Anexa 2). În acest mod statul sovietic şi-a legitimat stăpânirea ce a pus-o pe toate bunurile din teritoriile ocupate. De asemenea, la 15 noiembrie 1940 a fost extinsă legislaţia muncii sovietice care, după cum am menţionat mai sus, nu se deosebea de la o republică la alta.

La 14 decembrie 1940, Prezidiul Sovietului Suprem al URSS a decis printr-un decret folosirea temporară a codurilor penal, civil, de procedură penală, civilă, codul muncii şi codul familiei ale RSS Ucrainene pe teritoriul RSSM[2]. În decret se menţiona că în noile teritorii sovietice sentinţele şi deciziile judecătoreşti care au fost pronunţate de judecători până la 28 iunie 1940, dar nepuse în aplicare – nu se execută, iar dosarele se examinează deja de organele judiciare ale RSSM în conformitate cu codurile de legi ale RSS Ucrainene (Anexa 3). De facto, codurile elaborate la Moscova au fost impuse tuturor republicilor unionale care erau în componenţa URSS până în 1940. Spre exemplu, Codul penal al RSFSR, adoptat în 1926, în anul 1928 devine funcţionabil în RSS

[2] În pofida faptului că respectivul decret se referea la folosirea temporară a codurilor de legi ale RSSU pe teritoriul RSSM, ţinem să remarcăm că acestea au fost valabile timp de mai multe decenii. Noile coduri de legi ale RSSM au fost elaborate şi au intrat în vigoare mult mai târziu: codul penal – la 24 martie 1961, codul civil – la 26 decembrie 1964, codul căsătoriei şi familiei – la 26 decembrie 1969, codul muncii – la 25 mai 1973, codul de procedură penală – la 24 martie 1961, codul de procedură civilă – la 26 decembrie 1964.

Ucraineană, iar în 1940 se extinde şi asupra RSSM (Уголовный 1941).

În ceea ce priveşte judecarea basarabenilor învinuiţi de neloialitate faţă de puterea sovietică, arestaţi şi transferaţi în lagărele de muncă forţată din URSS: Vâtegorsk, Veatsk, Cerepoveţ, regiunea Kazan (RASS Tătară), Karaganda (Kazahstan), Siberia, RASS Komi, apoi aceştia erau judecaţi în baza Codului penal al RSFSR – toţi fiind învinuiţi de încălcarea art. 58 – acţiuni contrarevoluţionare (Anexa 4). De asemenea, în baza legislaţiei penale a RSFSR au fost învinuite şi persoanele care au fost deportate în vara anului 1941.

Problema cetăţeniei locuitorilor din teritoriile româneşti de la Est de Prut a fost subiectul decretului Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 8 martie 1941. Conform acestui decret, toate persoanele care au fost supuşi ai Imperiului Rus către 7 noiembrie 1917 şi care trăiau pe teritoriului Basarabiei la 28 iunie 1940, inclusiv copiii lor, erau restabilite în cetăţenia sovietică de la 28 iunie 1940. În această formulare de „restabilire" se conţinea o mare greşeală, deoarece la 7 noiembrie 1917 a avut loc lovitura de stat în Rusia, ulterior teritoriu care la acel moment nu avea nici o tangenţă cu teritoriul basarabean.

În privinţa populaţiei nordului Bucovinei care nu făcuse parte niciodată din Imperiul Rus, decretul menţiona că locuitorii nordului Bucovinei dobândiseră cetăţenia sovietică de la 28 iunie 1940.

Decretul Sovietului Suprem al URSS mai stabilea că din 8 martie 1941 locuitorii permanenţi ai Basarabiei, dar care nu se aflau la 28 iunie 1940 pe teritoriul Basarabiei, erau obligaţi ca până la 1 mai 1941 să se înscrie la consulatele sau ambasadele sovietice ca cetăţeni sovietici. Aceasta nu se răsfrângea asupra persoanelor care dobândiseră o cetăţenie străină până la 28 iunie 1940, cetăţenia sovietică nu se lua în consideraţie.

Persoanelor care se întorceau din România în RSSM în ordinea stabilită de comun acord dintre autorităţile sovietice şi autorităţile române li se acorda cetăţenia sovietică din momentul întoarcerii (Anexa 5)

Capitala Chişinău este transformată în oraş cu regim special. Din cauza atitudinii ostile a majorităţii populaţiei faţă de noile autorităţi ocupante, capitala Chişinău a fost transformată în oraş cu regim special. În conformitate cu hotărârea CCP din URSS nr. 1 667 din 10 septembrie 1940 Chişinăul a trecut în categoria oraşelor cu regim special de gradul II, în care nu aveau dreptul să locuiască persoanele condamnate penal (în conformitate cu prevederile Codului Penal al RSS Ucrainene, aflat în vigoare până în anul 1961) în baza articolelor: 58 – crime contrarevoluţionare, 59-3 – banditism, 74 – acte de huliganism din partea indivizilor cu două condamnări, 107 – speculă, 193-24 – spionaj (Уголовный 1941). Foştilor condamnaţi penal nu li se permitea nici măcar să viziteze capitala. Respectarea acestor împuterniciri era prerogativa nemijlocită a NKVD-ului (Tomozei 2001, 10, 28). În acest mod, traiul în capitală era îngrădit pentru băştinaşii care se pronunţau împotriva puterii oficiale şi pentru persoanele care nu erau loiale sistemului. Mai mult, celor condamnaţi în baza legislaţiei sovietice li se confiscau imobilele în care se stabileau cu traiul familiile reprezentanţilor administraţiei sovietice veniţi la Chişinău.

Constituţia RSSM – Constituţie adaptată a celei sovietice. La 11 noiembrie 1940 Sovietului Suprem al URSS a indicat Sovietului Suprem al RASSM să înainteze spre votare membrilor Sovietului Suprem de la Chişinău proiectul Constituţiei RSSM. La indicaţia Kremlinului, ultimii au creat o comisie formată din 27 de membri, care în timpul primei sesiuni a Sovietului Suprem de la Chişinău, convocată în perioada 8-12 februarie 1941, a prezentat textul Constituţiei. Astfel, la 10 februarie 1941, conform scenariului sovietic, la Chişinău, cu o unanimitate de voturi, a fost votată şi a intrat în vigoare Constituţia RSSM (Pământ sovietic 1941).

Constituţia includea unsprezece capitole şi 125 de articole. După structura şi numirea capitolelor Constituţia nu se deosebea de Constituţiile celorlalte republici sovietice:

- Capitolul I. Orânduirea socială
- Capitolul II. Orânduirea de stat
- Capitolul III. Organele supreme ale puterii de stat
- Capitolul IV. Organele administraţiei de stat
- Capitolul V. Organele locale
- Capitolul VI. Bugetul
- Capitolul VII. Judecătoria şi procuratura
- Capitolul VIII. Drepturile şi obligaţiile cetăţenilor

- Capitolul IX. Sistemul electoral
- Capitolul X. Stema, steagul, capitala
- Capitolul XI. Modificarea constituţiei

În capitolul I, RSSM era declarată stat al muncitorilor şi ţăranilor. Baza politică o constituie sovietele de deputaţi ai oamenilor muncii, apărute în urma răsturnării puterii moşierilor şi capitaliştilor şi instaurării puterii proletariatului.

Art. 4 al Constituţiei indica că baza economică a RSSM o alcătuieşte sistemul socialist de gospodărire şi proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producţie, care s-au afirmat în urma lichidării sistemului capitalist al gospodăririi, lichidării proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie, în urma naţionalizării întreprinderilor, băncilor, transportului, mijloacelor de comunicaţii, în scopul nimicirii definitive a exploatării omului de către om şi a construcţiei socialismului.

Analizând esenţa acestui articol lesne observăm că naţionalizarea fusese legiferată de către organele unionale, care nu contribuiseră cu nimic la crearea bunurilor naţionalizate.

Art. 6 denotă că printre obiectele proprietăţii de stat erau desemnate fabricile şi uzinele mari, casele mari, deoarece cele mici puteau rămâne în mâini private – o particularitate a Constituţiei din 1941.

Art. 8 stabileşte folosirea veşnică şi gratuită a pământului de către gospodăriile ţărăneşti. Aceasta era o particularitate a Constituţiei RSSM. În Constituţiile altor republici sovietice folosinţa veşnică şi gratuită a pământului era recunoscută doar colhozurilor.

Conform art. 10 printre obiectele ce se puteau afla în proprietatea personală era şi inventarul agricol.

În cap. II RSSM se declara stat cu drepturi suverane. Conform Constituţiei, RSSM avea dreptul de a ieşi din URSS, această normă fiind doar declarativă, deoarece nu se prevedea nici un mecanism juridic pentru un astfel de proces.

Teritoriul RSSM nu putea fi schimbat fără consimţământul cetăţenilor se menţionează în Constituţia RSSM. Un articol formal, dat fiind faptul că deja teritoriul fusese ciopârţit fără consimţământul băştinaşilor.

În calitate de organe supreme ale puterii de stat, Constituţia menţiona Sovietul Suprem şi Prezidiul Sovietului Suprem, ambele aveau putere legislativă şi parţial executivă. Sovietul Suprem era prezentat ca organul suprem legislativ care în perioada dintre sesiuni transmite funcţiile sale de organ suprem al puterii de stat Prezidiului, organ ales de Sovietul Suprem de deputaţi. Prezidiul Sovietului Suprem era responsabil în faţa Sovietului Suprem şi putea modifica actele legislative, dar cu prezentarea ulterioară la Sesiunea Sovietului Suprem pentru aprobare.

Cap. IV Consiliul Comisarilor Poporului (în textul iniţial era numit Sovietul Comisarilor Norodnici) – Guvernul RSSM era prezentat ca un organ suprem executiv al puterii de stat, format de Sovietul Suprem al RSSM. CCP era alcătuit din preşedinte, locţiitorii lui, comisarii poporului ai RSSM şi doi reprezentanţi ai comisariatelor unionale. Comisariatele poporului erau de două feluri: republicane şi unionale. Primele activau sub conducerea comisariatelor poporului analoage din URSS, cele republicane – teoretic aveau o oarecare autonomie. Comisariatele republicane erau: al învăţământului, al industriei locale, al gospodăriri comunale, al asigurărilor sociale, al transportului auto. Celelalte comisariate erau unional-republicane: comisia planificării de stat, controlul de stat, pentru industria alimentară, pentru industria lemnului, pentru agricultură, pentru finanţe, pentru comerţ, pentru afacerile interne, pentru justiţie, pentru ocrotirea sănătăţii (art. 45-46); de facto, toate activau doar în corespundere cu directivele unionale.

Ca organe locale, conform Constituţiei, sovietele locale erau alese în baza dreptului electoral universal, egal, direct, în cadrul unui scrutin secret.

Deoarece în zona basarabeană se păstrau judeţele ca unităţi teritorial-administrative, sovietele locale erau judeţene, raionale, orăşeneşti, de orăşel şi săteşti şi se alegeau pe termen de doi ani. În calitate de organe executive sovietele alegeau comitete executive.

Capitolul VII era consacrat drepturilor şi obligaţiilor cetăţenilor. Se declarau: dreptul la muncă, odihnă, asigurare materială la bătrâneţe şi la învăţătură.

Art. 104 declara dreptul la asociere în organizaţii obşteşti şi enumerarea acestor organizaţii, apoi adăuga că cei mai activi şi conştienţi se pot uni în Partidul Comunist al bolşevicilor din URSS. Astfel, art. 104 limita dreptul de asociere al oameni-

lor şi permitea doar existenţa unui singur partid – Partidul Comunist. Era declarată inviolabilitatea persoanei şi locuinţei, se fixa obligaţia de a ocroti proprietatea socialistă, obligaţiunea militară.

În art. 109, alineatul 2 se menţiona că persoanele care atentează la proprietatea socialistă sunt duşmani ai poporului.

Capitolul IX se referea la sistemul electoral, la dreptul de vot universal, egal, direct, prin scrutinul secret al cetăţenilor de la vârsta de 18 ani.

Capitolul X viza stema, drapelul, capitala Chişinău.

Conform respectivei Constituţii modificarea acesteia putea fi făcută doar de Sovietul Suprem al RSSM cu două treimi din voturi.

Constituţia RSSM permitea temporar existenţa proprietăţii private mici.

În rest, Constituţia RSSM reieşea din aceleaşi principii egale pentru toate Constituţiile sovietice, renunţând la principii universal recunoscute în ţările democratice ca: pluralismul politic, separarea puterilor, supremaţia legii şi a statului de drept.

Funcţionarea sistemului judecătoresc sovietic impus în regiune. Prin hotărârea din 2 decembrie 1940, Prezidiul Sovietului Suprem al URSS a investit Judecătoria Principală a fostei RASSM[3] cu dreptul de a funcţiona ca Judecătorie Supremă a noii republici unionale, până la constituirea Judecătoriei Supreme a RSSM. Modul de organizare şi competenţele Judecătoriei Supreme erau reglementate de Legea URSS „Cu privire la organizarea judecătorească a URSS, a republicilor unionale şi a celor autonome" din 16 august 1938.

Conform decretului Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM din 26 decembrie 1940, în regiunea transnistreană a RSSM continuau să activeze judecătoriile populare (raionale şi orăşeneşti), în zona basarabeană, în judeţe funcţionau judecătoriile de district, iar în fostele plase, uneori devenite raioane – judecătoriile de sector. La începutul anului 1941 în zona basarabeană funcţionau şase judecătorii de district – câte una în fiecare judeţ şi 68 judecătorii de sector. În zona transnistreană continuau să funcţioneze judecătoriile populare (Федоров 1972, 84).

Instanţa cea mai înaltă – Judecătoria Supremă a RSSM, a fost creată în luna august 1940 şi avea atribuţiile instanţei de fond pe cauzele civile şi penale de importanţă majoră şi ale instanţei de casaţie şi revizuire pe cauzele examinate de judecătoriile de district şi de cele populare. Judecătoria Supremă avea şi funcţia de control judiciar asupra tuturor instanţelor judiciare de pe teritoriul RSSM (Organizarea judecătorească 2011). Ulterior, în corespundere cu art. 26 al Legii „Cu privire la organizarea judecătorească a URSS, a republicilor unionale şi a celor autonome" din 16 august 1938, la 24 mai 1941, CCP din RSSM a legiferat existenţa a 86 judecătorii populare pe teritoriul RSSM, deşi acestea activau din primele zile ale ocupaţiei. Astfel, la Chişinău funcţionau şapte judecătorii populare, la Tiraspol – patru, la Bălţi – trei, la Tighina – două, la Orhei – două (Федоров 1972, 85). În cadrul acestora erau înscenate procese de judecată şi pedepsiţi toţi cei care erau bănuiţi de neloialitate faţă de puterea sovietică. Pe parcursul perioadei iunie 1940 până în iulie 1941 în RSSM a funcţionat următorul sistem judiciar: Judecătoria Supremă a RSSM, judecătoriile de district şi judecătoriile de sectoare.

Prin decretul Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM de la 12 noiembrie 1940 în RSSM s-a efectuat raionarea republicii, în urma căreia în raioanele din Basarabia se păstra sistemul judiciar format din trei verigi: Judecătoria Supremă, de district şi de sector, pe când în raioanele de pe malul stâng al Nistrului era păstrat sistemul judiciar din două verigi: Judecătoria Supremă şi judecătoriile raionale.

Judecătoriile de district din RSSM se deosebeau de judecătoriile de district ce funcţionau în RSS Ucraineană între anii 1922-1925, având o activitate limitată comparativ cu cele din RSS Ucraineană. În funcţia lor intra doar examinarea dosarelor în ordine de recurs şi a celor de instanţă de gradul întâi.

Judecătoria Supremă din RSSM avea următoarele atribuţii:

[3] În pofida faptului că respectivul decret se referea la folosirea temporară a codurilor de legi ale RSSU pe teritoriul RSSM, ţinem să remarcăm că acestea au fost valabile timp de mai multe decenii. Noile coduri de legi ale RSSM au fost elaborate şi au intrat în vigoare mult mai târziu: codul penal – la 24 martie 1961, codul civil – la 26 decembrie 1964, codul căsătoriei şi familiei – la 26 decembrie 1969, codul muncii – la 25 mai 1973, codul de procedură penală – la 24 martie 1961, codul de procedură civilă – la 26 decembrie 1964.

- Controlul asupra tuturor instanţelor judiciare de pe teritoriul RSSM;
- Judecarea în ordine de recurs-revizie a hotărârilor date de judecătoriile de ocrug şi examinarea dosarelor în ordine de recurs, parvenite de la judecătoriile populare din raioanele din stânga Nistrului;
- Judecarea în prima instanţă a cauzelor penale şi civile de importanţă majoră, care nu intrau în competenţa judecătoriilor populare din stânga Nistrului.

Formal, sistemul judiciar al RSSM din anii 1940-1941 se deosebea de sistemul judiciar al altor republici unionale, deoarece se considera că exercită şi funcţiile organelor de represalii în procesul înfăptuirii mai rapide a industrializării şi colectivizării. În celelalte republici aceste acţiuni erau deja finisate (Frunza 1999, 84).

În 1940 NKVD-ul sovietic a instituit funcţii ale anchetatorilor şi anchetatorilor superiori în organele miliţiei, care s-au regrupat în secţii de anchetare penală în frunte cu un responsabil. După felul efectuării procedurii penale, acest institut amintea de organele de anchetă penală din cadrul instanţelor judecătoreşti, întrucât ele nu se deosebeau, având şi îndeplinind aceeaşi funcţie. Asftel, statul sovietic a transformat miliţia într-un organ judiciar represiv.

În sistemul Comisariatului Poporului al Afacerilor Interne au fost create organe speciale cu funcţii judiciare, cărora le-a fost încredinţată efectuarea justiţiei pentru cele mai grave crime de stat. Efectuarea funcţiilor judiciare de către aceste organe avea loc fără respectarea condiţiilor prevăzute de dezbaterile judiciare, fără respectarea normelor legislaţiei de procedură penală (Frunza 1999, 106).

Crimele considerate a fi „deosebit de grave" erau încredinţate pentru a fi judecate „troicii" care se forma pe lângă tribunalele militare locale – NKVD-ul local. În componenţa lor intra procurorul local, şeful Direcţiei Politice Locale şi executivul local.

La 25 aprilie 1941 Moscova introduce instituţia împuterniciţilor CC al PC (b.) din URSS şi ai CCP ai URSS pentru RSSM. La 7 mai 1941 este numit primul împuternicit al Moscovei pentru RSSM – S. Goglidze, care ulterior, în 1953, va fi împuşcat în baza „Dosarului Beria" (Frunza 1999, 120).

În Constituţia RSSM era prevăzut că justiţia în RSSM se înfăptuieşte de Judecătoria Supremă a RSSM, de judecătoriile populare şi de instanţele specializate, create prin hotărârea Sovietului Suprem al URSS. Ceva mai târziu, la 12 februarie 1941, Sovietul Suprem de la Chişinău a votat „Legea despre alegerea judecătorilor RSSM". Pe baza acesteia preşedinte al Judecătoriei Supreme a fost numit Efim Verlan, vicepreşedinte – Serghei Praţevici. În calitate de membri ai Judecătoriei au fost numiţi: Martian Oprea, Efim Voloşin, Mihail Lippa, Evdochia Aseeva, Pavel Usov, Varvara Fomina, Vladimir Vengherţev (Anexa 6).

În calitate de instanţă specializată, a fost constituit Arbitrajul de Stat al RSSM, ca organ judiciar unic şi suprem pentru rezolvarea litigiilor de natură economică dintre întreprinderi, instituţii şi organizaţii. Arbitrajul funcţiona sub conducerea Sovietului Suprem de la Chişinău (Pământ sovietic 1941a).

Constituţia sovietică, în art. 117, menţiona că judecătorii sunt independenţi şi supuşi doar legii (Конституции 1937, 17-19). Însă, de facto, toţi judecătorii sovietici, la toate nivelurile, fără excepţie, erau numiţi, fiind alese doar persoane docile, gata oricând sa realizeze comenzile politice venite de la superiori. Unicul partid existent – Partidul Comunist – dispunea de monopolul de a propune candidaturile în vederea numirii acestora. Activitatea judecătoriilor şi modul în care judecătorii îşi exercitau funcţiile erau supravegheate strict de partid, de Procuratură şi de Curtea Supremă, acestea din urmă fiind supravegheate de Prezidiul Sovietului Suprem. La sfârşitul fiecărei perioade de cinci ani, Curtea Supremă urma să facă un raport de activitate în faţa acestui Prezidiu care avea competenţa de a da directive generale instanţei judecătoreşti supreme, de a-i prescrie indicaţii concrete referitoare la unele sectoare de activitate, de a modifica directivele pe care aceasta le dădea instanţelor inferioare. În acest fel, Prezidiul prin lege avea competenţa de intervenţie şi de control a activităţii Curţii Supreme, fapt care influenţa direct activitatea acesteia.

Crearea organelor Procuraturii de tip sovietic. Chiar din primele zile ale ocupaţiei sovietice s-a purces şi la crearea organelor procuraturii la Chişinău, evident, conform modelului sovietic. În noua republică unională funcţionau trei criterii de subordonare: de plasă (din noiembrie 1940 – raională), judeţeană şi republicană.

Activitatea Procuraturii se realiza în conformitate cu *Legea sovietică despre procuratură*, adoptată în 1922. Conform acestei Legi, în cadrul procuraturii funcționau mai multe secții: secția de reeducare (responsabilă de respectarea legislației în locurile de detenție), secția de urmărire penală și civilă, secția de supraveghere a urmăririi, secția responsabilă de munca cu minorii. De asemenea, în obligațiile Procuraturii era și supravegherea corectitudinii desfășurării proceselor judiciare și supravegherea generală (Tomozei 2001). Ultima îi permitea să acționeze după bunul plac al funcționarilor și să justifice orice directivă venită de la Kremlin. Astfel preocuparea de bază a acestei instituții, de facto, consta în lupta deschisă cu elementele băștinașe care se pronunțau împotriva puterii sovietice.

Analizând activitatea Procuraturii și a organelor de menținere a ordinii, cercetătorul Tudor Tomozei confirmă că sistemul organelor afacerilor interne era un subsistem al organelor publice sovietice unionale care, prin verigile sale republicane și locale, realiza politica de menținere și consolidare a regimului totalitar existent. Organele afacerilor interne republicane reprezentau simple instrumente ale conducerii centrale de la Moscova. Mai mult decât atât, Moscova, neavând încredere în conducerea de la Chișinău, din aprilie 1941 a creat la Chișinău instituția împuterniciților CC al PC (b) din URSS pentru RSSM (Tomozei 2001, 180).

În aceeași ordine de idei cercetătorul continuă, că organele afacerilor interne se caracterizau prin folosirea evidentă și abuzivă a violenței în activitate, prin centralizarea excesivă a componentelor structurii organizatorice și scoaterea lor de sub controlul autorităților civile (Tomozei 2001, 181).

Unicul procuror care a activat în timpul primei ocupații sovietice a fost numitul Moscovei Serghei Bondarciuk, persoană verificată de sistem, care cunoștea specificul instituției – anterior deținuse funcția de viceprocuror în RASSM (Шевченко 2011). Din motive deocamdată necunoscute, respectivul nu s-a retras cu administrația sovietică și pentru crimele comise pe teritoriul RSSM ocupat a fost judecat.

Considerații finale. Pe parcursul primei ocupații sovietice, ca de altfel și ulterior, autoritățile comuniste de la Moscova au condus teritoriile românești ocupate – RSSM – pe baza legislației sovietice funcționabilă în toate republicile unionale. Pentru îndeplinirea cu succes a politicii de represare a maselor largi comisarul poporului pentru Justiție al URSS a creat în Basarabia un sistem dublu al organelor de justiție, față de cele de pe malul stâng. Astfel, au fost constituite judecătorii de district și judecătorii de sector, fapt ce a contribuit la formarea câtorva sectoare de judecătorie în unele raioane basarabene.

În scopul ajustării noilor posesiuni teritoriale legislației sovietice, pe teritoriul RSSM a fost pusă în circulație legislația URSS prin intermediul codurilor de legi ale RSS Ucrainene.

Mai mult, pentru regimul comunist legislația sovietică constituia doar o justificare a terorii comuniste și era încălcată ori de câte ori autoritățile de la Kremlin considerau necesar să-și justifice politica criminală. Drept exemplu este și crearea RSSM, încălcându-se chiar și legislația sovietică.

Anexe

Anexa 1

Decretul Prezidiumlui Sovietului Suprem al URSS cu privire la restabilirea pe teritoriul Basarabiei a legislației sovietice referitoare la naționalizarea pământului*

15 august 1940

În legătură cu eliberarea Basarabiei și reunirea ei cu URSS, CCP din URSS decide:

1. A recunoaște funcționarea începând cu 28 iunie 1940 pe întreg teritoriul Basarabiei a legislației sovietice referitoare la naționalizarea pământului conform decretului „Despre pământ”, aprobat la cel de al doilea congres al Sovietelor din 26 octombrie (8 noiembrie) 1917, conform căruia tot pământul și subsolul Basarabiei, pădurile și apele trec în proprietatea statului, adică devin proprietate publică.
2. A împuternici CCP din RSS Ucraineană și CCP din RSSM să organizeze transferarea pământurilor țăranilor muncitori pentru folosință.

* Государственно-правовые 1963, 145-146.

Anexa 2

Hotărârea Prezidiului Sovietului Suprem al URSS cu privire la naţionalizarea băncilor, întreprinderilor industriale şi comerciale, transportului feroviar şi maritim şi a căilor de comunicaţii din Basarabia*

Moscova, 15 august 1940

În legătură cu eliberarea Basarabiei şi unirea ei cu URSS şi restabilirea legislaţiei sovietice cu privire la anularea proprietăţii private asupra factorilor şi mijloacelor de producţie, Prezidiul Sovietului Suprem al URSS decide:

1. A stabili, că din data de 28 iunie 1940 sunt naţionalizate:
   - Toate băncile ce se află pe teritoriul Basarabiei, alte instituţii creditare, casele de economii, precum şi transportul feroviar şi maritim şi căile de comunicaţii;
   - Întreprinderile industriale din Basarabia ce au ca angajaţi mai mult de 20 de muncitori...
2. A împuternici Consiliul Comisarilor Poporului din RSS Ucraineană şi Consiliul Comisarilor Poporului din RSSM să realizeze un recensământ al întreprinderilor industriale ce urmează a fi naţionalizate în corespundere cu p. 1.
3. A împuternici Consiliul Comisarilor Poporului să prezinte spre aprobare Prezidiului Sovietului Suprem al URSS lista întreprinderilor, ce urmează a fi trecute în subordine unională:
   - Toate întreprinderile poligrafice;
   - Staţiile electrice, tramvaie şi autobuze;
   - Toate întreprinderile industriei de alcool;
   - Întreprinderile comerciale al căror venit anual depăşeşte 600 000 mii de lei, precum şi subsolurile întreprinderilor vinicole;
   - Spitalele, farmaciile mari, depozitele cu medicamente, sanatoriile;
   - Instituţiile primare, medii şi superioare de învăţământ;
   - Cinematografele, teatrele, stadioanele, muzeele şi galeriile de arte;
   - Hotelurile şi casele mari, casele ale căror proprietari au părăsit Basarabia.
4. A împuternici CCP din RSS Ucraineană şi CCP din RSSM să realizeze recensământul întreprinderilor, caselor şi instituţiilor, ce urmează a fi supuse naţionalizării în corespundere cu art. 4 al prezentei hotărâri.

* Государственно-правовые 1963, 144-145.

Anexa 3

Decretul Prezidiumului Sovietului Suprem al URSS cu privire la aplicarea provizorie a codurilor de legi ale RSS Ucrainene pe teritoriul RSSM*

1. A satisface rugămintea Guvernului RSSM ca provizoriu, până la elaborarea codurilor de legi unionale, a permite aplicarea pe teritoriul acestei republici a următoarelor coduri de legi ale RSS Ucraineană: penal, procesual penal, civil, procesual-civil, codul muncii şi codul familiei, căsătoriei şi actelor stării civile.
2. A stabili, ca pe teritoriul Basarabiei, inclusă în componenţa RSSM:

- Condamnările şi deciziile penale şi civile emise de judecători până la reunirea Basarabiei cu URSS şi care nu au fost executate nu vor mai fi executate; aceste dosare urmează a fi revăzute de organele judecătoreşti ale RSSM în corespundere cu legislaţia RSS Ucrainene provizoriu valabilă pe teritoriul RSSM;
- Atragerea la pedeapsa penală pentru crime săvârşite până la reunirea Basarabiei cu URSS, precum şi finisarea proceselor ce sunt pe rol se va face conform codurilor RSS Ucrainene;

- Litigiile de proprietate cu persoanele civile sau alt gen de litigii, indiferent de perioada când au apărut, vor fi revăzute de organele judiciare ale RSSM în conformitate cu codurile de legi ale RSS Ucrainene sau cu alte legi şi decizii ale guvernului URSS şi RSSM.

Preşedintele Prezidiului Sovietului Suprem al URSS M. Kalinin
Secretarul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS A. Gorkin

Moscova, Kremlin, 14 decembrie 1940

* Государственно-правовые 1963, 152; Уголовный 1941, 3-4.

Anexa 4

Codul Penal al RSFSR, art. 58*

. . .

Art. 58. Crime de stat

58-1. Contrarevoluționare sunt considerate toate acțiunile îndreptate împotriva răsturnării, subminării şi slăbirii puterii sovietelor muncitoreşti-țărăneşti şi a aleşilor lor pe baza Constituției URSS şi constituțiilor republicilor unionale, guvernelor muncitoreşti-țărăneşti ale URSS şi republicilor unionale şi autonome sau la subminarea sau slăbirea securității externe a URSS şi a principalelor cuceriri politice, naționale şi economice.

Pentru întărirea solidarității internaționale a tuturor muncitorilor aceste acțiuni se consideră contrarevoluționare şi atunci când se referă la alt stat al muncitorilor, chiar dacă nu face parte din componența URSS.

58-2 Revolta militară sau invazia în scopuri contrarevoluționare pe teritoriul sovietic a bandelor înarmate, cucerirea puterii centrale sau locale în aceleaşi scopuri sau cu forța de a îndepărta de la URSS, de la o republică unională, o parte a teritoriului sau a rezilia acordurile semnate de URSS cu alte state se pedepseşte cu pedeapsa supremă – împuşcare sau se declară duşman al muncitorilor cu confiscarea averii şi privarea de cetățenie sovietică şi se exilează peste hotarele URSS pentru totdeauna, se admite ca în cazuri excepționale pedeapsa să se micşoreze; se micşorează la un termen de nu mai puțin de trei ani cu confiscarea întregii averi sau a unei părți a acesteia.

58-10. Propaganda sau agitația, prin care se făcea apel la răsturnarea, subminarea sau slăbirea Puterii Sovietice sau comiterea altor crime contrarevoluționare, precum şi răspândirea, sau editarea, sau păstrarea literaturii de acelaşi conținut se pedepseşte cu privațiune de libertate pe un termen de cel puțin şase luni.

Aceleaşi acțiuni, dacă au un caracter de masă sau sunt folosite unele prejudecăți naționale sau religioase, ori în situații de război sau în localitățile în care este anunțată situație excepțională se pedepsesc conform art. 58-2 al prezentului Cod.

58-11. Apartenența la orice organizație, care se ocupă cu organizarea sau comiterea infracțiunilor vizate în acest articol, precum şi participarea la organizarea unei grupări care ar organiza sau comite una din crimele vizate în respectivul articol atrage după sine măsuri de protecție socială în corespundere cu articolul corespunzător.

58-12. Neinformarea despre pregătirea şi executarea crimelor contrarevoluționare se pedepseşte cu privarea de libertate pe un termen nu mai mic de şase luni.

58-13. Acțiunile active sau lupta activă împotriva puterii sovietice şi mişcării revoluționare din perioada țaristă sau în timpul funcționării guvernelor provizorii în perioada războiului civil necesită luarea unor măsuri de protecție socială, incluse în art. 58-2 al prezentului Cod.

* Уголовный 2001.

Anexa 5

Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS cu privire la restabilirea cetăţeniei Basarabiei şi obţinerii cetăţeniei sovietice de către cetăţenii Bucovinei de Nord*

1. Toate persoanele, care la 7 noiembrie 1917 erau supuşi ai fostului Imperiu Rus şi care locuiau pe teritoriul Basarabiei la 28 iunie 1940 (deopotrivă cu copiii lor), indiferent de faptul dacă la 28 iunie 1940 aveau sau nu cetăţenie română, devin cetăţeni sovietici începând cu 28 iunie.
2. Persoanele care au avut domiciliul stabilit în Basarabia, dar care la 28 iunie 1940 nu se aflau pe teritoriul Basarabiei, dar în afara teritoriului URSS, sunt obligaţi ca până la 1 mai 1941 să se înregistreze la ambasadele şi consulatele URSS în calitate de cetăţeni sovietici. Aceştia fie că se prezintă personal, fie trimit o cerere prin curier la care anexează paşaportul sau un document ce îi confirmă că a locuit în Basarabia.
3. Pentru persoanele vizate în p. 1 şi 2 ale prezentului decret care au obţinut până la 28 iunie 1940 o altă cetăţenie, precum şi persoanele private de cetăţenia sovietică prin decretul CEC şi CCP a RSFSR din 15 decembrie 1921, prezentul decret nu are nici o valoare.
4. Toate persoanele, care până la 28 iunie 1940, au locuit pe teritoriul Nordului Bucovinei, cu excepţia străinilor şi a persoanelor ce s-au evacuat după 28 iunie 1940 în România, precum şi persoanele care au fost private de cetăţenia sovietică prin decretul CEC şi CCP din 15 decembrie 1921 sunt recunoscute a fi cetăţeni sovietici începând cu 28 iunie 1940.
5. Persoanele care au revenit din România atât în Basarabia, cât şi în Nordul Bucovinei după 28 iunie 1940, conform acordului comun al autorităţilor sovietice şi române, din momentul întoarcerii obţin cetăţenie sovietică.

Moscova, 8 martie, 1941

* Государственно-правовые 1963, 174.

Anexa 6

Lejea Sovietului Suprem a RSS Moldoveneşti[4] despre alejerea Judecăţii Supreme a Respublişii Sovietişe Soţialiste Moldoveneşti*

Sovietu Suprem a Respublişii Sovietişe Soţialiste Moldoveneşti hotărăşte:

De ales Judecata Supremă a Respublişii Sovietişe Soţialiste Moldoveneşti în alcătuinţa următoare:

Preşedintele Judecăţii Supreme a Respublişii Sovietişe Soţialiste Moldoveneşti – VERLAN Efim Macarovici.

Înlocuitoru Preşedintelui Judecăţii Supreme a Respublişii Sovietişe Soţialiste Moldoveneşti – PRAŢEVICI Serghei Mihailovici.

Membrii Judecăţii Supreme a Respublişii Sovietişe Soţialiste Moldoveneşti:

1. Oprea Martian Romanovici
2. Voloşin Efim Avtonomovici
3. Lippa Mihail Benţianovici
4. Aseeva Evdochia Andreevna
5. Usov Pavel Feodorovici

[4] În timpul primei ocupaţii sovietice toate actele legislative de la Chişinău erau scrise în două limbi: româna şi rusă. Textul scris în varianta rusă era întocmit într-o limbă literară, pe când varianta română era scrisă într-un grai transnistrean, greu citibil pentru basarabeni, astfel încât aceştia preferau să citească varianta rusă. Textul e transcris conform originalului.

6. Fomina Varvara Cuzminicina
7. Vengherţev Vladimir Ivanovici

Preşedintele Prezidiumului Sovietului Suprem a RSSM F. Brovko
Secretaru Prezidiumului Sovietului Suprem a RSSM E. Kisili

* Pământ sovietic 1941a.

Bibliografie

Courtois 2011: St. Courtois, Comunism şi totalitarism. Traducere de A. Ciucan Ţuţuianu (Iaşi 2011).

Frunza 1999: Iu. Frunza, Formarea organelor judiciare şi extrajudiciare în RSSM (1924-1952). Teză de doctorat pentru obţinerea gradului ştiinţific de doctor în drept (Chişinău 1999).

Moldova soţialistă 1940: Moldova soţialistă, 3 noiembrie, 1940.

Moraru 1999: A. Moraru, Oraşul Soroca în perioada iunie 1940 - iulie 1941. In: Cugetul. Revistă de istorie şi cultură, nr. 3 (Chişinău 1999), 51-53.

Moraru 2008: P. Moraru, Urmaşii lui Felix Dzerjinski. Organele securităţii statului în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. 1940-1991 (Bucureşti 2008).

Organizarea judecătorească 2011: Organizarea judecătorească contemporană. Accesibil online la adresa: http://webcache.googleusercontent.com/search?hl=ru&q=cache:4JtISIF_CWcJ:http://www.csj.md/content.php?menu=1396&lang=5+constitutia+rssm+1941&ct=clnk [20 iulie 2011].

Pasat 2011: V. Pasat, Începuturile sovietizării Basarabiei. În: In honorem Anatol Țăranu. Studii de istorie contemporană a românilor (Chişinău 2011), 73-89.

Pământ sovietic 1941: Pământ sovietic, 14 februarie 1941.

Pământ sovietic 1941a: Pământ sovietic, 19 februarie, 1941.

Tomozei 2001: T. Tomozei, Organele abilitate cu aplicarea legii sub controlul autorităţilor civile: istorie şi actualitate. In: Studii criminologice şi juridice privind criminalitatea. Anuar ştiinţific (Chişinău 2001), 178-186.

Troncotă, Spânu 2004: Cr. Troncotă, A. Spânu, Documente SSI privind tratatul sovietic, 22 august 1939 - 23 august 1944 (Bucureşti 2004).

Țăranu 2010: M. Țăranu, Moldova de la Est de Prut în timpul primei ocupații sovietice (1940-1941) (Sibiu 2010).

Государственно-правовые 1963: Государственно-правовые акты МССР (1924-1940). Составитель доцент А. Сурилов (Кишинев 1963).

Известия 1940: Известия, 2 ноября, 1940.

Конституции 1937: Конституции Союза ССР и Союзных Республик (Москва 1937).

Конституция 1939: Конституция (основной закон) МАССР. Государственное издание Молдавии (Тирасполь 1939).

Уголовный 1941: Уголовный кодекс УССР применяемый на территории Молдавской ССР в соответсвии с Указом Президиума Верховного Совета СССР от 14 декабря 1940 г. «О временном применении кодексов Украинской ССР на территории Молдавской ССР» (Москва 1941).

Уголовный 2011: Уголовный кодекс РСФСР. Accesibil online la adresa: http://users.livejournal.com/_lord_/515972.html [1 iulie 2011].

Федоров 1972: Г.К. Федоров, Развитие судебной системы в Молдавии (1918-1941) (Кишинев 1972).

Шевченко 2011: Р. Шевченко, История молдавской прокуратуры. Accesibil online la adresa: www.baza.md [1 iunie 2011].

Imposition of Soviet legislation on the Romanian territory to the east of the Prut during the first Soviet occupation

Abstract

In the course of the first, as well as the ulterior Soviet occupation communist authorities from Moscow managed MSSR basing on Soviet legislation, operating in all union republics. For successful implementation of general public repressions, People's Commissariat for Justice of the USSR had created in Bessarabia double system of justice bodies, for those on the left bank. Thus, there were founded circuit and district courts, which contributed to creation of several court districts in certain Bessarabian regions.

In order to adjust new territorial possessions to soviet legislation, on the territory of the MSSR there was put in circulation USSR legislation by means of law codes of the Ukrainian SSR.

Moreover, for communist regime the Soviet legislation was just a justification of communist theory and had been broken every time Kremlin authorities needed to justify criminal policy. The example of this is creation of MSSR, which broke even Soviet legislation.

Навязывание советского законодательства на румынских территориях к востоку от Прута во время первой советской оккупации

Резюме

На протяжении первой, а также последующей советской оккупации коммунистические власти из Москвы руководили МССР на основании советского законодательства, действующего во всех союзных республиках. Для успешного проведения политики репрессирования широких масс Народный комиссариат юстиции СССР создал в Бессарабии двойную систему органов юстиции, по отношению к органам на левом берегу. Таким образом, были созданы окружные суды и суды секторов, что привело к формированию нескольких судебных секторов в некоторых бессарабских районах.

С целью привязки новых территориальных владений к советскому законодательству на территории МССР было введено законодательство СССР посредством свода законов Украинской ССР.

Более того, для коммунистического режима советское законодательство было лишь оправданием коммунистической теории и нарушалось каждый раз, когда кремлевским властям необходимо было оправдать криминальную политику. Примером этого является создание МССР, осуществленное с нарушением даже советского законодательства.

5.03.2012

Dr. Mariana Ţăranu, Academia de Transport, Informatică şi Comunicaţii, şos. Munceşti, 121A, MD-2002 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: marianataranu@gmail.com

CENZURA DIN DOMENIUL CULTURII ÎN RSSM ÎN ANII '60-'70 AI SECOLULUI XX: REFERINȚE DE ARHIVĂ

Angela Lisnic

Încă în antichitate, renumitul orator Cicero susţinea că *„Legea e suprema raţiune împlântată în natură care determină ceea ce e bine şi rău; aceeaşi raţiune, sădită şi desăvârşită în mintea omului, este legea... înţelepciunea este legea, iar forţa ei constă în faptul că ne porunceşte să procedăm corect şi ne interzice să ne abatem de la această cale*" (Цицерон 1966, 45). Realitatea istorică a omenirii cunoaşte o mulţime de cazuri şi situaţii în care raţiunea şi legea căutau a interzice ceea ce nu convenea momentului istoric sau situaţiei create în stat. Căci, cum consemna cu aproape două secole în urmă renumitul filosof german Friedrich Nietzsche, *„când scrii, nu vrei numai să fii înțeles ci, la fel de sigur, vrei să şi nu fii înțeles. Faptul că cineva consideră o carte de neînțeles nu este deloc o obiecție împotriva acelei cărți, poate că tocmai aceasta făcea parte din intenția autorului său – el nu voia să fie înțeles de «oricine». Orice spirit şi gust mai distins îşi alege auditoriul atunci când vrea să-şi comunice gândurile; alegându-l, el pune în acelaşi timp stavilă în calea «celorlalți». Aici îşi au obârşia toate legile mai subtile ale unui stil; ele îndepărtează, creează distanță, interzic «intrarea», înțelegerea, cum am mai spus – în timp ce deschid urechile celor care ne sunt înrudiți prin auz"* (Nietzsche 2006, 56). Problema libertăţii cuvântului este una din eternele probleme ale istoriei umane, deoarece individul în existenţa sa nu este mulţumit de gradul de libertate pe care i-l permite societatea. Astfel se constituie un antagonism între libertatea ideală la care tinde individul şi pârghia care controlează această libertate. În orice stat nu toată informaţia este transparentă. De prezenţa unor secrete în stat sunt interesate diferite categorii sociale, care presupun existenţa unor aşa „secrete" ca „secrete de stat" „secrete medicale", „secrete militare", „secrete comerciale" etc. Dualitatea dintre dorinţa de a şti aceste secrete şi posibilităţile pe care i le permite societatea se află într-o legătură directă cu gradul de dezvoltare a instituţiilor acestui stat. Una din aceste instituţii este şi organul de „cenzură", care s-a constituit în istoria modernă mai mult de 500 de ani ca instituţie în stat. Controlul statului asupra informaţiei poate fi departajat în: *cenzură de răspândire a informaţiei* din anumite considerente de stat şi *cenzură de control* asupra procesului de creaţie a intelectualităţii. Pentru perioada sovietică interdicţiile au o istorie aparte, cu o mulţime de pagini necunoscute sau pline de mister. Studiul dat îşi propune să prezinte interdicţiile, care erau impuse de către „Glavlit"-ul din RSSM privind publicaţiile în periodicele republicane. În calitate de surse, se prezintă referinţele din Arhiva Naţională de Stat, fondul 3209. Printre interdicţii, ale publicaţiilor autorilor şi personalităţilor, întâlnim nume notorii ale istoriei contemporane. Prin prezenta cercetare evidenţiem „erorile", care erau „descoperite" în aceste lucrări. De asemenea, analizăm şi invocăm motivele, care puteau să submineze ideologia statului socialist, urmărind circumstanţele în care erau definite aceste interdicţii şi cercul de persoane care erau implicate în aceste cazuri. Motivul alegerii unei astfel de limite temporare este condiţionat de faptul că în republică în această perioadă se creează o stare de ambiguitate, de confuzie. Aceasta este determinată de creşterea fluxului informaţional şi de dificultăţile pe care le întâlneau organele de interdicţie privind controlul asupra acestui flux informaţional şi de schimbările social-politice ce aveau loc în întregul sistem sovietic. Pentru înţelegerea situaţiei create către anii '70 e necesar a se face nişte referinţe istorice privind constituirea acestui organ de cenzură în RSSM. Constituit în URSS încă în anii '20, îndată cu instaurarea puterii sovietice, organul de interdicţie „Glavlit", printre atribuţiile sale includea controlul prealabil al tipăriturilor periodice şi neperiodice, al desenelor, fotografiilor, hărţilor etc., eliberarea permiselor (vizelor) de tipărire, alcătuirea listelor de tipărituri interzise pentru vânzare şi difuzare etc. (Corobca 2010, 34). Această instituţie, care devine un organ de represiune cu caracter de oprimare ideologică pe teritoriul URSS, în RSSM se constituie în august 1944[1]. Istoria acestei instituţii, de

[1] ANRM, F. 3209, inv. 1a, d. 5, f. 1

la constituire până la sfârşitul anului 1989, reprezintă un model de suprimare a oricărei cugetări străine sistemului. Analiza materialelor de arhivă ne permit să identificăm un şir de cazuri relevante privind această persecuţie.

Chiar şi în anul 1968, suspiciunile asupra eventualei alipiri a RSSM la România fac să apară nişte acte care par a fi neverosimile pentru ziua de azi, dar care, de fapt, relevează starea de spirit a organelor de conducere a statului totalitar. În scrisoarea de la 16 aprilie 1968, şeful „Glavlit"-ului moldovenesc, I. Stelea, aduce la cunoştinţă organelor de partid despre existenţa unei inexactităţi de hotar pe care au găsit-o lucrătorii „Glavlit"-ului în cartea editată de Academia de Ştiinţă din Moldova. I. Stelea atrage atenţie la faptul că în cartea *Место и значение ископаемых млекопитающих в кайнозое СССР* a fost *„descoperit" că pe una din hărţile schemă a fost plasat greşit hotarul dintre Republica Sovietică Socialistă Moldovenească şi Republica Socialistă România. Acest fapt a fost lichidat şi numai după aceea cartea a fost dată la tipar*[2] (anexa 1).

În aceeaşi zi este trimisă şi altă scrisoare, către Comitetului Central, care aduce la cunoştinţă organelor de resort rezultatul controlului efectuat la editura „Cartea Moldovenească" privind editarea cărţii lui V. Alecsandri *Publicistică. Scrisori*. După părerea şefului direcţiei „Glavlit"-ului, au fost depistate *„un şir de neajunsuri, din acest motiv cartea nu poate fi scoasă la tipar"*[3] (anexa 2). Cum se susţine mai departe în scrisoare, *„alcătuitorul acestei cărţi, colaboratorul Institutului de limbă şi literatură a AŞ a RSSM H. Corbu, fără a ţine cont de timp şi de aprecierea necesară, a inclus un şir de materiale ale lui V. Alecsandri, în care se conţin aprecieri negative privitor la politica statului rus faţă de Basarabia şi România"*[4]. În scrisoare se mai menţionează că, *„V. Alecsandri, la timpul său, în prefaţa la lucrările lui C. Negruzzi şi ale altor materiale incluse în culegere, caracterizează alipirea Basarabiei la Rusia ca perioadă de ocupaţie, indică că consulatul rus şi chiar însuşi ţarul Nicolai au făcut presiuni asupra României, amestecându-se în treburile ei interne, iar boierimea română cu frică şi servilitate s-a supus guvernului rus şi asupreşte poporul şi intelectualitatea progresistă"*[5]. Ca argument la afirmaţia sa se indică, că la pagina 40 a lucrării cenzurate este scris că *„boierimea română tremura în faţa firmanului de la Constantinopol, dar şi mai mult în faţa unei simple note de le Petersburg şi a consulului rus"*. Memoriul şefului cenzurii din RSSM continuă cu citatele din lucrarea lui V. Alecsandri, de la pagina 50, în care se spunea *„Politica boierilor se rezuma la închinarea în faţa ţarului, în vizite frecvente către consulul rus şi tendinţa de a juca cu el în preferans, dar nu pentru a câştiga ban ci protecţie"*. Cenzorul principal afirmă în scrisoarea sa, în continuare, că *„în multe articole şi scrisori ale sale V. Alecsandri proslăveşte România şi românii, care tind spre libertate şi către unirea rasei latine într-un tot întreg, într-un singur corp, şi cheamă românii să se mândrească cu trecutul lor eroic, cu ţara lor şi să lupte pentru eliberarea ei"*. Mai apoi se atenţionează şi asupra altor momente tendenţioase din această corespondenţă: *„V. Alecsandri, scriindu-i lui N. Bălcescu, este convins că dumnezeu îi va ajuta şi va ridica naţiunea română la nivelul altor popoare înrudite"*. La sfârşit, I. Stelea cere să se ia măsuri pentru rezolvarea problemei atinse în această scrisoare[6] (anexa 2).

Analiza materialelor de arhivă ne permite să identificăm şi alte interdicţii spre publicare sau spre difuzare, care erau aduse la cunoştinţă Comitetului Central sau a altor instituţii de resort, legate de problema naţională. În scrisorile din partea „Glavlit"-ului atestăm aceleaşi suspiciuni legate de această problemă. În scrisoarea adresată ministrului Culturii RSSM, din data de 29 ianuarie 1969, şeful „Glavlit"-ului I. Stelea indică încălcarea cerinţei de acceptare spre regie a anumitor spectacole. În scrisoarea adresată ministrului se indică o astfel de „încălcare" ca „neprezentarea la timp a piesei" *Radu Ştefan întâiul şi ultimul*, a lui A. Busuioc. I. Stelea afirmă, că piesa a fost prezentată spre control doar după cea de a doua atenţionare din partea persoanei responsabile a „Glavlit"-ului. Cum susţine mai departe în scrisoare, *„descoperirea acestor încălcării trezeşte nelinişte. Colectivul direcţiei nu a putut să nu permită lansarea piesei «Radu Ştefan întâiul şi ultimul», pe care ei l-au citit în afara orelor de program şi au permis totuşi premiera"*. Şeful cenzurii pune un şir de întrebări, de regulă, retorice, ca: *„Dar ce era să fie dacă în piesă erau să fie detalii interzise sau alte materiale care denaturau*

[2] ANRM, F. 3209, inv. 1a, d. 5, f. 1.
[3] ANRM, F. 3902, inv. 1a, d. 5, f. 2-3.
[4] ANRM, F. 3902, inv. 1a, d. 5, f. 2-3.
[5] ANRM, F. 3902, inv. 1a, d. 5, f. 2-3.
[6] ANRM, F. 3902, inv. 1a, d. 5, f. 2-3.

politica partidului şi a guvernului? Cine avea să răspundă pentru aceasta? Cine avea să anuleze premiera spectacolului? Cine avea să restructureze piesa cu o oră înainte de a începe derularea spectacolului?"[7] (anexa 3, p. 2). Aceeaşi temere o atestăm şi faţă de nerespectarea regulilor în ordinea de pregătire şi de prezentare a expoziţiilor de fotografii din muzeele republicii. Astfel, în scrisoarea menţionată mai sus, se indică rechemarea şi sustragerea de la expoziţie a şase fotografii, care puteau fi premise doar cu viza Comitetului de Securitate a Statului şi de către direcţia districtului militar de la Odesa[8] (anexa 3, p. 2). Aceeaşi neîncredere din partea puterii o atestăm şi în alt caz, deja în 1974, în scrisoarea lui I. Stelea, către ministrul culturii N.S. Constantinov, din data de 22 iulie 1974. În conţinutul ei găsim afirmaţii că, *„încă în scrisoarea din 12 iulie 1973 se indica că a fost trimisă lista de neajunsuri privind lipsa controlului asupra originalelor textelor cântecelor şi programelor concertelor teatrelor şi a filarmonicii republicane"*[9] (anexa 4). În calitate de incriminări aduse Direcţiei privind activitatea teatrală şi de artă a Ministerului Culturii RSSM găsim următoarele: *„cu toate că au fost trimise observaţii privind încălcarea ordinelor privind controlul asupra repertoriului teatral, nu a fost trimis la control libretul la opera «Glira» şi textul oratoriului «Dimitrie Cantemir» a lui Dimitriu G.I., a poemei-cantata «Ecoul pământului natal», noul program al ansamblului vocal-instrumental cu participarea artistei emerite a RSSM M. Codreanu"*[10]. Se indică şi alte nereguli, cum ar fi: *„că numai după repetate avertizări, cu două ore înainte de prezentarea concertului, au fost aduse textele noului program al ansamblului «Lăutarii» cu participarea artistului poporului N. Sulac. Iar în Teatrul dramatic rus «A.P. Cehov» a fost prezentată spectatorilor piesa lui V. Golflred «Făt-Frumos păr de aur», dar la control piesa a fost prezentată doar după repetate atenţionări"*[11]. Mai departe şeful „Glavlit"-ului cere înlăturarea neajunsurilor indicate. Această scrisoare demonstrează gradul de control rigid asupra activităţii de creaţie a oamenilor de artă şi frica de o eventuală propagandă sau manifestare care ar fi intrat în contradicţie cu doctrinele de partid.

Deopotrivă cu această formă de control asupra informaţiei din mediul teatral, audiovizual şi mass-media, atestăm o listă impunătoare de interdicţii potrivit cărora nu se permitea a fi difuzate în publicaţii informaţii privitor la problema libertăţii confesionale[12] (anexa 5). În 1971, la toate direcţiile „Glavlit"-urilor republicane este trimisă o scrisoare-circulară de la Moscova, în care se indică lista informaţiei care era interzisă spre publicare. Printre interdicţiile pe care le întâlnim în această listă atestăm: *„se consideră nedorit de a fi difuzate:*

- *date despre numărul de organizaţii religioase, biserici, moschei, sinagogi şi alte instituţii religioase care funcţionează în URSS, despre numărul de lucrători ai cultelor;*
- *date generalizatoare din întreaga Uniune, şi din regiuni luate aparte, despre numărul de biserici, moschei şi alte instituţii religioase închise;*
- *date privind numărul de ritualuri religioase efectuate în aceste edificii religioase;*
- *date despre veniturile şi cheltuielile organizaţiilor religioase din URSS;*
- *materiale (rapoarte, instrucţii, stenograme, dări de seamă, date statistice etc.), care caracterizează starea de fapt a gradului de religiozitate a populaţiei şi a ritualurilor religioase din întreaga Uniune şi din republicile unionale;*
- *dispoziţiile Sovietului Suprem al URSS şi ale republicilor unionale cu privire la efectuarea controlului privind legalitatea cultelor religioase;*
- *date generalizatoare privitor la numărul de persoane din rândul feţelor duhovniceşti şi credincioşi, care au fost traşi la răspundere administrativă şi penală, pentru încălcarea legislaţiei referitor la confesiune religioasă pe teritoriul URSS şi în republicile unionale luate în parte;*
- *date generalizatoare privitor la relaţiile internaţionale cu alte organizaţii religioase din lume, precum şi rapoartele reprezentanţilor centrelor religioase referitor la deplasările lor de peste hotare;*
- *date referitoare la tirajul publicaţiilor religioase, care se editează în URSS"*[13] (anexa 5).

Această circulară demonstrează existenţa unei stări tensionate în rândul populaţiei din URSS şi din republicile unionale.

[7] ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 30, f. 2.
[8] ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 30, f. 2.
[9] ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 71.
[10] ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 71.
[11] ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 71.
[12] ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 46, f. 30.
[13] ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 46, f. 3.

Un subiect aparte pentru analiză sunt şi cazurile legate de publicaţiile scriitorilor care nu erau acceptaţi de către conducerea de vârf din URSS, faţă de ei fiind întreprinse măsuri foarte dure. Drept exemplu poate servi cazul legat de publicarea povestirilor scriitorului V. Aksionov, în revista „Кодры", nr. 2 din 1970, publicaţiile căruia nu erau premise în acea perioadă la Moscova. Acest caz este examinat iniţial la şedinţa adunării profesionale a lucrătorilor „Glavlit"-ului din 16 martie din 1970. Cum menţionează S. Ştirbu, locţiitorul şefului „Glavlit"-ului din RSSM, în luarea sa de cuvânt de la această adunare, *„tov. Nejivaia E.S. nu a prezentat la timp observaţiile critice pe trei piese, despre care el,* adică S. Ştirbu, *a aflat mult mai târziu"*[14]. Dar observaţiile date privitor la publicaţia din revista „Кодры" au luat proporţii mult mai mari. Deja în luna următoare şefului „Glavlit"-ului de la Moscova este trimisă o scrisoare-notă explicativă privind condiţiile în care a avut loc publicarea povestirii lui V. Aksionov *Experienţa scrierii unui vis de vară*, care avea un caracter vicios din punct de vedere ideologic. Ca rezultat al discuţiilor şi corespondenţei efectuate în situaţia creată, 4700 de exemplare ale revistei au fost răspândite printre abonaţi, însă celelalte 5000 de exemplare au fost nimicite[15].

Interzicerea şi lichidarea publicaţiilor cu caracter suspect din punct de vedere ideologic se aplicau şi faţă de alţi autori din acea perioadă. Astfel, în scrisoarea de serviciu dată preşedintelui Comitetului de Miniştri pentru învăţământul profesional D. Verdeş se indică tranşant retragerea, din fondurile bibliotecilor instituţiilor, a unor cărţi, care erau considerate „periculoase", din care motiv urmau a fi scoase din circuit. În lista acestor cărţi găsim *Babii Iar* a lui B. Kuznețov, *Poveste pentru maturi* a lui R. Baumvol, *Mirskaia tropa* a lui Demin[16]. Aceeaşi cerinţă o întâlnim adresată şi ministrul învăţământului din RSSM Lemne din 17.09.1971, în care se aduce la cunoştinţa organelor de resort rezultatele controlului privind scoatera din fondurile bibliotecilor şcolare a lucrărilor lui N. Telesin *Mânzul* şi *Pliuh-pliuh*, a lui R. Baumvol *Sub acelaşi acoperiş, Mănuşa albastră, Soare şi vânt*[17]. Cu aceeaşi doleanţă se adresează şeful „Glavlit"-ului ministrului culturii L.F. Culiuc. El remarcă faptul că în bibliotecile subordonate acestui minister se regăsesc cărţi care au fost deja cenzurate, dar ele mai continuă a fi prezente pe rafturile bibliotecilor. Printre aceştia se enumără aceiaşi autori R. Baumvol, N. Telesin, P. Kerler[18], precizându-se, că lucrătorii bibliotecilor au o atitudine neserioasă faţă de îndeplinirea ordinilor date de către Direcţia „Glavit"-ului.

În rândul acţiunilor de interdicţie se include şi alt control asupra cenzurii pe care o atestăm în publicaţiile acelor ani. Una din ele se referă la elaborarea Enciclopediei sovietice moldoveneşti. În scrisoarea adresată Comitetului Central a Partidului Comunist din Moldova, din data de 25.02.1974, semnată de către şeful „Glavlit"-ului, tov. I. Stelea, se susţine că *„direcţia consideră că, în enciclopediile republicane nu este obligatoriu de a include denumiri geografice, curente religioase, diferite învăţături şi oameni politici din toată lumea. Nu este necesar de indicat despre diferiţi generali, atamani, persoane politice care au luptat împotriva Puterii sovietice şi care au fost acuzaţi de către partid. Nu este necesar de inclus numele generalilor care au luptat în cel de al Doilea Război Mondial, dar care nu au fost pe teritoriul republicii. Dacă se vor lua în consideraţie aceste propuneri, se va crea spaţiu pentru a include alte articole pentru a oglindi chestiunile social-politice şi economice ale republicii"*[19]. Din lista de excludere a articolelor din enciclopedie se propun următoarele subiecte: *Abel – erou biblic, Abram – strămoşul evreilor, Adam, Allah, animism – credinţă, biblia-caracteristică. Din rândul curentelor reacţionare să fie exclus Raimond Aron. Din rândul activiştilor care au fost acuzaţi de activitatea antisovietică să nu figureze aşa nume ca: eserul Azef, mahistul Bogdanov, numele activiştilor români alde Brătianu, Mazepa – hatmanul ucrainean, atamanul Mahno. Din rândul conducătorilor de armată să fie excluşi mareşalul I. Bagramian, mareşalul S. Barenţev, generalul de armată Vatutin, generalul Epişev. Din lista savanţilor, scriitorilor şi a oamenilor de cultură să fie scoase aşa nume ca: pictorul Aman, biologul român Antipa, compozitorul italian Bellini, microbiologul german Wasserman şi multe alte nume*[20] care au lăsat o moştenire pentru umanitate. Acestea sunt doar unele din numele care au fost propuse să fie excluse din en-

[14] ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 39, f. 3.
[15] ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 39, f. 3.
[16] ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 46, f. 2.
[17] ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 46, f. 2.
[18] ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 46, f. 2.
[19] ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 60, 81.
[20] ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 60, 81.

ciclopedia moldovenească, lista lor fiind una destul de impunătoare. Observăm că numele excluse din enciclopedia moldovenească erau iradiate cu preponderenţă din motive politice şi ideologice.

Neglijenţele atestate de către organul de cenzură erau mult mai variate. Exemplu poate servi şi hotărârea din 07.04.1976, privitor la încălcările ordinii de publicare a hotărârilor de stat[21]. Din această circulară aflăm că unele ministere şi instituţii încalcă regulile de referinţe la hotărârile de guvern din URRS şi din RSSM. În circulară se indică că *„toate actele normative, aprobate spre libera publicare sunt acceptate doar în cazul când ele au fost anterior publicate"*[22]. Ca exemplu de suspendare a referinţelor la actele normative poate servi extrasul din Hotărârea Consiliului de Miniştri al URSS din 1945 *„cu privire la ajutorul şcolilor din RSSM"*. În publicaţia *Un sfert de veac de căutări pedagogice*, pregătită de editura *„Lumina"*[23], această decizie este interzisă spre publicare de către şeful „Glavlit"-ului I. Stelea. Este doar unul din multiplele exemple pe care le-am atestat în materialele de arhivă ale Direcţiei de cenzură din republică.

Materialele prezentate în acest studiu permit să formulăm un şir de constatări şi concluzii referitor la forma şi conţinutul interdicţiilor ce existau în RSSM, ca parte componentă a sistemului totalitar. Putem afirmă că, interdicţiile erau impuse ca mijloc de intimidare a intelectualităţii republicii pentru o liberă exprimare. Forma interdicţiilor purta un caracter sistematic, care se impuneau nu la un caz concret, dar ca o normă a sistemului totalitar. Cenzura, prezentată în aceste tabuuri, era un instrument ideologic al statului sovietic. Cenzura avea un mecanism prin care statul căuta să controleze aspiraţiile şi idealurile intelectualităţii şi ale păturilor sociale apte pentru gândire critică. Dar, totodată, putem susţine că interdicţiile nu pot fi privite numai ca o intimidare sau forţare, ci şi ca un standard de produs intelectual, în care cerinţele faţă de publicaţii trebuiau să corespundă unor rigori academice.

Bibliografie

Corobca 2010: L. Corobca, Epurarea cărţilor în România. Documente (1944-1964) (Bucureşti 2010).

Nietzsche 2006: F. Nietzsche, Ştiinţa voioasă (Bucureşti 2006).

Цицерон 1966: Цицерон, Диалоги: О государстве. О законах. Перевод В.О. Горенштейна. Отв. ред. С.Л. Утченко (Москва 1966).

Censorship of the field of culture in the MSSR in the 60s-70s of the 20th century: Archival data

Abstract

This study examines restrictions on publications, which existed during 1960-70s in MSSR. It is based on previously unpublished materials from the National Archives of the Republic of Moldova, Fund 3902, General Directorate for the Protection of State Secrets and the Press attached to the Council of Ministers of the Moldavian SSR. The research purpose is to highlight the „errors", which were „discovered" in these publications. It also aims to analyze the reasons, which could undermine the socialist state ideology. The study traces the circumstances of these restrictions and persons who were involved in these cases.

Цензура в области культуры в МССР в 60-70 гг. XX века: На основе архивных материалов

Резюме

Данное исследование рассматривает ограничения в отношении публикаций, существовавшие в 60-70 годы в МССР. Оно основано на ранее не публиковавшихся материалах Национального государственного архива из фонда 3902, Главного управления по охране государственных тайн и печати при Совете Министров Молдавской ССР. Цель исследования заключается в освещении «ошибок», которые были «обнаружены» в публикациях. Также анализируются мотивы, связанные с подрывом идеологии социалистического государства, представлены обстоятельства ограничений и круг лиц, имевших отношение к этим делам.

[21] ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 89, f. 6.
[22] ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 89, f. 6.
[23] ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 89, f. 6.

Anexe

36 16 апреля 68

ЦК КП Молдавии

Главное управление по охране государственных тайн в печати при Совете Министров Молдавской ССР сообщает, что при контроле, представленной Редакционно-издательским отделом Академии наук МССР книги "Место и значение ископаемых млекопитающих в найнавое СССР" было обнаружено, что на одной из карты-схемы Молдавской ССР государственная граница СССР с Социалистической республикой Румынии нанесена неправильно. На это обратили внимание редактора РИО АН МССР, который вместо того, чтобы нанести границу согласно карты-основы снял государственную границу СССР с СРР и отпечатали тираж книги. В то же время граница МССР с УССР осталась нанесенной.

При подписании в "свет" установлено, что граница СССР с СРР на карте отсутствует. В следствие чего из готового тиража произведена выдерка карты-схемы. После этого на карту была нанесена государственная граница и уже в исправленном виде книга была подписана в "свет".

Начальник Главного управления по охране государственных тайн в печати при Совете Министров Молдавской ССР

/И.Стеля/

Anexa 1. Adresarea şefului Direcţiei „Glavlit”-ului I. Stelea către Comitetul Central al Partidului Comunist din Moldova, din 16.04.1968 (ANRM, F. 3902, inv. 1a, d. 5).

№ 37
16 апреля 1968 г.

ЦК КП Молдавии

Главное управление по охране государственных тайн в печати при Совете Министров Молдавской ССР сообщает Вам, что представленная издательством "Картя Молдовеняскэ" на контроль книга В.Александри "Публицистикэ, Скрисорь" имеет, по нашему мнению, ряд недостатков, из-за которых не может быть выпущена в свет.

Составитель данной книги научный сотрудник Института языка и литературы АН МССР Х.Корбу без учета времени и нужной оценки включил ряд материалов В.Александри, в которых содержатся его отрицательные высказывания по поводу политики русского государства в отношении Бессарабии и Румынии.

В.Александри в свое время в предисловии к сочинениям К.Негруцци и в других включенных в сборник материалов характеризует присоединение Бессарабии к России как период ее оккупации, показывает как русское консульство и сам царь Николай оказывал давление на Румынию, вмешивался в ее внутренние дела, а румынское боярство своей трусливостью и угодничеством подчинялось русскому правительству, угнетало народ и прогрессивную интеллигенцию.

Так, например, на стр.40 написано, что румынское боярство

Anexa 2. Scrisoarea șefului Direcției „Glavlit"-ului I. Stelea către Comitetul Central al Partidului Comunist din Moldova, din 16.04.1969 (ANRM, F. 3902, inv. 1a, d. 5, f. 1).

2.

выиграть не деньги, а его покровительство".

Во многих статьях и письмах В.Александри восхваляет Румынию и румын, которые стремятся к свободе и к объединению "..в латинской расой", в "одно целое" /Нитру'ун сингур-корп/, призывает румын гордиться своим героическим прошлым, своей родиной и бороться за ее освобождение.

На странице 132 В.Александри пишет, что Николае Бадческу, прощаясь сказал: "уезжая отсюда, убежден в том, что поможет нам бог и поднимет румынскую нацию на положенный ей высокий уровень среди других родственных нам народов".

На странице 128 сказано "предчувствуя будущее Румынии, он пытался ускорить движения румын к своему будующему, показывая им блестящее достоинство побед своих предков".

В указанной книге содержатся много подобных высказываний, из-за которых, по нашему мнению книга не может быть издана.

Исходя из этого просим Вашего указания по затронутому вопросу.

Начальник Главного управления по охране
государственных тайн в печати при Совете
Министров Молдавской ССР

/И.Стеля/

Anexa 2. Scrisoarea şefului Direcţiei „Glavlit”-ului I. Stelea către Comitetul Central al Partidului Comunist din Moldova, din 16.04.1969 (ANRM, F. 3902, inv. 1a, d. 5, f. 2).

№ 11 29/I 69 г.

Для служебного пользования
экз.№ 3

Министру культуры Молдавской ССР

тов.КУЛЮКУ Л.Ф.

Главное управление по охране государственных тайн в печати при Совете Министров МССР сообщает Вам, что отдельные работники Министерства культуры грубо нарушают ряд положений порядка формирования репертуаров театров и открытия выставок.

Как известно из нормативных документов и "Положения о порядке формирования репертуаров и контроля за качеством спектаклей драматических и музыкальных театров", утвержденного постановлением коллегии Министерства культуры СССР 24.XII.66 г., в репертуарный план включаются только такие пьесы советских авторов, тексты которых имеют соответствующие разрешения органов Главного управления по охране гостайн в печати.

Вопреки этому требованию Управление по делам искусств утверждает план, принимает и разрешает к постановке отдельные спектакли. Так, театру "Лучафэрул" в декабре 1968 г. репертуарно-редакционная коллегия разрешила к постановке пьесу "Бессмертная молодость", а театру "Лукурич" - пьесу "Сабля гайдука".

Известно, что 18 января 1969 года состоялась премьера пьесы А.Бусуйка "Раду Штефан - ынтыюл ши ултимул", которая была представлена на контроль лишь после вторичного напоминания в 17^{30} ч. 17 января.

Anexa 3. Scrisoarea de serviciu a lui I. Stelea către ministrul culturii din RSSM L.F. Culiuc, din 29.01.1969 (ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 30, p. 32).

2.

Обнаруженные нарушения вызывает большое беспокойство и коллектив Главного управления не мог пойти на то,чтобы срывать премьеру,пьесу "Раду Штефан -ынтыюл ши ултимул" прочитали в нерабочее время и разрешили к постановке.Но что могло случиться,если в пьесе были запрещенные сведения или другие материалы,искажающие политику Партии и Правительства. Кто отвечал бы за это? Кто отменил бы премьеру спектакля? Или кто перестроил бы игру актера за час до премьеры?

Дирекция художественных музеев в нарушение "Инструкции о порядке подготовки и открытия музеев и выставок" подготовила и демонстрировала по городам и районам республики передвижную фотовыставку о достижениях Молдавии за годы Советской власти не представив на контроль тематико-экспозиционные планы.

Главное управление предложило дирекции отозвать вышеуказанную выставку и получить соответствующие разрешения на ее экспонирование. При проверке оказалось,что в нарушение требований в нее были включены шесть фотоснимков,на которые необходимо получить разрешения КГБ республики и штаба Краснознаменного Одесского Военного Округа.

Несколько раз мы поднимали вопрос об отсутствии книг отзывов со съемными листами в музеях республики,но до сих пор не во всех музеях такие книги имеются.

Сообщая об этом,Главное управление по охране гостайн в печати просит Вас принять соответствующие меры по соблюдению установленного порядка всеми управлениями Министерства по упомянутым выше вопросам.

Начальник Главного управления

/И.Стеля/

Anexa 3. Scrisoarea de serviciu a lui I. Stelea către ministrul culturii din RSSM L.F. Culiuc, din 29.01.1969 (ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 30, p. 32).

экз.№ 1 29

22 июля 74

22 июля 74

Министру Культуры Молдавской ССР

тов.КОНСТАНТИНОВУ Н.С.

Главное управление по охране государственных тайн в печати при Совете Министров Молдавской ССР 12 июня 1973 года направило в Ваш адрес письмо о недостатках в представлении на контроль оригинальных текстов песен, конферанса и концертных программ театров и филармонии со стороны Управления по делам искусств Министерства культуры Молдавской ССР.

По нашему письму в Министерстве культуры был издан приказ, обязывающий впредь строго придерживаться установленного порядка представления материалов на контроль.

Несмотря на это, работники Управления по делам искусств до сих пор продолжают нарушать порядок представления материалов на контроль в Главлит Молдавской ССР.

Не было представлено на контроль либретто к опере "Глира" и текст оратории "Дмитрий Кантемир" - Димитриу Г.И., поэма-кантата "Эхо родной земли", новая программа вокально-инструментального ансамбля с участием заслуженной артистки МССР Марии Кодряну.

Только после неоднократных напоминаний представлены за два часа до начала концерта тексты новой программы ансамбля "Лэутары" с участием народного артиста МССР Николая Сулака.

В русском драматическом театре им.А.П.Чехова показана зрителям несколько раз пьеса В.Гольдфельда "Фэт-Фрумос - золотые кудри", но на контроль представлена также после наших напоминаний.

Тексты к спектаклю "Благочестивая Марта" - Гольдшана А.М.-

Anexa 4. Scrisoarea de serviciu a lui I. Stelea către ministrul culturii din RSSM N.S. Constantinov, din 22.07.1974 (ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 71, p. 29).

- 2 -

30

также два раза были исполнены на сцене, а затем сняты с исполнения из-за низкого художественного уровня. Работники Управления по делам искусств не интересуются результатом проверки Бонгов, тексты которых находятся в Главлите с 17 июня с.г.

Сообщая об этом, Главное управление по охране государственных тайн в печати при Совете Министров Молдавской ССР просит Вас обязать работников Управления по делам искусств в дальнейшем строго придерживаться порядка, установленного директивными органами и изложенного в Положении Министерства культуры СССР "О порядке формирования репертуара и контроля за качеством спектаклей драматических и музыкальных театров, концертных программ и цирковых представлений".

О принятых Вами мерах просим сообщить в Главлит.

Начальник Главного управления
по охране государственных тайн
в печати при Совете Министров
Молдавской ССР - И.СТЕЛЯ

Anexa 4. Scrisoarea de serviciu a lui I. Stelea către ministrul culturii din RSSM N.S. Constantinov, din 22.07.1974 (ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 71, p. 30).

- 3 -

30

1. Итоговые данные о количестве религиозных организаций, действующих церквей, костелов, мечетей, монастырей и других молитвенных зданий, о численности служителей религиозных культов в СССР.

2. Обобщенные данные о количестве закрытых, а также снесенных церквей, мечетей, монастырей, молитвенных зданий и снятых с регистрации религиозных объединений, как в целом по СССР, так и по отдельным районам, областям, краям и республикам.

3. Итоговые данные о количестве совершенных обрядов в зарегистрированных религиозных объединениях в целом по стране.

4. Сводные данные о доходах и расходах религиозных организаций в СССР.

5. Материалы (докладные записки, инструкции, стенограммы, отчеты, статистические сведения, сводки и др.), характеризующие состояние религиозности населения и религиозной обрядности в целом по СССР и Союзным республикам.

6. Постановления Совета, решения местных советских органов по осуществлению контроля за соблюдением законодательства о религиозных культах.

7. Обобщенные сведения о количестве лиц, из числа духовенства и верующих, привлеченных к административной и уголовной ответственности за нарушение законодательства о культах в целом по СССР и союзным республикам.

8. Обобщенные данные о международных связях религиозных организаций в СССР, а также отчеты представителей религиозных центров по заграничным командировкам.

9. Сведения о тиражах религиозных изданий, выпускаемых в СССР.

Копия верна:

Anexa 5. Din scrisoarea de serviciu, din mai 1971, trimisă conform dispoziției președintelui Comitetului pentru probleme religioase, de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS, V. Kuroedov (ANRM, F. 3902, inv. 1, d. 46, f. 30).

Все 91.
7.4.76.

Главлит МССР

30

Министерствам, ведомствам, издательствам, редакциям газет и журналов

Прошу рассмотреть и обеспечить строгое соблюдение установленного порядка публикации в открытой печати правительственных решений и ссылок на них.

Г. Еремей

5 апреля 1976 года
№ 1416-40

Копия:

Для служебного пользования
экз. № 1

Главное управление по охране государственных тайн в печати при Совете Министров МССР

26 марта 1976 г.
№ 13/дси

Совет Министров Молдавской ССР

О нарушениях порядка публикации в открытой печати правительственных решений

Главное управление по охране государственных тайн в печати при Совете Министров Молдавской ССР сообщает, что некоторые министерства и ведомства, предприятия и организации, издательства, редакции газет и журналов нарушают установленный порядок публикации в открытой печати постановлений Правительства СССР и Молдавской ССР и ссылок на них.

По установленному порядку во всех материалах, предназначенных к изданию для общедоступного пользования, публикация нормативных актов высших законодательных и исполнительно - распорядительных органов СССР и союзных республик, а также ссылка на них допускается, если они ранее были опубликованы в официальных изданиях или если на это получено разрешение издавшего эти документы органа.

Anexa 6. Circulara „Glavlit”-ului din data de 07.04.1976, privitor la încălcările ordinii de publicare deschisă în presă a hotărârilor guvernamentale (ANRM, f. 3902, inv. 1, d. 89, f. 10).

2

За последние два года в материалах, представленных на контроль Главлиту Молдавской ССР, в нарушение требований существующего порядка, содержалось 30 ссылок на постановления Совета Министров СССР и Молдавской ССР.

В связи с тем, что некоторые издающие организации не пожелали представить разрешения о возможности производства ссылок на документы Правительства СССР и Молдавской ССР, Главлит республики вынужден 13 раз исключать их из представленных материалов.

По этой причине были сняты ссылки на постановление Совета Министров СССР "О мерах помощи школам МССР" (март 1945г.) из книги "Четверть века педагогических поисков", подготовленная издательством "Лумина" и постановление Совета Министров Молдавской ССР от 6 сентября 1950 г.№ 1299 "Об автодорожных происшествиях в Молдавской ССР и мерах борьбы с ними" из книги "Безопасность дорожного движения", представленной на контроль издательством "Картя Молдовеняскэ".

Из четырех книг, подготовленных издательством ЦК КП Молдавии к изданию, были сняты ссылки на ранее не опубликованные постановления ЦК КП Молдавии и Совета Министров Молдавской ССР от 25 августа 1965 г. № 363 "О мерах по дальнейшему улучшению семеноводства зерновых, зернобобовых, технических и кормовых культур",от 21 апреля 1971 г. № 117 "О мерах по дальнейшему развитию сельского хозяйства и перерабатывающей промышленности Каларашского района", от 31 декабря 1971 г. № 441 "О развитии производственно-технической базы мясной и молочной промышленности Молдавской ССР" и от 7 февраля 1973 г.№ 36 "О мерах по обеспечению сельского хозяйства специалистами с высшим и средним специальным образованием в области животноводства и производства кормов".

Из плаката Министерства финансов Молдавской ССР "Как исчисляются налоги с заработной платы рабочих и служащих" удалена ссылка на постановление Совета Министров СССР от 13 декабря 1974 г. № 945 "О сроках введения нового минимума заработной платы и повышения ставок и окладов среднеоплачиваемых категорий работников занятых в производственных и непроизводственных отраслях народного хозяйства", а из "Обращения ко всем комсомольцам и молодежи", подготовленного Молдавским управлением гражданской авиации, снята ссылка на постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР "О мерах по дальнейшему развитию гражданской авиации на 1975-1980 гг.".

Из книги "Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945гг.", подготовленной издательством "Штиинца", были исключены ссылки на постановления СНК СССР от 4 октября 1943 г. "О порядке финансирования капитальных работ по восстановлению предприятий промышленности, транспорта и связи" и от 24 июня 1941 г. "О мероприятиях по борьбе с парашютными десантами в прифронтовой полосе". Были также сняты ссылки на такие документы из материалов, представленных на контроль Госкомитетом Совета Министров Молдавской ССР по теле-

Anexa 6. Circulara „Glavlit"-ului din data de 07.04.1976, privitor la încălcările ordinii de publicare deschisă în presă a hotărârilor guvernamentale (ANRM, f. 3902, inv. 1, d. 89, f. 11).

3

видению и радиовещанию, редакциями газет "Молодежь Молдавии", "Вечерний Кишинев", "Тинеримя Молдовей".

В ряде материалов, поступивших на контроль от издающих организаций, ссылки на ранее неопубликованные постановления правительства были даны только после представления разрешения Управления Делами Совета Министров Молдавской ССР по требованию Главлита Молдавской ССР. Издательство "Штиинца" представило разрешения о ссылке на 10 постановлений Совета Министров Молдавской ССР, редакция газеты "Советская Молдавия" - ссылку на постановление Совета Министров Молдавской ССР от 8 января 1975 г. № 5 "О взятии под государственную охрану природных объектов и комплексов на территории Молдавской ССР";Министерство народного образования Молдавской ССР - на постановление ЦК КП Молдавии и Совета Министров Молдавской ССР от 20 июля 1963 г. № 304 "О мерах по дальнейшему развитию высшего и среднего специального образования, улучшению подготовки и использования специалистов".

Имеют место и такие случаи, когда Совет Министров Молдавской ССР только рассмотрел тот или другой вопрос, но еще не издал постановление, а Молдавское информационное агентство (АТЕМ) дает сообщение об этом во все газеты, на радио и телевидение.

Ранее Главлит Молдавской ССР информировал Совет Министров Молдавской ССР, что Госкомитет цен Совета Министров Молдавской ССР отпечатал сборник тезисов докладов и сообщений к республиканской конференции "Цена и качество продукции" без представления на предварительный контроль, между тем в этом сборнике содержатся ссылки на ранее неопубликованные в открытой печати постановления правительства.

Главное управление по охране государственных тайн в печати при Совете Министров Молдавской ССР просит дать указание министерствам и ведомствам, предприятиям и организациям, издательствам и издающим организациям строго соблюдать установленный порядок публикации, цитирования и ссылок в открытой печати на постановления Правительства СССР и Молдавской ССР.

Начальник Главного управления - И.Стеля

Верно:
ст

Анexa 6. Circulara „Glavlit”-ului din data de 07.04.1976, privitor la încălcările ordinii de publicare deschisă în presă a hotărârilor guvernamentale (ANRM, f. 3902, inv. 1, d. 89, f. 12).

24.01.2012

Dr. Lisnic Angela, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, str. Ion Creangă, 1, bloc central, MD-2069 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: alisnic2009@gmail.com

STEMELE ŞI DRAPELELE ORAŞELOR ANENII NOI, CIMIŞLIA, FĂLEŞTI, LEOVA, NISPORENI[1]

Silviu Andrieş-Tabac

Procesul de elaborare, inaugurare şi valorificare a simbolurilor teritoriale locale în Republica Moldova, sub patronajul Comisiei Naţionale de Heraldică (CNH), este în continuă desfăşurare. După o lungă întrerupere din 2004, reluăm ciclul de prezentări desfăşurate ale noilor însemne introduse în uz, cu documentaţia aferentă care a servit drept bază pentru aprobarea lor. În această comunicare vom trece în revistă stemele şi drapelele oraşelor-reşedinţă de raion Anenii Noi (aprobat 2005), Cimişlia (2010), Făleşti (2010), Leova (2008), Nisporeni (2005)[2].

I. Anenii Noi

Stema. Scut în tablă de şah, de aur şi negru. În capul triunghiular al scutului, în câmp roşu, un cap de bour de aur. Scutul timbrat cu o coroană murală de aur cu trei turnuri (fig. 1).

Drapelul. O pânză dreptunghiulară (2:3), tăiată orizontal, galben şi negru, cu un triunghi culcat la hampă, roşu şi purtând un cap de bour galben (fig. 2).

Aprobări: 17 iunie 2004 (CNH, proces-verbal nr. 53-III), 26 mai 2005 (Consiliul orăşenesc, decizia nr. 18/8).

Autor: Silviu Andrieş-Tabac.

Pictor: Ştefan Donciu.

Explicaţie. După Pacea de la Kuciuk-Kainargi, Ţara Moldovei reintră în posesia părţii nordice a fâşiei „celor 2 Ceasuri", din care se creează o nouă unitate administrativ-teritorială – ţinutul Hotărniceni. Proprietarul acestui ţinut, practic depopulat la acea dată, devine Domnul Ţării (Năstase 1933).

Prima menţiune documentară a unei localităţi din moşia actualului oraş Anenii Noi apare într-un document din 27 aprilie 1833, în care se precizează că Anina este acelaşi sat vechi Paşcani, dar că acum câţiva gospodari din Tighina se ocupă aici cu agricultura şi creşterea vitelor (Hâncu et al. 1999, 111). După cum arată în chestionarul he-

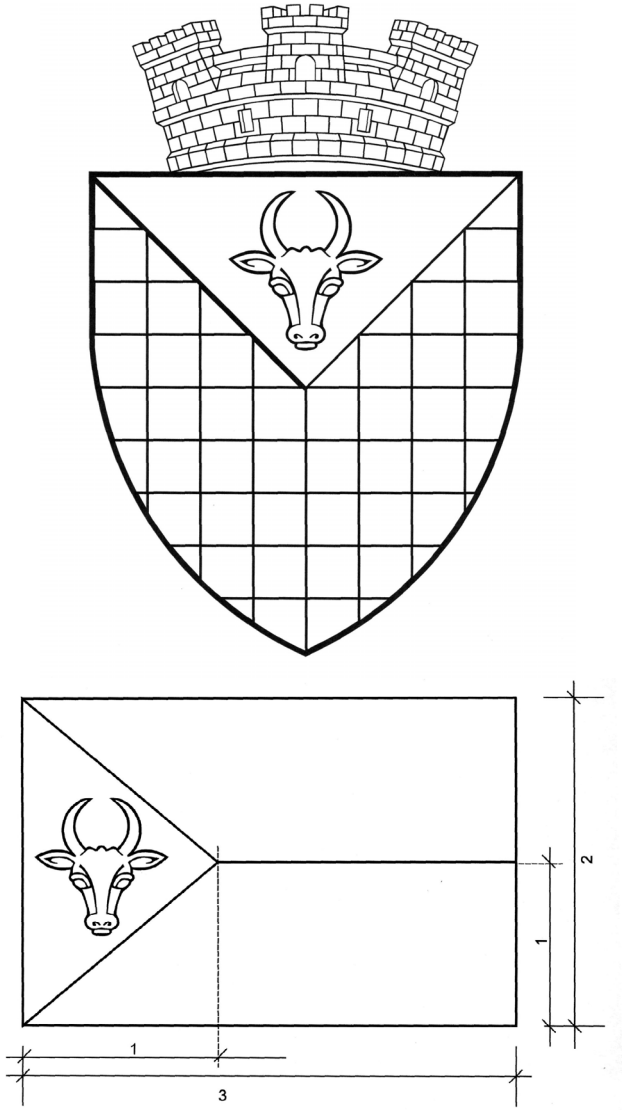

Fig. 1-2. Stema şi drapelul oraşului Anenii Noi, 2005. Autor Silviu Andrieş-Tabac, pictor Ştefan Donciu.

[1] Articol elaborat în baza comunicării omonime ţinută la al XII-lea simpozion de numismatică, Chşinău, 16 septembrie 2011.
[2] O primă prezentare sumară a acestor simboluri a fost făcută în volumul: Simbolurile naţionale 2010, 524 (Anenii Noi); 536 (Cimişlia); 545 (Făleşti); 563 (Leova); 565 (Nisporeni).

raldic[3] istoricul Dinu Poştarencu, într-un act de arhivă din 21 noiembrie 1838, toponimele Anina şi Paşcani sunt menţionate ca teritorii nelocuite[4]. La data de 1 ianuarie 1865 aceste două terenuri erau încă nelocuite, făceau parte din trupul moşiei Ţânţăreni şi aparţineau descendenţilor baronesei Stuart (Записки 1867, II, 109).

Colonizarea moşiei Anina, sau Paşcani, sau Nicolaevca a început în 1883 (Hâncu et al. 1999, 111). În 1889 mai multe familii de colonişti germani, provenind din diferite localităţi ale guberniei ruseşti Nikolaev, cumpără 1715 desetine de pământ din trupul moşiei Ţânţăreni şi fondează satul Nicolaevca Nouă (Kern 1995, 252). Înainte de Primul Război Mondial, în lista localităţilor Basarabiei din 1913, în plasa Teliţa, judeţul Bender, sunt înregistrate cătunele Novo-Nicolaevca Rusească şi Novo-Nicolaevca Nemţească, precum şi cătunul Berezoc-Cecelnic (Иллюстрированный 1913), actualmente făcând parte de asemenea din moşia oraşului Anenii Noi.

La 1 ianuarie 1926 Novo-Nicolaevca Rusească îşi schimbă denumirea în Anenii Vechi, iar Novo-Nicolaevca Nemţească în Anenii Noi (Poştarencu 1997, 132). La data de 5 noiembrie 1932 existau deja două comune distincte: comuna Anenii Noi cuprindea satul Anenii Noi şi conacul Singer (fost până la 1 ianuarie 1926 Conacu Nou), iar comuna Anenii Vechi, înfiinţată la 29 septembrie 1932, cuprindea satul Anenii Vechi, grupul de case Berezoc (fost până la 1 ianuarie 1926 cătunul Berezoc-Cecelnic) şi conacul Plămădeală (Poştarencu 1997, 132). La noua arondare din 1938 găsim din nou o singură comună Aneni, cuprinzând satele Anenii Noi, Anenii Vechi, Berezoc, Ruseni şi conacul Plămădeală (Poştarencu 1997, 150).

La 7 aprilie 1965 satul Anenii Noi, reşedinţa raionului omonim format la 26 mai 1941, obţine statutul de aşezare de tip orăşenesc (RSSM 1988, 11; 141), iar la 7 decembrie 1994 pe cel de oraş (Nomenclatorul 1996, 13).

[3] Arhiva curentă a Comisiei Naţionale de Heraldică (în continuare – Arhiva CNH), dosarul oraşului Nisporeni.
[4] ANRM, F. 302, inv. 2, d. 237, f. 95.

În prezent oraşul Anenii Noi, reşedinţa raionului omonim, cuprinde şi localităţile Albiniţa[5], Beriozchi[6], Hârbovăţul Nou[7], Ruseni[8] şi Socoleni[9].

Prima încercare de elaborare a stemei şi drapelului localităţii a fost întreprinsă în 2001 de primarul Petru Malic, dar lucrurile nu au fost duse la bun sfârşit. Cea de-a doua iniţiativă, pornită în ianuarie 2004 şi încununată de succes, a aparţinut noului primar Mihai Cheibaş şi arhitectului oraşului Vlad Codreanu. Toată investigaţia istorică necesară pentru completarea chestionarului heraldic solicitat de CNH a fost minuţios întreprinsă de istoricul Dinu Poştarencu, a cărui muncă nu a mai fost remunerată de primăria locală, după cum nu au fost onorate nici obligaţiile faţă de autor şi pictor.

La elaborarea stemei oraşului Anenii Noi au fost utilizate două procedee heraldice.

Scutul divizat în tablă de şah, de aur şi negru, a fost folosit în calitate de arme grăitoare, cu referire la denumirea Aneni, care are ca etimon cuvântul dialectal *anin* (plural *anini*), cu sensurile *nisip, nisip mărunt, nisip galben mărunt, nisip alb, nisip roşu* ş. a. Toponimul în discuţie, cu forma *Anina/Anini,* se referea iniţial la un loc nisipos din valea râului Bâc, după care s-a transformat şi a căpătat denumirea contemporană de Anenii Noi (Eremia 1986, 29-30). Pătratele de aur şi negre amintesc în această stemă cristalele de nisip. Aurul (galbenul) invocă culoarea naturală a nisipului, iar negrul invocă denumirea heraldică a culorii negre, care în limba franceză – limba descrierilor heraldice standardizate – este *sable,* adică *nisip*.

Individualizarea suplimentară a stemei s-a realizat prin complementarea cu un cap heraldic triunghiular roşu, încărcat cu un cap de bour de aur. Capul triunghiular al scutului se referă la ideea de hotar, iar capul de bour face trimitere la bourii de hotar – semnele de hotar din Moldova medievală (Burlacu 1994), ambele elemente încercând să semnifice ţinutul Hotărniceni, ţinut istoric din care a făcut parte moşia actualului oraş Anenii

[5] La data de 1 aprilie 1988 făcea parte din sovietul sătesc Ruseni (RSSM 1988, 12).
[6] Sovietul sătesc Beriozchi a fost creat la 3 februarie 1986 (RSSM 1988, 164).
[7] La data de 1 aprilie 1988 făcea parte din sovietul sătesc Beriozchi (RSSM 1988, 11).
[8] Sovietul sătesc Ruseni a fost creat la 8 ianuarie 1982 (RSSM 1988, 169).
[9] La data de 1 aprilie 1988 făcea parte din sovietul sătesc Cobusca Nouă (RSSM 1988, 11).

Noi. Culoarea roşie a capului scutului este culoarea domniei şi consemnează faptul că acest ţinut, după 1775, a intrat în posesia domnilor Moldovei.

Coroana murală de aur cu trei turnuri, care timbrează scutul heraldic, marchează statutul de oraş-reşedinţă de raion pe care îl deţine în prezent oraşul Anenii Noi.

Drapelul oraşului a fost elaborat în baza stemei, prin metode tehnice specifice vexilologiei.

II. Cimişlia

Stema. Pe albastru, o balanţă romană de argint ieşind din flancul senestru al scutului, pe al cărei talger este pus un spic de aur, şi însoţită în cantonul scutului de tamgaua „ciumeci", de asemenea de aur. Scutul timbrat de o coroană murală de aur cu trei turnuri (fig. 3).

Aprobări: 16 iunie 2009 (Consiliul orăşenesc, decizia nr. 5/2), 18 iunie 2009 (CNH, proces-verbal nr. 19-IV).

Drapelul. O pânză dreptunghiulară (2:3), albastră, purtând un brâu galben (1/5 h) pe mijloc (fig. 4).

Aprobări: 26 mai 2010 (CNH, proces-verbal nr. 44-IV), 30 iunie 2010 (Consiliul orăşenesc, decizia nr. 4/10).

Autor: Silviu Andrieş-Tabac.

Pictor: Victor Hristov.

Explicaţie. Procesul elaborării stemei şi drapelului oraşului Cimişlia a fost unul lung şi sinuos. În martie 2007, primarul oraşului Ion Alexandreanu a solicitat colaborarea CNH în vederea elaborării simbolisticii orăşeneşti. Documentarea pregătitoare a durat un an de zile şi la începutul lui 2008 a fost anunţat un concurs pentru înaintarea unor proiecte de stemă şi drapel. Termenul-limită de prezentare a proiectelor a fost fixat pentru ziua de 12 martie 2008. Pentru învingătorii concursului au fost prevăzute două premii băneşti a câte 1000 lei fiecare[10].

La 10 martie 2008, Consiliul orăşenesc Cimişlia emite o decizie „Cu privire la instituirea comisiei pentru elaborarea simbolurilor oraşului Cimişlia",

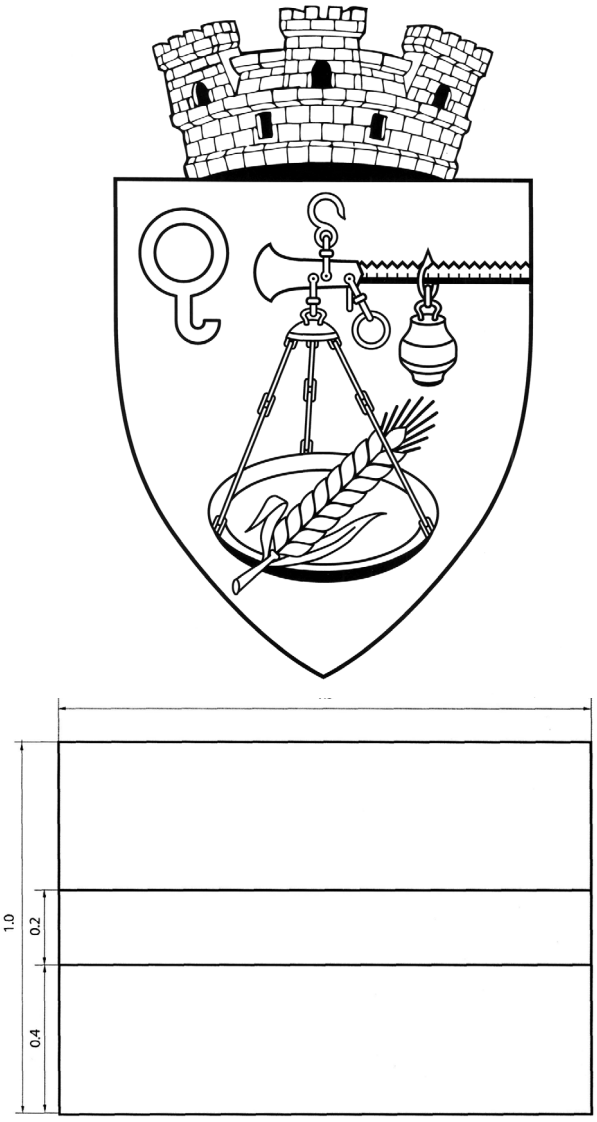

Fig. 3-4. Stema şi drapelul oraşului Cimişlia, 2009-2010. Autor Silviu Andrieş-Tabac, pictor Victor Hristov.

aprobând şi un regulament de lucru al acesteia. Preşedinte al comisiei formate din 10 persoane devine primarul Gheorghe Răileanu, iar secretar – Radion Nechit, specialist în problemele tineretului şi sportului. Dintre membri merită menţionat în mod special viceprimarul Sergiu Pleşca, aportul şi insistenţa căruia au fost decisive în lucrările din anii 2009-2010.

Învingător în concursul anunţat devine profesorul de geografie Eremei Lavric, care a fost premiat cu 1000 lei prin decizia Consiliului orăşenesc nr. 51-d din 11 aprilie 2008. Din acest moment iniţiativa trece în mâinile profesorului Lavric, care are numeroase contacte cu CNH şi prezintă o documentaţie minuţioasă întru susţinerea ideilor sale.

[10] Arhiva CNH, Dosarul oraşului Cimişlia, articolul „Atenţiune: se anunţă concursuri pentru elaborarea stemei şi drapelului oraşului Cimişlia", tăiat dintr-un ziar local neidentificat.

Printre mobilele incluse în proiectul de stemă Lavric (fig. 5) au fost:

– o turlă de biserică de culoare albastră, înălţată de o cruce cu şase braţe – aluzie la tradiţia credinţei creştine – în partea de sus a scutului tăiat;
– un soare de aur în faţa bisericii, răsărind din linia de tăiere a scutului heraldic şi luminând cu fascicule de raze întreaga primă partiţiune;
– două spice de grâu flancând soarele şi simbolizând agricultura, or spicele au dispărut din proiectul final;
– o panglică verde încadrând biserica şi soarele şi simbolizând „labirintele oraşului";

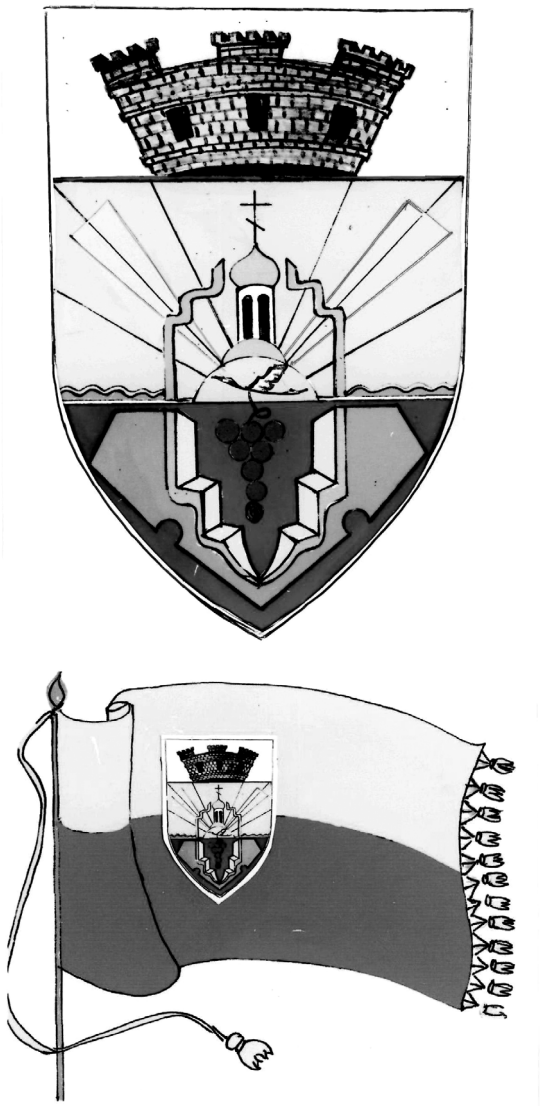

Fig. 5-6. Proiectele de stemă şi drapel pentru oraşul Cimişlia elaborate de profesorul de geografie Eremei Lavric, învingătorul în concursul anunţat de Consiliului orăşenesc, 2008.

– o fascie ondulată micşorată albastră pe linia de tăiere a scutului invocând râul Cogâlnic care traversează oraşul în partea de est;
– emblema vinificaţiei moldoveneşti – un cocostârc purtând un ciorchine de strugure – amplasată în ambele partiţiuni şi accentuată de o imitare a frunzei de viţă-de-vie verde în partiţiunea a doua;
– o ravenă cu trei terase şi praguri adânci despicând frunza de viţă-de-vie din partiţiunea a doua cu referire la relieful Cimişliei, autorul menţionând cele 100 ha de ravene pe moşia localităţii, dintre care 12 însemnate şi de mare valoare paleontoligică;
– culoarea liliachie a câmpului partiţiunii inferioare invocând „ospitalitatea cimişlienilor, caracteristică stepei Bugeacului", „culoarea cosmică tradiţională a moldovenilor, culoarea înviorării fiecăruia din noi – veselie, dispoziţie bună, măreţie, prosperitate";
– un căuş improvizat – cadru al desenului, trimiţând la dangaua „ciumeci", care a dispărut din versiunea finală;
– denumirea localităţii scrisă cu caractere latine imitând vechile slove chirilice;
– coroana murală cu trei turnuri – timbru al scutului, simbolizând Valul lui Traian şi davele de aici.

Proiectul de drapel rezultat (fig. 6) reprezenta o pânză rectangulară, tăiată în bicolor orizontal galben-liliachiu şi purtând în mijloc stema localităţii.

Proiectele înaintate de profesorul Eremei Lavric, cu toată documentaţia merituoasă, evident nu aveau sorţi de izbândă, ridicând probleme de ordin heraldic (grave insuficienţe tehnice şi teoretice), semantic şi artistic. Singura emblemă individualizatoare – ravena – nu a trezit entuziasmul autorităţii locale, iar celelalte nu erau suficient de individualizatoare pentru oraş.

Către sfârşitul anului 2008, Consiliul orăşenesc a solicitat antrenarea noastră şi a pictorului profesionist Victor Hristov, originar din localitate şi participant la concurs, pentru elaborarea unor proiecte noi.

Amintim faptul că proiectul de concurs înaintat de Victor Hristov (fig. 7) reprezenta un scut de tip francez, tăiat coborât în bară, roşu şi albastru, cu o dungă de aur broşând peste linia de tăiere

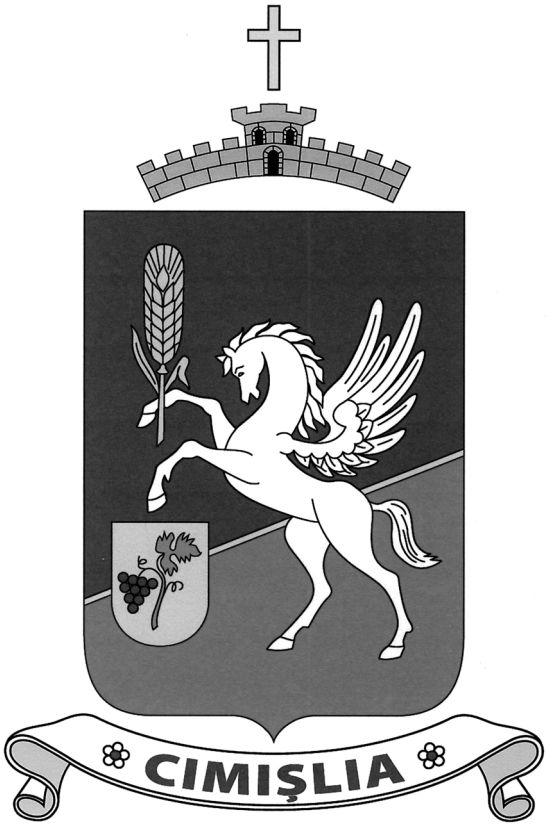

Fig. 7. Proiectul de stemă pentru oraşul Cimişlia elaborat de pictorul Victor Hristov, participant la concursul anunţat de Consiliului orăşenesc, 2008.

(aluzie la tricolorul naţional), şi încărcat cu un cal cabrat, de argint, care cu copita dreaptă anterioară susţine un spic de aur în pal, iar cu copita stângă anterioară un scut mic de tip spaniol, purtând în câmp de aur o viţă-de-vie naturală (tulpina şi frunza verzi, iar ciorchinele albastru); scutul timbrat de o coroană murală de argint cu un turn surmontat de o cruce latină de aur.

Noua concepţie a fost elaborată în decembrie 2008 şi definitivată tehnic şi artistic către sfârşitul lunii martie 2009, după care au fost înaintate autorităţii locale. Având îndoieli asupra calităţii noilor proiecte, primarul oraşului Cimişlia, printr-o adresă cu nr. 1456 din 2 iunie 2009, a solicitat CNH examinarea concepţiei celor două simboluri în vederea discutării lor ulterioare în şedinţa Consiliului orăşenesc[11].

Între timp, autoritatea locală hotărăşte separarea problemei stemei de cea a drapelului şi în şedinţa

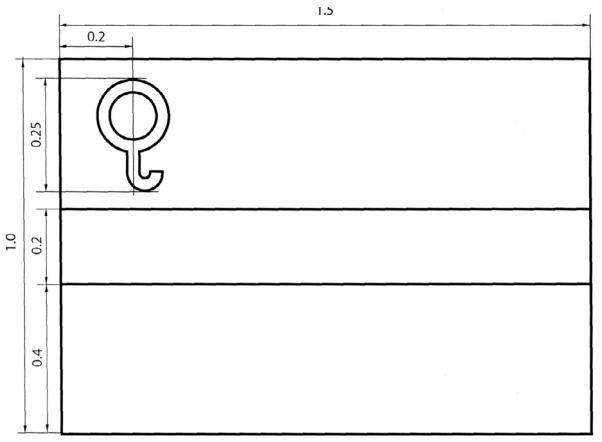

Fig. 8. Proiectul iniţial de drapel pentru oraşul Cimişlia elaborat de autor (decembrie 2008) şi agreat de CNH (18 iunie 2009), pictor Victor Hristov.

Consiliului orăşenesc Cimişlia din 16 iunie 2009, prin decizia nr. 5/2, se aprobă stema oraşului şi regulamentul ei de utilizare, actele fiind înaintate CNH[12]. Peste două zile, în şedinţa CNH din 18 iunie 2009 (proces-verbal nr. 19-IV) se aprobă aceeaşi stemă şi concepţia de drapel înaintată de autori. În acelaşi timp, CNH propune autorilor elaborarea unor proiecte de alternativă de drapel pentru Cimişlia, care să fie agreate de Consiliul orăşenesc.

Proiectul iniţial de drapel, elaborat de autor şi agreat de CNH, reprezenta o pânză dreptunghiulară (2:3), albastră, purtând un brâu galben (1/5 h) pe mijloc şi dangaua „ciumeci", de asemenea galbenă, în cantonul de la hampă (fig. 8). Drapelul fusese elaborat în baza stemei, prin metode specifice vexilologiei, şi păstra toate semnificaţiile acesteia. A fost păstrată culoarea albastră şi dangaua de aur ca cel mai valoros element, iar ideea exprimată de spicul de aur ca simbol al bogăţiei cerealiere a fost preluată de brâul galben din drapel.

Lucrurile au trenat până la 4 februarie 2010, perioadă în care autorul a avut mai multe consultaţii cu autoritatea locală, încercând să o convingă în favoarea proiectului iniţial. În acea zi Consiliul orăşenesc, prin decizia nr. 1/6, a aprobat un proiect de drapel pentru oraşul Cimişlia, având la bază propunerea noastră, dar în care dangaua „ciumeci" fusese înlocuită cu emblema principală din stemă – balanţa romană de argint, pe al cărui

[11] Arhiva CNH, Dosarul oraşului Cimişlia.

[12] Arhiva CNH, Dosarul oraşului Cimişlia.

Fig. 9. Proiectul de drapel pentru oraşul Cimişlia aprobat de Consiliul orăşenesc Cimişlia la 4 februarie 2010.

talger este pus un spic de aur (fig. 9)[13]. În aceeaşi zi de 4 februarie s-a aprobat şi regulamentul de utilizare a drapelului.

În şedinţa CNH din 26 mai 2010, proiectul aprobat de Consiliul orăşenesc la 4 februarie este respins ca fiind în neconcordanţă cu normele vexilologice: desenul din cantonul pânzei era prea complicat şi irecognoscibil de la distanţă. Totodată, CNH propune autorităţii locale fie să revină la proiectul iniţial, fie să excludă orice emblemă din cantonul pânzei drapelului (proces-verbal al CNH nr. 44-IV). Această din urmă soluţie este acceptată şi aprobată prin decizia Consiliul orăşenesc nr. 4/10 din 30 iunie 2010.

Explicaţia propriu-zisă a noilor însemne este următoarea.

Toponimul Cimişlia este de origine turanică şi are la bază etnonimul *ciumecili* – denumirea unui trib tătăresc care a colindat şi pe meleagurile noastre. Acest nume este cunoscut la karakalpaci („şomişli"), turkmeni („ciumiclî-tabun"), başkiri („ciumucili"), la tătarii nohai din nordul Caucazului („şomişli", „şomişli-as", „cimişlu-as"). Denumirea tribului provine de la denumirea tamgalei/dangalei „ciumeci" – căuş, reprezentată printr-un semn în forma unui inel cu coadă dreaptă sau întoarsă (Eremia 1970, 109; Калмыков и др. 1988, 12; 19; Dron 2003, 238, nr. 10):

Această danga a fost preluată în calitate de emblemă grăitoare în stema oraşului Cimişlia, fiind mobila cea mai individualizatoare pentru localitatea dată. Importanţa ei primordială a fost marcată prin colorarea în aur şi plasarea în cantonul scutului – un loc de maximă onoare.

Cea de-a doua mobilă de individualizare a localităţii este o balanţă romană de argint, pe al cărei talger este pus un spic de aur. Aceasta reflectă un fapt de renume pentru Cimişlia secolului al XIX-lea. Devenind la 1840 târg, Cimişlia avea o celebră piaţă de cereale. Aici se aducea pâinea din toate localităţile vecine, iar comerţul cu cereale depăşea cifra de 500 mii de ruble (ЭСБЕ). Şi în zilele noastre sectorul agro-industrial şi agro-comercial sunt determinante pentru economia oraşului (Bazatin, Ladaniuc 2002)[14], astfel mobila aleasă rămânând mereu actuală.

Culoarea albastră este culoarea cadrului natural: albastrul-azur este culoarea cerului, a infinitului, a visului, a vieţii paşnice şi libere.

Coroana murală de aur cu trei turnuri, care timbrează scutul stemei, arată statutul de oraş-reşedinţă de raion pe care îl deţine Cimişlia.

Drapelul urban a fost elaborat în baza stemei, păstrând smalturile câmpului heraldic şi ale mobilelor principale.

III. Făleşti

Stema. În câmp de argint, un răţoi negru, plutind spre dextra pe valuri verzi, flancat de două fire de papură negre. Scutul timbrat cu o coroană murală de aur cu trei turnuri (fig. 15).

Aprobată prin Decretul Regelui Carol II nr. 2.053 din 10 septembrie 1936 (MO 1936, 9775). Ajustată şi reaprobată de CNH la 26 mai 2010 (proces-verbal nr. 45-IV) şi de Consiliul oraşului Făleşti la 24 septembrie 2010 (decizia nr. 09/20).

Autor: Comisia Consultativă Heraldică a Regatului României.

Pictori: Dionisie Pecurariu (1936), Iurie Caminschi (2010).

Drapelul. O pânză dreptunghiulară (2:3), verde, cu un brâu orizontal alb pe mijloc (1/4 h), încărcat cu trei răţoi negri plutind într-un rând spre hampă pe linia marginii de jos a brâului (fig. 16).

[13] Arhiva CNH, Dosarul oraşului Cimişlia.

[14] Arhiva CNH, Dosarul oraşului Cimişlia. Chestionarul heraldic completat de prof. Eremei Lavric.

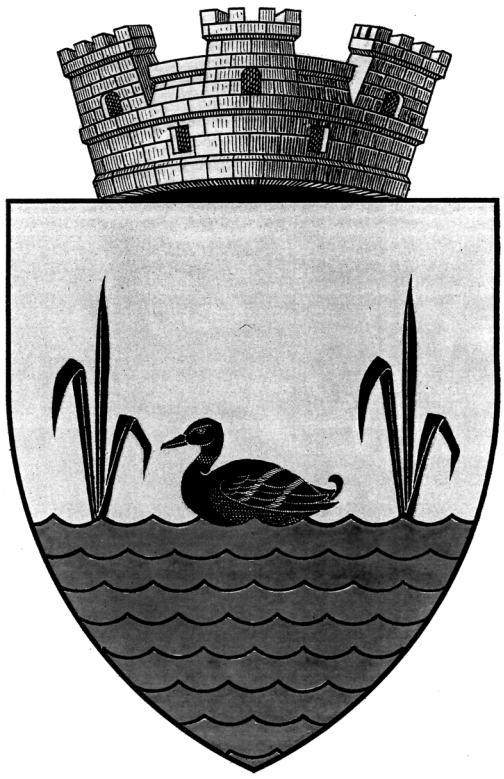

Fig. 10. Prima stemă a oraşului Făleşti, judeţul Bălţi, 1936. Autor Comisia Consultativă Heraldică a Regatului României, pictor Dionisie Pecurariu.

Autor: Silviu Andrieş-Tabac.

Pictor: Iurie Caminschi.

Aprobări: 26 mai 2010 (CNH, proces-verbal nr. 45-IV), 24 septembrie 2010 (Consiliul orăşenesc, decizia nr. 09/20).

Explicaţie. Prima stemă a oraşului Făleşti, judeţul Bălţi, alcătuită de către Comisia Consultativă Heraldică a Regatului României şi desenată de pictorul Dionisie Pecurariu, a fost aprobată prin Decretul Regelui Carol II al României nr. 2.053 din 10 septembrie 1936, publicat în „Monitorul Oficial" la 17 noiembrie 1936 (nr. 268, p. 9775), cu următoarea descriere oficială: „Pe scut de argint un răţoi negru, plutind spre dreapta pe valuri verzi, între două fire de papură neagră. Scutul timbrat cu o coroană murală de argint cu trei turnuri. Simbolizează bogăţia în vânat" (fig. 10) (Andrieş-Tabac 1998, 113; pl. VII, fig. 8).

Iniţiativa introducerii simbolurilor heraldice ale oraşului Făleşti a aparţinut primarului Pavel Ivanciuc şi viceprimarului Liubomir Secară.

La solicitarea Consiliului orăşenesc Făleşti, Comisia Naţională de Heraldică a Republicii Moldova în şedinţa din 26 mai 2010 (proces-verbal nr. 45-IV) a discutat problema stemei oraşului Făleşti şi a decis să propună Consiliului orăşenesc reluarea stemei urbane din 1936, cu ajustările de rigoare.

Ajustările stemei vechi au constat în redesenarea firelor de papură, care în realizarea grafică de la 1936 fuseseră reprezentate greşit ca specie, precum şi în înlocuirea în timbrul scutului heraldic a coroanei murale de argint cu trei turnuri, specifică oraşelor-nereşedinţă de judeţ din perioada interbelică, cu o coroană similară de aur, care în sistemul heraldic al Republicii Moldova arată statutul de oraş-reşedinţă de raion.

În aceeaşi şedinţă a Comisiei Naţionale de Heraldică din 26 mai 2010, autorul şi pictorul Iurie Caminschi au propus concepţia unui drapel derivat din stema de la 1936, în câteva variante grafice, dintre care CNH a recomandat spre examinarea Consiliului orăşenesc două (fig. 11-14).

Prima variantă reprezenta o pânză dreptunghiulară albă, cu talpă verde, pe marginea superioară a căreia plutesc într-un rând, spre hampă, trei răţoi negri. Acest proiect a avut câteva rezolvări ale proporţiilor: a) cu înălţimea tălpii de 1/5 h şi înălţimea răţoilor de 1/6 h; b) cu înălţimea tălpii de 1/4 h şi înălţimea răţoilor de 1/6 h; c) cu înălţimea tălpii de 1/2 h şi înălţimea răţoilor de 1/4 h; d) cu înălţimea tălpii de 2/5 h şi înălţimea răţoilor de 1/5 h; e) cu înălţimea tălpii de 1/3 h şi înălţimea răţoilor de 1/5 h.

Cea de-a doua variantă reprezenta o pânză dreptunghiulară verde, cu un brâu orizontal alb pe mijloc (1/4 h), încărcat cu trei răţoi negri plutind într-un rând spre hampă pe linia marginii de jos a brâului. O formulă derivată din această variantă cobora brâul alb până când marginea lui superioară coincidea cu axa orizontală a pânzei.

Adeziunea autorităţii locale a fost întrunită de proiectul de bază al variantei a doua.

Noile stemă şi drapel ale oraşului Făleşti au fost aprobate prin Decizia Consiliului orăşenesc Făleşti nr. 09/20 din 24 septembrie 2010. Regulamentul de utilizare a celor două însemne a fost aprobat de acelaşi consiliu prin decizia nr. 12/28 din 3 decembrie 2010.

Însemnele heraldice noi simbolizează, la fel ca şi stema de la 1936, bogăţia în vânat de cândva a localităţii.

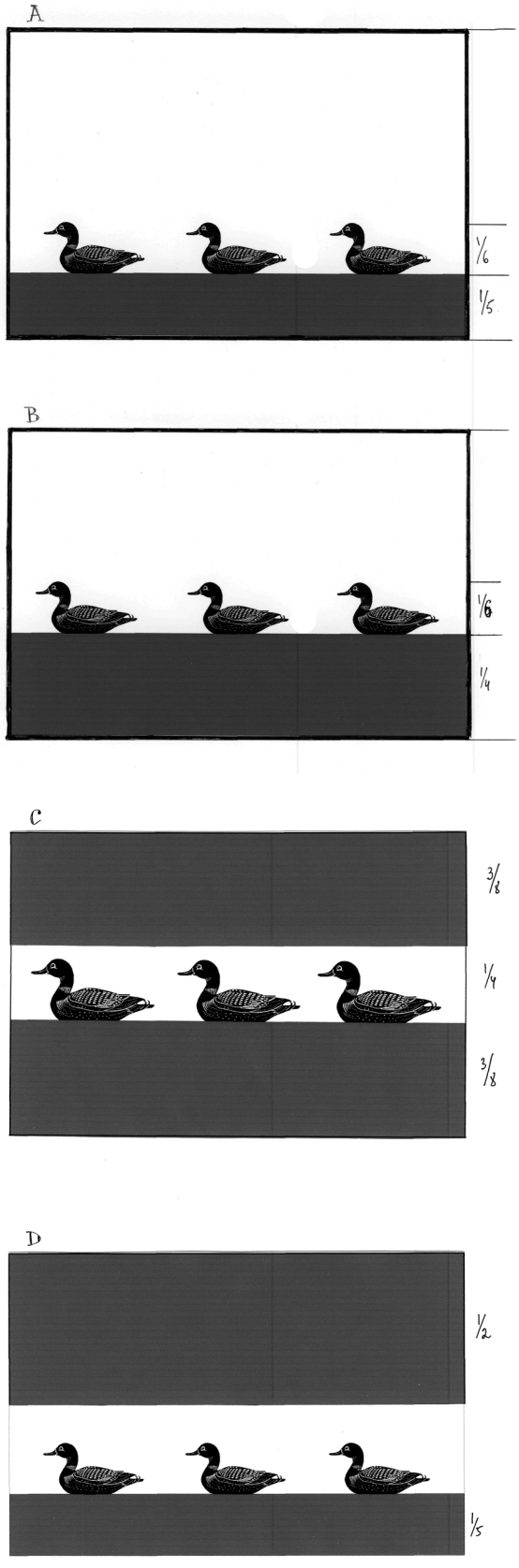

Fig. 11-14. Proiecte ale drapelului oraşului Făleşti, recomandate de CNH în şedinţa din 26 mai 2010.

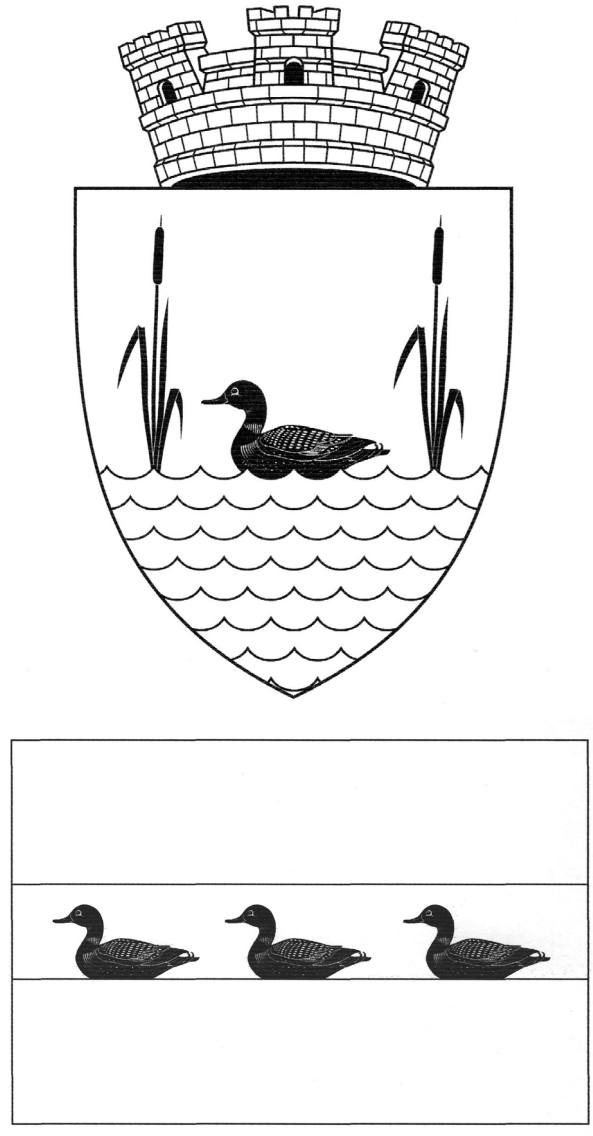

Fig. 15-16. Stema şi drapelul oraşului Făleşti, 2010. Autori Comisia Consultativă Heraldică a Regatului României (stema), Silviu Andrieş-Tabac (drapelul), pictor Iurie Caminschi.

IV. Leova

Stema. În câmp roşu, un leu conturnat ieşind dintr-o fascie crenelată micşorată şi coborâtă, totul de argint. Scutul timbrat cu o coroană murală de aur cu trei turnuri (fig. 17).

Aprobată prin Decretul Regelui Carol II nr. 511 din 1 martie 1934 (MO 1934, 1499). Reconstituită, ajustată şi reinterpretată în 2008, a fost acceptată de CNH la 26 august 2008 (proces-verbal nr. 197-III) şi de Consiliul oraşului Leova la 24 octombrie 2008 (decizia nr. 4.16).

Autori: Comisia Consultativă Heraldică a Regatului României (1934); Silviu Andrieş-Tabac (2008).

Pictor: Sergius Ciocanu.

Drapelul. O pânză dreptunghiulară (2:3), roşie, cu talpă crenelată albă, din care iese un leu conturnat de aceeaşi culoare (fig. 18).

Autor: Silviu Andrieş-Tabac.

Pictor: Sergius Ciocanu.

Aprobări: 26 august 2008 (CNH, proces-verbal nr. 197-III), 24 octombrie 2008 (Consiliul orăşenesc, decizia nr. 4.16).

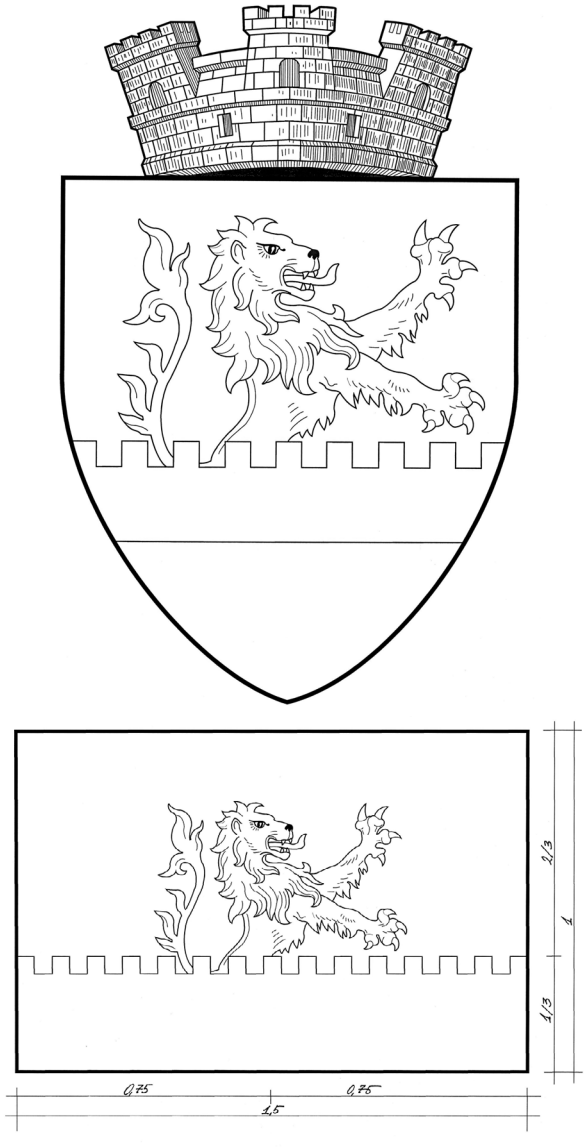

Fig. 17-18. Stema şi drapelul oraşului Leova, 2008. Autori Comisia Consultativă Heraldică a Regatului României şi Silviu Andrieş-Tabac (stema), Silviu Andrieş-Tabac (drapelul), pictor Sergius Ciocanu.

Explicaţie. La 1 martie 1934, prin Decretul regelui Carol II nr. 511, publicat în *Monitorul Oficial* nr. 57 din 9 martie 1934, a fost aprobată stema comunei urbane Leova, judeţul Cahul, elaborată de Comisia Consultativă Heraldică a Regatului României, cu următoarea descriere oficială: „Pe scut roşu o fascie crenelată de argint din care iese pe jumătate un leu către stânga, tot de argint. Scutul timbrat de o coroană murală de argint cu trei turnuri. Simbolizează străvechea pază romană în aceste locuri" (Andrieş-Tabac 1998, 112-113; pl. VII, fig. 7). Originalul acestei steme nu s-a păstrat în arhiva Comisiei Consultative Heraldice şi blazonul a fost reconstituit după descriere de autor, pentru teza sa de doctorat.

Explicaţia care s-a dat oficial cu referire la „străvechea pază romană" nu acoperea decât fascia crenelată – simbol evident al Valului lui Traian de Sus, monument istoric care intră în Basarabia şi traversează teritoriul actualului raion Leova pe linia aproximativă sud-vest – nord-est, pornind de la satul Tighiceanca, o suburbie a oraşului Leova. Cea de-a doua mobilă din stema oraşului de la 1934 – leul ieşind conturnat – nu putea să fie decât o emblemă grăitoare, cu referire la denumirea *Leova*, care se pare că provine de la antroponimicul *Leoa/ Leva*, acesta la rândul său derivat din antroponimicul *Leu/ Lev* (Constantinescu 1963, 95). Culoarea roşie a scutului era cel mai probabil o aluzie la funcţiile militare ale Valului lui Traian şi la una din culorile preferate ale Imperiului Roman. Culoarea de argint a mobilelor heraldice nu a fost explicată.

În principiu, această stemă de la 1934 a fost una din puţinele steme urbane reuşite compuse de Comisia Consultativă Heraldică pentru Basarabia.

Iniţiativa reintroducerii simbolurilor heraldice pentru oraşul Leova a venit din partea primarului Gheorghe Focşa, la începutul anului 2006, dar documentarea pregătitoare a durat mai bine de doi ani.

La 26 august 2008, Comisia Naţională de Heraldică a Republicii Moldova, la solicitarea primarului oraşului Leova, a examinat posibilitatea păstrării acestei steme şi a decis reluarea ei cu câteva mici modificări heraldice: 1) fascia crenelată, pentru o mai bună compoziţie arhitectonică, a fost coborâtă; 2) smaltul coroanei-timbru al scutului a fost schimbat din argint în aur pentru a arăta actualul statut ierarhic al Leovei în calitate de oraş-reşe-

dinţă de raion; 3) blazonarea a fost corectată. În aceeaşi zi, ca nejustificată şi degradantă, a fost respinsă propunerea primăriei oraşului Leova de schimbare a culorii câmpului scutului heraldic din roşu în verde sau alabastru. S-a aprobat şi un proiect de drapel urban, elaborat în baza stemei de autor şi de pictorul Sergius Ciocanu (proces-verbal al CNH nr. 197-III).

Noile simboluri, împreună cu regulamentul de utilizare, au fost oficializate prin decizia Consiliului orăşenesc Leova nr. 4.16 din 24 octombrie 2008.

V. Nisporeni

Stema. În câmp albastru, o moară de vânt, de argint, aşezata pe talpa scutului, partiţionată în tablă de şah, aur şi negru. Scutul timbrat de o coroană murală de aur cu trei turnuri (fig. 19).

Drapelul. O pânză dreptunghiulară (2:3) albastră, cu o talpă (1/4 h) tăiată în două brâie, galben şi negru, purtând în mijloc, aşezat pe talpă, o moară de vânt, albă (fig. 20).

Aprobări: 4 noiembrie 2005 (CNH, proces-verbal nr. 117-III).

Autor: Silviu Andrieş-Tabac.

Pictor: Iurie Caminschi.

Explicaţie. Nisporenii nu au avut o stemă istorică şi nici drapel. Iniţiativa creării lor a aparţinut primarului Victor Rusu şi consilierului Grigore Drăgan, specialist principal pentru tineret şi sport. Noile simboluri au fost elaborate prin utilizarea procedeului armelor grăitoare şi a simbolizării unor particularităţi fizico-geografice.

Lingvistul chişinăuian Anatol Eremia, la 1970 arăta că etimologia toponimului Nisporeni nu este clară, dar nu excludea o origine antroponimică (Eremia 1070, 91). Origine antroponimică însă a fost sugerată încă la 1963, de N. A. Constantinescu (Constantinescu 1963, 119; 122), iar mai târziu a fost susţinută şi de Ion Dron (Dron 1995). Antroponimicul Nispor, este o formă prescurtată a prenumelui masculin calendaristic de origine grecească Onisifor (ὀνησιφόρος), care se traduce fie ca „cel care aduce folos" (Constantinescu 1963, 122; Справочник 1989, 501), fie ca „cel purtător de vise" (Petrache 2000, 77). Din păcate, acel personaj Nispor, care ar fi dat numele localităţii, nu este atestat documentar.

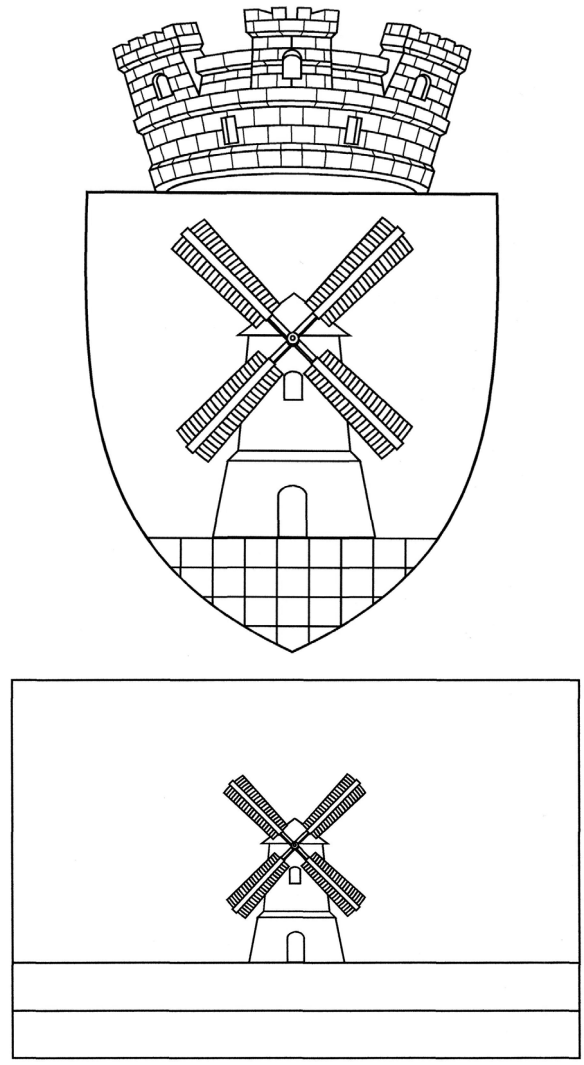

Fig. 19-20. Stema şi drapelul oraşului Nisporeni, 2005. Autor Silviu Andrieş-Tabac, pictor Iurie Caminschi.

În acelaşi timp, în oraşul Nisporeni, circulă o tradiţie populară care arată că denumirea mai veche a satului ar fi fost Nisiporeni şi ar fi legată de faptul că solurile din zonă sunt nisipoase[15].

Proiectul de stemă propus are drept mobilă principală o moară de vânt. Aceasta simbolizează faptul că zona oraşului Nisporeni este una din cele mai bătute de vânt din Basarabia, energia eoliană aici putând fi cu succes folosită la producerea energiei electrice (Ambros 1999, 34). În trecut pe dealurile din împrejurimile localităţii au fost atestate vreo 20 de mori de vânt[16]. Această particula-

[15] Arhiva CNH. Dosarul oraşului Nisporeni, Chestionarul heraldic pentru elaborarea stemei oraşului Nisporeni.
[16] Arhiva CNH. Dosarul oraşului Nisporeni, Chestionarul heraldic pentru elaborarea stemei oraşului Nisporeni.

ritate a locului este una individualizatoare pentru oraş. Moara este plasată într-un cadru natural – albastru –, căci albastrul este culoarea heraldică a cerului, aerului, vântului.

Talpa scutului este cel de-al doilea element individualizator pentru localitate, bazat pe etimologia populară a numelui oraşului. Partiţionarea tălpii în tablă de şah, de aur şi negru, a fost folosită în calitate de arme grăitoare. Pătratele de aur şi negre amintesc în această stemă cristalele de nisip. Aurul (galbenul) invocă culoarea naturală a nisipului, iar negrul invocă denumirea heraldică a culorii negre în limba franceză – *sable,* adică *nisip*.

Coroana murală de aur cu trei turnuri, care timbrează scutul heraldic, marchează statutul de oraş-reşedinţă de raion.

Drapelul oraşului a fost elaborat în baza stemei.

Stema şi drapelul oraşului Nisporeni, elaborate de autor şi pictorul Iurie Caminschi, au fost aprobate în şedinţa CNH din 4 noiembrie 2005 (proces-verbal nr. 117-III), iar decizia de aprobare la Consiliul orăşenesc Nisporeni nu a parvenit încă la CNH.

În concluzie, vom remarca că simbolurile urbane trecute în revistă se înscriu atât în tradiţia istorică autohtonă, cât şi în noua tradiţie heraldică a Republicii Moldova şi sunt pe larg utilizate de posesori.

Bibliografie

Ambros 1999: T. Ambros, Surse regenerabile de energie (Chişinău 1999).

Andrieş-Tabac 1998: S. Andrieş-Tabac, Heraldica teritorială a Basarabiei şi Transnistriei (Chişinău: Museum 1998).

Bazatin, Ladaniuc 2002: I. Bazatin, V. Ladaniuc, Cimişlia. In: Localităţile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. 4 (Chişinău 2002), 33-41.

Burlacu 1994: Gh. Burlacu, Bourul Moldovei – semn de hotar. In: Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", tom XXXI (Iaşi 1994), 517-543.

Constantinescu 1963: N.A. Constantinescu, Dicţionar onomastic românesc (Bucureşti 1963).

Dron 1995: I. Dron, Adnotări privitoare la starea etimologizării numelor localităţilor Republicii Moldova. In: Ştiinţa, nr. 1 (Chişinău 1995), 7.

Dron 2003: I. Dron, Denumirile dangalelor diviziunilor tribale nohaice reflectate în toponimie în sudul Basarabiei. In: Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a 125 de ani de la proclamarea independenţei României, Chişinău, 24-26 septembrie 2002. Comunicări, studii şi note (Bucureşti 2003), 235-240.

Eremia 1970: A. Eremia, Nume de localităţi. Studiu de toponimie moldovenească (Chişinău 1970).

Eremia 1986: A.I. Eremia, Tainele numelor geografice. De ce? De unde? De când? (Chişinău 1986).

Hâncu et al. 1999: I. Hâncu, Vl. Nicu, R. Trofimov, Anenii Noi. In: Localităţile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat, vol. 1 (Chişinău 1999), 109-114.

Kern 1995: A. Kern, Heimatbuch der Bessarabiendeutschen (Hannover 1995).

MO 1934: Monitorul Oficial, 1934, nr. 57, 9 martie.

MO 1936: Monitorul Oficial, 1936, nr. 268, 17 noiembrie.

Năstase 1933: Gh.I. Năstase, „Hotarul lui Halil Paşa" şi „cele 2 Ceasuri". Schiţarea unei probleme de geografie istorică şi politică moldovenească. In: Viaţa Basarabiei, nr. 4-5 (Chişinău 1933), 243-257; nr. 6 (Chişinău 1933), 309-322.

Nomenclatorul 1996: Nomenclatorul localităţilor din Republica Moldova (Chişinău 1996).

Petrache 2000: T. Petrache, Dicţionar enciclopedic al numelor de botez, cu un tabel alfabetic al sfinţilor ortodocşi, ed. II (Bucureşti: Anastasia 2000).

Poştarencu 1997: D. Poştarencu, Sălcuţa. Istoria satului; Judeţul Tighina. Documente (Chişinău 1997).

RSSM 1988: RSS Moldovenească. Orânduire administrativ-teritorială la data de 1 aprilie 1988 (Chişinău 1988).

Simbolurile naţionale 2010: Simbolurile naţionale ale Republicii Moldova, Academia de Ştiinţe a Moldovei, Instituţia Publică „Enciclopedia Moldovei", coordonator şi redactor ştiinţific Silviu Andrieş-Tabac (Chişinău 2010).

Записки 1867, II: Записки Бессарабского Областного Статистического Комитета, т. II (Кишинев 1867).

Иллюстрированный 1913: Иллюстрированный адрес-календарь Бессарабской губернии на 1914 год (Кишинев, 1913).

Калмыков и др. 1988: И.Х. Калмыков, Р.Х. Керейтов, А. И.-М. Сикалиев, Ногайцы. Историко-этнографический очерк (Черкесск 1988).

Справочник 1989: Справочник личных имен народов РСФСР, 4-е изд. (Москва: Русский язык, 1989), 501.

ЭСБЕ: Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона (http://www.cultinfo.ru/fulltext/1/001/007/113/113861.htm, accesat 26 martie 2009).

Les armoiries et les drapeaux des villes Anenii Noi, Cimişlia, Făleşti, Leova, Nisporeni

Résumé

Le processus d'élaboration, d'introduction et de vulgarisation des symboles territoriaux locaux de la République de Moldova, sous les auspices de la Commission Nationale d'Héraldique, est en plein développement. Après une longue pause, durant depuis 2004, l'auteur reprend le cycle de présentations de nouveaux insignes introduits dans l'usage, accompagnés de la documentation qui a servi de base à leur approbation. Cette communication présente les armoiries et les drapeaux des villes–résidences des districts moldaves (raion) Anenii Noi (approuvés dans 2005), Cimişlia (2010), Făleşti (2010), Leova (2008), Nisporeni (2005). Les symboles urbains appartenant à ces villes respectent la tradition historique et la nouvelle tradition héraldique de la République de Moldova.

Liste des illustrations:

Fig. 1-2. Les armoiries et le drapeau de la ville d'Anenii Noi, 2005. Auteur Silviu Andrieş-Tabac, peintre Ştefan Donciu.

Fig. 3-4. Les armoiries et le drapeau de la ville de Cimişlia, 2009-2010. Auteur Silviu Andrieş-Tabac, peintre Victor Hristov.

Fig. 5-6. Les projets des armoiries et du drapeau de la ville de Cimişlia, conçu par le professeur de géographie Eremei Lavric, le gagnant du concours annoncé par le Conseil municipal, 2008.

Fig. 7. Le projet des armoiries de la ville de Cimişlia, conçu par le peintre Victor Hristov, participant au concours annoncé par le Conseil municipal, 2008.

Fig. 8. Le projet initial du drapeau de la ville de Cimişlia, conçu par l'auteur (décembre 2008) et accepté par la Commission Nationale d'Héraldique (18 juin 2009), peintre Victor Hristov.

Fig. 9. Le projet du drapeau de la ville de Cimişlia, approuvé par le Conseil municipal le 4 février 2010.

Fig. 10. Les premières armoiries de la ville de Făleşti, district de Bălţi, 1936. Auteur la Commission Consultative d'Héraldique du Royaume de Roumanie, peintre Dionisie Pecurariu.

Fig. 11-14. Les projets de drapeau de la ville de Făleşti, recommandés par la Commission Nationale d'Héraldique le 26 mai 2010.

Fig. 15-16. Les armoiries et le drapeau de la ville de Făleşti, 2010. Auteurs la Commission Consultative d'Héraldique du Royaume de Roumanie (les armoiries), Silviu Andrieş-Tabac (le drapeau), peintre Iurie Caminschi.

Fig. 17-18. Les armoiries et le drapeau de la ville de Léova, 2008. Auteurs la Commission Consultative d'Héraldique du Royaume de Roumanie et Silviu Andrieş-Tabac (les armoiries), Silviu Andrieş-Tabac (le drapeau), peintre Sergius Ciocanu.

Fig. 19-20. Les armoiries et le drapeau de la ville de Nisporeni, 2005. Auteur Silviu Andrieş-Tabac, peintre Iurie Caminschi.

Гербы и флаги городов Анений Ной, Чимишлия, Фэлешть, Леова, Ниспорень

Резюме

Под руководством Национальной комиссии по геральдике, в Республике Молдова продолжается процесс разработки, внедрения и использования местных территориальных символов. После долгого перерыва, длящегося с 2004 г., автор возобновляет цикл популяризации вновь учреждаемых знаков и документации, послужившей основанием для их утверждения. В данном сообщении представлены гербы и флаги городов-райцентров Анений Ной (утверждены в 2005 г.), Чимишлия (2010), Фэлешть (2010), Леова (2008), Ниспорень (2005). Городские символы этих населенных пунктов вписываются как в историческую, так и в новую геральдическую традицию Республики Молдова.

Список иллюстраций:

Рис. 1-2. Герб и флаг города Анений Ной, 2005 г. Автор СильвиуАндриеш-Табак, художник Штефан Дончю.

Рис. 3-4. Герб и флаг города Чимишлия, 2009-2010 г. Автор Сильвиу Андриеш-Табак, художник Виктор Христов.

Рис. 5-6. Проекты герба и флага города Чимишлия, разработанные учителем географии Еремеем Лавриком, победителем конкурса объявленного городским советом, 2008 г.

Рис. 7. Проект герба города Чимишлия, разработанный художником Виктором Христовым, участником конкурса объявленного городским советом, 2008 г.

Рис. 8. Первоначальный проект флага города Чимишлия, разработанный автором (декабрь 2008 г.) и одобренный Национальной комиссией по геральдике (18 июня 2009 г.), художник Виктор Христов.

Рис. 9. Проект флага города Чимишлия, утвержденный городским советом 4 февраля 2010 г.

Рис. 10. Первый герб города Фэлешть, уезда Бэлць, 1936 г. Автор Геральдическая консультативная комиссия Королевства Румынии, художник Дионисий Пекурарю.

Рис. 11-14. Проекты флага города Фэлешть, рекомендованные Национальной комиссией по геральдике на заседании 26 мая 2010 г.

Рис. 15-16. Герб и флаг города Фэлешть, 2010 г. Авторы Геральдическая консультативная комиссия Королевства Румынии (герб), Сильвиу Андриеш-Табак (флаг), художник Юрий Каминский.

Рис. 17-18. Герб и флаг города Леова, 2008 г. Авторы Геральдическая консультативная комиссия Королевства Румынии и Сильвиу Андриеш-Табак (герб), Сильвиу Андриеш-Табак (флаг), художник Серджиус Чокану.

Рис. 19-20. Герб и флаг города Ниспорень, 2005 г. Автор Сильвиу Андриеш-Табак художник Юрий Каминский.

25.01.2012

Dr. Silviu Andrieş-Tabac, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM, bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, nr. 1, MD-2001 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: silviu_tabac@yahoo.fr.

PRELUCRAREA ARTISTICĂ A METALULUI ÎN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN. TIPOLOGIA ARTICOLELOR ÎN CREAȚIA MEŞTERILOR AUTOHTONI

Liliana Condraticova

Turnarea artistică este o artă veritabilă, unde în locul pensulei şi pânzei artistul foloseşte metalul

Tehnicile de prelucrare artistică a metalelor au evoluat pe parcursul secolelor, unele devenind cu timpul o raritate, fiind substituite prin tehnologii performante şi complexe. Printre cele mai cunoscute şi, respectiv, mai apreciate tehnici de prelucrare a metalului, se consideră turnarea în forme speciale, gravarea, ajurarea, filigranarea, emailarea, forjarea etc. Intenţia noastră este de a prezenta în mod explicit locul şi rolul tehnicilor de prelucrare a metalului în etapa actuală, specificarea unei anumite tipologii privind categoriile de piese confecţionate explorând tehnicile menţionate şi exemplificarea prin articole realizate de meşterii autohtoni pe parcursul secolelor XIX-XXI.

Conservând originalitatea şi excepţionalitatea, prelucrarea artistică a metalelor (fier, fontă, bronz, alpaca, alamă, aur, argint) deschide oportunităţi semnificative pentru dezvoltarea orfevrăriei, mai ales graţie modernizării proceselor tehnologice. Printre materiile prime folosite se remarcă, alături de metalele feroase şi neferoase, lemnul, sticla, piatra naturală sau artificială, materiale sintetice, metalele deţinând, totuşi, întâietatea absolută.

Din start menţionăm că piesele realizate prin diferite tehnici de prelucrare artistică pot fi clasificate în funcţie de mai mulţi factori. În opinia noastră, o primă clasificare a obiectelor ar fi în funcţie de caracterul lor, după cum urmează: 1) **piese laice**: podoabe personale, elemente decorative arhitecturale, insigne, embleme, sculpturi etc. şi 2) **podoabe de factură religioasă**: inventar liturgic, ferecături de carte sfântă, cruciuliţe de botez, monumente funerare, decorul bisericilor şi mănăstirilor etc. La rândul lor, podoabele personale pot fi clasificate în funcţie de gen (doamne şi bărbaţi), vârstă (articole destinate copiilor, adolescentelor, tineretului, persoanelor cu o vârstă mai înaintată), delimitarea între aceste segmente fiind foarte fluidă. Totodată, portul podoabelor diferă şi în funcţie de zonă geografică, mediul rural sau urban, nivelul de studii, ocupaţie, rezultatele sondajelor sociologice fiind un argument în aserţiunea noastră (Condraticova 2011c). Un indice valoros privind studiul portului podoabelor personale îl reprezintă comercializările saloanelor de giuvaiergerie, deschise practic în fiecare oraş din Republica Moldova, iar numărul destul de mare al saloanelor de bijuterie şi al atelierelor de reparaţie în Chişinău denotă interesul faţă de podoabă.

O altă clasificare ţine de materiile prime folosite. În acest context vorbim de piese realizate din metale nobile: aur, argint, platină şi pietre preţioase: diamant, rubin, smarald, safir, perla organică, inclusiv unele pietre fine şi ornamentale; cea de-a doua categorie include aliaje metalice ieftine: alamă, neiziber, tompac etc. şi pietrele sintetice.

Următoarea clasificare poate fi făcută în corelaţie cu uzualitatea pieselor realizate prin turnare. În aşa mod, deosebim următoarele categorii de lucrări artistice, care, la rândul lor, posedă clasificări tipologice mult mai extinse, despre care vom şi discuta.

1. **Podoabe personale laice:** medalioane, pandantive, inele, cercei, lănţişoare, brăţări, mărgele, coliere, salbe, colane, garnituri;
2. **Inventar liturgic şi podoabe bisericeşti:** icoane aurite şi argintate, ferecături de icoane, cruci de botez, cruci de procesiune, mitre, cununi, vase de cult;
3. **Elemente decorative arhitecturale**, sculptura de proporţii mici;
4. **Veselă din metale preţioase:** linguri şi linguriţe pentru ceai; vase şi cuţite pentru fructe; furculiţe; seturi pentru mirodenii, ceai şi cafea,

vin; cleşte pentru zahăr; farfurii, pahare, căni, pocale;

5. **Podoabe vestimentare:** ace de cravată, fibule, agrafe, poşete, cutii şi lădiţe pentru bijuterii, flacoane pentru parfum, seturi de manichiură, pudriere;
6. **Obiecte decorative de mobilier şi design interior:** articole din metal forjat, decorat prin gravare sau filigranare, cutii decorative, panouri ornate cu pietre colorate, mobilă incrustată, sculpturi, cuţite pentru hârtie;
7. **Articole de ceasornicărie:** brăţări pentru ceasuri, lănţişoare, ceasuri;
8. **Suvenire** şi variate bibelouri;
9. **Articole comemorative:** medalii, insigne, ordine, embleme, piese heraldice;
10. **Articole de tutungerie:** tabachere, lulele, scrumiere, brichete, seturi pentru fumat, portţigarete.

În acest context, odată cu specificarea clasificării pieselor realizate prin tehnicile de prelucrare artistică a metalului cunoscute de meşterii autohtoni, prezentăm descrierea celor mai reprezentative articole din compartimentele vizate, introducându-le, în aşa mod, în circuitul ştiinţific.

Tipologia podoabelor laice personale. Bijuteriile personale sunt clasificate în funcţie de aspecte legate de modalităţile de port, vârstă, gen, materiile prime utilizate etc., după cum urmează:

Podoabe pentru mâini. Printre podoabele personale un loc aparte ocupă brăţările şi lănţişoarele. Confecţionarea lor comportă procese tehnologice practic identice, ele fiind executate prin metoda turnării sau în mod individual, manual, prin împletire de diferite tipuri şi forme. Se deosebesc brăţări destinate femeilor şi bărbaţilor, ultimele fiind mult mai masive şi compacte. Deseori brăţările şi lănţişoarele sunt asortate cu diferite pandantive în formă de floricele, fluturaşi, inimioare, mărgele, care acordă bijuteriei efect decorativ deosebit şi spirit enigmatic. Din categoria podoabelor ieftine fac parte brăţările şi lănţişoarele confecţionate din mărgele colorate, scoici, pietre colorate mărunte, asociate cu metale nepreţioase – alpaca, aluminiu, franjuri de piele (gen podoabele confecţionate de Ludmila Kucera). Fiecare brăţară prezintă din punct de vedere constructiv o fâşie de metal fie laminată (brăţară rigidă), fie împletită din diferite variaţii de inele,

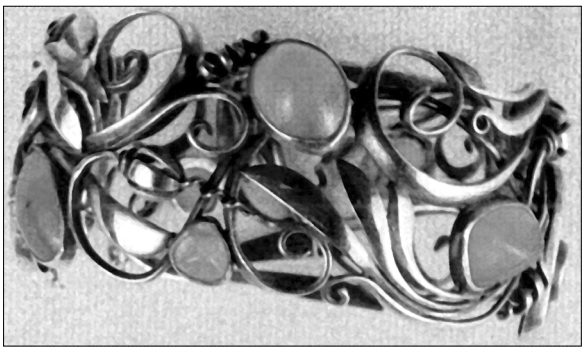

Fig. 1. A. Marco. Brăţară *Amintire*. Argint, carneol. Fondul Plastic al Federaţiei Ruse.

inserţii de pietre sau strasuri (după necesitate şi model), lăcăţica de închidere-deschidere (simplă sau cu arc). În ultimul timp brăţările se poartă şi la glezne, port specific mai mult adolescentelor şi domnişoarelor avangardiste.

O deosebită atenţie a cercetătorilor din domeniul artei decorative merită brăţara cu un generic sugestiv *Amintire,* realizată de regretatul bijutier moldovean Alexei Marco (1935-1992) în anul 1977 (Condraticova 2011a), conservată actualmente în custodia Muzeului din Kremlin din Moscova, în *Orujeinaia Palata*. Articolul prezintă o lucrare realizată din argint cu inserţii de carneol, folosind variate motive ornamentale de natură vegetală şi elemente spiralice. Compoziţia este perfect asociată cu inserţii oval-alungite de carneol şlefuit şi fixat într-o montură închisă. Din punct de vedere tehnologic au fost utilizate tehnica filigranării ajurate, laminarea, îndoirea metalului, forjarea şi polizarea, folosindu-se opacizarea şi brunarea metalului, pentru a i se acorda argintului o uşoară tentă întunecată comparativ cu strălucirea specifică a metalului (Советские 1980, 374).

Un loc deosebit pentru înfrumuseţarea mâinilor îl deţin inelele, care posedă următoarele caracteristici: inel simplu; verigă simplă cu sau fără pietre incrustată sau gravată; inel de logodnă cu sau fără piatră; inel cu elemente decorative, cu şaton de diferite tipuri, cu pietre naturale, organice sau sintetice; inel de doliu, cu pietre de culoare neagră. O categorie aparte prezintă inelele destinate iniţial în exclusivitate bărbaţilor, *inele-sigilii*, apreciate încă din Antichitate în calitate de sigilii. Abia în Evul Mediu tardiv inelul cu piatră de dimensiuni mari devine bijuterie purtată şi de către doamne. Sunt apreciate şi variate inele pentru piercing, destinate a fi purtate în nas, buze. Inelele

simple sunt confecţionate dintr-o fâşie sau sârmă de metal laminat, compuse din şaton simplu, cu o singură piatră montată. Cele compuse prezintă ornamente filigranate, detalii ajurate, mai multe inserţii montate în şatoane figurative. În partea superioară a inelului cu mai multe inserţii de pietre, vârful inelului, sunt fixate sau sudate şatoanele pentru pietre preţioase. Vârfurile inelelor pot fi rotunde, ovale, frunze stilizate, plate, de cele mai deseori concave, cu sau fără ornament ajurat. Mărimea inelelor este determinată în funcţie de diametrul intern – de la 15.5 până la 25.5 mm, astfel, dacă diametrul intern este de 19 mm, atunci mărimea inelului este, respectiv, 19.

Confecţionarea inelelor prezintă un proces tehnologic foarte complicat. Realizarea individuală a inelelor necesită timp şi cunoştinţe respective, pe când producerea în serie a inelelor se efectuează la strunguri specializate, în ultimul timp folosindu-se turnarea inelelor împreună cu pietrele (ce-i drept, nu fiecare riscă să folosească pietre preţioase şi organice, doar cele sintetice şi strasuri). Cu mult mai complicat este procesul tehnologic de confecţionare a inelelor cu pietre, inele ajurate şi filigranate, care necesită prelucrarea separată a şatoanelor şi a elementelor decorative. O deosebită măiestrie implică confecţionarea şi prelucrarea artistică a părţii superioare a inelului, care poate fi plată, cu un singur şaton pentru pietre sau mai multe şatoane, confecţionarea fiind efectuată în proporţie de 1:1, în funcţie strictă de desenul şi modelul-etalon. În cazul confecţionării articolului într-un singur exemplar, se prelucrează prin filigranare inelul atât în exterior, cât şi în interiorul său. Ornamentul ajurat are atribuţie decorativă şi posibilităţi speciale pentru curăţarea inelului, spălarea pietrei şi respectiv, strălucirea metalului şi a pietrei montate. Fixarea pietrelor în inel sau cercei este efectuată prin intermediul unui şaton,

Fig. 2. Inel pentru bărbaţi. Aur, fianit. Fabrica de Bijuterii „Giuvaier” din Chişinău.

Fig. 3. Gh. Cojuşnean. Inel-sigiliu. Argint, rauhtopaz. Colecţie particulară.

care prezintă un detaliu obligatoriu pentru podoabele cu pietre. Şatonul poate fi închis, deschis, compact şi ajurat. Metoda de fixare a pietrelor în şaton este practic identică pentru toate şatoanele, dar montura pietrei repetă întocmai forma pietrei, din care considerente tehnologia confecţionării monturilor diferă în funcţie de şlefuirea şi faţetarea inserţiei.

În general, în tehnologia confecţionării bijuteriilor sunt acceptabile următoarele tipuri de montare a inserţiilor de pietre scumpe în inele, cercei sau pandantive: montura prin corniere (cunoscută şi ca montura prin bordurare), montura prin setizare, montarea pietrelor în şină, montura „fagure”, montura „en cabochon”, „dinţi de lup”, „en care” (folosită pentru granat mărunt), prin ştift sau montura prin ţintuire, imprimată, faden etc., care se utilizează în funcţie de valoarea pietrei, calitatea şlefuirii, forma şi atribuţia bijuteriei date.

Podoabe pentru gât – *lănţişoare*, podoabe similare după tehnica de executare brăţărilor, dar de o lungime mai mare. Este o podoabă destinată portului la gât, purtată individual, asociată cu diferite pandantive, cruciuliţe, medalioane. Bijuteria respectivă este compusă din lăcăţică asortată cu o fâşie de metal laminat (lănţişor rigid) sau inele cu împletire variată. Se deosebesc la fel lănţişoare pentru doamne şi bărbaţi, ultimele fiind mai voluminoase şi cu o alură de „duritate”. *Medalionul* prezintă o varietate a pandantivului, deseori utilizat pentru păstrarea chipurilor de sfinţi, al Maicii Domnului sau ale persoanelor dragi, tot din această categorie fac parte iconiţe-pandantiv diptic sau triptic. O varietate deosebită prezintă *cruciuliţele* de botez. *Colierul* reprezintă o podoabă în formă de cerc sau lănţişor cu mai multe elemente decorative şi pandantive executate în acelaşi stil artistic, de preferinţă purtat de femei. Mai complicat este colierul dublu, în care sunt împletite mai multe lănţişoare cu diferite pandantive şi elemente decorative, destinat exclusiv femeilor, ca exemplu, monisto, confecţionat din pietre organice sau granat (de la grecescul „monismo” – de aur) sau renumitele „salbe de galbeni” purtate în Moldova şi salbele executate din monede turceşti („mahmudiene”) sau monede austriece, ruse, „bracteat-podoabe” purtate de popoarele germanice. *Mărgelele* prezintă bijuterii confecţionate din mai multe mărgele înşirate pe o aţă sau alte materiale sintetice, podoabe destinate exclusiv femeilor, executate din pietre

colorate de diferite mărimi, pietre organice sau mărgele executate din materiale plastice ieftine. *Pandantivul* este o podoabă purtată la piept sau la gât, asociată cu lănţişoare sau mărgele de diferit tip. Cele mai simple pandantive se consideră cele din pietre faţetate, montate în şatoane, care posedă inele speciale pentru a putea fi purtate pe lănţişor. Există pandantive cu una sau mai multe pietre, piesa de articulaţie (inelul de unire) a pandantivului cu lănţişorul fiind la fel ornată cu pietre. Spre deosebire de inele şi cercei, care au două axe de simetrie, pandantivele posedă o singură axă de simetrie, forma lor deseori fiind asemuită cu o picătură, lacrimă, inimioară. Unele pandantive mari posedă şi ac de fixare, din care cauză pot fi folosite concomitent şi în calitate de pandantive, şi în calitate de broşe. Piesele prezintă deseori motive vegetale, floristice, în ultimul timp folosindu-se semnele zodiacale, astrologice. În industria bijuteriilor se remarcă şi pandantive destinate bărbaţilor, deosebindu-se după masivitate, formă şi gramajul de metal preţios şi pietrele folosite. Casele contemporane de bijuterii prezintă actualmente o categorie deosebită de pandantive destinate pentru copii: aici deosebim bijuterii pentru copii de vârsta preşcolară care, de obicei, manifestă interes faţă de motive zoomorfe, floristică; pandantive pentru domniţe cu preferinţele lor şi pandantive pentru băieţi. Aceste podoabe pot fi confecţionate din aur, dar de cele mai dese ori din argint cu proprietăţi bactericide, cum ar fi cruciuliţele de botez ale pruncilor. La începutul secolului XXI se urmăreşte tendinţa folosirii tot mai frecvente a pandantivelor în calitate de accesorii pentru ornarea nu numai a mărgelelor şi a lănţişoarelor, dar şi a brăţărilor pentru mâini şi picioare, genţi, centuri ş.a. obiecte de vestimentaţie şi accesorii în vogă.

Colierele, fiind piese mai solicitate în anii 1970-1980, erau purtate de femei atât la vestimentaţia de seară, festivă, cât şi în condiţii cotidiene. Cercurile metalice rigide sunt asociate de minune cu variate elemente decorative şi inserţii de pietre. Setul de podoabe *Moldova* prezintă un exemplu al colierului şi include cercei şi un colier, executate la 1975 din argint şi mărgele de coral. Din punct de vedere tehnologic, au fost utilizate forjarea metalului, laminarea, îndoirea şi tăierea, gravarea decorativă (Советские 1980, 100; Condraticova 2011a). Setul posedă valoare deosebită şi graţie semnificaţiei simbolice purtate de elementele decorative armonios asociate. Astfel, în secolul XIX, în Basarabia, printre cele mai solicitate podoabe erau salbele de galbeni, adică salbele confecţionate din variate monede (austriece, ruse, turceşti). În familiile înstărite salbele erau purtate din monede preţioase, în familiile sărace erau acceptate salbe monetare mai modeste. Salbele au devenit o incontestabilă modalitate de subliniere a statutului social-economic deţinut de posesor, de tezaurizare şi în fine, de înfrumuseţare. Ele avuseră un rol suficient de sugestiv, deoarece şi la mijlocul secolului XX, în RSSM, se confecţionau şi se purtau salbe monetare, utilizându-se monede de producţie sovietică în valoare de 5, 10 sau 20 copeici.

Colierul din setul *Moldova* reprezintă o salbă monetară stilizată şi modernizată. Este confecţionat dintr-o bară metalică integră răsucită proporţional, acordând senzaţia unei împletituri/reţele decorative. Centrul compoziţiei înglobează elemente decorative, în special, discuri aplatizate şi laminate în formă de monede, de mărimi mai mari şi mărimi mai reduse, asociate cu inserţii de coral roşu-portocaliu. Mărgelele de coral posedă mici orificii prin care este strecurată sârma laminată, îndoită în forma unei spirale sau, mai bine spus, forma vrejului de viţă-de-vie. De menţionat că cârligele de fixare ale inserţiilor şi discurilor metalice formează elemente decorative originale care acordă un suflu nou bijuteriei descrise de noi: elemente în formă de spirală ca simbol al continuităţii vieţii, al dinamicii mişcării, vrejul de viţă-de-vie, rombul, cercul ca emblemă solară, linii drepte şi intercalate etc. Aceste simboluri sunt frecvent întâlnite pe prosoapele naţionale, covoa-

Fig. 4. A. Marco. Colier.
Argint, alpaca, pietre ornamentale.

re, broderii artistice, în decorul pieselor de lemn sau metal (fântâni, garduri, grile etc.), fiind parte integrantă a culturii autohtone.

Categoria podoabelor pentru cap este reprezentată prin *cercei* executaţi din materii scumpe cu sau fără pietre, purtaţi câte un cercel sau mai mulţi într-o ureche, deosebindu-se la fel cercei pentru femei şi cercei pentru diferite categorii de vârstă a copiilor. Prezintă podoabe simetrice, simple şi sofisticate, identice după mărime, masă şi stil de executare. Ca atare, iniţial portul cerceilor la bărbaţi în urechea stângă a fost introdus de către perşi, actualmente cerceii devin un atribut de port şi pentru unii bărbaţi mai avangardişti sau tineri care vor să fie apreciaţi respectiv. Se deosebesc cerceii fixaţi cu ajutorul unui ştift, lăcăţică şi clemă. Părţile componente ale cerceilor sunt şatonul (pentru cerceii cu inserţii de pietre preţioase) sau partea superioară prelucrată şi decorată, lăcăţica. În afară de partea exterioară, se prelucrează şi însăşi lăcăţica, care poate fi şi ea catalogată ca element decorativ. Lăcăţica cu arc prezintă sistem de deschidere-închidere mult mai complicat decât cu cârlig. Se asamblează nemijlocit pe şaton sau partea superioară a cerceilor în partea dorsală. La vârful aplatizat al cârligului se fixează închizătoarea cârligului. *Diadema* este podoabă în formă de cerc rigid cu elemente decorative şi inserţii de pietre, purtată pe cap de persoanele familiei regale, în saloane mondene şi de mirese la cununia religioasă. *Coroana* este purtată din cele mai vechi timpuri de către regi şi împăraţi la festivităţi având sens simbolic deosebit, o varietate fiind Tiara Papei de la Roma şi mitrele preoţeşti, executate cu deosebit gust şi rafinament.

Setul de bijuterii sau garnitura prezintă articole asociate conform materiilor prime, tehnicii de execuţie şi inserţiilor montate, confecţionate într-un anumit stil artistic. De obicei, prezintă ansambluri de cercei, inel, brăţară, lănţişor, pandantiv sau numai din inel-cercei, lănţişor-pandantiv. În ultimul timp a crescut interesul bărbaţilor faţă de garniturile de bijuterii, care includ pentru ei lănţişoare şi brăţări, inele-sigilii, pandantive-cruci, ace pentru cravată, nasturi decorativi, butoane pentru cămaşă.

În ceea ce priveşte compartimentul **ceasornicărie**, putem menţiona că de cele mai dese ori, meşterii bijutieri şi ceasornicarii au conlucrat, au activat în ateliere comune, îndeplinind, la ocazie, operaţiile tehnologice specifice pentru confecţionarea/reparaţia ceasurilor sau a bijuteriilor. Astfel, spre exemplu, şi în Basarabia interbelică, ceasornicarii erau uniţi împreună cu bijutierii (Basarabia 1926). Şi în primii ani postbelici, atunci când mai activau unele ateliere private, meşterii de aici cunoşteau operaţiile de lucru specifice ambelor domenii de lucru. Categoria pieselor utilizate în ceasornicărie este reprezentată prin brăţări pentru ceasuri (rigide, împletite, turnate, cu inserţii de piatră), lănţişoare, ceasuri placate cu aur sau cu anumite detalii din metale preţioase. Şi în acest compartiment la fel se deosebeşte segmentul destinat doamnelor şi bărbaţilor, piese diferenţiate după masivitate, volum, dimensiuni, motive ornamentale. Practic, în ţara noastră segmentul de ceasornicărie pentru copii este foarte slab acoperit, din motive că numărul consumatorilor acestor articole, confecţionate din aur şi argint, este redus la descendenţii familiilor de aristocraţi, ale lumii mondene sau financiar-bancare. Pentru consumatorul mediu piesele de ceasornicărie destinate adulţilor şi copiilor, de cele mai dese ori, este reprezentat prin articole confecţionate din aliaje metalice ieftine, placate cu aur/argint, inserţii de pietre sintetice, sticle colorate.

Tipologia podoabelor vestimentare, adică folosite pentru înfrumuseţarea costumului, include *fibulele*, erau folosite pentru prinderea şi fixarea hainelor, locul lor cu timpul fiind luat de broşe sau ace decorative. Aparte pot fi clasificate *fibulele* şi *agrafele* pentru fixarea şi ornarea coafurii, podoabe executate din materii scumpe şi pietre organice, devenite criterii de evaluare a situaţiei sociale şi a respectului. Pentru decorarea vârfurilor acelor se folosesc cele mai variate motive vegetale, zoomorfe sau aviforme, spice din diamante, coafuri în formă de struguri, fixate cu agrafe din fildeş, baga, apreciate chiar mai scump decât aurul. Tot la acest capitol se referă *colanele* executate după tehnologia confecţionării brăţărilor şi purtate la brâu, şolduri, ornate cu diferite amulete şi pandantive, accesorii pentru pălării, genţi, încălţăminte. O altă piesă frecvent utilizată este *broşa* simplă sau piesa cu elemente decorative şi inserţii de pietre, purtată la piept, la pălărie sau guler, pe rochie, vestă, sacou. Broşa, ca podoabă destinată pentru portul feminin, este asociată cu rochia sau costumul. De obicei, broşele prezintă bijuterii de o complexitate înaltă din

punct de vedere artistic şi tehnologic, în care sunt montate inserţii mari de pietre, din care considerente şatonul confecţionat pentru piatra respectivă necesită ornamentare specială. Broşele pot fi de forme severe, stricte, simple, în formă de crenguţe, frunzele cărora sunt presărate cu pietre mărunte. Broşele fără pietre prezintă motive vegetale, floristice, păsări, semne zodiacale, zoomorfe, antropomorfe. Merită atenţie broşele cu motive ajurate sau executate în întregime în tehnica filigranului. Partea verso a broşei, de obicei, este plată şi posedă ac pentru fixarea podoabei de accesoriul respectiv. Ţinând cont de aspectele stilistice şi tehnica de lucru ale secolelor precedente, se poate aprecia locul şi perioada de confecţionare a unei anume piese. Astfel, pentru a doua jumătate a secolului XIX - începutul secolului XX sunt specifice broşe executate în formă de fluturi, libelule, mai ales cu aripile mobile. Culorile emailului, ale pietrelor preţioase şi fine folosite pentru ornare sunt destul de palide. Putem deosebi câteva nuanţe de roz, verde, dar nicidecum un roşu sau albastru-aprins, care la acea etapă nu erau acceptate. Totodată, pentru secolul XIX era caracteristică confecţionarea broşelor din ambele părţi, adică şi executarea părţii verso (mai cunoscută ca rondebosse), spre deosebire de cele contemporane, la care este executată numai partea externă, aceasta servind drept criteriu important pentru evaluarea şi aprecierea podoabei.

Broşa *Arborele vieţii* (colecţia MNAIM), confecţionată de Alexei Marco, pare a fi foarte semnificativă, fiind o aluzie la arborele genealogic a fiecărui om, luând în consideraţie însăşi viaţa autorului ei. Crengile şi frunzele arborelui trebuie să dea rod, având susţinerea rădăcinilor lor, iar rodul nostru sunt copiii. În lucrare atitudinea meşterului a îmbrăcat aceşti copii-caboşoane scumpe în monturi, parcă stăruind să-i protejeze de problemele şi dificultăţile vieţii. Este o lucrare foarte de simbolică, din punct de vedere artistic, compoziţia fiind bine chibzuită şi echilibrată, fiecare element decorativ având obiectivele şi semnificaţia sa. Totodată, motivul *arborelui* este folosit frecvent în creaţia populară, simbolul fiind depistat pe covoarele moldoveneşti, broderii şi prosoape, el fiind şi un element obligatoriu al cultului funerar creştin. Din punct de vedere tehnologic s-au utilizat tehnici cunoscute şi profesate de meşter: forjarea metalului, laminarea, îndoirea, polizarea metalică, şlefuirea caboşoanelor rotunde şi montarea lor în şatoane închise.

Printre piesele vestimentare se plasează *acul pentru cravată,* care este folosit ca element decorativ pentru fixarea cravatei. De preferinţă, este piesă purtată de bărbaţi, deşi prin anii 1930 a fost remarcată tendinţa de utilizare a acului de cravată şi printre doamnele emancipate. De altfel, această piesă vestimentară este uzuală în unele situaţii şi astăzi, devenind parte componentă a unor business-lady sau în portul vestimentar unisex. *Nasturii* şi *butoanele* pentru cămaşa bărbătească reprezintă o altă piesă uzuală a bărbaţilor, de obicei fiind asortate cu cămaşa şi cravata. Menţionăm cu această ocazie că nasturii şi butoanele, alături de acul de cravată reprezintă seturi de piese elaborate pentru domni, de obicei, sunt realizate din aur, mult mai rar din argint. Aparte pot fi clasificate articolele exclusive, confecţionate din platină sau paladiu, ca un simbol tacit al statutului social-economic posedat de purtător. În cele mai dese cazuri, în decorul acestor piese se folosesc plachete şi elemente emailate, motivele geometrice, cele vegetale sau floristice fiind lipsă. Drept motive decorative servesc simboluri monetare (euro sau dolari), simboluri creştine sau motive preluate din credinţa în amulete şi talismane, care ar avea menirea de a personifica purtătorul, a intensifica puterile sale şi bunăstarea, făcând apel, în cazul dat, şi la magia bijuteriilor. Printre pietrele utilizate în calitate de inserţii se folosesc diamantul sau imitaţiile sale (pentru variantele mai puţin costisitoare), fianitul, zirconul, obsidianul, iar pietrele fine şi ornamentale sunt asociate mai mult cu argintul.

Tot în acest context se înscriu şi variate cutii şi lădiţe pentru păstrarea bijuteriilor. Deseori tăiate din lemn nobil, cu variate motive ornamentale, floristice, zoomorfe sau chiar adevărate scene de vânătoare sau pastorale, aceste lădiţe reprezintă în esenţa lor nişte bijuterii din domeniul prelucrării artistice a lemnului, cu elemente metalice, detalii filigranate sau aplice de metal de cele mai variate forme.

În aşa mod, menţionăm că articolele de bijuterii contemporane sunt executate în funcţie de statutul social-economic deţinut de posesor, categoriile de vârste şi predilecţiile estetice. Astfel, ţinând cont de psihologia şi necesităţile anumitor categorii, industria propune pe lângă piese tradiţionale şi diferite bijuterii-transformer. Destinaţia lor constă în asamblarea detaliilor şi confecţionarea în scurt timp a unei bijuterii noi, ţinând cont de

specificul situaţiei. În tot cazul, alegerea unei bijuterii comportă respectarea unor reguli elementare – asocierea conform materiilor prime utilizate şi pietrele montate, stilul artistic şi tehnica de confecţionare, selectarea pietrelor conform criteriilor personale, situaţie, ele fiind menite să evidenţieze individualitatea omului, de altfel, bijuteriile devin pur şi simplu obiecte de rutină, fără nici un mesaj simbolic sau individualitate. Deşi e demonstrat că în dese cazuri accesoriile purtate, adică bijuteriile, pot prevala asupra vestimentaţiei la capitolul evidenţierea trăsăturilor personale, a caracterului şi a tendinţelor artistice promovate de o anume persoană, bijuteriile îndeplinind funcţia de subliniere a statutului purtătorului, fapt care ne face să fim remarcaţi şi apreciaţi corespunzător.

Categoria pieselor realizate din metale sau din pietre preţioase este completată de insigne, embleme, simboluri heraldice, bibelouri, suvenire, cupe, sculptură de proporţii mici etc. În acest context, aducem drept exemplu doar câteva piese reprezentative care denotă creaţia bijutierilor autohtoni. Astfel, discutând cu bijutierul Gh. Cojuşnean, constatăm că în procesul de creaţie el deseori experimentase încercând să stăpânească metalul. A făcut feronerie, după care se întorcea în repetate rânduri la bijuteriile miniaturale. În aşa mod, practic, fiecare bijutier, deţinând tehnicile de prelucrare artistică a metalului, posedă abilităţi profesioniste pentru a realiza sculpturi, de exemplu, sculptura care ne înfăţişează *Clopotniţa Catedralei Naşterea Maicii Domnului* din Chişinău (autor Gh. Cojuşnean, colecţie particulară), piesa de aramă forjată *Moldova. Toamnă* (autor A. Marco, colecţia MNAM) etc.

Menţionăm cu această ocazie că bijutierul A. Marco s-a remarcat în arta decorativă şi în calitate de specialist notoriu în domeniul confecţionării sculpturilor de proporţii mici. Aceste piese sunt utilizate, de preferinţă, pentru decorul interiorului, în funcţie de tendinţele designului artistic şi de aspiraţiile utilizatorilor şi consumatorilor pieselor de artă. În categoria sculpturilor de proporţii mici se încadrează sculptură decorativă alegorică şi foarte cunoscută *Moldova. Toamnă* (1984) din aramă forjată. Sculptura personifică o doamnă care simbolizează toamna, fiind ornată cu variate elemente decorative, care semnifică darurile Moldovei. Însăşi culoarea metalului folosit, arama ruginie, completează armonios imaginea reprezentată, indicând nuanţele roşu-ruginiu ale unei veritabile toamne moldoveneşti.

În aceeaşi ordine de idei se includ variate sculpturi miniaturale de fildeş, realizate de A. Marco şi păstrate actualmente în fondurile MNAM şi în colecţii particulare (*Cocoşel cu găinuşe*, *Ciobănaş cu capra*, *Legumicultorul*, MNAM), diferite plachete de fildeş (colecţia *Ceată de reni*, *Madona*, *Maternitate*, *Scoaterea lui Hristos de pe cruce*), numeroase plachete realizate în tehnica emailării artistice (*Lăutarii*, *Plai natal*, *Vara*, *Sfântul Gheorghe* etc.).

Un veritabil simbol al capitalei, sculptura decorativă *Clopotniţa* Catedralei mitropolitane *Naşterea Domnului* din Chişinău (autor Gh. Cojuşnean), prezintă o exemplificare a talentului şi maturităţii creatoare, a posedării tuturor tehnicilor de lucru în domeniul prelucrării artistice a metalului şi a pietrelor scumpe. Lucrarea ar putea fi, pe bună dreptate, o adevărată carte de vizită a oraşului, în cazul lansării unor eventuale cărţi poştale (Condraticova 2011b).

Profundă măiestrie şi romantism denotă şi cupele de vin confecţionate pentru Combinatul de vinuri de la Stăuceni. Mărimile lor reduse, de aprox. 160-180 mm, denotă profesionalism şi originali-

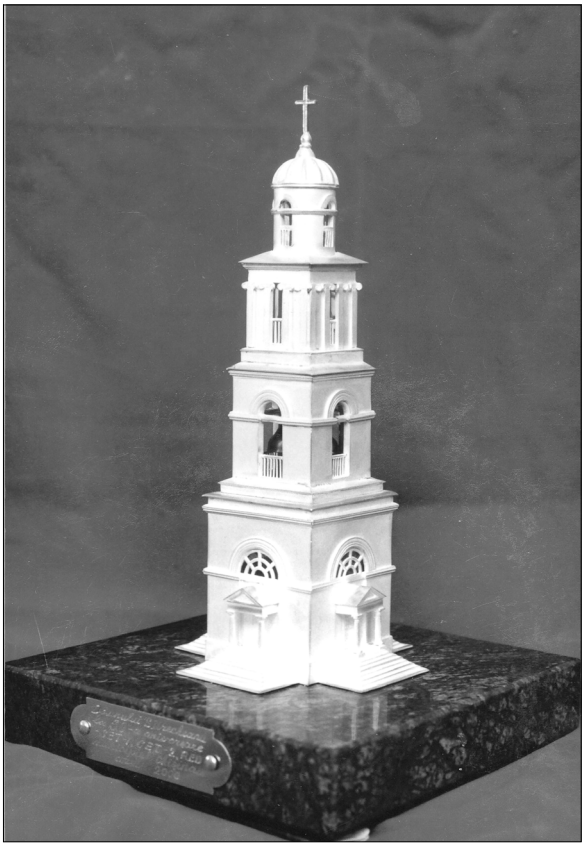

Fig. 5. Gh. Cojuşnean. *Clopotniţa* Catedralei Maicii Domnului din Chişinău. Colecţie particulară.

tate, designul cupelor este foarte variat şi practic nu se repetă. Au fost utilizate asemenea tehnici şi tehnologii specifice precum turnarea artistică, gravarea, emailarea, filigranarea, şlefuirea, iar inserţiile de pietre preţioase, variate caboşoane colorate au fost faţetate tot de mâna meşterului. Cupele decorative au participat la expoziţii de artă decorativă, dar şi la cele de arta vinului, au dus, astfel, faima Combinatului de vinuri şi a meşterului bijutier care le-a creat. Tot în acest context se înscriu şi variate cupe decorative, realizate de meşterii Vladimir Vasilkov (1991-1995), Vladimir Kalaşnikov (1946), Iuri Leonov, Vasili Şokin, care au activat în cadrul Fabricii de bijuterii din Chişinău şi atelierul de giuvaiergerie al Fondului Plastic al RSSM.

Gh. Cojuşnean este un meşter neîntrecut în prelucrarea fierului şi drept argument servesc schiţele pentru grilele decorative. În grila anexată sunt asociate nişte spirale, dar mai deplasate, care conferă dinamism şi tendinţă spre perfecţionare. De-a lungul segmentului grilei, în partea de jos, este amplasată o crenguţă cu motive floristice şi frunzuliţe decorative, formând astfel o compoziţie integră şi armonioasă.

În aşa mod, aceste piese se înscriu perfect în categoria pieselor decorative care întregesc ansamblurile arhitecturale. Compartimentul „Piese decorative arhitecturale" este unul din cele mai elocvente privind dezvoltarea turnării artistice în spaţiul pruto-nistrean, cu atât mai mult cu cât piesele de factură laică, dar şi cele bisericeşti exemplifică ascensiunea acestui domeniu de activitate. Articolele din metal au devenit foarte populare, fiind uzuale nu numai pentru decorul exterior al edificiilor (grile, garduri etc.), dar şi pentru înfrumuseţarea interiorului clădirilor, formând un veritabil ansamblu arhitectural şi decorativ. În

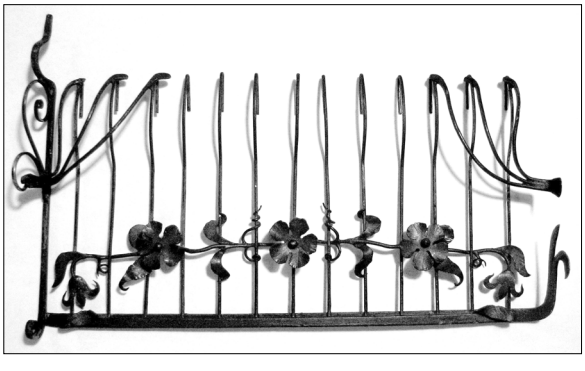

Fig. 6. Gh. Cojuşnean. Grilă decorativă. Fier forjat. Schiţă. Colecţie particulară.

Fig. 7. Gh. Cojuşnean. Set de podoabe (colecţia MNAIM).

acest context, se folosesc scări de cele mai diferite forme şi configuraţii, balustre, piese de mobilier, grile, sculpturi, alte articole decorative etc. Piesele posedă o încărcătură deosebită mai ales pentru percepţia şi educarea simţului frumuseţii, dar sunt şi foarte solicitate printre colecţionarii de piese antice sau realizate „à la modern", şi care nu cedează practic impecabilităţii articolelor de giuvaiergerie. În acest context un rol deosebit îl deţin specialiştii care sunt preocupaţi nemijlocit de confecţionarea unor asemenea articole, cum ar fi cazul designerilor (modelierilor), inginerilor, tehnologilor, metalurgilor ş.a.

În aşa mod, în viziunea noastră, piesele decorative realizate prin diferite tehnici de prelucrare artistică a metalului, pot fi grupate în următoarele categorii tipologice:

Balustrele reprezintă variate figuri zoomorfe şi antropomorfe, cu elemente decorative vegetale, realizate prin turnare artistică. Totodată, aceste balustre poartă şi un rol utilitar, de protecţie a omului aflat pe scări, funcţie asociată cu cea de înfrumuseţare, de unde şi valoarea acestor piese decorative. Devenind parte integrantă a balustradei, aceste balustre sunt percepute atât ca nişte construcţii independente, elemente decorative autonome, cât şi parte componentă a întregului ansamblu, realizat în baza ultimelor tendinţe artistice şi designul din domeniu. Un moment esenţial prezintă asocierea acestor balustre cu articolele decorative metalice de mobilier, candelabre, sculpturi decorative etc., formând un stil irepetabil şi individual, prezentând piese simple, de un design clasic, dar etern. Designul articole-

lor în stil clasic sau „retro” prezintă şi asocierea în mod inevitabil cu variate figuri geometrice şi motive floristice, de o complexitate deosebită, utilizate de preferinţă şi la restaurarea scărilor şi clădirilor vechi. Actualmente, pentru decorul acestor piese se foloseşte tot mai frecvent stilul „high tech”, adică combinarea materialelor deja verificate de timpuri şi tendinţe cu materii prime contemporane, avangardiste şi sintetice. De o deosebită atenţie din partea designerilor se bucură elemente de susţinere zoomorfe şi antropomorfe, combinate echilibrat cu interiorul, formând un tablou integral.

Scările din interiorul şi exteriorul caselor, realizate într-o manieră artistică, reprezintă momentul central al interiorului unei clădiri, decorate, în primul rând, cu balustre de cele mai complexe şi variate configuraţii, realizate prin turnare, care permite confecţionarea celor mai ciudate şi originale forme. Aparte sunt clasificate scările elicoidale, de genul scărilor din interiorul Muzeului oraşului Chişinău (Turnul de apă), al Muzeului de Etnografie şi Istorie Naturală din Chişinău. Tot la acest capitol se înscriu şi unele scări, fie simple, fie elicoidale, care duc în clopotniţă. Scările metalice prezintă nişte piese artizanale de o amploare deosebită a fanteziei creatorului, realizate în spiritul tradiţiilor culturii naţionale în mixaj cu tendinţele artistice.

Deşi în ultimul timp se optează pentru nişte garduri de piatră, beton etc., interesul faţă de gardurile metalice decorative nu a scăzut, fiind prezentate cele mai diverse motive ornamentale asociate în compartimente aparte. În mod sigur, ele sunt combinate cu portiţe şi porţi de aceeaşi factură. În acest context vorbim de piese de factură laică, adică utilizate la împrejmuirea şi decorul caselor, conacelor, vilelor etc., dar şi piese cu o conotaţie sacră. Astfel, acest compartiment este bine exemplificat prin garduri şi portiţe folosite la împrejmuirea bisericilor, cimitirelor, dar cel mai pregnant se manifestă în cadrul îngrădirii monumentului funerar, spre exemplu, gardul decorativ, cu elemente decorative vegetale, de pe mormântul boierului Burlacu (s. Ofatinţi, r-nul Râbniţa, 1908). Frumuseţe şi originalitate deosebită prezintă gardurile care îngrădesc Grădina Publică „Ştefan cel Mare”, Dendrariul, parcul din faţa Catedralei Maicii Domnului din Chişinău ş.a. piese decorative de o frumuseţe deosebită.

O altă categorie de piese metalice este reprezentată prin grile folosite pentru decorul scărilor, grile exterioare, pentru balcon, ferestre etc. Asemenea grile, cu motive geometrice sau vegetale, pot fi văzute la majoritatea clădirilor de epocă, biserici vechi, case de locuit. Totodată, în ultimul timp se optează pentru realizarea unor grile „à la modern”, folosind modele mai vechi, preluate din cultura naţională. Aceste piese diferă după mărime, elemente folosite, evoluând de la piese simple la foarte sofisticate, supraîncărcate cu motive baroce. Simplitatea clasică şi sobrietatea detaliilor metalice oferă acestor piese eleganţă şi frumuseţe eternă, face clădirile inubliabile, originale, mai ales în amalgamul cenuşiu al unei urbe suprasolicitate. Similare după tehnica de execuţie sunt prezentate în acest context diferite viziere, plasate pentru acoperirea uşilor de intrare, şi care sunt asociate cu grile la ferestre şi cele de la balconul clădirii, piese rămase intacte pe unele case din Chişinăul vechi. Pentru realizarea acestor piese se foloseşte turnarea artistică, sudarea detaliilor între ele, forjarea artistică.

Şi dacă e să continuăm capitolul privind piesele metalice folosite în arhitectura laică, menţionăm prezenţa tablelor comemorative, funerare, textuale, realizate din metal, inscripţiile fiind gravate de meşteri gravori specializaţi în domeniu. Astfel, gravarea, deşi mai rar (turnarea şi forjarea deţinând rolul principal în realizarea pieselor de metal), este atestată în procesul de confecţionare a pieselor menţionate, fiind uzuală la gravarea inscripţiilor textuale, epitafelor funerare, decorul pieselor de mobilier, a unor sculpturi decorative de proporţii mici etc. Aparte sunt clasificate căminele, şemineele, care devin în vogă tot mai frecvent. Detaliile suplimentare de înfrumuseţare, motivele zoomorfe, antropomorfe sau vegetale, formează adevărate capodopere în domeniul prelucrării artistice a metalului. Şemineele contemporane deseori imită piesele de factură mai veche, devenind centrul compoziţional al camerei unde este amplasat, un centru simbolic al vetrei de altădată, un centru spiritual al familiei şi casei.

Tot în contextul prelucrării artistice a metalului, la compartimentul designul landşaftului, se poate propune următoarea clasificare a pieselor de metal, confecţionate de meşterii autohtoni, după cum urmează:

1. Pavilioane şi foişoare, realizate din metal, deseori prezentând o adevărată dantelă metalică, cu un ornament sofisticat;
2. Scaune şi mese metalice, folosite în decorul teraselor, al pavilionului, în scopuri decorative şi practice;
3. Felinarele metalice înfrumuseţează parcurile şi conferă originalitate, aidoma castelelor medievale. Asemenea felinare metalice, cu o deosebită dantelă metalică, au devenit cartea de vizită a Grădinii Publice „Ştefan cel Mare", la Dendrariul şi Grădina Botanică din Chişinău, Muzeul Chişinăului, unele biserici sau mănăstiri, de exemplu, Bocancea; teatrele şi parcurile naţionale. De exemplu, felinarele din incinta Teatrului Naţional „V. Alecsandri" din Bălţi au fost realizate conform schiţelor propuse de bijutierul Gh. Cojuşnean (Condraticova 2011b);
4. Havuzurile prezintă o altă capodoperă din domeniul prelucrării metalului, fiind amplasate în parcurile publice (havuzul din Grădina Publică „Ştefan cel Mare", Chişinău), havuzul din curtea mănăstirii Saharna, havuzul din parcul Muzeului de Etnografie şi Istorie Naturală din Chişinău etc.

În aşa mod, piesele realizate prin turnare artistică depistate de noi şi analizate în paginile acestui studiu, reprezintă fantezia autorului şi frumuseţea/eternitatea lumii înconjurătoare, fiind, la drept vorbind, o operă de artă, şi nu simplă mese-

Fig. 8. Felinar din curtea mănăstirii Bocancea.

rie, cum ni se prezintă în cele mai dese cazuri. Piesele posedă o prioritate deosebită, fiind confecţionate pentru a dăinui, cu timpul valoarea lor istorică şi artistică crescând proporţional cu durata anilor. Ar fi corect să afirmăm că aceste piese sunt capabile să persiste peste secole la rând, formând tezaurul artistic al neamului. În analogie cu piesele turnate, cele realizate prin forjare artistică cedează întâietatea, turnarea permiţând confecţionarea celor mai sofisticate detalii, conservând proporţiile şi raporturile necesare, fapt destul de important la realizarea grilajelor pentru ferestre, a gardurilor şi a monumentelor funerare. În acest context sunt evidenţiate aspectul practic şi funcţional, desenul sobru, elementele decorative floristice sau geometrice, prelucrarea artistică a metalului permiţând realizarea celor mai originale bijuterii laice, sculpturi de proporţii mici şi elemente arhitecturale.

Bibliografie

Basarabia 1926: Basarabia. Monografie sub îngrijirea lui Ştefan Ciobanu (Chişinău 1926).

Condraticova 2011a: L. Condraticova, Alexei Marco. Destinul unui bijutier din Moldova (Iaşi 2011).

Condraticova 2011b: L. Condraticova, Bijutierul, pictorul şi meşterul de artă decorativă Gheorghe Cojuşnean. In: ARTA, Centrul Studiul Artelor al Institutului Patrimoniului Cultural al AŞM (Chişinău 2011), 86-92.

Condraticova 2011c: L. Condraticova, Contemporary Jewellery between History, Art and Symbol. In: Postmodern Openings, nr. 4 (Iaşi 2011), 53-65.

Советские 1980: Советские художники-ювелиры. Авт-сост. М.А. Ильин, В.А. Елкова, Л.Ф. Романова (Москва 1980).

Artistic processing of metal in the Dniester-Prut interfluve. Typology of articles made by local jewelers

Abstract

Preceding studies on the origin and evolution of jewelry in Moldova have considerably expanded the area of our research, opening up new possibilities for the investigation. The aim of this study is to show the place and role of artistic metalworking techniques in Bessarabia of the 19th century, characterization and determination of the types of objects created using these techniques, and giving some examples, which illustrate them.

It should be noted that the discovery of physical and chemical properties of metals led to the emergence and development of methods of artistic processing of metals, which have evolved over the centuries. Some of them were eventually rarely used and were replaced by complicated professional technologies. Among the most claimed and, therefore, popular methods of metal processing one can name such techniques as casting, engraving, filigree, forging, artistic enameling, etc.

List of illustrations:

Fig. 1. A. Marco. Bracelet "Memories". Silver, carnelian. Russian Arts Fund.

Fig. 2. Men's ring. Gold, cubic zirconia. Chişinău Jewelry Factory „Giuvaier".

Fig. 3. Gh. Cojuşnean. Signet ring. Silver, smoky quartz. Private collection.

Fig. 4. A. Marco. Necklace. Silver, brass, semi-precious stones.

Fig. 5. Gh.Cojuşnean. Bell tower of the Cathedral of Chisinau. Private collection.

Fig. 6. Gh. Cojuşnean. Decorative wrought-iron grille. Sketch. Private collection.

Fig. 7. Gh. Cojuşnean. Jewelry . Collection of the National Museum of Archaeology and History of Moldova).

Fig. 8. Lantern in the courtyard of the Bocancea Monastery.

Художественная обработка металла на территории Днестровско-Прутского междуречья. Типология изделий молдавских мастеров

Резюме

Предыдущие исследования, объектом которых было возникновение и эволюция ювелирного искусства в Молдове, существенно расширили область нашего исследования, открывая новые возможности для изучения. Целью данной работы является определение места и роли приемов художественной обработки металла, характеристика и определение типов предметов, созданных при помощи этих техник и приведение соответствующих примеров, наглядно их иллюстрирующих.

Необходимо отметить, что открытие физических и химических свойств металлов обусловило возникновение и развитие методов художественной обработки металла, которые развивались на протяжении веков. Некоторые из них со временем стали редко использоваться и были заменены сложными и высокопрофессиональными технологиями. Среди наиболее востребованных и, соответственно, распространенных методов обработки металла можно назвать такие техники как литье, гравировка, филигрань, ковка, художественное эмалирование и др.

Список иллюстраций:

Рис. 1. А. Марко. Браслет «Воспоминания». Серебро, сердолик. Художественный Фонд России.

Рис. 2. Мужское кольцо. Золото, фианит. Кишиневский ювелирный завод „Giuvaier".

Рис. 3. Г. Кожушнян. Мужской перстень. Серебро, дымчатый хрусталь. Частная коллекция.

Рис. 4. А. Марко. Колье. Серебро, латунь, полудрагоценные камни.

Рис. 5. Г. Кожушнян. Колокольня Кишиневского собора. Частная коллекция.

Рис. 6. Г. Кожушнян. Декоративная решетка из кованого железа. Эскиз. Частная коллекция.

Рис. 7. Г. Кожушнян. Украшение. Коллекция Национального музея археологии и истории Молдовы.

Рис. 8. Фонарь во дворе монастыря Боканча.

3.02.2012

Dr. Liliana Condraticova, Centrul Studiul Artelor al Institutului Patrimoniului Cultural al AŞM, bd. Ştefan cel Mare, 1, MD 2012 Chişinău, Republica Moldova

AFIŞUL TEATRAL DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL DE ARHEOLOGIE ŞI ISTORIE A MOLDOVEI

Vera Stăvilă

Istoria teatrului este alcătuită din mai multe compartimente: istoria dramaturgiei, activitatea de creaţie a actorilor, arta teatral-decorativă. Iar de la sfârşitul sec. al XIX-lea, şi măiestria regizorală. Un rol important în procesul de dezvoltare şi funcţionare a teatrului în toate timpurile i-a revenit spectatorului. Necesitatea de a informa publicul despre activitatea sa, a apărut odată cu înfiinţarea teatrului. Şi de aceea istoria universală a afişului teatral se numără nu în ani, ci în mii de ani.

Arta scenică a luat naştere în îndepărtata antichitate. Tot atunci au apărut şi primele afişe teatrale. În Grecia afişele au apărut aproximativ în sec. IV a. Chr., iar în Roma în sec. I a. Chr.

Cuvântul „afiş" vine de la franţuzescul „affiche", şi este un gen de artă grafică, în care conţinutul de idei se redă prin imagini, simboluri, metafore, alegorii, însoţite de un scurt text scris artistic, cu funcţie mobilizatoare, de informare. Menirea principală a afişului teatral este promovarea unei piese de teatru şi de a aduce spectatorii în săli. Pe de altă parte, afişul este un document istoric concret, de cele mai multe ori mai obiectiv decât memoriile contemporanilor, document care păstrează pentru cercetători diversă informaţie, pe alocuri chiar detaliată, despre repertoriul unui sau altui teatru, componenţa trupei, repertoriul, distribuţia într-un spectacol concret. Afişul ne permite să urmărim biografia de creaţie a actorilor, existenţa în timp a unei piese, ne poate comunica informaţie despre organizarea, construcţia, evoluţia unui sau altui teatru.

Adevăratul început al artei afişului, aşa cum îl cunoaştem noi astăzi, a fost marcat la sfârşitul sec. XVIII, de ideea lui Alloys Senefelder de a-şi ilustra personal propriile piese de teatru. Întrucât era sărac, el a căutat o modalitate de a folosi altceva decât materialele scumpe utilizate de tipografii vremii, înlocuind plumbul prin piatră. Procesul, numit litografie, permitea reproducerea unui desen realizat pe o piatră cu o substanţă grasă. Introdusă într-o soluţie acidă, piatra reţine doar cerneala aplicată pe părţile îmbibate în substanţa grasă, iar desenul apare prin aplicarea unei foi de hârtie pe respectiva piatră. Primele afişe astfel create aveau un singur inconvenient: lipsa culorii.

Ca gen artistic afişul a apărut către sfârşitul sec. XIX, printre fondatorii săi fiind astfel de nume celebre ca Henri de Toulouse-Lautrec, Alphonse Mucha ş.a.

Părintele afişului artistic în culori este Jules Cheret, cel mai prolific artist din perioada de glorie a afişului francez. El a creat primul afiş în culori în 1867, utilizând un proces litografic care îi permitea să obţină orice culoare pornind de la trei pietre îmbibate cu cerneluri de culori diferite (de obicei galben, roşu şi albastru).

Primul afiş de teatru din Ţările Române a apărut pe la 1790, un exemplar aflându-se la Muzeul Brukenthal din Sibiu. Cel mai vechi afiş teatral tipărit în Basarabia (cunoscut nouă), este afişul pentru comedia „Şcoala muierilor sau întâmplările nopţii", comedie de Molière, datat cu anul 1820. Reprezintă o foaie mărime 18,0×28,5 cm variantă albă, textul încadrat în chenar, cel în limba rusă separat de cel în limba română printr-un şir de ornamente tipografice. Depus la Biblioteca Academiei Române (Mihail, Mihail 1993, 9). Acest afiş a apărut în perioada când viaţa muzical-teatrală din Chişinău era concentrată în casele marilor proprietari. Mulţi dintre ei aveau orchestre, tarafuri particulare în care cântau lăutari şerbi. De menţionat că primele spectacole teatrale publice au avut loc în anul 1818, în casa viceguvernatorului Basarabiei M. Krupenski. Se ştie exact că în anul 1820 în această sală teatrală s-a jucat spectacolul „Şcoala muierilor sau întâmplările nopţii" de Molière. În 1821 aici juca o trupă de artişti germani, având în program spectacole de dramă şi balet. Mai târziu se deschid săli de concerte şi teatre particulare. Este vorba de teatrul „V. Grossman", „Oradovski" ş.a. La mijlocul sec. XIX s-a lărgit cercul amatorilor de reprezentaţii

Tyragetia, s.n., vol. VI [XXI], nr. 2, 2012, 347-358.

muzicale. Unul din centrele vieţii teatral-muzicale a Chişinăului a devenit casa M.A. Ziloti.

Un eveniment important pentru viaţa culturală a Chişinăului l-a constituit turneul trupei marelui actor ieşean Nicolae Luchian care, cu mare greu a obţinut învoirea guvernului rusesc ca să dea reprezentaţii în Basarabia. În perioada 20 noiembrie 1868 - 15 martie 1869, trupa lui N. Luchian prezintă în incinta teatrului „V. Grosman" peste 20 de spectacole, printre care: „Cinel-cinel", „Fluierul fermecat", „Iorgu de la Sadagura", „Cucoana Chiriţa" ş.a. (Dănilă 1995, 16).

Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei deţine o colecţie bogată şi interesantă de afişe culturale, în număr de 1378 de unităţi. Din această colecţie fac parte şi cele circa 250 de afişe teatrale extrase, selectate şi cercetate de către noi. Afişele respective anunţă evenimente culturale care au avut loc în incintele teatrelor din Moldova (spectacole, omagieri, seri de creaţie, festivaluri teatrale), prezentate în diferite perioade de timp. Ele prezintă un interes sporit, deoarece pot fi examinate ca o mărturie a trecerii timpului, înlesnind astfel studierea activităţii colectivelor de creaţie ale teatrelor. De asemenea, o parte din afişe anunţă premiere ale unor spectacole. Alături de acestea se regăsesc şi afişele create pentru spectacolele prezentate în turnee în afara ţării (republicii), dar şi afişe despre turneele teatrelor străine pe scenele teatrelor din Republica Moldova.

Deşi noi cunoaştem că în Basarabia interbelică (1918-1940) au existat activităţi teatrale, afişele din această perioadă lipsesc cu desăvârşire. În 1923 la Chişinău s-a deschis Teatrul Naţional, căruia i s-a pus la dispoziţie cea mai bună scenă din oraş, în fosta Casă a Întrunirilor Nobilimii Basarabene. Teatrul Românesc a activat aici 12 ani. În anii '20-'30 ai sec. XX viaţa teatrală din Basarabia s-a constituit nu doar din activitatea Teatrului Naţional. Veneau în turneu trupe teatrale evreieşti, germane, ucraineşti, ruseşti. Veneau în turneu, deşi mai rar, colective din Varşovia, Riga, Praga ş.a. Spectacolele se jucau în sălile Clubului Jocheu, Clubului Polonez, a Casei Eparhiale. În Chişinăul interbelic au mai funcţionat încă trei săli de spectacole. Este vorba de sălile „Colosseum", „Orfeum" şi sala teatrului „Expres".

Cercetând colecţia de afişe observăm că, potrivit inscripţiilor de pe verso, o parte din afişele concertelor Orchestrei Simfonice din anii '30 sec. XX, condusă de B. Miliutin (care în anii '40 ai sec. XX a fost şi dirijor la Teatrul de Operă şi Dramă), au fost imprimate pe formulare de acte de stare civilă (certificate de deces şi autorizaţie de înmormântare), găsite de autorităţile sovietice în tipografiile din Chişinău, în primele luni de ocupaţie (1940)[1].

Deoarece majoritatea afişelor cercetate de noi se referă la perioada contemporană, perioada anilor 1941-2010 şi reflectă îndeosebi activitatea teatrelor republicane, am încercat să le împărţim în trei categorii, după evoluţia formei şi conţinutului. Excepţie face un afiş din stofă datat cu anul 1897, care este şi cel mai vechi din patrimoniul Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. De menţionat că afişul din stofă face parte din „afişele teatrelor de casă", care erau frecvente în Rusia. De regulă, erau spectacole de binefacere (benefisuri). Acestea au ajuns până la noi într-un număr foarte mic de exemplare. Spectacolele susţinute în aceste teatre nu erau permanente, se jucau pentru un număr mic de spectatori şi nu exista necesitatea de a anunţa un număr mare de public. De obicei, erau confecţionate manual, iar pentru ocazii mai speciale se comandau la tipografie. Acestea nu se agăţau nicăieri, se împărţeau invitaţilor, ele mai degrabă îndeplineau funcţia de program.

Afişul din stofă din patrimoniul MNAIM anunţă turneul trupei de operetă a Teatrului Rus din Odesa în teatrul „V. Grosman"[2] din Chişinău. Acesta a fost ultimul spectacol cu participarea actorului M.O. Mihailov în opera „Cântăreţul din Palermo". Afişul este confecţionat din stofă cu textul imprimat tipografic, în limba rusă, cu dimensiuni de 13,3×31,5 cm[3]. Aceste afişe din stofă aveau un inconvenient, cu timpul vopseaua imprimată se ştergea şi se complica descifrarea textului.

[1] MNAIM, FB-23949-9.

[2] La mijlocul sec. XIX la Chişinău este cunoscut teatrul lui V. Grosman, care se afla între străzile Şmidtskaia (Mitropolit Varlaam) – Nicolaevskaia (Columna), Cupeceskaia (V. Alecsandri) – Mihailovskaia (M. Eminescu), casa cu numărul 121, edificiu cu două etaje. În interior, în centru se afla scena şi parterul. Avea lojă, benuar, belleetaj şi galerie. Acest teatru a găzduit la vremea aceea diverse trupe de actori. Teatrul mai dispunea şi de auditorii unde se organizau seri de lectură şi se ţineau diverse lecţii. Tot aici au fost prezentate şi primele filme de animaţie din acea perioadă. În anii '90 ai sec. XIX, în urma unui incendiu, teatrul a fost deteriorat considerabil. La începutul sec. XX edificiul a fost cumpărat de comerciantul Eli Krips (deţinea mai multe imobile în acest perimetru), care l-a reconstruit şi a deschis în acest edificiu un şir de magazine. Mai târziu imobilul a fost transformat în casă de locuit.

[3] Donaţia pictorului Valentin Lescov, 1994. MNAIM, FB-22517.

Prima categorie de afişe teatrale este reprezentată de o tipăritură pe hârtie subţire, într-o culoare sau două, de obicei fără nici o grafică spectaculoasă, având diferite dimensiuni. Aceste afişe se referă la spectacolele prezentate în anii '40-'60 ai sec. XX. Ele fiind lipite pe pereţi pe stâlpi în apropierea teatrului, acolo unde urma să aibă loc spectacolul.

Cele mai multe afişe teatrale de acest gen, din patrimoniul MNAIM, provin din colecţia actorului şi regizorului Teatrului Dramatic Rus de Stat „A.P. Cehov" din Chişinău Vladimir Strelbiţki (numele adevărat Svetkin), care a activat aici din anul 1940, când teatrul se transferă de la Tiraspol la Chişinău, până în anul 1969. Aici găsim şi unul dintre cele mai vechi afişe ale Teatrului Dramatic Rus „A.P. Cehov", datat cu anul 1941, când între 15 şi 17 aprilie are loc premiera spectacolului „Сентиментальный вальс" („Vals sentimental) de O. Litovski, în regia lui V. Strelbiţki, scenografia B. Nesvedov (pictor grafician şi scenograf). Într-un chenar aparte se indică numele actorilor distribuiţi în acest spectacol. Se mai indică preţul unui bilet şi că copiii până la 14 ani nu se admit la spectacol. Afişul este semnat de pictorul V. Poleakov[4].

Un număr mare de afişe cu referinţă la activitatea Teatrului de Operă şi Dramă din Chişinău le găsim în colecţia dirijorului Orchestrei Simfonice a Filarmonicii din Chişinău Boris Miliutin. Aceste afişe includ elemente standard: se indică denumirea spectacolului, regizorul, pictorul, compozitorul muzicii, pe alocuri distribuţia rolurilor, locul şi ora reprezentaţiei, (parţial) tipografia unde a fost imprimat şi tirajul. Acestea nu se deosebesc foarte mult de afişele teatrului dramatic. Ţinem să menţionăm afişul spectacolului de operă „Cio-Cio-San" de G. Puccini, montat la Teatrul Moldovenesc de Operă şi Dramă în anul 1947. În rolul „Madam Butterfly" – Tamara Ceban (cântăreaţă de muzică populară)[5]. Tot aici găsim şi afişul baletului „Барышня-Крестиянка" („Domnişoara ţărancă") după A.S. Puşkin, libret de N. Volkova, include distribuţia rolurilor, regizorul spectacolului. Afişului este semnat de pictorul A. Şubin şi este datat cu anul 1948.

În această perioadă la Chişinău îşi desfăşurau intens activitatea Teatrul Moldovenesc de Operă şi Dramă şi Teatrul Dramatic Rus „A.P. Cehov".

[4] MNAIM, FB-24968-1.
[5] MNAIM, FB-23948-37.

În 1946 îşi începe activitatea Teatrul Dramatic Moldovenesc-Rus din Bălţi. Menţionăm aici afişul seratei de creaţie a actriţei Sofia Skulberdina cu ocazia celor 40 de ani de activitate. Imagine şi text imprimate la tipografia din Bălţi (1965).

Afişele teatrale din anii '40-'60 ai sec. XX sunt semnate de pictori scenografi din prima generaţie: V. Poleakov, V. Sokolov, N. Alentiev ş.a Din anul 1950 o activitate intensă desfăşoară pictorii decoratori performanţi C. Lodzeiski şi A. Şubin. C. Lodzeiski este autor de decor şi afişe la spectacolele montate pe scena Teatrului de Operă şi Balet din Chişinău chiar de la începutul activităţii teatrului şi până în anul 1978. Tot el este autorul afişelor pentru spectacolele: „Othello" şi „Hamlet" de W. Shakespeare la Teatrul de Operă şi Balet, semnează afişele de deschidere şi închidere a stagiunilor teatrale. A. Şubin a fost autorul decorului a peste 140 de spectacole, de operă, dramă şi comedii muzicale. A semnat afişe la aproape toate teatrele din Chişinău.

Afişele teatrale din anii '40-'60 ai sec. XX au fost imprimate la Combinatul Poligrafic din Chişinău de pe str. Gospitalnaia 32.

Al doilea model de afişe teatrale din colecţia MNAIM, şi cel mai răspândit, este cel tipărit în două-trei sau patru culori pe hârtie mai groasă, lucioasă sau mată de diferite dimensiuni (cel mai des 85×60 cm). Acest tip de afişe este frecvent în anii '70-'80 ai sec. XX. Ele includ un complex de informaţie care se modifică pe parcurs, în funcţie de contextul teatral şi social. Pe afişele de acest model, deopotrivă cu textul, tot mai frecvent apar imagini cu secvenţe din spectacole. Afişul conţine denumirea spectacolului, autorul piesei, se mai indica regizorul, scenograful şi compozitorul muzicii. Mai rar întâlnim distribuţia rolurilor, fiindcă acest lucru către anii '70 se indica în programul spectacolului. Afişele sunt însoţite uneori de autografele actorilor şi regizorilor.

În această perioadă o activitate intensă desfăşoară Teatrul Moldovenesc Academic Muzical Dramatic „A.S. Puşkin". Dintre spectacolele de rezonanţă ale acestui teatru de o valoare artistică incontestabilă sunt „Tata", „Preşedintele", „Pomul vieţii", „Abecedarul" – piese scrise de D. Matcovschi, în regia lui V. Apostol – care au jucat un rol remarcabil în mişcarea de renaştere naţională. Afişele acestor spectacole au fost semnate de Ion Puiu – pictor scenograf, grafician, regizor şi actor, dra-

maturg şi poet. În această perioadă Semion Odainic – artist plastic, recunoscut drept un adept al estetismului, semnează afişele: „Sânzeana şi Pepelea” de V. Alecsandri, „Pe un picior de plai” de I. Podoleanu, „Mult zgomot pentru nimic” de W. Shakespeare[6].

Teatrul Republican pentru copii şi tineret „Luceafărul” prezintă o serie de spectacole montate la începutul anilor ‘70 ai sec. XX de regizorul I. Ungureanu, spectacole de rezonanţă care au adus glorie teatrului, parte din ele ulterior fiind interzise. Este vorba de spectacolele „Minodora” de A. Strâmbeanu, „Steaua fără nume” de M. Sebastian, „Radu Ştefan întâiul şi ultimul” de A. Busuioc. MNAIM nu deţine afişele acestor spectacole, dar ele se păstrează în fondurile Bibliotecii Naţionale. Din informaţia pe care o deţinem despre aceste afişe aflăm că muzica a fost semnată de M. Dolgan, scenografia de N. Bodiu, iar regia îi aparţine lui I. Ungureanu. Afişele au textul color şi au fost imprimate la editura „Timpul”, într-un tiraj de 500 exemplare.

Răsfoind colecţia, găsim afişele spectacolelor montate la Teatrul Republican pentru copii şi tineret „Luceafărul”: „Păsările tinereţii noastre” de I. Druţă, „Pe un picior de plai” de I. Podoleanu, „Tragedia optimistă” de V. Vişnevski ş.a. În anii ‘80 ai sec. XX regizorul Ilie Todorov a realizat „O noapte furtunoasă” de I.L. Caragiale, „Neisprăvitul” de D. Fonvizin, „Arvinte şi Pepelea” de V. Alexandri ş.a. Afişele acestor spectacole sunt imprimate cu text color, fără imagine. Între anii 1971-1974 Ion Puiu este pictor-scenograf la „Luceafărul”, unde a semnat decorul şi afişe pentru o serie de spectacole. Iar în anii 1976-1977 la „Luceafărul” semnează o parte din afişe pictorul N. Andronati.

Tot din acest tip fac parte şi afişele care conţin repertoriul stagiunilor teatrale. Acestea se referă la teatrele republicane care îşi anunţau stagiunea şi spectacolele care urmau să fie prezentate. Acestea sunt bogate în informaţie, imprimate cu text color, dar fără imagine.

Către această perioadă se formează şcoli ale afişului teatral în Moscova, Lituania, Letonia, se creează stilul afişului de turneu, teatrele angajează pictori pentru crearea afişului. Menţionăm aici afişele turneelor teatrelor străine, acestea se deosebesc atât prin formă cât şi prin conţinut. Sunt de dimensiuni mai mari, conţin imagini şi informaţii despre perioada de aflare în turneu, repertoriul, locul desfăşurării spectacolului, costul unui bilet ş.a. Unele afişe sunt chiar originale prin modul de amplasare a imaginilor, şi în special cele care includ fotografiile colectivului de creaţie al teatrului cu autografele lor. Drept exemplu serveşte afişul Teatrului Academic Dramatic de Stat din Rostov, care anunţă un turneu la Chişinău în anul 1982. Este un afiş color de format 85×60 cm care conţine imaginea edificiului teatrului şi 57 de fotografii, de dimensiuni mici 5×6 cm, ale actorilor teatrului. Afişul a fost editat la Combinatul Poligrafic „Vâmpel” din Moscova[7].

În anul 1982 la Chişinău vine în turneu Teatrul Academic de Stat „V. Maiakovski” cu un şir de spectacole, unde publicul chişinăuian a avut ocazia de a se întâlni cu mari actori ai scenei din URSS – V. Kostolevski, N. Gundareva ş.a. În colecţia muzeului se păstrează afişul spectacolului „Bancrotul” de N. Ostrovski, prezentat pe scena Teatrului de Operă şi Balet în iulie 1982. Afişul anunţă denumirea spectacolului şi distribuţia rolurilor. Text imprimat color în limba rusă, dimensiuni 70×101 cm, cu autograful actriţei N. Gundareva[8].

La capitolul turnee se înscrie şi afişul spectacolului de operă „Traviata” de G. Verdi, în partitura Violetei – Sidonia Goleakova – solistă a Teatrului Naţional de Operă din Bratislava, Cehoslovacia. Spectacolul a fost prezentat la 31 octombrie 1984 la Teatrul Academic de Stat de Operă şi Balet din Chişinău. Este un afiş fără imagine, cu text imprimat color, la tipografia „Reclama” din Chişinău, dimensiuni 60×100 cm, cu autograful actriţei[9].

Afişul concertului de operă al artistului URSS, solist al Teatrului Mare din Moscova, A. Ognivţev, anunţă un turneu la Chişinău în anul 1989. Este un afiş imprimat color cu imaginea fotografică a artistului şi programul concertului, dimensiuni 72×108 cm, cu autograf[10].

Cercetând afişele turneelor teatrelor străine din această perioadă, constatăm că majoritatea absolută aparţin trupelor de actori din URSS.

[6] MNAIM, FB-22531.

[7] MNAIM, FB-17906.
[8] MNAIM, FB-17905.
[9] MNAIM, FB-16928
[10] MNAIM, FB-16996.

Afişul de turneu al teatrelor republicane este mai modest, nu conţine imagini şi este de dimensiuni mai mici. În colecţia muzeului acesta este într-un număr foarte mic. Menţionăm afişele turneului Teatrului Moldovenesc Academic Muzical Dramatic „A.S. Puşkin", în turneu la Teatrul Mic din Moscova în anul 1985, cu spectacolul „Doina" de I. Druţă şi cel din 1987 cu spectacolele „Abecedarul" semnate de D. Matcovschi, „Păsările tinereţii noastre" de I. Druţă şi „D. Cantemir" de I. Gheorghiţă. Afişele includ informaţie despre durata turneului, repertoriul, locul şi ora prezentării spectacolelor, dimensiuni 80×57 cm, în limba rusă, cu autograf. Afişele sunt semnate de pictorul Pavel Balan.[11]

Din această categorie fac parte şi afişele seratelor de creaţie cu ocazia jubileelor unor actori. Acestea se deosebesc după conţinutul lor. Sunt de format mare, dimensiuni 70×100 cm, dar de o calitate modestă. Menţionăm aici afişul seratei de creaţie a actorilor Chiril Ştirbu şi C. Constantinov de la Teatrul Moldovenesc Academic Muzical-Dramatic de Stat „A.S. Puşkin". Afişele includ informaţie despre actor şi imagini cu secvenţe din spectacole, imprimate alb-negru, text în limba română cu grafie chirilică.

Prezintă interes şi afişele festivalurilor unionale şi republicane, cum ar fi Festivalul Unional „I. Druţă şi teatrul contemporan" (20-27 noiembrie 1988). Acest afiş este de format mare 70×100 cm, text imprimat color, cu secvenţe din spectacole, conţine repertoriul spectacolelor prezentate în cadrul festivalului şi este editat în limbile română cu grafie chirilică şi rusă. Afişul Festivalului Republican „Casa Mare" - 1989, indică scopul manifestării, programul şi locul desfăşurării, fără imagine, text color imprimat în două culori, cu autografele participanţilor, în limba rusă[12].

Dincolo de genurile clasice de spectacole care au fost mai atent monitorizate şi implicit cenzurate, afişele spectacolelor pentru copii s-au bucurat de mai multă libertate. Afişele sunt colorate şi foarte expresive. Pictorii teatrului de păpuşi activau într-o dependenţă sesizabilă faţa de experienţa teatrului dramatic. Majoritatea afişelor spectacolelor montate la Teatrul Republican pentru copii „Licurici" din perioada de referinţă au fost făcute de Vladimir şi Galina Cantor. Menţionăm afişele spectacolelor „Dănilă Prepeleac" de I. Creangă (1985), „Punguţa cu doi bani" de I. Creangă, dramatizarea lui Gh. Urschi „Doi meşteri" (1987) ş.a.[13]

Majoritatea afişelor teatrale din această perioadă au fost imprimate la tipografia „Reclama", care era specializată în tipărirea pliantelor programelor şi afişelor teatrale. La tipografiile editurii CC al PCM şi „Timpul" se editau afişele turneelor în afara republicii şi cele ale seratelor de creaţie a actorilor. Afişele festivalului „Casa mare" au fost imprimate la tipografia din Leova.

Şi, în cele din urmă, al treilea tip de afişe este cel care conţine imagini fotografice ale actorilor şi secvenţe din spectacole. Afişe care îmbină imaginea cu textul, dar şi cele care nu conţin nici un fel de informaţie, fiind de diferite dimensiuni. Acest tip de afişe este caracteristic perioadei 1990-2010. Aici pot fi încadrate afişele spectacolelor prezentate la Teatrul Naţional „Mihai Eminescu", în stagiunea 1996-1997, „Apus de soare" de Barbu Ştefănescu Delavrancea, versiune scenică: Nicoleta Toia, „Cumetrele" – comedie de Michel Tremblay, decor şi afiş de P. Balan ş.a. Aceste afişe sunt foarte bine făcute, cu imagine şi text imprimat color de dimensiuni mari, care pot fi observate de departe şi nu te lasă să treci indiferent pe lângă ele[14].

Tot aici pot fi încadrate şi afişele mai luxoase care erau destinate pentru cele mai prestigioase premiere şi omagieri. Ele sunt emise într-un număr redus de exemplare, fiind imprimate pe hârtie mai groasă, cu dimensiuni de 70×100 cm. Menţionăm aici afişele cu profiluri de artişti, care au adus elemente de originalitate în afişul teatral din Republica Moldova. În special afişul cu imaginea fotografică a primadonei Operei Naţionale, Maria Bieşu, care poate fi încadrat la categoria posterelor. De asemenea, afişele cântăreţilor de operă: Mihail Munteanu, Tamara Alioşina şi cel al balerinei Olga Gurievskaia. De o calitate ireproşabilă sunt afişele cu referinţă la Festivalul Mondial al Vedetelor de Operă şi Balet „Invită Maria Bieşu". Imagine şi text color, cu dimensiuni de 57×114 cm, imprimate la tipografia „Universitas". Aceste afişe sunt semnate de pictorul V. Pogolşa[15].

[11] MNAIM, FB-17896.
[12] MNAIM, FA-6613 (1-5).
[13] MNAIM, FB-23316.
[14] MNAIM, FB-23316.
[15] MNAIM, FB-22072-1.

De menţionat că în această perioadă îşi începe activitatea Teatrul Municipal „Satiricus I.L. Caragiale". Afişele din colecţia muzeului se referă la spectacolele montate în anii 1993-1997: „Unde mergem, domnilor", „Moţoc" după G. Ureche, „Ce e viaţa omului" de Arkadi Arkanov, „Triunghiul păcatului" de T. Muşatescu, „Ciuleandra" de L. Rebreanu ş.a. Afişele cu text şi imagine sunt imprimate color, în limba română, dimensiuni 87×59 cm. Sunt interesante afişele spectacolelor montate la Teatrul „Eugene Ionesco", foarte colorate şi totodată bogate în informaţie, sunt într-un fel originale. Numim aici: „Iosif şi amanta sa" de Val. Butnaru, „Regele moare" şi „Cântăreaţa cheală" de E. Ionescu, „Aşteptându-l pe Godot" de S. Beckett, spectacole montate de P. Vutcarău. Text şi imagine imprimat color, în limba română, dimensiuni 97×57[16].

Afişele Teatrului Republican de păpuşi „Licurici" din anii '90 ai sec. XX nu se deosebesc prea mult de cele din anii '80 ai sec. XX. Spectacolele montate în această perioadă – „Pinochio" de Carlo Goldoni, „Povestea lui Petrişor" şi „Drum deschis", basm-muzical de P. Cărare, „Guliver în ţara păpuşilor" ş.a. sunt foarte expresive, cu imagine şi text imprimat color. O parte din afişe nu conţin informaţie despre autorul afişului, nici despre tipografia unde au fost imprimate.

Atrage atenţia un afiş care se deosebeşte prin originalitatea lui. Este vorba de afişul spectacolului „Teatrul ca viaţa" al actriţei Ofelia Strahl (Israel), care întreprinde un turneu la Chişinău şi Bălţi în anul 1994. Denumirea spectacolului este imprimată, iar textul scris de mână cu cerneală de culoare neagră. Afişul indică data şi locul desfăşurării reprezentaţiei, de dimensiuni mici (o foaie A-4), text în limbile română şi idiş, cu autograful actriţei[17].

Cercetând colecţia am observat că afişele teatrelor provinciale sunt reprezentate într-un număr foarte mic. Acestea se referă la turneul Teatrului Dramatic Moldovenesc-Rus din Bălţi la Chişinău în anul 1971. Tot aici menţionăm şi afişul Teatrului popular din Râbniţa la spectacolul „Flori de câmp" de C. Condrea în regia lui M. Şorin, datat cu anul 1961. Afişul este fără imagine, text imprimat color la tipografia din Soroca într-un tiraj de 500 exemplare. La acest capitol se încadrează şi afişul Teatrului popular bulgar din Taraclia „Смешен Петък" la spectacolul „Мързеливата булка". Imagine şi text imprimate color pe hârtie subţire, nu este datat (în limba bulgară).

Colecţia de afişe din patrimoniul MNAIM include două afişe care nu se referă la activitatea teatrelor din ţară. Primul este afişul seratei organizată de Comitetul doamnelor din Altai, în ajutorul răniţilor de război, în Clubul din Barnaul. Cu această ocazie a fost invitată o trupă de balet pentru a prezenta un program. Biletele erau vândute cu 3 rub. 50 cop. Afişul este alb-negru, fără imagine. În partea de sus are semnul „Crucea Roşie", şi este tipărit la tipografia din Altai, datat cu anul 1915. A fost donat de actorul şi regizorul V. Strelbiţki. Cel de-al doilea este un afiş al Teatrului de Stat de Operă şi Balet din Dnepropetrovsk, Ucraina, care se referă la turneul din anii 1929-1930. Pe afiş sunt imprimate imagini fotografice ale actorilor teatrului (50 de actori), emblema teatrului, itinerarul şi repertoriul. Acest teatru nu a susţinut spectacole în Basarabia. A intrat în patrimoniul MNAIM în anul 1985, fiind transmis de Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală a Moldovei.

Ca urmare a cercetării s-a constatat că majoritatea afişelor teatrale din colecţia de patrimoniu a MNAIM se referă la perioada contemporană 1941-2010 şi reflectă îndeosebi activitatea teatrelor republicane, pe când teatrele din provincie sunt reprezentate în colecţie într-un număr foarte mic de afişe. Totodată, s-a constatat lipsa totală a afişelor din anii 1918-19140, deşi se cunoaşte că în Basarabia interbelică au existat activităţi teatrale.

În funcţie de evoluţia formei şi conţinutului, acestea au fost împărţite în trei categorii. Afişele din prima categorie includ elemente standard: se indică teatrul, denumirea spectacolului, regizorul, pictorul, compozitorul muzicii, pe alocuri şi distribuţia rolurilor, locul şi ora reprezentaţiei, (parţial) tipografia unde a fost imprimat şi tirajul. Al doilea tip de afişe include un complex de informaţie care se modifică pe parcurs, conform contextului teatral şi social. Pe afişele de acest model, deopotrivă cu textul, tot mai frecvent apar imagini cu secvenţe din spectacole. Al treilea tip de afişe teatrale îl formează cele care îmbină ima-

[16] MNAIM, FB-23316.
[17] MNAIM, FB-22524.

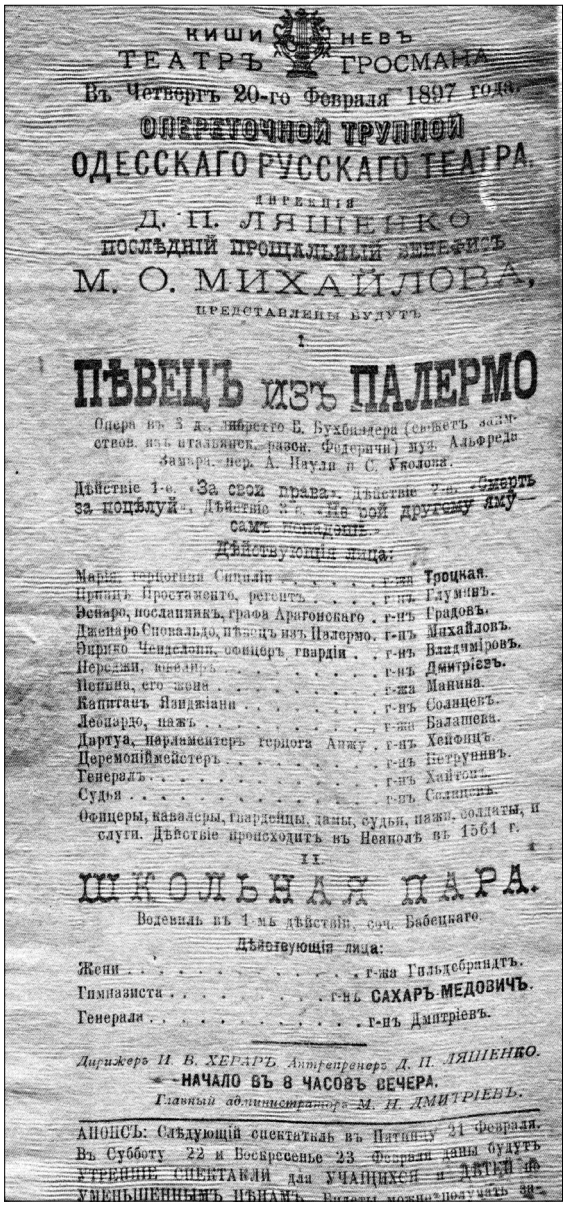
КИШИНЕВЪ
ТЕАТРЪ ГРОСМАНА.
Въ Четвергъ 20-го Февраля 1897 года,
ОПЕРЕТОЧНОЙ ТРУППОЙ
ОДЕССКАГО РУССКАГО ТЕАТРА,
дирекція
Д. П. ЛЯШЕНКО
ПОСЛѢДНІЙ ПРОЩАЛЬНЫЙ БЕНЕФИСЪ
М. О. МИХАЙЛОВА,
ПРЕДСТАВЛЕНЫ БУДУТЪ
I.
ПѢВЕЦЪ ИЗЪ ПАЛЕРМО
Опера въ 3 д., либретто Б. Бухбиндера (свѣтъ заимствов. изъ итальянск. разск. Федерічи) муз. Альфреда Замара, пер. А. Наула и С. Уколова.
Дѣйствіе 1-е. «За свои права». Дѣйствіе 2-е. «Смерть за поцѣлуй». Дѣйствіе 3-е. «На свой другому яму — самъ попадешь».
Дѣйствующія лица:
Марія, герцогиня Сициліи . . . . . г-жа Троцкая.
Принцъ Простаменто, регентъ . . . . г-нъ Глумиръ.
Бенаро, посланникъ, графъ Арагонскаго . г-нъ Градовъ.
Джеваро Спональдо, пѣвецъ изъ Палермо. г-нъ Михайловъ.
Энрико Чендалонти, офицеръ гвардіи . . г-нъ Владиміровъ.
Нерецци, кавалеръ . . . . . г-нъ Дмитріевъ.
Пепина, его жена . . . . . г-жа Манина.
Капитанъ Пандзіани . . . . . г-нъ Солнцевъ.
Леонардо, пажъ . . . . . г-жа Балашева.
Дартуа, парламентеръ герцога Анжу . г-нъ Хейфицъ.
Церемоніймейстеръ . . . . . г-нъ Петруччи.
Генералъ . . . . . г-нъ Хайтовъ.
Судья . . . . . г-нъ Солнцевъ.
Офицеры, кавалеры, гвардейцы, дамы, судьи, пажи, солдаты, и слуги. Дѣйствіе происходитъ въ Неаполѣ въ 1561 г.
II.
ШКОЛЬНАЯ ПАРА.
Водевиль въ 1-мъ дѣйствіи, соч. Бабецкаго.
Дѣйствующія лица:
Жени . . . . . г-жа Гольдебрандтъ.
Гимназиста . . . . . г-нъ САХАРЪ-МЕДОВИЧЪ.
Генерала . . . . . г-нъ Дмитріевъ.
Дирижеръ И. В. ХЕРАРЪ. Антрепренеръ Д. П. ЛЯШЕНКО.
НАЧАЛО ВЪ 8 ЧАСОВЪ ВЕЧЕРА.
Главный администраторъ М. Н. ДМИТРІЕВЪ.
АНОНСЪ: Слѣдующій спектакль въ Пятницу 21 Февраля. Въ Субботу 22 и Воскресенье 23 Февраля даны будутъ УТРЕННІЕ СПЕКТАКЛИ для УЧАЩИХСЯ и ДѢТЕЙ съ УМЕНЬШЕННЫМЪ ЦѢНАМЪ.

1. Afiş. Opera „Cântăreţul din Palermo”, libret de B. Buhbinder. Turneul trupei de operetă a Teatrului Rus din Odesa la Teatrul „V. Grosman”din Chişinău, 1897.

УПРАВЛЕНИЕ ПО ДЕЛАМ ИСКУССТВ ПРИ СНК МССР
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
РУССКИЙ ДРАМАТИЧЕСКИЙ ТЕАТР
1941 г
15.16.17 АПРЕЛЯ
ПРЕМЬЕРА
О. ЛИТОВСКИЙ
СЕНТИМЕНТАЛЬНЫЙ
ВАЛЬС
Постановка режиссера В. А. СТРЕЛЬБИЦКОГО
Начало ровно в 8 час. вечера
Цены билетам от 2-х до 10 руб.

2. Afiş. Spectacolul „Valsul sentimental” de O. Litovski , Teatrul Dramatic Rus din Chişinău, 1941.

УПРАВЛЕНИЕ ПО ДЕЛАМ ИСКУССТВ ПРИ СОВЕТЕ МИНИСТРОВ МССР
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
МОЛДАВСКИЙ ТЕАТР ОПЕРЫ И ДРАМЫ
ДЖ. ПУЧЧИНИ 1947
ЧИО-ЧИО-САН
(МАДАМ БЕТТЕРФЛЯЙ)
Опера в 2-х действиях, 3-х картинах
ДИРИЖЕР — Б. С. МИЛЮТИН
РЕЖИССЕР — И. С. МИЛОСЛАВСКИЙ
ХОРМЕЙСТЕР — А. Д. ЮШКЕВИЧ
ХУДОЖНИК — Д. М. МОРДОХОВИЧ
Концертмейстеры: О. К. СИЛКИНА, Р. И. РАППОПОРТ, О. М. ЯНКУ
ИСПОЛНИТЕЛИ:
Шаферман Р. Б., Шифер С. И., Волкова И. В., Петлюк В. Г., Калкатов Н. А., Солохин Д. Н., Дорош Н. И., засл. арт. МССР Е. В. Уреке, Ваинштейн С. Г., Коржуев Ю. Н., Кушелевич Ю. Я., Огнивцев А. П., Стырча А. Г., Кокоц В. Н.
Партию Чио-Чио-Сан — лауреат Всесоюзного конкурса вокалистов В. А. Дорош; Т. С. Чабан
Родственники и подруги Чио-Чио-Сан — женский состав хора театра
Художественный руководитель театра — засл. арт. МССР В. К. ГЕРЛАК
Начало спектаклей в 8 час. веч.
Касса с 3-х час. дня

3. Afiş. Opera „Cio-Cio-San” de G. Puccini, Teatrul Moldovenesc de Operă şi Dramă, 1947.

Министерство культуры МССР
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АКАДЕМИЧЕСКИЙ ТЕАТР ОПЕРЫ И БАЛЕТА МОЛДАВСКОЙ ССР
31 октября 1984 года
ГАСТРОЛИ
солистки Словацкой национальной оперы
(г. Братислава, Чехословакия)
Сидонии ГОЛЯКОВОЙ
(сопрано)
Дж. Верди
ТРАВИАТА
опера в 4 действиях
Дирижер — Заслуженный артист МССР
А. ГЕРШФЕЛЬД
Начало в 19 час. 30 мин.

3. Afiş. Opera „Cio-Cio-San” de G. Puccini, Teatrul Moldovenesc de Operă şi Dramă, 1947.

5. Afiş. Spectacolul „Doina” de I. Druţă, turneul Teatrului Moldovenesc Academic Muzical-Dramatic de Stat „A.S. Puşkin, la Teatrul Mic din Moscova, 1985.

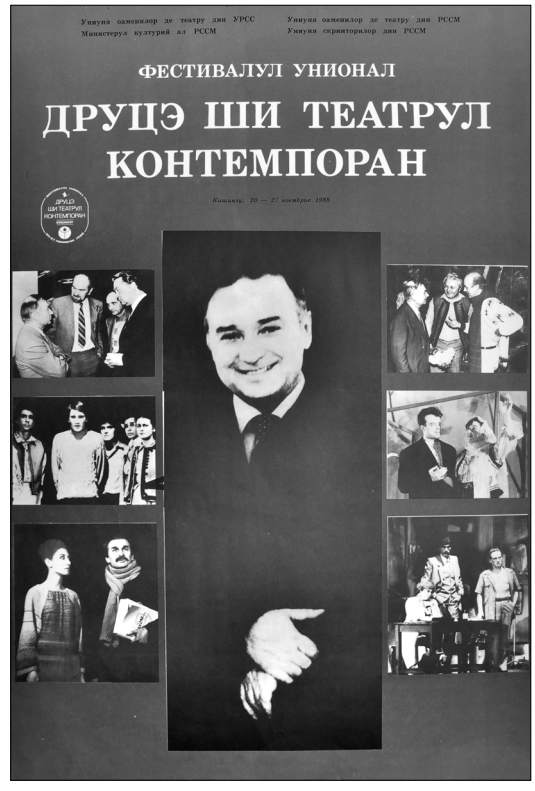

6. Afiş. Festivalul Unional „Ion Druţă şi teatrul contemporan”, Chişinău, 1988.

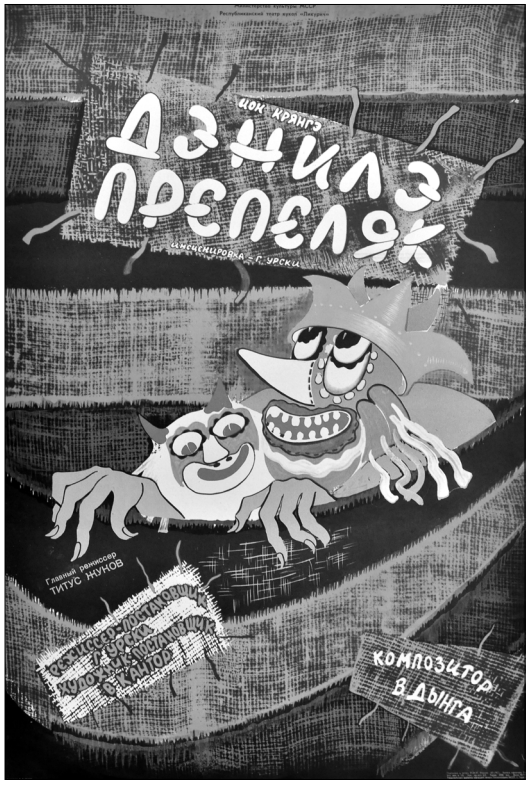

7. Afiş. Spectacolul „Dănilă Prepeleac” de I. Creangă. Teatrul Republican „Licurici”, 1985.

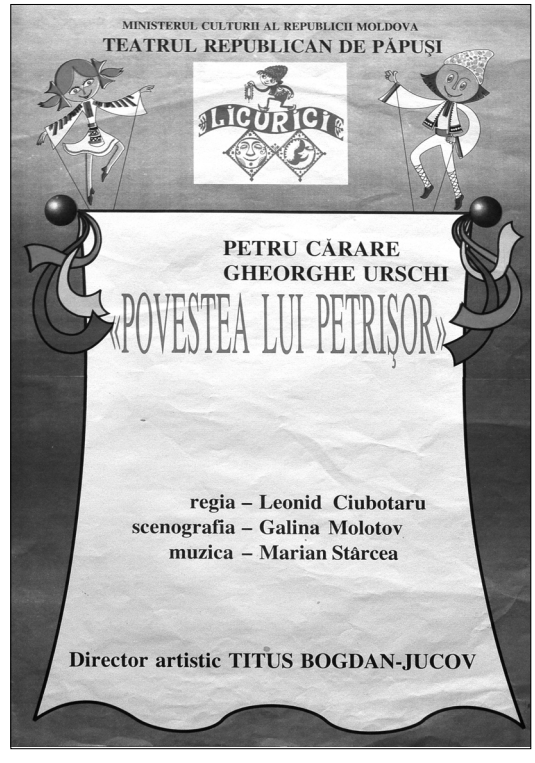

8. Afiş. Spectacolul „Povestea lui Petrişor” de P. Cărare şi Gh. Urschi. Teatrul Republican „Licurici”, anii ‘90 sec. XX

9. Afiş. Repertoriul Teatrului Dramatic din Tambov „A.V. Lunacearski", în turneu la Chişinău, 1982.

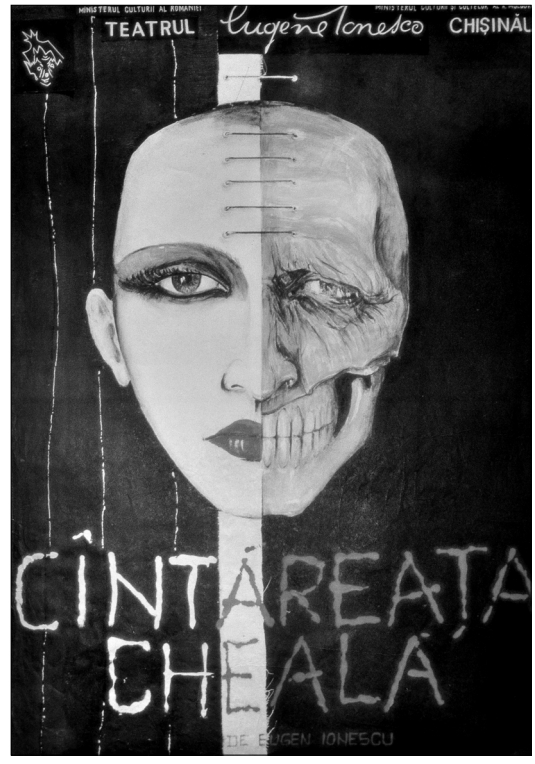

10. Afiş. Spectacolul „Cântăreaţa cheală" de E. Ionescu. Teatrul „Eugen Ionescu", anii '90 sec. XX.

11. Afiş. Spectacolul „Cea mai plăcută dupăamiază a anului" de John Guare. Teatrul „E. Ionescu", anii '90 sec. XX.

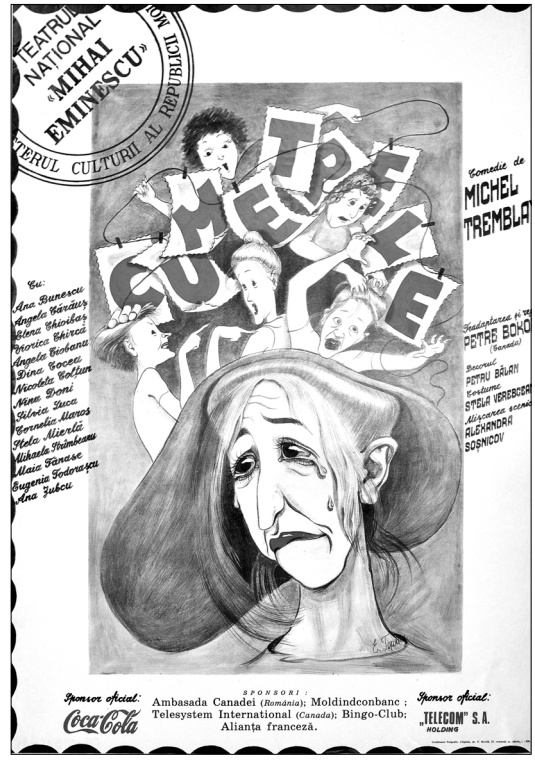

12. Afiş. Spectacolul „Cumetrele" de Michel Tremblay. Teatrul Naţional „M. Eminescu", anii '90 sec. XX.

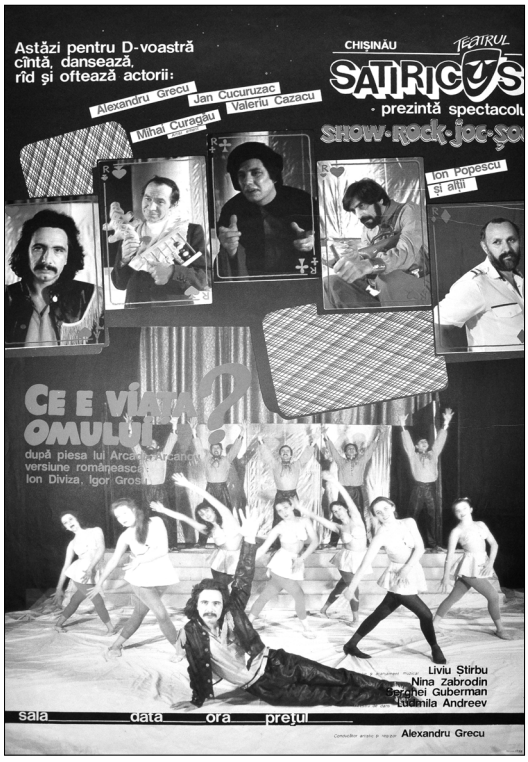

13. Afiş. Spectacolul „Ce e viaţa omului” de A. Arkanov. Teatrul „Satiricus I.L. Caragiale”, anii ‘90 sec. XX.

14. Afiş. Opera „Cio-Cio-San” de G. Puccini. Teatrul de Operă şi Balet, anii ‘90 sec. XX.

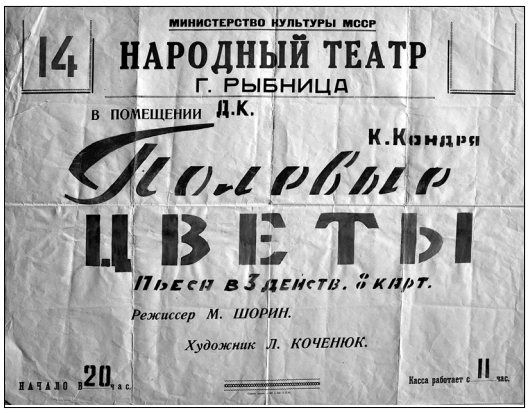

15. Afiş. Spectacolul „Flori de câmp” de C. Condrea. Teatrul popular din Râbniţa, 1961.

16. Afiş. Spectacolul „Мързеливата булка” („Nora leneşă”). Teatrul popular „Смешен Петък” din Taraclia, (nedatat).

Bibliografie

Dănilă 1995: A. Dănilă, Opera Basarabeană (Chişinău 1995).

Mihail, Mihail 1993: P. Mihail, Z. Mihail, Acte în limba română tipărite în Basarabia, I (1812-1830) (Bucureşti 1993).

Playbills from the collection of the National Museum of Archaeology and History of Moldova

Abstract

This paper is the result of a research of the collection of playbills from the National Museum of Archaeology and History of Moldova. The majority of playbills refers to the modern period (1941-2910) and reflects mainly the activity of national theaters, while playbills of provincial theaters are in a very small number (a few copies). It was found the total lack of playbills of 1918-1940, although it is known that in the interwar period in Bessarabia there were theaters. Depending on the form and content, the playbills were distributed by us in three categories. Playbills of the first category include the standard elements: name of the theatre, name of the play, director, producer, and composer, at times even distribution of roles, date and place of performance, the address of printing house. The second category of playbills includes complex information: together with the names of the author and the actors there are images of scenes from the performance. The third category of playbills combines the elements of the first and second categories: some of them include scenes from the performance, the others – only the names of the actors and authors. The same category includes playbills with images of main actors and famous authors.

List of Illustrations:

1. Playbill. The opera "A Singer from Palermo", libretto by B. Buchbinder. Tour of the operetta troupe of the Odessa Russian Theatre at the B. Grossman's Theatre in Chişinău, 1897.
2. Playbill. The play "Sentimental Waltz" by O. Litovsky. The Chişinău Russian Drama Theatre, 1941.
3. Playbill. The opera "Madame Butterfly" by G. Puccini. The Moldavian Opera and Drama Theatre, 1947.
4. Playbill. The play "Much Ado About Nothing" by W. Shakespeare. The Moldavian State Academic Music and Drama Theatre named after A. S. Pushkin, 1983.
5. Playbill. The opera "La Traviata" by G. Verdi. Tour of the soloist of the National Opera of Slovakia (Bratislava) Sidonia Goleakova in Chişinău, 1984.
6. Playbill. The play "Doina" by I. Druţă. Tour of the Moldavian State Academic Music and Drama Theatre named after A. S. Pushkin at the Maly Theatre in Moscow, 1985.
7. Poster. The All-Union Festival "Ion Druta and Contemporary Theater", Chişinău, 1988.
8. Playbill. The performance "Danila Prepeleac" by I. Creangă. The "Licurici" Republican Theatre, 1985.
9. Playbill. The performance "The Story of Petrişor" by P. Cărare şi Gh. Urschi. The "Licurici" Republican Theatre, 1990s.
10. Playbill. The repertoire of the Tambov Dramatic Theater named after A. Lunacharsky on tour in Chişinău, 1982.
10. Playbill. The play "The Bald Soprano" by E. Ionesco. The "Eugene Ionesco" Theatre, 1990s.
11. Playbill. The play "The Loveliest Afternoon Of the Year" by John Guare. The "Eugene Ionesco" Theatre, 1990s.
12. Playbill. The play "The Sisters-in-Law" by Michel Tremblay. The "M. Eminescu" National Theater, 1990s.
13. Playbill. The performance "What is human life" by A. Arkanov. The "Satiricus I.L. Caragiale " Theatre, 1990s.
14. Playbill. The opera "Madame Butterfly" by G. Puccini. The Opera and Ballet Theatre, 1990s.
15. Playbill. The performance "Field Flowers" by C. Condrea. The Rybnitsa People's Theater, 1961.
16. Playbill. The performance "The Lazy Daughter-in-Law". The Taraclia People's Theatre, (undated).

Театральные афиши из коллекции Национального музея археологии и истории Молдовы

Резюме

Статья является результатом исследования коллекции театральных афиш из фондов Национального музея археологии и истории Молдовы. В результате исследования обнаружилось, что большинство театральных афиш относится к современному периоду (1941-2910 гг.) и отражает в основном деятельность республиканских театров, в то время как афиши провинциальных театров представлены в очень малом количестве (всего несколько экземпляров). В коллекции полностью отсутствуют афиши 1918-1940 годов,

хотя известно, что в межвоенный период в Бессарабии действовали театры. В зависимости от формы и содержания театральные афиши были нами распределены на три категории. Афиши первой категории включают в себя стандартные элементы: название спектакля, имена актеров, режиссера, постановщика, композитора, дату и место проведения спектакля, тираж и адрес типографии. Вторая категория театральных афиш несет комплексную информацию: наряду с указанием автора и имен актеров, как правило, дается изображение сцены из спектакля. Третья категория афиш объединяет в себе элементы первой и второй категории: часть афиш включает только сцены из спектакля, другая часть – только имена актеров и авторов. В эту же категорию входят афиши с изображением главных исполнителей или известных авторов.

Список иллюстраций:

1. Афиша. Опера «Певец из Палермо», либретто Б. Бухбиндера. Гастроли труппы оперетты Одесского русского театра в Театре В. Гроссмана в Кишиневе, 1897 г.
2. Афиша. Спектакль «Сентиментальный вальс» О. Литовского. Кишиневский русский драматический театр, 1941 г.
3. Афиша. Опера «Чио-Чио-сан» Дж. Пуччини. Молдавский оперно-драматический театр, 1947 г.
3. Афиша. Спектакль «Много шума из ничего» по пьесе В. Шекспира. Молдавский государственный академический музыкально-драматический театр им. А.С. Пушкина, 1983 г.
4. Афиша. Опера «Травиата» Дж. Верди. Гастроли солистки Национального оперного театра Словакии (г. Братислава) Сидонии Голяковой в Кишиневе, 1984 г.
5. Афиша. Спектакль «Дойна» по пьесе И. Друцэ. Гастроли Молдавского государственного академического музыкально-драматического театра им. А.С. Пушкина в Малом театре в Москве, 1985 г.
6. Афиша. Всесоюзный фестиваль «Ион Друцэ и современный театр», Кишинев, 1988 г.
7. Афиша. Спектакль «Данилэ Препеляк» по сказке И. Крянгэ. Республиканский театр «Ликурич», 1985 г.
8. Афиша. Спектакль «Сказка Петришора» П. Кэраре и Г. Урски. Республиканский театр «Ликурич», 90-е гг. XX в.
9. Афиша. Репертуар Тамбовского драматического театра им. А.В. Луначарского на гастролях в Кишиневе, 1982 г.
10. Афиша. Спектакль «Лысая певица» по пьесе Э. Ионеску. Театр им. Эуджена Ионеску, 90-е гг. XX в.
11. Афиша. Спектакль «Самая прекрасная вторая половина года» Джона Гуара. Театр им. Эуджена Ионеску, 90-е гг. XX в.
12. Афиша. Спектакль «Невестки» Мишеля Трамбле. Национальный театр им. М. Эминеску, 90-е гг. XX в.
13. Афиша Спектакль «Что такое человеческая жизнь» по А. Арканову. Театр «Сатирикус И.Л. Караджале», 90-е гг. XX в.
14. Афиша. Опера «Чио-Чио-сан» Дж. Пуччини. Театр оперы и балета, 90-е гг. XX в.
15. Афиша. Спектакль «Полевые цветы» К. Кондри. Рыбницкий народный театр, 1961 г.
16. Афиша. Спектакль «Мързеливата булка» («Ленивая невестка»). Тараклийский народный театр «Смешен Петък», (без даты).

25.01.2012

Vera Stăvilă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

СОВЕТСКИЙ ПЛАКАТ 1918-1939 гг. ИЗ ФОНДОВ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ АРХЕОЛОГИИ И ИСТОРИИ МОЛДОВЫ

Ольга Щипакина

Термин «наглядная агитация» малопонятен нынешнему поколению. Он связан с историей страны, называвшейся СССР. После революционного переворота в октябре 1917 года перед новой государственной властью возникла одна из важнейших задач в сфере идеологии – формирование собственного позитивного образа в глазах широких слоев населения. Граждан страны предстояло информировать о целях и взглядах новой власти, разъяснять и пропагандировать коммунистические идеи. Во всех государствах подобные задачи решались с помощью средств массовой информации, но в советской республике они были неэффективны из-за нарушения многих социальных, профессиональных связей, повреждения самой структуры средств массовой информации, а так же в силу неприятия новой власти многими журналистами. В условиях неграмотности большой части населения оказались востребованными такие качества плаката как доходчивость, выразительность и оперативность. Размноженные в тысячах экземплярах, плакаты обращались с лозунгами и призывами к самым широким слоям населения. Они информировали, агитировали, воспитывали. Все плакаты несли на себе печать идеологии, но они были яркими, образными, притягивали глаз и надолго запоминались (Нурок 1962, 8).

В музеях и библиотеках бывшего СССР хранятся десятки тысяч плакатов, посвященных разным областям социальной и экономической жизни советского общества. Плакат как документ давно стал предметом разнообразных исследований. Но существующая литература в основном отражает только одну сторону этого документа – его художественное значение. Работ музейно-публикационного характера немного. Одна из первых книг такого плана вышла в 1960 г. Это работа Б.С. Бутник-Сиверского «Советский плакат 1918-1921», которая охватывает три года существования советского плаката. Книги, подобные этой, создаются путем долгих и скрупулезных исследований. Автор подробно рассматривает историю становления и первый этап развития советского плаката, хронологически охватывающий годы иностранной военной интервенции и гражданской войны, а также приводит указатель с описанием около четырех тысяч плакатов. Благодаря этому указателю нам удалось установить авторство и год издания многих плакатов из музейной коллекции.

В фондах Национального музея археологии и истории Молдовы хранится обширная и разнообразная коллекция плакатов, которая насчитывает более трех тысяч единиц. Она содержит большое количество раритетов и представляет значительный интерес для историков, музеографов, искусствоведов и краеведов. Эта коллекция образовалась в результате слияния фондов музеев, действовавших на территории Республики Молдова до 1989 года, таких как Музей дружбы народов, Музей истории коммунистической партии Молдавии, Государственный краеведческий музей МССР. Часть плакатов была приобретена благодаря целенаправленным поискам научных сотрудников музея. Хронологически музейную коллекцию можно разбить на следующие разделы:

1. плакаты Первой мировой войны;
2. плакаты Гражданской войны и довоенного периода;
3. плакаты Второй мировой войны;
4. плакаты послевоенного периода (1945-1991 гг.)

Коллекция отличается хронологической, тематической и видовой многогранностью. Основную часть собрания составляют советские плакаты, но имеются также небольшие комплексы плакатов Румынии, Чехословакии, Германии, Венгрии и Польши. В коллекцию входят как подлинные плакаты, так и рас-

Tyragetia, s.n., vol. VI [XXI], nr. 2, 2012, 359-364.

тиражированные оттиски. В данной статье мы ограничились обзором небольшой части коллекции, которая включает в себя советские плакаты времен Гражданской войны и довоенного периода (1918-1939 гг.). Одной из наиболее сложных проблем, возникших во время работы над классификацией и систематизацией коллекций, стало определение принципа распределения плакатов по тематическим группам.

Советский плакат времен Гражданской войны очень сложен по содержанию, он затрагивает сразу несколько совершенно разных вопросов и может быть отнесен одновременно к нескольким тематическим группам. Опираясь на указатель Б. Бутника-Сиверского, весь материал мы разделили на четыре группы (Бутник-Сиверский 1960, 134):

1. плакаты, посвященные коммунистической партии, борьбе за укрепление советской власти, союзу рабочих и крестьян;
2. плакаты, посвященные Красной армии, борьбе с интервенцией, борьбе с дезертирством;
3. плакаты, посвященные народному хозяйству, социалистическому отношению к труду, коллективизации, борьбе с голодом;
4. плакаты, посвященные народному просвещению.

Согласно этой классификации большую часть плакатов музейной коллекции можно отнести к первым двум группам. Это 86 единиц хранения, в основном подлинники, изданные с 1918 по 1920 год.

Первые советские плакаты были выпущены в 1918 г. издательством ВЦИК[1]. С 1918 года плакат становится формой агитационно-массового искусства, о чем свидетельствуют важнейшие партийные и советские документы по вопросам агитации. Коммунистическая партия заботилась о создании всех необходимых организационных условий для выпуска плакатов в кратчайшие сроки и в необходимом количестве. О большом значении, которое партия придавала изданию и распространению плакатов, свидетельствует такой факт: центральный печатный орган коммунистической партии газета «Правда» многократно оповещал читателей о выходе каждого нового плаката, таким образом осуществляя пропаганду этого вида художественной продукции среди самых широких слоев населения Советской России (Бутник-Сиверский 1960, 17). В 1919 году плакаты стали выпускаться Литиздатотделом Политуправления Реввоенсовета России и многими армейскими политуправлениями, а в 1920 году было организовано единое Государственное издательство. Множество плакатов издавалось в Москве, Петрограде, Смоленске, Киеве, Одессе, Харькове, Казани (Демосфенова, Нурок, Шантыко 1962, 9). «Каждый, кто срывает этот плакат или заклеивает его афишей, совершает контрреволюционное дело» – эти строки были отпечатаны на большинстве революционных плакатов. Плакаты периода Гражданской войны призывали к защите Республики Советов. События на фронтах развивались бурно, положение менялось, многие моменты надо было четко и быстро разъяснять народным массам. В эти годы появились плакаты особого рода, размножавшиеся не типографическим способом, а от руки. Эти плакаты выпускались Российским телеграфным агентством (РОСТА) и были очень популярны. Любое важное событие на фронте или в тылу сразу же находило отклик: всего через несколько часов после получения телеграфного бюллетеня, опережая газеты, в витрине РОСТА висело очередное «Окно сатиры», посвященное самым последним новостям. «Окна сатиры РОСТА» появились в сентябре 1919 года и выходили до марта 1922 года. Авторами этих плакатов были М. Черемных, В. Маяковский, И. Малютин. Плакаты размножались по трафаретам, вырезанным из промасленного картона. Трафареты рассылались на периферию, на фронты (Нурок 1962, 21). В фондах музея представлен только один такой плакат – «На Польский фронт» (1920)[2].

В плакатном искусстве времен Гражданской войны было два направления: героическое и сатирическое. Основоположниками героического плаката были художники Д.С. Моор и А.П. Апсит, сатирического – В.Н. Дени и М.М. Черемных. Их работы составляют золотой фонд советского плакатного искусства (Русский плакат 2000, 5). Подлинные плакаты

[1] Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет.

[2] MNAIM, FB - 6290-25.

этих художников имеются в собрании музея и отнесены нами к первым двум тематическим группам. Это в первую очередь работы А. Апсита «Вперед на защиту Урала»[3] и «Год Красной Армии 1918-1919»[4], созданные в 1919 году, а также работы Д. Моора «Ты льешь кровь за рабоче-крестьянскую революцию. Рабочие и крестьяне дают тебе одежду и обувь, береги ее»[5] и «Белая Польша и советская Россия»[6], созданные в 1920 году. Необходимо отметить сатирические плакаты В. Дени «На могиле контрреволюции»[7] (1920) и М. Черемных «Как дезертир помощь капиталисту оказал»[8] (1919). В процессе изучения коллекции был выявлен комплекс революционного праздничного плаката 1917-1927 годов, который включает в себя 23 единицы плакатов первых лет советской власти, переизданных в 1982 году[9]. Первые праздничные плакаты появились в 1918 году и были посвящены годовщине социалистической революции. В этом комплексе они представлены работами А. Апсита «Год пролетарской диктатуры» и П. Жилина «Да здравствует великая годовщина пролетарской революции». Среди плакатов, изданных к пятой годовщине социалистической революции, особую ценность представляет лист А. Соколова «Пусть господствующие классы содрогаются перед коммунистической революцией». Это

[3] MNAIM, FB - 6290-24.
[4] MNAIM, FB - 6290-44.
[5] MNAIM, FB - 6290-29.
[6] MNAIM, FB - 6290-15.
[7] MNAIM, FB - 6290-48.
[8] MNAIM, FB - 6290-33.
[9] MNAIM, FB - 6290-5464.

одно из первых произведений с изображением В. Ленина, появившихся при жизни вождя революции. Очень большое число плакатов было выпущено к седьмой годовщине Октября. Все они были напечатаны в траурной рамке в связи с годом смерти В. Ленина. Этот комплекс плакатов поступил из Музея Великой Октябрьской социалистической революции (ныне Государственный музей политической истории России). В фондах музея хранится изданный в 1925 году плакат «Ко всем трудящимся Москвы и московской области. Ко всем членам МОПР. Спасите татарбунарских крестьян»[10]. Плакат посвящен крестьянскому восстанию, которое вспыхнуло в 1924 году на юге Бессарабии. Завершая обзор плакатов, вошедших в первые две тематические группы, хотелось бы отметить небольшую коллекцию, состоящую из 11 единиц хранения. Это плакаты художников Г. Соколова, В. Добровольского и И. Тоидзе на тему обороны, изданные в конце 30-х годов[11]. В эти годы выходило очень большое количество плакатов, посвященных советским танкистам, артиллеристам и представителям других родов войск (Демосфенова, Нурок, Шантыко 1962, 125). Переход к мирной жизни после окончания Гражданской войны сопровождался большими трудностями. Коммунистическая пропаганда и агитация были призваны поднимать народ на трудовые подвиги по восстановлению разрушенного хозяйства. Если в годы гражданской войны в центре агитационно-пропагандистской работы стояла мобилизация масс на разгром врага, то теперь ее задачи расширились. В плакатах пропагандировалось новое отношение к труду, социалистические формы жизни, борьба с кулачеством (Демосфенова, Нурок, Шантыко 1962, 125). Плакатов этой тематики в фондах немного, всего 9 единиц хранения. Мы отнесли их к третьей тематической группе, содержащей только подлинные плакаты. На наш взгляд, наибольший интерес представляют две работы: известный плакат В. Дени «Хлебный паук» (1922)[12] и редкий плакат Н. Терпсихорова «Иди в колхоз» (1930 г.)[13]. К четвертой группе мы отнесли всего два плаката: С. Иванов «Книга ничто иное, как человек говорящий публично» (1920)[14] и «К свету и знанию юные пролетарии»[15] (1920).

Музейная коллекция отличается не только тематическим, но и видовым многообразием.

Условно мы разделили плакаты на четыре вида:

1. политический;
2. военный;
3. хозяйственный;
4. культурно-просветительский.

[10] MNAIM, FB - 21244.

[11] MNAIM, FB - 5587 1-11.
[12] MNAIM, FB - 6290-64.
[13] MNAIM, FB - 6290-65.
[14] MNAIM, FB - 6290-16.
[15] MNAIM, FB - 6290-27.

Политический плакат – это основной, наиболее важный вид плаката. Политический плакат первых лет советской власти охватывает несколько тем: руководящая роль партии, пропаганда идей коммунизма, союз рабочих и крестьян, братство народов (Бутник-Сиверский 1960, 25).

Военный плакат отражает события, происходившие в стране в годы Гражданской Войны. Наибольшее количество плакатов этого вида посвящено Красной Армии. По ним можно проследить хронику событий того периода из месяца в месяц.

Весьма разнообразны по тематике хозяйственные плакаты. В годы Гражданской войны они были посвящены преимущественно кооперации, после войны – социалистическому труду, восстановлению народного хозяйства, борьбе с голодом.

Культурно-просветительские плакаты не менее разнообразны, они затрагивают вопросы воспитания и обучения, народного просвещения, охраны здоровья, борьбы с эпидемиями (Бутник-Сиверский 1960, 28).

В ходе изучения и обработки фондового материала было установлено, что основу коллекции составляют политические и военные плакаты. Так, 44 единицы хранения относятся к политическому плакату, 42 – к военному, 9 – к социально-хозяйственному и 2 – к культурно-просветительскому.

В коллекции есть плакаты, авторы которых не известны, потому что эти произведения графики часто создавались совместными усилиями, коллективным трудом нескольких плакатистов (Будрина 1968, 42). В годы Гражданской войны в области плаката работали многие художники, но особый вклад в развитие этого вида искусства внесли А. Апсит, В. Дени, Д. Моор (Галеева, Кузнецова 1964, 20).

В процессе исследования в разных коллекциях музея выявлено и обработано 97 плакатов. До последнего времени они не привлекали внимания специалистов. Время от времени небольшая часть коллекции использовалась в выставках, но только в качестве вспомогательного материала. В результате классификации и систематизации обработанного материала были сделаны следующие выводы:

– Музейная коллекция богата редкими подлинными плакатами, которые представляют значительный интерес для историков и музеографов. Она отличается видовым и тематическим многообразием.
– Исследуемый комплекс плакатов включает в себя шедевры ведущих мастеров, основоположников советской политической графики.
– Основу комплекса составляют политические и военные плакаты 1918–1920 годов.
– Большой интерес представляют факсимильные издания плакатов, выпущенные в 1967 и 1982 годах.

В представленной статье мы ограничились обзором лишь одного раздела коллекции плакатов, который представляет собой обширный исторический материал, отражающий значительные события первой половины XX столетия.

Библиография

Будрина 1968: А. Будрина, Уральский плакат времен Гражданской войны (Пермь 1962).

Бутник-Сиверский 1960: Б. Бутник-Сивеский, Советский плакат 1918-1921 (Москва 1960).

Гапеева, Кузнецова 1964: В. Гапеева, Э. Кузнецова, Беседы о советских художниках (Москва-Ленинград 1964).

Демосфенова, Нурок, Шантыко 1962: Г. Демосфенова, А. Нурок, Н. Шантыко, Советский политический плакат (Москва 1962).

История 1998: История Республики Молдова (Кишинэу 1998).

Нурок 1962: А. Нурок, Советский плакат в борьбе за коммунизм (Москва 1962).

Революционный 1982: Революционный праздничный плакат 1917-1927 (Ленинград 1982).

Русский плакат 2000: Русский плакат XX век. Шедевры (Москва 2000).

Afişele sovietice din anii 1918-1939 din fondurile Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei

Rezumat

Articolul este rezervat cercetării colecţiei de afişe din patrimoniul MNAIM. Au fost selectate şi studiate circa 100 de unităţi din perioada războiului civil din Rusia (1918-1920) şi din perioada interbelică (1922-1939), autorii cărora au fost renumiţii pictori A. Apsit, V. Deni şi D. Moor.

Majoritatea afişelor cercetate sunt originale şi ilustrează o serie de evenimente ale epocii. Conform subiectelor redate acestea pot fi clasificate după criteriile aspectuale şi tematice. Astfel, din punct de vedere aspectual afişele pot fi divizate în: politice, militare, propagandistice, sociale şi culturale.

După criteriul tematic ele au fost împărţite în patru categorii. Afişele din prima categorie reflectă: activitatea partidului comunist, lupta pentru puterea sovietică, alianţa între ţărani şi muncitori. Din a doua categorie fac parte cele care reflectă activitatea armatei roşii, lupta cu intervenţioniştii, lupta cu dezertorii. În categoria a treia sunt incluse afişele despre agricultură, colectivizarea şi lupta cu foametea. Ultima categoria include afişe pe tema învăţământului public.

Ca urmare a cercetării acestei categorii de piese din patrimoniul MNAIM se poate constata că ele au o importanţă deosebită pentru studierea perioadei anilor 1918-1939.

Soviet posters of 1918-1939 from the collections of the National Museum of Archaeology and History of Moldova

Abstract

The subject of this paper is a study of posters from the collections of NMAHM. There were selected and studied about 100 objects belonging to the time of the Civil War (1918-1920) and the interwar period (1922-1939). Among the authors of these posters there are the renowned artists A. Apsit, V. Deni, and D. Moor.

Most of the posters are originals that illustrate a series of events of the time. By content they can be categorized by the criteria of themes and types. Thus, in terms of types the posters can be divided into political, military, economic, and educational.

In terms of themes they can be divided into four categories. Posters in the first category reflect activity of the Communist party, the struggle for Soviet power, the alliance of peasants and workers. The second category includes the posters on activity of the Red Army, the fight against foreign intervention, the fight against desertion. The third category combines the posters on agriculture, collectivization, and the fight against hunger. The last category includes the posters on public education.

In conclusion of the research of this part of the collections of NMAHM, it should be stated that posters are of particular importance for the study of the period of 1918-1939.

31.01.2012

Ольга Щипакина, Национальный музей археологии и истории Молдовы, ул. 31 августа 1989, 121А, MD-2012 Кишинэу, Республика Молдова

ДРЕВНЕРУССКОЕ ИСКУССТВО НА БЕРЕГАХ СЕНЫ. ЗАМЕТКИ О ВЫСТАВКЕ «СВЯТАЯ РУСЬ: РУССКОЕ ИСКУССТВО С ОСНОВАНИЯ ДО ВРЕМЕН ПЕТРА ВЕЛИКОГО» В ЛУВРЕ В 2010 ГОДУ

Юрий А. Пятницкий

Более чем столетие назад, в 1906 г., Сергей Дягилев устроил выставку Русского искусства в Париже. Она была развернута в двенадцати залах Grand Palais, которые оформил русский художник Илья Бакст, а её каталог включал более 700 предметов. Естественно, что ретроспективный показ русского искусства начинался с иконной комнаты, для которой известный петербургский ученый и коллекционер Николай Петрович Лихачев (1862-1936) предоставил 36 древних памятников из своего собрания. Это было одно из первых знакомств французской публики с «красками древнерусской иконописи». Правда, знакомство это было своеобразным – Сергей Дягилев настоял, чтобы большой зал икон, с которого начиналась выставка, был сверху донизу задрапирован сверкающей парчой и на этом фоне были развешаны древние произведения. Как вспоминал Александр Бенуа *«это оказалось во вред вещам <...>. Общее впечатление от иконного зала было театрально-эффектным, но сами эти строгие образцы древней живописи терялись среди всего такого сверкания, а их краски казались тусклыми и грязными. Мне даже кажется, что никто в прессе их не заметил, а уж наверное не посвятил им более или менее толкового разбора. Надо, впрочем, вспомнить, что даже в России 1906 г. широкие круги публики тогда только начинали интересоваться иконами, и никакого еще «чисто художественного подхода» к ним не было найдено»* (Бенуа 1990, 449).

С тех далеких времен многое изменилось: древнерусская икона прочно и заслуженно вошла в фонд мировой живописи. Ей посвящены многочисленные, как русские, так и зарубежные исследования; в разных странах довольно часто проходят иконные выставки; во многих зарубежных музеях есть специальные коллекции русской иконы. В самом Лувре, в живописной галерее имеется специальный зал, где экспонируются образцы греческой и русской иконописи.

Среди организованных в последние десятилетия выставок древнерусского искусства были экспозиции, посвященные как изобразительному искусству – иконам и миниатюрам, так и прикладному, а также комплексные, включавшие разнообразные памятники всех видов. Как правило, эти выставки имели определенный успех, а их каталоги существенно пополнили библиографию по древнерусскому искусству.

Надо отметить, что с 1990-х годов по крупнейшим музеям и выставочным залам мира прокатилась волна «выставок-блокбастеров», связанных с Христианским искусством и в частности с культурой Византии. По праву можно сказать, что начало этому было положено именно Лувром, ознакомившим широкую публику в 1992 г. с византийскими памятниками из собраний Франции. Куратором этой выставки и её «мотором» был старший хранитель Лувра Жаник Дюран, признанный в научном мире великолепный специалист по византийскому прикладному искусству. Несколько позднее он выступил организатором и главным действующим лицом еще двух фундаментальных выставок в Лувре: «Сокровища Сан-Шапель» в 2001 г., показ которой был связан с XX Международным Византийским конгрессом в Париже, и «Armenia sacra» в 2007 г., посвященной «году Армении во Франции». Вполне естественно, что именно Жанику Дюрану администрация Лувра поручила организацию выставки «Святая Русь». Её открытие было приурочено к визиту президента России Дмитрия Медведева в Париж, и она явилась одним из главных выставочных проектов 2010 года – «года России во Франции». Экспозиция в Лувре была открыта с 5 марта

по 24 мая 2010 г. и включала более 300 экспонатов из 37 музеев и библиотек мира, в том числе из 26 хранилищ России. К выставке был издан массивный каталог в 743 страницы, над которым работали 125 ученых из разных стран мира, но, в основном, естественно, это авторы из России[1].

Рис. 1. Куратор выставки «Святая Русь» Жаник Дюран показывает выставку президентам России и Франции.

Рассказывать о выставке тем, кто не посетил её лично, задача не из легких. Как передать эстетику её трепещущей атмосферы, её изысканную красоту, и то чувство восхищения прекрасными произведениями древнерусского искусства, которое неожиданно охватывало Вас, наполняя сердце щемящей мелодраматической нотой и гордостью, что ты из России и поэтому имеешь ко всему этому великолепию самое непосредственное отношение?! Войдя в Лувр через «пирамиду», посетитель направлялся в “hall Napoléon”, где была развернута «Святая Русь». Пройдя широкие стеклянные двери, он оказывался в небольшом холле со стойкой аудио-гида и неизбежным сувенирным киоском. В последнем – традиционный набор «русского стиля»: матрешки, пасхальные яйца, цветные платки и т.п. Этот ширпотребный киоск невольно настраивал посетителя на ожидание стандартной выставки «в русском стиле». С площадки лестница-пандус ведет вниз в глубину холла, где эффектно мерцал благородным золотом куполов обширный

Рис. 2. Здание Лувра с бандером выставки «Святая Русь».

[1] Следует признать, что, несмотря на импозантный вид, каталог оказался несколько слабее выставки и может вызывать вполне заслуженные нарекания. Основываться на каталоге, чтобы судить о выставке, – ни в коем случае нельзя. Хотя в нем сохранены разделы выставки и распределение памятников внутри этих разделов, но это не создает той картины и не дает того восприятия, которые имел посетитель. Каталог производит впечатление некой несколько хаотичной мозаики, в его структуре отсутствует динамика и, на первый взгляд, четкая логика расположения и акцентировка материала. Вместе с тем, для тех, кто видел выставку непосредственно, каталог является более понятным и инспирирует воспоминания об увиденных предметах. Можно высказать определенное недовольство по дизайну, и особенно, по цветовой передаче памятников в иллюстрациях, к ошибкам и несуразностям в библиографии, так же как к мелким ошибкам в текстах. Французский перевод не везде адекватен русскому оригиналу, а в нескольких случаях французский текст является собственно не переводом, а адаптацией, написанной «по мотивам русского оригинала». Несомненно, что в значительной степени недостатки каталога связаны с недостатком времени при его подготовке к печати. В тоже время надо отметить, что многие недостатки каталога заметны лишь специалистам, хорошо знающим древнерусское искусство и его проблематику, а также самим русским авторам каталожных описаний и статей. Несомненным достоинством парижского издания является то, что это полноценный каталог выставки в традиционном значении этого понятия. Он имеет довольно объемные каталожные описания с иллюстрациями, библиографией, списком предшествующих выставок, с воспроизведение славянских надписей. В этом плане он крайне выгодно отличается как от многочисленных каталогов с минимальным и, обычно, не научным текстом каталожных описаний, так и от каталогов, где научный анализ заменен банальным многословным описанием воспроизводимого здесь же произведения искусства. Предваряющие разделы небольшие статьи-эссе были написаны как русскими, так и французскими авторами. Несомненной удачей было поручить писать все исторические эссе ведущему историку Франции профессору Pierre Gonneau. Благодаря этому исторические факты и коллизии были показаны с единой точки зрения. Правда, это точка французского специалиста, с суждениями и выводами которого не всегда могут согласиться русские ученые. Следует отметить, что в выборе авторов эссе организаторы выставки были весьма оригинальны и нестандартны. В большинстве случаев эти небольшие тексты написаны действительно хорошими специалистами и отличаются свежим, неизбитым и очень профессиональным взглядом на проблематику. Правда весьма курьезно, неким «политесным перебором», выглядят три статьи о Дионисии и Кирилло-Белозерском монастыре. А при наличии двух статей Дж. Маджески о византийско-русских контактах, явно не хватает специальной статьи о византийских памятниках на Руси. Эти замечания, тем не менее, никоим образом не принижают большого научного значения луврского каталога, особенно для западного пользователя (Sainte Russie 2010).

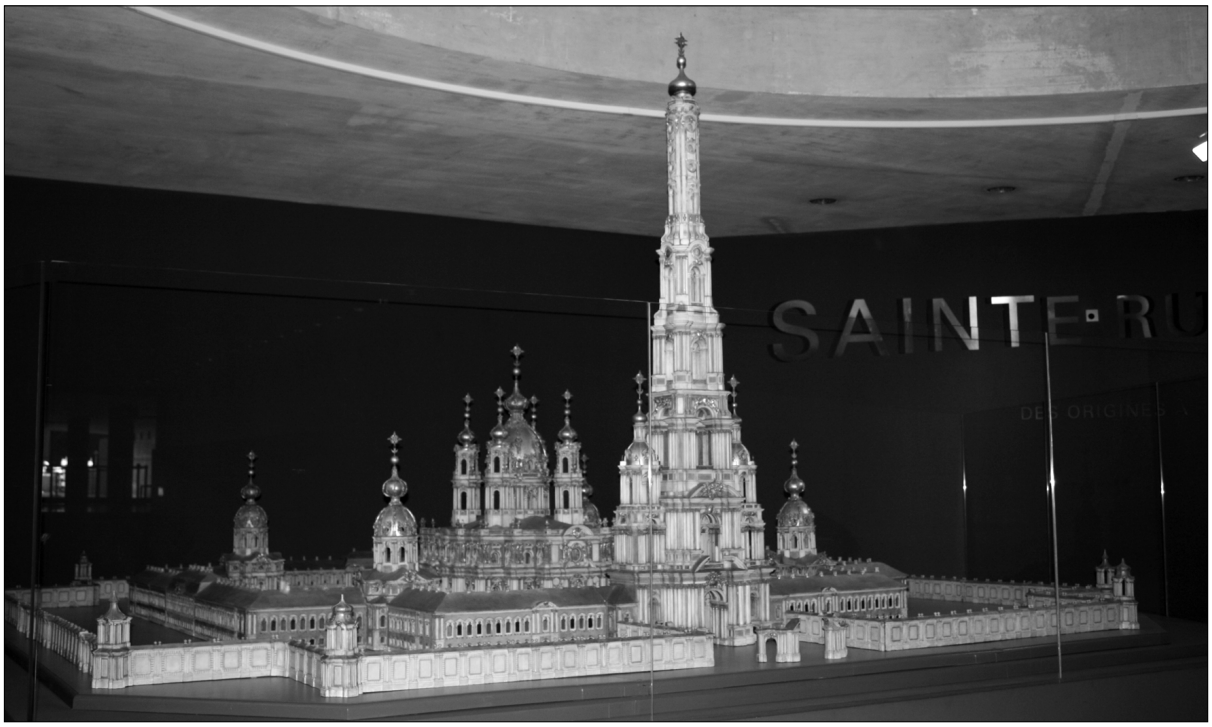

Рис. 3. Макет Смольного монастыря в Санкт-Петербурге работы Б. Растрелли, который встречал посетителей выставки «Святая Русь» в Лувре.

макет Смольного монастыря в Санкт-Петербурге, сделанный в 1750-1756 годах архитектором Ф. Б. Растрелли. Барочный монастырь итальянского архитектора, да еще с неосуществленной в натуре колокольней – кажется, странный символ для выставки под названием «Святая Русь». Случайно нам известно, что по замыслу устроителей таких макетов на входе должно было быть два – Смольный и макет одного из древних киевских храмов. Они должны были символизировали тот путь, который прошла Православная Русь в своем развитии от X до XVIII столетий. Однако киевский макет не был предоставлен – Украина отказалась участвовать в данной выставке. Казалось бы, замысел нарушен, и идея не воплощена. Но часто судьба распоряжается по-своему, и неудача становится достижением. Так случилось и на этот раз. Барочный макет Смольного монастыря, встречавший посетителя выставки, прямо и однозначно говорил: Россия – часть Европы. Трудно представить более зримый и понятный символ принадлежности к европейской культуре, чем макет Смольного, с его симметрией плана, барочной прихотливостью форм и истинно русским размахом. Даже неосуществленная в натуре колокольня приобрела особый статус – как символ потенциальных возможностей; а для тех, кто следит за жизнью в России, её взмывший ввысь шпиль невольно заставлял вспомнить борьбу вокруг проекта небоскреба «башни Газпрома» в Санкт-Петербурге. Наконец, не надо забывать, что макет Смольного сам по себе – прекрасен. И этот звучный эстетский бирюзово-золотой аккорд европейских форм, и кажущийся алогизм самого его существования при входе в экспозиционные залы, заставляли зрителя напрочь забыть о сувенирных матрешках и пестрых платках, и обо всем том, что стандартно ассоциируется у широкой публики с «а ля Русь».

Повернув направо, посетитель попадал в особую атмосферу уходящего вдаль пространства с приглушенным, слегка сценическим светом, гаснущим в серых нейтральных тонах стен и щитов. Лишь на прозрачных стеклянных поверхностях витрин свет рассыпался то широким пятном, то узким лучом, выхватывая экспонаты, обрисовывая их формы и заставляя сверкать полихромию красок. Попадая на серебряные и золотые предметы, световой луч дробился отраженными бликами, призывно мерцающими в легкой полутьме. Прихотли-

вая игра света соседствовала с математической четкостью линий и форм экспозиционного пространства и оборудования. В основу экспозиции был положен принцип параллельных галерей, прерываемых время от времени щитами по центру с крупными эффектными произведениями на них. Это создавало ритм форм, ритм цвета, и ритм логики подачи материала, поскольку эти центральные щиты были границами смысловых разделов экспозиции. При всей роскоши эффектов, выставка меньше всего напоминала «пещеру сокровищ» из восточных сказок. Напротив, в ней практически даже не было намеков на «экзотику», тем более «азиатчину». Здесь царил высокий «галльский» вкус, который порой словно нарочно приглушал внешние эффекты. На меня лично экспозиция произвела впечатление синтеза хорошего вкуса, французского академизма, «вольтеровского романтизма» и солидной буржуазности. Той самой буржуазности, которая предусматривает классическое образование с элементарными познаниями в греческом и латинском, ценит «культуру книги», впрочем, так же как грамотно составленный обед и хорошее вино нужной температуры. Естественно и бесспорно, что выставка формировалась для французского зрителя, и организаторы учитывали нюансы «местного восприятия и менталитета». В то же время, исключительно приятно было увидеть пояснительные тексты на стенах на трех языках: французском, английском, русском. Последний, правда, часто вызывал улыбки своими ошибками и несуразностями в грамматике и стиле. Однако его наличие – несомненное свидетельство уважения и культуры.

Есть еще один аспект луврской выставки, о котором хотелось бы сказать: это авторская выставка. По большому счету, это выставка двух высокообразованных людей с хорошим художественным вкусом – Жаника Дюрана и ... Анри Луаретта, директора Лувра. Слухи о том, что Анри Луаретт лично утверждает каждый экспонат и даже сам отбирает иконы в музеях, возникли еще в самом начале подготовки выставки. Его многочисленные приезды в Россию и активное персональное участие в обсуждениях, явно выходили за границы обыкновенной «административной заботы директора музея». Но стоило увидеть Анри Луаретта во время монтажа выставки «Святая Русь», чтобы понять: – это его выставка. Высокая фигура господина Луаретта сразу была заметна в залах, которые он гордо обходил (каждый день, а то и по несколько раз за день!), как средневековый сеньор, пристально следя как наполнялись предметами витрины и экспозиция с каждым днем принимала все более цельный и законченный вид. Тот вид, который он, вместе с Жаником Дюраном, выстраивал в воображении в течение нескольких последних лет. Если Ж. Дюран был бесспорным лидером в прикладном искусстве и подборе исторических документов и рукописей, то живопись, как нам представляется, была областью А. Луаретта (достаточно вспомнить его успешную деятельность в музее Орсэ). В подборе икон, вольно или невольно, проглядывал единый эстетический подход. Но не пора ли нам попробовать взглянуть на саму экспозицию? Фотографии показывают размещение экспонатов и наполненность витрин. Но они не могут передать всю красоту и неповторимость экспозиционных залов.

Итак, войдя в серый мягко освещенный коридор, посетитель видел, приблизительно в центре его длины, монументальную икону (162×104 см.) стоящих фронтально в рост святых князей Бориса и Глеба на золотом фоне. Эта икона ГИМа стала визитной карточкой выставки; она украшает суперобложку ката-

Рис. 4. Новгородская икона XIV века «Святые Борис и Глеб» – эмблема выставки в Лувре.

лога и была представлена на афишах фасада Лувра. Две монументальные лаконичные фигуры собственно русских святых символизировали идею «Святой Руси». Выбор был точен во всех аспектах, и зрительно-художественном, и смысловом. Мощная, звонкая по краскам, лаконичная по формам, ясная по пониманию и слегка таинственная в своем золотом мерцании, эта икона призывно «затягивала» зрителя в пространство экспозиции. На правой стене линия одинаковых прямоугольных витрин-колпаков с мелкими предметами археологических кладов и рукописями прерывалась крупной фигурой каменной «половецкой бабы» (почти 2,5 метра высоты). Такая же монументальная и лаконично выразительная, как и образы святых Бориса и Глеба на иконе, и даже с головным убором, перекликающимся по своим формам с шапочками князей, эта массивная каменная глыба выступала символом природной необузданно-стихийной силы, символом «некрещеной, дохристианской Руси и её варварского окружения». И тот факт, что данная баба была привезена из Туркестана и датируется XII веком, не имеет особого значения. Возможно, для чьих-то рафинированных искусствоведческих глаз подобное сопоставление, почти столкновение, грубой мощи «половецкого идола» и утонченной эстетики новгородской иконы середины XIV столетия могло показаться «ужасным». Однако для большинства посетителей этот прием «работал», и данное зримое сопоставление говорило больше и говорило яснее, чем многостраничные объяснения научных трудов. Словно в поддержку линии дохристианской Руси рядом с «бабой» были выставлены комплексы предметов из Черной могилы и Гнездовского клада, захоронений в Киеве и Пскове. Они принадлежали разным художественным традициям и регионам, но часто перекликались по составу и формам экспонатов. В составе этих комплексов были и местные предметы, и разнообразный импорт, особенно монетный. Хотя практически в большинстве кладов и захоронений существует монетный материал, но здесь, в контексте выставки он получил особо важное значение. Теоретический посыл активных международных связей дохристианской Древней Руси стал реально подтвержденным фактом. Напротив этих археологических артефактов, в витринах левой стены зала,

Рис. 5. «Половецкая баба» XII века и витрины с археологическими памятниками дохристианской Руси.

были выставлены письменные свидетельства о Древней Руси: латинские Анналы Святого Бертана и греческая Амфилохия патриарха Фотия, письмо еврейского купца из Киева в Каир (конец IX - начало X вв.), греческая хроника и иракский «Географический словарь», знаменитая русская «Радзивиловская хроника» XV века с текстом и иллюстрациями о Крещении Руси князем Владимиром. Этот уникальный подбор письменных источников был подкреплен небольшими обломками с фресковой росписью из Десятинной церкви в Киеве и монетами киевских князей. Маловыразительные фрагменты фресок приобретали значимость благодаря своему происхождению, а полустертые изображения князей на монетах приобретали статус исторических портретов. Я специально довольно подробно остановился на первом этапе луврской выставки, поскольку он весьма показателен. Посетитель сразу сталкивался с приемом «знаковых акцентов», символов, которые включались в ткань выставки независимо от их датировки и региональной принадлежности. Такими символами выступали в начале выставки новгородская икона середины XIV в. и идол XII в. В нарушении хронологии показа материала организаторы выставки использовали символико-смысловой аспект этих произведений, вырвав их из регионально-хронологического ряда и окружения. Этот прием был неоднократно использован на луврской выставке,

наряду с общей генеральной линией хронологического развития и обособления региональных центров.

Кроме неоднократно упоминавшихся иконы «Святых Бориса и Глеба» и «половецкой бабы», все остальные предметы первого раздела выставки малоэффектны и маловыразительны в глазах «рядового русского посетителя». Мелкие обломки фресок, монеты, текстовые рукописи и т.п. обычно навевают невыразимую скуку на отечественного зрителя. Почему же в Лувре этот материал выглядел столь импозантно и вызывал неподдельный интерес посетителей?

Конечно, разница в менталитете русского и западноевропейского посетителя играла определенную и довольно значительную роль. Традиционное «западное» уважение к письменному источнику, факту и подлинности предметов важны в данном вопросе. Так же как традиционное уважение к знаниям, образованию, профессионализму. Но, не менее важной составляющей являлось ответное уважение устроителей выставки к предполагаемому посетителю. Во всей луврской выставке, в ее концепции, принципах подачи материала, его размещении и даже в деталях оформления явственно и сильно проявлялось огромное уважение специалистов Лувра к своему зрителю. Во всем не было ни тени менторства и дидактизма, ни тени высокомерия. Зрителя не поучали, а приглашали к диалогу; ему рассказывали историю древней русской культуры так, как её понимали сами французские специалисты. Рассказывали серьезно – без упрощения и вульгаризации, без скидок на недостаточную «понятливость и образованность» посетителя. Здесь, в залах выставки «Святая Русь», специалисты Лувра и посетители Лувра – были равны.

Однако вернемся в экспозицию. Обогнув щит с иконой «Святых Бориса и Глеба», посетитель оказывался в поперечном зале, соединявшем две параллельные галереи. Он был посвящен искусству Киевской и Владимиро-суздальской земель. На длинной стене, по центру, висела икона «Владимирской Богоматери» (1395 или около 1408 г.). Та самая икона, которая, согласно традиции была написана Андреем Рублевым для Владимира, когда подлинный чудотворный византийский образ Владимирской Богоматери XII века был оставлен в Москве. В тексте на стене рядом с этой иконой рассказывалась история и значение для России чудотворной византийской Богоматери Владимирской, ставшей палладиумом всей Русской Земли. Здесь же была помещена небольшая цветная репродукция этой византийской иконы. Подобный прием включения в этикетаж или стенной текст сопоставительного изобразительного материала довольно широко распространен на «Западных» выставках. Иногда этот прием излишне дидактичен, но только не в данном случае. Логически показ иконы «Владимирской Богоматери» именно в этом разделе выставки вполне обоснован, тем более показ той иконы, которая была создана специально для Владимиро-суздальской земли и до сегодняшнего дня хранится в этом регионе. Вместе с тем, следует честно признать, что надо было обладать большой смелостью, чтобы поместить здесь эту икону Московской школы рубежа XIV-XV вв., более того, приписываемую большинством ученых знаменитому Андрею Рублеву. И так же честно надо признать, что эта икона именно на этом месте сыграла большую позитивную роль для общей идеи выставки. Символ здесь был важнее хронологии. Слева от Владимирской иконы изящно выделялись фрагменты белокаменного резного декора, к которому под прямым углом примыкали монументальные Суздальские церковные «золотые врата», чьи медные пластины украшены изображениями в технике золотой наводки. Этот уникальный памятник, который практически впервые показан за пределами Суздаля, поражал воображение даже самого искушенного французского зрителя.

Если левая часть центральной стены и зала в целом выглядели эффектно и продуманно, то композиция справа от Владимирской иконы явно была неудачной. Эта часть стены «заваливалась» и вызывала недоумение своим пустым пространством. Разгадку этой ситуации можно найти в каталоге, где воспроизведена знаменитая киевская стенная мозаика «Святой Димитрий» из Михайловского Златоверхого монастыря, хранящаяся ныне в ГТГ в Москве. В каталожном описании указано, что данный экспонат не представлен на выставке.

Именно эта эффектная полихромная сияющая мозаика должна была уравновесить композицию. По-видимому, как иногда это случается на временных выставках, ГТГ в последний момент отказалась посылать данное произведение. Как правило, такие решения связаны с состоянием сохранности памятников. Напомним, что мозаика датируется 1108-1113 гг. Следует признать, что, несмотря на ряд уникальных предметов, в целом киевский раздел выставки был не совсем удачен и не отражал истинного облика искусства Киевского княжества. Хотя на выставке представлены такие важные памятники, как диплом с подписью Анны Ярославны, листы из Остромирова Евангелия (правда, без миниатюр), Трирская Псалтирь, Служебник Варлаама Хутынского, диадема и колты перегородчатой эмали на золоте, два знаменитых золотых змеевика, и западноевропейская чаша, найденная в Киеве. Однако всего этого было явно недостаточно. Возможно, бедность данного раздела была обусловлена и последовавшим на заключительном этапе подготовки выставки решением Украины не принимать в ней участия. Доминантой в этой части зала являлся выставленный в кубе признанный шедевр средневекового искусства – серебряный кратир XI в. мастера Косты из собора Святой Софии в Новгороде. Это один из тех экспонатов, которые обычно не предоставляются на временные выставки. До Лувра он путешествовал только однажды – в 1997 г. в Нью-Йорк на выставку «Слава Византии». Нет нужды говорить об уникальности и непревзойденных красоте и мастерстве исполнения этого широко известного шедевра. Отметим одну курьезную деталь. Как известно специалистам, подпись мастера Косты нанесена на внешнее дно сосуда. Однако этого не было указано в этикетке, и часто посетитель долго и безуспешно пытался отыскать эту подпись внимательно разглядывая поверхность кратира сантиметр за сантиметром. В киевском разделе выставки есть еще один интересный экспонат, который следует обязательно упомянуть. Речь идет о так называемом славянском Рейнском Евангелии или Священном Евангелии французских королей. Традиция связывала эту пергаментную рукопись XI-XII вв. с приездом во Францию киевской принцессы Анны Ярославны, ставшей в 1051 г. женою Генриха I. Поэтому понятно, что её отсутствие на выставке «Святая Русь» несомненно вызвало бы многочисленные вопросы французской публики и законное недоумение. Рукопись была включена Ж. Дюраном в состав выставки, однако и подробная этикетка, и каталожное описание историка Пьера Гонне развенчивали эту красивую легенду.

Однако, продолжим осмотр выставки – восхитившись суздальскими «золотыми вратами», посетитель направлялся в следующий длинный коридор, рассеченный на отсеки щитами по центру. В первом из этих отсеков продолжался показ искусства Владимиро-суздальской земли. Хорошо известен факт приглашения князем Андреем Боголюбским западноевропейских мастеров для украшения своего княжества. До наших дней дошли некоторые следы этой деятельности, и ряд предметов был представлен в залах Лувра. Причем, представлен с особым, можно даже сказать повышенным, вниманием. Оно было естественным и оправданным, ведь выставка была рассчитана в первую очередь на французского зрителя. Увидев узнаваемые европейские предметы, происходящие из России, посетитель получал новый импульс для размышления, он по-новому оценивал исторические сведения об импорте и художественных влияниях, которые приобретали осязаемость, ощутимую реальность. Конечно, в активном включении в контекст выставки этих вещей был и здоровый европейский национализм, и личные пристрастия куратора – французского искусствоведа Жаника Дюрана. Однако была еще одна причина. На протяжении всей выставки Жаник Дюран настойчиво старался уйти от стереотипов восприятия Древнерусской культуры как византийской. Именно поэтому отсутствовал стандартный византийский раздел, когда речь шла о Крещении Руси, тот стереотип, который можно было видеть на многих других выставках. Русь – это не Византия, русская икона – это не византийская икона. Да, Византия сыграла огромную роль в развитии русской культуры, но это была не единственная её составляющая. Практически во всех разделах выставки присутствовали византийские или византинизирующие памятники, но их значение было слегка приглушено, как, например, в данном разделе Владимиро-суздальской земли, где акцент был сделан

Рис. 6. «Деисус» конца XII века из Владимира.

на романские влияния. Правда, следует заметить, что несмотря на все разнообразие и великолепие лиможских эмалей, вестфальской бронзы и северо-итальянского серебра, живописный византинизирующий Деисус начала XIII в. (а может быть и собственно византийский?), щедро предоставленный на выставку ГТГ, приковывал особое внимание своей действительно «неземной» красотою и духовностью. Среди выставленных в этом разделе выставки произведений был один, который невольно навевал печальные мысли на русского посетителя. Речь идет о знаменитой армилле со сценой «Воскресение Христово» 1170-1180 гг. из коллекции Лувра. Некогда этот шедевр средневекового искусства находился в ризнице Успенского собора во Владимире, в 1919 г. был передан в местный музей, затем попал в Москву и был продан Советским правительством в 1933 г., разделив участь многих художественных и исторических реликвий России. К счастью, армилла попала в собрание Лувра, где бережно хранится. Есть некоторая ирония судьбы, легкая усмешка фортуны, что этот проданный Советским государством уникальный предмет был показан на выставке «Святая Русь» во Франции, выставке государственного уровня, которую открывал президент России. История, всегда далекая и близкая, постоянно напоминает нам о себе.

Здесь, в этом же разделе были представлены отдельные памятники домонгольского времени, происходящие из разных центров Древней Руси: Старой Рязани (включая знаменитые бармы перегородчатой эмали из Музеев Кремля), Смоленска, Ростова, Старой Ладоги, а также домонгольские произведения из Новгорода. Последние превалировали по количеству и разнообразию. Здесь были выставлены поручи золотого шитья из Хутынского монастыря, серебряные крест и иконка-реликварий, легендарные лиможские эмали из Антониева монастыря, свинцовые печати новгородских архиепископов, янтарные нательные крестики, шиферные образки, берестяные письма и два блистательных новгородских Евангелия – 1119-1128 г. и конца XII - начала XIII вв. В конце этого раздела «домонгольских центров», на щите по центру зала, экспонировалась прославленная новгородская икона середины – второй половины XV в. «Битва новгородцев с суздальцами» или «Чудо иконы «Богоматерь Знамения». На большой доске из тополя неторопливым иконным языком был представлен исторический рассказ о событиях XII в. В трех параллельных регистрах этой иконы перемешались историческая хроника и легендарное Божественное чудо, реальные черты и идеалы Христианской Веры. Этот неторопливый рассказ, с множеством мелких, тщательно выписанных художником деталей, напоминал посетителям Средневековые рыцарские хроники. Одни посетители внимательно разбирали перипетии сюжета, другие любовались игрой линий и цвета, но, какова бы не была их мотивация, они внимательно разглядывали эту икону, открывая для себя новые аспекты русского искусства. Устроители выставки вновь нарушили хронологию, вновь вырвали живописный памятник из регионального контекста художественной школы; они акцентировали смысловой сюжетный аспект этого произведения, и вновь в контексте развития экспозиции они оказались правы.

Тот же самый «смысловой акцент» играл большую роль в следующем разделе, посвященном «Времени монголов, 1223-1304 гг.», как охарактеризовали его организаторы выставки. Именно по смыслу, по сюжету, а отнюдь не по хронологии или исторической реальности, были включены сюда и Тверская хроника XVI-XVII вв., и реликварий с изображением Михаила Черниговского, XV в., и хроника XVI в. с житием Александра Невского, и покров с изображением этого святого исполненный в 1670-1680 гг. В то же время здесь был показан удивительно сильный по художественному

Рис. 7. Древнерусские иконы конца XII-XIII веков.

качеству и эстетическому воздействию подбор монументальных икон: почти византийская «Богоматерь Максимовская», перекликающаяся с западноевропейскими Мадоннами «Богоматерь Толгская», удивительный по звонкой красоте красок «Собор архангелов», и небольшие по размерам, но монументальные по восприятию три иконы прямоличного чина – «Христос Пантократор», «Апостол Петр» и «Пророк Илья». Последние три иконы из Эрмитажа впервые покинули стены музея. В этом небольшом разделе организаторы выставки столкнули, противопоставили две разные категории – сюжет вне времени и художественного стиля и подлинность свидетельства. С одной стороны, на памятниках разного времени разворачивалась сюжетная линия, с другой – были представлены подлинные иконы того времени, вероятные свидетели исторических событий. Великолепен был подбор икон; каждая из них – знаковый памятник древнерусского искусства, непривычно соединенные вместе на узком пространстве, они неожиданно образовали единую цельную группу – мощный по силе художественного воздействия аккорд. Именно эта группа икон изменила предшествующий повествовательный характер экспозиции. Все, что зритель видел до этого момента – это был тихий познавательный диалог, внимательный осмотр «раритетов», спокойное любование изящными вещами. И вдруг сильный эмоциональный удар – великолепная по рисунку и цвету группа икон, активных по воздействию на зрителя. Смело можно сказать, что ни один из посетителей не прошел равнодушно мимо них. Если до этого момента зритель сталкивался на выставке лишь с несколькими отдельными образцами иконописи, то теперь «голос» икон зазвучал мощно и повелительно. Они стали доминантой выставки, а экспозиция приобрела немного нервный, динамичный характер. От витрины к витрине чувствовалось внутреннее нарастание напряжения, ожидание кульминационной точки.

Вслед за описанными выше иконами шел «Новгородский раздел», очень цельный, продуманный и великолепно подобранный. Обогнув щит с «Богоматерью Толгской», посетитель неожиданно видел еще одни «золотые врата» – на этот раз небольшие алтарные, но исполненные в той же самой технике золотой наводки. Это знаменитые Лихачевские врата, которые, вероятно, украшали главную святыню Новгорода – Святую Софию. Здесь же были представлены и две отдельные пластинки с евангелистами от подобных же врат. Одна – из Эрмитажа, другая – из Лувра; некогда последняя была в коллекции Ильи Остроухова и затем в Третьяковской галерее (вновь щемящая нотка утрат – сколько еще тысяч таких предметов искусства разбросано по свету!). Новгородские памятники золотой наводки словно перекликались с суздальскими, и таких «перекличек», аналогий и сравнений было много у организаторов выставки.

Рис. 8. Новгородский раздел выставки «Святая Русь».

Например, хрестоматийное сравнение «Лихачевских врат» с миниатюрами Евангелия Хлуд. 30, известное по работам В.Н. Лазарева, О.С. Поповой и автора данных строк, можно было реально видеть в залах Лувра. Линеарный рисунок золотой наводки перекликался с гравировкой рипиды из Антониева монастыря, а формы западноевропейского поддона потира (с чашей собственно новгородского производства) и вообще западное влияние проглядывали в знаменитом панагиаре 1435 г. Монументальный деревянный Людогощенский крест (216×149 см) сплошь покрытый резьбой, несмотря на христианские сюжеты в медальонах, вызывал ощущение мощной языческой народной культуры, сродни той половецкой бабы, которая встречала зрителя в начале выставки. Однако главными экспонатами, притягивающими взгляд посетителя, заставлявшими неоднократно возвращать-

Рис. 9. Новгородские иконы на выставке «Святая Русь»

ся к ним, были новгородские краснофонные иконы. Большая длинная витрина – ниша включала группу икон, сверкающих киноварью фонов и серебром окладов. Любопытно, что в эту иконную витрину была включена иллюминированная Симоновская Псалтирь, она собственно открывала изобразительный ряд. Рукопись была размещена почти вплотную к стеклу на специальной подставке. Для того, чтобы рассмотреть миниатюру посетитель должен был как можно ближе подойти к витрине. А затем его взгляд невольно начинал внимательно рассматривать иконы в этой же витрине. А здесь было что рассматривать: «Святые Иван Климакс, Георгий и Власий», житийное «Чудо святого Георгия», знаменитые «Борис и Глеб на конях», «Чудо святого Георгия», «Святые Флор и Лавр». Все выставленные в этой витрине произведения – знаменитые, знаковые памятники. Конечно, они отнюдь не отражали все этапы и стилевые особенности новгородской иконы. Однако они составляли единую крепкую группу, давали представление о том «краснофонном Новгороде», который знаком посетителю по альбомам и монографиям. А завершал «Новгородский раздел» не менее знаменитый «Деисус с молящимися новгородцами» (1467 г.?), висевший на отдельном щите. По структуре композиции и колориту он перекликался с виденной зрителем ранее иконой «Битва новгородцев с суздальцами». Нам показалось весьма интересным дизайнерское решение размещения экспонатов в этом разделе. По центру он был ограничен двумя щитами. На одном висели Лихачевские врата и две пластины золотой наводки, на противоположном – «Деисус с молящимися новгородцами». На правой стене были две витрины-ниши с прикладными произведениями и манускриптами, на левой – одна большая витрина-ниша с иконами, а по центру, между щитами, были поставлены три прозрачных куба с объемными предметами: потир архиепископа Моисея и два серебряных реликвария частиц Честного Древа, потир из церкви Жен-мироносиц в Новгороде, панагиар. Все вместе составляло на редкость цельную, изящную и впечатляющую композицию.

«Новгородским разделом» заканчивалась экспозиция коридора, и мы попадали вновь в поперечный зал. В середине стены доминировала почти двухметровая фреска из Пскова. Она была центром и одновременно границей небольшого «Псковского раздела». Евангелие 1409 г. да три иконы дополняли фреску. Из них две – бесспорные шедевры псковской школы – «Сошествие во ад с Деисусом» конца XIV в. или середины XV в. и поясной «Святой Димитрий» около середины XV в. Несколькими точно выбранными памятниками Ж. Дюран и А. Луаретт смогли дать четкое и верное представление о целой художественной школе. Отдельными произведениями были представлены другие центры – Поволжье и Тверь. Причем выбор памятников был весьма нетрадиционен – синефонная «Святая Варвара» из Углича, миниатюрное «Рождество Богоматери» из ГРМ и знаменитое голубое «Успение Богородицы» из ГТГ (две последние иконы связывают с Тверью). Художественный уровень всех трех икон чрезвычайно высок. А вот насколько верна традиционная атрибуция? – это вопрос, который, я задавал себе, наслаждаясь созерцанием этих великолепных произведений. От Новгорода, Пскова и Среднерусских городов посетитель логически подходил к Московскому разделу выставки. Подходил с затаенными ожиданиями и ... получал легкое разочарование. Вновь, как и в случае с Киевским разделом, мы видели набор важных, часто знаковых памятников, нередко истинных шедевров. Стоит упомянуть, например, «Пименовскую Богоматерь», или «Богоматерь на троне с предстоящим Сергием Радонежским», или таблетки из Загорска, или отметить замечательный подбор иллюминированных рукописей. Редкое лицевое шитье и драгоценные потиры, кресты и реликварии дополняли картину. Вместе с тем, при всем великолепии представленных произведений в разделе не было чего-то главного, цементирующего его. Как, вероятно, читатель смог уже догадаться – не хватало икон Андрея Рублева. Выставленный одинокий Иоанн Предтеча из Деисуса Владимирского собора, 1408 г., при всей своей монументальности не давал истинного представления о Рублевском стиле. Вот если бы была хоть одна икона из Звенигородского чина... Но во всех выставочных проектах забота о сохранности экспонатов должна быть превыше всего.

Рис. 10. Икона «Иоанн Предтеча» из так наз. Васильевского Деисуса, приписываемая Андрею Рублеву.

Миниатюры рукописей и памятники прикладного искусства были поэтому главными и наиболее интересными в данном разделе. Среди последних выделялся знаменитый Трирский филигранный ларец, который Ж. Дюран попытался атрибуировать московским мастерам. Ларец экспонировался вместе с двумя предметами из Троице-Сергиевой Лавры, имеющими филигрань (триптих 1456 г. и приблизительно того же времени крест). Однако выставленные вместе они подчеркивали различия в технике и стиле филиграни, а не её общность. Конечно, приходится сожалеть, что не представилась возможность сравнить Трирский ларец с филигранным Фотиевским окладом Владимирской Богоматери. Возможно, тогда аргументация Ж. Дюрана выглядела бы более убедительной. На сегодняшний день, по крайней мере, для меня, отнесение ларца к Москве остается весьма проблематичным. Как бы ни решился в дальнейшем этот вопрос, важно, что он был поставлен именно в такой плоскости, и это стало возможным благодаря выставке в Лувре.

Драгоценные предметы прикладного искусства и особенно великолепный подбор московских рукописей с миниатюрами диктовали неторопливый обстоятельный осмотр экспозиции. Зритель вновь ощущал ту атмосферу спокойного диалога, которая была в первых разделах выставки. Практическое отсутствие икон Рублева и его круга, которые в менталитете широкой публики справедливо ассоциируются с одной из высших точек расцвета иконописи на Руси, снижало эмоциональное воздействие Московского раздела. Одиноко и печально подпиравшая потолок икона Иоанна Предтечи из Васильевского чина не спасала положения. Так же, как и прекрасные иллюминированные манускрипты, которые сами по себе могли составить отдельную интересную выставку. Однако судьба и здесь была благосклонна к организаторам выставки. Эта лакуна, с одной стороны ломала стандартный стереотип восприятия Московской иконы, с другой – ставила Москву XIV - первой половины XV вв. в один ряд с другими древнерусскими центрами. Представленная в данной части выставки Москва воспринималась равноценно с другими крупными княжествами, о которых шла речь выше. Самое интересное, что при осмотре следующих залов выставки посетителю начинало казаться, что это был специальный «концептуальный» ход организаторов, что «все так и было задумано». Чтобы продолжить осмотр зритель должен был перейти по небольшому коридорчику в следующее экспозиционное пространство “hall Napoléon”. По структуре оно было аналогично уже осмотренному – два параллельных широких коридора соединяемых на концах двумя поперечными залами. Закончив обзор выставки, посетитель вновь попадал в холл с макетом Смольного собора и, поднявшись по лестнице-пандусу, покидал выставку тем же путем, каким вошел.

Уже из «Московского зала» за коридорчиком-переходом (который, кстати, также был использован для экспозиции) была видна огромная (214,5 см высоты) икона из ГИМа с ростовыми фигурами Святого Василия Великого и великого князя Василия Иоанновича, в иночестве Варлаама. Это надгробная икона, то есть находившаяся над гробом великого князя, является редким «портретным памятником» правителя Руси. В параллельной витрине висел так называемый «портрет Ивана Грозного» первой половины XVII в. из Национального музея в Копенгагене. Эти два портретных изображения вводили зрителя уже в другую эпоху, в эпоху единого Российского государства. Две необычные иконы-портреты, обе с ярким зеленым фоном, притягивали внимание зрителя. Но стоило подойти к ним поближе, и внимание переключалось на большой поперечный зал, раскрывавшийся справа. Здесь посетителя ждал эмоциональ-

ный шок, доминанта художественного эффекта выставки. Просторный, наполненный воздухом высокий зал переливался и сверкал поразительными по красоте живописи и изяществу рисунка иконами. Без всякого сомнения, он являлся кульминационной точкой осмотра. В отличие от всех других экспозиционных помещений зал был разделен по высоте на две зоны. Нижняя – огромные во все пространство стен застекленные витрины-ниши. Верхняя – идущий по всему периметру фриз из квадратных углублений. Последний практического значения не имел, но именно он расширял пространство зала, делал его устремленным ввысь. Создавался легкий, едва ощутимый намек на членение высокого русского иконостаса. Витрины были расположены по периметру, причем количество стекол и их ширина четко соответствовали количеству и размерам выставленных произведений. Этот прием также помогал создать своеобразную архитектонику выставочного пространства. На большой стене были размещены иконы из иконостаса собора Кирилло-Белозерского монастыря. Вместе с Жаником Дюраном мне приходилось видеть кирилловские иконы в экспозиции «Русь» в музее Гуггенхайм в Нью-Йорке. Там они были выставлены как часть многоярусного иконостаса. Они создавали яркий театральный эффект и давали представление о русском иконостасе, но рассмотреть изумительную по тонкости и изяществу живопись самих икон в Нью-Йорке было невозможно. Здесь, в Париже, кирилловские иконы были выставлены в одну линию. В витрине экспонировались семь икон Деисусного ряда и пять из Праздничного. Исходя из количества икон понятно, что композиция не была центрична. Деисусные иконы (Спас, Богоматерь, Предтеча, архангелы, Петр и Павел) фланкировались двумя праздничными иконами слева и тремя – справа. Вверху, над витриной, над иконами Христа и Богоматери, была помещена продольная доска с тремя поясными пророками. Эта икона прерывала фриз из квадратов, и только она – одинокая – своим цветовым пятном давала намек на структуру иконостаса. Чрезвычайно удачно, что дизайнер поместил пророков не внутри витрины с Деисусом и Праздниками, а над нею. Это лишало композицию той нарочитой театральности, которая имела место в музее Гуггенхайм, но создавало эффект не менее, а пожалуй и более, впечатляющий. С нашей точки зрения в луврской экспозиции весьма важной была возможность дать зрителю подойти вплотную к витрине. Хотя между ним и иконами находилось стекло, но оно не мешало внимательно рассмотреть каждую деталь памятника, насладиться тонкой игрой красочных нюансов. Следует

Рис. 11. Так называемый «Иконный зал» с иконами из иконостаса Кирилло-Белозерского монастыря.

отметить, что монументальные иконы Деисуса не давили своей массой, и не выглядели «втиснутыми» в витрину, а казались легкими и изящными. А небольшая асимметрия композиции (вспомним количество икон) делало её живой и динамичной. На выставке в Лувре именно кирилловский иконостас, созданный в 1497 г. московскими мастерами, стал наивысшей точкой показа Московской иконы. И это было вполне справедливо. Нет нужды отечественному читателю говорить о высоких художественных достоинствах икон кирилловского иконостаса. Однако для французского зрителя они были неожиданны и явились настоящей сенсацией.

В других витринах этого зала были выставлены не менее красивые и редкие иконы. Некоторые из них были связаны также с Кирилло-Белозерским монастырем. В одной из боковых витрин находились три большие Богородичные иконы: «О Тебе радуется ...» 1530 г., «Неопалимая купина» середины - второй половины XVI в., «Похвала Богоматери с Акафистом» середины XVI в. На противоположной боковой стене экспонировалась такая же монументальная и не менее изысканная по рисунку и колориту житийная икона «Святой Кирилл Белозерский», созданная прославленным мастером Дионисием в начале XVI в. Она была дополнена Четвероевангелием 1507 г. иллюминированным Феодосием, сыном мастера Дионисия. В двух небольших витринах напротив Кирилловского иконостаса помещались: поясной житийный «Святой Димитрий Прилукский» (из Вологодского музея) работы

Рис. 12. Витрина с провинциальными «северными» памятниками Древней Руси.

Дионисия, и житийная икона «Святой Иоанн Богослов на Патмосе» (из ГТГ) атрибуируемая кругу Дионисия. В целом зал выглядел на редкость нарядным и гармоничным. Он не был перегружен произведениями, все экспонаты были подобраны продуманно и с большим художественным вкусом. Именно здесь, в этом обширном зале, посетитель получал наиболее сильное и верное представление о Московской иконе и её эстетике.

Соседнее небольшое помещение было восьмиугольным в плане: четыре прохода и четыре витрины-ниши, поставленные под углом, да небольшой стеклянный куб по центру. Композиционно этот зал напоминал одну из драгоценных комнат константинопольского дворца византийских императоров, известных по письменным источникам. И это сопоставление приходило на ум не случайно: именно здесь экспонировались памятники так называемого «византийского наследия» русских царей. Весьма удачно, что этот раздел был создан здесь, среди искусства эпохи Грозного и Годунова. Таким образом, идея Москвы – второго Константинополя, Москвы – столицы Православного мира получала вещественное подтверждение. Именно Иван Грозный, внук византийской принцессы и родственник сербских деспотов, ввел «византийское наследие» в ранг государственной политики, короновавшись «по церемониалу константинопольских басилевсов». Две великолепные крупные иконы в серебряных окладах занимали две витрины этого восьмиугольника. В одной была выставлена икона поясного Иоанна Предтечи из Благовещенского собора Кремля – небесного покровителя Ивана Грозного. Она является очень точной репликой византийской иконы, повторяя иконографию XIV в., однако живопись исполнена тонкой плавью, что было характерно для московских художников времени Грозного. Вторая икона – Святой Димитрий в рост – является копией, исполненной по заказу Дмитрия Годунова в 1586 г. с прославленной византийской иконы, некогда принесенной из Фессалоник во Владимир, а позднее перенесенной в Москву. В третьей витрине были размещены собственно византийские иконы и реликвии. Центральное место занимала иконка-реликварий, которая, согласно исследованиям, вероятно принадлежала Анастасии Романовой, первой жене Ивана Грозного. Этот

сложный по составу памятник включает византийскую мозаичную икону начала XIV в., живописное обрамление с поясным Деисусом и полуфигурами святых на полях (живопись датируется концом XIV-началом XV вв., то есть временем Андрея Рублева), и частицы святых реликвий тех святых, которые изображены на обрамлении. В этой же витрине экспонировались византийская стеатитовая икона Святого Димитрия, двойной серебряный реликварий, триптих-реликварий с многочисленными мощами византийских и русских святых, реликварий с частицей Святого императора Константина. Выставленные в четвертой витрине литургические предметы не были собственно византийскими; они скорее напоминали о тех «цареградских сосудах», которые присылали в дар русским князьям и митрополитам византийские императоры и патриархи. Напоминали драгоценностью своих материалов (золотые с чернью потир и дискосы) и техникой исполнения (филигранный оклад Евангелия). Зато редчайшие византийские памятники находились в кубе, стоявшем в центре этого восьмиугольного зала. Константинопольская ставротека – реликварий для креста с частицей Истинного Древа – сверкала позолоченным серебром. Специально отреставрированная в эрмитажных мастерских новым методом лазерной очистки, она предстала перед публикой во всем блеске своего совершенства. Упоминаемый в документах с XV в., этот уникальный, чрезвычайно хрупкий памятник обычно не покидает стены Эрмитажа. Исключение было сделано только для данной выставки Лувра, учитывая её особый межгосударственный статус. Столь же редок и хрупок и второй памятник, экспонировавшийся в этом прозрачном кубе – золотая иконка XII в. с изображением Богоматери Умиление на троне. Как удалось установить, видимо это та самая золотая иконка, которая в первой половине XVII в. была подвешена к чудотворному образу Владимирской Богоматери – покровительнице Земли Русской. Примечательно, что она была похищена из Московского Кремля старообрядцами во время оккупации Москвы французскими войсками Наполеона I в 1812 г. А ныне, в качестве исключения, этот шедевр византийского искусства и исторический памятник «Святой Руси» прибыл в столицу Франции. Вновь мы видим «усмешку фортуны»!

Рис. 13. «Царь и патриарх» – портретное противопоставление двух правителей России XVII столетия.

Выйдя из зала «византийского наследия», посетитель оказывался в длинном коридоре, с рядами больших застекленных витрин-ниш по стенам. В его конце сияло огромное сверкающее пятно – золотой оклад на прославленную «Троицу» Андрея Рублева, предоставленный музеем Сергиева Посада (бывший музей Троице-Сергиевой Лавры). Здесь, в этом экспозиционном помещении в хронологической последовательности было представлено искусство XVI-XVII вв., времен Грозного, Годунова и первых Романовых. Интересно, что в этом разделе появляются мемориальные памятники, то есть реально принадлежавшие историческим персонажам. Начало этой тенденции было положено шлемом Ивана Грозного из музея в Стокгольме, продолжено панагией царевны Феодосии, внучки «Грозного» царя и развито вещами царей династии Романовых. В оформлении витрин этого раздела есть некоторая повторяемость приемов, легкая монотонность. Иногда это даже нарочитое повторение одного и того же оформления витрин. Как ни странно, эта легкая монотонность придала целостность экспозиции. В витринах на стенах посетитель видел крупные иконы XVI века, происходящие из разных художественных центров. Здесь были выставлены: «Преображение» из Ярославля, «Вознесение», «Богоматерь Мирожская» и «Вознесение Ильи» из Пскова, новгородские

«Благовещение» и «Богоматерь со святыми Зосимой и Савватием» из Соловецкого монастыря, «Видение святой Евлогии» из Сольвычегодска, «Менологий» и оплечный «Никола со святыми» северных писем. Древнерусскую резьбу устроители выставки также не обошли вниманием. Полихромный «Святой Георгий на коне» из Вологодского музея являлся великолепный образцом. Еще интереснее для западного зрителя были деревянные резные крышки гробниц святого Иоанна Новгородского и Антония Римского. Обе скульптуры экспонировались в горизонтальном положении на специальных подиумах, размещенных один за другим по центру коридора. Такое, несколько непривычное для русского зрителя экспонирование, было абсолютно верным в типологически-функциональном аспекте. Именно так лежали некогда эти скульптурные фигуры на гробницах святых. С точки зрения французского и в целом западного зрителя такое размещение было более понятным и обоснованным, поскольку вызывало ассоциации не с «дохристианскими Перунами и деревянными идолами», а с надгробной скульптурой, столь широко распространенной в западноевропейской культуре. Продвигаясь по выставке, посетитель оказывался перед большим живописным полотном «Бракосочетание в Кракове Марины Мнишек и Лжедмитрия». Эта парсуна, исполненная в первой половине XVII в. венецианцем Томазо Долабелло или поляком Кржистофом Богушевским, казалось бы, имела весьма далекое отношение к «Святой Руси». Включение её в состав выставки – невольная дань русским сезонам Сергея Дягилева. Познакомив французскую публику с русской национальной оперой, Дягилев кажется навечно «вбил» в головы европейцев сюжеты русской истории в «оперном варианте», особенно историю Бориса Годунова и Лжедмитрия. Обмануть ожидание публики было невозможно. Зато рядом, в витрине, были выставлены подлинные золотые монеты с портретом Бориса Годунова и серебряный медальон с образом Лжедмитрия. Рядом сверкали золотом, драгоценными камнями и чернью панагия 1592 г. царевны Феодосии, дочери Федора Иоанновича, и потир 1597 г. – вклад в Троице-Сергиеву Лавру Бориса Годунова. А прямо по центру зала на поперечном щите находился один из бесспорных шедевров выставки – золотой оклад на Троицу Андрея Рублева. Трудно сказать, что восхищает больше в окладе на Троицу: размеры (140×115 см) и вес золота, количество драгоценных камней, изящество чеканки, совершенство клейм с изображениями чернью, переливы эмали на цатах? Скорее все вместе, единый сплав роскоши материалов, техники и высокого искусства. Оклад выглядит изящным и совершенным, наполненным той гармонией Реннесанса, которая вознесла ювелирное дело в ранг высокого искусства. Это уникальное русское произведение, при всей своей национальной специфике, весьма органично вписывается в контекст западноевропейской культуры. Казалось, что можно бесконечно любоваться этими изысканными безупречными линиями и совершенством исполнения.

Однако посетителя ждал следующий раздел выставки – эпоха династии Романовых. В перспективе зала он видел новый притягательный образ – ослепительно сверкающую золотом крышку гробницы царевича Димитрия на следующем поперечном щите, и далее – витрину с золотым литургическим прибором, а замыкал перспективу большой ростовой портрет патриарха Никона. Вступив на трон, Романовы старались подчеркнуть свою преемственность от предыдущей династии. Поэтому в искусстве первых десятилетий наблюдается явное копирование и подражание произведениям Грозненско-Годуновского времени. Мы видим все ту же роскошь материалов, техники и художественных эффектов. Переводя взгляд от одной драгоценной вещи к другой, посетитель буквально изнемогал от этого великолепия драгоценных металлов, камней, эмали, шитья и, словно спорящей с ними столько же драгоценной живописи. Вместе с тем, это был не только ряд красивых предметов, важную роль приобретала их историческая принадлежность. Та акцентировка исторического источника, факта, которая имела место в начале выставки и наблюдалась практически во всех разделах, здесь приобрела особо сильное звучание. Историческая «Федоровская Богоматерь со святыми на полях» из собора Зимнего дворца[2], наперсный крест патриарха Фи-

[2] Весьма странно, что этот факт не отмечен в каталожном описании, хотя в списке литературы есть упоминание на статью Н. Макаренко 1915 г., где эта икона описывается именно, как семейная реликвия Романовых из Зимнего дворца.

ларета, золотое кадило 1616 г. с надписью о его вкладе Михаилом Романовым в Троице-Сергиеву Лавру, Евангелие князя Дмитрия Пожарского, миниатюрный иконостас дьяка Ивана Грамотина, мерная икона царевича Алексея 1629 г. (будущего царя Алексея Михайловича) и т.д. Осматривая выставку, посетитель продолжал любоваться и восхищаться красотой и искусством великолепных произведений, но для истинного понимания их значения в истории России ему постоянно требовалась дополнительная информация. Частично её давали экспликации и расширенные этикетки.

Главными экспонатами в поперечном зале, бесспорно, являлись два висевших рядом портрета: поясной царя Алексея Михайловича и ростовой патриарха Никона. Два исторических деятеля, два правителя смотрели друг на друга. Даже не посвященному зрителю было ясно, что это противопоставление. Даже минимальная информация о взаимоотношениях этих персонажей невольно вызывала у французского посетителя ассоциации с собственной историей, в памяти всплывали имена кардиналов Ришелье и Мазарини. И эти исторические параллели делали историю конфликта царя и патриарха далекой Руси более понятной. Рассматривая портрет Никона, посетитель с приятным удивлением видел, что на груди патриарха изображена та самая драгоценная панагия, которую можно видеть в соседней витрине. А рядом экспонировались роскошные, расшитые золотом и серебром одеяния церковных иерархов – саккосы и клобук. Их блеск перекликался с роскошью золотого, декорированного эмалью и камнями, литургического набора. Русская церковь XVII века была представлена французскому зрителю во всем своем великолепии, и это великолепие делало понятным суть конфликта светской и церковной власти. Небольшая витрина была посвящена раскольникам – конечно, это был только легкий намек на тему – но ведь в одной выставке нельзя показать все с предельной полнотой. Недалеко от портрета царя Алексея Михайловича находилась весьма примечательная витрина. В её центре – крупная, почти квадратная, икона святого Онуфрия в серебряном окладе. Без всякого сомнения, моделью для неё послужила греческая икона Критской школы, но как своеобразно русский мастер истолковал греческий образец! Скалистый пейзаж усеян разлапистыми деревьями и кустами, среди которых – яблоня покрытая плодами, а рядом – красная палата с остроконечной крышей. А сам образ почти обнаженного отшельника в «юбочке» из веток деревьев только напоминает изможденного аскета. Есть в этом образе какая-то русская народная повествовательность, добротная и понятная. Аналогичны образы евангелистов Луки и Марка – два расписных терракотовых рельефа конца XVII в. Хотя техника немного напоминала западному посетителю выставки

Рис. 14. Зал XVII века с декоративными керамическими плитками.

итальянскую майолику и расписную керамическую скульптуру, но сами образы святых – типично русские, народные, словно портреты крестьян. А в параллель этим полихромным приземистым фигурам были выставлены два керамических панно в такой же технике: птица клюющая фрукты и двуглавых орел – герб Российского государства. В целом эта витрина сильно выделялась не только в контексте данного зала, но и во всей экспозиции выставки. От её примитивных народных образов, от резкой кричащей полихромии красок так и веяло чем-то варварским, азиатским, тем, что подвигло в свое время французского архитектора Виоле ле Дюка искать истоки русской архитектуры в Персии и Индии. Эта яркая откровенно напористая витрина явно диссонировала с высокохудожественным и прекрасно изысканным построением выставки. Но, как ни странно, она вносила свою оригинальную струю, помогая посетителю «переварить» перенасыщенность изящными впечатлениями и восстановить свежесть восприятия.

Последний, заключительный раздел, в целом был достаточно ровным в подаче материала. Витрины плотно заполнены иконами, немного литургической утвари, несколько документов и два больших ростовых портрета царей. Великолепная «Троица» Симона Ушакова из ГРМ, где в иконный контекст вписан реннесансный архитектурный пейзаж; его же «Нерукотворный образ – Мандилион» из ГТГ (почему-то галерея направила на выставку не самую лучшую по сохранности икону). В отдельной витрине был выставлен целый комплекс мелких икон – иконостас царевны Софьи из Новодевичьего монастыря. И неожиданно, почти в конце выставки – анахронизм: большая икона первой половины XIX в. с многочисленными мелкими клеймами чтимых Богородичных образов. Смысловой аспект здесь вновь торжествовал над хронологией. Кстати, следует отметить, что эта икона была особенно популярна у публики, которая долго и тщательно рассматривала каждое клеймо. Но, бесспорно, главный акцент раздела был сделан на два монументальных, почти одинаковых по высоте портрета. Один – царя Федора Алексеевича 1686 г. – был исполнен в иконописной традиции. Облаченный в парадные парчовые одежды с державой и скипетром в руках образ юного царя Федора III был скорее символом царской власти, чем портретом, даже идеализированным, реального человека. А рядом с ним висел ростовой портрет царя Петра Великого, написанный в 1698 г. Г. Кнеллером (из собрания Кенсингтонского дворца в Лондоне). Петр тоже изображен как монарх – он в горностаевой мантии, а на красной бархатной подушке лежит корона. Это тоже символ, но символ не многовековой традиции, символ не прошлого, как портрет царя Федора, а символ нового, необычного, европейского. За спиной Петра видно окно с кораблями на морской глади – и это тоже символ, символ знакомого нам по пушкинским строкам «окна в Европу». Смотря на эти два портрета, сравнивая их, посетитель образно видел перед собою две России – «Святую Русь» и новую Российскую империю, чья история началась с Петра Великого. Этим сопоставлением, казалось бы, должна заканчиваться выставка. Однако заключительный аккорд был другой. Направляясь к выходу, мы приближались к огромной иконе «Христос Вседержитель на троне», исполненной около 1700 г. В ней строгая византийская иконография позы Христа соседствовала

Рис. 15. «Христос Пантократор на троне» 1703 года – заключительный аккорд выставки «Святая Русь» в Лувре.

с барочным декором трона, с пейзажем фона и бурными облаками над головой Спасителя. Иконописные элементы смешались с живописными приемами. Но при этом, этот монументальный образ оставался образом Бога – строгого, справедливого, но милостивого судьи. Он пристально смотрел на подходящих людей, благословляя всех тех, кто пришел и осмотрел выставку. И каждый понимал: вот та сила, которая сделала Русь Святой, которая помогла выстоять в бедах и невзгодах – Православная Вера, на которой основывается вся русская культура. И покидая выставку, посетитель понимал, что он прикоснулся к великой культуре, о которой ему рассказали сотрудники Лувра с огромным уважением и любовью.

Послесловие

Выставка в Лувре произвела большое впечатление на президента России Дмитрия Медведева и министра культуры Александра Авдеева. Ими было высказано предложение показать ее в России, и, действительно, в 2011 году выставка с названием «Святая Русь» была открыта сначала в Москве в выставочном комплексе Государственной Третьяковской галерее на Крымском валу, а позднее она была перевезена в Государственный Русский музей в Санкт Петербурге и развернута в залах Михайловского замка. Несмотря на то, что экспозиция в Москве и Санкт-Петербурге носила то же название, что и в Лувре – это были разные выставки, как по составу и содержанию, так и по концептуальным установкам. При этом, основная часть памятников из российских музеев, отобранных Лувром и показанных в Париже, была сохранена и в ГТГ, и в ГРМ. Однако ситуация, которая сложилась вокруг этой выставки в России, поражает своей абсурдностью. Она является ярчайшим негативным примером так называемой политики «вертикали власти». Проведение выставки «Святая Русь» в России было определено, как говорится, «на самом высоком уровне». Однако это не означало, что парижская выставка будет автоматически перенесена в Россию. Признать заслуженный успех парижской выставки, ее продуманную концепцию и тот факт, что именно французы смогли понять особенности русской национальной культуры и показать их широкому зрителю, – это было невозможно для российских музейных «функционеров». В результате было решено создать новую – «истинную» – концепцию, которую наполнили большей частью тех памятников, что были показаны в Париже. В результате вряд ли возможно проводить серьезный анализ того «научно-музейного безобразия», которое выдавалось за выставку «Святая Русь» в Москве и Санкт-Петербурге. В тоже время все «функционеры» остались довольны полученным результатом. Говорили, что госпоже Светлане Медведевой выставка очень понравилась, особенно в Санкт-Петербурге. Министр культуры также остался доволен; деньги, отпущенные на выставку, были успешно освоены «тем кому надо и так, как надо»; музейные исполнители тоже не остались без поощрений и получили свои награды. Что же до отечественной публики – она же увидела большинство тех шедевров, которые были в Париже – чего же ей еще надо? Действительно, «чего же боле»? Хотя сегодня существует больше возможностей для соотечественников поехать в Европу и своими глазами посмотреть: «как там французы про наше древнерусское искусство выставку сделали?!». Однако не у всех категорий российских граждан есть средства осуществить эту теоретическую возможность. Поэтому и приходится им смотреть «отечественные варианты» и тщетно пытаться понять – почему так прозвучала эта выставка во Франции?!

Неотъемлемой частью выставки является ее каталог. То, что было издано в качестве каталога на русском и английском языках издательством “Palace Editions” при ГРМ, назвать каталогом однозначно нельзя. Большой и тяжелый том по жанру тяготеет к парадным изданиям для чайно-кофейных столиков. Именно в русле этого жанра сделано оформление, поражающее редкостным дурновкусием. Качество цветных иллюстраций оставляет желать лучшего и судить по ним о достоинствах древнерусских произведений, особенно иконописи, просто невозможно. Что касается текста каталожных описаний, то был взят текст, написанный русскими специалистами для французского каталога и подвергнут кардинальной переработке «научными редакторами – сотрудниками ГТГ и ГРМ». При этом, редактированный текст, а тем более английский перевод, не были согласованы с авторами. Это я могу утверждать как один из авторов каталожных описаний. Тот текст, который я уви-

дел в издании под своим именем имеет мало общего с тем, который писал я и который был опубликован на французском языке. Откуда такое крайнее неуважение у «научных редакторов» к своим коллегам и к российскому зрителю – трудно понять. Однако одна из самых печальных страниц издания на русском языке – это именно его язык. Вступительные тексты шокируют своими ошибками и нелепицами в русском языке. То же относится и к так называемой «научной редактуре».

Хотелось бы, подводя итог, сослаться на высказывание известного в прошлом российского политического деятеля – «хотели как лучше, а получилось, как всегда». Однако в данном случае, может быть в России и хотели сделать выставку «лучше французской», но... не получилось ничего, кроме «освоения денежных средств и административно-бюрократических игр». А это не имеет никакого отношения к древнерусской культуре, о которой в Лувре во Франции сумели рассказать с любовью и уважением.

Библиография

Бенуа 1990: А. Бенуа, Мои Воспоминания. Том 2 (Москва: Наука 1990).

Sainte Russie 2010: Sainte Russie. L'Art Russe des origins à Pierre le Grand. Sous la direction de Jannic Durand, Dorota Giovannoni et Ioanna Rapti. Catalogue de l'exposition (Paris 2010).

Arta rusă veche pe malurile Senei. Note despre expoziţia temporară „Rusia sfântă: Arta rusă de la începuturi până în timpurile lui Petru cel Mare" la Luvru, în 2010

Rezumat

În primăvara anului 2010, la Luvru, unul dintre cele mai mari muzee ale Franţei, a fost deschisă şi a funcţionat o expoziţie temporară de artă rusă veche, care a devenit evenimentul cel mai important în cadrul Anului Rusiei în Franţa. Expoziţia a intrat în numărul manifestărilor oficiale, la vernisaj participând doi preşedinţi de ţară – Dmitri Medvedev şi Nicolas Sarcozy. Ceea ce au putut să vadă vizitatorii în sălile Luvrului era în concordanţă cu statutul deosebit, oficial al expoziţiei: o selecţie rafinată a pieselor de un nivel artistic deosebit, o concepţie reuşită de amenajare expoziţională, un design excelent şi un mare sentiment de respect pentru cultura rusă. Crearea expoziţiei sub conducerea directorului Luvrului – H. Loirete şi a curatorului J. Durant, specialist în arta bizantină, a durat mai mulţi ani. În cadrul expoziţiei au fost prezentate mai mult de 300 de piese din 37 de muzee şi biblioteci ale lumii, inclusiv din 26 instituţii din Rusia. Este necesar să menţionăm, că majoritatea pieselor expuse erau de un nivel artistic deosebit, de multe ori adevărate capodopere. Expoziţia a fost însoţită de un Catalog cu o ţinută tipografică excelentă, care cuprindea studii, eseuri despre istoria şi arta Rusiei vechi în diverse perioade cronologice, semnate atât de specialiştii ruşi, cât şi de cei francezi. Informaţia despre fiecare exponat intrat în Catalog a fost pregătită de specialiştii instituţiilor în care se păstrează piesele. Aceasta a permis atât specialiştilor străini care nu cunosc limba rusă, cât şi publicului larg să facă cunoştinţă cu opinia criticilor şi istoricilor de artă ruşi privind diverse probleme ale artei ruse vechi. Subliniem, că traducerea textelor în franceză s-a făcut bine, calitativ şi corect faţă de autorii textelor, deşi, au fost necesare unele prescurtări şi o redactare stilistică, având în vedere diferenţa de tradiţii a şcolilor ştiinţifice franceză şi rusă, la fel ca şi mentalitatea publicului francez.

În articolul său, autorul a încercat să facă o prezentare virtuală a expoziţiei, evidenţiind particularităţile de prezentare a pieselor, criteriile de selectare a materialelor şi interacţiunea lor în spaţiul expoziţional. O atenţie deosebită s-a acordat rezultatului, impactului (de multe ori neaşteptat şi pentru organizatorii expoziţiei) care a fost obţinut prin diversele modalităţi de expunere, prin comparare, prin iluminare, prin abordările de design. În unele cazuri sunt descrise argumentele, motivele de selectare a lucrărilor, legate de mentalitatea de percepţie a artei ruse vechi de publicul european şi de cunoaşterea istoriei ruse. Autorul încearcă nu numai să explice ce au dorit să demonstreze creatorii francezi ai expoziţiei, dar şi efectele acestei expoziţii asupra publicului şi de ce acest mesaj expoziţional a avut cu adevărat un succes copleşitor la diverse categorii de public. Unul din scopurile expoziţiei de la Luvru a fost lichidarea unor stereotipuri privind artă rusă veche. În particular, interacţiunea artei ruse cu cea bizantină, prezenţa unui număr mare de şcoli regionale de artă cu particularităţi evidente, nivelul înalt al artei ruse nu numai în epoca lui Andrei Rubliov, dar şi în veacurile anterioare şi posterioare. Organizarea şi etalarea expoziţiei de la Luvru a fost destul de complicată, dar a avut un impact colosal şi putem afirma, cu siguranţă, că ea a deschis o nouă eră în studierea artei ruse în Apus.

Expoziţia de la Luvru a produs o impresie puternică şi asupra preşedintelui Rusiei şi atunci a fost luată decizia ca după închiderea expoziţiei în Franţa, să fie prezentată şi publicului rus. Şi, într-adevăr, după Paris, expoziţia a fost

a fost prezentată la Moscova şi Sankt Petersburg. Dar aceasta nu mai era acea expoziţie de la Luvru. Specialiştii ruşi şi funcţionarii de muzeu au creat o „concepţie proprie de prezentare a artei ruse". Din păcate, atât din punct de vedere expoziţional, cât şi din punct de vedere ştiinţific, noul mesaj expoziţional s-a dovedit a fi unul neprofesionist, care provoca un sentiment de prost gust. Şi mai tristă a fost povestea Catalogului, care a fost transformat într-o publicaţie-kitsch. Deşi au fost cheltuite sume importante, şi birocraţii din cultură au rămas satisfăcuţi, trebuie să recunoaştem că rezultatul a fost unul jalnic, atât pentru publicul rus, cât şi pentru ştiinţa rusă.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. J. Durant, curatorul expoziţiei „Rusia sfântă" prezintă expoziţia preşedinţilor Rusiei şi Franţei.

Fig. 2. Clădirea Luvrului cu bannerul expoziţiei „Rusia sfântă".

Fig. 3. Macheta mănăstirii Smolnâi din Sankt Petersburg, lucrare de B. Rastrelli, care întâlnea vizitatorii expoziţiei în Luvru.

Fig. 4. Icoana „Sfinţii Boris şi Gleb", Novgorod, sec. XIV, emblema expoziţiei.

Fig. 5. „Baba din Polovetk", sec. XII , şi vitrine cu materiale arheologice din Rusia precreştină.

Fig. 6. Icoana „Deisis", or. Vladimir, sec. XII.

Fig. 7. Icoane ruseşti, sec. XII-XIII.

Fig. 8. Compartimentul novgorodean al expoziţiei.

Fig. 9. Icoane de Novgorod în expoziţie.

Fig. 10. Icoana „Ioan Botezătorul", din aşa-numita „Deisis Vasilevski", atribuită lui Andrei Rubliov.

Fig. 11. „Sala de icoane" cu icoane din iconostasul mănăstirii Kiril-Belooziorsk.

Fig. 12. Vitrină cu materiale din provinciile „de nord" ale Rusiei vechi.

Fig. 13. „ Ţarul şi Patriarhul" – o contrapunere de portrete, doi conducători ai Rusiei, sec. XVIII.

Fig. 14. Sala sec. XVIII cu plăci decorative de ceramică.

Fig. 15. „Cristos Pantocratorul pe tron", 1703.

Old Russian art on the shores of Seine. Some notes on the "Holy Russia: Russian Art from the beginning to the times of Peter the Great" exhibition in the Louvre in 2010

Abstract

In the spring of 2010, the Louvre, the largest museum of France, held an exhibition of Russian art that became the most prominent event of the Year of Russia in France. The exhibition was put on a list of official matters and the presidents of both countries opened it in a formal ceremony. The visitors could see in the Louvre's halls a refined selection of objects of the highest artistic level, an elaborate conception of the exposition's plan, an excellent design, and a great respect for Russian culture. It took several years for Dr *Jannic Durand, a* specialist in Byzantine art and Louvre's curator, and Director *Henri* Leyrotte to prepare the exhibition. 300 objects from 37 museums and libraries from all around the world, including 26 depositories from Russia, were put on display. It should be emphasized that the main part of the exhibition included the articles of the high artistic level, often the masterpieces. The extensive exhibition catalogue contained numerous essays on the history and art of Old Russia in different chronological periods, written by the Russian and French art historians. The catalogue entries describing the objects were done mainly by the specialists from the museums and libraries where the objects are kept. It gave an opportunity to the general public and those foreign professionals who do not know Russian to familiarize themselves with opinions of Russian specialists on some specific issues of Old Russian art. Translations into French were done skillfully and with respect to the original authors' texts, though some truncations and stylistic editing were unavoidable, taking into account the difference in traditions of French and Russian academic schools and distinctions in mentality of French public.

In this article, the author tried to give a virtual tour around the exhibition's halls in the Louvre, drawing the readers' attention to the special ways in the displaying the objects, the reasons behind the objects' selection, and their effect in the exposition space. Special attention is paid to the result (quite often, an unexpected one even for the organizers of the exhibition themselves) reached by the arrangement of the objects in the halls and showcases, their comparison, lighting, and successful design. In some cases, the article explains the motivations behind the selection of the art works that are connected to the ways Old Russian art is perceived by the European public and their interpretation of Russian history. The author is trying to explain not only the ideas that the French organizers of the exhibition wished to reveal in the exhibition halls but also the result of it, and why this result had, in fact, the enormous success among the different categories of visitors.

A very important effect of the Louvre exhibition was the breaking out of a number of stereotypes held toward Old Russian art, its relationships with Byzantine art, for example; the existence of a large number of regional paint-

ing schools with specific, apprehensible features; the high level of Russian art not only during the "time of Andrei Rublev" but also in the previous and following it centuries. The difficult work done by the Louvre during the preparation of this exhibition gave a grand result and, undoubtedly, opened a new era in the study of Old Russian art in the West.

The Louvre exhibition made such a great impression on the President of Russia and his envoy that it was decided to show it to the Russian public. Indeed, when the show in Paris ended and the objects returned back home, the exhibition was organized in Moscow and Saint Petersburg. However, it was not the same exhibition as the one in Paris. The Russian "specialists" and museum functionaries made their own, "true", conception in exposing the Old Russian materials. Unfortunately, in both scholarly and exposition ways it happened to be very unprofessional, and possessed that which is commonly defined as "bad taste". Even more unfortunate was the situation with the exhibition catalogue. On the account of its scholarly content, the catalogue was turned into an abridged edition and was designed in the pompous style of coffee table books. Although a significant amount of money was spent on all these efforts, and the bureaucrats from culture were satisfied, it should be admitted that the result was rather sad for the Russian public and for Russian art history as a scholarly discipline.

List of illustrations.

Fig. 1. Presidents of Russia and France at "Holy Russia" during the tour led by Jannic Durand, the curator of the exhibition.

Fig. 2. The banner of the "Holy Russia" exhibition on the building of the *Louvre*

Fig. 3. Model of Smolny Convent of the Resurrection in St Petersburg by F-B Rastrelli that "greeted" the visitors of the "Holy Russia" exhibition in the Louvre.

Fig. 4. "St Boris and Gleb", the Novgorod icon of the 14th century chosen as the emblem of the Louvre exhibition.

Fig. 5. The Polovets "baba" of the 12th century and showcases with archaeological artifacts of pre-Christian Russia.

Fig. 6. "Deisis" from the city of Vladimir, end of the 12th century

Fig. 7. The Old Russian icons, end of the 12th-13th centuries.

Fig. 8. The Novgorod section of the "Holy Russia" exhibition.

Fig. 9. The Novgorod icons at the "Holy Russia" exhibition.

Fig. 10. Icon "John the Forerunner" from the Vasil'ev Deisus attributed to Andrei Rublev.

Fig. 11. The "Icon Hall" with icons from the iconostases of the St. Cyril -Belozersk Monastery.

Fig. 12. The showcase with provincial "northern" monuments of Old Russia.

Fig. 13. "The King and the Patriarch" – the portrait apposition of two rules of Russia of the 17th century.

Fig. 14. The hall of the 17th century with decorative tiles.

Fig. 15. "Christ *Pantocrator* Enthroned", 1703 – the final accord of the "Holy Russia" exhibition at the Louvre.

19.03.2012

Юрий А. Пятницкий, Государственный Эрмитаж, Дворцовая наб., 34, RU-190000 Санкт-Петербург, Россия, e-mail: pyatnitskiy1@yahoo.com

UNELE CONSIDERAŢII PRIVIND UN STAGIU DE PRACTICĂ MUZEOGRAFICĂ LA MUZEUL ERMITAJ

Gheorghe Pisica

Potrivit opiniei generale, existenţa Muzeului Ermitaj se datorează lui Petru cel Mare, fapt veridic însă doar în parte. Adevăratul autor a înfiinţării muzeului a fost Ecaterina cea Mare, care la mijlocul secolului al XVIII-lea, în 1764, lângă Palatul de Iarnă, porunceşte să i construiască o reşedinţă retrasă pentru recreere, sau, astfel spus, un „l'hermitage", în care să stea liniştită, înconjurată de câţiva prieteni şi admirând tablourile pe care le cumpăra de pe piaţa europeană. Prima colecţie cumpărată şi de la care se consideră că cu adevărat are loc formarea muzeului, este colecţia de picturi (225 de tablouri) a negustorul Gotzkovski (Мапиро 1973, 4). Toate tablourile fiind adunate iniţial pentru a fi vândute regelui prusac Frederic al II-lea, care, din cauza problemelor financiare provocate de războiul de 7 ani nu le-a mai procurat. Din acel an, Ermitajul s-a dezvoltat continuu: aripa cea mică, pe care şi-o dorise Ecaterina, s-a mărit de cinci ori, iar numele de Ermitaj s-a extins la toate cele cinci clădiri care îl compun astăzi: Palatul de Iarnă, Micul Ermitaj, Marele (sau Vechiul) Ermitaj, Noul Ermitaj şi Teatrul Ermitajului. Deoarece nu se ştie data exactă a înfiinţării muzeului, se consideră ca zi de naştere a muzeului data de 7 decembrie 1764 – Ziua Sfintei Ecaterina.

Cei ce vizitau Ermitajul trebuiau să respecte un şir de reguli, o bună parte din ele fiind inventate chiar de către Ecaterina cea Mare. O regulă reprezentativă în acest sens era: „să fii vesel, totodată să nu strici nimic, să nu rupi şi să nu te cerţi" (Юонина 1999, 224).

Pentru public, Ermitajul a fost inaugurat abia în 1852, când împăratul Nicolae I separă reşedinţa imperială de sălile de expoziţie ale Ermitajului. Însă nu oricine putea să viziteze muzeul, deoarece Nicolae I a impus anumite restricţii, principala din ele fiind eliberarea unui număr limitat de bilete (Юонина 1999, 228).

Muzeul Ermitaj, fiind în prezent unul dintre cele mai mari muzee din lume, reprezintă un etalon pentru restul muzeelor. Cu un patrimoniu impunător, atât prin valoarea pieselor, cât şi prin numărul lor, aproximativ 3 milioane de obiecte, el te fascinează de la prima vizită. Acest patrimoniu este compus din următoarele categorii: pictură – 16 842; grafică – 622 049; sculptură – 12 620; piese arheologice – 737 772; piese numismatice – 1 131 606; alte exponate – 145 464 (Отчет 2010, 14). Din cadrul patrimoniului, fac parte şi clădirile ce adăpostesc muzeul. Toate cinci constituie unul dintre principalele ansambluri ale centrului Sankt Petersburgului, ansamblu inclus în patrimoniul mondial al UNESCO. Aceste clădiri, realizate în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, deşi complet diferite prin varietatea lor stilistică, formează un complex unitar, un adăpost somptuos al unora dintre cele mai impresionante colecţii de artă plastică, de istorie şi nu numai, din întreaga lume. Prin cantitatea şi calitatea lucrărilor expuse, Muzeul Ermitaj ocupă un loc de top în rândul marilor muzee ale lumii. Pe măsura patrimoniului este şi numărul mare de vizitatori care trec pragul muzeului. Conform Raportului de activitate pe anul 2009 al Muzeului Ermitaj, muzeul a fost vizitat de 2 426 203 vizitatori, dintre care:

- 845 484 – pe bilete gratuite;
- 757 503 – cetăţeni ruşi;
- 726 172 – cetăţeni străini;
- 10 750 – vizitatori cu bilete cumpărate pe internet.

Un număr mai mare de vizitatori a avut site-ul muzeului, http://www.hermitagemuseum.org, în jur de 3 240 000 utilizatori au navigat pe paginile site-ului. Pe parcursul anului 2009 au fost organizate 31 969 de excursii şi peste 328 de lecţii prezentate de către specialiştii muzeului, atât la Muzeul Ermitaj cât şi la diferite instituţii de învăţământ (Отчет 2010, 111).

Pentru o bună dirijare a acestui flux mare de vizitatori, dar şi pentru a ajuta muzeul la organizarea evenimentelor destinate publicului, există Serviciul de Voluntari al Muzeului Ermitaj. După cum se ştie, voluntariatul are o mulţime de beneficii pentru muzeu, care se realizează sub aspecte ca:

- Poate completa în mod potrivit, cu persoane calificate, forţa de muncă specializată;
- Oferă un suport moral pentru muzeu, lărgind impresiile pozitive despre acesta;
- Acordă sprijin unor persoane calificate profesional pentru a fi utile şi ocupate;
- Pune în valoare talente şi aptitudini ale unor tineri care ar putea deveni specialişti (Opriş 2008, 58).

Colaborarea cu voluntarii permite muzeului să facă economii, dar îi asigură şi un plus de forţă calificată, ea contribuind la consolidarea prestigiului instituţional. Tot voluntarii au misiunea de a educa sentimentul responsabilităţii pentru salvarea moştenirii culturale în mediile de unde ei provin. În această ordine de idei se încadrează şi Serviciul de Voluntari al Muzeului Ermitaj, care, după cum vom vedea în cele ce urmează, are un spectru de activităţi mult mai larg.

Serviciul de Voluntari a fost înfiinţat în mai 2003, cu ocazia aniversării celor 300 de ani de la înfiinţarea oraşului Sankt Petersburg, pentru a ajuta Ermitajul la organizarea evenimentelor consacrate aniversării oraşului. Însă, activitatea Serviciului de Voluntari nu s-a oprit doar la acel eveniment, ci a continuat să activeze lărgindu-şi direcţiile de activitate. În prezent, după câţiva ani de activitate, ele se prezintă astfel:

- Întâmpinarea vizitatorilor şi ajutarea administraţiei în zonele de recreaţie, control asupra dreptului de vizitare a muzeului şi urmărirea respectării circuitului muzeal;
- Oferirea de ajutor în realizarea cercetărilor ştiinţifice: sistematizarea şi catalogarea obiectelor arheologice (Departamentul de arheologie a Europei şi a Siberiei de Vest);
- Traducerea materialelor informaţionale, ajutor la pregătirea documentelor pentru publicare, servicii de curierat;
- Crearea şi realizarea proiectelor de design, proiecte multimedia, ajutor în folosirea mijloacelor moderne de comunicare şi a tehnologiilor informaţionale (Clubul Prietenilor, Centrul de Depozitare *Staraja Derevnja*, Biblioteca);
- Participarea la programe, seminare, conferinţe şi ajutarea în organizarea lor;
- Ajutor la transportarea obiectelor şi organizarea expoziţiilor, a manifestaţiilor teatrale şi a concertelor[1].

[1] http://www.hermitagemuseum.org/html_Ru/06/hm6_5_1.html (accesat pe 05.11.11)

Principalul scop al acestui Serviciu este educarea sentimentului responsabilităţii, în special a tinerilor, pentru protejarea moştenirii culturale. Pe parcursul a opt ani de activitate au fost atraşi voluntari din diferite colţuri ale lumii: Rusia, Elveţia, SUA, Germania, Franţa, Italia şi alte ţări, majoritatea din ei fiind studenţi. La fel de divers este şi domeniul de activitate din care provin voluntarii: studenţi, filologi, artişti, jurnalişti, profesori ş.a. Serviciul de Voluntari oferă posibilitatea realizării practicii de specialitate atât a studenţilor ruşi, cât şi a celor străini.

Realizarea acestor direcţii are loc în cadrul a numeroase proiecte elaborate atât de Serviciul de Voluntari, cât şi în parteneriat cu alte instituţii. Majoritatea proiectelor au ca scop popularizarea rolului moştenirii culturale în viaţa societăţii şi atragerea atenţiei publicului larg cu privire la problemele de protejare a moştenirii culturale. Printre ele se numără:

- Proiectul de pregătire a voluntarilor pentru a activa în Muzeul Ermitaj, ce presupune trecerea pregătirii pe următoarele direcţii:
  - dezvoltarea capacităţilor oratorice;
  - practica pedagogică;
  - iniţierea în activităţile muzeale sau cele de biblioteconomie;
  - munca obştească (comunitară);
  - dezvoltarea capacităţilor organizatorice.
- Proiectul „Ropşa" – sarcina principală fiind atragerea atenţiei asupra problemelor de salvare şi colaborarea privind restaurarea ansamblului de palate Ropşa, care presupune următoarele acţiuni:
  - învăţarea istoriei complexului de palate şi adunarea informaţiei pentru a crea o singură arhivă a acestui complex;
  - elaborarea de proiecte, care ar atrage atenţia diferitor companii şi agenţi economici cu scopul de a colabora;
  - organizarea concursurilor de creaţie pentru copii;
  - organizarea de acţiuni dedicate palatelor Ropşa.
- Colaborarea cu organizaţiile internaţionale de voluntari, ca: UNV – United Nations Volunteers (Voluntarii Naţiunilor Unite); EVS – European Volunteer Service (Serviciul European de Voluntariat), precum şi cu muzee care au experienţă în cooperarea cu voluntarii;

- Organizarea schimburilor de experienţă şi a stagiilor de practică muzeografică pentru studenţi;
- Realizarea proiectelor multimedia şi web prin atragerea tinerilor specialişti din domeniul tehnologiilor informaţionale[2].

Un proiect asemănător cu implicarea tinerilor este WHY – World Heritage and Youth (Patrimoniul Mondial şi Tineretul). În 2009, Muzeul Ermitaj a semnat un acord de colaborare cu Corporaţia de Stat privind Energia Atomică „Rosatom" cu privire la elaborarea de proiecte comune. Aceasta presupune colaborare mutuală în elaborarea, participarea şi realizarea proiectelor culturale, incluzând atât participarea colaboratorilor muzeului, cât şi a tinerilor (Отчет 2010, 116). Ca urmare, au loc expoziţii, lecţii, seminare, conferinţe, mese rotunde, întâlniri de creaţie, festivaluri, concerte şi spectacole muzicale pentru studenţi. Prima ediţie a acestui proiect având loc chiar în acelaşi an, la el au participat tineri cu vârsta peste 18 ani, majoritatea fiind studenţi din centrele teritorial-administrative închise, aleşi în baza de concurs de către „Rosatom".

În anul 2011 a avut loc ediţia a 3-a a programului cultural WHY. La acest proiect am participat şi eu în cadrul stagiului de practică (11 iulie - 9 septembrie 2011), realizat prin intermediul organizaţiei internaţionale pentru studenţi AIESEC. Activităţile la care am participat în cadrul Serviciului de Voluntari al Muzeului Ermitaj au fost:

- Participarea la proiectul cultural-educativ WHY – World Heritage and Youth (Moştenirea Internaţională şi Tinerii).
- Activarea în cadrul Departamentului de Arheologie şi Antichităţi – ajutarea la inventarierea şi digitalizarea patrimoniului arheologic;
- Întâmpinarea vizitatorilor şi ajutarea administraţiei în zonele de recreere prin oferirea de informaţii turiştilor;
- Participarea la săpături arheologice la Staraja Ladoga;
- Excursii cu prezentarea condiţiilor de conservare şi restaurare de la Centrul de Restaurare şi Depozitare *Staraja Derevnja*, aparţinând Muzeului Ermitaj, Parcul *Letnij Sad* şi Parcul *Oranienbaum*;

Pentru anul 2011 a fost aleasă ca temă problema păstrării mijloacelor de transport istorice, planimetria oraşului şi infrastructura ca o parte importantă a moştenirii culturale. Principalul obiectiv a fost conştientizarea necesităţii păstrării Muzeului Orăşenesc al Transportului Electric, problemele sale şi soluţii privind salvarea mijloacelor de transport. Studenţii voluntari au fost împărţiţi pe echipe, fiecărei echipe revenindu-i câte doi studenţi de peste hotare, astfel asigurându-se un schimb cultural şi de experienţă. Fiecare echipă a primit ca talisman unul din tramvaiele care fac parte din Muzeul Orăşenesc al Transportului Electric. Echipele au trebuit să pregătească proiecte şi sarcini care au avut tangenţe cu tema generală: străzile, grădinile şi parcurile, râurile şi canalele, podurile, transportul şi arhitectura din Sankt Petersburg.

Plus de aceasta, un volum mare de lucru i-a aşteptat pe voluntari la Muzeul Ermitaj, Muzeul Orăşenesc al Transportului Electric, în complexele palate-parcuri din suburbii, precum şi alte activităţi educaţionale. Activităţile s-au desfăşurat nu numai în Sankt Petersburg, ci şi în afara lui, voluntarii participând la săpăturile arheologice de la Staraja Ladoga – prima capitală a Rusiei (862-865). Aici ei au avut şansa de a urmări şi participa la prima etapă pe care o parcurge un obiect din momentul descoperirii şi până la expunerea lui în vitrină – descoperirea, selectarea, conservarea, restaurarea şi expunerea lui.

Prin aceste acţiuni, Serviciul de Voluntari îi sensibilizează pe tineri implicându-i în acţiuni reale de protejare a patrimoniului. Totuşi, există unele neajunsuri în realizarea proiectului:

- Studenţii ruşi nu cunoşteau limba engleză, aceasta fiind o barieră de comunicare între membrii echipelor;
- Nu toţi participanţii aveau cunoştinţe în domeniu;
- Programul de activitate era mult prea libertin.

Colaborând cu Serviciul de Voluntari al Muzeului Ermitaj pe parcursul celor două luni, am observat anumite particularităţi ale acestuia, ce pot fi puse în aplicare şi de către Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, cum ar fi:

- Elaborarea unui program complex de activităţi pentru studenţi;
- Includerea studenţilor în activităţile specifice muzeului;

[2] http://www.hermitagemuseum.org/html_Ru/06/hm6_5_2.html (accesat pe 17.11.11).

- Efectuarea practicii în regim flexibil;
- Numirea unei persoane responsabile de practică;
- Eliberarea permiselor speciale pentru studenţi pe durata practicii;
- Organizarea unor excursii la filialele muzeului precum şi la alte muzee;
- Acordarea certificatelor ce atestă stagiul de practică;
- Organizarea serviciului de ospitalitate la evenimente (mese rotunde, simpozioane, conferinţe, lansări de carte, vernisări de expoziţie şi sărbători).

În funcţie de rezultatele obţinute, se poate organiza un Serviciu similar al muzeului în condiţiile adoptării Legii Voluntariatului nr. 121 din 18 iunie 2010. Legea facilitează şi promovează participarea atât a cetăţenilor Republicii Moldova cât şi a celor străini la acţiuni de voluntariat organizate de persoane juridice de drept public şi de drept privat fără scop lucrativ, iar statul asigură condiţiile necesare dezvoltării voluntariatului „Statul promovează şi sprijină activitatea de voluntariat pe plan naţional, european şi internaţional, atât în sectorul public, cât şi în sectorul neguvernamental, prin intermediul politicilor de stimulare şi dezvoltare a voluntariatului, în condiţiile prezentei legi" (Legea 2010, 9). Scopul acestei legi este promovarea implicării active a persoanelor de orice vârstă în activităţile societăţii şi comunităţii, consolidarea şi responsabilizarea civică a cetăţenilor.

În caz că muzeul nu ar reuşi să implice studenţi de peste hotare în organizarea unor astfel de stagii, o soluţie ar putea fi un parteneriat cu AIESEC Moldova. Pentru aceasta este necesar un program vast de activităţi, cu o durată de minimum şase săptămâni, căci atâta durează astfel de stagii.

Realizarea acestui stagiu de practică la Muzeul Ermitaj mi-a permis să descopăr o parte din organigrama unuia dintre cele mai mari muzee din lume. O organizare pe care am aflat-o prin prisma relaţiei sale cu publicul, care este în evoluţie permanentă, încercând să menţină evoluţia în pas cu timpul. Aceasta se încearcă a fi Serviciul de Voluntari al Ermitajului – un suport pentru muzeu, dar şi o cale de acces/educare a tinerilor către şi în muzeu.

Bibliografie

Legea 2010: Legea voluntariatului nr. 121. In: Monitorul Oficial, nr. 179-181 din 24.09.2010 (Chişinău 2010), 7-10.

Opriş 2008: I. Opriş, Managementul muzeal (Târgovişte 2008).

Мапиро 1973: Ю.Г. Мапиро, Эрмитаж и его шедевры (Санкт-Петербург 1973).

Отчет 2010: Отчет государственного Эрмитажа 2009 (Санкт-Петербург 2010).

Юонина 1999: Н.А. Юонина, 100 великих музеев мира (Москва 1999).

On an internship at the Hermitage Museum

Abstract

As one of the largest museums in the world, the Hermitage is a model, which many museums seek to meet. The mere visit to this museum of an area of more than 183,820 m², where only the exhibition occupies about 66,842 m², produces a profound impression. The museum internship at the Hermitage was all the more impressive experience. Its duration was 2 months (July 11 - September 9, 2011), during which we worked in the Hermitage Volunteer Service. The main activities during this period were: welcoming visitors and helping the administrators in the relaxation areas of the museum, work on the inventory and digitization of archaeological collection in the Department of Antiquities and Archaeology, participation in the cultural and educational project WHY – World Heritage & Youth. Along with the core activities, we had the opportunity to get acquainted with the restoration and conservation work in the Restoration and Storage Center "Staraya Derevnya" of the State Hermitage Museum, as well as in other complexes of palaces and parks.

О стажировке по музейному делу в Государственном Эрмитаже

Резюме

Являясь одним из крупнейших музеев мира, Эрмитаж представляет собой модель, соответствовать которой стремятся многие музеи. Одно лишь посещение этого музея, площадь которого составляет более 183 820 м², где только экспозиция занимает около 66 842 м², производит глубочайшее впечатление. Впечатляющим опытом стала и музейная практика в Эрмитаже. Ее продолжительность составила 2 месяца (11 июля - 9 сентября 2011 г.), в течение которых мы работали в Службе волонтеров Эрмитажа. Основными занятиями на протяжении этого периода были: прием посетителей и помощь администраторам рекреационных зон; работа по инвентаризации и оцифровке археологического фонда в Отделе древностей и археологии; участие в культурно-образовательном проекте WHY – World Heritage & Youth («Всемирное наследие и молодежь»). Одновременно с основной деятельностью мы получили возможность ознакомиться с работами по реставрации и консервации в реставрационно-хранительском центре Государственного Эрмитажа «Старая Деревня», а также в других дворцово-парковых комплексах.

13.02.2012

Gheorghe Pisica, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 august, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: gheorghe.pisica.87@gmail.com

REFLECȚII PRIVIND FINANȚAREA INSTITUȚIILOR MUZEALE ÎN REPUBLICA MOLDOVA

Sergiu Dobrea

Noile paradigme economice ale sec. XXI au determinat modificări fundamentale în muzeele din Occident, motiv pentru care şi popularitatea lor a crescut foarte mult. Schimbările economice intervenite în societatea contemporană, rolul major al economicului în vremurile actuale, determină implicit un impact major al factorului economic şi asupra instituţiilor muzeale (Marinescu 2009, 336). Aspectul economic din marile muzee ale lumii a produs adevărate implozii care, ulterior, au condus la multiple oferte de divertisment, promoţionale şi comerciale.

Cauzele care au determinat acest „boom muzeal" se află într-o comuniune directă cu politicile muzeale, bazate pe un marketing şi management echilibrat. Marketingul în muzeul contemporan semnifică un sistem, o strategie, în care scopul nu este de a vinde un produs ci, printr-un produs, de a vinde o imagine în vederea creării unui stil de viaţă. Astăzi, managementul muzeal contribuie la soluţionarea mai multor probleme cu care se confruntă muzeele – cum ar fi, numărul destul de mic de vizitatori, fonduri insuficiente pentru gestionarea corespunzătoare a patrimoniului, pentru dezvoltarea colecţiilor şi, în general, lipsa de popularitate a produselor culturale specifice instituţiilor muzeale.

Muzeografia din Republicii Moldova se află într-un moment de răscruce, când ar trebui să fie avansat un program serios tuturor persoanelor responsabile, care şi-au asumat anumite obligaţiuni politice, economice, dar şi civice, să susţină corpul profesional din muzee pentru a spori performanţele acestora la standardele muzeografiei internaţionale.

În Republica Moldova, după 20 de ani de la declararea independenţei de stat, criza economică, dar şi instabilitatea politică, sunt însoţite de semnificative reduceri de fonduri bugetare, care au consecinţe destul de grave asupra evoluţiei culturii, în general, cât şi a dezvoltării sistemului muzeal, în mod special. Pe de altă parte, promovarea tot mai consecventă a politicilor de austeritate de către guvernele mai multor state europene, vine să justifice şi tendinţele Executivului de la Chişinău privind reducerea fondurilor bugetare.

Ţinând cont de fondurile destul de mici puse la dispoziţia muzeelor, precum şi de faptul că, în general, încasările din muzeele noastre nu acoperă necesarul de fonduri – numai prin formularea unor obiective clare, prin gestionarea eficientă a fondurilor disponibile, prin atragerea permanentă de sponsori, colaboratori şi a cât mai multor vizitatori un muzeu poate să devină într-adevăr de sine stătător, şi să îşi atingă în mod optim menirea, atât în raport cu patrimoniul cultural administrat, cât şi faţă de societatea pe care o deserveşte (Zbuchea 2008, 90).

Muzeul în societatea contemporană trebuie să fie nu numai un receptor de buget, dar şi un generator de buget. Este necesar să cunoaştem şi eficienţa economică a muzeului pentru că, încercând să atragi vizitatorul, pretinzând la banii şi timpul lui, muzeul intră în concurenţă cu alte moduri de petrecere a timpului liber (Ploşniţă 2008, 37).

Gestionarea resurselor financiare este o altă provocare pentru majoritatea muzeelor din Republica Moldova, finanţarea lor se face în cea mai mare parte din fonduri publice, de multe ori insuficiente pentru majoritatea lor. Câteodată, aceste fonduri de abia ajung pentru salariile angajaţilor. De asemenea, muzeele mari din Chişinău dispun şi de sume de bani pe care le percep derulând activităţi specifice, care în cele mai multe cazuri provin din închirierea spaţiilor libere pentru o anumită perioadă. Este o sursă de venit care ocupă un loc tot mai important în lumea muzeală. Ideal ar fi ca muzeele să se poată autofinanţa, dar acest lucru este extrem de dificil de realizat.

În prezent, chiar şi cele mai mari muzee din lume, datorită operaţiunilor comerciale şi a potenţialului turistic, sunt capabile să câştige doar 20-40% din bugetul total al muzeului, restul banilor provenind din alte surse extrabugetare, care, de

Tyragetia, s.n., vol. VI [XXI], nr. 2, 2012, 393-396.

regulă, sunt rezultatul unor sponsorizări atât publice, cât şi private. Este adevărat, că sponsorii nu dau niciodată bani pentru întreţinerea, reparaţia clădirilor, pentru sistemul de securitate, deoarece este necesară elaborarea unor proiecte serioase. În condiţiile actuale, când criza economică este la ea acasă, devine tot mai greu să obţii bani de la sponsori şi din motivul că sunt multe instituţii de cultură care solicită sprijinul acestora. Şi totuşi, practica mai multor muzee de peste hotare dovedeşte că sponsorizarea activităţilor de acest gen este posibilă.

Pentru a evita situaţiile economice complicate, muzeele ar trebui să se deschidă mai mult către exterior, să atragă un public numeros, dar acest lucru nu trebuie să se realizeze în detrimentul misiunii culturale, educative şi ştiinţifice. În acest context, instituţiile muzeale trebuie să îşi intensifice activităţile de „fundraising" (strângere de fonduri), iar managerii de muzee ar trebui să fie promotori al fundraisingului. Ei au un rol important în dezvoltarea unor relaţii profitabile pe această direcţie cu lideri de opinie, cu personalităţi culturale, politice, ştiinţifice, dar şi cu diferiţi finanţatori. În ultimă instanţă, managerii ar trebui să fie avocaţii care apără interesele muzeelor pe lângă anumite grupuri şi persoane influente.

Dificultăţile financiare cu care se confruntă întreg sistemul muzeal al republicii nu este un caz izolat. Este cunoscut faptul că, în majoritatea ţărilor din spaţiul ex-sovietic, procesul de distribuire a fondurilor bugetare către muzee nu este deloc unul simplu şi că cea mai mare parte a problemelor care urmează a fi soluţionate, sunt mai mult sau mai puţin identice în aceste state – probleme de ordin managerial şi financiar, dar şi experienţa insuficientă a administratorilor culturali de toate nivelele în redistribuirea funcţiilor şi responsabilităţilor între diferite instituţii de cultură. Redistribuirea responsabilităţilor financiare între diverse nivele administrative (care structură va finanţa instituţiile de cultură şi ce funcţie administrativă şi financiară îşi vor asuma aceste structuri) este una dintre cele mai dificile şi complexe probleme şi pentru muzeele noastre.

Sistemul financiar din Republica Moldova are la bază modelul centralizat sovietic de finanţare a culturii, care la momentul actual este depăşit. Teoretic, fiecare decizie a Guvernului privind distribuirea banilor publici, este expediată pentru analiză în Comisiile parlamentare, apoi este votată în Parlament. Decizia cu privire la distribuirea fondurilor publice în raioane sau municipii aparţine în ultimă instanţă Consiliilor raionale sau municipale. În realitate însă administraţia publică locală este dependentă totalmente de sursele financiare de la centru şi nu este în stare să-şi constituie propriul buget, iar lipsa specialiştilor şi a cunoştinţelor în domeniul colectării de fonduri lipseşte. Metodologia constituirii bugetului şi sistemului de gestionare a mijloacelor financiare necesită modernizare şi adaptare la noile condiţii ale economiei de piaţă.

La fel, şi factorul politic în domeniul politicilor culturale din Republica Moldova este un alt handicap de sorginte sovietică, în care statul deţinea toate mijloacele de producere şi distribuţie a produsului cultural, utilizându-l în scopuri propagandistice şi control al maselor prin cultură. În aceste circumstanţe, presupunem că prin monitorizarea şi evaluarea transparenţei finanţării în domeniul culturii de către societatea civilă vor contribui la o implementare calitativă şi eficientă a politicilor culturale, vor limita factorul politic, va diminua corupţia care se înregistrează şi în sectorul cultural.

Fără un parteneriat strategic între Guvern, Parlament şi sectorul cultural specializat orice politică culturală este ineficientă, lipsită de viziune, promovează autoizolarea, marginalizează elitele şi încurajează fenomenele sectare în cultură. În statele democratice europene, societatea civilă are un rol crucial în definirea, implementarea şi monitorizarea politicilor culturale care nu se rezumă doar la rolul de consumator sau utilizator al culturii. Astfel, în Olanda a fost creat un Consiliu pentru Cultură (Council for Culture), care are atribuţii consultative în diverse dezbateri ce privesc politica culturală a statului. Un alt exemplu ni-l oferă Consiliile pentru Cultură (Arts Councils) ce sunt parteneri strategici cu roluri consultative şi financiare pentru Guvernul Britanic. Executivul francez, de asemenea, implică în procesul implementării politicilor culturale Direcţiile sale Regionale de Afaceri Culturale. În Republica Moldova asemenea parteneriate între societatea civilă şi reprezentanţii statului încă nu există. Una dintre soluţii a fost identificată la finele secolului trecut – vorbim de crearea unui Fond al Culturii din care să fie finanţate instituţiile de cultură (Council 2011, 26). Despre acest Fond al Culturii s-a discutat mult timp, dar abia la Congresul oa-

menilor de cultură din decembrie 2009 s-a decis crearea lui, subordonat direct Guvernului Republicii Moldova, care să includă mijloace bugetare şi extrabugetare destinate diferitor proiecte culturale. În final, acest proiect de lege a fost înaintat cu titlul de iniţiativă legislativă de un grup de deputaţi în Parlament, dar Executivul a răspuns cu aviz negativ.

În scopul soluţionării acestor probleme, dar şi a multor altora, politica instituţiilor abilitate din Republica Moldova – Guvernul, Parlamentul şi Ministerul Culturii – faţă de instituţiile muzeale, considerăm că, ar fi necesar să includă:

- diferite strategii de atragere a surselor noi de bani publici pentru modernizarea „reţelei muzeale" din republică;
- aplicarea unor măsuri fiscale speciale instituţiilor muzeale;
- utilizarea stimulentelor pentru încurajarea sponsorilor şi partenerilor muzeali;
- asigurarea instruirii muzeografilor în procesul elaborării şi administrării diferitor proiecte, atât naţionale, cât şi internaţionale.

În paralel cu finanţarea de stat a instituţiilor muzeale, constatăm că, în Republica Moldova, sursele de finanţare extrabugetare în perspectivă devin tot mai importante, acestea urmând să ocupe un loc foarte însemnat în economia muzeală. Tendinţele sporirii treptate a capacităţilor de autogestionare vor contribui şi la diminuarea fondurilor bugetare alocate. Resursele financiare muzeale sunt, de regulă, limitate, astfel că fiecare muzeu se preocupă de completarea fondurilor prin activităţi specifice de marketing (Opriş 2008a, 65). În această conjunctură economică în care se regăsesc instituţiile de cultură şi implicit cele muzeale, relevăm că perspectiva de dezvoltare a acestora este orientarea spre finanţarea privată – firme, agenţii sau companii. Iar exemplul cel mai elocvent în acest sens este cel englez, unde *Loteria Naţională* susţine substanţial muzeele din Regat (Opriş 2008b, 147).

În cazul Republicii Moldova, sponsorizarea instituţiilor de cultură în general, cât şi a celor muzeale, în particular, considerăm că ar fi posibilă de realizat cu implicarea mai multor companii, atât din sectorul public, cât şi din cel privat, printre care ideal ar fi să se regăsească şi cei mai mari operatori de comunicaţii din ţară, companiile – *Moldtelecom*, *Orange* şi *Moldcell*.

Ultimele două companii, cu politici de responsabilitate civică clar definite, sunt, în cele mai multe cazuri, sponsorii generali ai unor evenimente culturale de anvergură din ţară.

Compania *Orange Moldova* este mai mult implicată în sponsorizarea evenimentelor culturale organizate în aer liber şi care, de regulă, sunt dedicate tinerilor.

La rândul ei, compania *Moldcell* are chiar şi un program de acţiune, intitulat „Ambasadorul Culturii", a cărui agendă include evenimente precum: Ethno Jazz Festival, Festivalul Internaţional de Artă Teatrală, Festivalul Internaţional „Regina Vioară" şi multe alte evenimente culturale importante. De exemplu, în anul 2009, compania *Moldcell* a fost partenerul general al Sălii cu Orgă, care a găzduit concertul renumitului viorist rus Vladimir Spivakov, directorul artistic al Orchestrei Naţionale a Federaţiei Ruse. Precedentul cultural al acestor două companii de telefonie mobilă ne dă speranţa că în viitor asemenea parteneriate se pot realiza şi cu instituţiile muzeale, iar în agenda culturală a acestor companii se va mai regăsi un eveniment cultural la fel de important – Noaptea Muzeelor. Desigur, există şi alte întreprinderi mai mici, precum agenţiile de turism care, eventual, ar putea deveni parteneri economici la fel de importanţi ai muzeelor.

În contextul extinderii Uniunii Europene spre Est, dar şi al aspiraţiilor europene ale Republicii Moldova şi al armonizării politicilor culturale la standardele europene este bine să ne focusăm atenţia asupra modelelor europene de politici culturale şi asupra dilemelor cu care ei se confruntă, în vederea identificării de noi strategii şi soluţii pentru politica culturală a Republicii Moldova. Prin urmare, utilizarea fondurilor structurale externe ale diferitor investiţii şi utilităţi muzeale anunţă un alt concept financiar eficient şi un înalt grad al reformei şi modernizării muzeelor. În ultimii ani, mai multe instituţii de cultură din Republica Moldova au participat în diferite proiecte culturale iniţiate de unele organizaţii internaţionale, cum ar fi Consiliul Europei, Iniţiativa Central-Europeană, Uniunea Europeană (participare în proiectele RAPHAEL şi PHARE, dar numai ca ţară terţă) şi UNESCO. Republica Moldova a fost unul dintre cei mai activi participanţi ai Programului MOSAIC, finanţat de Consiliul Europei, în cadrul căruia factori de decizie în politica culturală şi manageri au participat la multiple seminare

privind finanţarea şi sponsorizarea instituţiilor de cultură (Council 2011, 10-11). Dar, ca rezultat al acestor acţiuni, instituţiile muzeale nu au fost antrenate în aceste proiecte externe, o situaţie dezolantă, deoarece precedentul altor muzee de peste hotare, printre care şi cele din România, ne arată că ele au beneficiat de aceste fonduri structurale externe. De exemplu, cu banii europeni obţinuţi, mai multe muzee bucureştene – Muzeul Naţional de Artă al României, Muzeul Naţional de Istorie a României, Muzeul Naţional de Istorie Naturală „Grigore Antipa" şi Muzeul Naţional al Satului „Dimitrie Gusti" au reuşit să restaureze şi să reabiliteze edificiile muzeale, precum şi realizarea unei reorganizări muzeale (Opriş 2008b, 141).

Ca o concluzie generală a unei astfel de evoluţii a culturii şi muzeografiei din Republica Moldova, constatăm că parteneriatele se arată a fi esenţiale. Astfel, acordul şi protocoalele cu diverse instituţii şi companii private, printre care şi agenţiile de turism, sunt vectorii ce vor asigura muzeele cu surse economice extrabugetare, dar şi cu un public permanent. Fără o astfel de relaţie cu societatea civilă şi cu membrii acesteia, reuşita muzeografiei din Republica Moldova este practic exclusă.

Bibliografie

Council 2011: Council of Europe/ERICarts: „Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe", 12th edition, 2011.

Marinescu 2009: L. Marinescu, Instituţia muzeală în procesul globalizării. Tyragetia s.n. 2, vol. III, 2009, 335-341.

Opriş 2008a: I. Opriş, Managementul muzeal (Târgoveşte 2008).

Opriş 2008b: I. Opriş, Provocarea noilor muzeografii (Brăila 2008).

Ploşniţă 2008: E. Ploşniţă, Reflecţii asupra muzeografiei moldoveneşti contemporane. In: Studii de muzeologie, vol. I (Chişinău 2008), 27-39.

Zbuchea 2008: A. Zbuchea, Managementul muzeului. Provocări şi direcţii cardinale de acţiune. Revista muzeelor 3, 2009, 89-100.

On the financing of museum institutions in the Republic of Moldova

Abstract

After 20 years of independence of the Republic of Moldova, the economic crisis and political instability is accompanied by significant reductions in budgetary funds that have serious consequences for the development of culture in general and museums in particular. Museums of the Republic of Moldova is in a difficult position, and all those responsible, who assumed certain political, economic and civic commitments to support the museum professionals, should put forward a serious program that will raise the level of professional museum work to international standards.

О финансировании музейных учреждений в Республике Молдова

Резюме

Спустя 20 лет со дня провозглашения независимости Республики Молдова экономический кризис и политическая нестабильность в стране сопровождается значительным сокращением бюджетных средств, что имеет тяжелые последствия для развития культуры вообще и музейного дела в частности. Музеи Республики Молдова находятся в сложном положении, и деятелям, принявшим на себя политические, экономические и гражданские обязательства по поддержке музейных работников, необходимо выдвинуть серьезную программу, которая позволит поднять уровень профессиональной музейной деятельности до международных стандартов.

30.01.2012

Sergiu Dobrea, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

PRELIMINĂRI LA O VIITOARE STRATEGIE DE DEZVOLTARE A SISTEMULUI MUZEAL DIN REPUBLICA MOLDOVA

Elena Ploşniţă

În lumea contemporană muzeul este un institut social multifuncţional. Misiunea de bază a instituţiei muzeale este colectarea, păstrarea, conservarea, valorificarea ştiinţifică şi publică a moştenirii culturale şi naturale şi transmiterea acestei moşteniri generaţiilor viitoare. Ca centru ştiinţifico-cultural, muzeul documentează bunurile culturale, studiază diverse procese sociale, satisface interesul social faţă de istorie, faţă de patrimoniul natural şi cultural, participă la crearea conştiinţei istorice şi culturale, la dezvoltarea patriotismului cetăţenilor. Muzeul contemporan tot mai activ participă la viaţa comunităţii, contribuind la formarea identităţii naţionale şi locale. Muzeul este astăzi un etalon al democratizării culturii. Rolul muzeului „ca instituţie culturală devine din ce în ce mai important şi mai multilateral" (Florescu 1998, 14). Muzeul secolului XXI tinde să devină „un muzeu mai deschis, mai apropiat de cerinţele contemporanilor, capabil să anticipeze şi să propună soluţii. Este o instituţie în care oamenii se regăsesc cu preocupările lor" (Opriş 2004, 50). Este colosală contribuţia specifică a muzeului la demersul educaţional, la cercetarea şi valorificarea patrimoniului prin forme şi metode proprii.

Instituţia muzeală din Republica Moldova a parcurs etape îndelungate de instituţionalizare, modificări bruşte de concepte, adecvări rapide la situaţii neprevăzute, adaptări impuse la sisteme ideologice, iar astăzi cu certitudine putem afirma, că perioada de tranziţie muzeală nu s-a încheiat. Muzeul moldovenesc se află într-o situaţie delicată. Pe de o parte, instituţia muzeală a obţinut deplina libertate în ceea ce priveşte alegerea orientării conceptuale de dezvoltare şi „ştafeta financiară" de la stat (care treptat se detaşează de obligaţiile financiare faţă de muzeu) cu care nu se poate descurca, iar, pe de altă parte, interesul publicului faţă de muzeu continuă să crească, dar aşteptările societăţii, ale publicului faţă de muzeu s-au schimbat radical. În asemenea condiţii a înţelege schimbările care au loc în societate şi a-ţi racorda activitatea la cerinţele şi doleanţele publicului, înseamnă pentru muzeu nu numai a supravieţui dar şi a păstra perspectiva de existenţă şi dezvoltare pentru viitor. Astfel, la nivel local şi naţional se încearcă a se elabora diverse planuri de perspectivă, concepţii de dezvoltare a muzeologiei, programe, strategii de dezvoltare a fiecărui muzeu în parte, strategii de dezvoltare a întregului sistem muzeal. Pentru identificarea direcţiilor prioritare de evoluţie a sistemului muzeal din republică, pentru argumentarea utilizării resurselor financiare alocate de stat sectorului muzeal, pentru păstrarea tendinţelor pozitive de dezvoltare a muzeelor, este necesar de a elabora o strategie concretă de dezvoltare a sistemului muzeal din republică. Ministerul Culturii al Republicii Moldova, la începutul secolului XXI a făcut câteva tentative de elaborare şi promovare a unor politici muzeale, „de revitalizare a sistemului muzeal". În 2008, ministerul întocmeşte „Programul de dezvoltare a domeniului muzeal pentru anii 2008-2012". Acest program avea la bază informaţia colectată de la instituţiile muzeale, care a fost oferită la solicitare, ministerul motivând că „în conformitate cu porunca guvernului nr. 0302-295 din 8 mai 2008, Ministerul Culturii şi Turismului va elabora un plan exhaustiv de revitalizare a sistemului muzeal din republică pentru anii 2008-2012, ce va include următoarele componente:

- elaborarea unor noi acte normative (legi, regulamente) vizând domeniul muzeal;
- dezvoltarea reţelei muzeale;
- reparaţia şi restaurarea edificiilor muzeale;
- acţiuni de promovare a domeniului muzeal;
- inventarierea existentului patrimoniu cultural-istoric deţinut de muzee;
- crearea Bazei electronice de date şi implementarea acesteia în instituţiile muzeale din teritoriu;
- completarea paginii WEB „Muzeele Moldovei" cu noi informaţii şi subiecte;
- elaborarea concepţiilor şi etalarea expoziţiilor noi, schimbul de expoziţii între muzee;

– organizarea conferinţelor, sesiunilor, seminarelor ştiinţifice naţionale şi internaţionale;
– tehnologizarea proceselor de ghidaj în muzee;
– perfecţionarea sistemului de relaţii cu publicul etc."[1]

Muzeele au propus anumite acţiuni, au fixat termenele de realizare şi au indicat sumele necesare pentru realizarea activităţilor şi acţiunilor propuse. Dar avizarea negativă de către specialişti a „Programului de dezvoltare a domeniului muzeal pentru anii 2008-2012" şi schimbările social-politice care au urmat nu au încurajat ministerul la fapte eroice de elaborare a strategiei, şi documentul dat (programul) a fost depozitat la arhivă, a rămas doar în formulă scrisă, fără aplicare practică.

În conformitate cu planul de activitate pentru anul 2011, Ministerul Culturii şi-a propus „elaborarea unui program strategic de dezvoltare a domeniului muzeal din Republica Moldova pentru perioada 2012-2015, care va include următoarele componente:

– elaborarea unor noi acte normative (legi, regulamente), operarea unor modificări în legislaţia în vigoare din domeniu;
– dezvoltarea reţelei muzeale;
– elaborarea concepţiilor ştiinţifice a noilor expoziţii muzeale, schimbul de expoziţii între muzee;
– acţiuni de cercetare şi promovare a patrimoniului muzeal;
– reparaţia şi restaurarea edificiilor muzeale;
– inventarierea existentului patrimoniu cultural-istoric deţinut de muzee;
– acţiuni de îmbunătăţire a condiţiilor de păstrare a patrimoniului muzeal;
– crearea bazei electronice de date privind patrimoniul muzeal şi implementarea acesteia în instituţiile muzeale;
– completarea paginii Web „Muzeele Moldovei" cu noi informaţii şi subiecte;
– acţiuni de promovare a domeniului muzeal;
– organizarea conferinţelor, sesiunilor, seminarelor ştiinţifice naţionale şi internaţionale;
– perfecţionarea sistemului de cooperare intermuzeală naţională şi internaţională;
– elaborarea materialelor promoţionale;
– tehnologizarea proceselor de ghidaj în muzee;
– perfecţionarea sistemului de relaţii cu publicul, elaborarea şi promovarea programelor de pedagogie muzeală, a proiectelor culturale;
– activităţi de marketing şi publicitate;
– formarea cadrelor de specialişti în domeniul conservării şi restaurării pieselor de patrimoniu muzeal;
– organizarea cursurilor de perfecţionare a muzeografilor[2].

În afară de compartimentele indicate, ministerul prin adresa nr. 03-09/355 din 11.04.2011, trimisă consiliilor raionale, municipale şi muzeelor subordonate direct mai solicita „să se facă propuneri vizavi de subiectele abordate. La fiecare acţiune propusă se va indica perioada de realizare, sumele necesare pentru aceste activităţi cu identificarea surselor de finanţare"[3].

La 29 septembrie 2011 are loc şedinţa Colegiului Ministerului Culturii, în cadrul căreia este discutată şi problema dezvoltării şi modernizării muzeelor subordonate direct ministerului (trei muzee naţionale, Casa memorială „A.S. Puşkin", Rezervaţia „Orheiul Vechi). Programul de acţiuni prezentat de minister în cadrul şedinţei a stârnit discuţii aprinse şi contradictorii, nemulţumiri din partea directorilor de muzee. În urma depeşelor şi discuţiilor ce au urmat după şedinţa Colegiului, la 19 octombrie 2011, ministrul Culturii, Boris Focşa, semnează ordinul nr. 246 din 19.10.2011 „Cu privire la executarea Hotărârii Colegiului Ministerului Culturii nr. 10 din 29.09.2011" prin care este aprobat „Programul de acţiuni privind dezvoltarea şi modernizarea sistemului instituţiilor muzeale naţionale pentru anii 2012-2015". Programul dat se referă doar la cinci muzee, subordonate direct ministerului şi este orientat spre elaborarea diverselor Regulamente pentru aplicarea Legii privind protejarea patrimoniului cultural naţional mobil. Un asemenea program nu poate fi calificat ca o strategie de dezvoltare a sistemului muzeal din republică.

Prin adresa nr. 03-10/1246 din 20.12.2011, Ministerul Culturii sublinia că „în conformitate cu obiectivele din Programul de Guvernare al Alianţei pentru Integrare Europeană, în anul 2012, Ministerul Culturii se va axa pe activităţi ce ţin de elaborarea documentelor de politici din domeniul

[1] Arhiva MNAIM, Fondul Ministerul Culturii (2008).

[2] Arhiva MNAIM, Fondul Ministerul Culturii (2011).

[3] Arhiva MNAIM, Fondul Ministerul Culturii (2011).

culturii. Prioritatea numărul unu a ministerului va ţine de elaborarea Strategiei Naţionale a Culturii. Pentru domeniul muzeografiei, în anul 2012 se impune realizarea următoarelor acţiuni prioritate:

– elaborarea Strategiei de dezvoltare a fiecărui muzeu naţional în parte, pentru perioada 2012-2020;
– elaborarea proiectului expoziţiei de bază a fiecărui muzeu naţional în parte, în varianta textuală şi virtuală”[4].

De data aceasta, Ministerul Culturii şi-a propus elaborarea strategiei naţionale a culturii, inclusiv a strategiei de dezvoltare a muzeelor pentru perioada 2012-2020. În acest context, ministerul a solicitat sprijinul muzeelor în elaborarea strategiei de dezvoltare a domeniului. Fiecare instituţie muzeală trebuie să elaboreze strategia proprie de dezvoltare pentru anii 2012-2020 şi să o prezinte ministerului. Ministerul Culturii, „autoritatea centrală a administraţiei publice, cu atribuţii şi competenţe în domeniul muzeelor” (Legea 2003, 17) de mult ar fi trebuit să elaboreze şi să promoveze consecvent o concepţie şi un program strategic de dezvoltare a muzeelor, având în vedere schimbările social-economice, politice din societatea moldovenească din ultimii 10-15 ani, un program strategic care să exprime doleanţele şi nevoile societăţii, opiniile specialiştilor din domeniu şi tendinţele de dezvoltare a muzeologiei contemporane. Este adevărat, că elaborarea unei concepţii de dezvoltare a sistemului muzeal trebuie să se bazeze pe o strategie de dezvoltare economică şi politică stabilă. Sistemul muzeal din republică trebuie să beneficieze de o strategie de dezvoltare, trebuie să ştim unde suntem, ce putem face şi unde vom ajunge în următoarea perioadă de timp. Este necesar să înţelegem, că reţeaua muzeală este astăzi nu numai principalul păstrător al moştenirii cultural-istorice, dar şi o resursă importantă de dezvoltare social-culturală şi economică a republicii. Iar problema păstrării moştenirii culturale, trebuie abordată ca o problema a păstrării identităţii naţionale şi culturale. În afară de aceasta, sistemul muzeal reformat poate să devină o sursă atractivă de investiţii, deşi el însuşi necesită investiţii colosale şi atragerea resurselor suplimentare pentru funcţionare şi dezvoltare. De aceea planificarea dezvoltării de perspectivă a fiecărei instituţii muzeale, elaborarea concepţiei de dezvoltare a muzeologiei moldoveneşti şi finanţarea programului de păstrare şi dezvoltare a sistemului muzeal poartă un caracter strategic.

Pentru elaborarea unei strategii naţionale de dezvoltare a sistemului muzeal este necesară, în primul rând, efectuarea unei analize a resurselor potenţiale şi a activităţii muzeelor. Analiza activităţii instituţiilor muzeale va scoate în evidenţă şi problemele principale existente în funcţionarea muzeelor. Pe baza analizei efectuate pot fi trasate şi căile de dezvoltare de mai departe a muzeelor. Strategia urmează să se bazeze pe actele normative, legislaţia care determină politica culturală contemporană în domeniul muzeistic, în domeniul protejării patrimoniului cultural. Scopul strategiei trebuie să fie unul concret – determinarea direcţiilor de dezvoltare şi modernizare a sistemului muzeal din republică ca principalul păstrător al moştenirii istorico-culturale, ca garant de asigurare a drepturilor constituţionale al cetăţenilor la accesul valorilor culturale, ca sursă de dezvoltare social-economică a republicii în general şi pentru fiecare comunitate în special. Strategia ar trebui să fie orientată spre asigurarea dezvoltării planificate şi ascendente a sistemului muzeal din republică, spre o colaborare efectivă a organelor statului cu muzeul la nivel naţional şi local în domeniul păstrării şi popularizării patrimoniului cultural. Este nevoie de o strategie care să determine dezvoltarea relaţiilor muzeului cu Ministerul Culturii, strategie care să devină instrument de elaborare şi promovare a programelor de dezvoltare social-economică a republicii.

Strategia elaborată va fi documentul de bază, documentul-cheie de dezvoltare a sistemului muzeal pentru o perioadă mai îndelungată, chiar până în 2020. Ca izvoare informative şi analitice ale strategiei ar trebui să slujească materialele şi hotărârile Colegiului Ministerului Culturii, programele, proiectele elaborate anterior şi informaţia corespunzătoare colectată din instituţiile muzeale. Desigur, ar trebui să se bazeze pe legislaţia republicii privind instituţia muzeală şi problema protejării patrimoniului cultural.

Primul pas în elaborarea strategiei de dezvoltare a sistemului muzeal trebuie să o constituie o analiză a tuturor componentelor sistemului şi a activităţii muzeale, începând cu structura lui.

[4] Arhiva MNAIM, Fondul Ministerul Culturii (2011).

Structura sistemului muzeal/Baza tehnico-materială

Republica Moldova are un potenţial muzeistic relativ mare. În prezent, conform Registrului muzeelor există cca 100 de muzee, dintre care trei muzee naţionale – Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, Muzeul Naţional de Artă al Moldovei, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei – care se află în subordinea Ministerului Culturii. Sub aceeaşi tutelă mai sunt încadrate două muzee – Casa memorială „A.S. Puşkin" din Chişinău şi Rezervaţia cultural-naturală „Orheiul Vechi" – ambele aceste muzee nu întrunesc elementele necesare de funcţionare ca muzee naţionale. Este cunoscut faptul că muzeul naţional trebuie să aibă o cuprindere teritorială naţională, să prezinte o tematică de cuprindere şi semnificaţie naţională etc.; dar nu întotdeauna se respectă aceste principii, de multe ori titulatura naţional se atribuie şi muzeelor ale căror patrimoniu şi activitate nu sunt de importanţă naţională. Fiecare dintre cele trei muzee naţionale are o tematică unică şi ocupă un anumit loc în comunitatea muzeală. De fapt, activitatea întregului sistem muzeal din republică gravitează în jurul muzeelor naţionale Muzeele naţionale sunt şi centre metodice, au în gestiune filiale. Existenţa filialelor demonstrează că procesul de descentralizare a sistemului muzeal început în anul 1993 nu s-a încheiat. O descentralizare serioasă a domeniului trebuie să ofere libertate existenţei instituţiei muzeale sub tutela administraţiei teritoriale unde este amplasat muzeul. Altceva e că Ministerul Culturii trebuie să ofere sprijin metodic şi ştiinţific în organizarea şi funcţionarea instituţiilor din teritoriu. Marea majoritate a filialelor muzeelor naţionale sunt muzee moarte sau depăşite tematic şi structural, instituţii cărora le sunt alocate finanţe pentru existenţă fără randament cultural, nu pentru funcţionare. Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală are în gestiunea sa patru filiale, fiecare dintre ele ar putea constitui un muzeu naţional. Filiala Complexul muzeal „Conacul Balioz" (Ivancea, Orhei) este un complex arhitectural şi natural unicat, muzeificarea căruia s-a început în anul 1981, a funcţionat temporar, începând cu 2006 este închis pentru vizitatori. O altă filială – Muzeul Satului – administraţia muzeului este înjghebată în anul 1991, prin ordinul Ministerului Culturii nr. 43 din 15 februarie 1991. La 24 iulie 1995 a fost semnat Decretul Preşedintelui Republicii Moldova nr. 251 cu privire la crearea Muzeului Satului, prin care a fost aprobat şi Programul de Stat de Edificare a Muzeului Satului. Dar programul nu a fost realizat nici până astăzi. Muzeul Satului, în prezent funcţionează la nivel de idee, fără patrimoniu, fără public, fără activitate ca atare, doar cu personalul care face încercări disperate de a menţine acest muzeu. Complexul muzeal „Vila cu parc Mândâc" este o altă filială moartă a Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, creată în 1997, amplasată pe teritoriul comunei Mândâc din raionul Drochia. Câteva hotărâri ale Guvernului Republicii Moldova cu privire la soarta Complexului muzeal „Vila cu parc Mândâc", adoptate începând cu 1997, nu au schimbat situaţia instituţiei, monumentul de istorie şi arhitectură peisagistică rămâne nevalorificat până astăzi. În baza Hotărârii Guvernului Republicii Moldova nr. 303 din 21 martie 2005 „Cu privire la aprobarea Planului de acţiuni în vederea conservării şi utilizării eficiente a rezervaţiilor peisagistice Saharna şi Ţâpova" au fost realizate unele lucrări de restaurare, dar până la crearea unei instituţii adecvate cerinţelor societăţii contemporane este o cale destul de lungă.

Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei are mai multe filiale problematice, unele din ele create chiar nu demult, la începutul secolului XXI. Cea mai scandaloasă Hotărâre de Guvern cu privire la crearea instituţiilor muzeale poartă numărul 1287 din 26 noiembrie 2007 „Cu privire la crearea Muzeului Naţional „Complexul monastic Căpriana", filială a Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. Se crea un muzeu naţional în cadrul altui muzeu naţional cu acordul tacit al specialiştilor de la Ministerul Culturii. După îndelungate discuţii şi adrese din partea administraţiei muzeului, în sfârşit, la 21 decembrie 2010 a fost adoptată Hotărârea nr. 1167 a Guvernului Republicii Moldova „Cu privire la abrogarea Hotărârii Guvernului nr. 1287 din 26 noiembrie 2007". Guvernul Alianţei pentru Integrare Europeană, adoptă Hotărârea nr. 605 din 2 iulie 2010 „Cu privire la crearea Muzeului victimelor deportărilor şi represiunilor politice" ca filială a Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, cu sediul în municipiul Chişinău, str. Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni, 16. Prin această hotărâre Ministerul Finanţelor era obligat să identifice şi să aloce mijloace financiare pentru crearea şi funcţionarea noii filiale. Prin această hotărâre de guvern a mai apărut o filială nesigură în peisajul cultural al republicii; pentru că un muzeu trebu-

ie să dispună de un sediu adecvat funcţionării, de patrimoniu, de personal, finanţe şi altele. Clădirea oferită pentru filială, nu este altceva decât o ruină în centrul oraşului, iar guvernul nu este dispus să aloce milioane pentru restaurare. Şi astăzi, la începutul mileniului trei, Ministerul Culturii acceptă, iar uneori lansează iniţiativa de creare a muzeelor ca în perioada regimului sovietic – muzee nu pentru colecţii, dar colecţii pentru muzee. Nimeni nu poate nega tematica şi necesitatea Muzeului victimelor deportărilor şi represiunilor politice, dar o batjocură faţă de instituţia muzeu este inacceptabilă. Asemenea muzee aciuate cumva, undeva nu au o viaţă lungă – mai devreme sau mai târziu ele sunt lichidate. Alte filiale – Muzeul memorial „Tabăra regelui suedez Carol XII", Muzeul memorial al Statului-Major al Frontului II Ucrainean, Casa memorială „Constantin Stamati" – sigur, că merită să fie instituţii independente, în gestiunea administraţiei locale.

Muzeul Naţional de Artă al Moldovei are în gestiune doar o singură instituţie – Muzeul-monument Biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Căuşeni.

Muzeele naţionale nu numai că îşi păstrează poziţia în societate, dar demonstrează o stabilitate în funcţionare şi dezvoltare, implementează noi forme de activitate. Muzeele şi-au lărgit volumul de realizare a funcţiilor sociale, participă activ la dezvoltarea social-culturală a ţării, sunt o bază de dezvoltare a turismului cultural, sunt accesibile tuturor categoriilor sociale. Muzeele nu numai păstrează şi conservează colecţiile dar le şi valorifică ştiinţific şi public, le popularizează prin metode specifice muzeului. Dar, în pofida realizărilor şi pentru aceste muzee este necesară ieşirea la un nou nivel calitativ de dezvoltare. În perioada regimului sovietic politica culturală a statului era orientată spre organizarea în fiecare structură teritorială a unei forme de muzeu, era promovată ideea ca instituţia muzeală să corespundă fiecărei unităţi eco-sociale. Astăzi în republică funcţionează diverse muzee: naţionale, municipale, raionale, săteşti, departamentale, ale diverselor instituţii, ale instituţiilor religioase, muzee private etc. Marea majoritate a muzeelor este concentrată în provincie, în localităţile rurale şi au profil de istorie. În centrele raionale şi în sate muzeele poartă titulatura de muzeu de istorie şi etnografie. Denumirea aceasta este subiect de discuţie de ani de zile, dar modificările întârzie. Există şi muzee memoriale, foarte puţine pentru reprezentarea adecvată a personalităţilor marcante din istoria şi cultura naţională. Un fenomen nou pentru muzeografia moldovenească de la începutul mileniului III este apariţia muzeelor private. Dar majoritatea acestor muzee nu sunt înregistrate, nu dispun de colecţii muzeale şi nu efectuează o evidenţă ştiinţifică a patrimoniului. Multe dintre instituţiile muzeale nu întrunesc calităţile de muzeu, pentru că „primul factor constitutiv este patrimoniul specific al muzeului, colecţiile, fondurile sale, condiţie determinantă sine-qua-non, alţi factori – dotarea tehnico-materială necesară – local, instalaţii; personalul de muzeu care asigură activitatea instituţiei; mijloacele economico-financiare care condiţionează activităţile; publicul" (Florescu 1998, 30). Iar unele muzee chiar dacă întrunesc criteriile instituţiei muzeale, nu se grăbesc să se înregistreze, pentru că Regulamentul privind Registrul muzeelor din Republica Moldova, aprobat prin ordinul Ministerului Culturii nr. 396 din 22.12.2003 este unul imperfect şi nu contribuie la înregistrarea şi dezvoltarea muzeelor.

Baza tehnico-materială a instituţiilor muzeale este una slabă. Nici o clădire de muzeu din republică nu corespunde necesităţilor de funcţionare a unui muzeu modern. Practic toate clădirile necesită reparaţii, restaurări de un anumit grad de complexitate. Suprafaţa totală a edificiilor celor cinci muzee din subordinea Ministerului Culturii este doar de 26.502 m², iar spaţiile expoziţionale ocupă numai 7.694 m². Multe clădiri de muzeu nu s-au reparat din anul de construcţie, nici o dată pe parcursul existenţei lor. Începând cu anul 1906 în republică nu s-a construit nici o clădire specială pentru muzeu. Toate clădirile în care sunt amplasate muzeele sunt adaptate necesităţilor instituţiilor. Nu există spaţii special construite pentru depozitele muzeelor sau pentru laboratoarele de restaurare. Baza tehnico-materială slabă nu permite nici amenajarea unor spaţii de agrement, unor clase şi ateliere pentru publicul vizitator, nu contribuie la funcţionarea muzeului şi nici la satisfacerea doleanţelor şi necesităţilor publicului pentru care există instituţia muzeală.

Patrimoniul muzeal / Condiţiile de păstrare a colecţiilor muzeale / Evidenţa ştiinţifică / Restaurarea pieselor de muzeu

Patrimoniul muzeal al republicii însumează cca 1.000.000 de unităţi care sunt structurate în fond de bază şi fond auxiliar. Patrimoniul muzeelor na-

ţionale formează 70% din patrimoniul muzeistic, al muzeelor municipale – 1%, al muzeelor raionale – 24%, muzeele săteşti – 5%. În patrimoniul muzeal predomină colecţiile de documente, acte, carte, fotografie, etnografie, arheologie, numismatică, artă etc. Dacă am încerca să analizăm caracterul expoziţiilor şi să identificăm procentul de expunere al fondului de bază, am putea menţiona că el este unul foarte mic, aproximativ 7%, mai mare fiind în muzeele naţionale. Motivul procentului mic de expunere este lipsa spaţiilor expoziţionale şi prezenţa unui mare număr de piese ce necesită restaurare. Multe dintre muzeele locale sau private deţin un număr mic de piese şi toate aceste piese sunt prezentate în expoziţia tematică/permanentă a muzeului. Patrimoniul muzeal este în permanentă dezvoltare, colecţiile completându-se anual prin cercetare, achiziţii, donaţii. Problema acumulării şi dezvoltării patrimoniului este una actuală pentru că „muzeele prin patrimoniul lor trebuie să fie instituţii culturale active şi ofensive, capabile să contribuie la edificarea unei conştiinţe moderne privitoare la valoarea propriului patrimoniu şi a vocaţiei acestuia de a se defini ca parte a patrimoniului cultural european şi universal" (Cosma et al. 2003, 45). Fiecare muzeu naţional dispune de o Bază de date a patrimoniului.

O problemă stringentă a sistemului muzeal rămâne spaţiul pentru depozitele muzeale. Spaţiul total cu destinaţie de depozitare al colecţiilor muzeale este de 3.500 m². În perioada 2000-2010 spaţiul de depozitare a crescut din motivul că au fost deschise noi instituţii muzeale. Spaţiul muzeelor existente până la 2000 nu s-a mărit, doar colecţiile au crescut. În muzeele naţionale spaţiul total al depozitelor constituie 2.995 m². Densitatea de amplasare a colecţiilor în diverse muzee este diferită. Cele mai prielnice condiţii de păstrare a patrimoniului muzeal sunt asigurate de muzeele naţionale. Principalele probleme de păstrare a colecţiilor muzeale sunt:

- lipsa depozitelor specializate, corespunzătoare cerinţelor şi recomandărilor tehnice, de securitate, conform Regulamentului privind evidenţa şi conservarea patrimoniului cultural mobil. Nu sunt elaborate recomandările de securitate a instituţiilor de cultură, inclusiv a muzeelor;
- spaţiul mic, puţin şi lipsa spaţiilor rezervă pentru păstrare ceea ce provoacă greutăţi, incomodităţi în restaurarea pieselor tridimensionale, efectuarea lucrărilor de reparaţie şi restaurare a obiectelor muzeale;
- amplasarea depozitelor şi a muzeelor în clădiri – monumente vechi ceea ce nu permite crearea condiţiilor normative pentru asigurarea regimului de temperatură şi umiditate, de iluminat, alte regimuri, respectării condiţiilor de conservare a colecţiilor. În muzeele locale nu este respectat nici un fel de regim, este lipsă utilajul de măsurare a temperaturii, umidităţii etc.;
- lipsa utilajului modern de amplasare a diverselor categorii de colecţii, de obiecte;
- marea densitate de păstrare a pieselor muzeale împiedică studierea colecţiilor, monitorizarea situaţiei de conservare, nu permite asigurarea condiţiilor de lucru pentru muzeografi corespunzătoare normelor sanitare;
- inaccesibilitatea pentru vizitatori a celei mai mari părţi de colecţii muzeale ca rezultat al supraîncărcării depozitelor, de aici imposibilitatea de a crea „fonduri deschise", "depozite deschise".

În prezent doar muzeele naţionale sunt finanţate pentru asigurarea securităţii patrimoniului muzeal. Nivelul de asigurare al securităţii colecţiilor muzeale, al clădirilor şi vizitatorilor este insuficient, chiar deosebit de slab. Securitatea patrimoniului muzeal în multe instituţii trezeşte îngrijorare. Bugetul mic nu permite modernizarea sistemului de securitate, iar posibilităţi de atrage a investiţiilor în acest domeniu practic nu există.

În perioada 2000-2010 au fost verificate fondurile a mai multor muzee. Încălcări ale regulilor de evidenţă ştiinţifică, de documentaţie muzeală există în toate muzeele. Dar problema cea mai gravă este lipsa evidenţei electronice, lipsa unei abordări moderne în ceea ce priveşte evidenţa electronică a patrimoniului. Recunoaştem, există tendinţe pozitive – crearea Bazelor de date de patrimoniu în muzeele naţionale. Dar vorbim de întreţinerea Cărţilor de registru în format electronic, toată documentaţia muzeală. Această poate deveni o problemă şi în calea realizării Bazei de date electronice unice, a întregului sistem muzeal, a Registrului patrimoniului bunurilor culturale. Muzeele trebuie asigurate cu calculatoare, cu programe speciale pentru evidenţa ştiinţifică a patrimoniului. Aceste măsuri vor permite muzeelor să intre în spaţiu informaţional unitar al tuturor muzeelor din republică, să fie introduse în Baza unică de bunuri culturale.

Restaurare necesită 50% din fondul de bază al muzeelor. Doar muzeele naţionale au laboratoare de restaurare. Nu există un Centru de restaurare pentru deservirea instituţiilor muzeale raionale sau săteşti. Nu există un Registru al restauratorilor şi nici o atestare profesională a specialiştilor din domeniu. Majoritatea din ei nu au studii de specialitate, sunt autodidacţi.

Problemele principale în restaurare sunt următoarele:

– lipsa unei finanţări concrete pentru restaurare;
– capacităţile mici de restaurare ale muzeelor sau lipsa lor totală;
– insuficienţa specialiştilor restauratori calificaţi în muzee;
– lipsa, de multe ori, a unei activităţi planificate de restaurare.

Personalul muzeelor / Finanţarea instituţiilor muzeale

În sistemul muzeal lucrează câteva sute de muzeografi, restauratori, cercetători ştiinţifici. Există anumite probleme şi în acest domeniu – pregătirea cadrelor pentru muzeu, lipsa posibilităţii de organizare a unor stagii de ridicare a calificării muzeografice, de schimb de experienţă. Universitatea de Stat din Moldova pregăteşte cadre pentru instituţiile muzeale, dar majoritatea din ei nu merg în muzeu. Specialiştii tineri nu au posibilitatea creşterii profesionale, de a face carieră în muzeu; salariile nestimulative, lipsa unui sistem de abordare individuală a fiecărui tânăr specialist, nu contribuie la atragerea şi menţinerea tinerilor în muzeu. Există şi problema cadrelor de conducere. În muzee nu este creată o rezervă de cadre, cu capacitatea de a lucra în condiţiile economiei de piaţă, de a fi adevăraţi manageri. Lipsa finanţelor pentru ridicarea nivelului de calificare al muzeografilor, dificultăţile economice, sociale şi morale ale perioadei pe care o trăim, conduc la situaţia când mulţi specialişti de calitate nu-şi leagă calea profesională cu muzeografia.

Muzeele sunt finanţate de la bugetul republican şi local. Nu există nici un program de stat în care muzeelor li s-ar fi oferit un loc special, o atenţie majoră. Şi dacă au existat anumite hotărâri de guvern cu privire la dezvoltarea unui sau altui muzeu, toate au rămas doar pe hârtie, ele nu au fost realizate, nefiind asigurate financiar. Este o problemă a tuturor guvernelor Republicii Moldova de la 1991 până în prezent – sunt elaborate şi aprobate de guvern diverse proiecte şi programe de stat, care rămân opere scrise, doar atât; fără a fi realizate în practică. Statul Republica Moldova nu are astăzi bani pentru cultură, inclusiv pentru muzee şi mai puţini va avea mâine. Se pune întrebarea – cu ce scop sunt elaborate programele de stat de dezvoltare a muzeelor, pentru cine şi cu ce scop sunt creat muzeele „moarte”? Muzeul contemporan este nevoit să caute surse financiare extrabugetare, să lărgească spectrul serviciilor cu plată, pentru că finanţarea muzeelor de către stat este minimă, de cele mai multe ori banii sunt alocaţi doar pentru salarizare, fără a ţine cont de faptul, că muzeul trebuie să organizeze expoziţii pentru public, să realizeze diferite programe educaţionale, să facă restaurarea pieselor, să întreţină patrimoniul şi instituţia etc.

Activitatea muzeelor

Toate muzeele dispun de expoziţii tematice/permanente şi organizează anual diverse ca tematică expoziţii temporare în incinta muzeului şi în alte instituţii, în ţară şi peste hotare. Uneori numărul expoziţiilor muzeale este îngrozitor de mare. Un muzeu naţional raporta Ministerului Culturii în 2010 că a creat 43 de expoziţii în ţară şi trei în străinătate. Ne întrebăm: ce fel de expoziţii sunt acestea şi care ar fi numărul limită pentru muzeul moldovenesc? Nici un muzeu contemporan, nici dintr-o ţară a lumii nu poate realiza un asemenea număr de expoziţii temporare. O expoziţie trebuie să fie bine concepută, excelent realizată, cu dosar complet, inclusiv cu tematică, scop şi obiective, cu catalog, material promoţional, pentru că ea, expoziţia muzeului este „principala formă de manifestare cultural-educativă a muzeului şi, tot o dată, cea specifică” (Florescu 1998, 170). În Republica Moldova, doar jumătate din expoziţiile organizate sunt create pe baza colecţiilor proprii. Este o situaţie îngrijorătoare. Unele expoziţii sunt organizate în colaborare cu alte instituţii muzeale, dar rămâne o procedura puţin practicată în sistemul muzeal al republicii. O problemă a activităţii expoziţionale pentru toate muzeele naţionale este necesitatea schimbării expoziţiilor tematice/permanente. Nu mai bună este situaţia şi în muzeele locale care au expoziţii depăşite tematic, artistic şi tehnic. În expoziţiile muzeale slab sunt utilizate tehnologiile informaţionale contemporane.

Activitatea instructiv-educativă este una permanentă a muzeelor, pentru că educaţia – este una din funcţiile principale ale muzeului. O activitate importantă este nu numai instruirea, educaţia, dar şi organizarea petrecerii timpului liber, agrementul pentru public. O trăsătură caracteristică a activităţii educaţionale este caracterul pregnant social – muzeele devin mai aproape de public, se străduie să ţină cont de necesităţile şi doleanţele lui. În special aceasta se referă la copii. Muzeul astăzi nu pur şi simplu reflectă cultura, dar o şi formează. Muzeul din transmiţător de cultură devine subiect de dezvoltare a culturii şi organizează activitatea independentă de creaţie a vizitatorilor. Muzeul se orientează spre cerinţele publicului. Toate acestea determină dezvoltarea muzeului, stimulează apariţia unor noi forme netradiţionale de activitate şi utilizarea tehnologiilor interactive: programe educaţionale, diverse manifestări legate de tematica expoziţiilor temporare, acţiuni culturale şi ştiinţifice. Activitatea educaţională devine tot mai deschisă, accesibilă, sistematică, sunt folosite noi tehnologii informaţionale şi comunicaţionale, abordări inovaţionale, sunt atraşi sponsorii şi parteneri. Organizarea în colaborare a expoziţiilor temporare, a acţiunilor culturale contribuie la dezvoltarea contactelor ştiinţifice şi culturale cu vecinii, creează un spaţiu cultural unic, comun. În ultimii ani, numărul vizitatorilor a crescut considerabil, dar nu este unul îndestulător atât pentru muzeele naţionale, cât şi pentru cele locale. Unele muzee nu sunt deloc vizitate, iar muzeografii nu fac eforturi pentru a aduce publicul în muzee. Un muzeu astăzi există pentru public, fără public muzeul nu-şi vede rostul funcţionării.

Un loc important în activitatea instituţiei muzeale ocupă cercetarea specifică de muzeu. Sunt organizate manifestări ştiinţifice, publicate monografii şi cataloage de colecţii, unele muzee editează reviste proprii – *Tyragetia*, *Buletin ştiinţific*, *Pyretus* etc. De multe ori sistemul muzeal este în mod categoric factorul hotărâtor în practica de cercetare conservare-restaurare, protecţie şi punere în valoare a diverselor categorii de monumente sau bunuri culturale. Este necesar ca cercetarea ştiinţifică să fie orientată pe valorificarea patrimoniului muzeal. Astăzi avem nevoie de programe de cercetare, de conservare-restaurare şi valorificare muzeistică, se cere o raţionalizare a tematicii de cercetare în favoarea muzeologizării, conservării şi restaurării colecţiilor muzeale.

Analiza activităţii sistemului muzeal ne-a permis evidenţierea unor serioase probleme care urmează a fi rezolvate, dar în acelaşi timp trebuie să menţionăm că în pofida tuturor greutăţilor, totuşi s-a reuşit:

- păstrarea reţelei muzeale;
- adoptarea Legii muzeelor, a Legii privind protejarea patrimoniului cultural naţional mobil şi a mai multor acte normative;
- dezvoltarea cercetării ştiinţifice şi valorificarea rezultatelor prin diverse forme;
- stabilirea şi lărgirea permanentă a contactelor internaţionale;
- valorificarea patrimoniului muzeal departe de hotarele republicii – organizarea unor expoziţii muzeale în Franţa, Belgia, China, România, Rusia, Anglia, Vatican, SUA, Grecia etc.

Probleme

Principala problemă care există în sistemul muzeal al republicii este subaprecierea rolului muzeului în societate ca important institut social, semnificaţia căruia, ca depozitar, păstrător al valorilor culturale, inevitabil creşte în perioada transformărilor, schimbărilor sociale şi politice. De fapt, aceasta este problema cea mare care naşte derivate – deficitul de surse financiare, nivelul îngrozitor de scăzut al salariului, baza tehnico-materială nesatisfăcătoare, lipsa spaţiilor adecvate activităţii muzeale, lipsa actelor, normelor legislative etc. În afară de această problemă există lucruri grave în sistemul muzeal care urmează a fi lichidate, cum ar fi:

- expoziţii îmbătrânite moral şi tehnic în multe muzee, necorespunderea expoziţiilor nivelului contemporan de dezvoltare a ştiinţei şi muzeologiei, lipsa în unele muzee a expoziţiilor tematice/permanente;
- insuficienţa spaţiilor pentru realizarea şi dezvoltarea tuturor activităţilor de bază ale muzeului; în primul rând, nu ajung spaţii pentru depozitarea colecţiilor muzeale;
- condiţiile de păstrare, conservare nu corespund cerinţelor normative de asigurare a regimului de temperatură, iluminat, umiditate etc.;
- insuficienţa de finanţare a măsurilor pentru asigurarea securităţii patrimoniului muzeal;
- lipsa cadrelor şi finanţelor pentru organizarea în proporţiile necesare a conservării şi restaurării patrimoniului muzeal;

– lipsa completării depline a colecţiilor muzeale şi a bibliotecilor muzeale;
– insuficienţa introducerii în practica muzeală a tehnologiilor informaţionale;
– baza tehnico-materială slabă a muzeelor;
– insuficienţa cadrelor pregătite, inclusiv a celor de conducere, insuficienţa resurselor financiare direcţionate la ridicarea calificării muzeografilor şi schimbului intermuzeal;
– nivelul îngrozitor de mic al salariilor;
– insuficienţa experienţei muzeografilor în probleme de formare, creare a produsului muzeal, prezentarea lui şi atragerea surselor extrabugetare în sfera muzeală;
– lipsa statutului juridic al muzeelor, lipsa responsabilităţii pentru patrimoniul muzeal, fixarea responsabilităţii pentru colecţii după anumite persoane;
– necunoaşterea de către directorii de muzeu a bazei normative, legislative în domeniul muzeal, în domeniul protejării patrimoniului cultural;
– lipsa spaţiilor pentru expoziţii, pentru depozitare, a utilajului necesar, a mijloacelor tehnice;
– nivelul slab al evidenţei ştiinţifice a bunurilor de muzeu, nerespectarea normelor de evidenţă, asigurarea securităţii colecţiilor muzeale.

Păstrarea sau neschimbarea situaţiei sistemului muzeal şi mai departe este imposibilă, având în vedere condiţiile social-economice actuale: existenţa sau tendinţa de creare a economiei de piaţă; politica statului de optimizare permanentă a sectorului bugetar al economiei, inclusiv cultural, ştiinţific; introducerea metodelor de creare a bugetului, orientat pe rezultate semnificative, sociale, culturale, ştiinţifice. În aceste condiţii elaborarea strategiei de dezvoltare a sistemului muzeal din republică este inevitabilă. Este necesar ca fiecare instituţie muzeală să aibă o concepţie de dezvoltare a muzeului. La elaborarea concepţiei trebuie de avut în vedere valoarea patrimoniului pe care îl deţine muzeul, semnificaţia activităţii muzeului pentru formarea vieţii culturale a comunităţii, regiunii, ţării, prezenţa planului de perspectivă, experienţa bogată şi nivelul profesionist al muzeografilor.

Principalele subiecte care trebuie să-şi găsească reflectare într-o viitoare Strategie de dezvoltare a sistemului muzeal trebuie să fie patrimoniul muzeal, reforma sistemului muzeal, funcţiile muzeului, problema cadrelor etc. În acest context obiectivele unei strategii ar fi:

– elaborarea unui sistem de acte normative, măsuri care ar contribuie la formarea mecanismului de responsabilitate pentru păstrarea moştenirii culturale; asigurarea condiţiilor de păstrare, conservare şi restaurare a colecţiilor muzeale, asigurarea cu cadre corespunzătoare, inclusiv grija pentru specializarea muzeografilor, crearea unor centre regionale de restaurare la Cahul şi Bălţi; în acest context este importantă asigurarea securităţii instituţiilor muzeale, în primul rând a celor raionale şi săteşti; este important de elaborat şi de aplicat anumite măsuri în scopul prevenirii factorilor de risc şi sporirea condiţiilor de conservare şi protecţie a bunurilor culturale muzeale. Este necesară şi pentru Republica Moldova aplicarea Recomandării R(98)5 a Consiliului Europei referitoare la pedagogia de patrimoniu.
– elaborarea concepţiilor de completare a colecţiilor muzeale, este necesară pentru că unele muzee au zeci, sute de mii de piese, ceea ce demonstrează de cele mai multe ori nu o activitate reuşită de completare a colecţiilor, mai degrabă este vorba de o nerespectare a criteriilor de selectare a pieselor pentru comisiile de achiziţii şi colectare; „îmbâcsirea" patrimoniului cu piese puţin semnificative duce la eforturi intelectuale enorme pentru prelucrarea ştiinţifică a pieselor şi păstrarea lor. Colecţiile „îmbâcsite" sunt cu mult mai greu de cercetat, iar ca rezultat este imposibil să le introduci în circuitul public sau ştiinţific. Pentru ieşirea din situaţie sunt necesare politicii de completare a fondurilor muzeale. Unul din criteriile de bază ar trebui să fie corespunderea patrimoniului muzeal cu profilul muzeului şi cu locul lui în comunitatea muzeală;
– problema cadrului legislativ ar trebui să fie una prioritară, pentru că legislaţia muzeală şi actele normative necesită o redimensionare şi o amplificare, având în vedere că muzeologia este un domeniu în continuă dezvoltare. Concomitent menţionăm şi necesitatea funcţionării legislaţiei, pentru că nu toate actele normative adoptate sunt funcţionabile. Să amintim în această ordine de idei Regulamentul privind Registrul de stat al patrimoniului cultural mobil care urma să fie gestionat şi completat de Ministerul Culturii. Astăzi acest document este unul mort. Şi în acest domeniu, Ministerul Culturii trebuie să dea dovadă de responsabilitate şi consecvenţă;

– crearea componentei culturale de turism în instituţiile muzeale. O perspectivă de dezvoltare a republicii este turismul, pentru muzee este importantă organizarea zonelor turistice de recreare, muzeele nu pot crea o infrastructură turistică, nu au competenţă necesară, dar pot crea anumite produse pentru turismul cultural, un rol important ar putea juca muzeele în dezvoltarea turismului de eveniment; este necesară crearea rezervaţiilor istorico-culturale, care pot deveni bază de organizare a programelor turistice, rezervaţiile ar permite atribuirea unor funcţii anumite moştenirii istorico-culturale în viaţa socială, ar crea o imagine favorabilă, atrăgătoare pentru Republica Moldova ca ţară turistică;
– formarea politicelor expoziţionale, în primul rând, crearea şi modernizarea expoziţiilor tematice/permanente, introducerea practicii de creare a expoziţiilor intermuzeale naţionale şi internaţionale; implementarea şi derularea unor programe expoziţionale specifice;
– formarea iniţială şi continuă, formarea cadrelor trebuie să fie o preocupare constantă a Ministerului Culturii. Este nevoie de un Centru de formare continuu pentru toate domeniile încadrate în Ministerul Culturii, inclusiv pentru muzeologie. Este necesară o reevaluare ierarhică şi financiară a profesioniştilor din muzee;
– democratizarea instituţiei muzeale din republică este necesară; ea urmează să fie realizată prin funcţionarea Comisiei naţionale a muzeelor pentru fundamentarea ştiinţifică a deciziilor, avizelor, reglementărilor şi normativelor din domeniul muzeelor, pentru stabilirea şi avizarea priorităţilor de dezvoltare a sistemului muzeal din Republica Moldova; prin „deschiderea" fondurilor muzeale pentru toate categoriile de public; prin elaborarea programelor educaţionale pentru diferite categorii de public; democratizarea presupune şi informatizarea reţelei muzeale, implementarea în toate genurile de activitate muzeală a tehnologiilor informaţionale;
– îmbunătăţirea calităţii serviciului educaţional oferit de muzeu, promovarea programelor educaţionale, a pedagogiei muzeale. Fără introducerea şi promovarea cu sprijinul Ministerului Educaţiei a programelor de pedagogie muzeală, nu poate fi vorba de îmbunătăţirea relaţiei muzeu-şcoală, nu poate fi realizată educaţia în muzeu şi prin muzeu. Pedagogia muzeală tinde să devină o funcţie primordială, în afara căreia muzeologia contemporană nu mai poate exista, nu mai poate fi discutată şi pe care trebuie să o slujească celelalte funcţii specifice;
– elaborarea politicilor de marketing muzeal, care sunt importante pentru colectarea de fonduri şi în competiţia pentru atragerea de vizitatori;
– identificarea şi promovarea unor noi soluţii de muzeificare – ecomuzeul, parcul muzeal arheologic, parcul muzeal istoric, parcul muzeal etnografic etc.;
– reformarea structurală şi conceptuală a sistemului muzeal din republică, ţara are nevoie de muzee relevante din perspectiva tematică şi a nivelului estetic, are nevoie de muzee serioase, utile şi necesare societăţii şi publicului. Este nevoie de o „specializare a muzeelor" – până astăzi majoritatea muzeelor sunt de studiere a regiunii, a localităţii, chiar dacă se numesc muzee de istorie şi etnografie. Ele sunt orientate, în primul rând, spre populaţia locală, spre elevi. Strategia trebuie să pună în vizorul fiecărui muzeu identificarea şi dezvoltarea trăsăturilor caracteristice ale instituţiei, atribuirea unor trăsături unice, fiecare muzeu trebuie să aibă nişa sa tematică irepetabilă. O specializare a muzeelor şi a expoziţiilor va servi, va contribuie la dezvoltarea turismului şi întărirea identităţii locale.

Elaborarea şi realizarea unei Strategii de dezvoltare a sistemului muzeal cu obiectivele nominalizate va conduce la:

– lărgirea spectrului de servicii educaţionale, de instruire, de recreare a populaţiei şi asigurarea accesului la informaţie în cultură;
– asigurarea unei protecţii de stat efective a instituţiilor muzeale şi introducerea lor în circuitul local, naţional, regional, internaţional;
– crearea unui mediu favorabil pentru adaptarea socială a populaţiei la noile realităţi economice şi politice;
– optimizarea cheltuielilor bugetare, concentrarea resurselor asupra sarcinilor prioritare;
– modernizarea sistemului muzeal al republicii, facilitarea promovării produsului muzeal în ţară şi peste hotare.

Şi încă ceva, foarte important: fără atenţia deosebită acordată de stat instituţiei muzeale, discuţia despre strategia de dezvoltare a sistemului muzeal este sortită a fi sterilă şi lipsită de interes, în afara cercului de specialişti care o abordează.

Bibliografie

Cosma et al. 2003: A. Cosma, D. Pungă, M. Varga, V. Simion, Pedagogia muzeală între deziderate şi realităţi. Programe şi perspective. Revista muzeelor 3-4, 2003, 45-49.

Florescu 1998: R. Florescu, Bazele muzeologiei (Bucureşti 1998).

Legea 2003: Legea muzeelor. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 23-24 (Chişinău 2003), 14-19.

Opriş 2004: I. Opriş, Teme permanente ale muzeologiei contemporane. In: Studii de muzeologie şi muzeografie, vol. I (Chişinău 2004), 45-54.

On the strategy of development of museums in the Republic of Moldova

Abstract

The article deals with problems of the development of museums in the Republic of Moldova. Based on an analysis of activity and resource potential of museums in the country, it outlines possible strategies and directions of development of the museum network. As a result of the analysis the author identified the main problems in the field: a poor infrastructure, lack of space for the implementation and development of the main types of museum work, the lack of acquisitions, obsolete exhibitions in many museums, insufficient funding in the security of museum collections, etc. To solve these problems it is proposed a range of measures to be included in the museums' development strategy: a conceptual reform of the museum network, the formation of an exhibition policy, computerization of the museum network, development of a concept of acquisitions for museum collections, museumification of individual sites, an approach to the museum as to a cultural component of the tourism, etc. Finally, the author gives the expected results of implementing the proposed strategy. This article is intended for professionals in the field of museum work.

О стратегии развития музейного дела в Республике Молдова

Резюме

Статья посвящена проблемам развития музейной сферы Республики Молдова. В ней представлен анализ деятельности и ресурсного потенциала музеев страны, по результатам которого намечены возможности и направления стратегии музейного развития. В ходе анализа автором выявлены основные проблемы музейной сферы: слабая материально-техническая база, недостаток площадей для осуществления и развития основных видов музейной деятельности, отсутствие полноценного комплектования музейных фондов, морально и физически устаревшие экспозиции во многих музеях, недостаточное финансирование в области обеспечения безопасности музейных фондов и т.д. Для решения этих проблем предлагается комплекс мер, которые необходимо включить в стратегию развития музейной сферы: концептуальное реформирование музейной сети, формирование экспозиционной и выставочной политики, информатизация музейной сети, разработка концепции комплектования музейных фондов, музеификация отдельных памятников, подход к музею как к культурной составляющей туризма и прочее. В заключение автор приводит ожидаемые результаты реализации предлагаемой стратегии. Статья рассчитана на специалистов в области музейного дела.

15.02.2012

Dr. hab. Elena Ploşniţă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: rackayskaine@yahoo.com

Ion Ţurcanu, BESSARABIANA. TERITORIUL DINTRE PRUT ŞI NISTRU ÎN CÂTEVA IPOSTAZE ISTORICE ŞI ISTORIOGRAFICE

Editura: Cartdidact, Chişinău, 2012, 344 p. ISBN 978-9975-4337-0-9

Titlul cărţii nu este unul inedit, ci unul, care se înscrie, mai degrabă, în contextul unei tradiţii mai vechi a istoriografiei locale (Piotr *Draganov*, în 1911, ne dădea o bibliografie rusească despre autori, tipărituri şi manuscrise cu titlul de *Bessarabiana)*. Inedit, însă, este conceptul sub care apare această carte şi, care invită la o relecturare şi/sau reactualizare a istoriei Basarabiei, mai exact a spaţiului pruto-nistrean pe un segment cronologic cu o extindere de mai bine de jumătate de mileniu. Istoria Basarabiei, în opinia lui Ion Ţurcanu, este „una din temele nenorocoase ale cercetării istorice". Adevărul este că „deşi în Antichitate şi în Evul Mediu timpuriu acest pământ a fost locul de trecere, de confruntare, sau chiar de staţionare mai mult sau mai puţin îndelungată a multor popoare care au influenţat substanţial istoria Europei, parţial şi pe ce a Asiei, ca sciţii, perşii, grecii, romanii, goţii, slavii, bizantinii, pecenegii, cumanii, tătarii ş.a., iar mai târziu a constituit unul din cele mai mari teritorii locuite de români, deşi multă vreme a făcut parte din agenda politică europeană, mai cu seamă în secolul al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului al XX-lea, şi, în sfârşit, deşi în timpul celor două războaie mondiale a servit drept teatru al unor răsunătoare confruntări militare, dar şi politice, Basarabia nu a reuşit să devină nici până astăzi un subiect de interes prioritar pentru cercetătorii în domeniul istoriei" (Cuvânt înainte). Şi atunci ne întrebăm, pentru cine ar trebui să devină – istoria Basarabiei – un subiect de interes prioritar?

***

Lucrarea de faţă este „una din încercările autorului de a depăşi această lacună în cercetarea istorică şi de a oferi cititorului o perspectivă de unitate asupra fenomenului. Mai mult decât atât: istoricul Ion Ţurcanu încearcă să scoată din anonimatul istoriei această problemă spinoasă a istoriei naţionale, precum este cea „a Basarabiei", şi să ofere o sinteză, dar şi o sincronizare a acesteia cu evenimentele ce s-au produs atât în spaţiul general românesc, cât şi în cel european deopotrivă. Spiritul critic al lui Ion Ţurcanu a mai remarcat şi altceva: „lucrarea este *destul de modestă, de vreme ce se mulţumeşte să prezinte doar unele aspecte, de variată importanţă ştiinţifică, ale istoriei acestui pământ*". Explicaţia este la suprafaţă: o bună parte a acestor materiale înainte de a fi orânduite între pereţii acestei cărţi au fost publicate în varii ediţii şi culegeri, în ani diferiţi, altele, însă, apar adunate într-un singur volum pentru prima dată. Toate materialele, însă, fără excepţie sunt rodul unor îndelungate şi anevoioase cercetări asupra unei tematici atât de „nenorocoase", precum este cea a istoriei Basarabiei. Istoricul Ion Ţurcanu arată o filozofie anume, care e a lui personală şi în care depăşeşte toate opreliştile pe care le pune tradiţia în eliberarea unei idei. Este această lucrare mai degrabă o istorie a ideii de istorie adevărată a Basarabiei, o lucrare care categoric nu există în acest domeniu al cercetării istorice.

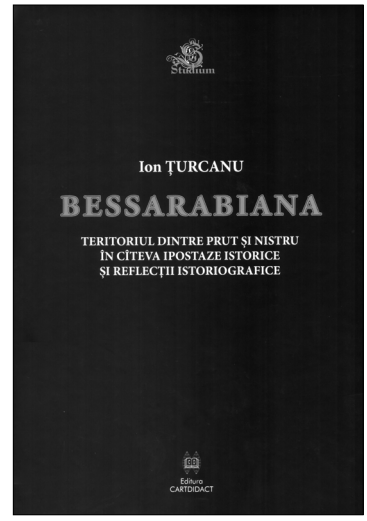

Lucrarea este structurata în cinci capitole, dintre care primele trei sunt „dispuse în viziunea diacronică" a autorului fără să propună însă şi o naraţiune sintetică, fie a evoluţiei spaţiului pruto-nistrean de ansamblu, fie pe perioade aparte. În mare, studiile adunate în volum sunt marcate de subiecte incitante de dispute continui în istoriografia problemei. Atunci când prof. dr. Ion Spinei susţine ca istoricul Ion Ţurcanu este „sedus de subiectele puţin abordate sau în legătură cu care predomină interpretări incerte ori controversate", acesta exprimă un mare adevăr.

Primul capitol al lucrării se referă la originea şi/sau geneza numelui de Basarabia şi evoluţia semnificaţiei acestuia în contextul istoriei timpurii a

teritoriului românesc de la est de Prut. Demn de reţinut că acest demers a constituit subiectul unei cercetări speciale a autorului în lucrări şi studii mai devreme publicate (vezi, spre exemplu, Ion Ţurcanu, *În căutarea originii numelui Basarabia,* Chişinău: Labirint 2010, 192 p.). Deşi istoricul Ion Ţurcanu nu insistă asupra „motivaţiei acestui demers", totuşi, prezentarea problemei porneşte anume de la unele consideraţii generale asupra numelui Basarabia, sprijinite pe o solidă prezentare critică a surselor istoriografice. Mai întâi cele ce ţin tradiţia istoriografică românească, precum scrierile lui Grigore Ureche, Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Gheorghe Şincai, A.D. Xenopol, B.P. Hasdeu, N. Iorga, spre exemplu, sau cele străine: F.Ş. Sulzer, F. Dvornik, Gr. Sphrantzes, H. Paszkiewicz, D. Stone ş.a. (p. 21-82). De asemenea, vom observa că referitor la interpretările istoriografice „a celei mai mare părţi a istoriografiei române" – privitor la stăpânirile muntene în părţile sudice ale teritoriului pruto-nistrean, autorul stăruie precum că nu „există nici o dovadă sigură despre o posibilă stăpânire" a acestora (p. 69). În opinia lui Ion Ţurcanu, există două motive care au iscat şi care mai alimentează şi astăzi această pledoarie:

- primul ţine de consonanţa numelor „Basarabi" şi „Basarabia", odată ce primii domni ai Ţării Româneşti au purtat acest nume. Astfel istoricii au presupus că denumirea spaţiului dintre Prut şi Nistru ar fi putut să apară de la acel nume;
- cel de al doilea, însă, pare a fi mult mai important decât primul, adică este motivul principal pentru care s-a insistat şi se mai insistă încă, atât de mult pe ideea că „numele provinciei româneşti răsăritene provine de la *Basarabia* muntenească nu a fost coincidenţa numelor [...], ci părerea lansată în istoriografia naţională încă de Dimitrie Cantemir, care la rândul său, o preluase de la istoricii străini şi care susţinea că la început cele două Valahii, adică Moldova şi Ţara Românească, fuseseră una singură" (p. 70).

Oricum, cele mai multe mărturii aduse în discuţie sunt preluate după opera cantemireana. Cunoscuta lucrare *Descrierea Moldovei*, susţine Ion Ţurcanu, conţine „prima menţiune completă despre amplasarea şi configuraţia acestui teritoriu în Evul Mediu" şi care, de altfel, „i-au sugerat mereu (lui Dimitrie Cantemir – n.a.) ideea că Basarabia era tot teritoriul pruto-nistrean mai mult sau mai puţin detaşat de Moldova din dreapta Prutului" (p. 71). Şi tot Dimitrie Cantemir, susţine în continuare autorul „este cel care furnizează informaţia cea mai sigură, potrivit căreia prin numele de Basarabia – pe vremea sa şi de câteva secole până la el – se înţelegea doar partea sudica a spaţiului pruto-nistrean, stăpânită de turci şi locuită în cea mai mare parte de tătari" (p. 72). O astfel de percepţie va domina scrierile istorice până spre sfârşitul secolului al XIX-lea. Pentru a-şi spori argumentele în favoarea ipotezei de lucru istoricul Ion Ţurcanu se dă cu părerea şi despre stăpânirea munteană asupra Chiliei la începutul secolului al XV-lea. Exploatând riguros faptele istorice cunoscute în tradiţia istoriografică, cercetătorul susţine că argumentele de până acum cunoscute „nu au nici cea mai mică putere de convingere". Marcat de datoria unei reasumări a unor noi orientări istoriografice cercetătorul susţine prompt, că numele Basarabia a suportat pe parcursul veacurilor o serie de metamorfoze succesive:

- din momentul apariţiei şi al afirmării sale (sec. XIII-XIII), a desemnat tot spaţiul dintre Prut şi Nistru;
- în urma cuceririlor otomane de la sfârşitul secolului al XV-lea şi până la începutul secolul al XIX-lea (în perioada războiului ruso-turc din 1806-1812, inclusiv), acest nume era atribuit unui teritoriu restrâns de la extremitatea sudică a spaţiului pruto-nistrean, dar şi menţionat alături de Moldova şi Valahia în sursele de epocă;
- anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru – în urma semnării Păcii de la Bucureşti la 16/28 mai 1812 – de către Imperiul Rus, a modificat esenţial „ideea de Basarabia" ca nume şi ca teritoriu, aceasta fiind extinsă asupra întregului spaţiu încorporat de imperiali ca achiziţie de război.

Evenimentele istorice care au derulat în acest spaţiu la începutul secolului XX şi până la anul 1940, raportate de fiecare data la evoluţia statutului juridic al acestuia, de asemenea au constituie subiectul dezbaterilor în primul capitol al lucrării.

Cel de al doilea capitol, întitulat „Basarabia la răscruce de vremi (1917-1920)", vizează o epocă istorică de mari tensiuni în acest spaţiu, în care problema Basarabiei iese din albia unor eveni-

mente de rezonanţă locală şi devine o chestiune pur politică cu ecou european (în timpul Conferinţei de Pace de la Paris din anii 1919-1920). În contextul amintit sunt valorizate importante surse documentare privind activitatea denigratoare în scopuri propagandistice ale unor cercuri oculte evreieşti (memoriu înaintat Conferinţei din partea unei grupări politice, în fond anonime), care urmăreau interese economice ca Basarabia să fie întoarsă Rusiei. Pentru o accesibilitate cât mai largă, istoricul Ion Ţurcanu a găsit de cuviinţă să publice atât reflecţiile, cât şi sursele propriuzise în engleză (traduse după originalul în rusă, p. 100-155), acestea fiind completate de multe alte mărturii documentare (republicate după unele referinţe bibliografice din interbelic), care confirmă dreptul României asupra Basarabiei şi, respectiv, recunoaşterea internaţională a acestuia. Pe alocuri, cercetătorul scoate în vileag unele aspecte ce ţin de consistenţa valorică a surselor în raport cu ansamblul problemei, stabilind totodată şi joncţiunile necesare, iar acolo unde a fost cu putinţă le-a inserat efectiv într-un cadru general românesc.

Fenomene şi fapte ce ţin de perioada regimului totalitar de ocupaţie sovietică a Basarabiei, constituie subiectul celui de al treilea capitol al lucrării cu genericul „Moldova de Răsărit sub ocupaţie sovietică" (p. 191-216). Este, după cum afirmă autorul, compartimentul „cel mai restrâns" al cărţii, deoarece fenomenul regimului stalinist în formele în care acesta s-a manifestat în anii postbelici în RSSM, a fost examinat pe larg în alte lucrări semnate mai înainte, fie în cele apărute în volum, fie publicate în reviste de profil. De asemenea, materiale care alcătuiesc compartimentul „Varia" (al IV-lea) sunt dintre cele publicate în anii 1998-2004, în săptămânalul *Literatura şi Arta,* în *Sud-Est*, în *Cronica* (Iaşi) sau *Săptămâna*. Unele studii au pierdut din integritatea textelor de altădată, fiind restabilite doar parţial, fapt despre care ne mărturiseşte chiar autorul. Este cazul studiului *Mitropolitul Gurie Grossu un părinte spiritual al Basarabiei*, acesta fiind lipsit de sursele/notele bibliografice la subsolul paginii, fapt care bineînţeles dezavantajează valoare ştiinţifică a textului (p. 217-228). De fapt, o situaţie similară se întâlneşte şi la unele materiale din capitolul II din cuprinsul cărţii, spre exemplu, *Scrisori şi materiale primite de delegaţia basarabeană la Conferinţa de Pace de la Paris, martie-aprilie 1920,* scris în 1994 (p. 156-190), Deşi studiul cuprinde o colecţie importantă de documente din Arhivele Statului din Bucureşti, Fondul *Ioan Pelivan* – reproduse după original, în franceză – acestea nu sunt însoţite cu referinţele de rigoare ce trimit direct la sursa cea dintâi cu indicarea exacta a filelor de dosar etc.

Ultimul compartiment al lucrării este completat cu o serie de recenzii, analize istoriografice şi schiţe biobibliografice. Toate aceste materiale, la fel adunate din scrieri mai vechi ale autorului sunt puse sub sceptrul de unitate a fenomenului şi au la temelie preocupările acestuia de tematica basarabeană. Pentru că istoricul Ion Ţurcanu nu studiază trecutul exclusiv de dragul trecutului, ci cu nădejde ca din acest trecut istoric să ne alegem cu învăţăminte, să putem scoate nişte răspunsuri pentru istoria noastră curentă. Din această perspectiva anume poate fi înţeleasă motivaţia istoricului de a cuprinde în acest capitol studiul în limba rusă *Знать и помнить,* publicat în *Советская Молдавия* (1987). La scurgerea unui sfert de secol de la apariţie, textul ca atare poartă conotaţia unui veritabil document din epoca amintită.

Fără îndoială, efectul reactualizării unor evenimente şi fapte petrecute în spaţiul pruto-nistrean, începând cu „prima jumătate a mileniului II" – după cum precizează însuşi autorul – este unul benefic, este unul încurajator pentru istoriografia basarabeană. Putem vorbi chiar despre o înnoire a istoriografiei basarabene, dar nu şi despre o altă filozofie a istoriei, a istoriei acestei lature de Ţară, de pământ românesc. Istoricul Ion Ţurcanu încearcă doar să aproximeze o imagine cât mai exactă a teritoriului dintre Prut şi Nistru surprins în câteva ipostaze istorice şi reflecţii istoriografice. Iar în acest sens, noua apariţie editorială poate fi semnalată drept un model de repere în scrierea istoriei adevărate a Basarabiei.

28.06.2012

Dr. Maria Danilov, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com

Ion Constantin, Ion Negrei, Gheorghe Negru, IOAN PELIVAN, PĂRINTELE MIŞCĂRII NAŢIONALE DIN BASARABIA

Editura: Biblioteca Bucureştilor, Bucureşti, 2011, 402 p. ISBN 978-606-8337-04-3

Ioan Pelivan este, fără îndoială, este unul dintre cei mai de seamă făuritori ai epocii Marii Uniri. Numele lui aparţine „generaţiei de aur" a Basarabiei anului 1918. A fost printre cei care au pus temelia acelei generaţiei şi au clădit piatră cu piatră istoria Marii Uniri. Se cunoaşte neiertător de puţin, încă, despre cei care aparţin acelei generaţiei. Despre mulţi dintre ei avem o informaţie istoriografică foarte săracă, iar asta înseamnă că zeci şi sute de fenomene importante din acea epocă a Unirii sunt cunoscute aproximativ sau nu sunt cunoscute deloc. Biografiile multora dintre ei cuprind doar fragmente schiţate în câteva date sumare, care, de cele mai multe ori, se încheie cu anul de pomină 1940. Fiecare dintre membrii Sfatului Ţării „*ar merită o monografie scrisă*", susţinea cândva, într-un discurs public, regretatul Andrei Vartic. Efortul întreprins de către autorii acestui volum este îndreptat spre recuperarea memoriei noastre istorice, înscriindu-se, astfel, în peisajul istoriografic românesc la capitolul „Personalităţi basarabene" tocmai „având în vedere lipsa acută a unor monografii şi ediţii de documente despre personalităţi care au jucat un rol major în Unirea Basarabiei cu România" (p. 22). Volumul face parte dintr-un amplu proiect, anunţat de autori, sub genericul: *Făuritorii unităţii naţionale*. În cadrul proiectului va fi prezentată „viaţa şi activitatea unor corifei ai luptei naţionale pentru Marea Unire de la 1918". În această serie au apărut deja câteva volume: două dedicate integral lui Pan Halippa (Constantin, Negrei 2009; Constantin 2009) şi altul lui Gherman Pântea (Constantin 2010).

***

Specificul lucrării a impus autorilor o compartimentare extinsă pe douăzeci de capitole, deşi ultimele trei capitole (cap. XVIII-XX) sunt mai degrabă subteme ce s-ar fi regăsit cu succes într-un singur capitol tematic. Cu atât mai mult cu cât acestea cuprind şi un spaţiu informaţional restrâns în trei/patru pagini. Se adaugă un capitol de *Schiţe biografice* (autorii nu specifică expres acest lucru) şi altele consistente de *Bibliografie, Anexe documentare, Indici de nume, Date despre autorii volumului*. Sunt îndeplinite astfel cerinţele unui text ştiinţific pretenţios, cum este textul istoric.

Cronologic, studiul de bază se înscrie între anii de viaţă a lui Ioan Pelivan (1876-1954). Unele subiecte incluse în cuprinsul cărţii ating, însă, limita cronologică de 26 martie 2011 (cap. XIX, p. 235). În mare, vom observa că, la baza lucrării stă, totuşi, criteriul tematic. Acesta este respectat cu stricteţe de autori în structurarea unui material imens, acumulat din diverse colecţii publice. Important este să reţinem că volumul a fost realizat în baza cercetării fondurilor de documente – în cea mai mare parte inedite – existente în România: Arhivele Naţionale ale României, Arhiva Ministerului Afacerilor Externe şi Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (CNSAS). Autorii au inclus în cuprinsul lucrării „documentele publicate", atât în România, cât şi în R. Moldova[1]. Reunite pentru prima dată într-un volum de asemenea proporţii – documentele care s-au conservat de-a lungul timpului asupra celui care a fost Ioan Pelivan – sunt uimitor de bine închegate şi interpretate în subcapitole tematice.

Ceea ce lipseşte, însă, în cuprinsul acestei lucrări sunt „concluziile", care nu se regăsesc nici la sfârşit de capitole, nici în finalul textului. Excepţie sunt doar câteva subcapitole: primul – „Importanţa *Pământeniei basarabene* pentru mişcarea naţio-

[1] Inclusiv, ediţia specială îngrijită de Gheorghe Negru, *Ioan Pelivan. Deşteptarea Naţională. Corespondenţă. Memorii (1900-1918)*. Destin Românesc, An. IV (XV), nr. 5-6 (63-64) (Chişinău 2009).

nală" (cap. III, 1, p. 44) şi cel de al doilea intitulat „Semnificaţia protestului lui Ioan Pelivan în anul 1912, dar şi în zilele noastre" (cap. VI, p. 80-81). Se atrage atenţia la semnificaţia istorică a protestului lui Ioan Pelivan în 1912 (a purtat, în mod demonstrativ, în timpul ceremoniilor organizate de administraţia imperială, o cocardă tricoloră; în unele surse – o brăţară de doliu) în contextul comemorativ al zilelor noastre, mai exact al anului 2012, când se împlinesc 200 de ani de la raptul Imperiului Rus asupra teritoriului dintre Prut şi Nistru, parte integrantă a Principatului Moldovei (1812). În continuare autorii fac referinţă la *Declaraţia* grupului de iniţiativă a mişcării civice „Anul 1812", adoptată în 15 mai 2011: „Acest rapt a întrerupt procesul de dezvoltare firească în cadrul etnic şi cultural-românesc al populaţiei din stânga Prutului [...]. Timp de peste un secol, autorităţile ţariste au promovat o politică de izolare etnică şi culturală, de deznaţionalizare şi rusificare [...]" (p. 81). Trimiterea la acest important document citat de autori se face, însă, la variantele on-line ale textului, cea ce nu îndreptăţeşte, nu acoperă veridicitatea informaţiei istorice. Câteva concluzii concludente se regăsesc, totuşi, în cuprinsul cap. XIV (p. 159).

Cercetătorii s-au apropiat de personalitatea marcantă a lui Ioan Pelivan cu acribie documentară în scopul de a recrea un tablou integru al fenomenului mişcării naţionale din Basarabia la înc. sec. XX, care a condus firesc la actul legitim de reunificare cu Ţara. Documentarul adunat între copertele acestui volum oferă o posibilitate unică de a urmări o istorie vie, trăită aievea de cel care a fost Ioan Pelivan, fiu de dascăl din satul Răzeni, jud. Lăpuşna. Volumul mai este o excelentă lecţie de istorie, care ne îndeamnă să pătrundem în esenţa fenomenului, pentru a ne asuma responsabilitatea civică faţă de cinstirea celora care ne-au apărat credinţa, limba, datina şi neamul.

Primele trei capitole din cuprinsul lucrării cuprind date strict biografice din viaţa lui Ioan Pelivan: *Originea. Familia. Satul de baştină* (cap. I, p. 27-35); *Studiile primare şi secundare* (cap. II, p. 36-43); *Student la Facultatea de Drept a Universităţii din Dorpat. 1898-1903* (cap. III, p. 44-55). Cel mai semnificativ eveniment din viaţa şi activitatea lui Ioan Pelivan, comentat pe larg de autori (cap. III), este întemeierea *Pământeniei Basarabene* la Dorpat (1899), prima asociaţie cu caracter naţionalist (prin cultivarea interesului pentru limbă, literatură, istorie şi cultura română). Concluzia autorilor – în urma cercetărilor recente – se impune ca o mărturie: „Identitatea românească în Basarabia a fost un act voluntar al moldovenilor, care s-a dezvoltat odată cu răspândirea ştiinţei de carte şi creşterea numărului celora cu studii superioare [...]. Astfel, basarabenii au ajuns să descopere identitatea originii etnice şi lingvistice a moldovenilor cu cea a românilor" (p. 52).

Alte două capitole importante – *Pe frontul publicistic* (cap. IV) şi *Un deceniu de activitate la Bălţi* (cap. V), sunt completate, cum de altfel, şi cele precedente, cu materiale preluate preponderent după surse publicate (în perioada interbelică, cât şi din cele recente). Activitatea publicistică remarcabilă în organizarea şi susţinerea primului ziar de limbă română – *Basarabia* (1906-1907), i-a conferit o înaltă autoritate publică lui Ion Pelivan. Propaganda ideii naţionale devine sarcina prioritară în activitatea acestuia.

Rolul lui Ion Pelivan în evenimentele care au condus la Unirea Basarabiei (1918) este urmărit de autori în cuprinsul mai multor capitole: VII-XIII (p. 91-142). Este tocmai momentul să subliniem că, suportul documentar în compartimentele indicate nu este unul inedit. În marea lor majoritate, sursele utilizate de autori sunt din cele publicate, fie schiţe biografice, fie memorii, periodice etc. Autorii au stăruit să creeze o sinteză istoriografică asupra unui material atât de divers, reuşind să pună în evidenţă personalitatea de excepţie a lui Ioan Pelivan, îndeosebi în evenimentele legate de alegerea legislativului basarabean – Sfatul Ţării, a preşedintelui acestuia (21 noiembrie 1917). De asemenea, este pus în evidenţă rolul lui Ioan Pelivan în primul guvern al RDM (acestuia revenindu-i funcţia de ministru de externe); contribuţia personală a lui Ioan Pelivan în diminuarea anarhiei declanşate de bolşevici în provincie; rolul lui I. Pelivan în proclamarea independenţei RM. Toţi aceşti factori au contribuit enorm la realizarea actului final al Unirii Basarabiei (27 martie 1918). Apoi, nu mai puţin important apare rolul lui Ioan Pelivan (mult apreciat în cercurile diplomatice europene) în legătură cu lupta dusă de către diplomaţii români pentru recunoaşterea internaţională a actului Unirii Basarabiei în cadrul Conferinţei Păcii (Paris, 1919-1920). Informaţiile completate la acest capitol se sprijină pe surse documentare inedite (cap. XIV, p. 143-158). Evenimentele

care s-au derulat după anul recunoaşterii Unirii (1920) sunt prezentate în lucrare în baza unei documentări solide (cap. XV-XVII, p. 160-229). De aici încolo, autorii rămân pe terenul surselor celor dintâi. Sunt preţioase informaţiile privitor la activitatea lui Ioan Pelivan în calitate de conducător al *Astrei* (1927-1936), filiala din Basarabia; de organizator al manifestărilor consacrate aniversării a 20 ani de la Unire (1938). De asemenea, alături de cunoscuţi oameni politici şi personalităţi de cultură din România, Ioan Pelivan a semnat, la 6 august 1940, memoriul de protest împotriva invaziei sovietice în Basarabia.

Dintotdeauna luptătorii pentru realizarea unor idealuri sociale, naţionale şi culturale au fost supuşi pericolului erorii şi decepţiilor. Fapta lor istorică le-a adus nu numai bucuria izbânzilor şi satisfacţia împlinirilor, ci si durerea înfrângerilor, amarul deziluziilor de pe urma vitregiei vremurilor. Ioan Pelivan a avut să suporte ulterior (alături de atâţia alţi mari fii ai neamului) chinurile şi prigoana sălbatică a regimului comunist/sovietic instituit în România, după anul 1944. Tragismul acelei epoci în destinul lui Ioan Pelivan este reluat în dezbatere în cap. XVII (*Ioan Pelivan întemniţat în închisoarea din Sighet*), p. 214- 228.

În cuprinsul lucrării se regăsesc preţioase informaţii privitor la „Avatarurile arhivei lui Ioan Pelivan" (cap. XVIII, p. 230-232). S-a constatat, că o parte din arhive au fost predate personal de către Ioan Pelivan, în 1938, iar cealaltă parte a fost „colectată" de serviciile de Securitate în anii '70 ai sec. XX. Între acestea se află *rapoarte, apeluri, referate, procese-verbale, circulare, declaraţii* etc. Nu sunt lipsite de importanţă şi ultimele două compartimente: *Reînhumarea osemintelor lui Ioan Pelivan în cimitirul mănăstirii Cernica* (cap. XIX) şi *Numele lui Ioan Pelivan în posteritate* (cap. XX), care conduc la închegarea unei imagini de ansamblu asupra vieţii şi activităţii lui Ioan Pelivan. În plus, în finalul lucrării autorii au găsit de cuviinţă să cuprindă şi succinte *Schiţe biografice* (p. 239-274). Alături de o seamă de personalităţi basarabene sunt incluşi şi cei din alte judeţe ale Ţării, contemporani lui Ioan Pelivan.

Lucrarea este preţioasă şi prin „Anexele documentare". Autorii au reuşit să adune un bogat material iconografic risipit prin diferite arhive şi colecţii particulare. Calitatea imaginii, însă, de multe ori, scapă din atenţia celor care coordonează munca editorială. Nu sunt lipsite de rezonanţă nici alte detalii, spre exemplu, descifrarea surselor publicate (materialul iconografic) cu indicarea exactă a locului lor de depozitare: colecţii particulare, de arhivă sau alte instituţii publice deţinătoare de patrimoniu.

În opinia autorilor, volumul se adresează nu numai specialiştilor din domeniul istoriei contemporane, studenţilor, elevilor şi profesorilor din învăţământul liceal şi gimnazial, dar şi tuturor celor care iubesc istoria naţională (p. 23). Autorii consideră, că lucrările consacrate personalităţilor istoriei naţionale „ar putea furniza răspunsuri sau explicaţii la multe din dilemele şi frământările actuale legate de existenţa celor două state româneşti şi viitorul acestora".

Bibliografie

Constantin 2009: I. Constantin, Pantelimon Halippa neînfricat pentru Basarabia (Bucureşti 2009).
Constantin 2010: I. Constantin, Gherman Pântea între mit şi realitate (Bucureşti 2010).
Constantin, Negrei 2009: I. Constantin, I. Negrei, Pantelimon Halippa tribun al Basarabiei (Bucureşti 2009).

28.03.2012

Dr. Maria Danilov, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com

DICTIONNAIRE ENCYCLOPÉDIQUE DE MUSÉOLOGIE,

sour la direction d'André Desvallées et de François Mairesse, Paris: Armand Colin, 2011, 723 p. ISBN: 978-2-200-27037-7.

În anul 2011 prestigioasa editură „Armand Colin" (Paris), înfiinţată la sfârşitul secolului al XIX-lea, a oferit cititorului dornic de cultură o lucrare demnă de reţinut pentru valoarea informaţiei documentare şi pentru utilitatea demersului muzeologic. Este vorba de *Dictionnaire encyclopédique de muséologie – Dicţionar enciclopedic de muzeologie,* elaborat sub direcţia lui André Desvallées şi François Mairesse. Prin acest *Dicţionar* suntem în posesia unor investigaţii de lungă durată ale ICOFOM (Comitetul Internaţional de Muzeologie) al ICOM (Consiliul Internaţional al Muzeelor), al unor muzeologi cu rezultate mai mult decât semnificative asupra unui important aspect din cultură – muzeul. Este un volum valoros, o lucrare fundamentală de muzeologie. Autorii articolelor şi termenilor *Dicţionarului* sunt muzeologi cu o bogată experienţă, profesori universitari cu pondere în domeniu. Printre ei sunt André Desvallées, muzeolog, fost asistent al lui Georges Henri Rivière, profesor de muzeologie la Şcoala Luvru; François Mairesse, profesor de muzeologie la Şcoala Luvru, la Universitatea Paris 3 (Sorbona Nouă), până în 2010 director al Muzeului Regal Mariemont din Belgia; Yves Bergeron, profesor la Universitatea Québec din Montreal, conducător de doctorat în muzeologie; Bernard Deloche, profesor la Universitatea Lyon 3, care a fondat şi dirijat Masteratul în muzeologie şi alte nume notorii din domeniul muzeologiei. Menţionăm, că pentru „coerenţă lingvistică" toţi autorii provin din ţări francofone: Belgia, Canada, Franţa, Elveţia etc. *Dicţionarul enciclopedic de muzeologie* a apărut în limba franceză. Astfel a fost brusc limitat, rupt privilegiul limbii engleze în muzeologia internaţională.

Logic organizată şi fluidă ca desfăşurare, argumentată de aspecte ce atrag prin unicitate, lucrarea cuprinde o *Prefaţă*, semnată de Julien Anfruns, un *Cuvânt înainte,* autoarea lui fiind Nelly Decarolis, un *Discurs preliminar* avându-i ca autori pe François Mairesse, André Desvallées şi Bernard Deloche, două mari compartimente – *Articole enciclopedice* şi *Dicţionar de muzeologie*. Se încheie volumul cu o *Bibliografie* substanţială. Lucrarea este ilustrată cu imagini color care reflectă viaţa muzeală din diverse colţuri ale lumii.

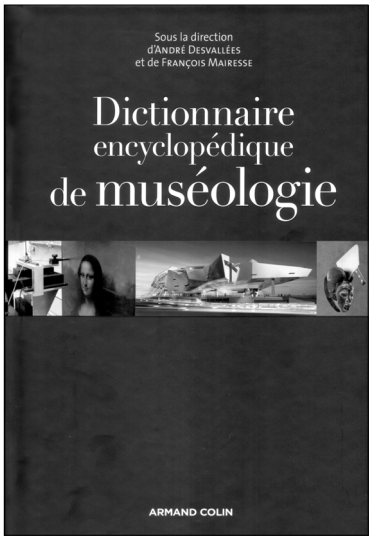

Autorul *Prefeţei* menţionează că începutul elaborării *Dicţionarului* a fost pus de ICOFOM, membrii Comitetului pe parcursul anilor muncind din greu pentru a elabora această valoroasă lucrare. Julien Anfruns consideră că această operă monumentală merită un statut aparte în cadrul comunităţii muzeale internaţionale şi că „este o carte utilă, mai ales, astăzi, când o nouă, deosebită politică patrimonială se dezvoltă în Asia, în Orientul Apropiat, în America Latină; când muzeele Europei şi Americii de Nord sunt afectate de criza economică, iar muzeologia internaţională se caracterizează printr-o complexitate deosebită. Este o lucrare de referinţă pentru generaţia de astăzi şi pentru cele viitoare".

Nelly Decarolis, preşedinte al ICOFGOM în anii 2007-2010, în *Cuvânt înainte* menţionează că încă în 1977 în cadrul ICOFOM a fost creat un grup de lucru multidisciplinar (Thesaurus Working Group) care s-a concentrat asupra analizei critice a terminologiei muzeale şi elaborarea conceptelor fundamentale de muzeologie. Pe parcursul anilor acest grup a realizat numeroase lucrări de muzeologie, remarcabile sinteze muzeale. ICOFOM şi-a pus drept sarcină transformarea muzeologiei într-o disciplină ştiinţifică, academică. Treptat ICOFOM a fost transformat într-o tribună de dezbateri şi discuţii, reflecţii asupra muzeologiei, reuşind să înfiinţeze şi o publicaţie – *ICOFOM Study Series (ISS)*. Bibliografia ICOFOM este cu adevărat de unicat şi reprezintă un

tablou veridic al evoluţiei gândirii muzeologice în întreaga lume. Autorul *Cuvântului înainte* menţionează că „citind această carte, noi putem conştientiza necesitatea reconsiderării bazelor teoretice ale muzeologiei din punctul de vedere al abordării integraţioniste şi pluraliste, bazate pe bogăţia şi semnificaţia fiecărei noţiuni". Pentru Nelly Decarolis este o onoare şi o mare satisfacţie, că în calitate de preşedinte al ICOFOM a susţinut ideea elaborării acestui original volum, pentru că „elaborarea unei asemenea lucrări este un gest de solidaritate cu lumea muzeală, este o operă care constituie un punct de reper în muzeologia mondială".

Autorii *Discursului preliminar* fac o prezentare structurală a lucrării, subliniind că ea cuprinde două părţi distincte – o parte enciclopedică compusă din 21 de articole fundamentale, aşezate în ordine alfabetică, ce reflectă principalele noţiuni şi concepte utilizate în muzeologie, iar a doua parte este dicţionarul de muzeologie cu 500 de termeni de muzeologie.

În *Discursul preliminar* sunt argumentate motivele care au condus la scrierea şi publicarea Dicţionarului în limba franceză, la crearea unui Comitet redacţional doar din cercetători din ţările francofone. Menţionăm doar câteva din ele:

– ideea unei lucrări fundamentale, internaţionale colective, este o utopie dacă nu toţi autorii vorbesc una şi aceeaşi limbă, ştiinţifică sau nu; naţionalitatea primilor membri ai Grupului de lucru era franceză, ceea ce a dus la alegerea limbii franceze pentru Dicţionar.
– în ICOM sunt utilizate trei limbi – engleza, franceza, spaniola, majoritatea membrilor IFOCOM vorbesc două limbi de circulaţie internaţională. Există o bogată literatură muzeologică anglo-americană, dar marea majoritate a autorilor acestei literaturi, cu mici excepţii, nu citesc şi nu cunosc nici franceza, nici spaniola.
– s-a încercat de a nu uita istoria muzeologiei, de a aduce un omagiu teoreticienilor muzeologiei franceze - celor care au fondat muzeologia europeană – Georges Henri Rivière şi Hugues de Varine, în memoria lor s-a scris în franceză.
– lucrările practice de muzeologie se scriu de cele mai multe ori în engleză, pe când în Franţa, în Europa, inclusiv în ţările fostului lagăr socialist, sunt stimulate scrierea studiilor şi dezvoltarea gândirii şi teoriei muzeologice.

Autorii propun cititorului o reflecţie critică şi teoretică a lumii muzeale în sensul larg al cuvântului, care depăşeşte limitele muzeului tradiţional. Lumea muzeului a evoluat pe parcursul secolelor atât din punctul de vedere al funcţiilor specifice, cât şi al elementelor de bază pe care este construită activitatea lui. Autorii au încercat să structureze tematica lucrării pornind de la funcţiile instituţiei muzeale, selectând unul din cele mai cunoscute modele, elaborat încă la sfârşitul anilor '80 ai secolului XX de Academia Reinwardt din Amsterdam, care recunoaşte trei funcţii ale muzeului: *păstrare* (prezervare) ce cuprinde colectarea, achiziţia, conservarea şi managementul colecţiilor; *cercetare, comunicare*. Însăşi comunicarea însumează instruirea (educaţia) şi activitatea expoziţională. Autorii *Discursului preliminar* consideră că activitatea de instruire a evoluat foarte mult în ultimii anii incluzând astăzi şi interpretarea şi meditaţia. Ei consideră că o deosebire esenţială între activitatea muzeală din trecut şi cea din prezent constă în este importanţa care se acordă noţiunii ce semnifică termenul management, iar având în vedere specificul managementului muzeal, el trebuie abordat ca o funcţie muzeală. Acelaşi lucru ar fi corect şi pentru arhitectura de muzeu, care la fel a evoluat atât de mult încât de multe ori destabilizează balanţă între alte funcţii muzeale. Menţionăm şi faptul că astăzi multe muzee mari în activitatea lor se adresează managementului corporativ, evoluează permanent universul, spaţiul muzeal şi profesia legată de muzeu.

Autorii fac o analiză a unor lucrări notorii apărute la sfârşitul secolului XIX şi pe parcursul secolului XX, care au făcut „revoluţia paradigmelor" în muzeologie. Astfel sunt evidenţiate: Georges Brown Goode, „The Principes of Museum Administration", 1896, considerată o sinteză magistrală a muzeologiei, o lucrare de o reală necesitate şi astăzi; Joseph Veach Noble, „Museum manifesto", publicată în 1970 cu prezentarea detaliată a cinci funcţii muzeale: colectare, conservare, studiere, interpretare, expunere; Duncan Cameron, „A Viewpoint: The Museums a Communication System and Implicationsfor Museum Education", 1968; lucrările lui Jean Davallon consacrate „muzeologiei obiectului" etc.

Compartimentul *Articole enciclopedice* cuprinde 21 de articole de muzeologie, fundamentale, scrise cu multă pricepere şi dăruire, cu o bogată

bibliografie fiecare. Autorii au considerat că merită toată atenţia următoarele domenii: *Arhitectură, Cercetare, Colecţie, Comunicare, Educaţie, Etică, Expoziţie, Gestiune, Instituţie, Meditaţie, Muzeal, Muzealizare, Muzeu, Muzeografie, Muzeologie, Obiect, Patrimoniu, Prezervare, Profesie, Public, Societate*. Lista din 21 de articole a fost elaborată pentru a încerca de a evidenţia ansamblul conceptelor privind universul muzeal. Cititorul va găsi în această Listă concepte destul de cunoscute şi răspândite, cum ar fi muzeu, colecţie, patrimoniu, public, dar va descoperi şi aspecte mai puţin cunoscute. Cititorul poate să întrebe de ce nu au fost introduse concepte cunoscute şi utilizate în muzeologie, cum ar fi, de exemplu *Conservare*. Acesta este prezentat în *Prezervare*. Pentru unei muzeografi-practicieni pot părea stranii asemenea concepte ca *muzealizare, muzeeficare, muzeologie* etc. Au fost prezentate concepte cunoscute şi mai puţin cunoscute, utilizate în activitatea muzeală. Dar cele mai puţin cunoscute, probabil vor determina, vor influenţa dezvoltarea muzeologiei în următorii 10-20 de ani.

Fiecare din cele 21 de articole cuprinde o informaţie detaliată: analiza ştiinţifică şi practică a conceptului, diverse semnificaţii în anumite regiuni ale globului; istoricul sau prezentarea evoluţiei succinte a noţiunii; principalele alte noţiuni care au evoluat din acest concept; echivalentul în alte limbi: germană, engleză, spaniolă etc.; autorii, în lucrările cărora este analizat, prezentat conceptul dat etc.

Compartimentul *Dicţionar de muzeologie* însumează 500 de termeni utilizaţi în domeniul muzeologiei, în activitatea practică şi ştiinţifică a instituţiei muzeale, prezentaţi în ordine alfabetică. Important este să menţionăm, că *Dicţionarul* cuprinde toate categoriile şi tipurile de instituţii muzeale cunoscute, *inclusiv muzeu enciclopedic, muzeu ştiinţific, muzeu general, muzeu interdisciplinar, muzeu itinerant, muzeu specializat, muzeu universal, muzeu virtual* etc.

Nu lipsesc din *Dicţionar* nici tipurile de muzeologie existente astăzi – muzeologie generală, muzeologie nouă, muzeologie istorică, muzeologie socială, muzeologie marxist-leninistă, muzeologie socială, muzeologie specială, muzeologie teoretică etc.

În general, trebuie să subliniem că lucrarea este echilibrată şi acoperă tema **muzeu,** credem, sub toate unghiurile posibile. O lucrare care bucură şi stârneşte interes.

Deşi, *Dicţionarul* reprezintă în principiu viziunea franceză de dezvoltare a muzeologiei contemporane, el propune totuşi o prezentare fundamentală a muzeologiei ca ştiinţă şi a celor mai importante noţiuni ale muzeologiei contemporane

Dicţionarul enciclopedic de muzeologie se înscrie ca o sinteză tematică de mare răsunet în bibliografia internaţională de specialitate care face deopotrivă cinste atât autorilor, cât şi celor care au editat-o. Autorii şi editura *Armand Colin* merită deopotrivă toată consideraţia pentru efortul şi reuşita în realizarea acestei lucrări.

21.06.2012

Dr. hab. Elena Ploşniţă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: rackayskaine@yahoo.com

Elena Ploşniţă, Mihai Ursu,
ENCICLOPEDIA MUZEOLOGIEI DIN REPUBLICA MOLDOVA

Chişinău, 2011, 308 p. ISBN 978-9975-80-526-1

Apariţia în seria bibliotecii „Tyragetia" a *Enciclopediei muzeologiei din Republica Moldova,* semnată de doctorul habilitat în ştiinţe istorice, secretar ştiinţific la Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei Elena Ploşniţă şi de directorul general al Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală Mihai Ursu poate fi considerată o realizare intelectuală demnă de locuţiunea greacă *„ciclu al instruirii*" – locuţiune, situată implicit chiar în semnificaţia denumirii şi a genului publicaţiei. Actualmente, disciplina (în numele căreia se face aluzie la toate muzele din suita zeului Apolo!) se prezintă ca un obiectiv modern, flexibil, care încearcă să-şi găsească o nouă faţă. Ea are în calitate de prime obiective prezentarea istoricului colecţionării, analiza funcţiilor principale ale Muzeului (constituirea şi dezvoltarea patrimoniului muzeal, conservarea şi restaurarea, valorificarea patrimoniului şi a cercetării de muzeu prin expoziţii, prin publicare de monografii sau de publicaţii periodice).

Pe parcursul ultimului secol istoriografia românească a produs valoroase abordări al fenomenului *Muzeu* (să ne amintim doar de *Muzeografia românească,* semnată de Alexandru Tzigara Samurcaş şi apărută la Bucureşti în anul 1936), iar în ultimii zece-cincisprezece ani în limba română au apărut mai multe lucrări consacrate muzeografiei şi studiilor de protejare a patrimoniului (aş aminti aici *Transmuzeografia* lui Ioan Opriş – o contribuţie esenţială şi relativ recentă în domeniu, precum şi ediţiile informative, extrem de utile, publicate de cIMeC *Ghidul muzeelor şi colecţiilor din România*, *Repertoriul muzeografilor, cercetătorilor şi documentariştilor din muzeele României*, *Repertoriul conservatorilor, investigatorilor şi restauratorilor din muzeele României*). Totuşi, lucrările de anvergură, cu caracter enciclopedic, cu o vastă acoperire în timp şi spaţiu a fenomenului *muzeologie*, continuă să rămână solitare.

Autorii cărţii recenzate nu sunt simpli teoreticieni sau istoriografi ai muzeului. Ambii au jucat şi continuă să joace în rol important în politicile muzeale promovate de instituţiile la care activează, ambii au participat la elaborarea legislaţiei Republicii Moldova privind muzeele şi colecţiile, ambii vin din domeniul practicii concrete de salvgardare şi de valorificare a patrimoniului.

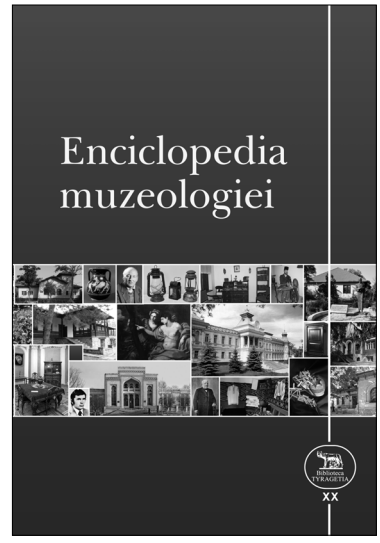

Structurat alfabetic, conţinutul enciclopediei cuprinde trei mari domenii ale muzeologiei: 1. terminologia specializată, 2. materialele cu caracter istoric referitoare la muzee, societăţi, patrimoniu, 3. informaţii cu caracter biografic (despre muzeografi, colecţionari, promotori şi susţinători ai muzeelor etc.). Un rol extrem de important în structura textului lucrării îl joacă expunerea şi explicarea termenilor de specialitate. Întreaga tipologie şi ierarhie a muzeelor (de *arheologie*, de *istorie*, de *artă*, *naţional*, *departamental*, *didactic*, *memorial* ş. a.), întreaga „sintaxă", „semantică" şi „istorie" a noţiunilor de *muzeificare*, de *muzeografie*, de *patrimoniu* (*mobil* şi *imobil, material* şi *imaterial*), de *obiect muzeal*, de *exponat*, de *expoziţie*, de *comunicare muzeală*, de *concept muzeografic* etc. îşi găsesc locul şi oglindirea succintă în paginile cărţii.

Din capul locului autorii s-au confruntat cu dilema denumirii cărţii: enciclopedie de *muzeologie* sau de *muzeografie*? Ei au ales corect denumirea de *muzeologie*. S-a ajuns la concluzia că muzeologia este acel ansamblu ordonat, sistematizat raţional al cunoştinţelor noastre despre muzeu, iar muzeografia ţine mai ales de descrierea istorică a muzeelor şi este parte integrantă a muzeologiei. Aici trebuie să amintim că controversa între *-logii* şi *-grafii* (persiflată şi adusă în derizoriu conform formulei de raportare *astrologie – astrografie*:

formulă, de altfel, utilizată ironic şi în cazul comparării *iconologiei* cu *iconografia*) este cunoscută în istoria ştiinţei din perioada interbelică.

Elena Ploşniţă şi Mihai Ursu au dreptate când susţin că istoria muzeologiei rămâne până în prezent cea mai depersonalizată parte a culturii din Republica Moldova (p. 9). Parcurgând însă laconicele biografii ale principalilor „actori" care au dat viaţă sau au animat substanţial muzeul basarabean şi transnistrean, cititorul enciclopediei va descoperi o extrem de dramatică – cu victorii ale culturii şi ale bunului simţ, dar şi cu imense şi absurde pierderi, irecuperabile în mare majoritate – istorie a descoperirii, cercetării, conservării şi punerii în valoare a patrimoniului cultural naţional pe parcursul ultimelor două secole. Graţie prezentei enciclopedii, activitatea unor cunoscuţi oameni de cultură, savanţi, cercetători, artişti – atât din secolele trecute (Dimitrie Cantemir, Vasili Dokuceaev, Alexandru Plămădeală ş. a.), cât şi contemporani – capătă o nouă şi, anterior, puţin cercetată dimensiune: cea de promotori, de susţinători sau chiar şi de iniţiatori ai activităţilor muzeologice.

Autorii încearcă să ne prezinte atât faţa vizibilă, cât şi faţa ascunsă a muzeelor din republică. Din articolele consacrate principalelor colecţii cititorul poate deduce cu uşurinţă complexitatea instituţiei muzeistice, poate înţelege mai bine rolul restaurării şi al valorificării pieselor de patrimoniu.

Unul din învăţămintele la care ne îndeamnă *enciclopedia* ţine de faptul că pentru ca o colecţie să fie importantă, demnă de a face parte dintr-un muzeu, nu este neapărat ca ea să consiste doar din opere de artă ale unor artişti celebri sau din mostre de paleontologie, arheologie sau antropologie de primă mărime. Habitatul cotidian, obiectele de zi de zi pot fi tot atât de instructive şi pot genera o înaltă apreciere estetică în cazul dacă sunt selectate şi organizate, aranjate şi prezentate profesionist în carul expoziţiei muzeale.

Deşi, din punct de vedere formal, în cadrul enciclopediei nu sunt prezente articole teoretice consacrate *Cybermuseum*-ului sau *Internetului*, relaţia dintre Muzeu şi public este văzută prin prisma noilor forme de colaborare cu vizitatorii, pe baza unui nou tip de management muzeal, iar viitorul de perspectivă al Muzeului este văzut în relaţia sa cu *Internetul*, în existenta *muzeului virtual*, care este, în etapa actuală, una dintre cele mai solicitate (dar şi provocatoare!) realizări ale ştiinţei moderne.

Un atu indiscutabil al enciclopediei îl prezintă ţinuta ei grafică impecabilă. Cele câteva sute de imagini – atât documente de arhivă, cât şi fotografii contemporane – îmbogăţesc, întregesc şi actualizează textul. Utile sunt şi cele patru rezumate, în limbile română, rusă, engleză şi franceză – rezumate, în care sunt sintetizate ideile, scopurile, principiile, anvergura, gradul de complexitate şi metodele de abordare prezente în enciclopedie. Compartimentele *Izvoare* şi *Bibliografie* sunt destul de lapidare, aici au intrat doar lucrările de referinţă fundamentale, absolut indispensabile. Titlurile marii majorităţi a operelor şi a surselor citate în enciclopedie se află la sfârşitul articolelor ce formează textul de bază al ediţiei. Indexurile de nume, de localităţi şi de articole-titlu de la sfârşitul cărţii facilitează simţitor căutarea.

28.05.2012

Dr. hab. Constantin I. Ciobanu, Institutul de Istoria Artei „G. Oprescu" al Academiei Române, Calea Victoriei nr. 196, Sector 1, Bucureşti, România

Lista abrevierilor

AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice. Academia Română, Bucureşti
ActaMM	Acta Moldavie Meridionalis. Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui, Vaslui
ActaMN	Acta Musei Napocensis. Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
AIIAX	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol”, Iaşi
AIMSR	Arhiva Istorico-militară de Stat din Rusia, Sankt Petersburg
AISR	Arhiva Istorică de Stat din Rusia
AISRL	Arhiva Istorică de Stat a regiunii Leningrad
AMC	Arhiva Ministerului Culturii
ANRM	Arhiva Naţională a Republicii Moldova
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum	Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia, Alba-Iulia
ArhMold	Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie, Iaşi
ASRO	Arhiva de Stat din regiunea Odesa
AUB	Analele Universităţii Bucureşti, Bucureşti
Basarabia	Basarabia, Chişinău
BOR	Biserica Ortodoxă Română, nr. 8, 1903
BNRM	Biblioteca Naţională a Republicii Moldova
BBR	Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg
BDA	Buletinul de Documentare Arhivistică, Bucureşti
BRM	Bibliografia Românească Modernă
Byzantinobulgarica	Byzantinobulgarica, Sofia
CA	Cercetări arheologice, Bucureşti
Candela Moldovei	Candela Moldovei. Institutul cultural-misionar „Trinitas”, Iaşi
Carpica	Carpica. Muzeul de Istorie şi Artă, Bacău
CI	Cercetări Istorice, Iaşi
Cugetul	Cugetul. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
Cumidava	Cumidava. Muzeul judeţean Braşov, Braşov
Datini	Datini. Revistă de cultură, Bucureşti
Destin Românesc	Destin Românesc. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău-Bucureşti
Destin Românesc s.n.	Destin Românesc. Serie Nouă. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
FIASRO	Filiala din Ismail a Arhivei de Stat din regiunea Odesa
Magazin bibliologic	Magazin bibliologic, Biblioteca Naţională a Republicii Moldova, Chişinău
Marisia	Marisia. Studii şi materiale, Târgu Mureş
Mitropolia Olteniei	Mitropolia Olteniei, Craiova
MNAIM	Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei
MNIM	Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei
Ortodoxia	Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române, Bucureşti
Peuce	Peuce. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Pyretus	Pyretus, Ungheni
Revista arheologică	Revista arheologică. Institutul de Arheologie şi Istorie Veche, Chişinău

Revista arheologică S.N.	Revista arheologică S.N. Institutul Patrimoniului Cultural, Chişinău
Revista Arhivelor	Revista Arhivelor. Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti
Revista Bistriţei	Revista Bistriţei. Muzeul Judetean Bistriţa-Năsăud
Revista de etnologie	Revista de etnologie, Chişinău
Revista de filosofie	Revista de filosofie, Bucureşti
Revista de istorie	Revista de Istorie, Bucureşti
Revista de istorie a Moldovei	Revista de istorie a Moldovei, Chişinău
Revista Muzeelor	Revista Muzeelor, Bucureşti
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului, Timişoara
Tyragetia	Tyragetia. Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, Chişinău
Viaţa Basarabiei	Viaţa Basarabiei, Chişinău
Ziridava	Ziridava. Muzeul judeţean Arad, Arad
Богословские Труды	Богословские Труды. Московская патриархия, Москва
ВИ	Вопросы истории, Москва
ЕАИВЕ	Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы
Етнография на България	Етнография на България, София
ЖМВД	Журнал Министерства Внутренних Дел (СПб.)
КЕВ	Кишиневские Епархиальные Ведомости, Кишинев
Киевская старина	Киевская старина, Киев
КСИЭ	Краткие сообщения Института Этнографии АН СССР, Москва
ПСЗРИ	Полное Собрание Законов Российской Империи
РА	Российская Археология, Москва
Русский Вестник	Русский Вестник, Москва
СЭ	Советская этнография, Москва
Труды ГИКМ	Труды Государственного Историко-Краеведческого Музея, Кишинев
УЗКГУ	Ученые Записки Кишиневского Государственного Университета (Кишинев)
Ученые записки	Ученые записки Института истории, языка и литературы Молдавского филиала АН СССР
ЗООИД	Записки Одесского Общества Истории и Древностей

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia”

Stimaţi colegi,

Revista prevede publicarea studiilor arheologice, istorice, muzeografice, rezultatele cercetărilor ştiinţelor interdisciplinare în domeniul arheologico-istoric, ocrotirea patrimoniului.

Articolele şi alte tipuri de lucrări ştiinţifico-muzeografice vor reflecta din punct de vedere geografic spaţiul balcanico-carpato-pontic şi teritoriile limitrofe.

Articolele pot fi prezentate în limbile română, rusă, engleză, germană, franceză.

Toate materialele prezentate spre publicare urmează a fi recenzate de membrii Colegiului de redacţie, precum şi de alţi specialişti în domeniu.

În cazul unui aviz negativ, Colegiul de redacţie nu este obligat să comenteze decizia sa.

Volumul manuscriselor nu va depăşi 100 mii caractere (aproximativ 2,5 c.a.), inclusiv bibliografia, rezumatele şi ilustraţiile. Textul lucrărilor trebuie prezentat în formă de manuscris şi în format electronic: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Articolele trebuie să fie însoţite de un rezumat în trei limbi: română; rusă; engleză (germană sau franceză).

Planşele (ilustraţiile), în format A4, se vor prezenta în formă grafică clară, cu numerotarea poziţiei fiecărui obiect. Materialul ilustrativ trebuie să fie însoţit de o lista a planşelor cu o legendă exhaustivă (tradusă şi în limbile rezumatului). Planşele (TIF, JPG – nu mai puţin de 300 dpi) şi lista lor (*Microsoft Word*) se vor prezenta şi în format electronic.

Notele bibliografice se prezintă în original în textul manuscrisului: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Explicaţiile, comentariile, precum şi referinţele la fonduri de arhivă, muzee etc. se vor face la subsolul paginii.

Bibliografia se prezintă în ordine alfabetică, la sfârşitul textului.

Modul de citare a monografiilor:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).
Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Modul de citare a articolelor publicate în culegeri de lucrări ştiinţifice:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.
Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Modul de citare a lucrărilor publicate în ediţii periodice (reviste, anuare etc):

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.
Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Modul de citare a materialelor publicate în volumele simpozioanelor şi conferinţelor ştiinţifice:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.
Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

În cazul utilizării unor prescurtări în text, precum şi în bibliografie, se anexează o listă de abrevieri.

La sfârşitul textului se anexează date despre autor: numele, prenumele; gradul ştiinţifico-didactic; funcţia; instituţia; adresa; telefon, fax, e-mail.

Anual, termenul de prezentare a materialelor este 1 decembrie

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal will apply

Dear Colleagues,

The journal provides publications on various aspects of archaeology, history, museology, results of scientific researches in interdisciplinary sciences in the field of archeology and history, protection of cultural heritage.

Contributions and other types of scientific-museological works should reflect the Balkan-Carpathian-Pontic regions and the neighboring territories from the geographic point of view.

Contributions should be submitted in Romanian, Russian, English, German and French.

All material presented for publication will follow review by the Editorial Board members and other specialists.

The Board is not obliged to comment negative reviews.

The volume of the manuscripts shouldn't exceed 100,000 signs, (approximately 2,5 ens), including bibliography, summaries and illustrations. The texts of the contributions should be submitted in the form of manuscripts and in electronic format: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Articles should be accompanied by a summary in three languages: Romanian, Russian, English (German or French).

Illustrations should be provided in A-4 format with all the objects supplied by numbers. The tables themselves should be numbered; a complete list of the tables should be offered and accompanied by relevant information (translated in the language of the summary).Tables (TIF, JPG - not less than 300 dpi) and lists (*Microsoft Word)* of illustrations should be provided in electronic format.

Bibliographical notes in the text of the manuscript should be presented in the original: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Bibliography should be provided at the end of a contribution in the alphabetical order.

Monographs:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Samples of articles published in scientific collections:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Articles published in journals:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Contributions to conference proceedings:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археологіі АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

If abbreviations are used, a list of them should be provided.

Personal data about the author should be provided at the end of the text: name, surname; academic degree; function; institution; address; phone and fax numbers and e-mail.

The deadline for contributions to be published: 1 December

Условия для публикации в журнале «Tyragetia»

Уважаемые коллеги,

В журнале будут опубликованы научные статьи по археологии, истории, музеологии, результаты междисциплинарных научных исследований в этих областях, а также работы по охране культурного наследия.

Статьи и другие типы научно-музееведческих работ должны отражать территорию балкано-карпато-понтийского региона и соседние территории.

Статьи могут быть представлены на румынском, русском, английском, немецком и французском языках.

Материалы представленные к публикации, рецензируются членами редакционной коллегии, а также другими специалистами.

Коллегия не обязана комментировать негативные рецензии.

Объем рукописи не должен превышать 100.000 знаков (примерно 2,5 авторских листа), включительно библиография, резюме и иллюстрации. Тексты статей должны быть представлены в виде рукописи и в электронном формате: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Статьи должны сопровождаться резюме на трех языках: румынском, русском, английском (немецком или французском).

Иллюстрации (таблицы) в формате А4 должны быть представлены в четкой графической форме с указанием номера каждого предмета. Иллюстрации должны сопровождаться списком таблиц с полной информацией (переведенным на языках резюме).

Таблицы (TIF, JPG- не менее 300 dpi) и списки (*Microsoft Word*) иллюстраций должны быть представлены в электроном формате.

Библиографические сноски представляются в тексте рукописи в оригинале согласно следующим критериям: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Библиография должна быть дана в конце текста статьи, в алфавитном порядке.

Примеры для монографий:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Примеры для работ, опубликованных в сборниках:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Примеры для работ, опубликованных в периодических изданиях:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Примеры для работ, опубликованных в материалах конференций и семинаров:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

Если в статьи использованы сокращения, тогда список сокращений прилагается.

В конце текста статьи прилагается также краткая информация об авторе: фамилия, имя, ученая степень, должность и место работы, адрес, телефон, факс, e-mail.

Ежегодно последний срок представления рукописей 1 декабря